БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЛЕРИ, КАТТЫШЫҢАР!

1925 чылдан үнедеткеттингеи

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 1 СРЕДА № 1 (7847).

Өртээ 2 көп.

Аас-кежиктиг Чаа чыл-биле!

СОВЕТ УЛУСКА ЧАА ЧЫЛДЫҢ БАЙЫРЫ

Эргим эштер болгаш өөнүктер!

1968 чыл каш-ла минута болгансоонда төөгү болу бээр. Бистиң ...ус ону чаагай сагыш-сеткил-биле деп турар. Эрткен чыл совет кижи бүрүзүнүң чүрээнге чаагай тураакаалды арттырып каан. Бистиң улуг Төрээн чуртувус улам-на күчүлүг апарган. Коммунизмниң баштайгы ажыдыкчызы — совет улус моаль-политиктиг тиилеттирбес чаңгыс эвин, бодунуң тургузукчу планнарын боттандырар дээш, социализмниң, демократияның болгаш тайбыңның туруштарын быжыглаар дээш демиселге чайгылыш чок тура-соруун база дагын чыртыкыландыр көргүскен.

1968 чылда бистиң чуртувус коммунизмче оруктап база бир улуг базымны кылган. Беш чылдың үшкү чылын чедиишкинниг доозуп, маадырлыг ажылчын аңгы, алдарлыг колхозчу тараачыннар, улусчу интеллигенция үре-түннелдиг ажылдаар. Индустрияның чүс-чүс чаа бүдүрүлгелери ажыглалда кирген. Таланың, хөвеңниң, чигир свёклазының болгаш өске-даа культураларның бедик дүжүдүн ажаап алган, күрүнеге мал ажылының продуктулары садарының чыл планнары ажыр күүсетинген. Көдээ ажыл-агыйны ...лам ыңай көдүрер талазы-биле партияның төлевилээн сорулгалары амыдыралга боттандырар дээш демисел калбарган.

Совет кижилерниң чаагай айдалы чайгылыш чок бедип орар, ажылчы чоннарның боттуг орулгалары өскен. Чуртталга бажыңнарының, школаларның, культура-амыдырал албан черлериниң тудуу эрткен чылын улам-на калбарган.

Эртемденнер болгаш инженерлер, чырыдыышкын ажылдакчылары база литератураның болгаш уран чүүлдүң мастерлери — бүгү совет интеллигенция боттарының сорун кирген чогаадыкчы ажыл-ажы-биле совет эртемниң, техниканың бодаш культураның хөгжүлдезинге чаа-чаа бедиктерни чедип алган.

Бистиң чырыткылыг идеалдарывыс дээш бүгү улустуң демиселинге совет черээженнер кайгамчы улуг рольдуг. Станокка болгаш шөлге, лабораторияга болгаш өөредилге классынга, күрүне болгаш хөй-ниити ажылынга — чер-ле болгандан оларның ураң холдарының болгаш угаан-сарыылының үре-түннелдерин көрүп турар бис. Советтер чуртунуң аныяк салгалы оларның хүн бүрү кичээнгейинде, эргелеткен эриг чүректериң чаглаанда аас-кежиктиг өзүп, доругуп турар.

Совет аныяктар адаларының революшчу улуг чаңчылдарының, дайынчы болгаш күш-ажылчы эрес-маадырлыг чоруктарының төлептиг салгакчылары болуп турар. Оолдар болгаш кыстар заводтарда болгаш фабрикаларда, тудугларда болгаш колхозтар шөлдеринде шудургу ажылдап, билиглерни кызымаккай шиңгээдип ап, эртемниң, техниканың болгаш культураның бедиктериниң хандыкшып, хоочун салгакчыларның улуг херээниң чайгылыш чок уламчылакчылары болурун оралдажып турарлар.

Патриотчу болгаш интернационалчы хүлээлгезинге шынчы, амгы үениң күчүлүг чепсээ болгаш чаа техниказы-биле чепсегленген Совет Чепсектиг Күштер бистиң улузувустуң тайбың күш-ажылын идегелдиг камгалап, аку-дуңма чурттарның армиялары-биле кады социалистиг чаалап алыышкыннарның камгалалында быжыг-биле туржуп турар.

Ленининиң чагыгларынга шынчы бистиң Совет күрүневис бодунуң даштыкы политиказынга социализмниң болгаш улустарның хосталгазының херээн, улустар аразында тайбыңның болгаш найыралдың херээн, аңгы-аңгы ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң тайбың догуннаашкыныңың принциптерин чайгылыш чокка камгалап турар.

Бистиң чедиишкиннеривис бүгү совет улустуң, делегейниң депшилгелиг бүгү кижилериниң чоргааралын хайныктырып турар. Хөй миллион совет кижилерниң чогаадыкчы күш-ажылы болгаш энергиязы-биле, чаңгыс аай кылдыр каттышкан күжениишкиннери-биле Коммунистиг партияның XXIII съездизиниң шиитпирлерин чедиишкинниг боттандырып, коммизмниң өндүр улуг тудуун — бүгү кижи төрелгетенниң келир үезин тургузуп турар.

Чаа чылдың бүдүүзүнде күрүне эрге-чагыргазының дээди органы — ССРЭ-ниң Дээди Соведи 1969 чылда улус ажыл-агыйын хөгжүдерининиң перспективаларын айыткан.

Бистиң хөй национал күрүневистиң аку-дуңма найырал болгаш идеалдарының чаңгыс аайы-биле мөңгеде каңналган улустары эгелеп турар 1969 чылды күш-ажылчы болгаш политиктиг чаа көдүрлүүшкүн-биле уткуп турар. Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш, улуг байырлал — В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылын төлептиг уткуур дээш шимчээшкин ёзулуг бүгү улустуу болу берген. Бо хүннерде ленинчи ёзу-биле чурттаар, ажылдаар болгаш тиилээр! — деп партияның кыйгырыы чаа күш-биле дыңналып турар.

Марксизм-ленинизмге, Ленининиң чагыгларынга шынчы чорук, аңгы тулчуушкуннарынга каңналган ленинчи партияның удуртулгазы — бистиң бүгү тиилелгелеривистиң магадылалы.

Совет улус келир үеге быжыг бүзүрел-биле Чаа чылды уткуп турар.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Чаа чыл-биле совет кижилерге чүректиң ханызындан байыр чедирип, чаагай кадыкшылды, күш-ажылга, өөредилгеге болгаш чогаадылгага, силерниң планнарыңарның күүселдезинге чедиишкиннерни болгаш улуг ажыл-үүлени силер бүгүдеге күзеп тур, эргим эштер.

Чаа чылче кирип тура, социализм чурттарының улустарынга, аку-дуңма коммунистиг болгаш ажылчын партияларга, ажылчы тараачыларга, мурнакчы интеллигенцияга, аныяк национал күрүнелерниң улустарынга, империализмге, колониализмге удур демисежип турар бүгү кижилерге боттарывыстың изиг байырывысты болгаш пайыралдыг күзээшкиннеривисти дамчыдып тур бис.

1969 чыл тайбың, демократия болгаш социализм күштериниң улам ыңайгы тиилелгелериниң чылы, коммунизм тургузуушкунунга бистиң улузувустуң чаа-чаа чедиишкиннериниң чылы болзун!

ЧАА ЧЫЛ-БИЛЕ, ЧАА ААС-КЕЖИК-БИЛЕ, ЭРГИМ ЭШТЕР!

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

Күзээшкиннер, телеграммалар

СЭКП-ниң Новосибирск обкомунуң бирги секретары эш Горячев, партияның Красноярск крайкомунун бирги секретары эш Кокарев, партияның Бурят обкомунуң бирги секретары эш Модогаев, Якутск обкомунуң бирги секретары эш Чиряев, Иркутск обкомунуң бирги секретары эш Банников, Чита обкомунуң бирги секретары эш Смирнов, Даг-Алтай обкомунуң бирги секретары эш Лазеевный олардан болган бистиң-биле кожа АССР-лериниң Дээди Советтериниң Президиумнарының, ажылчы чоннар депутаттарының область Советтериниң даргаларындан алдарлыг беш чылдың дөртку чылы Чаа—1969 чылда коммунистиг тургузуушкунга Совет Тываның ажылчы чонунга улам улуг чедиишкиннерни күзээн телеграммалар партия Тыва обкомунуң, республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң адынга келген.

СЭКП Тыва обкому, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүдели үстүнде областтарның болгаш крайның ажылчы чоннарынга улуг чедиишкиннерни күзеп, байыр чедирген харыы телеграммаларны чоруткан.

Моолдуң Араттың Революстуг Наммының Завхан, Баян-Ульгий аймак комитеттерин дамчыштыр аку-дуңма моол улуска Чаа чылның байырын чедирген телеграммаларны база чоруткан.

Алдарлыг 50 чыл ооң чаа демдеглээн Белорус ССР-ниң ажылчы чонунга СЭКП обкому, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму, Министрлер Чөвүдели Чаа чыл таварыштыр байырлыг телеграмма чоруткан.

Минусинск АТБ-ниин, Туранның ыяш ажыл-агый черинин, «Өөк» совхозтуң, Туранда амыдырал хандырылга комбинадының, Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң, ол-ла районда «Сельхозтехника» каттыкымышкынының, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың, Шагаан-Арыгның саржаг заводунуң, Чалааның тараа үлээн алыр черинин, ыяла хомүр-даш разрезинин, Таңдыда дуржулга станциязының, «Тыва кобальт» комбинаттың, Бай-Хаактың ыяш ажыл-агый черинин, Кызыл-Хавак хомүр-даш шахтазының, Улуг-Хем ыяш ажыл-агый черинин коллективтеринче СЭКП Тыва обкому, республиканың Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүдели чаа чылдың байырлыг телеграммаларын чоруткан.

УДЕП ТУРА, УТКУП ТУРА

Беш чылдың маадырлары

Хову-Аксының автобүдүрүлгезинде мурнакчылар Геннадий Лазарев биле Петр Луканов оларның аттары республикада билдингир.

Геннадий Антонович Лазарев ук коллективке ам сес чыл ажылдаан. Ол бирги класстың чоланчыы, а бир эвес херек аларга, моторист, агрегатчыны болгаш мергежилдиг слесарьны ол солуп болур. Алды чыл бурунгаар ол ажыглалдан үнген автомашинаны хүлээп алган. Ынчалза-даа ук машинаны ажылга катап киирген. Бо чылын ЗИЛ-130 деп маркалыг чүк машинаазын тудуг ыяжы сөөртүр машина кылдыр эде дерип алган.

Ынчаарга Петр Яковлевич Луканов ук автобүдүрүлгеде чогаадыкчы саналдарның эгелекчизи. Ол, бодунуң машиназын чаңгыс өзектиг кожуглуг машина кылдыр хуулдургаш, Абакандан Хову-Аксы чедир мурнундаазындан ийи катап хөй чүктү сөөртүп турар. Эш Луканов сентябрьның 17-де беш чылдың үшкү чылының планын күүсеткен.

ЧАА РАЙОНДА

МӨҢГҮН-ТАЙГА. (Телефонбиле). Ажылчы чоннар депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы эш Хертек Эрес-сол-дун биске дамчыткамы болза, районда мал кыштаалдамышкынын эки эртип турар. «Мөген-Бурен» болгаш «Малчын» колхозтарда шөөр мал ослдавшкыны эгелээн.

СЭКП Каа-Хем райкомунуң кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, «Совет Тыва» совхозтуң малчыны Мунзокпан Мунзук Чамбырович 1968 ажыл-агый чылында бедик үре-түннелдиг ажылдаан.

Эш Мунзокпан эрткен чылын Абаканче мал сүреринге ажылдаашкы, немелде деңзи чедип алырынга кайгамчык эки түннелдиг болган. Оон сүрүн чораан болук хойларындан 14 тонна 159 кг эът немелде деңзи кылдыр алдынган. Оон аңгыда малчын хөй бүрүзүнден 3 кг дүктүг кыргааш күрүнеге дужаагаан.

М. Ч. Мунзокпан ам Дөргүнде кыштаанда бир колан хойну малдап турар оон күжүү эки, сиген, сизос. мал чеми тараа четчир.

Хоочуннарның бирээзи Бирил Араптанович Бирлей 1968 ажыл-агый чылында кайгамчык эки көргүзүтүүг ажылдаан. Ол Абакан-биле арааның чайын хой сүрүп ажылдаашкы, 16 тонна 156 кг эътти немелде деңзи кылдыр алган, хой бүрүзүнден 2,7 кг дүктүг кыргаан.

Б. Бирлей ам Баян-Колда 200 ажыг ишекти кадарып, азырап малдап турар. Олардың күжүү эки. Мал чеми четчир кылдыр белеткеттингеи.

СЭКП кежигүнү, идейкейлиг агитатор, хоочун малчын Иван Дандарович Мөңдүрге 1968 чылды улуг чедиишкиннемелде деңзи кылдыр алган, хой бүрүзүнден 2,7 кг дүктүг кыргаан.

Б. Бирлей ам Баян-Колда 200 ажыг ишекти кадарып, азырап малдап турар. Олардың күжүү эки. Мал чеми четчир кылдыр белеткеттингеи.

СЭКП кежигүнү, идейкейлиг агитатор, хоочун малчын Иван Дандарович Мөңдүрге 1968 чылды улуг чедиишкиннеривисти ажыглалда киргеи. Таланың, хөвеңниң, чигир свёклазының болгаш өске-даа культураларның бедик дүжүдүн ажаап алган, күрүнеге мал ажылының продуктулары садарының чыл планнары ажыр күүсетинген. Көдээ ажыл-агыйны ...лам ыңай көдүрер талазы-биле партияның төлевилээн сорулгалары амыдыралга боттандырар дээш демисел калбарган.

Совет кижилерниң чаагай айдалы чайгылыш чок бедип орар, ажылчы чоннарның боттуг орулгалары өскен. Чуртталга бажыңнарының, школаларның, культура-амыдырал албан черлериниң тудуу эрткен чылын улам-на калбарган.

Эртемденнер болгаш инженерлер, чырыдыышкын ажылдакчылары база литератураның болгаш уран чүүлдүң мастерлери — бүгү совет интеллигенция боттарының сорун кирген чогаадыкчы ажыл-ажы-биле совет эртемниң, техниканың бодаш культураның хөгжүлдезинге чаа-чаа бедиктерни чедип алган.

Бистиң чырыткылыг идеалдарывыс дээш бүгү улустуң демиселинге совет черээженнер кайгамчы улуг рольдуг. Станокка болгаш шөлге,

Хоочуннарның холу-биле

Сөзүн ээлээн

Кызыл хоорайның күрүне садымының ажылдакчылары шудургу ажылдаан. Олар бараан саврылгазының чыл планын декабрь 25-ке чедир күүседиттер деп хүлээнгеп турган. Коллектив сөзүн алдарлыы-биле ээлээн: декабрьның 24-ке чедир 33 миллион 870 мун рубльдин бараанын саргаш, чыл планын хуусаа бетинде күүсеткеи.

Ыядыг бедик түннел болза, квартаддар аайы-биле көрүнгеи социалистиг хүлээлгелериниң эки күүсеттингеивиниң ачызында чедип алдынган. Эштер Рошина, Князева, Вишуренко, Кирпичникова, Фридрикова болгаш оон-даа ескелериниң эргелекчилээнге магазиннер онза эки ажылдаан.

ҮҮЛЕВИСТИ ТҮҢНЕП ТУР БИС

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Вьетнам Демократтыг Республикага улус ажыл-агыйының чүүктерин чедирип бээр даалгаларны чедиишкиннинг күүсеткеин болгаш аңаа эрес-маадырлыг болганы дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1968 чылдың декабрь 30-де Чарлыы-биле ССРЭ-ниң Далай Флодунуң министерствозунуң судноларының бөлүк хөй далайжыларын ССРЭ-ниң орденнери, медальдары-биле шаңнаан.

«Туркестан» теплоходтуң моторжи И. Д. Земцев, «Брянский рабочий» теплоходтуң улуг моторжи В. П. Московенко, «Туркестан» теплоходтуң электромеханити Н. Н. Рыбачук (мөчээн соонда), камгалакчы ажыладыр кылыр «Аргус» судноның улуг сургакчызу Ю. В. Терехов (мөчээн соонда), «Александр Грин» теплоходтуң боцманы В. Г. Хуторской (мөчээн соонда) болгаш «Банурнаин» теплоходтуң капитаны В. Я. Певшун Ленин орденин-биле шаңнаткан.

Күш-ажылчы Кызыл Тун орденин-биле 30 кижи, «Хүндүлелдиң демдээ» орденин-биле — 50, «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» медальбиле—57 кижи шаңнаткан.

(СЭТА).

Тувинская республиканская библиотека

ЛЕНИНЧИ ЧУСТ

ЛЕНИНИЧ АДЫ — ЧҮРЕКТЕР Д

Бистиң баштыңчывыс болгаш башкывыс В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурун төлептиг уткуур дээш база беш чылдың онаалгаларын 1970 чылдың ноябрь 7-ге чедир күүседир дээш социалистиг чарышты калбарткан үлетпүр бүдүрүлгелер, тудуглар, колхозтар болгаш совхозтар коллективтериниң идепкейи бүгү улустуң деткимчезин алганын ТК-ның Пленуму сеткил ханыышкын-биле демдеглеп тур. Хоорайның болгаш көдээниң ажылчы чоннары алган социалистиг хүлээлгелерин алдарлыы-биле күүседир болгаш бистиң чуртувуска коммунистиг тургузуушкунга чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алыр дээрзинге быжыг бүзүрелин Пленум илергейлеп тур.

(СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң доктаалындан).

ЧАА ЧЫЛДЫ УТКУП ТУРА...

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң, ТК-ның ооң соолундеги Пленумнарының шиитпирин чедиишкиниг күүседир, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеиниң үндезилекчизи В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл оюнга төлептиг ужуражыр база беш чыл планының онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле Таңды районнуң ажыл-ишчилериниң эгелээшкинин Эрзинде Ленин аттыг колхоштуң ажыл-ишчилери бир үн-биле деткээш, ленинчи ёзу-биле ажылдаар, чурттаар, өөренир лозуңнуң адаа-биле ажылдап, социалистиг хүлээлгелерин күүседип келген.

Колхозчулар 1968 ажылагый чылында чамдык эки түңнелдерни чедип алгаш, СЭКП райкомунуң, райкүүкомнуң колхозтар аразынга шилчиир Кызыл тугун чаалап алган. Күрүнеге өзүт, сүт садарының чыл планнары күүсеттинген. Малдың чаш толуп камгалап алырының көргүзүглери эки. 1967 чылга деннээрге, мыйыстыг бода мал 7,9 хуу, ооң иштинде саар инек — 50, хой—4, тева—11,8, чылгы—100 хуу өскен. Колхоз бүдүрүлгезинниң өскедээ адырларынга кеспу ажылдар чедип алдынган.

Артельдиң мурнунга тургустунган соруглаларны күүседириңге боттарының үлүүн киирип, алган хүлээлгелерин ажырган мурнакчылар бистеҥ хой. Хойжу Дамдың-Сүрүн төрүүр 100 хойга онаштыр 102 хураганны, бир хойдан-на 2,5 кг дүктү алган. Хойжулар С. Содунам, С. Бадарчы, Б. Буду, К. Кыныраа олар ол ёзугаар 90-дан хой хураганны, 2 кг дүктү алганнар.

1969 чаа чылды уткуп тура, дараазында көргүзүглерни чедип алырын хүлээнип турар бис:

1968 чылга деннээрге мыйыстыг бода малды 11,3, хойну 11,6 хуу өстүрер. Күрүнеге 3170 центнер эът, 370 центнер дүктү, 600 центнер сүттү садар. Күрүнеге садар бода малдың ортумак диригденизиниң 267, хойнуун 45 кг чедирер. Мал ажылының талазы-биле көргүзүглерни чедип алырда, чүүн-даа мурнунда одарладыышкынны болгаш семиртилгени шын организастаар херек. Ол ышкаш мал ажылының продукциязын элбедири-биле эки хуусаалыг малдар садып алырынга 52120 рубльди чарыгдаар, тарып боозадылганы негелде ёзугаар эртирер.

Мал ажылын хөгжүдеринге кол үүл—чер ажылынче кичээнгейни кажангызындан-даа артык улгаттырарында. 1967 чылга деннээрге тарылга шөлүг 30, а чаңгыс чылдыг сигеннер 50 хуу өзер. Ооң-биле кады чайгаар үнген сигенни, шыктыг чемнерни, саваңны, концентраттыг чемнерни чедиштир белеткээр. СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр көрээ ажыл-агыйны эртемге үндезилеп чорударының планын тургузар.

Ажылды чогуур хуусаалында күүседирин чедип алыр. Кожуг машиналарының септелелыралының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында булуцнарны, совитриналарны, чогаалдар дэлгезин организастаар, ыхозчу ог-буле бүрүзү ленин библиотекалыг болурун чедиилдир бис.

Колхозчуларың мергежил бедидер зооветеринитизи-биле 20 хире кижи ара туттушын. Олар өөредилгезин доосш, экзаменнин дужаар. Техниктиг депшилге дүрген үүнгаарлап, сайзырап турар үеде өөредилгенин бүгү хевирлерин калбаа-биле ажыдап тургаш, колхозчу ишчилерин билининиң деңнелин бедиери—хүнүнүң чүгүла айтырыгларының бирээзи.

Чаа, 1969 чыл моралп келген. Ленин аттыг колхозтуң бригадаларының, фермаларының, түс-түс колхозчылардың аразында социалистиг чарыш калбарган. Колхозта партия, комсомол болгаш хөй-нийти организациялары социалистиг чарыштың дээштинин хандырар дээш, чоннуң патриоттуг бүгү эгелээшкиннерин өттүнүр болгаш ооң күүселдезинче бүгү чонну эвилелдээр.

С. ОНДАР,
Ленин аттыг колхозтың партком секретары.
Эрзин район.

Бурунгаар көөр

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл болурунга болгаш беш чылды хуусаа бетинде күүседириңге холбаштыр бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган эгелекчи коллективтериниң бирээзи бистиң ажыл-агый чери болгай. Коллективтиң алган хүлээлгелериниң бир пунктузунда 1968 чылдың бүдүрүлге планыш хуусаа бетинде күүседирин айтыткан турган.

Беш чылдың үшкү чылы доозулган. Бо хүннерде кайы-даа участок, бүдүрүлге чери чыл дургузупда канчаар ажылдаанын, алдынган хүлээлгелериниң күүселдезини түңнеп тураралр. Бистиң коллектививис чыл планын бир ай бурунгаар күүседипкеш, Төрээн чуртка плапдан ажыр 180 мун рубльдиң нийтв. 400 мун рубльдиң бараанныг продукциязын берген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүүү 4 хуу бедээн, плапдан ажыр 253 мун рубльдиң орулгазын алган. Эт-херексел бүдүрериниден өске бүгү планныг көргүзүлгер ажыр күүсеттинген.

Планнаашкынының болгаш экономиктиг идиг бериишкининиң чаа системазынче шилчээн соонда, бистиң ажылывыска экижидилгелер болган. Бодунуң ажылының түңнелинге кижи бүрүзүнүң материалдыг сонуургалын бедидер дээш чаа реформаның негелдезинге ёзугаар тускай фондуну тургускан. Эртпеп он бир ай иштинде ук фондудан 50 мун рубльди шаңналга ажыглаан. Декабрь айның көргүзүглериниле чыл түңнелдерин үндүргеш, 25 мун рубльдиң шаңналын ең эки көргүзүглерлиг участоктарга, цехтерге, ажылчыннарга тыпсырын планнаап.

Социалистиг чарыштың түңнелдерин доктаамал үндүрүп, материалдыг болгаш моральдыг деткимчени көргүзериниң хемчеглерин алганының түңнелинде күшажылдың сагылга-чуруму экижээн. Бистиң ажыл-агыйның ыыш белеткелчилери Ырбан болгаш Черби суурларда чурттап турарлар. Ырбан чаагайжыды туттунган аныяк суур. Ында культура-амыдыралдың эргежок чугула албан черлери бар.

Эрги суур Чербини ап көрээли. Эрткен чылын ажылчыннарның болгаш чурттакчыларның негелдезинге ёзугаар аңаа чунар-бажыңны, эмчи пунктузун ажыглаага киирген. Столовая болгаш магазин бажыңнары удавас ажыглаага кирер. Бо айда амыдырал хандырылга чери база ажылдап эгелээр. Чурттапга бажыңнарының, чурттакчыларның саны сөөлгү чылдарда барык ййи катап өскен. Чоокку каш чылдарда ында ажылдап турар кижилерниң саны 2йй катап көвүдээр. Ооң уламындан Чербиге ортумак школаны, 75 орунныг уруглар садыи, 15—20 орунныг эмнелге черин, 200 олуттуг клубту тудары перспективтиг планда көрдүнген. Бо тудугларны база-ла бистиң ажылчыннарывыс тудар апаар.

Амгы үеде сайзырап эгелээн бо суурда кандыг-даа тудугну суур тудуушкунунуң план-толевилели чокка кылып турары кончуг четпес. Ынчангаш чаа чылда Кызыл хоорайүүскому Черби суурну чаагайжыды тударынга хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээри күзенчиг.

Л. БАШКЫРЦЕВ,
Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажылагыйының директору.

ТУДУГЖУЛАР БИСТЕРГЕ

Чаа чылдың бүдүүзүнде база бир өөрүнчүг медээ бистиң чуртувуска тарай бергеп. СЭКП Төп Комитединиң, ССРИ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС тудугжуларының, тудуг-материалдар үлетпүрүнүң, тудуг-септелге черлериниң ажылчыннарының шалыңын өстүрер дугайында доктаалды хүлээп алган.

Бо өөрүнчүг медээни «Кызыл тудуг» эргелелиниң ажылчыннары бистер, Тывының бүгү тудугжулары-биле бир дөмей, улуг өөрүшкү-биле дыңнап, хүлээп алгаш, Төрээн чуртувустуң экономиказын улам быжыглаар, чаа тудугларны хуусаа бетинде ажыглаага киирер дээш өдиткен хүлээлгелерни ап үүрар бис.

Партия, чазактың доктаалында тудугга хамаарышкан ажылчыннарның шалыңын өстүрериге 1,5 миллиард рубльди немей үндүрерин айыткан. Ол сагыш салыңкыга харыы кылдыр тудугның темпизин бедидип, шынарын экижидеп бистиң хүлээлгевис болур.

С. САНДАН,
тудугжу.

БИСТИҢ БЕЛЭЭВИС

Көдээ тудугну калбартыр талазы-биле партия болгаш чазактың ап чорудуп турар хемчеглерин боттандырар дээш ыракка Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунуң тудугжулары боттарының күүнүн харамнанмайн турарлар. Үдеп турарывыс 1968 чылда колхозчу тудугжулар 11 чурттапга бажыңын ажыттаалга киирген. Оларның үүнүнде хойжулар көжүп киирген. Оон аңгыда 350 баш шээр малга кажааларны база туттувус. Чыл планында кордүнген тудугларны хуусаа бетинде доозуп, беш чылдың дөртку чылын эки түңнеддеринге үтүдувус.

Чаа чылдың тудугларынга четпир санныг тудуг материалдарын белеткеп алырывыс 4 бензохирээлиг, автомешиналыг, тракторлуг 12 кижини тускайлап тургускан. Эш О. Очур-оолдуң звеногу маңналарны диндирип эгелээн. Ыяш белеткелин март 20-до доосканы, чаа чылдың планныг тудугларынче чүмүбилп киргиптер деп дугурушкан бис.

Х. КОМБУЖАП.

Ооржак Успуң-Дагбы авазы Ооржак Данзырыновна 1964 чылда пенсиялай бээрге, ооң кодан хоюн хүлээп алган. Аныяк хойжунуң ажылының көргүзүглери чыл бүрүде бедип келген. Идепкейлиг ажылы дээш ону Барыын-Хемчиктиг «Шекпээр» совхозтуң дирекциязы 1967 чылда Москва чедер халас путевка-биле шаңнаан. Ол Төрээн чурттуң выйысылалынга чедип, ында Улуг ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгезинии көргеп.

Ооржак Успуң-Дагбы ам СЭКП кежигүнү. Бо чылын аныяк малчын комсомолдуң 50 чыл оюнга алдар болдурган чарышка тиилекчи болгаш, ВЛКСМ ТК-ныңдан «Социалистиг чарыштың тергиини» деп хөрек демдээ-биле шаңнаткан.

Беш чыл планының үшкү чылында ооң көргүзүглери мындыг: төрүүр 100 хойга онаштыр 99 хураган, тыва хойларның бирээзинден-не 2 кг дүк алган.

ЧУРУКТА: Ооржак Успуң-Дагбы хойларының чанында. А. ПОНОМАРЕВТУҢ фотозу.

Чүну кылганыл — Чаа чылдың интервьюлары — Чүну кылырыл

Республиканың статистика эргелелиниң начальниги Валентин Иванович КАЧАЕВ:

— Беш чыл планының үшкү чылы республиканың улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларының чамдык чедиишкиниери-биле доозулган. Ооң чамдык тодаргай чижектери бо-дур. Үлетпүр продукциязын сайгарар чыл планы 105 хуу күүсеттинген, планнаашкынының болгаш экономиктиг идиг бериишкининиң чаа системазынче шилчээн. Ол дээрге, Чадаананың хөмүр-даш разрезиниң, Улуг-Хем мяш үлетпүр ажыл-агый черинин болгаш ыыш-чем үлетпүрүнүң эргелелиниң бүдүрүлгелери-дир. Ол бүдүрүлгелер продукция сайгарарының чыл планын шуптузун каттыштыр алырга, 5,8 хуу ажыр күүседип, бо талазы-биле республиканың ниити көргүзүүнден бедик болуп турар. Ол бүдүрүлгелер продукция сайгарарының чыл планын 1967 чылдыңдан барык 9 хууга көвүдеткен.

Республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиперинин чыл планын 103, а чаа байдалче шилчээн бүдүрүлгелер 105 хуу күүсеткен. 1967 чылдыңдаи-биле деңнээрге, республика ниитизи-биле 1,5, а чаа байдалче шилчээн бүдүрүлгелер 7,8 хуу көвүдеткен.

1968 чылда үлетпүр продукциязының бот-үнезин чигедириниң планы күүсеттинген. Бо дээрге, база кончуг чугула экономиктиг көргүзүгдүр.

1968 чылда 1967 чыл-биле деңнээрге, электри күжүн барык 10 миллион киловатт шак, хөмүр-даштың 23 мун тонна, даг-дүгүн барык 5 мун тонна хөйнү бүдүргеп.

1967 чылда капитал тудугнуң ажыглаа планы күүсеттинмээн-даа болза, 1968 чылда элээн ажылдар кылдынган. Кызылдан Хову-Аксынче 175 км узун дурттуг электри шугумун, 1455 га черде суггарылга системазын, найысылалга ээлчегде 300 тонна сүттү болбаазырадып кылыр сүт комбинадын, «Тыва кобальт» комбинатка шакта 50 тонна бусту бээр домнаны болгаш барык 37 мун, азы 1967 чылдыңдан 11 мун хөй, дөрбелчин метр чурттапга шөлүн ажыглаага киирген. Бо бүгү ажылдарга 1967 чылга деннээрге, 1968 чылда кол фондулардан барык 4 миллион рубль түңге хөй салыышкынны киирген.

Республиканың күрпланының даргазы Андрей Моңгээевич АРЛАНМАЙ:

— 1969 чылда «Тыва кобальт» комбинаттың, Терлиг-Хаяның моңгун суунун будурүлгезининиң тудугларын, Абаза — Ак-Довурак аразының орун ажыглаага киирерин көрүп турар.

Ак-Довуракта Даг-дүгү комбинадының тудуунуң ийи дугаар ээлчээнин, Абаза — Ак-Довурак электри дамчыдылгазының, Каа-Хемниң хөмүрлаш разрезиниң, Кызыл хоорайга тудуг материалдары бүүрер болгаш ыяш ажылдап кылыр комбинаттың, найысылалдың дааранылга комбинадының ательезининң, Кызыл аэропортунуң тудугларын чаа чылда үргүлчүлээр болгаш тудуг материалдары будүрер чамдык тудугларны тудуп эгелээр. Орук тудуунуң талазы-биле, Кызыл — Тээли, Балгазын — Самагалдай — Эрзин оруктарының тудуун база үргүлчүлээр.

Чаа чылда республикага ниитизи-биле 12600 мун рубль түңге 69400 дөрбелчин метр шөлдүг чурттапга тудугларын кылгаш, ажыглаага киирер.

10 мун мыйыстыг бода мал, 42400 шээр мал, 10 мун куш киирер мал, куш кажааларын тудар, 1750 га суггатыг тараа шөлдерин ажыглаага киирер, 45 мун га одар белчиирлерин суггатчыдар болгаш 7 мун га черге культура-техниктиг (харагап-тал, ыяш-даш аштаар) ажылларны чорудар.

Үстүнде көргенивис чурттапга шөлүнге киириштир өөредилге черлериниге 36 мун дөрбелчин метр шөлдүг чурттапга тудугларын бажыннарын, 1900 өөренликчи өөренир школаларны, 710 орунныг уруглар албан черлерин чаа чылда база түүлүп доозар.

Ш Ы Н

...ЧЫЛЧЕ УТКУЙ БАЗЫМ

...ШІ АМ-ДАА ТИИЛЕЛГЕЖЕ, БУРУНГААР!

...ИСТИҢ бүгү-ле хой национал
...совет кижилеривистиҢ чоргаар-
...ыҢ согласкын — пат-ла пээжик
...ган ыр дег сөөү болза, аңаа до-
...ээн кижи чок, мерген угаанныг
...ниивистиҢ тургусканы, кижи
...олгеге кижан-даа туруп кор-
... — ажылчын, тараачын, бүгү
...ыҢ чоннуҢ чазаа — Совет ча-
...ыс мырыңай-ла туруткан хү-
...ден эгелеп, делегейниҢ эң дер-
...капиталистиг төре бәүзү тос
...геп хөмө бүзөөлеп, бар-ла күжүн
...геп кээрге-даа, алдырбайын, аҢып
...деп, чаа социалистиг тургузугну
...тиилеттирин, ам 51 натап чаа
...ы байырлап-шагаалап келди-

...ар чаазы мугур-ла 12 шакты
...кованыҢ хоочун шивээзи Кремль-
...зекиҢде бедик чаагай сууртаа
...ында, кайы ырактан көстүп ту-
...алдын согунчылыг шагы бүгү
...ээгеге агаар дамчыды кагы-
...ныҢ, 12 катап кагар-ла, Совет
...ыҢ кижилиҢниҢ гимни — совет тере-
...ээҢ сүдде ыры-даа ырлап үнер-ле,
...ын чеҢ совет кижилер түс-түс колдек-
...бинеттериҢе болуп-болуҢ-биле-даа,
...ыс ыраттыар түс-түс оң-бүлезиҢге-
...вет а бүт кырында түрүп кээп, дош-
...ээ чой баштайгы кундагазын холбе-
...ээҢ индир кодургеш, катки-хоглуг,
...ыш алаап-куравлавышаан, аптарлар.
...ООоп-на эрткен чылда чаалап ал-
...ээҢ чедиишкиннерни йөрээжин, чаа
...е балда оон-даа улуг чедиишкиннер-
...ласт күзежин, ошкажын, куспакта-
...Ук ээҢ, чолукшуп эгелээрлер. Ол ба-
...дурттралдаа кижи бүрү күш-ажылдың
...лекеге хөөнүң киирип каан чадагаан-
...ыг то: хөрээ хостуг, үнү отпүт, соруу
...ирайдыг. Арын-шыырайлары аткан даҢ
...ыр. г, үнгеп хүн дег, тиилелгенип,
...с-кежиниҢ хүлүмзүүргери ча-
...ыылыннаан. ОлардыҢ чүректериҢде өө-
...ыҢ-чоруккден январының соогу-даа
...ээҢок эвес — эриг моҢгүн-биле ча-
...изилдээны бээр. Хар аздыңда доҢ
...і. Эң-даа чыылыр, чыдырап: улус
...ытпас — кыштың үш айы үш хонук
...балаан дунпуртуланы бээр, ынчаа
...п, 5-эр үпүш-дүжүттүң үрезиннери, ас-
...ын Ран аазадыл чыткан ышкаш, каракта-
...ргаан нөстүп кээр.

ЧҮГЛЕ КИЖИЛЕР эвес, бүгү хе-
...ыдыг хоорайлар, суурлар ай, хүн хе-
...ээдиг чүүҢ-баазын өөҢүг электри
...ампалары эрегелерии, шуру суу-
...ээҢнарын мойнунда богаалаңган,
...үрээнде минчиттингеп, курлаанда
...ашкыланган, тейиңде дошкаланган
...ыйлы, кыжы-даа ылгаттынмас ча-
...ынанын-ла турар. Иштин, дашт
...ээҢ улуг, биче — уруттунмас дерег

ышкан иогаан шивижигештерни көрүңерем! Кандыг-ла бир уран тоодаа үгжүүр чарап даңгыналар-ла. ОларныҢ чер, дээрни тудуштуруп турар кода-сүме, орду шивээзи сагышка кирер. Секунда иштинде караан шинглеп: чаа чыдың үткүп турар наймылал! Кызыл, Ак-Довурак, Хову-Аксы хоорайларыҢ чүгле шивилерии сагыжында коре каавыдам, эргим номчукчу: ТаҢдының иёинке, Саян, Хан-Дээрииң чайгаар үнген шивп, пош, чойган аргалары хоорайларда чаҢгыс шивиге адаарган, чугу сыстып-ла тургулаан ышкаш.

Ча, ажырбас оң, олар дөмей-ле частың, чайның айлары үнүп кээрге, тыва бойдустуң — хүнүҢ, сугнуң хайыразы — оң-баазын чечек үнүп-биле, чаа-чаа чочагай, тоорук-биле каастанып, кезек-кезек чайык чаашкыннар-биле чүпүп, чүк-чүктеп чүглуп батқылаан түмен шаскыл хөмнериҢ хөгжүмүн дыңнап, сан чок хөй айлаң-куштар, хектер, когээшиннериҢ ыр-шооруп, хөөмей сыгыдын дыңнап таалай бээр оларның. Ол бисиге база-ла байырлал-ла болгай! Эх, бедик-бедик сыннар хөрээнде чойган, пошпер кадак, торгулар-биле аржыльданып, баштангыланып алгылаан, салгыпбиле эдек тутчуп ойнап турда көөрге, ыңдыг-ла кадын, даңгына чок! Ол база-ла частың үткаан байырлал-ла болгай!

БИСТЕР совет кижилер чаа чыдың үткүп тура, халажың артип турар эрги чылдан чеже-чеже тараа, погаа, кат-чимис, сиген-ширгиш аажаан, үүжелеп алган бис, чеже-чеже тонна эът, дүк, сүт алган бис, ону санап көөр бис. Ол улуг үүлеге кыпмар, кайы-кайы колхозтар, совхоэтар, кайы-кайы бригадалар, фермалар, кайы-кайы районнар, көдээ Советтер мурнаң, социалистиг чарыштыр тиилекчилери болгулаан, кандыг-кандыг шилчиир Кызыл туктар, выпмелдер, хүндүлеп бижиктер алгылаанын, ону адап, санап, мурнакчыларның арынһарын — чүрүүн республиканың, районнарның, колхоз, совхозтарның хүндүлел самбыларындан, оларның солуннарындан, радио, телевиденнеден көрүп, тапкыжы, сагыш-сеткилдиҢ ханызындан: Эрхейлерии, ол-ла болгай, бәүлүг совет патриот кежээжкей-дир сен! Маадыр! Шолбаа! Мурнакчы!.. деп, мактап магадаар бис.

ОзарныҢ үлегерии ап, олар-биле дөңнежир, харын эртер дээш, ийи билекти сывыртынгаш булганып-ла үнер бис. Бо эрткен чыл чежемейнии-даа аактыг берге болган бол, оон чайгаар хаймра манап олурбайн, СЭКП-ниҢ, Совет чазактың хүн бүрү башталгазы-биле, эртемүгэннии, совет техниканың күжүбиле, чүреккир тулчуушкун-биле планныг ажыл-чорудулганы, хүзээлгелерии, аазаан созүүсүгү кыскымайн, бүрүн, харын-даа ажыр күүседии, турарывысты бодувус-ла корүп, бәүзүрел, түүнеп, харын-даа бүгү делегейии магададыл турардыр бис.

Делегейде өңнүктеривисти оортуп, бәүгердип, оштүглеривисти өду чарылгыже хорададып, олгүже, калчаарааже коргудуп турарывыс харын-на бо-ла болгай.

ЧаҢгыс-даа мурнакчы, шолбан, мааднр кижии ады, район, бүдүрүлге ады адавайн бардым, оларны бо солунда чалап экжеглилеп каандыр. Ыпчаарга оларны санап, данзылаар болза харын-даа бүдүн-бүдүн помнар негеттинер. Чүс кижиден ийи-чаҢгыс кижии адаң, чижек кыыбайн, оон артында чүс-чүс, муҢмуң бөдүүн, биче сеткилдиг — адын адаавыр дээш эвес, коммунизмниҢ улуг чаагай хөрээнге үлүүн киирер дээш шыдаар-ла шаа-биле кызыдып, далайга дамды-даа немеп чоргузмаа, оон чаагай чүве чок дээр эштерии бодап көөр-дүр мен.

Коммунизм дээш тулчуп, айдан айже, чылдан чылче бурунгаар: айлык черге — хүнүҢ, чыдың черге —айлык кыыдыр шурадып олурар бүдүн, чарып болбас улуг күштүң ниити чурумалын шыдаар шаамбиле алган-йөрээп, магадаан сеткилим илередип олур мен.

Бо дээрге демги-ле пош будуунда олуурун алган, бүгү-ле өзим-арганы, чечек, үнүштү, аңаа улуг ачылыг ХүнүҢ хөрелии, хеминиҢ аржаапын мактаан чочагай дег бичии шинжекчиген-биле домей үнүм-дур. Ынчаган улуг сан-түң, хөй ат киирип, чизе бүрүткел-даа кылбадым.

Бистер эрги чыл-биле байырлажып чарлып, чаа чылды үткүп тура, хөй-хөй дуржулгалар-биле баяан бис. Эрткен чылдың кол хөөнүү боон турган улуг-улуг болуушкунарже хая коруптээлп.

СОВЕТ күрүнеиниҢ төөгүлүг 50, оон үндезинчиизи, улуг башТыңчы В. И. ЛенинниҢ төрүттүнген хүнүнден бээр 100, пролетар чечен чогаалдың адазы А. М. ГорькийниҢ төрүттүнге-ле 100, Ленинчи комсомолдуң 50, Совет Армиязың 50, Карл Маркстың төрүттүгеи хүнүңден бээр 150 чыл болган ойлары дээш, оон-даа оске хаймышкыныг болуушкуиларны сактыылы. Акы-дүнма Якут АССР-ниҢ уран чүүл, чечен чогаал декадазы, Тывааның «Чечен» ансамблиниҢ Кавказ-биле дииңирөшкиии дээш, адаар-ла чүве ол.

Акы-дүнма вьетнам улустуң америк дерзии араатанарныҢ халдашкынын чылча берип турары, империализмге ыдалаткан ырназа халдакчыларның араб чүрттарга удур араатан азыын сый шапканы дээш, делегейде оске-даа болуушкуиларның херечилери болган болгай бис. А халдаашкыига таварышкан чүрттарны бистиҢ чүрүтүп дегкип турганы тайбыңга ынак күштериҢ улуг тиилелгези-дир.

1969 чылдың байырлал кундагаавынын үскүлештирер арыг шимээнинде, ажылчы чоннуң ыры, каткы аллгазында: «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чүртке чыл бүрү хөй муң тонна даг-дүгүн бээрн чаңгыланын тур. Саяи ажыр ийнги наймырал оруу Ак-Довурак — Абаза оруу — чер кырында кылымал чеэээп дег чайынаан. Кижии деп күштүү хамааты ТаҢды кырында хээлеп үттээн хараачыгай уязы дег эрээн чараш «Тыва кобальт» комбинат үнелиг эртинеии 1970 чылда берип эгелей бээрн, тыва моҢгүн суу бүдүрер завод тудуунуң доостуру ыында чаңгыланы берди. Кызыл хоорай чанында «Каа-Хем» хомүр-даш уургайы 600 муң тонна хомүр-дашты бере бээр дээш чаңгыланып тур. А 1969 чылда хөй тараа, погаа, зът, сүт, дүктү, хөй малды чайлаи чок алырынды чаагай хөгжүмүү амдыгаавтан диңмирөй берди. Совет Тываның 25 чыл ооюуң Наадымының хөгжүмү дыңналып тур. Тыва АССР-ниҢ уран чүүл, чечен чогаал декадазы Якут АССР-де диңмиттели берди.

В. И. ЛенинниҢ төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл ооюнга белетнел 1969 чылдың улуг-улуг тулчуушкунпарыиға үделге хөгжүмүүң бир кол хөөнүү боон дыңналып тур.

Коммунизм тулчуушкуну дээш, чаа чылда улам-на бурунгаар, база катап бурунгаар, эштер!

С. САРЫГ-ООЛ,
чогаалчы.

Беш чылдың үшкү чылында республика типографиязының коллективи — коммунистиг күп-ажылдың будүрүлгезиниҢ бүгү ажылдакчылары эрес-шалын ажылдаавнар.

Мурнакчы будүрүлеиеп кижилери продукция будүрер болгаш сайгарарынын чыл планын декабрьның 1-де күүсеткеиии рапорттаан. Эрткен чылын күш-ажылдын будүрүкчүлүүн олар 104,5 хуу күүсеткен болгаш будүрүп турар продукциянын ботүнезин дыка чиигеткеп. Күш-ажылга бедик будүрүкчүлүг чорукту коргүүп, коллектив кежигүннериииҢ хүндүткелии чаалап алган шалыпчылар мында он-он.

БО ЧҮРУКТА: республика типографиязының мурнакчыларын коргүскеп. (Солагай талазындан оң талазынче) дептерлекчи Л. Л. Чадамба, линотипистчи М. Г. Савгир, оруқчу А. О. Диизенмаа, парлакчы К. Ш. Ондар, дептерлекчи В. И. Попова олар.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Малчыннар айыткап тур

«Нэйырал» совхозтуң Үрбүн салбырының айы хойжу бригадаларының хойжулары болгаш сакманшиктери зооветеринарлыг ооредилгени болгаш будүрүлге хуралын түс-түс эрттиргилээн хураалдарга кыштаалаашкынның чорун турарын чугаалаашкан.

Кыштаалаашкынга эки белеткелдиг кирген хойжуларны хураалдарга демдеглээн. Хой оолдаашкыны эгелээн. Хойжу Р. Дажайның коданында 150 ажыг хой оолдаан. Оон иштинде 5 хой ийнтээн. Хойжулар М. Седеи, Серен-Доржу оларның коданнарында оолдаашкын база эгелээн. Сиген, саваң, чарба, суда чедирбээн кыштаг чок.

Кайы-даа бригадаиың хуралынга хойжулар мал кыш ажырар, чаш малды хүлээп алыр талазы-биле өртектиг санаалдарын берген болгаш социалистиг хүлээлгелерии алгылаан. Шаңчы бригадазының чамдык кышталарынче машина, трактор баар оруктар муңгаштагаи, кыпын хар хөртүктеги берген черлерде хойжарның дүүлгары тазарып турар. Шидыг болганда, орүктарны болгаи одарларны далбыйлаар ажыдың дарый чорутса чогуур деп, хойжу Седеи санаадаан.

Кижи эмчилери малчыннарны кезинее, автолавкалар ой-шаанда келбее, суг соортур машиналар доктаамал келбее, чамдык малчынпарда чаш хураганнар дорукторар клеткалар, мал чемгерер десгилер, хураган кажаалаарында печкалар чедиишпейн турар, бо чүүлдерии дарый четчелеп кыпыр дугайында малчыннар иегелдеии салып турганнар.

Бо бригадаларда хостаткан бригадирлер ажылдап турар. Оларның ажылы улуг. Малдыгыя кыштагларында болгаи мал оолдаашкынының үезинде малчын бүрүзүбиле доктаамал хаярзаза тударының чугулазын демдеглевишаан, оларның чогуур иегелдеге чедир ажылдавайн турарын малчыннар шүгүмчүлээп.

Мал чемнери эвээи болган ужурунда, кайы хамаан чок тоггегелеейн, бодамчылыг чарыгдаар. Бо айтырыгны айлаи башкарарын, ыыңгыы ыыңайдаиы тургузарын хойжуларның хураалдары мал ажыл-ыңның түскай эртемнигларинден иегээп.

Хойжулар Очур-оол, Дойдаа, Дукар-оол, Седеи Дамдың-оол, Малбый-оол олар араында социалистиг чарыштыг салып. 1969 чылда торүүр чүс хой бүрүзүнден 100 чедир хураганны алырын хүлээпгеииер.

Саргозла № 1 хойжу бригада совхозтуң Кара-Тал салбырында хойжу бригадазын, Шаңчыла № 2 хойжу бригада Бузуң-Терек салбырда хойжу бригаданы социалистиг чарышка ыыйгырган. Саргозла болган хураалдың соонда хойжуларга делегей байдалының дугайында лекция база болган.

У. КАРА-ООЛ.

Суггарылга — немелде дүжүт

Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозу районда улуг ажыл-агыйларның бирээзи. Совхозта партия комитеди, дирекция чери СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлерии амыдыралга боттанзырар талазы-биле организассаллыг ажылды чорудуп эгелээн.

Чоокта чаа болган совхозтуң бүгү коммунистериниң хуралынга, «СЭКП ТК-ның октябрь болгаш СЭКП Тыва обкомунуң IV-кү Пленумнарының түнелдери, совхозтуң партия организациязының сорулгалары» деп айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле СЭКП Бай-Тайга райкомунуң секретары эш Лопсан-Серен дончу илеткел кылган, СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунга хамаарыштыр совхозта чер ажылының байдалын анализтеп чугаалаан.

Сөөлгү каш чылдарда совхозка тараа болгаи мал чемп культураларның дужүлү куду бооп келген. 1967 чылда кызыл-тасты гектардан-на 6,5 центнерии алган болза, 1968 чылда 4,5 центнер алдынган. Агаар-бойдустуң берге байдалдары турза-даа, ажылагыйының байдалынга бүгү культураларның бедик дужүдүн өстүрүп ап болурунуң аргазы бар турганын илеткелчи айыткан. Хамык ужур дужүткүр чоруктуң үндезини — суггарылганы чоп ажылавайн, ону эрги арга-биле чорудуп турарыпга. Ол ышкаш хөрзүнгге минералдыг болгаш органиктиг чемиичнзнгелгени дыка эвээш ажылаап, часкы таярыла үезинде совхозтуң кайы-даа салбырларынга эрги арык бугаларын ажыглаарынче кичээнгей салдынмайн келгенинде. Чер ажыдының тускай эртемнигларии суггаттыг чөрлерни калбатыр ажылды кошкак чорудуп турар. Ажылагый мелиорация техниказыбиле четпес хандырткаган. Моон уламыидан суггарылга участоктарды тазарыштыр тургустунмаан.

Бедик дужүтту өстүрүп алырынга чер суггарымчыларының ролю улуг. Суггарылгаиы шынарлыг чорутпас болза, оон чүгле бедик дужүт алдынмас эвес, харын-даа хөрлүүн урелиишкини бооп болур. Бо чорук чангыс «Тээли» совхозта бар эвес, райоииуң өскедаа ажыл-агыйларында бар дээрзин илеткелчи демдеглевишаан, чер суггарымчыларының дуржулгазын неттерээри, оларның материалдыг соиуургалын деткиири эргежок чугула дээрзин онзалап айытқан.

Чер ажылын экижидер, чернн хамгаалыг ажыглаар талазы-биле 1969 чылда ажылагыйның мурииида дараазында чүгула сорулгалар турун турары айыттынган. Совхоз чаа чылда 6104 гектарга тараа болгаш мал чемн культураларны тарыыр. Бүгү тарыга шөлүүнүң чартыынган хөйүнге суггарылгаиы чорутқаш, суггаттыг чөрлерниң бир гектарындан-на кыыштасты 11 центнерии, арбайны 8, сулаиы 10 центнерии алыры кордүнген.

Ак-Теректиң, Турааның, Бай-Талдың эрги суггарылгага бугаларын ажыглалга киирер, 120 суггарыкчыларды өөредип белеткээр болгаш келир часкы тарылгага мелиорацияның, агротехниканың бүгү хемчеглерии боттандырып чорудар. Совхозтуң бүгү тараажыларының мурнында чер ажылын экижидер, ону үнүшлүүктүр болдурар улуг сорулга туруп турар. Ону боттандырарда СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлерии удуртулга болдурар талазы-биле тодаргай шиитпирии совхозтуң бүгү коммунистери хүлээп алган.

Х. СЕРЕКЕЙ,
совхозта комсомол комитединиң секретары.

Хүлээлгелер күүсеттинген

Бистиң республикавыстың пайысылалы Кызыл хоорайның үлетүр будүрүлгелер коллективтери Владимир Ильич Ленинниң төрүттүгеииден бээр чүс чыл болзур ооюига алдар болдурган социалистиг чарышка алган хүлээлгелерии чедиишкиннибиле күүседии тураарлар.

Хоорайның будүрүлге чөрлери үлетүр продукцияларының кол коргүүлгериите чыл онаалдазыи декабрь 23-ке чедир күүседиккеи турарын хүлээпген турган. Ынчаарга херек кырында оң хүннге чедир пландан ажыр 172 муң рубльдин продукциязын кызылчылар бо чылын Төрээн чуртка берген.

Чыл планындан ажыр 2 муң ажыг кубометр дээрг материаддарын, 600 муң киловатт шак электри энергиязын, 30 муң тонна хомүр-дашты болгаш идик-хептии, аъш-чемнии хөй продукциязын берген.

Беш чылдың эрткен үш чылдарының иштинде үлетүр продукциязын будүрерии хоорайның будүрүлгелери 103,1 хуу күүсеткен ийикте, азы пландан ажыр 2 миллион 346 муң рубльдин продукциязын берген. Кызылдың будүрүлгелери бо хүннерде 1969 чылдың үлүүнге киириптир ажылдап турар.

«Тыва кобальт» комбинат — Тываның оңнүг металлургиязының баштайгызы, беш чылдың шалыпчы тудуу. Бо хүнперде комбинаттың яизы-бүрү объектилериидe ажылдар калбаган.

Совет Эвилелиниң бүгү булуңнарындан ында келген тудугжулар комбинатты келир чылын ажыглалга киирер дээш улуг ажылды боттандырган. Күчүүлүг ТЭЦ, чугай орттедир цех болгаш оске-даа черлер ам ажылдап турар. Дыка хөй цехтер баштайгы шеңээшкиннерни кылын, чамдыктары шеиелеринии эртеринии кырында келген.

ЧҮРУКТА: комбинаттың кол корпузунуң ниити хевири.

Г. СИРОТИННИҢ фотозу.

ШИИТПИРЛИГ ҮЕ КЕЛГЕН

Комбинаттың цехтерии дессараалаттыр ажылдавын киирерииин чүрүмүн чогаадып тургускан. Чүгле цехтер эвес, а оларның иштинде технологтуг шугумнарны бөзин ажыглалга киирериинии эвлчелерии тодаратқан. Ында тургускан кол фондуларны (дериг-керекселдер) ажылдадып эгелээр апаар.

Бо чаа чылда ажыглалга киирер

Оон-биле чергелештир комбинатка будүрген продукцияны болгаи руданы эзиилзиреринге ажыглаар химия будүмелдерии сөөртүр автомашиналарны, механизмнерии биске берип эгелээн. Хереглелиивис ёзугаар ол парк ам-даа өзер. Суук аммиакты, каустиктиг соданы сөөртүп эгелээн.

Комбинаттың тудуун бүгү тала-биле дургедедири чугула.

«Тыва кобальт тудугга эргелеи мурииида чылдарда шүшпен ажылдап келген. Темп чүгле эрткен чылдың ийиги чартыынган эгелеп бедээн. Ынчалза-даа бо чылын эрткен чылдыыидан 1,8 катап хөй хемчээлдиг тудуг-монтаж ажылдарын кылыры негеттинип келген. Ынчангаш тудуг эргелели, оон-биле керээлиг организациялар ажылчын күжүн четчелеп, хөй хемчеглерни алыр. «Сибирьтехмонтаж», «Сибирьэлектромонтаж» болгаш өске-даа организациялар боттарының базазын өстүрерии планнаан.

Тудугжулар немежир, комбинаттың ажылчыннары, инженер-техниктиг кадрлары көвүдээр чүве болганда, оларның чүрттаар черии амдыгаштаи белеткеп эгелээр херек. Биске бети дээрге-ле 6 муң дөрбелии метр шелүг бажыңнар бо чылын негеттинер. 12-12 квартираларлыг элээи каш бажыңнарны тудуп турар.

Ажылчы чоннуң амыдыралын экижидерииин айтырыы, чүгле оларның ажылдаар черии, бажыңы-биле кызыгаарланмас болгай. Ынчангаш хостуг үеии ажыктыг, солуи ажыглааларынга таарымчалыг чердерии — культура бажыңын, спорт залын тудуп турар. Делгем экраннын кино залы, боттывынгыр уран чүүл бөлгүмнери ажылдаар черлер, спорттуң янзы-бүрү хевирлериинң секцияларынга шолчүгеттерии ол тудуг хаара тулар.

Чагыкчының төлээзи кижи болганымда, тудугжулардан ам-даа улуг күжениишкин-биле ажыллап, планза көрүнген хемчеглерии дес-дараалай боттандырарын күзээр мен. Ол ышкаш ажылдың шынарын ам-даа бедидери чугула. Үрей кылыышкынпар, ону эдери графикти үзер. Бо чылын кол корпусту ажылдаш киирер, ында хөй түүлдерии кылыр болгай. А тудуг эргелеи корпуска кышкы үеде ажылдаарына белеткелди багай организастаан. Шилдээн соңгаларны чедир чыыглавас, бетоннаан черлерии эки тырывыс, оон уламыидан аар дерилгелерии быжыглаарга үредир таварылгалар хөй. Бо айтырыларже кичээнгей салып, саат чок ажылдаарны тудугжуларның хүлээлгези.

База бир чаа түүл — комбинатта ажылчыннар хандырар килдисти организастаан. Ол килдис складтарны, сүт продукциязын шыгжаар черлерии тудуп эгелээр.

Инженер-техниктиг кадрларны болгаи белик мергежилиг ажылчынарны чүрттуун металлургия будүрүлгелериидеи чалаар бис. Олар цехтерии ажыглалга киирип, дериглелернин ажылын шулуудадыр. Комбинатта профтехучилищеде 200 кижини металлургия будүрүлгезиниң мергежилдеринге өөредип турар. Олардан өөредизгеге сундулуг кижилерии төрелешкек заводтарже биликии бедидери-биле чорудар. Өөредилгениң ыңдыг хевириниң графигии бадылаан.

Биистиң комбинат эң нарын дерилгелиг, технологтуг чамдык чорудулгаларлыг чаа будүрүлге. Руданы химия будүмелдери-биле холуп эзиилирер тургузулгалар бир дугаар ажыглаттынып турар. Ынчангаш дуржулга чок болганда ону биске эң баштай шенеп көөр, чогуур чүрүмну тывар ужурлуг. Дерилгелерии эдиктирер, цехтерии ажыглалга киирер ажылдар-биле чергелештир шенелделер база кылыр.

1969 чылда кылыр ажылдар улуг деп чүве бо бүгүдеи тодаргай-дыр. Хүн, шак бүрүзүн чоп ажылап, В. И. Ленинниң төрүттүгениниден бээр 100 чыл болур хүнде бүүрүл Тываның кобальтызын Төрээн чуртка берип эгелээр бис. Бистиң социалистиг хүлээлгевисте кол чүүл ол.

«Тыва кобальт» комбинатты ажыглалга киирери, ону үнелеп турары Коммунистиг партиянын ленинчи национал политиказының тиилелгезиннң хөй чижектеринии бирээзи болур-дур. Хову-Аксыиға бистиң бүрүнгү өгбелеривис чести бөлүүн арга-биле эзиилирип ап чорааның төөгүнүн истерп көргүскен. Ам ол черже күүседүг комбинаттың бажыңнары, аңаа болдунар нарын чорудулгалар үе-шагның хөрии базымының, кижиниң мерген үгаанының көскү хереҢзии болур.

Д. МОНГУШ,
«Тыва кобальт» комбинаттың кол инженери.

ЧАА ЧЫЛ-БИЛЕ, ШОЛБАННАР!

Хомушку Ак-оолович ОТЧУГАШ,
«Большевик» колхозта мурнакчы пропагандист.
Отчугаштың отчугажы
Одаг болуп чалбыштал-ыпты —
Билиг-эртем чыртыкшы
Бистиң чонга баралгалаан.

Сарыглар Сакаты ТАМДЫН-ООЛ,
Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, башкы.
Алдын Сылдыс хөрээн
кластаан
Ачылыг кыс—Сарыгларга
Арат бүрүзү йөрээл салыр.
Алтай, Саян чоргаарланыр.

Фаина Михайловна БАРТАН,
педагогика эртемнериниң кандидады.
Эртемден деп бедик атты
Эчизиниң чедир шынаты.
Ажыл-үүлеп дуржулгазын
Ажы-төлге бүрүн дамчыт.

Зинаида Петровна КАРТАШОВА,
«Межегей» совхозтуң саанчызы.
Сагган сүдүң саваазыраан,
Саржаг — даг бооп хуулга бергени.
Улугларга, уруглarга
Уйгум дивейн бараан болам.

Михаил Салчакович СУНДУЙ-ООЛ,
«Тыва даг-лугу» комбинаттың аалчер начальнигы.
Кара-Даштан косное чедир
Асбестиң шалынчызы
Алдар-аттыг Сундуй-оолдуң
Каргыразы дыңналып тур.

Сереэ Салчакович САМБУУ,
«Элегес» совхозтуң хойжузу.
Сереэ Самбуу—чемпионга
Сүрүг малың арбын төлүп
Шаңныг сооктан менди ал деп
Шагаавыста күзеп кааны.

Александр Чулдукович ШАКТАР,
«Найырал» совхозтуң хөөчүн механизатору.
Кылыр ишке ураң-шевер,
Кызымаккай механизатор
Шактар Саша ажыыска
Чаа чылда изиг байыр!

Василий Иванович ТРУБАЧЕВ,
Кызылда № 2 автоажылагый бүдүүлгезинниң чолаачызы.
Алдан тос чыл үнгелекте
Алды айыл ажылдан каан
Трубачёвтуң машиназы.
Тугун бедик чалап кел чор.

РАКЕТАГА

— Чер кырынга корбээн-ле черим чок, мээң Тывамда кайгамчык чараш бүлүүнар бар — деп, Москвада бир таныжымыга хөөреп олурдум. — Тундра дээр-дир силер, мен оны билир мен: Тожунуң бедик даг тундразынга чораан мен. Эң куруг хову дээр-дир силер, Эрзинге чораан. Тоби кургаг ховунуң ужун-кыдын көрген-даа мен. Даг дээрге бистиң черде, ховуга хой кадарын өстүм, элегиниг эрээннерин Таңдыга көрдүм, эзим-каскакка эдиксилеп аннаан-даа чордум... Көрбээним дириг ажыктап-даа чок: хову чуртаар төвеин-даа мүндүм, сонгу чуртуң бүрүнүг инилериң төрелиг-даа мүндүм, алдынгоогуе күш үктүг-даа күштү көрдүм, аргаг, тениң өзүнда-даа чидим—деп, черимде барла үүлдерни хөөреп олурдум.

— Ча, ындыг болза сени чер кырынга хүндүлээр арга чок-тур — дээш, кижиге куду көрүп олур.— Ам канчаар, аалчы дээрге аалчы-ла болгай, адым сыкпайн хүндүлээр апаар мен — дээш, таныжым чалап тур.— Космос кораблиниң иштинге шайладыр болган-дыр мен йиин.

— Экеп-не бо, ындыг чүве болур чүве-дир аа, Анатолий Федорович?—дээш, бүзүреевейн олур мен:— Космонавтлар эвес кижи-дир сен, мендеда түскай белеткел чок...

— Сен Тывадга олуруп алган делегейниң дескиндир көрүп чорунда, мен чүге апаа олурар кижи мен?—дээш, таныжым хомудаксай берди. — Мээң чүнү кылып турарымны канчаар билир сен? Ужурашпаанывыстан бээр тос чыл эрти, ол үеде чүгаар чүве хыралып, дүктүг баш калчаанавыл каан болур. Чогаалда эртемденнериң, профессорларың калчаан башты кылдыр коргуулуп турарын номчуваан сен бе?

«Шынап-ла, бистиң үевисте болдунмас чүве кайда боор, кижиге чүге бүзүреес кижи мен?» дээш, үлүскүм-биле чөпшээрештим. Элдептиг чүве оон-на эгеледи. Улуг бажыңның чеди дугаар каъдында лифт-биле бадып кээривиске, эргим артында такси бодур. Олуруптувус. Кижим чолаачыга бир-ле чүве чугаалаш, ак саазын түтсүп берди, оозу оны дүүп шыгжап алды.

Космонавтариың аллар-лыг оруу — Ленин проспектизи-биле кылыптып кагдывыс. Тайга-сын дег, чалымнар дег бажыңнар-ла, базыңнар. Машиналар шуужүп турда, Азас, Тере-Хөлдүң балыла, Эрзин, Өөрүмүң хою-ла, Чаа-Хөлдүң. Терезинниң өргези-ле, Хеременің чүүмазыла, Кара-Дагның тааны-ла: сагыскыга киргени-биле деңнеп чор мен.

Шыя-та, кедергей улуг ракетаның баарын орта дүштувус. Таныжым кирер хаалга чанында кижиге база-ла ак саазын сүнүтү. Кандыг-даа черге киреред эрттиргиле хөрек болгай, чүгле ап, балык хыдаан браковьерге эрттиргилге бербес, эзирик чолаачыга эрттиргиге бербес мындыла мыйнаан бо.

Лифт бистиң ракетаның эң төөлгу чадазынче, тодаргайзарга космос кораблин быжыглаан черге чедирип кагды. Дыка таарымчалыг бичежек өрөзлге кирип келдивис. Долгандыр салган столдарны, сандайларны көөрге, ойлуг деңзилиг корабль эвес, чер кырында хостуг-делгем ресторан сагындырар болду. Шынап-ла бистен официант чагыг хүлээп ылгаш бардым.

— Чем чип алырга базымышкын улгады бээр, магалыг чемни үндүр чиписимге коючуг-дур, каначар чоор, Анатолий Федорович? — деп чиганнып, тырттымып олур мен йиин.

— Ол-даа ажымбас — дээш, таныжым каттырып кагды.— Бо ракета коючуг оожум ужжар ракета чүве. Москва хоорайны дескиндир хүндүткелдин дескининиң кылып эгелээнивис бо эвеспе. Сонга кааландан сонгуурган коргулеп олур.

Шыя-та, найысылалды дескининп эгеледивис. Чурттуң түрээ, оон төөгүзүг, амгы үезин, келир чолу, оон кааны, байлаа, күчүзүг — эргим хоорай каракка көстүп эрти. Таптыг-ла дескининп эгелээн черривиске келгеш, чемнивисти төндүр ижиш доозкан, холдарывыс үзүп чодуп олур бис.

— Аякта шай соовааида Москваны дескининп деп чүве бо-дур, ам куду бадып, ыштанып өрөзлге нокоран алгаш, узак оруувыс улап олурар бис — дээш, кижим далаштыра берди.

Лифт бистн бадырып келди. База-ла таксиге олурупгувус. Останкинода телевидение сүзүглээшкин ресторанынга чораанывыс ол. Оон бедик үш чүс метрге биче-ле четпес болду. Ынчалза-даа оруувыс хевээр — бистиң ажылыживис октаргайже чүткээп улуг чурттуң күчүзүн немээр.

Ал. Даржаа.

УЛЬЯНОВСКИЖЕ

Тываның школачылары улуг баштынчы болгаш башкы В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болур онаага төлептиг ужуражыр дээш солун ажыл-херектерни кылып, иоон сонгзар-даа планнап турадлар. Ленинчи өрөөлдер, бүлүүнар аттаан хой школаларда тургустунгулдан. Ильичниңиң амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы-биле үруглар таныжып, баштынчының аты-биле холбашкан черлерже баар дээш чаржып турар.

«Ленинчи чагыглarга шынчы бис» деп позод узавас эгелээр. Ук походтуң стартын Ульяновскиден Тывага бистиң эң шилиндек 10 туристеривис чедирип келир. Оларның аразында Кызылдың № 7 школазының 8-ки классчызы Таня Климас база бар. Баштынчының төрээн хоорайынче баар эртеин ол эки өөредилге, бүгү талазы-биле үзегерлиг чоруу дээш чедип алган. Ленинчи өрөөлге чорудун келген хемчеглерге Таня Климас эң иделкейлиг чоруун киргускен.

БИЧИИ ТОЖУЖУЛАРГА

Школачыларның кышкы дыштанылгазында Тожунуң школазы ямзы-бүрү хевирнин хемчеглерин ажылдап кылганнар. Дыштанылга хүннеринде чаңгыс-даа школачы хайтаралдан чыдын кагбазын дээш школа бүрүзү тодаргай планны баш бүрүнгаар ажылдап кылган, районо чөвүлелдиг бадыладып ап, саналөөлдын солуп канар.

Район хемчээлдиг шыдыраа, баскетбол маргыдзаларын эрттирер. Школа бүрүзүнге эрттиргилээр ыңгыр маргыдзаларның тинлекчилерин район төвүнге эрттирер маргыдзалга киириштирер. Азас ортумак школазының элээн оолдар, үруглары тускай агитбүлүтрягза болуп алгаш, конперт болгаш лекция, беселзалар кылып, «Совет Тыва» колхозтуң фермаларынга баар деп турары солун. Тоора-Хем ортумак школазын дыштанылга үезинде эрттиргилээр ужуражышкынны, диспут, номчуга кежээлери солун тургустунган. Ырбан ортумак школа конперт, маргыдзаларзын аңгыда, чаңгыс хүнүт походтар, бүдүрүлге техтеринче экскурсиялар кылып деп көрген. Ий 8 чыл, Салзан, Сыстыг-Хем эге школаларга база солуп ошпаар, мыктыг номчулгалар, конперттер дээш чергелиг түүлдер планнаттынган. Башкылар коллективтери үруглarның дыштанылгазында чоруулар ажылдарның массалыг болуруп, үруглarның эң хөй кезии анаа киришкен турарын чедип алыр соруглары салган.

О. НАМЧЫЛАК.

Ленин музейинге белектер

Делегейниң бүгү будүнарындан мун-мун кижи В. И. Ленинниң Ульяновскиде бажың-музейинге чыдын-на экскурсиялап кээп турар. Оларның белектерлиг келири хөй. Ол белектерни музейге сыңыраар арга чок апаргаш, Ынчашташ В. И. Ленинниң төп музейинин Ульяновск салбырынга белектер залын тургузаар дээш. Зал ам тудуп турар ленинчи тураскаал төвүнге турар.

ССРЭ-ниң улустуң чуруктуузу Н. Н. Жуков ленинчи юбилейге белектеглдин хүнперинде «В. И. Ленинниң амыдыралы болгаш революстуг ажыл-чорудулгазы» деп өөрлеп чуруктарындан 150 ажыг чурукту Ульяновск музейинге белек кылдыр берген. Россиига революстуг шимчээшкинниң хөөчүн кирженчилериниң бирээзи, 1895 чылдан бээр СЭКП кежигүнү Ф. Н. Петров ленинчи бажыңга чораан, уттундурбас ол мөзүталарының дугайында тураскаал кылдыр «Чүректериве чалбыыны», «Шолуглге оргулуунда» деп номнарны арттырып каан. Ол номнарда Ф. Н. Петровтуң болгаш өскедаа хөөчүн коммунистериниң шүүлүктери, сактыышкыннары бар.

Рязань чурттуг ажылчын В. В. Никифоров ленинчи чөрлерже аян-чорук кылырына белеткенип турган. В. И. Ленинниң Ульяновскиде бажың-музейин чураан медаль белеткеп алган болгаш ону музейге белек кылдыр берген.

Совет кижилер бо хүннерде Донбасска кылган шахтёрлар бергүн, Уралдың машина заводунуң ажылчыларының шүүлгэлга хымыжын, Петроградтың Финляид вокзалынга Ленинниң кыйгырыын чугаалаан күүктүг машиназының македин, үгулаалыг украин аржыылдарны, чүүл-бүрү фотоальбомнарны өске-даа хөй чүүлдерни Ленин музейинге белек кылдыр берген.

Белектериниң чаа залының жөргүүлериниң араазынан чоп ынах баштынчызының портретгерин көөр: Армениың херээжен мастерлери ону торгуга сиилбирлеп даараан, а эстон шеверлериң ажылы бар.

Белектер дашпыкы чүрттэрдан база кээп турар. Франциянын коммунистери В. И. Ленинниң Парижке чораанын коргусен фотодокументилерни чорудуп берген. Корей онуктер ленинчи бажыңга чораанынга тураскаал кылдыр В. И. Ленинниң чогаалдарының көрөй дылда чыыпдызын арттырып каан. Болгариядан, Польшадан, Кубадан, Гвинеядан... белектер келген.

Москвадан, Уралдан, Днепр эриктеринден музейге белек кыдыр ак-көк шивижигештер, чаш дубтар, таллар экеп берип турар. Краснодардан келген бежен болгаш Болгариядан келген муң дес роза чечек музейниң девискээринде үнүп турар. Алтайның ажыл-ишчилери Ульяновскиге тарып олуртур 50 пөштү эккеп берген.

Ульяновскиде бир чаа парктың тарып олуртқан. Ону «Ульяновтарның ог-бүлези аттыг» парк деп адаан.

Ол бүгү Ленинге, оон төрүттүнген хоорайынга эң хаяы ынакшылдың илерели болган.

Ю. СОБОЛЕВ.

Чүрек дугайында сөс

Шаатың кагыын чазыг чок дээр,
Чажырбас мен: ындыызы чөп.
Даң-даа атса, дүн-даа дүшсе
Таныладыр канпышаан боор.

Дарган эрнің масказының
Даажы-биле деңнешпес бөл,—
Үе-шагны дыңнап алган.
Үлүүн кылып бар-ла чыдар.

Чамдык өйде эргижирээш,
Часкыланттар апаар чорду.
Кижи холу башжарбаанже
Хилис туруп алгылаар-дыр.

Сулда-чаяан холгаарлаваан
Чүрээм кужур ындыг эвес.
Дириг бөттуу кыйбыңнадыр,
Тиккиледи соп-ла чоруур.

Чымыштыг иш хөлээзининден
Чыда калбайн, деңге тутчуп,
Мага-бөттүң күжүн деңнеп.
Башжарбышаан соп-ла турар.

Ажыл кадыы шагырадыр,
Уйгу-дүшче дүлүү бээр мен:
Аар үлүг Чүрээмге баар. —
Улампылап соп-ла чыдар.

Чуртталганың хамык өңү,
Чуртуң төөгү сиңе берген. —
Элээр, ырыыр ужуруң чок
Элдеп күштүг Чүрээм-дир сен.

Бодумда бар ажыы-чаңым
Арыын, чылдың камнавышаан,
Могаг билбес Чүрээм ышнаш,
Амыдыран чоруусаар мен.

Монгуш ӨЛЧЕЙ-ООЛ.

Чаа күштү улам неме!

Чаа чыл моорлап, эргин артап кирип келгеже,
Өөрүшкү, аас-кежии үлүг киткээр.
Өзүл өрөөр чалыы-чаагай назыныының
Сагыш-сеткиин бедаидары үлүг байыыр.
Күзелдерим чурттавгамның негелдезин
Хүннүң чедип, күүседип шыдаспсыыза,
Байгы бедум: «Сагыжым-даа ханды!» дигеш,
Базыынарым кешкадырын күзевес мен.

Соңгаар көрүп, ара черле дөктаап болбас...
Соңгаар көрүп, ара черле дөктаап болбас...
Хып дээн чалыы назыныының күүү-күжүү
Кыыыр иштиң, чурттагаммың дүрүмү ол.
Хүннүң дээрбээ үлүг херээн чыры-чыры,
Күштүг күзел бедиктеже үмүп өрзүн!
Чаа Чыяын утпуй үндүп, хөвүм сундум.
Чаа күштү чүрээмге баар, чагыгнамдыр!

Александр ДАРЖАЙ.

ЧОЙГАНМААНЫҢ 1-ГИ БУЛУНУ

РАЯ, РАИСА...

Рая, Раиса... Чараш-ла ат.

Ол атты эдилээн Монгуш деп тыва тракторист кыстың кайгамчыктыг эрес-омаа, ажылга тудунгур-шалыпкыны «Коммунизмиң херели» колхозтуң хөөчүн-даа, аныяк-даа механизаторларын бо чылдың күскү тарылга сезонунда дыка-ла магадаткан. «Колхозувуста херээжеңнер бүрүзү Рая дег ажылгыр болган болза, магалыг-ла иймек» деп, көрбээн чүвези, кедүрбээн хөнээ чок дээн хөөчүн тараазыларын — бедин чоргаарал, келир үеже оттуг көрген идегел-биле чугаалажып орарлар.

Ол бүгү мактал чугаа-соотту Монгуштуң ажылдап турары № 1 трактор-хову бригадазының бригадири Фёдор Фёдорович Ленъков: «Бистиң артелливистиң даянгыр кижилериниң салгачызы кыса— деп түүнеп чугаалавар.

А чамдык колхозчу хөрээженнер: «Эх, Рая, Раиса, чүге-ле эр улустуң мергежилин шилип алган ирги сен, довурак-доозунга, бензин-уске хинчектенир-ле боор сен!»— деп, сеткил борап оргулаарлар. А Рая ол шүүгээзиннерни сагышка-даа албас: «Техника — мээң инакшылым!»— деп орлан харыылаап, трактортуунче маңнап чоруп каар.

Рая Монгуш Баазагайының профессионал-техниктиг училищезин бо чылдың чазында чаа дооска-даа, анаа үдээткен техниканы мергежилдиг башкарып билир, ону арыг-силиг ажаан, намныг эдилеп турган, оон үреливин болдурбас-даа. Ынчангаш Рая Монгуш бо чылдың күзүнүнде колхозтуң аңгыс андырлагазынга «ДТ-75» трактору-биле ажылдап турган, артелдиң дуржулгалыг, мурнакчы механизаторлары Николай Леньков, Алексей Бибик, Григорий Бухтуев, Михаил Рубпов олардан чыдып кагбайн ажылдап турганынмың ужуруда ында.

Каш чылдар мурнунда «Хөрээженнер, механизатор мергежилдерге өөренинер!» деп кыйгырыг иентеренгей турган. Эртем болгаш техниканың кайгамчыктыг сайзырааи амгы үезинде кижи бүрүзү техниктиг тускай мергежил-биле ажылдап билир үүгурлуг деп, Рая Монгуш бүзүреп чорүүр. Оон хөй мергежилдиг трактурист-машинизинге өөренип алганы мынчаташ таварылга эвес.

Комсомолчу Рая Монгуш колхозунда чаңгыс чер туртташ эштеринге «Механизатор мергежилге өөреннер, кыстар!» деп кыйгырыг салган. Чаңгыс чер чурттуунуң кыйтырыы-биле үе колхозтуң 5 үруглары амгы үеде Балгынының № 11 профессионал техниктиг үчилищезинде өөренип турар.

Д. АНАЙ-ООЛ.
Таңды район.

Бир чаада каяа дыштанып, селгүүстээрил?

Республиканың хөгжүм-шин театрынга ЧАА ЧЫЛ НАЙЫРЫ кежээкиниң 9 шакта эгелээр. Касса эртенгиниң 10 шакта ажыттынар.

«Энергетик» Культура бажыңынга уругларның ЧАА ЧЫЛ НАЙЫРЫ эртенгиниң 11 шакта, а улуг улустуң бал-маскарады кежээкиниң 9 шакта эгелээр.

«Совет Тыванын 5 чылы» Культура бажыңынга кежээкиниң 8 шакта **ЧАА ЧЫЛДЫҢ НАЙЫРЫНЫҢ** кежээзи эгелээр.

Найысылалдың Гастелло аттыг культура болгаш дыштанылга парыгынга Шанналдыг чер дээш кыска хемчээлдерге

МАССАЛЫГ ХААКТЫГ МАРГЫЛДАА

ОЛ ХҮН «Тайга» станцияда, Хербис даанда, Гастелло аттыг паркта хаак баазалары, «Хүреш» стадионунда каток ажылдаар.

Дараазының солуну январь үштө үнер.

«СООК-ИРЕЙ ААЛДАП КЕЛГЕН».

Г. СИРОТИННИҢ фотозу.

Редакторуң орлаачызы Д. О. БЕГЗИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Уругларга дириг-чуруктар; Эрес болуксал тур мен» 10, «Зэирлер эрте ужуп турлар» 12, 2, «Белектиг хаармакчыгаш» (элгем экраннын) 4, 5.50, 7.40, 9.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга дириг-чуруктар 10, «Шуптузун биликсеп тур мен» деп киноклуб 11.15, «Женя, Женечка болгаш Катюша» 1.15, «Билдинмес монах» 3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Буратинонуң ужуралы» 10, «Орлёнок» 12, «Котовский» 2, «Щит болгаш хылыш» (1-ги, 2-ги сериялары) 4, 7.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бичии чөрвен бөчеек болгаш мээс» 10.40, «Артыыста Москва» 12.30, 2.40, 4.30, 6.20, 8.10 шактарда.

ЯНВАРЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Стёпа даай милиционер» 10, «Капитан Зимрюнуң шагы» 12, 2, «Белектиг хаармакчыгаш» 4, 5.50, 7.40, 9.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Билдинмес монах» 10, 3.50, 7.35, 9.35, «Зэирлер эрте ужуп турлар» 12, 2, 5.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Каран-көрнүрлер» ортуузуу» 10, «Салтан хаан дугайында тоол» 12, 2, «Кара сагыш болгаш ханы ынакшыл» 6.40, «Дээр диңмирээшкини» 4.50, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Буратинонуң ужуралы» 10.40, «Трясогузкаларның армиязы» 12.30, 2.40, «Фантомас» (1-ги серииязы, 16 хар четпээннер көрүп болбас) 4.20, 7.30 шактарда.

редакциянын адрези:

Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторуң 24-63, редакторуң орлаачыларының болгаш пропаганда киллизинин 35-24, харысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыралын киллизинин 23-54, культура киллизинин 37-13, кедээ-ажыл-агый киллизинин 21-47, улетпур киллизинин 22-64, чагаа база совет тургузуут киллистеринин 21-27, информация киллизинин 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганга 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу 1). ТС—01035.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үнелеп эгелээнден

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 3 ПЯТНИЦА № 2 (7848).

Өртээ 2 көп.

ССРЭ-НИҢ ЭКОНОМИКАЗЫ БОЛГАШ АЖЫЛ-АГЫЙ РЕФОРМАЗЫ

Совет Эвилелиниң беш чылдың үш чылының дургузунда экономиканы удам кодургери чедип алдынган болгаш өзүлде темпилери СЭКП-ниң XXIII съездизиниң кол экономика кергузүглериниң талазы-биле төлевилээниинден ажыг болган деп, ССРЭ-ниң Күрпламының даргазыныг оралакчызы А. В. Бачурин медегээн.

Партияның XXIII съездизиниң экономика талазы-биле салган сорулгаларының чедишкинниг күүсеттиин турарын хереченээн сан-түнелерни эш Бачурин чугаалаан. Чижээлээрге, 1967—1968 чылларда национал орулганың чыл дургузунда өзүлдези ортума-биле 7,2 хүү болуп съездиниң Директиваларында айытканындан хөй болган. Эрткен беш чылдың түнелдеринден ол оранчок ажыг.

ЧАА-ЧАА АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРНИҢ ЧЫЛЫ

Бөгүн, Чаа чылдың баштайгы ажыл хүнүнде, миллион-миллион совет ажыл-ишчилер ажыл-херекче чаагай тура-соруктуг кирип турар-дыр. 1969 чылды утпувушаан, эртнен чылдың төнчүзүнде, Чаа чылдың бүдүүзүнде канаан неезээде ышкаш, бурунгаар көрүп, чаа планнарны төлевилеп алган бис. СЭКП Төп Комитедиң, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумуну бөлгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиң бистиң улуска Чаа чылдың изиг байырын чедиргеп. Бүгү совет кижилерге чаагай кадыкшылды, күш-ажылга, өөредилгеге, чогаадылгага, планнар күүседиргеге чедишкинниерни бөлгаш чаагай ажыл-херектерни ол черлер чүректиң ханызындан күзээн. Ынчангаш ам бодап алдынган күүлдер станоитарда бөлгаш шөлдерде, тудугларда бөлгаш эртем лабораторияларында амыдыралда беттанып эгелей берген, а муң-муң ажыл-херектер — коммунизмче оруунга чүрттүң чаа базымын айтыр болгай.

Төөгү болуп чоруткан 1968 чыл бистиң черивисте хөй-хөй чаагай демдектерни арттырган. СЭКП-ниң XXIII съездизиниң болгаш партияның Төп Комитединиң Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга беттандырбышаан, совет улус ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунуңуң бүгү учаастоктарынга найгамчыктыг түңнелдерни чедип алган. Социалистиг тургузугнуң улуг чаагай артык күштери улам долу индергейлеттинген, бистиң Төрээн чүрттүвүс улам-на күчүлүг апаарган. Ниитизи-биле беш чылдың баштайгы үш чылдарының-даа, өөң иштинде эртнен чылдың-даа түңнелдери совет кижи бүргузүңүң дүрүм ёзугаар чоргаарадыг сагыш-сетинин хайныктырып турар. Кол экономиктиг көргүзүглер талазы-биле өзүлдениң донтаттынган темпилери ажып эрттингеп. Үлетпүр бүдүрүлдезинииң планнары ажып күүсеттингеп, планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг беришкинниң чаа аргаларын калбаа-биле нептереткени аңаа идиг берген. Көдээ ажыл-агыйда дыка улуг чедишкинниер чедип алдынган. Беш чылдың онаалгаларын хуусаа бетинде күүседиргеге ол бүгү күүлдер бөттуг үндезинин тургусаан. Ынчангаш ам беш чыл дээш бүгү улустуң демиселинде шиитпирлиг сес—бир муң тос чүс алдам тос чыл!

Келген чылдың делгем базымнары, ажылчын аңгының, олхозчу тараачыннарның, бистиң интеллигенциявыстың төрээгй сорулгалары партияның болгаш чазаптың шиитпирлеринде, чоокта чаа СЭКП ТК-ниң Пленумунуң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязының Күрүне планында бүгү талалыг айыттынган. Үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый будүрүлгезиин улам ыңай остурерии, чүрттүң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн быжыглаарын, ажылчы чоннарның материадыг чаагай байдалын бедидерии, бүгү эвилеидешкен республикаларның ажыл-агыйын болгаш культуразын көзүрер чорунту хандырар апаар.

Совет улустуң кылыр апаар чаа-чаа ажыл-херектериниң амгаэлдери аажок улуг. Чүрттүң чаа тудугларының богун «Правдада» парлаттынган чуруун көрүңерден. Ада-чүрттүң илгемнерии чаа тудуглар шыва алган шыкажыл! Ынчалзаан бистиң индустриябыстың, бистиң бүгү экономикавыстың чдии темпилери чүгле чаа күчүлүгнии ажыглалга кииргенинин ачызында чедип алдынар эвес, харын дыка улуг чергеде будүрүлгенин ажыктыг болуруи остүргенинин, өөң эң байлаи нурлавырларын эки ажыглаанының күсели-биле чедип алдынган турар үшүлүг. Моөң үшурунда ам эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири, күш-ажылдың будүрүнчүлүүн чайгыныш чок кодургери биза үшүп-дүзалыг апар чыдар. Ол дээрге коммунизм тургузуушкунуның амгы үе-чадазында чүгле кол экономиктиг эвес, харын эң чугула политиктиг соруулга-дыр.

Дүүн эгелээн чыл бестерии өндүр чаагай төөгүлүг хүнге— В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга чуут чыпшыр чедире бээр. Ажылчы чоннарның улуг баштыңчыл оюнун байырлалынга келген турган.

ЧАА ЧЫЛ МИЛЛИОНУ

МУРМАНСК. Эрткен чылдың эгелинден бээр Сонгу түктүн «Апатит» комбинадының дагжылары пландан ажыр бир миллион тонна руданы казып тыпкан.

Чаа чылдың бүдүүзүнде ол ховар будүрүлге черинин чаа будүрүкчү күүү-шынзалдарын ажыглалга хүлээп алыр дугайында актыга күрүне комиссиязы ат салган. Комбинаттың ийнги арыглаашкын фабриказының чаа үлетпүр комплексии чылда 1 миллион 300 муң тонна концентрат будүрер.

ХРУСТАЛЬ ШАКТАР

ПЕНЗА. Сердобовск заводу стол кырынга турар, хрусталь корпустуг «Маяк» деп шак хевирин будүргеп. Үе-шагның ол бичежек, чараш приборлары кончуг шын ажылдаар.

Заводка садыг организациялардан чаа шак будүрүлүн алырының чагыглары келген. Ону чаа чылда шуут будүрүп эгелей бээр.

БҮРЯТ НАЙЫСЫЛАЛДЫҢ ЧАА ТУДУГЛАРЫ

Бүрятияның найысылалынга чаа чылдың бүдүүзүнде Хопа Намсараев аттыг бүрят национал шын театрының чаа бажыңы—хоорайның эң улуг тудугларының бирээзиниң таваа болур баштангы блоктарны эптеп салган. Уда биле Седенги хемнериң каттышкан белдирииниң чанында бичии кыштаг — удаа шивээзин орус чер-чурт шинчээчилерн туткан, оон бээр үш чүс чыл эрткен. Оон соңгаарыда ону Верхнеудинск болгаш Улан-Удэ деп адай берген. Чаа театр бажыңын ол черге тудар.

Сөөлгү беш чыл дургузунда Улан-Удэге П. И. Чайковский аттыг музыка училищезиниң чараш бажыңы, кооператив, ыяш техниказының техникумнарының корпустарын тудуп тургускан.

(СЭТА-ның көрр).

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

ДЕЛЕГЕЙДЕ ЭҢ УЛУГ

ОРУ. (Эстон ССР). Оруда Ян Анвельт аттыг торфокомбинаттың ийнги эзлчээнин презиинден баштайгы болук брикетти алган. Ол комбинат ам чүгле бистиң чүртта эвес, харын делегейде эң-не улуг торф будүрүлгези болу берген. Оон күүзүү чылда 250 муң тонна брикетти бээри болур. Комбинаттың ийи брикет заводтарының дериглезии ГДР-ден алган.

Комбинаттың ийнги эзлчээн ажыглалга киирери Эстонияның чонун чиик өртектиг ол одалга-биле хандырарының айтырыын колдуунда шиитпирлээр арганы берип турар.

ЧАА ЧЫЛ ДҮНЕЗИНДЕ

ЧЕРЕПОВЕЦ. Сонгу түк магнитказының № 4 эң улуг домназының тудугжуларын болгаш монтажниктери чаа чыл дүнезинде удувааннар. Орай кежээде — эрги чылдың эң сөөлгү хүнүнүң үжүнде улуг тиилелге-биле олар ботгарынга баймр чедиргеп—кайгамчык улуг, шой эзилдирер агрегатты кургадыры-биле ийи агаар чылыдычызын тургускулап каан.

Ынчангаш ол будүрүлгенин ажыглалга киреринин сөөлгү түүлдери белеп болгулай бергеп.

АК-КӨК ОДАЛГАНЫҢ ОКЕАНЫ

ХАРЬКОВ. Эрткен чылдың түнелии — 30 миллиард 623 миллион кубометр газ деп, ыядыг чурагай Шебелинскиде Ленин орденниг газ—тыныш эргелелиниң диспетчер журналында көстүп келген.

Ол көргүзүг бодунуң 12 чыл иштинде туруп турар төөгүзүүнде 215 миллиард кубометр бойдус газын берген Шебелинкага ыядыг көргүзүгнү бир дугаарында чедип алганы ол.

БҮГҮ СОВХОЗТАРГА — БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГА

РИГА. Тарылгаашның барык үштүң бир кезээн болгаш ниитилел секторунуң продукциязының 40 хуузун берип турар Латвияның совхозтары бүрүнү-биле бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Аңаа улут белеткелдерии кылган турган. Шеиелде кылдыр беш совхоз чыл дургузунда долу бот-орулга-чарылганың негелдезиин ёзугаар ажылдап келген. Ол чорук оларның сан-хөө болгаш ажыл-агый ажыл-чорудулгазынга ажыктыг болган.

«АРГА ТООЛУ»

МОГИЛЕВ. Бобруйск районда Каменка суурнуң чанында хадылыг аргада ажылчы чоннар дыштанып улуг бааза ажыттынган. Ында удуур дөрт бажың, ресторан бар. Чемненир черлерии аңнар хевирлери-биле каастагылаан: чижээ, ниилер, кодаинар, куштар хевирлерии тургускулап каан. Сайгылгаан чырыткыларында ини мыйыстарын таарыштыр кылгылап каан, лампалар оларда чыпшыргылап каан деннер дег сагындырар. Стол, сандай, бижек, серээ дээн чергелиг түүлдерии база бир янзы, солун кылдыр таарыштырып кылгылаан. Аңаа белорус национал чемнерии чиир.

Ол чаа дыштанырга черииге Болгарияның Улус Республиказының ажылчы чоннарының төлээлекчилерии баштайгы аалчылар болган, олар Белорус ССР-ниң болгаш Белоруссияның компартиязының 50 дик темпилер-биле өзүп турар. Бо чылын ажылчыннарның, албан-хаакчыларның болгаш колхозчуларның күш-ажыл төлевириниң хемчээли 1970 чылга планнаттынган деңнелди чедип алыр. Улустуң хереглел баразаннарын будүрериң, чүрттээга тудуун кайбартырынга, кадык камгалалын эмнилдерииге, садыгны болгаш амыдырал хандырылгазын сайзырангайжыдарынга хөй түүлдер кылдынар. Ол бөлээ совет кижи бүрүзүн өөрүп болгаш сорун киирип турар.

Социалистиг Төрээн чүрттүнүң ачүүзүн быжыглаар черуктуу бистиң улузувус чүгле патриотчу эвес, харын дээди интернационалчы хүлээлгези ыядыр көрүп турар. Советтериң чүрту болза социализминиң болгаш тайбыңның хергээн делегей кырынга чайгыныш чок камгалап, амгы шагның бүгү-ле депшилгелиг нүштериниң идегелдиг челекгинии болуп турар. Бистиң чедишкинниеривис даштыында милиион-миллиион өңнүүтериниң чоргаарланган сагыш-сетки.ии хайныктырып турар. А совет кижилер бөлээ беттарының чогаадыкчы ажылынии болгаш энергиязы-биле, чаңгыс аай сырый каттыштырган нүшенишкиннери-биле коммунистиг ниитилелдиң өндүр чаагай оран суурун—бүгү кижи төрелгетенниң келир үезин тургузуп турарынга чоргаарланып турар.

Беш чылдың дөртүү чылын эгелевишаан, коммунизминиң баштайгы тургузуучузу — бистиң улузувус мораль-политиктиг тиилеттирбес чаңгыс эвин, бодунуң тургузукчу планнарын беттандырар дээш, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерии күүседир дээш демиселге тура-соруктуун база дагын чырыткыландыр көргүзүп турар. Күш-ажылчы күчүлүг ог-буле ыядыр сырый каттышкан, ажы-дүүмэ найыралыбиле болгаш ниити идеалдары-биле неезэ шагда наңналып каттышкан совет кижилер бурунгаар бүзүрелдиг көрүп турар: бистиң эчис сорулгавыс тодаргай, оруувус шын, бистерии шыгаттынган удурутчучу—ленинчи улуг партия башкарап бар чоруур. Ынчангаш 1969 чыл бистиң чүртүвүска коммунистиг тургузуушкунуның чаа-чаа чедишкиннериниң чылы болур.

(«Правданың» январь 2-де мурнуку үүлүү).

Хуусаа бетинде

1.

Кара металлургияның ажылдакчылары бүгү металлургия циклиниң талазы-биле чыл планын күүсеткен.

1967 чылдыы-биле деңнээрге, шой эзилдирери — 4 миллион тонна, кан шүткүүру— 4 миллион тонна ажыг, прокат будүрери—3,5 миллион тонна, кад хоорайлар — чүртүк миллион тонна ажыг өскүзээн.

II.

Чүрттүң нефтичилери нефти тывыынын чыл планын күүсеткен. Улус ажыл-агыйы 1967 чылдыыдан 21 миллион тонна хөй нефтини алган.

III.

Аъш-чем үлетпүрүнүң ажылдакчылары хөөг чигир, үнүш үзүг, шай, кондитер барааннар будүрер талазы-биле 1968 чылдың планын күүседирин дооскан.

1967 чылдыы-биле деңнээрге, чигир будүрери 800 муң тонна, үнүш үзүг—120 муң тонна, шай—4 муң тонна, кондитер бараанар — 170 муң тонна ажыг өскүзээн.

Бедик шаңнал

Өөреникчилерни өөредиринге болгаш кижизилеринге үр чылларда педагогиктиг ажылы дээш база 50 харлааны-биле холбаштыр № 11 школаның өөредилге эргелекчизи **Ася Александровна Федченкону Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле** шаңнаан.

• • •

Күрүненни айыыл чок чоруунуң органнарынга үр чылларда үре-түңнелдиг ажылы дээш база хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржилгези дээш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күрүненни айыыл чок чоруунуң комитединиң ажылдакчызы **Алексей Васильевич Ляпинии Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле** шаңнаан.

СЭКП Төп Комитединден болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинден

Шылгарангай шериг ажылдакчызы, ССРЭ-нин Чөлсектиг Күштериниң идепкейлиг тургузукчуларының бирээзи, 1917 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, Совет Эвилелиниң Маадыры, Совет Эвилелиниң Маршалы Кирилл Афнасьевич МЕРЕЦКОВТУҢ 72 харлыында, аар болгаш үр аараанының соонда, 1968 чылдың декабрь 3-де мөчээнин СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлели ханы кажыдал-биле ыннадып тур.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ
ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

Кадыкшыл бюджеди

ВЦСПС-тин президиуму 1969 чылдың социал страхованиезиниң бюджедин бадылаан. Оон кол түңү — 14 миллиард 843 миллион 805 муң рубль. Ынча хөй түңнү ажылчые, албан-хакчыларның, оларның уругларының санатор-курорт эмнелгезин, дыштанылгазын организастаарынга, пенсилар, дузаламчылар төлевиринге ажыглаар кылдыр дезевилээн. Бо чылга онаалтыр төлевилеттингенинден ол түңүнүң улатканы барык бир миллиард рубль болган.

Халас эмнедир болгаш дыштанып кижилериң саны чайгылып чок көвүүлеп турар. Бюджет ёзугаар 1969 чылга онаалтыр дезевилеп берген хереңги санаторийлерже, дыштанылга базыынарынче, туристер базаларынче, студентилериниң кадыкшыл болгаш альпинистер лагерьлеринче ынчалдыр чедип миллион ажыг кижилерни чорудар арганы профавилел организациялырынга бээр. Профавилелдерниң кадыкшылга черлериие бо чылдың планында көрүлгенииден ажыр 442 муң кижи бээр.

Социал страхованиениң күрүне бюджединиң чурагайларының ажылчы чоннарның, оларның кадыкшыл быжыглаар дугайында Совет күрүненнің, бистиң профавилелдерибистиң могаг чок сагыш салышкынын чайынианчак хереченлел турар.

(СЭТА-ның корр.).

ЧЕР—БИСТИҢ БАЙЛААВЫС

Бисте кандыгыл?

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязының эрткен чылдың декабрьда хүлээп алганы, ССРЭ-ниң болгаш эвилелдешкен республикаларның Чер Хоойлугунуң үндезиниерии Улуг-Хем районнуң Жданов аттыг колхозунуң тараажылары улуг өөрүшкү-биле уткаанныар. Черии үре-түңнелдиг кылдыр ажыглаары чугула херек.

Бистиң колхозта чер ажыглалы деңнии багай. Бо дугайын Ийи-Тал бригадазының чижээнден көрүп болур. Чээкте, Өдең-Шөлде, Куу-Даада кара хөрөңнүүр, эки үнүш-дүүктүүр шөлдер бар. Ол черлерден 12—18 центнер чаагай дүүктүү ап турган. Салдамның. Барыктың аленинчелчек ховулары чиңге-тараанның эдбек дүүктүн берип турган. Сөөлгү 4—5 чылдарда ол шөлдер эки дүүкт бербес апаргаи. Оон чылдагааны түдел дээрге, черии ажыглаарының культуразының кудузунда, агротехниктиг чуруминарны каржызы-биле хажыдып турарында.

1968 чылдың чазынында Ийи-Тал ховузунга кукуруза тарыры-биле 200 гектар черии кыдыра, илиптээжиин чокка аңдарган. Ону агроном хайгаараан көрбээнинин үжүрүнда буруулуг кижилер тывылбаан. Ол черден кукуруза шуут үнмээн. Барыкта чиңге-тараа чаштырган 400 га чер кыдыра, багай аңдартынганындан база-ла дүүкт бербээн.

Ийи-Тал фермазында болган хойжуларының коданиларында өдек ооваланы берген чыдар. Ону чемиичидилге кыдыыр ховуларга төгер дугайын кым-даа бодавайн турар. Барык үнүнда сиген кезер суггарылгалыг черлер шуут кагдынган. Ийи-Талдың Улуг-Алаакта сиген кезер 300 гектар черии күрүне актызы-биле колхозка быжыглаан. Оон чыл бүрүде 500 тонналап эвээш эвес сигении кезип ап турган. Ынчалза-даа ук черии ажыглаарыи экижитпеининиң уламыидан сөөлгү чылдарда оон чыраалар дүй үнүп келген. Ам оон чүүле 200 тонна хире сигении кезип ап турар. Черии ажыглаарын экижилер, аштап ыргылаар дугайында салыш салбайн турарының тодаргай черечии ол-дур.

Колхозка быжыглаан черлерии өске организациялар база төтчеглеп турар. Чижээ, Шагаан-Арыгның ыяш ажылагый черии Улуг-Алаакта эң эки сиген шөлүн чыжыргана тарыыр деп сылдаг-биле уеидаян кылдыр аңдарып каапкан. Ам оон чыжыргана-даа, сиген-даа үшмеэтээн, ынчангаш ажыглаалдан үнген. Чаазы үнүнда тарыяга шөлдерии Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчылары хуузунда нотаа тарыяларга ажыглаар турда, ону кым-даа аскербейн турар.

Чер дугайында Хоойлу үнгеин-биле холбаштыр, черии ажыглаарын экижилер, эвээш шөлден хөй дүүктүү ылыр дээш, суггаттыг черлерии бүрүү-биле чоп ажыглаары болгаш шөлдерге чемиичидилгеии төгерн хүнүүн чугула айтырыы болуп турар.

А. СОСКАЛ.

Аңчылар олчалыг

Каа-Хемниң аңчылары күрүнете аң. өлүк киирер планын 105 хүү күүсеткен. Районда күрааныыр-тывыын ажыл-агыйының Сарыг-Сеп салбырының аңчылары 15 муң рубльдиң өлүүн киирер турган, 22350 рубльдиң өлүүн киирген.

Салбырның аңчызы С. Васильев 500 рубльдүң өлүүн киирген. Ол эки шынарлыг 19 киш кежин дужааган. Д. Кошкендей хүлээлгезинден артыкка 250 рубльдиң өлүүн киирип, бердингеи планын 150 хүү күүсеткен.

Тайгада бо хүиверде салбырның аңчылары беш кижи аңнап чоруп турар. Чоокку хүиверде оларга немештир 2 кижи лыттаныр.

Белоруссияның найысылалы—Минск. Якуб Колас шөл. Оң талазында — Ленин проспектизи. М. Редькинииң фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

УДУРТУЛГАНЫН ДЕҢНЕЛИН УЛАМ БЕДИДЕР

(СЭКП райкомунуң пленумнары)

Эрзин районнуң ажыл-ишчилери СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң улам ынайы кодургүшкүнүн чедип алыр талазы-биле шиитпирлерин бүгү совет улус-биле бир дөмей деткип, ол төөгүлүг документтиин чер болганда калбаа-биле таныжып, өөренирин уламчылап турар. Бо хүннерге чедир ол Пленумнуң шиитпирип 30 ажыг коллективтерге 4 муң ажыт книжи танышкан.

Партия Төп Комитединиң октябрь Пленумунуң шиитпирлери болгаш районнуң партия организациязының көдээ ажыл-агый талазы-биле сорулгаларының дугайында айтырыгны чоокта чаа партия райкомунуң пленумунга чугаалашкан. Партияның XXIII съездиниң, СЭКП ТК-ның март Пленумунуң (1965 чыл) соонда районнуң көдээ ажыл-агыйлыкка коскү чаартылгалар болган: эвээргей тургай черлер албан дужуттуг берип, электри, радио фермаларда, бригадаларда, бажыңнарда ковуудээн, көдээ ишчилериниң культурулуг деңнели бедээн.

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга төлептиг ужуражыр дээш социалистиг чарыш районда калбарган. Беш чылдың үшкү чылында район күрүнеге эът болгаш сүт садар планын хуусаа бетинде күүсеткен. 1966—1968 чылдарда тарылга шөлүү 20, мал чеми культуралар болгаш сиген шөлүү 36 хуу калбарган. Эрткен чылын агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок болза-даа «Коммунизмче орук» колхозтуң тараажылары 148 га черге тараан ызыл-тастан ортумаа-биле 10 центнер (гектардан-на) дүжүттүг алган.

Районнуң мал, чер ажылынга өске-даа чедиишкиннер бар. Ажылга үлегерлиг болуп, бедик көргүзүглерни чедип ап турар мурнакчылар он-оп. Ынчалза-даа колхозтарның ажылында улуг четпестер бар, оны илередир болгаш чайладыр айтырыгларже илеткелчи (СЭКП райкомунуң бирги секретары эш Бичe) болгаш санал берген эштер кол кичээнгейни угландырган.

Район экономиказының кол адыры — мал ажылы. Беш чыл планын түргүзүп турар үеде районнуң удуртукчулары ажылдың мурнундагы дружулгазын болгаш бар аргаларны өөренип көргеш, малдың нинти санын дыка көвүдедирин планнаан. Амгы байдал аңаа шуут дүүшпейн турар. Колхозтарга мурнакчы дружулганы неперетпээнинин, тускай эртемниглерге болгаш ажыл-агыйның удуртукчуларынга хамзарыштыр негелдени кошкатканының түңнелинде мал бажы өстүрериниң үш чыл планы күүсеттинмээн. Эрткен ийи чыл. 11 айның дургузунда колхозтар нинтиин-биле барык 35 муң баш малдан когараан, азы бо чылдың январь 1-де үш чыл планында кордүнген чурагайга муң-муң баш мал четпейн турар-дыр. Бо дээрге 1950 чылда районнуң «Чаа орук» колхозунуң бүгү малынга дең сан ышкажыл.

Эътикер угланышкынныг мал өстүрериниң ажыл-агыйлар шилчээн. Ынчалза-даа бо ажылды чогуур деңнелге боттандырбайн турар. Малдың чайгы семиртилгези чогуур деңнелге эртпээн, семиртири-биле үскен инектерни саап чайлаан. Бо хүннерде кыштаглаашкын түгээр эртип турар, ынчалза-даа малды хар эвээш чаттанынга сылдаглаашт, одарларда кадарбышаан, ооң түңнелинде олар арып, баксырап эгелээн, а белеткээн сиген, барык 200 тонна сула, 400 тонна ажыг концентрат чемнер ажыглаттынмайн турар. Ол «үүжелерни» чазар өй келген.

Партия райкому, райүүском, районнуң көдээ ажыл-агый эргелели мал ажылын хөгжүдеринге удуртулганы кошкатканының түңнелинде бо болгаш оске-даа четпестер үнүп келген. Ылаңгыя кол специалистер болгаш ортумак звенонуң удуртукчулары малчыннар-биле харылзаа чок ажылдап, оларга дуза чедирбейн, эреңгей ажылдап турарын пленумга чиидиг шүүмчүлээн. Колхоз төвүнге чурттап оргаш, ыракы одарларда малчыннарны удуртуруп ораллажып турар бригадирлер «Коммунизмче орук» колхозта бар.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр, ажыл шагында арагалаар чоруктар колхозчулар ортузунда нептерээн. Оларның «чалгыныга» алып турар коммунистер, бригадирлер, зоотехниктер, мал эмчилери безин бар. «Чаа орук» колхозта эш Бумбажай, «Коммунизмче орук» колхозта эш Араптан, Ленин аттыг колхозта эш Сүзүдем чижектиг тускай эртемниглер арага-биле найыралдажырынга тураалыпар.

Чер ажылында улуг четпестер бар. Ооң культуразы чавыс, суггаттыг черлерни болгаш чемиичидилгелерни баландыруп, ээлчештирилгезин негелде өзугаар кылбайн турарының түңнелинде сөөлгү үш чылдарның дургузунда тараа культураларының бир гектардан-на дүжүдү 13 центнерден 3, а тарымал сигеннер 18 центнерден 5 центнер чедир кудулаан. Эрткен чылын «Мореп» колхоз 150 гектар черге арбай болгаш сула тараап, ооң чайгы ажаалдазын уттупкан. А күзүн ажаап алыр дээш кээрге, тараа чок, а чашпан, аза-огу дуй алган болган. «Чаа орук» колхоз эрткен чылын бир гектар черден-не 80 кг дүжүт алган!?

Ажыл-агыйлар СЭКП ТК-ның май Пленумунуң «Тараа база өске-даа көдээ ажыл-агый культураларының бедик болгаш туруштуг дүжүттерин чедип алыр дээш черни мелиорастаарының дугайында» шиитпирин күүседириниң боттуг хемчеглерин албайн турар. Тарлашкынның, Сарыг-Булуңнуң, Талдың суггаттыг черлерин ажыглаваан.

Бо чылдың тарылгазынга белеткел ажылы кошкак. Тарылга шөлүнүң 37 хуузун чазын аңдарар, а тарааның 640 тонна үрезинин ам чок. Бир үрезинин ярыглаар ажылдар чорбайн турар, ооң туржук «Чаа орук» колхоз шык үрезинин болуп каапт, чыдыдып каан. Техника септелгези оожум темп-биле чоруп турар. Чижээ, эрткен чылдың дөртку кварталында районга 21 трактор септээр тургаш, түгле 9-ту септээн, а «Мореп» колхоз септелге ажылын амга чедир эгелевээн.

Механизатор кадрларның мергежил квалификациязының чавыс болуп турарындан техника эдилели багай. Тракторлар, көдээ ажыл-агый машиналары ийи-үш чыл эрткенде-ле сандан үнүп турар. Байдал ындыг турда механизаторларның билиин бедидер өөредилгени чылдан чылче организастаавайн келген. Аныяктарны, ылаңгыя аныяк херээженнерни механизатор мергежилге хаара тудар дугайында айтырыгны партияның Төп Комитединиң октябрь Пленумунга көдүрген. Бо талазы-биле ажыл-Эрзин районда ам-даа шулуудаваан.

Плепум районнуң көдээ ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле делгереңгей доктаалды хүлээп алган.

СЭКП ТК-ның болгаш ооң Политбюрозунуң даштыкы политика талазы-биле ажыл-чорудулгазын пленумунуң киржикчилери чаңгыс үн-биле чүүлдүгээнүп, деткээн.

Тугуржап Леонид Татарович, «Өвөк» совхозтуң Севиде семиртитир малдар фермазында 1963 чылдың август айдан бээр ажылдап келген. Дүрмүлгалыг малчын чыл санында малынга чидириг чок, эки түңнелдерни чедип ап турар. Эрткен чылын Леонид Татарович совхозтуң 107 бызааларын хүлээп алган. Кыштың бо кидин түлүк үезинде безин ооң бызаалары хонук санында 600 граммдан нуду эвес немелде деңзинни берип турар.

ЧУРУКТА: Тугуржап Леонид Татарович.

Сөзү болгаш чуруу А. Мельниковтуу.

Төрээн чуртувуста

БАШТАЙГЫ КАҢ

ИЖЕВСК. Ижевскиниң металлургия заводунуң электри күжү-биле каң эзилдирер үш суугу. Эзилдирген каңны үзүк чок чыгыы эзиндилеп шуткуур деригҢ эзилдирер каң холуксаалыры, чүүл-бүрү материалдарны эзилдирилге суугузуунче урар, электросуугларның газын арыглаар болгаш үндүр сордурар тускай машиналар, механизмнер — ада-чуртка бүдүрген ең чаа деритлерин пехте эптеп тургускан. Каңны шалыпкын эзилдирер болгаш бедик шынарлыг каң бүдүрүп алыр арганы ол бүгү хандырып бээр.

ЭЛЕЗИНИНГ ШУУРГАН ДОЗАР КАМГАЛАЛ

МАХАЧКАЛА. Дагестанның механизастаттынган ыяш ажыл-агыйлары улуг шөлдерге хову камгалаар ыяш куржагларын тарып олуртур ажыл чорудуп эгелей берген. Үө-үеде курраг болгаш элезинниг шуурганнар холзеп үнер Каспий оргулажынга, элезинниг Ногай ховуаунга ол куржагларг тургустунар. Хасавюрттуң, Кизлярның болгаш Ногайның ыяш ажыл-агыйлары эрткен күзүн, бо кыжын баштайгы үш чүс гектарга ыяш куржагларын тарып олурткан.

ЧАА КОМБИНАТ КОМПЛЕКСИЗИ

ДНЕПРОДЗЕРЖИНСК. Днепродзержинскиниң химия комбинады минералдыг чемиичидилгелер бүдүрер улуг комплексизин тудуп эгелээн. Чуртка минералдыг чемиичидилгелер бээр ең улуг будуруге черлериниң бирээзин ол болур. Чаа комплекстиң тудары доостурга, 1970 чылда минералдыг чемиичидилгелер бүдүрүп үндүрери аңаа 25 хуу ковуудээр.

ГУСИНООЗЕРСК — ШАХТЕРЛАР, ЭНЕРГЕТИКТЕР ХООРАЙЫ

УЛАН-УДЭ. Шахтёрлар хооралы Гусиноозёрскиде баштайгы беш кааът бажыңнарны тудуп турар. Забайкальеде ең улуг Гусиноозёрск ГРЭС-тиң энергетиктери аңаа чурттаар. Чаа микрорайонлар тудугунуң кол планын ёзугаар хооралың оон оске кезии-биле чаңгыс аай кыдыыр тутчу бээр. Гусиноозёрскиге энергетика, медицина болгаш чербайлахтарын казарының техникумнары ажыттынар. Шахтёрлар, энергетиктер хооралы Бурятияның ийиги үлетпүр төвү болур.

(СЭТА).

ЧУРТТА ЭҢ УЛУГ ЗАВОД

БРАТСК. Күрүне комиссиязы Братскиниң алюминий заводунуң база бир корпузун хүлээп алган. Ленин орденнит Братскгэстроютуңуң тудугжуларының болгаш монтажчыларының ажылы бедик-биле үнелеткен. Братскиниң алюминий заводу ам бистиң чуртувуста ең улуг завод болган. А азы-чаг талазы-биле ол шүүтен мырыңай чаш: тургустунга-ла ийи чыл болгаш.

Аныяк хооралың металлургтары эрткен чылын база кончуг эки ажылдаан. Олар планнаан ажыр мун-мун тонна металлды бүдүрген.

(СЭТА).

КӨДЭЭ ИШ, ПАРТИЙЖИ ЧУГАА

СЭКП ТК-ның октябрь (1968 чыл) Пленумунуң көдээ ажыл-агыйга төөгүлүг үжүрдүзээлиг шиитпирлери, бистиң республикада байдалды чугаалашкан партия обкомунуң IV пленуму Тес-Хем районга хамаарыштыр кедилиг айтырыгларны кодургүн үндүрген. Көдээ шпчилер Пленумнарның документтилерин ажыл-агыйжы өзу-биле танышып көрүп, бодунуң районунга хамаарыштыр кылза чогуур үүлдерни онзалап айыткаанар. Оларның санал-оналдарының мөөңнежилгеп райкомунуң ээлчеглиг тоску пленумунга чыгдынган.

Чер ажылының талазы-биле перспективтиг хемчеглер хүлээп алдынган. Хөрөңнүң үрелиишкинден камгалаар сорулганы салып, дилиндектей тарыыр системаже шилчиир, келир чылын ооң хемчээлин 2 муң гектар чедирер. Черниң дүжүткүрүн бедидери-биле 5 муң тонна өдектi тарылга шөлдерине 1969 чылда төгер болгаш бүдүн чартык муң гектар черни суггарар, ооң алдының бир кезиин чаштырып суггарар агрегатар-биле кылыр. Чыл санында чайгы аңдарган чер ниити тарылга шөлүнүң 30 хуузу болган турарын чедип алыр. Суггарылганы экижидерде Доозуннуут суггарылга системазын септеп, катап эдилелге киирер, Теректиг, Ужарлыг, Арысканныг хемнериниң, Сайгыныың сугларын долу ажыглаарын көрген. Апрельге чедир чогуур чепсек-херекселдер-биле бүрүн хандыртынган доктаамал ажылдаар суггарыкчы бригадаларны ажыл-агый сапынга тургузар. Районга сөөлгү үеде чугулаап көрдүнмейн турган чиңге-тараа болгаш янзы-бүрү ногаа культураларын өстүрер. Механизаторларның, суггарыкчыларның өөредилгезин организастаар.

Бо хемчеглериң өйү келгенин партия райкомунуң бирги секретары Ф. Дажи илеткелинге онзалап демдеглээн.

Тараа культураларының районга ортумак дүжүдү сөөлгү беш чыада ортумаа-биле 5,1 центнер болган. 1968 чылдың кандаашкыны чер ажылынга өзулуг-даа шылгалда боон, дүжүт алдынмайн барган.

Суггаттыг чер районга бедик дүжүттүң идегелдиг магадылалы. Чижээ, «Тес-Хем» совхозтуң Чиңге-Хараган деп черге тараан кукурузаның суггарган соонда гектар черден 320 центнер ногаан масса дүжүт алдынган. «Чодураа» колхозтуң Ужарлыг-Хемге тараан кызыл-тазы гектардан 19 центнер дүжүттүг берген чылдар тургулаан. Ынчан ол черлерге суггатчы звенолар ажылдап турган. Бо чылын «Тес-Хем» совхозка кукуруза суг хөме албан болза, дүжүт алдынмас турган. Оон ыңай ук совхоз «ДДН-45» деп чаштырып суггарар агрегатты ажыглап тургаш, картофель шөлүүнүң га бүрүзүнден 30 центнер чедир дүжүттү алган.

Суггаттыг черни ажыглаарының ажыктыы ол-дур. Сан талазы-биле суггаттыг черлер өзүп, 1964 чыл-биле деңнээрге 2 катап улгаткан, ынчалза-даа ол суггаттыг черниң саазын кырында калбарышкыны болган. Районнуң суг ажыл-агыйы (начальныгы П. Лузяның), көдээ ажыл-агый эргелели (кол агропому Н. Бады-Суур) ажыл-агыйларын удуртукчулары, агрономнары суггарылгаже кичээнгей салбастаан. Чижээ, «Тес-Хем» совхозтуң агроному эш Борисов 32 суггарыкчыларның даңзызын директорга бадылаткан. Оларның чамдыызы каш хүн ажылдаап, тарап чоруткапы-биле суггарылга «доозулгаан». «Чодураа» колхозка база-ла ындыг болган.

Районнуң тарылга шөлдери хаттан үрелиринге бижыг туруш чок, ынчангаш ам безин дыка улуг шөл үрезген боон турар. Ол хиреде аңаа удур демисел барык чок. Маңаа чүгле дилиндектей аңдарарын эвес, харын чер кырын үревейн чажар арганы ажыглаарын бодап турар. Ынчалза-даа ол ажылга таарыштырган техника чок.

Хатка үрелиишкинден аңгыда, ажыл-агыйжы эвес чорук черни үреп, ооң продуктулуун кудуладыр турарын пленумга саналдаргеннер, илеткелчи сагыш човап чугаалаан. Минералдыг чемиичидилгелерни хөрөңге бербейн турар. Тарылга ээлчештирилгези чок. Черни ажылдап кылырынын паспорттары кылдынмаан, ынчангаш оларны чоп ажыглаары бергедеп турар. Өдек төгери чылдынна эвээжеп турар. Ол 1967 чылдагызындан 6 катап эвээжээн.

1966 чылда «Тес-Хем» совхоз суггат чок черге алды чүс ажыг гектар чиңге-тараанны чашкаш, ооң га бүрүзүнден 16, а чамдык черлерден харын-даа 22 центнер дүжүттү өстүрүп алгаш, күрүнеге сатканындан 84 муң рубль орулганы киирип алган. Моон алгаш көөрге, районга чиңге-тараанны тарыыры ажыктыг. «Чодураа» колхозка гектардан 45 центнер дүжүттүг капустаны, магалыг картофельди. «Ак-Эриккеге» — огурецти, капустаны, морковьту, мырыңай арбузту безин өстүрүп, садыш турган. ам картофельден өскези кагдынган.

Чер ажылы сайгыравайн турары мал ажылының хөгжүдеэнинге шаптыктап турар. Район беш чылдың үш чылдарының мал өстүрер планын күүсетпээн. Беш чыл планын күүседиринге 1,7 муң баш бода мал, 38 муң ажыг хой, өшкү, дөрт чүс чыгам чылгы четпейн турар. Мал ажылының продуктуларының ботүнези чылдың улгадын турар. Бир эвес «Чодураа» колхоз 1965 чылда бир центнер сүтү бүдүрериниге 12 рубль 86 көпеекти чарыгдаан болза, бо чылын 26 рубль болган, дүкке—125 рубльдиң орнунга 230, а «Тес-Хем» совхозтуң бүдүрген дүгүүң центнериниң бот-үнези ол-ла үеде 250 рубльден 400 чедир улгаткан.

Мал ажылында четпестерниң чылдагааны организастыг ажылдың куду деңнелдиинде. Малга чем-суурлуг белеткээри, уксаажыдылга ажылының четпеэни, тарып боозадылганы багай организастаар турары, төрүүр малдың кызыраар чоруу-биле демиселдиң кошкаа, зооветеринарлыг хемчеглерниң чогуур негелдеге чедир тургустунмааны— бо бүгү үүлдер мал ажылының хөгжүдеэнинге шаптыг болган.

Пленумга мал ажылының талазы-биле үндүрген шиитпирлерниң күүселдеэнин организастаары — чедиишкиннерин хандырар деп, ооң киржикчилери чугаалашкан. Специализацияны ам-даа ханыладыры, зоовет хемчеглерни экижидери, тарып боозадылганың баазазын бижыгаш, аңаа ажылдакчыларны өөредири, оларның ажыл толевирин шын кылыры, малчыннарга класстар тыпсырын шиитпирлээри, мурнакчы арга-дружулганы неперединри, материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннерни чоптуг ажыглаары, социалистиг чарышты калбартыры — өзугаар дайынчы ролдуу ойнаар дээрзин пленумга доктаатткан. Ол ышкаш хойжу бригадаларны, фермаларны механизастаар, оларны база суггатчы звеноларны боторугга чарыгаже чоорту шилчидери малчыннарның харыысалгазын бедидер, оларның амыдырал байдалын экижидер хемчеглер көрдүнген.

Самагалдайның амыдырал хандырылга комбинадынга чазаныр цехти ажыдар, Үстүү-Шынаада Кара-Хөлдүң суун ажыглаар талазы-биле каптал чарыгдалдарны көөрүн, ону кылырынга дузаалаарын хамаарышкан министерстволардан дилээр деп пленум шиитпирлээн. Моны деткиири районнуң улус ажыл-агыйынга улуг ажыкты бээр.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң даштыкы политика талазы-биле ажыл-чорудулгазын пленумунуң киржикчилери чаңгыс үн-биле чүүлдүгээнүп, деткээн.

А. ДЕМБРЕЛЬ,
«Шынның» корр.

Тугуржап Леонид Татарович, «Өвөк» совхозтуң Севиде семиртитир малдар фермазында 1963 чылдың август айдан бээр ажылдап келген. Дүрмүлгалыг малчын чыл санында малынга чидириг чок, эки түңнелдерни чедип ап турар. Эрткен чылын Леонид Татарович совхозтуң 107 бызааларын хүлээп алган. Кыштың бо кидин түлүк үезинде безин ооң бызаалары хонук санында 600 граммдан нуду эвес немелде деңзинни берип турар.

ЧУРУКТА: Тугуржап Леонид Татарович.

Сөзү болгаш чуруу А. Мельниковтуу.

Дидим планнар

Бистиң «Малчын» колхозта комсомол организациязының үчёдүнда 115 комсомолчу санаттынып турар. Комсомолчулар болгаш аныяктар колхозтуң экономиказын хөгжүдеринге херээнге идепкейлиг киржип турарлар.

Комсомолчуларның 30 хуузу мал ажылында, 9 хуузу тудугга ажылдап турар. 15 хуузу механизаторлар, оон арткаларны колхоз бүдүрүлгезиниң янзы-бүрү ажылларында. Эки ажылдап турар комсомолчуларның чижээнге А. Серенни, К. Өшку-Сааны, К. Шамбыйтайны, Хертек Дозумааны болгаш өскелерни-даа киириштирип болур.

Бо чылдагы комсомолдуң чыылышкынында 54 аныяктар хаара туттунган. Оларның 15-жи марксизм-ленинизм үнелезиннерин өөренир болгумде. Ол болгумну 4 комсомолчу бо өөредилге чылында доозар. 16 аныяктар эге политшколда өөренип турар.

Комсомолдуң политиктиг өөредилгезиниң чугула хевири «Олимпия» болгумде пропагандистер ажылдап турар мен. Бо болгумде ниитизи-биле 16 аныяктар өөренип турар. Күстең. Бээр 9 кичээлдерни арттырган бис. «Спорт, ооң моралы болгаш хоойлуузу» база «Гренобль—X кышкы олимпиаданың хоорайы» дээш оон-даа өске темаларга кичээлдер эрткилээн.

Кичээлдерни үспейн, кызымак өөренип турар аныяктар хөй. Шиңгыларның чижээнге И. Доржу, О. Кара-оол болгаш өскелер-даа хамаарыжыр.

Комсомолдуң «Олимпия» болгумүнге өөредилгениң сорулгазы болза бердинген программа ёзугаар аныяктарга спорт шимчээшкинниниң ең чугула билиглерин бээри, оларның спортка инакшылын хайныктырары болур.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл болурунга хозбаштыр алдынган хүлээлгелерни, СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш Монгун-Тайганың аныяк салгалы солун хемчеглерни чорудуп турар. Олар беш чылдың дөртку чылы чаа 1969 чылда чедип алыры-биле дидим планнарны тургускан.

К. ДЕМЧИК.

Мугур-Аксы суур.

Агиткультбригада

Кызыл-Мажалыктың Культура бажыңының чанында агиткультбригада 15 бижи составтыг комсомолчу аныяктардан тургустунган. Ленинчи комсомолдун 50 чыл ооңга тураскаатткан социалистиг чарышка киришпишаан, бо аныяк коллектив көдээ чонның ортузунга культура-массалыг ажылды неперединр талазы-биле багай эвес түңнелдерни чедип алган.

Чыл эгезинден бээр ыраккы одарларда малчыннарга, мал фермаларының болгаш хову турлагларының ажыл-ишчилеринге ниитизи-биле 54 концерттерни көргүскен болгаш лекторлар Г. Иргит. Х. Кестикей олар делегей байдалының, партияның болгаш чазактың иштики, даштыкы политиказының, республиканың база районнуң мурнунда салдынган ээлчеглиг сорулгаларның амыдырала канчаар күүсеттинип турарының дугайында лекцияларны воччаанар.

Агиткультбригада бот-тыңнытыр уран үүлдерге мергежилдиг, хөй-ниитичи, идепкейлиг аныяктар-биле четчелеттинген. Борта агиткультбригаданың удуртукчузу Зоя Хомушку, баянистер Ооржак Эрес-оол, Хомушку Серенмаа, ыраажылар К. Сүргүнмаа, Хөөмейлээр-оол, Монгуш Дырыштап, таңчычылар Катя Ооржак, Хомушку Байбай-оол, игилачи Иван Куржанов хамааржыр.

Бригаданың ең хоочун киржикчизи Монгуш Дырыштап чүгле ырлаарынын эвес, сыгыртырынын, шиирге ойнаарының, шүлүк номчуур, шоодуглуг болгаш каттырынчыг чүве чугаалаарының талазы-биле чонның кичээнгейин хаара тудуп турар. Ыяш ажылагый конторазының ажылчыны Иван Куржановтуң назыхары беш он чыл ашкан болзажок, аныяктар-биле кады агиткультбригаданың ажылынга идепкейлиг киржип, көдээ чонның мактанын чаалап ап турары өөрүнчүг.

В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл ооңга уткуштур агиткультбригада болдунуң составының санын улам-на ковуудеп, концерттериниң шынарын экижидер дээш ажылдап турар.

Бригаданың киржикчилери бо хүннерде В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл ооңга тураскаатткан концерт-биле кожазы Бай-Тайга районче чорупканнар. Олар аңаа баргаш, 5 хонук иштинде көдээнниң ажыл-ишчилерине солун концерттерни көргүзерлер.

Т. ТАЛГАНЧИК,
«Шынның» корр.

ДОКТААМАЛ КОМИССИЯЛАР-БИЛЕ ДЕМНИГ АЖЫЛДААР

СОВЕТТЕР БОЛГАШ АМЫДЫРАЛ

Ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң ажыл-чорудулгазын экижидер болгаш массалар-биле олардың харылзаазын күштелдирер дугайында СЭКП ТК-ның доктаалдарын амыдыралга боттандырар талазы-биле сөөлгү чылдарда Тыва АССР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтери элээн кескү ажылдарны чорутканы. Ол дугайын оларның доктаамал комиссияларының ажылындан корүп болур.

Чер-чер Советтериге болгулаан сөөлгү сонгулдаар-биле бистиң республиканың Советтеринде 2579 депутатты, 600 ажыг активти каттыштырып турар 588 доктаамал комиссиялар тургустунган. Кызылдың болгаш районнар Советтеринде 1968 чылда болуп эрткен 131 сессиязыларында чугаалаашкан айтырыгларының 51 хуузу, а күүсенмиларының 20 хуузу Советтериниң доктаамал комиссияларының белеткээн айтырыглары болуп турар.

Советтериниң үндүрген шиитпирлериниң, сонгукчуларының чагыгларының күүселдеэнин организастаарынга болгаш хынаарынга доктаамал комиссияларының киржилгези бедээн. Кызыл хоорай Советтиниң күүсекому доктаамал комиссиялар-биле ажылды элээн экижиткен. Оларның дараглары-биле сургаалдалыг хуралдарны үргүлүү кылып келген. Сонгуттурган 10 доктаамал комиссиялардың хөй нуруузу ажыл планныг. Хообилу-дурум болгаш хөй-ниитиниң корум-чуруум камгалалының талазы-биле доктаамал комиссия (даргазы Г. П. Пашнев) хынаалдазарны кылгаш, ооң түңнелин Советтиң сессиязынга бир удаа, а күүсеком хуралынга 2 удаа тургускан. Кызылдың будурүлгезиниге болгаш азбан черлериниге эш-хуузунун 12 судтарының ажыл-чорудулгазын хынаап, илеээн четпестерни чайладыр талазы-биле од органнарга практиктиг дузаны чедиргеп. Ук Советтиң көдээ ажыд-агый талазы-биле доктаамал комиссиязы (даргазы Х. А. Кара-оол), кадыы камгалал болгаш социал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссия (даргазы З. В. Селиванова) бот-инициативтиг ажылдап, чаа-чаа саналарны хөөркүүсеком хуралынга болгаш сессияга көдүрүп турар.

Кан-Хем район Советиниң садыг болгаш ниити чемненилге талазы-биле доктаамал комиссиязы (даргазы В. А. Чихареских) районга чайгы сагыларын казбартыр дугайында ажылчы чонпардан ээзээ эвес чагаалар, негелде, хомудаалдар киргилээн турган. Бо айтырыгны комиссия бодунун хуралынга чугаалашкаш, ажылын хуваажып, районнуң чер-черде садыг четкилериниң ажыл-херээ-биле танмажып, садыш алыкчылар-биле чугаалашкан. Район иштинге садыгны организастаарында болгаш садыглаарында элээн хөй четпестер бар болган. Чамдык черлерде чайгы үеде лавөктар, киоскылер ажылдавайн турар, аъш-чем магазиннерин соңгукчулар биле хандыртынмаан, автолавкалар чамдык черлерже барбайн турар. Малчыннарны чугула барааннар-биле багай хандырып турарын илеретткен. Бо четпестерни чайладыр талазы-биле доктаамал комиссия райпо баштаар черниге ажыктыг санал-сүмелерни берген соонда ажыл элээн экижээн.

Бай-Тайга район Советиниң кадык камгалал болгаш социал-хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиязы (даргазы М. С. Хертек) Советтиң болгаш үстүкү органнарының ол талазы-биле үндүргеп шиитпирлериниң күүселдеэнин хынап турар. 1968 чылдың ноябрьда район иштинге кадык камгалал органнарының ажыл-чорудулгазын хынаанындан Шуй болгаш Кара-Хөл эмнелге пунктуларының ажылында четпестер бар болган. Район эмнелгеэнинде күшажылдың корум-чуруму куду. чамдык ажылдакчылар ажыл шагы үзер, арагалаар чоруктарны болдуруп турган. Бо дугайында айтырыгны район Советиниң сессиязынга комиссия тургускан.

Кызыл хоорай Советиниң Шынаа нодээ Советиниң культура-чырыдыышкын талазы-биле доктаамал комиссиязы (даргазы Д. С. Бунуп) күүсеком-биле харылзажып турган. Кунгуртуг суурда Культура бажыңының ажылын экижидер чемчеглерни алган соонда, уран үүл бөлгүмү доктаамал ажылдап турар, колхозчуларның культурлуг дыштанылгазын организастап турар апарган. Ол ышкаш Кара-Хөл көдээ Советиниң көдээ ажыл-агый талазы-биле. Аржаан көдээ Советиниң кадык камгалал болгаш социал-хандырылга талазы-биле, Ильинка көдээ Советиниң культура-чырыдыышкын талазы-биле доктаамал комиссиялары багай эвес ажылдап турар.

Ындыг болза-даа дыка хөй Советтер доктаамал комиссияларын ажылынга даянмайн турары четпес. Оларның ажылынын дугайында семинарларны, сургаалдалыг хуралдарны эвээш чорудуп турарлар. Сессияларга доктаамал комиссияларның отчёттарын дыңнап, тургускан айтырыгларга эдерингчи илеткелдерни кылдырып, чугаалажыр дугайында күүсекомнар ам-даа эвээш кичээнгей салып келген. Моон чижээн Улуг-Хем, Бии-Хем болгаш Тес-Хем район Советтериниң ажыл-чорудулгазындан көргүзүп болур.

Доктаамал комиссиялар Советтериниң үндүрген шиитпирлериниң, сонгукчуларының чагыгларының күүселдеэнин организастаар болгаш хынаар, түңнелин чогуур органнарынын мурнунга тургузар ужурлуг. Ынчангаш чер-чер Советтериниң ролюн партияның болгаш чазактың негелдеэрин ёзугаар улам бедидип доктаамал комиссиялар бүгү-биле ажылды улам күштелдирер болгаш бир дем-биле ажылдаар ужурлуг бис.

М. ОНДАР-ООЛ,
Тыва АССР-ниң министрлер Чөвүделиниң организстотөл киндигинниң улуг инструктору.

ОДЕССА ОБЛАСТЬ. Бүгү-эвилелдиң көдээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг академиязының академиги, Күрүне шаңналының лауреады Д. А. Долгушин күзүн тарыыр кызыл-тастың чаа «Одесская-51» сортун Бүгү-эвилелдиң селекция-генетика институдунга өстүрүп үндүрген. «Одесская-51» сорт дүжүттүүнүң, соокка шыдамыының болгаш эверевезиниң талазы-биле область шенедип турар бүгү сорттарны ашкан деп чүве күрүнениң сорт участокторынга, колхоз будурүлгезинге үш чыл дургузунда эртпирип келген хынаалдадан билдинген. Ол кызыл-тас тарылга хуусаазының салдарынга алыспас болгаш райончуткан сорттардан 3-4 хонук эрте быжар.

Областың ажыл-агыйлары эрткен күзүн «Одесская-51» кызыл-тасты 1500 гектар ажыг шолге тараан. Институттуң үрезии өстүрер «Дачная» болгаш «Коммунизмче орук» ажыл-агыйлары ол кызыл-тастың тергинн чергелиг үрезинин арбыдадып өстүрер ажылды шалыпкын чорудуп турар. Чаа сорттуң Николаев, Херсон, Кировоград областарының болгаш Молдав ССР-ниң хөй ажыл-агыйларының ховуларында тараан.

ЧУРУКТА: Бүгү-эвилелдиң көдээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг академиязының академиги, Күрүне шаңналының лауреады Донат Александрович Долгушин.

И. Павленковуң фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Алексей Федорович Бочаров респотребсоюзтуң АТБ-зинге он үш чыл дургузунда токарь бооп ажылдап турар. Ол бодунуң ажыл-херээниң мастери, бүгү-ле онаалгаларны кезээде чогуур хуусаазының мурнунда тергиин шынарлыг кылдыр күүседир чанчылдыг кижи.

ЧУРУКТА: А. Ф. Бочаров.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

БИСТИҢ АГИТКВАРТИРАЛАРЫВЫС

Бистиң суурувус совхозтарның өске суурларындан оналанып ылгалбас-даа. Ажылагийның назиг-назиг үелеринде ол базе-ла хөлзээзиниг, хайнышкынныг, ооң судалының согары дүрген мшкаш апаар, часкы, күскү кампаниялар аразында суурну көөрге дыштанып чыдар, мыжым мшкаш сагындырар. Херек кырында ындыг эвес. Ылаңгыя дүжүт ажаап алмышкыны доозулган соонда, ырак одарларда, кыштагларда малчыннар ортузунга ажыл-биле кады, бистиң көдээ суурувустуң амыдыралы улам хайнышкынныг, улам-на чүзүн-бүрүн өңүүг, хөй талаларлыг апаар.

Суурнуң хөй угланышкынныг амыдыралындан чаңгыс таланы — салбырның херээженнер чөвүлелиниң идепкейлиг эгелээшкини-биле организастаттынган агитквартираларны ап көрээли. Оларны суурнуң кудумчуларының, кварталдарының, болүк-болүк бажыңнарының аайын барымдаалап тургускан. Агитквартира бүргүзү идепкейлиг шырак эргелекчилиг, билиг-мергежил-биле чепсегленген пропагандистиг. Кайы агитквартира ең эки ажылдаарыл дээш социалистиг чарышты оларның аразында чарган болгаш негелделерин тодараткан. Чарышка тиилекчи болганнарны мактап шаңнаарын база чурумчуткан.

Агитквартираның ажылы амыдыралдың бүгү-ле талаларын хаара тудуп турар. Бир дугаарында, Владимир Ильичиниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл болурун толептиг уткуур дээш ленинчи номчулгаларны ында чорудуп турар. Номчулгаларның кол темазы — баштыңчының амыдыралын, ажыл-чорудулгазын өөренири, амыдыралга болгаш ажылга Ильичиниң доозэри ол. Ооң-биле кады номчулгаларга партияның болгаш күрүнениң политиказының айтырыгларын киирип турар. Ылаңгыя кижиниң амыдыралы чер-биле шуут холбашкан төлээде, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Чер дугайында хоойлуузуп бистиң көдээниң ажыл-ишчилери улуг сонуургал-биле өөренип, черниң бисне берип турар байлактарын камнып долу ажыглаарда чүнү кызаа чогуурул дээр дугайында дириг, хандыкшыдыг чугаа-соттарны чорудуп турарлар. Көдээ ажыл-агыйның мурнакчыларының аргадуржулгазын өөренип танышарын болгаш нептередирин, мал база чер ажылының эртемининү үндезининерин өөренирин ай сапында ийи удаа чорудуп турар.

Школада өөренип турар бичии чаштарның өөредилгезинге дузалаар, кижизидилгезинң культуржудар дугайында беседалар болгаш ада-неңиң боттарының дуржулгазының солчуушкыну бооп турар. Чүгле бичии уруглар кижизидилгезининң эвес, харын база улугдаа кижилериң культурлуг ажыл-чаңының, арыг-силиг чурттаарының, аъш-чемнин амданныг кылырының, чүү-биле хеп аргыларының, идик-хеп бижыл даараарының, культурлуг кеттиперинин дугайында беседалар болгаш кичээлдер агитквартираларда доктаамал апарган.

Суурнуң агитквартираларының ажылын салбырның эргелээр черн, партия, комсомол болгаш профсвязел организациялары аажок деткиң, ол ажылды удуртуп башкарарынга көдээниң интеллигенциязын — башкыларны, эмчилерни, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемнигларин калбаа-биле киириштирип турар...

Декабрьның сөөлгү хүннеринин бир кежээзинде суурнуң клубунче чон ооп-моон үзүктел чон шуужуп чоруп турган. Клуб ишти чылыг, чырык, көрүштүг. Хөрээженнерниң кылган эки аъш-чемнин, даараан хептерин, аргаан түү хөйлеңнерин, хол-хаптарын, угулзалыг аржыылдарын агитквартира аайы-биле ында болүк-болүктеп делгээн турган. Ол болза агитквартираларның аразында социалистиг чарыштың түңнелин үндүреринге бараалгаткан кежээдир. Суурнуң чону клубка сыңыштас кылдыр чыылган. Баштай бичии чаштарны коммунистиг аажы-чаңга, ёзу-чурумга өөредип, кижизидер дугайында декцияны школа башкызы Хомушку Кара-кыс номчаан. Ооң соонда агитквартираларның чарыжының түңнелдерин үндүрбүшаан, моон соңгааргы соруглагар дугайында допчу илеткелдя «Барлык» совхозтуң Хөнделең салбырының эргелекчиап эш О. Очур-оол кылган.

Илеткелчи суурнуң ажылшчылериниң амыдыралынга, өөредилгезинге болгаш совхозтуң ажылынга агитквартираларның үпелеп четпес ужурдузазын, оларның эки ажылдаанын демдеглээп, агитквартираларның ажылын моон соңгаар-даа улам сайзыраңгайжыдары, оларның ажылынга бүгү хөй-нинтинин киириштирери эргежок чугула деп чугаалаан. Агитквартираларның ажылын түңнээп, мурпакчы болганнарны шаңнаан. Бүгү тала-биле эки көргүзүглерлиг болганы дээш № 2 агитквартирага шилчиир выпелдя тывыскан болгаш ооң эргелекчизи Зина Күжүгетти ортектиг белектер-биле шаңнаан. Ийнги болгаш үшкү черлерни ээлээн агитквартираларны мактап демдеглээш, оларның эргелекчилерн Дарья Салчак биле Тамара Монгуш оларны ортектиг белектер-биле шаңнаан.

Бистиң суурувуска агитквартираларны организастаанындан бээр улуг үр болбаан. Ыпчалаа-даа бо кыска үениң иштинде безин Хөнделең суурнуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы эш Х. Чүчуңмаанын удуртулгазы-биле, көдээниң апыяк пителлигентилери, башкыларның болгаш эмчилериниң идепкейлиг киржилгези-биле биче эвес ажыл чоруттунган. Бистиң суурнуң чону, ылаңгыя херээженнер амыдыралды бир янзы көөр, сайгара чурттаар, чүткүлдүг өөренир, бүгү-ле чүвеге эскет чок болбас, амыдыралды каастап турар эки, чараш чүүлдү деткинир, бистиң амыдыралывыска шаптык бооп турар багай чүүлдерге эптеп чок болур деп чүвени экизи-биле медереп билип турар. Бистиң көдээвисте амыдыралдың ол каас-чаражы кеээзде хүлүмаүрүң турзуп деп күзеп каалыңар.

П. ООРЖАК,
Барыын-Хемчик район, Хөнделең суур.

Кичээнгейни кошкатпас

Чоокта чаа комсомолдуң Өвүр райкомунуң пленуму болуп эрткеп. Аңаа районда элээдь уруглар ортузунда кижизидилге ажылдарының чоруп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ол талазы-биле илеткелди комсомол райкомунуң секретары Шогдыр Маадыр кылган.

Өвүрүң школаларында 312 элээдь уруглар бар. Ооп ыцай элээп хөй элээдь уруглар өөренмейн турар. Оларның ортузунга кижизидилге ажылының дециели ук районда ам-даа кошкак деп илеткелчи болгаш пленумга санал бергеннер демдеглээн. Педагогика темаларынга лекциялар ховар номчуттунуп турар. Элээдь уруглардың сагылгатуруму кошкак. Ол бүгү болгаш өске-даа четпестерни чайладыр, элээдь уруглар ортузунга кижизидилге ажылын экижидер хемчеглерни айыткан доктаалды пленум хүлээп алган.

делегей бо хүннерде

Тиилелгелерниң чылы

ПХЕНЬЯП. СЭТА-ның корреспондентизин Б. Кулаевскийниң дамчытканы болза:

1968 чыл экономика тургузуушкунунга көрей ажылчы чонпарның улуг тиилелгелериниң чылы, чонның материалдыг болгаш культурлуг амыдырал деңнелин улам ыцай бедидериниң чылы болган дээрзин Көрей Улус-Демократтыг Республиканың Күрүне план компесниязының улус ажыл-агыйын комплекснлиг планнаарының эргелел начальныгы Хон Сон Рен СЭТА-ның корреспондентизинге медеглээн. Баштайгы медээлерби-биле алырга, эрткен чылын үлетпүр бүдүрүлгениң хемчээли 1967 чылга удур 17 хуу көвүдээр деп, ол дыңнаткан.

Корей ажылчын аңгының күш-ажылчы өрес-маадырлыг чоруунуң, ажыддан турар үлетпүр күчүлерин ажыктыг кылдыр ажыглаанының, чаа күчүлерни ажыглаалга кииргенинниң ачызында 1967 чылдың-биле деңнээрге. 1968 чылдя электроэнергияны, хомур-даштыг, демир руданы, каңны, станоктарны, химия чемпшчидилгелерни, цементни, химия волокпону, нестерни болгаш өске-даа чугула үлетпүр продукциязын бүдүрери улуу-биле өскен дээрзин Хон Сон Рен демдеглээп.

Көдээниң ажыл-ишчилери 1968 чылды көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бүгү адырларынга кайгамчык чедиишкинner-биле үдээп деп, Хон Сон Рен медеглээп. Улуучу эрге-чагырганың бүгү чылдарының дургузунда тараа культураларның ац тергиин дээп дүжүттүг 1967 чылдың-биле деңнээрге, агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдары тураажок, эрткен чылда ристиң, кукурузаның болгаш өске-даа культураларның дүжүдүн элээп нойну ажаап алган. Бо чедиишкинner көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин артем-техниктиг үндезинге шыңгыы чорутканының, күрүненің делгереңгей дузаламчызын көдээге тывысканының, көдээ ажыл-агый кооператорлары күш-ажылды эки организастаан, идепкейлиг ажылдаанының ачызында чедип алдыпган. 1968 чылда КУДРга чурттуң кол аъш-чем культураазы болур ристи гектар бүргүзүндеп ортумаа-биле 6—7 тоннаны ажаап алган көдээ ажыл-агый кооперативтери хөй деп, Хон Сон Рен чугаалаан.

Израильдиң чөңгээзин буруу шапкан

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Уставын-даа, аткылажышкынны соксадыр дугайында дугуржулганы-даа үреви-шаан, Бейрутта делегей аэропортунче Израильдиң сагыштыы-биле кылган шериг халдаашкынын буруу шаап турар резолюцияны Айыл чок чорук чөвүлели чаңгыс үн-биле хүлээп алган. Израиль агрессининың чаа үүлгединшкиннинге холбаштыр Чоокку Чөөн чүкте дүшкүүрүүг чоруктуң чидиглеңгенинге агаар-биле моондак чок хамааты харылзажылгага айылдың улгатканынга шыцгыы дүвүрээзинин резолюцияда илергейлээн.

Айыл чок чорук Чөвүлелиниң кежигүннериндеп израиль дайынзырактарның кеминг үүлгедиишкиннерин чаңгыс үн-биле буруу шапкан чорук болза, эргежок чугула далаштыг чүүлдү билир үезинде Тель-Авивте калчаарап барган экстремистерин кыцчыктырбас, оларны кезедир, Айыл чок чорук Чөвүлелиниң шинтпирлерин хүндүлеп көөрүнче база Чоокку Чөөн чүкке тайбың политиктиг таарышпыр шинтпирлээшкиннинң херээп үзерин соксадырынче оларны албадап болурунуң бадыткалы-дыр дээрзин ССРЭ-ниң төлээлекчизин Я. А. Малик резолюцияны бадылаарының мурнында сос алгаш, медеглээп.

Чүдек-бужар дайынга

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Бо сан-хөө чылы 1969 чыдың июнь 30-да доостур. Пентагонның Вьетнамда бужар-чүдек дайынын чорударынга 26,3 миллиард долларны үндүрүп берген. Ыпдыг болза-даа бо аажок хөй түң безин америк дайынзырактарга четпес болган. Бо түңну чоокку айларда көвүдедир дугайында айтышкын ам безин бар. Чаа соңгуткан президент Р. Никсонның чазаанда камгалал министри болур конгресс көжигүнү Мелвин Лэйрдинг парлалга конференциязынга медеглээни болза, Вьетнамда дайынны чорударынга үш миллиард долларны немей үндүрүп бээри эргежок чугула. Мурнуу-Чөөн Азияда Пентагонның соксавайн турар үреткүнел чок авантюразынга чарыгдалдарны көвүдедирининг бужар перспективазы америк үндүрүг төлекчилеринге аар үүрге болур.

Чаа чазак

ПРАГА. (СЭТА). ЧССР-ниң президентизи Л. Свобода Чехословак Федерациязының дугайында баштайгы конституция хоойлуузуп ёзугаар Чехословак Социалистиг Республиканың чаа чазаан 1969 чылдың январь 1-де томуйлаан.

О. Черник — чазактың даргазы.

Нгуаби — күрүне удуртукчузу

БРАЗЗАВИЛЬ. (СЭТА). Революциянын национал чөвүлелиниң (РНЧ) шинтпирин ёзугаар РНЧ-ниң даргазы майор Марнан Нгуаби Конго (Браззавиль) күрүненің удуртукчузунга томуйлаткан.

Даштыкы политикага Конго (Браззавиль) каяа-даа каттыышпазының болгаш оске күрүнелериң херектерин хөдээарлавазының политиказын шыңгыы барымдаалаар деп, М. Нгуаби радио дамчыштыр медеглээн. Социалистиг лагерьнин бүгү чурттары-биле болгаш Африканың күрүпелери-биле Конго республиканың харылзаалыг турары онза чугула деп, ол демдеглээн.

ДЕЛЕГЕЙНИҢ БИРГИ ЧЕРИНДЕ

ПАРИЖ, январь 2. (СЭТА). Совет Эвилели чыл дургузунда чаа номнар үндүрериниг делегейниң бирги черип эзлеп турар деп, Каттышкан Нацилар Организациязының культура, чырыдышпын, спорт кнадизиниң Парижке парлаттынып үнген чизе тайылбырында айыткан. Сөолгү он чыл дургузунда ол талазыбиле кол черин эзлеп турар он чурттуң ортузунда ССРЭ 72977, АКШ—58517 янзы, аттыг номнарны парлап үндүрүп турар.

СОВЕТ БЕЛЕК

ЯУНДЕ, январь 2. (СЭТА). ССРЭ-ниң Камерунда элчин черн чаа чылдың будүүзүнде Камерунның Кызыл Крезиниң даргазы, Чөөн Камерунның премьер-министри Симон Пьер Чунгиге ССРЭ-ниң Кызыл Крест болгаш Кызыл Чартык Ай инитилездерилиң эвилелиниң белзэ — «улустарның өнүктери» кино-чурукту берген. Ук Кызыл Кресие совет Кызыл Крестиң идепкейлиг дуза чедирип, ооң бүгү ажылдарынга киржип турарынга Симон Пьер Чунги өөрүп четтирдиивс деп байыр чедирген. Ийи организациянын аразында дем каттыштырып ажылдап турарын ол бедии-биле үпелээп.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ ЧУГААЗЫ

ГУАЯКИЛЬ, январь 2. (СЭТА). Кното хоорайның чазак ордузунга болган парлалга конференциязынга Эквадорнуң президентизи Веласко Ибарра социалистиг чурттар-биле садыг харылзаазын тударының эргежок чугулазын айыткан.

ДОПЧУЗУ-БИЛЕ

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциядa будүрүлге черлериниң профвэилеларының эргелериниң дугайында хоойлу куштуг болган.

• • •

АДЕН. (СЭТА). Мурнуу Пеменниң улус Республиказының чер чок 600 тараачын ов-бүлелери чаа чылдың будүүзүнде чер алган.

Агрессорларны кыңчыктырбас!

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНОнуң Айыл чок чорук Чөвүлели Чоокку Чөөн чүкте израиль дайынзырактарның калчаалыг үүлгединиң — декабрь 28-те Бейрутта делегей аэропортунче израиль диверсаптыларның дээрбечи халдаанының болгаш Ливанның база өске-даа чамдык араб күрүнелериниг аңаа турган хамааты самолёттарын узуткаан дугайында айтырыгны бодунуң хуралынга чугаалажып көөрүп үргүлячээп.

Тайбыңга ыпакпылдыг ливан күрүнеже Израильдиң хенертен халдаан чоруу агрессиязының чүпүң-бпле-даа бадыткаттынмаан үүлгедии болур болгаш Чоокку Чөөн чүкте тайбыңга база айыл чок чорукка кыжаныг-дыр дээрзин ливан төлээлериниң баштыңы Фуад Бутрос Чөвүлелдиң кежигүннеринге дыңнаткан. Айыл чок чорук Чөвүлели болгаш делегейниң бүгү хөй-нинтиин Ливанга хамаарыштыр Израильдиң агрессчи үүлгедишкиннерин аткылажышкынны соксадыр дугайында дугуржулганы оор ёзу-биле база катап үрээнин Каттышкан Нацилар организациязынга чөңгээ кылдыр шинтпирлиг буруу шавар ужурлуг.

Сөолгү айларның дургузунда израиль дайынзырактарның баштай КАР-га удур, оон соонда Иорданияга удур, ам Ливанга удур үүлгеткен чепсектиг чөңгээлерн болза, бот-боттарындан тускайланчак чөңгээ эвес, а кожаазы араб күрүнелерге удур агрессияның политиказында чаа үе-чада болур дээрзин Совет Эвилелиниң төлээлекчизин Я. А. Малик демдеглээн.

Израиль агрессиязы чайладыры АКШ-тың ээлээн туружундан хөйүнде хамааржыр дээрзин Я. А. Малик демдеглээн. Англияның чазаа күзээр чүве болза, Израильдиң чазаанга тодаргай салдарны чедирип болгу дег хемчеглерни база ап болур турган ийик.

Израильдиң чаа агрессчи үүлгедишкиннери моон соңгааргы эң ажыктыг хемчеглерни алырын Айыл чок чорук Чөвүлелиндеп негеп турар деп, Я. А. Малик айыткан. Израильдиң агрессиязын эң шинтпирлиг-биле буруу шавар ужурлуг, ынчангаш Чөвүлел келир үеде Израильдиң агрессчи, дээрбечи үүлгедишкиннерин чайладырынче угландырган шинтпирни хүлээп алыр ужурлуг.

Чөвүлелдиң хуралынга боттарының санаалдарынга Пакистанның, Канаданың, Ланиянның болгаш Сауд Аравиянның төлээлекчилери Израильдиң агрессчи үүлгедишкиннерин база буруу шапкап.

МУРНУУ ВЬЕТНАМ. Мурнуу таланың хостагган девискээриниң хөй чурттакчыларлыг бүгү черлеринде эмнелге пунктуларының болгаш эмнелгениң албан черлериниң четкизи организастаттынган. Ыраккы бичии суурларга эмнелге ажылдакчыларының тускай бригадалары үргүлчү кээп турар.

ЧУРУКТА: уруглар эмчизининң бичии уругну шинчип турары. Бо чурукту Тхузаумот можунуң Тхань Ан суурунга тырттырган.

ВИА—СЭТА-ның фотозу.

Талантылар көрүлдези

В. П. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга бот-тывынгыр уран чүүл ажылынга сонуургалдыгларның хөй миллион кижилиг хүрээлеңиниң белеткеннр планнарын Улусчу чогаадылга ажылының Н. К. Крупская аттыг Төп бажыңының ажылдакчылары СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалап берген.

1969—1970 чылдарның дургузунда театржыткан байырлалдарның Бүгү-эвилел фестивалын эрттирген турар. Ыраажы, хогжумчу сонуургакчылар коллективтериниң партия, Ильич дугайында чогаалдарны эң эки күүседириниң конкурстары бүгү чуртка эртер.

Россия Федерациязынга районнарның культура бажыцнарының бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң область, край, республика болгаш зона көрүлделери эртер. РСФСРниң театр коллективтериниң көрүлдезин эрттирген турар. Ооң тиилекчилери 1970 чылда Ленинградка коргузуглер кызыр. Москвага агитация, уран чүүл бригадаларының бүгүроссия көрүлдезининң лауреаттары боттарының мергежилин көргүзер. Куйбышевке кино сонуургакчыларының V Бүгүроссия фестивалы доостур. Чурук тырттырарынга сонуургалдыгларның эң эки ажылдары найысылалга 1970 чылда ажыттынар. Бүгү-россия делгелгезининг көргүзүглери болур.

Бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери байырлал программаларын ажылчын, кодээ клубтарның байырлыг кежээлеринге көргүзер, олар массалыг улус сеагүүстээшкиннериниге профессионал артистер-биле кады киржир. Ульяновскиге, Казаньга, Москва биле Ленинградка, улуг Ленинниң амыдралы, ажыл-чорудулгазы-биле бистиң Торээн чуртувустуң холбашкан бүгү черлеринге уран чүүлдүң улуг бажырлалдары болур.

(СЭТА-ның корр).

ТҮҢНЕЛ ҮНГЕН

Партияның Эрзин райкому моон мурнунда херээженнер чөвүлелдериниң аразында «Ленинчи ёзу-биле чурттаар, өөренир болгаш ажылдаарга деп социалистиг чарыштың чарган турган. Райкомнуң бюрозу ол чарыштың чыл түңнелин үндүрген.

Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюнга утказтур эгелээн ол чарыштың мурнуку одуруунда Эрзин суурда Татьяна Сааяның даргалааны херээженнер чөвүлели чоруп турар деп бюро түңнеп көрген. Ынчангаш ол херээженнер чөвүлелинге шилчип чоруур выпелди болгаш 50 рубльдиң шаңналын тыыскан.

«Чаа оруке колхозта Эренчина Күскениң даргалааны херээженнер чөвүлели ук чарыштың ийиги черин эзлээш, 30 рубль ортектиг белекти алган. «Коммунизмче оруке колхозта Мылытпаа Ширшинниң даргалааны херээженнер чөвүлели үшкү черни эзлеп, 25 рубль түңнүг шаңналды алган.

• • •

Эрзинниң район төвүнүң агитквартиралар аразында социалистиг чарыш база чоруп турар. Ол чарыштың негелделерин моон мурнунда чарлаан турган. Агитквартираларның харылзап турар участоктарында кижизидилге ажылының деңнелининң, чурттаачы чонның хөй-нинти ажылынга, күшажылга киржилгезининң, арыг-шевер, чаагайжыдылгазының болгаш өске-даа негелделерге көргүзүглериниң талазы-биле эш Чамбуруктуң даргалааны агитквартира эки болуп, чарыштың бирзи черинде чоруп турар. Ол чарыштың ийиги черин Чымба Бадының даргалааны агитквартира эзлээн.

Колхозчу амыдыралдың уставта негелделерин шыңгыы сагыыр

Ажылчы чонпар депутаттарының Каа-Хем район Совединиң социалистиг хоойлу болгаш хөй-нинтиинин коруи-чурумуп камгалаарынын талазы-биле доктаамал комиссиязы бодупун ажылының планын ёзугаар, көдээ ажыл-агый артелининң Уставын сагып турарының хынаалдазын чоруткан. Колхозчу амыдыралдың уставтыг негелделерин «Октябрь 14 чылы» колхозата сагып турарын хынап көргеш, ооң түңнелин райкүүскомга чугаалажып көргеп болгаш четпестерни база оларны чайладырының оруктарын айыткан шинтпирни хүлээп алган.

«Октябрь 14 чылы» колхозтуң баштаар чери дыка хөй четпестерни чайлаткан, ыпчалаа-даа колхозчу амыдыралдың демократтыг үндезининерин хажыдарының фактылары ам-даа бар дээрзин ийиги ынчалда көргүскеп. Уставты хажыдып турар чоруктар районнуң өске-даа ажыл-агыйларында барын хынаалда илереткеп.

Колхозтар болгаш совхозтар — социалистиг хевирнин ажыл-агыйлары-дыр. Оларның бүгү-ле бүдүрүлчүн амыдыралы бистиң чуртувуста күштүг болуп турар хоойлуларга үндезилеттинер турар ужурлуг. Колхозтарның ажылынга организастыг чорукту хандырар төлээде, артельдиң ажыл-херектерин эргелеп башкарар ажылга бүгү кежигүннерни калбаа-биле хаара тудар дугайында партияның болгаш чазактың айтымышкыннарын шыңгыызы-биле база хүп бүрү удуртулга болдурары эргежок чугула. Ынчаарга колхозтарның херектерни башкарарынга массаны идепкейлиг киириштирерде база оларның пинтинин хөрөнгизининң ээзи болур медерелин бедидерде. колхозчу амыдыралдың уставтыг нормаларын шыңгыы сагыыр херек.

Артельдиң ажыл-агыйын эргелеп башкарарының демократтыг үндезининерин шыңгыы сагып турар ышдыг коллективтерде организастыг сагылга-чурумнуг чорук бедип, коллективтиң бүгү кежигүннери пинтинин ажыл-агыйында идепкейлиг киржип, херектерни башкарарынга оларның чогаадыкчы эгелекчи чоруу болгаш пдепкейи озуп турар дээрзин дуржулга корпгүүп турар.

Партияның болгаш чазактың ол айтыышкынныарын чамдык колхозтарның баштаар черлери база оларның удуртукчулары күүсетпейн, колхозтуң иштики демократиязының шыңгыы хажыдышкынныарын болдуруп турар. Сан-хөөнүң болгаш ажыл-агыйның чугула айтырыгларын колхозтарның даргалары эптп-ле чааскаан шинтпирлеп, аңаа артель кежигүннерин киириштирбейн турар чоруктар бар.

1967 чылда Каа-Хем районнуң колхозтарынга ортумаа-биле колхозчуларның 2—3 пинти хуралдарын кылгылаан, оларга артель кежигүннериниң кезиндеп эвээжи киришкеп, а 1968 чылда «Ленинчи оруке, Ленин аттыг колхозтарга колхозчуларның чүгле 2—2 пинтв хуралдарын кылгылаан Пинти хуралдың шинтпири чонка база колхозтуң баштаар черинин шинтпири чонка артык кезектерни, тууйбуну, материалдарны, продуктуларны хуу кижилерден дуда акша-биле садып ап, холезяйственикчи бригадалар-биле мал мажаалары база өске-даа чүүлдерни тудары-биле керээлерни чарып, сметала айыткан эртектп хажыдып турар. Ленин аттыг колхозка (даргазы А. С. Беленков) хөлезяйственп алганы бригадага нефть баазазы туттурган дээш, херек кырында кылган ажылы дээш бергее чогуур 1964 рубльдиң орлунга, 5728 рубльди төлеп берген.

«Ленинчи оруке» колхозтуң даргазы аш Сазанов колхозата ажылчын күжү чедиишпес деп эптп-ле чугаалап турар. А колхозтуң чыл отчётундан алырга, 1967 чылда ай бүрүзүнде-ле күш-ажылы кылып шыдаар 75 колхозчулар пинтинин ажыл-агыйынга ажылдаваан, 1968 чылдың 11 айларының дургузунда күш-ажылы кылып шыдаар 66 колхозчулар ай бүрүзүнге ажылга үнмээн болуп турар

Каа-Хем районнуң 7 колхозтарынга ай бүрүзүнде-ле пинтиив-биле күш-ажылы кылып шыдаар 392 колхозчулар ажылче үнмейн турар.

Дыка хөй малчыннар, колхозчулар колхоз төвүнден ырак черлерде чурттап, ажылдап турар, ынчангаш пинти хуралдың шинтпирлээр ужурдуг айтырыгларын чугаалажып көөрүүбиле оларны колхозтуң пинти хуралынга чыылдырары бергеден, тус-тус колхозтарның даргалары артелчи амыдыралдың демократтыг үндезининерин хажыткаңы шыцгыы чаар тайылбырлап турарлар. Ол чорук шын эвес дээрзи кымга-даа билдингир.

Фермалар бригадалар, салбырлар чөвүлелдерн, тургустунган болгаш ажылдап турар мурнакчы колхозтарда болгаш совхозтарда ажылагыйжы эвес, сагылга-чурум чок болгаш социалистиг хоойлуну хажыдар чорук чок болуп турар дээрзин көдээ ажыл-агыйга күш-ажылды эртем ёзугу-биле организастаарының дуржулгазын көргүзүп турар. Салбырларның, бригадаларның, фермаларның чөвүлелдери бүдүрүлге участогунуң бүгү ажыл-чорудулгазын башкарып, кижилерни удуртуп база боттарының коллективтериниң ортузунга организас-кижизидилгелиг ажылды харылзап турар.

А бистиң районда колхозтар даргалары бүгү-ле айтырыгларны чааскаан пинтинирлеп турар, бригадирлер, ферма эргелекчилерн кижилер ортузунга барык-ла ажыл чорутпайн, ону тоомчага албайн турар.

1969 чылдың эгезинде бүгү-ле колхозтарга болуп эрткилээр отчёттуг болгаш отчёт-соңгулдаалыг хуралдарга көдээ ажыл-агыйның уставын чаарты көөрү, ону колхозчуларга калбаа-биле тайылбырлап таныштырары, салбырларга, бригадаларга, фермаларга чөвүлелдерни тургузары, бүзүреттирген төлээлекчилерни соңгуур дугайында айтырыгны бодап көөрү чугула дээрзининң дугайында санаалды социалистиг хоойлу талазы-биле доктаамал комиссия ажылчы чонпар депутаттарының район Совединиге киирген. Ындыг организастыг хемчеглер көдээ ажыл-агый артелининң херектерни башкарарының демократтыг үндезининерни хажыдар чоруктарны чайладырының аргазын бээр, бригадаларны, фермаларны, салбырларны удуртуруп экижидер болгаш шуут-ла будүрүлге участоктарынга кижизидилге ажылын күштелдирер дээрзи чигзининг чок

Я. САВКИП,
Каа-Хем район Совединиң социалистиг хоойлу болгаш пинтинин коруи-чурумунуң камгалалының талазы-биле доктаамал комиссиязының даргазы.

„ЧЕРГЕ ОКТАРГАЙ УЖУДУУШКУНУНУҢ“ ЭКИПАЖЫ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

Москва чоогунуң санаторийи. Чиңгир-чиңгир карактарлыг, бирээзи арай узуп, кара баштыг — үш мүдер хаанчы хадыгыг эзим иштиинден сыыладыр хаактаан үне хонуп келди. «Черге октаргай ужудуушкунуң кылырымын» шенелдезин он ийи ай дургузунда эрттирген шенекчилер — аныяк эртемденнер ол. Оларга ужуражыр дээш келген бис. Олар шенелдеге эрттирген үезин база чыыдыпап санадыглар — 366 хүн болду (бо чыл артык бир хүнүүт болбазыкпе!)... Эмчи Герман Мановцев, биолог Андрей Божко, техник Борис Улыбышев ол. Бодуңуң ат-сымыгга Улыбышевтиң таварышканыдаа кончуг, чаптанчыг, чазык хүлүмзүүрүг оон аримага бола чырый хонуп келир.

Шенекчилер. Оларны шудургу, харын-даа арай ширин, иазыынында көрбээн-де чок кижилер деп бодаар чанчылдыг болгай бис. Ынчаныкже, маңаа келиривисе, олар — боттарының корреспондентилерге үүге соңуургаичыг апарганының чогум ужуруп-даа билгелек, арай бижиргек оолдар болду. Оолдарның бижиргээри-даа сүргей, шенелде доокан соонда оларның парлатта ажылдакчылары-биле баштай чугаалашканы, журналистер-биле баштай ужурашканы ол-ла болгай. Айтыыр салырмыска, оларның дыңнаары кичээнгейлиг, дораан шадык чок харыылаалыр.

Шенелдеге ең берге үүве үүү болду?

АНДРЕЙ: чаасчаанзыргайыс-ла сагыштаа ыравас болур үүве чорду.

БОРИС: төрелдериис, чоон кижилериис-биле ужураашкан эвес бис.

ГЕРМАН: Кадайың божупкан, олчаң кыс урут болгандыр деп, командылаа черн февраль 25-те мөңээ дыңнатты. Аныраавынны үүү дээр, чанынга барып кожа олурукеаар, хереглеттинер болаа, дуза-ла чедирикээр апардым... Кадайың биле уруук эки турлар деп, «Чердең» мөңээ дыңнатты. Уруунну Светлана деп адаа көрүнер деп, командылаа черинче дилет дамчыттым. Тос айлыг апарганда, уруунну көрдүм. Светлана-биле канчаар ужураштын дидиңер бе? Баштай аажок чаптадым — бичиизин кончуг болду. Оон көөрүмге, уруунуң мээң-биле дөмейи аажок чорду. Удаваанда сактыр, бодаар-ла үүвем ол бичии кижи апарган.

Олар кылыр ажыл-иишин канчаар хуваажып алганыл? Герман шенелдениң медицина таазалыүче сагыш салыр. Борис — техник эртемниг, ынчангаш аппаратура биле машиналарның байдалын, ажылдаарын харылаар. Андрей «биологиязын» харылаар, «нотаа өстүрер шенелде шөлүнге» — «космос» оранжереязынга кылыр ажылдарны ол хайгаараар. Аъш-чем белеткеп, аяк-сава чуур, орансава иштин арыглаар — ажылагый ажылдарын богун бирээзи, даарта — өскези, соңгузу хүн — үшкүзү — эрлчежин кылыр чурум докпаттынган.

Маргыжа бертилээр-дир силер бе?

ГЕРМАН: маргыжып-даа көрбединис. «Маргылдаа үндүрер эрбеңнерни хоюглай тыртып алыр» апарган бис. Ам бодувуска таварышкан байдалга улам шыдамык, оны ижиткичел апарган бис дээр үүве ийнаан... Ажыл-иишти доктаттынган чурум ёзугаар эрлчептир кылып өөренип бергеи бис. Доктаттынган нинти чурум ёзугаар чылды өттүр дыка-ла эптиг ажылдап келдинис: оон мында-хаая чардыта бөөр үениг каш-ла минутадан эртер эвес. Дүште чемнеин калптарывыс бешоп-на минута болгулаар...

— Ногаа өстүрер саваны шенелдениң ийнги үе-чадазында эжеп тургускан болгай. Оон салдары кандыг болду?

— Бистиң оран-сававыска немешкеп база бир шөл ол-ла болгай. Муңгаш кабинаның дөрт ханазының ортузунга ийи ай хире олуруп келгенивистиң соонда узун, чиңге ол саваны көөрүүсе, сад аллезы дег сагындырар чорду. Баштай оны дургаар кижиниң маңнап эрте берикээзи келир. Ногаа аймаа, сутта өстүрген капуста, огурец, койнут — ногаан үиүштериниң чогум ужур-дузаазын оон соңгаар биле берген бис. Биске делегейде ол үиүштерден чаагай чыттыг чечек-даа чок кыыдыр сагындырар апарган. Чоорту аңаа база-ла чанчыга берген бис.

— Уйгуңар хапар турду бе?

— Баштай удуп чадап турдувус. Оон соонда бүрүнү-биле чурум ёзугаар эки удуур, туралыг чемненир апарган.

— Эш Александрның бодалынга бүрүн каттыжып турар мен. Аңаа кемей чугаалаар чүвем, аныяктарга таварышкан тематиктиг кежээлерни, номчулга конференцияларын эрттирип, олче чонну хандырар болаа эки-дир. Ындыг ажылдарны организастаарынга күзелдиг киржир мен.

Саналдар, бодалдар... Олар хөй болгаш янзы-бүрү.

Клуб чөвүлелинде библиотекарь Т. Савина, башкы Е. Бортникова, колхозтуң партия организациязының секретары П. Фунтиков болгаш клуб эргелекчиэн олар кирип турар.

Чыл эгезинден бөөр чамдык ажылдар кылдынган. Оларның кол-колун көрээлиивер. «Диним кижилер» «Хөглүг кудахурагай» деп шиилерни чурттакчыларга көргүскен. Ареөвчилерге болгаш фронтучуларга тураскаатткан тематиктиг кежээлерни эрттирген. Дыштанилга кежээлерни доктаамал эрттирип турар.

Чаа чылда костюмчуткан бал-маскарадты, школачыларның дыштанылгазының үезинде В. И. Ленниге тураскаатткан тематиктиг кежээни эрттирери көрдүнген.

Клубтуң библиотеказында политиктиг, чечен чогаал, техниктиг литературалар номнары хөй. Оон доктаамал номчукчулары 320 кижи ашкан.

Дыштанылга хүннеринде чурттакчыларга ажыктыг, таарымчалыг дыштанылганы тургузарының айтыырлары хөй таалалыг. Клубка доктаамал уран-чүүл удурткакчызу — баянисти тургузары-биле ол суур чурттуг комсомолчу Георгий Бүторинни район төвүнде баяныстер курузунда өөредип турар. А аныяктар Пётр Федькин, Георгий Борисов, Агей Бочкарёв, Александр Килин олар кежээки школаның 9 классында ажы өөренип, кижи бүрүзүнүң ниити билиин бедидер дээш кыйгырыгның эгелекчилери болуп, чаныяктарга боттуг үлегер-чижекти көргүзүп турар.

Ильинчилериниң ийи дыштанып хүнүү ажыктыг, таарымчалыг эрттирер деп кыйгырыы олариың амыдыралчурттаалгазының чаңчылы болуп, оожум-даа болза, бүүүрелдиг быжыглып, чаа-чаа солун хевирлер-биле үлам баймп кел чыдар.

Д. АНАЙ-ООЛ,
«Шын» солунуң тускай корр.

Каа-Хем районнуң «Тиилелге» колхоз.

Аныяандан ажылчын

Сегбе Ондарович Даваа бичиизинден-не «УТКА 25 чылы» совхозка күш-ажылчы базымын эгелээн. Шериг албанын арттиргеи, совхозтуң хоочун трактурист-комбайнерн. ам Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Хомушку Буянга бир-ле дугаарында прицепщиктеп, чазын сеялщиктеп ажылдап тургаш, хоочун трактористиң дүржулгазын көрүп, трактору башкарарын, үрелиишкинге таварышканда ону адырып септээринге, үзеп-чаарынга хөй үе-шакты чарыгдаазын билип ап турган. Оон эгелээнле механизатор болуруи шиитпирлээн.

1952 чыл. Сегбе Ондарович механизацинга өөренирп-биле совхоз директиязынга дилег кииргеи. Ол чылын «Элегес» совхозка трактористерниң түр курузу ажыттынган, аңаа өөренгеш, чедишкинниг доозуп, тракторист эргени чедип алган. Оон бөөр-ле эш Сегбе тракторнуң рычагын бегунге чедир салбайн, ак сеткилдиг ажылдап, ниитиниң улуг үүлезин будүржүп, чыл-чылда түс-түс гектар толдерни андарып, сайзырадып, чаагай дүжүттү өстүрүп алырынга эвээш эвес салымшкынын киирип келген. Трактористеп сес чыл ажылдаанының соонда, база бир тускай мергежилдп чедип алыры Даваа Сегбени дүвүредип чораан.

1960 чыл. Таңды районда «Тиилелге» совхозка комбайнерлериниң 3 ай хуусаалыг курузу ажыттынар деп чарлалды Сегбе «Шындан» номчуп көргеш, олче хапкан.

Түр курсту чедишкинниг доосказ, төрээн совхозунга хап келген. Оон эгелээш-де часкы, күскү сезонпарда тракторну, комбайнны башкарып, бо хүнге чедир «УТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбырында ажылдап, чүрттап турар.

Сегбе Ондарович ажылдап келгени он алды чылдарында хөй үүдени бүдүрүшкеп. Чанғыс 1965 чылдың часкы хову ажылдарында безин 788 гектар черии илиртеп. 651 гектарга тараа культураларын чаштырган, а чайгы чер аңдырылгазынга, ону үлүдюдиринге ең эки ажылдаап, социалистиг чарыштың типлекчиэи болган.

1968 чылдың күскү дүжүт ажаалдаанда «СК-3» комбайн-биле 322 гектариың тараазын тавычалай кестирер сезон нормазын 523 гектар кылдыр күүсеткеш, совхозта мурнакчы комбайнерлериниң одурүүнга кирген.

Совхозтуң директиязы, партия, ажылчын комитеттери Даваа Сегбени хүндүлел бижиктер-биле хөй удаа шаңнап, чыл бүрүде оон бедик көргүзүлүг ажылын үнезеп келгеи хоочун тракторист-комбайнериниң көскү ажылыныл хереглиэи.

Даваа Сегбе үүле эки механизатор эвес, харын совхозта ажылчын комитединиң кежигүнү, салбырда дружинник, бот-тывыгыр артист, идепкейлиг хөй-ниитичи.

Бо хүнинерде Сегбе Ондарович тракторлар септелгезинде идепкейлиг ажылдап турар.

Т. ОЧУР-ООЛ.

МОСКВА. Бо чуруктуң «Беш чыл планын хуусаа бетинде күүседири дээш Иваповоның пос аргыкчыларының демисежин турары деп делегелеге тыртыргаи. Делегеле ССРЭ-ниң улус ажыл-ажылының чедишкиннериниң делегелеинге кыыдан чаа ажыттынган. Аңаа чаа дериглерни көрүп, бүдүртеге ажылдарга автоматчыдын, механизастер-турарын-биле танышып ап болур.

Чуруктаа: доора аргыжыр удазыларын тырыыр, хей-биле ажылдадыр чыгыдырын «ПТ-175-1» деп хеме чок аргылда станогум келгеиниерниң көрүп турары. Станогту хөеп-сеазын үлетпүрүнүң эртем-шинчилел ажылынын Иваново институдунга телевиденеп чогаатканы болгаш машиналар будүреринин М. В. Фрунзе аттыг Шуйск заводунга будүрген. Ындыг станок күш-ажылдың будүрүкчулүүн аргыжыр будүрүлгезинге ниитизи-биле 18—20 хуу ведидер аргаиы берип турар. Оон-биле будүрер пастүүн хемчээ ийи катап көөрдээн. Бир станок-ла чылда 800 рубль түңнүг кажалгаиы бөөр ажыктыг.

Н. КУЛЕШОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Солун концерт

Кырында түктүг заводунда долдур олурупкан кижилер, декабрьның чыыкылаала соогун-даа төөгейн, ары-шоорубиле чоогунда чораан кадерчыларны магадатпышаан. Ак-Туруг суурже бар чораан. Ол дээрге, Улуг-Хем районда «Куш-ажылдың хостуу» колхозтуң Эйлиг-Хем клубунуң бот-тывыгыр артистери-бир.

Чоокта чаа районга болган көрүлдениң тиилекчиин ол бот-тывыгыр коллектив Ак-Туруг суурнуң чурттакчыларына болгаш чоок-кавының малчыннарынга солун концертти көргүскен.

М. БИЧЕ-ООЛ.

КӨДЭЭ КЛУБКА СУББОТА КЕЖЭЭЗИ

Бүдүн колхоз беш ажыл, ийи дыштанып хүннүт неделяже шилчээн. Ол хүнге чедир үеде колхозчулар-даа, колхоз баштаар черн-даа дыка хынамчалыг белеткеиип, артельдиң хүн бүрүде үзүктел чок кыыдыр ажылдаарынга ажылчын күжүн канчаар таарыштыр тургузарының дугайын үр сүмелешкеп, баштай ындыг ажылдарга ажылдаар кижилерни четчелээп, элээп үр үеде шенеп келген. Түңнелп ажырбас болгаи.

Мурнунда чаңгыс дыштанып хүн турда, колхозчулар ону өг-бүле ажылынга эрттирип, кино, концерт көрүп, радио дыңнап олурда, улуг хүн чаңчыккан аяны-биле билдиртпейн эрте бээр турган. А ам? Ийи бүдүн хостуг хүн чурттакчыларга таарымчалыг, солун болуушкуннарлыг болзун дээш чүнү кылза чогуурул? Кандыг культура-массалыг ажылдарны организастаар болуруд?

Колхозтуң партия организациязының секретары Пётр Александрович Фунтиков ол айтырыгларга хамаарыштыр мынчаар чугаалады:

— Колхоз беш ажыл хүннүт неделяже шилчээн. Орта баш удур белеткеиип келген бис. Дыштанып хүннерни кол чуруузунда колхозчуларның билиин бедидерииге ажыглаарывче, культурлуг дыштанырынче угландырып турар бис. Ол соруглга-биле 1, 2, 3 класстың чолдаачыларын белеткээр кежээки курстарны колхозта ажыткан. мында оргумак школадта аныяктарның кежээки школазын организастаан. Аңаа олурар кижи чок. Балыктап, аңнаңдаа чоргулай бээр, өг-бүле-даа ажылы ылыр...

Ында көдээ клубка бир субботта кежээзинде чеде берген мен. Ол кежээ 8 шакта танцы болур дээн. Хөй аныяктар чыглып келген. Хөглүг-омак, чугаа-сооткур иөдээ аныяктарның аразынга магалыг-ла хөглүг! Оларның-биле кады сутлук чокка ойнап-хөглеп-ле туруксаазы келир.

Клубтуң ишти арыг-силиг, үлетпүр, көдээ ажыл-агый, партия, комсомол, Совет Армия, күш-культура болгаш спорт, совет херээженнер, интернационалчы найырал, колхозтуң хоочунарының болгаш мурнакчыларының дугайында шеверген, чараш кылган стендилер, плакаттар, лозуңнар-биле көрүштүт деритгинген. Көрүкчүлер залы 300 олуттуг. Сандайлары чаа. Клубту, колхозтуң ескс бүтү албан, культура, бүдүрүлге тудуглары ышкаш, бүс-биле чылыдар. Аңаа бүгү соок кыштың дургузунда чылыг, чырык турар.

Аныяктар кежээде хөглүг, баштак. Колхозчу аныяктар дүшкүүрлүг ажыл хүнүнүң соолгу бо кежээ база хөглеп турдулар. Ынчалза-даа олардың оюнун улам чараш, хаы уткалыг кылдыр организастаар, хат-салгын дег самна оюнуң башкарыкчызы болур баянист, азы уран-чүүл удурткучузу кижи чок болганы дыка хомудавчыг. Клубта радиола бар, оон аялгалары-биле танцылап ойнап болбайн аан. Ынчалза-даа түс черинң аныяктарынга онза ынакшылдыг, хөглелдиң дүлгүүрү апарган. Чүгле түс-түс кежээлер таарыштыр ойнадып болур вальстар ында чок. Түс черинң аныяктарының ажыл-чаңын эки билир баянист оларның сеткилиниге чоок аялгалар ойнап болур болгай. Аныяктар ону билир.

Колхоз даргазы В. И. Евтушков баянга ойнап билир кижи. Василий Ивановичиден ол кежээге кезек баянистеп бээрин дилээн бис. Танцын вальстарның аялгалары сууксуук куттула бээрге, аныяктар хөглеп үнду! Ынчаарда шупту кижилерге магалыг өөрүчүг турду.

Каш интервьюдан дыңнаптаалынар.

Клуб эргелекчизи Люда Иродова:

— Аныяктар клубка күзелдиг чыглыг келгеш, ойнап-хөглээриниге дыка янак, а оларга ойнап бээр баянист кижи чок, ынчангаш Василий Иванович удаа-дараа кээп, аныяктарга баянистеп берип, массалыг оюнарны организастажып турар-дыр. Аңаа өөрүп-четтирип, чоргаарланып турар бис. Ынчалза-даа Василий Ивановичиниң ажылы дыка хөй. Уран-чүүл удурткучузу — баянист ажылды олче чаа каап болбазы билдингир.

Музыка училищезин доосказ Олег Кымысов клубка, школага, уруглар садыига катай баянистеп уран-чүүл удурткулап ажылдап тургаш, айда 120 рубль шалыңны ап турган. Оон чурттаалгазынга, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп берген турбуже, эш Кымысов шалың өкпелээш, моон дезип чоруткан. Аңаа: «Чүге?» деп айтырыгны салыры чөптүг. Специалист аныяктар чон аразынга ажылдап, кижилерге өөрүшкүлүг, эки херек кылырындан оспаксыран, чүгле бодунга хуу ажык-кончаа сүрүп чорууру коммунизм тургузукчузунуң моральдыг кодексизиниң негелдеринге черле канчап дүүштүрерил?

Александр Евтушков:

— Клубка танцы, шыдыраа оюнпарын, спорт секцияларын эрттирип турарын дыка сонуургап, аңаа киржип турар мен. Клуб чөвүлели чүгле ол ажылдарны эвес, база ол ышкаш уран-чүүл болгумунуң ажылын экижидип, массалыг хаактыг селгүүстээшкиниерни организастаары күзенчиг-дир.

Владимир Иванов, колхозтуң зоотехниги:

— Эш Александрның бодалынга бүрүн каттыжып турар мен. Аңаа кемей чугаалаар чүвем, аныяктарга таарышкан тематиктиг кежээлерни, номчулга конференцияларын эрттирип, олче чонну хандырар болаа эки-дир. Ындыг ажылдарны организастаарынга күзелдиг киржир мен.

Саналдар, бодалдар... Олар хөй болгаш янзы-бүрү.

Клуб чөвүлелинде библиотекарь Т. Савина, башкы Е. Бортникова, колхозтуң партия организациязының секретары П. Фунтиков болгаш клуб эргелекчиэн олар кирип турар.

Чыл эгезинден бөөр чамдык ажылдар кылдынган. Оларның кол-колун көрээлиивер. «Диним кижилер» «Хөглүг кудахурагай» деп шиилерни чурттакчыларга көргүскен. Ареөвчилерге болгаш фронтучуларга тураскаатткан тематиктиг кежээлерни эрттирген. Дыштанилга кежээлерни доктаамал эрттирип турар.

Чаа чылда костюмчуткан бал-маскарадты, школачыларның дыштанылгазының үезинде В. И. Ленниге тураскаатткан тематиктиг кежээни эрттирери көрдүнген.

Клубтуң библиотеказында политиктиг, чечен чогаал, техниктиг литературалар номнары хөй. Оон доктаамал номчукчулары 320 кижи ашкан.

Дыштанылга хүннеринде чурттакчыларга ажыктыг, таарымчалыг дыштанылганы тургузарының айтырыглары хөй таалалыг. Клубка доктаамал уран-чүүл удурткучузу — баянисти тургузары-биле ол суур чурттуг комсомолчу Георгий Бүторинни район төвүнде баяныстер курузунда өөредип турар. А аныяктар Пётр Федькин, Георгий Борисов, Агей Бочкарёв, Александр Килин олар кежээки школаның 9 классында ажы өөренип, кижи бүрүзүнүң ниити билиин бедидер дээш кыйгырыгның эгелекчилери болуп, чаныяктарга боттуг үлегер-чижекти көргүзүп турар.

Ильинчилериниң ийи дыштанып хүнүү ажыктыг, таарымчалыг эрттирер деп кыйгырыы олариың амыдыралчурттаалгазының чаңчылы болуп, оожум-даа болза, бүүүрелдиг быжыглып, чаа-чаа солун хевирлер-биле үлам баймп кел чыдар.

Д. АНАЙ-ООЛ,
«Шын» солунуң тускай корр.

Каа-Хем районнуң «Тиилелге» колхоз.

1 МИЛЛИОН 400 МУҢ ОЙНАП АЛЫЫШКЫННАР

ССРЭ-НИҢ ДОСААФ-ЫНЫҢ ДӨРТКУ АВТОМОТОЛОТЕРЕЯЗЫ

1969 чылда ДОСААФ-тың дөртку автомотолотереязын эрттирер деп шиитпир хүлээп алдынган.

Чаа автомотолотереяны ийи кезек кыыдыр 80 миллион рубль түңнүг үндүрер. Баштай үндүрери — 50 миллион рубль түңнүг ойнаашкыннар тиражы 1969 чылдың июльда, ийиги үндүрүлгези — 30 миллион рубль түңнүг— декабрьда болур.

Ийи тиражка 1600000 акша, бараан ойнал алышкыннары ойнаттынар. Оларның бир чаңдыызы—64 «Волга», 960 «Москвич-412», 1280 «Запорожец-966В» автомобиль, алыбүрү маркалардан он-он муң мотоцикл, мотороллер, мопед, хеме моторлары, «ВЭФ-транзистор-12» радиоприёмниктер болур.

ДОСААФ-тың дөртку автомотолотереязының бирги үндүрүлгезиниң билеттерин 1969 чылдың январьда садыга эгелей бээр.

(СЭТА-ның корр).

Айтырыңар — харыылап береэли

ЧЭЭШКИННЕР ДУГАЙЫ

«Шын» солунну дамчыштыр мооң адаанда айтырыгны харыылап бээрин диледим:

1947—1956 чылдарда үндүрген чээшкиннериниң облигацияларының өртээн каждн эгидерил?

Ооржак БЕЛЕК,
Таңды, «Тиилелге» совхоз.

Айтырыгга—Тыва АССР-ниң күрүне-чээшкин болгаш ажаалга-кассалар эргелекчиниң инструктору Тимофей ИЛЬИННИҢ харыылааны болза:

СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССР Эвилелиниң Министрлер Чөвүлелиниң 1957 чылдың апрель 19-та доктаалынга үндезилээн, чурттакчы чоннуң ортузунга күрүне чээшкинниниң тарадылгазын соксаткан.

1957 чылга чедир үндүргүлээн чонга бижидилге ёзугаар тараткан, күрүне чээшкиннериниң ойнаашкынныг тиражын чоруурун 1957 чылдың майдан эгелээш соксаткаш.

Күрүне чээшкиннериниң облигацияларының өртээн эгидер хуусаалын 1977 чылга чедир 20 чыл дургузунда сонгаарлаткан. Облигацияларның өртээн 1977 чылдан эгелээш чыл бүрүге деңнеп, 20 чыл дургузунда бүрүн эгидер.

СЕМИНАР

«Тес-Хем» совхозтуң төөгүүге агитквартиралар удурткучуларының, херээженнер чөвүлелдериниң дарганарының семинары болуп эрткен.

Эң эки чурттаага бажыңы, эдээ-сад, чагайжыттыган суур дээш социалистиг чарыштың түңнелдерин райкомнуң херээженнер оргузунга ажыл чорудар киадынының эргелекчизи А. Тыырал дыңнаткан.

Районда, дээрге ажылдыг «Чодураа» колхозтуң херээженнер чөвүлелиниң агитдуржулгазын чымлаанныр чугаалажып корген. Ол ышкаш планнарны канчаар тургузарыл, хана солуиду дээштир болдурарры, агитквартиралардың иштин дериири, оларның ажылын организастаарының талалы-биле практиктиг ажылдарны кылырын семинарның киржикчилери өөренгем.

А. ДЕМБРЕЛЬ.

Редакторлуң оралакчызы Д. О. БЕГЗИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 3-ТЕ.

«НАЙЫРАЛ»: Уругларга дириг-чуруктар «Елочка» 10, «Капитан Зиринколуң шагы» 12, 2, «Истелге ажылындан таварылга» (делгем экранныг) 4, 5.50, 7.40, 9.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга дириг-чуруктар 10, «Шуптузуп биликсеп тур мен» деп киноклуб, «Африканың аяны» 11.15, «Элирлер эрте ужуп турлар» 1.30, 3.20, 5.20, «Белектиг хааржакчыгаш» (делгем экранныг) 7.20, 9.35 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кайгамчык Васплиса» 10, «Ийи капитан» 12, 2, «Билдинмес монах» 4, 6, 8 шактарда.

«ВОСТОК»: «7-ден 12-ге чедир» 10.40, «Чеди аважакчы» 12.30, 2.40, «Фантомас» (2-гн, 3-ку сериялары) 4.20, 7.30 шактарда.

1970 чылга утказыпгур чагыглар киирериниң соолгу хуусаазы 1969 чылдың январь 15 болур деп, «Зооветхандырылга» каттыжыышкынны дамчыштыр хандыртынып турар бүгү колхоз, совхозтарга болгаш организацияларга Тываның «Зооветхандырылга» каттыжыышкыны дыңнадып тур. 1969 чылдың январь 15-ке чедир чагыг киирбээн ийикпе ол хуусаадан соңгаар чагыг киирген ажыл-агыйларга 1970 чылда бараан бербес.

Чагыг майыктарын бүгү ажыл-агыйларга 1968 чылдың декабрь 11-де чорудуп берген.

АДМИНИСТРАЦИЯ.

ШУПТУ, КЫШКЫ СЕЛГҮҮСТЭЭШКИНЧЕ!

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ «Хээрай чанында чунгулаашкын» деп фотоэтюду.

редакциянын адрези

Кызыл. Шетинкин — Кравченко кудумчузу, бажын. № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторлуң 24-63, редакторлуң оралакчыларының болгаш пропаганда кылдызының 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи аныырал кылдызының 23-51, культура кылдызының 37-13, кедээ ажыл-агый кылдызының 21-47, үлетпүр кылдызының 22-61, чагаа база совет тургузуг кылдыстериниң 21-27, информация кылдызының 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларының 27-11. Солун келбейн барганза 32-75 телефонче болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу 1).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—01036.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үнелеп эккилеттингеш

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч.
ЯНВАРЬ
4
СУББОТА
№ 3 (7849).

Өртээ 2 көп.

Чүнү кылырын шиитпирлээн

Тес-Хем районнуң коммунистери СЭКП ТК-ниң Октябрь Пленумунуң шиитпирлери-биле таныжып, ону улуг чепсүүшкүн-биле хүлээп ап, кылыр чаа чүүлдерни хуралдарынга дугуржуп турар. СЭКП Төп Комитединиң, партиялың Тыва Обкомунуң болгаш райкомунуң октябрь — (1968 чыл) Пленумунуң талазы-биле шиитпирни барыкла шупту эге организациялар таныжып дооскан.

Ындыг хурал чоокта чаа совхозка болган. Анаа Берт-Даг салбырының төвүнде, автомастерскаяның, ортумак школаның коммунистери олуруулкан. Октябрь Пленумунуң шиитпирлери, анаа хамаарыштыр совхозтуң коммунистериниң сорулгаларының дугайында изеткелди партком секретары Э. Чооду кылган. Саналдерген коммунистер совхозтуң хөжудап турарын шыңгыы шүгүмчүлеп, ам кылып чорудар ажылдарны сүмелешкен. Суггаттыг черлерни ажыглаар, эрги суггарылга системаларын чаартыр, суггаччы бригаданы тургузар, чиңге-тараа, ногаа тарыырын катап практикалаар, тарылганың хөй кезинин чайгы, күскү аңгыстарга чорудар, аразынга удур хемчеглерни алыр деп шиитпир хүлээп алыпкан.

СЭКП ТК-ниң Политбюрозунуң даштыкы политикалың коммунистер бүрүнү-биле деткип чепсүнген.

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДИ КИЧЭЭНГЕЙЛИГ КӨӨР

Бистиң чуртувуска коммунизм тургузуушкунуң калбак фронтуга чорудуп турар амгы үеде шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң ужур-дузазы кажангыдыңдан артык улгадыр дээрзин СЭКП-ниң XXIII съездиниңиң шиитпирлеринде онзалап шыйган. Шынап-ла четпестерге хамаарышкан ажык, шынчы, партийжи шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел бистиң партиялыстың копкаан эвес, харын ооң нүштүүн көргүзери-биле кады, кижилерни кижиниңдерииң, ажыл-херекти экижилериниң шылгаттынган аргазы болуп келген болгаш болуп артар-даа.

Партияның чидиг болгаш нүштүг чепсээ шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди кайда-ла партийжи принципиле көрүп, бүгү хемчээл-биле деткиишаан, ооң иш-биле чогуур хемчеглерни ап турар болдур, ында ооң дээштиг салдары улуг дээрзин амыдырал боду-ла бадыткап турар. Ол дугайын дараазында ийи чижектен көрүп болур.

Ажылда бар четпестерге хамаарыштыр коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарынче кичээнгей салбайн келгенин, түс-түе бригадаларда парторганизацияларга удуртулганы кошкатканы, материалдыг байлактарны бүдүрүп турар кижилер-биле политкижизидилгелиг ажылды сулараткапы дээш база совхоз бүдүрүлгезинге тодаргай удуртулганы хандырбаанындан көдээ ажыл-агый продуктуларын садарының планныг онаалталарының чедир күүсеттинмейн баргаынга холбаштыр Бии-Хемниң «Ооң» совхозта парткомуң бюрозуң ооң секретары эш И. Смирновту 1967 чылда парторганизацияның отчёт-сонгудалыг хуралынга коммунистер шынгыы шүгүмчүлээн турган.

Совхозтуң парткому, дирекциязы, ажылчың комитеди, көдээ Совет коммунистериниң ол шүгүмчүлелдиг саналдарындан чогуур түнел үндүрбүшаан, оларны боттандырарының практиктиг хемчеглерин ажылдап кылгаш, боттуг күүселдезин хандырып шыдаанының ачызында совхозта байдал коскуу-биле экижээн. Совхоз эртken чылын күрүнеге эът, сүт, дук садарының чыл планын ай бурунгаар ажыр күүсеткеш, СЭКП райкомунуң, райкүүскомуңуң шилчиир Кызыл тугун чавалап алган.

Кызылдың ажыдырал хандырылга комбинадында партбюровуң ажылынга тургузаан четпестерге хамаарыштыр, ылаңгыя отчёттуг үеде партия хүрээлеңинге чаңгыс-даа ижки хүлээп албаанын, хуралдарны кончуг хөнар чыылдырып келгенин, ажылчыннар ортузунга политиктиг база организас-массалыг хемчеглерин чавыс деңнелге тургусканы бүдүрүлгеге парторганизацияның удуртукчу ролю көзүлбейн турарын дээш, 1967 чылгы отчёттуг хуралга коммунистер чидиг шүгүмчүлелди кылган турган.

Ох парторганизацияның бюрозу (секретары эш И. Дороценко) коммунистериң чөптүг шүгүмчүлелдерин кичээнгейлиг өөренип көргеш, оларны боттандырарынче угландырып эвээш эвес чугула хемчеглерин ап чоруткан. Бо чылын ол парторганизацияның ажыл-чорудулгазында алдын экижилге чедип алдыгаан, ооң хүрээлеңинде бүдүрүлгениң дөрт мурнакчызы немежин киргеп.

Бир эвес парторганизациялар, ажыл-агыйлар удуртукчулары шүгүмчүлелди шын үнелээр болза, ооң дээштиг салдары улуг болур дээрзи үстүнде ийи чижектен тодаргайдыр. Ындыг болза-даа адаандан өрү шүгүмчүлелди херекке албас ийикпе харын-даа түзүн-баазын чылдактар тыртып, дүй иларр хөнөөр бистиң ийи-чанғыс удуртукчу ажылдакчыларывыста ам-даа бар.

Бии-Хемде «Шилиг» совхозтуң директору эш Метюковтуң ажыл-чорудулгазында, ажыы-чанында четпестериниң дугайын коммунистер хөй удаа шүгүмчүлеп, эттиишип алыр талазы-биле аңаа эш хуузувуң сүмезин киирип келген турбуже, ол ооң түнелин кылбаан. Эш Метюков ажыл-агый айтырыгларын коллектив-биле, ында партия, хөй-нийтиг организацияларыг-биле сүмележип шиитпирлээриниң орнунга, бүгү чүвени чаасканан командылап, чагыргазында турар ажылдакчыларны хөме таварып сүртедир, дужаар шын эвес арганы колдадып келген. Чүгле 1968 чылдың 9 айлар дургузунда безин 48 ажылчын администрация шүгүму-биле хемчегге оңлашкаңын, а ол-ла үениң иштинде 70 ажыг кижи ажылдан үндүрткенин канчан таарымчалыг деп болгурул? Удуртукчу Метюковтуң шүгүмчүлел тоовас, коллективтиң күжүнге даянмас чоруу совхоз бүдүрүлгезинге канчап-даа эки салдар чедирбээнин билдингир.

Ажыл-херээн бот-шүгүмчүлелчи ёзу-биле көрбес, шүгүмчүледдиг саналдарны херекке албас чорук Бай-Тайгада «Тээлэ» совхозтуң директору эш Хирбээде, Кызылда «Сукпак» совхозтуң директору эш Юртаевте, Таңдыда «Коммунизмниң херели» колхозтуң даргазы эш Благининде база бар. Ылаңгыя малчыннарже кичээнгей салбайн келгени дээш эш Юртаевти 1967 чылда партияның отчёттуг хуралынга коммунистер шынгыы шүгүмчүлээн турган. Чоокта чаа болуп эртken отчёттуг хуралга коммунист Оюп Севдик-оол санал бергеш, эш Юртаев дүжүметсиг, куруг ява-адашкылнар кылыр, шүгүмчүлел кылар бак чаңын ам-даа чидирбээн дээрзин база катап чидин-биле шүгүмчүлээн.

Ажыл-херекте, түс-түе кижилериң ажыл чорудулгазында, ажыы-чанында четпестерге хамаарыштыр чидиг, партийжи шүгүмчүлелди, ылаңгыя адаандан өрү шүгүмчүлелди бүгү хемчээл-биле деткип калбартырыры ооң дээштиг салдарын улгаттырарын бистиң бурунгалар ынмчошкиннивистиң эргеажытары шынгыы иеген турар. Мынчангаш кымның-даа албан-дужаалын, арын-нүүрүн барымдаалаваан, ажык, дидим болгаш чөптүг шүгүмчүлел каяа-даа бооргал чок калбаргын, кижизидикчи улуг күштуг болган турзун дээш, хоорай, көдээниң парторганизациялары бүгү чүүлдерни кылып болгулар.

Партийжи принципиалдыг шүгүмчүлелдиң кол негелдези — шын шүгүмчүлел бүрүзү кичээнгей чок артпаан, ооң дээштиг салдары, мобилизакчы күштүү ыяап-ла чедип алдынган турарын хандырары чугула. Кайы-бир удуртукчуну азы харыысалгалыг ажылдакчыны хурал-суглаага кым-бир кижи чөптүү-биле шүгүмчүлээн турда-ла, ол кижи шүгүмчүлелге шүүт удурламмаза-даа, хурал соолунде ыяап-ла бир янзы-биле таймбыр бериp, чаазай тыртып каар чорук бааза чогумчалыг эвес. Шын шүгүмчүлелге удурланыр пикпе адаандан өрү шүгүмчүлелди кызыын кыяр, мынчангаш бодуң шүгүмчүледдиң одундан чайладырын орайдажыр хөөн амгы үениң негелдезинге канчап-даа чүүлдешпес болгаш шыпгымаы-биле буруу шаптыынган турар ужурлуг.

Каа-Хемден медээлер

АЙТЫРЫГ, ХАРЫЫ КЕЖЭЭЗИ

«Вьетнам бистиң хүннеривисте» деп айтырыг, харыы кежээн районнуң Культура бажыңынга болуп эртken. Кежээниң киржикчилери сонуургааны хөй айтырыгларны салганнар. Анаа эштер Попков, Дмитриев, Маспык-оол болгаш Одонов олар чедингир харыыларны бергеннер.

* * *

Чоокта чаа бойдус камгалалының район иштилелиниң президиумунуң хуралы болган. Хуралга иштилелдиң даргазы эш Дмитриев 1968 чылда чурттакчылыг черлерни ногаанчыдарының болгаш бойдус камгалалының талазы-биле кылдынган ажылдың дугайында дыңнаткан. Ол хуралга иштилелдиң 1969 чылда чорудар ажылының планын көргеп.

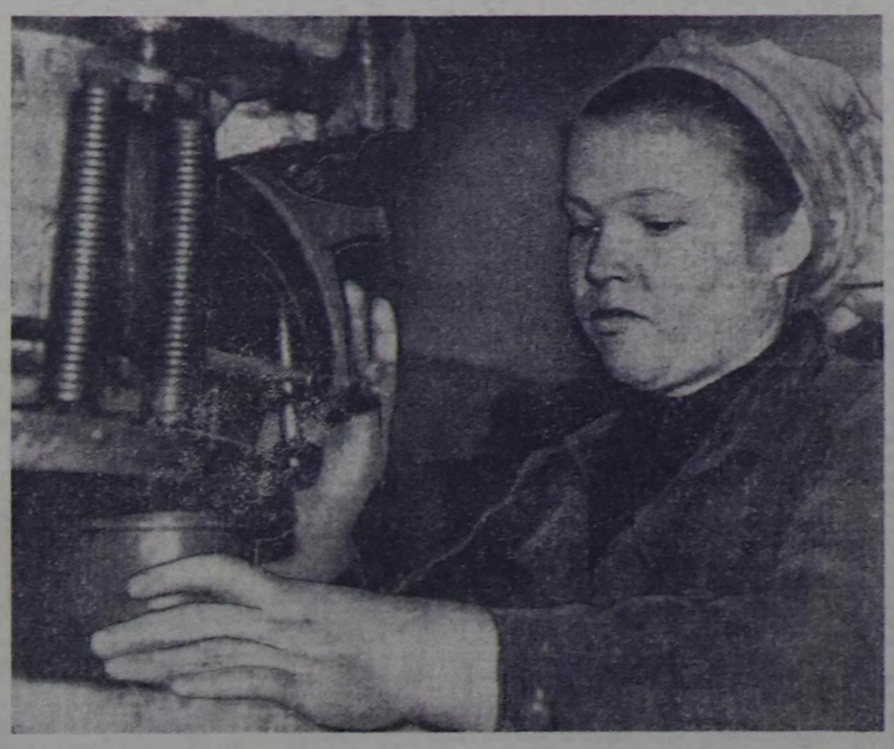
СУББОТА БҮРҮЗҮ— ӨӨРЕДИЛГЕ ХҮНҮ

Неделяның суббота хүнүн «Кызыл тук» колхозтуң баштаар чери өөредилге хүнү кылдыр чуруумчуткан. Кичээлдер эгелээр мурнунда колхозчуларның неделяда канчаар ажылдап эрткенинiң дугайында бригадирлер кыска дыңнадыгны кылыр. Дараазында оларга колхозчулар немелдениваз кылгылаар.

Колхоз даргазы эш Заяын бир шак иштинде хамааты камгалалын, ында партия организациязының секретары эш Якименко дараазында шакта политөөредилгени эрттирип турарлар.

Түннелиниң Культура бажыңынга чүгле механизаторлар чыыл калыр. Оларны агроном эш Стародумов болгаш инженер-механик эш Костров хамаарышкан тускай эртемге билиг бедидериниң программазы ёзугаар башкылап турар. Анаа ынчалдыр 6—7 шак улаштыр өөренгеш, колхозчу «студентилер» ажылдап хүнээни-биле бир дөмей турупкан, ынчалза-даа билиг-биле чепсегленген тарап чанарлар.

П. ПОПОВ.

Кызылдың алгы заводунуң хоочун ажылчыны эш Е. Турчанова коллектив кежигүннериниң изиг хүндүткелин чедип алган мурнакчыларның бирээзи. Хүннүң ажыл нормазын ол үргүлчү 115—120 хуу күүседип турар.

ЧУРУКТА: Е. Турчанова.

В. КОНДРАШОВТУҢ фотозу.

„Юбилейжиниң" хөй шою

НОВОКУЗНЕЦК. (СЭТА-ның корр. Ю. Хромов дамчыткан). Телевилеттинген күчү-шыдалдарны хуусаа бетинде шиңгээдип алыры дээш бүгү-эвилел чарыжының эгелекчилери — Барыын-Сибирьниң металлургтары беш чылдың үшкү чылын чедишкинниг двоскан. Улуг эзилдиричи Василий Сиробаттың, Николай Липченконуң, Алексей Нечайның болгаш Василий Самариннiң бригадалары 2 дугаар домнага 1 миллион 355 муң тонна шойну эзилдирген. Суугунуң телевилеттинген күчү-шыдалының бээр шоюндан ол 200 муң тонна ажыг болган.

Эзилдиричилер суугуларның өөттерин ийи шак болгаш-ла ажыдып, эзилдирген металл хымыштарже саагайнып турар. Хонуң дургузунда эзилдириг кылырының саны — он ийи. Ол үениң дургузунда чурттуң рои өскө чаңгыс-даа агрегады ынча хөй металл эзилдирбейн турар. Домнажыларның телевилеичилер-биле кады кылган шенелдези бодуңуң ажыктыын бүзүредип көргүскен. Олар бир эзилдириг суугузун ийи өөттүг кылып алган.

Инженер П. Ашпинниң удуртkан бригадазы металлургтарның чедишкинниг болурунга чугула ролдуг болган. Ол бригада домнага күш-ажылды эртем ёзугаар организастаарының комплекстиг планын төлевилээш, ажыглалга неперетеркен.

Домнажылар эзилдириг кылган санында-ла боттарының мергежилин улам улгаттырып келген. Барыын-Сибирьниң сураглыг металлургу, ол заводтуң баштайгы суугузун ажыглалга киирээдип алган, улуг эзилдиричи Василий Сиробад ажылдаарының мурнакчы аргаларын өөренириниң школасын бир ай удуртуп келген. Ол-бө бригадага эзилчештир ажылдап турган.

Түннели мындыг: суугу хонук бүрүде-ле нормазындан 550 тонна хөй металлды берип турар. Өөрүнчүг оон өске түнелдер база бар. Домнажылар бир тонна шөй эзилдиргеш-ле 20 килограмм — чылда 20 эшелон коксту камнап ап турар. Тонна металлдың ботүнезин чиигээн. Бирги чергениң шоюн эзилдирери 16 хуу көвүдээн.

Совет эрге-чагырганың 50 чыл оюнга алдар кылдыр «Юбилейжи» деп адаан 2 дугаар домнаның ажылдаар күчү-шыдалы телевилеттингениңден ашкан. Чедип алдынган түнел ындыны хемчээл ол эвес деп, эзилдирилге мастөрлери база бүзүредиг. Келген чыл металлургтарга чаа, улам улуг сорулгаларны күүседири дээш демисеядың чылы болур.

—⊙—

Тиг чок хоолай бүдүрүлгези

ДНЕПРОПЕТРОВСК, декабрь 31. (СЭТА-ның корр.). Карл Либкнехт аттыг заводта хоолай бүдүрер күчүлүг станның технология дериглериниң ажылзаарын шенеп эгелээн. Бөгүн иэнгге ейген, тиг чок баштайгы кан хоолайны бүдүрүп үндүрген.

База бир ындыг агрегатты ажыглалга киирерине белеткеп турар. Оларның ийладырзын акыдүкима Венгрияның машина бүдүрер ишчилери «Кызыл Чепель» заводка кылган.

Шехтин бедик, чырык корпузу 24 гектардан делгем шөлде чаптыла берген. Ында чүс-чүс нарын машиналар биле механизмнер бир километр ажыр шуштур чыскаалыпкан.

Карл Либкнехт аттыг заводтуң ол чаа цехи ажыглалга киирерге, кан хоолайлар бүдүрери бүдүн чартык катап ковүдээр.

Көдээге кышкы өөредилге

Бөгүде ажыл-агыйның кадрларын белеткээринге болгаш оларның мергежилин бедидеринге чогуур кичээнгейни салыры эргежок чугуланып партияның область комитединиң IV пленумунуң доктаалында айытkан. Ынчангаш эртемниң чедишкиннериниң болгаш мурнакчы дуржулганы бүдүрүлгеге ажыглаарда, экономиктиг бираларны хөделиишкинге киирерде, үзүктел чок чаартынып турар техниканы белик бүдүрүкчүлүг ажыглаарда, көдээниң ажылакчылерин доктаамал өөренир, бодуңуң мергежилин бедидер херек.

Өөредилгениң эң-не чедингир болгаш үре-түннелдиг хевири болза, механизаторларның болгаш хову ажылдыгларының мергежилин бедидер талазы-биле курстар болур дээрзин практика көргүскен. Мынчангаш чамдык совхозтарның болгаш колхозтарның удуртукчулары көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилериниң өөредилгезинге чогуур кичээнгейни салып турарлар.

Каа-Хем районнуң Ленин аттыг, «Коммунизмче орук», «Ленинчи орук», «Тиилелге», Бии-Хем районнуң «Искра», «Хадын», «Кызыл тараачын», Таңдыда «Революцияның чалбыыжы» колхозтарда, «Межегей», «Тиилелге», «Тээлэ» болгаш «Ооң» совхозтарда механизатор кадрларның мергежилин бедидерииниң программазын ёзугаар, агротехниктиг болгүмнер чыл бүрүде ажыдап турар. «Тээлэ», «Межегей» совхозтарга, Каа-Хем, Чөөн-Хемчик районнарның колхозтарынга кышкы өөредилге организастыг эгелээн. Ол районнарның ажыл-агыйлары көдээ ажыл-агыйның кол тускай эртемниглеринден башкыларны бадыдаан, кичээлдер эрттирер черлерни белеткээн, көргүзүг материалдары болгаш аргежок чугула литература бар болуп турар.

Балгазының профессионал-техниктиг училищезинiң «Тиилелге» совхозта салбырында кичээлдер организастыг эртип турар. Ында 30 хире кижи өөренип турар.

Бистиң аныяк кыстарывысты механизатор кадрлар кылдыр белеткээри чугула ужурлуг. Делгем мергежилиң трактерист, чолчаачы болгаш механизатор кыстарының өөредилгезиниң дугайында херээжен-механизаторларның Алтай крайга болуп эртken слёдунга хөй чүүлдерни чугаалаан. Бистиң республикада Балгазының профтехучилищезинде 30 кижи санныг кыстар болуп өөренип турар. Ам Кызылдың профтехучилищезинге кыстар болуун организастап турар. Колхозтарның болгаш совхозтарның комсомол организациялары бо чугула ажылга дузалаар херек. Бар бурлавырларны бүрүнү-биле ажылгаар дээш, кыстарны механизаторлар кылыр өөредирин шуут-ла ажыл-агыйларның боттарынга организастарары эргежок чугула. Часкы тарылга кампаниязының болгаш илангыя ажаан алышкының үезинде Таңды районнуң ажыл-агыйларынга хөй механизаторлар чедишпейн турары биллингир болгай. Ынчангаш кыстарны механизаторлар кылдыр өөредири республиканың колхозтарынга база совхозтарынга механизатор кадрларны четчеэээринге улуг идиг болур.

Ол ажылды чүгле профтехучилищенiң ажылдакчылары эвес, харын ажыл-агыйларның, көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлге эргелелдерiнiң удуртукчулары, тускай эртемниглери, партия, профэвилел, совет болгаш комсомол органнары кылыр ужурлуг.

Кадрларның өөредилгезин, механизаторларны болгаш еске-даа ажылдакчыларын мергежилин бедидерии чамдык удуртукчулар шын эвес көрүп, оон кандыг-даа янзы-биле чайлаарын орайдажып турар. Ажыл-агыйларга өөредилге эгелээр ужурлуг турганындан бээр ай ажыг уе эрткен, ынчалза-даа «Барлык», «Шекпээр», «Элегес», «Россия» болгаш «Чыраа-Бажы» совхозтар өөредилгени чүгле чаа организастаар деп турар.

Механизаторларның, малчыннарның болгаш чер ажылыгларның мергежилин бедидериниң чүгулазын Өөүр, Тес-Хем болгаш Эрзин районнарның ажыл-агыйларында ам-даа чедир билбейн, болгүмнер болгаш курстар организастаарын ёзу бармдаалап турар. Ол районнарның ажыл-агыйларынга амга чедир-ле чаңгыс-даа кичээл болбаан.

Эртемниң болгаш практиканың берип турар чаа чүүлүн ол ажыл-агыйларның удуртукчуларын канчап будүүлгеге шиңгээдип алыр деп болап турарларыл? Херек кырында күүсеттип турар кижилер белеткеттинизээ, болганы-биле дешпилгелиг аргалар хажыттынып, а механизатор кадрларның мергежилин куду болганындан көдээ ажыл-агыйның күүлүг машиналары чедир ажыглаттынмайн турары ховар эвес болгай.

Ынчаарга техника чыл келген түдүм-на нарыдан турар болгаш доктаамал өөредилге чоокта механизаторларның ажылдаары берге болуп турар. Көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери бо талазы-биле тараажыларга болгаш малчынарга дузалаар ужурлуг. Агрозооветниктиг болгүмнерге, школаларга болгаш семинарларга кичээлдерни бедик деңнелдиг эрттирерии олар хандырар хүлээлгелиг.

Ам чаңгыс-даа хүн соңгаарлатпайн, болгүмнерниң, школаларның болгаш семинарларның ажылын чер болганга организастаарны эргежок чугула. Кышкы өөредилгеге партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый организациялары улуг кичээнгейни салыр ужурлуг.

М. ХАЗБУЛАТОВ,
республиканың көдээ ажыл-агый министриниң орадакчызы.

Ийи салбырда

«Тес-Хем» совхозтуң Берт-Даг болгаш Y. Шынаа салбырларында мал кыштагладыышкынын чедишкиннинг эрттирер дээш, бүгү-ле чүүлдерни кылып турар. Берт-Даг салбырда ийи хойжу бригада бар. Оларның 11 муң баш хойларын 27 коданнарда тургускан болгаш 54 хойжулар ажаан, каларып турар. 7430 баш торүүр хойларны ээ дружулгалыг хойжуларда хүлээткен. Бирги бригадаңын хойжулары Чооду Самбыл, Ноокай Даниров олар боттарының күжү-биле кайызы-даа 500 хой кирер чаа кажааларны туткулап алган. Салбырның ийи хойжу бригадалары 129 тонна сигенни малчынарның кыштагларында сөөртүп чедирген. Ооң ангыда Өртөңде сүт-бараан фермазынга 56 тонна сигенни, 96 тонна савацны дажыглаап чедирген. Ынчалза-даа бо салбырның хойжу бригадаларының ажыглап турар дөрт кудуктары четче ажылдавайн турары четпес. Оларны долу күүзүү-биле ажылдадыр хемчегни алырын ажыл-херектиң эрге-ажыы негеп турар.

Y. Шынаа салбырда чамдык боттуг хемчеглерни ап турар. Ында хойжуларга 3 чаа кажаа тудуп берген 220 тонна сигенни хойжуларның коданнарында чедирген.

Моон-биле чергелештир, четпес чүүлдер база бар. Кышкы үеде малчыннар ырак чер биар харык чок дээрзин билдингир. Ындыг турбуже малчыннарга автолавка келири чамдыкта удуктелип турар. Оон ыцай малчыннарның ээо-ветеринарлыг өөредилгези удуктелген. Солун, сетküүл чедирери база-ла саалап турар. Айыттынган четпестерни чайладырының хемчеглерни совхозтуң дирекциязы алыр ужурлуг.

Б. ДОКОНДУП.

Эрткен чылды түннеп тура...

Көдээ ажыл-агыйны, ооң иштинде мал ажылын улам ыцай хөгжүдер талазы-биле партияның болгаш чазактың хүн бүрү ап чорудуп турар хемчеглериниң амыдыралда чедишкиннинг боттанызгазының тодаргай херечизин бистиң «Сут-Хөл» совхозтуң чижээнден көруп болур. Совхозтуң ажыл-ишчилери алган социалистиг хүлээлгелерин чедишкиннинг күүседип, күрүнеге мал ажылының эки шынарлыг продуктуларын берип келген.

Совхоз 1968 чылда күрүнеге эът садарының планын 103, дүктүүн 100, тараның 170 хуу күүсеткен. Чыл келген түдүм-на будүүлгениң мурнакчылары олуп турар. Ак-Даш сүт-бараан фермазының саанчылары Ондар Көпеек, Доңгак Сереш олар боттарынга быжыглаан саар иштерииниң бирээзинден-не 1800—2000 литр сүттү саап алганнар. Совхозтуң малчыннарындан 47 кижи 100-тен 127 баш чедир шээр мал толуун камгалап алган. Маңаа Ишкин салбырның өшкү бригадазы (бригадири Ондар Комбуй-оол), Соорнуң хойжу бригадазы (бригадири Түдүп Сандай-оол), Оргу-Шөлдүң хойжу бригадазы (бригадири Моңгуш Оттук) хамаарышыр.

Совхозтуң дирекциязы, партия комитеди мал ажылында ажылдап турар кижилериниң амыдырал байдалынче чугула кичээнгейни салып, 1968 ажыл-агый чылында бирээзинге-ле ийи даал иштии чурттаар 5, бир даал иштии чурттаар 10 бажыннын, бир ясли-садыгы ажыглалга киирген болгаш малчыннарга 100 тонна ажыг тараамы сакаан. 76 баш хураганны натурабиле шаңналга берген, беш кижиге Москва—Ленинград баар халас путёвканы тывыскан.

Бүгү бар чедишкиннер-биле чергелештир четпестерни айытпайн барып болбас. Малдың тарып боозадылгазын, сула эдерижилгезиң четпес организастаавынган мыйыстыг бода малдан 2266, хойдан — 2229, өшкүден — 482, чылгыдан — 127 баш мал кызыраан. Моон уламынган малдың баш санын өстүрериниң планы күүсеттинмээн. Чыл түпнеди-биле алырга, чамдык малчыннар самчыдалдыг боон турар. Чижээ, Алдан-Маадыр салбырда ийнек кадарчызы Моңгуш Чалаң 5 ийектен, хойжу Ондар Дере—45 иртти. Бора-Тайгада Доңгак Чаңчыкпан — 18 улуг хойну янзыбүрү чылдагаанындан каражага таварышкан.

Чаа 1969 чылда кыштаглаашкынын чедишкиннинг эрттирбишпаан, бүгү малдың баш санын ам турарындан көвүдедир, аарыг болгаш еске-даа чылдагаанындан мал хоратпас сорулга-биле совхозтуң дирекциязы ажыл-агыйның малчын бүрүзү-биле тус-түе керээни чарган. Маңаа хамаарыштыр бүгү малдың учёт-отчёдун акижидер сорулга салдынган.

Иштининг малының баш санын өстүрериниге, продуктулуун бедидериниге ооң чем суурун акижидери чугула. Мону бармдаалаш, совхоз 1969 чылда улуг-даа, бичин-даа мал кажааларын немей турарын көрген.

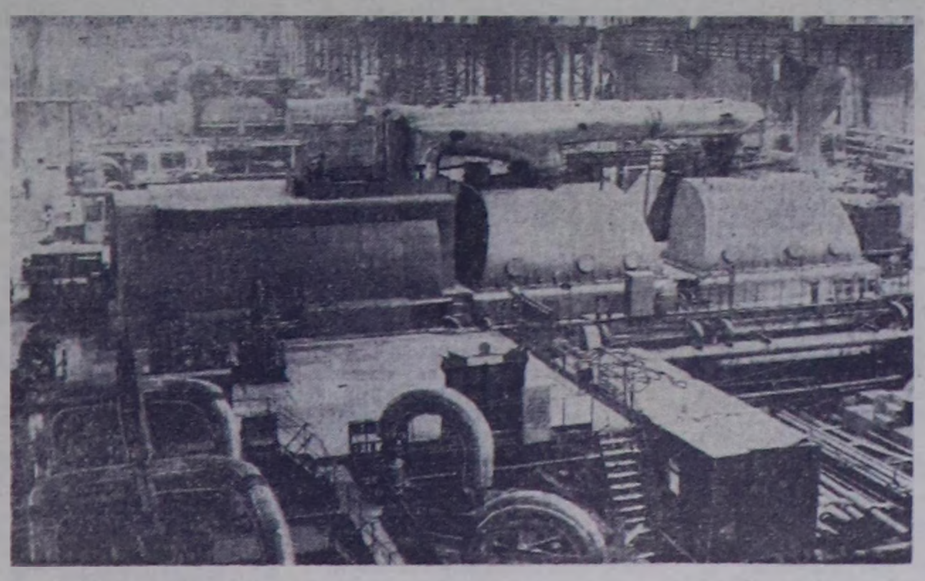
О. МАСПЫЙ-ООЛ.

☆ ☆ ☆

Красноярск край. Харьковтуң турбина болгаш «Электротяжмаш» заводтарының белеткээни, 500 муң киловатт күчүлүг турбогенераторну Назаров ГРЭС-те шенеп турар.

ЧУРУКТА: ГРЭС-тиң машиналарлыг залы. Мурнуку планда—ГРЭС-тиң чедиги энергоблогу.

СЭТА-ның фотомедээзи.

☆ ☆ ☆

ШКОЛА БОЛГАН

СЭКП Каа-Хем райкому аныяк коммунистерниң хуралын: «Коммунист—бедик ат» деп айтырыглыг эртиргеп.

Совет күрүнеңиң болгаш Коммунистиг партыяның үндезилекчизи В. И. Ленинниң төрүттүнгеп хүнүнден бээр чүе чыл болурунга алдарлыктан социалистиг чарышка киришиишаан, районнуң колхозчулары, совхозтарның болгаш будурулге черлериниң аныяк коммунистери ажылчыларының күжеминшкинниг ажылдап турарлар. Будурулгениң хөй-хөй мурнакчылары бодунуң салым-чолуг партыларыбыле холбаштырар дээш чүткүп турары таварылга эвес.

Ленинчи комсомолдуң юбилейлиг 50 чылында комсомолдуң эге организациялары СЭКП кежигүнүнге кандидат кылдыр 15 комсомолчуларга дагдымызга берген, а он бир ай дургузунда партияга 36 комсомолчулар киргеп, оларның 25-жи кандидаттаг чиңгине кежигүнге киргеннер.

Ынчавгаш аныяк коммунистерни кижизидериниң, оларны партийжи-политиктиг ажылга идепкейлиг киришиттиреринең айтырыы улуг ужурдузалыг апарган.

СЭКП райкомунуң секретары эш С. С. Танаа аныяк коммунистерниң хуралынга илеткелиг «Коммунист» деп бедик аттың утказын тодаргай чугаалаган:

— Эң-не баштай эртемниг коммунизмниң тутуп кодургеш, дарлалдан болгаш качыгдалдан чонну хоставары дээш шинтирлиг демиселдиң чорудуп турган кижилер болза, баштайгы коммунистер К. Маркс биле Ф. Энгельс олар болганнар. Россияның улустарыиң эң-не баштай хоставга болгаш аас-кежиинге чедиргеп кижилер болза, Ленин баштаан коммунистер болган. Космоска эң-не баштай четкеп кижи болза, Советтер чуртунуң хамаатызы коммунист Ю. А. Гагарин болган.

Илеткелчи оон ыдай коммунист кижиниң улус чонга шынчы бараан бооп, бистиң чуртувуска коммунизмни тургузарывыңың херээнге бердинген болурунуң дугайын чугаалаан. Районда үлегерлиг ажылдап турар аныяк коммунистер бар. Чижээ, «Тывилгее» колхозта мал чеми белеткээр бригаданың удуртукчузу Александр Цветков, «Октябрь 30 чылы» колхозта саанчы Людмила Оюн болгаш оон-даа өскелер.

Чонның херээнге, коммунизмниң херээнге бердинген хоочун коммунистериниң үлегер-чижээнге илеткелчи доктаараан. «Совет Тыва» совхозтуң малчыны М. Мунзукпан бодунуң бүтүн амыдыралын, ажыл-херээн чонның, күрүнениң, партыяның херээнге берген хөрээни илеткелчи чугаалаан.

Илеткелчи оон ыдай коммунистиң чаагай адын бужартадыр чоруур төлеп чок кижилериңе дугайын айтыкан. Чижээ, Помимов, Лыткин, Кулагин болгаш өске-даа бергелерден коргар, бир черге доктаап ажылдавас коммунистер бар.

Илеткел сөөлүнде аныяк коммунистер Цветков, Идам, Казаков, Коргин олар боттарының ажыл-херээн, ылаңгыя партийжи даалганы күүседип турарын база өөредилгениңе дугайын чугаалааннар.

Оон соонда хоочун коммунист, веңесюнер Константин Майрыковичи Очур-оолга сөс берген. Оон чугаазындан Чөөн-Хемчик чурттуг бичии оолдуң байның паштанчызы чораан, оон соонда канчап ТАРның Революстуг шеринниң дайынчызы апарганын, взвод командирин чедир өскенин база Чөөн-чуктуң улустарының университединиң доосказ, партийжи, ажыл-агыйжы ажылдакчы апарганын аныяк коммунистер дес-дараалай билип ап, улуу-биле сонуургап дыңнаан.

Аныяк коммунистер боттарының хуралы эрткенинге сеткил ханганнар.

П. ПОПОВ.

Манап тур бис

Эрткен чылын «Улуг-Хая» совхозтуң Алдыы-Шынаа сүт-баразын фермазынга кончуг эки дериттинген, арыг, силиг кызыл-булуң ажыттынган. Орта ферманың саанчылары, кадарчылары хостуг үезинде солуп үүлдерни көрүп, харын-даа хурал-суглаазын-даа анаа эрттирер магалыг тургап.

Кажан ферма чайлагай бээрде, кызыл-булуңду шоочалап каан, ам-даа шоочалыг хевээр. А ферманың коллективи дүне-даа, хүндүс-даа дөртен хире кижи ажылдап турар. Ам ол кызыл-булуңну үзүп четпес чоор дээш, соңга караандан бакылаан көөрге, печказы буступ барып дүшкен, иштп аңаа-ла үвүрсавыр. Ону кажан септээр, чылдыр чүве ирги дээрге, сураг барды.

А. ИАЧЫЫЛАЙ.

Улуг-Хем район.

Партия чырыдыышкынының аңгы-аңгы эвеноларында хөй санныг пропагандистер ажылдап турар. «Шын» солуң «Пропагандистиң индири» деп эге-биле оларның дуржулгазының дугайында үүлдерни парлап келген болгаш ону моон соңгаар-даа уламчылаар.

Эң чугула харыысалгалыг партийжи бо даалганы канчаар күүседип, ничээлдерге ооң белеткелиниң, ону канчаар эрттирип турарының дугайында дуржулгазын солчуп, үүлдерден биминирин пропагандистерден редакция дилеп тур.

• • •

КОЛ ЧҮҮЛ—ЭКИ БЕЛЕТКЕНИРИНДЕ

Мен 1957 чылда партия төөгүзү өөренир бөлгүмге пропагандистен эгелеп киргем. Соолгу үеде «Чыраа-Бажы» совхозтуң төп салбырында марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школага дөрт дугаар чыл пропагандистен келдим. Маркс-ленинчи теорияны дыңнакчыларга солуп, билдингир кылдыр тайылбырлаары пропагандистиң кызымаккай белеткинден улуу-биле хамаарыжыр.

Белеткелди кылырда бир-ле дугаарында өөредилге номунда ничээлге хамаарышкан теманы ничээнгейлиг номчуп, өөредилге программазы-биле танышкып, дыңнакчыларга билдинмейн баргы дег политиктиг сөстерниң утказын словарьлардан көрүп, үшта бижип ап турар мен. Өөредилге номун номчуп танышкаш, политиктиг экономияның, философияның талазы-биле методиктиг дузалаңчыны болган программада айтыкан литератураларның конспектизин кылып турар мен. Бо бүгү үүлдер-биле танышкып алгаш, ничээлге чугаалаар чүүдүнүң план-конспектизин аңаа дегерегей кылдыр бижээш, дыңнакчыларның билип алырынга бергедей берги дег үүлдерже улуг ничээнгейни салыр. Ылаңгыя тодарадыгларга, кол үүлдерге доктаап, ону дыңнакчыларга билиндирер соруга-биле амыдыралдан чижектерни тайылбырлаарын оралдажып турар мен.

Кичээлдерни эрттирерде дыңнакчыларның онзагай байдалын барымаалавышаан, педагогиканың болгаш методиканың чамдык хевирлерин ажыглап турар мен.

Мээң кичээл эрттирип турар чижек планым мындыг:

1. Неделяның иштинде болган чүгула болуушкуннарның дугайында допчу информация, ону дыңнакчылар баш бурунгаар белеткенип алгаш, ээлчег ёзугаар, чеди-сес минута иштинде кылыр.

2. Чаа теманы тайылбырлаары. Аңаа ничээлдиң кол сорулгазын, азы аңаа дыңнакчылар билип алырынга бергедей берги дег үүлдерже улуг ничээнгейни салыр. Ылаңгыя тодарадыгларга, кол үүлдерге доктаап, ону дыңнакчыларга билиндирер сорулга-биле амыдыралдан чижектерни тайылбырлаарын оралдажып турар мен.

Бистиң дыңнакчыларывыс эртем-билиниң болгаш аргамергежилиниң талазы-биле чаңгыс аай эвес: башкылар, садыг ажылдакчылары, бухгалтерлер, кодээ ажыл-агыйның ажылдакчылары болгаш активтер бар. А оларның өөренир сонуургалы чаңгыс аай, улут. Бир теманы өөредип эрттиргеш, программада айтыканың ёзугаар эрткен ничээлге өөренген темага бесседаны чорудуп турар мен. Бесседаны чорударынга пропагандист болгаш дыңнакчылар белеткенир. Бесседа үезинде дыңнакчылардан салыр айтырыгларны баш бурунгаар планнап алгаш, теманың кол утказын билдингир кылдыр сайгарып келир айтырыгларны салыр. Ол чорук дыңнакчыларның сонуургалын кодурер болгаш оларның кижи бүрүзүн бесседага киниритирер арганы берип турар.

Беседа үезинде ийи-чаңгыс кижи хөй чүве чугаалаан туруп бээрге, дыңнакчыларга чалгаараачыг, солуң эвес апаар. Ону амыдырал-биле сыры холбаар дээш, беседа үезинде дыңнакчылар боттарының ажыл-амыдыралындан тодаргай чижектерни көргүзүп, ажыл-агыйның түс-түс адырларында чедер, четпестерни илередип турар. Ол чорук дыңнакчыларның хамаарышкан ажылынга харыысалгазын бедидип турар.

Эрткен өөредилге чылынга деннээрге, бо чылын ничээлдер бисте организастыг эгелээн. Баштайгы ничээлди В. И. Ленинниң төрүттүнгеп хүнүнден бээр 100 чыл өөнга белеткел дугайында СЭКПниң Төп Комитединиң доктаалын өөренириниден эгеледивис.

Бир неделя санында понедельникте школаның делгем класзынга ничээлди эрттирип турар бис. Ук политшколада коммунистер болгаш партия бажыңчу эвес активтер, шупту 32 кижи хаара түттүнгеп. Мен ничээлге белеткенирге «Политическое самообразование», «Экономическая газета», политиканың, экономиканың, философияның словарьларындан болгаш солуннарга парлаттынган материалдарны база ажыглап турар мен. «Шын» солунга политэкономияның темаларынга бижип турган үүлдер дыңнакчыларга ажыктыг. Ындыг аныяк консультацияларны солунга философияның темаларынга бижинип чугула. Ол ышкаш партия өөредилгениниң системазынга хереглээр философияның өөредилге номун тыва дылче очүлдүрарын дүгедедирин дыңнакчылар күзеп турар.

Политэкономиялга болгаш философияга көргүзүг материалларын ажыглап турар бис. Школада диафильмнер көргүзер аппаратлар бар, ону партия өөредилгезинге ажыглаар аргалыг, ничээлде партия өөредилгезинге хереглээр диафильмнер чок, ону тып алырының талазы-биле хемчег алыры чугула. Пропаганда ажылынга ничээлдерни эрттиреринің методиказының талазы-биле болгаш өске-даа теоретиктиг айтырыглар-биле чамдык бергедээшкиннер, билдиннес үүлдер менээ таваржып турар. Мурнакчы пропагандистериниң дуржулгазын бүтү-ле арга-биле нептередири негеттиниң турар.

Д. СОЛАК.
Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозунда марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школаның пропагандизи.

Эөлчеглиг сессиягa Тес-Хем район Советиниң күүскомунуң отчёдун аңгыстеп көргеш, депутаттар кылдыңган ажылдарны демдеглевишаан, четпестерни илереткен. Күүском даргазы С. Байыр-оол илеткел кылгап, районнуң экономиказының кол адыры болур мал ажылынче депутаттарның ничээнгейин угландырган.

КҮҮСКОМ ОТЧЁДУН БЕРИП ТУР

Илеткелчи болгаш саналбергендепутаттар районнуң ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунда, эң иликтиг мал ажылында улуг четпестерни дүвүрээзин-биле чугаалааннар. 1968 чылда мал бажы өстүрериниң планы чүүгү айны-биле күүсеттинмээн, 1967 чылга деңнээрге шээр мал 8 мун баш кудуланы, 1968 чылдың декабрь 1-ге чедир районнуң совхоз, колхозтарынга ай санында-да мун баш чедир мал хоран келген. Малдың сула өдержилгезин болгаш тарын боозадылгазын куду деңнелге организастап, харын-даа шын эвес чорукталы-биле бел чылдың үшкү чылында малдың чаш төлүн камгалап алыр план күүсеттинмээн. Совхоз, колхозтар ниитизин-биле түе баш төрүүр малга онаалтыр 54 хураган, 53 быжаа, 28 аңай алган.

Чер ажылының культуразын бедидер хемчеглер кошкак алдынып келген. Тарылга шөдеринче чемишчидилге төкпес, чер аңдарылгазын агротехникага дүүштүр ажылдап кылбас, суггарылга бугаларын ажыглавас, чернин хөрзүнүң камгалаар хемчеглерни чорутпас чоруктан, тараа культураларының болгаш тарымал мал чеми үнүштерниң дүжүү куду болуп келген. Чер ажылының культуразын бедидип турган, әлбекшилдиг дүжүттү өстүрүп ап болурунуң аргалары совхоз, колхозтарда бар, чер ажылының түскай эртемниглери, көдээ ажыл-агый бүдүрүлге эргелеп эртемге үндезилээн ажылдар чорутпайн келген. Районнуң суг ажыл-агый чери болдуның хүлээлгезин күүсетпейн келген.

Совхоз, колхозтар машина-техника-биле хандыртынган, механизатор кадрлар четчир. Ол- биредиинде ажыл-агыйларның удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары механизатор кадрларның мергежилии болгаш харыысалгазын бедидеринче сагыш салбайн келгени-биле техниканың кадагалалында, ажыглалында шыдажыр аргажок четпестер барын сессия айыткан.

Ажылчы чоннарның садыг хандырылгазынга экижидилге болган. Шуурмакта хлеб бижырар чер ажыттынган, район иштинде садыг четкилериниң септелгези чогуур үезинде кылынган болгаш культуразы бедээн, бараан саарылгазы мурнунда чыдардан көвүдээн. Садыг ажылында четпестерни илеткелчи база демдеглээн. Чамдык чүгүдә барааннар магазиннерде чок, малчыннарлы хун бүрүүн бараннарыбыле үзүктелишкинниг хандырып келген. Кадрлар шилип алырында четпестер үргүлчүлеп турар. Магазиннер доктаатынган шак ёзугаар ажылдавайн турар, ниитизиниң чемненилге черлериниң чемниң шынары куду, ассортиментизи кызыы, магазиннерде, столовыларда арыг-шевер сагыттынмаан. Районнуң белеткелдер конторазы планын күүсетпээн, олук белеткели-багай чоруп турар. Райпонуң системазынга 1968 чылда 12 мун рубльдиң самчыгдал-дудагдалы болган.

Санал берген депутаттар ажылчы чоннарның хандырылгазынга бараан болуп турар организациялардың ажылында четпестерни илередип, коммунал ажыл-агый черлиниң, амыдырал хандырылга комбинадының, харылзаа конторазының, септелге-тудуг черлиниң, Шуурмакта ыяш белеткелиниң пунктузунуң удуртукчуларының адынга шынгыы шүүмүүлдери кылганнар. Суг үзүктелишкини-биле Самагалдай суурда чунар-бажың ажылдавайн баргылаар, коммунал чурталга бажыңнарының септелгези болгаш чаа тудуглар чогуур хуусааларында доозулбайн келген. Шуурмакта ыяш белеткелиниң пунктузунуң ажылчыннары күш-ажылдың сагылга-чүрүмүн үреп, ажыл шагы үскени-биле бүдүрүлге 1968 чылда 469 кижи-хүнү чидириглиг болган. Районда телефон харылзаазы болгаш почта чедирилгези дыка багай.

Улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының, үүлдер болгаш культура албан черлериниң талазы-биле чамдык эки ажылдар кылдыңган. Школаларны, ясли-садтарны, клуб, кызыл-булуннарны кышка белеткээр талазы-биле Чыргаланды көдээ Совет көдээ Советтериниң аразында социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Оттулар үүлү белеткелинге, кадрлар четчелээринге, өөренге чогуур үрүгларны школаже хаара тударынга Советтиң күүскому эки түңнелди чедип алган. Чеминшкиннер-биле чергелештир улус өөредилгезинде четпестер барын сессия демдеглээн.

Партияның XXIII съездизиниң, СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, В. И. Ленинниң төрүттүнгеп хүнүнден бээр 100 чыл болур-оюнга, алдаржыткан социалистиг чарышты казбартып тургаш, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунда четпестерни чайладырының хемчеглерин айыткан шиитпирни сессия хүлээп алган.

А. ДЕМБРЕЛЬ,
«Шынның» корр.

Бир кичээлден

Партийжи өөредилге

Кызыл хоорайның харылзаа салбырында марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школаның кичээлиге чоокта чаа олуруштум. Дыңнакчылар кичээлдээриниге таварымчалыг өөредилге олургулаатты.

Партия организациязының секретары Р. С. Макаренко СЭКП тоогүзүнүң талазы-биле өөредилге номнарын кичээлге эккелген, дыңнакчылар ону садып ап турдулар.

Эртиеп чылын ол школага политиктиг экономияны өөренип турган, кичээлге чүгле алды кижи кээп турган. А бо чылын өөренири-биле 16 кижи адыш бижиттккен. Бо кичээлге олар барык шуптузу чыглып келдилер.

Пропагандист—Галина Ивановна Кужугет. Ол ам ийиги чыл пропагандистеп турар. Харылзаа институдун доосказ, ам хоорайлар аразының телефон станциязында аныяк инженер. Оон кичээл чорударының методиказы идеологтуг фронтунуң чүгүде участогу — политиктиг чырыдыышкында чүгле чаа ажылдап эгелеп турар оон боду дег пропагандистерге солуп болуп турар.

Эөлчеглиг кичээлинге Г. П. Кужугет эки белеткевген, конспектизинг. Чаа тема дугайында чугаалап, чугаа аразында дыңнакчыларга айтырыглар салгылап турду. СЭКП тоогүзүнүң курузунуң ийиги темазын ол келээ өөренип турган: «РСДРП-ниң тургустуганы. Большевизмниң тывылганы».

Пропагандистиң дыңнакчыларга бир дугаар салган айтырыы В. И. Ленинниң чаш чораан чылдары болган. Аңаа дыңнакчыларның бирээзи харыылап кагды. Пропагандист чугаазын уламчылаан. Оон соонда «Плеханов деп кымыл?» деп айтырыгны Г. П. Кужугет салган. Дыңнакчылар шиитпирээн берде. «Че кымыл? Эш Драхлов бе?» Аңаа кым-даа тода харыылавайн баарды. Пропагандист боду тайылбырлай берген. База «атап айтыры: «Народниктер деп кымнарыл?» Аңаа эш Макаренко харыылады. Өскелер немээн. Оон соонда Плехановтуң «Күш-ажылды хостаары» болүүнүң, народниктериң ажыл-чорудулгазының дугайында дыңнакчы эш Медведев тодаргай чугаалап кагды.

Пропагандист чугаазын уламчылаан. Оон база айтырыг: В. И. Ленинниң «Чонның оңнуктери» деп кымнарыл база олар социал-демократтарга удур канчаар демисежин турарыл?» деп номунуң дугайында. Пропагандистиң ол ээлчеглиг айтырыныга дыңнакчыларның бирээзи —эш Гостевская: «Бодунар чугаалазыңарга дээре ышкаш, бис уттуп каапкан-дыр бис, эки номчуп алгаш, оон соонда харыылап тургай-ла бис» дидир. Пропагандист аңаа удурланды: «Ам ол дугайында номнар хөй болгай, кинофильмнер, солуннарда үүлдер, радио болгаш телевидение-биле дамчыдылгалар, ынчангаш силерде аныдырадың дуржулгазы база бар, ынчангаш билиг-даа бар». Пропагандистиң ооэун өске дыңнакчылар деткидилер.

Петербургтуң «Ажылчын аңгыны хостаары дээш демисел эвилелиниң» ажыл-чорудулгазын, Россияның Социал-демократтыг ажылчын партиязының I съездизин чыгтанын тайылбырлап, бодунун чугаазын Г. П. Кужугет доосту. Кичээл үезинде пропагандист чамдык билиглер, берге сестер дугайында тайылбырларны-даа кылып турду. Чижээ, РСДРП талазы-биле бүгү кол билиглерни пропагандист черле тодаргай чугаалап берген. XIX чүс чылдың 70 чылдарының революсчу народниктери биле 90 чылдарның либералдыг народниктериниң аразында мылгалын пропагандист ыпдыгла ылавылалдыг эвес таймылдырадыр деп, маңаа база чугаалап болур. Оларны харында кыска домактар кылдыр дыңнакчыларның кыдыраатгарынга бижиттккен болза, улам эки турган.

Ам чамдык түңнелдерни кылып болур. Кичээл иоздуунда эки болгаш методика талазы-биле шын эрткен. Ол дээрге дыңнакчыларга айтырыгларны салбыпаан, чугаалап турганы болур-дур. Номчуур номнарын айытпышаан, онаалгаларны база бергизеди. Четпес чүве—эш Кужугет воспевентизинче хөй көөр, өөредилге материалындан аңгыда өске немелде үүлдерни ажыглап турган, чугаазын баймдыг алырын чедип албайн барган. Көрүлде материалдарын болгаш диафильм көргүзер чергеэм-биле техниктиг үүлдерни база ажыглаваан. Диафильмни кичээл бурузунге ажыглаары албан эвес-ээ харын, а ол хүн кылган кичээлинге ону көргүскен болза эки, ол дугайында арганар турган.

Дыңнакчыларга айтырыг сазыры эки арга, ынчалзада башгайгы кичээлдерге, ылаңгыя өөренип турар теманың эгезинде ону ковудеткен хөрээ чок.

Онаалга бээринге база кыыгаарлыг болур херек. Бо кичээлге хамаарыштыр «Коммунистиг партиянның манифезин» чүгле танывыл алырыбыле берип болур турган. Ынчаарга «Чонның оңнуктери» деп чүл, олар социал-демократтарга удур канчаар демисежин турарыл?» деп номунуң дугайында. Пропагандистиң ол ээлчеглиг айтырыныга дыңнакчыларның бирээзи шуут онаалга кылдыр бербейн, харын В. И. Ленинниң «Чүнү кылырыл?» деп номун немелде кылдыр берип болур турган, марксизм-ленинизмниң үндезиннерни өөренир школаның программазында чогум-на ынчаар көргеп болгай, база РСДРП-ниң программазын бээр.

Кичээл соонда бесседаныска эрткен чылын политэкономия өөренип турда меңээ чиик турган чүве, ол меңээ таваржыр болгаш ону эки билир кижи мен деп, Г. П. Кужугет чугаалады. Оон-биле кады октябрь-декабрь айларда оон кылыр ажылы хөй, янзы-бүрү хуралдарга бээр, ынчангаш шак талазы-биле бергедээшкиннер аңаа таваржып турар. Ынчангаш аңаа база бир пропагандисти хаара туткан, ол болза эш Айдан-оол-дур.

Маңаа айтырыг туруп келир: пропагандисти специаназастаар дугайында. Г. П. Кужугет чыл иштинде политэкономия талазы-биле пропагандистеп келген-дир. Ынчангаш ону хоорайга ол талазы-биле ажыглаан болза, эки дег.

Харылзаа эргелелиниде марксизм-ленинизмниң үндезиннери өөренириниң оон аңгы ийи школазы ажылдап турар, оларның кайгамчыдаа база-за СЭКП тоогүзүн өөренип турар. Бо талазын СЭКП хооркомунуң пропагандазында болгаш агитацияга кылдыын сонуургап көөр болза эки.

В. ДУБРОВСКИЙ.

Чөөн-Хемчикте «Чыраа-Бажы» совхозтуң Шын-Бажы сүт-баразын фермазында сиген, савак аймаан өске чемнер холунсаазы-биле кады чымчадыр хайындырар механизастаттынган цехти тургускан. Ол цехте бүгү ажылды чүгле ийи кижи күүседир. Оларның бирээзи савакны механизминиң дузазы-биле хээндектээш, өске чемнер-биле холуп, хайындырар. Өскезиң — суг изидер печканы одап, белеткеттинген чемнерни дамчыдар механизмнерни хайгаарар.

Чадаанада «Сельхозтехника» каттыжыышкынының инженер-техниктиг ажылдакчылары, совхозтуң кол инженери Николай Гамзин, механиги Ондар олар фермаңың чем белеткээр цегии ынчаар механизастаан. Чем белеткээри экижээнибиле фермада инектерден алыр немелде сүт көвүдеп, сүттүң бөт-үнези чиигеп, мал чемин камнап ап турар.

«Чыраа-Бажы» совхозта мал чеми белеткээр механизастаттынган цехти районнуң өске ажылагыйларының фермаларының ажылдакчылары өөренип көөру-биле аңаа семинар эрттирген. Семинарның киржикчилери дыка хөй ажыктыг үүлдерни билип алган.

Чуруктарда: савакны механизминиң дузазы-биле хээндектеп турары болгаш семинарның киржикчилериниң цехте одалга системазын таарыштыр кылганын көрүп турары.

О. ОХЕМЧИК.
Фотолар авторнуу.

ПЛАН ЧҮГЕ КҮҮСЕТТИНМЭЭНИЛ?

РЕЙД

«Сельхозтехниканың» Самагалдай салбырының ажылы соолгу үеде экижип турарының чамдык барымаалары бар. Тракторлар болгаш автомашиналар септээрининг үш квартал планын ажыр күүсеткен. Дөртку кварталда 20 тракторну септээр тургаш, 28-ти септеп дооскан. Септелгенин шынары мурнуку чылдардан дээре.

— Бистиң слесарьларывыс О. Куючуй, инструментальщик С. Биижик, трактор эптээр пехте Б. Даржай, шофер О. Күнзек олар эки ажылдап, квартал планын күүседиринге боттарының эвээш эвес үлүг-хүүзүн киргеп. Кызымаа, азанган ижин ылап билири — оларның эки түңнелдериниң үлезинин — деп, септелге мастерскаязының эргелекчизи П. Кашин чугаалап турар. Чеминшпейн турган чамдык ажылчыннарны четчелээни, салбырның чаа удуртулгазы организастыг ажылды элээн экижиткени база идиглиг болган.

Ынчалза-даа ниити септээн тракторларның саны планга четпээн. Плян чүге күүсеттинмээнил? деп айтырыгны салган бис.

Кол-да чылагаан — септелге сезоннуг хевирлиг эвес болбайн, чылды оттур чоруттунмайн турарында. Ийиги, ылаңгыя үшкү кварталдарда, ажыл-агыйлар септелдиринге эвээш тракторларны эккеп, септекчилерни барык чорутпайн турган, чүге дээрге таптыг-да сезоннуг ажылдар үези. Ол ышкаш ынчан салбырның ажылды багай организастаанын, удуртулгазының кошкаан чугаажок айтыр апаар.

— Бир эвес бис солуур фондулуг турган болзувусса, херек дээрелээрдир ийин — деп, эргелекчи А. Оревко чугаалады.— Ынчан септелдир тракторларны чаа техника-биле солуптар. Оларны кылгаш база-ла үремик тракторлар-биле солуп болур апаар. Ынчаарга түлүк ажыл үезинде дүрген-даа, ажыл-агыйларга ажыктыг-даа болур ийик. Мону бистиң республикада чамдык салбырлар практикалап эгелей берген.

— Септекчилер четпээн, оларның доктаамал ажылдавазы улуг шаптыктыг деп ол удамчылалы. Биске септелгенин чугула участоктарынга он кижи херек, а бары чүгле үш. Бажың-биле хандырып шыдаавайн турарывыстан ажылчыннар доктаавас. Үнер-кирер чорук хөйүндеи чыл төнчүзүнде саналбергеэрге, ажылдап турган кижилер хөй-даа болза кылган ажылы аңаа дүүшпес болур-дур.

Ол ындыг-да харын. Ынчалза-даа салбырның практиказындан көөрге, ажыл-агыйларын келген септекчилер безин долу күш-биле ажылдаавда даалгаларын күүселиптери сөөлгү кварталдың чамдык айларының түңнелдери көргүзүп турар. А олар ам безин доктаамал ажылдавас, организастыг бир деннииг келбейн турар. Рейд бригадазы чоруп турган хүнде «Тес-Хем» совхозтуң 8 септекчилериниң чүгле ийизи ажылдап турган, 5 трактор аңаа тура хүнзээн. А «Ак-Эриктен» келген ийи трактор даштын хевээр, септээр кижилер чок. Оон чылагаанын айтыырга, колхозтуң удуртукчулары «мастерскаяда хос чер чок-тур, ол эвес болза бистиң механизаторларывыс септеп кириптеринге белеңбээр, а салбырның инженерлери «септекчилер чедип каар болза, тургузар чер кай баар, тыптар бис» дижир. «Чодураа» колхозтуң беш механизатору доктаамал ажылдап турза-даа, хүннүң-не үш километр ажыг черден септекчилер чадаг кээп, барып, чамдыкта ажыл шагындан озалдап турар. Эрзин райондан эккелген тракторларның септээр аъдери чок. «Чаа орук» колхозтуң ийи трактору салбырның үш ажылчыны кончуг таваарлаашкын-биле кылып турар.

Салбыр-биле ажыл-агыйлар эки дугуржуп, септекчилерге таарымчалыг байдалды тургузуп берип, ажылдың шагын, хүнүн үспейн ажылдаарын кыска хуусаала чедип алыры чугула деп рейд бригадазы сүмелээн. Тракторларның улуг кезиинг боттарында септеп турар болганда. Эрзиниин ажыл-агыйларынга салбырның талазындан боттуг дузазын чедирер үжүрлүг. Амгы үеде ол райондан септеттинген техника ивээш болуп, чыл түңнелиниде багай көргүзүглиг болган.

Артык кезектер четчип турар бе? Бо талазы-биле хандыртынганывыс чүгээр — деп, салбырның кол инженери И. Гудзь бистиң айтырыпыска харыылады. Ындыг-да болза, ол чогуур негелдеге четпес. Чүгле муфта халывы чогуннээн «Мороз» колхозтуң ДТ-75 деп трактору үш ай туруп келди, а маңаа келгенинден эгелеп саналбергеэрге, 1969 чылын февральда бир чыл «юбилейи» болур. Ол ышкаш ийи-ле шестерня уржуундан «Чодураа» колхозтуң трактору мастерскаяда униестээн.

Тускай салвыр ёзугаар «Сельхозтехника» салбыры кезектери четче эвес тракторларны септелгеге хүлээп албас эргелиг. А Самагалдайда хүлээп ап турар. Чүге? Квартал эгезинде ол негелдени күүседир дээш, четче эвес тракторларны албас деп шиитпирээн. Ажыл-агыйлар трактор эккелбестээн, чүге дээрге кезектери бүрүн четче техника чок болган. Мынчаар үргүлчүлээр болза, план күүселиези үстүп болурунун аймыны тургустунуп келген. Ажыл-агыйлар техниканы тоймагаар чорукту узуткаш, механизаторларын негелдени шыгыыралын, септелгеге бүрүн четчелеттинген техниканы киирер хүлээлгелиг.

Салбырда инженер-контролёр чогуннин септеттинген техниканың хынаалазы кошкак, хүлээлип баарының документизин кылынмайн, магалызал паспорттары тывыстынмайн турар. Бо чылдагаандан септелгенин шынары күзү болуп турар. Мастерскаяның иштп хирлиг, септелгеде техника энме-сескелиг эвес.

«Сельхозтехниканың» Самагалдай салбырының удуртулгазы чамдык чүүлдерни кылза-даа, ажылды амдаа негелдеге дүүштүр тургузуп шыдавайн турар деп, рейд бригадазы санавышаан, салбырны кадрларбиле хандырар, планнарны күүселир дээш боттуг хемчеглерни кылза-даа кылдыр, ынчангаш шак талазы-биле бергедээшкиннер аңаа таваржып турар. Ынчангаш аңаа база бир пропагандисти хаара туткан, ол болза эш Айдан-оол-дур.

Маңаа айтырыг туруп келир: пропагандисти специаназастаар дугайында. Г. П. Кужугет чыл иштинде политэкономия талазы-биле пропагандистеп келген-дир. Ынчангаш ону хоорайга ол талазы-биле ажыглаан болза, эки дег.

Харылзаа эргелелиниде марксизм-ленинизмниң үндезиннери өөренириниң оон аңгы ийи школазы ажылдап турар, оларның кайгамчыдаа база-за СЭКП тоогүзүн өөренип турар. Бо талазын СЭКП хооркомунуң пропагандазында болгаш агитацияга кылдыын сонуургап көөр болза эки.

Рейд бригадазының кемнгүннери:
С. ТУРАН,
улусчу контролёр,
С. ОМЗААР,
районнуң радио замчылыңгазының редактору,
А. ДЕМБРЕЛЬ,
«Шынның» тускай корр.

АМЫДЫРАЛ ХАНДЫРЫЛГАЗЫНЫҢ МАСТЕРЛЕРИ

Чыраа-Бажы суурнуң Эрик кудумчузунуң башында үш өрээл башкдан аалчылар үзүлбес. Ол Чадаананың амыдырал хандырылга комбинадының тургусканы баш таарар, идик кылыр, дааранылга чери ол-дур. Эң бетинде өрээлде дааранылга чери. Ол амылдың туснай курузун дооскан Зина Кара-Сал бодунуң кызымак чүткүлдүүнден бо нарын амылды кысча үеде шиңгээдип апкан. Чагыгларны хүлээп алган, дааранган бичии-даа чай чок олурар. Зина Кара-Сал кандыг-даа чагыгларны хүлээп алгаш, саадатпайн эки шынарлыг даарап, чонга мактатыра берген. Парикмахер Донгак Өнермаа эр, херээмен кижилерниң баштарын чараштыр таарып өөренип алган, мергежилиин практика кырынга амыглап, эки баш таарычызы дирти берген. Аңаа чүгле Чыраа-Бажы эвес, Чырганы, Хөрүм-Даг суурлардан аалчылар башкым таартып кээп турар.

Монгуш Сүрүң V-ки разрядтың идик дааранчызы. Ол кандыг-даа идиктерге чагыг киирерге, кончуг шалыпкын, чараш, эки шынарлыг кылып турар. Монгуш Сүрүң чүгле идик дааранарының мастери эвес, хеп быжып, дааранарын база билир. Мастер Монгуш Сүрүң бодунуң байлак дуршулгазын аныяктарга дамчыдып, арга-сүмезин берип турар, амылдың шынары дээш шудургу чүткүлдүг кижи.

ЧУРУКТА: хеп дааранчызы Кара-Сал Зина, идик дааранар мастер Монгуш Сүрүң, баш таарычызы Донгак Өнермаа аныя үезинде.

К. ЭКЕР-ООЛ.

Чөөн-Хемчик район.

ШЫНЫҢ ПОЧТАЗЫНДАН

Аңчылар олчалыг

Бо чылдың аңныыр сезонунуң олүк-тывыш планын күүседир дээш Улуг-Хем районнуң аңчылары аңнаашкынны үргүлчүлеевишаан. Олар бо хүннерге чедир 10 муң 525 рубльдиң олүүн белеткел черлерниге дужаараан болгаш өлүк тывыжының чыл планын 60 хуу чедир күүседип алган.

Аңчылардан Чаа-Холде Сат Аралбай 9 киштэ, 150 диңгнии. Түлүш Балчыт 11 киштэ, 150 диңгнин дужаагаш, мурнуну одуругда чорун турарлар. «Чодураа» колхозтуң аныяк аңчызы Виктор Эртине 14 диңгн кежин дужаараан.

ХООЧУН ХОЙЖУ

Бай-Кара Дүрбүлек мал ажылынга кирге-ле 18 чыл болуп турар. Ол — Улуг-Хем районда «Х Улуг хураа» колхозтуң мурнакчы хойжузу. Хоочун хойжу чыл бүрүде-ле бедик көргүзүглерни чедип ап турар. Сөөлгү үйи чылдарда оон чедиишкинни мындыг болган: 1967 чылда чүе хойга онааштыр 103 хураган, бир хойдан 2,2 кг дүк, а 1968 чылда—106 хураган, 2,5 кг дүк.

Колхозтуң баштаар чери хойжунуң кызымак ажылын үнелеп көргеш, ону Ленинград—Москва чоруур халас путёвка-биле шаңнаан.

Дүрбүлек 1969 чылда оон-даа бедик көргүзүглерни чедип алыр дээш, кышка эки белеткенген, бир немелде кыштагны база кылып алган. Малчыныңң хойлары ам хүр кыштаглап турар.

М. МЕНДОТ.

СЕМИНАРЛАР

«Сут-Хөл» совхозта партия комитедиң партия эге организацияларының секретарьларының болгаш партия бөлүктериниң удуртукчуларының семинарын эртиргеп.

Семинарның киржикчилери делегей байдалының дугайында лекцияны болгаш партия хуралдарын арттырериниң, партия бөлүктериниң ажылын канчаар чорударының, хөй-иннги организацияларын удуртуруның, партийжи-политиктиг ажылды чон ортузунга канчаар организациастаарының дугайында илеткелдерни дыңнаан.

Семинарның ажылынга СЭКП райкомунуң болгаш совхозта парткомнуң харылсаалгалыг ажылдакчылары киржип, ону удуртуп эрттиргеп.

Д. ОНДАР.

«ШИВЕГЕЙНИҢ» ЧИДИИ

Хөндергей көдээ Советди биле ында херээженнер чөвүлели солуп культура-массалыг ажылды чорудуп турар. Клубта херээженнерге булуңну тургускан, ында янзы-бүрү литература дээргэн. «Совет херээженнер» деп монтажты көргүштүг дерзэн.

Херээженнер чөвүлелиниң идепкейн-биле квартал-дар конперттерни тургузары доктаамал чорун турар. Суурнуң онгу квартализың концерти онза солун болган. Владимир Монгуш биле Зинавда Монгуш орта эң идепкейлиг киришкен.

Кино болурунуң мурнуу чарымда допчу медээлерни микрофон дамчыштыр чарлап турар. Хүнүң мурнакчыларын, оске-даа болуушкуннарны чон ол дамчыдылгадан билип ап турар.

«Шивегей» деп шоодуглуг журналды база үндүрүп турар. Хөй-ниитиниң корум-чурумун үреп турар кижилер «Шивегейге» бо-ла кадалы бээр. Кара-Сал Чылбак-оол. Кара-Сал Кара оларның уруг-дарының кижизидилгези четпес дээш. Сат Мартыйжаа, Донгак Саара оларның арагалап турганы дээш «Шивегейге» киргеннер.

Корум-чурум үреп турарларга «Шивегейниң» чидии аарышкылыг бооп турар.

М. БАРЫЫДАЙ.

Чөөн-Хемчик район.

Эртенги одаг

СЭКП-ниң XXII съездиэн аттыг совхозта техника хүзээгалалы чок. Совхозтуң көдээ ажыл-агый техниказының кадагалал черин мал хажаазынче шилчиткени-биле көдээ ажыл-агый машиналары херим кажаа чок черде сандаргай байдалда тургустунган. Ында машина-чепсек көрүм чок, үй-балай байдалда, чамдык машиналар үредип чыдар. Комбайннарны Чадаананың «Сельхозтехника» салбырының девискээринде тургусса-дээ, аңаа хүлээткенниң дугайында акт-даа, кереэдээ кылдынмаан.

Ажыл-агыйда автомашиналарга чаа гараж кылдынзадаа, одалга системазы бүтпээнинден автомашиналарны түс-түс чолаачылар бажыңнарының чанында тургузуп, ажылдан чоруурда эртенинге от салып, эргизип ап, даржылгага таваржып турар.

Техниканың кадагалалын экижидер, автомашиналарны гараж-биле хандырар талазы-биле совхозтуң директизязы, инженер-техниктиг ажылдакчылары хемчег алыр уе келбээн деп бе?

М. СЕВЕН.

«МЕРГЕЛДЕЙГЕ» Автобус херек

Мерген Мергенович, силерге бо чагаану бижиир ужурум мындыг: силериң кулаанар дыңнангыр, караанар көскү болгай. Кандыг-даа эки, бак чүвени бо-ла эскерер ийик силер.

Ындыг-даа болза силерден ырак эвес «Тинлелге» совхозтуң Кур чер суурда чонниң амыдыралында четпес чүүл бооп турарын дыңнадыйн.

Совхоз төвүнден эң ылангыя байыр, чыскаал болган сооңда автобуска олуруп, Кызыл чедери дыка берге. Биетиң суурну таварып эртер автобустарга улус долу боор. Ынчангаш автобус чолаачылары Кызылче келирде колдуунда аңаа доктаавайн өттүр хаптар. 2—3 хире олут барда безин кижиниң хөйүн деп түвексингеш доктаавайн эрте бээр.

Мерген Мергенович, восиресенье хүнүнде Кур черге келзиңерзе хамык чүвени нараазынар-биле көрүп, кулаанар-биле дыңнап болур силер.

Кызылдың пассажир АТБ-зи биетиң суурувусче маршрутту чамдыкта ажыдыптар. Ынчалза-даа оон доктаамал авезы чүдеп? О. АМАЙ-ООЛ.

Таңды район.

Чырык чокка чаржынчыын

Чаа-Хөл хоочун стур. Чурттакчы чон-даа хөй. «Найырал» совхоз ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң талазы-биле элээн чедишкиннерлиг-даа. Ынчалза-даа суурда четпес чүүл болза электри чырыының чогу.

Амдыгында биетиң суурувусту күрүне четкизинге кирбээн. Ол айтырыг удавас шиитпирлеттинер. А ам эртен 8 шактан кежээ 6 шакка чедир чырык кыпкаш, кежээ дужерги билек өжөр. Станцияның ажылын ынчаар хувааганы таарымча чон. Оон надынга Хову кудумчузунче токту дүн-хүн чок дамчыдып турары база билдинмес. Суурнуң чамдык чурттакчылары «ында директорнуң бажыны бар боорга мындыг-дыр» дижип турар апарган. Ындыг чүгаа үндүрбес дээш, электри энергиязы-биле биетиң хандырарын экижидерин чугула.

К. МАТПАА.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ЧССР-ниң чаа чазаа

ПРАГА. (СЭТА). 1969 чылдың январь 1-де ЧССР-ниң Президентизи Л. Свобода Чехословак Федерациязының бирги конституция хөөйлузуи ёзугаар Чехословак Социалистиг Республиканың чаа чазаан дараазында составтыг кылдыр төмүйлаан:

О. Черник — чазаитың Даргазы.

П. Цолотка — чазак Даргазының оралакчызы, С. Фалтян — чазак Даргазының оралакчызы, Ф. Гамоуз — чазак Даргазының оралакчызы, В. Валеш—чазак Даргазының оралакчызы.

Я. Марко—даштыкы херектер министри, генерал-полковник, М. Дзур—национал камгалал министри, Я. Педьнарж — иштики херектер министри, Ф. Власак — планнаашкын министри, Б. Сухарда — сан министри, Я. Табачек—даштыкы садыг министри, М. Штанцель — күш-ажыл болгаш социал херектер министри, И. Типольт — министр, Өртектер комитединиң даргазы, М. Грушкович — министр, Техниктиг болгаш капитал хөгжүлде талазы-биле комитеттиң даргазы, Я. Крейчи—министр, Үлетпүр талазы-биле комитеттиң даргазы, К. Бодя—министр, Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем талазы-биле комитеттиң даргазы, Ф. Ржегак — министр, Транспорт талазы-биле комитеттиң даргазы, М. Смолка — министр, Почта болгаш харылзаа комитединиң даргазы, Я. Гавелка—министр, Парлаага болгаш информация талазы-биле комитеттиң даргазы, Б. Кучера—министр, Я. Паулы—министр, В. Пяесиот—Даштыкы херектер министерстводунуң күрүне секретары, Я. Майер—Иштики херектер Министерстводунуң күрүне секретары, Я. Краус — Планнаашкын министерстводунуң күрүне секретары, Й. Гайдошик — Саң министерстводунуң күрүне секретары, Л. Убл—Даштыкы садыг министерстводунуң күрүне секретары, В. Брабецова — Күш-ажыл болгаш социал херектер министерстводунуң күрүне секретары.

Чехословак Социалистиг Республиканың Национал камгалал министерстводунда күрүне секретарын дараазында төмүйлаар дээн.

ВДР-НИҢ АГААРЫНГА ДҮЖҮР АТКАН

ХАНОЙ. (СЭТА). Январь 2-де Вьетнам улус армизының зенитчилери ВДР-ниң агаар делгемин Хабак моңгул шургүп кирген ужудукчузу чок америк самолёттуу дүжүр аткан.

ВИА агентилелдиң дыңнаткаңы-биле алырга, ВДР-ниң агаарының маадырлыг зенитчилериниң дүжүр аткан америк самолёттарының нийти саны 3.258 болган.

Массалыг ажыл соксадыышкынының чылы

РИМ. (СЭТА). 1968 чыл италь ажылчын шимчээшкинниң төөгүзүнде база бир эң идепкейлиг чыл болуп киргеп. Сөөлгү 20 чыладарның дургузунда эң-не баштай ноябрь ортан үезинде Италияның бүгү улуг профовилел каттыжышкыннарының кежигүпериниң ажыл соксадышкыны болган. Аңаа 12 миллион ажыг кижи: ажылчынар, албан-хаакчылар, тараачынар, хөлечиктер киришкен. Оон дараазында күруге албан черлериниң болгаш будурудгелериниң ажылчы чоннарының нийти национал ажыл соксадышкыны, Римге, Лацио областа болгаш оске-даа районнарга бүгү-ниитиг ажыл соксадышкыны болган.

Чаа чылда полиграфистерниң болгаш пос-талывычыларның, тудугжуларның болгаш оске-даа адырларның ажылчы чоннарының ажыл соксадышкынары болгулаан. Итали ажылчы чоннар ажыл төлевирин бедидерин, күш-ажылдың байдалдарын экижидерин, профовилел хосталгаларны калбартырын, пенсия хандырылгазын экижидерин, ажылдаар эртенги хандырарын негеп турар.

Делегей дээрбечизининң үүлгедии

Ливан ужар чүүл компаниязының 13 хамааты самолёттарын Бейрут аэропортка узуткаан израиль экстремистегре удурланышкынының болгаш килеңнээшкиннин бүрүү шавышкынның үнү бүгү делегейде чаңгыланып турар.

Ливанга хамаарыштыр израиль дайынзырактарның үүлгеткен делегей дээрбечизининң ындыг үүлгедин ыракта-да чаңгыс ол эвес Сөөлгү айларда израиль дээрбечилер араб чурттарда хамаату объектилерге каш удаа халдап келген. Аймыл чок чорук Чөвүлелинге совет төлөөлекчиин Я. А. Маликтиң медеглээнин-биле алырга, ол чорук бот-боттарындан башкаланчак чөнгээлер эвес, а кожаазы араб күрүнелерге удур израиль агрессиязының эрги политиказында чаа үеваза болур дугайын ындыг янзыгыр үүлгединишкиннер хөречилеп турар.

Маңаа холбаштыр «Упита» солуннуң чөптүү-биле демеглээни болза, Афиныга үүлгединишкиннің киржикчилери хүү хамаатылар болган, ынчаарга Бейрут аэропортче халдаашкынны израиль доктаамал кезектер үүлгеткен, ынчангаш делегей дүрүмүнүң мурнунга харылсалганы хүлээр ужурлуг.

Чурттарның хөй нуруузунуң парлаагазы калчаарап барган тель-авив дээрбечилерни чаңгыс үн-биле бүрүү шаап турар. «Израиль делегейнин бүгү дүрүмнерин үреп турар олүрүкчүдерниң болгаш үрегдекчилерниң дээрбечизин» ындыг бодун көргүскен дээрзин Каирниң «аль-Гумхурия» солуну демеглээн. «Бейрут аэропортче дээрбечи халдаашкын Израильдиң агрессчи мөзүзүн база катап бадыткап турар» деп. Алжирниң «эл-Муджахид» солуну бижээн.

Бейрутка дээрбечи халдаашкын Израильдя улам тускайлаарынга дузалаан. Оон дээрбечи үүлгединишкиннерин Барының таланың буржуаз улуг солуннары безин бүрүү шаап турар. «Бейрут аэропортче Израильдиң халдаашкыны бүгү делегейниң чүгле дорамчылааны эвес, харын база Израильдиң чазаанның талазындан утаан-сарыыл чок чоруктуң үүлгединишкини болур болгаш ону бүгү-ниитиниң бүрүү шаап көөрү чөптүг» деп. Англияның «Файнэншл таймс» солуну бижээн. Парлаагының чамдык органнарының демеглээнин болза, Барының таланың азаэн чурттарының империалистиг бөлүктери деткимче көргүспээн болза, Израильдиң дээрбечи үүлгединишкиннери болдунмас ийик. АКШ-тың «Фантом» дээр шүүргедекчи-бомбалакчы самолёттарын Израильге садар дугайында дугурмуулганы шуут чедип алдынган удайын чарлаан соонда дораан-на Израильдиң ол дээрбечи үүлгедин болган дээрзин Индияның «Патриот» солуну бижип турар.

КНО-нуң Уставын болгаш аткылажмышкынны соксадыр дугайында дугурмуулганы үревишаан, Бейрутта делегей аэропортунче Израильдиң сагыштыы-биле кылган шериг халдаашкынын бүрүү шаап турар резолюцииэни КНО-нуң Аймыл чок чорук Чөвүлели чаңгыс үн-биле хүлээп алган. Ындыг болза-даа, Аймыл чок чорук Чөвүлелиниге совет төлөөлекчиниң медеглээни-биле алырга, Израильдиң күүлээшкинни сагыштыы-биле кылган үүлгединиң тайбыңга кыжанып турар деп шыңгыы бүрүү шавар хөрек. Аймыл чок чорук Чөвүлели эң күштүг болгаш тода шиитпирни хүлээп алыр болза, Чоокку Чөөн үүнге тайбыңны политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээрни чедип алырының ергежажыктарынга дүүшкен турар ийик. Ол чорук агрессорга хамаарыштыр эң шиитпирлиг хемчегларни алырынга чедирер ийик.

О. ЩАЩАЕВ,

СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

Палестина партизаннарның дайын чорудулгалары

КАИР. (СЭТА). «Аль-Асифа» организациянның партизаннар отряды Ыржым далайның районунда бажынны буза тевискен, аңаа израиль офицерлер чурттап турган деп. МЕН агентилел дыңнаткап.

«Аль-Асифанын» оон оске отрядтары израиль шерии лагерни миномёттар болгаш аар ракеталар-биле боолаан.

Ол организациянның отрядтары Негев ховуже хепертен кылган халдаашкынының түнелинде нефть үндүр сорудурар станцияны өрттеткен болгаш оон таңнымалын үзуткаан. Ол-ла районга партизаннар нефтилиг үш цистернаны буза тевискен.

«Аль-Асифанын» база бир отряды израиль дайынзырактарының хайгаарал пунктузун үзуткаан болгаш олардың кежег черлерни чок кылган.

Бужар-чүдек дайынга

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Бо сан-хөө чылы 1969 чылдың июнь 30-де доостур. Пентагонуң Вьетнамда бужар-чүдек дайынын чорударынга 26,3 миллиард долларны үндүрүп берген. Ындыг болза-даа бо аажок хөй түң безин америк дайынзырактарга четпес болган. Бо түнүү чоокку айларда ковудедир дугайында айтыышкын ам безин бар. Чаа соңгуткан президент Р. Никсонуң чазаанда камгалал министри болур конгресс кежигүнү Мелвин Лэйрдтиң парлаага конференциязынга медеглээни болза. Вьетнамда дайынны чорударынга үш миллиард долларны немей үндүрүп бээри эргежок чугула. Мурнуу-Чөөн Азияда Пентагонның соксавайн турар үре-түңнел чок авантюразынга чарыгдалдарны ковудедириниң бужар перспективазы америк үндүруг төлекчилеринге аар үүрге болуп.

МУРНУУ-ВЬЕТНАМ ПАТРИОТТАРНЫҢ СОГУУШКУННАРЫ

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг куштериниң Төп шат районунда лайылдакшы чорун турар от отрядтары эрткен чылдың декабрьда лайзынның 1.800 хире солдаттарын сандан үндүрген — деп, Хостаашкын парлаага агентилели дыңнаткап. Ол үенин дургузунда олар лайзынның 119 шериг-транспорт херекселерин узуткаан, оон иштинде 53 танкылар болгаш бронемашиналар бар, лайзынның 43 самолётүн болгаш вертолётүн дүжүр аткан азы аэродромнарга чок кылган, ок-чемзек ыыгжаан 5 складты эрттеткен.

ЛИВАННЫҢ МИНИСТРДЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ШИИТПИРИ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Израильдиң талазындан соксаал чок кыжанытта холбаштыр Ливанның Министрлер Чөвүлели иштики айыыл чок чоруктуң күштерин Ливан армиязының командылалынның эргежанге шилчидип бээр дугайында шиитпирни хүлээп алган. Чурттуң даштыкы болгаш иштики айыыл чок чоруун хандырар хүлээлгени командылалга дааскан. Бейрут радиозунуң дамчыткаңы-биле алырга, Министрлер Чөвүдели чыскаалдарны болгаш митингилерни эрттирерини хоруур дугайында мурнунда хүлээп алган шиитпирни база бадыткаан. Ындыг шиитпирни хүлээп алырының эргежок чугулазын эрткен чылдың декабрь 28-те израиль дайзырактарның Бейрутта делегей аэропортунче дээрбечи халдаашкынының болгаш декабрь 31-де израиль шериг самолёттарның Ливанның агаар делгемнче чөнгээлиг шугугушкуунуун чылдагаанында чуртта иштики политиктиг дүшкүүрлүг чоруктуң күштелгени негеп келген.

НЕОФАШИСТЕРНИҢ ХАЛДААШКЫНЫ

РИМ. (СЭТА). «Итали социал шимчээшкининден» неофашистер чөнгээлиг чаа халдаашкынны кылган. Неаполга дүне дээрбечилер Италияның Коммунистиг партиязының секциязының бажының орттедирип оралдашкан. Ындыг болза-даа түс чернин коммунистери орттү болдурбайн барган болгаш неофашисчи дүржек ооллардың дезериичe албадаан.

АКШ-ТЫҢ ЧОНУНУП САНЫ

НЬЮ-ПОРК. январь 2 (СЭТА). Американың Каттышкан Штаттарының чону 1969 чылдың январь 1-де 202 миллион 254 муң кижи болган деп, АКШ-тың чон чиээзиниң бюрозу дыңнаткан.

Четпестерни чайладыр

Бо кыжын Тожу районнуң девискээринде хар улуг, соок база эрте дүшкен. Аңаар-бойдустуң мындыг байдалы районнуң будүрүлге, транспорт, колхозтарының кышкы ажылчорудулгазынга бергедээшкиннерни амдыгаашкан таварыштыра берген. Ниити байлалды экижидер талазы-биле дүрген хемчеглер албас болза, байдал дыка шыңгыыраан.

Бо талазы-биле ажыл-агыйларның амгы байдалын ап көрээли. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң чоокта болган 11-ги сессиязынга райкүүском чылда чорудуп келген ажылының отчёдун берип тура, мал ажылында эптежир аажок четпестерни демдеглээнзи 1968 чылдың дургузунда мал өстүрериниң планы багай күүсеттингеп. 11 айларда 1380 баш мал чедир алдынмаан. Оон чылдагааны багай ажаалда чемгерилгеде, мал чеминиң курлавыры бар турда-ла, ону эки белеткеп алырынче кошкан сагыш салганында.

Малдың, ылаңгыя оон чаш төлүүнүң, өлүп хоралар чоруу эвээжээр турукчук, 1967 чылдыңнан ийи катап аңа бергеп. «Май 1» колхозтуң малының баш саны эрткен чылдаазындан 7-де хуу өскеп, азы 1968 чылдың дургузунда чүгле 58 баш немешкеп.

Малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыр планын эрткен чылын колхозтар база-ла күүсеттээн. Ол талазы-биле көргүзүглер чөгенчиг. Тожу районга ыт угланыышкынныг мал өстүрери нөрдүнген. Шынаа-ла ол районнуң одар-белчиири, сиген шөлдери эгээртинмес деп чугаалаза частырыг болбас. Харек кырында ийи колхозтуң кайызында-даа семиртилгени четче организастаайн, оон экономиктиг ажыктыг талааларын өөренип, ону четче ажыглаайн турар. Бо чылын оларның күрүнеге дужаараан малының 20 хуузу арган болган.

Колхозтарның кайызында-даа малдың отчёт-учёду багай тургустуунганыңдан хөй будулгаазыныңг фактылар районнуң улусчу контролюнүң чоруткулаан хыналдаларындан илерээн.

Көдээ ажыл-агыйның тудугларының шынары куду, темпизи оожум. Районуң мал эмнелгезиниң бажыңының тудуун 6 чыл ара соксаткаының сөөлүнде, декабрь айның ортаа үезинден катап эгелээнзи элдептиг. Ол үенин дургузунда чедир кылдынган-даа ажылдар, чижээ, соңгалары, эжиктери үреллиг, тонаттына бергенинде кижи кайгаар чүве чок. Колхозтарда мал кажааларын тудуп турарының арга-методу четпес, шынары багай. «Май 1» колхозтуң Кежиг-Чазыда, Доруг-Хөлде 1968 чылын туткан ишек кажаазары ындыг болган. Малчынарга кылган чуртталга бажыңнарының шынары оон база дээредевес.

Ийи-де колхозтуг хиреде, Тожу районда техника сан талазы-биле өске районнардан дудак чок. Оларның ажылгалы, эдилели чогенчиг. Техниканың улуг муруузу өлүг капитал болуп чыдар, колхозтуң экономиказынга ажык орузга кирбейн турар фактылар кайы хөй.

Районда чылгы мал база хөй. Ол хиреде колхозтарның кайызында-даа ажыл аътгарының ажыглалы куду. Мунуп безин өөретиэзи аныяк малдар бар. Ылаңгыя аът транспортуң Тожуда кончуг эвээш ажыглап турар. Амгы үеде Тожуже баар орук кылдынмаанындан, хар улуг болгаш суг доңмаанындан автомашиналар аңаа тургулаар, кывар-чаар материал чедиштиринден өске-даа техника ажыглал чок тургулаар. Ындыг үеде хамаан чок, черле аът транспортуң ажыглаар болза, Тожуның колхозтарынга дыка каналталыг болгаш ажыктыг ийик.

Ниити экономиктиг айтырыгларже кичээнгей салбас чорук көдээ ажыл-агый будүрүлге эргелелиниде-даа, колхоз баштаар черлеринде-даа бар. Чижээ, ажыл төлевирин ап көрээли. Чаңгыс кижиниң күүседир ажылын 2—3 кижиге кылдырар чоруктар бар. А төлевирин ол 2—3 кижи үлежирге, өкпеленчиг болбас аргажок.

Көдээ ажыл-агый талазы-биле четпестерниң бир чылдагаанны удуртулгада. Тожуның көдээ ажыл-агый будүрүлге эргелели бо-ла айтырыгларны кыминың-даа дузазы чокка эдип ап болур аргалыг. Ынчалза-даа ол эргелел мынчага ону аңаа-ла демдеглээринге өйлежип, шиитпирдевейн келген.

О. НАМЧЫЛАК.
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

ЧЫЛГЫ МАЛ ДУГАЙЫНДА БОДАЛДАР

Чылгы малды тыва улус эрте бурунгудан бээр өстүрүп келген. Кижиниң аъды ооң эң-не идегелдиг өнүгүү дээрэзи тыва тоолдардан болгаш ырлардан билир бис. Тоолдарның маадырлары аъдының дузазы-биле болуунуң дайынналырын тиилээр, бергелерни эртер турган.

Тывалар шаанда аъды өлүрге, ооң бажының сөөгүн черже ана-ла октавас, ыяап-ла ыяпка алып каар чораан. Ол дээрге хүндүткелдии бир демдээ болур. Көшкүн чораан улуска аъттың ажык-дузазы улуг турган.

Амгы үеде машина-техниканың сайзырааны-биле холбаштыр аъттың ажык-дузазын чедир үнелевес апарганы хомуданчыг. Чамдык ажыл-агыйларның улуруткулулары чылгы малды өстүрериин ажык чок дээр хөөн-биле ону төткеглеп турганы чажыт эвес. Чижээлээрге, 1940 чылда Тывага чылгы малдың баш саны 70 мун хире турган болза, ам чүгле 30 мун хире-дир. Эң ылангыя Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем районнарда чылгы малдың баш саны дыка эвээш. Чаа беш чыл планыя ёзугаар республиканың колхозтарында, совхозтарында чылгының баш санын 35 мун чедирери көрдүнген. Чылгы малды өстүрер дугайында докпаал, шиитпирлер хүлээп алдынган, ол ам боттанылгада. Эрткен ийи чылдың дургузунда республикада чылгы малдың баш саны элээн өскен, ооң иштинде белериниң саны көвүдээн. 1967 чылда 26 аъжылагыйлар 100 беге онаштыр 75-тен 93 чедир кулунларны алган. Дыка хөй чылгычылар ССРЭ-ниң улус аъжыл-агый чедиишкинериниң делгелгеинии медальдарыбиле шаанактыкпаан. Тывада чылгы малга тааржыр одырлар элбек. Ол чорук чылгы малдың баш санын 5—6 катап көвүдедир арганы берип турар.

1967 чылда республика ниитизи-биле 100 беге онаштыр 71 кулунну камгалап алган. А «Улуг-Хая» совхоз биле «Х Улуг хүрээ» колхоз харын-даа 90—90 кулунларны 100 беге онаштыр алгылаан. Бо чылын Эрзин районунуң Ленин аттыг колхозунда Базыр Хангай, Лопсан, Дагба, Каа-Хемниң «Тиилелге», Бии-Хемниң «Искра» колхозтарында Назытай Назыты, Михаил Бичижик олар 100 беге онаштыр 86—87 кулунларны камгалап алганнар. Бо дээрге чылгы малды өстүрериниң улуг аргалары бар дээрзин тодаргай балыткап турар.

Эрзин районнуң аъжыл-агыйларының экономиказында мал аъжылы кол черни эзлеп турар. Эрткен чылын ында Ленин аттыг колхоз чылгы мал эъдинден 15.862, «Мөрен» колхоз 14.514 рубль орулганы алган. Чылгы мал эң-не чиик бот-үнелиг эътти берип турар. Мында бадыткал кылдыр мындыг сан-чурагайларны киирип болур. 1967 чылда республиканга бир центнер аът эъдин бүдүрериңге 40 рубль үнген турган болза, бир центнер инек эъдин бүдүрериңге 81, хойнуунга 63, хавайныңга 143 рубль чырыдаттынган. Бо дээрге ниити республиканга байдал-дыр. А туспе аъжыл-агыйларны ап көөр болза, оон-даа чавыс. «Найырал», «Тиилелге» совхозтар бир центнер аът эъдин бүдүрериңге чүгле 14—20 рубль чарыгдалды үнүдүп турар.

Чылгы мал эъдин, эң ылангыя туспе черинин чону чемге хөйну хереглеп турар. Улуг сооқта чылгы мал эъдинден кылган мунну ижип ааргаа, кижи сооқка белеп лоймас деп улус чугаалажыр. Ол шын. Чылгы болза кончуг аргысилиг мал. Чамдык аътгар акпас сугну безин ишпес, багай сигенни чивес. Чылгы малдың ханындан янзы-бүрү эмнерни, ылангыя оспа, чума дээш ышкаш дарыгларга удур эмнерни кылып турар. А бе судуңден кылган хымыстын аъжык-дузазы кымга-даа билдингир.

Чылгы малдың шак ындыг аъжыктыы чедир үнелеттинмейн түрары хомуданчыг. Аъжыл-аъдының аъжык-дузазын база үттүп болбас ужуруут бис. Үш-дерт километр чер баар азы үүр эвес чүүк сөөртүп алыр дээн болза, ыяап-ла «машина черек» дээр хөөннер бар. А Казахстан, Киргизия ол ыңчаар болза, 3 км хире ырак черлерге улуг эвес чүүктү чүгле аът-биле сөөртүр кылдыр доктаатқан. Биске ындыг негелдени доктаатса чүге тааржыппазы?

Бистин республикада хымыс кылып турар черлерни салза базын санап болур. Эрткен чылын «Тиилелге» совхоз 30 аъжыг бени саап, «Чедер» курорттуң хымыс-биле хандырып келген. Хымыстың хереглээр черлер эмнелелгер, уруглар албан черлерин, курорттар бисте бар. Хымыс фермаларын «Барлык», «Шекпээр», «Улуг-Хая», «Элегеес», «Өөк», СЭКПнин XXII съездизин аттыг совхозтарга, дүржүлга станцияларына болгаш өске-даа аъжыл-агыйларга организастап болуруунуң ' аргазы бар.

1967 чылда малдың баш санын өстүрериниң планын республика 93 хуу күүсеткен. Амдыгаа чедир 100 баш беге онаштыр ап турар чаш толдун саны эвээш. Чижээлээрге, эрткен чылын Бай-Тайга район 100 беден-не 54, ооң иштинде «Карагай-Хая» колхоз чүгле 32 кулунну камгалап алган. Ол ышкаш «Межегей», «Найырал», «Тиилелге» совхозтарда байлал база ооң дээредевес.

Чылгы малды республикага азырап өстүрериниң дугайында санаа-бодалдарыны чамдык эштер моон мурнунда «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның арыннарынга бижип тургулаан. Бо талазы-биле мен бодумнуң бодалдарымны база илереийн. Кол-ла чүүл болза, чылгы малдың аъжык-дузазын үнелеп, ол дугайында айтышкыны, шиитпирлерни хажык чокка күүседириир болур. Чылгыны өстүрери кончуг эштир. Чүге дизе ол будун чылдың дургузунда чер өзүүн өттаар, улуг харлыгда безин тоовас. Харын-даа чылгы мал кастының оъттаар болганда, ооң чораан черинге кыжын хой кадарарга база эштир. Чылгы малга хой чем, сиген хереглеттинмес. Чүгле аныяк малдарга — кулуннарга, бөгбаларга немелде чем хереглеттинер. Ооң үжурунда чарыгдал чүгле чылгычыларның ажыл төлевиринге үнер.

Чылгы малды аъжыглаарынга дериг-херексел база херек. Ол чүүлдер бисте дыка эвээжээш. Ынчангаш терге, шанак, эзер болгаш өске-даа хереклерни кылырын организастаары чугула. «Аът тыпты бээр, а эзер тывылбас» деп чамдык улустуң чугаалажып турары таварылга эвес-ле болгай.

Сөөлгү чылдарда республика масштабы-биле Назыны хүннеринде аъттар чарыштырып турар апарганы кончуг өөрүнчүг. Ол ышкаш колхозтарга, совхозтарга, районнар төптеринге аът чарыжы база болуп турар. Ынчалза-даа республика төвүнге доктаамал аъжылдаар ипподромну (аътгар чарыштырар черни аъжыдары эргежок чугуда деп бодаар мен. Чыл-бүрүде-ле Назыны хүнүнде тур ипподром кылырынга барык 5 мун хире рубль чарыгдаттынып турар. Ындыг хөй чарыгдалды үндүреринин орунуга, чаңгыс катап хөй чарыгдалды, күштүг үндүргеш, доктаамал аъжылдаар ипподромну тудуп алыр болза аъжыктыг дээрзин экономиктиг санаашкыннар көргүзүп турар. Ипподром чүгле аът чарыштырарынга хереглээр чер деп билир болза шын эвес. Ол дээрге хамыктын мурнунда чылгы малдың уксазын сайзырадырынга хамаарыштыр организастыг хемчеглер: чылгы маа делгелгелери, эъзыбүрү курстар, семинаптар чоруудар чер болур ужуруут. Бир эвес Кызыл хөөрайга доктаамал ипподромну аъжыдар болза, аътты дыштанызга хүннеринде хелеп-леп ачылыдыр пункт база туруп болур. Бистин аныяктарывыс аът мунарынга кончуг ынак. Ёзулуг ипподром тургустуна берзе, Кызылга хымыс салгылаарын организастаарынга база эптир.

Республикага чылгы мал аъжылын сайзыралыр дугайында бодалдарын, санаалдарын эштер солуннарга, радиога биижирип чугула. Оны барымдаалаашкы чогуур черлер боттуг хемчеглерин алыр ужуруут.

С. ХЕРТЕК.

ДЕТКИП ТУР МЕН

Бистиң республиканың байдалынга чылгы малды өстүрери таарымчалыг, ооң аъжыктыы өске малдардан тудак чок дээрзин бадыткаан авторларның чагааларын «Шындан» улуг соңуургал-биле номчуп танышпышаан, эштеринге ол саналын бүрүн деткип тур мен.

Чылгы малның аъжы бичe дээрзи чогум чүүң-биле тайылбырлаттынарыл? Бо малдың өөрүдезинче кичээнгейниң сулдааны кандыг чылдагаандал? Бо айтырыгларга ёзулуг-ла дорт харыынны мал аъжылының тускай эртемниглери берип болур. Ындыг турбуже борта тодаргай харыы тывылбастан турары дыка хөй кижилерниң сеткил-сагыжын дүвүредип турар. Республиканга чылгы малды өстүрериниң келир үеде аъжыктыын билип, ол дугайында боттарының санаал-оналын киирип анаа харыы маналаан кижилер кайы көвей.

Чамдык аъжыл-агыйларда чылгы малдың баш саныи өстүрериң херекке албас, оларның үчёт-отчётун шыны эвес кылып, аъжаазда-тежээлии сударадыр фактыларның бары чажыт эвес. Ооң баш санының өөрүп көвүдевейн турарының бир чылдагааны ол деп бодаар мен. Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга районнарга денүзөрге, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнарының дескээрлерин аъжык, делгем шыналарлыг. Бир эвес чылгы мал дагзыг, бёдик чердерге таарыштырбас дээр болза, бо районнарның аъжыл-агыйларында бо малды өстүрүп, чүгле ол аъжылдыг совхозту азы колхозту чүге тургузуп болбазыл.

Чылгы малдың аъжы бичe дээр хөөннериннң тыптып келгени, ол малды эът, сүт продуктулуг кылдыр өстүрүп көвүдетпейн, ооң транспортка аъжыглалыы чугулалап корбейн, хомут, дуга, терге, шанак дээн чежектиг аът хереклеринга чаарты кылбайн, чеп аъжыглавайн турарында. Оон аңгыда чамдык малчыннар харык чок-ла чер чедерде ыяап-ла машина, трактор херек дээр апарган-дыр. Бо база-ла аъжыл аъдының уттуңдуруп турары ол ышкажыл. Кижи бодаарга, 5—10 км ыраакка техника аъжыглаан, көвей акша-хөрөнгү, кыпар-чаар материал чарыгдап турарының орунуга, аъжыл аъдын аъжыглаар болза, ооң аъжыглалының үнези чиик болур ужуруут.

Ынчангаш тыва улустуң шаг тоогуңүнден бээр аъжыглаан келгени чылгы малды республиканың аъжыл-агыйларынга өстүрүп, ооң үнсаазын эки-жидеринче кичээнгей салыры чугула.

У. КАРА-ООЛ.

«Найырал» совхозтуң Үрбүң салбырында мал эмчизи.

„Далайга бодаарга...“

«Чылдагаан эвес, сыллагдыр» деп чүүл декабрь 14-те үнген «Шынга» чугаалажып көөрү-биле чырыттынган. Ол чоптуг чүүлдү номчаашаа, ону изии-биле деткип, аңаа холбаштыр бодумнуң бодалдарымны чугаалаксадым.

Төрелдерим, эш-өөрүм хүлээп аъдырын, үдээрин болганчок-ла арагалаашкын-биле холбаштыра бээр, ооң уламынган чүвениң өйүн эртирип, оңүн хуудуруун каапташ таварылгаларың бо-ла болдуна берген тургулаары оныа харааданчыг. Араганы кажан, каяа, чүге ижип турарын хамыны-биле бодап, шынгыызыбиле сагыттынар ужурлуг. Буда болган черлерге, аъшчем магазиннериниң чоогунда кудумчуларга эртир ишкеш, ушкулап калган чыгыылаар кижилериниң үстүнде чүүлдерни сагывааныңнан, бодаанаашңдан ынчан баары биледингир. Моолдуң хоочун шүлүкчүлериниң бирээзи, улус-туң ыяаажызы, алдарлыг йяраалчы Чимидийн Жигмит бодунуңуң бир сургаал аланыг шулүүнге мынчаар ырлап турар:

Наадымга ойнап хөглеп,
Нары-шөэр чок дойну
дойлаашаш,
Арат чоннуң херээ дээштии
Аяавысты көлүрер бис.
Ишчилериниң байырынга
Ишпенер деп сөглевес мен,
Ашак, кадай сөөгүн ишсив,
Алгаг, йөрээл сөөгүн
ыныыаал.
Идээледир ишпес болза
Ишпейн канчаар, ижип
болур.
Ада-чуртка бараан бооруң
Арагалаашаш, үтпас херек.
Үдээшкиннер, ужуражылгалар, күдалар үезинге эртир ишкеш, ажыл шагынган озаллаар, хөй-ниитии хүлээлгеиин

үттүр, харын ону чөптүг чылдагаан кылдыр санаар сагыштыг ындыг бодалдар шуут-ла ишп эвес. Чамдык эштер улуг өртектиг эт-херекселдер азы хеп-даа садып алгаш, ону «чүүр» дижип алгаш, арагалаар чаңчылды тып турары чылдагаан эвес ёзулуг-ла сылдаг ол. Эт-херексел тып азы садып алганда ону «чуп», арага ижер чаңчыл тыва улустуң бурунгу төөгүзүнге безин турбаан. Оон туружук Чаа чыл шагаалаарынга тыва улус аъш-чемнин бүгү дээжилерин белеткеп турган, араганы ажерп анаа албан эвес деп санап чорааннар.

Өнүктер ужурашкаш, эртир ишкен бир фактыны чугаалап көрейн. 1965 чылда бир хурал үезинде «Кызыл» гостинницага Улуг-Хемден келген бир эш-биле кадыы. бир ереэлге турган бис. Бир чер чораш келиримге, кадыы турар эжимнiң өнүүу — Улуг-Хемден эш келген, ужуражылга арага-биле эгелей берген мынчаар ыяап-ла аныяктарны тускайлап чаалаш, оларны арагалдыр чүүлдер база тыптып турар апарган. Ындыг чорук бистинг «Тес-Хем» совхозка бо чайын болгулап турган.

Арагалаашкының хөй-ниитиниң ажыл-агыйынга чедирер бээр аар үржүктарын болдурбас төлээре, анаа үзүр төлээгай дээштиг хемчегларни хөйенитинин күжүг-биле алыры чугула. Чижээлээрге, районнарже үнүп турар автобустарга эзирик кижилер олуруп алгаш, өскелерге дыш бербес таварылгалар бо-ла тургунаар. Өске пассажирлер оларны милиционига чедирип бээрин дилээрге, автобус чоладачыларын ышкаш, тургусса кандыгыл деп санаадыг мен.

Б. ДОЮНДУП,
Тес-Хем район.

Чооду Бакхөөевич Шаравин 1957 чылда Кызыл хоорайга киномеханиктерниң 4 ай хуусаалыг курузуун доосхан. Оон бээр 11 чыл киномеханиктен ажылдап келген. Амгы үеде Тес-Хем районуң Чодураа колхозунуң төвү — Бөлдир-Арыг сурда кедээ клубуун киномехзнигинде ажылдап турар. Ол бодуңуң онаашкан ажылынга ак сеткилдиг ажылдап турар. Чооду Шараавия 1965 чылдың тоңга кино көргүзер планын 11 айларның иштинде-ле, ады 120,2 хуу күүсеткеп.

ЧУРУКТА: киномеханик Чооду Шаравия ажыл үезинде.

С. ЧАЖЫН-ООЛДУҢ фотозу.

Номчукчулар бижип тур

БИСТИҢ КОЛХОЗТА

Чөөн-Хемчик районда «Октябрь 30 чылы» колхозка мурнунда чылдарда чунар-бажың-даа, клуб-даа чок турган. 1968 чылда чаа чунар-бажыңны база бус-биле чылыдар, бүрүн дериг-херекселдиг клубту ажыглалга киирген. Чаа клубувуска Күрүненниң хогжум-шиин театрының артистеринин «Хайыраан боот», «Ынакшыл болгаш өжээн» дээш оскеда шиилери-биле аалдап келирин күзедивис.

* * *

Бистиң колхозтуң төвүнде кодээ магазинде садыгжылар Ооржак Серен адышкылар бараан саарылгазының планыя 3-кү кварталда 120 хуу күүсетпеннер, а 4-кү кварталдың планыя күүседириңге бүзүредиглер. Чаа бараанналарны азы малчыннарның чагыткан бараанналарын райпо склададындан алган дораан-на, малчыннарга чедирип, үнүүшкүнүт садыглаашкыныңа кылып турарлар.

Ооржактың чүгле план күүседириңге өйлешпейн, магазиниң иштии, даштын арыг-шөөвр тургузун, бараанналарны эки чүүрүм чыскаалдыг делгеп, магазинии ажылдаарынга таарымчалыг кыздыр чылыглан алганнар. Олар садыл алыкчыларга эптир-ээлдек. Магазин чогуур шагында ажылдап турар.

О. САЙЫН.

* * *

ТӨЛЕПТИГ КИЖИ

«Улуг-Хая» совхозтуң Алдыы-Шыиаа суурда коммунист Ондар Доспанай Торуңмайович ыазы хары дөгүй берзе-даа, совхозтуң кандыг-даа ажылыңга илепкейлиг киржип турар.

Ол чайгы үеде сиген кезип турган, күзүн кыштагда кажаалар септежип, чылыглажып, чаа кажаалар тудуп турган, ол ажыл доостурга Алдыы-Шыиаада 350 баш чап ойгаларга чиртир сиген савап, чарга илбырадыр хаймидырар черде ажылдап турар. Ыяаа ажаакчылары О. Хавак. М. Дыртык-оол, В. Үйнүк-Кок болгаш өскелер-даа бызаалларга чемин экп хоолдуур белетткен түрөөш дээш Д. Ондарга өөрүп четтиргенин илередип турар.

Совхозтуң директиги черп, партком Доспанай Торуңмайовичиниң ыяш-ажылын үнелеп кергеш, каш удаа үндүлел бижип-биле шаңнаан.

А. МАЧЫЛАЯ.

Улуг-Хем район.

* * *

БӨРҮЛЕРНИ УЗУТКААР

Амгы үеде Чөөн-Хемчик районда «Искра» колхозтуң девискээринде бөрү ковудеп, харын ниитиниң малынга хорамча-даа чедирип турар апарган. Чүл дээрге чоокта чаа өөр 9 бөрү Поштуг-Чүректе Доржуңуң кадарыс турар хураганнарындан 5 баштыг хораткан.

Бөрүлер чүгле «Искра» колхозтуң девискээринде эвес, Шеми, Чыргакы ыңчаар база ковудеп турар. Соолгу үеде бөрүбиле демнеел кошкаан. Бөрүңү узутказарынче аңнаыр ажыл-агый чедирер болгаш кодээ Советтер күштү салыр, боттуг хемчегларни ап чорудары чугула.

М. МАЖАА.

Чылдың сөөлгү рекорду

Каунастың күш-культура институдунуң студентизи он сес харлыг Арунас Виткавичиус чылдың сөөлгү рекордун чедип алган. Литваның күбогун алырының командалар маргылдаазынга ол 17 метр 55 сантиметр ырадыр ядро октаан. Чүрттүү оолдар рекордундан ол 12 см ажыг болгаш хааглыг оран-савага оолдарның чаа чедишкини болган.

(СЭТА-ның корр.).

Бичии эму боттаныр бе?

Душанбе зоопаркынга эму куш биргээ-ле 700 грамм деңгээлиг тос могаан чүүрга төрөөн. Түттүрганда ол куштуң төрүүру кончуг хаая болгулаар. Түттүрган Лондон зоопаркынга турганнардан сөөлгү 50 чыл дургузунда төрүттүнген кара чаңгыс эму куш ол болган.

Чүүралар төрүттүнгеле, ийеп ажыл-төлдүг болур дүзайыкда оон ынай сагыш салбастай бээр. Чүүралараны ада-эму 50—60 хүн дургузунда боттандыр балар үлдээгелеп. Чаа солдарын бага ол алараар болгаш дорукпаан.

Душанбе эмузу моратты берген: ада болур үүлдеп удаеайн шүүтсынер апарган. Оон зоопарк ажылдакчылары чүүралары ол черниң куш фабриказының инкубаторунче чорудыптыр дижи берген. Ужее ажылдакчы үолун сума бээрге, ада-эму үелеей берген. Уязынга катап олуруп алгаш, шынал-ла ооларын боттандырар сагыштын көрүүге берген. «Адазының кайы гире шүдүргү могалуу чоокку келир үеде кесту бээр.

В. МЕДВЕДЕВ,
А. НЕМИРОВСКИЙ,
СЭТА-ның корр.

Душанбе.

Доң эътти, балыкты эргизери

Соок черге эът доңуп турда, ооң савының чамдыызы эът дырандыларындан үнгеш, оларның ораазында кончуг үүрмек хевирлиг кристаллдар болуп доңа бээр. Эътти шын эргизерге, ооң савы дырандыларга катап сиңер болгаш эъттиң амданныы, хоозулуу база чеминиин хевээр эки болуп эптар.

Эътти чоорту эргизекеи тудум-на, ооң савының чидирии эвээш болур. Ынчангаш эътти чылытқыш ой-тан температураларга (14—16 градус турда) будунге эргизер херек. Үүрмек кезектер кылдыр одура шанкылап каан эътти эргизерге, ооң савының чидирии эътти дезинзиниң 10—12 хуузу чедип турар. Савы ынчаар сарыгыш калган эът кургамзык, амдан чок болгаш хоолулуг эвес апаар.

Сугга ылангыя чылыг, азы изик сугга эргизеген эъттиң савының чидирии кончуг улгадыр; ону ынчаар эргизеп эки.

Доң балыкты эргизерге ооң савының чидирии эвээш болур. Ынчангаш плотва, деш, ала-буга чажыктыг доң балыктарны сугга үш-дөрт шактар иштинде тургузуп эргизер. Осетрина, белуга, севрюга дээш оске-даа кызыл кештиг балыктарны эътжилештир чылыг черге салып эргизер херек.

Эрзин эътти, балыкты дораан хайындырган, азы хаарган чемге хереглээр, оларны үр эриг чыттыраргa удаткан чок үреп болур болгаш чемге ажылгал чок апаар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

БРЫНЗА (БЫШТАК)

Бо быштакты хөй иеруузунда шээр малдар (хой, өшкү) судуңден бүдүрүп белеткээр болгаш эвээш кезиниде инек судуңден база белеткеп кылыр.

Сүтте бар ажыктыг бактериялар оон белогун ажыдып тараткаанының ужурундан белоктуң янзы-бүрү будумелдерин тыптып келир. Быштакта чаагай амдан кирип турар кислоталар сүтте чигиринип дузазынган тургустунуп турар.

Шээр мал судуңден белеткээр быштактың чигири төвроғ болгаш инек судуңден белеткеп оске-даа янзы-бүрү быштактардан ылгалбас. Ында үе—12-ден 24 хуу, белок—12—18 хуу, углевод — 3 хуу чедир, чем дузу — 6—8 хуу бар болуп турар. 100 грамм быштак 200—250 чедир калорияны бээр. Брынзадан оске быштактарда кальций, фосфор болгаш магний дустары дыка хой база янзы-бүрү витаминнер-биле байлак. Ылангыя В витамин эң-не хой. Ынчангаш быштак кижиниг организмиие эң-не ажыктыг болгаш улуг үнелиг чем продуктузу болуп турар.

Брынза быштакты хан эвээжээн болгаш хой хан чидиргеп күш-деңгели сулдааран кижилерге аъш-чемге хереглээрин сүмелээри чугула. Ону дузу хой болганындан хан базышкыны улуг база чүрээ болгаш кара бүүрээ ааруг кижилерге дузуун эвээжедир сорулга-биле нарын чуга кылдыр кескилээш, сугга какеын дузуун эвээжеткен чемге хереглээрин сүмелеп турар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Аалчылар аштырган СПОРТ

Барыын-Хемчик районда «Большевик» колхозтуң бокый спортчулары Тээли суурга аалдап келгеп, шыдыраага болгаш хоккейге эш-хуузунуң ужуражылгазын кыагаан.

Шыдыраага ийи таладан оң ийи кижи удур-дедир ойнаан. Аалчы Саан Данит-оолду Тээли суурнуң школаның башкызы С. Хуусаал-оол, Б. Дэйынчыны С. Кара-Сал («Большевик») ийи улаштыр чиик уткаан. Бай-Тайганың спорт човуделлининг даргазы Х. Киров биле С. Бадыныын, аалчы А. Европ биле М. Чигир-оол. М. Хомушку биле В. Дандар (Тээли) олардың салыглары хайыммашкан. С. Ооржак (Большевик) С. Монгушка баштайгы салыгда ештыргаш, дараазында хаймнашкан. Ынчангаш 5:5;6:5 санга тээлижилер тиилээн.

Хоккейге ужуражылга солуун болза-даа, шөл эдлери 17:5 санга чиигп-биле тиилеп алган. Тээлинин шилиндек күш-культурукулары удавас «Большевик» колхозка аалдап бааргы аазаан.

М. КЫРЛЫГ-КАРА.

Редакторуң оралакчызы Д. О. БЕГЗИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ: Уругларга дириг-чуруктар «Эрес-дидим Важа» 10, «Капитан Энриконуң шагы» 12, 2, «Истелге ажылындан таварылга» 4, 5.50, 7.40, 9.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Чидиг-кызыл парустар» 10, «Салтан хаан дугайында тоол» 12, 2, «Белектиг хааржакчыгаш» 3.50, 5.40, 7.30, 9.45 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чуня» 10.40, «Вий» 12.30, 2.40, «Шуут хоруглуг көргүзүглер» 4.30, 6.20, 8.10 шактарда.

редакциянын адрези

Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың, № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторлуң 24-63, редакторлуң оралакчыларының болгаш пропаганда кылдызының 35-24, кырыысалгалыг секретарының 23-35, партийни амыдырал кылдызының 23-54, культура кылдызының 37-13, кедээ ажыл-агый кылдызының 21-47, үлетүүр кылдызының 22-64, чагаа база совет тургузуг кылдыстериниң 21-27, информация кылдызының 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Соолун келбейн барганда 32-75 телефоннче болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында таралдага эргелелиниң типографизазы (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу 1).

ТС—01038.

Солун неделяда алды катап үнер

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үнелээттингеров

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 5 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 4 (7850).

Өртээ 2 көп.

1969 ЧАА чылче кирип тура...

Бистиң РЕСПУБЛИКАДА

ҮДЭЭНИВИС ЭРГИ ЧЫЛДА

«Суңпан» совхозтуң малчыннары беш чылдың үшүү чыды—1968 чылдың планныг өнээлдээрин хуусаа бетинде күүседир өөрүнчүг күш-амылчы түңнелдерни чедип алганнар.

Бүдүн чыл дургузунда үргүлчүлеп келгем социалистиг чарыш чамдык эки түңнелдерни берген. Тускай график ёзугаар Абаканның, Кызылдың зът комбинаттарынче муң-муң баш малды немелде деңзилиг ныдыр семирткеш дужаган. Совхозтуң мурнакчы малчыны Бады-оол Хертек 18, Дмитрий Киям 14, Ондар Кандем 11, Моңгуш Кара-оол 7 тонна немелде деңзини алганнар. Моөң түңнелинде «Суңпан» совхоз чүгле немелде деңзиден 550 тонна зътти нуруңеге дужаагаш, планын амыр күүседеткен.

Малчыннар өртүзүнге социалистиг чарышты кадбартып, оларның материалдыг сонуургалын кадүрген чорук мал амыдынга бе өөрүнчүг түңнелдерни берген.

М. САНЧАЙ.

„Тиилелгениң“ тракторизи

Тыва АССР-ниң алдарыг механизатору, «Тиилелге» совхозтуң хөөрүн трактористи Ондар Серенович Очур төлептиг кижи. Шаанда ада-иезин Сүт-Хөлге чурттап турда, тараа суттарган ачазынга чайгы лыштанылгазында дужаажып турган, ынчан-на чер ажылынга сонуургалдыг апаргының ол хөөреп орар.

1954 чылдың күзүнүнде шеригден халажып чаңып келгеш, Кызылга алды ай хуусаалыг трактористер курузунга өөренип киргеш, ону чедишкинниг дооскаш, ынчангы Сүт-Хөл МТС-ке налаңчыктап кезек ажылдаан. МТС-тин дирекциязы аныяк ярнин ажылга кызымаан, техникага сонуургалын өөренип киргеш, амгы Ак-Довурак хоорайның механизация үчилиштээринче комбайнерге өөредип чорулупкан...

Эш Очур «Тиилелге» совхозка 1961 чылда кээп тракторист-комбайнер болуп ажылдай берген. Хып дээн аныяк ярнин ажылга кызымаан, әдилээн техниказынга камнының № 6 трактор-хову бригадазының бүгү бежиңүнерин дораан-на эскерип каан. Хову ажылының талазы-биле Очурга кандыг-даа даалга бээрге ол ону ак сеткилдиг күүседип келген. Баштай келген чылында күскү чер аңдарылгазынга ажылдаан, сезон дургузунда 370 гектар черни шынарлыг ажылдап кылган.

Беш чылдың бирги чылы—1966 чылдың часкы, күскү хову ажылдарынга Ондар Серенович эң тергиин түңнелдерни чедип ап, совхозтуң бүгү механизаторларының ортузунда калбарган социалистиг чарыштың бирги черин ээлээн.

Мурнакчы механизатор ол чылын Тыва АССР-ниң Дээди Соединиң Хүндүлел бижин-биле шаңнаткан. Юбилейлиг 1967 чылды ол база-да багай эвес түңнеддиг үдээн. Ол күзүн 950 гектарның тараазын чаасканга кезип бастырган. Оон ол коргузуу совхозта эң дээре болган. Совхозтуң дирекциязы, ажылчын комитеди Очурну «Восход» деп чаа мотоцикл-биле шаңнаазын.

Ам ол часкы тарылгага эки белеткенир, В. И. Ленинниң төрүттүүгениниден бээр чүс чыл болуруңга төлептиг ужуражыр дээш калбарган социалистиг чарышка идепкейлиг киришкеш, эш Очур «Тиилелге» совхозтуң мурнакчыларының одуруунда киргеп. Ол Москва—Ленинград баар халас путёвка-биле шаңнаткан.

С. ДУКТУГ-ООЛ.

Чарыш күштелген

Эрзин районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң тудугжулары В. И. Ленинниң төрүттүүгениниден бээр 100 чыл болур оонга төлептиг ужуражыр дээш социалистиг чарыштың улам күштелдиргеп, сөөлгү үеле тудуг ажылдарының темпизи дургедеп турар. Бо чылын 15 орунныг кижи эмнелгезиниң, 60 уругларга турар чаа интернаттың тудугларын ажыглалга киргеп.

Кыш—тудуг материалдарын болгаш оттуулар белеткээриге таарымчалыг үе. Ынчангаш ам ийи звено тайгада ыяш белеткеп турар. Төрелчиде бир звено мал кажааларын тударынга херек ыяштың белеткелин дооскан.

Куналжап Седиптиң удуртқан звенозу оттуулар ыяш белеткелинде ажылдап турар. Баштайгы хүннерде ук звено 105 кубометр оттуулар ыяштың хап белеткээн.

Камныг эдилээр

Мөңгүн-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» колхозунуң техниктиг хандырылгазын багай деп болбас. Камныг, чөп ажыглаар болза, колхозтуң бүгү ажыл-агыйынга четчин болур техника бар. Ында-бүрү марканың 17 сааның автомашиназы бар-дыр.

Ук машиналарны хайыра чокка эдилеп келгенинден оларның чедиш үрелген, чолаачылар бажыңнарының чанында демир-дес эскиндизи боон чыдар. Машиналарның колдуунда-ла дутуйлары, шатун кезектери чок болуп турар. Ындыг артык кезектер колхозта чок болганындан машиналарны септеп ажыглаар арга тывызбастаан.

Бир эвес артель баштаар чери техника ажыглалын шыңгыы контрольга ап, бо талазы-биле ёзугаар ажылагыйжы байдалды тургускан болза, хайыраан машиналар мынчаар тоймагаттышпас шиик. Чамдык чолаачылар бичии-ле үрелген машинаны септеп, эдип алырын бодавас, харын-даа кезектерин адырып аппаар таварылгалар бар. Бетинки чижек бо: мал эмчилериниң «ГАЗ-69» деп чиик машиназы 1968 чылдың апрельде-ле үрелген олчаан турбушаан. Ам ол машинаның бүгү кезектерин улус адырып аппаргылаан. Ол ышкаш өске-даа машиналарның шак ындыг тоймагаалче шилчип бар чыдары хомудаңчыг.

Техниканың удаа-дараа үрелип турарының бир кол чылдагааны чүгле багай оруктарикте эвес, чолаачыларның машинага хайыра чогунда. Колхоз баштаар черинің чолаачыларга негелде чогун ажыглап алгаш, чамдык чолаачыларда арагалаштар, оон кедерезе эзирип алгаш, машина башкарар чүүлдер бар.

Колхозта 8 трактор бар. Бо хүннерде чүгле 4-ти шимчеп чорун турар. Бир «ДТ-54» деп трактор 1967 чылдың октябрьдан, «МТЗ-50», «МТЗ-52» деп тракторлар 1968 чылдың январьдан бээр кандыг-даа сентелгеде кирбейн турун турар. Үрелген тракторларның кезектерин дилээр дээш колхозтуң кол механиги Моңгуш Өпей-оол чиик машиналыг каш-даа удаа командировкалап чоруткаш, куруг келгилээн. Оон техника кадагалалының талазы-биле кылыкан ажыктыг чүвээн чок.

Хөй-ниитиниң акша-хөреңгизи-биле садып алган бүгү техника шак мынчаар буданалын турда, колхоз баштаар черн, колхозта ревизия комиссиязы бо байдал-биле эптежип турары чер-ле чиктиг. Кандыг-даа техниканың техникпит эдилгелерин чогуур ей-шаанда чорудар ажыл шуут уттундурган. Моөң удамыңдан чаа-даа техника чогуур хуусаазынга четпейн чыткаш, үрелип турары ол.

Механизатор кадрлар-биле ажыл колхозта дыка багай тургустунган. Билиг мергежили четпес кижилерни ажылга хүлээп ап, техника үрегдеп турары чажыт эвес. Машинага азы трактора ажылдадып каарга, бичө ажылдап чорүй шуут ардыг бээр кижилер тургун. Байы-Тайганың «Тээлиге» ажылдап турган, чурум үрээш ажылдан үндуртken Салчак Бичө-оол биле Салчак Эрес оларны ажылга хүлээп алгаш, бирээзинге «ГАЗ-51» деп автомашина, өскелинге трактор эдилеткеп каарга каш хонукта үрей муңун кааннар. Мурнунда херекке онаажып чораан Виктор Ооржак дээрги колхозтуң бир автомашиназын эзирик муңун турган, сан чок үрээн. Бо бүгү ажылагыйжы эвес чоруктуң түңнелинде колхоз улуг каражага таваржып турар.

П. УСПУН-ДОРЖУ.

РЕДАКЦИЯДАН: Бо чагаада дег техниканы багай эдилеп, кадагалап турар таварылгаңар республикаңның өске-даа чамдык ажыл-агыйларында чок дең болбас. Ыяңгыя келир часка белеткелдер-биле хөлбаштыр бо айтырыг ажыл-агый бүрүзүнге чидиг тургустунган турар апаар. Техникага хамаарышкан темага материалдыг-даа, шүгүмчүлелдиг-даа чагаалар чорударын редакция номчукчуларга сүмелеп тур.

Дүүнгү почтадан бир чагаа

Совет Эвилелиниң маршалы К. А. Мерецковту орнукшуткаңы

Январь 3-те Москва шеригниң шылгараңгай ажылдакчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры, Совет Эвилелиниң Маршалы Кирилл Афанасьевич Мерецковту сөөлгү оруктө үдээн.

...Совет Армияның В. М. Фрунзе аттыг Төп бажыңының Кызыл туң орденниг аалы. Бедик ширээниң кырында веноктар, чечектер болгаш ногаан чүүлдериниң арааныда К. А. Мерецковтуң мага-бодунуң хүлүн, кадагалаан хааржак. Кажыдалдың кожаазы-биле кажызаан чуруктуң баарында кызыл атлас сыртыкчыгаштарда полководчуунуң шаңнатканы Совет Эвилелиниң Маадырының Сылдызы, орденнер болгаш медальдар.

Кажыдалдың аялгалары дыңналып турган. Чон хааржактың чаны-биле соксаал чокка эртинчаан. Хүндүлел таңнымылы үш минута болгаш-да солчуп турган. Чаа-чаа веноктарны залга киирип эккеп турган.

12 шак 30 минута. Мөчээн кижиниң мага-бодунуң хүлүн кадагалаан хааржакты тургускан залче киирнин соксаткан. Залга К. А. Мерецковтуң чоок кижилери, өөнүктери, аштери болгаш соратниктери арткан. Чарлырының сөөлгү минуталары эгелээн.

Орнукшудулганы организастаар талазы-биле комиссияның кежигүннери кажыдалдың аялгазы дыңналып турда, хааржыкты Совет Армияның Төп бажыңындан үндүрүп эккелгеш, катафалктың кырынга тургузуп каан. Кажыдалдың соңгу-мөргүл ёзулаашкыны Кызыл шөлче чорупкан.

Эвилелдер бажыңының чанынго кажыдалдың соңгу-мөргүл ёзулаашкынын Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың удуртукчулары уткаан.

Мөчээн кижиниң мага-бодунуң хүлүн кадагалаан хааржакты катафалктан дүжүргеш, үтер-боо лафетизинге тургускан.

...Кызыл шөл. Москваның ажылчы чоннарының хөй санныг төлээлекчилери ында чыылган. Индирлерде — Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң маршалдары, генералдары, адмиралдары болгаш офицерлери, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң министрлери, партия болгаш хөй-ниитиг организацияларының төлээлекчилери, хамаатының Президиумунуң болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочун киржикчилери. Даштыкы чурттарның элчин черлериниң чанында шериг, шеригдалай болгаш шериг-агаар аттаашелери база ында.

Шелге чыскаалган шериг кезектери дайынчы туктарны мөгейтп туткан.

Кажыдалдың соңгу-мөргүл ёзулаашкыны В. И. Ленинниң Мавзолейниң баарынга докпаагаан. К. А. Мерецковтуң мага-бодунуң хүлүн кадагалаан хааржакты үтер-боо лафетизинден дүжүргеш, бедик ширээниң кырынга тургускан.

Мавзолейнин индиринге эштер Г. И. Воронов, А. Я. Пельше, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, Д. Ф. Устинов, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев үнүп келген.

Орнукшудулганы организастаар талазы-биле комиссияның даргазы, Совет Эвилелиниң Маршалы М. Х. Багрямян кажыдалдың митингизин СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың даасканын ёзугаар ажыктаан. Бөгүн совет улус, Армияның болгаш Флоттуң дайынчылары шеригниң шылгараңгай ажылдакчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры, Совет Эвилелиниң Маршалы Кирилл Афанасьевич Мерецковтаң ханы кажыдал-биле чарлып турар-дыр деп, ол чугаалаан. Чепсектиг Күштериниң база бир идепкейлиг тургузукчузу, Коммунистиг партииның болгаш социалистиг Төрөөн чурттуң шынчы оглуң сөөлгү оруунче үдеп тур бис.

Маршал Мерецковтуң бүгү амыдыралы Коммунистиг партиянга, социалистиг Ада-чуртка кызыгаар чокка бараан болурунуң бистерге үлегер-чижээ болур. Совет дайынчыларының болгаш бистиң бүгү улузувустуң тураскаалынга ол кезээде кадагалаттынар.

ССРЭ-ниң Камгалал министериниң бирги орлакчызы, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң Кол штабының начальниги, Совет Эвилелиниң Маршалы М. В. Захаров, СЭКП-ниң Москва хооркомунуң секретары Л. А. Борисов, полк командири гвардия полковник Г. К. Моисеев олар митингиге база чүве чугаалаан.

Кажыдалдың митингизи дооскан. Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың удуртукчулары К. А. Мерецковтуң мага-бодунуң хүлүн кадагалаан хааржакты көдүрүп алгаш, Кремльдиң ханаазынче угаазаш чорупкан. Артиллерия-биле салют үезинде хааржакты Кремльдиң ханаазында салгаш, мрамор плита-биле дуглаан, ында мынчаар бижээн:

Кирилл Афанасьевич
МЕРЕЦКОВ

7	30
18—97	19—68
VI	XII

Совет Эвилелиниң гимниин чаңгыланып үнген.

Совет Армияның дайынчылары Совет Эвилелиниң Маршалы мөчээн К. А. Мерецковка сөөлгү шериг ёзулалын кылбышаан, Мавзолейнин баары-биле бир дески базып эртken.

(СЭТА).

СЭКП-НИҢ ТӨЛЭЭЛЕРИ ПРАГАДА

ПРАГА. (СЭТА). ЧКП ТК-ның чазааның ёзугаар Чехословакияда чорун турары СЭКП ТК-ның төлээзи СЭКП ТК-ның секретары К. Ф. Катушев баштадыр Праганың партия организациязынга аалчылар болуп чеде берген.

Праганың партия организациязы чуртта эң улуг хоорай партия организациязы. Ында 172,356 коммунистерни каттыштырган 3.025 эте организациялар бар.

ЧКП-ниң Прага хооркомунга төлээлер ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, хооркомнуң бирги секретары Б. Шимон, хоорай комитединиң секретарьлары болгаш Президиум кежигүннери-биле, партия активиниң төлээлекчилери-биле ужурашкан. Эш-хуузунуң ак сеткилдиг бесседазынга ЧКП-ниң хоорай комитединиң удуртукчулары найысыалдың партия организациязының ажылынның дугайын чугаалаан. Боттарының талазындан совет аалчылар СЭКП-де партия ажылын организастаанының дуржулгазын чехословак эштерге таныштырган.

СЭКП-ниң төлээлери Чехословакияның профсоюзилердиниң Төп чөвүлелиниге баргаш, Чехословакияның профсоюзилердиниң Төп чөвүлелиниң даргазы К. Полачек болгаш чехословак профсоюзилердиниң өске-даа удуртукчу ажылдакчылары амгы үе-чадазында профсоюзилердиниң байдалын таныштырган.

Сорулгазын күүсеткен

Өвүр районнуң «Кызыл тук» кодээ ажыл-агый артелиниң складынга малга концентраттыг чемнерни чуурун белеткээр херексел тургузуп ажылдаар 5 кижи составтыг звенону тургускан. Склад эргелекчизи эш Т. Айдыс-оолдуң удуртқан звенозу 1969 чаа чылга чедир ол механизмни тургузуп, ажыглалга киирер сорулгалыг турган.

Звено чаа чылдың бүдүүзүнде сорулгазын күүсеткен. Хүнде үш тонна 300 килограмм тараанны чуура дээрбедээр херексел-биле кап хонуктуң иштинде 15 тонна арбай, суланы чуурган. Бир эвес бо-ла темп ёзугаар ажылдаар болза, 100 тонна арбай, суланы 33 ажыл хүнүнде чуура дээрбеден кааптар.

Чаа чылдың баштайгы хүннеринде концентраттарны малга ынчаар белеткээри чедишкинниг үргүлчүлеп турар.

Д. ООРЖАК.

База катап тайгаже

Тожу районда «Совет Тыва» колхозтуң ачылары бо хүннерге чедир 685 кишти, 4111 диннии белеткел пунктузунга дужаагаан.

Аңныыр сезону эгелеп турда боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин күүседип, эрес аңнаан ачылар бисте бар. Аныяк аңчы Кол Агыына 32 киш. 62 диннии. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Даржаа Эрестол 31 киш. 110 диннии өлүргеп.

Аңчылар ыракка тайга, сыннарже база катап аъттанып үнүпкен. Колхоз баштаар чер аңчыларны транспорт болгаш аъш-чем-биле бүрүп хандырган. Эш Агыына 8, эш Эрестол 9 кишти өлүрүп акказарын хүлээнген.

Б. ЧИГЖИТ.

Хоочун чылгычы

Улуг-Хемде Жданов аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң чылгычызы Балчыыр Балдан-Доржу ук ажылда ам 14 чыл ажылдап турар. Ол баштай чылгычылап кирерде колхозка 150 баш чылгы мал турган болза, ам артелдиң чылгызы 725 баш чедир өскен. Эрткен 1968 чылда төрүүр 100 баш беге онааштыр 94 күлүнну менди камгалап алган. Чаа 1969 чылда хүлээлгези 100-ке онааштыр 95 күлүн. Алган социалистиг хүлээлгезинге чедишкинниг күүседир дээш эш Балчыыр чылгызын Чодураа уныңүн чуга харлыг черлеринде одарладып турар.

Дуржулгалыг чылгычы болдуңүн күш-ажылчы чедишкиннерин В. И. Ленинниң төрүттүүгениниден бээр чүс чыл болуур байырдалга тураскаадыр.

К. ЯҢМАА.

Хөөрүн чылгычы

Улуг-Хемде Жданов аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң чылгычызы Балчыыр Балдан-Доржу ук ажылда ам 14 чыл ажылдап турар. Ол баштай чылгычылап кирерде колхозка 150 баш чылгы мал турган болза, ам артелдиң чылгызы 725 баш чедир өскен. Эрткен 1968 чылда төрүүр 100 баш беге онааштыр 94 күлүнну менди камгалап алган. Чаа 1969 чылда хүлээлгези 100-ке онааштыр 95 күлүн. Алган социалистиг хүлээлгезинге чедишкинниг күүседир дээш эш Балчыыр чылгызын Чодураа уныңүн чуга харлыг черлеринде одарладып турар.

Дуржулгалыг чылгычы болдуңүн күш-ажылчы чедишкиннерин В. И. Ленинниң төрүттүүгениниден бээр чүс чыл болуур байырдалга тураскаадыр.

К. ЯҢМАА.

Тес-Хемде «Ак-Эрик» колхозтуң төве кадарчызы Михаил Кумаевич Доңчүн—хоочун малчын. Ол 18 чыл иштинде бодуңүн артелиниң төвелерин кадарып, күрүнете эът болгаш дүк дужаар хүлээлгелерин үргүлчү ажыр күүседип келген.

Немец-фашистиг эжелекчилерге удур совет үзүстүң ыдыктыг дайынының киржикчизи Михаил Доңчүн бо хүннерде тайбың күш-ажылдың гвардейжизи болуп ажылдап турар. Эш Доңчүн арткан чылда 242 төвеин менди ажаган.

Михаил Доңчүн бодуңүн төвелерин хавырып чорда А. Алексеев чурукка тырттырган.

Декабрь 23-те чурттуң нефтичилери одаар суук түүлдүң юбилейлиг 300-кү миллион тонназын алган. Тетарында «Актюбанефть» № 2 нефть тывыш эргелелиниң коммунист Равс Гайнутдинов удуртқан участогунуң коллективиниң күш-ажылының үлүү мында база бар. Ук коллектив өрткен чылда 300-кү миллион тонна совет нефтиниң алыр хүн шалыпчы эдлерге ажылдаан. Коммунистиг күш-ажылдың ол участогун чурттуң нефтичилериниң социалистиг чарыжынга тинлекчи деп саваан. Күженишкининг күш-ажылдың 11 ажыг айлары эрткен. Наймаалдыг коллектив чыл эгезинден бээр барык ийи миллион тонна «кара алдынны» берген. Оон иштинде чеди муң тонна чыл планынга немелде болган.

Чуруктa: 300-кү миллион тонна нефтиниң алыр талазы-биле эдлегиниң киржикчилери. Солагай талазындан оң талазынче—Р. Гайнутдинов, операторлар М. Садыков, А. Кадыров, нефть тывыш талазы-биле мастер А. Суербаев.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Партия хуралы—улуг күш

Бистиң партия организацияларынга партийжи амыдыралдың ленинчи нормаларын болгаш коллективтиг удурткулганың принцивин шыңгыы сагыры партия организацияларының идепкейин бедидериниң, бүгү коммунистерни чогаадыкчы ажылче хаара тударының кол хевири — партия хуралы болур.

Партия хуралынга оон киржикчилерни айтырыгны партийжи ёзу-биле көөр, четпестерге эптеш чок шынарга кижизиттипер, идей талазы-биле дадыгар, политика талазы-биле озер, чон ортузунга ажыл чорударының дуржулгазып тыпар. Ынчангаш оны эки белеткээри мында кол рольду ойнаар. Хуралды чүгле бюро кежигүннериниң күжү-биле белеткээри четпес. Чугаалажып көөр дээн айтырыгны өөренип көөрүнге хөй коммунистерни киргиштирер болза, хурал шынарлыг, идепкейлиг болур.

Бо талазы-биле алырга, бистиң районнуң «Большевик» колхозта партком (секретары эш С. Өчур) черле эки ажылдап турар. Ында партия хуралы дайынчы байдалдыг, ханы утказыг, шүгүмчүелдиг байдалга эртип турар. Оон түңнелинде чугаалашкан айтырыгга хамаарышкан ажылга тавырымчазыг чүүлдер костүп келир, ол ындыг болуп турарга, коммунист бүргэү хүлээткен херээнге зө харыысалгалыг болур. Ынчангаш партия организацияларының аазы болүүнүң хурал бүргэү улуг ажыктыг болур.

Чамдыкта ол ынчаар чедип алдынмайн-даа баргылаар-ла, ынчалзажок партия хуралдарының киржизиндиҥчи ролюн улам бедидер арганы бээр чаа хевирлерни, аргаларны дилеп тывар оралдажышкынны кошкатпайн турар бис. Партия хуралын ийи, харын-даа үш неделя бурунгаар белеткеп эгелээр чурумну биске шуут чурумчудуп алыр болза эки, ынчангаш аңаа активти калбаа-биле киирип ажыглаар.

Чижээ, бүдүүлгеге чаа техниканы нептередиринмиҥ, хөй күш үнер ажылдарны механизаторларының айтырымын хуралга чугаадажыр дээн дижик. Активтиг азы комиссияның дугаазы-биле ол дугайында үүү кылдынганын хынаар, ажылчыннар-биле чугаалажыр, чаартыкчыларның саналдарын канчаар көрүп турарын тодарадыр, тускай эртемнигler-биле сүмележир, ажылда хожудангай чүүл бар болза, ону канчаар узуткаарының аргаларын дилеп тывар хемчеглерни алыр апаар.

Партияның хуралы болур дугайында чарлалды ол-ла хүн эвес, харын оон болурунуң ырак мурнунда кескү черлерге аазар, хурал болур черни эки белеткээр, тускай хапа солуну үндүрер. Хуралды ол ойүнде чыыр дээн чергелиг чүүлдерже улуг кичээнгей салыр ужурлуг бис. Бо талазы-биле бистe байдал дески эвес. Чижээ, «Шөнпээр» совхозта партком (секретары эш М. Хертек) партия организациязының мындаа чаагы отчёт-соңгудалыг хуралын эки чарлаан, коммунистер чогуур ойүнде бүрүн чыглып келген. Ынчаарга райпода партия организациязынга отчёт-соңгудалыг хуралды чарлаан хүнүнде болбайн барган, чүге дээрге райпомуң баштаар черинiң даргалары эштер Елисеев, Шойлаа олар, партия хуралын уттуп алганы ол ийикпе, командировкалап чоруй барганнар. Дараазында үнде хурал болганда далаш белеткенгени-биле илеткел анализ чок болуп, хурал шынар чок эрткен.

СЭКП-ниҥ Уставын ёзугаар партия хуралын ай санында чымыр ужурлуг. Хуралды ойүнде чымыр чорук партия организациязының ажылының черле чоруп турарының, бүгү коммунистерни идепкейлиг ажылдарынче мобилизостаар, оларның күжениишкиннерин чамгыс соргулгаже каттыштырып, улаар дээш оон оралдажыр турарының олын демдегтериниң бирээзи болур. Бистиң партия организацияларыкыстың хөй пурруузу ынчаар ажылдап турар болзадаа мында четпестер база бар. Чижээ, райпүүзөвөн чанында партия организациязынга беэин (секретары М. Сарыглар турган) Уставтың ол негелдезин үреп, хуралдарны кончуг ховар кылып турган болгай.

Партия хуралында бир чугула чүүл—оон чугаалажыр айтырыны. Маңаа чаңгыс дай хоолга турбас болбайнаан харын. Чүнү чугаалажырын түс-түе партия организациялары байдалды көрүп турган, боттары шиитпирлээр. Сөолгү үеде бистиң районда партия хуралдарының чугаалажып турар айтырыгларының тематиказы элээн янзы-бүрү болу бергени ооруучүг. Ай-айы-биле ол-ла айтырыгны чугаалажыр таварилгалар ховартаан, чижээ, ай планының, квартал планының күүсеттингени дээш, айтырыгларны үргүлүү катаптаар чорук чидип турар.

Идеологтуг ажылдың практиказын, чонның культура-амыдырал хандырылгазының, партийжи контрольдуң, коммунистериҥ авангардчы ролюн бедидериниң айтырыгларын хуралдарга моок мурнундаазындан черле хөй чугаалажып турар болу берген.

Айтырыгны шиитпирлеп алгаш, ону илеткээриниң, илеткелчилериҥ дугайында база чугаалаар хөрек. Илеткел — кандыг-даа хуралдың кол үүлү. Ол болза саналдарга угланышкынны бээр, коммунистериҥ коллективтиг саналгалын хевирлээр. Илеткел болза принципиалдыг шүгүмчүлелге болгаш бот-шүгүмчүлелге оруктуг ажыдыл бээр, кижилериҥ ажыы-биле чугаалажырын кыпсыптар, бодаалды хайындырып келир ужурлуг. Бо талазы-биле бистe четпестер ам-даа бар. Чижээ, көдээ ажыл-агый бүдүүлге эргелиниҥ партия организациязының отчёт-соңгудалыг хуралынга (секретары эш Гаямакметов турган) илеткел ажжок эрeнгей болган, коммунистериҥ ролюн коргүзүп шыдаваан, ажылче хамыдап кирбээн. Ындыг болурга, хуралдың шынары база багай болур болгай. Эки илеткелди хуралдың мурнунда белеткээр, илеткелчиге активчилерни дуалаштырар херек. Хурал богун, даарта болур деп турда белеткенип эгелээрге, саналарны чыып алза-да, ажылдың байдалының, кижилерниҥ ажылының дугайында хаңы сайгарылга чок болур.

Илеткел кылырда, тодаргай фактыларны, болуушкуннарны политика талазы-биле түңнеп көөр ужурлуг болгай. Чугаалажыр айтырыгның байдалын көрүп тургаш, илеткелчилин шилип алыры ажыктыг болур. Чижээ, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле коорүнүг дугайында айтырыгны чугаалажыр даан болза, илеткелчиге коммунистиг күш-ажылдың бригадазының азы цегинiң удуртукчузун шилип алыр болза, эки болур. А бо талазы-биле байдал бистиң районда амдаа чогуур негелдезинге четпейн турар, шуут чугаалаарга, мактаар чүве чок. Харын-даа партиниҥ чамдык организацияларының секретарьлары чүгле бүдүүлгелериниҥ, колхозтарының, совхозтарының удуртукчулары илеткел кылыр дээр хөөнүүг болуп турар. Маңаа активчилерни, анза коммунистерни калбаа-биле киириштирер херек.

Хуралга саналдерип турган коммунистерни үзе кирип, оларның эргезин кызыгаарлаар, саналдың бээриниҥ ээлчээн үрээр чүүлдерин кылып болбас. Ол-ла кижи илеткел кылыр, ол-ла кижилер президиумга олурар чүүлдер бистe бар болгай. Ону болдурбас, маңаа партийжи демократия бүрүн сагыттынган турарын чедип алыр.

Адаптың сөолүнде, хуралга хүлээп алыр шиитпирни тодаргай күүседиринде боттуг болдурар болгаш ёзу барымдаалап доктаал хүлээп алыр чорукту болдурбас.

Ынчаарга хуралга доктаалды хүлээп ап, шиитпирни үндүрген соонда, оон күүселдезиниҥ контрольдаарынче кол кичээнгейни салыр. Ынчангаш бо талазыны боттуг болдурар төлээде, чаа хуралдың эгезинде мурнундагызында хүлээп алдынган шиитпирниҥ канчаар күүсеттингенин коммунистерге информастап бээри улуг ажыктыг.

Бо бүгү хемчеглерни ап тургаш, партия хуралдарының шынарын, оон идей-политиктиг деңнелин улам бедидер тазазы-биле ам-даа хөй ажылдаар ужурлуг бис.

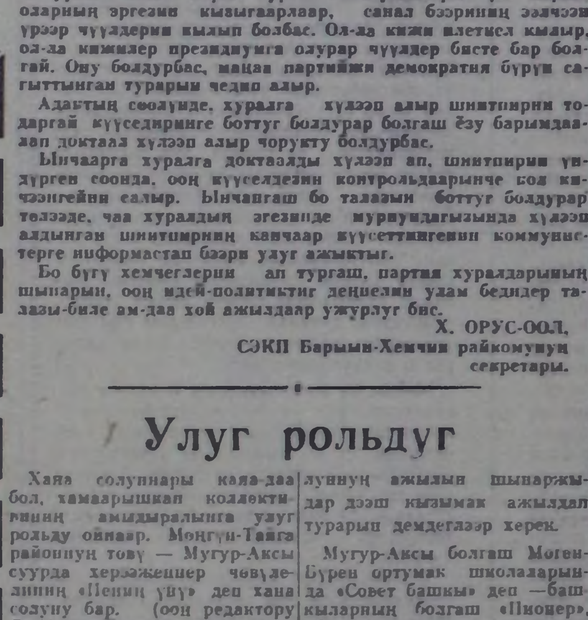
Х. ОРУС-ООЛ,
СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң секретары.

Улуг рольдуг

Хаяа солуннары кааа-даа бол, хамаарышкан коллективиниҥ амыдыралынга улуг рольду ойнаар. Моңгүн-Тайга районнуң төвү — Мугур-Аксы суурда херээженнер чөвүдениҥ «Пениң үйү» деп хаяа солуну бар. (оон редактору С. Успун-Доржу). Оон коллегия кежигүннери эки ажылдап, херээженнериниҥ амыдыралынга, ол-бүле кижизидилгезинге, кылыш турар ажылынга харысаалгалыг болурунга хамаарышкан чүүлдерни аңаа парлап турары номчукчуларга солун. «Мөген-Бүрен» колхозта аныяктарның «Мөген-Бүреннiң чалыы назыны» деп хаяа солун база багай эвес үнүп турар. Ылаңгыя А. Долумчап, Н. Ооржак, И. Кара-кыс болгаш өскелердаа комсомолчу даалгаларны үлегерлиг күүседип, хаяа солуннуң ажылын шыпаржыдар дээш кызымак ажылдап турарын демдегләәр херек.

Мугур-Аксы болгаш Мөген-Бүрен ортумак школаларында «Совет башкы» деп —башкыларның болгаш «Пионер», «Спорт» деп — өөреникчилер ортузунда хаяа солуннарының өйүнде үнүп турарын айтып болур. Ындыг болза-даа колхозтарда «Коммунист» дээр хаяа солуннарының үнүп турары ам-даа чогуур негелдезинге четпейн турарын айытпышаан, бо талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап тургаш, хаяа солуннарының ажылынның өки болурум чедип алыр соруяа туруп турар-дыр.

З. СЕВИН,
СЭКП райкомунда инструктор.

Белорус ССР. Минскиниҥ Орджоникидзе аттыг заводунуң телевидел бюрозунуң инженерлер болгаш конструкторлар коллективиниҥ тургузканы «Минск-32» деп электрон-саналга машинаазының чаа хевири шенелдени чедишкинниг эрткен. Чаа машина мурнуку машинадан артык продуктулуг. «Минск-22» секундада 5—6 муң операция күүседип турган болза, «Минск-32»—30 муңлу күүседир. Ону чаңгыс кижи башкарар. Келир чылын ол машинаны массалыг-биле үндүрүп эгелээр.

Чуруктa: улуг техниң комсомолчу Светлана Сергеевнаның чаа машинаны ажылдадып олурары.

В. ЛУПЕЙКОНУҢ фотозу, (СЭТА-ның фотохрониказы).

Партийжи өөредилге — *Билиглерже дүлгүүр*

ЧОГААДЫКЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ КӨӨР

Коммунист бүргэү бодунуң идей-теоретиктиг, политиктиг билиниҥ үзүктел чокка бедидерин кеззеде орадаажыр ужурлуг. Ынчазбас болза, хүн бүрүнүң практиктиг ажыл-чорудулгазында нарын болгаш харыысалгалыг сорулгаларның янзы-бүрү чүүлдерин чедишкинниг шиитпирлеп шыдавас.

Харын бо сорулганы барымдаалап тургаш, бо чылын партия чырыдышкынының четкизин четчелээр ажылды бистиң «Тыва даг-дүгү» комбинатка чогуур өйүнде чоруткан.

Комбинатка эрткен чылын марксизм-ленинизмниҥ үндезиннерин өөренириниҥ бир, эге политиктиг үш школа ажылдап, оларга 67 дыңнакчылар хаара туттунган турган.

Марксизм-ленинизмниҥ үндезиннерин өөренириниҥ школазынга 33 дыңнакчы өөренип, оларның хөй нуруузу инженер-техниктиг ажылдакчылар турган, комбинаттың цехтеринден бедик мергежилдиг ажылчынар база аңаа кирип турган. Олар партия төөгүзүнүң талазы-биле программаны доозкан. Оларның өөредилгезинге, пропагандистериниҥ ажылынга эки чүүлдер база тургулаан. Ылаңгыя пропагандистериниҥ талазы-биле эш Г. Жуковскаяның чижээн көрээли.

Материалды ол билдингир, солун партия организациязының болгаш бүгү коллективтиҥ амыдыралы-биле ылап холбаштырар. Оон ужурунда кичээлдерге дыңнакчыларның барык шуптуу келир тургулаан. Оон кичээл чорудар чуруму кандыг турганыл? Неделяда ийи катап болур кичээлдериниҥ каймызы-даа ийи шак уламчылаар болгай. Ынчангаш бир кичээлге лекция номчуур, а дараазында кичээлге нинти айтыржып чугаалажымышкыны кылыр, ынчалдыр-ла аралаштырып чоруй баар.

Оон кичээлинге чамдык дыңнакчылар өөренип турар теманың кол чүүлдерин илередип турар тускай белеткээн таймызбырлар чугаалап тургулаан. Ынчалзе-даа айтырыгны чугаалажырының хөй кезиинде еске хевирни ажыглап турган: дыңнакчылар тускай айтырыгны белеткеп алыр кылдыр даалга бербейн, өөренип турар теманың бүгү кезиктериниҥ талазы-биле чүве чугаалаар кылдыр үзеп баар турган, бо чорук кижилериниҥ сонуургалын кодуруп, теманы ханы биле азырынга дузалаар.

Кичээлдерге колдуунда дыңнакчылар боттарын сес ап чүве чугаалагылаар. Ынчаарга Г. Жуковская кичээлге дыңнакчылар билигин кайы хире хамы шиңгээдин алганын тодарадып алыр хээн, оларга чамдыкта айтырыгларны база сайыр айтырыгларны бээр.

Дыңнакчыларга өөредилгениҥ дузалал чүүлдерин ажыглаарын база сүмелеп турар. Өөренип турар чүүлге холбашкан кинолар көөрүп, номнар номчуурун саналдаар. СЭКП төөгүзүнүң талазы-биле альбомнар, өөредилге диафильмнери дээн ышкаш көргүзүр материалдарын эки ажыглап турар.

Бо чылын бистe бүгү коммунистер өөредилгениҥ янзы-бүрү хевирлериниҥ хаара туттунган. Чижээ, комбинатта 33 кижи марксизм-ленинизминиҥ үндезиннерин өөренир школаның ушку чылында өөренип турар. Ынчаарга партия төөгүзүн өөренир талазы-биле 4 бөлгүмде 92 кижи өөренип турар, олар болза комбинаттың эргелелинге, фабрикага электри станциязынга, рудникке хамааржыр. Марксизм-ленинизминиҥ теориязын бот-өөредилге-биле өөренип турардар 22 кижи, ынчаарга янзы-бүрү өөредилге чергелеринде 20 коммунист өөренип киргеп, оон артканнары — пропагандистер.

Бо чылын өөредилгени фабрикага, электри станциязынга черле эдлээн организастыг эгелээн. Комбинаттың эргелелиниҥ чанында марксизм-ленинизминиҥ үндезиннерин өөренир школа база ажылын эки эгелээш, багай эвес уламчылап турар.

Четпес чүүлдер база тавармыш тургулаар. Рудникте партия төөгүзүн өөренип турардар кичээлге четче келбейн турары-биле мында өөредилгеде четпестер хөй, а партбюро секретары эш Пинигин кандыгда хемчег албайн турар.

Эдлээн хөй коммунистер өөредилгениҥ ол-бо хевиринде хаара туттунган кылдыр санаттынып турза-даа хөрек кырында олар кичээлге барбайн турар азы тавармыга болуп баргылаар. Ындыгларга эштер Зубанов, Чиркин, Нагаоол, Бичелдей, Дүүтүг-Бора болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Марксизм-ленинизминиҥ теориязын бот-өөредилге-биле өөренип турардардан мынчага чедир чаңгыс-даа кижи болунуп өөренириниҥ планын болгаш темаларын консультантыларга киирбээн. Бо чорук болза партия организацияларының секретарьларының талазындан негелдениҥ, контрольдуу чогуп айтып турар.

Партийжи өөредилгени чугула, чогаадыкчы ёзу-биле көөр, ынчангаш биликиҥ бедидер чорук дыңнакчыларга оларның будурүзүгеде болгаш хөй-ниитти амыдыралында сорулгаларын чедишкинниг күүседиринге улуг идиг болур. Кичээл бүргэү-биле бистиҥ школаларывыстың дыңнакчыларының идей-политиктиг деңнелин улам калбарар.

А. ЧИЧААН-ООЛ,
комбинаттa партком секретарьының орадакчызы.

СЭКП-ниҥ Уставында партия кежигүнү кижиниҥ хүлээлгелерин мынчаар бижээн... «марксисчи-ленинчи теорияны шиңгээдип алыр, идея талазы-биле бодунуң деңнелин бедидер, коммунистиг ниитилелдиҥ кижизин хевирлээринге болгаш кижизидерииге дузалаар...»

Совхозтуң партия организациязында бо өөредилге чылын марксизм-ленинизминиҥ үндезиннерин өөренир 3, эге полит 3 школалары өөредилге чылының эгезинде ажылдап киргеп. Ол школаларда шуптуу 139 коммунистер болгаш активтер хаара туттунган. Оларның иштинде 98 коммунистер өөренип турар. Чыраа-Бажында болгаш совхозтуң Чыргакы салбырында дөрт чылдың школалары өөредилгени организастыг чорудуп, оларның дыңнакчылары кичээл шактарын үспейн, докгаамал кээп, улуг сонуургал-биле өөренип турар.

Чыраа-Бажы салбырда марксизм-ленинизминиҥ үндезиннерин өөренир школаның пропагандистери Оолак Самбынович Дүлүш, Донгак Маадыр-оолович Мандык олар лекцияларга эки белеткелдиг кээп, дыңнакчыларга билиингир, тода тайылбырны берип, оларның хүндүткелин чаалап алганнар. Олар кичээлдериниҥ темаларын совхозтуң амыдыралы-биле, чүрт иштиниҥ тодаргай барымдаалары-биле холбаштырып турар. Дыңнакчылар Сат Самбу, Куулар Семис-оол, Михаил Ланчар, Степан Өлүзей болгаш өскелер-даа темаларны ханызы-биле билип ап, чаңгыс-даа кичээл үспейн, онза кызымак өөренип турардар.

Марксисчи-ленинчи теорияны хандыр өөренирин күзевес, бодунуң политиктиг билиниҥ хүн бүрү бедитпес. Устаттың негелдеринге хажык чокка күүседирин тоомчага албас ийи-чаңгыс коммунистер бар болуп турарын айтып ужурлуг. Ындыг кижилер хөй-ниитиниҥ корум-чурумун үрээр, хоойлугга удур кем-херек үүлгедир бөөр-дүр. Коммунист чораан Алексей Акара үргүлүү арагалап, билиин хүн бүрү бедиткеп турган болгаш коммунист өөрүнүн чагыг сургаалын тоовайн турган түңнелинде эзиртир арага ишкеш оор херек үүлгедир чорукка каттышкаш партияның хүрээлениҥзен үндүрткен.

Партком болгаш партия эге организацияларының бюролары механизаторларның, суггатчыларның, мал ажылынга ажылдап турар кижилериҥ өөредилгезинче онза кичээнгей салып турар. Чыргакы, Чыраа-Бажы салбыр төптеринде агрономия өөредилгези, трактористериҥ мергежилин бедидер курс болгаш зооветеринария өөредилгези организастыг чоруп турар. Кол зоотехник эш Өнер-оол, кол мал эмчизи эш Байыр болгаш эмчилер Б. Дирчинмаа, Б. Сат олар фермаларда, бригадаларда өөредилгени эки арттырып турардар. Трактористериҥ мергежилин бедидериниҥ курузун кол инженер Н. С. Гамзин болгаш инженер М. Кара удуртуп, ында 17 кижи өөренип турар.

Совхозтуң коммунистери марксисчи-ленинчи теорияны ханызы-биле шиңгээдип ап, ТК-ниҥ октябрь (1968 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, бешки чылдың дөртку чылында салдынган соргулгаларны чедишкинниг күүседир. В. И. Ленинниҥ төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга чедишкинниг ужуражыр, Совет Тыванын 25 чыл ою күш-ажылчы чаа-чаа чедишкиннерлиг уткуур дээш совхозтуң ажыл-ишчилерин эвилелдеп шыдаар дээрзинде чигзиниг чок.

К. КУУЛАР,
«Чыраа-Бажы» совхозтуң парткомунуң секретары.

Ажыктыг хевирни дилеп тывар

Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хаа» совхозунуң Кок-Чыраа салбырында партия чырыдышкынының өөредилгези багай эвес өгелээн. Салбырда партия эге организациязының бюрозу марксизм-ленинизмниҥ үндезиннерни өөренириниҥ дыңнакчыларын өзүп турар сонуургалын барымдаалаш, партия чырыдышкынының четкизин калбарткан, эрткен чылын салбырга марксизм-ленинизминиҥ үндезиннерин өөренир бир школа турган болза, бо чылын немей бирээни тургускан. Партия чырыдышкынының школаларында өөренип киргеннериҥ саны эрткен чылдан көвүдээн. Агар политика өөренир болгумну база организастаан.

Алдыы-Шынаа сүт-бараан фермазында зооветеринарлыг өөредилге чоруп турар. Пропагандистерге кызымак ажылдап, кичээлдерге хынамчылыг белеткениҥ, теманың айтырыгларын чугаалажып көөрүнге ыннакчыларның идепкейлиг болурун чаалап ап, кичээл бүргэү-биле бистиҥ школаларывыстың дыңнакчыларының идей-политиктиг деңнелин улам калбарар.

Ол-ла школа эрткен өөредилге чылында база багай ажылдаан болгаш кончуг эмээш кичээл эрттирген. Механизаторларның агар политика өөренириниҥ болгүмү, оон пропагандизи эш Н. Станкин дыка четпес ажылдап турар, пропагандистиҥ бурууза-биле каш-даа кичээл үзүлген.

Совхозта партком болгаш салбырда партия организациязы партия чырыдышкынының айтырыны онза кичээнгейге албайн турар деп чугаалап болбас. Чоокта чаа партком бюрозунга партия чырыдышкынында өөредилгениҥ чоруп турарының дугайында мында партия эге организациязының секретары Х. Белектиҥ информациязын дыңнап, четпестерни чайлаарын дааскан. Партия чырыдышкынының системазында өөредилгеге контрольду лыңзыдары-биле бюро кежигүннерин түс-түе болгүмнерни харыылаар кылдыр быжыглаар хемчеглерни база алган.

Кичээлдиҥ эки эрттирериниҥ улам ажыктыг хевирлерин тывар дээш, пропагандистер кызымак ажылдап турарлар.

О. ТАВАА.

Малчыннаже үнүүшкүн

Чөөн-Хемчик районнуң колхоз, совхозтар девискээринде хар улуг дүшкениниҥ ужурундан, партия райкому кыштагларашкынче кичээнгейни доктаамал салып турар. Районнуң ажыл-агыйларынче лекция, беседалыг, амчылаҥ, баш тавдыкчылыг болгаш автолавкалыг үнүүшкүннерни үргүлчүлүг болгаш автолавкалыг үнүүшкүнүнү Ленин аттыг, «Искра», «Октябрь 30 чылы» колхозтарже база Партизиниҥ XXII съездиниҥ аттыг совхозче организастаан.

Малчыннарның культурлуг амыдыралын база ниитти кодланнары кандыг байдалда турарын сонуургавышаан, лекторлар ленинчи темага беседаларны кылып берип, делегей байдалының дугайында лекцияларны бригада тептеринге номчуп, амчылар малчыннарны болгаш оларның уругларын шинчип чораан.

Комплемстиг үнүүшкүнге амчылерден Э. Шырап, лекторлардан В. Үзек, А. Базыр-оол, райкомнуң бюро кежигүнүнери дээш оон-даа өскелер идепкейлиг киришкеннер.

СЭКП ТК-ниҥ октябрь Пленумунуң материалдарын райкомнуң лекторлар бөлүү ажыл-агыйлар бүргэүнге таныштырбышаан, амгы үеде ССРЭ-ниҥ Дээди Советиниҥ V сессиязының материалдарын база таныштырып турар.

Ч. ООРЖАК.

„Уруглар камгалалының чөвүлелин тургузар дугайында“ Улус комиссарларының чөвүлелиниң доктаалының 50 чылы

УРУГЛАРГА ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ САГЫШ САЛЫЫШКЫНЫ

Советтерниң аныяк республиказының тургустунуп өлурарының эң берге чылдарында бизин уругларның амыдыралчуртталгазын чиигедир дээш болдунар бүгү чүүлдерии ыяырын оралдажып турган Владимир Ильич Ленин «Улуг кижилер-даа аштап турар-дыр бис, ынчалза-даа сөөлгү чигиривисти болгаш саржаавысты-даа уругларга бээр апаар бис» деп чугаалаан. Ук аажок аар-берге турган—дайын, хоозурал... Ынчалза-даа бөлшевиктер боттарының муң-муң сагышсыралдарындан чурттуң аныяк хамаатыларының дугайында сагыш салыышкынын эң нол чүүлдерниң бирээзи ыядыр санап турган. 1919 чылдың январь 4-те—мугур 50 чыл мурнунда Ленин уруглар камгалалының дугайында доктаалга ат салган. «Чуртта амыдыралдың эң берге байдалдарын база өзүп орар салгакчыларны айыылдыг шилчилге үезинде камгалаарының талазы-биле революсчу эрге-чагыргага аналмын турар хүлээлгени кичээнгейге алгаш, Улус Комиссарларының Чөвүлели... Уруглар камгалалының Онза Чөвүлелин бадыпады» деп ол доктаалда чугаалаан.

Уругларны чем болгаш хөп-биле хандырар, оларга медицина дузаламчызын көргүзер, бичии болгаш элээди уругларны тараа-быдаалыг районнарже кежүрер чорукту организастаарын ол Чөвүлелге дааскан. Чаа деиреттиң соонда удатпаанда-ла уруглар чеминиң айтырыгларын партияның Төп Комитединиң пленумунга көрген. Ильичиниң инициативазыбиле Москва чанынга «Лесные поляны» деп совхозту тургускан. Уруглар садтарының болгаш бажыңнарының чаштарынга сүт болгаш есие-даа продуктуулар оортан кирип турган.

Уруглар дугайында леминчи сагыш салыышкыны бистиң чуртувустуң хоойлузу апарган. Бичии уруг бүрүзүнүң аасжежиитиг чалыы назынын хандырары коммунистиг ниитилел тургузуушкунунуң эң чугула болгаш чаагай сорулгаларының бирээзи деп, СЭКП-ниң Программазында чугаалаан.

Бистиң чуртувуста кара чаҢгыс «ямбылыг аҢгы» болур бичии чаштарның байдалы ам кандыгыл дээрзинниҢ дугайында айтырыгга хамаарыштыр СЭТА-НЫҢ КОРРЕСПОНДЕНТИЗИ дараазында эштерден мындыг харыыларны алган:

ССРЭ-НИҢ КАДЫК КАМГАЛАЛ МИНИСТЕРСТВОЗУНУҢ УРУГЛАРГА БОЛГАШ ИЕЛЕРГЕ ЭМНЕЛГЕ-ПРОФИЛАКТИКАЛЫГ ДУЗАЛАМЧЫНЫҢ КОЛ ЭРГЕЛЕЛИНИҢ НАЧАЛЬНИГИ Л. СКОРНЯКОВА:

— Аныяк салгакчыларның кадыының камгалалы бисте тускай албан черлериниҢ калбак, сайзырангай четкизи-биле хандыртынып турар. Уруглардың кадыын барык 75 муң эмчилер-педиатрлар, 35 муң хире акушерлер-гинекологтар, хөй чүс муң фельдшерлер болгаш медсестралар камгалап турар.

Уруглардың өлүп хөраар чоруу Совет эрге-чагырганың чылдарында бисте он катап эвээжээн. ССРЭ-ниҢ Кадык камгалал министерстводунуҢ уруглар санаторийлери хары угда 150 муң уругну хүлээп ап шыдаар. Полиомиелит, дифтерия, туберкулёз чергелиг ындыг аарыгларны бистиң чуртувуста барык-ла чок кылган деп, бөгүн шуут чугаалап болуп бис.

ССРЭ-НИҢ ЧЫРЫДЫЫШКЫН МИНИСТРИ М. ПРОКОФЬЕВ:

— КүрүнениҢ болгаш колхозтарның уруглар албан черлеринде ам 11 миллион хире уругларны кижизидип турар. Хүн бүрү парталарга олурупкаш, 45 миллион школачы өөренип турар. 1969 чылда бүдүн чартык миллион өөренижиге чаа школаларны тудуп бээр. Чуртта 2,5 миллион башкы ажылдап турар. Эртиен чылын школаларны болгаш техникумнарны 3 миллион 100 муң аныяк хамааты дооскан.

ПРОФЕССИОНАЛДАР ЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ ТӨП ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ СЕКРЕТАРЬ Т. НИКОЛАЕВА:

— Уругларның дыштанылгазын организастаары — профэвиледдериниҢ онза сагыш салыышкыннарының бирээзи. Чүгле мындыг дөрт чурагайны көргүзүп көрейн. ПрофэвилелдериниҢ пионер лагерьлеринге эртиен чылын 6 миллион ажыг уруг дыштанган. А эҢ-не чаа чижек мындыг. Бөгүнгү Чаа чыл байырлалдарын эрттирери-биле профэвилелдериниҢ культура албан черлеринге 35 миллион рубльди берген бис. БистиҢ ёлкаларывыска 25—26 миллион уруг баар. Ам ыышкы кадыкшыдылга лагерьлеринче 150 муң бичии солдарны болгаш уругларны чорутнан.

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕР КОМИТЕДИНИҢ УРУГЛАР КАМГАЛАЛЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДАРГАЗЫ З. ТИМОФЕЕВА:

— Уругларның аас-кежии дээш демисел—амгы шагның эң чугула сорулгаларының бирээзи. Чер бөмбүрээзиниҢ өске-даа булуҢнарында аныяк салгакчыларның салым-хуузу база совет кижилериҢ сагыш-сетилиин хайныгыпып турар. Моок ужурунда бистиҢ чуртувустуҢ хөй-ниити организациялары, чижээ, Совет херээженнер комитеди, даштыкы өҢнүктерге интернационалчы ак сеткилдиг дузаламчыны көргүзүп турар. Азияның болгаш Африканың, Латин Американың янзы-бүрү чурттарында хөй-хөй чүс уругларга белектерни, школа хөренселдерин, эмнерни чорудуп берип турар бис. Америк агрессорларга удур демисежип турар кадырлыг өветнам улустуҢ уругларының болгаш иелериниҢ дугайында онза сагыш салып турар бис.

ЧӨӨН ЧҮКТЕ ЭҢ УЛУГ ФАБРИКА

АЛМА-АТА. (СЭТА). Чурттуң чөөн талазынга эт-херекселдер шимелдезин кылыр пос бүдүрер эҢ улуг фабрика ажыглалга Казахстанның найысылалында хүлээп алдынган. Бүдүрүлге чери чылда чеден миллион ажыг метр түзүн-баазын пөстү бүдүрүп үндүрер.

СЕПТЕЛГЕ ЧОККА

ВОЛЖСКИЙ (Волгоград область). (СЭТА). СЭКП-ниҢ XXII съездизи аттыг Волга ГЭС-иниҢ энергетиктери гидроагрегаттарның септелгелер аразында ажылдаар үезин он ийи ай ажыр узаткан. Оон камнап ап турар хөреңги чүс-чүс муң рубль.

Энергетиктер гидроагрегаттарның септелгелер аразында ажылдаар үезин беш чыл чедирерин хүлээнген.

МЕЛИОРАЦИЯ АЖЫЛДАРЫ

КИЕВ. (СЭТА). Украинаның мелиораторлары колхоз, совхозтарга чаа төлдерни хүлээдип бербишаан, бүгү ажылдарны (курғадылгадан тарылгага чедир) бүрүҢү-биле күүседип турар. Мелиораторларның ачы-дуза чедирериниҢ чарыгдалдары эвээш, а ажылдары шынарлыг күүсединнер.

Республиканың мелиораторлары чаа чылда чаа тарылга төлдерин ажыглалга киирер ажылларны бүрүҢү-биле хүлээнип алыр.

ОРУЛГАЛЫГ ОЪТ-СИГЕН

ТАЛЛИН. (СЭТА). Сиген үрезиннерин бүдүрери Эстонияның көдээ ажыл-агыйының бедик сайзырангай адыры болу берген. Ам республикада тараа баштыг болгаш бобы сиген үрезиннерин тарып турар шөл 30 муң ажыг гектар.

Тарыыр үрезин материалын өстүрүп алыры кончуг ажыктыг. Пайде районнуң «Ыйгузе выйт» колхозунда сүт бир гектардан-на 1300 рубль орулганы ап турар.

ПАМИРНИҢ БЕШКИЗИ

Гидроэлектростанция совет Балахшанның даглыг районнарынга токту берген. Далай деҢнелиндеН ийи муң метр бедик дагда Шуджан ГЭС-ти ажыглалга хүлээп алган. Бартанг хемниҢ сугдары январь 2-де станцияның баштайгы агрегадын ажылдадып эгелээн болгаш баштайгы электри лампочкаларының оду кыпкан.

Таджикистанның энергетиктери чаа чылды улуг планнар-биле эгелээн. Электри энергияны ажылдап үндүрери үш миллиард чедирер сорулганы ашкан. Яванның одалгабиле ажыллаар электри төвүнүн баштайгы агрегаттары болгаш Памирде чаартып турар В. И. Ленин аттыг Хорог ГЭС ажыглалга кирер.

Бедик дагларда суурларны электрижидери дүрген темпилер-биле үргүлчүлеп турар. Республиканың энергетиктери В. И. ЛенининиҢ төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылын Таджикистанның дагларда бүгү районнарын күрүнениҢ чаҢгыс дай электри системазынга тулуштурары-биле уткуурун шиитпирлээн.

Душанбе.

делегей бо хүннерде

А. Н. КосыгинниҢ харыылары

ТОКИО. (СЭТА). Япониянын «Майнити» дээр аҢ улуг солуну бодунуң салган айтырыгларынга ССРЭ-ниҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ Даргазы А. Н. КосыгинниҢ харыыларын парлап үндүрген. Ук солун ол харыыларны «Азияга тайбынны тургузарының эрге-ажыктарынга япон-совет чоокшулажышкын» деп эге-биле үндүрген.

«Майнити» солунга берген бодунуң харыыларынга А. Н. Косытин совет-япон харылзаалар-ның чамдык айтырыгларын тайылбырлаан. «Найыралчы чаагай кожа-хелбээ харылзаалар-ны хөгжүдери совет-даа база япон-даа улустарга ажыктыг» дээрзин демдеглеп, «Япония-биле харылзааларны калбартыр болгаш ханыладырыбиле моон соңгаар-даа ажылдаарынга» Совет чазактың беленин ол илергейлээн.

Чаа дайынның өөскүп үнүп келириниҢ айыылын чайладырының аргаларының дугайын чугаалап тургаш, А. Н. КосыгинниҢ айытканы: «Бо үеде чаа дайынның өөскүп үнүп келириниҢ айыылын чайладыры дээрге, чер бөмбүрээ-ниҢ түс-түс районнарында бүгү-нииттиң тайбыңга айыылды тургузуп турар эҢ-не айыылдыг олагларны соңгаарядыышкын чокка үзуткаары, а ол ышкаш делегейниҢ дүшкүүрдүг чоруун чавырылдырарынче угландырган соңгаарадыышкын чок хемчеглерни боттандырары-дыр. Вьетнам улуска удур АКШ-тың чорудуп турар дайынын соксадыры, Чоокку Чөөн түктө араб чурттарга удур израиль агрессияның уржуктарын үзуткаары, Европага кады ажылдажылганың байдалын болгаш коллективтиг айыыл чок чоруктуң системазын тургузары болгаш чепсегленииишкинин бүгү-нииттиң хүжүрер талазы-биле моон соңгаарры хемчеглерни боттандырары аҢаа хамыктың мурнунда дузалаан турар ийик.

Ам дайын чорудулгаларын соксадыр, америк шериглерни Вьетнамдан үндүрерин чедип алыр болгаш бодунуң салымчолун боду шиитпирлээр арганы вьетнам улуска тыпсыр дугайында айтырыг тургустунуп турар. Вьетнам айтырының политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээр чорук делегей байдалын таарымчалыг угланыышкынче өскертириҢге аажок улуг хире-чергези-биле дузалап, бүгүниити тайбыңга база бир эҢ шыңгыы айыыл чайлаттынган турар ийик».

Чаа чөнгээ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Камбоджага удур америк-мурнуу вьетнам дайынызырактарның чепсектиг чаа чөнгээзинге холбаштыр Камбоджаның КНО-да Доктаамал төлээлекчи чери чагааны Айыыл чок чорук ЧөвүлелиниҢ даргазынга чоруткан.

1968 чылдың декабрь 19 болгаш 21-де америк-мурнуу вьетнам чепсектиг күштериниҢ көзектеригээринге миномёт-биле бооланы. Элээн каш кхмер тараачыннар балыглаткан деп чагаада чугаалаан.

Алдарлыг түҢнелдер

ГАВАНА. (СЭТА). Куба революциянын 10 чыл оонга тураскаал болурган митинг Гаванага болган.

Митингиге ажылчыннар, тараачыннар, студентилер, массалыг организацияларның төлээлекчилери чыылган. Индирде —партияның удуртукчулары, чазактың кежигүннери, бүдүрүлгениҢ мурнакчылары, даштыкы төлээлер, аалчыларның аразында — СЭКП ТК-ның кежигүү, ССРЭ-ниҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ Даргазының оралакчызы В. Н. Новиков, ССРЭниҢ Даштыкы херектер министриҢ оралакчызы В. М. Виноградов, совет хөй-ниитиниҢ болгаш совет профэвилелдериниҢ төлээлери.

Кубаның Коммунистиг партиязының ТК-ның Бирги секретары болгаш Куба Республиканың Премьер-Министри Фидель Кастро митингиге чүве чугаалаан. Ол чыл дургузунда социалистиг лагерьниҢ эҢ-сеткил каттыштырылгазының, ыланғыя Совет ЭвилелиниҢ деткимчезининҢ ачызында Куба Республиканың бүгү адырлар талазы-биле чедип алган улуг чедишкиннерин ол демдеглээн. ЭҢ берге баштайгы он чылдар эртсен, эҢ-не үре-түннелдиг болур чылдар эгелээн дээрзин Фидель Кастро чугаалаан. Революциялың эге школазын эрткен бис, ынчалза-даа оон университет курузун амдаа дооспаан бис деп чугаалап болур.

Чугаазының түннелинде Ф. Кастро 1969 чылды «шиитпирлиг күжениишкиниҢ чылы» болдурар деп демдеглээн.

Буянныг шиитпир

ХАНОЙ. (СЭТА). Хостаашкын агентилелиҢ дамчыткаы-биле алырга, хостаашкыныҢ Улусчу чепсектиг күштериниҢ командылалыныҢ шиитпиринге үндезилээш, чөөн Намбога хостаашкыныҢ Улусчу чепсектиг күштериниҢ төлээлекчизи АКШ-тың шериглериниҢ тутурган үш солдаттарын америк талага хүлээдип берген. Хүлээдип бериишкиҢ ТэйниҢ үлетпүр төвүнден мурнуу-барыын талаже каш километр ырак черге болган.

———⊙———

ЧЕРНЫЙ — ТАРААЧЫННАРГА

АДЕН. Мурнуу Йемен Улус Республикада чер чок тараачыннарга черни үлеп бээри үргүлчүлеп турар. 1969 чылдың январь 1-де чурттуң ийиги губернаторствозунуң эҢ үнүш-дүжүттүр районунуң 950 чурттакчылары черни алган.

(СЭТА).

Сухэ-Баторнуң бажыңмузейи — 10 чыл

Он чылдың мурнунда Бурят АССР-ниҢ кыыгаарда хоочун хоорайы — Кяхтага Моолдуң Араттың революстуг партиязының үндезилекчизи болгаш баштыңчызы Д. Сухэ-Баторнуң бажың-музейин ажыктаан. Ол чылдарда Сухэ-Баторнуң чурттаан турганы улуг эвес бажында чажыт квартираның иштики байдалы ам-даа хевээр арткан. Анаа Сухэ-Батор ак-гвардейжилерден болгаш интервентилерден чаштынып, чурттаан турган. Бо бажыңга турган үезинде Сухэ-Батор революстуг эргилдеин болгаш келир үеде Моолдуң улусчу партиязының бирги съездизин чыылдырарын белеткеп турган.

Сухэ-Баторнуң В. И. Ленин-биле ужурашкан дугайында музейниҢ материалы улуг сонуургалдыг.

Ам-дунма чурт дугайын, совет-моол найырал дугайын тодаргай көргүскен музей делгирээри — пропагандистерге болгаш агитаторларга үнелиг пособие.

Улан-Удэ.

(СЭТА-ның корреспондентизи).

АКШ-ТА КЕМ-ХЕРЕК ҮҮЛГЕДИНИШКИННЕРИ КӨВҮДЭЭН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). 1968 чылда америк найысылалга банкылар оорлаар чорук дендээн — банкыларны оорлаар чорук 102 удаа болгаш, ынчаарга 1967 чылда — 29 удаа болган чүве-дир. Чаа чылда дээрбечилер «Ритте нэшнл бэнк» дээр кол контораже халдваш, үш муң ажыг долларны оорлаан. Ол контоража Сан министерствозунуң дужунда турар болгаш Ак бажыңдан ырак эвес, чадаг кижи ийи минута болгаш чеде бээр.

Банкыларны оорлаар чорук өртиен чылда АКШ-тың найысылалында дендээн кемхерек үүлгедиишкиниҢ үүле чамдык иезин-дир. Хоорайның полиция эргелериниҢ сан-медээлерин ёзугаар алырга, эртиен чылда Вашингтонга чепсектиг дээрбедээшкиниҢ нииги саны 1967 чылдыы-биле деҢзеерге, 90 хуу көвүдээн болгаш 4.600-тен ашкан.

ОЛАР БУНДЕСВЕРДЕН ЧҮГЕ ҮНГЕНИЛ?

БОНН. (СЭТА). БундесверниҢ 11 шериг албанныглары шериг албаның эртириериден ойталаар деп, барыын-герман армиянық бүгү солдаттарын болгаш офицерлерин кыйгырган.

«Дойче фольксцайтунг» дээр барыын-герман солунга парлаан ажык чагаазынга олар бундесверден боттарының үнген чылдагаанын мынчаар тайылбырлаан: оныа хоойлуларны хүлээп алган түҢнелиниҢ бундесверни «ажыл соксаткан ажылчыннарга болгаш студентилер чыскаалдарынга удур ажыглаар чадаа чок». Оон аҢгыда НАТО чурттарының армияларының реаксычы, империалистиг будужун Вьетнамда дайындан болгаш Грецияда шериг-фашисчи үймээнден билген бис. НАТО-нуң нол чурту — АКШ «ажылгалал» дээр чылдак-биле ооредип алган солдаттарын агрессчи дайынны чорударынче болгаш тайбың чурттакчыларны өлүреринче албадап турар деп чүвепи вьетнам дайыны көргүскен дээрзин ажык чагаада чугаалаан. НАТО-нуң кыржикчиин Греция армиязын демократияны базарынга, дарлалга, эрии-шаажылалга болгаш албадал лагерьлерни тургузарынга ажыглаапы биске база биладинг берген.

МУРНУУ ВЬЕТНАМ. Эки турачы патриоттарның чаа-чаа отрядтары хостаашкынының Улусчу Чепсектиг күштериниҢ хүрээлеңинде кирип турар. Дайынчылар америк-сайгон шериглерни ажар долу тиилелгеин чедип алырынга бүрүн шиитпирлиг.

ЧУРУКТА: фронтуже дайынчыларны үдеп турары.

ВИА—СЭТА-ның фотозу.

● Мораль темазынга ● ● Ийи чагаа ●

„АДЫГЖЫЛАР“ КӨСТҮР БЕ?

— Экии, өҢнүк! Чаа, кандыг келдиҢ моҢ? Районда онза солун чүү тур? Агаар-бойдус өршээлдиг бе?...

Айтырыглар, чайгы чайык дег куттулуп-ла тур. Шала ангадай-даа беранмзе, харыылаарын оралдажып тур мен. АҢгадавас аргажок. Шоолуг тапывазым кижи-биле хөрежип тур ыткажыл мен! (Тапывазым деп чүм боор. Тапывазым мен. Ынчалза-даа тапышпас бис, азы өскээр чугаалаарга, ол мени танывас. А ону... Оо, ол дээрге республикада билдингир кижи...)

Мен автобустан дүшкеш, пайысылалдың адын эдилээн эвлчылар бажыныңга орун кордап кирип келгеним ол. Мээң «өҢнүүм» аңаа «утхуп» ылырын билбээн болбазык мен бе. Баштайгы маңгылаг уткуушкунуҢ кириилде чугаазы шеглей бергенде, ол мени шолээн черже эдертп бергеш, соора билир аргажок, өскелерден ылгалдыг чыт-биле менче тынмышаан, сымыраны аарак чугаалай-дыр: «Че, ресторанче кирип, чеменнир бис бе, азы магазинче халаап келийн бе?» Үшкү варнант база бар чүве-дир: хөй-даа эвес, «баш эмнептер» хире акша херек.

Ам-на билип кагдым! Мээң чаа «оннүүм» — «адыгжылыр». А бо ужуражылга чоокта чаа болган. Демги-ле адаттынган черге. Чүгле вестибюльге эвес, а чеменнир черге. Дүүш үеан турган чүве, ийип эжим-биле чемненип олур бис. Оларның бирээзинин чалыңга бир кижи кээп саадапкаш, хөөрежи берди. Чугаалың аяны ол кижи эживистиҢ күдээзи хевирлиг.

Чугаа база-ла амыр-менди айтырышкап, аал-оран, агаар-бойдуска дегдилеп каап тур. Топтап көрүп ор мен: ортумак сыныг, шилгедеи боттуг, дөрт думчуктуг, чүве чугаалаарда арай келдирлей каггылаптар, ынчалза-даа ыш-ыш чугаалыг, шеверлиг бора костюмнуг, оон хөрээнде «ромбик» кадаап кижи чорду. Карактары чүгүртүленээш, чугаазы база ол ышкаш, бир чүүлден өскезинче халып-дүжүп турар боордан башка, кижи таарыпмас чүве чок хире.

Мыйдыг характеристикавыстың соонда бистиҢ кайган, элдепсингенивистиҢ кызыгаарын тывары берге-ле боор... Дээди эртеминг кожавыс бистен водка садар үш акша, ол хоржок хире боорта, пиво өртээ дилей-дир! Эпчоксупуп пат ор бис, чемдаа бооставаже аппастаап. Ыыт чок орарывыска чогенген боор, стол кырында шилдиг пивовустуң чамдыызын стаканга кудуп ижипкеш, үнүптү... Оон шырайында чүү илерээнии билбейн бардым: буруузупган хевир бе, хөрээдаашкын бе, ынчалза-даа ыятпаанын ылап-ла өскердим.

Шала кежээликтей ол-ла эштиҢ гастрономда элээн эзирий берген, дүшкап-на кижиден каш копеек дилеп маңнап турганын көргеш, хан көрүнгеш, үнүп чоруттум.

Кымыл бе? Институт дооскан соонда арагага сундукаш, тускай эртеми-биле орта ажылдап чадаан, ам бирле тудугда ажылдап турар кижи дээр чорду. (Адын салгыпмайн ор мен). Ол хүн оон ажылдавазаны чугаажок. Кым-даа болза, «Чылдагаан эвес, сылдаг-дыр» деп «Шын» солунда чүүлде «салдыкпас эзирик» деп адаан кижилериниҢ бирээзи ылап-ла бо турган.

Ийи болуушкумну мугур-ла бүдүн чыл аҢгылап турар. Баштайгы эш эттивген деп бүзүрекээр-дир мен. Ынчалза-даа ол үезинде мынча деп турган чөрү бар: «Танып эжим келген, оон-биле хөөрешкеш, холуң эрттирипкеидир мен».

Мында чугаа болза, мен ышкаш танывазы таныштарны арагачылар капчаар утхуурунуң дугайында деп чүвепи номчукчу билип ор боор.

Чок, мен эки ужуражылгага, таныш-көрүш чорукка удур эвес мен. А көргүскенним таваръылгаларда чүгле оларны дээш эпчоксунар, чогенир, харын-даа бараа-барыа: «Чоон дунар, соксап көрүнер!» деп алгырыксаазы келир-дир. Сурагжаан Мюнхаузеп аҢды-биле малгашка дүже бергеш, кежегезинден шелдингеш, боду оон үштүпүп аары дег ынчаар кылып шыдаавас чүве болза, оларны коллективтиг төрөпчилдезе чогуур эвес деп бе?!

Туранга болган таварылга бистиҢ республикавысты Эвилелге бакка сурагжыккан болза, үстүпде айыттынганнар ышкаш кижилериниҢ «херээ» оон-даа дора деп сапаар мен: найысылалга кайыдаа орапдан аалчылар көөрле болгай. Чүс катап дыҢпаар орлунга, чаҢгыс катап көргеин дээре дажыр ийик чоп. Чүгле ылгал: ону көөрге эки эвес, а бак ёралыг.

Арага уржуунда чамдык кижилериниҢ ат-алдары, арынүүрү ынчаар баксырап, чидип чоруур-дур. Ындыглар ийи-чаҢгыс-даа бол бары дувөренчиг. Оларның аттарып безин адап, салаа базып санап турган черге-даа таварышкап мен. Фамилиялары аҢгы-аҢгы, а ниити ады — «адыгжылар» (дилеичилер) болур.

Ам мен-не хуумда «адыгжылар көзүлдүр бе» дел серемчилелдиг чоруур апардым. А сиилер, номчукчу, оларга таварышкан силер бе, оларның харааалынга киирер күзелиҢер бар бе? Чок болза. Чүнү кылза ижил?

А. ДЕМБРЕЛЬ.

ШИИТПИРЛИГ ХЕМЧЕГ АЛЫР

1968 чылдың декабрь 14-те № 290 (7832) «Шын» солунда парлаттынган «Чылдагаан эвес, сылдаг-дыр» деп мораль темазынга материалды номчуп танышкаш, ук айтырыгны чугаалажып көөрү чугула деп санап турар мен. Коммунистиг ниитилелди тургузуп турар шак мындыг магалыг амгы үеде чамдык ийи-чаҢгыс кижилериниҢ кандыг-ла бир бичии чылдагаан дилеп, совет кижиниҢ эш-өөрүнге найыралдыг, хүндүлээчел чазагай чаҢчылдарынга сыллап алгаш, азы-бүрү арагалаашкыннарны организастап, шак мындыг багай орукче кошкак кижилерни эвилелдеп, харын-даа чамдыкта албан-дужаалдыг кижилерни безин холга киирип алган болур таварылгалар черле чөптүг эвес.

Ырак-узак черден келген азы ырак черлерже ажылдап, өөренип чоруур акыдүҢмаларын эки чагыг-сөзүн берип, үдеп каарын азы уткуп алырын кым күзевес боор. Ынчалза-даа улустуң шаг-төөгүдеп бээр салгап келген чаагай чаҢчылдарын сыр өскээр ажыглап, эш-өөрүнге албадалбиле арага сыгтаар, «бир дугураан чүведир, иживит» дээр, ол кижи ишпес болза, эки-бак сөглээр, азы ол кижи ижипкен болза, ам демгизин харылаарын негээр чоруктарның ховар эвес бары хомудаҢчыг.

Шак-ла мындыг арагачылар сөөлгү үеде аныяктарның өг-бүле тудуп, куда кылган черлеринге, азы чаа төрүттүүнген уругнун дөрөнга-даа хамыкты мурнай чедип келир, өзириир. Мөчээн кижи ажааган черге чедип келгеш, ол кижилерге ажыктыг сүмени бээриниҢ азы материалдыг дузаламчызыны чедиреринин орнунга олар дүрген-не арагаже сунулаар, качыгдалдыг кижилерни арага ижеринче албадаар, арагалаашкынны хонук-хонуу-биле узамдыктырарын оралдажыр кижилер өскелерге шуут бүжарзынчыг. Улуг-Хем районнуң девискаринде сөөлгү чылдарда мөчээн кижилерни ажааган соонда 7 хонганда, 49 хонганда азы 1—2 чыл болганда хонуктарын эрттирер деп үндезини чок массалыг арагалаар чоруктар тыптып турар апарган. Бо үндезин чок, шажынчы уткалыг арагалаашкынны база-ла чылдак дилеп чоруур арагачылар коллуу ажыглап турары билдингир деп бодаар мен.

Ынчалгаш амгы чечектелип хөгжүп олурар аныяк Тыва АССР-ниҢ иштинде шак мындыг чиизенип чоруур, ажыл-агыйга пландыктап, харын-даа хора чедирип чоруур, кижилерни арагалаашкынче албадап, араганың уржуундан аварыя кылыр, кем-херек кылыр чорукка чедирер яйи-чаҢгыс шаарланчактарга моон соңгаар орукту бербейн, оларга хамаарыштыр хөй-ниитиниҢ чүрүмүн, хообилу ёзугаар шиитпирлиг хемчеглерни алыр үе келген деп бодаар мен.

А. ТУГАРЖАП.

«Улуг-Хем» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-баразы фермазының эргелекчизи.

ШИИТПИРЛИГ БАЗЫМГА ДУЗАЛААН

Төөгүнүң арыннарындан

Чаңгыс революстуг эвилелге каттыжып, боттарының организациязын тургузуп шыдаар эргени Улуг Октябрьның ачызында тиилээн Тываның национал-хозяйственный революциязы тыва ооллар, ыыстарга берген. Тываның Араттың революстуг намының башталгазы-биле, Ленинчи комсомолдуң үлегери-биле 1925 чылда Тываның аныяктарының революстуг эвилелиниң (аревэниң) тургустуунуң тыва араттарның болгаш ооң аныяк оскенииниң улуг революстуг тиилелгелериниң бирээзи болган.

Тываның аныяктарының революстуг эвилелиниң хөгжүдезиниң оруунга ол үеде барыын удуртулганың талазындан чүүл-бавзын аргалар-биле моондактарны таварӹштырып турда-даа, ол бодунуң бир дугаар хуралынга сөглээн сөзүнге тыпчызын Тываның аревэзи бодунуң практиктиг ажылчорудулгазы-биле бадыткап шыдаан.

Ол дугайын Тываның аныяктарының революстуг эвилелиниң IV хуралының ажылы херек кырынга көргүскен Аревэниң тургустуунганының соонда үш-ле чыл эрткенде, тодаргайлаарга, 1928 чылдың декабрь 25-тен 1929 чылдың январь 3-ке чедир чыылган ол IV хурал болза ТАРН-ның революстуг өзээн долгандыр аревэниң бодунуң хүрээлеңнин сыры каттыштырганын болгаш Араттың революстуг намының даймычы дузалакчызы болганын илереткен.

ТАРЭ-ниң IV хуралы чуртка турган барыын удуртулганы сойгалап илередиринге улуг рольдуг болган. Барыын удуртулганың идегеттери (партияның болгаш чазактың удуртур албан дужаалдарынга шүргүп кирген эрги феодал-теократтар) ажылчы араттарның эрге-ажыынга таарыштыр социал-экономиктиг хемчеглерни чорутпайн үндүрүгүүн банк чээлизиниң болгаш кооператив садыының политиказын шын эвес чорудуп, сарыг шажыннының улам иептередир дээш хүрээ-хинтти өстүрериң орадажыш, партия болгаш күрүне аппарадынга маыгуурган идегеттерни долдуруп, культура, чырыдыышкыл, кадык камгалал талазы-биле ажылчы араттарның эрге-ажыынче угланган боттуг хемчеглерни чорутпайн турганнар.

Ол бүгүнү хурал шыңгыы шүүлгүлеввишаан, чуртка чугула революстуг чаартылгаларны ханыладырынче утланган айтырыгларны иодүрген. ТАРЭ-ниң IV хуралының ёзулуг революстуг доллуунуң адаа-биле ажылдаарынга ТАРН-ның революстуг өзээнин төлээлериниң болгаш Аныяктарның Коммунистиг Интернационалының (КИМ-ниң) Күүскомунуң база ВКП(б) биле комсомолдуң Тывага турган райбюроларының төлээлекчилериниң хуралга киржип, дузалашканы улуг ачылыг болган дээрнин демдеглээри чугула.

Хурал кодургүүшкүнүүр болгаш шыңгыы байдалга эртип турганының дугайын КИМ-ниң төлээзи В. Мачивариина мынчаар бижээн:

«Революстуг аныяктарның туралы бистиң комсомолчуларывыстың съездизи-биле домей эртип турган... Хуралдың эгезинде шупту улус саидай кырынга ооржум, топтуг олуруп турганнар. Экономиктиг айтырыг дугайын чугаалажы баэрге, улус шимээрген-ле эгелээн. Хуралдың ййи дугаар хүнүнде кандыг-даа хүн чуруму барымдаалаар аргажок турган. Тайылбырлап берини дээш 250 айтырыгларны менээ салганнар ...Айтырыгларны доп-дораан харыылаарын негеп тургайнар. Мен ол айтырыгларны 3 хүн харыылаан мен. Хурал 2 неделя иштинде үргүлчүлеп келген. Сагыш аарымчыг айтырыгларның шуптузу аказ илерептиниң турган... Хурал доостуруига чоокшулаан. Дужуреттерге, садыгжыларга удур демисежир, араттарның эрге-ажыын камгалаар деп айтырыглар шиитпирлин-биле тургустунган».

Партияжи төлээлериниң киржилгези-биле ажылдан кыдынган хуралдың доктаалында революстуг чаалап алмышкыннарга болгаш калбак ажылчы массаларның эрге-ажыынга реакционерлериниң политиказы айыыл таварӹштырып турар деп айыткан. Үндүрүг политиказын калбак арат массаларның эрте-ажыктарынга таарыштыр өскертир дугайында, Тыва Төп коошту ёзулуг улусчу кооператив болдурар дугайында, күрүне эргелелиниң органнарынга чүгле ажылчы араттарның төлээлекчилерин хандыдып киирер дугайында негелделерин аревэниң IV хуралы кодургүн үндүргеи.

Хуралдың ол доктаалы болза бүгү революстуг күштерни болгаш арат массаларны антифеодалдыг революциянын улам ыңай ханыладыр демиселче мобилизастаарынга улуг ужурдузалдыг документ болган.

ТАРН Төп Комитединиң 1929 чылдың январь 7—11-де болган ийиги пленуму ТАРЭ-ниң IV хуралының партийжи болуунуң ажыл-чорудулгазын чүүлдүр деп санавышаан, хуралдың кодурген айтырыгларының шыынын бадыткаан. Барыын удуртулганың идегеттериниң политиказын болгаш ажыл-чорудулгазын ТАРН ТК-ның пленуму бүрүү шаап, оларны удуртур албан-дужаалдардан чайладып үндүргеи. Пленумуның шиитпирин ёзугаар республиканың удуртулгазы ажылчы арат чонунарның төлээлекчилериниң холуунче шилчээн.

Тываның аныяктар эвилелиниң дөртку хуралының түңнелдериниң дугайын КИМ-ниң Күүсекчи Комитединге чугаазашкаш, ооң кол шугумун болгаш шиитпирлерин база чүүлдүг деп санаан.

ТАРЭ-ниң IV хуралының соолуунде аныяктарның революстуг ажыл-чорудулгазы арат чонуун ортузунга кайчаар-даа ажок калбаргап.

Аныяктар эвилелиниң кежигүнери 1925 чылдан 1928 чылдың декабрьга чедир 1600 кижи четкеп турган болза дөртку хуралдың соонда бир чыл дөрт айның дургузунда, тодаргайлаарга, 1931 чылдың апрельге чедир 5100 кижи чедир шаңкыны-биле өскени бо дугайын хереченип турар.

Тываның аныяктарының революстуг эвилелиниң дөртку хуралы болгандан бээр 40 чыл болган. Ам Тываның чөрбен ажыг-муң кежигүннерлиг комсомол организациязы Бүгү-эвилелдиң Ленинчи комсомолунуң бир даймычы отряды болуп, Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга идепкейлиг киржип, республиканың улуг күш болуп турар. Ам Тываның комсомолчуларының, аныяктары Коммунистиг партияның долгандыр сырый каттыжып адгаш, коммунистиг тургузуунуунуң хөрээнге боттарының төлептиг улут-хуузун киирип турар.

Б. ХӨВЕНМЕЙ.
СЭКП обкомунуң партархив эргелекчизи.

Хөглүг ырлар, солун хемчеглер

«Өөк» совхозтуң Тарлаг суурда чаа клубту ажытталга кииргенден бээр түгле ийи чыл эрткен. Күстен бээр ол клубтуң эргелекчизинге Владимир Амай-оол деп аныяк ол кирген. Аныяк ооллуң ол ажылга чүткүлдүг болганындан ооң ажылы сеглий берген.

Суурда комсомол организациязы-биле тудуш харылзаалыг болганындан аныяктарны клуб ажылынга хаара тудуп шыдаан. Бир-ле дугаарында комсомолчу оол клубтуң иштики, даштыкы дериглеринче сагыш салган. Үелерге хамаарыштыр лозуң, плакаттарны бижип көргүспүшаан, комсомол организациязының хана солунун план ёзугаар үндүрүп турар. В. И. Ленинниң төрүттүнгеи хүнүнден бээр 100 чылынга тураскаатка монтажты дерип тургусканы сиза. Клубтуң иштинде ажылдап турар бөлгүминериниң расписаниезин тургускан. Келгеи кижилер чаа солуннарны болгаш номнарны номчуур бүлүүну организастаан.

Спортка ынак кижилер шахмат, шашки болгаш теннис ойнаар черлерни тускайлап тургускан. Боду неделя санында хостуг хүрешке ооллардың өөредип турар. Клубта одаар ыяш белеп, клубтуң иштин үргүлчү арыг-силиг кылдыр аштап турар. Киномеханик эш Новоселов ай санында планын күүседип турар. Библиотека эргелекчизи коммунист эш Екатерина Ховалыг ак сеткилдиг ажылдап, келген номчукчуларга беседаны үргүлчү чорудуп, чаа номнарны эккеп, кандыг номнарны номчуурун келгеннерге сүмелеп берип турар.

Эш Амай-оол көдээ интеллигентилер-биле тудуш харылзаалыг болганындан аныяктарны клуб ажылынга хаара тудуп шыдаан. Бир-ле дугаарында комсомолчу оол клубтуң иштики, даштыкы дериглеринче сагыш салган. Үелерге хамаарыштыр лозуң, плакаттарны бижип көргүспүшаан, комсомол организациязының хана солунун план ёзугаар үндүрүп турар. В. И. Ленинниң төрүттүнгеи хүнүнден бээр 100 чылынга тураскаатка монтажты дерип тургусканы сиза. Клубтуң иштинде ажылдап турар бөлгүминериниң расписаниезин тургускан. Келгеи кижилер чаа солуннарны болгаш номнарны номчуур бүлүүну организастаан.

Спортка ынак кижилер шахмат, шашки болгаш теннис ойнаар черлерни тускайлап тургускан. Боду неделя санында хостуг хүрешке ооллардың өөредип турар. Клубта одаар ыяш белеп, клубтуң иштин үргүлчү арыг-силиг кылдыр аштап турар. Киномеханик эш Новоселов ай санында планын күүседип турар. Библиотека эргелекчизи коммунист эш Екатерина Ховалыг ак сеткилдиг ажылдап, келген номчукчуларга беседаны үргүлчү чорудуп, чаа номнарны эккеп, кандыг номнарны номчуурун келгеннерге сүмелеп берип турар.

Эш Амай-оол бо хире кызып ажылдап турза-даа, бодунуң сагыжынга четпейн турар түүлдер ам-даа барын хомудап чугаалап турар. Чүл дизе, ойнаар херекселдерниң саны кончуг эвээш, келгеннер маңаажып ойнаар. Маргылдаа үезинде өске черлерден диленир. Хылдыг музыканың саны база эвээш, клубта чүгле чаңгыс баян бар, а баянистер суурда үш кижи.

Үстүнде четпестерни совхозтуң дирекция черинге тургускан, а ооң удуртукчу ажылдакчылары клубтуң эргелекчизиниң негелдезин хандырып бээрп негеттиипп турар.

А. МААДЫР-ООЛ.

ЧУРУКТА: Тарлаг клувунуң бот-тывынгыр артистери белеткелде.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Үнелиг даш дугайында чугаа

Бойдус дажының кайгамчык чаражын, улус ажыл-агыйында ооң ажыглаттынып турарын геологтарның парлап үндүрер кылдыр белеткээн альбомунда көргүскен.

Совет Эвилелинде даш байлактыг барык 300 чер илереттинген. Карелияның ак-көк өңнүг хереленир ай даштары, Урал биле Алтайның чер аян-шинчизи болган яшмалар, көк өңнүг кылдыр чырып турганзыг көстүр украин кара лабрадориттер магалыг чараш.

Уралдың чер иштининң мрамору база эгээртинмес хөй. Инда ак, сарыг-хүрең, чингир ногаан, кара мрамор бар. Алтай крайның Шанагол деп даг хемчигежининң эриинден чингир көк даш тывылган.

Урадда Колегелинскининң сураглыг ак мрамор байлактыг черинден ангыда, Саянда Кибик-Кордонскининң — база бир мрамор байлактыг черн тывылган. Янзы мрамор-биле Европаның хөй найысылалдары каастанган.

Бистиң чуртувуста чылдың-на тып турар үнелиг даш үш миллион ажыг кубометр. Даш байлактыг черлерни көргүскен, чурумалдыг тайылбырны эң баштайгы-ла үндүрер деп турары ол деп, ССРЭ-ниң Геология министерствозунуң СЭТА-ның корреспондентизинге дыннаткан. Чурумалдыг ол тайылбыр тудугжуларга-даа, чурукчуларга, скульпторларга, архитекторларга, чаартыкчыларга база керек. Тайылбыр номунга даш байлактыг черлерниң болгаш даш тывар будуруглелериниң карта-схемазын парлаар, материалдарның өң-меэузүн болгаш оларны ажыглаарының тайылбырын берген турар. Чурттуң даш байлаанын эң эки хевирлерин өңнүг чуруктардан көрүп ап болур.

И. ЛОБАНОВ,
СЭТА-ның корр.

„ТЫВЫҢАРАМ“

КРИТИКА БОЛГАШ БИБЛИОГРАФИЯ

Чечен чогаалдың үндезин дестериниң бирээзи аас чогаалы болур. Тыва чонуң аас чогаалын чыырының болгаш сайзыралдырының талазы-биле сөөлгү үеде элээн үре-түңнелдиг ажылдап турар аныяк эртемден, эгелеп чоруур шүлүкчү Ондар Дарыманың чогаалдып тургускан тывызыктарының «Тывынарам» деп номунга номчукчу эш-өөр-биле санал-онаа солчуп, бодумнуң бодалларымны илередикседим.

Эге баштай-ла авторнуң карак кызыл ажылдаанын демдеглээри өөрүнчүг-дүр. Кижилерниң ажыл-амыдыралындан эгелээш, долгандыр турар чүүлдерни тывызыктаап, ол ажыг болуктерге хуваап туруп 160 тывызыкты номга шилип киирген.

Мында аас чогаалының бичe жанрының негелдерни бүгү талазы-биле харыылап турар тывызыктар эвээш эвес киргеи. Чижек кылдыр көрүп болур бис:

Чугаазы чамыт,
Чурумалы чараш.

Тывызыкты бозун хевир-тургузут болгаш утка-шынар талазы-биле чечен кылдыр чогааткан-дыр. Тывызык дээрге чүвелерниң, болуушкуннарның онза ылгавырлыг демдектерин ойлу сөглеп каан аас чогаалының бичe жанрының бирээзи деп чүвени сөглей тыртып каалынар. Үстүнде тывызыкта ойлу сөглээн чүүл бар бе? Бар. «Чугаазы чажыт, чурумалы чараш» дээрге ойлу сөглевишаан, аянашкак хевир талазы-биле шынап-ла тааржып турар-дыр. Ол ышкаш чүректи мынчаалдыр база-ла чечен тывызыктаан деп бодаар мен:

«Дирт-дирт...
диртилээ,
Диригде-ле
диртилээ.
Серт-серт...
сертилээ,
Сенде, менде
сертилээ.»

Оон-биле кожа база-ла чүректи тывызыктааны мындыг:

Бедик баштыг Хүрең-Тайгам,
Белинде меңгизи эриес.
Бажы бедик Хүрең-Тайгам
Баарында хөртүү сенмес.

(Чүрек болгаш ооң чаглыг эзди). Бо тывызыкты тывары берге деп бодаар мен. Тывызыкташкан черге моон баажызы кижиде деп айтыпдаа бээр болза, ук жанрның онзагай шынарын көргүспейн турары-биле тывары бергедир. Чүректиң чаглыг эзди (көртүү) тывызыкта чугаалаанны ышкаш «Хүрең-Тайганың белинде» эвес, оон бажы болур дамырлар чоокшулаажып турар болгай.

Чыгы малдың чалы-биле төп чаан:

Сирээң сарыг,
Сиген алдында
Дөмей алдында
Дөгдең сарыг деп сөс-домаа

чечен чараш кылдыр тывызыктаан-дыр.

Чурту шулураап
Чучаа кылаңнаап.
Көрүп, найгап турган
ышкаш,

Хөөрежип чораан ышкаш,
Карак базып турганзыг-даа,
Катап-катап көргензиг-даа.
Челипкенде, черле турбас.
Шаапкында, шаа төнмес.
Сырыннында,
Сырын чөнта.
Шыяыраан,
Сыядыраан.

Сыргазы бар — сирилээн дээш өскe-даа уран-чечен, утка-шынар талазы-биле чедишкинниг бижиттинген чогаалының эң берге жанрынга баштайгы шевелдени О. Дарыманың элээн чедишкинниг ажылдаанын база катап демдеглевишаан, база бир тывызыктан сайгарып көрээли. Бижик кагар машинаны тывызыктааны бо-дур:

Баарында таналарыңг,
Баштарында үңүнтериңг.
Сөнтаптарга ковааш-даа дээр,
Сорташ-даа дээр таңмаларыңг,
Сайгыт-чүзүн чымчактаам
дег,
Саазын-биле чонап аяыр.
Хемелериңг кара муру
Кезек-кезек чылып турар.
Оврагзын индиредир
Өйлеп-өйлеп чеде кааптар,
Зити-мойну басқыыштарыңг
Эдилеп бар. Чүү-дур ол?

(Кадык хайындыргаш, оон суун көвүдешкени дег, мында им-демдектерни турза чогуурундан хөйү-биле сөглеп каапы-биле сөс көвүдеп, чогаалдың уран-чечен хевирин оскүндүра бербээн деп бе? Улуг шүлүкчү В. Маяковскийниң «Сөглээн бодал делгем турда, сөстерни эвээжедир деревэ» деп чагыын бодавышаан:

Сайгыт-чүзүн чымчактаам
дег,
Саазын-биле чонап аяыр.
Сөнтаптарга ковааш ыыныр,
Солун невей таңмаларыңг—

сут дээн ышкаш кылдыр кызырган болза кыска билиингир эвеспе?

Номнуң иштинде түс-түс эгелерниң чурук-каасталгазы утка-шынарыңга дүгжүп турар кылдыр каастаан деп бодаар мен. Ынчаарга номнуң ырын талакы картында алаасаскан биле аътты арат кижини чуруп каанының утказы билдинмес. Тывызык оп-мегеним символуун көргүзүп болгу дег ала-саасқан-биле, ховуда чаасқаан аътты чортуп чоруур арат кижини кандыг харылзаалыг кылдыр көргүзер дээнн билдинмес-тир.

Тывызык шаандан тура кижилерниң угаан сайзыралдырының база бир коллективтиг оюну боон келген болгай. Ынчангаш бо номнуң даштыкы каастал газын оон өскээр, утказынга дүүштүр кылган болза эки. Эвээш-биче бодалларымны моон-биле доозкаш, авторга моон сонгаар-даа улам чедишкинниг ажылдаарын күзеп каар-дыр мен.

О. ДАҢЗЫ-БЕЛЕК.

Редакторнуң орлаакчызы
Д. О. БЕГЗИ.

СОЛУН ЧҮҮЛДЕР БОЛУУШКУННАР

Революция дугайында кантата

СВЕРДЛОВСК. Уралдың аныяк композитору Вадим Биберганның чаа чогаалы — болук ыраажылар биле симфония оркестри күүседир кылдыр чогаткан кантатазын хөгжүм уран чүүлүнүң критиктери чайыннанчак болгаш онза аян-шинчилиг дижип турар. Кантатаны Александр Блоктуң «Он ийи» деп шүлүглелинге таарыштыр бижээн болгаш он ийи кезектен тургустунган. Ол хөгжүм чогаалы бодунуң сагыш-сеткил илередир аяны-биле ук шүлүглелге дүүшкен, композитор революстуг болуушкуннарның чилиин болгаш улуг утка-шынарлыын дамчыып шыдаан. Ону Урал консерваториязының хөгжүмчүлери болгаш ыраажылары күүсеткен.

„Ёлочка“ аңаа төруттүнген

ТБИЛИСИ. «Шивижиивис сени таан-даа чаптаар-дыр бис...» деп, сураглыг уруглар ыры Чаа 1938 чылдың бүгүүзүнде эң баштай ыңнаалып үнген. Ам оон бээр он үш чыл эрткенде оон автору Иван Заторский чаштарга база бир ыр белээн — чаа чылдың «Шивижиивис бо» деп ырын бараалгаткан. Ону Тбилисинин уруглары ырлажып турар.

Загорский—грузин музыкант Иван Андреевич Гулашвилиниң шола ады. Боду өөренип алган музыкашт. республикага эң баштайгы комсомолчу клубтуң база бир организакчызы, ол школага музыка башкылап ажылдап келген, уруглар операларын, ырларын чогаалдып чоразы. Ленин орденниг Иван Андреевич Гулашвили аныяк салгалды кижизидер, хөгжүм чогаалылгазын кылыр ажылга чартык чүс чыл дургузунда киржип келген.

адазы, пенсионер
Хүрең-оол Сараевич
ООРЖАКТЫҢ

мөчээнн-биле холбаштыр ооң оглу Ооржак Хүрең-ооловнч Чадамбага болгаш база уругларынга «Улут-Хаа» совхозтуң болгаш Кызылдың амыдырал-хандырылга комбинадының дирекция черлери, партия, профэвилел организациялары, СЭКП Тожу райкому, райкүүском ханы кажыдалын илергейлеп тур.

• Рекламалар •

12 ВРУТТУНГЕН ХҮНҮНДЕН Карлыгынга чедир

1968 чылдан эгелеп уруглар страхованиезин эң баштай тургускан.

Уругларны камгаладыры—назы четкижеге чедир ашка хөреигни камналгазының эптиг хевири.

Камгалал керээзин чарып, тайылбыр алыры-биле курстрахование инспекциязынга болгаш страхование агентилеринге баар.

Бажыңынга болгаш ажылдап турар черинге страхование агентилерин келдиртип болур.

КУРСТРАХОВАНИЕ ЭРГЕЛЕЛИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: Уруглarга дириг-чуруктар 10, «Трисогузкаларның армиязы база катап демиселде» 12, 2, «Истелге ажылындан таварылга» 4, 5.50, 7.40, 9.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уруглarга дириг-чуруктар 10 «Шуптузуун биликсеп тур мен» деп киноклуб 11.15, «Ийиги ужуражылга» 1.15, «Белектиг хааржакчыгаш» 3.15, 5.15, 7.10, 9.25 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Алдын майыкташтың төөгүзү» 10, «Элирлер эрте ужун турлар» 12, 2, 4, «Билдинмес лама» 6, 8 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кайгамчык Василиса» 10.40, «Вий» 12.30, 2.40, «Шуут хоруглуг көргүзүглер» 4.30, 6.20, 8.10 шактарда.

ЯНВАРЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: Уруглarга дириг-чуруктар 10, «Канададан келген кижи» 12, 2, 4, 5.45, 7.30, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Трисогузкаларның армиязы база катап демиселде» 10, 12, 2, «Истелге ажылындан таварылга» 3.45 5.35, 7.25, 9.35 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Золушка» 10, «Хайгымчының маадырлыг чоруу» 12, 2, «Белектиг хааржакчыгаш» 4, 6, 8 шактарда.

«ВОСТОК»: «Катя болгаш крокодил» 10.40, «Билдинмее лама» 12.30, 2.40, 4.30, 6.20, 8.10 шактарда.

редакцияның адрези

Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын, № 3 ТЕЛЕФОННАР Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлаакчыларының болгаш пропаганда киллизининиң 35-24, карылысалгалыг секретарының 23-35 партийжи аңы-сыраа киллизининиң 23-51, культура киллизининиң 37-13, көдээ ажыл-агый киллизининиң 21-47, улетпүр киллизининиң 22-64, чагаа баазы совет тургузуг киллистериниң 21-27, информацияның киллизининиң 20-60, бухгалтериязының 31-75, корректорларның 27-11. Солун келбейн барганза 32-75 телефонче болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында пазрлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу 1).

Солун неделяда алды катап үнер

ТС—01041.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢНАР!

1925 чылда үнделип эгелээнден

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва Соединиң болгаш Министрлер Советиниң болгаш АССР-нин Дээди Чөвүлелинин органы

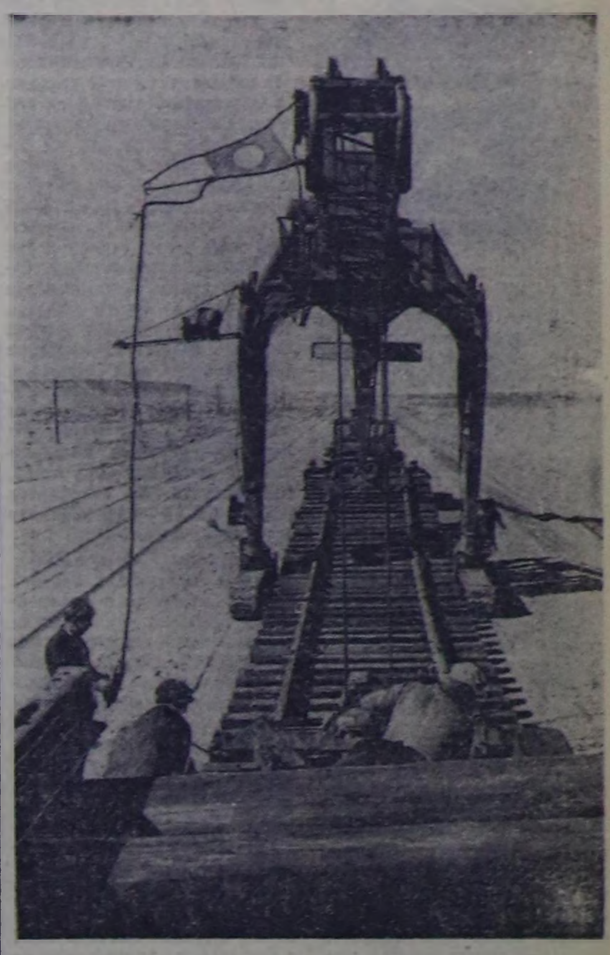
1969 ч. ЯНВАРЬ 7 ВТОРНИК №5 (7851).

Өртээ 2 көп.

Караканлаганиядан Устюртинин суг чок черим, казах хөвуларны таварты Кунград—Макат аразының демир-оруи магистралы эртер. Ортаа Азиядан Совет Эвилелиниң төп районнарынга чедир оруи муң километр кызыралыр. № 260 тудугментаж поездизи соңгу-барыын талаже улам-на ыңайлап бар чоруур, а оңа сөө-биле кан оруктар шөйүлгеи.

Чаа демир-оруи шугуму Казахстанның болгаш Караналпакиянның районнарының экономикитиг хөгжүлдезинге улуг ушур-дузалыг. Чурумта: демир-оруи тудуунуң участоктарының бирээзинде ажылдың чоруп турары.

А. Горокриктиң фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

КЫШ—МАЛЧЫННАРГА ХЫНАЛДА-ДЫР

Кыштагларашкын мал ажылынга эң харыысалгалыг болгаш иарын, берге үе болур. Ол үениң мал ажылынга таарымчалыг эвес байдалдарын ажып эртери, ниитиниң малын кыштан мөңги ажырары, оңа продуктуунуң кудулаттазы, чаш төлүн бүрүн камгалап алыры хамыктың мурнунда мал ажылында бүгү кижилерниң маңчаар ажылдаарындан хамаарыгыр. Ынчангаш кыш — малчыннарга хыналда дээри черле шын.

Кышка баш удур эки белеткенгеш, кыштагларашкынның баштайгы хүнеринден-не бүгү одарларны планныг ажыглап, малдың ажаалдазын, чемгеримегзин чедимчелиг чорудуп, бодунуң хөй чылдарда шиңгээдип ап келген байлак дурмулгазы-биле ажылдап, чаа аргаларны улам немеп азы эскилерниң дурмулгазын идепкейлиг ажыглап, бүгү нүүлүн, кичээнгейин бичии-даа суларатпайн, улуг харыысалга-биле ажылдап турар малчыннар кыштың оларга хамаарышкан шыңгыы хыналдазын чедишкинниг эрттирип шыдаар.

Ындыг малчыннар колхоздарда, совхозтарда хөй. Чижээ, Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» колхозунуң хөөчүн хөйүзу Б. Балчый кыштаан чылыг үеде-ле белеткеп аяган, оңа кыштаанда он ажык тонна сиген болгаш мөң сула бар. Ол-ла колхозта Х. Одаңның кыштаанда мал чеми болгаш нургаг өдек четчир бар. Кызыл хөөрай Советиниң «Тере-Хөл» колхозунуң хөөйүзү С. Чимис кыштагларашкынга эки белеткелдиг кирген болгаш аңгы үеде оңа хөйларының байдалы эки. Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунда О. Алдын-оолдуң кыштаанда камаалар септеттинген, мал чеми болгаш нургаг өдек бар. Чаа төрээн хөйларның 60 ажык хураганын менди дорумтуруп турар.

Бо көргүсинен каш чимектер ышкаш эки ажылдыг хөйжулар, инек кадарчылары, чылгычылар, бызаа, хаван ажаачылары, бедик көргүзүглүг саанчылар, кыштагларашкынны эки организастап турар хөйжу бригадалар, фермалар эвээш эвес. Шак ындыг ажыл-ишчи кижилерге ыыш көргүнчүг эвес. Ол дугайын олар боттары-ла моделген, эки белеткелдиг болганынга, ажылдап шыдаарынга чөргээрленип турарлар.

Кышка удур эки белеткенмээн болгаш кыштагларашкын үезинде кадарган малы, харыылап турар бригадазы, фермазы дээш бүрүн харыысалга-биле ажылдавас, эреңгейлеп турар кижилерде байдал бир эске болуп, ниитиниң малын бергедезишинге таварыштыра бээр. Ындыг кижилер кыштагларашкынның ажыг эге үезинде безин кадарган малынга улуг ногараалды чедире бээрлер.

Малчыннарда байдал бир дөмей эвес, чамдыктарында ногараалдыг болу бээриниң чылдагааны болза колхозтарның, совхозтарның удуртучулары мал ажылынга кижилерни киирерде, оларның бүгү байдалын хынап көрбес, оңа соонда оларның ажылын донтаамаа хайгаарабас, негелде сайбас чоруктан болур. «Доң-Терезин» совхозта М. Дат 49 хөйну, О. Адыыр 5 инекти харыысалга чегу-биле ышкынган. Бо ышкаш чимектер хөй.

Амгы кыштагларашкынның байдалы мурнуку чылдарныңдан артык берге. Колхозтарда, совхозтарда мал чемнеринниң нурлавыры көнчүг эвээш, одарларның өзүг таарыы, чамдык черлерде хар улгатнан. Оңа-биле кады чамдык колхозтар, совхозтар кыштагларашкынына багай белеткелдиг киргеи болгаш ам-даа шиитпирлиг хемчеглер айбайн турар. Мал чемнери эвээш белеткеттинген турда-ла, оларны чөп ажыглавайн, харын тотчеглеп турар черлер бар. «Шөнпээр» совхозтуң Суг-Кажаа фермазында мал чемнерин кайы хамаан чөп чарыгдап турар. Төөш районнуң колхозтарында мал чемнери четчир бар-даа болза, чемгеримегени зоотехниктиг норма ёзугаар организаставайн турар. Эрзин районнуң колхозтарының удуртучулары мал чемнериниң «камналгазы» деп аңгаш, чемгеримегеме кирбейн туруп бергеннер.

Кыштың берге байдалын ажып эртерин чүгле малчыннар боттары харыылаар дээр болза шын эвес. Ажыл-агыйларның удуртучулары, мал ажылының түскай эртемниглери кыштагларда, фермаларда байдалды хүн бүрү көруп, четпестерни чайладыр, малчыннарның негелделерин хандырар талазы-биле хемчеглерни ол дораан ап турар херек. Хамыктың мурнунда чемгеримегени бодамчалыг организастаар, фермаларга чемнер белеткээр нухняларны бүрүн ажылдаага киирериниң хемчээн алыр. Концентрат чемнерни шээр малга чуурун, шыгыдып бээр болгаш норманы шыңгыы сагыыр.

Мал ажылының түскай эртемниглери болгаш бригадирлер одарларны малчын бүрүзү канчаар ажылган турарын доктаамал хынап, бо талазы-биле мурнакчы малчыннарның дурмулгазын ажыглаар херек.

Кыштагларашкыны эгелээнден бээр ийи ай ажыг үе эрткен, соок чаа дыңзып келген. Ындыг турбуже мал ажылында когарал улуг: республикада 5500 баш хире шээр мал, 800 баш ажыг ыйыстыг бода мал өлген. Колхозтарның, совхозтарның болгаш районнарның кодээ ажыл-агыйлар бүдүрүлге эргелелдериниң удуртучулары, оларның түскай эртемниглери моон чогуур түңнелди кыяа чогуур.

Кыштагларашкынны чедишкинниг чорударда, малчыннарның амыдыралын-чуртталгазынче, культурлуг негелделеринче чогуур ничээнгейни салыр херек. Кыштың берге үезинде чылыглаттынмаан бамыңнарда, өглерде чурттап олурар малчыннар эвээш эвес. Хөй черлерде чунар-бажыңнар, кызыл-булуңнар ажылдавайн, автолавкалар малчыннарга барбайн турар. Бо дугайында малчыннарның хөмүлээлдары солуннарга үнүп турган болза-да, байдал ам-даа эвээш.

Шээр малдың оолдаашкыны чамдык черлерде эгелей берген. Ынчангаш хөйжуларга хөй санитциттер база немежир. Оларның ажылдап-чурттаарынга таарымчалыг байдалды база тургузар ушуралыг.

Малчын кижиниң ажылынга кайы хире кызымаан, ам сеткилдиин, мергежилдиин кыштагларашкынның түңнели көргүзер. Оңа-биле кады ниитиниң малын кыштан мөңги ажырары — бүгү-ниитиниң хөрээ. Партия, совет, ажыл-агый организаларының болгаш эске хөй-ниитиниң организацияларының ынчээнгейни кыштагларашкынче хаара туттунган турар. Чүгле ынчаарда малды кыштан мөңги ажырар, чаш төлүү бүрүн камгалап аяр, оңа-биле В. И. Ленининиң чүс чылынга чедишкинниг ушуражыр дугайында социалистиг хүнээлгелөө эки үре-түңнелдиг болуур.

Хову-Аксында электростанцияның турбина цеги коммунистиг күш-ажылдың коллективи атты чедип алыр дээш социалистиг чарышты балбарткан. Цехте коммунистиг күш-ажылдың шалыпчыларының саны өзүп орар. Слесарь Н. С. Хиревич ол бедик атты эң баштай чедип алган ажылчыннарның бирээзи. Ниел Степановичиниң бедик мергежилдиин, ажылга кызымаан оон кады ажылдап турар өөрт мактап, оон сүмезин, дуржулгазын өлөрип турар.

ЧУРУКТА: Н. С. Хиревич.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

ЛЕНИНЧИ ЮБИЛЕЙГЕ УТКУШТУР

УЗБЕК ДЫЛГА

ТАШКЕНТ. («Правданың» корреспондентизи Ю. Мукимов). Бистин Коммунистиг партиявыстың болгаш Совет күрүневистин үлегерлекчизи В. И. Ленининиң төрүттүнгеи хүнүнден бээр 100 чылынга чедир Узбекистанга улуг баштыңчының ажыл-чорудулгазын чыыткан ленинчи чогаалдарны болгаш номнарны барык бүдүн чартык миллион санныг тиражтыг кылдыр үндүрер деп турар дээрзин Узбек ССР-нин Министрлер Чөвүлелиниң Парталга талазы-биле күрүне комитединиң даргазы З. Есенбаев «Правданың» корреспондентизи-биле беседазынга чугаалаан. Узбекистанның типографиязы ленинчи томнарны барык 50 удаа парлаан.

Ам узбек дылга парлап үндүрген ленинчи томнарның ниити тиражы алды миллион экземпляр ажып турар. Чоокта чаа улуг баштыңчының Чогаалзарының чыылдазының дөртенги томузы узбек дылга үнген.

Хөөчүн коммунистер чугаалап тур

РОСТОВ. («Правданың» штаттан дашкаар корреспондентизи А. Навозов). Довда Ростовка ленинчи номчулгалар үргүлчүлевишаан. Офицерлер бажыныңга ээлчеглиг ыыдыг кежээ болган. «Ленин болгаш социалистиг ниитилелди эртем ёзугаар эргелеп башкарары» деп лекцияны номчаан. 1917 чылда Петроград Советиниң кежигүзү чораан Г. И. Смирнов, 1919 чылдан бээр партия кежигүзү А. И. Суханова чыылганнарның мурнунга база чүве чугаалазын.

МУЗЫКА КЕЖЭЭЛЕРИ

ЧИМКЕНТ. («Правданың» штаттан дашкаар корреспондентизи В. Горский). Ол кежээ областың Пушкин атты библиотеказының номчулга залынга музыка дыңналып турган. Ильичиниң ынак ырлары, Глинка, Гуно, Даргомыжский, Муссоргский олардың чогаалдарын күүседкен. Область филармониязының артистери В. И. Ленининиң амыдыралынга музыканың ролиниң дугайын номчукчуларга чугаалап берген.

Чимкентке музыка Ленининианың организастаганы-биле ол кежээ эгелээн. Ук кежээнин хөөрайның бүгү культура-чырыдыышкын албан черлеринде эрттирип турар. Концерт-лекциялар программазының кол үтказы болза, музыка — аажок улуг күш, ону бистиң сорулгаларывыска, ангы демиселинге ажыглаар ужурлуг деп В. И. Ленининиң сестери болуп турар.

Пландан ажыр

МИАСС. (Челябинск область). Миасстың алдынчылары беш чылдың дөрткү чылының баштайгы ээлчээн чедишкинниг күүседкен. Пландан ажыр баштайгы алдын алдынган.

Тыелгин алдын уургайының коллективи чаа чылды база эки эгелээн болгаш пландан ажыр алдынны берген.

Бо ийи алдын уургайының коллективтери В. И. Ленининиң төрүттүвеген хүнүнден бээр 100 чылынга алдар болдурган чарышка тиилекчилер болуп турар.

ЭКИ ЭГЕЛЭЭН

ДОНЕЦК. (СЭТА). Донецкиниң Ленин атты металлургия заводунуң мартен цехиниң коллективи чаа чылдың баштайгы хүнүнде пландан ажыр ийи тонна кадны бүдүргеи. Шүткүүшкүнүн чартык кезиин дүрген арга-биле шүткаан. Григорий Боллянскийниң бригадазы кадны шүткүүрүи эң кыса үеде—беш шак 50 минутада күүседкен. ол болза графиктен бир шак 40 минута эрте күүседкен дээни ол.

Элбек дүжүттүң байырлалы

ДУШАНБЕ. Ийи метр чесхеламның ыыгы үннерн даг черинниң чөөн болгаш ыраак суурларынның ыржымын дыка эрте турда үрепнеп. Таджикистанга дүжүттүң чаңчыл болган байырлаанының медээзинниң келгени ол. Чер болганда байырлалдың маадырлары хөвеңчилер болгам. Эртнеи чылын республика туларн дээн санныг чиг-хөвеңни—640 муң тоннаны амаан алган. Тараачылар 1969 чыляы чаагай сестер-биле йөрээп турар. Олар тараа белеткээр талазы-биле ийи чыл планын күүседкен. Сезүнге алдарлыы-биле ээ болган хөйжуларның, виноградчыларның, тазиктың ажыдаачыларының сатнилсагыны өөрүшкүүлүг.

(СЭТА).

Садыгжылар чарыжы калбарган

Мөңгүн-Тайга районуун садыгжылары эртнеи чылын бараан саарылгазының болгаш белеткел планнарын ажыр күүседкен. Чеди магазин болган үш автолавка ажылчы чоннарны үлетүр болгаш аъш-чем барааннары-биле хандырып турар. Чонуун хереглелинге бараан болуп турар садыгжыларның аразында бараан саарылгазының болгаш белеткел планнарын ажыр күүседкен мурнакчы садыгжылар хөй.

Район төвүнде магазинниң садыгжылары Дарый, «Мөгөй-Бүрен» колхозта Хөлгү олар эртнеи чылын социалистиг чарыжынга тиилекчи болуп, бараан саарылгазының планнарын 126—130 хуу күүседкен. Нөм садының садыгжызы Чечек чыл планын 167,4 хуу күүседкен. Белеткелде ажылдап турар Буянды садыг шугумунга 23 чыл ажылдап келген дуржулгалыг садыгы. Эртнеи чылын белеткел планын 108 хуу күүседкен.

Райпонук ниитиниң чемнемнелге черлери ай санында-ла 90 ажыг муң рубльниң аъш-чемнин кылып, ажыычы чонну эки шынарлыг, амданныг чембиле хандырып келген. Мугур-Аксы суурда хлеб быжырар черинн ажылдакчыларының эки ажылын үнелеп демделээри чугула. Быжырыкчыар Шагдыр, Седен олар хлеб быжыраачының хонукта планын ажыр күүседкен, эки шынарлыг продукцияны садыгларга, столоваялларга берип келген.

Автолавкалар «Малчын» болгаш «Мөгөн-Бүрен» колхозтарның малчыннарын хүн бүрүнүң чугула хереглелериибиле хандырып турар.

Мөңгүн-Тайганың садыг ажылдакчылары ажылчы чонуң садыг хандырылгазын улам-на экижидер сорулга-биле социалистиг чарышты калбарткаш, 1969 чылда бараан саарылгазының болгаш белеткел планнарын хуусаа бетинде күүседир дээш күжениишкинниг ажылдап турар.

С. ШИРАП.

Коллективтиң чоргааралдары

Бии-Хем районнуң Туранда ыяш ажыл-агый черинниң чолаачылары Георгий Вагаев, Александр Бабаков олар эрткен чылдың ай, квартал бүрүзүнде берлиигеи планның үргүлчү ажыр күүседип, шудургу ажылдааннар. Ыяш дилдирикчизи Иван Питомцев чыл планын 187 хуу күүседип, бүлүрүлгенин мурнакчызы болу берген.

Чаңгызы хөйү, хөйү чаңгызы дээш чүтөүлүг кызымак ажылынын түңнелинде коллектив бүгү көргүзүглер талазы-биле эрткен, 1968 чылын планын ажыр күүседкен. Ылангыа бүдүрген продукциязы сайгарарының планын 5830 рубль ажырган. Бараанның продукциязы садар планындан херек кырында 24800 рубльдя артыкка киирип алган. Ажыл-агыйның хереглелинге эргежок чугула 1700 кубометр ыяшты белеткеп, экеп алыр сорулгазын 2879 кубометр кыдыр күүседкен. 1968 чылда ыяш тарып олурган болгаш 2-ги хосмос дүргедээшкинниң элээн улуг дүргедээшкинии станцияга хамчыткан.

Автоматтыг «Венера-5» станцияны санап каан траекторияже үндүрген. Венера планетаже станцияның ужудуушкуну 4 ай ажыг үеде үргүлчүлеер. Станция траекторпя-биле 250 миллион километр ырак орукту ужудуп эрткеш, 1969 чылдың майның ортан үезинде Венерага чедер болгаш оон атмосферазынга чоорту салып бадырышкынын боттандырар. Венераның атмосферазын шинчилээрин станцияның кудулап бадышкынының бүгү үезинин дүргүзүнүп чорудары көрдүнген.

Ужудуушкун үезинде автоматтыг «Венера-5» станция-биле радионуң доктаамал харылзаазын тудар болгаш мегагерттиг 922,763 частотазы-биле эртем информациязын алдырын чорудар. Венера планетаже ужудуушкунуун эргежок ылаптым чедип алыры-биле станцияның шинчээшкинниниң траекториязының коррекциязын чорударын айткан.

1969 чылдың январь 5-те Москваныбиле 13 шак турда станция Черден 25 муң километр ырак чер кырының чөөн долготазының 116 градус 50 минута болгаш соңгу широтазының 26 градус 30 минута координаталарынга чорун турган.

Планеталар аразының автоматтыг «Венера-5» станциязының иштинде тургускан аппаратура ой-тавыыла ажылдап чоруур. Станция-биле доктаамал радио харылзаазын тудуп турар. Станцияның ужудуушкуун башкарарын Төп космос харылзаадан боттандырып турар.

Тараныгырыла-саналга төвү каап турар информацияны ажылдап кылырын чорудуп турар.

Планеталар аразының автоматтыг „Венера-5“ станциязы ужудуушкунда

СЭТА-ның дыңнадыы

Космоска шинчилелдерни чорударының программазынга дүүлүүр планеталар аразының автоматтыг «Венера-5» станциязын салып үндүрерин 1969 чылдың январь 5-те Москваныы-биле 9 шак 28 минута турда Совет Эвилелинге боттандырган.

Станцияны салып үндүрүгенинин кол сорулгазы болза, автоматтыг «Венера-4» станцияның эгелээни — Венера планетаны шинчилээрин үргүлчүлээри болур. «Венера-5» станцияда эртем болгаш хемчээкчи аппаратуранын составын көрүдеткен, ол чорук хемчээриниң ылаптыын бедидер болгаш планетаның атмосферазының дугайында эртем талазы-биле немелде медээлерни алыр арганы бээр.

Чер—Венера аразының оруунга станцияның ужудуушкуну чорун турда космос делгеминге эртем талазы-биле делгереңгей шинчилелдерни чорудар.

Планеталар аразының автоматтыг «Венера-5» станциязының иштинде Владимир Ильич Ленининиң чуруун болгаш ССРЭ-нин Күрүне суулезинин чураан Совет Эвилелиниң вымпели бар.

Автоматтыг «Венера-5» станцияның ленизи ракета-чедирикчизиниң сөөлгү чазыы саналаска. 1130 килограмм болуп турар.

«Венера-5» станцияны Венера планетаже баар ужудуушкунуун траекториязынче Черниң кызымал спутнигиниң орук аразының орбитазындан салып үндүрген. Черниң спутнигиниң орук аразының орбитазындан салып үндүрүшкүнүү Москваныы-биле 10 шак 47 минута турда чорутkан. Ол үеде станция Африканың девискээриниң агаарынга чорун турган. Ракета-чедирикчизин сөөлгү чазыының шимчедикчизи 225 секундада ажыы-

ЧАА МАГАЗИН

«Суңпан» совхозтаа эш Шуминн бригадирлээн тудуг бригадазы 1969 чылдың бүдүүзүнде чаа столоваяны болгаш магазинни ажыглалда киирген. Ол магазинниң иштин эки дерээзи, чырык, делгем.

Совхоз төвүнде ажыттынган чаа магазинде бо хүннерде кожазы Зэрбен суурдан, Кызыл хөөрайдан садыг алынчылар хөйү-биле аалдап барып турар.

ЭҢ ЭКИ ШЫНАР ДЭЭШ

ИНЖЕНЕРНИҢ ИНДИРИ

Үлетпүр продуктуларының шынарын экижидип тургаш, оон ажыглаар хуусаазын уздыры, идегелдиг болдурары хүнүң чугула айтырыы апарган. Чүл дээрге коммунизм тургузуушкунунуң хайныышкыныг үезинде кандыг-даа продукциянып шынары экижээн тудум улус ажыл-агыйының планнары дүрген күүсеттинер, планнаттынган ажылдар чогуур хуусаазында кылдынар.

Продуктуларны бүдүрериниң бүгү чорудулгаларынга ажылдың шынарын экижидеринче кол кичээнгейни угландырар херек. Ынчангаш шынарны экижидеринге контроль, хайгаарадыы продукция кылдынган соолгу процесстен эвес, бүдүрүлге чорудулгазында болдунуп турар бүгү күш-ажылга тургузары чугула. Тодаргайлаарга, кылдынган продукцияны эки, багай шынарга сорттап ажыглавайн, ону кылып бүдүрүп турар үеде хыналарын чорударының дугайында чугаалаксадым. Белен продукцияның элээн хөй кезиин бракпан ылгаарга, бүдүрүлгеге кандыг ажыктыг боор? Ону болдурбас дээш демиселди чорудары бистин хүлээлгевис болур.

Бо талазы-биле Саратов областың бүдүрүлгелеринде эки дуржулга бар. Оон дугайын допчулап чугаалап көрейн. Продукцияның шынарын экижидер дээш демиселди саратовчулар моон мурнунда-даа чорудуп турганнар. Бо ажылды, бистиң бүдүрүлгелеривисте ышкаш, техниктиг контроль киидистеринге даандырып турган. Ол киидистерниң ажылдакчылары чагыг кылган бүдүрүлге, заводтардан келген хомудалдарны кичээнгейлиг өөренип көрүп тургаш, бүдүрүлгениң кайы чорудулгазындан брак болуп турарыл деп айтырыгны тодаратканнар. Саратовчуларның дуржулгазында кол чүүл ол. Бүдүн заводтуң кылган продукциязын бракпан каары белен. Ынчаарга ол бракты чогум кым кылганыл, оон болдунган кол чыдагаанары чүдел деп айтырыгларны тодарадыры, ону узуткаары бүгү продукцияның шынарын экижидеринге кол чүүл болур. Саратовчулар бо айтырыгны тодаратказ, чеднишкинниг шиитпирээннер.

Кандыг-даа продукцияның шынары ону кылып, бүдүрүп турар кижилерден хамааржыр. Контроль киидизиниң ажылдакчызы кандыг-даа эки шынарлыг деңзилээр, хемчээр херекселдер-биле хандыртынган болзажок, продукцияның интинде четпести эскербейн барып болур, а ол чедир кылдынмаан чүүлдү, ону кылган кижи эскерген турар ужурлуг. Бир эвес ол ону эскерип шыдавас болза, контроль системазының ажылдакчылары аңаа дузалажыр ужурлуглар.

Ынчангаш эки шынар дээш демиселди чорудары продукцияны сорчулап ылгаары эвес, а ону кылып турар кижилерниң күш-ажылын, бүдүрүлге чорудулгазын хынап, аңаа боттуг дузаны чедирери болур. Эрги системаның четпес чүүлү болза, продукцияның шынары дээш ону кылып, харыылап турар кижилерниң — ажылчыннарның, бригадирлерниң, цех, участок начальниктериниң бот-харыысалгазын бедитпейн турганында. Кайы бир участоктан болган брак бүгү коллективтиң адынга дүжүп, оон үнүп келир чылдагааны тодаратпаймайн турганы контроль системазының ажылында четпестерниң бирээзи турган. Бо бүгү айтырыгларны тодараан техника-биле эки шынарлыг продуктуларны бүдүрери берге. Ындыг таварылгада техниктиг контроль шугумунуң ажылдакчылары дериг-херекселдерни чаартыр дугайында айтырыгны шиитпирлиг тургузар хүлээлгелиглер.

Саратовчуларның дуржулгазын ёзугаар тургустунган чаа система техниктиг контроль киидистериниң ролюн шуут чаарткан. Система мурнунда ол киидистерниң ажылдакчыларының албан хүлээлгези кыдынган продуктуларны бракпан сорттаары-биле кызыгаарлаттынып, бүдүрүлге чорудулгазындан хоорулчак байдалдыг турган болза, ам оларның кол хүлээлгези кижилерниң күш-ажылын контрольдап, хынаары болгаш оларга боттуг дузаны көргүзери апарган. Администрация черинің тургускан планын ёзугаар бүдүрүлге технологиязының бүгү чорудулгаларын контроль киидизиниң ажылдакчылары хынап турарлар.

Саратовчуларның дуржулгазын кысказы-биле чугаалаарга ыңдыг, ол системаны бистиң бүдүрүлгелеривиске калбаа-биле ажыглаар херек. Оон чугле ажыктыг чүүлдерни алыр бис.

Продукцияны брак чокка бүдүрер талазы-биле хемчегларни «Тыва даг-дүгү» комбинатка 1967 чылда ажыддан кылгаш, боттандырып эгелээн. Даг-дүгүнүң шынарын күүне стандартының негелдезинге чедирер дээш продукцияның бүгү параметрлериниге (текстуразы, волокноның узуну болгаш өске-даа) контрольду күштелдирген. Чүнүң-даа мурнунда продукцияның чүге багай шынарлыг болуп турарының чылдагаанын тодараттывыс. Оон соонда илереттинген четпестерни чайладыр талазыбиле 15 тодаргай хемчегларни планнаат, боттандырып эгелээн. Ол бүгү хемчегларни шуптузун санаары берге. Контроль лабораториязының, бүдүрүлге техниказының технологияның ниити байдалы дээш оон-даа өске айтырыглар ацаа хамааржыр. Бүгү хемчегларни боттандырганының түңнелинде даг-дүгүнде өске холумактар мурнунда турганыңдан 30 хуу чедир авээжээн.

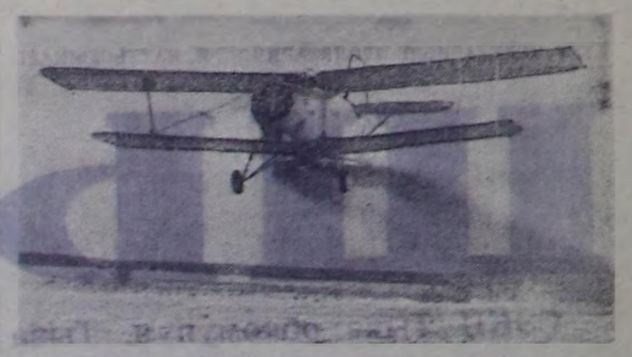
Былып турар продукциязының шынары дээш ажылчынарның бот-харыысалгазын бедидеринче кичээнгейни күштелдирген. Чиг-эт, материал ажылчынның холун таварып машина дериг-херекселдерни эрткен соонда белеп продукция кылдыр хуулар. Ынчангаш продукцияның эки, багай болуру чиг-эттеи, ону болбаазырадып турар кижилерден, техникадан хамааржыр апаар. Бо үш фактордан кол чүүл кижи — ажылчын. Оон санал-оналын ап, техникада азы технологияда четпес чүүлду эде кылдыртып баар болза, бодунуң кылган продукциязының эки шынары дээш сонуургал кижи бүрүзүнде бар-ла болгай.

Бо чылдың түңнелин үндүргеш, ак сеткилдиг эки ажылдан келген кижилерге тускай хереченилерни тыпсыр бис. Ол кижилерниң кылган продукциязы контроль киидизинден хынала чокка чагыкчыга чедер үжурлуг. Ажылчынарның бот хууда сонуургалың бедидери-биле продукцияның шынарын барымдаалап шаңнал тыпсырының чурумун кылган. Тус-тус участоктарга оон негелделери наргыл чокка тодараттынган болгаш ол негелделарни шыңгыы сагып турар бис. Планны эки шынарлыг ажыр күүсеткен кижилер шалыңга 30 хуу немелде шанналды алыр. Оон ацгыда ажыр күүсеттинген хуу бүрүзүнге шалыңның 1,5 хуузун төлээри бисте боттанып турар.

Шаңнал чурумун категориялар аайы-биле таарыштырган деп чугааладым. А чүдүрүкчү кижиниң ажылының шынарын канчаар үнелээрил? деп, айтырыг тургустунуп кээр чадавас. Бистиң чүдүрүкчүлеривис ацаа мындыг харыны берип болурлар. Ажылдаар черни арыг-шевер тургузуп, бараан шыгжаар черни эң ажыктыг ажыглаары, шоодайларны дески кылдыр чыскааганы, оларны орбазы болгаш өске-даа чүүлдер оларның ажылга кайы хире харыысалгалыын, ак сеткилдиин тодарадыр. Бо негелдени сагып турар чүдүрүкчүлер шаңнал төлевирни ап турар.

Продукцияның шынарының дугайында айтырыгны неделяның бир хүнүнде чугаалажырын чурумчуткан. Ацаа бүдүрүлге участоктарының бүгү удуртукчулары олуржур болгаш хынала аппарадының ажылдакчылары кыска дыңнадыгларны кылып турар. Хүралга тургустунган айтырыглар чедимчелиг шиитпирлетинип келген.

Л. ШОРНИКОВА,
комбинатта техниктиг контроль киидизиниң начальниги.

СМОЛЕНСК ОБЛАСТЬ. «Ромадановоо» совхоз бир гектардан-на 23 центнер дүжүт алгаш, күүнеге тараа садарының беш чыл планын күүседкен.

1968 чылда дүжүдүн чеднишкинниг ажаап алган болгаш күүнеге планнан ажыр тараа саткан дээш совхозка РСФСР-ниң Министрлер Совуулелиниң шилчилир Кызыл тутун, аңша шаңналын тыпыскан. Ам ажыл-агыйның ишчилери часка белеткенип турар. Ховуларже организттиг чемнишчидилгелер соортуп, минералдыг чемнишчидилгелерни ужар чүүлдүн дузаазы-биле чаштырып турар (чурукта).

М. БАРАБАНОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Ажылчыннар — көрүлде киржикчилери

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-механиктиг цехиниң ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары В. И. Ленининиң төрүттүгенинден бээр 100 чыл оюнга тураскаатказын көрүлде комкурска киришпишаан, кыска үеиин иштинде техниканың аймыл чок чоруун база бүдүрүлге культуразын экижидер талазы-биле 52 саналдарны киирген.

Цехтиң көрүлде комиссиязынга киирген саналдарның 29-зу бүдүрүлгеде шиигээттингеи, 7 санал талазы-биле хемчегляр ажылдап кылдынган.

Бүш-ажылдың байдалын экижидеринче база бүдүрүлге эстетиказын бедидеринче угланган саналдарның хөй кезиин электрослесарьлар аштер Чекушин, Замула, удазын аргыкчылары аштер Шутковз, Балганова, Бартакова, слесарь аш Канаев, токарь аш Вербицкий, инженер аш Климов болгаш септелге-механиктиг цехтиң өске-даа ажылдакчылары кииргеннер. Чижээ, станоктар болгаш дерилгелер бүдүүр, ацаа лампаларны люминесцентиг лампалар-биле солуур дээш ышкаш саналдарны шиигээткеиз эки түңнелдерни берген. Ам ажылдап турар черлер эки чырыттынган, станокчуларның могап-шылаары эвээжээн, бо чорук оларның күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедиткен.

Хынада хемчег приборлар база автоматтар лабораториязында, ол ышкаш электри уязыны аргыкчыларының үчетогунда техниктиг булуңнар организастаттынган.

Күш-ажил камгалалының болгаш бүдүрүлге культуразының талазы-биле көрүлде комиссиязынга саналдар кислород станциязының коллективинден база кээп турар.

Септелге-механиктиг цехтиң ажылдакчыларындан көрүлде-конкурска киргеи саналдарны комиссия чогуур өйүнде көрүп, күүсеэдир хуусаазын доктаадып, кордүнген хемчегларниң канчаар күүсеттиниң турарын хүн бүрү хынап турар.

Баштайгы үеде чедип алдынган чүүлдерге ханымышаан, комбинаттың септелге-механиктиг цехиниң ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары В. И. Ленининиң төрүттүгенинден бээр 100 чыл оюнга уткуштур күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн база бүдүрүлгениң культуразын бедидеринче угланган чаа-чаа саналдарны улам-на хөйүү ажылдап кылыр дээрзинге чигзиниг турбас.

Г. ГЛУШКОВ,
септелге-механиктиг цехте көрүлде комиссиязының даргазы.

БАШКЫ, ПРОПАГАНДИСТ, ХӨЙ-НИИТИЧИ

Башкы... чоргаар дыңналыр буянныг профессия. Чүге дээрге, «А» деп үжүктен эгелээп эртемнериниң дээдизинче дүлгүүрүү өзүп орар аныяк салгакчыга ол бээр, коммунистиг ёзугга ону ол кижизидер. Чүге дээрге башкы чүгле аныяктарны билиглер-биле чепсеглээр, эртемнерже делгем оруктуу ажыдып бээр эвес, харын чонның ортузунга ылаңгыя көдээ черлерге эртем-культураның, партия, чазактың политиказының идепкейлиг пептередикчизи болуп турар. Ынчангаш башкы деп профессия чоргаар дыңналыр. Шекпээр сес чыл школазының башкызы Монгуш Ламажыкович Хоюг-оол башкының профессиязын шиңгээдип алганы-биле чергелештир ол пропагандист болгаш хөй-ниитичи болуп турар.

Башкы, аныяк коммунист, пропагандист, корреспондент, «Билиг» ниитилелиниң органзациязының даргазы — соолгу үеде Монгуш Ламажыковичиниң ажыл-амыдыралында онза чүүлдер ыңдыг. 1963 чылдан эгелээп Хоюг-оол «Шекпээр» совхозтуң Бичеүүрүнге аныяктар ортузунга пропагандистеп эгелээн болгаш бо хүннерде «партия дугайында беседаларны» комсомолчулар болгаш аныяктар ортузунда чорудуп турар. Пропагандист стажын чоорту улгаттырып келгени-биле оон пропагандист ажылының дуржулгазында.

Монгуш Ламажыковичиниң суурнуң чону идепкейлиг хөй-ниитичи деп санап турары база-ла таварылга эвес. Чүге дээрге ол «Билиг» ниитилелиниң суурда организациязының даргазы, лектор, бот-тывынгыр пропагандисчи, ол ышкаш совхозтуң парткомунуң секретары. Ол ышкаш Бичеүүрүнге

ӨЗҮП, ЧААГАЙЖЫШ ОРАР СУУР

Өвүр районнуң Хандагайты кодээ Советиниң сессияларны чогуур үезинде чыылдырып, аныл-агыл болгаш культура тургузуушкунунуң чугула айтырыгларын көруп, шиитпирлерни үндүрүп, оларның күүселдезин эки организастап келген. Эртиен чылын Советтиң сессияларынга 14, күүсномунга 23 айтырыгларны чугаалашып көргем.

Сессияларның болгаш күүсномнуң шиитпирлерин бөттандырар талазы-биле күүсномнуң немиргүүмери организастыг хемчегларни ап иелеген. Советтиң бир сессиязынга Хандагайты суурнуң чаагайжыдылгазының дугайында айтырыгны чугааламып көргеш, бөттүг хемчегларни айытыкан шиитпирни үндүрген, кварталдарга, кудумчуларга депутаттарны белгаш активчилерни бышылаан. Кудумчу, квартал комитеттери депутаттарның, активчилериниң дузалажчызыбиле Ленин белгаш Октябрь кудумчуларын ажылчы чоннуң күшү-биле чаагайжыдыр кылган. Үгле эрткен нүүн безин шиви, хадың, терек, дыт белгаш еске-даа үнүштерни 1700 деңгү олуртуп тараазы, херимнерни септеп, чугайлаан.

Партия организацияларының дузалажчызы-биле кудумчу комитеттери агитвартираларны организастап алган лекция, беседаларны ылдырып, культура-массалыг ажылды чөптээмел чорудуп, чурттачыларның киржилгези-биле концерттерни организастап турар. Политмассалыг болгаш культура-массалыг амыдарны организастап чорударынга депутаттарның улуг киржилгелиг болуп келгенин демдеглээри чугула.

Хандагайты суурнуң чурттачылары чыл келген тудумна көвүдеп турары-биле тудуг ажылы база улгаткан. Сөөлгү чылдарда элээн чурттарга бөлүңнарын тутнан, хөй чурттачылар чаагаймыдыр ыылган квартирларны алган. 1968 чылда уруглар садын тудуп ажыглаада киирген болгаш ном садыының магазининиң, ийи каът аалчылар бажыңының тудуу чоруп турар. Олар 1969 чылда ажыглалга киредир. Ол ышкаш 250 олуртуг Культура бажыңының тудуун эгелээр, СЭИП райкомуунуң үш каът бажыңының тудуун эгелей берген.

В. И. Ленининиң төрүттүнгенинден бээр үс чыл болурунга тураскаатканн социалистиг чарыштыг Хандагайты кодээ Советтиң ажылчы чоннары калбартнаш, төрээн суурун чаагайжыдар талазы-биле хүзээлгелерин алгаанар. Социалистиг чарыштың күүселдезин дээш Советтиң күүскому, депутаттары, кудумчу комитеттери организастыг ажылдарны чорудуп, хөй-ниитининң киржилгези-биле чаагай хереглерни бүдүрүп турар.

Д. ДАЛАЙ-ООЛ.

ХҮТ. Бистиң Улуг Төрээн чуртуевустуң база бир бойдус талазы-биле эң байдак, эң чараш черлериниң бирээзи. Ында «Кызыл тараачынга» колхозтуң ажыл-шинчилери ажылдап, чурттап, коммунизм тургузуушкунуу дээш делиселге боттарының үлүүн киириштирип турар.

Хүтте колхозтуң семиртир малдар фермазы. Ында суваг имектер, курунеге дужаар шарылар, чылгы мал кыштап турар. Коммунист Монбуй ферманың мурнакчы малчыннарының бирээзи. Бо чылын Монбуйда 22 бызаа быжыглаттынган. Оон ажаап турар бызаалары хүр, семис.

Бир хонукта ажаап турар бызааларындан 800 граммдан 1 кг чедир немелде деңзини ап турар. Оон кады ажылдан турар эки комсомолчу Даржаа Анчимаанын көргүүр база эки. 30 бызаанын бирээзинден хонукта 900 грамм ажыг немелде деңзини ап турар. Бо чурукта ферманың мурнакчы малчыны Монбуй, оргузунда ферманың эргелекчизи Чичечеев Валентина Андреевна, солагай талазында Даржаа Анчимаа эртенги чемгерилге соонда.

Сөзүү болгаш чурүү
А. МЕЛЬНИКОВТУУ.

Совет тургузуг

ЧҮҮ ИЛЕРЭЭНИЛ

Барыын-Хемчик районнуң «Доң-Терезин» совхозунуң экономиказы быжыгып, ажылчыннарның материалдыг чаагай байдалының болгаш культурлуг деңнелиниң бедип турарын Ак кодээ Советтиң эвлелгелиг сессиязынга демделээш, Кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы С. Сүрүн отчеттуг илистелиниге совхозтуң ажылынче депутаттарның ажылынче депутаттарының үлүүн киржилгезинга үгландырган.

Чер ажылының культуразын бедидериниче сагыш салбайн, суттаттыг черлерни чедиче ажыглавайн келгени-биле тараа культураларының болгаш тарымал мал чеми үнүштерниң дүжүү куду. 1968 чылда тараа культураларының бир гектарындан үгле 4,9 центнер, ногаанныындан 5—19 центнер дүжүт алган.

Малдың баш санының өзүлдезин болгаш оон продуктулуу куду. Мал бажы өстүрер талазы-биле 1968 чылда чылгыдан оске малдарның планы күүселгиннээн. Үүе баш төрүүр малга онаалтыр 97 анай, хураган алдынган, Күрүнеге эът садар план 92.2 хуу, дүүтүү 69,7 хуу күүселтинген. Малда хорамча хөй, эрткен чылын 700 ажыг мал өлген. Капитал тудуг планы боттанмаан болгаш аңаа кордүзеп хөрецнинг үгле 63,8 хуузу чарыгдаттынган.

Советтиң девискээринде нйи эмнелге пунктузу, 2 библиотека, клуб болгаш киноустановка ажылдап турар. Библиотекаларда 3900 ажыг ном бар болза-даа номчукчулар аздаш. Культура албан черлериниң сеткелгези кылдынмаан, оттулар чүүдү чок, дерилгези багай, ойнаар херекселдер чок. Байдал мындыг турда кодээ Советтиң күүскому, совхозтуң директзязы дээштиг хемчегларни албайн келген болгаш дуза көргүүзээн. Совхоз капитал тудуг планын күүселтээнин-биле Ак суурда библиотека бир кижиниң хуузунда бажыңында.

Улус өөредилгезиниң болгаш кадык камгалалының талазы-биле эки чүүдер барын санал берген депутаттар демделээш, четпестерни илередткен. Кодээ Советте сес чыл школазында 380 уруглар өөренип турар, оларның үзүү күүрүне хандырылгазында.

Чамдык ада-иелер урулларын школага эккеп каап, оларның өөредилгезинче сагыш салбас, школа-биле, башкылар-биле харылзаа чок чоруктар бар. Школлуң төрелдер комитедп ада-иелербиле ажыл чорутпайн, башкыларга дуза көргүспейн турарын депутаттар шүүмүүлээн.

Малчыннарның хандырылгазынга бараан болуп турар Акта магазининиң ажызы багай. Оон садыгжылары кыштагларга эвээш барып, хүн бүрүнүң хереглеледиин үзүктелиишкинниг чедирип турарлар. Амгы үеде пинтининң малында ажылдап турар кижилерниң чымыжы улгаткан, кодээ Советтиң күүскому кадарчыларның садыг хандырылгазынче кичээнгейин салып, садыг ажылынга удуртулгазын экижидерин депутаттар санаалдаан.

Алкыт-агыл болгаш культура тургузуушкунунуң чугула айтырыгларын Советтиң сессияларынга болгаш күүскомунуң хуралдарынга көруп, шиитпирлерни үндүрүп келзе-даа, күүском шиитпирлериниң күүселдезин чедип алыр талазы-биле организастыг ажылды четпес чорудуп келген. Организас-массалыг ажылды экижидер арга Советте бар. О. Ангыр-оол, М. Көрген-оол, О. Бадываа, О. Борбак-оол ышкаш Советтиң организас-массалыг ажызын идепкейжидер талазы-биле эки ажылдап турар депутаттарга күүсклом даянмайн келген. Соңгукчуларның депутаттарынга берген чагыларының сезии боттандырары-биле күүсклом сессиняга бадыладып алган турган. Улуг-Бүүнүнүң суттарынга бугазын кылыр, клуб тудар, Алаакта сүт-бараан фермазын радиожудар дээн ышкаш амыдыралчы чагыглар ам-даа күүсеттинмээн.

Кодээ Советте, беш доктаамал комиссияда он сес депутат, 7 актив ажылдап турар. Улус өөредилгези, культура болгаш кадык камгалалының талазы-биле доктаамал комиссия школаларның өөредилге-кижизидилгелиг ажылын, эмнелге пунктуларының, культура одагларының ажылып сегидер талазы-биле хемчегларе албайн келгенин илеткелчи болгаш санал берген депутаттар чугаалаан.

Отчеттуг үениң иштинде 25 депутаттын 94 хуузу соңгукчулары-биле ужуражыл, отчеттарын берген. Депутаттарның соңгукчулар-биле ужуражышкынын Советтиң күүскому четпес организастап келгеп, оон түңнелинде чагыглар күүсеттинмейн, немелде чагыглар келбейн турар. Хой-ниитининң эки-тура организациялары — эш-хуузунуң судтарын, улусчу дружиналарын Советтиң күүскому четпес удуртуп, оларның күжүнге даянмайн келген. Сагылгачурум болгаш хой-ниитининң корум-чүрүмүүн үрээр чорук кызырылбайн турар. Кудумчу, квартал комитеттери ажылчы чоннуң ортузунга ажыл чорутпайн келген.

Советтиң күүскомунуң отчедүидан илерээн четпестерни чайладырының хемчегларын айытыкан шиитпирни сессия хүлээп алган.

А. ДОПЧАА.

ӨШКҮ—ӨЗҮГЕН МАЛ

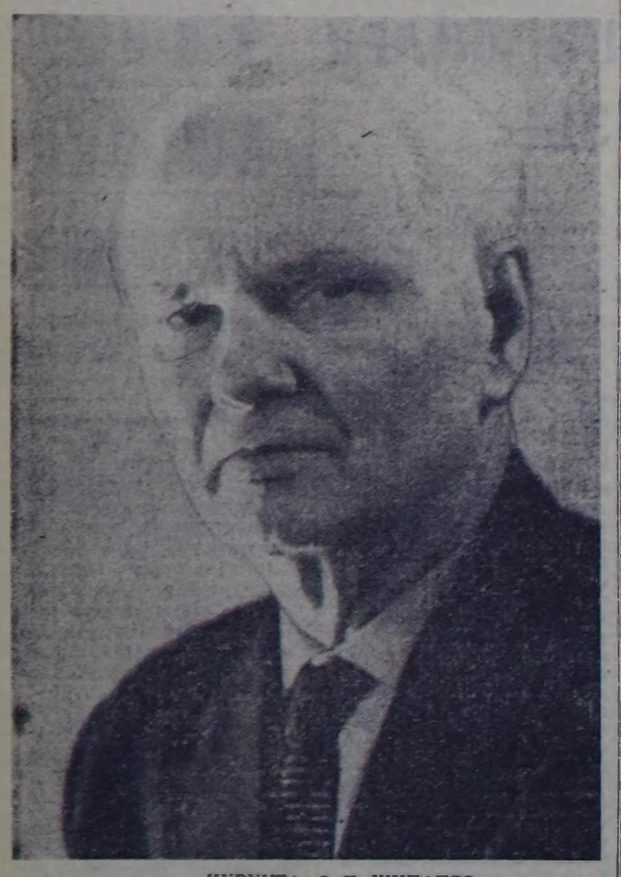
Ыракы «Кара-Хөл» колхоз Бай-Тайгада мал ажылдыг ажыл-агый. Артельдиң байдалынга ошку малды өстүрери тааржыр. Ынчангаш колхоз эрткен ажыл-агый чылында бо талазы-биле планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткен. Артельдиң аныяк малчыннары Кок-оол, Диван, Чинмит олар чыл бүрү бедик көргүзүглерни чедип алыышаан, 1968 чылда төрүүр үүс ошкуге онаалтыр 90 анайны, бир ошкүдем-не 560 грамм дүктү тус-тузунда алааннар.

*Бо хүннерде колхозтуң бүгү ошку малы 12 коданда кыштаглап турар. Ол девискээрге кыш эрте дүшкен болзажок, коданнарда кыштың ортузунда-ла ногаан чем-даа чок. Ынчангаш малчыннар ногаан чем

ШЫН

Дөрткү арын 1969 ч. январь 7

Бистиң календарывыс

ЧУРУКТА: С. П. ЩИПАЧЕВ.

РОССИЯНЫҢ АЙЛАҢ-КУЖУ

Сураглыг совет шүлүкчүлериниң бирээзи, Күрүне шаңналының лауреады Степан Петрович Щипачёв бөгүн, январь 7-де 70 харлап турар. Оон ат-сураа, шүлүктери чүгле Совет Эвилелинде билдингир эвес, хөй даштыкы чурттарда билдингир. Оон чогаалдары каш янзы дылдарда очулдуртунган. С. П. Щипачёвтуң шүлүктериниң кол темазы, углавыышкыны коммунистиг моральдың ынакшылдың, найыралдың айтырыглары болуп турар. Оон лириктиг шүлүктери кижилериниң сеткил-сагыжын хайыктырыптар күштүг. «Шушенскоеде бажың», «Павлик Морозов» деп шүлүктерин, «Фронтучу шүлүктер», «Ынакшылдың одуругларын», «Кушажыл хүндүткелдиг» база оон-даа өске аттарлыг чыынды номнары номчукчуларның улуг сонуургалын чаалап алган.

Степан Петрович Щипачёвтуң адын Тывага аң-не эргим, чоок таныш. Ол 1943 чылда Тывага аалдап кээп, тыва чогаалчылар-биле чоок танышкан, тывалариың амыдыралчуртталгазын, аажы-чанын көрүп билгеп. Тывага чоруп турган үезинде фронтуда дайылдажып турар чаадырлыг кызыл шериглерге белек дузаламчызын чыгжыр херекке бодунуң база-ла үлүг-хуузун киприштирген. Бистиң республикага аалчы болуп чоруп турган үезинде «Кызылга», «Депутатка», «Улут-Хем», «Хүргүлек», «Тываның хадыңы» деп шүлүктерин чогаадыкан, оларды тускай номчуглаш кылдыр тыва дылга парлаттынган. Тыва чогаалчылар Россиядан келген өөнүүнге тураскаадыкан шүлүктерни бижээн. Чижээ, Степан Сарыг-оол «Айлаң-кушкаш», «Сеңээ», Сергей Пюрбю «Москва чогаалчыларынга», Бай-Кара Хөвеңмей «Эргим өөнүккө», Олег Саган-оол «Орус большевикке» деп шүлүктерни тураскаадыкан. Тыва улустуң белээн фронтуга Степан Петрович тыва толээлер-биле кады чедиришкен. Ол, тыва чечен чогаалдың хөгжүдезинге база-ла үлүг-хуузу киприштирген. Салчак Токаның «Тос чадырда» деп тоожузун орус дылга очулдуртурган, ону Москвага тускай ном кылдыр үндүрер херекке ол улуг рольду ойнаан.

С. П. Щипачёвтуң элээн каш шүлүктерин тыва дылга очулдуртунган. Оон шүлүктерип очулдуларынга бо үстүнде адаанывыс тыва шүлүкчүлер база Юрий Күнзегеш болгаш өскелер-даа идепкейлиг киришкен. Күрүне шаңналын алган чогаалдарының бирээзи—«Шушенскоеде бажың», «Павлик Морозов» деп шүлүглелдери тыва дылга очулдуртунган, тускай номнар болуп үнгүлээп.

Сураглыг шүлүкчү аныяк чогаалчылар-биле доктаамал ажылды чорудуп турар. 70 харлаарының бүдүүзүнде бөлүк шүлүктерин бижип дооскан, оозу «Знамя» журналга үнүп келир.

Бичии чораан чылдарының дугаймында «Хадың чулуу» деп лириктиг тоожузу база-ла номчукчуларның улуг сонуургалын хайныктырган.

Т. САЯН-ООЛ.

Степан ЩИПАЧЁВ.

ШУШЕНСКОЕДЕ БАЖЫҢ

(Шүлүглелден үзүмдү)

Шугул шуурган катап бааз халдып келгек.
Шушен кыры сыйбыс, айдан шулуг туныа.
Ужу-кыдыы харлыг дүвү өттүр хадаан
Улуг Сибирь хөй муң верста херии берген.
Кайгамчыктыг үелерни Парттеогунуң
Халаланчак өрээлинге коптарбайн,
А чүкүй-ле карталарда демдектерден
Азыс ырак Минусинск крайны тып аар сен.
Октябрьда шалыңныг ол эртенге дээр
Очаланыы он чыл аң-даа сүрүүн эртер,
«Авроранге» тургулаптар үгер-доозар
Алдынчаан-даа, дагза даш бооп хевээр чыткан.
Лаазы хып, төлегези шимчеп орган...
Сүүрүк дүвү сөңгеза дээр хелбеп каапкан,
Ынчалза-даа Ленин мында бодап бодап,
Шушең суурда чернин өзүп турувуткан.
Лажок дуне, хардан соңга ак-чайт турган,
А ол бижиин далаштышаан, бижип-ле орар.
Он тос өөктиң хат-дүвүзүн чайлыг өттүр,
Ол, чээрби век, ынчан сени көрүп органын.
Орус чурттуң келир өйү чүкүң-биле,
Ол-ла хевээр чыпып көзүнү билип орар.
Бижээн бүдүү кадарынга четкелекте —
Бижээн сөзү өлүкү чок болу берген.
Октаргайга куу бажың билиннес бол,
Шилдеринде доңган хырза хээлей чаттып,
Океандан Уралда хөй даглар чедир —
Сибирь чуруу ында шупту чуруттунган.
Хаалга доңуп — хардыг хырал дожаңналып,
Камнавас хат бажыңдыва киир шаап турар.
Ондак дүшкен дакпыр эжик ыржымында
Шыгырт-даа дээр, кыңгырт-даа дээр чүве-ле хөй.
Озук-биле хоорап каапкан шала адаа —
Шыгырт доң чер кончуу сүргей көстүп чыдар.
Аныяында бо шалаалып, кудазынга
Каастальыпкаш, кырган-ачам кыштап турган.
Бүргет дүме, шуурган-дүвү киткеге-даа,
Бүгү чуртту ол-ла шакта Ленин көргем...
Өлүмдүве кезе көргек, ымдыг шынчы.
Өскерилип чок карактардан чүрек соогас.
Сээң соруун ында хып тур, Россия,
Сээң чалыың база ында ажылчы аңгы.

ЛЕНИНИҢ ТУГУ

Ол туң төрээн чуртту
шыпкан,
Оон чырык чүректерде
диригг.
Черже өлүп баткан дал
кижи
Черле оон сывындан
салбас.
Кан бөртке октар хайын
тур,
Каржы члада тулчуп тур
биг.
Чайның доозунун ол туятан
Январь кады ширбил тур.
Ол тук кырывыста чалгып
чор.
Оттуг чаага түбүп кирер
Улуг Ленин ыдык тугу
Улузувус дег өлүмү чок.

Очулдурган Ю. КҮНЗЕГЕШ.

В. И. ЛЕНИННИҢ ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮНДЕН БЭЭР 100 ЧЫЛЫНГА

МАҢАА ИЛЬИЧ ЧҮВЕ ЧУГААЛАП ТУРГАН

Завод музейиниң залында

Москваның Владимир Ильич аттыг заводунда музей тургустунган. Кайы-бир шагда капиталист Михельсонуу боон турган ол бүдүрүлге черинииң революсчу төөгүзүнде дыка хөй кайгамчыктыг болуушкуннарывың дугайын оон делегтеглери төөгүп бээр. Музейиниң делегтеглери Петербургтун «Ажылчын аңгыны хостаары дээш демисел эвилелик-биле заводтуң мурнакчы ажылчыннарының харылзаларының дугайын чугаалап турар. Көргүзүглерде — баштайгы маёвкаларның киржиичилериниң фото-чуруктары, заводта «үй-балай чоруктар» дугайында шагдаалларының айыткалдарының хоолгалары, революсчу ажылчыннарны тудуп хорутдаарының ордерлери, революстуг болуушкуннар дугайында сактыышкынар парлаан номнар бар.

1917 чылда база хамаатты дайынның чылдарында заводтуң ажылчыннары Совет эрге-чагырганы бадыткап тургузары дээш демиселге боо-чепсээн холга туткап киржип турган.

Владимир Ильич Ленин заводтуң коллективин эки билир, оон-биле бижиг харылзааны ол тудуп, ажылчыннарның мурнуига кап-даа удаа үүве чугаалап турган.

Музейниң көргүзүглериниң бирээзиниң шил адаанда — Революцияга шынчы болур деп байырлыг даңгырактың бижимелин чурукка тырткан хоолга чыдар. Ол болза 1918 чылдың апрель 22-де Бүгүросснияның Төп Күүсекчи Комитединиң бадылааны баштайгы дайынчы даңгырактың бижимели-дир. Оон-биле кожа база бир документ — Замоскворечьениң шериг комиссарының дужаалы чыдар, ону ёзугаар алырга, аныяк Кызыл Армияның баштай тургустунган кезектериниң дайынчыларының даңгырак хүлээп алыр черин Михельсон заводу кылдыр доктаатkан.

1918 чылдың май 11-де байырлыг марштың хөгжүмүнүң адаа-биле заводтуң граната бүдүрер цегин 4-кү Совет полктуң дайынчылары болгаш командирлери долуп келген. Кызыл армейжилер-биле кады даңгыракты хүлээп алыр дээш польша интернационалчы батальонунуң дайынчылары база чыскаалышкан турган. Ёзулалга Владимир Ильич киришкен. Даңгырактың баштайгы сөстерп дыңналыры билек. Ленин индирден дүшкеш, дайынчыларның чыскаалышка кады турупкан болгаш олар-биле кады мынчаар чугаалаан: «Мен Ажылчын, Тараачын чазактың бир дугаар кыйгырыл ёзугаар Совет Республиканы камгалаарынга туржурумпу... болгаш социализм база улустарның акы-дүмелишкы чорууның хөрээ дээш демиселге бодумнуң күжүмүү болгаш бодумнуң амы-тынымны хайыралаазымны хүлээнип тур мен...»

...1918 чылдың чайы. Совет республика иштики контрреволюцияга болгаш даштыкы империалистерге удур кадыгдошкун демиселди чорудуп турган. Ол болза Советтериниң аныяк республиказынга аарберге үе турган. Урезинишкин. Аш. Оттулар чүүл чедишпес. Ол хүнүерде Ленин заводтуң ажылчыннары-биле кап-даа удаа ужурашкан.

1918 чылдың июнь 28-те граната цегининг дөрт муң ажылчыннар чыылган митингизинге чүве чугаалап турган. Владимир Ильич фронтуларда берге байдалдыг дугайын, чурттуң таварышкан бергелериниң дугайын тодаргай көргүскен болгаш контрреволюцияга, ашка, үреливишкинерге удур шудургу, организастыг демисеижерии кыйгырган.

Ол-ла 1918 чылдың август үжени. Оон арай-ла мурнуу чарыында партияның Москва комитединиң бюрозу контрреволюсчуларның эгелээн деранн өлүрүкчү чоруу-биле холбаштыр Владимир Ильичиниң ажык митингилерге чүве чугаалаарын сүмелевес деп шиитпир үндүрген. Ол шиитпирниң дугайын Лепинге дыңнадырга, ол «Мени силер хааржак пштинге шыгжаа алыксай-дыр силер бе?» дээш хүлээвээн. Оон Ильич Михельсон заводунга чеде берген. Ол хүнүү сагыямышаан, бүдүрүлге черинии ең хоочуп ажылчыны Николай Иванов мынчаар чугаалап турар:

«...Ленин биске партияның Москва комитединиң путёвка бижии-биле чедип келгеш, «Ийи эрге-чагыртта (пролетариаттың диктатуразы болгаш буржуазияның диктатуразы)» деп темалыг чугаазын кылган. Ленин капиталистерниң эрге-чагыргазын кижи бүрүзүге биадыпгыр бодүүнү-биле сойгалап илереткен. «Чок болза тиилээр, чок болза өлүр деп, ийиниң бирииде туруп турар-дыр бис» дээн, оон чалбыыштыг сөстерии митингиге чыылганнар диңмиттиг адыш часкаарыкыны-биле уткаан.

Бодунуң чугаазының соонда Владимир Ильич завод корпузундан үне бөөрге, оон ыны-тынынга эсерлериң организастаны өжээнии халдаашкын болган.

Ажылчыннар Ильичиниң эттиинп сегирип сагыш аарып маңаа турган. В. И. Лениниң ханы төгүлген черде гранит чалыммы тургускан. Гранит даштың оюн тургай мындыг сөстерни бижээн: «Бо черге капиталистиг контрреволюцияның огу делегей пролетариадының баштыңчызы Владимир Ильич Лениниң амыдыралын болгаш ажылын соксадып каар деп оралдашкан дээрэн бүгү делегейниң дарлатканнары билип алыынар».

Бөгүн ол чалым-биле кожалаштыр баштыңчыга гранитти ол-кезе шаап тургаш тургускан тураскаал хөрүүг чаагайы-биле бедип турар.

1922 чылда заводтуң ажылчыннары боттарының заводун Владимир Ильичиниң ады-биле адаарын Москваның үлеттүр будүрүлгелериниң аттарын өскертириниң Төп комиссиязындан дилээнмер. Октябрь революциязының беш чыл ооңуң будүүзүнүң хүнүнде ильичижилер заводка келирин Лениндеп дилээн. Ынчалзажок Ленин аараа болган. Оларже байырлыг чагаазын ол чоруткан. Ол мынчаар бижээн:

«Эргим эштер! Кадыктың арай бакшыраашкыны мени чогум-на бөгүн кээп бажымдан үнмейн олурар кылдыр албадапканымга кончуг-ла хомудап тур мен. Беш чыл ойну таварыштыр силерге эң шын байырымны болгаш өргүш чаагай болуруңарны күзээнимни силерге чедирип олур мен. Даравазындагы беш чылда чедиишкинниг ажылдаарыңарны күзедим.

Силериин В. УЛЬЯНОВ. (ЛЕНИН)».

Ол чагаанын хоолгазы завод музейинде каминг кадагалаттынып чыдар.

Чылдар эртип-ле турган. Заводтуң аян-шинчизи-даа өскерилген. Херимдедип хүрээлетпээн машиналарның болгаш шуудукчу ременьнериниң чапшыга ажылчы кижилерниң ажылдап турганы хир-бөктүг самдар сериэр читкилээн. Владимир Ильичиниң адын эдилээн завод чурттун ең улуг будүрүлге черлериниң бирээзи болу берген. Оон үндүрүп турар кылыгларының данзызында —электрилиг шымчедикчилер, кожун чоруур электростанциялар, вакуумнуг насостар, хеп чуур машиналар бар. «ЗВИ» маркалыг продукция ам делегейниң 50 ажыг чурттарынче чоруп турар.

1918 чылдың август 30-де аңаа болган митингиге Владимир Ильичиниң сөглээн мындыг сөстерни заводтуң улузу ынаа-биле сактып чоруур: «Бисте болза: ажыл кылып турар-кандыг-даа кижи амыдыралдың кежиктерии четтирер аргелиг деп чаңгыс доозун, чаңгыс бадылга бар».

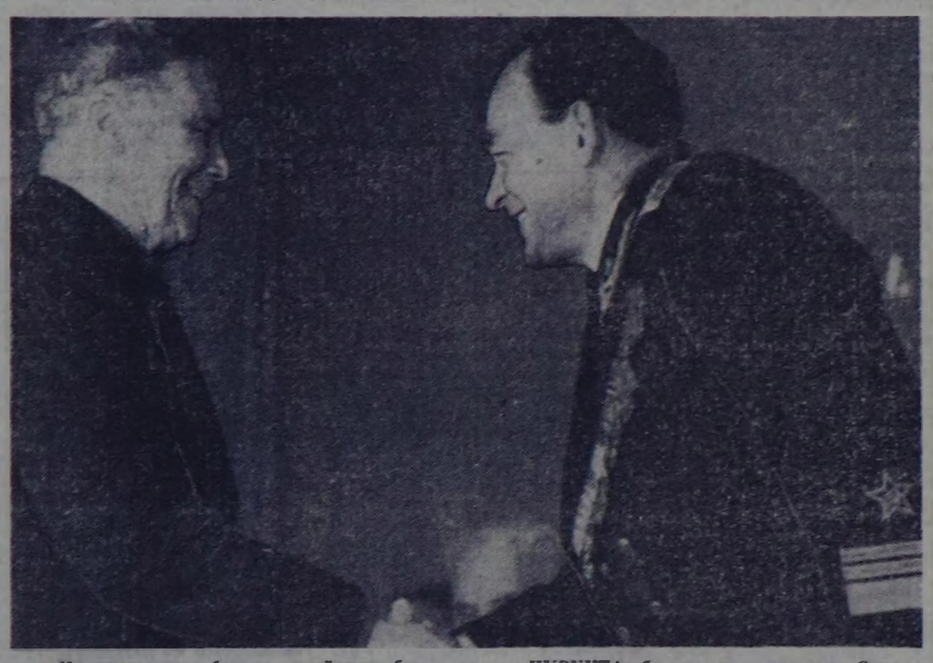
Амыдыралдың кежиктерии четтирер деп, ильичижилериниң аргазы оларның чүткүүдүг ыяшмак күжү-биле ажылдап алдынган. Бөгүн будүрүлгеде ажылдап турар кижи кижиниң-не бирээзи өөренип турар: бо чылын ажылчын аныяктарның школаларында 465 кижи, завод техникумунда — 200 ажыг, институттарда — 350 хире, мастер школазында — 76 кижи өөренип турар. Завод боду поликлиникалыг, чыттырып эмнээр эмнелгелиг, профилакториилиг. Медицинаның 80 ажыг ажылдакчылары ильичижилериң кадыының камгалалында туржуп турар.

Завод бодунуң ажылчыннарынга дыка хөй бажыңнарны түдүп берген. Владимир Ильичиниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга чедир чурттаганының чаа-чаа корпустары ажыглалга кирер. Культура ордузун тударын кордунген.

Ажылчыннар боттарының созүнге планында көрдүгеп продукциянын бүдүн ай мурнап берип турар. Заводтуң коллективи беш чыл планын хуусаа бетинде күүседип дооскарын хүлээнген.

Лениннии үнү чаңгыланып үнүп турган заводтуң дугайын үгле Совет чуртта эвес, харын даштыкыда-даа билир. Завод музейиниң делегтеглериниң арааында — Польшаның, Вьетнамның, Герман Демократтыг Республиканың, Чехословакиянын, Канаданың ажылчы чоннарының ильичижилерге тывыскан тураскаадыг белектери бар.

Леонид МАХЛИС.
(ПМА).

«Надежда» дээр болгар крейсерге болган тура халыышкынның киржиичилерин ССРЭ-ниң Дээди Соведииниң Президиумунуң Чарлыын ёзугаар ССРЭ-ниң орденнери-биле шаңнаан. Ол судноюң экипажы 1918 чылдың декабрьда Севастопольга тургаш, интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазын илергейлеп, Улуг Октябрьның чаалап алышкынналарының камгалалынга турушкан.

ЧУРУКТА: болгар хамаатыларны Совет Эвилелиниң орденнери-биле шаңнаан турары. Кызыл туктуг Кара-далай флодунуң командылакчызы вице-адмирал В. С. Сысоев биле тура халыышкынның киржиичизи Хаджитеоргиев Никола Тодоров.

Ю. ИЛЬЕНКОНУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Сургуулдар кудумчузу

Кызыл хоорайның төп кудумчуларының бирээзи Кочетов кудумчузун «сургуулдар кудумчузу» деп адап турарыла шын. Ол кудумчулай эртенгиниң 6 шакта-ла улуг автобустар шуужуп эгелей бээр. Хоорайның Төп почтазының дужунга автобус келгеш, доктаай бээрге, ажии ажыттыкчан соонда сымаваже олурып келген пассажирлер төктү-ле бээр. Ол дүшкеч хөй кижилерни топтап корун турарга, хөй кезии-ле сургуулдар болур. Оларның аравында улуг студентилер-даа, элээди өөреникчилер-даа, мырыңай-ла бичии, дартаглар сумкаларын арай деп уун чоруур, артында диштери курзук бирги, ийиги классчыларда-даа бар.

Олар кайнаар баар деп? Хойлаш тарай ушкан торлаалар дег, чүк-чүкче баарлар. Хөй кезии-ле Чүлдүм кудумчузу-биле Улуг-Хем талазынче баарлар. Олар дээрге Кызылдың башку институдунуң сургуулдары болгаш № 1 школаның өөреникчилеридир. Өскелери кудумчукуң шык талазынче эдептелер. Олары хоорайда эң хөй өөреникчилиг школаларның бирээзи № 3 школаның ажыттулу-дур. Бо-ла бүгү сургуулдарның болгаш өөреникчилериин бар чоруурун көөрге, далаштыы кончуг. Чамдыктары шуут-ла кара маң-биле чаржып-даа бар чоруурлар, а чамдыктары «сыр челиш»-биле, мырыңай бичиилери — шокшуп бар чоруурлар. Ол эң бичиилериниң чамдыктары сумкаларын уун ыяшка дизипкеш, аргажыпкан-даа бар чоруулаар.

Кочетов кудумчузунуң Интернационал кудумчузу-биле белдирлешкен черинге базала чонның хөй кезии-ле сургуулдар, өөреникчилер. Чүге дээрге ында сургуулдар столоваязы болгаш хоорайның номчулга бажыңы бар. Номчулга бажыңынче олардың чежеш кирбес дээр. Хүнүү бадыр үнүп, кирип шуужуплa турарлар. Аңаа кире бээрге, хүннүң кайы-бир үезинде хостуг стол турар дээр силер бе! Шупгуун эдепкен болгулар. Ында-хаая сөзлешкир шыыраажын санаваска, шуут-ла ыржым.

Чонавда кагкы-хогдуг, оңаа чоруур сургуулдар аңаа камчап ыңчаар «томаарый» бээрлерии? Билдингир-ле болгай. Олар оорган, столовая чеминдек өске, эртем билигиниң чаагай өчимизин чоогланыр олурарлары ол. Олар ол өчимизке» ол хире-сундулуглар. Чедурер безик чай чок аам. Йдет, оларга ол өчимистең артык чаагай чимис чок. Кочетов кудумчузунуң оортан өөрү кезээнде база-ла улуг, бичче, шупгу-ла сумкалар тутпан өөреникчилерни кескүлеңи кончуг. Олар дээрге Кызылдың № 2 школаның өөреникчилери-дир. Борта бис боттарывыстың оолдарывыска, уругларывыска бо-ла ужуражы бээр бис. Ынаар, парк аксында квас-чаражы-биле бедий берген чоргаар турар школаның чанында бичиилерниң дыылаваш, чассыг үннери, каткылары хүннү бадырла чаңгыланып кээр. Олче кижиниң сагыш-сеткили чайгаар дыртылып, аңаа барып, чалганчыг чаштарны көрүп-ле туруксаавыс келир. Ол школдаан та чеже кижи бодунуң чурттагларында аас-кежикче кылыйтыр кылдыр чалгынкалып үнеен чүве. Та чеже ада-иениң сеткил, чүрээ ол школаны бодап олурар чүве.

Тыва черге, тыва кижилер-биле кады дайынналарны кемхайыра чокка сылба берип, чонның аас-кежиң дазы демисежип чоруын хоочун партиван Сергей Кузьмич Кочетовтуң адын эдилээн кудумчу ам бөгүнгерде келир үеним эргеменнериниң, башкыларының, чогаалчыларының, артистериниң, жаадырларының ямы-бүрү мергежилдерни чедип алыр аас-кежиктиг чылыларның, чаштарның буянныг оруу болу бергенин ол. Ол дээрге ол партизанның ажыттының артында калап, тулчуп чоруур үезинде сорудзап, күзеп чораан чүгледериниң херек кырында боттанганы олдур.

В. САГАН-ООЛ.

Эптежип болбас

ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелдери күрүненип, хөй-ниитиниң эткөренгизин камгалаар талазы-биле эң чугула доктаалдарны үндүрген. Чазактың доктаалдарын ажыл-агыйның удуртукчулары канчаар күүседип турарыл? Бо айтырыгны дирекция черинге чугаалашпайн турар.

Колхозтарның, совхозтарның малын бодунуң буруузубиле өлүрүп, самчыгдаан кижилерге негелдеп өй-шаанда салып, төлээр чурумун доктаадыр ужурлуг турбуже, буруулуг кижилерден оларның чедирген когаралын тыртпас, азы «уттуптар» таварылгалар бар.

1968 чылдың апрельде «Тээли» совхозунуң Бай-Тал салбырының хойжузу Дажы-Серен 2 хойну чок кылган. Ооң өртээ мынчага чедир төлеттинмээн.

«Дөн-Терезини» совхоз 1968 чылдың март айда органнзастаттынып турда, 76 кижи төлээр өре-ширелиг турган. Оларның чамдыызы өрезин төлеп турар, бир чамдыызы «уттундурган». Чижээ, Семисоол биле Чулдум ийи чыл буруңгаар аът, инек өрелиг болганнар. Олар мынчага чедир чаңгыс рубль-даа төлевээннер.

Өске чижек «Шекпээр» совхозтуң кадарчызы турган Арыллай 1966 чылдың декабрьда 13 баш бода малды чидирген. Оларның өртээ 2681 рубль 90 көпеектi 1968 чылдың сес айга чедир төлетпээн турган. Бо совхозта когарал төлеттирер ажыл багай организастаттынган дээрэни демделээр херек. 1968 чылдың бирги чартымында ук совхозка самчыгдалдың 36 фактылары каидыг-даа шимчээшкин чок чыдып турган болгай.

Оон аңгыда малчыннарның буруузун ылап тодаратпайн чыткаш, оларның шадыңын кайы хамаан чокка тырттар чоруктар бар. «Тээли» совхозтуң кадарчызы Саая Билденнің коданындан 4 хой ара салган. Когаралдың чартык өртээн хойжудан тырткаңы кончап-даа шын эвес. Чүге дээрге Саяның буруузу деп акт тургустунмаан. Оон ыңай кадарчы Септелдиң харыысалгазынга турган 2 молдурга азырган өлүп каарга, «Тээли» совхозтуң дирекциязы бирээзин үндүр бижээш, оскеаин төледир кыдыр шиитпирлеп каанны элдептиг.

Бода-даа, шээр-даа мал чок кылган буруулуг кижилер ол чедирген когаралын колхозка азы совхозка мал хевээр төлеп бээр дээрге, ону херекке албайн турар чоруктар бар. Бо чорук малдың баш санын көвүдедир соругага дүүшпейн турар дээрэн билдингир.

Эрткен чылын Бай-Тайга районнуң көдээ ажыл-агый эргелелп колхозтарга болгаш совхозка үш удаа документалдыг хыналданы кылган. «Кара-Хөл» колхозка малдың санаашкынын өйшаанда чорутпайн турган. Колхоз мал садыл алыр дээш банкыдан чээлиге алган акшазынын чамдымаын өскээр ажыглаан.

Барыын-Хемчик районнуң көдээ ажыл-агый эргелелп колхозка болгаш совхозтарга хыналданы багай чорудуп турар. «Барлык» совхозту ийи чыл эрткенде бир хынаан. «Большевик» колхозту шуут хынаваан. Көдээ ажыл-агый эргелелинде хынапда планы чок, ажыл-агыйлардан кирип келгеп орулга-чарыгдал дүүштүрүлгезин баланс комиссиязынга сайгарып кербейн турар.

Бо районнарның көдээ ажыл-агый эргелелдерии илереттинген четпестерни чайладыры-биле ажыл-агыйларга боттуг дузаны чедирбейн турарын айытса чогуур.

Күрүненин болгаш хөй-ниитиниң өнчүзүн оорлап, самчыгдаар, азы салгаа чоруу-биле чок кылып турар буруулуг кижилер-биле демисел Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарда чүге кошкак болуп турарыл деп ажыл-агыйларның кайы бир удуртукчузундан айтырар боллувусса, ол бодучдан ойзуп, «истелге органнары багай ажылдап турар-дыр» дээр.

Район прокурорлары колхозтарда, совхозтарда хоойлу күүселдезиин ында-хаая хынап, дээштиг хемчеглер албайн турганы шын-на харын. Ынчалза-даа хамык ужур ында эвес, а колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары истелге органнарынга хомудал киирип, негелдеии эвээш тургузуп турар.

1968 чылдың дургузунда истелге органнарынга Бай-Тайганың ажыл-агыйларындан 6, Барыын-Хемчиктиниден 5 хомудал-билдиринишкиниер киргилээн. Оларның хөй кезиин мал чидирген кижилериниң боттары киирип келген дээрэнн кичээнгейге алыр болгувусса, колхозтарның, совхозтарның удуртукчуларының бот-идепкейи-биле кылган хомудалдарын «далайга дамды шаа» четпес деп болур.

Колхозтарның, совхозтарның талазындан судтарга чаңгыс-даа негелде киирбээн. Өре-шире талазы-биле херектөр көрдүнмээн. Малды багай ажагаш өлүрүп турар салгаа кижилерге удур кеземче хоойлузунун 100 чүүлү-биле херек кодурүп, хемчег алырының айтырыын кым-даа тургузпаан. Чижектер бо: «Тээли» совхозтуң хойжузу турган Мартавзын 28 баш шээр мал чок кылып кааргa, директин черя кандыг-даа хемчег албайн, улаштыр ажылдадып каан. Ооң соонда ол 25 хойну чидирген. «Шекпээр» совхозтуң куш фермазының бригадири турган Ооржак Самдар-оол 2093 рубльдиң когаралын чедирген. Дирекция черн истелге органнының дузазын дилевээн.

Мындыг чүүлдерден чайлаар төлээде, ажыл-агыйларның удуртукчулары малчыннар ортузунга тайылбыр ажылын чорудуп, оларның оналкан ажылынга харыысалгазын бедидер ужурлуг. Мал төтчеглекчилеринге удур демиселди чорударда, хоойлудуртунуң негелдеиин шыңыы сагыш, истелге органнары-биле демиешпишаан, хөй-ниитиниң күжүнге даянары чугула. Ол ышкаш малдың үчёт, отчётун шын чорудуп, төтчеглекчи кижилер-биле эптеш чок болуп, бо чугула ажылга бүүдүлдиг кижилерни шилип алырын утпас херек.

В. КАРА-САЛ.
Тыва АССР-ниң прокурорунуң улуг дузалакчызы.

Редакторнуң оралакчызы Д. О. БЕГЗИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 7-ДЕ

«НАПЫРАЛ»: Ургларга дириг-чуруктар: «Карпавалда» 10, «Канададан келген кижи» 12, 2, 4, 5.45, 7.30, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Алладиниин хуулгаазын ламнаазы» 10, 12, 2, «Истелге ажылындан таварылга» 5.45, 5.35, 7.25, 9.35 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Ургларга дириг-чуруктар: «Сыдысчыгаш» 10, «Трясогускаларның армиязы база катап демиселде» 12, 2, «Белектиг хааржакчыгаш» 4, 8, «Ол мынчаар эгелээн» 6 шактарда.

«ВОСТОК»: «Салган хаан дугайында тоол» 10.40, «Билдинмес монах» 12.30, 2.40, 4.30, 6.20, 8.10 шактарда.

редакциянын адрези

Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың. № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда киллизининиң 35-24, карыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи аңы-чыраал киллизининиң 23-54, культурга киллизининиң 37-13, кодээ ажыл-агый киллизининиң 21-47, үлетпүр киллизининиң 22-64, чаага база совет тургузуут киллистериниң 21-27, информацияа киллизининиң 20-60, бухгалтериянның 31-75, корректорларының 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаш.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында харылгга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу 1). ТС—00204.

БҮГҮ ЧУРТТАРЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үнезилеттингеш

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 8 СРЕДА № 6 (7852).

Өртээ 2 көп.

ДЕПУТАТ

Кодээ Советтерден эгелээш, Дээди Советке чедир соңгуткан депутаттар — ажылчы чоннарның аас-кежиин коммунистиг нигитиледи тургузары дээш демисежип турар чоннуң эң төлептиг оолдар, кыстары болур. Советке чонну төлээлеичилеп турар депутат, ооң эрге-ажыын камгалап, соңгуучуларның бедик идегелин күүседиргеге бодунуң бүгү күжүн, билиг мергежилин бараалгадып турар.

ССРЭ-ниң база РСФСР-ниң Дээди Советтеринге бистиң республикадан 14 депутат соңгуттурган. А Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш чер-чер Советтериниң депутаттары 2882 кижи болуп турар. Оларның иштинде 899 ажылчынар, 709 колхозчулар бар, ескелери эртемниң, культураның, улус чыдыышкынының, амыдырал хандырылганың, кадык камгалалының ажылдакчылары болур. Олар ажыл-ишчи, хөй-нийтичи идепкейжи чоруу-биле эрге-чагырга органнарынга чоннуң мурнундан соңгудар идегелди чаалап алганнар.

Бистиң депутаттарывыс чоннуң деткимчези-биле ажылдап, бодунуң ажыл-чорудулгазының дугайында соңгуучуларынга отчёттап, оларның санал-оналын үргүлчү ап турар. Совет кижиниң ажылы, амыдыралы, чаагай чоруу дээш, олар бедик харыысалгалыг. Амыдырал хандырыгга, садыг, эмнелге, культура албан черлериниң ажыыны, өзүп орар салгалдың нижизидилгези болгаш оон есте-даа хөй-хөй чугула айтырыгларны шиитпирээринге депутаттың киржилгези, организанчы ажылы улуг умур-дузалыг. Харын чамдыкта ажыл-агыйның үүрмек ышкаш айтырыы улуг умур-дузалыг болурун депутат утпас умуруг. Ынчангаш депутат чоннуң ортузунга политиктиг болгаш организанчы ажылдарны чорудуп, чурттуң, республиканың, чурттап турар районунуң, хоорайының, суурунуң, соңгутканн округунуң перспективтиг хөгжүлдезин тайылбырлап, ону боттандырарының талазы-биле организанчы ажылды масса ортузунга калбартып, совет улустуң чаагай чоруун улам ыңай эжиидиринге Коммунистиг партия, Совет чазак хүн бүрүнүң кайы хире улуг инчээнгейин салып турарын көргүзер. Ол Коммунистиг партияның политиказын чон ортузунга чорудар күрүне ажылдакчызы-дыр.

Депутат эки организанчы болуру-биле чергелештир эки бүдүрүлгечи болуп, каяа-даа үлегер-чижектиг болур. Кызылдың № 1 политилиниказының эргелекчизи Доржу Көк-оолович Куулар ажылчы чоннар депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң депутадьынга үш удаа соңгуткан. Ол, округунда соңгуучулары-биле чоок харылзаалыг. Хоорай Совединиң чорудуп турар хөй талалыг ажылдарын соңгукчуларынга таныштырары-биле чергелештир улуг организанчы ажылдарны оларның ортузунга чорудуп турар. Соңгуучулар аңаа амыдыралчы айтырыгларны тургузуп, дуза диляп келиргге, бодунуң талазындан шыдаттынар хемчегларни ап турар. Ол бодунуң тускай эртемни ёзугаар совет кижиниң кадыын камгалаар хереинге бүгү күжүн, мергежилин бараалгатнан. Ынчангаш депутаттарны ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң янзы-бүрү адырларындан хөйү-биле көргүзүп болур.

Амгы үеде Советтериң доктаамал комиссияларының ажылчорудулгазы нөсхүзү-биле идепкейжээн. Ооң чижээн ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң чоокта чаа эртинээн сессияларының белеткел ажылдарынга оларның план-бюджет талазы-биле комиссияларының идепкейлиг киржип, курлавырларны тывар, көрдүнген амша-хөреңгини чогумчалыг ажыглаарынга саналдарын киирип, эдеринчи илеткелдерни ылып турганындан билир бис. Бистиң республиканың Советтеринде 2579 депутатты, 600 амыг активти каттыштырып турар 588 доктаамал комиссиялар тургустунган. Чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларында депутаттар калбак актив-биле кады бүдүрүлгениң, амыдырал хандырылганың, чаагайжыдылганың, культураның, кадыын камгалалының айтырыгларын шиитпирлээр база хүлээп алган шиитпирлерни амыдыралга боттандырар, хоойлу-дүрүмнү сагыыр талазы-биле Советтерге улуг дузаны чедирип турар.

Ажылчы чоннар депутаттарының Каа-Хем район Совединиң садыг, нийтиниң чемненилге талазы-биле доктаамал комиссиязы район иштинде садыг хандырыгга ажылында, ылаңгыя малчыннарны чугула хереглелдиң барааннары-биле хандырып турарында улуг четпестер барын илередиеш, ону чайладыр талазы-биле санал-оналын хамаарышкан черлерге кииргениниң соонда байдал элээн эжиижээн.

Советтиң ажылының дайынчы аргалыы ооң депутаттарының идепкейинден улуг хамаармыр. Амыдыралдың экономиктиг болгаш социал-культуралыг талааларының чугула айтырыгларын ханызы-биле өөренимишаан, бодунуң санаядарын берип, Советтерниң шиитпирлери, хөөйлулары маннаар күүсединнип турарын депутат хынаар умурлуг. Республиканда мурнакчы ажылдыг Кара-Хөл (Бай-Тайга), Ильинка (Каа-Хем), Аржаан (Бии-Хем) кодээ Советтери боттарының депутаттарының күжүн таарыштыр тургузуп, сессияларга доктаамал комиссияларның ажылынга оларның калбак киржилгезин организастап тургаш, хамаарышкан кодээ Советтериң нийти ажылының бедик түңнелдиин чедип алган. Депутаттың ажылының чедиишкини ооң соңгукчулар-биле быжыг харылзаазында болурун амыдырал бадытнаан.

Советтер ажылынга депутаттың эрга-дуржулгазы, билии чогуур негелдеге четпейн турар таварылгалар база бар. Ынчангаш олар-биле семинарларны, депутаттар хүннерин болгаш сургаалдалыг хуралдарны доктаамал эрттирер херек. Оларның ажылынга партийжи удуртулганы күштелдирип, күрүне болгаш хөй-нийти организациялларының талазындан үргүлчү дузаны чедирер умурлуг.

Республиканың чер-чер Советтери ленинчи юбилейге үтнуштур социалистиг чарышты калбартнан. Алган хүлээлгелерни күүседиринге оларның депутаттары улуг ажылдарны чорудар. Советтериң практиктиг ажылын эжиидиринге депутаттарының ролюн бедидип, эрге-чагырга органнарының бүгү ажыл-херектеринге оларның киржилгезин улам калбартыр умурлуг бис.

Журналистер ленинчи юбилейге

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеңиң турткучузу В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болур оюнга үткүштүр совет кижилер социалистиг чарыштың тугун белик тудуп, өндүр улуг ажыл-херекти кылып турар. Ол бүгүнү чонга чедирер, Ленинниң өөредилин ажылчы чонга тайылбырлаар, ленинчи идеяларның тиилелгезин чырыдар улуг соруулга совет журналистериниң мурнунда салдынган.

Журналистер эвилелиниң Тыва салбырының баштаар черинин отчёт-соңгуулдалыг хуралының киржикчилери ленинчи юбилейни төлептиг үткүүр дээш, парлалга, радио, телевидение ажылдакчыларының мурнунда турар соруулгаларының дугайында чугаалашкан.

В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл оюнга белеткел дээрге харыысалгалыг уе. Чогаадыкчы коллективтер ленинчи идеяларны пропагандалаар херекке партия организацияларынга төлептиг дузалажыр, парлалга, радио, телевидение дамчыштыр чонга чедип турар материалдарның кижизидикчи, теоретиктиг, политиктиг деңнелиин ам-даа бедидер умурлуг.

Журналистер эвилелиниң баштаар черии четпес ажылдап келгении, солун, радио ажылдакчыларын чогаадыкчы ажыл-херекке четпес мобилизастаанын шүүмчүлээн. Баштаар чер чогаадыкчы ажылдың удуртукчу төвү, ёзулуг башкарыкчы күжү болуп шыдавайн турарын журналистер демдеглээн.

Ленинчи теманы бүгү талабиле эки чырыдарда профессионал деңнелди, мергежилди бедидери чугула. Ынчангаш журналист кадрларны белеткээриниң, өөредириниң айтырыгларынче санал берген эштер **А. Даржаа, В. Монгуш** кичээнгей салган.

Бүш-ажыл кижилери-биле ужуражылганы кылып, ооң солун салым-чолду, чаа теманы тып болурунуң аргазын **В. Маслов, Е. Танова, В. Мижова** чугаалаан.

Тыва журналистер эвилелиниң баштаар черииң четпес ажылын демдеглеп, ону эжиидер талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Баштаар черниң чаа составынга 9 кижини сонгаан. Ооң даргазынга **Н. Д. Шиирипей** сонгуттурган.

Дүүнгү почтадан бир чагаа

Берге байдалдан канчап уштунарыл?

«Россия» совхозтуң Каскал салбырының коллективи эрткен чылын күрүнеге эът болгаш сүт белеткээриниң планын чеднишкинниг күүсеткен. Эът угланышкынығ мал ажаап остүрер ол салбырда ийи муң ажыг бода мал бар.

Ажыл-ишке үлегерлиг кижилер коллективте хөй. Ажаап турары быжа бүргүүнден эш Кадыр-оол хонукта 810 грамм, эш Куске 820 грамм, эш Үүремчи 780 грамм немелде деңнеиин ап турар. Саанчы эш Шарыпов, эш Хуурак оларны, мал ажылында өске-даа мурнакчыларыны мактап болур.

Мал чемнери белеткээриниң планын чүгле доддур эвес, ону ыракта ажыр күүседип ап болур арга турган, а херек кырында сиген, силос, малдың өске-даа чемнери четпес белеткеттинген. Каскалда ам бар мал чемнери чүгле чаңгыс ай чемгерип болур хире арткан, а кыштың берге үези мурнувуста болгай. Бо айтырыгже кичээнгей салыры онза негеттидип турар.

Кышкы мал ажылында база бир чугула соруулга болаа, малга таарымчалыг кажаалары баш бурунгаар хынамчалыг белеткеп алыры болур. «Россия» совхозтуң удуртукчуларының негелде чок, ажыл-ишчи эвес башкарылгаының уламыдан Каскал салбырың чамдык коданнарында инек амыгаа чедир кажаа чок хевээр. Борбак-Арыгда 300, Чагытайда 200, Машпанызга 300 инек кирер кажааларның тудуу ам-даа доозулбаан.

Ниитивиң мал ажылында од бүгү четпестерни коллективте партия организациязының чоокта болган отчёт-соңгуулдалыг хуралынга коммунистер шыңгыы шүүмчүлээн. Бир эвес мурнакчыларның үлегерип калбартпышаан, мал ажылында четпестерни чайладырынга боттуг хемчегларни организастаан болза, коллективте комсомолдуң, улусчу контрольдуң ажылын парторганизациянын талазындан эки удурткан, ажыл-ишке партийжи негелдени күштелдирген болза көргүзүглер амгызындан мыракта дээре болур турган.

Ам берге байдалдан канчап уштунарыл? Бо айтырыга харыыны совхозтуң удуртулгазы тывар ужурлуг.

К. КАНЧЫЫР-ООЛ.

Пландан ашкан

Мал продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садарының эрткен чыл онаалгаларын чөөн-хемчикчилер чеднишкинниг күүсеткен. Район сүт садар планын 101,4 хуу күүседип, 296 центнер сүттү пландан ажыр саткан. Районнуң ажыл-агыйларының чарыжынга Т. Пичен-оол директорлаан СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз шылгарап, пландан ажыр 1300 центнер сүттү күрүнеге киирип, чыл планын 165 хуу күүсеткен. «Сүт-Хөл» совхоз, Ленин аттыг, «Искра» колхозтар планнарын ажырган.

Район эът садар чыл планын 105,1 хуу күүсеткен. Ленин аттыг колхоз биле «Сүт-Хөл» совхоз чыл онаалгаларын ажырган.

Чаа чылче кирип тура мал кыштаглаашкынын чеднишкинниг эрттирер, малдың продуктулуун кышкы үеде кудулаттпас дээш районда күш-ажылды демисел күштелген.

Беш чыл планының үшкү чылын Кызылдың электростанция коллективи бедик көргүзүглер-биле үдээн. Электри энергизын бүдүрер планны станция хуусаа бетинде күүсеткен. 2,5 миллион киловатт-шак энергияны үлептүр бүдүрүлгелеринге, көдээге немей берген.

Ол херекке төлептиг салыышкыны турбина цегинин септекчилериниң коллективи киирген. Септекчилер бригадазын хоочун ажылчын В. Н. Цой удуртуп турар. Владимир Николаевич станцияда он чыл ажыллаан, бедик мергежилдиг, байлак дуржулгалыг ажылчын. Бригадада 12 ажылчының мергежилин, ажылын хайгаараар, оларга сүме кадар, өөредир хүлээлгени эш Цой ак сеткилдиг күүседип турар. Хоочун ажылчыннар-даа, аныяктар-даа билдилиг удуртукчу, мергежилдиг септекчи Владимир Николаевич-биле сүмележип, сагыш-сеткилинден чугаалажыр.

Чурукта: В. Н. Цой (солагай талазындан ийи дугаарында) бригада кежигүннери **П. Толстых, В. Тарабаров, В. Тупицин**-биле чугаалажып тур.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

БЕДИК ДҮЖҮТ ДЭЭШ

Каа-Хем районнуң көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери алдарлыг беш чылдың дөрткү чылында бедик дүжүт дээш белеткел ажылдарынче онза кичээнгейни салган. Районнуң механизаторлары эрткен чылдың сөөлгү кварталында 69 трактор септээр деп планын 86 кылдыр күүсеткен. Трактор анзазының 26-ны септээр тургаш 51-ни септээн.

Техника септелгезинде «Октябрь 30 чылы», Ленин аттыг, «Тиилелге» колхозтарның болгаш «Бурунгаар» совхозтуң механизаторлары шудургу ажылдап келген. Районнуң тараажылары ховуларга 20 тонна эдектээр планын 27 кылдыр күүсеткен.

ЧАА ЧЫЛДА ЧАА КҮШ-БИЛЕ, ЭШТЕР!

БИСТИҢ РЕСПУБЛИКАДА

Инчеектиг хойжу

«Кара-Дыттың кадар оъдун
Казып оттаан арбын
малым,
Даглар мээзин каастап
шыпкан
Таанда чараш хөй-ла
сүрүү»...

Арга чартыын эзимнер шыпкан катташкак даглар-ны чаңгыландыр тааланчыг кылдыр Ондар Алдын-оолдуң мынчалдыр ырлаары Кара-Дыттын одарларынга бо-ла ыңналыр. Коммунист Алдын-оол Шаравиевич Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң аныяк хойжуларының бирээзи. Хойжулаан күш-ажылчы чылдарында ниитиниң малын арбыдадып остүрер, ооң дүкүрүн бедидер, колхоз будурүлгезиниң ажылынга идепкейлиг киржир талазы-биле алган хүлээлгезин күүседип турар.

Эрткен чылгы күш-ажылчы чедиишкинин быжыглавышаан, эш А. Ондар бо чылын төрүүр 100 хойга оваштыр 96 хураганны, бир хойдан-на 2,3 кг дүктү алырын социалистиг хүлээлгезинге айытказ, коданының кышкы ажаалгазын экижидип турар. Бодунуң күжү-биле белеткээн 12 тонна сигении кыштаанда чедирип алган. Бүдүк-бүрү чемнерни база арбын белеткээн.

Кыштаанда төрүүр болгаш чаш малга кажаалларны од бодунуң күжү-биле ийи чыл бурунгаар тудуп алган. Оларны кыш дургузунда ажыглаары-биле одарладыышкынга хуваап алган. Ооң коданында чымыштыг ажыл түлүктээшкиннинг. Хоюнуң чаа «дүжүдү» — 201 хураган менди алдынган болгаш сагыш човаашкынның аждылгада доругуп турар. Үш сакмалыктар чаш хураганнарны боткур кылдыр доруктуруп, алган хүлээлгезинге ээ болуп ажылдап турарлар. Инчеектиг хойжу одардан безин олчалыг кээп турар.

С. МОНГУШ.

Малдың чаш төлү менди

Эрзин районнуң колхозтарында шаар мал оолдап эгедээн. «Коммунизмче оруг» колхозтуң хойжузу Чоогу Дамыннның коданында төрээн 80 хойнуң чаш төлү шупту менди, эки доругуп турар. Районнуң «Чаа оруг», Ленин аттыг, «Мөрен» колхозтарының малчыннары чаш төлдүң башкылыын база доруктуруп киripкен.

Чыл түңнели

1968 чыл төнген, Республиканың районнары мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарылың чыл планын канчаар күүсеткенин ап көрээлиңер (хуу-биле).

РАЙОННАР	СҮТ	ЭЪТ	ДҮК
Бай-Тайга	92,0	99,7	100,4
Мөңгүн-Тайга	—	97,7	81,6
Барыын-Хемчик	97,7	125,9	111,8
Өвүр	61,9	90,6	75,4
Чөөн-Хемчик	101,5	105,8	121,6
Улуг-Хем	86,6	100,6	117,9
Таңды	107,4	112,8	122,3
Бии-Хем	134,2	126,7	143,2
Тожу	147,9	100,0	126,3
Каа-Хем	101,8	91,3	73,0
Тес-Хем	63,0	107,0	139,0
Эрзин	101,8	100,0	75,6
Кызыл хоорай Соведи	105,3	121,7	157,3
РЕСПУБЛИКА	106,0	107,0	106,8

ЧАА ТЕХНИКА

Эрткен чылда Тываның колхозтары болгаш совхозтары республиканың «Сельхозтехника» каттыжышкынынган 362 тракторну (оларның 206-ы плүгрбе дугуйлуг) садып алган. Тараа ажаар 165, силостуң 88 комбайннарын, 118 көзек трактор кожугларын, 9 экскаваторну, 2 бульдозерни ажыл-агыйларже чоруткан.

Колхоз, совхозтар мал ажылын механизастаарынче база кичээнгейни салып, малга чем үүрметтээр 75, үлээр 25 херекселдерни, автоматчыткан 39 суггарыкчыларны садып алган.

«Көк-Тей» — республикада күш ажыл-агыйлыг тускайлаң совхоз болуп турар. Совхозтуң дирекциязы төрүүр даалаарга таарыштырган, бир аай 3 кажаага киирер дериг херекселди чагыдып алган.

Колхозтар болгаш совхозтар чүгле көдээ ажыл-агыйның мал, чер ажылынга тускайлаан машиналарны садып алыры-биле кыыгаарлаттынмайн, 1968 чылда чүк машиналарын 34-түү, тускай автобустарны 18-ти алган. Ол ышкаш миллион 400 мун рубльге өске-даа чепсек-херекселди садып алган.

Чаа, 1969 чыл эгелээн. Ооң баштайгы кварталында чүгле чүк машиналары садып алырының бээри 112 чагыларны «сельхозтехниканың» баштаар черинде киргеп. Көдээ ажыл-агыйның чыл бүрү улуг сайгыралы техника күжүн хөйү-биле негээр. Ынчангаш бо чылын бистиң совхоз, колхозтарывыс эрткен чылда алганы техникадан эвээш эвес чепсек-херекселди алыр.

Иезиниң үлегери-биле

Ооржак Данзырыновна Долума бодунуң амыдыралының 20 ажыг чылларын малчыннап эрттирген. Ол улуг арга-дуржулгалыг. Ажылдап келген чылдарының дургузунда болдунуң кежээ, кызымаа-биле Долума совхозунга макталды чедип алган. Ол, чүгле мурнакчы малчын эвес, харын идепкейлиг хөй-нийтичи. Ону көдээ Советтиң депутадынга каш улаа сонгуп турган. Ооржак Данзырыновнаның күш-ажылын Төрээн чурт бедин-биле үнелээн. Ол «Хүндүлелдиң демдээ» орден-биле шаңнаткан.

Болдунуң оглу Ооржак Успун-Шагбыны Долума малды азырап ажларынга, кадарарынга чаңчыктырып кадн.

— Мен-даа назылай бердим, оглум — деп, Долума бир-ле катап оглунга чугаалаан. — Мээң хөй кадарарым бергедели. Кылып өөренген ажылынан үнери харааланчыг-дыр. Ынчалза-даа ам канчаар. Совхозтуң дирекциязы мени пенсияже үдээр деп тур. Мээң бо коданга хоюмну сен хүлээп ап көр.

Оглу аваазының ол чугаазынга өөрүүшаан, мынча дээн:

— Хүлээп алыр мен харын, авай. Сээң дыштанырың чөп. Мен кадарып шыдаар мен, ынчалза-даа совхозтуң дирекциязы менээ чөпшээрээр бе ынчаш?

— Мен чугаалаштым. Оглунга хүлээдим бер деп, дарталар ынча диндир. Мал кадарарынга өөренип алган болгай сен. Мен база-ла сээң чанынга чоруп, арга-сүмени бээр, шыдаар шаам-биле дузалажыр апаар мен. Кайын көрүп олурар ийик мен.

Ооржак Успун-Дагбы аваазы Ооржак Данзырыновна 1961 чылда пенсиялай бээрге ооң коданга хөөн хүлээп алган. Ол, ам беш чыл хире хөй кадарып турар. Аныяк хойжунуң ажылының көргүзүглери чыл бүрүде бедип келген. Идепкейлиг ажылы дээш Барыын-Хемчикте «Шекпээр» совхозтуң дирекциязы 1967 чылда Москва чедер халас путёвка-биле ону шаңнаан. Ол, Төрээн чурттуң найысылалынга чедип, ында Улус ажыл-агыйының чеднишкиннериниң делгелгезин көрген.

Ооржак Успун-Дагбы ам СЭКП кежигүнү. 1968 чылда аныяк малчын комсомолдуң 50 чыл оюнга алдар болдурган чарышка тиилекчи болгаш, ВЛКСМ ТК-ниң «Социалистиг чарыштың тергиини» деп көрек демдээ-биле база шаңнаткан.

Беш чыл планының үшкү чылында ооң көргүзүглери мынаар болган: төрүүр 100 хойга оваштыр 99 хураган, тыва хойларның бирээзиниңе 2 кг дүк. В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга төлептиг ужуражыр дээш, ол улам-на күжениишкиннинг ажылдап турар.

К. ХЕРТЕК.

Партийжи удуртулганы күштелдирер

Коммунизминиң шкөлазы бөлүр профэвилеля организациязының организас-массалыг ажылы, оөң бүгү ажыл-чорудулгазы партийни удуртулгадан шуут хамаармыр. Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозта партком (секретары эш М. Хертен) совхозтуң ажылачын комитединиң болгаш саябырларда профэвилелдиң месткомнарының ажылынга партийни удуртулганы мурнумузундан күштелдирип келген. Партком бөлүнүң бюрозунга профэвилелдиң социалистиг чарышты удуртүл турарының дугайында илеткелдерин дыңнап турган.

Оөң уламындан совхозта бүдүрүлгениң мурнычыларының саны өзүп турар. Суг-Кажаа сүт-бараан фермазының саанчылары Т. Монгуш, С. Чечекпаа, К. Сарыглар өлар эртикен чылдың он бир айларында инек бүрүзүнден 1716—1918 кг сүттү саап алганнар. Хойжуларның ортузунга хаварган социалистиг чарыштың тиилекчизинге Монгуш Очур санатканн. Ол төрүүр 100 хойга онааштыр 98 хураганны алган. Совхозтуң дүржулгалыг хойжузу Ооржак Дорму 100 хойга онааштыр 93 хураганнарны база алган. Коммунист эш О. Шагдырга удурткан хойжу бригада төрүүр 100 баш хойдан 90 хураганны камгалап ап, эки түңнелди көргүскен. Аныяк хойжулар Куулар Каң-оол, Монгуш Моңгүндей, Успуң-Дагбы өларның мал ажылынга идепкейлиг күш-амылын совхозтуң дирекциязы, партком бөлгаш ажылачын комитеди бедии-биле үнелеп, оларның дүржулгалыг хойжулардан бөзин ажып турар көргүзүглерин демдеглээн.

Совхозтуң механизаторлары беш чылдың үшкү чылында улуг чедишкиннерлиг болганнар. Аныяк механизатор кыстар Зина Хувускаалчы, Лилия Ооржак өларның ак сеткилдиг күш-амылын чүгле совхозта мактап турар эвес, а харын районда, республикада билдингир апарган. Аныяк механизаторлар Монгуш Спар-оол, Ооржак Анай-оол, Монгуш Шерниг-оол болгаш өскелер-даа профэвилелдиң ажылачын комитединиң бедик үнелээшкинин чедип алганнар. Чөлаачылар М. Чысчаа-оол, М. Кертин-оол өлар совхозо бүдүрүлгезинниң мергежилдиг чөлаачылары болуп бергеннер. Совхозтуң тудуг бригадазында эш Намчыл-оолдуң 11 кижи составтыг звеновзу бо чылын малчыннарга 11 башкынарны, хойжу бригадаңың төвүн база 2 иеден хой кыштаар камаваларны, 2 кадарчы кыштаар бакшыны тудуп бергеннер. Совхоз бүдүрүлгезинде ажыдап турар профэвилел немигүннериниң амыдырал-чуртталгазын эңгижидер, культуразын бедидер болгаш суурларын чагагайыдар талазы-биле, социалистиг чарышты совхоз бүдүрүлгезинге калбартыр, оөң дээштиг салдарын чедип алыр дээш, совхозта профэвилелиниң ажылачын комитеди (даргазы эш О. С. Каң-оол) чамдык практиктиг хемчегларни ап келгенин чоокта чаа болуп эртиен ажылачын комитединиң конференциязы демдеглээн.

Профэвилелдиң ажылачын комитединге болгаш местком-нарынга, ылаңгыя оөң профэвилел бөлүктеринге партийни удуртулганың салдарын күштелдирип чорутканының түңнелинде совхоз ниитизи-биле иөдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садарының планныг онаалгаларын күүсеткен.

Бир эвес профэвилелдиң местком-нарын партком болгаш партия эге организациялары, ажылчын комитеди моон-даа тодаргай удуртпан болза, профэвилелдиң амылынга оон-даа улуг чедишкиннер турар дээрзин ажыл-херек көргүскен.

Ынчалза-даа профэвилелдиң ажылчын комитеди (даргазы эш О. С. Каң-оол) отчёттуг үениң иштинде чөгүүр негелдеге чедир ажылдавайн келген.

Парткомнуң бюрозу ажылчын комитединден, малдың тускай эртемниглериниң негелдеми кошкаткан. Оөң түңнелинде мал ажылында кол продукция болур сүт садарының болгаш бүдүрериниң чыл планын районда чүгле «Шекпээр» совхоз күүсетпээн. Совхозтуң кол зоотехниги эш В. Монгуш бөда болгаш шээр малдарны зоотехниктиг эртемге үндезилеп специализастаар ажыдыг бодунуң кичээнгейинге албайн, малчыннарга зоотехниктиг удуртулганы хандырбайн турар. Чижээ, семиртир азыраары-биле хүлээжип алган малчын Успуң 18 шарыларны чидирген, хой кадарчызы турган Моңгүн-оол 37 хойну ышкынган. Чүгле 11 айларның иштинде 449 шээр, 74 бөда малдар өлүп хораан. Суг-Кажаа сүт-бараан фермазында күш-амыйды организастап турары чавыс, сагыйга-чуруму куду. Ферма эргелекчизи эш С. Тавак-оол ол четпестер-биле эптешкен.

Сүт-бараан фермазында болгаш хойжу бригадалар төптеринде мал ажылдакчыларының эвээтверинарлыг өредилгези организастаттынмаан. Амгы үеде совхозта профэвилелиниң ажылачын комитединиң мурнунда улуг соруглалар салдынып турар. Хамыхтың мурнунда социалистиг чарышты тодаргай удуртуп, коллективтиг керээлерниң күүселдезин боттандырып, местком-нарның амылынга практиктиг дузаны чедирери болуур.

Х. КЕСТИКЕЙ.

АНЫЯК КОММУНИСТЕРНИҢ СЛЁДУ

Партияның Барыын-Хемчик райкому аныяк коммунистерниң слёдун эрттирген. Слёттуң ажылынга партия эге организацияларының, парткомнарның секретарылары болгаш колхоз, совхозтарның, үлетпүр бүдүрүлге черлериниң, тудуг, транспорт организацияларының удуртукчулары киришкеннер.

Коммунистерниң бедик адының дугайында СЭКП-ниң Уставтыг негелделери деп илеткелди СЭКП райкомунуң секретары эш Орус-оол кылган. Аныяк коммунистер-биле ажыл дугайты «Тыва даг-дүгү» комбинатта, «Большевик» колхозта парткомнар секретарылары эштер Ф. Клёнов, С. Очур олар база дуржулга солчулгалыг илеткелдер кылгылаан.

Бо партия организацияларында аныяк коммунистер шуптузу партийжи даалгалыг, политоредилгеде хазра туттунган, партия организацияларының ажылынга идепкейлиг киржип турар дээрзин илеткелчилер болгаш санал бергеннер тодаргай чижектерге чугааланнар.

Арыглаар фабрикада № 1 вэлчег начальныгы Михаил Сундуй-оол чүгле бүдүрүлге планын күүседир талазы-биле мурнакчы болуп келген эвес, күш-ажылга ынакшылгының, чурумнуунуң, эш-оорүүге сагыш човангырының, биче сеткилдиниң талазы-биле үлегерлиг коммунист. Аныяк коммунист Сундуй-оол фабрикага кадрлар белеткээринге база улуг үлүг-хууну киирген. Ол ышкаш төлептиг шынар «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелинде тудугжулар бригадазының бригадири Данзырык Калдар-оолда бар. Анза Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу деп хүндүлүг атты тывысканы таварылга эвес.

Күш-ажылга, хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиниң талазы-биле хөйге үлегерлиг аныяк коммунистер районнуң кодээ парторганизацияларында база эвээш эвес. Чижээ, «Шекпээр», «Барлык» совхозтарда аныяк коммунистер Ооржак Успуң-Дагба, Чыртак-оол Шуков төрүүр 100 хойга онааштыр чыл бүрү 96-даң куду эвес хураганны менди дорукторуп турар. Ам оларда кыштаглаашкының байдалы эки.

Районнуң партия организацияларында эрткен чылын партия кежигүнүнүң кандидаттарынга 51 ян дээре бүдүрүлгечилерни хүлээп алган. Кымнарыл ол? «Большевик» колхозтуң хойжузу Саая Серин, «Шекпээр» совхозтуң механизатору Буулар Эрес-оол, «Дон-Терезин» совхозтуң хойжузу Ооржак Ангыр-оол, Кызыл-Мажалык 8 чыл школазының башкызы Наталья Макаренко болгаш оон-даа өске мурнакчылар-дыр.

Илеткелчи болгаш санал берген активтер аныяк коммунистер-биле ажылда четпестерже база улуг кичээнгей салганнар. Партияның чамдык организациялары кижилерни партия кежигүнүнүң кандидаттарынга азы кандидаттан партия кежигүнүнге хүлээп алган соонда, оларның политиктиг билиин бедидерин болгаш кижизидерин уттуптар.

«Барлык» совхозтуң Хөнделең салбырында партия эге организациязы (секретары Ооржак Тока) башкы эш Чымба Доржуну партия кежигүнүнүң кандидадынга хүлээп алган. Эге организацияның докталаын райкомнуң бюрозу бадыгаан. Ынчаарга ук эге организация Чымбага партийжи даалга-даа бербээн, оөң идеялыг өзүлдезининг-даа дугайында сагыш салбаан. Моөң түңнелинде Чымба кандидат стажының хуусаазын эрттирбейн тургаш, партияның чүрүмүн үрээш, партия кежигүнүнүң кандидадындан үндүрткен.

База бир чижек. «Барлык» совхозтуң Аксыгыр болгаш сүт-бараан фермазында ажылдаар Ооржак Тока, Чымба Доржуну партия кежигүнүнүң кандидадынга хүлээп алган. Эге организацияның докталаын райкомнуң бюрозу бадыгаан. Ынчаарга ук эге организация Чымбага партийжи даалга-даа бербээн, оөң идеялыг өзүлдезининг-даа дугайында сагыш салбаан. Моөң түңнелинде Чымба кандидат стажының хуусаазын эрттирбейн тургаш, партияның чүрүмүн үрээш, партия кежигүнүнүң кандидадындан үндүрткен.

Бо партия организацияларында аныяк коммунистер шуптузу партийжи даалгалыг, политоредилгеде хазра туттунган, партия организацияларының ажылынга идепкейлиг киржип турар дээрзин илеткелчилер болгаш санал бергеннер тодаргай чижектерге чугааланнар.

Арыглаар фабрикада № 1 вэлчег начальныгы Михаил Сундуй-оол чүгле бүдүрүлге планын күүседир талазы-биле мурнакчы болуп келген эвес, күш-ажылга ынакшылгының, чурумнуунуң, эш-оорүүге сагыш човангырының, биче сеткилдиниң талазы-биле үлегерлиг коммунист. Аныяк коммунист Сундуй-оол фабрикага кадрлар белеткээринге база улуг үлүг-хууну киирген. Ол ышкаш төлептиг шынар «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелинде тудугжулар бригадазының бригадири Данзырык Калдар-оолда бар. Анза Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу деп хүндүлүг атты тывысканы таварылга эвес.

Күш-ажылга, хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиниң талазы-биле хөйге үлегерлиг аныяк коммунистер районнуң кодээ парторганизацияларында база эвээш эвес. Чижээ, «Шекпээр», «Барлык» совхозтарда аныяк коммунистер Ооржак Успуң-Дагба, Чыртак-оол Шуков төрүүр 100 хойга онааштыр чыл бүрү 96-даң куду эвес хураганны менди дорукторуп турар. Ам оларда кыштаглаашкының байдалы эки.

Районнуң партия организацияларында эрткен чылын партия кежигүнүнүң кандидаттарынга 51 ян дээре бүдүрүлгечилерни хүлээп алган. Кымнарыл ол? «Большевик» колхозтуң хойжузу Саая Серин, «Шекпээр» совхозтуң механизатору Буулар Эрес-оол, «Дон-Терезин» совхозтуң хойжузу Ооржак Ангыр-оол, Кызыл-Мажалык 8 чыл школазының башкызы Наталья Макаренко болгаш оон-даа өске мурнакчылар-дыр.

Илеткелчи болгаш санал берген активтер аныяк коммунистер-биле ажылда четпестерже база улуг кичээнгей салганнар. Партияның чамдык организациялары кижилерни партия кежигүнүнүң кандидаттарынга азы кандидаттан партия кежигүнүнге хүлээп алган соонда, оларның политиктиг билиин бедидерин болгаш кижизидерин уттуптар.

«Барлык» совхозтуң Хөнделең салбырында партия эге организациязы (секретары Ооржак Тока) башкы эш

Ажылчыннарның мергежилин илередир конкурс

Ажылчын мергежилдиң конкурзуның алыс соруглазы болза, ажылчыннарның профессионал мергежилин бедидери, ажылдарны күүседиринин эң-не рационалдыг аргаларын шингээдип алган база бодунуң мергежилинин талазы-биле ханы теоретиктиг билиглерлиг дээре ажылчыннарны илередири болгаш ажылдың мурнакчы дуржулгазын солчуруп экижидери болур. Мергежилдин конкурзунга «Россельхозтехника» системазының бүдүрүлгелериниң токарьлары, дарганнары, электри-биле чүве дунзаалаар ажылчыннары киржир.

Мергежилдиң конкурстарын чорударының чуруму мындыг: Тыва каттыжыышкыны конкурсту 1969 чылдың апрель 1-ден июль 1-ге чедир чорудар. Ол конкурска тиилеп үнген мергежил бүрүзүниден бир-бир ажылчыннар мергежилдиң зона конкурузунга киржир. Зона конкурузу (Чөөн Сибирь зоназы) 1969 чылдың июль 1-ден октябрь 1-ге чедир Иркутск хоорайга болуп эртер. Зона конкурузунга тиилеп үнген, мергежил бүрүзүнден бир-бир ажылчыннар Бүгү-Россияның конкурузунга киржир. Ол 1969 чылдың декабрь 15-тен 17-ге чедир Москвага болуп эртер.

Теоретиктиг билиглерин болгаш практиктиг чанчылдарын үнелээрин, мергежилдиң конкурузунуң тиилекчилерин илередирин чогуур комиссиялар кылыр. Бүгү-Россия конкурузунуң тиилекчилерин «РСФСР-ниң көдээ ажыл-агыйының социалистиг чарыжының тергини» деп демдек-биле шаңнаар болгаш акша шаңналын тыпсыр:

бирги черни алганнарны — кайызын-даа 100 рубль-биле;

ийиги черни алганнарны — кайызын-даа 75 рубль-биле;

үшкү черни алганнарны — кайызын-даа 50 рубль-биле.

Мергежилдин зона конкурстарынга бодунуң мергежилиниң талазы-биле бирги черни алган тиилекчилерни «Россельхозтехниканың» Бүгү-Россия каттыжыышкынының болгаш көдээ ажыл-агыйның база белетекчилерниң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының профэвилелиниң ТК-зының Хүндүлел бижии-биле болгаш кайызын-даа 75 рубль-биле шаңнаар.

Тыва АССР-де «Сельхозтехниканың» республика каттыжыышкынының талазы-биле конкурска бодунуң мергежилиниң талазы-биле бирги черни алган тиилекчилерни «Сельхозтехниканың» республика каттыжыышкынының болгаш көдээ ажыл-агыйның база белетекчилерниң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының профэвилел обкомунуң Хүндүлел бижии-биле болгаш тус бүрүзүн 50 рубль-биле шаңнаар.

И. ОЛДЫРЕВ.

делегей бо хуннерде

ЧКП ТК-ның Президиумунуң мөгелгели

ПРАГА. (СЭТА). ЧТК агентиледи дамчыткаы-биле алырга, чоокта чаа ЧКП ТК-ның Президиумуну амты үеним политиктиг байдалын чугаалаглап корген. Президиум чангыс үн-биле хүлээп алган даразазында медегелди бүгү хамаатылдарга, коммунистерге, революстуг профэвилел шимчошкининиң болгаш национал фронтунуң хой-ниити организацияларының кежигүннериниге үндүрген:

Чехословакияның Коммунистиг партиязының эртекен чылдың январьда бодунуң Төп Комитединиң пленумунуң үезинден бээр чорудуп эгелээн политиказын бистиң улуузубустуң шинтирлиг хой чүрүүзүү идеиглиг деткөөн. Партияның удуртулгазы болган бистиң күрүшенин кавырыскалгылыг төлээлекчилерге ол политиканы үргүлчилээр, ооң-биле кады ону бөттандырар хереките четпестерин-даа, ол политиканы соруглазырыга чүүдептинес антисоциалисти чүтүлдерни-даа ажып эртер деп бүрүн шинтирлиг.

ЧКП ТК ол шинтирлиг чорууп эртекен чылдың ноябрьда болган декабрьда болган пленумнарга хүлээп алган резолюцияларыны база катап дадыткаан. Январь сөөлүнгеги үеде ёзулуг-за социалистиг демшиллеглиг шимчекчилик күжү болу берген бүтү үнелиг чүүлдерни хогжудери ям хамыктың мурнунда ноябрь резолюциязын чайгылып чоокка күүседиридиин хамаарыжып турар. Мынчангаш шинтилелдиң политиктиг удуртулгазы шинтилел амыдыралының бүгү адырларында идепкейлиг күш-ажылга, ойу келген болгаш соңгаарладып болбас со-руглаларны шинтирлээринге таарымчалыг байдалдарны тургузар бодалдыг. Эртекен айларда хүлээп алган шинтирлеривисти амыдыралга боттандырыш турар бис дээрзинге кижи бүрүзүн бүзүредиринден күзеп турар бис.

Бо программалыг соруглазарны үгаазылаалдыг ажылчорудулганың ачызында, бир эвес иптинки болгаш даштыкы херектер талазы-биле дүвүрээзин чок чоруктуң болгаш чогаадыкчы күш-ажылдың ол хире эргежок чүгула байдалын тургузуп шыдаар болзу-бусса, түгле ол таварыштала бөттандырып болзур бис.

Иптилел чөрүдээлериниң болгаш политиктиг кризистиң кызыг кырында четпен турар дүшкүүрүүг чоруктуң байдалында доктаамал чурттап база ажылдап шыдавас, түге дээрге, шидыг кризис турда шоолуг эвес чылдактар-да халапташ чөрүдээге чылдагаан болу берип магат чок апаар болгай.

Оон үжүрүүда харысалгалыг чаңгыс-даа хамааты соолгу үеде шидыг янзылыг айыылдыг байдалдың канчаар тыптып кээп турарын дуюкаа хайгаарап эрттирин шыдаар. Партия болгаш күрүне удуртулгазынга бүзүревес чоруктуу өөскүүп турар, бистиң улустарывыстың болгаш бистең күүгневиктиң үндезин эрге-ажыктарын айыылга тургузар үржуктарлыг болгу дег айтыргыларны чидиргедирип турар калбак хемчеглер соолгу неделяларның дургузугда чоруттунган. Хой-ниитиниң доктаамал дувүрөзүнин болгаш сеткил-сагыштың үндараашкынын хайнықтырып турар янзы-бүрү кыжанныглыг шыдгыы негелдеглер салдыныш турар. Ындыг дувүрөзүнин болгаш үндараашкыны бистиң улустарывыстың ёзулуг эрге-ажыктарынга удур сагыштыы-биле дораан ажыглай берип болзур болгай.

Ындыг негелдеглер бистиң иптилелливисти удуг чоруктуң-даолерге чедирип болур, ындыг чоруктарның үржуктары чүге чедирерин ол негелдеглерниң салыкчылары боттары бээш биизбейн турарлар. Оон үжүрүнде байдалдың шыңгыыланыын дугайын, оон үржуктары бодал чок кандыг-бир базымнарга чедирип болур дугайын хамаатыларга баш бүрүүлгаар сагыш-дыраты эргежок чугула дег санаар турар бис, январь сөөлүнгеги политиканы деткиир кылдыр көргүүүп турзажок, ындыг базымнар херек кырынга ол политиканың боттанышкынын айыылга тургузар азы ону боттандырар аргажок болдурар.

Медередлиг, сагылга-чуруммуг болгаш шыдамык шудуруг болурун негеп турар амгы байдалда федералдыг хуралдың даргазының эрге-дүжаалын долгандыр кампаниянын калбарлыны хомудалгыдыр, ук кампаниа үеним шынгыыланын-да, национал харызааларының онзагайындаа, демократтыг амыдыралдың эргежок чугула чуруммарын-даа херекке албаан турар. Бо кампания бодунун-на чарлаан соруглазыларынан дашкаарлаан болгаш ак сеткилдит кижилерниң чаагай чүткүүдерин соора ажыглан болгу дег тутунмас дерзин күштериниң үүлгедигээринге дедгем орукту азыраып турар.

Бистиң улустарывыстың аразында чоруудөзөлерин өөскүдүп турарының фактызы бистиң оныза дувүрөдин турар. Мөге медээге үндезилээш, чамдык политиктиг төлөөлекчилерге удур халдаашкын чорудуп, кандыг-даа үндезин барымдаа чок черге ажыл соксадыышкымыз чарлаар дээр кыжанныгны бисин өөредиин турар апарган.

Бистиң иптилелиниc эң нарын айтырыларыг боду чугаалажыышкыннар болгаш дугуржулгалар аргазы-биле шинтирилеп шыдазарын корүскен. Кажан айтырыгны бодал чок чоруока азы сагыптыы-биле болдурган сеткил-сагыштка эвес, а үгаазылалга, харысалгазын бодаар чоруока болгаш дугуржулганы чедип алыр күзелге үндезилээш шинтирлээр үжурлуг бо таварылгада херектиң байдалы база-ла ындыг болуп турар.

Хой-ниитиге күзел туразын дөгээр соруглалыг барымдаа ёзугаар долдалдарны болгаш бапыткалдарны ЧКП ТК-ның Президиумуну шинтирлиг буруу шаан турар, ол бодалдарны ёзугаар алырга. келир, үеде федералдыг хуралдың даргазының эрге-дүжаалынга кыымны олуртур дугайында айтырыгның талазы-биле слобак национал организациялар чепсектеринге—парлаалга, радиога болгаш телевидениеге сагындырып тур бис. Ол чепсектер хой-ниитиниң бодалынга салдарын чедирип, оны үеврилеп турар болгай, ынчангаш хой-ниити политиктиг белдик медередиг болурун ол-дарган негээр эргелиг.

Информация организациялың хүзээлгениге чорүүнек чүүлдер соолгу үеде оларда илередип кээп турарын медеглээри эргежок чугула дег санап турар бис. ТК-ның ноябрь болгаш декабрь пленумнарының кылган түнделедерин деткиринден улуут, харын партияның болгаш иптилелдиң чаңгыс аай ажыл-чорудулгазын үреп турар кампания парлалга, радио болгаш телевидениеде калбарып турар. Мынчангаш эртекен чылда ЧКП ТК-ның апрель болгаш май Пленумнарының соонда бистиң коргеникке байдалды катаптап турар чоруктар бар.

Ноябрь резолюциязын эң-не янзы-бүрү аргалар-биле бүжактадып турар. Ук резолюцияны ажыл-чорудулганың программазынга сагыштымы-биле удур тургузуп турар. Сагыштыы-биле ямдыг чамдык халдаашкыннар бистиң эвилелиливис-биле кырлзааларны нарыядадып турар. Бир эвес иптилергиг эжиктилгени дораан чедип албас болзувусса, ындыг байдал бистиң чуртувуска политиктиг кризистиң шыңгыыланыын-биле чидиргедирер магат чок.

Бо үеде бистиң чуртувуска дувүрөзүнин чок чорук, идепкейлиг болгаш чогаадыкчы күш-ажыл, практиктиг ажылчорудулга негеттинии турар. Партияның болгаш күрүненин удуртулгазы ол дугайында таарымчалыг байдалдарны тургузар деп бүрүн шинтирлиг. Моон-биле кады удуртулга бистиң республиканың чаңгыс эвин улам ыңай быжыглаарында. бистиң чуртувуска социализмниң улам ыңай хогжудериге чедирер үржулгуг оруктуу үргүлчилээр аргаларны күжениинниерге хой-ниитиниң бүрүн деткимчезин негеп турар.

А. Н. Косыгинниң харыылаарынга холбаштыр

ВАРШАВА. (СЭТА). ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгинниң япон «Майнити» солунга берген харыылаарынга польша солуннар калбаа-биле парлаан.

Совет чазактың баштыңы бодунуң харыылаарынга дегеренгей айтырыгларны — Вьетнамда дайынны, Чоокку Чөөн чүкте кризистиг, чепсегленишкинни дүжүрериниң айтырыын, Европаның айыыл чок чоруун, Азияга байдалдыг ССРЭ биле Кыдаттың аразында харылзааларны, ССРЭ-ниң Япония-биле кады ажылдажылгазының болдуунун болдурун айытхан деп, «Трибуна люду» солун демдеглээн.

«Глос працы» солун А. Н. Косыгинниң харыылаарын «Кол соруглга —делегей дайынының айыылын чайладыры» деп эге-биле парлаан.

Делегейниң дүшкүүрүүг чоруун чавырылдыраринче угланлдыргая соңгаарладып болбас хемчеглериниң дугайында А. Н. Косыгинниң чугаалаан чүүлдериниң «Жолнеж вольносте» солун демдеглээн. «Вьетнам улуска удур АКШ-тың дайынын соксадыры, Чоокку Чөөн чүкте араб чурттарга удур израиль агрессияның уржуктарын узуткаары, Европага кады ажылдажылганың байдалын база коллективтиг айыыл чок чоруктуң системазын тургузары, чепсегленишкинниң бүгү-нинти дүжүрер талазы-биле улам ынайгы хемчеглерни бөттандырары хамыктың мурнунда делегейниң дүшкүүрүүг чоруун чавырылдыраринга дузалаар иинк».

БУДАПЕШТ. «Непсабадшаг» солуннуң үзүг эгезинге демдеглээни: Совет чазактың баштыңы япон солуннуң айтырыларынга харыылаашаан, дайын одаан узуткаарының эргежок чугулазының дугайын, чепсегленишкинни дүжүрер айтырыгның дугайын, совет-кыдат харылзаалдың дугайын чугаалаан. «Мадьяр хирлаш» солун харыылаарны «Чаа дайынның өөскүн үнүн келиринин айыылын чайладыр үжурлуг» деп эге-биле парлаан.

АЛЖИР. (СЭТА). Япон солуннуң айтырыгларына берген харыызынга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниң Даргазы А. Н. Косыгин АКШ-тың вьетнам улуска удур чоруудун турар агрессчи дайынын соксадыры, Чоокку Чөөн чүкте араб чурттарга удур израиль агрессиязының үржуктарын узуткаары делегейниң дүшкүүрүүг чоруун чавырылдырарынга дузалаар иинк дээрзинге болгай.

Кандыг-даа хамаатыг киижи демократтыг арга-методтарының ажыдаан кылырынга ыяап-ла киржир эргелиг. Ындыг болза-да эрге харысалгазы база айтыр турар. Шимчошкинни калбартыры берге эвес, ындыг болза-да ооң үржуктары дээш харысалгазы үүзээри эң берге. Ооң үжурунда бодунуң харысалгазын медереп билир болгаш ол ёзугаар ажылдаар деп, бүгү албан чөрдерин, органнарны болгаш хой-ниити организацияларын кыйтырып тур бис.

Ол харысалгазының дугайын информацияның массалыг чепсектеринге—парлаалга, радиога болгаш телевидениеге сагындырып тур бис. Ол чепсектер хой-ниитиниң бодалынга салдарын чедирип, оны үеврилеп турар болгай, ынчангаш хой-ниити политиктиг белдик медередиг болурун ол-дарган негээр эргелиг.

Информация организациялың хүзээлгениге чорүүнек чүүлдер соолгу үеде оларда илередип кээп турарын медеглээри эргежок чугула дег санап турар бис. ТК-ның ноябрь болгаш декабрь пленумнарының кылган түнделедерин деткиринден улуут, харын партияның болгаш иптилелдиң чаңгыс аай ажыл-чорудулгазын үреп турар кампания парлалга, радио болгаш телевидениеде калбарып турар. Мынчангаш эртекен чылда ЧКП ТК-ның апрель болгаш май Пленумнарының соонда бистиң коргеникке байдалды катаптап турар чоруктар бар.

Ноябрь резолюциязын эң-не янзы-бүрү аргалар-биле бүжактадып турар. Ук резолюцияны ажыл-чорудулганың программазынга сагыштымы-биле удур тургузуп турар. Сагыштыы-биле ямдыг чамдык халдаашкыннар бистиң эвилелиливис-биле кырлзааларны нарыядадып турар. Бир эвес иптилергиг эжиктилгени дораан чедип албас болзувусса, ындыг байдал бистиң чуртувуска политиктиг кризистиң шыңгыыланыын-биле чидиргедирер магат чок.

Бо үеде бистиң чуртувуска дувүрөзүнин чок чорук, идепкейлиг болгаш чогаадыкчы күш-ажыл, практиктиг ажылчорудулга негеттинии турар. Партияның болгаш күрүненин удуртулгазы ол дугайында таарымчалыг байдалдарны тургузар деп бүрүн шинтирлиг. Моон-биле кады удуртулга бистиң республиканың чаңгыс эвин улам ыңай быжыглаарында. бистиң чуртувуска социализмниң улам ыңай хогжудериге чедирер үржулгуг оруктуу үргүлчилээр аргаларны күжениинниерге хой-ниитиниң бүрүн деткимчезин негеп турар.

Герман Демократтыг Республиканың соңгу-чөөн талазында Гриммен районда үлетүргре ужур-дузалыг нефти тывылган болгаш ында улуг шинчилел ажылдарны чорудуп турар. Бөрүмээр суургалар хой.

ЧУРУКТА: лабораторияның удуртукчузу Ханс-Иоахим Фентцан биле лаборант Ильзе Ян нефтини хынап тур.

АДН — СЭТА-ның фотозу.

Парижте америк төлээлериниң чаа баштыңы

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АБШ-тың президентизинге чаа соңгуткан Р. Никсон шаанда АКШ-тың Сайгонга элчизин турган болгаш дм ГФР-де элчинн Генри Кэбот Ллоддту Парижте чугаалажыышкыннарга бодунуң кол төлөөлекчизинге томуйлаан. Никсонуң парлалга харыызаазының талазы-биле дузалакчызы Рональд Зиглер ол дугайын парлалга конференциязынга дыңнаткан.

ХООЗУН ЧАҢГЫС ЭВИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ән чугула шынар-шинчизи болур.

Социалистиг нацияларның түс бүрүзү бүрүн эргелиг болбушаан, бүгү совет улустуң салым-чолу дээш харысалгалыг боол турар. Социалистиг интернационализм, совет нинтилелдиң хогжудезинде нацонал болгай интернационалдыг үүлдүн чаңгыс эвин шак оортан илереп турар.

Социализм ССРЭ-ниң бүгү улустарының шаандагы национал амыдыралында үнделеин өскерилгелерин киирген. Национал боттуг чүүл чаартынган, нацияларның бот-медерели база-ла чаартынган. Национал хевирлиг, социалистиг утка-шинарлыг совет культура тургустунган, моральдың чаа биллиишкиннери, норма-чижектери, чаа ёзулар болгаш чанчылдар хевирлетинин доктаагап.

ССРЭ-ниң улустарының шынар талазы-биле чаа национал бот-медерели совет патриотизмде чүүдел-даа коскү илереп турар. Совет патриотизм-биле «Совет Алдчүрт», «Совет Горзон чүрт» дээш чижектит, ындыг бөлүнишкиннер, сестер холбакан. ССРЭ-ниң кайы-даа нациязының төлөөлекчи бүрүзү бодун хамыктың мурнунда совет хамаатызы кылдыр чоргаарал-биле саван турар.

Совет патриотизмже национал болгаш интернационалдыг чүүл чаңгыс аай, янчангаш совет патриотизм нацияларны болгаш улус чоннарны аңгыландырып башкаландырбайн, а харын оларны чаңгыс аай акы-дуңмалыышкы өө-бүле кылдыр сырый каттыштырып турар. Совет патриоттарның интернационализми ССРЭ-ниң улустарының акы-дуңма чаңгыс эвинде-даа, өске чурттарның ажылчы чоннары-биле чайгылда-даа, социализмниң делегей системазының, бүгү делегейниң ажылчы чоннарының мурнунга бодунун интернационалчы хүзээлгезин медереп биллириндe-даа илереп турар.

Патриотизмниң болгаш интернационализмниң ёзузунга, ССРЭ-де болгаш делегейниң социалистиг дем каттыштырылгазында социализмниң херээн камгалаарда, делегейниң ажылчын аңгызында, бо шагның революстуг болгаш хосталгалыг күштериниге детскимче коргузерде белен болуруна совет киижилерни медередип киижиндерниче Коммунистиг партия кайгамчык улуг кичээнгей салып турар.

СЭКП-ниң XXIII съезжизи СЭКП ТК-ның отчёт илеткелининг талазы-биле резолюциязында «Зенгинп национал политиканы моон соңгаар-даа чайгылып чок боттонгыларын, совет патриотизмниң болгаш ССРЭ-ниң улустарының эң эки, деппилгелиг нацонал чанчылдарын хүндүлээринин ёзузунга, бүгү-де эки-дуңма социалистиг чурттарның улустары-биле, бүгү делегейниң ажылчы чоннары-биле пайгаралдыг ёзузунга бүгү совет киижилерни киижиндерин, национализмниң болган шовинизминиң кандыг-да илерээшкинериниге удур шудургу демисеалдн чорударын» бүгү партия комитеттеринге даасхан.

* * *

Барын болгаш «чоон» үзеллиг оппортунистер национал бот-медереллди хажыдарда мөлчүкчүү ангыларның дузалакчылары болгаш эвилелчилери боол турарлар. Аңгының үзел-бодалындан ойтаалавышаан, оппортунистер бүгү ацгыларның кады ажылдажылгазынга үндезилээш нацияларның чаңгыс эви дээш, ацгының, пролетарлың эргежажыктарын национал чүүлге чагыртыры дээш туржүп турар.

Оппортунистер национализмдеи сес кырынга ойтаалаан боол, харын-даа интернационалчылар бис деп безин алгыржып турарлар, ынчаза-даа В. И. Ленинниң бадыткан коргускенин ёзугаар адырга. «социал-шовинизм оппортунизмдеи өзүп үнүп келген болгаш тогум-на оппортунизм оны күш кирип турар» (Долузу-биле чыгыган чогаалдар, 26 том, 151 арын).

Капиталистиг иптилелдин нацияларының социалистиг нацилар кылдыр чаартынары, хой миллион ажылчы чонларның национализминиң хорланырга үр үе иптилле хорланалган ажыы-дың будужунуң чаартынары дораан-на ала-чайгаар болу бээр чүве эвес-тир. Оон туржүк, чамдык социалистиг чурттарда молчүкчү ангыларның артыынчылары, эрги бүржуаз ингелеңгешин, чүүл-бүрү бичe-бүржуаз болуктер ам-даа арткан болгай. Оларның араазында национализминиң идеялары дыка читпес, коммунистиг партиялрның ол идеяларны ажып эртеринче, нацияның чаңгыс эвин социалистиг үндезинге быжыглаарынче утланган организакчы болгаш киижизидкчи ажылы ол чорук-биле объективтиг чайлаш чок боол холбашкан.

Барын-даа, «чоон»-даа үзеллиг оппортунистер национализчи элементилер-биле болуглежип турар. Оон түүлелинде национализм биле оппортунизмниң бир янзы эвилели, кады ажылдажылгазы хзая эвес доктаай бергилээр, социалистиг тургузугну кошкадырын ораалдажып чүткувушаан, ол чорукту делегей империализми кызымагы-биле ажылган турар.

«Чоон» үзеллиг оппортунизм, маоизм чажыттыныг чок национализминиң болган шовинизминиң туружунда туруп алган. «Бөттуң күштериге даянып» дугайында башкалаашкынны сурталдаан турар оон тезизи болза, Мао-Цзэ-дун болүүнүүн улуг күрүлезирек шовинистиг чүткүүдерни чагластаан «революция экспорттаарының» сурталлыбиле бир домей, ажылчын ангының интернационалчы соруглаларынга-даа, кыдат улустуң ёзулуг национал эрге-ажыктарынга-даа чорүшкек боол турар.

Барын үзеллиг оппортунизм «национал социализмниң» хевири кылдыр тоогуге шагда-да билдингир турган буржуаз-реформисчи «демократтыг социализминиң» идиң үндуруп турар, ёзулуг-ла эртемниг социализм-биле домейлежир кандыг-даа чүве ыпда чок.

«Чоон» үзеллиг ревизионизминиң барының үзеллиг ревизионизм-биле холбажыылгазы антикоммунизм-биле шуулга бир баг боол тутуп турар, чүге дээрге национал айтырыгларга ол ийи ревизионисчи агзыышкын буржуазнационалисчи турушту эвелеп турар.

Антикоммунистер ам «социализм», «националдыг-да болур болза, ол «социализмге» удур эвес боол турарлар. «Национал социализмнерни» сурталлдаарын болгаш деткиирин олар социалистиг дем каттыштырылгазын чарылдырарының чепсэ кылдыр корүн турарлар. Чижээлээрге, барыын герман империализминиң идеологтарының бирозэзи Е. Маионика шуут-ла мынчаар бижээн: «Барыын чүк оларның национал тогдунчуулыкчуун деткип мактаар үжурлуг, оларны интеграциянын (барыын чүк блогучче кииреринин — С. К.) орууче пиитеринин оске чепсэ чокторүп.

Социалистиг чурттарда национал онзагайлыышкыны, нацияның чаңгыс эвин буржуаз-национализчи ёзу-биле билзар чорукту сурталдаан турар киижилерни империалистиг, антикоммунистиг идеологтарның бар-ла шаа-биле мактап турарында элдептег чүве чок. Олар, чижээлээрге, Чехословакияда барыын үзеллиг, антисоциалистиг күштерниң өөзөргелдиг программазын, оон иптинде «Чоон үзеллиг национал чаңгыс эвин дугайында» лозунгу калбаа-биле чарлап пептередип турдулар. Ол «чаңгыс эвке» ангыларга хамаарышпас, а пынында национализмге, ревизионизмге утказышкынар кирип турган. Националдың ол хоозун чаңгыс эвинче молчүкчү ангыларның бакка сургажаан «231-ниң клубунга» каттышкан бүгү-де артынчылары, пээлдагы буржуаз парламентарийлер, нацистерниң дузалакчылары, кем-керек үүгедегжилери болгаш күрүненин херектемнери, а ол ышкаш социализминиң эң-баазын «либерализчыларының чепсэ кылдыр корүн турарлар. Чижээлээрге, барыын герман империализминиң идеологтарының бирозэзи Е. Маионика шуут-ла мынчаар бижээн: «Барыын үк оларның национал тогдунчуулыкчуун деткип болгаш оон ажаанарны коммунистиг партияны чайлаш оралдажып турда, националдың кандыг илаатыг чаңгыс эвинин дугайын чугаалап болур боор янчаң?

Капитализмни септеп селип тургузарын белеткээринге болгаш Чехословакияның социалистиг дем каттыштырылгазындан хоора тыртарынга национализминиң хорапын ажыглап турган антисоциалистиг күштерниң болгаш оларның империалистиг камгалакчыларының кара сагыштыг бодалдарын болзуушкунар керүскен.

Чехослован улустуң социалистиг чаалап алышкынарынга айыылдыг кыжанныгны чайлаткан акы-дуңма социалистиг чурттарның интернационалчы ходелишкини ЧССР-ниң ажылчын аңгызының болгаш оон коммунистиг партиязының башкарыкчы ролюн бижыглаарында таарымчалыг байдалды тургуеткан. Националдың чаңгыс эвин марксизм-ленинчи, интернационалчы үзеллиг национализмден алырда бүгү-де эргежок чүүлдер оларда бар.

Бо байдалдар турда коммунистер, чурттуң бүгү-де ылаптыг патриотчу, интернационалчы күштери социализминиң үзеллиг национализмге быжыглаар болгаш ону улам ыңай хогжудер, антисоциалистиг, барыын үзеллиг, национализчи элементилерге удур демисеажыр, Совет Эвилели-биле болгаш оске-даа социалистиг чурттар-биле пайгаралдыг болгаш акы-дуңма харылзаалаарының быжыглаар чорукту боттарының соруглазы кылдыр корүп турар.

* * *

Бир төө аңгының принципии национал, аймак-сеок, дериссээр принцип-биле канчаар-даа солуур чорук ажылчы чоннарның сырый каттыжыышкының суларадыр, боттарының социал, ылаптыг-ла национал эрге-ажыктары дээш демиселден оларны чардыктырар, оларның социалистиг чаалап алышкынарынче реакциянын халдаашкынын чигедир чүве толзоле. марксистер-ленинчилер национализмдин аңгыларга хамаарышпас, хоозун меге чаңгыс эвин хүлээвейп турар.

Чаңгыс-даа коммунистиг партия, бир эвес национализмге эптеш чок чоруктуң байдалы тургуспас болза, ёзулуг марксичи-ленинчи партия боол, социализмниң тургузарында болгаш быжыглаарында авангардтың ролюн күүселип шыдавас. Национализмге удур чайгылыын чок демисеа барыын болгаш «чоон» үзеллиг оппортунизмге удур демиседелп чарыыбас.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партизы акы-дуңма партиялар-биле кады национализмге болгаш оппортунизмге удур, марксизм-ленинизмге, пролетарлың интернационализмге үндезилээш социалистиг чурттарның чаңгыс эвин коммунистиг шимчошкининиң чаңгыс эви дээш чайгылыын чок демиседин чорудуп турар.

С. КАЛТАХЧЫН.

ХААКЧЫГА

ДОКТААМАЛ, ШУДУРГУ БЕЛЕТКЕНИР

Кызылда башкы училищезининг чанында күш-культура салбырының сургуулдары болгаш өске-даа хаак спортунга мынаи эш-өөр хаак маргылдааларынга белеткенириинге, мынгыс сөөлгү 10-гу Олимпий оюннарының соонда кандыг-кандыг чаа күүлдер немешкеннил, сураглыг хаакчылар канчаар белеткенип турарыл деп айтырып турар.

• • •

Шынап-ла, спорттуң кайы-бир хевириниге мынак болгаш ону үргүлүү сонуургап чоруур кижи оон дугайында чаа-чаа күүлдерни билип алыксаар болгай.

1968 чылдың февральда Францияның Гренобль хоорайының чоогунга болуп эрткен кышкы онгу олимпий оюннары сөөлгү чылдарда хаак спортунга, оон маргылдааларынга белеткенир чаа-чаа арга-дүржүлгениң тыптып, боттанганын бо олимпий оюннарының чемпионнары бүрүнү-биле бадыткаан.

Моон мурнунда чылдарда хаак спортунуң маргылдааларынга белеткенириинге бүдүн чылды хаакчылар белеткел болгаш кол маргылдаалар үези деп ийи кезекке чарып турган, белеткел үези дээрге— чылдың хар чок үези дээрэн билдингир.

Ылангыя бистиң республиканың хаакка шилиндек командазының кежигүннери, шыны-биле чүгаалаарга, олар март айда сөөлгү белеткелди чоруптайн, хар чаары-биле амна келди дээнзиг хаакка маннажып эгелээрдер. Ынчангаш республикадан дашкаар маргылдааларга оларның хөй кезиниң чедишкиннери чок болурунуң чылдагаанныңарының бирээзи ышда.

Сөөлгү чылдарда хаакчылар маргылдааларга белеткенирде Скандинавия (Швеция, Норвегия болгаш Финляндия) чүрттарының шыырак хаакчыларының дүржүлгазы-биле таныжып, өөренип, боттарынга тааржыр хире-чергези-биле ажыглап белеткенип турар. Совет хаак тренерлери И. Г. Отяпов база П. А. Дементьев олар норвег хаакчыларның дүржүлгазы-биле танышканнар. Бир-ле дугаарында, мындыг күүлдү билири чугула. Үүл дизе, бо үстүнде адаттынган чүрттарның хаак спортунуң маргылдааларынга белеткенип турар аразында ниити дөмейлешкек болгаш сыр өске аңгы-аңгы күүлдер бар, ынчангаш оларны шуутла өттүнүп болбас. Бистиң шылгарактай хаакчыларывыс ынчаар кылып турар. Ам тодаргайы-биле көрээл.

Хаак спортунуң маргылдааларының чедишкиннииг болуруи күзээн спортчу будун чыл иштинде маргылдааларга белеткенип, ниити мага-боттуг сайзырадыр. Хар чок үеде хаакчы бүрүзү бодунуң кошкак шынганнарын «сентээр», өскээр чүгаалааргa, хол шынганнары суза кижи ону күштелдирер дээн чижектиг.

Өске бир үүл—моон мурнунда чылдарда хаакчылар чайгы-күскү үеде хар чокта роликтиг конькиге, хаакка, хирээ өдээ төп турган орук кылып алгаш, оон кырынга хаактыг маннап белеткенип турган, ам бо арганы шыырак совет болгаш дашткы хаакчылар шуут ажыглавастаан.

Роликтиг хаакка болгаш ёзулуг хаактыг хар кырынга маннаары аңгы бооп, роликтиг хаак хаакчыга белеткел үезинде дуза болбаанын ол. Бисте Кызылда хаакчылар бо чоруктан ам-даа уштунмаан.

Эң-не онзагай үүл болза, белеткенип турар хаакчы бодунуң шыдаар хире-чергези-биле белеткенири. Моон мурнунда чылдарда тренер кижи хаакчыларга ниити даалга берип турган болза, ам ындыг эвес, кижи бүрүзүнге тус-тузунда даалга берип турар. Республиканың спорт чөвүлели моон соңгаар зонага хаак маргылдааларынга белеткел чорударда анаа шилиттинген команданың кежигүннерин болгаш кирип болгу дег талантылыг аныяк шыырак хаакчыларны ажылындан хостап, тус-тузунда белеткеп, оон контроль маргылдаа эрттирген, аътказар болза таарымчалыг болур.

Чылдың кайы-даа үезинде хаак маргылдааларынга белеткенип турар хаакчы маннап белеткенири биске билдингир. Мында база өскерлиишкиннер болган. Элээн үеним иштинде Швецияның болгаш Норвегияның хаакчыларының аразында мындыг ылгалдыг үүл турган. Швецияның хаак тренерлери, оон хаакчылары маргылдааларга белеткенирде кыска хемчээлдиг дистанцияны удаа-дараалаштыр дүргеп маннап белеткенир деп бадыткап турганнар, а ынчаарга Норвегияның хаак тренерлери, шыырак хаакчылары, делегей чемпионнары хаак маргылдааларынга белеткенирде ырак-узак черге маннап белеткенир деп бадыткаан. Моон түнелинде норвег хаак тренерлериниң дүржүлгазы ажыктыг дээрзин делегейниң шыырак хаакчылары бүзүреткен. Делегей болгаш кышкы Олимпий оюнларының чемпиону чораан швед Сикстен Ернберг норвег хаакчыларның дүржүлгазын ажыктыг дээн. 1967 чылда эрткен Олимпий оюнарынга норвег хаакчылар пайы-даа командадан ан-не хөй алдын медальзарны эзэлээннер.

Чайгы-күскү болгаш кышкы белеткел хемчээлдиг дистанцияны маннап эртерри ажыктыг. Чижек кылдыр чайгы-күскү үеде белеткел санында-ла 15—25 км эртер ужурлуг, а кышкы харлыг үеде бир тренировкада 30—40 км эртерге дуза болур. Маңаа улаштыр, күс эртип, кышкы спорт сезоону ажыттынар чоокшулап келирге түс-түс дистанцияларны бердинген үеним иштинде маңнап эртери кончуг ажыктыг кылдыр көрдүнген. Чижээлээрге, 2,5 км-ни—9 минута маңнаап, 2—3 минута дыштанып база-ла катап бо дистанцияны бо-ла үеним иштинде эртери. 10 км-ни 39-40 минутада эртери дээн чижектиг. Ол шыкаш күскү үеде узун хемчээлдиг дөштерге даянгыштыг маңнаар болза хаакчыга дузалыг.

Хаакчының маргылдаага эки үре-түңнелдиг болурунга анаа хөй үеде киржири шуут албаан. Скандинавия чүрттарының хаакчылары кышкы спортчу сезонда 30—40 катап хаак маргылдаазынга киржип турар. Бисте болза республиканың хаакка бирги черн дээн чергелиг маргылдааға белеткенип тур мен дээрге черле сагышка таарыштылас. «Спартак» болгаш «Урожай» экитура спорт ниитилелдерин хаакка маргылдааларны эвээш чорудуп турар. Маңаа хаак маргылдааларынга эки белеткенип, чедишкиннииг болурунга дуза болгу дег чамдык үүлдерни көрдүвүс.

Моон-даа өске өскерлиишкиннер бары билдингир.

Ынчангаш хаакчы маргылдааларга бүдүн чылдың иштинде белеткенип турар болганда улуг-улуг хаак маргылдааларының эртер хуусаазы база өскерилген. Кажчыл бурунгаар шыырак составтыг хаак маргылдаалары март-апрель айда болуп эртер турган болза, ам январь айдан эгелээр апарган. Маңаа барымдаа кылдыр чаа чылда болур кол-кол хаак маргылдааларының хуусаазын көрүп көрээл. Январь 3-тен 9-ка чедир «Спартак» эки-тура спорт ниитилелиниң хаакчылары Томск хоорайга зона маргылдаазынга киржирлер, оон улатпаанда «Урожай» эки-тура спорт ниитилелиниң шилиндек командазы Барнаул хоорайга зона маргылдаазынга бистиң республиканың көдээ спортчуларывыс аңаа база киржир. Республикадан дашкаар хаак маргылдаалары эрткенде март айда Тайга ставциязынга азы Туран хоорайга республиканың хаакка бирги черн дээш маргылдаа эртер. Маңаа бүтү районнарның шилиттинген командаларын киприттирер.

Э. ЧӨКСУМ,
хаакка бирги разрядчы.

САДЫГЖЫНЫҢ АЖЫЛ ХҮНҮ

Суурмуң кудуучуларында шимээн чок, шыпшың эртем турган. Чолаачы-садыгны Чымзаң Ондар өөренген чаңы-биле шагда-ла туруп келген, автолавказын долгандыр базып, машиназының дугуйларын тепкилеп каап, ывыр-чаар материалдарын хынаап, моторну ажылдадыпкаш дыңнаалап, шинчип турган.

Бөгүн өөң маршруду — Шемки. Садып алыкчыларның чагыгларын бижиир дептерин кабинадан ап алгаш, малчыннарның чагыгларының күүсеттингеп, күүсеттинмээнин хынаап көруп, душ-душунга демдектер салып, ажыл шагының эгелээрин четтиктейн маңап олурган. Шак келген. Рабкооптуң складынга хап чедип келгеш, бараанны үндүртүп алгаш чорупкан.

Хараганныг-Үзүктеп Шемиже хапкан, «Большевик» колхозтуң хөйнузу Ховадыг Опаң-болдуң аалынга кээп доктаагаан. Кадарчы хөюн одарладып чоруурунуң кыырында, инчеек чүүтепкен, хөйларын кажаадан үндүрген турда, амыр-менди айтырып, чугаалашкан.

— Эртемиңни ала, дее Чыраа-Бажындан бө хире эрте чедип келир, чагыг-чугуувусту кадай-биле санажып көр өглүм, мен-даа хөйну одарладып чоруптайн — дээш, кадарчы Чымзаң Намзынович байырлашкаш, хөюн мээсче үндүрүп чорупкан.

Кадарчы өг-бүлениң чагааны кышкы херээжен төп, радиоприёмник баштадыр өске-даа барааннарны өгнүң херээжен ээзинге садыпкаш, Ондар дараазында коданнарже чорупкан. Мурнанчы садыгны коммунист ол хүн бээр дээн аалдарын неззээш, хүн планын оранчок амырган.

Чолаачы-садыгының күш-ажылчы ажыл хүнү эрте эгелээш, кежээ орай доестур. Чайның изин, ыыштың соогу дивее малчыннарның хандырылгазы дээш Чымзаң Ондар амырдыш дивейн амыдап, «Чыраа-Бажы» совхозтуң болгаш «Большевик» колхозтуң малчыннарын ээлчег-биле кезип, үлетпүр болгаш аъш-чем бараанналрын чедирип садыгнап, оларның чагыгларын алгаш, күүседип келген.

Коммунист чолаачы-садыгының күш-ажылын уневеп. Чыраа-Бажы рабкооптуң болгаш респотребсоюзтуң баштаар черлери оны Хүндүлел бижик-биле болгаш өртемтиг үүлдербиле каш удаа шаңнаан. Чымзаң Намзынович Чыраа-Бажы рабкооптуң Хүндүлел самбыразында. Рабкооптуң садыгжыларының өртүзүнда социалистиг чарыштың тиилекчизи.

В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл болурунга турасчаатткан социалистиг чарышка Чымзаң Ондар киришкеш, хүн, ай, квартал планнарын үргүлүү амыр күүседип келген.

К. ЭКЕР-ООЛ.
Фото авторнуу.

ЧУРУКТА: Чымзаң Ондар.

Редакторнуң орлакчызы Д. О. БЕГЗИ.

АТТАРЫН АДАВАСКА

ФЕЛЬЕТОН

Районнуң коммунал хандырылга комбинадының директору Салчак Салчакович биле хөй-хөй кижилериң Иван Саргылович деп хүндүлеп адаары, акша-шалың алыр документилерге ат салыр, таңма базар, дужаал бижиир эрге-дужаалдыг оралакчы Шыгаар дарга олар ийи албан-херек ужурунда Кызылга келген. Карман-даа шыырак: хоорай черге командировкалаарга чеже хууну кармактаптары билдингир болгай. Оон аңгыда кайызының-даа кадайлары урут-дарыынга, боттарынга идик-хеп дээш көдээ черге ховар баар өске-даа бараан-сараан садып экээринииң чагын бергеш, даады-ла он-он * рубльдиң акшаларын кызыл-чайт кылдыр санаашаргы берип каан, оларның аразында 25 рубльдиң акшалары бе-аайн өле-көк дивес силер бе.

Кырында «Кызыл» дигеп бижимели кайы ырактан-на көстүп турар гостиницага келирге, оон ажылдакчылары райондан барган демги аалчыларны эдээлеп, чылыг-чымчак хүлээп алгаш, чымчак орун-дожектиг, ийи кижи чыдар чылыг, чырык өрөөлди айтып берген.

— Ижер-чиирип белеткеп алгаш, айда-чылда моон үнмейн, адыглаштыр ижээп чыдыптар болза, ажырбас өрээлдир моң — деп, Салчак Салчакович эжиниче көргеш, ынча дээрге оозу олура:

— Ийе, бүгү-ле таарымчалыг байдал мында тургустунган. Ойт, орук довураан дүргеп «аштап-чутбас» болза, хоржок-даа болгай — дээн.

— Ийет, ийет. Баштай душка кире каапкар-дыр — деп, Иван Саргылович сүмелээн.

Душка кирип, хылбан-кызыл кылдыр чугдунып, мага хандыр-ла саартынганнар. Оон гостиницаның аалчылары көрүштүг кылдыр кеттинипкеш, адаанда ресторанга саадапкаш, орук довураан «чүвелээ эгелээн. Ак, кызыл чүвелерни база пивону графиннер долдур чагыдып алганнар. Девин душка, таарыштыр аксыл алганы ишки-соок суг-биле бажындан куду саартыр каксын турганнар болза, ам таарыштыр чагын алганы ак, кызыл, сарыг чүвелерин аксындан куду кудуп олурганнар.

— Кызылга командировкалап келген чамдык эштериҢ «Улут-Хем» таварып чана бээрин билир сен ыйнаан, Сарглович.

— Соңгу кожуннарда чурттап, ажылдап турар болганда, Улут-Хемни таварып чоруй барбайн канчаар чүвел, Самагалдайны таварып бээр эвес.

— Чок, Иван Сартылович. Ындыг эвес, өске уткалыг чүве-дир ийин. Тывызык тывэрың багай-дыр аа?

— Тывызыкка шору-ла кижи мен.

— «Улут-Хем» ресторанны таварып чана бээрин ынча дээр чүве-дир ийин, күжүрүм.

— Ок, даадым. Шын-даа, тывызык-даа болаа-дыр моң. Ынчаарга бис база-ла «Улут-Хемни» таварып чана бээр бис ыйнаан але?

— Ынчанмайн канчаар. Ынчалза-даа «Улут-Хемни» таварып чангаш, хөлүк тас-каштың, ат-хөлүң ышкының, албан-дужаалыңдан душкенер база бар болдур эвес бе. Чадаана таварып, Чадаана гостиницазынга хонуп чыда, хөлүң часкаш, идик-хевиңден чарлып, Хөндергей артын чанагаш халдып ашкан даргалар база тургулаан дээр эвес бе.

— Бис кайын хөлүн чазар ийик бис, Салчак Салчакович.

— Ийе ындыг. Өдүрээн часа-даа хөлүн кайын чазар бис — дээш, Салчак Салчакович чанында столдарда олурган улуска дыңналбазын бодап, кончуг оожум үн-биле шойе аарак мынчаар ырлап эгелээн:

Улут-Хемни канчап
кежер?

Иван Сарглович эжин үзе кирип:

Урук-биле салдап кежер.

Оон Салчак Салчакович улаштыр:

Терең сугну канчап
кежер?

Эжи олура:

Терек-биле салдап кежер. Кайгамчык-ла дуэт.

Директор-биле дарга үр-ле олурганнар. Ресторанны хаар шак-даа чоокшулаан. Кайызы-даа дыңнай берген.

Салчак Салчакович «Өдүрээн часса-даа, хөлүң часпас» эвес бе деп чугаанны иштинде сактып, тендирбезин бодап, «так-так» деп оожум чугаалаашыл каап, чаданы өрү, үшкү каътта өрээлинге дүрген-не чедер дээш базып бар чораан. Оон сагыжы девин чаа-ла ресторан буфединиден садып алгаш, солунга ораагаш, так тудуп алган бир шил коньякта. Чолдак, ырбаңаш мага-боттуг Иван Сарглович чаданың ийинде туттунар черинден быжыглаңдыр туттунуп каап, мурнунда бар чоруур эжинин солагай холунда туткан чүвезинден карактарын бичe-даа ыраттайн, эъдэ-эътсиг, кежи кешиг аңны хараалда киприп алган аңчы дег, мнаар шыгаадкан базып орган.

Өрээлге келгеш, тыртыкыштанышканнар.

— Салчак Салчакович, че кудуп турар-ла болгай. Маңаа канчап-даа турazувусса, бистиң кым билир боор, магалыг мөлээн чериң бо шыкажыл!— деп, дылы шуут-ла долгай апарган чугаалаан.

Эжи шилдиң аксын дутпаан чекпезинче доңгураанын ээрилгезин кынр ээрбишээн:

Таптап-таптап базар болза,
Калбак даштан кайын
таёар.
Дайнап-дайнап чиир болза,
Кадыг эштен кайын харар
—деп бадырыпкан.

— Шын-дыр харын—дигеш, Иван Сарглович пиджагын ужулгаш, орун кырынче октапкан.

Чимин ажыдыр каапкан кара шай ышкаш өңнүг коньякты кырлыг стакан орту хирени куткаш, эжинге сунган.

— Девин ресторанга орук довураан чугаан болзувусса, ам бо өрээлди чуур апаар— дигеш, оң холунуң ортаа салаазын стаканда арагаже суккулааш, өрээлдиң ол-бо талазынче чашкан. Оон аксын куш огду ышкаш аалаткаш, ынаар кудупкан, боостаа кылдырт дээн, бажын согаш кылырынга куруглаан стакан хаванка хок кылынган.

Семис-чаагай мага-боттуг Салчак Салчакович коньягын стакан долдур куткаш, апкан. Көрүп олурда-ла эжиниң мырыңай дамдыы алдарап калган. Чүве чугаалаар дээрге дыл долгай. Ийиги дугураанны кудуп бериптерге, оозу олурган сандайындан чуулгаш, салбайтыр аттырып бадырыпкан үгү мышкаш, хевис чаткан шала кырынга пет кээп дүшкен. Ынчаш-ла көдүрүп чыттырып каар-дыр ийин моны кылдыр боданнгаш, база бир дугураанны апкан. Беш сылдыстыг коньякка доңгайтыр шеддирвикенин Салчак Салчакович билбейн барган. Дан бажында миниип келирге, шала кырында чыткан. Командировкалап келген ийи өңнүк баштайгы дүнү шала кырынга мнчаар эртыргеннер.

Директор биле дарга бузук чүве дег баштарын «дергилепкеш», савыйтыр мыза берген, карактарынга көстүктер кеткеш, арага үзүлбес көгээржик аксы мышкаш аастарын ишт. соок суг-биле чайгылаашл, чугаалажып орган кижизиниче удур тыныжын дугуржуп алгаш, эжиниң ажыл, эргинии арттаар, чоруккерек бүдүрүп алыр дээн албан черлеринче чорупкан.

Салчак Салчакович биле Иван Сарглович найысылалдың аалчылар бажыңынга воскресеньеден четвергке чедир чурттаан. Кежээнин-не сергевейн турган, кадайларының блокнотта бижип берген чагыгларын-даа күүсеттинмээн, идик-хеп садыгларының ажиин ажыдып көрбээннер. Баштайгы ийи кежээде адакы каътта ресторанга хей че-шак эрттирип турган болза, сөөлгү хүннерде оларның девиштиг черлери «Юность» магазин, гастроном, гостиница аразы апарган. Оларның өрээлиниден бир шоодан чыгам божуткан шилдер үндүргеп. Медерелин оскунар байдалче каш-даа катап кирген. Кожаларында өрөөлдерде улуска бир кежээ амыр-дыш бербейн турганы, апштачының ажылын хүндүлевейн, арыг-шеверни сагыбааны дээш торгаалга оозажып, тоол-домакка база киргеннер, «Улут-Хем» таварып бар чыткаш. бичe-де болза өске орук-биле азып чоруй баар часканнар.

Салчак Салчакович биле Иван Сарглович Кызылга командировкалап келгеш, гостиницаны арагалаар чер кылып алгаш турганының дугайында медээ оларның удуртур-баштаар черниге баштай демир удазын, оон соонда күйлуг бижик дамчыштыр база чеде берген. Шынгыы-ла «чунар-бажынаткан».

Кандыг бир аарыгың болдурбас төлээде, баш удур тарыышкын кылыр, эмнер сыкыртыр болгай. Албан-херек ужурунда Кызылга командировкалап келгеш, гостиницаны «шелээн» черге дөмейлээр хөөнүг эштерге моңу бижидим.

«Гостиница арагалаар чер эвес-тир!» дээн бижик барын база катап сагындырып каалы.

Тюлюш КЫЗЫЛ-ООЛ.

Чарлал • Реклама • Сүмелер • Реклама • Чарлал

12 Үргүлүү хүнүнден чедир

1968 чылдан эгелеп уруглар страхованиезин эң баштай тургускан.

Уругларны камгаладыры—назы четкижеге чедир ашка хөренги камналгазының эптиг хевири.

Камгалал керээзин чарып, тайылбыр алыры-биле курстрахование инспекциязынга болгаш страхование агентилеринге баар.

Бажыңынга болгаш ажылдап турар черинге страхование агентилерин келдиртип болур.

КУРСТРАХОВАНИЕ ЭРГЕЛЕЛИ.

Күш-культура болгаш кадыкшыл

Күш-культура болгаш спорт кижиниң кадык-шыырак, омак-сергелең болгаш шилгедек болур чоруунуң чугула үнезинии.

Күш-культура кижиниң элекке кырыыр чоруунга удур демисежиринии, кижиниң күш-ажыл кылып шыдаар аргазын узадыры дээш демиселдиң эң чугула негелделериниң бирээзи. Оон-биле кады күш-культураны элээн хөй аарыгларга удур эмнеттинериниң аргазы кылдыр база хереглеп турар.

Күш-культураның сула шимчээшкиннерин кылырга кижиниң организминге, оон ажыл-чорудулгазынга дыка эки салдарын чедирер, ол хамыктың мурнунда кижиниң төп нерв системазынга (баш мээзинге болгаш оорга чүнүнге) салдарын чедирер деп чүвени улуг орус эртемденнер И. М. Сеченов, И. П. Павлов болгаш оларның өренчиктери көргүзеен. Күш-культураның сула шимчээшкиннери төп нерв системазын дамчыштыр бодунуң чаагай салдарын өске органнарга база дамчыдар: хан эргилдезин күштедирер, чем хуулуушкунуи экижидер болгаш чүректи быжыглаар. Күш-культура кылбайн турар эр кижиниң өкпезинин амыдыралчы ишкири ортумаа-биле 3500 кубсантиметрге дең турда, а күш-культураның сула шимчээшкиннерин кылып чоруур кижилериниң ортумаа-биле 4500 кубсантиметр чедир улгадыры бадыткаттынган.

Күш-культураның салдары шыгаан эттерге оваа тодаадыбиле дамчыш турар. шимчээшкиннер үезинде шыгаан эттер хан-биле кады эки будумелдерни болгаш кислородту киприр.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

ХААКТАНДАР

Кижиниң орлан болгаш күштүг болуру доктаамал белеткеддерден хамаарыкыр.

Күш-культура өкпе аарыгларын болдурбас, чем хайылдырарын экижидер, нерв системазын быжыглаар болгаш шыгаан эттерни болбаазырадыр. Ол кижиниң улам-на күштүг, омак сергек, өөрүшкүлүг болдурар болгаш ажылдаар аргазын бедидер, эрте кырыыр чоруктү болдурбас.

Хаак спортунга уруглуу киржиңер!

Хаактаарынга моон мурнунда чанчыкпаан болзунарза даарта пиикпе азы чоок-ку дыштаныр хүнде хаактап эгелецер. Ынчан хөлүң эртыр чылыглаңган херээ чок. Трикотаж ак хептен, хорекке соок кирбес хөйленден болгаш чиик чолдак тондан кедип алыңар. Ховеннг тон кедер болзунарза ол чүгле шаптыктаар. Хаактаарда кедер тускай идиннер чок болза, аңаа-ла ботинкадан азы чымчак кидис идиктен кедип алыңар.

Баштай бичии черге даянгыыш чок чоруп көрүңер. Ужарындан кортпаңар. Ужар дей бергенде бурунгаар болгаш соңгаар эвес, а кайы: бир талаңарже ужарын ораддажыңар. Кайы-бир хаакка туруп алгаш үр-ле таймп чугулаарын ораладжыңар. Он минута хире ынчап тургаш, хаак оруу-биле даянгыжынар тудуп алгаш чоруптунар. Баштайгы үеде бир шак иштинде хаактыг селгүүстээри четчир. Баштай хаактап эгелээн чылыңарда үр үеним дургузунда аян-чорук кылырын ораддаштынар. Селгүүстээшкиннии эгезинде он минута хире даянгыыш чок чоруурун утпаңар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

ЯНВАРЬ 8-ТЕ

«НАПЫРАЛ»: Уруглarга дирит-чуруктар: «Аңаа эвес оюн» 10, «От, суг чес хоозайлар» (делгем экраныыт) 12, 2, «Канададан келген кижи» 4, 5.45, 7.30, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уруглarга дирит-чуруктар 10, «Шуптузуп биликсеп тур мен» деп кинокулуб: «Дириг амытаннарның дылы» 11.15, «Марианна» 2, 4, 6, «Кызыл-салдыг» (делгем экраныыт, 1-ги, 2-ги сериялары) 8 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Уруглarга дирит-чуруктар: «Гок аскыр-дагаа болгаш кажар кускелер» 10, «Трисогускаларның армиязы база катап демисседе» (делгем экраныыт) 12, 2, «Истелге ажылынган таварыгга» (делгем экраныыт) 4, 6, 8 шактарда.

«ВОСТОК»: «Золушка» 10.40, «Элирлер эрте ужуп турлар» 12.30, 2.40, 4.30, 6.20, 8.10 шактарда.

Мал эмнелгезининг шугумунга үр чылдарда ажылдап чораан, СЭКП кежигүнү

Кыргыс Сазлевич БАЗЫРЫҢ

үр үеде аарыгының соонда элекке мегелээ биле холбаштыр СЭКП-ниҢ Эрзин райкому, райкүүском болгаш «Мерен» колхозтуң баштаар черн оон өг-бүленинге, төрелдерине болгаш эштерните ханы кажымдалын илергейлеп тур.

Күш-ажылчы курлавырларны ажыглаар талазы-биле эргелелдин Кызыл хоорайда төлээзи Иргит Южунмеевич Бадраның кадайы

Любовь Тоноловна БАДРАҢЫҢ

үр аарааш инчээнн-биле холбаштыр оон өг-бүленинге болгаш төрелдерине Тыва АССР-ниҢ Министрлер Чөвүлелиниң күш-ажылчы курлавырларны ажыглаар талазы-биле эргелелиниҢ база Кызыл хоорүүскомуҢ коллективтери ханы кажымдалын илергейлеп тур.

редакциянын адрези

Кызыл, Тетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын, № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының болгаш пропаганда кылдызының 35-21 хорыскалгалыг секретарының 23-35 партийжи аймыгыра кылдызының 23-54, культураа кылдызының 37-13, көдээ ажыл-агый кылдызының 21-47, улетпүр кылдызының 22-64 чагаа база совет тургузуг кылдыстерииың 21-27, информация кылдызының 20-60, бухгалтерииың 31-75, корректорларның 27-11 Солун хелбейн бартының 32-75 телефонне болгаар.

Тыва АССР-ниҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ харында парлалга эргелелиниҢ типографиязы (Кызыл Тетинкин — Кравченко кудумчузу 1). ТС—00206.

Солун неделяда алды катап үнер

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ БАТТЫЖЫНАР!

1925 чылда үнделип эгелээнгеен

ШЫН

1969 ч. ЯНВАРЬ 9 ЧЕТВЕРГ № 7 (7853).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва Советиниң болгаш Министрлер АССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

ЛЕНИНЧИ ЮБИЛЕЙГЕ УТКУШТУР

КИШИНЕВ. Молдавияның Компартиязының Төп Комитединиң ленинчи номчулгаларны болгаш комсомолчуларның «Ленинчи ужуражыышкынывар клубтарын» организастаар талазы-биле Тирасполь хооркомунуң болгаш Ленинин, Комрат райкомнарының инициативазын чүүлдүт деп санаан.

Ленинчи номчулгаларны чорударының хевирлери болгаш арга-методтары янзы-бүрү: революцияның башкынчыларының дугайында чечен чогаал, эртем, медэ-документалдыг фильмнерни көргүзери, Ильичиниң чугааларын бижээн пластинкаларны дыңнаары. Ленин болгаш оон чоок эштериниң дугайында литература чогаалдарны, Советтер чуртунуң ажылчы чоннарындан болгаш даштыкыдан Владимир Ильичиниң белеткеген чагаалары номчуурун номчулга санында организастаар турар.

Комсомолчуларның «ленинчи ужуражыышкын клубтарын» боттарының ажылын коллуунда суббота, воскресенье хүннерде чорудар кылдыр планнап турар. Чижэ, Комрат районда 19, Тирасполда 26 ындыг клубтарны тургускан. Партияның болгаш комсомолдуң хоочун кежигүннери, Октябрь революциязының болгаш хамааты дайынның киржикчилерге аныяктарга илеткелдерни кылып турар.

• • •

ВОРОНЕЖ. «Ленинчи кыдыр» деп радио лекторийни Воронежте ажыткан. «Ленинниң идеялары чурттап, тиилеп турар» деп эге лекцияны партияның Воронеж обкомунуң секретары В. П. Усачев номчаан.

Лекторийниң программазын будун чартык чылда чогаалдып кылган. Партияның хоочун кежигүннери, эртемденнер, литераторлар, журналистер, партия болгаш совет ажылдакчыларны илеткелдер кылыр. Олар В. И. Ленинниң Воронеж губерниязындан материаддарын ажыглаан чогаалдарының дугайын, В. И. Ленинниң воронеж большевиктер-биле чугааларының дугайын, а ол ышкаш областың ажылчы чоннары бистиң хүннеривисте Ильичиниң чагыгаарын канчаар күүседип турар дугайын чугаалап бээр.

• • •

СУМГАИТ. (Азербайджан ССР). Сумгаиттиң хоорай төп библиотеказында ленинчи өрээл ажыттынган. В. И. Ленинниң илеткелдериниң, оон чоок эштериниң болгаш одуругларының дугайында чугааларның үн бижимелдерин ында чыгган. Ленинниң «Ортумактар дугайында», «Совет эрге-чагырга деп чүү?», «III Коммунистиг интернационал» деп чүүлдериниң үн бижимелдерин библиотекага чыыгаан чон улуг сонуургал-биле дыңнап турар.

Владимир Ильичиниң национал айтырыгның, дарлаткан улустарның национал-хосталгалыг демселиниң дугайында, делегейниң ажылчын шимчешкинниң хөгжүдер болгаш сырый каттыштырар дугайында ажыктарын ленинчи өрээлде калбаа-биле делгээн.

• • •

АРМЕНИЯНЫҢ КП ТК-ның организастаанының пропагандистерниң республика семинары Ереванда ажылдап эгелээн. Семинарны В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга белеткелге бараан болдурган. Семинарга илеткелдерни болгаш лекцияларны эртемденнер, дээди өредилге черлериниң башкылары, партия болгаш совет удуртукчулары кылып турар.

• • •

АМУРДА Николаевскиниң (Хабаровск край) төп библиотеказында ленинчи залды ажыткан. Залда В. И. Ленинниң Чогаалдарының бүрүн чыылдазы, баштыңчының амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында литература бар. Ол залга ленинчи номчулгалар болдур. Ильичиниң чугааларын бижээн магнитофон ленталарны болгаш пластинкаларны ында чыгган.

• • •

Лектор мергежилгениң университединде Уральскиниң (Казах ССР) ажыткан. Партия обкомунуң болгаш хоорхомунуң лекторлары, «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери оон дыннакчылары болган. Олар ленинчи темаларга лекцияларны, илеткелдерни кылып турар. Ол болза хоорайның чаагай бешки улустуң университединде-дир.

• • •

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга белеткелге бараан болдурган идеологтуг ажылдың айтырыгларының талазы-биле семинар Уганскиге болган. Анаа 500 кижи — партия болгаш ажыл-агый ажылдакчылары, институттарның кафедралар эргелекчилери, солунналар редакторлары киришкен. Олар партия обкомунуң секретары Ю. Ф. Пономаренкомуң илеткелин чугаалажып көргеп. Академик Ф. В. Константинов «Ленинизм болгаш амгы үе-чадага идеологтуг демисел» деп лекцияны номчаан.

• • •

АЛМА-АТАНЫҢ студент аныяктары-биле аныяк үйгүр шулукчуларның ужуражыышкынын «Ленийнің овуру үйгүр литературада» деп темага бараан болдурган. Шулукчулар С. Маметкулов, И. Кужамбардиев, С. Искандеров Владимир Ильичиге бараан болдурган чаа шулуктерин номчаан. Чогаалчы Х. Абдуллин үйгүр прозада Ленинниң овурунуң дугайын чугаалаан.

• • •

«Билиг» ниитилелиниң Амур область организациязының Зейск район Культура бажыңында тургускан көжүп чоруур лекторийин «В. И. Ленинге ажылчы чоннарының чагаалары-биле» деп адаан. Баштайгы ужуражыышкынга хамааты дайынның киржикчилери А. И. Савин, СЭКП райкомунуң секретары Н. Е. Клейменов, Зейск тудуг начальниги А. М. Шохин илеткел кылган. Лекторий Ильичиге чагаалар чоруткан хоорайларга болгаш суурларга баар.

• • •

КОРЯК национал округта пропагандистер иевилерге улуг баштыңчының дугайында, Совет эрге-чагырганың чылдарының дургузунда ол черге боттавган аажок улуг чаартылгаларының дугайында беседаларны национал дылынга кылып турар.

(СЭТА).

Идеология кадрларының өредилгези

СЭКП ТК-ның шиитпирин ёзугаар январь 7-де эвилелдешкен республиканаарның Компартияларының ТК-ларының, СЭКП крайкомнарының, обкомнарының идеология талазы-биле секретарьларының бир ай хуусаалыг өредилгези эгелээн.

Өредилгениң киржикчилери идеология ажылының практиказының, СЭКП тоогузунуң, философия, экономика талазы-биле лекциялар дыннаар.

Өредилгени СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары П. Н. Демичев ажыткаш, эге сөзүн чугаалаан.

Баштайгы лекцияларны академик Г. П. Францов болгаш СССР-ниң Педагогика эртемнериниң академиязының чиңгине кежигүнү Д. И. Чесноков дыңнаачыларга номчуп берген.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙНЫ ТОДАРГАЙ УДУРТУР

«СЭКП-ниң XXIII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның Пленумнарының көдээ ажыл-агый айтырыгларының талазы-биле шиитпирлериниң күүселдезиниң дугайында» СЭКП ТК-ның октябрь (1968 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин СЭКП Тыва обкомунуң дөртүү пленумунга болгаш партия райкомнарының пленумнарынга чугаалажып көргеш, тодаргай шиитпирни хүлээп алган.

Ол пленумнарга көдээ ажыл-агыйны хөгжүдери дээш партия болгаш чазактың улуг ада сагыш салыышкынынга ачызында республиканың болгаш районнарның көдээ ажыл-агыйы элээн шапкын хөгжүп турарын демдеглээн. Көдээ ажыл-агыйга күрүенниң капитал салыышкыны улгатkан. СЭКП ТК-ның март (1965 ч.) Пленумунуң соонда республиканың көдээ ажыл-агыйы 1.247 тракторну, 670 тараа комбайнын, 1.447 чүъи машинаазын, 11 муң ажыг тонна минералдыг чемнигчидилгелерни болгаш хөрөн химикаттарны алган.

Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдери дээш партияның болгаш чазактың улуг сагыш салыышкынынга республиканың көдээ ажыл-ишчилери күш-ажылчы көдүрүүшкүн-биле харыылап турар. Бистиң колхозтарывыс болгаш совхозтарывыс кандаашкынныг 1968 чылдан өске чылдарда күрүне шыгжамырынга тараа урарының планныг онаалдазын ажыр күүседип келгеп. Малдың баш саны база өскен. Таңды, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш Бии-Хем районнарның тараажылары болгаш малчынары эрестиг ажылдаанар. Ол районнар чер ажылын хөгжүдериниң болгаш малдың баш санын өстүреринің талазы-биле эки түңнелдерни чедип алган.

СЭКП ТК-ның октябрь (1968 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин партия организацияларындан көдээ ажыл-агыйны улам-на тодаргай, бөттүг удуртурун негеп турар. Район тараа болгаш дүк будуреринің бөш чылда планныг онаалдаларын мурнап чоруп орар болза-даа, чер ажылында бир үндезин чүүл болуур хорзуннуң үреэлишкинден камгалаар хемчег алдынмайн турарын партияның Таңды райкомунуң пленумунга буруу шапкан. Ынчангаш партия райкомнуң районнуң тараалаң шөлүүнүң хөй нуруузу элезинниг, хатка алзыычал болганын көргеш, черни аңдарбайн ажылдап кылырының хемчеглерин бөттандырарынче шиичириниң чугулазын айыткан. Пленумнуң ол шиитпирин күүседириниң хемчеглерин чер ажылының түскай эртемниглерни кылып эгелей берген. Районнуң партия организациязының бир чугула соруглазы ол ажылтыг эгелээшлиниң эчизинге чедирер дээш организаичы ажылды күштелдирери болур. Таңды район республиканың эң тараазаң чери болганда, оон үнүш-дүмүтүүр хорзуну ыяап-ла камгалаттынган турары чугула.

СЭКП-ниң Бии-Хем, Каа-Хем райкомнарының пленумнарынга болгаш чер-черге болган партия хуралдарынга көдээ ажыл-агыйны улам ыңай хөгжүдериниң бир чугула чүүлүн сөрттүг, райончутkан үрезиннер ныдыр көргеп. Ылаңгыя Бии-Хемде сөрттүг, райончутkан үрезиннер 80 хуу чедип турар. Бии-хемчилер ону ам-даа новүүдедир соруганы айытkаннар. Каа-хемчилер сөрттүг, райончутkан үрезиннерни калбаа-биле ажыглаардан аңгыда, суггаттыг черлерни ажыглаарынга киреринң шиитпирлээн. Үк районнуң тараажылары кагдыынган суггарыяга бугаларын катап ажыглаага киреринң партия, совет, ажыл-агый органнарының эң чугула соруглазы кылдыр көргеп.

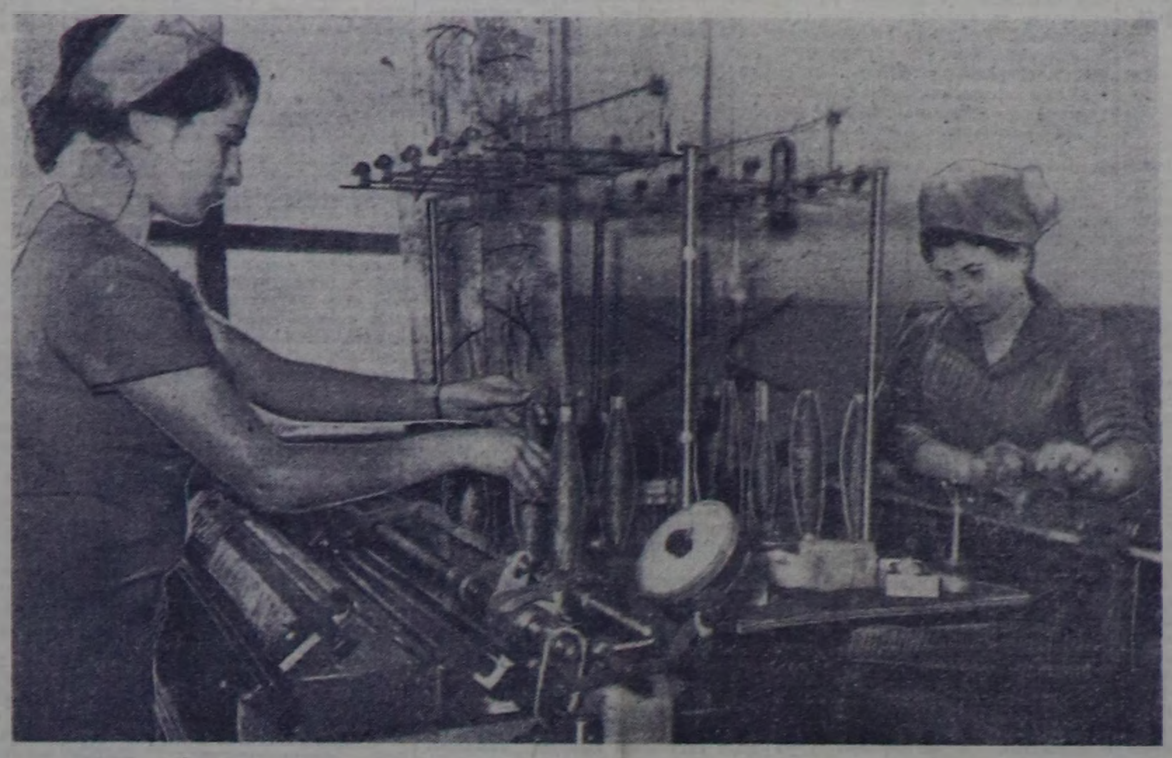
Сөөлгү дөрт чылда тараа будуреринң 20 хуу, эът будуреринң 7,9 хуу, дүктүүн 27 хуу өстүргеп. 12800 баш малды новей алган Барыын-Хемчик районнуң партия организациязы бодунуң мурнунга тодаргай соруглазы база салган. Чер ажылын сайзырадырының хөл чүүлү суггарыяга болуур дээрзин районнуң пленумунга-даа, чер-черде партия организацияларының хуралдарынга-даа көргеп. Ындыг төлээде, Барыын-Хемчиктиң партия организациязы чер ажылын хөгжүдериниң нөл быразы болуур шаа ол чугула айтырыгны доктаамаа кичээнгейге тургузар умурлуг.

Мал ажылын чедишкининиг хөгжүдериниң бир үндезин чүүлү өөң чем-суурун четчирип-биле белеткээри болуур дээрзин бүгү районнарның партия организацияларының турар болгаш өөң-биле кады бир чугула чүүл болза малдың тарып боозадыяазын эң шын чорудары болуур деп көргеп. Тарып боозадыяганы багай организастаан районнарда малдың кызыраар черуу хөй бооп, хөй баш чаш мал база эът, дүк чедир алдынмайн турар. Тарып боозадыганы чедир үнелеевейн турарының бир чиимээ бе: эрткен чылын республиканга алдан ажыг чаңгыс аай туттунган тарып боозадыяга пунктуларын дөрзизин дээш болза, оларның чүгле 24-түү кылдынган.

Ынчангаш тарып боозадыяга өнза сагыш салза чөгүүр айтырыгларның бирээзи болган турар ужурдуг.

Өөң-биле кады ажыл-агыйжы эвес чоруктан малдың өлүп хоразарын шиитпирлиг кызырар дээш улуг ажылды чорудары ажыл-агый болгаш партия организацияларындан күжениишкинни кеген турар. Эрзин, Тес-Хем, Өвүр болгаш Бай-Тайга районнар каш чыл уламтыр кыштаглаашкынны багай эрттирип, хөй баш малды ышкынып келгеннер. Ылаңгыя Тес-Хем районнуң ажыл-агыйлары сөөлгү ийи чылда 35 муң баш малды өлүрүп карамадаан. Үстүнде ады үнген районнарда бө чылын малдың чеми четпес белеткеттинген болгаш кыштаглаашкын берге байдалда эртип турар. Ындыг болганда ук районнарның партия организацияларындан малдың баш бүрүзүн менди камгалап алыр дээш эң шудургу организаичы ажылды чорудар хүлээлгеяир. Кыштаглаашкын үезинде ажылды ареңгей удуртуп черле болбас. Малдың чемгерилдези болгаш ажаалдазы, мал чеминиң чарыгдалы болгаш камналгазы база учёду, чемни коданнарга чедирип турары, малчыннарның өттүлер чүүл-биле хандырылгазы болгаш өске-даа чүүлдер партийжи контрольга алдынган турар ужурлуг.

Бө чылдың часкы тарылгазынга белеткелди болгаш мал кыштаглаашкынның чедишкининиг эрттирерин организастаары — амгы үеде партия организацияларының партийжи-организастыг болгаш партийжи-политиктиг ажылының төөнүге туруп, СЭКП ТК-ның октябрь (1968 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседириниң баштайгы базымы болур.

Беш чылдың үшкү чылында

1968 чылда Тыва АССР мал ажылының продуктуларын нуруунеге садарының чыл планнарын мынчаар күүсетиен: сүттү 106,0, эътти 107,0, дүктү 106,8 хуу.

Районнар талазы-биле алыр-га, Каа-Хем, Таңды, Бии-Хем, Чөөн-Хемчик, Тожу болгаш Кызыл хоорай Советиниң ажыл-агыйлары сүт, эът, дүк садарының планнарын бүрүн күүсеткеп.

Бай-Тайга район сүт, эът, Барыын-Хемчик—сүт, Улуг-Хем—сүт, Эрзин—дүк планын күүсетпээн, а Өвүр биле Тес-Хем районнар бө үш чүүл продуктуларының кайызын-даа күүсетпээн.

Нуруунеге дүк садарының планын Каа-Хем, Бии-Хем, Тожу, Таңды районнар тыка ажыр күүсеткеннер.

Механизаторлар белеткели

Таңды районда «Тиилелге» совхоз 30 муң ажыг тарылга шөлүүг. Ол хире тарылганы чорударынга бедик мергежилдиг, хөй санныг механизаторлар херек. Совхозтуң дирекциязы болгаш партия, профсоюзтар организацияларының ажылдакчыларын болгаш электротехниканы өөредиири үе курстуң планында көрүнгеп. Кичээлдерни совхозтуң инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш агроном Сүлер-оол чорудуп турар.

Совхозтуң мастерскаязы бо чазын бирги болгаш ийиги класстың тээрби ажыг специалистерни алыр.

Балгазының профессионал-техниктиг үчилищезиниң трактористер-машинистер салбырында бо совхозтуң 30 кижизин өөредип турар.

Белеткел калбарган

Каа-Хем районнуң «Октябрь 14 чылы» колхозунуң механизаторлары часкы тарылгага белеткел ажылдарын калбартып турар. Ам херек кырында сес трактор, алды андазын, алды сеялка, 40 ылнир сеспеттингеп. Техника септелгезинде аштер Самароков, Салчак ажылдап турардар. Олар хүн бүрүнүң ажыл нормазын 130—140 хуу күүсеп келген. Кукуруза болгаш кызыл-тас тарыын шөлдерже 2 муң тонна өдекти сөөртеп.

Кызыл хоорайның хеп даараар болгаш септээр фабриказында он-он кижиниң орнуна ажылдаар машиналар бар. Олар чагыкчының күүзээн дугаарын, өңүн, үгүлээлерин сөзүлгаан чүүл-бүрү свитер, ретуз, платье-костюм болгаш оон-даа өске хевтерни аргыыр. Оларның аразында өңнүт, чүүл-бүрү үгүлээлиг свитерлер онаа чараш. Машина бүрүзүн бир кижи ажылдадыр.

ЧУРУКТА: будуруге мурнакчылары (солагай талдан оң талаже) Л. В. Кравцова биле Н. И. Берашованың аргыда машиналарында ажылдап турары. Олар будуруге планның ай санында-ла бүдүн чартык хире катап ажыр күүселип турар.

С. Феоктистовтуң фотозу.

Большевикчилерниң сорук кириишкини

Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң девискээринде хар районнуң өске черлериндө ышкаш база-ла улуг. Колхоз баштаар черин, малчыннар кышка удур эки белеткеннп алганы-биле тергелештинө, хүн бүрүге ажылды биллиглиг башкарып турар. Кыштагларда болуур болгаш коммунистиг чемнер четчирип-биле чедиртинген.

Колхоз баштаар черинниң даргазы эш Шаалының бистин корреспондентивистиң айтырыынга харыылааны болза:

— Мал чеминиң талазы-биле өскээртен сурагланмайн чыл ажа бээринин аргалары бистиң колхозта бар.

Январьның 5-ке чедир колхозта пинтизи-биле 1096 хей төрөөн. Оларның чаш төлү шупту менди, эки доругун турар. Чаа төрөөн хойларны ангы клеткаларга тургузуп немелде чемни берип турар.

Большевикчилер киитиинин малын быштан хүр ажырар, малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыр дээш бо хүннерде каш лапкыр күжениишкинниг ажылдап турар деп, эш Шаалы түңнелинде чугаалаан.

Хонукта 900 грамм

«Тес-Хем» совхозтуң У. Шынаа салбырының семиртир мал кадарчының Доржу Кара-оол ол ажылынга дыка ур болган. Аныак малларны семирти кадарар талазы-биле өөрээш эвес түрүлгээни ол чыылырган. Чедишкин анаа болу-ла чедип келбээн болбайн ап. Баштайгы үезинде өөрээш эвес бергелер таваржып турган. Семиртир малды кажа, канчаар кадарарын, канлыг немелде чемнерни бээрин кадарчы чоорту ёзү билип алган.

Эрткен чылын оон ажылының кергүлүг эң бедик болган. Кара-оолдуң кадарып турган шарыыктарын күүлү күрүнеге дужаарга, оларның хонукта немелде денизин 900 грамм ажыг болган. Ам мурнакчы кадарчының коданында база-ла семиртир азыраар шарылар бар. Оларны сиген болгаш кукуруза силозу-биле чемгерип турар. Ажалда, чемгерилге эки болганда, шарыларның денизи кыжын бегин немежип турар. Оларны удаазы күрүнеге тужаар.

Х. БОРБАЙ-ООЛ.

Бистиң чуртувустуң партия организацияларында

КОММУНИСТЕРНИҢ УЛУГ САГЫШ САЛЫЫШКЫНЫ

КИЕВ. В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр түе чыл болурунга уткуштур күш-ажылдың будуруукчулуунуң өзүлдезинин талазы-биле беш чылдың онаалгаларын күүседирин чедип алыр деп. Киевте Октябрьның 50 чылы аттыг ужар түүл заводунуң коммунистери шиитпирлээн. Будуруглеге ажылдап турарларның саны болгаш будуруглеге фондулары шоолуг эвес өссе-даа, беш чылдың өгезинден тура продукцияны будурери 1,7 катап улгатkан. Өзүлдениң 83-тен хөй хуузу күш-ажылдың будуруукчулуунуң белиткенинин күүселп-биле чедип алынган, а ынчаларга күш-ажылдың будуруукчулуу ол үеде бежен хуу улгатkан.

Мурнакчы коллективтиң дуржулгазын ол-ла заводка октябрьда болган партия райкомунуң пленумунга делегерингей чугаалаашкан. Пленумнуң киржикчилери будуруглеғниң ажыл-чорудулгазы-биле шуутлз цехтерге танышканнар. Мурнакчы аргаларны ында ажыглап турары, эки, деригхерекселдер парыгы делгемчээн деп, олар демдеглээннер.

Техниктиг депшилге, будуруглеғниң үүктел чок ажылдары дээш коллективтиң демиселин башкарып турар коммунистерниң, аразында чогаалыкчылар болгаш чаартыкчылар хөй. Ленинчи өөлчегниң завод болгаш цехтер ытатбаты социалистиг чарыштың түңнелдерин хүннүң үнүдүүр турар.

Заводтуң партия организациязы күш-ажылды болгаш будуруглеғни эргелеп-башкарарын эртемге үндезилеп организастаарынче улуг кичээнгейни салган. Ол соруга-биле конкурстарны, көруглеғерни чорудуп турар болгаш күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаар талазы-биле 138 чогаалыкчы бригаларны тургускан.

Пленумнуң киржикчилери ужар түүл заводунуң партия организациязының дуржулгазын түүлдүг деп летkээн, ону хоорайның өске будуруглеғерин шиитпирээн.

ЧАА БАЙДАЛДАРГА АЖЫЛДАП ТУРГАШ...

ДУШАНБЕ. Ажыл-агыйны эргелеп башкарарының чаа байдалдарынга ажылдап турар «Таджикстройиндустрия» трестиң үлегүр будуруглеғ-ринин партия организацияларының ажылының дуржулгазын Душанбеге болган дөрт хүнүн семинарынга чугаалажып көрген. Таджикстанның Компартиязының Төп Комитединиң эртиргени ол семинарның ажылынга түлүг эргелеглерниң, түлүг индустриязының трестеринин болгаш үлегүр будуруглеғ-ринин партия ле организацияларының секретарьлары киришкеп.

Семинарнын киржикчилери планнаашкынының болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң чаа системазынче түүлгүнүн шилчилгезинге белеткелдер-биле холбаштыр партия организацияларының соруглазының, күш-ажылды болгаш түлүг будуруглеғин эртемге үндезилеп организастаарын сайырангайжыдар дугайында лекцияларны дыңнаан.

ПАРТИЙЖИ АЖЫЛДЫҢ ЛЕНИНЧИ СТИЛИНИҢ ДУГАЙЫНДА

БАКУ. «Партийжи ажылдың ленинчи стилиниң дугайында» деп темага конференция Бакуга болган. Оон ажылынга Москваның, Бакуның, Новосибирскиниң, Донда-Ростовтуң болгаш өске-даа хоорайларның эртемденнери киришкеп. «Теорияның болгаш практиканың чаңгыс эвилелдези — ажылдың ленинчи стилиниң үндезини» «Массалар-биле харылзаа болгаш оларның чогаалыкчы арга-мергежилиниң ханы идегел — ленинчи стильдиң онзагай демдээ» деп чергелиг болгаш оон-даа өске илеткелдер улуг сонуургалды хайныктырган.

1917 чылдан бээр партия кежигүнү Мусеиб Дадашевтиң чугаазы илеткелдерде киргеп чүүлдерниң ёзулуг диниг амытыралчы бадыткалы болган Ильич-биле каш-даа удаа ужуражкан болгаш оон-биле чугаалажып турган ол кижи Ильич-биле ужуражылгаларының дугайында бодунуң сактыышкынарын бала чугаалаан.

ДӨРТ МУҢ ПОЛИТИНФОРМАТОРЛАР

БЕЛГОРОД. Белгород области дөрт муң ажыг политинформаторлар ажылдап турар. Оларның хөй нуруузу-да улус-чыңгине белеткеген чагаалаларны номчуурун номчулга санында организастаг турар.

Комсомолчуларның «ленинчи ужуражыышкын клубтарын» боттарының ажылын коллуунда суббота, воскресенье хүннерде чорудар кылдыр планнап турар. Чижэ, Комрат районда 19, Тирасполда 26 ындыг клубтарны тургускан. Партияның болгаш комсомолдуң хоочун кежигүннери, Октябрь революциязының болгаш хамааты дайынның киржикчилерге аныяктарга илеткелдерни кылып турар.

• • •

ВОРОНЕЖ. «Ленинчи кыдыр» деп радио лекторийни Воронежте ажыткан. «Ленинниң идеялары чурттап, тиилеп турар» деп эге лекцияны партияның Воронеж обкомунуң секретары В. П. Усачев номчаан.

Лекторийниң программазын будун чартык чылда чогаалдып кылган. Партияның хоочун кежигүннери, эртемденнер, литераторлар, журналистер, партия болгаш совет ажылдакчыларны илеткелдер кылыр. Олар В. И. Ленинниң Воронеж губерниязындан материаддарын ажыглаан чогаалдарының дугайын, В. И. Ленинниң воронеж большевиктер-биле чугааларының дугайын, а ол ышкаш областың ажылчы чоннары бистиң хүннеривисте Ильичиниң чагыгаарын канчаар күүседип турар дугайын чугаалап бээр.

• • •

СУМГАИТ. (Азербайджан ССР). Сумгаиттиң хоорай төп библиотеказында ленинчи өрээл ажыттынган. В. И. Ленинниң илеткелдериниң, оон чоок эштериниң болгаш одуругларының дугайында чугааларның үн бижимелдерин ында чыгган. Ленинниң «Ортумактар дугайында», «Совет эрге-чагырга деп чүү?», «III Коммунистиг интернационал» деп чүүлдериниң үн бижимелдерин библиотекага чыыгаан чон улуг сонуургал-биле дыңнап турар.

Владимир Ильичиниң национал айтырыгның, дарлаткан улустарның национал-хосталгалыг демселиниң дугайында, делегейниң ажылчын шимчешкинниң хөгжүдер болгаш сырый каттыштырар дугайында ажыктарын ленинчи өрээлде калбаа-биле делгээн.

• • •

АРМЕНИЯНЫҢ КП ТК-ның организастаанының пропагандистерниң республика семинары Ереванда ажылдап эгелээн. Семинарны В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга белеткелге бараан болдурган. Семинарга илеткелдерни болгаш лекцияларны эртемденнер, дээди өредилге черлериниң башкылары, партия болгаш совет удуртукчулары кылып турар.

• • •

АМУРДА Николаевскиниң (Хабаровск край) төп библиотеказында ленинчи залды ажыткан. Залда В. И. Ленинниң Чогаалдарының бүрүн чыылдазы, баштыңчының амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында литература бар. Ол залга ленинчи номчулгалар болдур. Ильичиниң чугааларын бижээн магнитофон ленталарны болгаш пластинкаларны ында чыгган.

• • •

Лектор мергежилгениң университединде Уральскиниң (Казах ССР) ажыткан. Партия обкомунуң болгаш хоорхомунуң лекторлары, «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери оон дыннакчылары болган. Олар ленинчи темаларга лекцияларны, илеткелдерни кылып турар. Ол болза хоорайның чаагай бешки улустуң университединде-дир.

• • •

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга белеткелге бараан болдурган идеологтуг ажылдың айтырыгларының талазы-биле семинар Уганскиге болган. Анаа 500 кижи — партия болгаш ажыл-агый ажылдакчылары, институттарның кафедралар эргелекчилери, солунналар редакторлары киришкеп. Олар партия обкомунуң секретары Ю. Ф. Пономаренкомуң илеткелин чугаалажып көргеп. Академик Ф. В. Константинов «Ленинизм болгаш амгы үе-чадага идеологтуг демисел» деп лекцияны номчаан.

• • •

АЛМА-АТАНЫҢ студент аныяктары-биле аныяк үйгүр шулукчуларның ужуражыышкынын «Ленийнің овуру үйгүр литературада» деп темага бараан болдурган. Шулукчулар С. Маметкулов, И. Кужамбардиев, С. Искандеров Владимир Ильичиге бараан болдурган чаа шулуктерин номчаан. Чогаалчы Х. Абдуллин үйгүр прозада Ленинниң овурунуң дугайын чугаалаан.

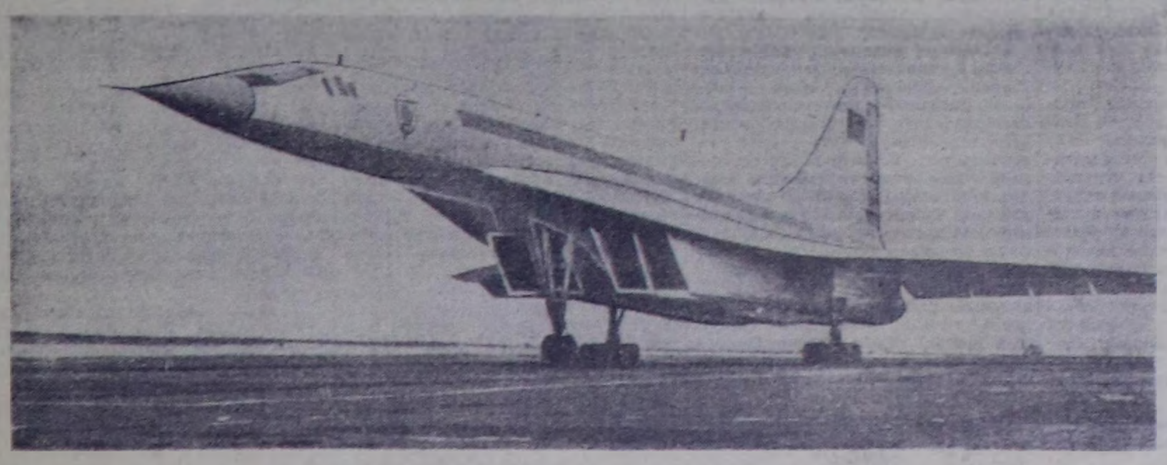
• • •

«Билиг» ниитилелиниң Амур область организациязының Зейск район Культура бажыңында тургускан көжүп чоруур лекторийин «В. И. Ленинге ажылчы чоннарының чагаалары-биле» деп адаан. Баштайгы ужуражыышкынга хамааты дайынның киржикчилери А. И. Савин, СЭКП райкомунуң секретары Н. Е. Клейменов, Зейск тудуг начальниги А. М. Шохин илеткел кылган. Лекторий Ильичиге чагаалар чоруткан хоорайларга болгаш суурларга баар.

• • •

КОРЯК национал округта пропагандистер иевилерге улуг баштыңчының дугайында, Совет эрге-чагырганың чылдарының дургузунда ол черге боттавган аажок улуг чаартылгаларының дугайында беседаларны национал дылынга кылып турар.

(СЭТА).

МОСКВА. Пассажирлер дажыглаар үнелеп дүргеп «ТУ-144» самолёт СССР-ге 1968 чылдың декабрь 31-де ужулуушкун кылган. Самолёттуң пассажирлер дажыглаарынга ужармының дүргени шакта 2500 километр ыраар.

ЧУРУКТА: «ТУ-144» ужуп үнүптер дей бергенде.

Ю. ЧУПРИКОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

ТЫВА АССР-ниң АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КӨДЭЭ, СУУР СОВЕДИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Хоойлузу

I БӨЛҮК. АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КӨДЭЭ, СУУР СОВЕДИН ТУРГУЗАРЫНЫҢ БАЗА АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫНЫҢ КОЛ-КОЛ ПРИНЦИПТЕРИ

1 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советтери болза ооң каттыштырып турар девискээринде күрүне эрге-чагыргазының органы болуп турар болгаш хоойлу ёзугаар аңаа берген эргелерге дүүштүр түс черге хамаарышкан бүгү айтырыгларны шиитп күрүнеиң эрге-ажыктарын болгаш көдээниң, суурнуң ажылчы чоннарының эрге-ажыктарын барымдаалап шиитпирлээр.

Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советтери район, хоорай, республика (Тыва АССР-ниң болгаш РСФСР-ниң) база бүгү эвилел үшүр-дузалыг айтырыгларны чугаалажып, шиитпирлээрине киржир.

2 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советин ук Советтиң девискээринде чүрттап турар хамаатылар бүгү шиитп, деп болгаш дорт соңгуда эргезинге үнделип, чажыт бадылаашкын-биле ийи чыл хуусаалыг кыдыр соңгуур.

Көдээ, суур Советиниге соңгулдалар чорударының чүрүмү «Тыва АССР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының район, хоорай, көдээ база суур Советтериниге соңгулдалар дугайында Дүрүм-биле» тодаратты нар.

3 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советтери болза СССР-ниң Конституциязынга болгаш РСФСР-ниң Конституциязынга база күрүне эрге-чагыргазының органнарының болгаш күрүне эргелелиниң органнарының дугайында Тыва АССР-ниң Хоойлузуна дүүштүр Советтиң девискээринде ажыл-агый база социал-культура тургузуушкунуун удуртур, көдээ, суур Советиниң бюджедин доктаадыр, аңаа чагыртқан бүдүрүлге, албан черлериниң болгаш организациялардың ажыл-чорудулгазын удуртур, хоойлуларны сагыырын, хөй-ниитиниң корум-чурумун болгаш хамаатыларның эргелерин камгалаашкынын хандырар, чүрттүн камгалакыр аргаларын күштелдирериниге дузалаар.

Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советтери болза Советтиң девискээринде колхоз, совхозтарның, чүрт үлетпүр бүдүрүлгелериниң, амыдырал хандырылга, садыг болгаш хөй-ниитиниң чемненилге, амыдырал хандырылга ажыл-агыйының черлериниң, кадык камгалал, чырыдыышкын, культура, харылзаа болгаш чоннуң хандырылгазын шуут дорт харылзап турар үстүнү чагырганың ескерзе орга низациялардың ажылын хынаар, олар хоойлу-дүрүмнү канчаар сагып турганын хынаар, албан черлериниң болгаш организациялардың удуртукчуларының идепкелин дыңнаар, культура болгаш чоннуң социал-культура болгаш амыдырал хандырылгазының талазы-биле олардың ажыл-чорудулгазын үглап башкарар.

4 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң ажыл-чорудулгазы болза коллективтиг удуртулгага, соңгукчуларының мурнуңга депутаттарның база Советтиң болгаш чүрттакчы чоннуң мурнуңга күүсекчи комитеттиң доктаамал отчёттаашкынынга, Советтин ажылынга ажылчы чоннарны калбаа-биле киирип тирериниге үнделиттинип тургустунар.

Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советтери болза Советтиң девискээринде колхоз, совхозтарның, үлетпүр бүдүрүлге, албан организация черлериниң болгаш өскелээ организацияларының удуртукчуларының идепкелин дыңнаар, оларга сүмелерни бээр, а эргежок чугула таварылгада үстүнде турар Советтиң күүсекомунга бодунуң саналдарын киирер;

5 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советтери болза бодунуң ажыл-чорудулгазынга ССРЭ-ниң Конституциязын, РСФСР-ниң Конституциязын, күрүне эргечагыргазының органнарының болгаш күрүне эргелелиниң органнарының дугайында Тыва АССР-ниң Хоойлузуна, ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң өске-дээ Хоойлуларын, «РСФСР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының көдээ болгаш суур Советиниң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузун, «Тыва АССР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының көдээ болгаш суур Советиниң дугайында» Тыва АССР-ниң Хоойлузун, ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң өске-дээ Хоойлуларын, ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнарының Чарлыктарын болгаш доктаалдарын, ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүледелериниң айтыышкын, доктаалдарын, ажылчы чоннар депутаттарының үстүкү Советтериниң болгаш оларның күүсекчи комитеттериниң шиитпирлерин удуртулга болдурар.

6 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ база суур Советиниң бодунга бердинген эргелерге дүүштүр хүлээп алганы айтыышкын, шиитпирлерин күүседирип Советтиң девискээринде бүгү-ле колхоз, совхозтарга, үлетпүр бүдүрүлге, албан организация черлерине болгаш өске-дээ организацияларга, ол ышкаш албан дужаалдыг кижилерге база хамаатыларга ыяап-ла албан болур.

7 чүүл. Көдээ Советтерни, ажылчын, курорт, дача суурларын тургузары, каттыштыреры, дужуреп аазы эде адаары, оларның девискээрин доктаадыры болгаш өскертири, көдээ Советтерниң төптерин өскээр шилчидип кежүрери, а ол ышкаш бир райондан өске районче көдээ Советтерни болгаш суурларны шилчидерде РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң хоойлу-дүрүмнерининг доктаатканы чүрүм ёзугаар девискээрниң экономиктиг бүрүн чөрүүн, чүрттакчы чоннуң санын болгаш ажылчы чоннарны хандырарының эрге-ажыктарын ёзугаар чогуур көдээ, суур Советиниң бодал-саналын барымдаалап чорудар.

8 чүүл. РСФСР-ниң Күрүне тугунуң дугайында Саавырга дүүштүр ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң сессиязы болуп турар бажыңның кырынга РСФСР-ниң күрүне тугун сессияның болуп турар үезинде, а көдээ, суур Советиниң күүсекчи комитединиң бажыңының кырынга ону доктаамал азаар.

9 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң боду юридиктиг эргелелиг болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң бадылаанга хевирг ёзугаар сүүде демдектиг танмалыг болур.

II БӨЛҮК. АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КӨДЭЭ, СУУР СОВЕДИНИҢ ЭРГЕ, ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ

10 чүүл. Планнаашкын, учёт база отчёт талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының суур, көдээ Советиниң болза:

а) аңаа хамаарылгалыг ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунуун планнарын бадылаар;

б) аңаа хамаарышкан үлетпүр бүдүрүлге, албан черлериниң болгаш организацияларның бүдүрүлге, сан-хөө планнарын бадылаар;

в) колхоз, совхозтарның база тус черинең үлетпүр бүдүрүлгелериниң перспективтиг болгаш чыл планнарын чугаалажып көөрүнге киржир, чүрттүлге тудуунуң, социал-культура, чоннуң амыдырал болгаш садыг хандырылгазының талазы-биле колхоз, совхозтарның, бүдүрүлге, албан черлериниң болгаш үстүнде турар чагырганың организацияларының ажылын хынаар, оларның ажыл-чорудулгазын чаңчыл-биле удуртуп турарын, ооң ажылдарының чүрүмүн, ажыл-ишти, ажыл-агыйының, ажыл-чорудулгазының, ажыл-ишчилериниң, ажылдакчыларының, ажыл төлевирин доктаатканы хуусаада бергеш турарын хандырар; бюджетке төлевирииң болгаш аңаа хамаарышкан үлетпүр бүдүрүлгелериниң база организацияларының акшаландырылышкынының хемчээлин доктаадыр; ССРЭ-ниң Күрүне банкызының албан черлеринде ийикпе күрүненин күш-ажылчы ажаалга кассаларында агар саннарны ажыдар дугайында айтырыгларны шиитпирлээр;

в) чоңдан үндүрүг, страхование болгаш өске-дээ төлээшкиннериниң киирерин хандырар, көдээ Советтиң девискээринге ук төлевирлерин хүлээп алырының талазы-биле ажылды чорудар болгаш ССРЭ-ниң Күрүне банкызының албан черлеринге оларны ой-шаанда дужаарган турарын хандырар, суурнуң девискээринге чүрттакчы чоңдан айытқан төлевирлерин хүлээп алыр талазы-биле күрүнениң күш-ажылчы ажаалга кассазынын ажылынга дузалаар;

г) Советтиң девискээринде колхоз, совхозтар, бүдүрүлге черлери болгаш организациялар көдээ, суур Советиниң бюджединиң күүселдезинге үезинде немей алган акша-көрөңгинин, а ол ышкаш орулгаларны ажыр күүсөткенинин ийикпе чарыгдалдардан камналганың түңнелинде чыл төнүүзүнде тургустунуп келир чарыгдалдардан орулгаларның көвүдээн түңүн аңаа хамаарышкан ажыл-агый болгаш социал-культура хемчегелерин, ооң иштинде көдээ, суур Советиниң күүсекомунуң бажыңын тудар база септээринге, аңаа транспортту, чепсек-керекселдерни болгаш дериглерни тып садарынга акшаландырышкынны угландырар (бо болүкте аймакан акша-көрөңгинин көдээ, суур Советиниң тыртып алырын болдурбас).

ж) көдээ, суур Советиниге берген лимит ёзугаар ССРЭ-ниң Күрүне банкызының албан черлери хууда чүрттаргага тудугунга доктаатқан чүрүм-биле акша чээлиинин бээр дугайында шиитпирни хүлээп алыр;

з) күрүнениң күш-ажылчы ажаалга кассазының ажылынга болгаш аңа-туранын камгалалын чорударынга дузалаар;

и) күштүг болуп турар хоойлу-дүрүмнерге дүүштүр көдээ чүрттакчы чоңга бот-онаалганы онаарын организастаар, бот-онаалганың акша-көрөңгизиниң күүсели-биле чүрттакчы чоннуң чыыштарының көргенин хемчегелерни боттандырарын хандырар болгаш ол көрөңгининиң чарыгдалының дугайында чүрттакчы чоннуң мурнуңга отчёттаар;

к) көдээ, суур Советиниң бюджединде турар албан организация черлериниң арагында артык эт-хөрөңгинин болгаш дериг-керекселдерни эде хуваар.

12 чүүл. Көдээ ажыл-агый талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң болза:

а) хоойлу-дүрүмнерин колхоз, совхозтарның канчаар күүседип турарын күрүне мурнуңга планнар болгаш хүлээлгелериниң ёй-шаанда күүселдезинге хынаар;

б) колхоз, совхозтарның көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге, бүдүрүлге сан-хөө планнарын, күрүне мурнуңга хүлээлгелерни күүседиринге, чер байлаан, материалдыг база күш-ажылчы курлавырларны чоп ажылгаарынга, дуглалал бүдүрүлге черлерин организастаарынга болгаш хөгжүдеринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга, колхозчуларның база совхозтар ажылчынарының, албан-хаакчыларның материалдыг болгаш культурлуг денелиин бедидеринге дуза көргүзер, ол айтырыглар талазы-биле Советтин девискээринде колхозтарның баштаар черлериниң, совхозтар директорларының, бригадалар, фермалар база салбырлар удуртукчуларының идепкелдерин дыңнап чугаалажыр, оларга сүмелерни бээр, а эргежок чугула таварылгада үстүнде турар Советтиң күүсекомунга бодунуң саналдарын киирер;

в) Советтиң девискээринде көдээ ажыл-агый артельдериниң уставтарының талазы-биле санал-онаалганы үстүнде турар Советтиң күүсекчи комитединге киирер, көдээ ажылагый артелиниң уставының сагылдазын хынаар;

г) колхоз, совхозтарда көдээ ажыл-агый техниказын, тудуглар-ны, а ооң аңгыда минералдыг чемишчидилгелерни база хоран химикаттарны шын ажыглаан база камнаң кадагалап турарын хынаар;

д) колхозтар аразының бүдүрүлге харылзааларын хөгжүдеринге, колхозтар аразының бүдүрүлгелериниң база организацияларының ажылынга дузалаар;

е) колхоз, совхозтарның болгаш күрүне база хөй-ниитп, ажыл-агый пөрөөринин, бүдүрүлге сан-хөө планнарын, күрүне мурнуңга хүлээлгелерни күүседиринге, чер байлаан, материалдыг база күш-ажылчы курлавырларны чоп ажылгаарынга, дуглалал бүдүрүлге черлерин организастаарынга болгаш хөгжүдеринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга, колхозчуларның база совхозтар ажылчынарының, албан-хаакчыларның материалдыг болгаш культурлуг денелиин бедидеринге дуза көргүзер, ол айтырыглар талазы-биле Советтин девискээринде колхозтарның баштаар черлериниң, совхозтар директорларының, бригадалар, фермалар база салбырлар удуртукчуларының идепкелдерин дыңнап чугаалажыр, оларга сүмелерни бээр, а эргежок чугула таварылгада үстүнде турар Советтиң күүсекомунга бодунуң саналдарын киирер;

з) Советтиң девискээринде көдээ ажыл-агый артельдериниң уставтарының талазы-биле санал-онаалганы үстүнде турар Советтиң күүсекчи комитединге киирер, көдээ ажылагый артелиниң уставының сагылдазын хынаар;

и) мелиорация ажылының планының күүселдезинге, кургаткан черлерни шиңгээдир болгаш шын ажыглаан турарын хынаар, күрүне база колхозтарның арга-арыгларын тарып өстүрер болгаш камгалаар, арга-ыяштың мелиорациязының болгаш арга-арыг сайгарылгазының талазы-биле хемчегелерни чорударынга дузалаар, эргежок чугула таварылгада оз айтырыглар талазы-биле үстүнде турар Советтиң күүсекчи комитединге бодунуң саналдарын киирер;

к) бойдус камгалалының дугайында бүгү-де бүдүрүлге, албан организация болгаш хамаатыларның хоойлу-дүрүмнерин сагып турарын болгаш бойдус курлавырларының база дириг амытаннарны камнаң кадагалаар болгаш катап тургузар талазы-биле хемчегелерниң күүселдезин хынаар, аңнаашкынның болгаш бадыкташкынның доктаатқынган дүрүмнериниң күүселдезин хайгаараар.

13 чүүл. Чер ажыгалының талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң болза:

а) Советтиң девискээринге бүгү-ле чер ажыглакчыларының черни ажыглаар дугайында хоойлу-дүрүмнерин сагыырын, хөрээнүнүң үреливишкинин-биле демисел талазы-биле хемчегелерниң күүселдезин хынаар;

б) чурттакчылыг көдээ черинең, суурнуң черинден чер участогун хоойлу-дүрүмде доктаатқан хемчээл болгаш чүрүм ёзугаар үндүрүп бээр дугайында шиитпирлерин хүлээп алыр;

в) колхоз, совхозтарның кодан чаныының фондузун, бажың чаныың чер участогунуң нормаларын шын сагыырын хынаар, хамаатыларның аразында чер талазы-биле чаргы-маргыдааларын шиитпирлээр;

г) доктаатқынган чүрүм ёзугаар күрүне курлавырларындан көдээ, суур Советиниге үндүрүп берген черден огород, сиген шөлүг база одар кылдыр участоктарны үлетпүр бүдүрүлге, организацияларның база хамаатыларының аразында хуваар.

14 чүүл. Үлетпүр талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң болза:

а) чүрт үлетпүрүнүң аңаа чагыртқан бүдүрүлге черлериниң ажылын удуртур болгаш оларның бүдүрүлге, сан-хөө планнарының күүселдезин хандырар:

б) Советтиң девискээринде турар, ынчалза-даа үстүнде черлерге чагыртқан үлетпүр бүдүрүлге черлериниң хоойлу-дүрүм сагылдазын хынаар;

в) Советтиң девискээринде бүдүрүлге черлериниң бүдүрүлгезин хогжүдеринге, материалдыг болгаш күш-ажылдың курлавырларын чоп ажыглаарынга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга, колхозчуларның база совхозтар ажылчынарының, албан-хаакчыларның материалдыг болгаш культурлуг денелиин бедидеринге дуза көргүзер, ол айтырыглар талазы-биле Советтиң девискээринде колхозтарның баштаар черлериниң, совхозтар директорларының, бригадалар, фермалар база салбырлар удуртукчуларының идепкелдерин дыңнап чугаалажыр, оларга сүмелерни бээр, а эргежок чугула таварылгада үстүнде турар Советтиң күүсекомунга бодунуң саналдарын киирер;

15 чүүл. Тудуг, транспорт база садыг талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң болза:

а) Советтиң девискээринде чүрттакчылыг черлериң планнаашкынының болгаш четче тудуушкунуун төлевилелдерни чугаалажып көөр база үстүнде турар Советтиң күүскомунче ону киирер, тудуг планын сагып турарын хынаар, бир эвес тудуг чүрттакчылыг черлериниң тудуг планын үреп турар болза, ону соксадыр;

б) Советтиң девискээринде чүрттатқа бажыңнарының, социал-культура албан черлериниң, садыг база ниитпиниң чемненилге, коммунал ажыл-агый болгаш амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелериниң тудуунуң чоруп турарын хынаар, ол тудугларның тудуушкунуунуң чоруп турарының дугайында колхоз, совхозтар, бүдүрүлге база тудуг организацияларының удуртукчуларының идепкелдерин дыңнап чугаалажыр;

в) чер-чер Советтерниге үндүрүп берип турар акша-көрөңгиниң дүсели-биле чүрттатқа бажыңнарының, коммунал бүдүрүлге база суг дамчыдылгазы, каналнзация, энергия хандырылгазы болгаш газ ажыл-агыйы, суг хөолбектери, кудуктар, чувар-бажыңнар дээн ышкаш дериглге эт-керекселдериниң тудуун организастаар;

г) Советтиң девискээринде колхоз, совхозтарның, бүдүрүлге болгаш өске-дээ организациялар-биле дугурушканы ёзугаар чүрттатқа-коммунал тудуунга база чүрттатқа коммунал ажыл-агыйының тудуглары септээринге үндүрген акша-көрөңгини кады ажыглаар дугайында айтырыгларны шиитпирлээр, көрек таварылгада ол акша-көрөңгини төпчүдүп моөңнээр;

д) туе черге ужур-дузалыг оруктарны, көвүрүглерни, аргыжылга керекселдерни тудар болгаш септээрин организастаар, оларның бүдүн аңаа байдалын хынаар, доктаатқынган чурум ёзугаар ол ажылдарга колхоз, совхозтарны, үлетпүр бүдүрүлгелерни база өске-дээ организацияларны киириштирер;

е) колхоз, совхозтарның, үлетпүр, транспорт, тудуг база өске-дээ бүдүрүлге болгаш ажыл-агый организацияларының автомобиль оруктарының тудуунуң болгаш септелгезинин планнарын болгаш өске-дээ планныг даалгаларының кандаар күүсетиниң турарының дугайында садыг, ниитпиниң чемненилге черлериниң, көдээде херегдел ниитилелдериниң баштаар черлериниң удуртукчуларының, а ол ышкаш амыдырал хандырылга черлериниң бүдүрүлге ажыл-чорудулгазының дугайында оларның удуртукчуларының идепкелдерин дыңнап чугаалажыр;

ж) Советтиң черге телефон, почта харылзаазын, радиожудулга болгаш телевиденнеми сайзырадырынга, харылзаа шугумнарының тудуун септээринге болгаш камгалааринга харылзаа органнарынга дузалажыр;

з) көдээ ажыл-агый продуктуларын болгаш чиг-этти болбаазырадып кылыр база садар талазы-биле хереглел кооперациязының бүдүрүлге черлериниң ажылын хынаар;

и) түс черинең үлетпүр, транспорт, тудуг база өске-дээ бүдүрүлге болгаш ажыл-агый организацияларының автомобиль орук-тарының тудуунуң болгаш септелгезинин планнарын болгаш өске-дээ планныг даалгаларының кандаар күүсетиниң турарының дугайында садыг, ниитпиниң чемненилге черлериниң, көдээде херегдел ниитилелдериниң баштаар черлериниң удуртукчуларының, а ол ышкаш амыдырал хандырылга черлериниң бүдүрүлге ажыл-чорудулгазының дугайында олардың удуртукчуларының идепкелдерин дыңнап чугаалажыр;

к) Советтиң девискээринде чүрттакчы чоңга автомобиль болгаш транспорттуң өске-дээ хевирлеринге транспорт организацияларының хандырып турарын хынаар;

л) бойдустуң айыыл-халавы, орт-биле демисежирп, аарыг кижилерни сөөртүп чедирери, улуг аарыг кижилерге эмнелге ажылдакчыларының чалаттырып баарынга болгаш өске-дээ дүрген хөрек таварылгада транспортту бээр дугайында колхоз, совхозтарга, бүдүрүлге, албан черлериниге болгаш өске-дээ организацияларга айтыышкын бээр;

м) түс черге телефон, почта харылзаазын, радиожудулга болгаш телевиденнеми сайзырадырынга, харылзаа шугумнарының тудуун септээринге болгаш камгалааринга харылзаа органнарынга дузалажыр; Советтиң девискээринде чүрттакчы чоннуң почта дамчыштыр чорудуп турар түүлдерини сөөртүп база чедирип турар талазы-биле харылзаа салбырларының ажылын хынаар.

16 чүүл. Чүрттатқа-коммунал ажыл-агый болгаш чаагайжыдылга талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң болза:

а) аңаа хамаарышкан чүрттатқа-коммунал ажыл-агыйын удуртур; ооң эргезинде турар чүрттатқа бажыңнары, коммунал бүдүрүлге черлери, административшиг болгаш өске-дээ бажың-балгаттың шын ажыглалын хандырар, оларның капитал болгаш үүрмек септелгезин организастаар; чүрттатқа бажыңнары болбайн турар аңаа хамаарылгалыг оран-бажыңның ажыл-агыйжы шын ажыглалын хандырар;

б) ооң девискээринде колхоз, совхозтарның, үлетпүр бүдүрүлге, албан черлериниң база үстүкү-даа черлерге чагыртқан өске-дээ организацияларның чүрттатқа-коммунал ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазын, аңаа хамаарышкан чүрттатқа фондузунуң, коммунал бүдүрүлгелериниң база тудугларының шын ажыглалын хынаар;

в) Советтиң эргезинде турар чүрттатқа фондузун хуваар, хоойлу-дүрүмде тускай көрдүнгеп таварылгалардан аңгыда, күрүне, кооператив база хөй-ниитп организацияларының чүрттатқа болуң бүдүрүлге черлериниң хоойлу-дүрүм сагылдазын хынаар;

г) көдээ ажыл-агый продуктуларын болгаш чиг-этти болбаазырадып кылыр база садар талазы-биле хереглел кооперациязының бүдүрүлге черлериниң ажылын чүрттакчы чоңга эптиг кылдыр доктаадыр, оларның ажылының үезинде шагын сагып турарын хынаар.

18 чүүл. Улус өөредилгезиниң талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң болза:

а) бүгү-ниитпиниң ыяап-ла өөредилгезин хандырар; школа назылыг уругларның үүдүн чорудар;

б) Советтиң девискээринде школаларның, интернаттарның, школа назыны четпээн база школадан дашкаар уруглар албан черлериниң ажылын хынаар;

в) күштүг болуп турар хоойлу-дүрүмге дүүштүр көдээ, суур Советиниң бюджединде турар үзаткан хүн чурумнуг школаларга (болүктерге) уругларның чеми дээш төлевирден хостаарынын, а ол ышкаш шуут мал ажылында ажылдап турар үндезин чүрттакчы колхозчуларның болгаш совхоз ажылчынарының уругларын ниитп билигнин эге, сес чыл база ортумак школаларынга күрүне хандырылгазынга хүлээп алырының айтырыгларын шиитпирлээр;

г) школаларның, школа-интернаттарның, школа назыны четпээн база школадан дашкаар уруглар албан черлериниң четкизин калбартыр талазы-биле хемчегелерни алыр;

д) ада-чезинниң азырал хайгаралы чок арткан уругларны школа-интернаттарга, уруглар бажыңнарынга болгаш хамаатылардың кижизидилгезинге тургузары-биле хемчегелерни алыр; Советтиң девискээринде турар уруглар бажыңнарының ажылын хынаар, ёзазы четпээн база школадан дашкаар доктаамал база сезонныг уруглар албан черлерни боттарының күсели-биле тудар дугайында колхоз, совхозтарның болгаш үлетпүр бүдүрүлге черлериниң эгелекчи чоруун деткинир, Советтиң девискээринде турар уруглар бажыңнарының ажылын хынаар, Советтиң девискээринде туристыр тургузар дугайында айтырыгларны шиитпирлээр;

д) ада-чезинниң азырал хайгаралы чок арткан уругларны школа-интернаттарга, уруглар бажыңнарынга болгаш хамаатыларның кижизидилгезинге тургузары-биле хемчегелерни алыр; Советтиң девискээринде турар үстүкү чагыртқынгылар эмнелге черлериниң ажылын организастап удуртур; Советтиң девискээринде турар үстүкү чагыртқынгылар эмнелге черлериниң ажылын организастап турарын хынаар;

19 чүүл. Культура чырыдыышкын ажылының талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң болза:

а) Советке чагырткан көдээ клубтарының, Культура бажыңнарының, библиотекаларының, кызыл-булуңнарның болгаш культураның өске-дээ албан черлериниң ажылын хынаар, Советтиң девискээринде туристыр тургузар дугайында айтырыгларны шиитпирлээр;

д) ада-чезинниң азырал хайгаралы чок арткан уругларны школа-интернаттарга, уруглар бажыңнарынга болгаш хамаатыларның кижизидилгезинге тургузары-биле хемчегелерни алыр; Советтиң девискээринде турар уруглар бажыңнарының ажылын хынаар, ёзазы четпээн база школадан дашкаар доктаамал база сезонныг уруглар албан черлерни боттарының күсели-биле тудар дугайында колхоз, совхозтарның болгаш үлетпүр бүдүрүлге черлериниң эгелекчи чоруун деткинир, Советтиң девискээринде турар уруглар бажыңнарының ажылын хынаар, Советтиң девискээринде туристыр тургузар дугайында айтырыгларны шиитпирлээр;

ж) Советтиң девискээринде чүрттакчы чоннуң ортузунга санитар-профилактиктиг болгаш эпидемияга удур хемчегелерни чорударынга, санитар-чырыдыышкын ажылын организастаарынга кадык камгалал органнарынга дузалаар; чүрттакчылыг черлериниң, суг хандырылгазының дөстеринин, садыг база хөй-ниитпиниң чемненилге, чүрттатқа, школа бөлгаш өске-дээ албан черлериниң санитарлыг байдалын хынаар;

е) күрүне байырлалдары, алдар-лыг хүннер-биле хамбашкан массалыг хемчегелерни чорудар; чаа хамаатыны ажыл-чаңнарны амыдыралга шиңгээдиринге дузалаар;

ж) Советтиң девискээринде төөгү, тоогу-революстуг база мемориалдыг турбескаалдарны, дайынчы болган күш-ажылчы алдарының, культураның, уран чүүлдүң, архитектураның, археологияның болгаш камгалалдыг черлериниң камгалалыл хандырар.

20 чүүл. Кадык камгалал база нечаш камгалалының, күш-культура болгаш спорт талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң болза:

а) чурттакчы чоңга эмнелгениң халас дузазын көргүзер хемчегелерни алыр; көдээ, суур Советиниң бюджединде турар эмнелге албан черлериниң ажылын организастап удуртур; Советтиң девискээринде турар үстүкү чагыртқынгылар эмнелге черлериниң ажылын организастап удуртур;

б) Советтиң девискээринге участок эмнелгелерни, божулга бажыңнарын, фельдшер-акушер пунктуларын, аптека база эмнелгениң өске-дээ албан черлерин шын тавар ыштыр тургузар хемчегелерни алыр;

в) чоннуң эмнелге база санитар-профилактиктиг хандырылгазының дугайында Советтиң девискээринде турар үстүкү эмнелге черлериниң ажылын организастап удуртур, көдээ, суур Советиниң бюджединде турар үзаткан хүн чурумнуг школаларга (болүктерге) уругларның чеми дээш төлевирден хостаарынын, а ол ышкаш шуут мал ажылында ажылдап турар үндезин чүрттакчы колхозчуларның болгаш совхоз ажылчынарының уругларын ниитп билигнин эге, сес чыл база ортумак школаларынга күрүне хандырылгазынга хүлээп алырының айтырыгларын шиитпирлээр;

г) школаларның, школа-интернаттарның, школа назыны четпээн база школадан дашкаар доктаамал база сезонныг уруглар албан черлериниң четкизин калбартыр талазы-биле хемчегелерни алыр; школаларны, школа назыны четпээн база школадан дашкаар доктаамал база сезонныг уруглар албан черлерни боттарының күсели-биле тудар дугайында колхоз, совхозтарның болгаш үлетпүр бүдүрүлге черлериниң эгелекчи чоруун деткинир, Советтиң девискээринде турар уруглар бажыңнарының ажылын хынаар, Советтиң девискээринде туристыр тургузар дугайында айтырыгларны шиитпирлээр;

ж) чурттакчы чоннуң ортузунга күш-культураны массалыг хөгжүдер, спорт шөлдерни болгаш спорттуң өске-дээ тудугларын кыдыр хемчегелерни алыр;

з) не-чаштың камгалалының тэлазы-биле хемчегелерни ап чорударын хандырар;

и) хөй уруглуг нелерге «Маадыр не» деп хүндүлүг ат тыпсыр база «Ленин алдары» орден-биле болгаш «Ленин медалы» медальдар-биле шаңнаар дугайында үстүнде турар Советтиң күүсекомунуң мурнуңга айтырыгны тургузаар.

21 чүүл. Күш-ажыл болгаш социал хандырылга талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң болза:

а) хамаатыларны ажылга киирер, тускай мергежил чедип алырда оларга дузалаар; күш-ажылдың хоойлу-дүрүмнерин, Советтиң девискээринде турар колхоз, совхозтарда болгаш үлетпүр бүдүрүлге черлеринде күш-ажыл камгалалының база техниканың айыыл чок чоруунуң дүрүмнерин сагыырын профэвилел организациялары-биле кады хынаарынга киржир, аларда уруглары болгаш аныяктарны ажылга хүлээп ап база ажылдан үндүрүп турарының дүрүмнерининг сагылдазын хынаар;

б) инвалидтерниң, шериг албан-ныгларның, өлген дайынчыларының болгаш партизаннарның өг-бүлелериниң кежигүннериниң ажылга киирерин хандырар; инвалидтериниң тускай мергежил өөредилгезинге дузалаар;

в) пенсия хоойлу-дүрүмүнүң сагылдазын хынаар; ажылчынарга, албан-хаакчыларга, колхозчуларга болгаш оларның өг-бүлелериниң кежигүннеринге пенсия тыпсырыбыле эргежок чугула таварылгада дузалаар; колхозчуларның социал хандырылга чөвүледелериниң, а ол ышкаш колхозтарда хөй-ниитпиниң дузалаар кассаларының ажылын хынаар; колхозчуларның күш-ажыл дептерлерин шын долдуруп турарын болгаш колхозтарда архив документтериниң кадагалалын хынаар;

г) күрүне пенсиязын алыр эрге чок кижилерге, көдээ, суур Советиниң бюджединде көрүнгеп чарыгдалдарга дүүштүр дузаламчы тыпсыр;

д) хөй уруглуг база бот нелерге дузаламчы тыпсыр база чайгаар болур айыыл халаптан качыгдаан хамаатыларга бир үзе дузаламчы бээр дугайында үстүкү Советтиң күүсекчи комитединге санал киирер; кыска хуусаада хүлээлге эртирер шериг албанныгларның өг-бүлезинге хоойлу-дүрүмде көрдүнгеп дузаламчыларны тыпсырынга дузалаар;

е) хөй уруглуг өг-бүлелерге материал болгаш чүрттатқа-амыдырал байдалын экижидер дугайында сагыш салыр;

ж) социал хандырылга органнарын дамчыштыр инвалидтер база чоңун кырааннарынга бажыңнарынга аңаа турары эргежок чугула аңаргаан кижилерни аппарып тургузар хемчегелерни алыр, инвалидтерниң болгаш чоңун кырааннарның колхозтар база колхозтар аразының бажыңнарын тудуп тургузарынга дузалаар; инвалидтер болгаш чоңун кырааннар бажыңнарының ажылын хынаар.

22 чүүл. Социалистиг хоойлу-дүрүмүү, күрүне база хөй-ниитпиниң корум-чурумун болгаш хамаатыларның эргелерин камгалаарын хандырар тө-

(Тончүүл 3-кү арныда).

ТЫВА АССР-ниң АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КӨДЭЭ, СУУР СОВЕДИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Хоойлузу

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арыында).

лазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Соведи болза:

а) Советтиң девискээринде турар колхоз, совхозтарның, бүдүрүлге, албан черлери болгаш өске-даа организацияларының, а ол ышкаш албан-дужаалдыг кижилериң база хамаатыларының хоойлу-дүрүм сагыдазын хынаар; хамаатыларның политиктиг, күш-ажылчы, чуртталга база өске-даа хуу болгаш эт-хөреңги эргелерин база хоойлу ёзугаар арге-ажыктарын камгалаарын хандырар;

б) колхозчуларның болгаш хереглекчилер нинтилелериниң хуучу кежигүнериниң, колхозтар база сельпо баштаар черлериниң хураларының хоойлу-дүрүм биле чөрүшбек шиитпирлериниң, чер ажылгалының, чаагайжыдылганың, чурттакчылыг черлериниң четче тудуунуң, бойдус, төөгү болгаш культура тураскаалдарының камгалалының, чуртталга фондузуун, коммунал-амыдырал хандыгларының, спорт болгаш массалыг ажыгладлың өске-даа черлериниң тудугларын ажылган эдилээриниң айтырыгларының талазы-биле Советтиң девискээринде турар, үстүкү чагыргалыг үлетпүр будүрүлге, албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчуларының дужаалдарының база айтыышкынарының күүсөлдезин доктаадыр болгаш ол дутайын чогуур үстүкү органнарга дыңнадыр;

в) Советтиң девискээринде колхоз, совхозтарда, үлетпүр будүрүлге черлеринде база организацияларда улусчу контроль болуктелиниң ажылынга дузалаар;

г) колхозтарда база хамаатыларның чурттан турар черинин айыбиле хөй-нинтининң корум-чурум камгалалының талазы-биле улусчу дружиналарның ажыл-чорудулгазын удуртур; Советтиң девискээринде милицияның участок төлөзэзиниң ажылын хынаар;

д) хамаатыларны үлээп алырын тавыштырар: хоойлуда доктаатынган хуусаада ажылчы чоннарның саналдарын, билдиришкиннерин, хомудалдарын чугаалажыы ноор; Советтиң девискээринде колхоз, совхозтарда, будүрүлге, албан черлеринде болгаш өске-даа организацияларда саналдарны, билдиришкиннерни болгаш хомудалдарны көрүп турарының чурумун хынаар;

е) доктаатынган чурум-биле хамаатыларның үндүр, кинр бижилгезин кылыр: удуртукчу кижилериң болгаш хамаатыларның паспорт системазының чурумун күүседирин хандырар;

ж) РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң хоойлу-дүрүмүнге дүүштүр хамаату байдалдың актыларын бүрүткээр;

к) азырап хайгаараар кижилерни томуйлаар, боттарының хүлээлгезин оларның күүседип турарын хынаар;

л) ажылчын, албан-хаакчыларның болгаш колхозчу (тараачын) өг-бүлениң өг-бүле талазы-биле эт-хөреңги үлежилгезин бүрүткээр;

м) РСФСР-ниң күрүне нотариадыцың дугайында Саавырга дүүштүр нотариалдыг ажылды чорудар;

н) хоойлу-дүрүмүң көргени ёзугаар кижиниң бодуу, өг-бүле байдалын болгаш өске-даа чүүлдерин шынзыдып турар справкаларны бээр;

о) ажыглал чок эт-хөреңгини, а ол ышкаш күрүнеге салгал ёзугаар шилчип келген эт-хөреңгини камгалаап, калдагалаар болгаш ажыглаар хемчегларин алыр;

п) чурттакчылыг черлериниң, эт-хөреңгини камгалаар, калдагалаар болгаш ажыглаар хемчегларин чорударын организастаар; эки-тураның үлусчу дружиналарының ажылын удуртур;

р) «Өртке эрес-дидим болганы дээш», «Сугта дүшкеннерни камгалап алганы дээш» деп медальдарбиле шаңнаарынга киирер дугайында үстүнде турар Советтиң күүскомунга айтырыгны тургузар;

с) чайгаар болган айыыл-халаптың үржүктарын болдурбас, ону үзүткаар хемчегларни адыр, эргежок чугула таварылгада чайгаар болган айыыл-биле демиселге доктаатқан чурум-биле чонну киириштирер;

т) шажын чүдүлгезинин дугайында хоойлу-дүрүмүң сагыгазын хынаар.

23 чүүл. Камгалал ажылының талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Соведи болза:

а) бүгү нинтининң шериг хүлээлгезиниң дугайында Хоойлуну бүгү хамаатыларның ыяк күүседирин хандырар; доктаатынган чурумбиле шериг хүлээлгелиглериниң болгаш шеригге келдиртирлерниң баштайгы үчёдун чорудар; шериг комиссариаттарынче оларны кыйгыртқан дугайында шериг назылыларга база шеригге келдиртирлерге дыңнадыр болгаш ол келдиришкин ёзугаар өй-шаанда кээриге дузалаар;

б) хамааты камгалалын организастаар талазы-биле хемчегларни алыр;

в) ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринден курлавырже үнген болгаш албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының администрациялары-биле Советтиң девискээринде турар, оон ажыл-чорудулгазын хынаар;

г) РСФСР-ниң хоойлу-дүрүмүнге дүүштүр хамаату байдалдың актыларын бүрүткээр;

д) Советтиң күүсөкчи комитединиң чанында административтиг комиссияны тургузар, оон ажыл-чорудулгазын хынаар;

е) аңаа хамаарышкан ажыл-агый база социал-культура тургузуушкунуун планнарын бадылаары;

ж) чурттакчылыг черлериниң планнаашкынының база тудугларының төлевилелин чугаалажыры;

з) соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле хемчегларниң планнарын бадылаары;

и) көдээ, суур Советтиң бюджедин база ооң күүседезиниң дугайында отчёттуң бадылаары;

к) көдээ, суур Советтиң бюджединиң орулгалыг кезээнин ажыр күүсеттингенинден болгаш чарыгдалдыг кезээниң канналгазының күсели-биле немей алган акша-хөреңгилерни үлеп хуваары;

л) чуртталга-коммунал, культура-амыдырал тудуунга болгаш чаагайжыдылгага кодхоз, совхозтарның, үлетпүр будүрүлгелериниң база өскедаа организацияларның үндүрүп будүрүлгелериниң удуртукчуларын бадылаары болгаш албан-дужаалындан хостаары:

н) көдээ ажыл-агый артелиниң Уставының талазы-биле санал-оналдарны чугаалажып көөрү;

о) көдээ Советти, ажылчын, курорт, дача суурларын тургузар, каттыштырар, дүжүрер ийикпе эдээр, оон девискээринің кызыгаарын доктаадыр, өскертир, көдээ Советтиң төвүн көжүрер, а оон аңгыда бир районнан өскезинче көдээ Советти шилчидер дугайында үстүнде турар Советтиң күүсөкчи комитединге бижиктерни киирер.

31 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Соведи шиитпирлерин Советтиң депутаттарының нинти санының хөй кезиниң ажык бадылаашкыны-биле хүлээп алыр болгаш Советтиң күүсөкчи комитединиң даргазы-биле секретары ат салыр;

Күүсөкчи комитеттиң составын соңгуур азы өскертир дугайында көдээ, суур Советиниң шиитпирлериниге, а оон аңгыда көдээ, суур Советиниң сессиязының протоколунга Советтиң сессиязының даргазы биле секретары ат салыр.

32 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң шиитпирлерин хамааржыр организацияларга, албан-дужаадыг кижилерге болгаш хамаатыларга бөш хонуктан эвээш эвес хуусада дыңнадыр.

Советтиң девискээринде колхоз, совхозтарның, үлетпүр будүрүлге черлеринде болгаш организацияларның удуртукчуларын, суур Советиниң шиитпирлериниң хамааржыр организацияларга, албан-дужаадыг кижилерге болгаш хамаатыларга бөш хонуктан эвээш эвес хуусада дыңнадыр.

Советтиң девискээринде колхоз, совхозтарның, үлетпүр будүрүлге черлеринде болгаш организацияларның удуртукчуларын, суур Советиниң шиитпирлериниң хамааржыр организацияларга, албан-дужаадыг кижилерге болгаш хамаатыларга бөш хонуктан эвээш эвес хуусада дыңнадыр.

2. АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КӨДЭЭ, СУУР СОВЕДИНИҢ КҮҮСЕКЧИ КОМИТЕДИ

34 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитеди болза даргазы, даргазының бир азы ийи оралакчызы, секретары база күүсөкчи комитеттиң ийнден беш чедир кежигүнерни составтыг кылдыр депутаттарның араызындан соңгуур турар көдээ, суур Советиниң күүсөкчи болгаш айтышкын боор органы болур.

Көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединиң сан составын көдээ, суур Соведи доктаадыр.

35 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитеди ону соңгаан Советке, а оон ынай үстүнде турар Советтиң күүсөкчи комитединге шуут отчёттуг болур.

36 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединиң Советтиң даргазынга, даргазының бир азы ийи оралакчызына, секретарьга, күүсөкчи комитеттиң президиумунга, а ол ышкаш ажылчы чоннарның хуралдарынга болгаш хамаатыларның тыштарынга болдунуң ажылынын дугайында чылда чаңгыстан эвээш эвес катап отчёдүн бээр.

43 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединиң даргазы күүсөкчи комитеттиң ажылын болгаш көдээ, суур Советиниң база ооң күүсөкчи комитединиң шиитпирлериниң күүседезин организастаар, ол шиитпирлерни күүседирбиле айтышкыннарны бээр.

Көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединиң даргазы болза көдээ, суур Советиниң бюджединиң талазы-биле кредитти болгаш ССРЭ-ниң Күрүне банкызының албан черлеринде азы күрүненин күш-ажылчы ажаалга кассазында көдээ, суур Советиниң агар санын баш билир кижи болур.

44 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединиң секретары болза, көдээ, суур Советиниң сессияларынга, ооң күүсөкчи комитединиң хуралдарынга материалдарны белеткээр, күүсөкчи комитеттиң хуралдарының протоколдарын бижип аайлаар, көдээ, суур Советиниң база ооң күүсөкчи комитединиң шиитпирлерин күүседикчилерге өй-шаанда чедирер, херек эмгелелин, учёт болгаш отчёттуу, көдээ, суур Советиниң документилерин кадагалаарын харыылаар, көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединиң аңаа даандырган өске-даа хүлээлгелерин күүседир.

45 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң бүрүн эргеин доостурга, көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитеди чаа соңгуткан көдээ, суур Советиниң чаа күүсөкчи комитедин тургузырга чедир бодунуң эрге-хүлээлгелерин хевээр камгалап арттырар.

3. АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КӨДЭЭ, СУУР СОВЕДИНИҢ ДОКТААМАЛ КОМИССИЯЛАРЫ

46 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Соведи Советтиң эргеинге хамааржыр айтырыгларны баш бурунгаар чугаалажып көөрүнге болгаш белеткээринге. Советтиң база ооң күүсөкчи комитединиң шиитпирлерин боттандырарынга дөгүм болуру-биле бодунуң эрге-хүлээлгелиг үеэнинң дургузунда депутаттардан доктаамал комиссияларны тургузар.

Көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссияларын көдээ, суур Соведи комиссияларның даргаларын база кежигүнерни составтыг цылдыр соңгуур. Комиссия бүрүзүнүң составын көдээ, суур Соведи доктаадыр.

Доктаамал комиссиялар, чугула таварылгада бодунуң составындан комиссияның даргазының оралакчызын болгаш секретарын соңгуп ап болур.

Доктаамал комиссиялардың составынга көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединиң составынга киирип турар депутаттар-даа соңгудуп болур.

47 чүүл. Доктаамал комиссиялар ажылчы чоннар депутаттарының тарын белеткээринге болгаш артырерине эргежок дузаны депутаттарга көргүзеер, Советтиң шиитпирлериниң күүселдезиниң дугайын, Советтиң сессиязынга депутаттарның чутаалзан шүүмүүлелдиг санал-оналдарының талазы-биле хүлээп алган хемчеглер база Советтиң сессияларының аразында бодунуң ажылының кол-кол айтырыгларын депутаттарга дыңнадыр.

41 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитеди Советтиң доктаамал комиссияларының ажылын углап башкарар. Советтиң сессияларына база ооң күүсөкчи комитединиң хуралдарынга көөр айтырыгларны белеткээринге оларны киириштирер.

42 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитеди болза көдээ, суур Советиниң мурнунга, а ол ышкаш ажылчы чоннарның хуралдарынга болгаш хамаатыларның тыштарынга болдунуң ажылының дугайында чылда чаңгыстан эвээш эвес катап отчёдүн бээр.

48 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Соведи мандат комиссиязын, план-бюджет комиссиязын, социалистиг хоойлу-дүрүм база хөй-нинтининң корум-чурум камгалалының талазы-биле, а оон аңгыда тус черниң байдалы-биле ажыл-агый болгаш культура адырларының талазы-биле доктаамал комиссияларны тургузар.

49 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң мандат комиссиязы болза:

а) Советтиң депутаттарының бүрүн эргеин хынаар болгаш соңгуткан депутаттарның бүрүн эргелерин чүүлдүгээүүн көөр азы чамдык депутаттарны соңгаанын күш чок болдурар дугаймында чугаалажып көөрү-биле Советке саналларны киирер;

б) үнүп чоруткан депутаттарның орнунга соңгуулалар чорудар айтырыглар талазы-биле Советтиң күүсөкчи комитединге саналдарны белеткеп киирер;

в) депутаттарның бодунуң хууда биддиришкиннерин ёзугаар депутат эрге-хүлээлгезин дүжүрери, а оон аңгыда депутаттың дээш болбас эргеин база ону кыйгыртқыры-биле холбашкап айтырыглар талазы-биле түңнедди үндүрер.

50 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Соведи шиитпирлерин Советтиң депутаттарының нинти санының хөй кезиниң ажык бадылаашкыны-биле хүлээп алыр болгаш Советтиң күүсөкчи комитединиң даргазы-биле секретары ат салыр;

Күүсөкчи комитеттиң составын соңгуур азы өскертир дугайында көдээ, суур Советиниң шиитпирлериниге, а оон аңгыда көдээ, суур Советиниң сессиязының протоколунга Советтиң сессиязының даргазы биле секретары ат салыр.

32 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң шиитпирлерин хамааржыр организацияларга, албан-дужаадыг кижилерге болгаш хамаатыларга бөш хонуктан эвээш эвес хуусада дыңнадыр.

Советтиң девискээринде колхоз, совхозтарның, үлетпүр будүрүлге черлеринде болгаш организацияларның удуртукчуларын, суур Советиниң шиитпирлериниң хамааржыр организацияларга, албан-дужаадыг кижилерге болгаш хамаатыларга бөш хонуктан эвээш эвес хуусада дыңнадыр.

III БӨЛҮК. АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КӨДЭЭ, СУУР СОВЕДИНИҢ АЖЫЛЫН ОРГАНИЗАСТААРЫ

1. АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КӨДЭЭ, СУУР СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЛАРЫ

25 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң сессиязын Советтиң күүсөкчи комитеди чылда алдыдан эвээш эвес, азы ийи айда бир катап чыылдырар.

Көдээ, суур Советиниң сессиязын оон аңгыда көдээ, суур Советиниң депутаттарының нинти санының; үштүң бир хуузундан эвээш эвезиниң негизин-биле база чыылдырын болур.

Үүрмек сууржугаштар колдаан ыраккы даглыг болгаш тайга районнарга көдээ Советтериң сессиязын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуунуң чөпшээрелиби-биле бир чылда дөрттен эвээш эвес катап чыылдырып болур.

Чаа соңгуткан көдээ, суур Советиниң бирги сессиязын мурнуку чыылданың көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитеди соңгулдаар эрткен соонда ийи неделя хуусаадан орай эвесте чыылдырар болгаш көдээ, суур Советиниң эң улуг депутаттарының бирээзин ажыдар.

Чаа тургустуунган көдээ Советке, суурга көдээ, суур Советиниң бирги сессиязын көдээ Советти чаа тургускан азы куртакчылыг черни ажылчын, курорт, дача суурларынга каттыштырган таварылгада ийи неделядан эвээш эвес хуусада, а чаа тургустуунган көдээ, суур Советиниң соңгуулаларының болган хүнүнден ийи неделядан эвээш эвес хуусаада ажылчы чоннар депутаттарының үстүнде турар Советиниң күүсөкчи комитеди чыылдырар.

26 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң сессиязын чыылдырарының үезин база эрттирер черинин дугайын, а оон аңгыда Советке чугаалажып көөрү-биле киирген айтырыглар дугайында көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитеди депутаттарга болгаш чурттакчы чонга сессияга чедир беш хонуктан эвээш эвес үеде дыңнадыр.

27 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң сессиязын Советтиң күүсөкчи комитединиң даргазы ажыдар. Сессияның хөрээн эргелеп эрттирери-биле депутаттарының аразындан даргазын болгаш секретарын соңгуур.

28 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң сессиязы көдээ, суур Советиниң депутаттарының үштүң бир ийи кезээзинден эвээш эвеан бар турда күштүг болур.

Көдээ, суур Советиниң сессиязынга үстүнде турар Советтериң депутаттары, а ол ышкаш сессияга чалаткан хамаатылар болгаш күрүне органнарының, хөй-нинти организацияларының, үлетпүр будүрүлге, албан черлериниң, колхозтарның база совхозтарның төлөзэлекчилери төвүлээр эргелиг олурлуур.

29 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң сессиязынга чугаалажып көөр айтырыгларны ооң күүсөкчи комитеди, көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиялары болгаш депутаттары киирер.

Көдээ, суур Советиниң сессиязының үш айтырыгына саналдарны Советтиң девискээринде турар колхозтарның баштаар черлери, совхозтарның, үлетпүр будүрүлге, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының администрацияларының ниити хуралындан болгаш көдээ чыыштардан киирип болур.

Сессияның үш айтырыын болгаш ажылының эртер чурумун көдээ, суур Соведи бадылаар.

30 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң сессиязынга көдээ, суур Советиниң эргезинге хамааржыр турар кандыг-даа айтырыгны көөр, ынчангаш чүүле сессияларга дараазында айтырыгларны шиитпирлеп болур:

а) депутаттарының эргелерин күштүг деп көөрү; депутаттарының бодунуң билдиришкинни ёзугаар депутат эргелерин дүжүреры;

б) депутаттарының негелде дилээбиле шиитпирлерин хүлээп алыры;

в) күүсөкчи комитетти соңгуурунга болгаш ооң составын оскертири; доктаамал комиссияларны тургузары база оларның составын оскертири;

г) күүсөкчи комитеттиң база доктаамал комиссияларының ажылының отчёттары;

д) Советтиң күүсөкчи комитединиң чанынга административтиг комиссияны тургузар, ооң ажыл-чорудулгазын хынаар;

е) аңаа хамаарышкан ажыл-агый база социал-культура тургузуушкунуун планнарын бадылаары;

ж) чурттакчылыг черлериниң планнаашкынының база тудугларының төлевилелин чугаалажыры;

з) соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле хемчегларниң планнарын бадылаары;

и) көдээ, суур Советиниң бюджедин база ооң күүселдезиниң дугайында отчёттуу бадылаары;

к) көдээ, суур Советиниң бюджединиң орулгалыг кезээнин ажыр күүсеттингенинден болгаш чарыгдалдыг кезээниң канналгазының күсели-биле немей алган акша-хөреңгилерни үлеп хуваары;

л) чуртталга-коммунал, культура-амыдырал тудуунга болгаш чаагайжыдылгага кодхоз, совхозтарның, үлетпүр будүрүлгелериниң удуртукчуларын бадылаары болгаш албан-дужаалындан хостаары:

н) көдээ ажыл-агый артелиниң Уставының талазы-биле санал-оналдарны чугаалажып көөрү;

о) көдээ Советти, ажылчын, курорт, дача суурларын тургузар, каттыштырар, дүжүрер ийикпе эдээр, оон девискээринің кызыгаарын доктаадыр, өскертир, көдээ Советтиң төвүн көжүрер, а оон аңгыда бир районнан өскезинче көдээ Советти шилчидер дугайында үстүнде турар Советтиң күүсөкчи комитединге бижиктерни киирер.

31 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Соведи шиитпирлерин Советтиң депутаттарының нинти санының хөй кезиниң ажык бадылаашкыны-биле хүлээп алыр болгаш Советтиң күүсөкчи комитединиң даргазы-биле секретары ат салыр;

Күүсөкчи комитеттиң составын соңгуур азы өскертир дугайында көдээ, суур Советиниң шиитпирлериниге, а оон аңгыда көдээ, суур Советиниң сессиязының протоколунга Советтиң сессиязының даргазы биле секретары ат салыр.

32 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң шиитпирлерин хамааржыр организацияларга, албан-дужаадыг кижилерге болгаш хамаатыларга бөш хонуктан эвээш эвес хуусада дыңнадыр.

Советтиң девискээринде колхоз, совхозтарның, үлетпүр будүрүлге черлеринде болгаш организацияларның удуртукчуларын, суур Советиниң шиитпирлериниң хамааржыр организацияларга, албан-дужаадыг кижилерге болгаш хамаатыларга бөш хонуктан эвээш эвес хуусада дыңнадыр.

4. АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КӨДЭЭ, СУУР СОВЕДИНИҢ ДЕПУТАДЫ

51 чүүл. Социалистиг хоойлу-дүрүм база хөй-нинтининң корум-чурум камгалалының талазы-биле көдээ, суур Совединиң комиссиязы:

а) Советтиң девискээринге социалистиг хоойлу-дүрүм база хөй-нинтининң корум-чурум камгалалын хандырар талазы-биле хемчегларни ажылдап кылырынга база боттандырарынга киржир;

б) социалистиг хоойлу-дүрүмниң колхоз, совхозтарда, будүрүлге, албан черлеринде база өске-даа организацияларда сагыдазын, хамаатыларның санал, хомудал база билдиришкиннерин өй-шаанда шын көрүп чугаалажып турарын болгаш оларны үлээп ап турарын хынаарынга киржир;

в) хөй-нинтининң корум-чурумүүн камгалаары-биле эки-тураның улусчу дружиналарының база эш-хуузунуң судтарының ажылынга дузалажыр;

г) күштүг болуп турар хоойлу-дүрүмнерин ажылчы чоннарның ортузунга тайылбырлаар, оларны хоойлуларын шыңгыы сагыыр база социалистиг ниити чурттаганың дүрүмнерин үндүлээр ёзугга киржидер талазы-биле ажылга киржир.

52 чүүл. Көдээ, суур Советиниң ажыл-агый база культураның аңгы-аңгы адыраларының талазы-биле Советтиң девискээринге турда көдээ, суур Советиниң база көдээ, суур Советиниң бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчёттарны көрүп, түңнел бээр.

51 чүүл. Социалистиг хоойлу-дүрүм база хөй-нинтининң корум-чурум камгалалының талазы-биле көдээ, суур Совединиң комиссиязы:

а) Советтиң девискээринге социалистиг хоойлу-дүрүм база хөй-нинтининң корум-чурум камгалалын хандырар талазы-биле хемчегларни ажылдап кылырынга база боттандырарынга киржир;

б) социалистиг хоойлу-дүрүмниң колхоз, совхозтарда, будүрүлге, албан черлеринде база өске-даа организацияларда сагыдазын, хамаатыларның санал, хомудал база билдиришкиннерин өй-шаанда шын көрүп чугаалажып турарын болгаш оларны үлээп ап турарын хынаарынга киржир;

в) хөй-нинтининң корум-чурумүүн камгалаары-биле эки-тураның улусчу дружиналарының база эш-хуузунуң судтарының ажылынга дузалажыр;

г) күштүг болуп турар хоойлу-дүрүмнерин ажылчы чоннарның ортузунга тайылбырлаар, оларны хоойлуларын шыңгыы сагыыр база социалистиг ниити чурттаганың дүрүмнерин үндүлээр ёзугга киржидер талазы-биле ажылга киржир.

52 чүүл. Көдээ, суур Советиниң ажыл-агый база культураның аңгы-аңгы адыраларының талазы-биле Советтиң девискээринге турда көдээ, суур Советиниң бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчёттарны көрүп, түңнел бээр.

53 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ болгаш суур Советиниң доктаамал комиссияларын боттарының хуралдарынга колхоз, совхозтарның, будүрүлге, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының удуртукчуларын, ажылчыннарының болгаш улус ажыл-агыйының болгаш культураның адырларында ажылдап турар тускай эртемниглериниң ниитинден активтерни хаара тудар.

54 чүүл. Доктаамал комиссияның кежигүнери комиссияның даргазы, а ол ышкаш көдээ, суур Советиниң девискээринде колхоз, совхозтар, будүрүлге, албан черлеринде болгаш өске-даа организацияларның удуртукчуларын, ажылчыннарын, колхозчуларын, хереглекчилер нинтилелериниң хуралдарын, суур Советиниң девискээринде колхоз, совхозтар, будүрүлге, албан черлеринде болгаш өске-даа организацияларда саналдарны, билдиришкиннерни болгаш хомудалдарны көрүп турарының чурумун хынаар;

55 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиязының хуралдың эргежок чугула негеттиниң келгенде чыыдырар.

Ук комиссияның кежигүнү эвес көдээ, суур Советиниң депутаттары, а ол ышкаш көдээ, суур Советиниң девискээринде колхоз, совхозтар, будүрүлге, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының төлөзэлери комиссия хуралынга чөвүлээр эргелиг киржир.

56 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиязы көдээ, суур Советиниң девискээринде колхоз, совхозтарның, будүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының удуртукчуларындан хамаарышкан материалдарны болгаш документилерни негээр эргелиг.

54 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиязы көдээ, суур Советиниң девискээринде турар өске-даа организацияларда удуртукчуларынга негелдеп киирер эргелиг.

Депутаттың негелдези киргеи көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитеди, колхоз, совхоз, будүрүлге, албан черлериниң болгаш организацияның удуртукчуу негелдеге Советтиң сессиязына харыылап бээр, а харыыга белеткенирге элээп ге эргежок чугула апарганда, көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединге чугаалажып көөрү-биле бодунуң киргеи айтырыгының талазы-биле, а ол ышкаш белеткээринге киришкен айтырыгының талазы-биле бодунуң илеткелчизин болгаш эдеринчи илеткелчизин тускайлап ап болур.

57 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиязы бодунуң ажылынга колхозчуларның, ажылчыннарның болгаш улус ажыл-агыйының болгаш культураның адырларында ажылдап турар чери ооң ортумак ажыл төлевирни хевээр арттырбышаан, бодунуң будүрүлге азы албан-ажыл хүлээлгезиниң хостаар.

58 чүүл. Доктаамал комиссияның кежигүнерни комиссияның хуралдарынга киржир хүлээлгелиг болгаш ооң даалгазын күүседир.

59 чүүл. Доктаамал комиссияның даргазы ажылды удуртушаан, комиссияның хуралын чыыр болгаш хуралдың белеткелин организастаар; комиссия кежигүнерниге даалганы бээр; чугула апарганда комиссияның хуралынга киржирбиле көдээ, суур Советиниң девискээринде колхоз, совхозтар, будүрүлге, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының удуртукчуларын чалаар; комиссияның хуралын даргалаар; комиссияның шиитпирлерни күүседирининг талазы-биле ажылды организастаар; комиссияның шиитпирлериниң күүселдезининг дугайында комиссия кежигүнерниге дыңнадыр.

60 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Соведи түр комиссияны тургузуп ап болур. Түр комиссияларның соруулгаларын көдээ, суур Соведи оларның тургустунганы-биле тодарадыр.

61 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаатқаны хуусаада харыылап бээр, депутаттың негелдезининг талазы-биле Совет шиитпир хүлээп алыр.

63 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң депутадының бүрүн эргеин соңгуткан хүнүнден эгелээр болгаш көдээ, суур Советиниң чаа чыыжының соңгулда үстүнде доостур.

62 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң депутады көдээ, суур Советиниң ажылынга киржир хүлээлгелиг, оон даалгазын күүседир, соңгукчуларбиле доктаамал харылзааны тудар, Советтиң болгаш оон күүсөкчи комитединиң шиитпирлериниң дутайын оларга дыңнадыр, соңгукчуларның чагыгларын болгаш саналдарын амыдыралга боттандырарын чедип алыр, хамаатыларны хүлээп алырын чорудар болгаш оларның билдиришкиннер, хомудалдар шиитпирлеттинерине дузалаар.

Холушкак округтардан соңгуттурган көдээ, суур Советиниң депутаттары соңгукчулар ортуузунга ажылын кады чорудары-биле депутаттар болуктеринге каттыжып болур.

63 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң депутады ажыл-чорудулгазын күүсөдип турар үезинде тургустуунуп келген айтырыгларның талазы-биле саналын Советке, оон күүсөкчи комитединге болгаш доктаамал комиссияларынга киирер эргелиг.

64 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң депутады сессияга көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединге, а ол ышкаш Советтиң девискээринде колхоз, совхозтар, будүрүлгелер, албан черлериниң болгаш көдээ, суур Советиниң девискээринде турар өске-даа организациялар удуртукчуларынга негелдеп киирер эргелиг.

Депутаттың негелдези киргеи көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитеди, колхоз, совхоз, будүрүлге, албан черлериниң болгаш организацияның удуртукчуу негелдеге Советтиң сессиязына харыылап бээр, а харыыга белеткенирге элээп ге эргежок чугула апарганда, көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединге чугаалажып көөрү-биле бодунуң киргеи айтырыгының талазы-биле, а ол ышкаш белеткээринге киришкен айтырыгының талазы-биле бодунуң илеткелчизин болгаш эдеринчи илеткелчизин тускайлап ап болур.

55 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиязының хуралдың эргежок чугула негеттиниң келгенде чыыдырар.

Ук комиссияның кежигүнү эвес көдээ, суур Советиниң депутаттары, а ол ышкаш көдээ, суур Советиниң девискээринде колхоз, совхозтар, будүрүлге, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының төлөзэлери комиссия хуралынга чөвүлээр эргелиг киржир.

56 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиязы көдээ, суур Советиниң девискээринде колхоз, совхозтарның, будүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының удуртукчуларындан хамаарышкан материалдарны болгаш документилерни негээр эргелиг.

54 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиязы көдээ, суур Советиниң девискээринде турар өске-даа организацияларда удуртукчуларынга негелдеп киирер эргелиг.

Депутаттың негелдези киргеи көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитеди, колхоз, совхоз, будүрүлге, албан черлериниң болгаш организацияның удуртукчуу негелдеге Советтиң сессиязына харыылап бээр, а харыыга белеткенирге элээп ге эргежок чугула апарганда, көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединге чугаалажып көөрү-биле бодунуң киргеи айтырыгының талазы-биле, а ол ышкаш белеткээринге киришкен айтырыгының талазы-биле бодунуң илеткелчизин болгаш эдеринчи илеткелчизин тускайлап ап болур.

55 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиязының хуралдың эргежок чугула негеттиниң келгенде чыыдырар.

Ук комиссияның кежигүнү эвес көдээ, суур Советиниң депутаттары, а ол ышкаш көдээ, суур Советиниң девискээринде колхоз, совхозтар, будүрүлге, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының төлөзэлери комиссия хуралынга чөвүлээр эргелиг киржир.

56 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиязы көдээ, суур Советиниң девискээринде колхоз, совхозтарның, будүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының удуртукчуларындан хамаарышкан материалдарны болгаш документилерни негээр эргелиг.

54 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиязы көдээ, суур Советиниң девискээринде турар өске-даа организацияларда удуртукчуларынга негелдеп киирер эргелиг.

Депутаттың негелдези киргеи көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитеди, колхоз, совхоз, будүрүлге, албан черлериниң болгаш организацияның удуртукчуу негелдеге Советтиң сессиязына харыылап бээр, а харыыга белеткенирге элээп ге эргежок чугула апарганда, көдээ, суур Советиниң күүсөкчи комитединге чугаалажып көөрү-биле бодунуң киргеи айтырыгының талазы-биле, а ол ышкаш белеткээринге киришкен айтырыгының талазы-биле бодунуң илеткелчизин болгаш эдеринчи илеткелчизин тускайлап ап болур.

55 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур Советиниң доктаамал комиссиязының хуралдың эргежок чугула негеттиниң келгенде чыыдырар.

Ук комиссияның кежигүнү эвес көдээ, суур Советиниң депутаттары, а ол ышкаш көдээ, суур Советиниң девискээринде колхоз, совхозтар, будүрүлге, албан черлериниң болгаш өске-даа организ

делегей бо хүннерде

ЮБИЛЕЙГЕ БЕЛЕТКЕЛ

БУДАПЕШТ. Чурттуң девискээрин Совет Армияның хостап эгелээн хүнүнден бээр 25 чыл оюн чурттуң мурнуу-бармын талазында Баттоня суурнуң чурттакчылары бо чылын бир дугаарында демделээр. Бо кайгамчык бозуушкунга холбаштыр 1969 чылды ында юбилейлиг чыл кылдыр чарлаан.

Кодээ суур бодунуң хөстелгазының хүнү — сентябрь 23-ту демделээр. Суурнуң чаарби беш чылда хогжүлдезинин дугаймында номну парлап үндүрер. Культура бажыңы боттынгыр чечен чугаалдың байырлал программазын белеткеп эгелээн. Кодээ комсомолчулар тайбың марыжын организастаар. Байырлалга чалап келдирер совет авлчылар-биле кады олар 1944 чылда Совет Армияның кодээ суурже киргеп орууп эртер.

(СЭТА).

Патриоттарның халдаашкыны

ХАНОЙ. (СЭТА). Хостаашның парлалга агентилелдиң дыңнадының барымдаалаш, ВИА агентилелдиң дамчыткаы-биле алырга, декабрь 30-де Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштери Вамкодонг хемге ийи америк таңныл суднону өрттеткен. Декабрь 27-де патриоттар Куангнам можутга чалча шеригленнің ротазын чыскаадан үндүрген. Дайзын чүс ажыг шериг албаныгларын өлүрүп база балыгладып когараан. Мурнуу-вьетнам патриоттар ийи самолёттуң дүжүр аткан болгаш хөй санныг боо-чепсекти, шериг херекселин хуваап алган.

Словакияның Компартиязының ТК-зының Президиумунуң хуралы

ПРАГА. ЧТК агентилелдиң дыннатканы-биле алырга, Словакияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Президиумунуң хуралы болган. Президиум чүртта байдалды чугаалажып көрген болгаш Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Президиумунуң бо чылдың январь 3-те медегделиң бүрүү-биле чүүлдүгүнген.

Словакияның партия организацияларының хөй нуруузу (СКП-ниң обкомнарының, райкомнарының, хооркомнарының, завод комитеттериниң президиумнары) ЧКП ТК-ның Президиумунуң медегделин, федералдыг парламентиниң паргазының эрге-дужаалынга кымны сонгуур дугаймда СКП ТК-ның саналын боттарының бүрүү-биле деткип турарын айыткан дээрэн СКП ТК-ның Президиуму демделээн.

Президиум Орталкы-Словак область партийжи-политиктиг ажылды болгаш өске-даа айтырыгларны чугаалажып көрген.

Президиумнуң хуралы СКП ТК-ның бирги секретары Густав Гусактың даргалаашкыны-биле эрткен.

(СЭТА).

Космос делгемин шингээдип алырының программазын ёзугаар космоска үр үеде ужудушкунуң байдалдарында кижиниң амыдыралын хандырары-биле холбашкан эртем шинчилелдерин Совет Эвилелинде чорудуп турар. Амыдыралды хандырарының системаларының шеведе комплексизин дерип кылган. Ук комплекс ада-чурт биология, техника, химия болгаш медицинаның чаа чедишкиннерин ажыглаарынга үндезилеттинген база амгы үениң шинчилел болгаш контроль-хемчээлчи аппаратуразы-биле дээрэн. Ол комплекс Чердең дашкаар кижиниң амыдыралын хандырар системаларының база бир болдунуп болур төлевилели-дир.

· 1967 чылдың ноябрь 5-те амыдыралду хандырар системаларының чер кырында комплекснизинге чыл иштинде чорудар теңеделдиң үш шинчилекчилериниң: эмчи Г. А. Манованов (болгаттүң удуртукчузу), биолог А. Н. Божко, техник Б. Н. Улыбышев оларның киржилгези-биле эгелээн. Делегейге эң-не баштай боттандырган бо шеңеелде 1968 чылдың ноябрь 5-те чедишкининг доозулган. Шеңеттиргеннерин кадымның байдалы эки.

ЧУРУКТА: шинчилекчилер Г. А. Мановцев, А. Н. Божко, Б. Н. Улыбышев.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Чехословак коммунистер чугаалап тур

ПРАГА, январь 6. (СЭТА). Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-зының дыңнадының мында парлаан, мында чугаалап турары болза, ЧКП ТК-ның Президиумунуң амгы үеде политиктиг ажылды удуртур талазы-биле Бюрозунуң хуралынга чугаалашкан. Бюро ЧКП ТК-ның Президиумунуң медегдели-биле бүрүн каттыжып турарын илергейлээн.

ЧКП-ниң болгаш СКП-ниң Мурнуу Чех, Чөөн Чех, Мурнуу Морава, Сонгу Морава, Ортаа Словак болгаш Барыын Словак обкомнарының пленумнарынга, Праганың, Братиславаның, Брноның болгаш Остраваның хоорай комитеттериниң хуралдарынга ол медегделди чугаалашкан деп, дыңнадыгда айтып турар.

«Амга чедир кээп турар медээлерден болгаш резолюциялардан билдинип турары болза, үстүнде адаттынган партия организациялар ЧКП ТК-ның Президиумунуң туружун деткип турарын илергейлеп турар» деп, ЧКП ТК-ның дыңнадыгда демделеп турар.

Чурт иштинде партияның район комитеттериниң болгаш будүрүлге база албан черлеринде партия эге организацияларының комитеттериниң хураадары эртип турар.

Национал камгалал министерствозунуң шериг Чөвүлелиниң болгаш Чехословакияның Улусчу Армиязының командылалында партия бөлүүнүң дыңнадыгында чугаалап турары болза, командылал черн болгаш бүгү Чехословак Улусчу Армия ЧКП ТК-ның Чехословак социалистиг күрүнениң конституция органнарының идей-политиктиг туружунда бижыы-биле туруп турар болгаш ЧКП ТК-ның Президиумунуң медегделин бүрүү-биле деткип турар.

ЧКП-ниң Острава хоорай комитединиң президиумуу «ЧКП ТК-ның ноябрь пленумунуң резолюциязын болгаш ТК-ның Президиумунуң медегделин деткип база амырапла боттандырып турар» деп медегдээн. ЧКП-ниң Острава хоорхомунуң президиумунуң медегделинде ооң ынай айтып турары болза: «ынчалза-даа, ЧКП ТК-ның шинтиирлерин чайгылыш чок боттандырар дээн бистиң күженишкиннеривиске удурланышкак ындыг үнүер ам база албекшип турар медегделдерниң аразында дыңналып турар. СКП ТК-ның Президиумунуң Чехословак Федерациянын Дээди эрге-дужаалдарынга томуйлаашкын кылырда национал кызыгаарны сагыырының дугайында саналы-биле холбаштыр катап тыптып турар албадаашкынныг негелделериниң, кыжаныышкыннарының болгаш байдалдарның чалгыларының болза эки эвес ол угланышкыннарның илерээшкиннеринин бирээн боо турар. Ажыл соксадышкынарының болгаш янзы-бүрү демонстрациялардың дугайында чугаалар экономика талазы-биле кончуг шынгыы уржуктарлыг болгаш аажок хорадлыг база бистиң чуртувустуң улустарының амыдыралчы эрге-ажыктарынга шуут шынгыы кыжаныышкын болур.

Ону барымдаалаш, ЧКП хооркомунуң президиумуу ыйыышкынның ындыг мөзүлүг хөннерниден болгаш доңушкунарыдан эң-не шинтиирлиг-биле башкаланып турар болгаш хоорайның бүгү партия организацияларын болгаш организацияларының бодунуң шугумун бүгү-ле хөннинти, күрүне болгаш ажылагый организацияларынга шудургу боттандырарынче, бистиң чуртувустуң социалистиг хөгжүлдезинге кыжанып турар бүгү-ле угланышкыннарга удур шинтиирлиг хаддаашкынче кыйгырып турар. Социализмге удур идеологтуг туруштарның быжыгарынга бичии-даа арга бербес төлээде, боттарының чүүлдериниң хевирин болгаш утка-шынарын шыңгыы көөрүн массалыг информацияга чепсектеринин бүгү редакцияларында коммунисттерден негеп тур бис.

«ЧКП ТК-ның Президиумунуң амгы үеде политиктиг байдал дугайында медегделиң обком чугаалажып көрген болгаш ооң-биле бүрүн чөпшээрежип турарын илергейлээн» деп, ЧКП-ниң Мурнуу Чех обкомунуң Ческ-Будеевицага болган онаа пленумунуң дугайында дыңнадыгда чугаалап турар.

ЧКП-ниң Мурнуу Морава обкомунуң онаа пленумунга хүлээп алган медегделде чугаалап турары болза: «Күрүненин федералдыг дээди органнарынга словактарның төлээлелгезинин дугайында словак улустуң, ооң партия болгаш күрүне органнарының чөптүг негелделерин ЧКП ТК-ның ноябрь пленумунуң түнелдери-биле дүүштүр шиниыг дээрэни илергейлеп тур бис. Ол негелделиң чогуур хөдүлүжудулга органнарынга чугаалажып көөрү эргежок чугула деп бүзүреп турар бис».

Прагага ЧКП-ниң хоорай комитединиң президиумунуң хуралы болган, анаа Чехословакияда амгы үеде политиктиг байдал дугаймда ЧКП ТК-ның Президиумунуң медегделин чугаалажып көрген. Бо талазы-биле хүлээп алган резолюцияда чугаалап турары болза: бистиң чуртувус бо хүннерде колдуунда боттуг хөделиишкиннерни херегледип турар. Ынчалза-даа оларны чорударынга сарыыл чок базымнарже кыйгырып турар дозунналар шаптыктап турар. Ол дозуннар чүгле ат-алдарны баксырадып база социал-экономиктиг херегледиргин хандырарын кыжаныг адаанга тургузуп болур.

«Бүгү-ле ак сеткилдиг коммунистер ышкаш, словак улустуң күрүненин удуртур эрге-дужаалдарга оларның төлээлери кирген турар талазы-биле ооң эртезин долузу биле деткип турар бис».

Прага обкомунуң президиумуу ЧКП-ниң бүгү-ле органнарын болгаш организацияларын ЧКП ТК-ның Президиумунуң туружун чугаалажып көөрүнче болгаш деткипринче кыйгырып турар.

ЧКП ТК-ның Президиумунуң медегделин бүрүү-биле деткип турарын чехословак тудугжуларның дүүн төнген съездизин база илергейлээн.

Үжен чедиги президент

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Төлөлекчилер палатазының болгаш сенаттың каттышкан хуралынга АКШ-тың конгресаи АКШ-тың 37-ги президентиниге Ричард Никсонну, а оралакчы президентизинге Спиро Агнюну соцгаалын албан ёзузу-биле бадыткаан. Дүрүм ёзугаар алырга, конгресс бадылаашкының түңнелдерин хынаар болгаш бадылаар ужурлуг. Ында чарлааны-биле алырга, Никсон-Агню дээш 301, демократтыг партияның кандидаттары дээш 191, хамаарышпас америк партияның төлөлекчилери дээш 46 кижи бадылаан.

Удурланыышкын чыскаалы

БОНН. (СЭТА). Гамбургта үлетпүр будүрүлгелерде ажылдап турар грек ажылчыннар боттарының чуртунда шериг хунтаазының тургусканы өлүрүлүү чорукка удурланыышкының чыскаалын организастаан.

Гамбурттуң чурттакчыларыбиле кады олар транспарантыларны тудуп алгаш, Грецияның код консул черинин бажыңының чапынга чеде берген. Ноябрь төнчүзүнде Афиныга хоргудаттырган Григорис Фараһосту болгаш хосталга дээш өске-даа демселчилерни хостап үндүрерин олар негээн.

Чаа чөңгээ

АММАН. (СЭТА). Израиль дайынзырактар Иордания-биле аткылажыышкынны соңсаткан шугумну үш удаа боолаан. Израиль артиллерии мордан Сафи кодээ суурну 20 минута дургузунда боолап келген. Анаа күзели хамнаан израиль агрессорлар вертолёттарны ажыглап, тайбың суурларны пулемёттар-биле боолаан.

Иордан шериг командилалының төлөлекчизининг дыңнатканы-биле алырга, ол эраатанзыг халдаашкының түңнелинде суурнуң үш чурттакчызы өлүрткен болгаш бежи балыгладып, оларның аразында ийи бичии уругдар бар.

ХОРУГДААН

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциянның чаза Израильди боо-чепсек-биле хандырарын хоругдаан деп, француз солуннар дыңнаткан. Израильче чорудар дээш бүгү шериг чүүл француз каайлы черн доза шапкан, а «мираж» дээр самолёттар-биле хандырарын моон мурнунда кыягаарлаанын ам боо-чепсектиң болгаш шериг херекселдериниң бүгү хевирлерине хамаарыштырган.

АВСТРАЛИЯ. Лондон — Сидней аразынга делегей авто-чарыжынга киришкен дөрт совет «Москвич» шуптузу барык 17 муң километрни эрткеш, маңнын чедишкининг доозган. Бистиң Сергей Теняшев биле Валентин Кислых (кайыы-даа Москва) составтыг экипажтарывыстың эң дээрези 20-ги черни эзээн. Ооң өске машинанын Унно Аава (Эстония) биле Юрий Лисовский (Москва) составтыг экипаж 22-ги черни эзээн. Виктор Шавелев, Эмануил Лившиц биле Валерий Широков (Москва) составтыг үшкү экипаж 34-кү черни эзээн.

Команда төлазы-биле (үш эң дээре машинаның түңнелдерин ёзугаар алырга) «Москвичилер» «фордтар»-биле (АКШ) болгаш ийи англи шпиниден БМК-биле 1—4 черни үзешкен.

ЧУРУКТА: (солагай төлазындан оң талазынче): спорт мастерлери Унно Аава, Валентин Кислых, Сергей Теняшев, Юрий Лисовский.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Чаа хемчеглер

БЕЙРУТ. (СЭТА). Ливанның чазаа чаа израиль халдаашкынынын болур магат чогун барымдаалаш, чурттуң чонун белеткээр талазы-биле практиктиг хемчеглерни алган. Ливанның бүгү девискээрининг ооредилгенин чырык чажыдын организастаан. Чоокта чаа ооредилгенин агаар дүвүрээзинин найысылалга эрттирген.

Хамааты камгалалдың департаментинин дүвүрээзин үезинде хамаатылар чүнү кылыр дугайында саавырны үндүрген. Министрлер Чөвүлелининг шинтиирип ёзугаар госпитальдарга дүн, хүнүнүн дежурныйын тургускан. Медицина ажылдакчыларын мобилизастаан болгаш эм айманың негеттинер курлаырларын тургускан.

Каирниң муң чылынга

КАИР. (СЭТА). Каирниң опера заазынга «Совет сценаның сылдыстары» деп улуг концерт программазының кежээзи болган. КАР-ның найысылалының 1000 чылынга холбаштыр совет культураның айы эгелээн.

Концерттиң эгелээрининг мурнунда театр уран чүүлүнүң болгаш музыка организациязының административтиг төвүлелиниң даргазы Абдель Азиз аль-Ахуани Каирниң 1000 чыл юбилейинге турасказал болдурган театр болгаш музыка сезонун совет культураның программазы-биле ажыктанынга холбаштыр күзелиниң хангаяын КАР-ның Культура министерствозунуң өөмүзээзинден илергейлээн. Египетчилер бо болуушкуну совет болгаш египет улустарының аразында найыралдың ынаныышкынын бедиктедип, ооң-биле дүүштүр ишти чорударын илергейлээн.

Каирниң 1000 чыл болганынга турасказал болдурган байырлалга киржири-биле барган төлээлериниң баштыңы, Москва Советиниң күүскомунуң даргазының орлакчызы А. В. Рябинин харыы сөс алгаш, Москва Советиниң болгаш бүгү москвачыларның өөмүзээзинден төөгүлүг юбилейбиле холбаштыр каиржилерге баймр тедирип, каир улам шинчик болгаш чаагайжыды туттунган турарын күзээн.

Совет артистериниң концертинге КАР-ның орлакчы президентизи Хусейн аш-Шафии, министрлер, Каирде элчин болгаш төлээ черлериниң баштыңнары, египет найысылалдың хөй-ниитизининг төлөлекчилерн, көскү журналистер олурушкан.

УЖУРАЖЫЫШКЫН

Кызылдың башкы училищезинге тыва улустуң аас-чогаалынга тураскаатканы кежээ солун болуп эрткен. Анаа башкы училищезининг сургуулдары-биле Тываның дыл, литература болгаш төөгүүнүң эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчыларының ужуражылгазы болган.

Башкы училищезининг директору *М. Х. Чымба* аас-чогаал кежээзинин ажыттынганын чарлаан, институттуң улуг эртем ажылдакчызы, дыл эртемнериниң кандидады *А. К. Калзанга* сөс берген.

— Тыва улустуң аас-чогаалы чүс-чүс чылдарда салгалдан салгалче дамчып келген болгаш амгы тыва литератураның үндезини дезү боон турар — деп, илеткелчи демделээн. Аяын Кавалевич Калзан тыва литератураның хогжүлдезининг бир үлегер-чижээ кылдыр С. А. Сарыг-оолдуң «Алдын-дыс» деп шулуглелин болгаш амгы үениң амыдырал-чурталгазын көргүскен, найырал, Төрээн чурт дугаймда тывызыктарның, үлегер чугаалардың алзоп каш чижектерни көргүскен. Ол ышкаш, тыва аас-чогаалдың болгаш литератураның улам ында хогжүүрүнге Совет чазактың көргүзүп турар дузазын онаалаан демделээн. Улустуң аас-чогаалын: тоолдарны, тывызыктарны, кожамиктарны болгаш ырларны чымыргына дузалаарымыча сургуулдарны ол кыйгырган.

Институттуң эртем ажылдакчызы *О. Ш. Барыңмаа* орус дылды дамчыштыр аңгы-аңгы национал улустарның аас-чогаалы-биле таныжып турар бис деп демделээн. Тыва улустуң тоолдарын 7 удаа парлап үндүрүп турар. Орус дылче очулдурулгазы 3 катап үнген.

Элегестиң Чал-Кежиге хоочун тоолчу К. Д. Черлик-оолдуң болгаш ооң-даа өскелериниң тоолдарын база ырларын тыва хөгжүм херекселдериниг ойнаанын сургуулдар магнитофондан дыңнаан.

Институттуң эртем ажылдакчызы *Д. С. Кудлар* эрги шагның номнарын кадагалаарының дугаймн чугаалаан. Башкы училищезининг дыл башкызы *И. Ч. Эрлин-оол* тыва база өске-даа аңгы-аңгы национал улустарның аас-чогаалын өөредиринин аргежок чугулаазын демделээн.

Училищенин хөгжүм башкызы композитор С. О. Бюрбе-сургуулдарга болгаш аалчыларга Сут-Хөлге экспедиция үезинде чыын бижээнин алзоп каш тыва аялгаларын портепианого ойнап берген.

Училищенин аныяк талантызары *Вера Ондар, Ирина Оюн* база *Таня Ховалыг* аалчыларга тыва, казах улустарның ырларын бараалгаткан. Институттуң дыл болгаш литература секторунуң эргелекчизи *М. А. Хадаханэ* институттуң үндүртеин номнар-биле оларны шаңнаан.

С. ДОЯҢУ.

Ургларга белек

Чаа, 1969 чылдың бүдүүзүнде, Эрзин районнуң төвүнде урутлар библиотеказы ажыттынган. Ында 2000 экземпляр ажыг янзы-бүрү номнар делгеттинген.

Өөреникчилерниң кышкы дыштанылгазындан эгелеп библиотека массалыг ажылдың калбак планын кылган. Кедээ ажыл-агыйның, будүрүлгенин мурнакчылары-биле ужуражылталарны, диспуттарны дыштанылга үезинде эрттирер. Ынак баштынчы Владимир Ильич Ленинге тураскаатканы булуунуу библиотекада организастаан турган.

СОЛУН КОНЦЕРТ

Тоора-Хемниң Культура бажыңының сценазында эстрада оркестри биижирер үнген. Оргүзүнде барабанчының мурнунда музыка ашпы-биле өөжүп, хын, чивеннээн төгерик оттар, өөнүг чырык-биле чырыттынган аныяк оолдар—ол бүгү көрүкчүлерге пайгалыг солун, чараш болган. Кандыг-даа онзагай чарлаа, уеин тайбыгыр чокта, ырбанчыларның район төвүнүң чурттакчыларынга конгурстаган концерти мынаар эгелээн.

Концерттиң программазы янзы-бүрү. Хөгжүм, ыры, ийи кожеге шиви, танцы, шаңы дээш ооң-даа өске. Ураң чүүл удуртукчузу Ырбанның Культура бажыңының эргелекчизи Вячеслав Скатков кыска үениң дургузунда шыырак хөгжүмчү коллективти белеткеп алган. Эртем чылын белеткеп, өөредип алган хөгжүмчү оолдарын бүүк шеригже келдирип бергенде, В. Скатков неекп кадаа хөгжүм херекселдериге ойнаар кижилер чок, бергедеп турган. Ам ол оолдарның оруннарын Ырбан ортумак школазының 9—10 классчылары эзлеткен.

Анатолий Мельниченконуң ырлаары, Любовь Пенечконың танцылаары, уругдар ансамбли көрүкчүлерге солун болгаш. «Мегеө деп ийи кожеге каттырынчыла шиижиргешти турушканы, ону ойнаанын эки болган.

Ийи шак хире чоруп келген ол концертти профессионал ураң чүүл коллективтеринишкиден черле дудак чок кылдыр үнелеп болур. Концерти доозарда эстрада оркестри төгүлүп эллээны күүседи бээрге, көрүкчүлер адыш часкаа. «Аалдан кээп турукарр деп, кыйгы салып турган.

О. НАМЧЫЛАК

Тожу район.

1969 чылда акша-бараан лотереязы

РСФСР-ниң акша-бараан лотереязы калбак-биле сураажаан. 1969 чылда акша-бараан лотереязын сес удаа үмүрер, ооң чедизи кол болгаш бирээзи «Байырлал» лотереязы болур дээн, Россия Федерациязының Сан министерствозундан СЭТА-ның корреспондентизиге дыңнаткан.

Эрткен чылдарның лотереязындан ылгалыыттыр 1969 чылдың лотереязының ойнашкынында «Волга» автомобильдерни эң-не баштай киирген. Ооң өске чаа чүүлдериң иштинде «Турист» мотороллер, «ВЭФ-12» дээр транзитор радиоприёмниктер, «Филлка» магнитолдар, хереженнериниң алдын корпустуг «Заран» шактары, эр улустуң пейдон сорочкалары, «Волокнэ» ялаштар бар.

Лотерея билеттерин сайын алганнар эт чүүдүм ойнап алган болза, боттарының күзелинин ёзугаар ооң өртээн акша-биле ап болурун негелдеде көрген.

1969 чылдың акша-бараан лотереязының бүгү үмүрүлгелериге хой түңнүг акша ойнашкынныңарны: 1.000, 500, 300 рубльди бир дугаарында киирип турар.

Акша-бараан лотереязының ойнашкынныг тиражтары февраль 6-да Курганга, апрель 17-де Томскиге, май 29-да Магаччалаге, июль 9-ге Иркутскиге, август 27-де Казанга, октябрь 2-де Петрозаводскиге, ноябрь 13-те Владимирге болур.

Ооң аңгыда делегей херээженнериниң хүнүн демделээри-биле лотереяның байырлал үмүрүлгезинин талазы-биле ойнашкын тиражы эң-не баштай болур. Ол тираж байырлалдың бүдүүзүнде — март 6-да Ленинградка болур.

(СЭТА).

Редакторнуң оралакчызы Д. О. БЕГЗИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: Уругларга дириг-чуруктар: «Мауглн» 10, «От, сут болгаш чес хоолайлар» (делгем экраннын) 12, 2, «Чорук чогуур зэрегген орун-чирик» (делгем экраннын) 5.45, 7.30, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Сут дувунде акваланглелер» 10, «Канададан келген кижи» 12, 2, 4, 5.50, 7.40, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дириг амытанныарның дылы» 10, «Бичии дургун» 12, «Истелге ажылынган болуушкун» 4, 9, «Эдельвейстерниң чечектелип турар черинде» 2, «Ногаан карета» 6 шактарда.

«ВОСТОК»: «Алдын майыкташтың төөгүзү» 10.40, «Трасогускаларның армизы база катап демиселлее» 12.30, 2.40, «Белектиг хааржакчыгаш» 4.30, 6.20, 8.10 шактарда.

редакциянын адреси:

Кызыл. Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың. № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килизининг 35-24, хөрүсаалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килизининг 23-54, культура килизининг 37-13, кодээ ажыл-агый килизининг 21-47, үлетпүр килизининг 22-64, чагаа база совет тургузуу килдистериниң 21-27, информацина килизининг 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-11. Солун келбейи барганда 32-75 телефонче болгаан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында нарлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу 1).

ТС—00209.

Солун неделяда алды катап үнер

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫЛЫҢАР!

1925 чылдан үнезевилеттингер

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва Соединиң болгаш Министрлер АССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 10 ПЯТНИЦА № 8 (7854). Өртээ 2 көп.

СЭКП-НИҢ ТӨЛӘӘЛЕРИ ПРАГАДА

ПРАГА. (СЭТА-ның болгаш «Правданың» тускай корреспондентилери). СЭКП ТК-ның секретары К. Ф. Катушев баштаан СЭКП-ниң шыда аалчылар болуп чоруп турар төлээлери ЧКП ТК-ның чех областарда партийжи ажылды удуртур талазы-биле Бирозуңга барып чораан. Беседага Бюронуң дараазы Л. Штроугал, секретарьлары болгаш бюро кежигүннерия Ч. Цигарж, С. Радл, Я. Пиллер, В. Гула, О. Мәтейка, Я. Козел олурушкан.

Партия ажылының, СЭКП биле ЧКП-ниң аразында харылзааларны кадбартырының айтырыгларынга хамаарышкан беседа ак сеткилдиг, эш-хуузунуң байдалынга эрткен.

Оон соонда СЭКП-ниң төлээлери ЧССР-ниң чазааның Дараазы О. Черникке барып чораан. Чехословакия биле Совет Эвилелиниң аразында акы-дүжма харылзааларны удам ыңай хөгжүдериниң айтырыгларының талазы-биле чылыг болгаш пайыралчы беседа болган.

Ол-ла хүн совет партия төлээлери ЧССР-ниң Парзалга болгаш информация талазы-биле комитединиң дараазы министр Я. Гавелкагә барган.

КОМСОМОЛЧУНУҢ УНИВЕРСИТЕДИ

СЭКП-ниң XXIII съездизинге болгаш «ВЛКСМ-ниң 50 чылы болгаш аныяктарның коммунистиг кижизидилгезиниң сорулгаларының дугайында» СЭКП ТК-ның Дөктаалында амгы үеде аныяктар ортузунга чорудар идейлиг кижизидилге ажылының ноя-ноя угланыышкыннарын, ооң кандыг уткашынарлыг болурун тодараткан. Ында мынчаар айтыкан: «АНЫЯКТАРНЫҢ КОММУНИСТИГ КИЖИЗИДИЛГЕЗИНИҢ, ОЛАРНЫ РЕВОЛЮСТУГ ӨЗУ-БИЛЕ, АҢГЫ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАДЫКТЫРАРЫНЫҢ МАРКСИСЧИ-ЛЕНИНЧИ ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ СОРУЛГАЛАРЫ ПАРТИЯНЫҢ БОЛГАШ СОВЕТ КҮРҮНЕНИҢ ЭҢ ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ, ӨЙҮ КЕЛГЕН СОРУЛГАЛАРЫ БОЛУП ТУРАР».

Аныяк өскенни коммунистиг мировоззренмеге, бедик идейлиг чорукка кижизидиринің үндезини — политиктиг өөредиге болуур. «ӨӨРЕНИР, ӨӨРЕНИР БАЗА КАТАП ӨӨРЕНИР» деп, Владимир Ильичиниң чагыгларын моон соңгаар-даа шүдүргү күүседиримче, марксисчи-ленинчи теорияны ханызыбиле шиңгээдип алырынче аныяктарны бистиң партиявыс кыйгырып турар.

Партия организацияларының хүн-бүрүде сагыш салыышкынының ачызында, бүгү чурттаазы ышнаш, бистиң республиканың комсомол организацияларынга аныяктарның политиктиг чырыдыышкынының идей-теоретиктиг дөңгелин бедидер болгаш ону организастаарының хевирин, арганын сайзырагайгаймыдар талазы-биле бо өөредиге чыланда улуг амыдыралны чорутпан. Оон түңнелинде комсомолчуларның болгаш аныяктарның эртем-билиин, нүүлүн база назы харын барымдаалап тургуснан «Ленинчи кичээлдер», «Бистиң ленинчи комсомолувус», «Кругозөр», «Партия дугайында беседа», «Төрээн чурт», «Прометей» болгаш өске-даа политиктиг болгүмнерде, клубтарда 9000 хире өөлдар, кыстар хаара туттунганын, ол ышнаш В. И. Ленинниң намдарын өөренип турааларның саны хөйү-биле өскенин маңаа чимек кылдыр чугаалаар херек. Олар аңаа ленинчи неминелды, ВЛКСМ-ниң төөгүзүн, Коммунистиг партияның удуртуунчу, башкарыкчы роюнуң, социализминиң болгаш коммунистиг тургузуушкунуң сорулгаларының дугайын болгаш өске-даа ең чугула ленинчи теоретиктиг айтырыгларны шиңгээдип алырлар.

Комсомолдуң политиктиг өөредилгезинге партияның чамдык райкомнары болгаш организацияларга удуртулганы болгаш кичээнгейни улам күштелдирип, болгүмнерге, клубтарга болгаш теоретиктиг семинарларга пропагандистээри-биле шылырак биляглиг, дуржулгалыг коммунистерни бышыглаан. Чижээ, СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик, Эрзин райкомнарының бюроларынга аныяктар өөредилгезиниң дугайын чугаалажып, ооң организастыг болуруун чедип алырынче, идейлиг деңнелин улам бедидеринче чер-черде партия, комсомол организацияларының кичээнгейин угландырган. Ол ышнаш Барлык-Хемчиктиң 24 политболгүннерниң пропагандистериниң он үжү коммунистер болуп, ылаңгыя «Шенпээр», «Дөң-Терезин» совхозтарда партком секретарьлары эштер Сая Даржаа, Хертек Макар оларның комсомолдуң политиктиг чырыдыышкынында беттары башкылап, хүн бүрү кичээнгейни салып турарым черле таарымчалыг деп демдеглээр апаар.

Аныяк өскенни марксисчи-ленинчи теоретиктиг биляглер-биле чепсеглээр комсомолчу университет болуур политиктиг чырыдыышкынның янзы-бүрү звеноларынга өөредилгени организастап турар талазы-биле байдал чер-черде бир дөмей эвес. Бо чугула хереңче партия, комсомол организацияларга кичээнгей салып, пропагандист кадрлар шудургу идепкейлиг амыдап турар черлерде кичээлдер солуун, утка-шынарлыг эртип, дыңнакчыларның идепкейи бедик дээрзин чижектер көргүзүп турар. Ыяаңгыя Барлык-Хемчиктиң «Большевик» колхозта С. Маадыр-оол, «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая фермазында Б. Сендеммаа, Чөөн-Хемчиктиң «Большевик» колхозта К. Алдын-оол болгаш өске-даа хөй пропагандистер чүгле кичээлдер эрттирери-биле кызыгаарлаттынмайн, хөөчүн, төлептиг кижилер-биле дыңнакчыларның умуражыышкынын база солун темаларга удуртур амылданчылар илеткелдер, беседалар кылырын болгаш кино көөрүн организастап турар. Бо бүгү болза дыңнакчыларның билиин ханылаарын, байыдарынга дөгүм боол турар.

Ооң-биле чергелештир чамдык черлерде комсомолдуң политиктиг чырыдыышкынын организастап турарында улуг четпестер ам-даа үргүлчүлевишаан. «Тес-Хем», «Россия», «Бурунгаар» совхозтарга болгаш Кызылдың тууйбу заводунга политиктиг болгүмнерниң кичээлдери чогуур ойүнде эгелеөзүн, хөй аныяк амыдычыннар өөредилгениң кандыг-даа хевиринде хаара туттунмаан. Ынчаарга Бин-Хемниң «Хадың». Тожунуң «Май бири» колхозтарда аныяктар өөредилгезиниң четчелээшкинин мурнунда кылган болза-даа, амыдыраа чедир кичээлдер чорувайн турар. Ол ышнаш пропагандист кадрларның өөредилгезинче, оларга методиктиг дуза көргүзер зеринче кичээнгей база дыка көшкан. Чижээ, чөөктө чаа ВЛКСМ Тыва обкому пропагандистериң семинарын чорутканда, аңаа Таңдыдан 2, Тес-Хемден чүгле чаңгыс кижи киришкени маңаа тодаргай чижек боор-дур.

Бо үстүнде адаттынган черлерде партия болгаш комсомол организациялары, СЭКП-ниң Тес-Хем, Бин-Хем, Таңды, Төмү райкомнарының пропаганда болгаш агитация килдистери комсомолдуң политиктиг чырыдыышкынында мындыг таарымча чок байдалды үр үеде сайгарып көрбээнин шыңгыяы буруу шаап көөр херек.

Комсомолчуларны, бүгү өөлдар, кыстарны марксисчи-ленинчи теорияны чогаадыкчы ёзу-биле шиңгээдип алырынга өөредир, оларны эртем үндезилиг материалистиг мировоззрениелиг болдурар, идея талазы-биле бүзүредиг, принципиал амыдыралының болуушкуннарын аңгы талазы-биле барымдаалап өөренип көөр, партияның херээнге бердинген кылдыр нижизидер деп партия айтып турар. Комсомолчу болгаш аныяк нижи бүрүзү бо бүгүнү бодунуң университедин политиктиг чырыдыышкынның системазынга шиңгээдип алыр чүве төлээде, чер-черде партия организацияларының бо чугула амылыхеректи организастаарын улам сайзырагайгайыдар, ооң идейлиг деңнелин бедидер дээш бүгү чүүлдерни кылыр умурлуг.

Тургустунган политиктиг болгүмнер болгаш клубтар, теоретиктиг семинарлар өөредилге чылы төнгүже чедир дөктаамал амыдаан турарын, өөредилгениң канчаар чоруп турарын комсомол хуралдарынга, бюроларга үе-үеде чугаалажып турар херек. Өөредилгеге хереглээр чаңгыс аай системалыг номнарның, литератураның чедишпезинден пропагандистерни болгаш дыңнакчыларны чамдыкта бергедеди бээр таварылгалар бар. Ынчангаш партия чырыдыышкынының кабинеттери, чер-черде библиотекалар эргежок чугула номнарны, материалдарны, көргүзүг материалдарын, альбомнарны тып, шилип алыр талазы-биле оларга бөттүг дузаны көргүзер апаарлар.

Бүгү чурт төөгүлүг улуг байырлал — В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болуурун төлептиг үткуур дээш амгы үеде күшенинишкинниг белеткенип турар. Ынчангаш комсомолдуң политиктиг чырыдыышкынынга өөредилгениң бо ленинчи чылын бедик деңнелдиг, организастыг чорудар дээш, чер-черде партия организацияларының оя чугула ажылхеренне удуртулганы, контрольду улам күштелдирер ужурлуг.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ШАЛЫПЧЫЛАРЫ

Ондар Дары-Сүү шериг хүлээлгезин чедишкинниг эртиргеш, чолаачымнар белеткээр курсту эки өөредилге-биле доозкан. Чадаананың автотранспорт бүдүрүлгезинниң администрациязы аңаа эрги чүүк машинаның хүлээдип берген. Ону ол хынамчалыг сеткил-биле алган. Янзы-бүрү хевирниг ажыл-агыйлаг чүүктерни ол мотаг-шылаг чокка дажыглап келген. Мергежилиг бедитпээн, чолаачының ийиги класының курсунга өөренип, ону бот-өөредилге-биле чедишкинниг доозкан. Ооң-дуң ишке хандыкшылдыын эскерип, аңаа хлеб дажыглаар таа машинаны берген. Чөөн-Хемчиктиң ырак-даа, чоок-даа суурларынче Чадаанада хлеб заводунуң бижырган хлевин дүн-хүн дивеин дажыглап келгеш, ак сеткилдиг ишчиэзин ол база катап бүдүрелдирбиле бадыткаан.

Бүдүрүлгениң чыыштарынга, хуралдарынга мурнакчылардан бир дугаарында ооң адыл дыңналып үнер апарган. Ол күш-ажылга дадыгыышкынындан төрүттүнген чедишкинниерин ооржургал чокка бижыглап эгелээн. Аңаа коллективтиң бүдүрээр чоруу улам улгатказын. Сүүрлер аразының шпичилерин дажыглаар автобустарны ол башкарып ажылдавышаан, ам бирги класстың эргезин чедип алырынга белеткеннип, кежээки курста өөренип турар.

Бүдүрүлгеде чолаачыларның канчаар ажылдаан, өөренип чүүрттап турарын үргүлчү сонуургап, кичээнгейге ап чоруур хынамчалыг, сүмелекчи кижиниң бирээзи—инженер Виктор Владимирович Авдеев ол чолаачыга кончуг янак.Ооң дугайын мактап, магадап чугаалаар. Бо инженер күш-ажылга янак кижилериң дугайында очеркилери, чүүрүктерни бижиксээр илиг күзелдиин илереткеш, эш Дары-Сүүнүң ажыл-ишчиниң чүрүн көргүскен очеркти белеткеп турарын мөңгө чугаалады. Беш чылдың үшкү чылын үк чолаачы бүдүрүлгеде ээ-не бедик көргүзүглерлиг доозканын эш Авдеев дыңнаткаш, Дары-Сүү будун чылдыг дүргүзүнда ээ-не бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан деп чугаалады.

О. ОХЕМЧИК.

ЧҮРҮКТА: чолаачы О. Дары-Сүү.

Фото авторнуу.

—⊙—

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПАРТИЯ АКТИВИНИҢ ХУРАЛЫ

Дүүн, январь 9-та, республиканың партия активиниң хуралы болуп эрткен. Аңаа «Республикада кем-херек үүлгедилерни болгаш оларга удур демисеглди күштелдирер хемчеглер дутайында» СЭКП өөкомунуң секретары эш В. И. Поповтуң делгерентей илеткелхээ дыңнап чугаалашкан.

Илеткелге хамаарыштыр санал бериишкинниге СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары Ш. Т. Киселев, республиканың ишпики херектер министри С. С. Чакар, СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары Ш. Д. Куулар, ВЛКСМ Тыва обкомунуң секретары Д. Л. Тиинмей, Тес-Хемниң райкууском даргазы С. М. Байыр-оол, СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары А. А. Салчак, респотребсоюз баштаар черниң даргазы Ю. С. Катков, Кызыл хооркуусовомунуң шагдаа кылдыгының начальниги К. Т. Сонвон, СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары С. К. Буянды болган өскелер-даа киришкен.

Партия активиниң хуралы чугаалашкан айтырыг талазыбиле доктаал алган.

„Одагланыышкынны“ болдурбас

Дүүнгү почтадан бир чагаа

Бо чылдың январь 4-те үнген «Шынза» СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта техника кадагалалыңга хамаарыштыр «Эртенги одаглар» деп эге-биле парлаттынган шүгүмүүлелдиг материалды ноомчаш, бистиң «Тес-Хем» совхозтуң удуртукчулары ол чугула айтырыгже канчаар кичээнгей салып турарын бижикседим.

Совхозта янзы-бүрү маркалыг дыка хөй техниказы бар. Бодаа ажыл-агыйга оларның ачы-дузазын кым үнелевезил, магадынчыг-ла! Ынчалза-даа хайыраан техниканы камнаг, будүрүкчүдүр ажыглаарынче, чогуур үеде септеп кылырынче совхозтуң дирекциязы кичээнгей салбайн келгенин дараазында фактылар бадыткап турар.

Ажыл-агыйда көдээ ажылагый машиналары чылдың кайы-даа үезинде ажык дээр адаанда сандаргай чыдар. Өлге-чаъска алып чемераяш, чогуур хуусаазынга четпейн үрелип турар. Совхозтуң чолаачылары гараж туттуруп бээрин дирекция черинден каш чылдар улай дилеп келген. Ынчалзажок ол күштүг күзел амдыгаа чедир күүсеттинмээн. Гараж тудуу совхозтуң чаа—1969 чылда тудуг планында бээнин кирбээн. Машиналарның улуг, бине үрелиишкиннерин чолаачылар кыжын-даа, чайын-даа даштыгаа септээрдер. Чолаачыларнын ажыллаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспаанындан олар машиналарын бажыннарының даштыңга тургузуп, эртен ажылдырда «одагланып» эгелээрлер.

Совхозтуң удуртукчуларының талазынган контроль чок байдалды ажыглап алгаш, болгаш машинаның үредген чамдык чолаачыларга күш-ажылдың сагылга-чүрүмүн хажыдар, машиналарны хууда чоруун кылып элырынга шалаа-чепшээрел чок ажыглаар, үрээр чоруктар бар. Ооң-дуң-дуң совхозтуң тускай эртемнигилери безин нимти негелдени кара-тураы-биле үреп тургаанының фактылары бар. Чижээлээргe, кол инженер А. Медведев бир чолаачының тургузуп каан машиназын кандыг-даа айтымшкын чок ооргай мунуп алгаш, болдунуп хуузунда хереэн кылып чоруп тургаш, ук машиназының суун төкпейн, черге каггавындан ооң мотору донаш, блогун суг чара тепкен. Медведевтиң чолаачылардан чөшпээрел чок машина мунар чоруу үргүлчүлеп келген. Совхозтуң дирекциязы инженериниң чурум чок үүлгедиглерин шынгыы көргеш безекterин төлеткеш, ооң бодунга дөңгүдээ берген.

Тракторлар, автомашиналар кадагалалын экижидери ажылагыйның удуртукчуларындан хамаарлыр турда, чамдык эштер бо негелдени хажыып турары канчап-даа таарышпас. Бирги ээлчегге харын олар боттары үлегер болуур ужурлуг. Чолаачылар, трактористер ортузунда кижизидилге ажылы чогуур деңнелде тургустунмазынындан эрткен чылын декабрьда безин совхозтуң ГАЗ-51 маркалыг үш автомашиназы ажыглалдан үнген. «Тес-Хем» совхозтуң дирекциязындан техника кадагалалынче шынгыы кичээнгейни салып, бо талазы-биле нимти корумчурумну тургузары негеттинип турар.

С. АРТЫНА.

Чыраа-Бажы суур ам-даа одунмаан. Ховалыг Шадың одун шагла-да салыпкаш, дошту улуг доскаардарда эргизе берген. Ол Чадаананың № 463 көжүп чоруур механизастаттынган колонназында тудугга дереэлээр холуксаа хоюдээр сугну изиндип турары ол.

Шадың Доңгуүевич тудугга чоорбу чыл ажыг ажылдаан, тудуг талазы-биле элээн хөй мергежилдиг. Ам 60 хар ашкан, пенсионер-даа бол амырлыжыы сагынмайн ажылдап, мурнакчы тудугжуга санадып турар. Ай, квартал планын үргүлчү 120—140 хуу күүседип турар.

ЧҮРҮКТА: Ховалыг Шадың ажыл үезинде.

К. ЭКЕР-ООЛ.

Фотозу авторнуу.

Чөөн-Хемчик район.

СОВХОЗ БО ХҮННЕРДЕ

Бай-Тайга районда «Тээлиг» совхозтуң бүгү малының амгы байдалы хүр. Бай-Тал, Кызыл-Даг, Найырал салбыларында пээр малдың 8 бригадазында эрткен чылын чаш болгаш улуг малга чаа 16 кажаны немээнинден нимтининг малы чылыг, чырык, делгем кажаалартыг болуур турар. Элээн хөй хемчээлдиг сиген түрлер санай чедиртиишген.

Совхозтуң дирекция черп нимтининг малынче оңаа кичээнгей салып, чоокку хүннерде кодан бүрүзүнге 1—1 тонна чарбаны чедирерин планнаан. Тен шаңда болгаш Найырал салбырда немелде чем—чарбаны арбай, кызыл-тастан белеткеп турар. Найыралда К. Авыр-оол, Х. Очур, С. Допуй олар хүнде 1,5 тонна тараа чуурун белеткээр нормазын 3 тонна чедирип, мурнакчы ажылдап турар.

Чоокта чаа совхоз Кызыл-Мажалыкта тараа белеткел пунктузундан мал чемгерери-биле 100 тонна сула садып алган.

Совхозтуң хову бригадазының кежигүнери бо хүнперде Ээр-Хавак сут-бараан фермазының бызаларының аданга дежээри-биле Мешкен-Хөлден хмыргыш кезип турар. Фермада бызаа хүн бүрү немежип, сут арбыдап эгелээн. Инектиң сулу чемнеде. Ынчангаш саар инектерни хоолулуг эки чем-биле чемгерер херекке тракторист С. Амырбит, чүдүрүкчү К. Мукайзо идепкейлиг ажылдап тураралар.

Сут-бараан фермазының коллективи ферманы механизастаарының, чижээ, малга бодуун болгаш концентраттыг чемнер ылбырадып бээри ышнаш хемчеглерни кылып чорутkан. Малчымнарның аъш-чем-биле хандырылгазы эки.

* * *

Бригадаларга малчымнар өөредилгеан 10 хонгаш-да эртип, аңаа дуржулга солчудгазын база чорудуп турар. Чижээ, чоокта чаа Бай-Тал салбырга болган кичээлге Салчак Кандаанның мал ажылынга аргадуржулгазын дыңнаан.

* * *

Эрткен чылдың сөөлгү кварталында совхозтуң механизаторлары 20 трактордуң, 25 автазының, 15 сеялканы септеп доозкан. Часкы тарылгага уткуштур техника септелгези ам-даа үргүлчүлеп турар.

Чаагай дужуттуң база бир үндезини эки белеткээн үрезин болур. Тараажылар кызыл-тас үрезинин 400, арбайының 370 тонналы белеткеп алган. Үрезин арыглаашкының улампчылап турар.

Кукуруза шөлдерин чемнипчидери-биле 6 трактор өдек сөөртүп эгелээн. Механизаторлар хөөларга 250 тонна өдекти, 500 тонна минералдыг чемнипчидилгени чедирер.

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ ОРГАННАРЫНЫҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛЫ

СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлели ССРЭ-ниң улусчу контроль органнарының тугайында Дүрүмну бадылаан. ССРЭ-ниң улусчу-контроль комитединге эвилелешкен болгаш автономнуг республикаларның, крайларның, областарның, шериг округтарының, флоттарның, ишпики херектер министерствозунуң шериглериниң, сыыгтаар шериглериниң улусчу контроль комитеттериниң дараазының чөвүлел хуралы болган. Чөвүлел хурал ук Дүрүмну ёзугаар комитеттериниң болган болуктериниң сорулгаларын чугаалашкан. Ол айтырыгның талазы-биле ССРЭ-ниң улусчу контроль комитединиң даргазы эш П. В. Ковзнов илеткел кылган.

Улусчу контроль органнарының ажылын улам экижидеринге Дүрүмүнүң улуг ужур-дүзүлүмү болгаш оларга даяскан улуг харыысалганы илеткелде, чөвүлел хуралдың сес алган киржикчилери чугаалаан. Партияның болгаш чазактың директиваларын совет, ажыл-агый, өске-даа организацияларның херек кырында күүседип турарын партия, күрүне органнарының үргүлүг хынаарынга, коммунистиг тургузуушкуну улам сайзырангайжыдарынга, экономиканы бүгү хемчеглер-биле белүрери, күрүненің сагылга-чүрүмүн, социалистиг хөйлау-дүрүмнү быжыглаары дээш демисеглиринге дуза чедирер талазы-биле улусчу контроль органнарының мурнунда турар сорулгаларны чедишкинниг күүседирин хандыраргa боттандырары эргежок чүүлүл хемчеглерни чугаалашкан.

Чөвүлел хуралдың ажылынга СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның, Совет Армиязының болгаш Шериг-Далай Флодуның Политиктиг кол эргелелиниң харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

(СЭТА).

Чер—бистиң байлаавыс

БҮГҮ ТАЛАЛЫГ АЖЫГЛААР

Чер кандыг-даа будуругелиниң үндезиниериниң үндезини болур. Үлетүрге болгаш тудугга чер делгем базис, а кодээ ажыл-агый будуругеваинге будурулгениң кол чепсээ болур.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязы ССР Эвилелиниң болгаш эвилелешкен республикаларның чер хойлуузуның үндезиннерии бадылаар дугайында Хойлуунуу хүлээп алган. Ук хойлуу болза черни моон соңгаар эң ажыктыг кылдыр ажыглаарынче угланган.

Кодээ ажыл-агыйга ажыглаар черлерни бирги ээлчеге кодээ ажыл-агыйның хереглелии хандырары-биле тыпсыр, а үлетүүрге болгаш тудугга черни кодээ ажыл-агыйны чорудар соруага-биле эвес тыпсыр. Черни камналгалыг ажыглаар төлөөе, электродамчыдылга шугумнарының, харыызаның тудуун колдуунда оруктарның болгаш трассаларның унуп дургаар чорударын хоойлуда айтып турар.

Тыпсып берген чер участогун ол участоктуң бодунга чер тургузуунуң органнары кызыгаар тургускүже база черни эдилээр эргени шынзыдып турар документтиии бергижеге чедир ажыглап киирелп чер дугайында Хоойлуу хорун турар. Чер участогун ийи чыл иштинде ажыглавас болза, оон ынай ол черни ажыглаар эргези казыттынар апаар.

Чер ажыглакчылары хөрзүнүүң үнүш-дүжүттүүрүн бедидер талазы-биле эң ажыктыг хемчеглерни чорудар, хөрзүнүүң хатка болгаш сугга үредир чоруун болдурбас хүлээлгелиг. Суттарылгалыг болгаш кевирген черлерни камгалаары онза ужур-дузалыг. Ынчыг черлер кодээ ажыл-агый культураларының магадыладыг дүжүүн бээр ужурлуг.

Черни экижидер болгаш эң ажыктыг кылдыр ажыглаар хемчеглерни, ылангыя тарылга ээлчештирилгезии, суттарылганы, тулаалынчак черлерни кевирерии, суг чок черлерни суглайдырарын, хөрзүнүүң үредир чоруу-биле демиселдиң хемчеглерии, хову камгалалыының ыяш тарылгазын, мелиоративтиг ажылдарны, бок үнүштер-биле, кодээ ажыл-агый үнүштериниң аарыглары болгаш хораланчылары-биле демиселли чорударын чер хоойлуузунуң үндезиннериие айтып турар.

Бистиң республиканың ажыл-агыйларында 455 мүң гектар тарылга шөлдериниң иштинде суттарып болур чер 49 мүң гектар хире. Чөөн-Хемчиктиң сортучастогу суттарылгалыг черлерии шын ажыглап тургаш, кызыл-тастың «Саратов-29», «Невский», «Кызыл-Бас» деп сорттарының га бүрүзүнден 50—60 центнер дүжүттү ап турар. СЭКП XXII съездиин аттыг совхозпка кызыл-тастың дүжүү гадан 14 — 17 центнер болгаи. Таңдыза «Революцияның чалбыжы» колхозта черни чоп ажыглаарынче улуг сагыш салдынган. Агротехниктиг негелделарии шын чорудуп, чер ажылының эң ажыктыг системазын хереглеп, сорттуг болгаш районучуткан үрезиннерии чажыы турарының түнелиниде колхоз элээп кап чылдарда тараа болгаш мал чеми культураларын туруштуг дүжүттерии ап келген.

«Межегей», «Элегее», «Улуг-Хая» совхозтарга болгаш кодээ ажыл-агыйның дүржулга станциязында черии шын ажыглап турарының түнелиндe чыл бүрүде чаагай дүжүттер база алдынып турар. Кза-Хемде «Коммунизмче орук», «Тиилелге», Барыын-Хемчикте «Большевик» колхозтарда, «Суг-Хол», «Тыва», «УТКА 25 чылы» совхозтарда черии ажыглап турары база багай эвес.

Ынчалза-даа республиканың хой-хой ажыл-агыйларында черии ажыглап турарында четпестер хой. Республикада 84 мүң га хире тарылга шөлү хатка үредип турар. Хат үрээшкинниге удур демисел талазы-биле ажылдан кылынган хемчеглерии дыка хой ажыл-агыйлар боттандырбайн турар.

«Көк-Тей», «Улуг-Хая», «Найырал», «Чыраа-Бажы», «Тиилелге», «Межегей», СЭКП XXII съездиин аттыг совхозтар, дүржулга станциязы, Чөөн-Хемчик, Кза-Хем районнарының колхозтарын чер ажылының дилиндектер кылдыр андарар системазын чорудга бергеннер. Республикада ниитизи-биле 64 мүң гектар чайын, күзүн андарган черлерии бо аргабиле чоруткан. Дилиндектер кылдыр араалаттыр андарар система-биле кады хатка үредир хөрзүннерге хөрзүнүү андара кагбайн ажылдап кылырга, хоорзун хөрзүнүүң кырынга төвөзөр артып калыр. Мында ажыглаар техника чамдык ажылагыйларда бар. Ам чүгле ол техниканы шын ажыглаар херек. Хөрзүнүү андара кагбас андарылганы амдыызында дүржулга станциязы болгаш «Тиилелге» совхоз чорудун турар.

Хөрзүнүү ажылдап кылырының агротехниктиг аргаларынан ангыза, оон үнүш-дүжүттүүрүн бедидерииге органиктиг болгаш минералдыг чемиишидилгелер база чүгүла үжүр-дузалыг. «Межегей», «Суг-Хол», «Өөк» совхозтарын болгаш Кза-Хем районнуң ажыл-агыйларының үдуртукчулары тус черниң органиктиг чемиишидилгезии ажыглаарынче чогуур кичээнгейии салып, бир гектарга 25—30 тонна одекти, 2,5 —3 центнер чедир минералдыг чемиишидилгения теп, борбазындылаан суперфосфатты тарга культурзларының тарылгазының үезинде одурүглларга чажып турарлар.

«Найырал», «Тиилелге», «Шекпээр», «Барлык» совхозтарны эп коорге, органиктиг чемиишидилгени кончуг четпес ажыглап, элээп каш чылдарның дургузунда ону ажыглаарының планын күүсетпейн келгеннер.

Хөрзүнүү ажылдап кылырда оргалап каантар, шөлдериин кыдыглары дескилевес, тарылга ээлчештирилгезииің шөлдериниң кызыгааларын сагывас чүүлдер бар.

Чамдык ажыл-агыйлар суттарылгалыг черлерии долу ажыглавайн турар. «Найырал», «Барлык», «Шекпээр» совхозтарда суттарылгапы куду шыпарлыг чорудун турарындан тарга культураларының чавыс дүжүдун ап келген. Оларның чамдык суттарылга чок черлерден ап турар дүжүду суттарылгалыг черлериинден ажып турар чүүл бар. Бистиң республиканың кургаг агаарлыг байзалынга суттарылгалыг черлер эки дүжүттү алырының кол дозу болур. Ындыг болганда, суттарылгалыг черлерни эки сайзырадыл ажыглаары перспективтиг соруга болур ужурлуг.

Республикада геологоразведка ажылдары чорудары-биле черни тускайлап бээрин дооспайн турда-ла, чамдыкта ажылды чорудa бээр, анаа кодээ ажыл-агый органнарынын болгаш ажыл-агыйларның талазындан контроль чок болгулаар, хөрзүнүүң кырынга кадың үрей бээр чүүл бар. Орук тудуун кылырда тарылгага ажыглаар черлерни үреп, оңгарлап каантар, ындыг чорук Улуг-Хем, Таңды, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнарда бар. Ажыл-агыйлар боттары бөлиң черии камналгалыг ажыглавайн турар. Олар бажыңнарны дески шөлдерге тудар дээш тарыыр шөлдерии, харыы-даа суттарылгалыг черлерии тудуг шөлү кылып турарлар. Чижээ, «Элегее», «УТКА 25 чылы», «Барлык» совхозтарда шак ындыг, ол ажыл-агыйларның тускай эртемнигрери болгаш удуртукчуларының ол дээрге дедир агиттиимес чидириг деп чүвеиия билип тура-ла, ону кылып турарлар.

Чер хоойлуузунуң үндезиннери ниитизи-биле кол байлак болдуг черни камгалаар, ону ажыглааның экижидер, оон үнүш-дүжүттүүрүн бедидер, кодээ ажыл-агыйның хой продуктуларын алыр дугайында сагыш салышкынны хаара тутткан. Бистиң республиканың кодээ ажыл-агыйының болгаш үлетүүрүнүң ажыл-ишчилери партия биле чазактың ол сагыш салышкынынга күш-ажылчы чедиишкиннер-биле харылаан, Чер дугайында хоойлуну сагыыр соругларыны күүседиринче күжениишкиннерии салып ужурлуг.

М. ХАЗБУЛАТОВ,
республиканың кодээ ажыл-агый министриниң оралакчызы.

Бир семинарга

Чоокта чаа Моңгун-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» колхозунуң төвү—Кызыл-Хая суурда партия, совет, комсомол, профсоюзтар организациялаарының, херээженнер төвүлелиниң активчилериниң семинарын «Билиг» нитилелиниң шинда организациязы чорутkан. В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болуруның ыдыгаар семинарга «Ленин — бистиң ажыл-ишчилерниң, чаагай-даа ажыл-ишчилерниң, коммунизмге чедиишкиннерниң,

ЧАГЫГЛАР КӨВҮДЭЭН

Амыдырал хандырылгазы

Чоннуң хууда чагыын ёзугаар хеп даараар фабрика Кызылга организастаттынганыдан бээр чаа-ла чыя четкен. Ооң мурнунда даараныла фабриказының амгы баазазы амыдырал хандырыла комбинадының цехтери турган. Ательелерни будурулге чери кылдыр тускайлааны чоннуң амыдырал хандырылгазын улам экижидер, ооң бүгү хевирлерин сайзыраңгайжыдар арганы бээр.

Чоннуң чагыын ёзугаар хеп даараар фабриканы тускайлааны организас-даа, экономика-даа талазы-биле таарымчалыг болгам.

Ону бадытиаар чамдык сам-чурагайлардан көргүзейн. 1968 чылда 508 муң рубльдиң белеп продукциязын сайгарган. 1967 чылда 267 муң рубльдиң продукциязын садып сайгарган бис. Ынчан фабрика хоорайның амыдырал хандырыла комбинадынга кирип турган. Чонга ачы-дуза чедиреринiң хемчээли оскен болгаш күш-ажылдың будурукчулуу 11,1 хуу бедээн. Планда көрдүнгенинге бодаарга, чарыгдалдар 24 муң рубльже эвээмээн. Комбинаттың цеги турганындан чарыгдал 45 муң рубльге кызырылган. Амгы үеде будурулгениң ажыктыын бедидер, эвээш чарыгдалды үндурүп тургаш, хөй продукция будурерин чедип алыры — нол соруига. Ынчангаш күш-ажылдың будурукчулуун бедидер хемчегларни алганы таарымчалыг болган.

Чыя дургузунда фабрикага немелде күчү-даа шиңгээттинмээн, амыячыннар, дериг-хөрекселдер саныи-даа көвүдетпээн. Мурнундагы турган күүгүе күш-ажылдың будурукчулуун өстүргени демдеглексенчиг чүүл болур-дур.

Чедишкиннерниң үндезини чүдеи? Ательелерни болгаш мастерскаяларны боттускайлаң будурулге кылдыр организастаан соонда цех бүрүзүнүң ажылын учёттаарын, контрольдаарын чүрүмчүдүп, ону экижидер арга тургустунган. Экономиктиг ажылды үндезини-биле эде организастаан. Ажыл шагы хиянс эртер чорукту узуткап, ол талазы-биле демиселди хөй-ниити организацияары баштап турар. Күш-ажылдың будурукчулуун бедидеринче углапган организас-техниктиг ажылдарны идепкейлиг нептередирин администрация, партия, профэвилел организацияары чедип ап турар апарган. Даараан хепти каастаар чүүлдер (сөктер, янзы-бүрү хендирлер, комаалар) мурнунда чылдарда үргүлчү черишпес турган. Ам бот-тускайлаң будурулге бодунуң хереглелин баш удур көрүп, чугула материалдарны боду чагып алыр апарган.

Чоннуң чагыын ёзугаар ажылдаар, аңаа бараан болуп турар бистиң будурулгениң кижилери ажылын үргүлчү таарыштыр эде тургузар үшүрга таварлыр. Сезон аайы-биле азы моданың негелдези-биле (ону кичээнгейге алыры чугула) кандыг-бир хевирниң чагыглары көвүдээр, эвээжээр. Ынчаарда бригадаларны эде тургузуп, чамдыктарының кемигүннерин көвүдедири чугула апаар. Ону бис ам дүрген шинтирлеп турар апардывыс.

Чижээ, чайын эр улустуң чүвүрлерин даараарынга чагыы көвүдээн. Ону барымдаалап, 4 кижилиг бир бригаданы артканнарынга немээн. Чагыглар улам көвүдээн. Бригадага ам-даа 5 кижини немээн. Күсизээр ол бригаданың чамдык кемигүннерин хөй чагыглыг участоктарже чорутkан. Бо чорук амыячыннардан янзы-бүрү мөргемилдерни шиңгээдип алырын, билиин улам бедидерин негээри билдингир.

База бир чаартылга. Ол дээрге хеп септээр цехти тускайлаш, бригада аайыбиле мөргемилге өөреткени-дир. Специализастаттынган ындыг цехти тургусиан соонда хеп септээриниң хемчээли барын ийи катап улгатнан.

Севлүү үеде савыяа хөректээш, хоя-хавы, аргаан хептер аймаан чон хэйү-биле хереглеп, чагып турар. Ынчангаш ол чүүлдерни кылыр мастерлерни өөредип белетизээн.

Бистиң коллектививис чоннуң чагыын, негелдезини долу хандырарынга чүтүүлдүг. Ынчалза-даа будурулгениң хемчээлиниң өзүлдези чоннуң негелдезинге четпее. Ынчангаш киирген чагыларны узун хуусаада күүсеедип турар. Чижээ, хеп септээриниң хуусаазы үш ай чедип, а чамдыкта оондаа узамдыгып турар. Херээженнерге төннар, эр улуска төннар, костюмнер, көрөктээштер даараарының хуусаазы узун. Ол участоктарга бригадаларны остүрүп, дериг-хөрекселдерни немей тургузарын үе негей берген. Ынчалза-даа АМГЫ ҮЕДЕ ФАБРИКАНЫҢ ШӨЛҮ БИЧИИ: ОНУ АЛГЫДАРЫ ОНЗА ЧУГУЛА.

Будурулгениң хемчээлин өстүрер дээш ындыида-ла дапкыш черге ажылдаар кижилерниң санын көвүдедип келгенивис күш-ажыл камгалалының чурумунга тээрышпас. Тар, кызыы өрээлдерде амыячыннар дүрген шагзыраар, ооң уламындан күш-ажылдың будурукчулуу чавызаар, ажылдың шынары кудулаар таварылгалар бар.

Фабриканы алгыдарынга айтырыы эң чидиг айтырыг апарган. Бо чыягы план улуг, ынчангаш чаа дериягларни амыглап, ажыячыннарны немей хүлээп аяыры чугула. Ону боттандырарда будурулге шеяун алгыдар херек.

Бо айтырыгны Кызыл хөөркүүскомнуң, Амыдырал хандырыяга министерствозунуң мурнунга чеже-даа удаа тургузуп келген. Ол организациялар ателье бажыңын тудуп эгелээнинге сылдаап боттуг хемчеглер албаан. Таваан саяып киришиеш, ол бажыңны тудугчулар ара маггаш, еске объектилерже көшиен. Бо чыяын ажыглалга кирер умурлуг ол тудугну мынчаар «кыяыр» чүве болза, үүле бүтпес.

Будурулге шөлүн алгыдары чугула дээрзин база катаптаайн. Берт аймаа, уруглар хеви даараар ательелерни ажыдары негеттинип келген. Аргыглыг трикотаж хепке негелде, сонуургал уяуг. Ол участокту цех ыядыр эде тургузары чугула. Ажылдаар черниң кызыызындан бо бүгү соруягаларны күүседири берге.

Бистен хамаарышпас бергелер-биле чергелештир фабриканың ажылында четпестер база бар. Даараан чүүлдериң шынары куду, чагыгны узамдыктырары чергелиг четпестерни чайладып, мурнанчы дурмуяганы нептередир бис. Даараныягның технологиязын чаартыр, ажылдың шынарын экижидер дээш, чаа чылдан эгелеп шенелде цехти ажылдадып киришкен бис. Ажылчы чоннуң негелдезин хандырар, ленинчи юбилейниң бүгү улусчу чарыжынга төлептиг салыышкынны киирмири — бистиң фабриканың кол соруягазы.

Н. ПОЛЯКОВ,
Кызылдың даараныяга фабриказының директору.

ОТЧЁТТУГ ХУРАЛГА

СОРУЛГАЛАРНЫ АЙЫТКАН

Кызыл хоорай Советиниң «Тере-Хөл» көдээ ажыл-агый артелиниң экономиказында болгаш культура хөгжүлдезинде чедишкиннер чылдың-яа көвүдеп турар дээрзин партияның отчёт-соңгуудалыг хуралынга эш Барымның кылган илеткели тодаргай көргүзүп турар. Беш чылдың үшкү чылында колхозчу ажыл-ишчилер мал ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш ону күүгүнеге садар талазы-биле эрестиг ажылдаанының түнелинде эът болгаш дүк садарының чыя планнары долдур күүсеттинген. Мал ажылындан 278 муң рубль орулганы киирип алыр план 316 муң рубль чедир ажыр күүсеттинген. Колхоз будурулгезинде мурнакчыларның саны өзүп турар. Оон ынай колхозчуларның чаагай амыдыралының база культуразының денели база бедээн.

Ол бүгү түүлдер болза колхозта партия организациязы СЭКП ТК-ның март Пленумунуң (1965 ч.) болгаш СЭКПниң XXIII съездизиниң база СЭКП ТК-ның даргазында база Пленумнарының шинтпирлерин амыдыралга боттандырары дээш организакчы ажылды күштелдиргенинiң түнелинде чедип алдынган дээрзин илеткеачи болгаш саналбергинер демдеглээннер.

Оон-биле кады партия организациязының партийжи-политиктиг ажылында улуг четпестер бары база демдеглеттинген. Мал ажылы колхозтуң экономиказының коя үндезини. Ол хиреде-ле эң улуг четпестер ында бар болган. 1968 чылда ажыл-агыйжы эвес чоруктуң хараазы-биле 660 ажыг баш мал өлген. Ол дээрге, түгле эътти барымдаалаарга безин 2224 центнер эът болур ийикпе 21594 рубль түңнүг акша-дыр.

Колхозчулар малдың чемсуурун бижыглаарынче улуг кичээнгейни салып, эрткен чылдың чазынында түс гектар черге мал чеми тараяны чажып тараан. Тараа багай эвес дүжүттүг үнзе-даа, колхоз баштаар чер, парторганизация ажылды организастап шыдаваанының хараазы-биле оон түгле үштүң бири ажаан алдынган болгаш өскеан хар адаанче киргеп. Сиген белеткээрининiң планы түгле 48 хуу күүсеттинген.

Партия болгаш чавактың сагыш салыышкынының ачыында колхоз көдээ ажылагый техниказын четчири-биле ап турар, ынчалза-даа ону будурукчулуг ажыглавайн турар. Механизатор кадрларның билии чавыс. Ынчангаш техника үрелир, оон улам үндүр бижирир чорук хөй.

Колхозта тудуг бригадазы хөй ажылды кылып тураа-даа, партийжи-политиктиг ажылды калбартып чорударынга эң идепкейлиг киржип келгенинер.

Партияның көскү агитациязы түгээр тургустунза-даа, ында ам-даа эвээш эвес четпестер бар. Чижээ, ферма болгаш бригадаларда хаяа парторгуур үеэзинде эккеп садыглаары хомудан тургузаан. Шыныг кыяыр кидис, бремент чергелиг түүлдер малчыннарга дыка хереглеттинин турар болза-да, сельпо ону ам-даа эккелдирбээн. Чамдыкта мырыяай шай, дүс чергелиг бараяннар үзүктери бээр таварыягалар турган.

Көдээ хереглекчилер ниитилели ажылын шинтпирлиниле сегидерин хуралдан айыткан.

Партия организациязының бюрозу чурум үрекчилери-биле кошкак демисежин келгенин хурал демдеглээн. Коммунистер Н. Балган, К. Херел, С. Шавыраачы, Т. Буян, Х. Уруктаан олар партияның сагыла-чурумун удаа-дараа үрел, арагалаан турганнар.

Партияның отчёт-соңгуудалыг хуралында В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыя болурунга чедишкиннiң үжуражырымның база көдээ ажыл-агыйны көргүдер талазы-биле СЭКП ТКның октябрь Пленумунуң шинтпирлерин күүседиринче углапган соруяганы айтып турар доктаалды хүлээп алган.

Партия организациязының секретарынга эш Барым катап соңгуткан.

С. ЧИГЖИТ.
«Шынының» штаттан дашкаар корр.

делегей бо хүннерде

ЧКП ТК-ның ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХУРАЛЫ

ПРАГА. (СЭТА). Январь 7-де ЧКП ТК-ның Президиумунуң хуралы болган дугайында дыннадыгны ЧТК агентилел дамчыткан. ЧКП ТК-ның Бирги секретары А. Дубчектиң даргалаашкыны-биле болуп эрткен бодунуң хуралынга ЧКП ТК-ның Президиуму бо чылдың январь 3-те бодунуң медеглелин партияга болгаш ниитилелге канчаар көргеи дугайында айтырыгны хамыктың мурвунда чүгаалажып көрген.

Медеглелдя деткээн болгаш ооң-биле чөпшээрежип турарын илергейлээн дээрзин Президиум демдеглээн. Медеглелди чугаалажып көргенин партияның область болгаш район комитеттери, партия активиниң хуралдары ону деткээн. Бо үеде партия эге организацияларының медеглелдя чугаалажып, оларның хөй нуруузу ооң-биле чөпшээрежип турарын медеглеп турар.

Төп Комитетке келген резолюциялар болгаш чагаалар байдаазы үнелеп көорүнгедаа база чогаадыкчы ажылга болгаш январь сөөлүндеги политиканы улам ынай хөгжүдериниге таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле кылза чогуур эргежок чугула чүүлдерге хамаарыштыр-даа Президиумуның бодалынга принцип талазы-биле дүгжүп турар. Ниитилелге дүшкүүрлүг чорукту болгаш шугулдаашкыны болдуруп, бистиң улустарывыстың аразында эки харылзаяларга моондактап, ЧКП ТК-ның ноябрь болгаш декабрь пленумнарының резолюцияларында айыткан сорулгалардан ниитилелдиң кичээнгейин чардыктырып турар болуушкуннарга чөпшээрешпейн турарын резолюцияларда болгаш чагааларда илергейлээн.

Партия эге организацияларынга бо медеглелди моон соңгаар чугаалажып көөрү партияның үзел-бодалының болгаш ажыл-чорудулгазының чаңгыс аай чоруун бижыглаарынга дузалаан турары чугула дээрзин ЧКП ТК-ның Президиуму сөнаан деп, дыннадыгда демдеглээн. Ол чорук оныза чугула, түге дээрге партияның ажыл-чорудулгазының чаңгыс аай болуруп үреп турар болуушкуннар бар, а ындыг болуушкуннар амгы нарын байдалда пледе хоралыг. Ылаңгыя Төп Комитеттиң политиказынга болгаш партияның ажыл-чорудулгазының чаңгыс аай чоруунга удур углаидырган үзел-бодалдарны ажыы-биле илергейлээр дээр чамдык коммунистериниң оралдажыышкыннарын Президиум буруу шапкан. Партияның дээди органнарының чөпшээрели чокка чамдык таварылгаларда партияның шугумупга чөрүшкек идеяларны амыдыралга чаңгыс аай чорудар дээр ол идеяларны деткинип-биле резолюцияларны организастаар болгаш өскеда ол ышкаш чүүлдерни кылыр дээр чүткүлдүң фактызы шын эвес болгаш уставка чөрүшкек деп Президиум санаан. Политиктиг планнарны боттандырарынга пүгүдээшкинии, тустус кижилерже халдаар база ол ышкаш хуудустарны болгаш чажыт үндүрүгелерни үндүрер ышкаш ындыг аргаларны ажыгаарын буруу шаап көорү чөптүг дээрзин Президиум база санаан. Ындыг ходелиишкиннер бистин амыдыралывыска бүүревес болгаш таварышпас чорукту болдуруп, ажыл-ишчи демократтыг политиктиг чугаалажылгага база ажыл-чорудулгага моондактап турар.

Ылаңгыя профэвилелдерин-де болгаш еске-даа хөй-ниити организацияларда ажылдап турар коммунистер партияның ажыл-чорудулгазының чаңгыс эвиниң шынызын болгаш эргежок чугулазын тайылбырлап шыдаар дээрзинге ЧКП ТК-ның Президиуму идеген турар.

ЧКП ТК-ның Президиуму парлалгага, радиога болгаш телевидениеге партия болгаш күрүне удуртулгазын экижидер талазы-биле хемчегларниң төлевилелин чугаалажып көрген болгаш чүүлдүг деп санаан.

ЧКП ТК-ның Президиуму Чехословак Улус армиязында амгы байдалдың болгаш партийжи-политиктиг ажылдың сорулгаларының дугайында дыннадыгны база чугаалаткан.

ЧКП ТК-ның Президиуму Чехословакияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң январьда болур пленумунуң белеткелин тодаргай чугаалажып көрген деп, дыннадыгда айыткан.

Чех областарда партия ажылын удуртур талазы-биле Бюронуң болгаш СКП Төп Комитединиң туружун өөренип көргеш, Президиум болур-чогууру-биле чугаалажып көрген соонда, эртемнер кандидады, ЧССР-ниң федералдыг чазаанның даргазының оралакчызының албан-дужаалында амдыгаа чедир ажылдап турар профессор Петер Цолотканы словак улустуң төлээлекчизи кылдыр федералдыг хуралдың даргазының албан-дужаалынга депшидерин Национал фронтунуң Төп Комитединге Чехословакияның Коммунистиг партиязы санаалдазын деп, ЧКП Төп Комитединге сүмелээр дугайында түңнелди чаңгыс аай кылган. Январьдан бээр партияның көскү төлээлекчизи болган Йозеф Смрковский партияның кызыы удуртулгазының кежигүнүнге моон соңгаар-даа артар дээрзин Президиум бадыткаан. Моондиле холбаштыр ооң кандидатуразын Улус палатазының даргазынга болгаш федералдыг хуралдың даргазының бирги оралакчызынга депшидерин Төп Комитетке сүмелээрин шинтпирлээн.

Президиум Националдар палатазының даргазының 'албан-дужаалынга Далибор Ганести ЧКП-ден кандидат кылдыр депшидерин сүмелээр деп шинтпирлээн. Словак национал төвүлел ону ол палатага депутатка депшиткен.

Александрос Панагулис— премьер-министриниң амыдыралынга халдаан болгаш догуиаан турар ёзу-чурумну дүжүрер орайдажыышкын кылган дээш яавалага онаажып, шаажылдып өлүртүр кылдыр шинтпирген грек патриот, демократия болгаш хамаарышпас чорук дээш демиселчи.
Ам А. Панагулис Этина ортулукта кара-бажыңнаттырып турар.

ЧУРУКТА: А. Панагулис шериг судунуң мурнунда.

ЮПИ—СЭТА-ның фотозу.

Кады ажылдажылга калбарып турар

ПАРИЖ. СЭТА-ның корреспондентизи А. Красиковтуң дамчытканы болза: Эртем-техника болгаш экономика кады ажылдамылга талазы-биле совет-француз холушкан комиссиялың эзлечиглиг сессиязы бодунуң ажылын Францияның найысылаяынга дооскан. Маңаа холбаштыр СЭТА-ның корреспондентизи бо хүннерде Парижке кылдынган ажылдың түңнелдеринге үнелээшинии бээрин комиссияның ийи даргазы — ССРЭниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Кириллинден болгаш Францияның даштыны херектер министри Мишель Дебреден дилээн.

Ол айтырыгга харылавышаан, В. А. Кириллинниң чугаалааны болза: «Улуг комиссияның» үшкү сессиязын эрттиргени бистиң ийи чурттарывыстың аразында найыралчы яды амылдажылганы улам ыңай хөгжүдеринге чаа үе-чада болур деп санап турар бис. Совет Эвилели-даа, Франция-даа экономика, эртем-техника, культура талазы-биле бот-бодунга ажыктыг ажыл-ишчи харылзаяларны калбартыры дээш турмуп турар. А ол чорук ССРЭ-ниң болгаш Францияның политика талазы-биле кады ажылдажылгазынга эки перспективаларны ажыдып турар, делегей тайбыңын быжыглаарының эрге-ажыктарынга, ындыг болганда бистиң планетавыстың улустарының эрге-ажыктарынга ол дүгжүр».

Бодунуң талазындан Мишель Дебрениң демдеглээнин: эртем-техника болгаш экономика кады ажылдажылга талазы-биле совет-француз холушкан комиссияның үшкү сессиязының киржикчилери бо үеге чедир Совет Эвилели биле Франциянның аразында кады ажылдажылгага чедип алдынган түңнелдерниң «идегелдиг» шынарын демдеглээн. «Улуг комиссияның» сессиязының доозуягаиы-биле келир үеде кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдериниң перспективалары ам база-ла ындыг идегел-биле көстүп турар-дыр» деп, Франциянның даштыны херектер министри чугаалаан.

Совет Эвилелиниге президент де Голльдуң аян-чөруунуң доозуягаи түңнелиниде 1966 чылдың июнь 30-де ийи талаяның ат салган декларациязынга дүүштүр совет-француз кады ажылдажылганы планнаар болгаш таарыштырар талазы-биле доктаамал ажылдаар орган—«Улуг комиссияны» тургускан. Ооң Парижке бо чылдың январьда үшкү сессиязының ажылынга ийи чурттарның министрлери, төп болгаш эртем албан черлериниң удуртукчулары, улуг эртемденнери болгаш туснай эртемниглери киришкен.

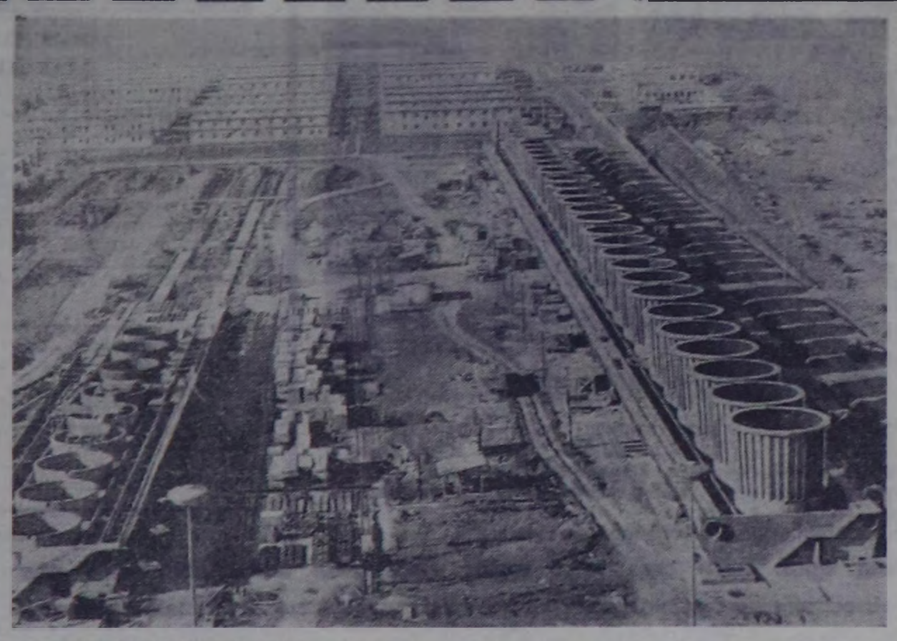
Суд эгелээр

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Сирхан Б. Сирханның херээниң талазы-биле суд чорудулгазы Лос-Анджелеске эгелээр дээрзин чарлаан. Сенат кежигүнү демократ Роберт Кеннедини олүргеи дээш ону буруудадып турар. Калифорния штатка эге соңгулдага соңгулда мурнуның кампаниязы чоруп турда тиилээн соонда гостиницага үүве чугаалап турган үезинде Роберт Кеннедини 1968 чылдың июнь 5 дүнезинде олүргеп.

Лос-Анджелеске болган хадаптың үезинден бээр чеди ай ажыг үе эрткен. Ындыг болза-даа сенат кежигүнү Кеннеди сүлчээниң айыылынга таварышкан бе азы ону чаңгыс кижи бодунуң кара туразы-биле олүргеп бе дээрзин америк хөй-ниити ыынчага чедир билбес боор. Чурттуң эргечагыргалары бо дугайын дуюкаа эрттирип турар.

Телевиденненнiң хөй миллион америк көрүкчүлеринге көзүлдүр-ле Р. Кеннедини олүргени, а боолаан соонда Сирханны дораан-на ол-ла черинге тудуп алганы билдингир болгай. Сирхан ынчаарда хол боолуг турган. Ооң бажыңындан хүн демдеглелин база тып алган, ында бижээни: «Кеннедини 1968 чылдың июнь 5-тиң бетинде олүрер ужурлуг». Ындыг болза-даа ол хире маргыш чок факт, материалдар бар турда-ла америк эрге-чагыргалар судту эгелээрин далашпаан. Сирхан болчукчузун каш удаа солаан, а олар «керекти ыдыындан кыра танывар» дээр чылдак-биле суд чорудулгазын соңгаарладырын чедип ап келген.

Судка белеткенишаан, эрге-чагыргалар «Даласс төөгүзүнүң» катаптаарындан кортказ, оваарымчалыг чоруктуң хөй хемчегларин баш бурунгаар алган. Президент Джон Кеннедини олүргеп дээш буруудаттырган Освальды Даласска полиция участогуига боолап олүргеп деп чүве билдингир болгай. Лос-Анджелесте суд залын болгаш Сирханның залче кирер коридорну ок отпес кац плиталар-биле тестеп каап, а ам керектенниң чыдар кара-бажың өрээлинде камгалаллы күштелдиргеп.

ВЕНГР УЛУС РЕСПУБЛИКА. Дьёдьёш хоорайда Юрий Гагарин аттыг электростанция тудуп турар. Чурттуң эң улуг электростанцияларының бирээзи ол. Тудут доостурга ооң күчү-шыдалы 800 муң киловатт чедер. Баштайгы энергоагрегат бо чылдың февральда ажыглаалга кирер.

ЧУРУКТА: тудуп турар электростанцияның девизизэриниң аяи-шинчизи.

МТИ—СЭТА-ның фотозу.

«Улуг комиссияның» үшкү сессиязының түңнелдери

ПАРИЖ. (СЭТА). 1966 чылдың июнь 30-де совет-француз декларациязга дүүштүр тургускан доктаамал ажылдаар совет-француз холушкак комиссияның («Улуг комиссияның») үшкү сессиязы Франциянның даштыны херектер министри М. Дебрениң даргалаашкыны-биле 1969 чылдың январь 3-тен 8-не чедир Парижке болуп эрткен дээрзин ында парлаан дыннадыгда чугаалаан. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитединиң даргазы В. А. Кириллин совет төлээлерин баштаан. Комиссия Совет Эвилели биле Франциянның аразында эртем-техника, экономика болгаш садыг кады ажылдажылгазының, космос делегемин шиңгээдип алыр, атомнуг энергияны болгаш өөнүг телевиденнени ажыглаар талазы-биле кады ажылдажылганың айтырыгларын чугаалашкан. Француз совет садыг палатазының ажыл-чорудулгазының дугайында отчёттуу дыннаан.

Комиссия эртем-техника болгаш экономика кады ажылдажылганың совет-француз холушкак комиссияның («Биче комиссияның») 1968 чылдың декабрь 18-тен 20-ге чедир Москвага болуп эрткен 5-ки сессиязының ажылынын дугайында отчёттуу дыннаан болгаш эртем-техниктиг айтырыгларны кады дугуржур талазы-биле кады ажылдажылганың хөгжүлдезинге чедип алдынган чедишкиннерин демдеглээн.

Ийи талалар 1968 чылдың январьда комиссияның сессиязының соонда садыг солчулгаларының түңнелдерин үндүрген болгаш дериг-биле хандырарынга чагыгларның темпилериниң эзээн бедээнин күүсел ханыышкыны-биле демдеглээн. 1968 чылда ийи чурттарның аразында садыг солчулгаазының хемчээли 1967 чылдыы-биле деңнээрге, чаазы-биле эзээп калбарганын болгаш келир үеде ооң улам ыңай көвүдээрин санаан болгаш келир үеде ооң улам ыңай көвүдээрин санаан болгаш ону улам ыңай хөгжүдеринге таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле кылза чогуур эргежок чугула чүүлдерге хамаарыштыр-даа Президиумуның бодалынга принцип талазы-биле дүгжүп турар. Ниитилелге дүшкүүрлүг чорукту болгаш шугулдаашкыны болдуруп, бистиң улустарывыстың аразында эки харылзаяларга моондактап, ЧКП ТК-ның ноябрь болгаш декабрь пленумнарының резолюцияларында айыткан сорулгалардан ниитилелдиң кичээнгейин чардыктырып турар болуушкунларга чөпшээрешпейн турарын резолюцияларда болгаш чагааларда илергейлээн.

Партия эге организацияларынга бо медеглелди моон соңгаар чугаалажып көөрү партияның үзел-бодалының болгаш ажыл-чорудулгазының чаңгыс аай чоруун бижыглаарынга дузалаан турары чугула дээрзин ЧКП ТК-ның Президиуму сөнаан деп, дыннадыгда демдеглээн. Ол чорук оныза чугула, түге дээрге партияның ажыл-чорудулгазының чаңгыс аай болуруп үреп турар болуушкуннар бар, а ындыг болуушкуннар амгы нарын байдалда пледе хоралыг. Ылаңгыя Төп Комитеттиң политиказынга болгаш партияның ажыл-чорудулгазының чаңгыс аай чоруунга удур углаидырган үзел-бодалдарны ажыы-биле илергейлээр дээр чамдык коммунистериниң оралдажыышкыннарын Президиум буруу шапкан. Партияның дээди органнарының чөпшээрели чокка чамдык таварылгаларда партияның шугумупга чөрүшкек идеяларны амыдыралга чаңгыс аай чорудар дээр ол идеяларны деткинип-биле резолюцияларны организастаар болгаш өскеда ол ышкаш чүүлдерни кылыр дээр чүткүлдүң фактызы шын эвес болгаш уставка чөрүшкек деп Президиум санаан. Политиктиг планнарны боттандырарынга пүгүдээшкинии, тустус кижилерже халдаар база ол ышкаш хуудустарны болгаш чажыт үндүрүгелерни үндүрер ышкаш ындыг аргаларны ажыгаарын буруу шаап көорү чөптүг дээрзин Президиум база санаан. Ындыг ходелиишкиннер бистин амыдыралывыска бүүревес болгаш таварышпас чорукту болдуруп, ажыл-ишчи демократтыг политиктиг чугаалажылгага база ажыл-чорудулгага моондактап турар.

Ылаңгыя профэвилелдерин-де болгаш еске-даа хөй-ниити организацияларда ажылдап турар коммунистер партияның ажыл-чорудулгазының чаңгыс эвиниң шынызын болгаш эргежок чугулазын тайылбырлап шыдаар дээрзинге ЧКП ТК-ның Президиуму идеген турар.

ЧКП ТК-ның Президиуму парлалгага, радиога болгаш телевиденнеге партия болгаш күрүне удуртулгазын экижидер талазы-биле хемчегларниң төлевилелин чугаалажып көрген болгаш чүүлдүг деп санаан.

ЧКП ТК-ның Президиуму Чехословак Улус армиязында амгы байдалдың болгаш партийжи-политиктиг ажылдың сорулгаларының дугайында дыннадыгны база чугаалаткан.

ЧКП ТК-ның Президиуму Чехословакияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң январьда болур пленумунуң белеткелин тодаргай чугаалажып көрген деп, дыннадыгда айыткан.

Чех областарда партия ажылын удуртур талазы-биле Бюронуң болгаш СКП Төп Комитединиң туружун өөренип көргеш, Президиум болур-чогууру-биле чугаалажып көрген соонда, эртемнер кандидады, ЧССР-ниң федералдыг чазаанның даргазының оралакчызының албан-дужаалында амдыгаа чедир ажылдап турар профессор Петер Цолотканы словак улустуң төлээлекчизи кылдыр федералдыг хуралдың даргазының албан-дужаалынга депшидерин Национал фронтунуң Төп Комитединге Чехословакияның Коммунистиг партиязы санаалдазын деп, ЧКП Төп Комитединге сүмелээр дугайында түңнелди чаңгыс аай кылган. Январьдан бээр партияның көскү төлээлекчизи болган Йозеф Смрковский партияның кызыы удуртулгазының кежигүнүнге моон соңгаар-даа артар дээрзин Президиум бадыткаан. Моондиле холбаштыр ооң кандидатуразын Улус палатазының даргазынга болгаш федералдыг хуралдың даргазының бирги оралакчызынга депшидерин Төп Комитетке сүмелээрин шинтпирлээн.

Президиум Националдар палатазының даргазының 'албан-дужаалынга Далибор Ганести ЧКП-ден кандидат кылдыр депшидерин сүмелээр деп шинтпирлээн. Словак национал төвүлел ону ол палатага депутатка депшиткен.

Александрос Панагулис— премьер-министриниң амыдыралынга халдаан болгаш догуиаан турар ёзу-чурумну дүжүрер орайдажыышкын кылган дээш яавалага онаажып, шаажылдып өлүртүр кылдыр шинтпирген грек патриот, демократия болгаш хамаарышпас чорук дээш демиселчи.
Ам А. Панагулис Этина ортулукта кара-бажыңнаттырып турар.

ЧУРУКТА: А. Панагулис шериг судунуң мурнунда.

ЮПИ—СЭТА-ның фотозу.

Кады ажылдажылга калбарып турар

ПАРИЖ. СЭТА-ның корреспондентизи А. Красиковтуң дамчытканы болза: Эртем-техника болгаш экономика кады ажылдамылга талазы-биле совет-француз холушкан комиссиялың эзлечиглиг сессиязы бодунуң ажылын Франциияның найысылаяынга дооскан. Маңаа холбаштыр СЭТА-ның корреспондентизи бо хүннерде Парижке кылдынган ажылдың түңнелдеринге үнелээшинии бээрин комиссияның ийи даргазы — ССРЭниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Кириллинден болгаш Франциияның даштыны херектер министри Мишель Дебреден дилээн.

Ол айтырыгга харылавышаан, В. А. Кириллинниң чугаалааны болза: «Улуг комиссияның» үшкү сессиязын эрттиргени бистиң ийи чурттарывыстың аразында найыралчы яды амылдажылганы улам ыңай хөгжүдеринге чаа үе-чада болур деп санап турар бис. Совет Эвилели-даа, Франция-даа экономика, эртем-техника, культура талазы-биле бот-бодунга ажыктыг ажыл-ишчи харылзаяларны калбартыры дээш турмуп турар. А ол чорук ССРЭ-ниң болгаш Франциияның политика талазы-биле кады ажылдажылгазынга эки перспективаларны ажыдып турар, делегей тайбыңын быжыглаарының эрге-ажыктарынга, ындыг болганда бистиң планетавыстың улустарының эрге-ажыктарынга ол дүгжүр».

Бодунуң талазындан Мишель Дебрениң демдеглээнин: эртем-техника болгаш экономика кады ажылдажылга талазы-биле совет-француз холушкан комиссияның үшкү сессиязының киржикчилери бо үеге чедир Совет Эвилели биле Франциянның аразында кады ажылдажылгага чедип алдынган түңнелдерниң «идегелдиг» шынарын демдеглээн. «Улуг комиссияның» сессиязының доозуягаиы-биле келир үеде кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдериниң перспективалары ам база-ла ындыг идегел-биле көстүп турар-дыр» деп, Франциянның даштыны херектер министри чугаалаан.

Совет Эвилелиниге президент де Голльдуң аян-чөруунуң доозуягаи түңнелиниде 1966 чылдың июнь 30-де ийи талаяның ат салган декларациязынга дүүштүр совет-француз кады ажылдажылганы планнаар болгаш таарыштырар талазы-биле доктаамал ажылдаар орган—«Улуг комиссияны» тургускан. Ооң Парижке бо чылдың январьда үшкү сессиязының ажылынга ийи чурттарның министрлери, төп болгаш эртем албан черлериниң удуртукчулары, улуг эртемденнери болгаш туснай эртемниглери киришкен.

МОСКВА. «Революцияның чалбыжы» типографияның коллективи В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга аддар кылдыр социалистиг хүзөлгелерин албышаан, беш чыл планын хуусаа бетинде — 1970 чылдың июль 20-де күүседирин шиитирлээн.

Европаның, Азияның, Африканың болгаш Латин Американың улустарының дылдарынга үндүрүп турары В. И. Ленинниң чогаалдарын ол типографияда парлап турар. Кайгамчык хүнге чедир В. И. Ленинниң чогаалдарының чүс хире үндүрүлгезин түс-түс дылдарга парлаар.

ЧУРУКТА: белен продукцияны контрольдаар участоктуң мастери Е. Я. Абрамова В. И. Ленинниң француз дылга парлаан шилиндек чогаалдарының белен томнарын хынап тур.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Культура одаглары

ОКТЯБРЬНЫҢ социалистиг Улуг революциязының тиилелгези чоннуң культурлуг амыдыралының хөгжүлдезинге улуг рольду ойнаан. Коммунистиг партия, Совет чазак чоннуң уран талантызының сайзыралыынча хүн бүрү сагыш салып, культура албан черлериниң четкизин калбартырынга хөй түңнүг ажыл-ижөөгүнни харам чоока берип турар. Амгы үеде бистиң чуртувустуң эң ыраак булуңнарында безин Культура башкыларының, кызыл-булуңнар ажылдап турар.

1944 чылда Бай-Тайга районнуң девисизээринге түүле чаңгыс ыяк, библиотека ажылдап турган. А ам ында ийи Культура башкыңы, дөрт ыяк, чеди библиотека, он чеди кызыл-булуң база музыка школазы бар. Район төвүнде чоннуң культурлуг дыштанылгазын организастаарынга база уран чүүл бөлгүмнериниң ажылдаарынга таарымчалыг, делгем экранныг Культура башкыңын ажыглаага киирген. Ол ышкаш Шүйда кодээ клубту делгем экранныг Культура башкыңы кылдыр эдээ кыяган. Ол чорук чөн ортузунга культура-массалыг ажылдарны калбартып чорударынга таарымчалыг байдалды тургускан.

Районнуң культура албан черлери партия, совет органнар-биле, комсомол, профзивлеел болгаш өске-даа хөй-нийти организацияларының-биле бызыг харылзаалыг, бир демниг ажылдап турар. Кара-Хөлдүк кодээ клуву, Тээлиниң Культура башкыңы чоннуң калбак массазын уран чүүлге хаара тударда хөй-нийти организацияларынга даянып келген. Тус-тус агитквартираар аайы-биле концерттерни организастап турар. Районнуң культура башкыңарында болгаш клубтарында шупту 20 бөлгүм тургустунган. Оларның иштинде нийти ырнык, оркестрниң, танцының, уран номчулганың бөлгүмнери үзүктел чөн ажылдап турар. Ында 280 ажыг кижи хаара туттунган. Бот-тывыңгыр уран чүүл ажылынга идепкейлиг киржип, бөттарының талантызын чонга бараалгадып турар хөй-нийтичи кижилер бисте эвээш эвес. С. Донгак, Б. Дамба, Х. Чыган, С. Мар-оол, Л. Очур, Б. Алдын-оол оларның уран талантызын чөн магадап көргөн.

Бо өөредилгө чылында Тээлиде уруглардың музыка школазында 75 кижи фортепьяно, баян класстарында өөренип турар. Музыка башкылары Г. Кандан, Б. Чамбыт, Х. Анчыма аныяктарның концерт белеткелинге дузаламып, программага кандыг номерлерни киирерин сүмелеп берип турар.

Чамдык кодээ Советтер база колхоз баштаар черлери культура албан черлериниң материалдыг баазазын быжыглаарынга практиктиг дузаны чедирип келген. Шүйда Культурэ башкыңынга дериг-херекселдер садып алыры-биле кодээ Совет 300 рубльди, колхоз баштаар чери 500 рубльди үндүрүп берген. «Кара-Хөл», «Мурнакчы» колхозтарда клубтарның, библиотекаларның септелгезин ой-шаанда чорутканы, одаар үүл-биле бүрүн хандырган.

Беш ажыл, ийи дыштанып хүннүг неделяже шилчээни-биле чергелештир культура албан черлериниң харылсаалгазы база бедээн. Ындыг турбуже бистиң чамдын клубтарывыста чоннуң дыштанылгазын таарыштыр организастап шыдаавайн турар. Концерттерниң белеткели ношкан, уткашыңар талазы-биле чедир белеткеттинмээн номерлерни сценаже үндүрбээн чорукчар ам-даа бар. Ажыл ыябас арагачы чалгаалаарны сөйгалап илереткен шоодуглуг күүселделер программаларда эвээш. Бөт-тывыңгыр уран чүүл бөлгүмнери концерт программазын хүннүң темазынга дүүштүр янзы-бүрү ыяктарга шилчээр. Районнуң Культура башкыңының методистери, инструкторлары кодээ клубтарга методиктиг, практиктиг дуза чедирбейн турар. Кодээ ажыл-агыйның сезоннуг ажылдарының үезинде чоннуң культурлуг негелдезин чедир хандырбайн, ырак черлерде чурттап турар малчыннарга кино көрүлдезин организаставайн турар. Ферма, бригадалар төптеринде чамдык нызыл-булуңнар четче дериттинмээн болгаш доктаамал ажылдавас, эзэн тургулаар таварылгалар кайы хөй.

Районнуң культура албан черлери В. И. Ленинниң төрүттүнгениниң бээр 100 чыл болур өөнга төлептинг ушуражыр соруглга-биле чоннуң культура хандырылгазының шынарын улам экижидер хүлээгелиг.

В. СОЯН.

Бай-Тайга райкүүскомнуң даргазының орлакчызы.

ӨӨРЕНИКЧИЛЕРГЕ ПОЛИТИНФОРМАЦИЯ

Өөренимчилериниң идей-политиктиг кижизидилгезинге политинформация улуг рольдуг. Элээди уруглардың моральдыг мозу-шынарын быжыглаарынга, иштинги болгаш даштыкы чүгүлә болуушкуннарны оларның билип алырынга, коммунистиг тургулуушкунда кижилериниң чедишкиннерибиле таныштырарынга политинформацияның ужур-дужаалы улуг.

Класстан дашкаар бо чүгүлә ажылазы чамдыкта чедимче чок эрттирер болгаш чедир үнелевейн баар чоруктар кайда-даа класс удуртукчуларында бар.

Политинформацияны эрөнгей, чаңыс деңнелге эрттирерге өөреникчилерге оон ажыы эвээш. Класс удуртукчуларының таалыдан тодаргай удуртулга чок, ону үүлгеп өөренимчилер боттары эрттирер болза ол эрөнгей апаар.

Бистиң коллективке чоруткан ажылдарның түңнелин анализтеп көргеш, уруглар кижизидилгезиниң политиктиг системазынга политинформация улуг салдарлыг дээрзин бедик харысаалга-биле чугаалаар болдур бис. Политинформацияны неделяда 1—2 катап тодаргай хүнде чорудары чүгүлә, а бистиң школада ону четверг санныкта эрттирип турар.

Политинформацияларның темазын шилип алыры чүгүлә. Теманы шилип ап тура, ону тодаргай, амыдыралчы болуушкуннар-биле байдыш, класстың, школаның мурнунда салдынып турар соруглаларны күүседиринче утпаадыраар болза эки. Чүгүлә доктаал-шиитиирни ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң Дээди Советиниң сессияларының материалдарын болгаш оон-даа өске хөй айтырыгларны таныштырып болур.

Делегей байдалының талазы-биле алыр болза, «Демисежип турар Вьетнам», «Чоокку Чээн чүкте байдал», «Чехословакияда байдал», коммунистиг болгаш ажылчың партияларның Москвага болуп чөвүдел хуралынга белеткел дугайында чугаалаар болгай.

Совет аныяктарның Төрээн чурт дээш демиселиниң дугайында коммунизм тургулуушкунуна аныяктарның киржилгезин демдеглээри солун. Совет эртемниң, техниканың, культураның чедишкиннериниң дугайында политинформациядан уруглар хөйүү билип алыр.

Политинформация солун, дээштиг болур төлээде, оон материалдарын билдилиг-биле шилип алыр херек. Радио, телевидение, төп болгаш чер-чер солуннарын, янзы-бүрү журналдарны үргүлчү ажыглап турган чыыр ужуралдыр. Чечен чогаалдардан болгаш хүн бүрүнүң парлалгазындан солун фактыларны ушта биижип алыр. Рассказ азы беседа аргазын 5—8 класстарга үргүлчү ажыглаар херек. Тодаргай материал чок, эргежок чүгүлә түңнеделер кылбас болза, башкының чугаазы уруглага чалгаарааччыг болур. Политиктиг темаларга беседаларга дирит сөс, солун факт кезээде херек.

Политинформацияларга: чуруктарны, плакаттарны, диафильмилерни, диаграммаларны, карталарны ажыглаары база чүгүлә. Делегей картазы база херек.

Болуушкуннар болуп турар күрүнелерни азы хоорайларны картага онзалап демдеглеп алырга өөреникчилерниң кичээлгейни хаара турар.

Кандыг-даа айтырыгларны белеткээри башкының уран мергежилиндиги кол хамааржыр. Кандыг-даа парын болуушкуннар дугайын ынаа-ла бөдүүн, чедимчелиг кылдыр таймылбырлаары чүгүлә.

Бистиң 5-ки, 6-гы классчыларывыс солуннардан, журналдардан материалдар чыырынга дузалажып турар. Олар боттарының билип алган солун үүлгедерин азы номчаан номунуң дугайында чугаалап болурдар. Бо бүгү өөреникчилерни солун, сеткүүл номчуурунга, херек радиопрограммыдылгалар дыңнаарынга, киноолар көөрүнге чаңчыктырар. 5—6 класстарның өөреникчилери парын эвес диаграммалар, бөдүүн схемалар, бүдүрүлге мурнакчыларының дугайында медээлер чыып болур.

ССРЭ-ниң болгаш даштыкы чурттарның амыдыралында онзагай айтырыглар талазы-биле политинформацияны үстүү класстарга кичээл эгезинде 3—5 минута дургузунда чорудуп болур. Ол болза өөреникчилерниң билиин быжыглаарынга дузалаар. Үстүү класстарның өөреникчилери политинформацияны боттары чорудар кыдыр чедип алыры черле чүгүлә.

Политинформацияның планынга мындыг айтырыгларны чижеглеп киирип болур: политинформацияның темазы, оон соруглазы, кол айтырыглар, беседа үезинде өөреникчилерниң билип алза чогуур кол түңнелдерни ушта биижирип. Политинформацияның утказындан ангыда, оон хевирин азы чугаалап турар өөреникчиниң материалды каичаар ажыглап турарын, чугаазының культуразын көөр апаар.

Политинформацияның сайгарылгазын үргүлчү кылып турза эки. Баштай эң эки беседекчиг, шыырак, өөреникчилерни эвилелдээш оон соонда шупту өөренимчилер политинформацияны белеткеп, эрттирип турарын чедип алыр.

М. ДАМДЫНЧАП.

Кызылдың № 2 школазының директору.

КУЛЬТУРАДА чаа шүүлдер

СОЛУН КОНЦЕРТТЕР

«Улуг-Хая» совхозтуң № 1 салбырының төвү Арыг-Бажы суурда кудумчу болгаш квартал дар аайы-биле агитквартираны тургускулаан. Ол агитквартираларны школада партия эге организациязының секретары Ирина Оюн билдиглиг башкарып, ында эң шыырак башкыларны түс-түс бижыглаан. Олар ол бижыглаан черлеринге доктаамал барып лекция, беседаларны чорудуп турары-биле кады бот-тывыңгыр артистерниң квартал дар аайы-биле суурга бирги черги дээш концерттерин үндүрүп эгелээн. Баштайгы коппертти Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады Толдуг-Әмик башкан артистер эгелээн.

Оларның үндүрүп турар концерттери утка-шынары эки, номерлери янзы-бүрү темалардыг болуп турары солун. Баштай ойнаан 4 квартал дардан Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының концерти онза солун болган. Ында ферманың бүгү коллективи киржип турар. Ылаңгыя улуг назылыг саанчылар Сулаанай Күжүгет, Түлүш Ширмаа олар аныяк артистерден дузак чок ырлап, көрүкчүлериниң хүндүткелин чаалап алганнар. Ол ышкаш улуг назылыг өг-бүле Иван, Татьяна Сыналлар ырлап доозуптарга, зал иштин шимээргеп, катап-катап адыш часкап турганнар.

Бо үстүнде адаанывыс ферманың саанчыларының, малчыларының хөй кижи киржикчилиг концерти өске квартал дар концерттеринден черле эки деп жюри мактап демдеглээн. Арткан квартал дар ам-даа үргүлчүлеп турар.

Ынчангаш дыштанып хүннерде Арыг-Бажы суурнуң Культура башкыңы кырган-даа, аныяк-даа кижилериниң долдур олуруптары чаңчыл апарган. Бо эгелээшкинге Арыг-Бажы 8 чыл школазының башкыларының үлүг-хуузу улуг деп чүвени чугаалаары өөрүнчүг-дүр.

А. ТУГАРЖАП.

Чедиишкинни күзевишаан

Өрткен дыштанылга хүнүнүн бүдүүзүнде «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң Эйлиг-Хем бригадазының ботгырынгыр артистери бистиң Ийи-Тал суурувуска концерттиг аалдап чораанар.

Аалчылар концертти сураг-жаан «Алаак кезип, шаттар кырлап», «Чарлыышкын» деп ырлары-биле эгелээн. Ырларны үнерге таарыштыр тургусканы черле чогумчалыг. Бот-тывыңгыр аныяк артистериниң ырлаары болгаш танпыларны аваангыр ээлдек күүсеткени көрүкчүлерниң улуг үнелелин алган.

Оон ынай аалчыларның концертинин бир онзагай түүлү 40-деп 50 хар чедир навыларны хөйү-биле киниритиргени көрүкчүлериниң сонуургалын узам улгаттырган. Хоочуннарының арасындан Татьяна Доржунун «Кадарчыны». Кызыл-оол Сиилиниин «Алдын дашка» деп улустун ырларын, хераженнеп ансамблинин «Теве-Хая», «Кылын оъдун камгалаалы», «Чаа суурум» деп ырларны күүсеткени тергиин эки.

К. СТАЛ-ООЛ.

Улуг-Хем район.

КЫРГЫЗ ССР. Шапкын Иссык-Атинка хем аянан, Кыргыс Ала-Тоонуң чурумалыг нөгаан даг зэмминериниң иштинде республиканың база бир хоочун курорту бар. Аңаа минералдыг сугларның болгаш малгаштың дузазы-биле ай бүрүзүнде 400 кижи эмнеңип турар. Иссык-Ата Ортаакы Азияның база бир эң дээре курорту болуп, малбаа-биле сурагмаан.

ЧУРУКТА: Иссык-Ата курортта чаа корпус.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Номчулга конференциязы

Чөөн-Хемчик районнуң Шөмс суурга, ында көдээ библиотека эргелекчизи Маннавының организастаамы-биле клубка О. Сагаан-оолдуң «Достестер» деп романынга номчулга конференциязы эрткен. Орта Шөмс ортумак школазының башкылар коллективи, колхозтуң интеллигенциязы болгаш өске-даа колхозчулар идепкейлиг киржип, ук романда кол-кол маадырларның талазы-биле боттарының санал-оналарын берген. Романда болуушкуннар бистиң Тывавының колхоз, совхозтар бүрүзүнде хүн бүрүде таварыжы бээр деп чүвени парторг Донзак Самдан, школа башкылары Хомушку Кувискаал, Сазчак Конгар, Ондар Алдын-оол дээш өскелер-даа чугаалаан. Романда бистиң Тывавының колхозтарының бежен чылдар үезинде амыдыралын шыны-биле көргүскенин демдеглээн.

Б. КОМБУ.

Спорт

АНЫЯКТАР ГРОССМЕЙСТЕРЛЕРНИ АТАКАЛАП ТУРАР

ГАСТИНГС. (СЭТА). Делегей чемпиону чораан В. Смыслов делегейниң шыдыраа маргылдаазының тоску салынга база бир тиилелгени чедип алган. Ол 24-кү көште Ч. Коттнауэрге (Англия) ашгырышкын таварыштырган. Ийиги черни алган С. Глигорич голландыг Р. Хартокту уткан. Ам Смыслов 7,5, Глигорич—7 удуглуг.

СЭТА-ның корреспондентиниг-биле чугаалашкан, Смыслов мынча дээн:

— Бо чылын тос киржикчилиг болуруның орнунга 12 киржикчилиг болган Гастинге маргылдаазы түлүктүг демиселге эртип турар. Чижээлээргe, мээң салыгларымның хөйү түңнел чедип алыры узамдыкка, улуг күженнишкиннер негеттинер кылдыр арткан. Маргылдаада мээң биле Глигоричиден ангыда, аныяк, талантылыг мастерлер дидим болгаш идепкейлиг ойнап турар, хамык ужур шак ында.

Хөй англи көрүкчүлериниң чурттажы Раймонд Киннин болгаш совет шыдыраачы Владимир Тукмаковтуң ойнаарын олар сонуургап турар. Олар маргылдааның эң эгезинден тура-да мурнаннарны «ызырты сүрүп» чоруп турар. Ким 6,5, Тукмаков 5,5 удугуг болгаш австралий М. Фуллер-биле доостунмаан бир салыгаат. Ол салыг хайым болур хире.

Редакторнуң орлакчызы Д. О. БЕГЗИ.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ СҮМЕЛЕП ТУР

Уругларның телевизор көрүлдези

Телевизорнуң эң-не негелде чок болгаш бердинген көрүкчүдери уруглар. Олар телевизор дамчыдылгазын шуптузун көөрүнге белеңнер. Ол чорук оларның хүн чурумун үреп, кадыынга хоралыг салдарны чедирер. Ылаңгыя уругларның нерв системазынга багай салдарлыг.

Бичии назылыг уругларны болгаш нерв системазы кошкак уругларны теледамчыдылгалар эмин эртир хөлзелиптер. Уругларның боттары безин теледамчыдылганы янзы-бүрү кылдыр хүлээп ап олурарлар. Чамдыктары ону шимчээшкин чок сонуургалдыг көрүп олурла, а чамдыктары сагыш човаашкынныг көргүп көөрлер. Теледамчыдылганың көргүскени уругларга киночуруктарның, чугааларның маадырларынга таварышкан бергелерни, түргегелдерни чамдыктары сонуургалдыг, өскелери сагыш човап, көргүп көөр. Ынчангаш уругларга дамчыдылганың соолгүне «Бичиилер, шөлээн дүнебиле» деп адрести киргени оларның шөлээн ам удуурунга сүме болуп турар.

Нерв системазы кошкак уругларга улуур мурнунда көргүнчүг тоолдар номчуурун, эмин эртир шимчээшкинниг, хөглүг оюннар ойнаарын сүмелевес. Маңаа теледамчыдылга база хамаарыжыр. Телевизор көрүп орган уругларны кичээлгейлиг хайгаарап көрүнер: бир эвес уруглар көргүп, дамчыдылганы болдунга чоок хүлээп ап турар таварылгала оон телевизор көөрүн шегдеп, хорууру эки, азы ол дамчыдылганың утказын аңаа тайылбырлап баар ийикпе, ындыг көргөр уругларга теледамчыдылганы неделяда бир катап көргүзер ужурлуг.

Элээди улуг уруглар, школачылар теледамчыдылганы неделяда 2—3 катап көөр ужурлуг. Ынчангаш удуурунга чедир 1 шак артканда уругларга телевизор көөрүн соксадыр. Чүге дээрге дамчыдылга соонда уруглар көрген чүүлүн дыка үр болап, сонуургаан черинде олурутларны катап-катап сактып, болап туруп бээр, а ол уругнуң үйгузунга дыка шаптыктаар.

Теледамчыдылганы уруглар чоок олуруп алгаш көрүксээрлер, а ол чорук хоралыг. Телевизор экранындан 3 метр ырак олуруп алгаш көөр ужурлуг, ол ышкаш техника талазы-биле кошкак дамчыдылгаларны болгаш көскүзү багай телевизорларны уругларга көөрүн чөпшээреевес ужурлуг.

Уруглар телевизорну 1 шак ажыр көргенде оларның карактары шылап, туруп эгелээр. Ынчангаш школа назыны четпээн уруглар телевизорну 20—30 минутада, а школачылар 1 шак биче-ле ажыр көрүп болур ужурлуг.

СЕПТИКТИГ АНГИНА

боостаадан хөй хан төгүлдүрер, оон кедергээнде аарыг кижи өлүп болур.

Бир эвес ховуга хар аалаага кыштаан тараадан кызган чемни чиген болзунараа—шинчидери-биле болгаш ханы хынадыры-биле дораан-на эмчиге келиңер.

Ховуга хар аалаага кыштаан тараалары чыгбанар — ол хорааныг. Ховуга кыштаан тараадан кызган продуктуну чивенер.

КИНО

ЯНВАРЬ 10-ДА

«НАЛЫРАЛ»: Уругларга дириг-чуруктар: «Көлүлбес бөртүгеш» 10, «От, суг болгаш чес хоолайлар» (делгем экранныг) 12, 2, «Чорук чогуур зөөрерген орук-чирик» (делгем экранныг) 4, 5.45, 7.30, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Киночымыдым: «Орлёнок» 10, «Шуптузуп биликсеп тур мен» деп киноклуб 11.15, «Канададан келген кижи» 2, 4, 5.50, 7.40, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Уругларга дириг-чуруктар: «Карнавалда» 10, «Вий» 12, 2, 6, «Мээң эргим кижим» 4, 8 шактарда.

«ВОСТОК»: «Енс болгаш Петрушка дугайында тоол» 10.40, «Трясогускаларның арминазы база катап демисеелде» 12.30, 2.40, «Белектиг хаваржыкыгаш» 4.30, 6.20, 8.10 шактарда.

редакцияның адрези

Кызыл. Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың. № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторуң 24-63, редакторуң орлакчыларының болгаш пропаганда кылдызының 35-24, харылсаалгалыг секретарының 23-35, партийжи аймактыраа кылдызының 23-51, культура кылдызының 37-13, көдээ ажыл-агый кылдызының 21-47, үзетпүр кылдызының 22-64, чагаа база совет тургузуу кылдыстеринин 21-27, информация кылдызының 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-11. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл Шетинкин — Кравченко кудумчузу 1). ТС—00212

Солун неделяда алды катап үнер

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЛЕРИ, КАТТЫЖЫНДАР!

1925 чылда үнделип эдилгеннер

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч.
ЯНВАРЬ
11
СУББОТА
№ 9 (7855).

Өртээ 2 көп.

Чыл планын 100,5 хуу күүсеткен

Эрткен 1968 чылда бараан саарыгазын Тыраа-Бажы рабкооптун кооператорлары чедишкиниг доозкан. 1 698 мун рубльдин барааннарын чурттакчы чонга садыглап, пландан ийи мун рубль хөй бараанны саарган. Хуучуга чыл дургузунда 167 кижини киирип ап, хуучуларның акша салыышкыны 1136 рубль четкен, ол болза планнаашкындан 136 рубль хөй болган.

Бараан саарылга планын Хорум-Даг. Шеми магазиннериниң эргелекчилери Сарыглар Сундуй, Ондар Агбаан-оол, Александра Ондар, автолавкалар башкарыкчы-садыгжылары Ондар Чанзан, Доңгак Дашоол олар ажыр күүседип, чарыпка тиилекчилер болган.

Беш чылдың дөртку чылының саарылга планын чедишкиниг күүседир дээш кооператорлар шүдүргү ажылдап киришкен.

М. СЕВЕН.

СОВЕТТЕР БОЛГАШ КУЛЬТУРА АЛБАН ЧЕРЛЕРИ

Амылчы чоннар депутаттарының кодээ, суур болгаш район Советтериниң күүсенчи комитеттери боттарының девискээринде культура-чырыдыышының албан черлериниң бүгү амыл-чорудулгазын хүн бүрү удуртур, оларга хамаарышкан айтырыгларны сессияларга, күүскомнарның хуралдарынга чугаалажып шинтпирлээр, культура албан черлерин акшаландырар хемчегдерни боттандырар хүлээлгелиглер.

Моон алгаш коорге, культура албан черлери эске кандыгдаа албан черлеринге бодаарга, чер-чер Советтеринге, оларның күүсенчи комитеттеринге зң-не чоок болгаш кол хамаарылгалыг болуп турар. Бистиң республиканың клубтарының, культура башкыларының, библиотекаларның кол нуруузу чер-чер Советтериниң удуртулгазында, оларның бюджединде амыдап турар.

Чер-чер Советтери болгаш оларның күүскомнары культура одагларының амылын канчаар удуртуп, оларның негелде хөреглелдерин найы хире хандырып турарындан культура-чырыдыышкын албан черлериниң амыл-чорудулгазының деңнели бүрүн хамааржып турарын хөй чижектер-биле бадыткап болуп.

Улуг-Хем районнуң Арыг-Бажы суурда Культура башкыңы Мөк-Чыраа кодээ Советтиң доктаамал хайгааралыында. Ол Советтиң күүскону бодунуң девискээринде клубтарның, библиотекаларның амылының дугайын чугаалаамын, боттуг дузаны чедирип, В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл болур оюнга уткуштур аяган хүлээлгелериниң түңнелин үндурүп турар. Моөң ачызында кодээ Совет Арыг-Бажы Культура башкыының, ында библиотеканың амылының бедик деңнелин чедип ап, септелге дерилгелерин үлегерлиг ныылрынга хөреңгини-даа, күшту-даа, материалдарны-даа тып ап шыдаан. Ам үеде ол культура одагларынга массалыг, солун хемчегләр неделя санында болуп турар.

Октябрьның 50 чылының байырлалы, В. И. Ленинниң чүс чылынга белеткелдер-биле хөлбаштыр культура одагларының амыл-чорудулгазын идепкейжидер, материалдыг баазазын быжыглаар талазы-биле чамдык кодээ, суур болгаш район, хоорай Советтери, күүскомнар боттуг амылдарны ныылган. Эрзинниң, Өвүрүүк район Советтериниң күүскомнары, Барыын-Хемчиктиң Эрги-Барлыг, Бай-Тайганың Шуй, Чөөн-Хемчиктиң Ийме, Каа-Хеминиң Ильинка, Бии-Хемниң Мөк кодээ Советтериниң күүскомнары боттарының девискээринде клубтарның, библиотекаларның, кызыл-булуңнарның септелге дерилгелерин, кышка белеткелин үлегерлиг чорудуп, материалдыг баазаларын быжыглаарын хандырган. Культура одагларынче чогуур кичээнгей салып турар ындыг Советтер чүгле амыл-агый айтырыгларын эвес, харын культура-массалыг амылдар, бот-тывынгыр уран чүүл дугайын күүскомнарынга, сессияларынга тургузуп, билдилиг шинтпирлеп турар.

Культура албан черлериниң амылын экижидер, материалдыг баазазын, дериге шимелдезин калбартыр талазы-биле чер-чер Советтеринде бар аргалар бисте ам-даа багай ажыглаттынып турар. Харын моөң умурунда чер-черде дыка хөй культура одагларының материалдыг баазазы багай, чыл бүрүде септелгези ыылдынмас, одаар чүүл-биле хандыртынмас болуп келген. Чурт бюджединден болгаш будүрүлге черлериниң хөреңгилериниң көрдүнген ажыдал-биле тудар умурлуг культура одаглары амыглалга хомудап кирер, харын-даа ара иагдынар чоруктар хөй. Будүрүлгелериниң, колхозтарның, совхозтарның фондуларында, профсвилел комитеттериниң смединде культура-массалыг хемчегләрге көрдүнген хөреңгилерни четче амыглавайн турарындан, культура одагларының дерилгелери, хереңселдери, ойнаар чүүлдер, концерт хептери хөй черлерде чедишпес. Бир эвес ол бүтүнү күүскомнар кичээнгейге ап, доктаамал комиссиялар хайгаарап турган болза, ындыг чедимче чок чорук чайлаттынган турар ийик.

Чамдык күүскомнар культура албан черлериниң амылынче ханылаардан турмук, бөдүүн айтырыгларны безин көнчуг, шүүлпең шинтпирлеп турар. Чижээ, Чөөн-Хемчик райкүүском Культура башкыларының көрүлдезиниң дугайында доктаалды, ону республиканга чарлаан соонда 4 ай болгаш хүлээп алган. Моөң урмуунда районга массалыг көрүлделер, фестивальдар болбаан. Ол районнуң Сүт-Хөл кодээ Советиниң клуб, библиотека амылынга багай дузалап турар дугайында чагаалар редакцияга база келген. Барыын-Хемчик районнуң Ак кодээ Советиниң девискээринде культура одаглары өран-баның чок, септелгези ыылдынмаан, одаар ыяжы чок турда-ла, ол бүгүнү сеткия тайбың көрүп эрттиргеш, чөөнта болган сессиязынга «факт» кылдыр демдеглеп каан.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болур оюнга база Совет Тываның 25 чылынга белеткенип турар амгы үеде культура-чырыдыышкын албан черлериниң массалыг амылын нүштелдирер, баазазын быжыглаар хемчегләрге доктаамал комиссияларны, депутаттарны, активтерни калбаа-биле киириштирерин, культураның өйү келген айтырыгларын Советтериниң сессияларынга, күүсконнарның хуралдарынга тургузуп, оларны шалыпкыш, үре-түңнелдиг шинтпирлээри чугула.

Күскү хевээр

Каа-Хем районда мал семиртир «Совет Тыва» совхозтуң хойжузу. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады М. Мунзукпанның коданында 990 ажыг хонуңуң деңгели бө хүннерде күскү-ле хевээр, харын-даа немелделиг болган. Малчыңның кыштаанда ийи өрээл чаа бажыңны эрткен чайын туткан. Оөң кажаалаарының байдалы база эки, азалында сиген, чарба дээш чергелиг мал чеми четчир.

Нинтизи-биле совхозтуң 4 кодан хонуңуң, 6 кодан ипээниң байдалы багай эвес. Малды кыш-сооктан менди ап, оларның күш, ыыдалын баксыратпас дээш совхозтуң малчыннары бүгү күүнү салып турарлар.

Мал ажылында чымыштыг бө үеде малчыннарның амылырал-чурттагазынче онаа кичээнгей салыр турбуже соолгу үеде автолавка ховар барып турарындан, өргежок чүтүлә хереглел бараанналары үзүктелип турар апарган. Малчыннарны автолавка-биле хандырар хүлээлгелиг Сесерлиг сельпозу (даргазы П. Березкин) чогуур хемчегни алза чогуур.

Бистиң РЕСПУБЛИКАДА

ЧЕМ-БИЛЕ ХАНДЫРТЫНГАН

Кыштаглаашкында кол чүүл болза, четчир санныг мал чемин баш удур белеткээш, түстүс кыштагларга сөөртүп чедирери болгаш ону камналгалыг чарыгдаары болур. «Тес-Хем» совхозтуң У. Шыраа салбырының ажыл-ишчилери мал чеми белеткээрин мырыңай эрткен чылдың октябрьга чедир чорудуп келген. Оөң түңнелинде сиген белеткээрининг планы 102 хуу күүсеттингеп.

Сарыг-Талда 400 тонна силосту салган. Чүгле оон-биле кыыгаазарлаттынмаан. Кыш берге болур болза, малга чемни кайыын тывар боор. Инчаңгаш, сиген болгаш силостан ангыда, 1 тонна ногаан бүрүнү, 1,5 тонна дүшкен сарыг бүрүнү база болуп белеткээн.

Белеткеттингеп мал чемнин кыштагларда чедирип турар. Ол ажылга чолаачы Белек-оол биле чүдүрүкчү Сүрүн-оол олар эки киржип турар. Олар хөй болгаш өшкү бригадаларынче мал чеми сөөртүп дажыглаарын үөскаш, инек фермазынче дажыглап турар. Ам мал чеми чедиртинмээн кыштаг чок.

Салбырының ажыл-ишчилери малды кыштан хүр ажырар дээш күжениишкининг ажылдап турар.

Х. БОРБАЙ-ООЛ.

ТУТКАН ТУДУУ — АЖЫГЛААЛДА

Беш чылдың үшкү чылында кылза чогуур даалгаларын Таңдыда «Межегей» совхозтуң тудугжулары чедишкининг күүседип шыдааннар. Нинтизи-биле 38 ааал иштиг чурттаар бажыңнарны, кайы-ынга-даа 400 баш шаар мал кирер үш кажаапы болгаш Успенка суурда хары угда 10 кижи чүнар чүнар-бажыңны, Алаак сес чыл школазында ийи улуг өрээлдерлиг тудугну эки шынарлыг тудуп, ажыглаалда киирген.

Тудугларны шалыпкыш кылырының талазы-биле Кинвал Оюнның бригадазы эң дээре көргүзүглерни чедип алган. Беш чылдың дөрт дугаар чылында 60 ааал иштиг чурттаар бажыңнарны, школаны, спорт залын, аалчылар бажыңын болгаш аптека бажыңын, 40 ажыг машинаалар кирер гаражты тудуп дооскаш, оларны октябрь 15-те дужаарын хүлээнген тудугжулар деминг ажылдап киришкен.

Т. ТАЖЫ-САМБУ,
совхозтуң ажылчыны.

Улуг-Хем районда «Найыралы» совхозтуң малчыннарының хоочуну, Тыва АССР-ниң Алдарлыг малчыны Тулуш Санчаевич Сертип үк ажыл-агыйда ам 19 чыл ажыг малчыннап турар. Дуржулгалыг малчын эрткен чылын совхозтуң малчыннарының социалистиг чарыжынга бирги черни ап, төрүүр 100 хойга онаштыр 109 хураганны, бир хойдам-на 3,7 кг дуктуг кыргып алган.

Чаа—1969 чыл оөң амыдыралында онзагай чыл. Чүге дээрге, Тулуш Санчаевич бо чылын 60 харлаар болгаш төрээн совхозунга малчыннап ажылдап келгениниң күш-ажылчы 20 чылы болур. Ынчаңгаш хоочун малчын ажылдагында 317 баш хонуң Сергөлдарның чүгле харлыг одаларында менди кыштаглаадып турар. Оөң коданында массалыг оолдашкын январының төнчүзүнде эгелээр ужурлуг. Эш Сертип ол үеге шыңгыы белеткенип, чугула херек мал чеммерин курлап алган.

ЧУРУКТА: Т. СЕРТИП хойларын одарже үндүрүп тур.

В. МОЛЬБИНИҢ фотозу.

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң пленумундан

ЭЭЛЧЕГЛИГ СОРУЛГАЛАР

Кодээ ажыл-агыйны бүгү тала-биле хөгжүдер дугайында СЭКП-ниң XXIII съездизиниң, СЭКП Төп Комитединиң март (1965 ч.) болгаш май (1966 ч.) Пленумнарының шинтпирлерин хүлээп алгандан бээр үр үе эртпээн. Партияның район болгаш черчерде организацияларының организакчы болгаш политиктиг ажылының, колхозчуларның, совхозтарның ажылчыннарының, кодээ ажыл-агыйның тускай эртемнитлериниң кыымакчай күш-ажылының түңнелинде эвээш эвес ажылдар ыыдынган.

В. И. Ленинниң төрүттүгенининден бээр чүс чыл оюнга тураскаатка социалистиг чарышты калбартышаан. Барыын-Хемчик районнуң колхозтары, совхозтары 1968 чылда күрүнеге эът, дүк, тараа садарының планын хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. 2155 га шолдуң дажын алган, 186 га шелдуң хараганын, чараазын соп, суггаттыг шелдерин ажыглаанының түңнелинде соолгу үш чылдарның иштинде тарыга шөлү калбарган. Районнуң ажыл-агыларында пиитизи-биле тараа культураларының чыылдазы 20 хуу көвүдээн.

Кодээ ажыл-агый техниказының ажыглалы болгаш ажаалгазы элээп экижээн.

Партия райкомунуң пленумунга СЭКП ТК-ниң октябрь Пленумунуң түңнелдери болгаш районнуң партил организацияларының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

Пленумнуң киржикчилери СЭКП Төп Комитединиң Политбюрозунуң даштыкы политиказын чаңгыс эп-сеткил-биле чүүлдүгүнүп хүлээп алган. Партия райкомунуң бирги секретары эш В. М. Чернов болгаш санал берген эштер районнуң кодээ ажыл-агыйының хөгжүдезинде четиестержө база шинтпирлеттинмээн айтырыгларже кол кичээнгей салганнар.

Чер ажылының культуразы эң чавыс деңнелде турбушаан. Тарылга эзелчетирилгезин мынчага чедир кайыдаа ажыл-агый ажылдан кылбаан.

Районнуң тарылга шөлүүн 42 хуузун суггаттыг чер эзлеп турар. Ындыг болза-даа суггаттыг черлерде тараа культураларының болгаш кукурузаның, картофельдиң, ногаанның дүжүдү чыл келген тудум кудулап турар. Чижээ, район 1965 чылда бир га тараа культураларындан 12,6 центнер дүжүт алган, а эрткен чылын түгле 4,9 центнер болган.

Мооң кол чылдагааны болза, СЭКП районнуң бюрозу, райкүүском, кодээ ажыл-агыының будүрүлге эргелели, суггарылга системазының эргелели, парткомнар болгаш ажыл-агыларының удуртукчулары мелиорацияже болгаш суггарылгаже кошкак кичээнгей салып келгенинде деп, райкомунуң пленуму демдеглээн.

Барлыктың суггарылга системазының кол ээзи «Барлык» совхоз (директору эш В. Даваа, кол агроному эш Килия, гидротехник эш М. Шожукай) болуп турар. Мында суггаттыг чер 6000 ажыг га. Ынчалза-даа суггарылганы эрги чыдып калган аргабиле чорудуп, суггатчыларның күш-ажылын багай организастап турар болгаш суггарылганың агротехниктиг чурумнарын барымдаалавас, суггатчыларның мергежилин бедидер талазы-биле өөредилге чорутпайн турар.

Оөң түңнелинде совхоз чавыс дүжүт ап турар. Ында партком (секретары эш Ч. Чылбак-оол) совхозтуң удуртукчуларындан болгаш тускай эртемнитлериниң шыңгыы иегелде салбайн келгени дээш, плөткелчи ону чептүг шүгүмчүдээн.

Тарылганы сорттуг үрезинерже шилчидерин чыл бүрү чугаалажып келген болза-даа, ол айтырыг шинтпирлеттинмээн. Бо чылын тарылга шөлүнге чашкан үрезиннерин 63 хуузу сорттуг эвес болган.

Районнуң ажыл-агыйлары 125 мун тонна органиктиг чемишчидилге тогер планныг тургаш, түгле 7 мун тоннаны сөөртүп алган. Ылаңгыя «Дөн-Терезин» совхоз чемишчидилгениң түгле 5 хуузун сөөртүп алган.

Районнуң ажыл-агыйлары 125 мун тонна органиктиг чемишчидилге тогер планныг тургаш, түгле 7 мун тоннаны сөөртүп алган. Ылаңгыя «Дөн-Терезин» совхоз чемишчидилгениң түгле 5 хуузун сөөртүп алган.

Колхозтар болгаш совхозтар эрткен чылын картофель болгаш ногаа будүрериниң планын күүсеткээн. Ынчаңгаш район, ылаңгыя үлептүрлүг Ак-Довурак хоорай картофельдя болгаш ногаага өске районнардан, харын-даа республикадан дашкаар черден хөй чарыгдал үндүрүп, сөөртүп эккелген.

Районнуң совхозтары каражалыг ажыл-агыйлар болуп турар. Чарыгдалды эвээштиндүргеш, кодээ ажыл-агый продуктуларын будүрериниң көвүдедириниң аргалары болгаш курлавырлары бар хирede, оларны ыракта четпес ажыглап турар. Оөң ужуру болза ажыл-агыларның удуртукчулары, парткомнарның, партия эге организацияларының секретарьлары, кодээ ажыл-агый будүрүлге эргелелиниң болгаш колхозтарның база совхозтарның тускай эртемнигдери экономиктиг айтырыгларже ханылап киирбейн турарында.

Колхозтарның болгаш совхозтарның мал фермаларының эргелекчилериниде, ховү бригадаларының бригадирлеринде, учётчиктеринде колдуунда кандыг-даа өөредилге чок, наазы-хары дөгүй берген кижилер ажылдап турар. Олар амгы үениң бедик негелдеми хандырбайн турар. Ынчаңгаш ортумак звеноның кадрларын белеткээринче кичээнгей салырын пленум айтыкан.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле делгереңгей шинтпирни хүлээп алган болгаш СЭКП ТК-ниң октябрь Пленумунуң шинтпирлерин амыдыралга боттандырарының тодаргай хемчегдерин ажылдап кызырып районнуң бюрозунга болгаш партком нарга дааскан. Пленумнуң ажылынга СЭКП обкомунуң секретары эш В. И. Попов киришкен болгаш санал берген. Районнуң коммунистеринiң кол кичээнгейин мал кыштаглаашкының организастыг эртперинче болгаш часны тарылгага белеткенирinче ол угландырган.

Т. ТАЛГАНЧЫК,
«Шынның» корр.

Хову школаларының төлээлери

Чуртта өөреникчилериниң бүгүрүлге бригадаларын күш-ажыл школазы деп турар. Олар ам Россия Федерациязының нийи миллион өөреникчизин хаара туткан. Олардың мун хире төлээлери Москваның пионерлер, школачылар орузунга кээп ужурашкан. Аңаа өөреникчилерниң бүгүрүлге бригадаларының болгаш школаларның ыыш ажыл-агыйларының кежигүнеринiң бүгү-россия слёду болган.

— СЭКП ТК-ниң октябрь Пленумунга кодээ ажыл-агыйының массалыг профессиаларының кадрларын белеткээринче кичээнгей салдынган. Өөреникчилер бригадалары бистиң механизаторларывыска, малчыннарывыска болгаш ховү ишчилеринге төлептиг кадрларны белеткеп турар — деп, ВЛКСМ ТК-ниң секретары Т. А. Куценко бодунуң чугаазынга демдеглээн.

— Ам хөй кодээ школаларда өөреникчилер ажылдаарынга эки дажыгып турар. Олардың школа дооскан соонда ынак ажыл-ижиң шилип алгаш, колхоз ховуларынга, фермаларынга ажылдап кириптеринге ол дуза болур. Ленинград областың Пашск ортумак школазында беш чүс ажыг өөреникчи ортумак эртемниг болганының дугайында аттестатбиле катай трактурист, чолаачы, малчын, тараажы болганының дугайында хереченилелдерни база алыр деп турар. Школаның өөреникчилер бригадазынга чээрби гектар шөлдү берип каан. Уруглар аңаа чигир свёклазын, картофельди болгаш ногаа культураларын чедиишкининг өстүрүп, агротехника, агрохимия шенелелерин кылып турар — деп, РСФСР-ниң чырыышкын министри А. И. Данилов чугаалаан.

Чыылганнарга РСФСР-ниң кодээ ажыл-агый министри Л. Я. Флоренгьев илеткел кылып берген.

Баштайгы хураганнар

Бии-Хем районнуң «Исира» колхозунуң Дөгеде шаар мал малчыннарының неделиннарында баштай төрээн хойларның хураганнары четче доругуп, хүн бүрүде чаа төрүттүүгеннери немежип турар. Төрээн 50 хонуның чаш төлүн Сэт Шактар менди алган.

Монгуш Кенденниң төрүүр 500 ажыг хонуның 72-си төрээн, хураганнары эки доругуп турар.

С. САНДАН.

Хураганнар менди

Улуг-Хем районнуң «Найыралы» совхозунуң Үрөүн салбырының малчыннары кыштаглаашкынны организастыг эрттирип турар. Шаар малга болгаш оон чаш төлүге таарымчалыг кажаа, четчир санныг сиген, сула коданнарга бар.

Ам үеде салбырда хой хураганнап эгелээн. Баштай төрээн 1160 хойнуң чаш төлү менди. Чаш хураганнарны ажаап, доругуруп өстүрериниле дөртен ажыг сакманщиктерни хойжуларже чоруткан.

Хойжу эт Р. Даржайның коданында 219 хой төрээн, оон 221 хураган менди алдынган. Ында дөрт сакманщик быжыглаттынган. Олар дуржулгалыг малчын чаш төлүн бүрүн камгалап алыр дээш шулүргү ажылдап турарлар.

Х. АЛАШ-ООЛ.

«Бурунгаарның» хойжузу

«Кыштың ажжыгы малчыннарның арыннарындан-на билир алдарган бис. Ынчаңгаш барык бүдүн кыш дургузунда бүт тыптпас кылдыр курлавырны белеткеп алган мен. Ам биске кыштың кандыг-даа аазы коргунчуг эвес» — деп «Бурунгаар» совхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи Аян-оол Дамбыл чугаалаан. Шынап-ла оон 1968 чылда коргузуу дээрелериниң бирээзи болган. Ол төрүүр 100 хойга онаштыр хөй хураганны менди камгалап алыр хүлээлгезин чедиишкининг күүседип, бир баштан-на 2,4 кг дуктуг кыргып алган.

Эрткен чылдың чайгы одарладыышкының малчын чедиишкининг эрттирген. Ам оон коданында хойларының күшденгели эки. Малчын бо кышка удур эки белеткелди чорудуп, бодунуң күжү-биле 12 тонна сигенни, 1000 боондак будук-бүрүнү белеткээш, оны ам кыштаанда чедирип алган ажылдап турар.

С. НАСКЫЛ-ООЛ.

—⊙—

Иезиниң соон салгаан

Улуг-Хемге Жданов аттыг кодээ ажыл-агый артелиниң Хараган сүт-бараан фермазының коллективин комсомолчу саанчы Валентина Борбак-Караны «Улуг-Хе везиниң соон салгаан кыс» дижир.

Валентинаның авазы фермага он дөрт чыл саанчылап ажылдаашаш, ам ыызаа ажаакчылай берген. Эрги—1968 чылды ол багай эвес түңнелдерлиг үдээн. Чүгле арткен он бир айларның түңнелиндe безин бир инекке онаштыр 1670 кг сүттү сагган.

Бо хүннерде эш Борбак-Кара саанчы оске оору-биле кадыңнектерниң судун кудулаттыпас, чаа чылда эрги чылдың деңнелин ажырар соруглалыг ажылдап турар.

С. ШАМЧАН.

Чөнүнга мактаалдыг

«Элегес» совхозтуң Каък сүт-бараан фермазының суду сөөлгү үеде арыының болгаш кислотазының талазы-биле шынары экижээн. Ол болза саанчыдан болгаш сүттү хүлээп ап турар кижиден кол хамааржыр.

Саанчы Ондар Апрель арыг-шевер талазы-биле өскелерге үлегерлиг болуп, кедер халадын, аржыылын үргүлчү чүп ап, солуп, сүт кудар савааларының иштин, даштын изиг, соок суг-биле кылайты чүп, савалар чодар нөстерин безин үргүлчү чүп турар. Ынчаңгаш Ондарның сагган судун хирлиг, четпес дээр чугаалар турбаан. А 1968 чылда алган хүлээлгезин база күүседкен.

Л. НАЧЫН-ООЛ.

—⊙—

ЧОЛААЧЫЛАР БЕЛЕТКЕЛИ

Чолаачылар белеткээринче Өвүрде «Торгалыг» совхозтуң кол инженери Таиов Монгуш кол кичээнгейни соолгу ийи чылда утпан. курстар ажылдарын организастап келген. Ылаңгыя, 1967—68 ажыл-агый чылында совхозтуң төөгүнге ийиги класстың чолаачыларын белеткээр курстуң дынакчыларындан 20 кижи шылгазданы чедиишкининг дужаагаң. Амгы ажыл-агый чылында Ак-Довурак хоорайда ДОСААФ черинiң шүгүмү-биле үшкү класстың чолаачыларын ол боду баштап өөредип турар. Мында 30 ажыг кижи хаара туттунган.

Кол инженер бодунуң билиг-мергежилин дыңнакчыларга харам чокка дамчыдып бербишаан. улуг чүткүлдүүбиле башкылап турарының ачызында Василий Бурбу, Куулар Маадыр болгаш оонда-даа өске дыңнакчылар машиналарны башкарып, үрелгеп кезектерин сеткеп аптар кылдыр техниктит билиглерин пиңгээдип алганнар.

Чолаачылар бозурунга күүседиглерин өөредирinче совхозта бир, ийи дугаар класстың чолаачылары база улуг дузаны чедирип турар.

С. ДАСПЫК-ООЛ.

Коммунистиң политиктиг бот-өөредилгези

„Правданың“ мурнуку чүүлү

СЭКП-ниң Уставында партия кежигүнүнүң кол хүзээлгелерин айтып турар параграфтың баштайгы одуругларының бирээзинде: марксисчи-ленинчи теорияны шиңгээдип алыр, бодунуң идейлиг деңнелин бедидер—деп бижээн. Партия кежигүннериниң политиктиг биилии эниидер, оларны идея талазы-биле дадыктырар чорукту СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлеринде партия организацияларының эң чугула соруглагы кылдыр демдеглээн. Ол черле дүрүм ёзугаар болур чорук-тур. Идеялар массаларны хаара тудупканда, материалдыг күш болу бээр деп, марксизм-ленинизмниң алдарлыг формулазының улуг шынныын амгы үе-шаг катап-катап бадыткап турар-дыр. Бистиң бүдүргеи бүгү-ле үүлевис, социалистиг делегейниң чедиишкиннери ленинчи идеяларның, марксисчи-ленинчи революстуг теорияның амыдыралга боттанышкыны-биле үзүлбес холбаалыг.

Доктаамал өөренири — коммунист бүгүдезинге амыдыралчы эргежок чугула, ооң марксисчи-ленинчи мировоззрениези, идея талазы-биле дадыгыышкыныг болурунуң, политиктиг, күш-ажылчы идепкейин бедидериниң чугула аргазы. Идеологтуг демисея чидигленген амгы үеде, империализмниң күштери бистиң хүрээлекивиске хоралыг үзелдерни шиңгээп болдурарынче, идеология талазы-биле хора чедиреринче кол кордалын салып турда, доктаамал өөренири онза улуг ужур-дузалыг. Партияның шугумун амыдыралга кеэзээде, кандыг-даа байдалга идепкейлиг, чүтүлдүг боттандырып билири, ооң политиказын чайынналчан, билдингир болгаш бүзүреидиг тайылбырлаары, бурмуазтыг үзелдериниң кандыг-даа илерээшкиннеринге шиитпиряиг ойтур шавыышкынны бээри, бо бүгү теория талазы-биле ханы билиглерлиг, быжыг бүзүреидиг болурун коммунистен негээр.

Партия чырыдыышкынының бүгү звеноларында дыңнакчыларның политиктиг бот-өөредилгезинче, марксизм-ленинизмниң кол чогаалдары-биле оларның боттарының танышып ажылдаарынче улуг кичээнгей салдынып турар. Номбиле боду, билдиляг танышып ажылдаарын, ниитилеп амыдыралының фактыларының, хөгжүүде, болуушкуннарының ушурун чогаадыкчы ёзу-биле бодап билирин чүү-даа солуп шыдавас.

Аңаа холбаштыр Свердлов аттыг Коммунистиг университеттиң дыңнакчыларынга В. И. Ленинниң мынча дээн сөстерин сагынмайн барып болбас: «беседаларга, лекцияларга немелде кылдыр Маркс биле Энгельстиң эң кол чогаалдарының өөа-да чамдыызын номчуурунга элээн хөй уе-шагыңарны эрттиреринге, 8-тен 10 тонна чедир сигенни белеткеп алганы ам ажыктыг боол турар. Хойжу Х. Опан-оол 1968 чыда төрүүр 100 хойга онзаштыр 96 хураганны, бир хойдан-на 2,7 кг дүктү алган болгаш 8 тонна сигенни белеткээн. Ажыл-херээнге кежээ малчыннар бисте хөй. Оларның эки дуржулгазын агитколлектив пропагандалап турар.

«Чайын шанаадны, кыжын тергенни сеттё» деп үлегер сөс бар. Бисте малчыннар ажылын ынчалдыр башкарып турар. Эрткен чазын малчын бүрүзү кыштаглардан чазаглаар мурнунда кажаалырының иштин коптарып, үүрмек септелгелерин кылгылаан. Ол чорук бо кыштан малды хүр ажырарынга дөгүм болган. Чаш малды менди хүлээп ап доруктурарынга белеткеп кодан бүрүзүнде чоруттунуп турар. Чаш малга немелде кажаалар тударын улусчу аргабиле чорудуп, амгы үеде Кара-сал Базыйның, Донгак Дос-тай-оолдуң, Кара-сал Серен-оолдуң кыштагларында хураган кажааларын ындыг аргабиле кылган. Малчыннарның амыдырал-чуртталгазынче улуг кичээнгейни салган. Одаар үүлдү, аъш-чемни четчири-биле хандырган, кызылбулунар, көжер библиотекажыгаштар ажылдап турар.

Мооң-биле кады малчыннарның культурулуг негелдезин хандырып турарында чамдык четпестер база бар. Малчыннарның чагыткан солуннары чогуур үезинде четпейн турар. Чыраа-Бажы райкооптун автолавказы малчыннар турлагларынга эвээш барып, үлетпүр болгаш аъш-чем бараанарынга оларның негелделерин чамдыкта кошкак хандырып турар. Хойжулар ортузунда зооветеринарлыг өөредилге чогуур деңнелинге чедир тургустунмаан. Хар улуг, мал дүю тастап турар. Ындыг турбуже хар өжер дал-бийлар белеткели ала-чайгаарлаашкынныг байдалда. Малдың кышкы ажаалдазында өске-даа четпестер бар.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр төөгүдүг 100 чылын төлептиг ажылын-биле уткуур, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң болгаш ТЕ-ниң октябрь Пленумунуң шиитпирлерин чедиишкинниг күүседир дээш партия организациязы малчыннар ортузунга масса-политиктиг ажылды күштелдирбишаан, организакчы ажылды чорудуп турар. Большевикчилер 1968 чылда мал ажылының талазы-биле чедип алган чедиишкинин быжыглавышаан, кыштаглазыкынны үре-түңнелиг эрттирип, 1969 чылда мал бажын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер талазы-биле күзенимишкинниг ажылдаарынга бүзүрелдиг.

А. МОНГУШ.
Чоон-Хемчик районунуң «Большевик» колхозта партком секретары.

Политиктиг ажылдың дуржулгазындан

МАЛЧЫННАРГА ПАРТИЙЖИ СӨС-БИЛЕ

Бистиң колхозта партия организациязы агитколлективтиг ажылын мал кыштаглазыкының чедиишкинниг эрттиреринче, чаш малды менди камгалап алырынче угландыр тургускан. Агитаторларны, лекторларны мал ажылында ажылдап турар малчыннарның үжен ажыг кышкы турлагларында хувааган. Ооң-биле кады хөй-нимти организациялары сүт-бараан фермаларын, коданнарны түс-түс турар черлеринге зайы-биле шефке алган. Эш С. Дүкей-оолга удуртқан лекторлар малчыннар ортузунга лекцияны 5—10 хонук болгаш-ла номчуурун чүрүмчүткен. Олардан Н. Хаяртаң, Д. Куулар, Б. Шагдыр-оол, О. Шириндиви, К. Шыдыраа, Б. Хаяң-оол олар ангы-аңгы темаларга, ооң иштинде О. Шириндиви биле Д. Куулар СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлериниң болгаш бүгү делегей байдалының дугайында лекцияларны Даштыг-Тей, Хаяың-Аксы фермаларының, Хадында хойжу бригаланың иштилеринге номчаннар. 17 агитаторлар быжыглаттырган малчын участоктарында беседаларны, ыыткыр номчулгаларны чорудуп, агитхуудустарны, «Дүвүрээзиниерни» үндүрерин организастап турар. Оларның иштинде И. Күдер-оол, О. Калдар-оол, О. Монге, А. Ондар, Н. Көкей болгаш өске-даа агитаторларның идепкейлиг киржилгези, чедиишкинниг сөзүү малчыннарның ажыл-ишке күзел-соруун хайыыктырып турар.

Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Б. Дамдың удуртқан агитбригада-биле кады чорааш, эмчи дузазын ажыл-ишчилерге база чедирип турар. Концерттиг бригада ажылын оюн көргүзериби-биле кызыгаарлаттынмайн, малчыннарның ажылынга боттуг дузаны база чедирип турар. Чижээ, чоокта чаа хойжу К. Базыйның аалынга барган, олар талантызын бараазатпышаан, кажаазының иштин контарып берген.

Партийжи-политиктиг ажылдың малчыннар ортузунда багай эвес тургустунганы-биле колхозта ниитинин малының кышкы байдалында баксыраашкын чок. СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлериниң хей-аът киргеи малчыннар малдың кышкы каладын, чемгерилгезин, ажаалгазын экижидер, кыштан хүр ажырар талазы-биле аразында социалистиг чарыштыг калбарткан. Кыштаг бүрүзүнүң оларларын айларга хувааган ажыглап, мал чемининг күзээырын турлаг бүрүзүнге чедирип турар. Эрткен чылын кандаашкынныг болза-даа, малчын бүрүзү кышка эки белеткеннип, 8-тен 10 тонна чедир сигенни белеткеп алганы ам ажыктыг боол турар. Хойжу Х. Опан-оол 1968 чыда төрүүр 100 хойга онзаштыр 96 хураганны, бир хойдан-на 2,7 кг дүктү алган болгаш 8 тонна сигенни белеткээн. Ажыл-херээнге кежээ малчыннар бисте хөй. Оларның эки дуржулгазын агитколлектив пропагандалап турар.

«Чайын шанаадны, кыжын тергенни сеттё» деп үлегер сөс бар. Бисте малчыннар ажылын ынчалдыр башкарып турар. Эрткен чазын малчын бүрүзү кыштаглардан чазаглаар мурнунда кажаалырының иштин коптарып, үүрмек септелгелерин кылгылаан. Ол чорук бо кыштан малды хүр ажырарынга дөгүм болган. Чаш малды менди хүлээп ап доруктурарынга белеткеп кодан бүрүзүнде чоруттунуп турар. Чаш малга немелде кажаалар тударын улусчу аргабиле чорудуп, амгы үеде Кара-сал Базыйның, Донгак Дос-тай-оолдуң, Кара-сал Серен-оолдуң кыштагларында хураган кажааларын ындыг аргабиле кылган. Малчыннарның амыдырал-чуртталгазынче улуг кичээнгейни салган. Одаар үүлдү, аъш-чемни четчири-биле хандырган, кызылбулунар, көжер библиотекажыгаштар ажылдап турар.

Мооң-биле кады малчыннарның культурулуг негелдезин хандырып турарында чамдык четпестер база бар. Малчыннарның чагыткан солуннары чогуур үезинде четпейн турар. Чыраа-Бажы райкооптун автолавказы малчыннар турлагларынга эвээш барып, үлетпүр болгаш аъш-чем бараанарынга оларның негелделерин чамдыкта кошкак хандырып турар. Хойжулар ортузунда зооветеринарлыг өөредилге чогуур деңнелинге чедир тургустунмаан. Хар улуг, мал дүю тастап турар. Ындыг турбуже хар өжер дал-бийлар белеткели ала-чайгаарлаашкынныг байдалда. Малдың кышкы ажаалдазында өске-даа четпестер бар.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр төөгүдүг 100 чылын төлептиг ажылын-биле уткуур, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң болгаш ТЕ-ниң октябрь Пленумунуң шиитпирлерин чедиишкинниг күүседир дээш партия организациязы малчыннар ортузунга масса-политиктиг ажылды күштелдирбишаан, организакчы ажылды чорудуп турар. Большевикчилер 1968 чылда мал ажылының талазы-биле чедип алган чедиишкинин быжыглавышаан, кыштаглазыкынны үре-түңнелиг эрттирип, 1969 чылда мал бажын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер талазы-биле күзенимишкинниг ажылдаарынга бүзүрелдиг.

А. МОНГУШ.
Чоон-Хемчик районунуң «Большевик» колхозта партком секретары.

Организас-массалыг ажылдың деңнелин бедидер

(РАЙОН СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЗЫНДАН)

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң төрүттүнгениниң бээр 100 чыл оонга төлептиг ужуражыр дээш совет улус болгаш бүгү бүрүнгаар депшилгелиг кижи төрелгеген күш-ажылчы база политиктиг улуг кодүрлүүшкүн-биле белеткенип турар үеде ажылчы чонның массалыг организациязы —Советтерниң организас-массалыг ажылын бедик деңнелге тургузар ужурлуг.

Бо дугайын чоокта чаа болуп эрткен Барыын-Хемчик район Соведининг отчёттуг сессиязынга депутаттар күүскомнуң, ооң кылдистериниң ажылын шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел ёзу-биле шынгыы чугаалажып көргеннер. Айыткан хуусаа ёзугаар күүсекчи комитет район Соведининг сессиязын 6 катап чыыдырган болгаш чугула айтырыгларны чугаалашкан.

Сессиягга болгаш күүскомнуң хураадарынга ажыл-агый, культура тургузуушкунунга, чонның амыдырал хандырылгазынга хамаарылгалыг шиитпирлерни хүлээп ап турган-даа болза, ооң күүселдезин четпес хынап, күүседикчилерден негевээн ужурунда шиитпирлериниң элээн хөй кезии күүсеттинмейн, салазын кырында артып турар. Көлээге медицина болгаш садыг хандырылгазын экижидер хемчеглер дугайында шиитпир колдуунда кабинетке хөй чугаалажыышкынныар-биле кызыгаарлаттынып келген. Бөгүнге чедир ыракка одарларда малчыннарга садыг хандырылгазы экиживээн.

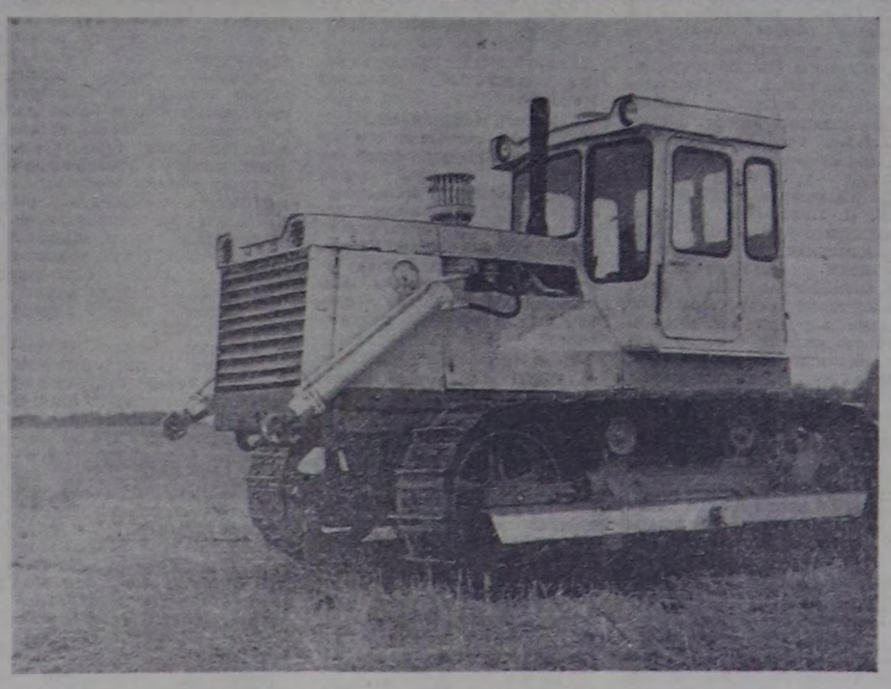
«Хамаатыларның саналдарын, билдириишкиннерин болгаш хомудалдарын көөрүнүң чүрүмүнүң дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Соведининг Президиумунуң Чарлыын райкүүскомнуң аппарадында, культура килдизи, райпо, «Барлык», «Шекпээр» совхозтар, лесхоз, түүйбу заводунда багай күүседип турар. Мында келген билдириишкиннерни болгаш хомудалдарны бүрүткевес, чогуур үезинде хынап көрбес, ёзу барымдаалап харыы бээр таварылгалар бар. Районнуң совет болгаш ажыл-агый организациялары чонның билдириишкиннерин болгаш хомудалдарын канчаар көрүп турарының байдалын прокурор, улус судунуң органнары кошкак хынап турар.

1967 чылда эрткен чер-чер Советтериниң сонгулдалары-биле холбаштыр сонгукчулар 28 чагыгны киирген. Оортан 21 чагыг күүсеттинген, 7 чагыглар күүсеттинмээн. 7 санныг доктаамал комиссияларның составында 49 депутаттар, 15 активтер бактаап турар. Депутаттар М. Кузнецовага, А. Шаалыга удуртурган кадык камгалалының болгаш көдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссиялар отчёттуг үениң иштинде багай эвес ажылдаанын сессия демдеглээн. Райкүүском (даргазы С. Амырбит) доктаамал комиссияларның ажылынга ыракта четпес дузалашкан болгаш оларны күүскомнуң, район Соведининг ажылынга киириштирер талазыбиле эвээш кичээнгей салып келген. Ак-Довурак хоорайдан район Совединге сонгуттурган депутаттарның хөй кезии сонгукчулар мурнунга отчёдун бербээннер.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң херээн, хөй-нимтиниң организациялары: эш-хүүзүнүң судунуң, экитура улусчу дружиналарның, кудумчу, квартал комитеттериниң ажылын удуртуруп болгаш депутаттар-биле ажылды Эрги-Барлык, Шекпээр көдээ Советтеринде элээн экижиткен. Советтерниң организасмассалыг ажылы Кызыл-Мажалык суур Совединде (даргазы эш Ямбиль), Ак-Довурак хоорай Совединде (даргазы эш Манчина) болгаш Аксы-Барлык көдээ Совединде (даргазы эш Эрес-оол) куду деңнелде турул турар. Мында чонның хураадары, удуртукчу ажыдакчыларның илеткелдери болбайн турар. Корум-чурум үрээр, коллективтиг-биле арагалаар, хулиганнаар чоруктүң ол черлерде чайлаттынмайн турары таварылга эвес.

Көдээ, суур, хоорай Советтериниң ажылдакчыларындан чүгле негээри-биле кызыгаарлаттынмайн, оларга хүн бүрүнүң практиктиг дузазын көргүзерин райкүүском кичээнгейге алза чогуур. Ам сорулга болза Советтерниң организас-массалыг ажылының деңнедин бо үениң байдалынга дүүштүр бедидип, депутаттарга болгаш доктаамал комиссияларга практиктиг дузаны көргүзерин райкүүском экижидер ужурлуг.

Т. ТАЛГАНЧИК,
«Шынның» корр.

Челябинск трактор заводунуң коллективи 1969 чылда «Т-100М» трактөрнүң орнун солуур «Т-130» трактөрнү бүдүрүп үндүрүп эгелээр ээш ажылдап турар. Чаа трактор артык күштүг болгаш дээре ажыглалдыг.

ЧУРУКТА: «Т-130» трактор.

Дуржулга солушкан

Чоокта чаа Барыын-Хемчик районнуң төөгүнге район пропагандистериниң бир хүннүг семинары болуп эрткен. Семинарга делегей байдалының дугайында, Совет Эвилелиниң экономиказының амгы байдалы, делегейде коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң талазы-биле база Тыванның эрги төөгүзү деп лекцияларны пропагандистер сонуургап дыңнааннар.

Семинарның түңнелинде дуржулга солушкан. Кызыл-Мажалык орутлак школазының башкызы С. Эртинеңиң өөредилгеге организастыг хемчеглер дугайында, «Тыва даа-дүзүү пожбинаттың пропагандизи Г. Жуковскаяның ном-биле канчаар ажылдаарының дугайында тайылбырларын пропагандистер өөренип чугаалашкан.

Т. ТАЛГАНЧИК.

КЫРЫЗА-ДАА АНЫЯКСЫГ

Чигжитей Баглыевич Монгуш — Сүт-Хөлге культура революциязын боттандырарының херээнге биче эвес ачыдузалыг болган кижилериниң бирээзи. 1929 чылда 21-ле харлыг тургаш, партияга кирген бо бөдүүн кижи хөй чылдарның дургузунда нам үүрүн даргалавышаан, арат чонун бүгү күжүн школа тудуун калбартырынче билдилии-биле мобилизастап келген.

Чигжитей Баглыевичиниң организакчы, мобилизакчы уран аргалыының ачызында туттунган болгаш үндезилеттинии тургустунган школа тудутлары шыпап-ла Сүт-Хөлде бар. 30 чылдар үезинде ажыттынгылаан ол школаларның өөреникчилерэ турганнарның иштинден элээн чамдыктары ам сурагдыг эртемденнер, эмчилер, башкылар, агрономнар, артистер, чогаалчылар апаргылаан.

Олар бо хоочуп коммунисти кажан-даа утпас, ооң-биле ужурашкын келгенде, хүндүткелдии-биле көрүп, хандыкшылдыы-биле чугаалапкан, ам-даа үр чылдарда кадык-чаагай чурттаарын аңаа күзээп болур бис.

Гитлердиг Германияга удур Совет Эвилелиниң Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында коммунист Ч. Б. Монгуш Кызыл Шеригте материалдыг дуза чедирер талазыбиле база хой үүлдерни кылышкан. Ооң удуртулгазы-биле Сүт-Хөлдүң араттары фронтуже хөй-хөй кыяа коштарны организастап чоруткан, муң-муң малды белекке берген.

Ажыл-иш дээш кыымак, аңаа олуруп шыдаттынмас бо хоочуң коммунист 1949 чылдан бээр ниитинии малын малдап, Төрээн чурттуун, чонунуң, Коммунистиг партиязының мурнунга ак сеткилдии-биле бараан болуп чоруур. Ам ол «Сүт-Хөл» совхозтуң Киров салбырында инек кадарчызы.

Ооң кадарган малы чыл санында-ла менди өзүл, күштеңгелии тергиин эки болур. Мал чемнериин белеткелиннге ол чыл бүрү идепкейлиг киржип, хуваалдалыг малынга долузу-биле четчир чемсуурну чогуур өйүнде белеткеп апкан болур.

Кажан-даа, каяа-даа чонның партиязың херээ дээш, күжүн, дыжын харамнанмайн чораан бо мурнакчы кижи Партия деп шола аттыг. Бо хоочуң коммунистиң бүгү-ле амыдырал-чуртталгазы, ажылхерээ шыпап-ла партияның болгаш чонның үндезин эргеажыктары-биле тудуш холбаалыг бооп келген.

Хоочуң коммунист Чигжитей Баглыевич чоокта чаа таптыг-ла 60 харлаан. Ооң юбилейин Киров салбырының коммунистери, комсомолчулары, бүтүү ажылчы чону күш-ажылчы алдарның байырлалы кылдыр демдеглеп, чалбыыштыг байырны, чаагай күзээшкиннерни илередип турганнар.

Эш Монгуштуң юбилейлиг хүнүнде чонның массалыг оюн-тоглаазы база болган. Чигжитей Баглыевич чыылган чонга өөрүп четтиргенин илеретпишаан, «төрээн партиямга, чазаамга болгаш чонумга моон соңгаар-даа төлептин-биле бараан болур мен» деп аазаан.

Х. МОНГУШ.

МУРНАКЧЫ АГИТКВАРТИРА

Сайын Кончуковна Чомбүрүк дөрт уругларның аваазы, ооң уругларының ийиси школада эки өөренип турар. Ол боду хой-нимтичи болгаш суурда почта тарадып ажылдап турар, бызымакай, ак сеткилдиг ажылы-биле чонның хүндүткелин чаалап алган. Сайын Кончуковна—бодупуң бажыңында тургустунган дөртку агитквартираның даргазы. Ооң агитквартираазында хамаржып турар он ийи бажыңнар хаара тутунган.

Декабрьның бир сүбботазында амданныг чемниң кежээзин организастап эрттирген, келген аалчылар кежээге аажок сонуургап кириишкеннер. Ол кежээге янзы-бүрү ассортиментиниң чемнерин дегген, ылаңгыя тыртнан деп тыва блюданы оң-за агитквартираның чурттакчызы Бомбуң Бораның кылып бижырганы тергиин эки болган. Ол ишкаш сибирские чебуреки деп хуужурларны Рая Хертектиң бижырып кылганы тергиин эки болган. Райпонуң столоваазында ажылдавышаан, янзы-бүрү чемнерин кылырын агитквартираазының киржикчилеринге өөредип, ол кежээ эки шыпарлыг аъш-чемниң кижиниң кадыкшылынга чугулазын Хертек тайылбырлап чугаалаан, кежээни ажыктаан. «Амданныг чем» деп кежээге янзы-бүрү аъш-чемниң 15 чүүл хевирлерин эккеп делгээн болгаш оларны дөрт дугаардыг агитквартираның киржикчилери 11 бажыңның ээлери белеткеп кылган.

Дөрт дугаар агитквартира суурда тургустунган агитквартираларның эң-не дээреи болуп, ажылын план ёзугаар чорудуп турар. В. И. Ленинниң допчу намдарын өөренип, ам чоокку үениң иштинде номчулга конференциязын эрттирер деп турар.

1969 чылдың бирги кварталында суурнуң чонунга көргүзери-биле агитквартира солуп темалыг концертти белеткеп турар.

Т. САЯЯ.
Эраш суурнуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

МУРНАКЧЫ ТРАНСПОРТЧУЛАР

Хову-Аксының автотранспорт будүрүлгезиниң чолаачылар бригадаларының арагынга калбарган чарышка бирги черии П. Семышинге удуртқан ПАЗ-652 маркалыг автобустар чолаачыларының бригадазы удаа-дараа ап келген. Мурнакчы бригаданың кежигүннери октябрь 1-де чыл планын чедишкинниг күүсеткенин рапорттапканнар. Ол ышкаш Николай Нестеровка удуртқан самосвал, Георгий Винтовкинге удуртқан чүък машиналарының чолаачылар бригадалары база мурнуку одуругда чоруп турар. Чолаачыларның чүткүлдүг ажыл-иженин ачызында бо будүрүлгэ эрткен чылдың он бир айларының планын 101,4 хуу күүседир аргалыг болган.

Чаа 1969 чылда АТБ коллективинин мурнунда улуг сорулгалар туруп турар. Чүтле «Тыва кобальт» комбинаттың чагыгларын ёзугаар Абакандан Хову-Аксынче 150 мың тонна чүъктү соөртүр болгаш садыг база кереэлиг организациялярны хандырар ужурлуг.

Будүрүлгениң мурнакчыларының дугайында өөрүшкүлүт чугаа ажыл-дээ, хурал-сүтлээ-дээ үезинде үзүлбес. Ындыг кижилерни шаңпан, мактап, оларның дуржулгазын нептередирп будүрүлгеде чанчыл апарган. Ынчангаш коллективтиң кежигүн бүрүзү хүн бүрүде эки ажылдаарын оралдажып турар.

Геннадий Антонович Лазарев бо АТБ-де ам сес чыл ажылдап турар. Эрткен үениң дургузунда ол бирги класстың чолаачызы мергежилдп чедип алган. Херек апарза ол мотористп, агрегатчыны болгаш бедик мергежилдиг слесарьны-даа солуп шыдаар. Бистиң херимивис иштинге каш чыл улай туруп келген МАЗ-200 маркалыг чүък машиназын эш Лазарев бодунуң инициативазы-биле бүрүн септеп кылып каапкан кажан-даа утпас бис. Билинп байлак дуржулгазын ажыглап турган. Геннадий Антонович ЗИЛ-130 маркалыг автомобильди ыяш соөртүр машина кылдыр эдектеп, 8 тонна чүкту чедирип, 10 тонна чедир сигенни белеткеп алганы ам ажыктыг боол турар. Хойжу Х. Опан-оол 1968 чылда төрүүр 100 хойга онзаштыр 96 хураганны, бир хойдан-на 2,7 кг дүктү алган болгаш 8 тонна сигенни белеткээн. Ажыл-херээнге кежээ малчыннар бисте хөй. Оларның эки дуржулгазын агитколлектив пропагандалап турар.

«Чайын шанаадны, кыжын тергенни сеттё» деп үлегер сөс бар. Бисте малчыннар ажылын ынчалдыр башкарып турар. Эрткен чазын малчын бүрүзү кыштаглардан чазаглаар мурнунда кажаалырының иштин коптарып, үүрмек септелгелерин кылгылаан. Ол чорук бо кыштан малды хүр ажырарынга дөгүм болган. Чаш малды менди хүлээп ап доруктурарынга белеткеп кодан бүрүзүнде чоруттунуп турар. Чаш малга немелде кажаалар тударын улусчу аргабиле чорудуп, амгы үеде Кара-сал Базыйның, Донгак Дос-тай-оолдуң, Кара-сал Серен-оолдуң кыштагларында хураган кажааларын ындыг аргабиле кылган. Малчыннарның амыдырал-чуртталгазынче улуг кичээнгейни салган. Одаар үүлдү, аъш-чемни четчири-биле хандырган, кызылбулунар, көжер библиотекажыгаштар ажылдап турар.

Мооң-биле кады малчыннарның культурулуг негелдезин хандырып турарында чамдык четпестер база бар. Малчыннарның чагыткан солуннары чогуур үезинде четпейн турар. Чыраа-Бажы райкооптун автолавказы малчыннар турлагларынга эвээш барып, үлетпүр болгаш аъш-чем бараанарынга оларның негелделерин чамдыкта кошкак хандырып турар. Хойжулар ортузунда зооветеринарлыг өөредилге чогуур деңнелинге чедир тургустунмаан. Хар улуг, мал дүю тастап турар. Ындыг турбуже хар өжер дал-бийлар белеткели ала-чайгаарлаашкынныг байдалда. Малдың кышкы ажаалдазында өске-даа четпестер бар.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр төөгүдүг 100 чылын төлептиг ажылын-биле уткуур, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң болгаш ТЕ-ниң октябрь Пленумунуң шиитпирлерин чедиишкинниг күүседир дээш партия организациязы малчыннар ортузунга масса-политиктиг ажылды күштелдирбишаан, организакчы ажылды чорудуп турар. Большевикчилер 1968 чылда мал ажылының талазы-биле чедип алган чедиишкинин быжыглавышаан, кыштаглазыкынны үре-түңнелиг эрттирип, 1969 чылда мал бажын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер талазы-биле күзенимишкинниг ажылдаарынга бүзүрелдиг.

А. МОНГУШ.
Чоон-Хемчик районунуң «Большевик» колхозта партком секретары.

Ильичиниң чагыглары чечектелип, Ленинниң номнал-херээ тиилеп чорӌ

Дээди гений Ленинниң төрүттүвеген хүнү
Делгем хем Волгага, бүгү черниң кырынга
Дээрде хүн дег алдынналып, чырыын-на!
Ленин — часкы шаг дег чырык, чылыг
чайынналган бүзүрел-дир.
Ленин — өлүм чок ыр, улуг ыын-дыр,
өөрүшкүнүң сылдыын-дыр.
Ленин — араттарга хостал шаңнаан
ашпас, моңге хүнүвүс-түр.

Чуруукчулар Н. БАБИН биле Г. ГАУСМАННЫҢ плакат чуруу. СЭТА-ның фотохрониказы.

ДАШТЫНДА ЛЕНИН ЧУРУКТУГ НОМ

Тываның Алдан-Маадыр аттыг чурт шинчилел музейинде «ТАР-ның төөгү килдизи» деп зал бар. Оон бир өрээлинде тыва дылдың шинчээчилеринге, тыва бижикти чогаатканынга база бижик билбес чоруктуг узуткаанынга, улус чырыдыышкынының хөгжүдезинге, национал чогаалның болгаш театрның допчу төөгүзүнге тураскаатканын будуң бар. Ында көрүкчүдерни доктаады каапкан шил хомду бар, оон иштинде профессор Н. Ф. Катановтуң «Үрянхай (тыва) дылды шинчилээнинин дүржулгазы» деп 1903 чылда Казань хоорайга үнген улуг номунуң даштыы картын көргүскен хоолга чуруктап эгелээш, 1944 чылга чедир үнгүлээн номнарны бөлүп чыгганын делгээн.

Оларның аразында чугажак сарыгымаар картыг бир онзагай ном бар, оон адын «Тываның чаа үзүү» дээр. Ол үжүглелди «ССРЭ-ниң улустарының төп парлалгазы» 1931 чылга үндүрген. Ийиги үндүрүлгези ол (шинчаарга баштайгы үндүргени амыгаа чедир тывылбаан). Номнуң эң көскү черинде — даштында В. И. Ленинниң чуруу бар, а сөөлгү картында «Өртек чок» деп бүлүүг сөстен аңгыда, бомбүрзекти парлап каан. Тиражы 5000 кезек. Бир-тээ музейге келген кижилер ол номнуң үндүрген төөгүзүн болган чок айтыра бээр чүве болганда, тайылбырдан кылып көрээл. «Тываның чаа үзүүн» (үжүк деп сөстү үзүк деп турган) национал болгаш колониал айтырыгларын өөренир талазы-биле эртем-шинчилел Ассоциязының Дыл комиссиязының доктаалын ёзугаар чогаадып кылган. Оон автору — чогаатакан эртемдени В. Москалев болур. Ол үжүглелдин сес-домаан парлаан латин алфавитти болгаш шын бижиринин дүрүмүн дыл комиссиязы ажылдап кылган, ол нарын, берге ажылды боттандырып чорударда тыва фонетиказ биле грамматиканы шинчилээрде ажыглаар бир профессорнуң төлевилелин колдуг ажыглаан. База бир төөгүлүг арын болза ол Дыл комиссиязының секретарынга А. А. Пальмбахтың шуут киржип, сөөлзүредир тыва дыл эртеминиң профессору атка чедир алдаржып шылгараанны болур. Баштайгы тыва үжүглелди кылыр ажылга арга-сүме берип турганнарның — Б. Сат, А. Соколов база А. Сухотин сугларның аттарын база оон билип ап болур.

«Тываның чаа үзүүнүң» хемчээли ындыг-ла конччуг улуг эвес: 32 арын. Ол ийи кезектен тургустунган: баштай үжүк көөр, оон соонда сес кожар, домак чогаадыр база номчулга кылыр. Чараштыр бижип өөредириниң чижектерин база түскайлап айытхан. «Башкы кандыг янзылыг айтыр ужурлугул?» деп эге түүлде тыва үннерниң онзагай ылгалдарын тайылбырлаап, бижикке өөредириниң таарымчалыг аргаларын сүмелеп каан. Ийи үжүктүг сөстен эгелээш, он чеди үжүктүг сөске чедир чаңгыс-чаңгыс сөстерни, кыска-кыска домактарны база бир-бир арын түүлдерни оон арыннарында парлагылаан. Бир чамдык дыка ханы утказыг болгаш бижик билбес кижилерни бижикке өөредирден аңгыда, оларның политиктиг билиин бедидиреирге конччуг ужур-дузалыг турганы билдингир. Оон чижээ: «Бүгү делегейниң хереэжоктарының эрге-шөлээ тыпкан хүнүнүң дүгайы-дыр» деп аттыг материалда Март сестиң төөгүзүн дыка билдингир чүгаалап каан.

Кандыг-даа номнуң түскайланып шылгараар салымы турар. «Тываның чаа үзүүнүң» бир онзагай шынары болза, оон арат номчукчуларының карааңга В. И. Ленинниң потредин шын болгаш тода көргүскени болур. Ол номнуң картында Ленин башкының оң талазынче көрүп олурарын кызыл өңнүг будук-биле хевилеп парлааны болур. Улуг башкының ол силуэт — дезевилел чуруу оон аңгы ындыг чуруктарындан черле шоолуг ылгашпас деп бадыткап болур. Оон ыңай ол үеде ол номну холга баштай туткан араттар делегейге бир-ле дугаар социалистиг күрүнени баштап тургускан кижиниң арын-шырайы шак-ла ындыг-дыр деп билип ап турган дээрзин сактып кээрге, сагышка конччуг өөрүнчүг-дүр. Бо болза тыва уран чүүлге В. И. Ленинниң делгереп эгелээнининг бир бадыткалы-дыр.

Ол үжүглелдин оң дугаар арынында Ленин башкының ёзулуг чуруун — портредин кара бере-биле чуруп көргүскен. Ол чуруктуң коорге, В. И. Ленинниң бөрттүг, костюмун, тонун аянныг кылдыр кедипкен, солагай холун бир донмээнин кырынга даяндыр салыпкаш, шала чиге көрүпкен, ханы бодалын бодап олурар. Ол чуруктуң адаанда «Ленин» деп чаңгыс сестү улгаттыр парлап каан. Эң баштай үжүк кожуп, бижик кыйгырыптар апарган араттар ядыларының эрге-ажыы дээш амы-тынын хайыра чокка демисежип, ажылдап, чурттап чоруан, революция мурнунда чүгле оон адын-сураан, шыныыг өөредиин дыннап чоруаны начынмаадыр-биле, ол номдан эгелеп арын көржүп ужурашкан бооп база чадавас!

Баштайгы үжүглелди чүгле бижикке өөредир ном дээр болза арай таарышпас апаар, түге дизе бо ном сан эртемниг база өөредип турган, ол үениң бир онзагай ылгалыр демдээ ол бооп турар. Оон барымдаазы — санның мунга чедир чурагайларын таныттырып өөреткеш, оон соонда ол-ла чурагайларны «шокар-үжүк» биле бижиттирип чаңчыктырар турган. Тываның шүлүк чогаалын, ылангыя чаа уткалыг репортаж кылыр көстүп турар болгаш кижи төрелгетенниң төөгүзүнде күзеп, манап чорааны хостуг эрге, тайбың, аас-кежиктиг чурттагланың чедип алдыганы В. И. Ленинниң ачызы деп чүвени тодаргай көргүзүп турар.

Адыр хемнер баштарындан
Агып баткан Улуг-Хемни.
Айтып кааны шынныг, күштүг
Ада Ленин башкывысты.

Ленинниң ады ынчаарда-ла күш-ажыл-чы араттарның аразында кызыгаар чок нептереэн турган. Олар Владимир Ильич Ленинни улуг башкывыс деп хүндүлеп адап, ак-көк хемнеринң чурттакчы чону тывалар боттарының аас чогаалында шак ынчаар ырлап туварлар болгаш оларның ук аас чогаалында улуг баштынчының овур-хевири моңге дириг.

О. ДАРЫМА.
Тываның эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы.

Баштыкчының 100 чылынга

РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинниң эртеки чылдың декабрьда болуп эртеки пленумун баштаар черинниң даргазы Леонид Соболев ажыдып тура мынча дээн: «Ленин дугайында чаа үүлдерни чүгле архивтерден дилеевес. Бистиң ангы үевистиң хайныкан амыдыралынче хамылап кирер херек,— ийе, шак-ла оон!—чээрби чылдарның үреливеринден кандыг-кандыг болуушкуннарны өзүп үнгенни дилеп тывар».

Тываның чогаадыкчы интеллигентизери бүгү совет чогаалчылар, чуруукчулар, өске-даа чогаадыкчы ажылдакчылар-биле бир доктей В. И. Ленинниң төрүттүнгеи хүнүнден бээр 100 чыл оюнга чогаадыкчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш улуг баштынчы дугайында чогаалдарны тургузар дээш чогаадыкчы дилээшкиннерни кылып чорудуп, күжениишкинниг ажылдап турар.

ЧУРУП КИРИПКЕН

В. И. Ленин Сибирьге шолуглезин эрттирип турар уеде. Шушенское чанында аңнап чораш, тыва аңчы кижиге ужурашканының дугайында доктаалдар бар бооп турар. РСФСР-ниң алдарлыг чуруукчузу, Тыва АССР-ниң уран үүлүнүң болгаш чечен чогаалының алдарлыг ажылдакчызы Сергей Ланзы ол доктаалга үндезинээш, улуг баштынчы Ленинниң тыва кижи-биле ужуражып турарының чуруун тургузар дээш ажылдап киргикен.

МАЛЧЫППАРГА

Бай-Хем райкүүскомуның культура бинадзиниң М. Оовга удуртказ автоклуву районнуң ажыл-агыйларының суурларын, малчыннар аалдарын, сүт-бараан фермаларын график ёзугаар аргаш, солуун концерттерни көргүзүп чоруп турар. Оларның репертуары В. П. Ленин дугайында ырлар, уран номчузулар-биле байлак. Автоклуб-биле лекторнуң кады чоруурун эки чаңчыл апаргаш, лектор көдээниң ажылшинчилеринге улуг баштынчының 100 чылынга куш-ажылчы белектерлиг утказуруунуң дугайында бесседаларны чорудуп база баштынчының ажыл, ажыдыралынга хозбашкан лекцияларны номчуп чоруп турар.

«ОРДЕННИГ ТЫВА»

Мындыг аттыг номну республиканың Улустуң уран үүл бажыңының белеткеп кылганын ёзугаар Тываның ном үндүрер чери парлап үндүрген. Ак-көк картыг, кылын номнуң даштында Ленинниң хевир чуруун чураап, «В. И. Ленинниң төрүттүнгеи хүнүнден бээр 100 чылынга утказуптур» деп бижип каан.

Бот-тывынгыр уран үүл коллективтеринге, хөгжүмчүлерге чугула херектиг бо номну «Ленин» деп ыр-биле эгелээн. Ону сураглыг композитор А. Новиков таланнызыг шүлүкчү М. Исаковскийниң шүлүүн ёзугаар бижээн. Оон ангыда улуг баштынчы дугайында өске-даа сураглыг ырларны орус дылда парлаан. Тыва композиторларның Ленин дугайында чаа ырлары ында кирген. Чижээ, Алексей Чыргал-оолдуң «Ленин — партия», «Ленинчи партия», Ростислав Кенденбильдиң «Партияны алган тур мен», Б. Чүдүм-Сүрүнүң «Ленин болгаш партия» деп ырлары.

Бот-тывынгыр болгаш эгелеп чоруур тыва композиторларның ырлары бо чымындыа эң-не хөй-биле кирген.

Т. КЫЗЫЛ-ООЛ.

ҮТТҮНДҮРБАС ҮЖҮРАЛ

шүлүглел

I.

Харым таптыг Кодан чылда тозаннады.
Бажым дүгү башкы хар дег кажарарды.
Хартыга дег кашпагайым оожуртады.
Баглаан ышкаш хөнү сынын эөрердн.
Үттүндүрбас ыран-узак орук эрттим.
Багай, эки ийи шагны көрүп келдим.
Улуг чаагай чурттагланы тургузуштум.
База катап чээрбилээн дег чалыытадым.
Соон чораан, кырын келген эъдим-ханым
Чылгы малдың хымызы дег хайның келген.
Согурарын, өжүп чораан характарым
Чырык көрүп, оду кыскан, амырадым.
Амыдырал аас-кежии, эки чол дээш
Арат чопга, дээди сүлде — чазак, намга.
Ада башкы Ленинге четтирдим деп
Амыралдап, өөрүп чоруур кырган-дыр мен.
Ада-өгбе өзүп турар салгакчылыг.
Амыдырал өлбес-читпес уламчылыг.
Аныямда бир-ле болган ужуралды
Ажы-төлүм силерлерге чугаалап бээйн.

II.

Кыштың хары диекек чедир удуртушкан.
Кыдат солаан үндүг негеп чедип келген.
Айдан ажыр аңнаар-дииңзор чаңым-биле
Аржай бууруп Саян сынче үнүпкен мен.
Дүүтүг хөндеи дүүтээн хаагым кедип алгаш,
Дүвү-харның кыры-биле эстеп, кыйбан.
Чалыы шаамдан аңнап-дииңзор таңдым
эртип,
Чаңгыс эвес арттыг-сынны ажып чордум.
Аржай таңдым ногаан торгу поштеринден
Адын чораан сырбыктарым көчүлбеди.
Чаңгыс эвес олча тывар өеннимден
Чараш аңның изи безин билдиртпеди.
Бээр ийден ажык олча ховар тыпкаш,
Ындыг эвес, ырай бээр деп бодап алдым.
Бедик сынның бизеңнерин ажып дүшкеш,
Ындыгга дээр чартык айда кыштап четтим.
Адын алган хүлбүүүмүү союп бускаш,
Аштай бээр дээш, аар-даа бол, чүктеп чордум.
Күгүр-дары, огум-чемээм хоратпас дээш,
Күшкүл, курту көвей-даа бол, боозавадым.
Адап-сурап, дилээн чүвем долу турган
Аар ийниң озенинге чадырландым.
Алды-ла хүн сезеп дииңип адып алдым.
Аас-кежии чараш аңны какпаладым.
Эөптер дээш олчам астып, хүпезинге.
Элик буду чүктепкештиң чаныыкан мен.
Чаатты пөштүг шыргай эзим ишти орта
Чараш аңның изин орта таварлаштым.
Истеп, сүрүп карак кызыл халып хүпээш,
Ийге-дошке ужуп-туруп хинчээм көрдүм.
Кажар чүвең, чараш аңым алдырбады.
Хаттыг хүвү иеги будур борап каапты.
Шала кежээ шуурган дендээн, орук муиган,
Чадырымдан аскан-дыр мен, тыппайн бардым.
Карааңгыда муңгаш эзим ишти-биле
Хаагым чылган уу-биле чоруп бердим.
Өзеи черзер ыжык-даа бол, дөмек болбаан,
Өзээн оттур бир-ле черге донуп хондум.
Эртеи көрген: шуурган хевээр угаан-бодал
Эөдерээн, дедирленген... шимчеп үндүм.
Өскергейдеп үнүп чадааш, шинээм төнгеш,
Өзеи куду кулбурадып бадып кагдым.
Тывыш сүрүп, олча дилээр сагышта чок,
Тывның үнер арга-хорга дилей бердим.
Хаттыг дүвү, ширгай казбак эзим өттүр
Кайда-ла бир эвлиг чадыр турган ышкаш.
Корзан-бөрзеи даглар сыннар аразында
Хонуп-дүжүп, түреп, доңуп, аштап чор мен.
Билиимеетеп удуп калгаш, оттуп келдим.
Бир-ле эртеи шуурган намдап, хүнеи бергеи.
Эзим өттүр оргу-дескн шынаа көсүр.
Эзи черде кожуп калган чыдар болдум.
Туруп чадап, шенектеиин чыдырымда
Дужум орта бөө даажы чаңгыланды.
Ушка-башка кыйгы салып, кускуннадым.
Ужуштур бир-ле кижи кылаштап ор.
Араалыг бөө чүктеп алган, күшкүл тутхан.
Арны чырык сегел болгаш эрии салдыг
Орус кижи чаным орта чедип келди.
Оон дуза дилээриидеи сестии чыттым.
Бир-ле чүве чугаалады — билир эвес,
Билээмден көөп тудуп алгаш, тургузуптү.
Хаагым чүктээш, чедип алгеш, кылаштапты.
Хар мүи чуга. Сиген чадыр көстүп туру.
Кирип келгеш, одуи салгаш, кужун шиитээш,
Кижии мени хырным тоттур хүндүледи.
Чылыг шайын аартапкаш, чылыктым-даа.
Чымчак караан көрүп орташ өөрдүм-даа.
Сегел болгаш эрии салдыг орус эштиң
Сеткилиинң чаагайын бодап келгеш,
Чараш аңым ийи холдан тудуп сунзум.
Чанзи-даа чок, дедир сунзу. Азбас болду.
Адың кым деп айтырган боор, холум тутту.
Адым-чолум Долгар дээр деп чугаладым.
Салаам айтып: «Сээң адың кымыл?» дидим.
Сактырымга Болат-даа дээн ышкаш болду.
Маңаа, борта удуп ал деп имнеп турду.
База катап кезир мен деп чугаалаан боор.
Койгун ээдеи үштүп бергеш, чоруй барды.
Хонуп алдым. Эжим эртеи база келди.
Ыртак-тараа, чигир, чаг-даа эккеп берди.
Ындыг болза, чоруулу деп турээр хире.
Чадырдан ам үнүп алгаш, базыптывыс.
Шанак аттыг кижилер-даа уткуй келди.
Эзрерген узун сарыг кижи-биле
Элээн чүве чугаалашкан соолуңде,
Дугаларда коңгулуурлар кыңгырткайнып.
Түн дег хардан шанак аттар шимчеп үнду.
Тыва чедер, садыг кылыр оруктар-дыр.
Тыпыш ажаан, эжим-биле байырлаштым.
Садыгжылар аъдын ажаап, оруун аштап.
Саян ажып чуртумдува чанып келдим.
Чымыш болгаш уржук төөгү сөөртүп алгаш,
Чыддар эртип турза-даа чок, шинчаи үнду.
Орук айтып, тыным алган, дуза каткан.
Орус кижи сагыжымда артып калган.

III.

Кудайында кызыл тугун киискиткеп.
Кувискаалдың чалар одуп чалбыраткан.
Боолар чүктээп оруе шериг чедип кээрге,
Болат эжим дилегзиниш чоруп турдум.
Кувискаалдың соруглагын биле бергеш,
Хуу чаңгыс кужур бодум шериг болдум.
Эрге-шөлээ, хостатаны чаалажып ап,
Эээрегекти хайыра чок сокчуп турдум.
Ядыы кижээ эрге-шөлээ тывышкаштың,
Чаа төре тыва черге доктаадышкап.
Ада башкы Ленинниң чаагай адын
Аңаа таныл, сагыыпын дег шыгжап алдым.
Ужурашкан оруе эштиң көрбээн онар,
Ужеи чылдар ажа берген сөөлүнде
Улус чонум, совет чонпуң ачызында
Ужүк-бижик, эртем-номнуг болу бердн.
Кызыл өттө ужүк-бижик өөредир дээш,
Кыынны мурнай тутхан номум ажып ор мен,
Ада башкы Ленинниң чуруун көргеш.
Алыс плаанда орус эжим танып кагдым.
Арай боду улгадыксай бергеи-даа бол,
Сегел болгаш эрии салы биеэ хевээр.
Азып чораан, ынчан аңаа душканым дет,
Сеткилимни чыыткылап чылыктырды.
Ол-дур, ылап Ленинге душкан-дыр мен.
Оңу черде, кырым сынар, салчаваан мен.
Ынчан Ленин Шушь суурга турган болгай.
Ынчангаштың чигинир чок бүзүрээр мен.
Улуг башкы Ленинге аныямда
Ужурашкан эки хүнүм уттүндурбас.
Аас-кежиин көргеи кырган аданарга
Аныяктар адаарган-даа болур силер.
Ындык, бедик улуг башкы Ленинге
Ынакшыңар! Бүзүренер, ажы-төлүм!
Оон номназ, бодалдарын өөреиинер!
Оон бедик дээди чүве тыппас силер.

Алексей ХУУРАК.

«ЛЕНИН-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА». Моол чуруукчу А. СЭНГЭЦОХИОНУҢ чуруу.

НОМЧУКЧУЛАР ЧЫЫЛГАШ...

Чөөкта чаа Мөңгүн-Тайга районнуң Культура башкыңга чогаалчы Александр Конконовтуң «Ленин дугайында чечен чугаалар» деп номунга номчуляа конференциязы болуп эртеен. Библиотека эргелекчизи Саая Самбуу авторнуң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын номчукчуларга кысказы-биле таныштырган. Оон соонда башкылар Хертек Адыг, Д. Сюрюң, Д. Доячуң суглар чүве чугаалаап, улуг бодалчы, гений, баштыңчы болгаш башкы В. И. Ленинниң дириг, шынныг овур-хевирин автор чечен чугааларында тургусканын болгаш ажылчын массаларның Ленинге изиг, ханы ынакшылын, улуг кижиниң кижизиг, бодуун, ак сеткилдиг мозу-шынарын көргүскен деп өнзалап демделээннер.

Ийьичиниң амыдырал-чурттагазының болгаш революсчу ажыл-чорудулгазының дугайында колхозчулар ол конференциядан хөйну билип алганнар. Конференция соонда янзы-бүрү программалыг селун концерт болган. Аңаа В. И. Ленин дугайында номерлер коя, кескү черни эзилээн.

Ч. СЮРЮН.

Улам көвүдээр

Тываның ном үндүрер чери 1968 чылда 94 янзы-бүрү аттарлыг номнарны үндүрген. Чыл планын бүтү коргүзүглер талазы-биле ажыр күүсеткен.

Масса-политиктиг литература кидлизи дыка хөй номнарны парлап үндүрген. Аңаа В. И. Ленинниң «Литература дугайында», «СЭКП төөгүзүнүң очерктери», «Политиктиг экономия» болгаш өске-даа номнар хамаарыр.

Тыва школаларга өөредилге номнарын белеткеп үндүрер ажыл чедиишкинниг чоруттунган. Ном үндүрер чер тыва авторларның чогаалдарын үндүрериичe кол кичээнгейни салган, оон түннелинде түс черниң 23 авторларының номнары үнген.

1969 чылда ном үндүрер черниң мурнунга улуг соруглга салдынган. 529 ама саазынга парлаар янзы-бүрү литератураларны номчукчуларга бараалгадыр. В. И. Ленинниң үш томнуг чогаалзары, «Төөгүлүг болгаш диалектиктиг материализм» ному, Совет Тываның 25 чылынга очерктер болгаш чеченчиткен түүлдер чыындызы, фотоальбом, 15 өөредилге номнары болгаш өске-даа литературалар үнер.

Т. ХЕРТЕК.

ААС ЧОГААЛЫНДА

Тыва улустуң өлүм чок чогаалы ааладдан ааларга чедир, арт-сыннарны, ажок шакпын ак-көк хемнерни кежир улам уран-чечен кыптыккан. Улустуң мырларында чаа аас-кежиктн, хосталганы, чырык-чаагай чурттагланы алгап-йөрээп ырлаары, а дарлакчыларны көөр хөөн чок чоруун илередири дээрге-де В. И. Ленинни мактап ырлааны ол болур.

Ол ышкаш хостуг эрге-даа, чаагай амыдырал-даа корбейп чораан чонга хостуг эргенин чаалап ааладынганын ленинчи партиянын ачызында. В. И. Ленинниң кайгамчыктыг өлүм чок мерген угаанында деп чүвеин тыва чон тодаргай йөрээп ырлап турар:

Эгээнекте эрге-ле чок,
Эдилелге чораан тыва
Эдилеелден чарып алган
Эперелдиг партиияны.
Кажанда-даа эрге-ле чок,
Качыгдалга чораан тыва.
Качыгдаалдан чарып алган
Кайгамчыктыг Интернационал.

Тывага национал хосталгалыг революция тиилээн соонда революциянын өөскүп үнген черинин уг-шиин билип, «улуг орус улустуң чурту Савына-Саян артында, ораичокта чүве дивежикпе» деп чон ону хандыкшылдыы-биле билип, ырлаажып турганы мындыг:

Савыланың артын ойга
Частып үнген хувискаалды.
Ядыы самдар араттарга
Чаптып келген хувискаалды...

Революстуг чазактың ачы-хавылаазын 30 чылдаиы сөөлзүредп арат чон алгап, йөрээп, неитереңгейн-биле ырлап турганнар.

Улуг-Хемниң эгелээн бажын, олче каттыжып кирип чыдар хөй-хөй ак-көк хемнериин уннарын чурттаан, ыры-шоорлуг тыва чон ырларынга, кожамыктарынга В. И. Ленинни улуг күштүг Улуг-Хемге деңнеп, улуг бедик Саян даанга дөмейлеп көргүскен ырлар ховар эвес таваржып турар:

...Агым суглуг Хемчикписке
Ажыд кылып өскеи-не бис.
Ада Ленин ачызында
Амыр чыргал көрген-не бис... Оон ангыда база бир ол хевирлиг мындыг ырны көрээлиңер:

Дамырактар катчып баткан
Дажыг суглуг Улуг-Хемни.
Танышпасты таныштырган
Тактиктиг Ленин башкым... Бо ырны 40 чылдарның төнчүзүиде ырлажып турган.

Тыва улустуң аас чогаалында В. И. Ленинни улуг угаанныг, күчү-күштүг кылдыр көргүзүп, пролетарнаттың улуг баштынчызын гиперболалыг деннелгелер болгаш метафораларны база ажыглап көргүскени таварышкылаар. Ленинчи идеяны кажан-даа өшпес кылдыр медерип көргүскен бүзүрелдерин илередип, октаргайда эң-не чырык хүн-биле деңнеп турары таварылга эвес:

...Көк-ле дээрден хөме чыраан,
Холчок чырык алдын Хүнүм.
Халечиктеи бисти хостаан
Хөйну билир башкы Ленин.
Шаары дээрден саарлыы баткан,
Сарыг алдын чырык Хүнүм.
Ядаралдан бисти хостаан,
Салым-чолдуг башкы Ленин...

Тыва улустуң аас чогаалында сураглыг эпостарның кол маадырлары-биле бир мөзүлеш, ядыы чонның өмүнээзинден кол маадыры кылдыр көстүп турар болгаш кижи төрелгетенниң төөгүзүнде күзеп, манап чорааны хостуг эрге, тайбың, аас-кежиктиг чурттагланың чедип алдыганы В. И. Ленинниң ачызы деп чүвеин тодаргай көргүзүп турар.

Адыр хемнер баштарындан
Агып баткан Улуг-Хемни.
Айтып кааны шынныг, күштүг
Ада Ленин башкывысты.

Ленинниң ады ынчаарда-ла күш-ажыл-чы араттарның аразында кызыгаар чок нептереэн турган. Олар Владимир Ильич Ленинни улуг башкывыс деп хүндүлеп адап, ак-көк хемнеринің чурттакчы чону тывалар боттарының аас чогаалында шак ынчаар ырлап туварлар болгаш оларның ук аас чогаалында улуг баштынчының овур-хевири моңге дириг.

О. ДАРЫМА.
Тываның эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы.

Н.К.КРУПСКАЯ Ленин дугайында САКТЫЫШКЫННАР

(Этеди 1968 чылдың «Шында»).

...Кыпты оттур съездиге күженишкинниг белеткениp келген. 1902 чылдың ноябрьда-ла съездиге белеткел талазы-биле Организастыг комитет тургуступ ган..., «Организастыг» деп ат херектиң алыс утказында кончуг дүшкен. ОК чокка съездиниң кажан-даа чыыдырып шыдавас турган ийик. Чап-чаа тургуступ турган коллективтериниң организастыг болгаш идейлиг ажылын, чер-черлериниң дашты-биле харылзаалары кыргыс шагдааларга сүрдүртен эң берге үелерде холбаштырар үжурлуг турган. Съездиниң белеткээрде ОК-биле харылзажыр аар ажыл херек кырында Владимир Ильич Ленинниң үлүгне онаашкаи...

Россия-биле чагаалажыг ооң нервизинге дыка-ла дээп турган. Чагаалар харыызын неделя-неделязы-биле, ай-айы-биле маназы, херек бүурай бээр болду бе деп үргулчу сестирги, ажылдың кайы хире калбарыш түрарын билбейн торууру — ол бүгү Владимир Ильичниң характеринге дүүшпейн турган. Россияже ооң чоруткан чагааларында шевергин бижиглежир дугайында дилегер эндерик: «Катаптап тур мен: Женяден* биске үргулчу болгаш тодаргайы-биле чагаалап тарымн, ылаңгыя чагааны алган дораан ол-ла хүн саадатпайн каш одуругган бижирин дамгын-дагыл чагыл дилеп тур бис...» Чагаалдарда дарый хөделир дугайында дилегер хөй турган. «Соня олуг үүве ышкаш ыыт чок-тур» деп азы «Зарин комитетке чогуур үеинде кирбозо» дугайын Россиядан дыңнаткан чагаа келген санында-ла Ильич дүнеин-не удувайн турган. Уйгу чок хүннер сагыжымдан ыраваc чүве. Партияга хамаарыштыр адырык бодал чок кылдыр болгүмнерни каттыштырып, национал болгаш өске кандыг-даа ылгал чок, чаңгыс аай партияны тургузарын Владимир Ильич изин-биле күзеп чораан... «Искраның» редакциязы Бундага удур демиежип турган. Ол дээрге ажылчын демиселдиң чаңгыс эви, сырый каттыжылгаазы дээш демисел турган. Демиселдиң бүгү редакция чорудуп турган, ынчалза-даа чаңгыс эп дээш демиселдиң эң идепкейлиг, үттүкүлдүг талалакчызы Владимир Ильич болган.

Удаваанда «Күш-ажылды хостаары» болук Женеваже кожуп алыр дугайында айтырыгны датын тургускан, ол удаада чүгле Владимир Ильич удурланып бадылаан. Улус чыгдының эгелээн. Владимир Ильичиниң первизи кошкаан, ол аарый бертен...

Лондонга Владимир Ильични дувуретпейн, а ооң сеткилин оожуктуруп турган ажылдарның бирээзи болза «Кедээниң ядыыларынга» деп депгерия бижээни болур. 1902 чылдың тараачыннар түра халышкынынарының соонда Владимир Ильич тараачыннарга депгер бижиири эргежок чугула деп билген. Ажылчын партияга үүү херек болуп турарын, ядыы тараачыннарга ажылчынnар-биле кады чоруурунуң эргежок чугулазын ол депгерде бижээн. Владимир Ильичниң тараачыннарга бижээн баштайгы депгери ол болур.

ИЙИГИ СЪЕЗД

Баштайгы үеде съездини Брюссельге эрттирер деп турган, ооң баштайгы хуралдары анаа эрткилээн...

Съездиге бадылаар эргелиг 43 болгаш чөвүлээр эргелиг 14 делегат келген. Хөй санныг делегаттар партияның түс-чүс мүң кежигүннерин төлээлеп турар амгы съездилер-биле деңнээрге, ол бичии съезд, ынчалза-даа ынчаарда улуг 1903 чылдың июль—август турган: 1898 чылда I съездиге чүгле 9 кижи киришкен... 5 чыл дургузунда элээн бурунгаарлай бергенивис илдең турган. Кол-ла чүве болза делегаттарны чоруткан организациялар херек кырында бар, калбарып эгелээн ажылчын шимчээшкини-биле харылзаалыг болуп турган.

Владимир Ильич ол съезд дугайын канчаар күзеп чорбады дээр. Бүгү амыдыралының дургузунда эң сөөлгү хүннерге чедир ол партия съездилерин онза улуг ужур-дүзелиг деп санап чораан; партия съездилэп—эң дээди чада, анаа аимы-хууда чүүлдерин контрабас, чүнү-даа кыдыра көрбес, хамык чүүлдү ажыы-биле чугаалаар үжурлуг деп, ол санап чораан. Ильич партия съездилериниг үргулчу-ле онза быжырымчалыг белеткениp, анаа чугаалаар чугааларын онза сагыш салып бодап ап турган. Партияның программазының болгаш тактиказының эң-не кол-кол айтырыгларын тыглып келгеш, бүгү партия-биле кады сүмележир арганы чыл-чылы-биле манап чораанын, ол үеде чажыт съездини чыылдырары кайы хире берге турганын билбес амгы үениң аныяктарыг партия съездизин Ильичиниң кайы хире чугулалап чораанын кайын бодап чедер...

Херек кырында II съезд тургузукчу съезд болган. Анаа съездиниң кол-кол айтырыгларын тургузуп, партийжи идеологияның үндезинин салып турган. I съездиге партияның чүгле адын доктаатканы, ооң тургустунганының дугайында манифестини хүлээп алган. II съездиге чедир партияның программазы түрбаан. Ол программаны «Искраның» редакциязы белеткеп кылган. Оны редакцияга үр үеде чугаалажып келген. Сөс, домак бүрүзүн үндезинин-биле сайгарып, изин-биле маргыжып турган...

II съездиге чугаалашкан чугула айтырыгларының бирээзи Бунд дугайында айтырыг болган. I съездиге Бунд партияның автономнуг кезээ болур деп доктаатканы. I съездиниң сөөлүнде эрткен 5 чылдың дургузунда чаңгыс аай партия херек кырында турбаан. ынчангаш Бунд тускайлаң болуп турган. Ооң соонда Бунд бодунуң ол тускайланыын улам күштелдиргеш, РСДРП-ге чугле федерация хевирлиг холбажырын бодай берген. Ооң ужуру чүл дизе, Бунд еврей суурларының усчуларының сеткил-хөөнүн илередип, политиктиг айтырыга бодаарга экономика айтырыын артыкка сонуургап, «Искрага» бодаарга «экономистерге» дыка чоок турган. Айтырыг болза Россияның девискээринге чурттап турган бүгү националдарның ажылчыннарын каттыштырган чаңгыс аай партияны бо съездиде көрүп тур бис» деп чугаалаан. Ол дээрге он дугаар хурал-дыр, а шүүлтү 37 хурал болган. Съездиге чоорту бергедээшкиниер тыптып эгелээн. ТК-га үш кижи сонгуур турган... Сонгуудалар чоокшулаан тудум-на, байдал бергедээн. Бундунуң болгаш «Ажылчын херээжиң» чөнгээлерин командылаар, даштыкы төптен эккелген бодалын албадаар хөөнүн баштай буцуу шаап тургон-даа болза, чайгылып турган кижилериниң боттарынга-даа эскет чокка чамдык салдарын чедиргеп...

Съезд «Искраның» углаашкынын деткээн, ынчалза-даа «Искраның» редакциязын бадылаар ужуруут турган...

Уставтың I параграфының дугайында маргылдаа онза чидир болган. Партия Уставының I параграфының дугайында айтырыгга Ленин биле Мартов политика-даа, организация-даа талазы-биле каттыштаан. Оваар мурнунда-ла маргыжып турганнар, ынчалза-даа мурнуку маргылдаалар болгүм иштинден үнмейн, дорган-на эптежип турган, а ооң соонда маргылдаалар съездиге үнүп келген, ынчангаш «Искрага», Плехановка болгаш Ленинге удур кижилер ол маргылдааны принципиалдыг улуг айтырыг кылдыр хөөредирин ойлдашкан. Ленинге «Чүден эгелээрил?» деп чүүлү дээш, «Чүнү кылырыл?» деп ному дээш халдап, алдар сүрген кижи хевирлиг көргүзерин ойлдашкан... Владимир Ильичиниң съездиге чугаалары шыңгыы боон турган. «Бо дугайты «Центрист» делегаттарның бирээзи-биле съездиге чугаалашканымны сагынмас аргам чок» деп, ол бодунуң «Бир базым бурунгаар, ийи базым аткаар» деп номунга бижээш, ынчаар уламчылаан: «Бистиң съездивисте байдалдың берге деп чүвезин! Кадыг-дошкун демисел, бот-бодунга удур агитация, чидиг сес кагжыышкыны, эп-хүүдүн бодавас чоруп болуп түрер-дыр!» деп, ол мөнээ чалыганныг хомудан чугаалаан. «Бистиң съездивисе дыка-ла эки-дир! Ажык, хостуг демисел. Бодалдар төө кагдынгылаан. Байдал тодаран. Бөлүктер илдең апарган. Холдар көдүрүлгеп. Шиитпир хүлээп алдынган. Бир чада арткеп. Бурунгаар!—деп, мен ону ынчаар билир мен. Ылап амыдырал ол-дур. Интеллигентилерниң төнмес батпас бужурганчыг чулчуруушкиннары эвес-тир, ындыг чулчуруглар айтырыгны шиитпирлепкенде эвес, а кижилер могай бергенде төнер ышкажыгай» деп, мен аңаа удурлаштаан мен.

«Центрист» ап менче эдепсинии көргеш, экти кыскан. Бис чугаавыс билиппес болдувус».

Бо үеидеде Ильич шуутла көстүп турар.

Съездиниң эң эгезинден тура-ла ооң нервилери дыка маган турган... Лондонга ол шуут хөлзеп, дүне удувайн, дыка дувүреп турган.

Владимир Ильич саналдарга ишиг-ишиг чугаалап тураажок, ол дыка түгүнүүн даргалап, удурланыкчымызыга хамаарыштыр чөптүг эвес чүве кылбайн турган. Плехановтың ындыг эвес турган. Ол даргаланда эпчок сөстер чугаалап, удурланыкчызын шоокпуруп турган.

Партияга Бундуның туружунуң дугайында. Программа дугайында. «Искраның» утланыышкынын кылдыр хүлээп көөр дугайында айтырыглар талазы-биле делегаттарның хөй нуруузу чаңгыс эп-сеткилдиг болзаажок, съездиниң ортаа үезинде чарлышкынын тыптып, ооң төнчүзүүде улам ханылаан. Кады ажыл болдунмас дептер хире онза чоруулдаалер II съездиге идеп ялеревээн, ол чоруулдаа амдыында коску эвес болуп турган. Ооң кадында съезд шуут-ла ийи талага чарлы бергени илдең болган... Херектиң ужуру чүл дизе, Ленинни долгандыр болүүлдешкен эштер принциптерин дыка ышгыы көрүп, оларны черле боттандырарын, практиктиг ажылга күүседирин күзеп бодап турган; эске белүүн ону эренгей көрүп, эптежишкиннерге принципин дүжүп бээрикке хөөнүүр болуп, кижилерэйн нуурун көрүп турган...

Съезд доозулган. ТК-га Глебовту, Клярин*, Урутү** сонгаан, 44 шиитпирлиг бадылаашкынның 20-зи дадагалаан. ТК-га Плехановту, Ленинни болгаш Мартовту сонгаан. Мартов редакцияга ажылдаарындан ойталаан. Чарлышкын болдунар тыгап келген.

(Үлгичылыг).

(Парзалганың медээлер агентилези).

---

* «Мурнуу ажылчын» болүктүн чажыт ады.

* Кржижановский
** Ленгник

делегей бо хүннерде

Чех Республиканың чаа чазаа

ПРАГА. Чех национал чөвүлеңдиң Президиуму Чехословак федерацияның дугайында конституция хөөйлүүн ёзугаар Чех Социалистиг Республиканың чазаан төмүйлаан дээрзин ЧТК агентилел дыңнаткан. Чазактың даргазынга Станислав Разл, чазак даргазының ораалачыларынга Антонин Червиника, Ладислав Адамец төмүйлаткан.

(СЭТА).

ЧССР-ниң Национал фронтузунуң ТК-ның Президиумунда

ПРАГА. (СЭТА). ЧТК агентилелдиң дамчыткыны-биле алырга, январь 8-те болган бодунуң хуралынга ЧССР-ниң Национал фронтузунуң Төп Комитединиң Президиуму федералдыг хуралда улуртур албан-дужаалдарга кыымнарны киирер дугайында ЧКП ТК-ның Президиумунуң саналын медээ кылдыр хүлээп алган.

Национал фронтунуң ТК-ның Президиуму ЧКП ТК-ның ноябрь болгаш декабрь пленумнарының түңнелдерин детнип, фронтуда каттышкан бүгү организациялар нимти айтырыгларны шиитпирлээринге инициативтии-биле дузалаар ужурлуг дээрзин демдеглээн.

Даңгырак хүлээп алдынган

ПРАГА. (СЭТА). Январь 9-та Прага ордузунга Чех Социалистиг Республиканың чазаанның кежигүннери ооң даргазы С. Разл баштадыр Чех национал чөвүлеңдиң даргазы Ч. Цирсажка даңгыраан берген.

Даңгыраан бериишкин үезинде Чех национал чөвүлеңдиң Президиумунуң кежигүннери олурушкан.

Моол чогаалчылар звилелиниң 40 чылы

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Моол чогаалчылар звилелиниң 40 ыл июнга бараан болдурган найысылалдың хөй-нимтизинин байырлыг хуралы январь 9-та Улан-Баторда Бүүненин опера, балет театрынга болган дээрзин МОНЦАМЭ агентилел дыңнаткан.

Чыылганнар МАР-ның партизының болгаш чазаанын Ю. Цеденбал, Ж. Самбу баштаан удуртукчулары, сураглыг моол чогаалчылар, культураның болгаш ураң үүлдүң ажылдакчылары, аалчылар президиумга көстүп кээрге, оларны адыш часкаашкыныбиле уткаан.

МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының ораалакчызы Ц. Пунцагноров кыска чугаазы-биле хуралды ажыткан. МАР-ның Улустуң улуг хуралының Президиумунуң секретары Н. Готов Моол чогаалчылар звилелин Сухэ-Батор ордени-биле шаннаар дугайында МАР-ның Улустуң улуг хуралының Президиумунуң чарлыын номчаан.

Моол чогаалчылар звилелиниң баштаар черииниң даргазы С. Удвал чаа моол литератураның хөгжүлдезининиң оруунуң дугайында делгеренгей илеткелдя кылган.

Хуралга олурган аалчыларның аразында совет чогаалчыларның төлээлери бар.

Совет чогаалчыларның төлээлери

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Совет чогаалчыларның төлээлери моол литераторларның 40 чыл ооюнуң байырлалынга киржири-биле Улан-Баторда чедө берген.

Азияның болгаш Африканың Чогаалчылар ассоциязының төлээлекчизи араб чогаалчы Альфред Фараг совет чогаалчылар-биле кады база ында келген.

Чаа музей

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Чаа моол литератураның база бир үндезилекчизи, сураглыг шулуктуу болгаш хей-кижити ажылдакчызы Д. Нацагдоржуның музейи январь 9-та Улан-Баторда ажыттынган. Музейде чогаалчының амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында хей санныг фото-чуруктар, документилерни, оон хол-биле бижимелдерин болгаш номнарын делгээн.

Музейниң ажыдыышкын ёзулалынга Моол чогаалчылар звилелиниң баштаар черииниң даргазы С. Удвал чүве чугаалаан.

Кызылдың төп ёлказы хоорайның Октябрь кудумчузунда тургустунгандан бээр ам он ажыл хонуп турар. Найысылалдың дыка хей школачылары чаа — 1969 чылды ооң чанынга барып утканнар. Дүне-даа, хүндүс-даа могаан оттары эшпес од каас ёлка чанында дош чүүлүлардан ажыда арганың янзы-бүрү дириг амытаннарының дүрүлелери бар.

Хоорайның школачылары кышкы дыштанылгазының хей кезиин аңаа барып ойнап арттырып, хар салдыг, хан чүктешкилиг, дагдан баткан, даянгыштыг Соок-Ирей биле хүннүң ужуражып турарлар.

ЧУРУКТА: бөлүк школачылар төп ёлка чанында.

В. МОЛЬБИНИҢ фотозу.

Патриоттарның чедиишкинниг халдаашкыны

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарылын Улусчу чепсектиг күштериниң безектери январь 5-те Данангтан мурнуу-барыын талаже 30 километр ырак черде америк далай чазаг шериглерниң кезектеринге болгаш Вьенхоа можуда чалча шериглерге удур чедиишкинниг дайынчы хемчеглерни каш удаа чоруткан. Дайзын улуг когаралга таварышкан.

Парлалганың хостална агентилелиниң дамчытканын барымдаалаш, ВИА агентилелдиң дыңнадында айтканы болза, декабрь 25-ке чедир ай дургузунда Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары Лонган можуда америк болгаш чалча шериглерге удур дайынчы хемчеглерни 100 удаа чоруткан. Ол хемчеглерниң түңнелинде дайзынның 2.500 солдаттарын, офицерлерин чыскаалдан үндүрген. оон иштинде АКШ-тың 1.200 шериг албанныглары бар болган. Мурнуу-вьетнам патриоттар 17 дайынчы машинаны, агаарга болгаш чер кырынга 23 самолёттуу узуткаан, хөй санныг боо-чепсектиг болгаш шериг хереселин хунаап алган.

ТАЙБЫҢ ПЛАННАР

ХАНОЙ. (СЭТА). Ханой хоорай улус совединиң хуралынга эрткен ажыл-агый чылының түңнелдерин чугаалажып көргеп болгаш 1969 чылда ВДР-ниң найысылалың хөгжүдериниң планын бадылаан.

Советтиң хүлээп алган шиитпирипге эрткен чылдың-биле деңнээрге, бо чылын үлетпүрүнүң продукциязын бүдүрерии 28,6 хуу, калбак хереглелдиң чүүлдерин бүдүрерии 14,7 хуу көвүдедирин көргеп.

Хоорай улус совединиң депутаттары чырыдыышкын, кадык камгалал болгаш коммунал ажыл-агый системазын экижедиринче углардырган тодаргай элээн шиитпирлерни хүлээп алган.

Канаданың премьер-министриниң медеглели

ЛОНДОН. (СЭТА). Канаданың премьер-министри Пьер Теодо бодунуң чуртунуң НАТО-дан үнүп болуруи хоржок дивес мен деп, Лондонга медеглээн.

Теодо ол бодалын Би-би-си радиостанциязынга берген интервьюузунга база чугаалаан. Ынчаарда оон айыткыны болза, мээң чазаам Канаданың даштыкы политиказын хынамчалыы-биле катап эдеп көрө берген. НАТО-га чаэрбиял шиитинде кежигүн болуп келген соонда ол организациядан үнерии дыңнадырын шиитпирлээр болзувусса, ындыг дыңнадыгны соңгу-атлантика кереэде көрдүгенин ёзугаар чорудар апаар бис дээрзин премьер-министр интервьюзунга медеглээн.

Рейтер агентилелдин дыңнатканы-биле алырга, Канаданың НАТО-дан үнүп болуруи санаа турар силер бе деп, Теодан корреспондентилер база катап айтырган. «Ийе, ол болдунар магат чок» деп, канада премьер харылаан.

Теодонуң медеглелдери Лондонуң албан кижилерин шугулдаткан. «Дейли экспресс» солуннуң дыңнатканын ёзугаар алырга, Англияның премьер-министри Вильсон болгаш ооң чазаанның кежигүннери Теодоже күштүг ыйыышкынны кылып эгелээн. НАТО-ну быжыглаарының эргежок чугуласынга канадачыларны бодүредири-биле англи чазактың талазындан «күчүдүг оралдажыышкынны» кылган.

Совет-куба кады ажылдажылга калбарар

ГАВАНА. (СЭТА). Совет Эвилели биле Кубаның аразынга кады ажылдажылганы калбартыр дугайында үш дугуржулгага: чаартып турар телевидение системазының талазы-биле техниктиг деткимчени Совет Эвилелиниң көргүзер дугайында дугуржулгага, Кубаның кандаачал черлерин сургарар талазы-биле ажылдарны моон соңгаар чорударынга техниктиг дузаламчыны көргүзер дугайында 1966 чылдың март 16-да чарган совет-куба дугуржулгага немелде протоколга болгаш куба революциязының 10 чыл ооюнга холбаштыр совет атомнуг реакторну өөредилге болгаш шинчилел сорулгаларынга ажыглаары-биле Кубага белек кылыр шилчилип бээр дугайында актыга ап салган.

Документилерге ат салган соонда Кубаның Компартизының ТК-ның Секретариадының кежигүнү, революстуг чазактың министри Карлос Рафаэль Родригес революция тиилээн соонда эрткен чылдарның дургузунда Куба Республикага Совет Эвилелиниң дузаламчызын болгаш совет-куба сырый кады ажылдажылганы бедиибиле үнелээн. Совет Эвилели биле Кубаның аразынга телевиденне талазы-биле кады ажылдажылганы хөгжүдери куба улустуң идеологтуг кижизидилгезинге улуг ужурдузалыг болур дээрзин ол чугаалаан.

Карлос Рафаэль Родригес чигир заводтарын чаартырының херээнге Совет Эвилелиниң дузаламчызын база бедиибиле үнелээн. Чугаазының түңнелинде революстуг чазактың министри революция тиилелгезинин 10 чыл ооюнуң байырлалынга совет аалчыларның келгенинге холбаштыр күзел ханыышкынын илергейлеп, Совет Эвилелинге алдар болдурган, совет-куба найыралдың ажылдажылганы моон соңгаарлаа хөгжүдер болгаш быжыглаар.

Чылыг хүлээп алыышкын

Бистиң школавыс республиканың төвүнден ындыг-ла ырак эвесте турар. Өөреникчилерниң хөгжүт кышкы дыштанылгаазы солуп эртken болгаш уругларның кышкы дыштанылгазының дугайында план школага турган. Бистиң од планывыста республикавыстың төвү Кызыл хоорайже баар хүннеривис база бар. Ындыг хүннериң бирээзинде, январьның 2-де эге классгарның өөреникчилери байкылары-биле кады Тываның хөгжүм-шин театрынга болур ёлкага чораан бис. Аңаа бистиң школаның өөреникчилерин театрның удуртукчулары эки хүлээп алган болгаш биске театрның эң эки олуттарын хостап берген. Өөреникчилер «Хуулгаазының чүүдүн ээзи» деп шинии улут сонуургал-биле коргеннер.

Өөреникчилерниң кышкы дыштанылгазы солун эртken дээш театрның артистери өөреникчилерге таарыштыр чаа шиилерни эки белетизээн дыка-ла өөрүнчүг-дүр. ол шыгаш профвиилел обкомнарының ажылдакчылары ында дежурныйлап турарлар.

Ындыг-даа болза бистиң совхозтуң профвиилел организациязы биске багай дузалап турар. Чогуур шагында өөреникчилерни транеспорт-биле хандырбайн турар, ындыг чоруктун хараазы-биле бистиң школаның өөреникчилерни ёлкадан озаадап калган, ооң орнунга шинии харын көргеп. Транспортту моон мурнунда чугаалажып алган бис деп совхоз директору, ажылчын комитединиң даргазы суглар школаже медээлээннер, кажан чоруур ёйу чедип келиргe машина-даа, чок, а дирекгор боду беавин көзүлбээн.

АТБ-ден чагыдып алган автобузувус эки эвес болган. Бичии өөреникчилер сөөртken автобус чылыг болур үжурлуг, ол автобуска бичии өөреникчилер херек чок, кады чораан башкылар безин донгаш, шыдавайн чораан бис. Автобус чоруп база чадай бергеп, ону ооң соонда тракторбиле сөөртүп-даа турган. Чамдык организациялар өөреникчилерниң кышкы дыштанылгазының дугайында сагыш салбайн, чүгле карак мегелеп каар чорук бар боон турардыр.

З. БУРУҢНЕЛ.

Кара-Хаак 8 чыл школазының башкызы.

Редакторүүн оралакчызы Д. О. БЕГЗИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Уруглarга дириг-чуруктар: «Козүлбес борт» 10, «Чорук чогуур өөрерген орук-чирик» (делгем эранныг) 12, 4, 7.30, 9.15, «Трясогусказларның армиязы база катап демиселде» 2, 5.45 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Канадалан келген кижи» 10, 12, 2, 4, 5.50, 7.40, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Азажыгаш» 3, 6.40, «Хоорайда өске кижи» 4.50, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Нахалёнок» 3, «Истелге ажылындан тавармылга» (делгем экранныг) 4.30, 6.30, 8.10 шактарда.

редакциянын адрези

Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын, № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторүүн 24-63, редакторнүн оралакчыларының болгаш пропаганда киллизинин 35-24, харыысалгалыг секретарьнын 23-35, партийжи амы-тырал киллизинин 23-54, культура киллизинин 37-13, көзээ ажыл-агый киллизинин 21-47, үлетпүр киллизинин 22-64, чагаа база совет тургузуг киллистеринин 21-27, информация киллизинин 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келлейн барганда 32-75 телефонче болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл Щетинкин — Кравченко кудумчузу 1). ТС—00214.

Солун неделяда алды катап үнер

БҮТҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫНДАР!

1925 чылдан үнделип эгелээнинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 12 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 10 (7856).

Өртээ 2 көп.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ДӨРТКҮ ЧЫЛЫ

Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга алдар болдурган социалистиг чарыш Чаа, 1969 чылдың баштайгы хүннеринден эгелээш-ле улам бедик чадаже кодуруглеп.

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин амыдырадга боттандырар, беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш хайныышкынныг амылдап турар совет кижилериниң изиг чүткүүлү үлетпүр болгаш кодээ амыл-агый будуруглезиниң мурнакчыларының чаа-чаа патриотчу эгелээшкиннеринден тодаргай көстүп турар.

Беш чылдың үшкү чылының көргүзүглерин ёзугаар алырга бо чылдың планныг онаалгаларын чедишкинниг күүседип болурунуң бүгү аргалары бар. Тыванның үлетпүр будуруглезиниң хемчээли эрткен чылын 7,4 хуу, а сайгарар продукциянның хемчээли 12,9 хуу өзүлделиг болган. Чаа техниканы малбаа-биле нептередип, технологтуг чорудулгаларны сайзырадгайжыткаанының ачызында ол чедил алдынган. Ол болза В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга төлептиг ужуражыр дээш калбарган социалистиг чарыштың үре-түңнели болган.

Бистиң республиканавыстың кодээ амыл-агыйының амылдышчилери 1968 чылда күрүнеге эът, сүт, дук садарының чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен. Ол дээрге кодээ амыл-агый будуруглезин улам ыңай хөгжүдер дугайында партияның болгаш чазактың хүн бүрү сагыш салыышкынының тодаргай илерели-дир.

Үлетпүр будуруглелеринге, тудугларга, кодээ амыл-агый будуруглезинге болгаш өске-даа адыларга бистиң чедип алган бүгү чедишкиннеривис чаа-чаа амыя-херектерге эки үндезин болур. Эрткен чылдың чедишкиннеринге үндезилээш, республиканың үлетпүрүн, кодээ амыл-агыйын, чонунуң культура болгаш амыдырал деңнелин улам бедик чадаже кодуреринiң бөттүг аргалары тургустунган.

Тыва АССР-ниң Дээди Соединиң 1969 чылда республиканың улус амыл-агыйын хөгжүдериниң Күруне планын болгаш Күруне бюджедин чугаалакшаа бадылааны харын ол соруугаларга бүрүн дугжүп турар. Планны болгаш бюджетти бистиң бөттүг аргаларывысты бүрүн барымдаалап тургаш ажылдап кылган. Иштики нурлавырларны долу ажыглаарын база өөренип көрген.

Беш чылдың дөртку чылында республиканың үлетпүр будуруглезиниң хемчээли 7,6 хуу улгадып, электроэнергия ажылдап үндүрери 16 хуу, демир-бетон конструкцияларны болгаш кезектерни кылып үндүрери 22 хуу, тудуг түүйбузу —10,6 хуу, дилиг материалдары — 8 хуу, мебель — 19 хуу, чугай—6,6 хуу көвүдеп, хөмүр-даш казып тывары 325 муң тонна, даг-дүгү—24 муң тонна, колбаса кылыглар — 900 тонна, чалаң сүт продукция—11.300 тонна чедер. Чүүк совртүлгелериниң хемчээли өзер, хөй-хөй чурттарга бамыңнарын, будурулге болгаш культура-амыдырал объектилерин ажыглалга киирер, оруктарны болгаш электри дамчыдылгалының шугумнарын тудар.

СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга чедишкинниг боттандырар чорук республиканың кодээ амыл-агыйын улам кодуреринге, бистиң колхозтарывыстың болгаш совхозтарывыстың экономиказын быжыглаарынга улам таарымчалыг байдалдарны тургузар.

Эртиен чылдыынга деңнээрге кодээ амыл-агыйның бүгү адырларының продукциязын будурери 1969 чылда улам көвүдээр болгаш бо чылын күрүнеге план ёзугаар 60 муң тонна тараяны, 24,2 муң тонна эътти, 20 муң тонна сүттү, 2400 тонна дүүту садар бис.

Кодээ амыл-агый продуктуларын садарының талазы-биле бо чылга доктаатты нган планны чедишкинниг күүсеткен турарынга амыл-агый бүрүзү ниитиниң малының баш санын өстүрүп, ооң продуктулуун бедидип, чер амылының культуразын улам бедиткен турарын чедип алыры чугула.

1969 чылда республиканың улус амыл-агыйын хөгжүдериниң талазы-биле төлевилеттинген хемчелерни үре-түңнелдиг боттандырар төлээде, чылдың бо баштайгы хүннеринден эгелээш-ле бүгү коллективтерге организакчы амылды күштелдирери, социалистиг чарышты дээштиг калбартыры, кижи бүрүзүнүң амыл-херек дээш харыысалгазын бедидери, күш-амылдың сагылга-чурумун быжыглаары эргежок чугула. Улус амыл-агыйының бүгү адырларының нурлавырларын тып илередип, амыглалга киирип, базым бүрүзүн эки аналиэтеп, амылга шаптыктап турар четпестерни хүн бүрү илередип, ол четпестерни дарый чайладыр хүлээлгелиг бис. 1969 чылдың планнарын болгаш хүлээлгелерин долдур күүседири коллектив бүрүзүнүң алдарының херээ болур.

Ам будурулгелерниң коллективтери 1969 чылда социалистиг хүлээлгелерин амылдап кылып, оларны хүлээп ап турар. Улус амыл-агыйының бүгү адырларының амыл-ишчилери социалистиг чарыштың, коммунистиг күш-амыл дээш шимчээшкинниң алдарлыг чаңчылдарын, мурнакчыларның чогаадыкчы саналдарын ыяк барымдаалап көөр ужурлуг. Күшажылдың мурнакчы аргаларын нептередириниң тодаргай хевирлерин амылдап кылыр апаар. Беш чылдың онаалгаларын күүседир дээш демиселдиң бо хайныышкынныг хүннеринде тыптып изээп турар бүгү-ле чаа, амыктыг чүүлдерни үлетпүрүнүң, тудугнуң, транспорттуң, колхозтарның болгаш совхозтарның коллективтеринге нептередип, эки эгелээшнин бүрүзүнге экономика талазы-биле шын тодарадыгны бээр ужуруглуг. Ындыг болганда чарышты организастап, мурнакчы дуржулганы өөренип база нептередип турарында четпестерни дүрген чайладыры ам онза чугула-дыр.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң соруугаларын боттандырарыынче Тыванның ажылчы чонун мөөңнээри, партияның XXIII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин чедишкинниг боттандырарынче чоннуң күжениишкиннерин угландырары алдарлыг ленинчи юбилейни демегләәриниң эң дээре аргазы болуур.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга уткуштур Бии-Хем районнуң Туран библиотеказы хоорайның чурттакчы чонунуң ортузунга улуг ажылдарны чорудуп турар. Оон ангыда чугула болуушкуннарга, улуг байырладларга болгаш юбилейлерге холбаштыр номнар делгелгелерин, стендилерни болгаш фотоделгелгелерни организастаан турар.

Библиотеканың ном фондузу үжен муң ажыл турар. Номчукчуларны ном-биле хандырарын эки-жидер сорулга-биле ында көжүп чоруур чеди библиотеканы организастаан. Боттары ном номчуп шыдавас кижилерге неделяда бир удаа ыыткыр номчулганы библиотека ажылдакчылары чорудуп турар.

Мария Ивановна Степанованың удуртуп турары бо бичии коллектив чогаадыкчы болгаш тывынгыр ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Туран библиотеказының ажылдакчылары: (солагай талазындан оң талазынче) номчулга залының эргелекчизи Л. Н. Бологова, абонемент эргелекчизи О. Н. Карпова, библиотекарь Л. И. Матина.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

В. И. ЛЕНИН ДУГАЙЫНДА
сактыышкыннарның I тому

В. Я. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга холбаштыр СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунуң Политиктиг пом үндүрер чер-биле кады үндүрер дээш турарын Владимир Ильичиниң дугайында сактыышкыларының беш томнарының биргизи парлалгадап үнген.

Биргн томда В. И. Ленинниң төрелдериниң: Надежда Константиновна Крупскаяның, Анна Ильинична Елизарова-Ульяновaның, Мария Ильинична Ульяновaның, Дмитрий Ильич Ульяновтуң сактыышкылары кирген.

Бо сактыышкыннар Ленинге тураскаал болдурган делгереңгей мемуар литературада онза черни эзлеп турар. Революцияның баштыңчызының овурун тодаргай көргүскен ылаптыг болгаш байлак чүүлдерни оң сактыышкыннарда чайыннандыр бижээн.

Биргн томнуң кириллезинде чугаалааны болза: «Владимир Ильичиниң памдар медээлерин ооң төрелдерн болурчогууру-биле ылаптыг болгаш хайыралыы-биле катап тургускан. Революцияга, ооң тиилелгезинге, Совет күрүнезин камгалаларынга болгаш бызыглаарынга, социалистиг ниитилелдиң тургузарынга ооң бүрүн берген амыдыралының кайы-бир үелеринде сеткилсагыш байдалының дугайын кым-даа олардан артык кыдыр тоожуп ыыдавас. Төрелдериниң сактыышкынары болза, социалистиг революцияны төөгүге эң-не баштай боттандырган ажылчы чоннарның баштыңчызының маалырлыг амыдыралын хандыр өөренирнге, коммунистиг ниитилелдиң кижизинниң овуру болган В. И. Ленинниң эң эки болгаш чоок билип алырынга биске дузалаар чугула докумептилер болур».

1923 чылда Горкилерге Владимир Ильичиниң амыдыралының дугайында Н. К. Крупскаяның мемуарларын томда бир дугаарында киргизип ол. Надежда Константиновпаның «Кижизиг кижи Ленинниң овуру», «Владимир Ильичиниң дугайында» деп материалдары база мээ аарыының институдунуң анкетазынга Крупскаяның харыларын томда киргеп болгаш оң материалдар онза сонуургапчыг болуп турар.

Владимир Ильичиниң дугайында сактыышкыннарның беш томун үндүрер редакция коллегиязынга Г. Н. Голиков, С. М. Майоров, Г. Д. Обичкин, М. Я. Панкратова, Н. В. Тропкин кирген. В. С. Дридзо биле С. У. Манбекова биргн томну парлалгага белеткээн.

(СЭТА-ның корр.).

• • •

СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунуң Грузин салбырының эртем ажылдакчылары Н. Степанишвили биле С. Алагердян «В. И. Ленин Закавказье дугайында» деп библиография чыындызын белеткээн дооскан. Закавказье дугайында В. И. Ленинниң бүгү үүлдерни ында тыын кирген болгаш ол черниң революсчу ажылдакчыларынче оок хөй чылдыг хорылаалаарын чырыткан.

1893 чылдың күзүнде, «Россияга капитализмниң хогжүдези» деп номунга материалдарны белеткевишаан, В. И. Ленин Кавказтың болгаш Тифлистиң шолунуң, девискээринiң хемчээлдериниң болгаш чонунуң санының дугайында 1871 чылда үндүрген шериг-статистиктиг тайылбырга демдеглелдп кылган. Ленинниң Закавказьеже кичээнгейин эң-не баштай салып эгелээнин ол болган дээрзин библиографтар илереткеп.

Владимир Ильич Закавказьениң политиктиг болгаш культура амыдыралының чугула болуушкуннарынга кичээнгейин салып турган. Чижээ, 1895 чылда бижээн «Бистиң министрлер чүнүң дугайын бодап турарыл?» деп үүлдүнге Ленин чамдык школаларның, ооң иштинде Тифлис школазының башкыларының политика талазы-биле идегел чогуунуң дугайын чугаалаан хаан министри Дурновону шоотказ.

1899 чылда «Ажылчын созунга» бижээн «Бистиң чоок-ку сорулгавыс» деп үүлдүнге Ленин социал-демократтыг идеяларның Кавказта пептереп турар дугайында төөгү талазы-биле кайтамчык түнелдп кылган. Владимир Ильич анаа типографияны организастаар арганы болгаш байдалдарның дугайын дыңнадырын Л. М. Книповичиден дилээн.

Кавказ дугайында ленинчи баштайгы үүлдер ыыдыг-дыр. А революцияның тиилелгези дээш ажылчын аңгының болгаш бүгү ажылчы чопинарның демиселин удуртур талазы-биле бодунуң ыяжок улуг бүгү ажыл-чорудулгазынга В. И. Ленин кичээнгейин Закавказьеже болгаш ол черниң революсчу ажылдакчыларынче чүс-чүс катап салып келген. Владимир Ильич Закавказьениң коммунистиг организациязынга кайы хире улуг кичээнгейин салып келген дугайын. Азербайджанның, Грузияның болгаш Арменияның улустарының аас-кежиниинiң болгаш чечектелвишкинниң дугайында политика талазы-биле кайы хире сагыш салып чораан дугайын тодаргай билип алыр арганы библиографтыг тайылбырда хайыралыы-биле чыып киирген материалдар берип турар.

(СЭТА-ның корр.).

ЧАА КИЖИНИ КИЖИЗИДЕРИ—ПРОГРАММНЫГ СОРУЛГА

(РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПАРТИЯ АКТИВИНИҢ ХУРАЛЫНДАН)

Республиканың партия активиниң хуралынга «Республикада кем-херек үүлгедиглери болгаш оларга удур демиселди күштелдирер хемчеглер дугайында» айтырыгны чугаалажып көрген. Чугаалакшан айтырыг талазы-биле илеткелчи СЭКП обкомунуң секретары эш В. И. Попов-даа, санал бергеп эштер-даа ажылчы чонну коммунистиг бедик шынарларга кижизидер, эргечурум үрээшкиннерниге удур демиселди күштелдирер, оларны тывыдырып келир чылдагаанынарны болдурбас талазы-биле республиканың партия организациязы чугула хемчеглерни боттандырып келгенин, боттандырып турарын тодаргай чижектерге көргүзүп чугаалааннар.

— Коммунистиг партияның ленинчи Төп Комитединге баштатkан бүгү совет улус, ооң иштинде бистиң Тываның ажылчы чону чырыткылыг келир үе—коммунизмче бүзүреддин-биле бар чоруур. Партия биле улустуң бүзүдбас чаңгыс эви ам кажангызындан артык быжыккан, социалистиг демократия улам-на сайзырап турар, чоннуң политиктиг мөдерели, күш-ажылчы илепкейн деңнелге чок өскен — деп, эш Попов илеткелиниң эргезинге демдеглээш,— мындыг кайгамчык үеде боттарывыстың төлеп чок үүлгедиглери-биле бистиң бурунгаар шимчээшкинивиске шаптык кадып, социалистиг ниити чүрттагының чурумун каржызы-биле хажыдып турар ийи-чаңгыс кижилерге удур демиселди күштелдирери, оларны эде кижизидери, шын орукче киирери — партия, совет, хөй-нинти организацияларының, истелге органнарының амгы үеде чугула сорулгазы болур деп чугаалаан.

Чаа кижини кижизидериниң нарын болгаш харыысалгалыг сорулгазын СЭКП-ниң Каа-Хем, Улуг-Хем, Эрзин райкомнары, оларның чер-черде эге организацияларының, кодээ Советтер, улусчу дружиналар, аш-хуузунуң судтары дээре шиитпирлеп келгеннер. Ылангыя Каа-Хемниң Ильинка, Бүрен-Аксы, Улуг-Хемниң Чолуураа суурларда парторганизациялар улусчу дружиналарның, эш-хуу судтарының ажылын доктаамал башкарып, кем-херек үүлгедиглерни болдурбазының хемчеглерни баш бурунгаар ап келгенинiң түнелинде ол суурларга эртken чылын эрге-чурум үрээшкиннерниң чаңгыс-даа фактызы болбаан дээрзин илеткелчи демдеглээш, Кызыл хоорайда эш Осмоловскийге улурткан дружиналар штабының дээре ажылдап келгенин база мактаан.

— Бир эвес республиканың партия, профэвилеп, комсомол организациялары, Советтер, истелге органнары ажылчы чоннуң коммунистиг кижизидилгезин амгы үениң бедик шегелделеринге дүүштүр чорудуп, эрге-чурум үрээшкиннеринге удур профилактиктиг хемчеглерни баш бурунгаар ап келген болза, түннеллер моон-даа дээре. улуг, биче херек үүлгедиглери амгызындан дыка эвээш болур турган ийик — дээрзин айыытышаан, четпестер дугайын илеткелчи хөй чугаалаан. Улуг, биче хулиган херектер үүлгедир, оорлаар, ниитиниң оныу-хөрешгизин самдыгдап төтчеглээр чоруктарның фактылары ылаңгыя Кызыл хоорайда, Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Чөөн-Хемчик районнарда. Ак-Довуракта, Хову-Аксыда ам-даа эвээш эвес дээрзин эш Попов тодаргай чижектер-биле көргүскен.

Эрге-чурум үрээшкиннериниң хөй кезии колдуунда аныяктарга, хайгаараллан дашкаар элээди оолдар, үругларга онаажып турарын эш Попов айыткаш, ол чорук бистин кезиир үевис—аныяк салгал-биле кижизидилге ажылының амдаа кошкагыл херечилеп турар болганда, боже кичээнгей салырының эргежок чугулазын онзалап демдеглээн. Кызылдың № 11 база 14 школаларында, № 3 болгаш 35 профессионал-техпиктиг училищелерде (директорлары эштер Грудинина, Безъязыков, Шишигин, Блинов) өөренikчи аныяктар-биле кижизидилге ажылы аажок куду деннелде. ооң уламынан оларда корум-чурум үрээшкиннери эвээжевейн турары илеткелге шыңгыы демдеглеттинген.

Хоорай, кодээде аар-даа, чиик-даа херек үүлгедиглерининiң, орук-чиркке озал-ондак болур чоруктуң кол нуруузу арагалаашкынның үржүүдүн болуп турар дээрзин илеткелчи чугаалаш, ооң тодаргай чижектерин көргүскен. Чүл дизе, 1968 чылда республиканың тудуг организацияларынга чүгле арагалаашкынның үржүү-биле 10 муң 270 кижи-хүнү дээлген ийикпе азы хүн санында-ла 175 кижи прогуа кылып турган. Бүгү кем-херек үүлгедиглерinиң шиитпирлеп келгенин мурнунда шиитпирип чорааш ам хайгаараллан дашкаарлаан кижилер кылып турарын чугаалаш, ооң чижээнге Хову-Аксыга эртken күзүн болган таварылганы илеткелчи киирген.

Ажылчы чоннарның бот-тывыгыр массалыг организациялары — улусчу дружиналар отрядтары, эш-хуузунуң судтары республикада хөй. Оларга партийжи удургуга чамдык черлерде, ылангыя Кызылга, Барыын-Хемчикте, сеолгу үеде аажок кошкаарган, ооң уламындан олар парторганизацияларның даянар күжү болур аргалыын ышкынган дээрзин ол демдеглээш, оларга үргүлчүнүн доктаамал удуртулгазын хандырарын, оларның кижизидикчи ужурдузазын бедидерин сүмелээн.

Арагачылар, ажыл кылбастар-биле, оорлар болгаш самчыгакчылар-биле суд, прокуратура, шагдаа органнары кошкак демисежип, чамдык таварылгаларда харын-даа херекке албас чоруктуу болдуруп келгепин илеткелчи шынгыы бүрүү шапышаан, чүгле эрткен чылын безин мал оорлаашынын, а чолаачыларның талазындан машиналарны эзирик башкарар чоруктардан ажыл-агыйлар улуг каржага таваржып турар.

Эш Попов илеткелиниң түнелдел кезиинге кем-херек үүлгедиглери-биле демиселге идея-кижизидилгелиг салдар чедириишкинниниң бүгү чепсектерин — парлалганы, радиону, телевиденнеши, культура-чырыдыышкын албан черлерин чөп ажылгаарын, истелге органнарын ышырак кадрлар-биле быжыглавышаан, оларга удуртулганы эки-жидерин, негелдеии күштелдирерин онзалап айыткан.

СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары эш П. Т. Киселев илеткелге хамаарыштыр бир дугаарында санал бергеш, бо айтырыг талазы-биле партия хооркомунуң, ооң бөрөзүнүн адрезинге болган чиңгир шүгүмчүлелди бүрүнү-биле хүлээп ап турарын, моон соңгаар ажылчы чон, ылангыя аныяктар оргузунга кижизидилге-профилактиктиг хемчеглерни күштелдирерин, улусчу дружиналарның, эш-хуу судтарының ролун бедидерин, хоорайның истелге органнарын кадрлар-биле быжыглап, практиктиг дуламчыны көргүзерин онзаан.

Ажылчы чонну коммунистиг бедик шынарларга кижизидер, корум-чурум камгалалын күштелдирер талазы-биле республика типографиязында, алгы заводунда, Кызыл аэропортунда партия, профэвилеп, комсомол организациялары дээрге ажылдап келгенин эш Киселев мактап демдегээш, оларның эки дуржулгазын өске бүгү коллективтерге нептередирининiң чугулазын саналының түнелинге айыткан.

Дараалында республиканың иштики херектер министри эш С. С. Чакар сөс алган.

— Эрткен чылдың ноябрь 19-та үндүрген СЭКП ТК-ның доктаалында Иштики херектер министерствозунуң организарының ажыл-чорудулгазының ханы анализи бердинген болгаш ол биске улуг харыысалганы онаап турар — деп, ол саналының ангезинге демглеээш, истелге-профилактиктиг элээн чамдык хемчеглерни ап келзивисге-даа, республикада кем-херек үүлгедиглерининiң саны мурнукузундан эвээжевейн турар дээрзин тодаргай фактыларга көргүскен.

— Эрткен чылын эрге-чурум үрээшкиннериниң көвүдей бергенинiң база бир чылдагааны ийи дыштанып, беш ажыл хүннүт неделяже шилчээни-биле холбаштыр чон-биле ажылды чогумчалыг кылыр эде тургуузуп шыдавааныыстан болган. Кеземче көргүзериниң хемчеглериндеп кижизидилге хемчеглери оранчок артык дээштиг-дир дээрзин

(Эгезии. Төнчүзу 2-ги арыпда).

„Венера-6“ автоматтыг станция ужудуушкунда

Венера планетаны эң долу шинчилээр болгаш улуг хемчээлдиг эртем информациязын ооп алыр сорулга-биле 1969 чылдың январь 10-да Москваныы-биле 8 шак 52 минута турда планеталар аразының «Венера-6» автоматтыг станциязын салып үндүрерин Совет Эвилелинге боттандырган.

«Венера-6» станция 1969 чылдың январь 5-те салып үндүрген «Венера-5» станция-биле кады эртем шинчилелдерин чорудар. «Венера-6» станция «Венера-5» станция ышкаш база-ла планетаның дүн талазында атмосферага чоорту салып бадырыышкынны чорудар ужурлуг. Планеталар аразының ийи станциязының кады ужудуушкуну планетаның язы-бүрү районнарында атмосфераның параметрлерин тодарадып алыр арганы бээр.

«Венера-6» станция 1969 чылдың май ортан үезинде Венера планетага чедер.

Планеталар аразының «Венера-6» автоматтыг станциязының деңзизи, ракета-чедирикчиниң сөөлгү чадазын санаваска, 1130 килограмм. Планеталар аразының «Венера-6» автоматтыг станциязының иштинде Владимир Ильич Ленинниң чуруу болгаш ССРЭ-ниң Күрүне сүлдезин чураан Совет Эвилелиниң вымпели бар.

Ужудуушкунуң траекториязынче «Венера-6» станциязы үндүргенинiң схемазы «Венера-5» станциязы үндүргенинiң схемазы-биле бир домей.

Планеталар аразының «Венера-6» станциязы ужудуушкуннуң сашап каан траекториязынче үнген. Станция-биле радио харылзаазын болгаш эртем информациязын хүлээп алырын мегагерттиң 922,763 частотазы-биле боттандырып турар. Планетаже ужудуушкунуң эргежок чугула ылаптыын билип алыры-биле станцияның ужудуушкун траекториязының коррекциязын чорударын көргеп.

1969 чылдың январь 10-да Москваныы-биле 14 шак турда «Венера-6» станция Черден 65,6 муң километр ырак чер кырының чөөн долгатаның 98 градус 47 минута болгаш соңгу широтазың 17 градус 41 минута координаттарынга чоруп тургап.

Ол үеде «Венера-6» станция Черден бир миллион үш чүс тозан бир муң километр ырак чоруп турган.

Телеметриктиг информацияның медээзи-биле алырга, «Венера-5» болгаш «Венера-6» станцияларның иштинде тургускан аппаратура ёй-тавында ажылдап чоруур.

Планеталар аразының автоматтыг станцияларының ужудуушкунун башкарарын талыгыр ырак космос харылзаазының төвүнден боттандырып турар.

Кээп турар информацияны таарыштырылга-савалга төөн ажылдап кылып турар.

Септелгениң мурнакчызы

Бо хүннерде «Сельхозтехникада» Тес-Хем салбырында техниканы септелгези хайныышкынныг чорун турар. Септекчилериниң мурнуку одуруунда — слесарь-моторист Хүлер-оол Севээн. Ол 1965 чылда салбырга септекчилеп кирген. Үш чылдың дургузунда ол үшкү разрядтың слесарь-моторизи кылдыр депшээн. Хүлер-оол Севээн ам септелгеде хүн нормазын 120 хуу чедир күүседип, чарыштың тиилекчизи болуп турар.

ЧУРУКТА: Хүлер-оол Севээнниң септелге кылып турары.

Д. ОНДАРНЫҢ фотозу.

В. И. ЛЕНИННИҢ АЖЫЛДАРЫНЫҢ РОССИЯГА БАШТАЙ ҮНГЕН НОМУ

Эрткен үе чыл соөлзүреп турда Сибирь шолузгезинге үш чыл дургузунда В. И. Ленин 30 ажыг чогаалдарны бижээн. Аңаа ажылчын аңгының революстуг демиселинiң оруктарын ол толевилээп, партияның программазын, тактиказын ажылдап кылган. «Экономистерге» удур демиселди калбарткан. Хаан хынаадазын ооп эрткеш, Владимир Ильич революстуг марксизмни пропагандалаарынга ол үенин ажык үнүп турган журналдарын ажыглаан.

Ленин 1898 чылдың эгезинден бээр ооң мурнунда үндүрген чугула чүүлдерин тускай ном кылдыр парлап үндүрериниң планын тургузуп эгелээн. Ном журналдан үр чурттаар, ынчангаш ооң мурнунда парлаттынып үнген ажылдарны баштайгы хынаада чокка катап парлап үндүрүп болур кылдыр сагыпдырып турган. Владимир Ильич январь 24-те Москваже Анна Ильинична Ульянова-Елизаровага мынча деп чагаа бижээн:

«Бодумнуң бижээн чүүлдеримни тускай ном кылдыр парлап үндүрерин планнап тур мен.

...Ол планны боттандыра алыр бис бе азы чок бе? ону мөңээ дүрген харыылап берип көрем. Болур болза, хей үе эрттирбейн, ону кылыр херек».

План боттаны берген. 1898 чылдың октябрь 21 биле 27-нин аразында (чаа сан-биле) В. И. Ленинниң чогаалдарының баштайгы ному «Экономика чурумалдары болгаш чүүлдер» деп эге-биле Россияга парлаттынып үнген.

Ному Петербургка, Улуг далай кудумчузунда А. Лайферттиң типографиязынга парлап үндүрген. Чыыды чогаалдар номунга Владимир Ильичиниң шолузгеге бижээн «Экономика романтизмининiң характеристиказынга хамаарыштыр (Сисмонди болгаш бистиң чуртувустуң сисмондилери)». «Народниктерниң хоозун толевилээшкининiң тергини чогаалдары». «Кандыг салган алышкыдан ойталаар бис» деп чүүлдерни болгаш оон-даа оске чогаалдары киргеп. Ол ажылдарының баштайгы шиитпирлери Швейцарияның экономизи Сисмондиге болгаш ооң орус талалакчылары — народниктерге удур утланган. «Народниктерниң хоозун толевилээшкининiң тергини чогаалдары» деп чүүлге либералдыг народник С. Н. Южаковтуң боттанмас болгаш реаксылыг идеяларын Владимир Ильич хаяы, бүгү талалыг шүгүмчүлээп.

Ленин 1897 чылды сөөлүүредир бижээн калбаа-биле сураглыг «Кандыг салган алышкыдан ойталаар бис» деп чүүлүнге бодулуң чуртунуң революстуг чаагай чаңчылдарын пролетар партиязының каналаар үнелеп көөрүн тодаргайлаан.

Ильичиниң ажылдарының баштайгы ол чыында ному хөй эвес—1200 кезек тиражтыг кылдыр парлаттынып үнген. Ам бистиң партиявыс, оске чурттарның коммунистиг партиялары, совет улус, бүгү делегейниң дешпилелиг кижи торелгетсеп ажылчы чоннарның аас-кежии дээш демиссежир күштүг, сорук киришкинiң улуг баштыңчының чогаалдарындан ап турар. Оларның парлаттынып үнүп турары миллион-миллион тиражтыг. Каттышкан Нациялар организациязының культура-чырыдыышкын килдизиниң үндүрген түнелдп баургаар алырга, В. И. Ленинниң чогаалдары делегейниң дешпилелиг литературазының эң хүндүлүг черни эзлеп турар.

А. КНЯЗЕВ.

ЧАА КИЖИНИ КИЖИЗИДЕРИ—ПРОГРАММНЫГ СОРУЛГА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

бис бодувустуң практикавыстан көрүп турар бис, мынчангаш кем-херек үүлгедикчилери-биле кижизидилге ажылын калбак фронтуга — ажылдап нийкпе өөренип турар черинин дайы-биле чорудар болза ажыктыг — деп министр саналдаан, херек үүлгедиглериниң үндезин чылдагааны арагалаашкын болганда, эргинин бо бүжар-чүдек артышкыны-биле шинтпирлиг демиселди чорударының эргежок чүгүлазын, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик Улуг-Хем районнарда нинтининиң малынга хайгааралдың суларап турарындан ол черлерде мал оорлаар чорук көвүдээнин, малчыннарның харыысалгазын белидерин онзалап демдеглээн.

Милиция органнарын бедик билиглиг, арыг моральдыг кадрлар-биле быжыглаар талап-ла улусчу дружиналарже, эш-хүү судтарынче чаа каап келгенин бүрүү шапкан. Районда милиция килдизининң ажылының сегивейн турар чоруу ооң ажылдакчыларының хөй-биле солчуп халажып турарында дээрзин секретарь айыткаш, 1968 чылда ооң чеди кижи чурум үрээп ажылдан үндүрткенин чижекке алган.

Саналының түннелинде ол херек үүлгедиглериниң социологтуг анализин кылырын саналдаашаш, СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң адрезинге болган шүгүмчүлелди шын деп хүлээп алган.

— Республикада херек үүлгедиглериниң, ылаңгыя аныяктар, элээди үруглар арасында хулиган хереқтер үүлгедир чоруктуң авазжевейн турары бистиң сеткилиивисти оңза дүвүредип турар — деп, ВЛКСМ обкомунуң секретары Д. Л. Тиннмей саналының эргезийде демдеглээн.

Назы четпээннер-биле кижизидилге ажылын күштелдиреринче угландыр комсомол шүгүмү-биле чамдык хемчегер алдынып келген. Ылаңгыя Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды районнарның комсомол комитеттери часкы, чайгы үелерде оларның түскай чыыштарын, лагерьлерин, туристчи походтарын сонуургачыг байдалга организастап эрттиргилээн — деп, ол дыңнаткаш, республикага элээди үруглар тургузар шериг-спорт угланыышкынныг ооза чадаарда чаңгыс түскай лагерьни организастап ажыларын саналдавышаан, кем-херек үүлгедиглери-биле демиселге ВЛКСМ обкому инициативчи эвес болуп келгени дээш оларны илеткелге шүгүмчүлээнин хүлээп алган.

— Кем-херек үүлгедир болгаш нинтининиң корум-чурумун үрээр чоруктарга удур демиселди күштелдирер талазы-биле районнуң партия, совет органнары элээн хемчегерни боттандырган — деп, СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары В. М. Чернов бодунуң саналын эгелээш, чоннуң бот-тывынгыр хөй-нинити организациялары болур улусчу дружиналарның, эш-хүүзүнүң судтарының составын эде көрүп, быжыглап турарының дугайын чугаалаан. Социалистиг хоойлу-жудулга дугайында судтуң, прокуратураның, милицияның ажылдакчылары чон ортузунга тайылбыр ажылын массалыг чорудуп турар апарган.

Ынчалза-даа район иштинде кем-херек үүлгедир, социалистиг нинти чуртталганың чурумун үрээр чоруктар ам-даа эвээжевейн турар. Буруулугларны истеп, кеземче хереэнге онаар талазы-биле ажылды истелге органнары хожудадып турар. Аныяк өскенниң талазындан кем-херек үүлгедир чоруктар база бар. Оон ынай эш Чернов ССРЭ-нин Дээди Советининң сессиязынның хүлээп алганы Чер дугайында Хоойлуну чон ортузунга тайылбырлаарының, прокурор хайгааралын күштелдиреринің улуг ужур-дузалыының дугайын база ажыглалга чаа кииирген Ак-Довурак — Абаза оруунга автоинспекцияның хайгааралын дарый тургузарының чүгүлазын чугаалаан. Милиция органнарын кадрлар-биле быжыглаар талазы-биле партия райкому хемчегерни ап турар.

Кем-херек үүлгедиглериниге удур демиселди күштелдирер талазы-биле хемчегерни амыдыралга боттандырары республикада четпес күүсеттинип турарын Тыва АССР-ниң Дээди Советининң Президиумунуң даргазы Б. Ш. Доңчаңмаа болуунуң саналынга чугаалаан. Ажылды чамдык районнарда чүгле административтиг органнарның күжү-дүрүм чорудуп турар. Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Таңды район Советтериниң сессияларынга бо айтырыгны чугаалашса-даа, айтыкан хемчегерни организастыг ажыллар-биле быжыглавайн турар. Советтериниң социалистиг хоойлу-дүрүм база хөй-нинитининиң корум-чурум камгалалының талазы-биле болгаш аныяктар ажылының талазы-биле доктаамал комиссияларының, назы четпээн үруглар талазы-биле, административтиг комиссияларның ажылын экижидериниге эш Доңчаңмаа докталаан. Социалистиг хоойлу-дүрүмну сагыырын хандырарынга улуг аргелерни көдээ, суур Советтеринге Хоойлу бүзугаар берген. Чүгле нинти күжениг-биле айыттынган хемчегерни амыдыралга боттандырарын чедип алыр болган бо ажылга партийжи удуртулганы, негелдени чогуур деңнелге тургузарының чугулазын ол демдеглээн.

Республиканың партия активинге санал-онаага Тыва АССР-ниң культура министри М. С. Хомушку, Бии-Хем, Тес-Хем райкүүскомнарының даргалары М. К. Дамчай, С. М. Байыр-ооп, Н шериг кезээнің төлээзи А. П. Бычков, респотребсоюзтуң баштаар черинин даргазы Ю. С. Катков, СЭКП Бай-Тайга, Улуг-Хем райкомнарының бирги секретарьлары А. А. Салчак, С. К. Буянды, Тыва АССР-ниң прокурорлуу А. Д. Ховалыг олар база киришкен. Актив чугаалашкан айтырыгның талазы-биле тодаргай доктаалды хүлээп алган.

Республиканың партия активинге санал-онаага Тыва АССР-ниң культура министри М. С. Хомушку, Бии-Хем, Тес-Хем райкүүскомнарының даргалары М. К. Дамчай, С. М. Байыр-ооп, Н шериг кезээнің төлээзи А. П. Бычков, респотребсоюзтуң баштаар черинин даргазы Ю. С. Катков, СЭКП Бай-Тайга, Улуг-Хем райкомнарының бирги секретарьлары А. А. Салчак, С. К. Буянды, Тыва АССР-ниң прокурорлуу А. Д. Ховалыг олар база киришкен. Актив чугаалашкан айтырыгның талазы-биле тодаргай доктаалды хүлээп алган.

Волгоград область. Череповец металлургия заводунда № 4 ээ күчүлүг домна суугузунуң тудуу доостурунуң кырында келген. Ам чүгле сөөлгү ажылдар арткан.

ЧУРУКТА: тудуг черинде.

СЭТА-ның фотомедээзи.

Идеология фронтузунуң дайынчызы

КҮЗЕНЧИГ ААЛЧЫ

АЖЫЛ ШАГЫ шагда-ла доозулган. Кудумчу карангылап, бажыннар соңгалаарында оттар чырый бергилээн. Стол кырында тыкыгайнып турган шак 11-ни хаптакан. Даштын даап үнген соонда, ажик ажыттына берген. Куулар Тевековч холунда солуннар дүре тудуп алган кирип келген. Могап-турупканы арын-шырайындан илдең болган. Идик-хевин үштүп каап, чунар-демирде барган. Кадайы стол кырынга чемни салбышаан, айтырган:

— Чоп орайтадың, хурал болуп турду бе?

— Ыяап-ла хурал болурга саадаар эвес—деп, арыг аржыыл-биле . чоттунуп тура харыылаап, хүлүмзүрүп каан.— Ажыл хөй болур чүве-дир ийин.

Чеминекеп сөөлүнде Куулар Семис-оол солуннарын чада салгаш, пат-ла эледи карманнап каапкан демдеглел дептержигежин үштүп алган. Ында черле чүнү чок дээр! Чыл иштинде бистиң чүртувуска-даа, даштыкыга-даа болгулаан чугула болуушкуннарның хүннери, допчу утказы. Партияның болгаш чазактың шинтпирлери. Совхозтуң амыдыралындан саннар-фактылар. Дуржулгалыг агитаторнуң кичээнгейиндеп чүү-даа чыдып калбас. Чугулаа сан-медээ, болуушкун бүрүзүн демдеглей шаап алыр. Шинтпирлезе чогуур айтырыглар, кымның канчаар ажылдап турары, кажан кым-биле беседа кылыры, кандыг айтырыгны парткомга тургузары дээш, чок-ла чүве чок.

— Ам база олура хонарың ол бе?—деп, кадайы чугаалаган.

Куулар Тевековч бажын көдүргеш, чулчургайында буурул дүктерге карандажының ужун дээртпишаан, чүү-даа болбаан чүве дег, тоомча чок чугаалаан:

— Дан аткыже олурар апаар. ТК-ның Пленуму болуп эрткен болгай. Ооң материалдары-биле чоннү таныштырар. А ындыг болганда белеткенир херек. Эртен суурнуң өрегелериндеп эгелээш, ыракта малчыннарга чедир суртаал ажылы кылып чоруптар мен.

Куулар Тевековичиниң демдеглел дептержигежиниң элээн каш арыннары чаа чүүлдер-биле долдур бижиттинген. Пленумнуң шинтпирлеринден чугула сан-фактылар алдынган. Таныдылганы кайын эгелээри-даа планнаттынган...

— АА, КУУЛАР ТЕВЕКОВИЧ ышкажыл?— деп, эжиктен кирип орган кижини бажыңның ээзи өөрүшкү-биле уткаан.— Кириңер, кириңер!

Ажыл-херек дугайында допчу сөс солушкан. Ол аразында чарлап каан кожазы бажыңнарның ээлери база четкилеп келген. Агитатор бодунуң беседазын эгелээн.

Партияның XXIII съездиниден бээр СЭКП ТК-ы бистиң чүртувустуң көдээ ажылагыйын хөгжүдеринге кайы хире улуг кичээнгейни салып келгенин, бо талазы-биле съездиниң база Пленумнарның шинтпирлери канчаар күүсеттинип турарын, октябрь Пленумунга ук айтырыгны катап тургускаш, партия кандыг чаа сорулгаларны салганын, ооң шинтпирин күүседири-биле көдээнин ажыл-ишчилери чүнү кылаа чогуурун агитатор чугаалап берген.

— Көдээ ажыл-агыйны дүрген көдүрер дугайында партия болгаш чазак улуг сагышты салып турары моон тодаргай-дыр — деп, Куулар Тевековч түннелинде чугаалаан.— Бодап көрүңер даан, көдээ ажыл-агыйның мурнунда аажок улуг перспективалар ажыттынып турар-дыр. Күрүне капитал салышкыныңга улуг хореңгилерни үндүрер, чаа хөй-хөй техниканы чорудуп бээр дээн. Ол магалыг-дыр! Бистерге, көдээ ажыл-ишчилерге ооң өөрүнчүг үүү турар боор. Партияның, чазактың сагыш салышкынынга харыы кылдыр, хол салбайн, улам-на улуг күжениишкин-биле ажылдаары бистен негеттинип турар-дыр, эштер. Бистиң ажылдан турарывыс амдаа четпес дээрзи билдингир болгай. Чайлатса чогуур четпестерни Пленумнуң шинтпиринде тодаргай айыткан. Көдээ ажыл-агый продуктуларының элбекшилин тургузарынга бистиң кижи бүрүзү бодунуң төлептиг үлүүн киирген турар ужурлуг.

Агитаторнуң кылган беседазы кончуг солун болган. Айтырыглар салган соонда, санал-оноз солчулгазынче эскет чогу-биле шилчээн.

— Ол кончуг шын—деп, бир дугаарында Ооржак чугаалап эгелээн.— Чижээ, эш Олдар дижик. Ол— тудугжу кижидир. Аңаа Пленумнуң шинтпири база хамааржыр. Чүге дээрге, бисте чурттаар бажыңнар ам-даа чедишпейн турар болган. Мынчангаш улам-на шудургу ажылдаар херек.

— Меңээ база хамааржыр —деп, чүдүрүкчү Мыртык-оол аңаа үлежы берген.

— Шуптувуска хамааржыр! —деп, Куулар Тевековч дыңнакчыларны деткээн. Хүндүскү чымышка могап-турупкан хирезинде-ле кижилер омак-хөглүг тарап чангылаан.

Агитатор дараазында бажыңнарже чорупкан. Оон шынчы, чалбыыштыг сөзү кижи бүрүзүнүң сеткилинге кирер, мынчангаш ону улус хүндүлээр, күзенчиг аалчы кылдыр хүлээп алыр. Куулар Тевекович 20 ажыг чылдар дургузунда чонга агитация ажылын чорудуп келген.

ЭРГИЛЕЙ БЕРГЕН «газик» оруктуң харын дүвүлетпишаан, Дагыр-Шеминиң өрү карападып орган. Долгандыр кылын хар. Соок дыңзаан. Барааны костүп турар шаттарда малчыннар чүрттап турар. Олут чок агитатор оларже бар чорааны ол. Куулар Тевекович хандыр боданган хевирлиг олурган. «Материалды амыдырал-биле холбаштырар херек. Малчыннарның амыдыралындан чүнү чижек кылдыр киирип болдурул? Ийет, ийет. Мурнакчы кижилерни болгаш четпес ажылдап турарларны деңнепттирптес бе! Оон шынап-ла солун чүгаа үнер-дир». Агитатор ол бодалынга алзаакаш, коданга кинр хап келгенин эскербейн барган.

— Дүжер бис бе?— деп, чолаачы айтырган.

— Кирбейн канчаар!— деп, Куулар Тевекович далаш харыылаан.

Аңаа база-ла солун беседа эгелээн. Пленумнуң материалдарын малчынга тайылбырлап бергеш, Куулар Семиссол түннелинде мынча дээн:

— Че, сээң бодалың кандыгыл Монгуш, чугаалап көрем.

Монгуш Чүлдүм-Лама өөрүшкүлүг хүлүмзүревишаан, аңаа харыылаан:

— Экп-ле тайылбырладынар, Тевекович. Пленум шынап-ла кончуг чугула сорулганы салган-дыр. Эки ажылдаар дээрден башка, чүү дээр мен.

— Адырам, мындыг чүвени чугаалажыылы — деп, агитатор уламчылаан.— Сеп төрүүр 100 хойдан канчап 30-не борбак хураган алган сен? Эки бодап көр даан. Сагбаздай, Чола дээп ышкаш өске хойжулар чоп 100 ажыг хураганны ап турарыл? Моон чылдагаанын билип олур сен бе?

Малчын арай тулумзурай берген. Ынчалза-даа кезек ыыт чок олура, харыылаан:

— Харын чүү дээр боор.. Бо хойларның оолдаан шаа ындыг ышкажыл. Бодумда база-ла четпес чүве бар-дыр ийин. Оон башка...

— Ол-ол, харын — деп, Куулар Тевекович аңаа каттышкан.— Боттуң четпезин мнинир херек. Хамык ужур четпес ажылдан турарында-дыр. Оон өске чылдагаан чүү деп? Черниң байдалы-даа, оът-сөген-даа, хандырылга-даа дөмей-дир. Мурнакчы малчыннарның дуржулгазын өөренип алыр херек. Бир эвес сен база төрүүр чүс хойдан-на 100 хураган, өске малчыннар шуптузу 100 хураган алган дижик. Чеже тонна немелде эът, дүк турбажел! Бистиң чедир ажыглаттынмайн турар күлавырларывыс ында-дыр. Чүс хойдан чүс хураган алырының аргазы сенде бар.

— А бо хойларның чамдыызы чүге төрүвеал?

— Оон чылдагааны мындыг. Малды чайын семиртп одарладырын чедип албайн турар-дыр сен. Ынчангаш куду деңгилелиг хойлар күзүп эдержилгеге хөөн чок болур. Тарып боозадылганы база чогуур негелдезинге чедир чорутпаанында-дыр. Монгуш Допур-ооловч Чола ынчаар чугаалап турар. Ол черле шын.

Сагыш-сеткилдиң ханызындан болган беседа дыка үр үргүлчүлээн. Малчын бодунуң четпезин-даа билип алган, чүнү кылыры-даа дугуруштупган. Ынчалзажок малчыннын негелдези база-ла уттундурбаан. Монгуштуң бажыңында печканы эде кылдыртыр—деп, Куулар Тевекович дептержигежинге демдеглеп алган. Район база кодээ Советтиң депутады агитатор ваазаан сөзүн ээлээр дээрзинге малчын бүзүреэр. Шынап-ла ооң бажыңына удаваанда чаа печка салдынган.

Куулар Семис-оол Дагыр-Шеминде 23 малчын өрегелерде болгаш Чыраа-Бажы суурда 17 бажыңларда агитас-массалыг ажылды чорудуп турар. Ол инда көдээ Советтиң күүскомунуң даргазы. Ооң сагыш салыр чүвеин-ле хөй. Ынчалза-даа харыылап турар бажыңнарынга баар үе-шактыг ол тып ал турар.

АРАКЧАА.

ОРГАНИЗАС-МАССАЛЫГ АЖЫЛ

(ТАНДЫ РАЙОН СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЗЫНДАН)

Дүрген көдээ болгаш Хову-Аксы суур Советтериниң организас-массалыг ажылы идепкейжээнин илеткелчи Ш. Куулар район Советининң сессиязынга илеткээн. Бо Советтериниң депутаттары соңгукчуларын-биле ужуражып, отчёттарын берип келген. Ол ышкаш Советтер отчёттарын кылгылаан болгаш ажылчы чоннарның хуралдарынга ажыл-агыйларның удуртукчуларының отчёттуг илеткелдерин организастап келген. Эш-хүүзүнүң судтарының, улусчу дружиналарның ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдыр, аныяк салгакчыларны кижизидер талазы-биле Дүрген болгаш Хову-Аксы Советтер улуг дүржулгалыг.

Илеткелчи болгаш санал берген депутаттар Советтерниң организас-массалыг ажылын аналитээш, четпестерни демдеглээн. Район Советининң депутаттарының 70 хуузу соңгукчуларынга отчёттарын берген. Элегес болгаш Кур чер Советтери организас-массалыг ажылды четпес чорудуп келген. Советтериниң депутаттары соңгукчуларын-биле эвээш ужуражып, оларның чагыгларын күүседиринче, ажыл-агыйларның планныг сорулгаларын боттандырарынче масса чоннуг организаставайн келген. Хөй-нинитининиң эки тура организацияларының ажыл-чорудулгазын бо Советтер багай удуртуп келгенин-биле эш-хүүзүнүң судтары, улусчу дружиналар ажылдавайн турар. Ооң түннелинде Элегес болгаш Күр чер суурларда күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш хөй-нинитининиң корум-чурумун үрээр чоруктар бар болбушаан.

Ажыл-агый болгаш депутат хүлээлгелерин ак сеткилдиг күүседип турар депутаттарны сессия демдеглээн. Район Советининң депутаттары О. Долгар, К. Дажы-Серен, К. Севек олар соңгукчуларын-биле доктаамал ужуражып, отчёттарын берип, соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле организастыг ажылдарны чорудуп келгеннер. Беш чылдың үшкү чылында ажыл-агыйга бедик көргүзүглер болганнар. Төрүүр чүс хойга онаалтыр 100-110 хураганнарны өстүрүп ап, хойдан-на 2—3—4 кг дүктү кыргып алганнар. Советтерниң организас-массалыг ажылын сайзыраңгайжыдар талазы-биле эки ажылдап, ажылынга эки түннелдерни чедип ап турар депутаттар хөй.

Прокуратура, суд, милиция, садыг органнарының ажылын райкүүском багай удуртуп келгенин депутаттар шыңгыы шүгүмчүлээн. Аар кем-херек үүлгедир, хулиганнаар чорук районда кызырылбайн турар. Ажылчы чоннуң ортузунга хоойлу-дүрүм темазынга илеткелдер, лекциялар ховар болуп турар. Райпонуң шүгүмүнда 14 автолавка ажылдап, совхоз, колхозатарның малчыннарын хүн бүрүнүң чугула барааннары-биле хандырып турар. Кур черде, Элегесте рабкооптар болгаш Балгазында сельпо бараан саарылгазының планнарын күүсетпээн. Бо садыг черлерниң автолавкалары малчыннарга ховар барып, хереглелдиң чугула барааннарын үзүктелишкиннигге чедирип турар. Хлеб, дус, шай, далган малчыннарга үстү бээр таварылгалар хөй. Элегес рабкоопка 1968 чылда 1848 рубльдиң самчыгдал-дудагдалы болган.

Улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының, үруглар болгаш культура албан черлериниң харылаза ажылында улуг четпестерни илеткелчи болгаш саналбергеннер база илеретken. Элегес, Кочетова суурларда эмнелгелер оттулар чүүл-биле хандыртынмаан, эмчилер малчыннарга барбайн турарлар. Районуң школаларында өөредилге-кижизидилге ажылы куду, өөредилгениң шынары чавыс. Район Советининң улус өөредилгезининң болгаш кадык камгалалының талазы-биле доктаамал комиссиялары четпес ажылдап келген.

Чер-чер Советтериниң организас-массалыг ажылдарын экижидер талазы-биле шинтпирни сессия хүлээп алган.

С. ТАНЗЫН-ООЛ.
Таңды район.

Төөгүде эннежир чүве чок чылдар

ЛАТВИЯГА СОВЕТ ЭРГЕ-ЧАГЫРГАНЫҢ ТУРГУСТУНГАНЫНЫҢ 50 ЧЫЛ ОЮНГА ТУРАСКААТКАН ПАРЛАЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Латвияга Совет эрге-чагырганың тургустунган хүнүнден бээр 50 чыл болган оюнга турасказтка парлалга конференциязы Москвага эрткен. Төөгүлүг ол хүн январь 13-те демдеглеттинер. Конференциины ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чапында ол Республиканың доктаамал төлээ черн болгаш ССРЭ-ниң даштыкы херектер министерствозу Төп журналистер бажыңынга организастаан.

Чыылганнарга Латвн ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орлакчызы П. Я. Страутманис илеткел кылган. 1905—1907 чылдарның революциязы болуп турда, латыш социал-демократтыг партия РСДРП-биле каттышкан. Латыш болгаш орус пролетарыаттың дайынчы эвилели ооң-биле дең бижыттынган. Латвияның большевиктери Улуг Октябрьның тиилелгези дээш демиселчилериниң мурнуку одуруунга турушуп келген.

Латвияның хамаарышпас догуннаашкынын болгаш ооң Пётр Стучкага баштаткан чазаан хүлээп көөр хугайында 1918 чылдың декабрь 22-де Улус Комиссарларының Чөвүлели декрет үндүргеш, аңаа В. И. Ленин ат салган. 1919 чылдың январьда Совет эрге-чагырга Латвияның барык бүгү девискээринге тургустунган. Ригага январь 13-те Советтериниң бирги Бүгү-латвия съездиниң болган. Ук съезд Латвия Совет Социалистиг Республиканы тургускан. Совет Латвияның баштайгы конституциязын хүлээп алган. Улустуң эрге-чагыргазын антантаның империалистери болгаш оларның немец чалчаары Латвияның националистиг буржуазиязы-биле кады 1920 чылдың эгезинде баскаш, ханга бораан.

Латвияның Коммунистиг партиязы 1939 чылда фашизмге удур калбак фронтуну тургускаш, удуртуп эгелээн болгаш буржуазияның диктатурazын дүжүрери дээш демиселди чоруда берген. Ульманистиң ярык достуг ёзу-чурумун чоннуң киленги арылдыр ширбээн. 1940 чылдың июль 21-де Улус сеймин ажылчы чоннарның тура-соруун илергейлевишаан, Латвияны Совет Социалистиг Республика кылдыр чарлаан, августа Латвн ССР Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң составынга хүлээп алдынган деп, П. Я. Страутманис дыңнаткан.

Латвияга социалистиг чаартыгаларны боттандырарын гитлержи Германиянның халдаашкыны ара соксаткан деп, П. Я. Страутманис ооң ында чугаалаан. Фашизмни совет улустуң тиилээнининң соонда республикага тайбың тургуушкун калбаган. Акыдунма совет улустарның быжыг найырылының, оларның ак сеткилдиг болгаш улуг дузаламчызының ачызында Латвия кыска хуусаа дургузунда бедик сайзыраңгай аар үлетпүрүг республика кылдыр хөгжүй берген.

Көдээ ажыл-агыйның бедик механизастаттынган бүдүрүлгелери республиканың колхоз, совхозтары болу берген. Латвияның национал орулгазы 1940 чылдаазындан 1968 чылда беш ажыг катап улгатkан. Совет эрге-чагырга чылдарының дургузунда улуг чедиишкиннер кадык камгалалын хөгжүдеринге болгаш культура тургузуушкунуна чедип алдынган.

(СЭТА).

Эрзин районда Ленин аттыг колхозтуң сес чыл школазының башкызы Чечек Кунгаевна Хертек Кызылда башкы училищезин 1965 чылда дооскаш, Бай-Тайга районда Шуй школазынга бир чыл ажылдаан.

Аныяк башкы ам белеткел класының башкызы. Ооң ажылында онза чүве бирги класска кирер уруглarны белеткеп турары-дыр. Ол черниң уруглары төрээн дылга кошкак болганындан I класска белеткел чок кээп турар. ССРЭ-ниң чырыдыышкын министерствозунуң тургусканың ёзугаар чаа программаны ам чер болганда боттандырып турар. Чечек Кунгаевна белеткел класынга кичээл чорудар талазы-биле тускай курска өөредилге семинарын эрткен.

Ол школада ажылдап турар башкылар колдуунда аныяктар. Эң улуг дээн назылыг башкы кижи 1936 чылда төрүттүнген-дир. Аныяктар боттарының хүндүлүг хүлээлгезин негелдеге дүүштүр чорудуп турар.

Ийиги класстың башкызы Анна Васильевна Мартый-оол, үшкү класстың башкызы Зинаида Ооржаковна Биче олар өөредилге-кижизидилгелиг ажылга эки көргүзүглерни чедип алганнар. Зина—башкылар коллективинде комсомол организациязының секретары. Комсомолчу башкылар колхозчу малчыннарның күзелдиг аалчылары. Олар малчыннарга лекция, беседаларны үргүлчү кылып берип турар.

ЧУРУКТА: башкылар Ч. Хертек, А. Мартый-оол, З. Биче олар дараазындагы неделяда чорудар ажылдарының дугайын чугаалажып олур.

А. АЛЕКСЕЕВТИН фотозу.

БИСТИҢ ЯСЛИВИС

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунга ясли дакпыш турган. Совхозтуң дирекциязы делгем, эки деритпиген бажыңны туттургаш, 1968 чылдың эгезинде биске дужаап берген. Оон бээр-ле ажылчын, албан-хаакчыларның 30 ажыг уруглары хүн бүрү кээп турар апарган. Бистиң коллектививис бичии чаштарны чараш ажаа-чанга өөредип, культурлуг, арыг-силиг өстүрүп, школага белеткээр талазы-биле күжениишкинниг ажылдап келген.

Кижизидикчи Кыргыс Бүрүзбаа бичии чаштарны ойнадыр, озарны чараш ажаа-чанга болгаш домакка өөредир талазы-биле мергежилдир ажылдап келген. Эрткен чылды үдеп, чаа чылды үткүп алырывыста ясливе ёлка шимеп тургускаш, ада-иелерни чалаап, уруглarның чаптанчыг оюннарын коргускен бис. Бичии чаштарның домактарын, оюннарын ада-иелер улуг сонуургал-биле дыңнаан болгаш корген.

Уруглarга чемни таарыштыр белеткээри ындыг-ла белен эвес. Намзын Чаймаа үр ажылдап келген, дуржулгалыг повар. Хүн бүрү эки шынарлыг, амданныг чемнерни белеткеп, бичии чаштарны чемгерип келген. Ооң кылган чемнери эмчилер кажан-даа холуп корбээн, эки деп демдеглеп келген. Коллективке-даа, ада-иелерге-даа ол мактадып турар. Ясли аъш-чем-биле эки хандыртыган, совхоз болгаш садыг черн продуктуларны бичии-даа үзүктелишкин чокка берип турар.

Уруглар албан черинин иштки эт-херекселдери бүрүн бар. Бичии чаштарга таарыштыр кылган стол, сандай, оруннар, чоорганнар болгаш оске-даа чүүлдер четпир. Оларны арыг-силиг тургузары база чугула. Аштакчы Монгуш Саара ясливи, эт-херекселдерни коруштуг кылдыр арыглап, бичии чаштарның ципчээшкинниге, ойнаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп келгенин демдеглээри чугула. Топ одалгадан чылыг ап турар бис, ында ажылдап турар ажылчыпар ясливи үргүлчү чылыг тургузуп келген.

В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр чүс чыл болуру хүн келеш тудум-па чоокшулап орар, алдарлыг юбилейни бичии чаштарның эки кижизидилгези-биле уткуур дээш, ясливиң ажылдакчылары социалистиг хүлээлгелерни алган ажылдап турар. Моон соңгаар кол чүүл келир кышка белеткелдерни амдыгаашкан хынамчалыг чорудары болур. Совхозтуң, кодээ Советтиң дузаламчызы-биле белеткел ажылын чогуур үезинде доозуп алыр бис.

Д. МОНГУШ,
ясливиң эргелекчизи.

ДААНГАН АЖЫЛЫМ

Кодээ Советтиң организас-массалыг ажылының дутайында айтырыгларны харыылап турар мен. Организас-массалыг ажылга кирер чүүлдер болза, Советтиң планын тургузары, ооң күүселдезин организастазары. Советтиң сессиязынга болгаш күүскомунга тургузар айтырыгларны баш удур белеткээри, депутаттар-биле ажыл чорудары болгаш доктаамал комиссияларның ажылынга дузалажып, ажылчы чонларның хөй-ниитин бот-эгелээшкиннинг ажыл-чорудулгалыг организацияларының ажылынга дузалажыры болгаш ооң-даа ёске.

Бо талазы-биле бистиң кодээ Советтиң организас-массалыг ажылы кандыгыл дээр болза, депутаттар-биле болгаш доктаамал комиссиялар-биле ажыл колдап турар.

Депутаттар-биле ажыл дээрге, чаа соңгуткан депутатка ооң хүлээлгелерин таймылбырлап, округунга кандыг ажылды планнаарын, соңгукчулар мурнунга отчёт кылырынга дузалажыры-дыр. Соңгукчуларның негелделеринге өй-шаанда харыны бээрин ооредип турар бис. Оларның семинар, сургаалдалыг хуралдарын эрттирип келгенивистиң түңнелинде, бистиң депутаттарывыстың округтарынга ажылы элээн экижээн, олар доктаамал ажылдап турар.

Советтиң депутаттары соңгукчулар мурнунга кылып чорутқан ажылдарының талазы-биле отчёдуп болгаш ужуражылгаларны чогуур үезинде чорудуп турарлар. Чижээ: депутаттар Дедюхина, Паздерин, Бортникова олар эрткен чылын өйн катап отчёдуп кылганнар.

Күүскомунуң оралакчы даргазы Ч. Саган боду хөйжу кижи, ол хөй-ниитиниң болгаш күүскомунуң ажылынга доктаамал киржип, сессиязынга болгаш күүскомунга тургузар айтырыгларны белеткээринге киржип, соңгукчуларны хүлээп ап турар. Соңгукчуларның негелделеринче сагыш салып, оларга өй-шаанда харынын берип келген. Бүрен-Бай-Хаак суурда Советтиң кылып чорудар ажылын коздуунда ол организастап турар.

Доктаамал комиссиялар квартал аайы-биле ажылдарның планнарын тургузуп, ол айтырыгларның күүселдезин хынап, сессиязынга оларның ажылынның дутайын, комиссияларның ажылын күүскомга дыңнап турар.

1968 чылда комиссиялар сессия болгаш күүскөм хуралдарынга тургускан айтырыгларны белеткээринге болгаш чугаалажырынга шуптузу киришкеннер. Чижээ: кодээ ажыл-агый талазы-биле комиссия часкы, күскү хову ажылдарының чорун турарымның дугайында айтырыгларын сессиязынга белеткеп киргген.

Хөй-ниити организацияларының, эш-хуунуң судтарының, удуеччу дружиналар, херээженнер чөвүзелдерин, ада-не комитеттерин аразында доктаамал харылзаалыг ажылдап турар. Кылган ажылдарының дутайын олар күүсеөчүн комитетке илеткеп келгеп.

Кодээ Совет соңгулдадан бээр эрткен үеде 11 сессияларны болгаш 20 күүскомнарын эрттирген. Ам сөөлгү отчёттуг сессияны эрттиреринге белеткеним турар бис. Сессиянын болгаш күүскомнуң үндүрген шиитпирлериниң күүселдезин доктаамал хынап келген. Чижээ: колхозтарның мал кыштаглаашкынының, харылзаа салбырының ажылының, суурларның арыг-шевер байдалының болгаш чаагай-жыдыга дугайында үндүрген шиитпирлер күүсеттингилээн.

Кодээ Советтиң хөй санның активинге даянып алгаш, күүселдирин көрген шиитпирлерин аймдыралга чедиишкинин боттандырып келген бис.

Б. ТАКТАЛ.
Каа-Хем районнуң Ильинка кодээ Совединиң күүскомунуң секретары.

Дайынчыларга аалдаашкын

Н шериг кежээниң дайынчылары-биле республиканың найысмалы — Кызылдың хөгжүм-шиин театрының үрэл чүүл ажылдапчыларын сырый наймаал хөй чылдар дургузунда холбаштырып келген. Театрның артистери оңнуктериже бола валдап чеде берген турар. Н кежектиң дайынчылары бээ-ла ында артып калбайн, наймаалдың кежээлеринде театрның сценазынга боттарының концертин үндүрүп турар.

Чаа чылдың башгайы субботазында дайынчыларның клубунга болган байырлыг кежээге театрның артизи Рафик Баазытовтуң концерти болган. Концерт соонда келектиң командылалы эстрада артизинге ыяшлаар шеригленнің 40 чылынның алдарынга холбаштырган Хүндүлүг бижиктү тывыскан.

ЧУРУКТА: артист Рафик Баазытов болуп дайынчылар аразында.

Н. ЦЕЛИЩЕВТИҢ фотозу.

Силерниң харыысалгаңар, ада-иелер

«Бистиң уругларывыс — бистиң кырыыр назынывыстыр. Шын кижизидилге — аас-кежиктиг кырыыр назынывыс, багай кижизидилге келир үеде мунгаралывыс, каравыс чажы, чонның болгаш чуртувустуң мурнунга буруувус»—деп, улуг педагог А. С. Макаренко чугаалаан.

Келир үеде коммунистиг ниитилелдиң тургузукчулары —бистиң өзүп орар салгалывысты шын кижизидип, оларга келир үениң нарын эртемтехниказының дүлгүүрүн тутсуп, оларга шын орукту айтып бээри — бистиң совет башкыларның болгаш бүгү хөй-ниити, ада-иелериң, дөргүл-төрелдериниң коя сорулгазы.

Бо талазы-биле бистиң Кызыл-Тайга школазында байдал кандыгыл? Тус-тус класстарда болгаш ниити школада ада-не комитеттери ажылдап турар. Элээн хөй ада-иелер школага кээп, уругларының кичээлдериге олуржуп, оларның канчаар өөренип турарын сонуургап турарлар. Школа коллективин төрелдер ортузунга ажыдып эки чорудуп турар. Ада-иелерге ажыктыг сүмелерни берип, хурал, лекция, беседа болганда кижизидилге дугайында тема ыыт чок эртпес. Бо талазы-биле сескиг класстың удурткучузу Куулар Оскал-оол, бирги класстың башкызы Ондар Чылбак болгаш өскелер-даа боттарының байлак арга-мергежилин чонга тарадып, школаның өөреникчилериниң хөй кезиниң ниити бэйдалын эки билирлер.

Уругларының өөредилге, кижизидилгеэн дээш сагыш салып, кичээлдерге олуржуур, школа-биле тудуш харылзаалыг, өөредилге-кижизидилге ажылынга улуг дузаны чедирип турар төрелдер бисте хөй. Оларның уругларының эки өөредилгелиг болгаш чурумнуг, хөй-ниитичи болур-дур. Ындыгларга школа ажылчыннары Ондар Сендинмаа, Ондар Хурал, совхоз ажылчыны Күжүгет Хандываа база Түлүш Орбаа, Монгуш Хажытпаа дээш өске-даа ада-иелер хамааржыр. Ондар Кыстаа — Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи. Чурту, чону дээш улуг үүлени бүдүрүшкеш, ам тайбың иште хаара туттунган. Ол, ада-не комитединиң даргазы. Төрелдерниң школага хамаарылгазын эки билир. План ёаургаар ажылдап турар. Ондар Доржу, Васалий Ондар, Ондар Комун-оол ышкаш адалар школага кээп көрбээн. Чамдык 1 малчыннар ырак-узак тайгаларда күрүве малы кадарып турза-даа, школага келгеш, уругларының кандыг байдалдыг турарын, оларга кандыг дуза херегин башкылары-биле сүмележип, четпес өөредилге хереклерин четчелеп берип турарлар. Ындыгларга хойжу Монгуш Чалчываа, Ондар Дыраан оларны хамаарыштырып болур.

2-ги класстың өөреникчизи Монгуш Экер-оол уругдуң чанар, хөй кичээл үзер. Ооң үжүрүндэн өөредилгези кошкак. Оолду өөредип, кижизидерин сүмележип көрээл дээр тудум, ооң неэн кижизидикчи башкыны болгаш школаның өске-даа ажылдакчыларын оглу дыңнап турда каржы сөстер-биле сөглеп турган. Ада-иелериң бо чижектиг «болчуушкыну» бичии кижиниң угаан-медерелинге кандыг багай үржүктүг болурун бодаза чогуур.

Аныяк салгалды кижизидерин, хамыктың мурнунда адыеден хамааржыр. Уругну бичиизиндеп эгелеп хайгаарап, ооң сонуургалын тывар херек. Бодүүн чүүдерге чаңчыктырар: хептя арыг-силиг кедерип, эт-херекселди камнаары, эш-өөрүнге, улуг улуска өлүдек, хүндүлээчел болуру, улуг улустуң сөс-домаан үнелээри дээш өске-даа.

Ам олар Улуг-Хемниң Ак-Туругда кадыкшылга школазында 3-кү класста өөренип турар. Бо школада байдал өске школаларныындан онзагай. Уруглар кадыкшылын экижитпишаан, өөренип турар. Кичээл чүгле 30 минута дургузунда үргүлчүлээр. Школаның өөреникчилери хүнде 4 катап чемненир.

Мээң ургуларымны чыттырып алган. Эмчилерниң, сестраларның сагыш човангыр, бүзүрелдиг холунга Ира биле Наташа ийи чыл эмнеткеш сегиди. Эмчилер В. Ноокай, Н. Николаева бичии ургуларны экиртир дээш бүгү күжүн салганнар. Түңнелинде ургуларым кадык чаагай боон сегээн.

Мээң ургуларымның башкылары В. Данзын, М. Дадар-оол, М. Мандаржап оларга чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенимни илерэттим.

А. ЯНДАЙ.
Таңды район.

Уруглар, школа, ада-ие

АДАНЫҢ ӨӨРҮШКҮЗҮ

Мээң ургуларым Ира биле Наташа ийи чыл мурнунда аар аарыгдан аараап, берге байдалга таварышкан турганнар. Бай-Хаак эмнелгезиниң өкпе аарыы эмнээр салгыныг дугайында айтырыгларны сессиязынга белеткеп киргген.

Хөй-ниити организацияларының, эш-хуунуң судтары, удуеччу дружиналар, херээженнер чөвүзелдери, ада-не комитеттери аразында доктаамал харылзаалыг ажылдап турар. Кылган ажылдарының дутайын олар күүсеөчүн комитетке илеткеп келгеп.

Кодээ Совет соңгулдадан бээр эрткен үеде 11 сессияларны болгаш 20 күүскомнарын эрттирген. Ам сөөлгү отчёттуг сессияны эрттиреринге белеткеним турар бис. Сессиянын болгаш күүскомнуң үндүрген шиитпирлериниң күүселдезин доктаамал хынап келген. Чижээ: колхозтарның мал кыштаглаашкынының, харылзаа салбырының ажылының, суурларның арыг-шевер байдалының болгаш чаагай-жыдыга дугайында үндүрген шиитпирлер күүсеттингилээн.

Кодээ Советтиң хөй санның активинге даянып алгаш, күүселдирин көрген шиитпирлерин аймдыралга чедиишкинин боттандырып келген бис.

Б. ТАКТАЛ.
Каа-Хем районнуң Ильинка кодээ Совединиң күүскомунуң секретары.

Уруглар силерже көрүп турар

Школа назыны четпээн бичиилерге-даа, өөренип турар оолдар, кыстарга-даа ада-иениң кижизидикчи ролю чүден артык улуг. Ындыг турбуже чамдык эштер уругларының кижизидилгезинче сагыш салбас, бичии уруглары көрүп турда чараш эвес сөстер-биле сөглежир, арагалаар болгулаар. Чок болза уругларынга арага, таакпы саттырар. Ол черле шын эвес.

Торгалы 8 чыл школазында өөредилгезинге үлегерлиг, быжыг чурумнуг өөреникчилер эвээш эвес. Оларның ада-иези школа-биле харылзаалыг, башкылар-биле сүмележир болур-дур. Уругларын кижизидилгезин шын, өөредилгези эки болзун дээш ада-иелер сагыш салып турар. Ылаңгыя Екатерина Шелехова, Монгуш Базыр-оолдар, Казаг Натпит-оолдар, Мижит Долума, Клавдия Белоусова ышкаш ада-иелер школаның иденкейлиг дузалакчыларын апарган. Ындыгларга школа коллективи чоргаарланыр.

Ада-не бүрүзү-ле сагыш човангыр эвес. Оон тодаргай чижээ: Ваня Донгурак 4-кү класста катап олурган. Аныяк ада-не Чыларан биле Александра Донгуraктар оглунуң кижизидилгезинге сагыш салбаанындан ол арагалап, кудумчуга ужуп-туруп чорун турган фактылар бээни тургулаан. 11-ле харлыг оглун мынчаар сула салырга болур бе?! Ада-иениң талазындан арагага хандыкпышыр, чамдык херектери дээш эштхуузунуң судунга-даа кордурүп турган.

Колхозтуң инек кадарчызы Шалык Самданның оглу 4-кү класска өөренип ужурлуг турда оңу ада-иези школаже чоруттаан. Бичии кижиниң келир үезин, ооң билигге өөренири арагалаар ада Самданны хензиг-даа дүвүретпейн турар.

Үстүүде ады үнген ада-иелерден өске коммунист эштер бээни уругаар кижизидилгезинче сагыш салбас чорук бисте бар. Бухгалтер Кыргыс Солдат, Хапылан Натпит-оол, Кыргыс Чижит-оол олар школа-биле кандыг-даа харылзаа чок. Ооң түнелинде бо ада-иелериң школачылары багай өөренир, чурум үрээр чорукка четкен.

Уруглар кижизидилгезин дээрге, бирги ээлчегге, ада-иениң күүрүне мурнунга хүндүлүг хүлээлгези. Ие кижи азы адалар-даа кызының азы оглунуң төлептиг кижи болуру дээш кеззээде сагыжы аарып чоруур ужурлуг. Ол ышкаш ада-иениң үлегери уругларга көрүнчүк-биле дөмей. Уруглар силерже көрүп турар эргим ада-иелер.

Ч. МОНГУЛ-ООЛ,
башкы.
Улуг-Хем район.

Социализм чурттарында

БУДАПЕШТ. Венгриядa марксизм-ленинизминиң кежээки университеттериниң системазында ам 30 муң ажыг кижи өөренип турар. Бо система чуртка 16 чыл мурнунда тургустунган, мынчаарда баштайгы кежээки университет Будапештиге ажылдап эгелээн. Ооң дыңнакчылары чүгле 70 кижи турган. 16 чыл дургузунда марксизм-ленинизминиң кежээки университеттериниң четкизи бүгү чуртту хаара туткан. Чүгле наймылалда безин университеттиң 15 салбырларын ажыткан. Ам оларда 12 муң дыңнакчылар өөренип турар. Марксизм-ленинизминиң кежээки университеттери Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының бүгү областар комитеттериниң чанында тургустунган.

• • •

В. И. Ленинге турескаалды Венгрияның Ходмезевашархей хоорайынга тургузар. Турескаалды В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылында ажыдар.

• • •

СОФИЯ. Болгарияның Коммунистиг партиязының ном үндүрер черн «СЭКП төөгүзү» деп алды томнуг үндүрүлгениң бирги томун болгар дылга парлап үндүрген. Ук томда 1883 чылдан 1903 чылга чедир ие кирген.

• • •

Болгария энергетиканы хөгжүдеринге улуг чедиишкиннерни чедип алган. 1968 чылда чуртка 16 миллиард киловатт-шак электри энергияны ажыдан үндүрген.

1969 чылда электри энергияны ажыдан үндүрери 17.700 миллион киловатт-шакка чедер, мынчаарта ооң 89 хуузу одалга-биле ажыдаар электри станцияларның үлүүнге онаажыр.

Бо чылын чурттуң баштайгы атомнуг электростанциязының түдүү Совет Эвилелиниң дузазы-биле эгелээр.

(СЭТА).

САН КӨВҮДЕП ТУРАР

ХАНОЙ. (СЭТА). Хөстаашкынның улусчу ыяөс армиязының кезеитери Нео Лаө Хак Саттың патриотчу чепсектиг күштериниң контролюнда районнарже америк ужар күүлүдүң халдаашкынын чедишкинниг өйтур шаап турар.

Кассан Патет-Лао агентилелдиң дыңнадыын барымдаалаш, ВИА агентилелдиң дамчытканы-биле алырга, патриотчу күштериң дайынчылары декабрь 29-та үш америк самолёттуң дүмүр аткан.

Лаостуң хөстаалган районнарының агаарынга дүмүр аткан америк самолёттарның болгаш вертолёттарның ниити саны 917 четкен.

Совет-алжир керээге ат салгапы

АЛЖИР. (СЭТА). АУДР-ниң Кодээ ажыл-агый болгаш аграр реформа министерствозунга совет-алжир кол керээге ат салган.

Суг ажыл-агый объектилерин тудары-биле совет организацияны Алжирге тургузарын керээде көрген. Ооң сорулгазы болза, чоокку чылдарда республиканың янзы-бүрү районнарынга 8 ирригация плотиналарын болгаш 6 суттат системаларын тудары болуп турар.

Совет тудуг организациязы бо чылдың февраль 1-ден ажылдап эгелээр.

Бо керээни чарганы Алжир биле Совет Эвилелиниң аразында кады ажылдажылганың хөгжүдезинге төөгүлүг үеде болур деп, АУДР-ниң Кодээ ажыл-агый болгаш аграр реформа министерствозунуң чиигине секретары А. Тидафи медеглээн. Ук керээ мурнунда чарган дутуржулгаларга бодаарга бурунгаар база бир базым болур, чүге дээрге Алжирниң айыткан төлевилелдериң боттандырарынга совет тускай эртемнилер чүгле техниктиг дузалаачы көргүзер эвес, а совет тудуг организациязы анаа шуут киржир.

Ядролуг физиканың институду ажыттынган

ГАВАНА. (СЭТА). Гаванаңың чоогунда Манагуа муниципалитетте Кубаның Эртемнер академиязының Ядролуг физика институду ажыттынган.

Институтка болган байырлыг хуралга Кубаның КП ТК-ның Бирги секретары болгаш революстуг чазактың Премьер-Министри Фидель Кастро, ТК-ның ийиги секретары болгаш Революстуг чепсектиг күштериниң министри Рауль Кастро, Политбюро кежигүнү болгаш ТК-ның организастыг айтырыглар талазы-биле секретары Армандо Харт болгаш албаннығ өске-даа кижилери, а ол ышкаш СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүзелиниң Даргазының оралакчызы В. Н. Новиков, ССРЭ-ниң заштыкы херектер министриниң оралакчызы В. М. Виноградов, совет-куба найырал ниитилелиниң төп баштаар чергинең кежигүнү С. Г. Лапин баштаан совет хөй-ниитиниң төлөөлери. ССРЭ-ниң Куба Республикада элчиниң А. А. Солдатов келген.

Хуралга Кубаның эртемнер академиязының президентизи Антонио Нуньес Хименес чүве чугаалаан. Революция тиилээн соонда чуртта культура, эртем болгаш техника хөгжүдезиниң дугайын ол чугаалаан. Бо бүгү чылдарда Кубага социалистиг чурттарның, хамыктың мурнунда Совет Эвилелиниң көргүзүп келген эртем-техниктиг улуг дузалажылганың дугайын президент тодаргай чугаалаан.

Чугаазының түнелинде Кубаның Эртемнер академиязының президентизи өөредилге болгаш шинчилел сорулгаларга ажыглаар кылдыр Совет Эвилелиниң Кубага бөлекке бергеш атомнуг реакторну эштеп тургузарынга киришкен совет тускай эртемнилерге байыр чедирген.

Харыы сөс алгаш, В. Н. Новиковтуң чугаалааны: Кубаның Эртемнер академиязының Ядролуг физика институдун тургузарынга совет тускай эртемнилериң киришкени бистиң найырадывысты болгаш кады ажылдажылгавысты хөгжүдериниң херээнге чаа салышкыны болур.

ШВЕЦИЯ ВДР-НИ ХҮЛЭЭП КӨРГЕН

СТОКГОЛЬМ. (СЭТА). Бодунуң хуралынга Швецияның чазаа Вьетнам Демократтыг Республиканы дипломатия талазы-биле хүлээп көөр дугайында шиитпирни үндүрген.

Швед телеграф бюрозунуң дыңнатканы-биле алырга, Швецияның даштыкы херектер министри Т. Нильсон ВДР-ниң даштыкы херектер министри Нгуен Зуй Чиньге телеграмма чорудуп. Швеция биле Вьетнам Демократтыг Республикаңың аразынга дипломаттыг харылзааларны тургузарын саналдаан.

Асуан плотинаның 9 чыл ою

КАИР. (СЭТА). Каттышкан Араб Республика Асуанның бедик плотиназының тудуунуң эгелээн хүнүнден бээр тос чыл ою демдеглээн.

Кол байырлал Асуанның гидроэнергетиктиг комплексизиниң районунга болган.

Энергетика болгаш Асуанның бедик плотиназының херектериниң талазы-биле министр Сидки Сулейман ол кайгамчык хүнге холбаштырында келген хөй санныг аалчыларга үдедип алгаш, плотинаже барган чазаглыг орукту байырлалдыг байдалга ажыткан. Ооң дараазында аалчылар тудугнуң якзы-бүрү участоктарын болгаш гидроэлектростанцияны көрген.

Сирханны судтап эгелээн

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентизи Н. Пахомовтуң дамчытканы болза:

Сенат кежигүнү Роберт Кеннедини өлүрген дээш буруулаттырган Сирхан Сирханны судтаар суд Лос-Анджелесте «айыыл чок чоруктуң шынгыы хемчеглериниң» байдалында эгелээн.

Шынгыы камгалалдың отряды Сирханны ок өттүүр кан плиталар-биле тестээн коридор-биле судтуң залынга киирип келген. 80-дем хөй эвес кижи олурар олуттуг залда барык дөртен олуттуг тускай полицейжи агентилер эгелээн. Суд залынче үжен корреспондентилерни киирген. Оон өскелерге чүгле беш олуттуг тускайлаан. Оларның кижи бүрүзүн залга киирер үезинде эң шыңгыызы-биле үжээр.

Сирханның болчукчулары суд чорудулгазын үзамдыктырары-биле болдунар-ла бүгү чүвеин кылырын ораалажыр деп чүве судтуң эгезинде-ле тодаргай биллиие берген. Буруулаттырганның кол болчукчузу Купер болчукчуга эргежок чугула немелде материалларны чыып алыр дээр чылак-биле судту ам-даа 30 хонук сонгаарладырын негээн. Ол негелдезин хүлээвейн баарга Купер бузуреттирген төлээлернин чангыс эвес, а ийи жюризин тургузар дугайында шиитпирни чедип алырын ораалдашкан.

Шиитекчи Уокер ол негелдени база хүлээвээн. Судтуң чүгле 50 минутаза үргүлчүлээн баштайгы хуралы соңгыбиле доозулган. Ындыг болзада, америк варлалганың баш удурунгаар айытканы-биле алырга, Сирханның болчукчулары суд чорудулгазын узамдыктырары-биле чаа оралдажышкыннарны ам-даа кылыр.

ДАШТЫКЫДА ЧАА ЧҮҮЛДЕР

Доктор Спокту намгалаары-биле

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Бостонда хомудал хынап көөр федералдыг суд дайынга удур шимчээшкиннинг ажылдакчылары — уруглар эмчизи Бенджамин Спок, дама Уильям Коффен, чогаалчы Митчелл Гудман болгаш студент Майкл Фереер оларның хомудалын хынап көөрүн эгелээн.

Эрткен чылдың июньда оларның үжүн ийи чылда кара-бажынга олуртур болгаш кайыыш-даа 5000 доллар, а Фереерни 1000 доллар хемчээлдиг торгаалга онаап шиитткен турган. «Армияга албан эрттиреринден ойталаарынче аныяктарны күтүүр сорулга-биле сүүлээге киришкен» дээш оларны буруудаткан.

Ам Спокту болгаш ооң эштериниң болчукчуну болза, Вьетнамда америк политиканы болгаш АКШ-тың шеригге кеддиришкин системазын буруудаттырганнарның шүгүмчүлээни чурттуң конституциязынга чөрүшпээни барымдаалаш, мурнундагы шиитткел доктаалды өскертирин негеп турар.

АКШ-ТЫҢ ФРАНЦИЯГА НЕГЕЛДЕЗИ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Американың Каттышкан Штаттары ийи чыл мурнунда америк шериглерни Франциядан үндүрген соонда француз девижкээрде арткан америк дериишкиннерге үнген чарыгдалларын орнун эгидерни Франциядан негээн.

«Нью-Йорк таймс» солуннуң Парижте корреспондентизи Гаррисонуң айытканы-биле алырга, АКШ 300 миллион ажыг долларны төлөөрин Франциядан негээн.

АЖЫЛЧЫ ЧОННАРНЫҢ АМЫДЫРАЛЫ УЛАМ ДОРАЙТААН

МОНТЕВИДЕО. (СЭТА). Сөң министерствозунуң самнедээлери-биле алырга, эрткен чылда Уругвайга амыдыраал-чурттаарының ортек-үнези 67,4 хуу улгатканы. Ол үениң дургузунда ортек-үне өскөн партвал-даа болза, ажылчы чонларның ажыл төлевирикээ өзулдезин шоолуг эвес болган. Ооң чылдагаанында чыл дургузунда оларның боттуг ажыл төлевири 28,5 хуу кудулап баткан.

ГОЛЛАНДИЯДА АЖЫЛ ЧОКТАР

ГААГА. (СЭТА). 1968 чылдың төнчүзүнде Голландияга ажыл чоктар 90.000 ажыг кижи болган.

ДЕЛИДЕ КИНО ФЕСТИВАЛЫ

ДЕЛИ. (СЭТА). Делиде Совет культура төөгүнүң бажыңында совет болгаш чехословак кинофильмнериниң фестивалы ажыттынган. Фестивальдың ажыдыышкынынга индий хөй-ниитиниң төлээлекчилери, совет болгаш чехословак дипломаттар оңдуушкан. Фестивальдың баштайгы хүнүнде «Оорлаткан дириҥевилье» деп чехословак кинофильмни көргөн.

БИСКЕ ДУЗА КҮЗЕНЧИГ

Бүлүң-Терек Улуг-Хем районда база бир хөй чурттакчыныг улуг суур. «Найырал» совхозтуң ажылчыннары мында чурттап, чаагай херектерни бүлүүрүп, ажыл-ёгыйның планныг сорулгаларын күүселдиринге боттарының күш-ажылчы үлүүн киирип турар. Суурда сес чыл школазында хөй уруглар өөренип турар болгаш уруглар, культура, эмнелге, салыт албан черлериниве хөй кижи ажылдап турарлар.

Ажыл-ишчилериниң культурлуг, арыг-шевер чурттагазынга ниитиниң чунар-бажыны чугула айтырыг. Совхозтуң дирекциязы 1966 чылдың Бүлүң-Терек суурга дөрт өрээл чунар-бажынны туттуруп эгелээн. Тудуг үзүктелип, барыкла ийи чыл үргүлчүлээн соонда 1968 чылдың сентябрьда ажыглалга киирген. Чунар-бажынны бус-биле изидер кылыр дерээн.

Бус-биле изидер системазы чамдыкта ажылдавайн баар. ону эдип септээринге элээн шаг-уе негеттинер. Септекчилер кылып каар, чунар-бажынны изидиптер, суурнуң чурттакчылары барып чунар. Илик-хеп азаар, салыр чер чок. чүгле 2 сандай бар, таатар чедишпес, улус ээлчегге үр болур. арыг-шевер эвес. чамдыкта кижи чунар аргажок соок болур. Сөөлгү үеде чунар-бажын ажылдавайн барган, чылдагаанны билдинмес.

Чунар-бажынны эки дерип, доктаамал ажылдыларынче салбырның эргелекчизи Шойдан-оол кичээнгей салбайн, суурнуң чурттакчыларының негелдезин хандырбайн турар. Ажылчы чоннуң хандырылгазынче Советтиң күүскому база сагыш салбайн келген. Чунар-бажынның арыг-шеверя четпес, чурттакчылар чүмайн турда, суурда кижи эмнелгезинин ажылдакчылары дээштиг хемчеглер албайн келген. Чунар-бажынны дерип, ажылдыр талазы-биле совхозтуң дирекциязы, партиз, профвилел организацияларны чогуур дузаны көргүзерин салбырның ажылчыннары күзеп турарлар.

Б. МОНГУШ.

В. Хомушку, журналист

АНЫЯК АРТИСТ

ОЧЕРК

Күскээр кыжын чүве. Албан ужурунда барыын районнар чораш, Кызылче чаныы олурдум. Шагзыраанын-биле куп кынны бергеш, отту чаштап кээрзиве, автобус Адар-Тоштуу ажыы келген халдын ор.

Дужумга олурган эрессимээр борбак кара оол шыда бир шилгедек сынныг, чазык шырайлыг уруг-биле үележип, хөөрешкен чор.

—Хоочуи артистерден ынак артизиң кымыл, дом?

— Мунзук Кара-кыс ийин, аал. «Хайран-ботта» Кырааны сут ойнап турда кандыг ийик? Оң шинна көрген санывда хөлүм кудараар-дыр ийин. Күжүр Караны!

— Харын де. Ам чораан болза. Седип биле Кэра кайы хире аас-кежиктиг чурттаарадар ирги!— дээш, оол кезек боданып чорүй, чугаазын үламчылай берде.— Ленин башкымыы уттуг-дурбее овур-хевириң кым тургускан деп? Олег Намдараа-ла болгай. Ынчангаш мээң ынак артизим оз-дур.

— А аныяк артистерден кымы?

— Люндуп Солун-оол.

— Мээң база...

Оң чугаа кадмына мен база Солун-оолдуң дугайын бодап, сагыжымда биеэги-ле кек хе-ректээштиг, мон сапыктарды оолак апарган, школада уруг-корралап хап турар мындыг мен.

Ынчан 1957 чылдың чазы. Тээли суурнуң эрги клубунга школачыларның бот-тывытыр уран чүүл көрүлдезинниң түңнел концерти боон турган.

Бир школачы оол сценага үнүп келгеш, үжүраг дээн чүве дег, солгай эктин бүрүнгаар дап бергеш, Мари Лиелнскяйниң «Төрээн чурт» деп шүүлүн номчуй бээрге, зал ыышкын барды. Уян-чылыг, хөөг үнге үдеттир-геш, чоорту эстеп, оскээр үзүп бергеп чүве ышкаш. Ортаакы орустуң адын сарала оргулаштарын, Балтиканың күзүнүг дег хөлдерин, Кавказтың харлыг сыныарын, калбак-делгем Сибирьни харап көргүлээн ышкаш болдум.

Орус дыл башкымы Нина Ивановна база-ла сагыжында төрээн черивче «чангап келген» хевирлиг, характарлыыг кирбиктери шыгыг бергеп, оорушкудуу сүртеп адын часкаа, Солун-оолга шаңнап ыыдыыр Михаил Шолоховтуң «Андарган кур чер» деп номун тудустуу.

— Эр, хей, Солун! Салыы-чаяпыыг тол-дур сен, оонуу хүмагалап, сайзырадыы чор. Бергелерге торуулба.

Детким-ченнің аайынга кирипчел, бичe сеткилдиг, школачы ралче ном колдуктан алгаш дидимв-биле базып кирген, шак ол оолдуң изиг күзели канчаар-бот-тайганы? Ол бүтүүү биилп алыскаш, бодум соңгаар, сеткилим мүрнап чаныы ордум.

Даартазында Люндуп Солун-оолдуң ажылдан турар черинге чеде бердим. Спена ажылдакчылары кара халаттыг үгбайдан Солун-оолду айтырырыга, белетекинип турар деп мындыг болду. Манагзынын, ханалга чүруктар көрүп, өрү-куду базып тур мен. Удаваанда ында бир эжиктен бөлүк аныяк артистер үнүп келдивлер. Солун-оол мени көрүп каап, үүкшүттүр кылаштаапты. Хол тутчуп мендилештивис.

Оң мени көрүкчүдер залының дөрүүде олуттарже чалаты. Кожа олурупкаан, оон ажыл-мергежинии сонуургап айтырыглаадым.

— Баштай бо театрның чанында студияны дооскан, оон ам Ленинградче өөренип чорупту-вус — дээш, ол студент чылдарын сеткил хаяыг чугаалаар болду.

Ындыг болуру-даа чеп. Чүге дээрге ырак-узак тыва черде бодуң колхозчуңуң огау революпиянның кавайы — Ленинградка өг-булеп-биле кады өөренип, театр болгаш кинематография институдуун студентиан деп адаарыы бөзин ааймыг бе! Алс-кежик ол ышкаскы. Ол үдүүр ыглелгди канчаар бадыткаарыы? Тергиин эки өөренир. Солун-оол биргн курстан эгелээп, өөредилгеге кызымак чорүүн көргүүп, эртемненрнің хандыыын сувдулуг дилеп, биллилиг шинчээдин албышаан, коичуг эки өөредилгеэ дээш ССРЭ-ниң улустуң орус маадырының дугайын ко-дуруг. Доспес-ле кижи дижип, оон эш-оорум чугаалажыр.

Люндуп Солун-оолдуң ыдыг орай чүге келгенин Павел Ка-точников, Сергей Юрский деп сураглыг артистериин шин мергежелиинин талазы-биле башкылары чораан, РСФСР-ниң улустуң артизи, профессор Л. Ф. Макарев дорааи биилп каар. Оиу ээя аудиторияга эдертеп апаргаш:

— Че, кандыг чүве биилдинмейн тур, Солун? Далаштайга тапты чугаалап көрем. Тайыльрларын тайылбырлаам, көргүзерин көргүзүп берейн — деп, авилеп-ээлдек айтырылаар.

Шак ынчаар-ла үе доғуп, баштайгы чылдар биилдиртпейн эрте бергилээп. Тывадай баргаи оолдар, кыстар биилг талазы-биле ыышкак диртип, мактадып, спенага ойнаар эртеии чаалап алганнар.

К. Симоновтуң «Бистиң хоорайыыстан келген оол» деп шинзинде Сергей Луконинниң ролюн ойнаярын Солун-оолга дагзып каан.

1936 чыл. Немец-фашистиг эжелекчилер тайбың турган Испанияже халдап келген. Дарлакчыларны көөр хөөн чок чоруктшинниң кол маадыры Сергей Луконинии эки-тура-биле Испанияже чоруурун албадыптар. Соолунде барып ол танк кезээ-нин командири болу бээр болгаи япон самурайларго удур Халкин-Гольга болган тулчуушкунга эрес-маадырлыг тулушкап, Совет Эвилелиниң Маадыры ап апаар.

Сергейнин овур-хевирин канчаар тургузарыл? Тыва кижи орус маадырының дугайын ко-болгаи. Ынчалза-даа Солун-оол төрээн чуртунга кызыгаар чок бердинген, күш-ажылды үнелеп билир, интернационалчы найыралга шынчы болгаш эрес-маадыр Сергей Лукониннии овур-хевирин тургузуп шыдаан.

Кымынаи ажылдап чоруур артист кижи оскелерииң эскербейн баргы дег чүвезин эскерип каарындап ацдыда улуг күжениг-биле үре-түлеелдиг, шыдамыкай ажылдап билир ужуглуг. Ындыг мозу-шынар Солун-оолда бар дээрзии оон башкыларды эскерип каан болгаш франшуз классик Мольериниң «Тартюф» деп шинзинин ког ролюн дааскан. «Бдыкты!» кижи болуп чагдыныр алгаш, бай-хереңгитпиерге ийи арынныг чоруун көргүүп турар аваангыр, кажаар Тартюфтуң ролюн мергежилдиг ойнаан. Тартюфтуң овур-хевирин дамчыштыр Солун-оол хүрээ-хиптииг сурталынып үдезин чогун, хораалын, хоозунуи биилдирин-биле сойгалап шыдаан.

Аныяк артистер Күрүне таңналынын лауреады С. К. Токаиның «Төңгүр-оол» деп шинзин база ойнаан. «Төңгүр-оолдуң овур-хевирин нарын болгаш берге. Мээ Виктор Шогжапович дыка дузалаазын» деп, Солун-оол өөрүп чугаалаар.

Шынап-ла. Төңгүр-оолдуң ролюн Солун-оол ойнап турган, оон овур-хевириңде нарын, бир моозукей чүүдүг биилдиип-биле тыпкаан, маадырның иштинки сагыш-сеткилин бүзүреичиг кылдыр коргускен.

«Бистер бо бис, бир дем чурттап, ылаи тулчуп, бирде өлүп, дошкун тулчуп, доңнашкан бис...» Ийе, бо одургуларны каза-ла ийим, бир-ле черге дыңнаан силер, эргим номчуккуу. Тантыг сактып көрүнер даан. Оң дээрге Люндуп Солун-оолдуң очүдүргаан кол ролюн ойнаанын А. Антокольскийниң «Марс төлү» деп шинзининң эге сөзүү-дүр.

Бодуңуң үе-чергезиин уштап-башкарбышаан, бүрүзүза идеологиялын тәлээлеря-биле чалдаанын чок, эрес-маадырлыг демнежиин турар Алексей Васинин Солун-оол бүзүреичиг ойнаан.

Ук шинии телевидение дамчыштыр көргүзүп турда, Солун-оол бодун бодуу база көрген. Сакгырга, ол кандыг-ла бир кол чүвени эскербейн эрттиришкен мышкап болгаи. Артист ам үеде улам эки ойнаар дээш чаа арга-ларыны дилеп турар. Чедиишкинге бөзүүрзаае Солун-оол мынаан кижилеиинң дугайын бижиирин берге. Чүге дээрге ол хүн бүүрде улам эки ажылдаар дээш кызын турар. Талантыныын хөгжүлдеин мындыг.

Солун-оолларның найыралдыг ег-булезиниге эрткен чыл чеже уттуттурбас. Чүге дээрге бодуу-гур чаактыг биичи Аястың адаы Люндуп Солун-оол институтту коичуг эки дооскаш, тергиин демдектиң дипломун алган. А оон ег-булезиниң ээзи Мария Солун-оол база артист, дээди өөредилге чернив 4—5 демдектиргир дооскан.

Люндуп Солун-оол салым-чаяанныг артист болуруидан аңгыда, хөй-иннги ажылдарыига идепкейлиг киржип турар. Режиссёрлуң дузалакчызы болгаш театрда комсомол комитединиң ревизиия комиссиязының кежигүнү.

Моон соңгаар чүнү кылыксал турарын айтырарывыс, ол:

— Октябрь революциязының айтып берген оруу-биле бүзүреллиг бар чыдар, аныяк сонет кижиниг овур-хевирин тургузукслар мен—деп донгу ханрылаар болду.

«Өскелерден мраюшы көөр. Өткүт үгаан сеңде бар-дыр. Кудел-соруун кыынан от дег Күштүг-шыырак чалыы-дыр сен.

Ишчи чонның чоргаарыын Идегелдиг чаалап аар деп, Сетиклиминиң ханзындан Сеңээ бүрүн бүзүрээр мен»—

деп, Солун-оолдуң дугайында Ленинградтын театрга, көргүү болгаш кинематография институдуун башкызы, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Лидия Григорьевна Гаврилованың бижээн шулуу-биле бо очеркти төндүрер бодадым.

Игорь Алексеевич БАТМАНОВ

Кыргыс ССР-ниң Эртемнер Академиязының академиги, Кыргыс ССР-ниң эртемнинң алдарлыг ажылдакчызы, филология эртемненнинң доктору, профессор Игорь Алексеевич Батманов мөнгүн. Бистиң чуртувуң эң улуг тюркологтарының биргээнинң мөңгүнүн совет эртемге аар чидирит болгаи.

И. А. Батманов кыргыс болгаш оске-даа түрк дылдар таалазы-биле «Кыргыс дылдың грамматиказы», «Амгы кыргыс дыл», «Кыргыс дылдың фонетиказы» дээш оске-даа улуг ажылдарны бижээн. Кыргызнаяның күрүне университединиге болгаш оске-даа дээди өөредилге чөрдеринге национал эртемненнинге белеткээр таласы-биле И. А. Батманов улуг ачы-хавыяазыг болгаи.

Соолгу үеде Игорь Алексеевич Батманов Енисей болган Таластың эрте-бурунгу түрк бижиктиг кожээдеринден эртем таласы-биле улуг ужур-дузалыг номнарны үндүргеи. Тыва дылды шинчилээринге болгаш хөгжүдеринге идепкейлиг кирипчелин база тыва эртемненнерге улуг дуза көргүскеин дээш Игорь Алексеевич Батмановту Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуу 1964 чылдыг сөөртүлгези Хүндүлеэ бижик-биле шаңналаан.

Игорь Алексеевич Батманов чаагай сеткилдиг, ажыок ажылгыр, ханы биилиглиг, сургагыг эртемден-коммунист чорааан.

Бистиң Төрээн чуртувустуң чалбышыптыг патриоду Игорь Алексеевич Батмановтуң дугайында чырыткымыг турасказал ол чазык-чаагай кижиниң ужуражыш, кады ажылдап чорааи бүгү эш-оорувуң сагыш-сеткилинге кезээ-мөгеде артмл ыалыг.

БӨЛҮК ЭШТЕРИ.

Редакторнуң орлакчызы Д. О. БЕГЗИ.

Кино

ЯНВАРЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Киночыында 10, «Трасогускаларның арнязы база катап демиселлде» 12, 2, 7.30. «Чорук чогуурунуң эорерген орук-чирии» 4, 5.45. «Ас-кежиктиг билет», «Аиазала тоогу», «Чорук чогуурунуң эорерген орук-чирии» 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Киночыында 10, «Шупгузуи биликеен тур мен» деп киноклуб: «Мачельанджело» 11.15, «Орлёнок» 1.15, «Канаддан келген киж» 3.15, 5.15, 7.10, 9 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Киночыында 10, «Малиновка болган кудаа» 11.30, 1.15, «Сиртактар» 3.05, 4.50, «Стамбул казначейниң салгалы» (делгем экраннуг) 6.35, 8.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Аладдиниың хуулгаазын лампазы» 11, 12.40, «Истелге ажылындан таварылга» 2.30, 4.20, 6.20, «Дилээшкин чарлапкан», «Сагыш аэыр артыл болур бе», «Истелге ажылындан таварылга» 8.10 шактарда.

ЯНВАРЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Чорвен биле Мозак» 10, 2, «Ыпакшыдыг үш дуну» (делгем экраннуг) 12, 4, 5.50, 7.40, 9.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «От, суг болгаш чее хоолайлар» (делгем экраннуг) 10, 12, 4, 5.45, «Чорук чогуурунуң эорерген орук-чирии» (делгем экраннуг) 7.25, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дайыы болгаш тайбың» (1-ги серииязы) 3, «Канаддан келген киж» 4.50, 6.40, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Вера эмчи» 3, «Мээң эргим киижим» 4.40, 6.30, 8.20 шактарда.

ХААКТЫГ СЕЛГҮҮСТЭЭШКИН

Хаактаашкыи үезинде, спорттуң оске хевирлериие домей-лээрге киженнің шыңганнары хөй энергияны үндүрер. Хаактаашкын үезинде кижинин бүгү шыңганнары күженип турар болгаш 25 чедир улуг колорня чылгыны бир минутада ажыыдап үндүрүп турар.

Хаакчы артык денгизнин болгаш ажык чок дернн дыка дүрген чидирер аргалыг. Ол чүл дизе бир шак хире шимчегнир хаакталшкынның үезинде кижи 600—700 грамм чигей бернн бүгүү суг-дур. Шак мындыг байдалды хөлүн эрттир семис кижилер билнп аазз чогуур.

А арган кижилерге хаактаашкын багай деп билир болза база шын эвес, чүге дээрге он ойде хөй энергияны чарыгдаза-даа алмазында баргаи оон садыкшын алмр—хлактыг селгүүстээшкинниң соолунде чем чнпр хөөн дыка үлгадыр. Чаңгыс ол-ла арга-биле арган-даа, семис-даа кижи кадык-шылын экижиндп алмры—база-ла эдеп. Ындыг болза-даа ында кижи элдепсинер чүве чок. Эмнп эрттир семис чорук-даа, арган болуру-даа соолчуга чорудулгаларының таарымчалыг байдалының үрелип турарының чылдагаанлыдыр. Оларны катап чогумчалыг болдурарынга эң-пе таарымчалыг арга болза, ылаңгыя хаактаашкыи үезинде шыкап, шыңганнарнын шимчегнир ажылдаары болур.

Энергияны хөйүг-биле чарыгдаар чорук кислородту хөйнуг хереглээри-биле холбашкан болур болгаш мындыг болганда тынышкын ол ойде кончуг күштелир. Хаактаашкын чогум-на мнчангаап тынышкын аппарадының сайзыраарынга дыка тәарымчалыг спорт хевнрн болур. Хаактыг кижинин тынары ден-дескн болгаш ханы болур, чүге дээрге ол хол, бүттүү шимчээшкинии барымдаалаа тынар болгай. Бодум эки белеткен алгаш хлактыг болза дургеи мнаиан чораан минутада 30—40 тынышкынарны кылыр. Олар ол-ла үениң ишгинде 100 литр чедир хөмчээлдиг агзарны өскүсеии дамчыштыр кылыр болгаи анаа кижинин өскүсеинид ишкиря 4 литр болза оларныы 5—6 литр хире болуп турары шичангаап элдептиг эвес.

Хаакчы болза анаа чадаг маңнаи турар кижи-биле бир домей хемчээлдиг энергияны чогуур үеде чарыгдаар. Ындыг болза-даа чадаг чүргеи кижи хаакчыдан артык могаар. Хлак спорттуңуң ажы шынарының бирээзи ол. Чадаг чарыштың үезинде кижиниң бүттары ору иттнимишаан бурунгаар шимчеп, күженип чорүур болгаш колдуунда кичаи чүгле буттарның шыңганнары чаңгыс таламы улуг күженишкинии сокгаал чокка үндүрүп чорүур. А хлакчының буттары чадаг чарышка ышкаш ору иттнирнпге көңгүс күш үндүрбес, оз бурунгаар шимчэшкинге база-ла чүгле буттары-биле эвес бүгү мочуу-биле шимчеп чорүур. Оң ышкаш хлактыг кижиниң бир кезек шыңганнары күженип чорда өскелери дыштанып чорүур болганы-биле узун хемчээлдиг чернп эргнп аргалыг.

Хаактаашкын чүректиг сайзырагай болуу үорүунга кончуг ажыктыг. Дамырларның алтын турарының дузазы-биле хаанның агзынышкынга оларныц удурланышкынды кошкаар.

Силер хаакты келиптерндер билеп, чүрээңерниң шимчегнир дузалакчызы—шыңганнар хөделин эгелээр. Олар күштуг насос шнгкаи бирде чымырып, бирде херлин турган чүрекке дамырлар дамчыштыр хаанны чын эккеи турарлар. Чүректиг ажылын ол чорук кончуг чингедип турар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫНЫ.

Чүрек чокта

Туткан ишке чүрек чокта
Тура-сорук ашкел от-ла.
Чонның үдүү үүлелинде
Чодыг кежиин оскунар сен.

Монгуш ТАНОВ.
Овур район, «Торгалыг» совхозтуң инженер-механиги.

Дыштаныр хүнде кайнаар баарыл

1969 чылдың нуш-амыячы баштайгы он хонуу эрткен. Тываның дөгжүм-шии театрының директнязы найысылалдың аныяктарын нүзел хандыр дыштаиыры-биле бо СУББОТА, ВОСКРЕСЕНЬЕ КЕЖЭЭЛЕРИНДЕ театрже чалаан. Кежээниң эгелээри 20 шакта. Ол-ла хүнперде үстүнде айытнан шакта «Энергетик» база оң таланы эрнктв Культура бажыңнарынга ТАНЦЫ КЕЖЭЭЛЕРИ болур.

Кедээ амыл-агыы техникумунуң спортзалынга хөл бембүүнге болгаш басметбелга эш-хүүзунуң УЖУРАЖЫЛГАЛАРЫ хүндүүс 11 шакган эгелээр. Медицина училищезининң спортзалынга училищеиинң бирги чери дээш хол бөмбүүнге МАРГЫЛДАА ЭРТЕН 10 шактан эгелээр.

«Хүреш» стадионда каток ЭРТЕН 10 ШАКТАН ЭГЕЛЕП ажыыдаар. Дыштанылга парыгында, хоорай ыдыынында, «Тайга» станцизында ХАЯК БААЗАЛАРЫ хүннерниң ийнзыында-даа ЭРТЕН 10 ШАКТАН эгелеп ажыттынар. Массалыг селгүүстээшкинче кижи бүрүзүнүң хаактыг үнерин баазалар чалап тур!

„ЧАРЫН ЭЪДИН ЧААСКААН ЧИВЕС"

Каазлама улуг өрук-биле машинаалар, шапкын сугда ковуктер ишкаш шуужуп-ла тур. Ынчалза-даа мээң чоруур дээн черимнин үүнче чаңгыс-даа машина эгбеди.

Соок чыварга чартык хүн дургузунда үрдүрүп-үрдүрүп, кежээликтей орук аксында бир тыва кижиниң бажыңында-га чедип келдим.

— Аайлашпастаап ийин ирем... Экии!—деп бажыңның назы-хары догуй берген эзлерии мендиледим.

— Экии, экии! Дус-дас, тараа-быдаа сооргкен машиналар бо-ла маңнажып бар ыыдар чер ийикпе, боғун харыы сураг-дыр — деп, ашак чугаалап үнду. Бажыңның хөрээжеи ээзи аъш-чем кылып эгеледи. Ийи бичии уруг бар болду. Улуг оглуңуң азы уруунуң-на төлдери мйнаан.

— Аар-саар чүүлдер дугайын ашак-биле хоорежип олурувуста стол кырында аъш-чемни бажыңның хөрээжеи ээзи салыпты.

— Столче моорлап, чемненип көрүңерем!—диген чалаалганы дыннай тыртып каап, могаап-шыялаан кижи ёзугуран орар үжүк кайда боор, чемненип-ле эгеледим.

Чем соонда кырганнарның менин соңуургазары ажыок боорга, делегей байдалының дугайында биилгеи чүүлдеримнп то каап-ла олурдум. Удатпаанда ашак-биле ап-мең дугайын хөөрежип бээривеке, бажыңның хөрээжеи ээзи болгаш бичии уруглары удуп калды.

Ам кол аас эдер кижи апшак болу бергеи. Дыка-ла хөй солун болгаш өөредилгиг чүүлдерни кырган мөңээ хөөреп бердв. Оөң бирээзнп кижи чүс-даа харазаап кайын уттур.

... Хемчиктеи Шом-Шим деп черге ийи анчы әнпап чораан чүве-дир. Дөрт-беш хондур аанаап, чүвү-даа олурбээп мындыг. Күскче думчуулдап хап үндурбейн чораап, ам база хонар үжүрга тацнап ышкаи анчылар-дыр.

Хүнезии төнгенден бээр ийи хонган. Анчыларның ижинпери «аш ижин» дир, чемден берип көрүүр, чемден...» дээнзиг, холуркайыпла чыдар болган.

Эжишкелериң бирээзи ишгинцң холуларыига шыдашпайн, аңдарлыл-дүңдерлип-ле чыткан ыргып. Хенертен оөң үгаанынга бир бодал кирип келген. Ол бодундан коргакорга, эрнннерии мынча деп шимчеткен: «Эжиимиң аъдын кадырдан аңдара ыпнккеп эртен сооң-бузуп алгаш, тодуп алгаш, хап чаиа бергенпле дээре боор...»

Кужурлуң мага-боду хенерген ишии кылынган. Карадай берзе! Аа хувурай. оопге чедир ушкарып чедирни каарымга, ол хире эжин ол кайын карадаар..

Туп-тура халаап, аъттар турган черге маңнап келген. Эжиниң бора аъды бе турган. Оиу кадыр хая бааргыга чедир четкеп, оөң аңдара ыпп бадырмышкан. Дедир маңнап келгеп, чугаалап-тыр:

Эжим, сээң аъдың кадырдан аңдарлы бергп-тур...

Удумаурап чыткан эжи бичии бодангап...

— Чарын эъдин чаасканп чивес, чаныыта чоргаан эжимге кара сагыш сагынмас кижи-ле болгай мен, кандаай эдеп чоор...—дээш, база катап удуп чыдып ап-тыр.

Даартазында олген аъттың эъдин сооң-бузуп алыр дээш эжишкилер хая бааргыга чедип кэорге, дыштанып чыткан эжиниц бора аъды эвес, бодупуң хырааллаап бораря берген кара аъды боол турр ийии мон...

Ашактың бо чугаазын дыңнаап, чорумал машиналарның бергапнга дыка хомудавадым. Даартазында хоорайже киргеп автобуска олурупкаап, чедер черинге тап-биле чет-тим...

А. КОНТРОЛЕВ.

Тандының Кочетов школазының башкызы.

Никулинниң оюну

Юрий Никулин чээрбе чыл дургузуида цирже ажылдап келген. Көрүкчүлер чээрби чыл иштинде цирк ойнаар шоолге бо-ла үнүп келир хөгүүг болгаш мунгараан, мага-бодуу шилиндек эвес-даа бол, циркчи кайтамчык кажар аргалардыг, узуныдаи шала үзегер апарган артисти байырлыы-биле үткүп ап турар.

Талантылыг артистиң чүрээ чүүле чаңгыс цирк ураи чүүлүнге бердинмээп, оиу каттырынчыг болгаи драмалыг кинолардан бо-ла көөр болгай бис.

Амгы үеде Мосфильмзе режиссёр Кареловтуң «Чеди кыргаинар болгаш чаңгыс кыс» деп комедиязын өзүгээр кино тыртгырышкыны чорүп турар. Дангаар каттырынчыг ролдар ойнаар үш эзнпкилерни — Евгений Моргуновту, Георгий Вицинн, Юрий Никулинии көрүүкчүлер удаваас оң киподан көөр. Кинода үк артистер үптелчиреиии ролюи ойнап, сүрүүшкүиперге болгаи шоп-содааларга бо-ла таварыжыр. Совет комедиязының бо үш персоиажтарыы ам алдыгы фильмде ойнаи турары ол.

Соолгу кинода бодуиуң ойнаи турарын Юрий Никулин мынчаар чугаалаан:

— Каттырынчыг болган бе, болбаан бе—оозун билбес мен. Кино экраннарга үнүп кэорге, көрүкчүлер оиу боттары үнелээп аан. Вацин болгаи Моргунов-биле ажылдаары чүвеиигг болгаш эки. Бис бот-боттарывыска чаңчыскан болгаш найырадыг апаргаи бис.

«Бриллиант хол» деп кинога ойнаар артистериин хувааш-кыны кядэп ойүүде. Оөң ойнаар маадыры эки кижи, мынчаза-даа артист чүүле багай чүведе каттырынчыг чүүлдер бар эвес. Эки-даа кижиниң болуи ап чоруурунда, чугаалашмыг аянында болгаш оскө-даа чүүлдериидс каттырынчыг талалар бар деп санап турар.

Чогаадыкчы планнарывыи дугайында айтырыгга артист мынчаар харыылаан:

— Моон соңгаар кандыг киноларга ойнаарывыи планы амдыгызында менде чок. «Ыяштар улуг турда» деп кинода Кузьма Кузьмичиниң ролю ышкаи рольду ойнаисаар ийик мен. Кузьма Кузьмич чидыг солуи болу бээр деп чүвени мен-даа, киноиуң тургузукчузу-даа бодавайн турган. Мээң ам эки ролюм ол деп санаар-дыр мен.

Кузьма Кузьмич шыпап-ла Юрий Никулинниң оске ойнаан ролдарындаи онза илгалдыг. Маңнап артистиң бүгү талаларыг талантазы бүрүнү-биле илереэп.

— Цирже моөң ынакшылым баштайгы ынакшыл болган —деп, Юрий Никулин чугаалап турар. — Баштайгы ынакшыл кижиниц бүгү чүрттаалазының дургузунда уттуидурбас болгай. Беш хардыг турган, цирк көргеш, клоун болуруи шиитирлеп алган мен.

Татьяна ЛОТИС.
(ПМА).

ЧЕМНИ ЧЫЛДЫРЫ

Ажыктыг сүмелер

Хайындырган эътти баштай дооралп, оөң кырынче изиг подлив кутказ чылыдарга эки.

* * *

Хаарган картофельдиң кырынче үс кутказ, от кырынга эвес, а чылыг черге чылыдар.

* * *

Бүдүн хаарган эътти изиг суглуг сава кырынга салгаш, духовка иштинге чылдыр. Далгандан кылган чемнерки база ынчаар чылдыр.

* * *

Хуужуур болгаш оладилерниг ийи тавакка аксын өрү, куду'кылдыр халыптай дуглаап, духовкага салып каарга чылыы эриир.

* * *

Куш эъдиниң кырынче сметана куткаш, духовка иштинге салып каар.

СПОРТ

ХОККЕЙ МАРГЫЛДААЗЫ

Барыын-Хемчик районнуң Аксы-Барлык суурнуң хоккей командазы Бай-Тайга районнуң төвү Тээлиге суббота, воскресенье хүннерице хаая эвес барып, ойнаи келген. Хоккей талазы-биле республика маргылдааларынга кап дакпыр кирженчнии дуржуулалыг хоккейжя эш Кара-оол түс командазы удургуп турар. Эрткен дыштанып хүнде олар Тээлиге база-ла хаи ре-гениер.

Маргылдаа хүндускүнүң 12 шакта эгелээп. Оөң судьязы Тээли ортумак школазының башкызы А. Аншилогов. Баштайгы саины тәзлячилер ажыктан. Ийи талаиы ойнанчылары хаймы-даа деп күштүг, ногуп, ворушпуг ойнаан туңнелиидс сан 10:10 хаймы болган.

В. ДАНДАР.

Солун неделяда алды катап үнер

редакциянын адрези

Кызыл, Шетинкин—Кравченко кузумчузу, бажын. № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторнун 24-63, редакторнун орлакчыларының болгаш пропаганда кнлизинин 35-24, харнысызгалыг секретарының 23-51, партийжи амыдыра кнлизинин 37-13, кадзо ажыл-агый кнлизинин 21-47, үзетпур кнлизинин 22-64, чагаа база совет тургузуг кнлистериниц 21-27, информация кнлизинин 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректораның 27-41. Солун кезбейн бирээзи 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында пархалга эргелеяиин типографиязы (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кузумчузу 1). ТС—00216.

В. ВОЛЧЕНКОНУҢ «КЫШКЫ АЯҢ» ДЕП ЧУРУУ.

БҮТҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. декабрь 14 | ВТОРНИК | № 11 (7857) | Өртээ 2 көп.

РСФСР-НИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КРАЙ, ОБЛАСТЬ, ОКРУГ, РАЙОН, ХООРАЙ, КӨДЭЭ БОЛГАШ СУУР СОВЕТТЕРИНГЕ СОҢГУЛДА ЧОРУДАР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының край, область, округ, район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтериниң бүгүн эргези 1969 чылдың март 12-де доостуру-биле холбаштыр РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

РСФСР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының край, область, округ, район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтеринге соңгулдаазы 1969 чылдың март 16-да воскресеньеде чорудар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
М. ЯСНОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
Х. НЕШКОВ.

Москва, 1969 чылдың январь 10.

РСФСР-НИҢ РАЙОН (ХООРАЙ) СУДТАРЫНЫҢ УЛУС ТӨЛӘЭЛЕРИНИҢ СОҢГУЛДАЗЫН ЧОРУДАР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң район (хоорай) улус судтарының улус төлээлериниң бүрүн эргелери 1969 чылдың февраль-мартта доостуру-биле холбаштыр РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнары, ажылчы чоннар депутаттарының край, область, Москва болгаш Ленинград хоорай Советтериниң, автономнуг областарның ажылчы чоннар депутаттар Советтериниң, национал округтарның ажылчы чоннар депутаттар Советтериниң күүсекчи комитеттери РСФСР-ниң район (хоорай) улус судтарының улус төлээлериниң соңгулдазын 1969 чылдың февраль-мартта чорудар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
М. ЯСНОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
Х. НЕШКОВ.

Москва, 1969 чылдың январь 10.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер

Беш чыл планының дөртки чылы ленинчи юбилейге белеткелдиң шиитпирлиг үези. 1969 чылдың баштайгы хонуктары эрткен. Бо аразында бизин совет кижилериниң бүдүрген продукциязы, ажыл-агыйда, культурада, өредилгеде чаа чедишиминнер элбек болган. СЭКП-ниң XXIII съездизиниң, партия ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга беттандырар, В. И. Ленининиң төрүттүнгениниден бээр 100 чыл болурун телептиг утмуур, беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш, совет кижилер чаа, улам улуг хүлээлгелерни ап турар. Олар чаа-чаа күжениишкиннерни негээр деп чүве билдингир.

Үлетпүр бүдүрүлгелери, транспорт, тудуг организацияларының эрткен үш чылда канчаар ажылдааның түңнелдерин үндүрүп, кичээнгей салыр участоктарын илередип, чаа аргаларны, нурлавырларны тып турар. Республиканың үлетпүр продукциязының нол-нол хевирлерин бүдүрүп үндүрериниң өзүлдени чедип алган. Ажыл-агый реформазы, ону ёзугаар ажылдап турар бүдүрүлгелерниң нитилелиг ажыктыг чорууның бедээни партияның болгаш чазаитың экономика талазы-биле политиказының чөптүүн бадытпаан. Ынчалза-даа үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуг, транспорт организацияларының күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүн бедидер талазы-биле ажылында четпестер ам-даа хөй. Эрткен чылдың төнчүзүндө республиканың Дээди Совединиң сессиязынга күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүн бедиделириниң аргаларын четпес ажыглап турарын домдеглээн.

Республикада үлетпүр бүдүрүлгелериниң 30 хире хуузу күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүн бедиделириниң чыл планын күүсетпээн. Чамдык бүдүрүлгелерде ол көргүзүг мурнунда чылдарда чедип алган түңнелден кудулаашындан барын 950 мун рубльдиң продукциязын чедир бербээн. Эът, сүт комбинаттарында, Кызыл-Мажалыктың туйлбу заводунда. «Тыва тудуг» трестиң чамдык эргелеплериниң ажылдаан ажыл-агыйларында хандырылгазының эвээн наш бүдүрүлгелериниң шиитпиолеп турар коллектив болуур. Күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүн техниктиг депшилгениң чедишкиннерин өстүрер дээш чогуладып айыткан. Капитализм-биле социализмниң чарымының чугула фронтузу техниктиг депшилгениң өруунда турарын ол демдеглээн. Ынчангаш чурттуң мурнунчу ажыл-агыйлары беш чылдың дөртки чылында күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүн бедиделириниң сорулгаларын салып, социалистиг хүлээлгелерни ап турар. Донда Ростов хоорайның Ленин районунуң ажылчы чоннуңун социалистиг чарыжы «бүдүрүлгениң техниктиг чепсегленишкинниден, ажылчынналрның культура-техниктиг деңнелин бедиткенинден күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүн өстүрер» сорулганы салган. Ол эгелээшкинни хөй-хөй коллективтер дэмнээн. Бистиң республиканга ол санал база калбаи детинимчени алыр ужуруут.

Ленинчи номчулгалар

Кызылда № 2 автожыл-агый бүдүрүлгеэнниң партия организациязы ленинчи номчулгаларны план ёзугаар оргавазастап турар.

Улуг баштынчының ажыл, амыдыралының дугайында янзы-бүрү темаларга кыска номчулгалар болган. Оларның арасында «В. Ульянов — Симбирскиде», «Баштынчының көрүнүп чоруумнуң», «В. И. Ленининиң револючуг ажыл-чорудул газының эгезеп» деп темалар бар.

* * *

Ындыг номчулгаларны Кызылдың сайгарылга базазазынга база эрттирип турар. В. И. Ленининиң идеялары амыдыралда боттанып турар деп темага номчулгаларны ында партия организациязының активчилери организастаан.

Бистиң республикада

Шиитпирни амыдыралга

Партияның Бай-Тайга райкому СЭКП Төп Комитединиң октябрь Пленумунуң шиитпирлерин ажылчы чоннарга пропагандалаар талазы-биле ажылдарны калбартпышаан, районнуң көдээ ажыл-агый хөгжүлдезинге бо чылын чедишкиннерни өстүрер дээш чон оргузунга социалистиг чарышты калбарты берген.

Партия райкомунуң чоокта чаа болган бюрозу чер ажылының дүжүттүүн бедидер талазы-биле районнуң ажыл-ишчиниң социалистиг хүлээлгелерин чугаалажып көргөн. «Тээли» совхоз болгаш «Мурнакчы» колхоз бо чылын 5042 га суттатпыг черге тараа культураларын тарааш, га санынан-на ортумаа-биле 15 центнер дүжүттү алыр деп шиитпирлээн. Кукурузаның бир газындан 180 центнер ногаан массаны алыр дээн. Ынчангаш бо чылдың март 1-ге чедир 138 суттарыкчыларның семинарын чорудар, буга белдирлерин дуглаар 138 хаалгаларны белеткээр.

Тарылга мурнуу чарында 4827 га черни суггарар. Мындыг төлээде, суттатчыларның 37 звеноларын тургузар, оларны тускай хептер-биле хандырар деп партия райкомунуң бюрозу ажыл-агыйларга сүмелээн.

Бо хүннерде ажыл-агыйларда техника септелгези чоруп турары-биле чергелештир, тарылга шелиринче өдек соортулгезин үргүлчүлевишаан. Оон иштинде «Мурнакчы» колхоз 500 тонна өдек соортурун 612 тонна кылдыр күүседкен.

Малчынның олчазы

«Тээли» совхозтуң коданнарында 4123 хой төрээн. Оон 4165 хураганны менди алган, чаш мал эки мандып турар. Найырал, Кызыл-Даг салбырларында мал оолдаашкыны түлүктээн.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутазы Маадыр-оол Мукайлы төрээн 130 хоюнзан 20 хураганны, малчын Бора-оол Салчак 110 хоюндан 2 хураганны ийистээниннен немей алган. Совхоз малчыннары аңаа өөрүп турарлар.

Совхозта мал ажылынын тускай эртемнигларын малчыннар өредилгезинче кичээнгейни кошкатпайн келген. Туралыгда хойжу бригазында 5. Даштыг-Тейге 6. Шатка 5. Эдер-Бүйга 5 кичээлдерни өртүрип, аңаа СЭКП ТК-ның (1968 чыл) Октябрь Пленумунуң шиитпирлерин өөреткен. Кичээлдерге хой ажылының мастерлериниң кыска сүмелерии ыңнап турар. Чижээ С. Кандан, чаш төлүү чидириг чок алыр деш баш удур эп чорудар хемчеглер тутайын, Х. Кара-оол тарып боозалыганың ужур-дузазының дугайынга кичээлдерге чүве чугаалаанар. Ам ол-ла бригаланың малчыннары улуг башкы Владимир Ильич Ленининиң доңчу намдарын хамыкшылбиле өөренип киришкен.

О. ШИВИТ-ООЛ.

Бай-Тайга район.

Түңнел үнген

Тес-Хем районнуң кино ажылдакчыларының социалистиг чарыжының кварталын түңнели үнген. Эрткен чылдың дөртки кварталында районнуң кино ажылдакчылары ажылчы чоннарга кино көргүзериниң планын бүтүү көргүүлүглерге ажыр күүседкен.

Социалистиг чырыштың мурнуку отуруунда «Чодураа» колхозтуң кино механиги Чоолу Шаравия чоруп турар. Ол, ажылчы чоннарга кино көргүзериниң планын сеанс талазы-биле 116 хуу, көрүкчүлерни хаара тударының талазы-биле 161 хуу күүседкен. Кино көргүзүүнден акша чыылдырарының планы 144 хуу күүседтинген.

Оон ынай О. Шынаа, Шуурмак суурларында кино механиктерэ Кенден Сүге-Маадыр, Шаравия Маадыр-оол оларның эки ажылын ажылчы чоннар мактап турар.

Эрткен кварталда

Улуг-Хем районнуң «Х улуг хурал» колхозунуң механизаторлары эрткен кварталда 6 тракторну септээр тургаш, 8-ти септеп алган. Оон ынай 4 андазын, 56 илвир септеттинген. Септекчилериниң арасында Сумбаа Сарыг-оол, И. Лөшкин, Санчат-оол олар социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар.

Алдан бызааны...

«Межегей» совхозта инек кадарчыны Оюн Доптак-оол ол ажылынга 1958 чылдан бээр ажыллап келген. Бо эрткен үеним дургузунда эки ажылдыг кадарчы деп мактадып келген. Чүгле эрткен чылын беэин эш Доптак-оол төрүүр инектериниден 60 ажыг бызааны мөңгө кампалап алган.

Амгы үеде ажаап турары 90 ажыг инектерни Хадын Аксында кадарып турар. Инек бүрүзүнүң денгели эки. Чоокта чаа кадарчының коданында 6 бызаа төрүттүнген. олар мөңгө доругуй турар. Коданга бызаалавашкын амдаа үргүлчүлээр. Ол өйге кадарчы белеткелдиг болгаш кыштың кандыг-даа үезин аңаа коргунчуг эвес.

Т. ТАЖИ-САМБУ.

ЧУРУКТА: Хунажык Комбуевич Ондар — пассажир автотранспорт бүдүрүлгезининг чолаачызы. Оон автобузу Кызыл хоорайның иштики оруктары-биле хүн бүрүде чүс-чүс кижини аргыштырып, дажыглап турар. Автошимчээшкин графигин сагывышаан, Хунажык Комбуевич бүдүрүлге онаалгазын ылап күүседип турар. Ол боду алдарлыг чолаачы, хөй-нинитинин идепкейлиг ажылдакчызы, ССРЭ-ниң Дээди Совединин депутазы.

С. Феоктистовтуң фотозу.

...А ХАНДЫРЫЛГА КАНДЫГЫЛ?

«Кызыл тараачын» колхозтуң Ээрбек салбырында 25 мун баш хире хой бар. Ол дээрге колхозтуң бүгү-ле хойлары Ээрбекте мооңнеттингенин ол-дур. Ол хойлар 54 коданда. Оны 54 өрөге таңнап турар. Оон иштинде төрүүр 13 мун баш хойлар 4 хойжу бригадада быжыглаттынган Олар 33 коданда, азы 33 өрөге кадарып турар. Колхозтуң кол байлавышкын тургузукчулары ол-дур. Колхозтуң иштин орулгазының барык-ла 70 ажыг хуузу түгле хой ажылындан кирип түрар. Ынчангаш, ол малды азырап өстүрүп турарларны «алдыг хойдуг» дивес аргажок.

Салбыр 1968 чылда 310 тонна хой эъди дужаар тургаш, 325 тонна кылдыр ажыр күүседкен. 65,7 тонна дүк дужаар тургаш, 90 тонна кылдыр, 142 хуу күүседкен.

Салбырда мал кыштагладыышкынының байдалы-даа эки. Хойларны түс-түс кыштагларда тааржыштыр тургускан, мал чемин бар шаа-биле бригадалар төвүнде сөөртүп чедирген, кажаа-хораанны чылыглаан, чаш малды хүлээп алырынга бүгү-ле түүе белеп. Даштыдан көөрге, бүгү-ле түүе болуур-чогуур ышкаш кылдыр сагындырар. Ынчалзажок бир түгүла түүүе кошкак кичээнгей салып турары каракка дораан-на коступ келир. Солуннуң рейд бригадазы мындыг түүлүү плереткен.

«АВТОЛАВКА КАНЧАП БАРТАНЫЛ?»

Ындыг сөстерни бис бирги хойжу бригадага келген дораан-на дыңнадывыс. Салы бүүрүл апарган, чолдаж сынныг ашак кижи биске чедип келгеш, айтыра-дыр:

— Суурдан келдиңер бе. Автолавка келбес ужуру чүл? Мен ам суур кирер харыым чок кижи-дир мен. Билбес эвес силер, хойларым оолдап эгелей бердиңер ышкажыл.

Баштайгы удаазында түүениң ужурун орта билбээн бис. Бүүрүл кырганнын айтырыынга немелде кылдыр, хойжу бригаданың бригадири Ховалыг Шажаевич Бичe-оол тайылбырлады:

— Автолавка дугайында бо улустуң негелдези черле чаңнаа четкеш. Ол кончуг өнергеткен түүеп бүстеп эгелээш-ле бистиң бригадавысты ойр апаргын. Та түге ындыг түүе. Чер аразы ырак эвес-ледир. Бистиң кожавыс бригадага база барбастаан. Бо дугайында чеже катап негелде тургуспаан даар. Дүлей түүе-биле дөмей-ле, сураг. Ашчем, ат-баразын садып алыр дээнде, моон аътты, чадаг аңы чорумал машинага олурупкаш, Ээрбек аксынче салбайтып кирер. Аңаа бир хүн өртер, харын-даа бир хонук болур-дур. Ам ында дошкуурап, соок кежээлээп, садыгларыбызны бээш бергедеди. Черле чаңу канчаар түүе ийик.

№ 1 хойжу бригаданың турлаанда бүгү-ле түүе белеп: сиген, суланы чедирип алган, кажаалар чылыг, хой оолдап эгелээн, дузалажыр сакманшиктер база-да четкилеп келген. Кижилер кыштың соотунда тоовайн, шудургу ажылдап турар. А оларның амыдырал хандырылгазының дугайында сагыш салбайн турары хараадаңчыг.

Бичe-Кара-Сугда № 3 хойжу бригаданың төвүнге баарывыска, оон бригадири Алексей Карашпаевич Шыырап баштаан кезек малчыннар база-ла автолавка дугайын чугаалажы берди.

— Даалган төнген, ат болдуда даргам — деп, олурганнарның бирээзи бригадирге чугаалады. — Автолавка келбес ужуру чүл? Мен ам суур кирер харыым чок кижи-дир мен. Билбес эвес силер, хойларым оолдап эгелей бердиңер ышкажыл.

— Келбес автолавканы мен канчаар мен — деп, демнеп ойнай-сылдай харылады. — Күш чедер түүе болза, барып соорткей ертик мен.

Бригадир ынча дээрге, эрлер хөглүг каттыржып каг-ды. Баштак баштаанда-ла харыы. А малчыннарны ажыл-чем продуктуларын-биле хандырар дугайында айтырыгны салбыр болгаш колхоз баштаар черн соңгаарладыышкын чок шиитпирлээр ужурлуг.

ЭЭН БАЖЫҢНАР

Салбырның төвүнге оон эргелекчизи Михаил Матвеевич Балашов-биле малчыннарның амыдырал-чуртталгазының дугайын чугаалажы болгаш-биске, «чамдык малчыннар боттары бажыңга олурар хөөн чок, ынчангаш түгнан бажыңнар эвээ турун турар» дээн түүе. А херек кырында байдал ындыг эвес болган.

Төрүүр хойлар өстүрүп турар дөрт бригаданың 33 коданда малчыннарының 14-ту соок өглерде чурттап турарын рейд бригадазы плереткен. Бо соокта өглерде чурттап турар малчыннарның байдалы дыка берге болуп турар. Маңаа мындыг чижектен көрүптээлиңер.

№ 3 бригаданың бир коданторүүр хойларын Василий Седип-оол кадарып турар. Кыштагны бо чылын чаа кылган. А бажыңның түгле хаваын туткаш, ара каапкан.

Өгге кире бээрвиске, оон херээжең ээвээ болгаш биичи уруглар олур. Амыр-мендиселушкан соонда, Кара-оол айтырды:

— Болар кай барган ирги?

—Одаар мынг шагда-ла төнген, мяштап чоруй барды. Бо самдар өглүң соогунга кижидээ ыыдаар аргажок ышкажыл —деп, малчыннын кадайы харылады. От салбаап өглүң соогу шынаа-ла холчок, биичи уруглар көстуг суугу чанында сыныы берген олурлар.

— А хоюнда кым барыл?

— Бо оол бажын дозуп каапкаш, келдп ышкажыл — дээш, аваазы биичп оглуунче айытты. — Сургуул кижи-дир ийин. Дыштанып келген. Бо хөөкүй соокка хайын ыыдаар ийик. Хой бажын дозуп каапкаш, кезе чыннып ап турар ышкажыл.

Чаңгыс ол кодында эвес, а өске-даа малчыннарда оттулар ыяш төнген. Ырак черлерден малчыннар боттарын ыыштаар ужурга таваржып турар. Ол аалдан ийи кырлан ажылдыр аныяк малчын Кежоолдуң коданы турун турар. Ол база-ла өгде чурттап турар. А даштын бажыңның эжин болгаш соңгалары кылдыннаан. Өг соок, оттулар ыяш чок.

„Шынның“ рейдизи

— Кижп эмчиэл келчи ирги бе?—деп, малчынның кадайы Саара сагып човаан хевирииг айтыргаш, уламчылады: — Уругнар аараан, ана аттыг чүве. Малчыннардан коргар чүве дег, маңаа келбес эмчилдир. Бо кижи суур кирип, эмчи чалап, чоруттуу, ышкажыл. Хой база ээп, артындала төрүүр четкен.

Оңгар өдекте хураган кадарып турар Ондар Сыгыр-оол база-ла соок өгде хой уруглары-биле сынмарлаштыр чурттап олурар. № 4 бригадада хойжу Монгуш Хереп-оол оглу дедирип аараан ужурунда. 25 километр хире черге дүне, даңны атсы аттыг халыткаш, суурга эмчи чалап чедип келиргe, эмчиэн барбаан таварылга бар. Чүгле эм берип паан.

Бо дээрге херек кырында боттуг фактылар-дыр. Малчыннарга чылыг бажыңнар тудуп бербээнинин, баш удур оттулар ыяш-биле хандырбаамының ужжуу бо-дур. Бажыңнарны кижи олуруп болур кылдыр чылгылап-даа, оттулар ыяштыг дүжүүп-даа болурунуң болдунар арганы бар турган. Салбырның аргелекчизи Балашев, колхоз даргазы Астафьев олар сагыш салган болза, малчыннарны чылыг оран-сава-биле күүзүн эрте-ле хандырып болур ийик.

Салбырда чүгле чаңгыс эмчи бар. Ол 54 коданда малчыннарны доктаамал эргип шыдаваазы шын болбайн даан. Ынчалза-даа ону машина-биле хандырбайн турары хараадаңчыг. Оон ынгыда, район организациялары база бир эмчини немей бээр дугайын аазаан хирезинде-ле, суурда оон ажылдаар черн, баңын-балгады белеп турбуже, амга чедир-ле чоруттпаан. Ийи эмчи турган болза, шак мындыг бергедээшкин таварышпас ужуруут.

ЧУГЛЕ РАДИО.,

Салбырда малчыннар оргуузуда полит-массалыг ажыл барай тургуттунган. Оон төдаргай чижээ бо-дур. Салбырның малчыннары эртken чылдың дургузунда чаңгыс-даа катап лекция дыңнап көрбээн. Малчыннар оргузунга беседа, таймылбыр ажылы чорудар кижилерни салбырда партия организациязы томуйлаваан. Од ажыл шуут-ла уттундурган.

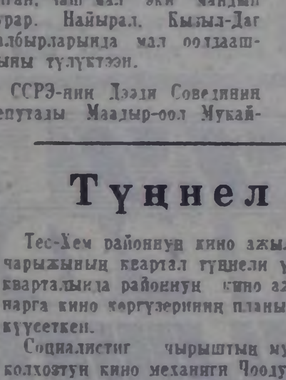
Малчыннарның чагыткан солуннарыны, журналдарын чедирери үргүлүг үзүктелир. Почтаны чүгле чорумал машиналарга салып каар.

— Машина келбес болза, солуннар чартык айда-даа келир эвес—деп, № 4 хойжу бригаданың бригадири Ензек Шит-оол чугаалап олурар. — Мурнунда почта чедирер тускай кижи турган чүве. Ынчаарда почта саадавас, чогуур өйүнде чедип келир турган. Ам ындыг эвес. Бистиң чаа солун номчуурувус ховар-дыр. Лекция, беседа база кылбайн турар.

Өске-даа бригадаларда байдал база-ла ындыг. Малчынарының кол-ла ынаныш салып турар чүвеэн чүгле радио. Маңаа холбаштыр № 1 бригадзының бригадири Ховалыг Бичe-оол ынча деп чугаалап олурар:

— Бистиң сес коданда малчыннарывыста радиоприёмниктер шуутузу эргижиргээн. Приёмниктерни олар боттарын шаанда-ла садып алган турган. Ам батареязы ажылдавастаан. Бо бай колхоз болганда бичиң эптиг приёмниктерден сатказ, малчыннарга эккеп берзе канчаар баар түүе ийик. Оон караажа болбас, харын ужур-дузалыг чүүл болур деп бодаар мен. Оон өртээп малчыннарның шалыныңдан тыртып алгай. Бистер боттарывыс оны кайын барып садып алыр бис? Оны колхоз баштаар черн, партком чедир бодавайн турарын кайгаар кижи мен. Адактың соолунде база бир чөптүг негелдеэн кижрзе чогуур. № 3 хойжу бригадага мурнуку чыдарда телевизор турган. Оны чайын суурга аппарып шыгжадып каан. А кыштагларывыс октябрьдала эгелээн. Ынчалза-даа салбырның механиги Александр Николаевич Мэкпмов ол телевизорну ынчага чедир-ле бригадага аппарып, тургузуп бербээн. Малчыннар хүнүүн чыгыы негеп турбуже, Мах-

«Шын» солунуун рейд бригадазының кежигүннери: М. Бырлаа, Ээрбек салбырынг хойжузу; К. Хелен-оол, Бичe-Хемнин комсомол райсоветунуң ажылдакчызы; И. Середкин, № 1 хойжу бригаданың хойжузу; М. Лопатин болгаш К. Аравчаа, «Шын» солун редакциязының ажылдактылары.

Чамазы Бичe-оол Ээрбек салбырынга үш чыл улаштыр хой кадарып турар. Оон көргүзүлгелери чыл келген тудум уламна бедип турар. Бичe-оол 1968 чылда эки түңнелди чедип алган. Төрүүр 100 хойга онаштыр 96 хураганны аварап доруктурган болгаш бир хойдан 2,1 кг дүктү кыргын. дужаган.

Бичe-оолдуң эки ажылдап турарын көргеш, «Кызыл тараачын» колхозтуң баштаар черн оны чоокта чаа № 2 хойжу бригаданың бригадиринге томуйлаан. Бригадада 3200 баш төрүүр хой бар. Оларны 8 коданда тааржыштыр тургускан. 28 тонна сиген. 4 тонна суланы бригада төвүнде сөөртүп алган

ЧУРУКТА: Ч. Бичe-оол.

М. ЛОПАТИННИҢ фотозу.

КӨДЭЭГЕ АМЫДЫРАЛ ХАНДЫРЫЛГАЗЫ

СЭКП ТК-ның XXIII съездизи 1970 чылда чонга амыдырал хандырылга дузазы чедиреринин хемчээлин 2,5 катап, а көдээ черлерге 3 катап көвүдедир соруланы салган. Бистиң республиканың амыдырал хандырылга ажылдакчылары партияның шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш чугула хемчегларни ап чорудуп турар. 1970 чылда республиканың чурттакчы чонунга амыдырал хандырылга дузазын чедиреринин 3,5 катап, а көдээ черлерге 5,1 катап көвүделири көрдүнген.

Совет кижилериң материалдыг чаагай чоруун улам бедидер талазы-биле Коммунистиг партияның болган Совет чазактың доктаамал сагыш салыышкынының ачызында соолгу чылдарда бистиң республиканың көдээ суурларының ажыл-ишчилериниң амыдырал хандырылгазын экижидер талазы-биле алаан ажылдарны кылган. Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг баазазы тургустунган. 1965 чылдан өгелеп мурнунда хандырылга бүдүрүлгелери шуут турбаан. Эрзин, Өвүр, Бай-Тайга районнарында амыдырал хандырылга комбинаттарын туткаш, ажыглалга киирген. Сарыг-Сеп, Бай-Хаак, Самагалдай суурларда Шагаан-Арыг хоорайда амыдырал хандырылга комбинаттарын чаңгыс аай төлевилел ёзугаар туттунган бажыңнар-биле хандырган.

Амгы уеде бүгү районнарның амыдырал хандырылга комбинаттарын, ол ышкаш Хову-Аксының, Ак-Довуракның, Кызыл хоорайның комбинаттарын база Кызылдың даваныла фабриказын көдээниң чонунга дуза чедирип, чагыглар хүлээп алырынга ажыглаар автомашиналар-биле хандырган. Республиканың чамдык колхозтары, совхозтары комбинаттарның салбырларын тургузар болгаш хандырылга өрээлдерин организастаар бажыннарны берген.

1966—1967 чылдарда министерствонуң бүдүрүлгелери көдээниң чонунга амыдырал хандырылга дузазын чедирерин 1965 чыл-биле деңнээргe 1,5 катап, а 1968 чылдың 11 айларында 1967 чылдың ол-ла үези-биле деңнээргe 32,8 хуу өстүрген. Тураның, Чадаананың, Ак-Довуракның, Кызылдың амыдырал хандырылга комбинаттары көдээниң ажыл-ишчилериниң хандырылгазын өлеэн экижиткен. Быжыкчы, фотограф, парикмахер болгаш өске-дээ мастерлерниң каттышкан бригадалары колхозтар, совхозтар тептеринче, фермалар, бригадаларже график ёзугаар үнүүшкүннерни организастап турар. Чижээлээргe, Тураның амыдырал хандырылга комбинадының үнүүшкүнүүр бригадазы 1968 чылдың 11 айларында көдээ чонга 18,4 муң рубль түпүүр янзы-бүрү дузаны чедирген. Ол-ла үениң дургузунда мастерлер 118 үнүүшкүнүү кылган. Быжыкчылар А. Смирнова, К. Пищикова, шак мастери база автомашина чолаачызы Ю. Нагорных, эт-херексел чагыгларын хүлээп алыр чолаачы Б. Шульгин Бии-Хемниң көдээ суурларының ажыл-ишчилериниң макталын чаалап алган. «Өөк» совхозтуң ажылчыннары суурда амыдырал хандырылга комбинадының салбырынга костюм, платья, тон даарадырының чагыын киирер дээш күзелдии-биле кээп турарлар. Салбыр эргелекчизи В. Тюнина эт-херексел чагыгларын чолаачы Б. Шульгинге хүлээдип бээргe, ол дараазында келирде мебель цегининг кылган продукциязын чагыглар өөлеринге эгидип берип турар.

Эрткен чылдың 11 айларында бо салбыр 11 муң рубльдиң дузазын чонга чедирген, ол ышкаш 6 муң рубльдиң эт-херекселин саткан. Кызылдың амыдырал хандырылга комбинады көдээ чонга дуза чедирериниң планын ажыр күүседип келген.

Ооң-биле чергелештир чонга чедирер ачы-дузаның хемчээли бисте ам-даа четпес, хандырылганың культуразы чавыс болуп турар. Көдээ суурларның чурттакчы чону бистиң комбинаттарывыстың дузазын чедир албайн турар. Ыланғыя ийик-хеп, радиоприёмниктер, электри аппараттары септээринин, фотографтарның, парикмахерлерниң дузазын четче албайн турар. Ооң бир кол чылдагааны амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң, колхозтар, совхозтарның, чер-чер Советтериниң удуртукчулары чоннуң негелдезин долузу-биле хандырып болгу дег аргаларны чөп ажыглап шыдавайн турарында. Мынчага дээр Барыын-Хемчиктиң «Большевик», Улуг-Хемниң «Х Улуг Хурал», Чөөн-Хемчиктиң «Большевик», Каа-Хемниң «Тиилелге» колхозтары болгаш «УТКА 25 чылы», «Найырал», «Сут-Хөл» совхозтар амыдырал хандырылга салбырларын тускай бажыңнар-биле хандырбайн келген.

Чурттакчы чону 600—700 кижиден ажыг суурларга чагыгларны ол-ла черге күүседип бериптер хандырылга комбинаттарының салбырларын тургузары таарымчалыг, «Тес-Хем», «Торгалыг», «Чыраа-Бажы» совхозтарда, Эрзинниң «Коммунизмче орук», Бай-Тайганың «Мурнакчы», Өвүрүнүң «Кызыл тук», Тандының «Коммунизминиң херели» колхозтарда, Кызыл хоркүүсковмнуң Элегес-Аксында комбинаттарның салбырлары ажылдап турар.

Мастерлериниң каттышкан бригадаларының колхозтар, совхозтарже барып турары көдээниң ажыл-ишчилериниң чагыгларын күүседиринин чагыгларын күүседиринин база бир аптиг аргазы. Ындыг болганда колхоз, совхоз бүрүзү чагыгларны хүлээп алырынга таарымчалыг хандырылга өрээлдерин тускайлап бээр ужурлуг. Ындыг өрээлдер бистиң республикада дыка ээвээш. Олар чамдык ажылагыйларда бар-даа болза, бир дескн ажылдап шыдавайн келген. Мастерлер бирде дүшкан-на черинге ажылдаар чоруктарга хаая эвес таваржып турар.

1969 чылда колхозтар, совхозтарның удуртукчулары совет органнарның, хөй-ниити организацияларының киржилгези-биле хандырылга комнаталарын тускайлап бээр хемчегларни алыры чугула. Ону кылырда чүдеи өгелээрил? Хандырылга комнаталарынга тускай бажың негеттинмес. Чүгле мастерлериң келир хүнүнде бир өрээлди хостааш, чылыды одаш, столдар, сандайлар, көрүнчүк болгаш калбак шуугайдан кылган хеп хемчээп кедер улуг эвес кабина белеткеп каарга-ла четчир. Хандырылга өрээлиниң эргелекчизиниге ол черде чурттап турар кижини томуйлаар. Чон ортузунга амыдырал хереглелиниң дугайында тайылбыр ажылын ол чорудар хүлээлгелиг, а чамдыкта чагыгларныдаа хүлээп ап болгай. Ооң ажыл төлевирин районнуң амыдырал хандырылга комбинады ийикпе, азы хүлээп алган чагыгларның түңүнге хамаарыштыр ажыл-агыйлар-биле дугурушкан керээ ёзугаар төлеп бээр.

Амыдырал хандырылга комбинаттарының, колхозтар, совхозтарның, көдээ Советтериниң, партия болгаш хөй-ниити организацияларының киржилгези-биле хандырылга комнаталарын тускайлап бээр хемчегларни алыры чугула. Ону кылырда чүдеи өгелээрил? Хандырылга комнаталарынга тускай бажың негеттинмес. Чүгле мастерлериң келир хүнүнде бир өрээлди хостааш, чылыды одаш, столдар, сандайлар, көрүнчүк болгаш калбак шуугайдан кылган хеп хемчээп кедер улуг эвес кабина белеткеп каарга-ла четчир. Хандырылга өрээлиниң эргелекчизиниге ол черде чурттап турар кижини томуйлаар. Чон ортузунга амыдырал хереглелиниң дугайында тайылбыр ажылын ол чорудар хүлээлгелиг, а чамдыкта чагыгларныдаа хүлээп ап болгай. Ооң ажыл төлевирин районнуң амыдырал хандырылга комбинады ийикпе, азы хүлээп алган чагыгларның түңүнге хамаарыштыр ажыл-агыйлар-биле дугурушкан керээ ёзугаар төлеп бээр.

Амыдырал хандырылга комбинаттарының, колхозтар, совхозтарның, көдээ Советтериниң, партия болгаш хөй-ниити организацияларының киржилгези-биле хандырылга комнаталарын тускайлап бээр хемчегларни алыры чугула. Ону кылырда чүдеи өгелээрил? Хандырылга комнаталарынга тускай бажың негеттинмес. Чүгле мастерлериң келир хүнүнде бир өрээлди хостааш, чылыды одаш, столдар, сандайлар, көрүнчүк болгаш калбак шуугайдан кылган хеп хемчээп кедер улуг эвес кабина белеткеп каарга-ла четчир. Хандырылга өрээлиниң эргелекчизиниге ол черде чурттап турар кижини томуйлаар. Чон ортузунга амыдырал хереглелиниң дугайында тайылбыр ажылын ол чорудар хүлээлгелиг, а чамдыкта чагыгларныдаа хүлээп ап болгай. Ооң ажыл төлевирин районнуң амыдырал хандырылга комбинады ийикпе, азы хүлээп алган чагыгларның түңүнге хамаарыштыр ажыл-агыйлар-биле дугурушкан керээ ёзугаар төлеп бээр.

Кызыл хоорайның № 48 тудуг эргелелиниң шеверленчизи Толчун Түлүш амыглалга киирер тудугларны шынарлыг болгаш шалыпкын кыяып доозарынга күш-ажылчы үлүүн эрестии-биле киирип келген. Ооң кылган ажылы бедик шынарлыы-биле онзаланып турар.

ЧУРУКТА: шеверлекчи Т. Түлүш.

Фото В. РАЧКОВСКИЙНИИ.

КОЛХОЗ ДАРГАЗЫНЫҢ ИНДИРИ

КИЧЭЭНГЕЙНИ—МАЛ АЖЫЛЫНЧЕ

Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» колхозунуң кол экономиказы—мал ажылы. Бүгү орулганың 87 хуузу мал ажылындан киирер. Мал ажылын хогжүдери, малдың баш санын өстүрери, ооң алыр продуктуларны көвүдедири кара-хөлчүлериниң кол ажылы болур.

Планныг соруулгаларны болгаш В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чылынга уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш демисешпишаан, колхозчулар 1968 чылда чамдык түннелдерни чедип алган. Күрүнеге эът садар план 101 хуу күүсеттинген. 1967 чылдыы-биле деңнээргe 140 центнер эът, 52 центнер дүк хөй саттынган. Колхоз бүгү чүзүү малдарның баш санын өстүрериниң планын күүсеткенинiң түңнелинде малдың ниити саны мурнуку чылдыынган 3085 баш көвүдээн, азы 15 хуу өскен. Төрүүр чүс баш малга онааштыр 79 бызаа, 86 хураган. 84 кулун алынган. Чүс хойдан-на 90—104 хураган алган. 13 хойжудан Иргит Балчый — 104, Хертек Биче-оол — 103, Хертек Ажык-Хаа — 103 хураганны алган. Сарлык кадарчызы Иргит Сагды 68 сарлыктан 65 бызаанды ап, эки түннелдиг болган.

Колхоз мал чеми белеткээр планын күүсеткен. Ынчангаш бо кыштың хүр эрттиринин аргазы бисте бар.

Артель баштаар чери болгаш партком малчыннарның материалдыг, культуралуг амыдыралын экижилер дээш хемчегларни ап турар. Колхозта 87 малчын өрегелериниң 56-зы чурттаалга бажыннары-биле хандыртынган. Аъш-чем болгаш үлетпүр барааннарын малчыннарга чедирерин организастаан. Агиткультбригаланың малчыннарны эргинри чаңчыл апарган. Ол бригаланың составынга медицина, ветеринария ажылдакчылары, агитаторлар, библиотека ажылдакчызы база чоруур.

Баштаар черниң кежигүннерин, парткомнуң бюро кежигүннерин, көдээ Совет күүскомунуң кежигүннерини малчыннарга олардың чурттап турар девискээр аайы-биле быжыглаан. Олар малчыннарга тайылбыр ажылын чорутпушаан, кыштаглаашкын айтырыын база харыылаар.

Малчыннарның өглерине болгаш чурталга бажыңнарынга херек таарымчалыг шкафтарны, сандайларны, этажеркаларны, аптараларны, тумбочкаларны колхозтуң чазанылга цегинге чагыг ёзугаар кылып үндүрүп турар. Оң ёг ыяжын «Моген-Бүрен» колхозка база чазап берген.

Кара-хөлчүлериниң амыдыралынга 1968 чылда бир улуг өөрүнчүг чүве болза эмнелгенин чаа тудуунун ноябрь 10-да ажыглаага киргени болур. Аарыг кижилерни чыгырып эмнээр, кижилер хүлээп алыр болгаш бөжүлга өрээлдерлиг эмнелгени ырак «Кара-Хөл» колхозка ажытканы партия биле чазактың кижилер дугайында сагыш салыышкынының ачызы деп, колхозчулар сеткиланиң ханызындан өөрүп четтиргенин илередип турар. Бо дээрге бүгү чурттакчыларның, ырак, чоокта малчыннарның кадыын камгалаарының төөү болур.

Ажыл-агый, культура тургузуушкунунда чамдык чедип алган чүүлдериниң түннелинде 1968 чылдың ийиги, үшкү кварталдарында көдээ Советтериниң аразынга, колхозтар аразынга болгаш харээженнер чөвүледдериниң аразынга СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң шилчиир туктарын биске тывысканы өөрүнчүг. Аңаа сорук кирген колхозчулар улам идепкейлиг ажылдап турар.

Ооң-биле кады бисте четпестер, чедип албаан чүүлдер база бар. Малдың баш санының хорамчазын аввэжедип шыдаваан бис. 1968 чылдың эгезинден бээр декабрь 15-ке чедир 1211 баш мал өлген. Мал ажылынга кижилерниң ак сеткилдиин, мергежилдиин барымдаалап шилип албаанывыстың үржуундан чамдык кижилер, чижээ, И. Маадыр-оол, Х. Чымба, Ш. Кызыл-оол, Г. Күжүгет чүс хой, өшкүге онааштыр чүгле 30—53 хураган, анай алгылаан, а колхозтуң ортумак көргүзүү 86 болгай. Колхоз күрүнеге дүк садар планын күүсетпээн.

СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, кыштың берге байдалын ажып эртер, бар малды болгаш ам немежир чаш төлдү бүрүн камгалап алыр сорулга тургустунган. Хар эрте чагган болгаш ам-даа чаап, чамдыкта хадып, харны хөртүктеп турар. Одарынга хары улгатакн чамдык кыштагларны оскээр сайгарган бис.

Колхоз баштаар чери, тускай эртемниглер болгаш бригадирлер мал ажылында кижилер-биле сумележип, кыштаглаашкынны канчаар аки чорударының аргазын чугаалажып турар.

1968 ажыл-агый чылында чамдык чедип алган чүүлдеривисти улам быжыглап, бар четпестерни чайладып тургаш, чаа ажыл-агый чылында В. И. Ленининиң чүс чыл юбилейинге чедиишкинниг ужуражыр деп лозуң-биле ажылдаар бис. Бүгү күштү мал ажылынче, малды кыштан хүр ажырынче салыр.

Малчыннар чаа чылда социалистиг хүлээлгелерни алыр ужурлуг. Аңаа үндезилээш колхозтуң ниити социалистиг хүлээлгелерин ажылдап кылыр болгаш боттандырып чорудар. 1969 чылдың соруулгаларын хуусаа бетинде күүседири дээш бүгү күрлавырларны, аргаларны долу ажыглаарының хемчегларын алыр бис.

О. МАНЗЫРЫКЧЫ,
«Кара-Хөл» колхозтуң даргазы.

УЛУСТУҢ КОНТРОЛЬ БОТТАНЫЫШКЫНДА

КОЛХОЗТУҢ РЕВИЗИЯ КОМИССИЯЗЫ

Колхозтарның сан-хөө-бүдүрүлге планнарын күүседиринге шын организастаан, өй-шаанда чоруткан хыналда болгаш ревизия ажылдары улуг ужур-дузалыг. Билдилии-биле чоруткан хыналда, ревизия бүдүрүлгеге немелде акша-хөрөнгилерни, материалдарны болгаш күш-ажылды камныг чарыгдаарынга идигни берип турар.

Бистиң республиканың чамдык колхозтарында хыналда болгаш ревизия ажылдарын багай эвес организастап турар. Чижээ, Чөөн-Хемчиктиң «Октябрь 30 чылы», Бии-Хемниң «Кызыл тараачын», Тандының «Революцияның чалбыыжы», «Коммунизминиң херели», Баа-Хемниң Ленин аттыг, Бай-Тайганың «Мурнакчы», Барыын-Хемчиктиң «Большевик» колхозтарында бо талазы-биле ажыл эки чоруттунуп турар.

Маңаа Барыын-Хемчикте «Большевик» көдээ ажыл-агый артелиниң ревизия комиссиязының ажылы-биле таныышпыс көрээлинер. Ында ревизия комиссиязының ажылын ааш С. Чамбал-оол удуртуп турар. Комиссия чеди кижи состаптыг. Ооң ажылында бир онзагай чүве болза, колхозтуң сан-хөө-бүдүрүлге планын өөренип көргеш, чыл иштинде бодунун чорудар ажылының планын тургузуп, ону колхозта улусчу контроль болгүүнүң, профэвилел организациязының ажыл планнары-биле дүүштүрүп, партия организациязының удуртулгазы-биле боттандырып турары болур.

Көдээ ажыл-агый артелиниң Уставы болза, колхоз бүдүрүлгезин хөгжүдерин, артельдиң ажыл-херээн башкарарынга колхозчуларны калбаа-биле кириштирерин баш удур көрүп турар. Уставтың бо негелдезин колхоз баштаар черинiң шыңгыы сагыш, колхозчуларның билдиришкиннерин, дыпнадыгларын өй-шаанда көрүп, баштаар черниң азы ниити хуралдың шиитпирлерин ыяап-ла амыдыралга боттандырып, ревизия комиссиязының хыналадазындан илерээн четпестерни баштаар черниң хуралынга болгаш ниити хуралга чугаалажып көргеш, бо талазы-биле тодаргай шиитпирлерни хүлээп алган турарын ревизия комиссиязы чедип ап турар. Чылдың үеле-ринге бодунун ажылын таарыштыр планнап турар. Чижээ, кышкы үеде малдың канчаар кыштаглап турарын, мал чеминиң чарыгдалын, малдың чаш толун ажаап алырынга белеткелди планга көрүп турар. 1967 чылда № 1 хойжу бригадавың чамдык хойжулары малды багай ажаап, кадарганындан 50 ажыг хой өлүп хораан. Ол херекти ревизия комиссиязы хынап көргеш, хойларны буруулуг кижилерден төлеттирери-биле колхоз баштаар черинге киирген. Чазын мал оолдаашкынының үезинде доктаамал хыналданы чорудуп турар. Ындыг хыналдаалар бодунун ажылынга малчыннарның харысалгазын бедидип турар. Колхоз арткен чылын күрүне мурнунга онаалгаларын хуусаа бетинде күүсеткен. Маңаа ревизия комиссиязының ажылының улуг-хуузу база бар.

Ооң-биле чергелештир республиканың чамдык колхозтарында ревизия база хынала ажылдары куду деңнелде тургустунган. Эрзинниң «Мөрен», «Чаа орук», Бии-Хемниң «Тиилелге», Улуг-Хемниң «Куш-ажылдың хостуу», Чөөн-Хемчиктиң «Искра», Тес-Хемниң «Ак Эрик», «Чодураа» колхозтары ындыларга хамаарыштыр. Сан-хөөнүң чурумун үрээп, ниитининг хөрөнгизин самчыгдаар, бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин багай ажыглаар, ажыл-херектя башкарарынга колхозчуларны хаара тутпас чоруктар-биле демиселди ол колхозтарда ревизия комиссиялары чорутпайн турар. Ооң түннелинде, Тес-Хемниң «Чодураа» колхозунга 1968 чылдың мартка чедир төрүттүнген 3496 хураганның 3290-ын акт-биле киирип алган, а арткан хураганнар демдектээшкин чок арткан. Шак ындыг чорук чамдык харысалга чок малчыннарның өлүп хораан мал толун чажырарынга идигни берип турар.

Тожунуң «Совет Тыва» колхозунга эге документилерни шын эвес тургузуп, аңаа карандаш-биле бижип, харысалгалыг кижилерниң аттарын, тургускан ай, хүнүн салбас чоруктар бар турган.

Бии-Хемниң «Тиилелге» колхозунга ревизия комиссиязының сан-хөө айтырыгларынче кичээнгей салбайн база кошкак ажылдап турганын ажыглап алгаш, колхоз даргазы Поспелов болгаш кол бухгалтер Зуев олар колхозтуң акша-хөрөнгизин, материалдыг эт-севин боттары кара-туразында тотчеглеп турганнар.

Эрзинниң «Чаа орук», «Мөрен» колхозтарынга ревизия комиссиялары 1968 чылдың дургузунда 8—11 ревизиялары чоруткан болза-даа, колхозтуң сан-хөөзүнүн, экономиказының талазы-биле чаңгыс-даа ревизия кылбаан болган. Ол ышкаш социалистиг өнчүнүң камгалалының, техника ажыглалының, артель Уставының негелделерин күүседип турарының талазы-биле хыналда база-ла болбаан.

Колхозтарның ревизия комиссияларының ажылында мындыг четпестерниң бар болуп турары оларның ажылын экижидер, ревизия-хыналаданы күштелдирер дугайында райкүүскомнарның көдээ ажыл-агый өртелелдериниң сагыш салбайн, оларга боттуг удуртулганы бербейн, негелде салбайн, дуза көргүспейн турарының тодаргай хереченидир.

Эрзинниң, Тес-Хемниң болгаш Бай-Тайганың көдээ ажыл-агый өртелелдери 1968 чылда колхозтарның ревизия комиссияларының даргаларының семинар, хуралдарын чаңгыс-даа катап чорутпаан, боттарының техниктиг чөвүлелдеринге бо айтырыгны чугаалашпаан. Чамдык колхозтарга көдээ ажыл-агый өртелелдериниң талазындан 3—4 чыл иштинде ажыл-агыйның ниити ревизиязын кылбайн баар чоруктар бар.

Ревизия комиссияларының ажылын экижидериниң үези келген. Оларның кежигүннерин өөредир, дүрүүлгазын солуштурар хемчегларни алыры өртежок чугула.

А. СОТПА,
республиканың улусчу контроль комитединиң инспектору.

Хожудаашкын, ажыл-агыйжы эвес чоруктар

«Искра» колхозта мал ажылының дугайында айтырыгны Чөөн-Хемчик районнуң улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалажып көрген. Артель ниитининг малының баш санын өстүрер, ооң продуктулуг чоруун бедидер талазы-биле күрүне планын багай күүседип келгени хуралга илерээн.

Ол дугайын мындыг чижектер илередип турар: мал бажы өстүрериниң чыл планы 91,4 хуу күүсеттинген, азы 111 баш четпес. Шээр малдың планы 1921 баш четпейн турар, ол ышкаш хаванның өзүлдези куду, чыл планы чүгле 55,9 хуу күүсеттинген, а чылгыныы база күүселде чок. Малдың продуктулуу куду. Ооң түннелинде колхоз күрүне мурнунга хүлээлгелерин боттандырбаан. Сүт садары 94,5 хуу, эът—81,9 хуу, дүк — 94,1 хуу күүсеттинген.

Соолгу эрткен каш чылдарда ниитининг малының баш санының өзүлдези үргүлчү кудулап келген. 1967 чыл-биле деңнээргe бода мал 44, хой 350 баш четпес. Төрүүр 100 баш малга онааштыр 1967 чылда 81 бызаа, 100 хураган алган болза, эрткен чылын 54 бызаа, 83 хураган алынган.

Мал ажылын хогжүдериниң планының күүсеттинмейн турарының чылдагааны мал ажылынга депшилгелиг аргаларны багай ажыглап турарында. Чижээ, малдың тарып боозадылгазы органнаас чок чоруттунуп турар. Зоотехниктиг, ветеринарлыг ажылдарның багай тургустунганы-биле малдың ажаалда-тежээлгези багай, мал ажылында механизация чок, эки кажаалар туттунмаан, малчыннарның ажылга сонуургалының бот-идепкейин көдүрериниге материалдыг идиг бериишкини калбарбаан. Малчыннарның амыдыралын экижидер талазы-биле колхоз баштаар черн сагыш салбайн келген. Малчыннар тускай хеп-биле хандыртынмаан. Мал ажылының тускай эртемниглери-биле ажылды багай тургускан.

Малдың тарып боозадылгазының херээн колхоз баштаар чери, мал ажылының тускай эртемниглери тоомчага албайн, бүдүрүкчү малдарны ниити малга кадыы тургузуп келгени-биле тарып боозадырының планы күүсеттинмейн турар. Төрүүр инектиң түгле 72,5 хуузу, хойнуң 75,8 хуузу тарып боозаттынган. Кызыл-Хавак, Арыг-Бажы сүт-бараан фермаларында тарылга пунктулары ажылдавайн турар. Ооң түннелинде төрүүр малдың кызыраар чоруу чыл чылда көвүдеп келген. 1968 чылда 277 инек кызыраан. Шээр малга тарып боозадылга чорутпайн турары-биле сула өдержилгениң үржуундан хойнуң хураганнаары чыл дургузунда үргүлчүлеп турар.

Малдын ажаалга-тежээлинде ажыл-агыйжы эвес чоруктун үржуундан хорамча хой. Эрткен чылдың дургузунда 53 баш бода, 902 баш шээр мал, 69 баш хаван өлген. Ооң иштинден 33 бызаа, 57 хаван оглу, 545 хураган багай ажаалгалан өлген, азы 1967 чылда болган хорамчадан ийи катап хөй. Колхозта мал кажаалары кылдыыпп турза-даа, шынар чок, эрги хевир-биле тудуп турар. Мал төрүдер, чаш төл доруктурар тускай кажаалар, профилактиктиг хемчегler чорудар черлер кылдынмаан.

Эрткен чылын сигенни, саванны хөйү-биле белеткезедаа, кадагалалы кончуг багай, учёт чок, сараатта сигенни, саванны мал чип, улус оорлап, малынга берип турар. Ажыл-агыйның девискээринде хар улуг дүшкен, мал бергедеп турза-даа чемгерилге багай организастаттынган, коданнарны сайгарар хемчегler алдынмаан. Бодүүн чемнерни чымчалы хайындырып, малга бээри организастаттынмаан.

Мал ажылынга кижилер шилип алырында четпестер база бар. Ооң түннелинде малдың ажаалда-тежээлези багай болуп, хорамчалар болуп келген. Чижээ, хойжу Ондар Бавай-оол багай ажаалга-биле 40 баш хураганны өлүрген. Колхозка когаралы чедирип турар кижилерни хемчег ап төлеттирерден туржук, колхоз баштаар чери ажылга тудуп, ССРЭ-нин Дээди Советининг Президиумунуң 1954 чылдың февраль 14-те үндүрген Чарлыын хажыдып, Онлар Бавай-оолдуң өлүрген хураганнарын колхоз даргазы Д. Настык-Доржу, зоотехник М. Монгуш боттары бедиң төлежип турганнар.

Мал ажылының хогжүдезинде улуг четпестерни бүгү колхозчуларның ниити хуралынга тургузуп, чугаалажырын районнуң улусчу контроль комитединиң хуралы колхозтуң баштаар черинге сумелээн.

М. СЕВЕН,
«Шынның» корр.

ТЮМЕНЬ ОБЛАСТЬ. Шөлдерге органнитиг чемишчидилгелерни төгериниң механизастаттынган шуудуглуг аргазын Успенскиниң № 1 профтехучилищези саналдаан. Оя арга чемишчидиягелерни чүдүрерин, овааларын изидерин болгаш коптарарын тускай чамычының дузазы-биле чорудар деп көрүп турар. Чемишчидилгелерни лущильник азы андазын-биле черге хемер.

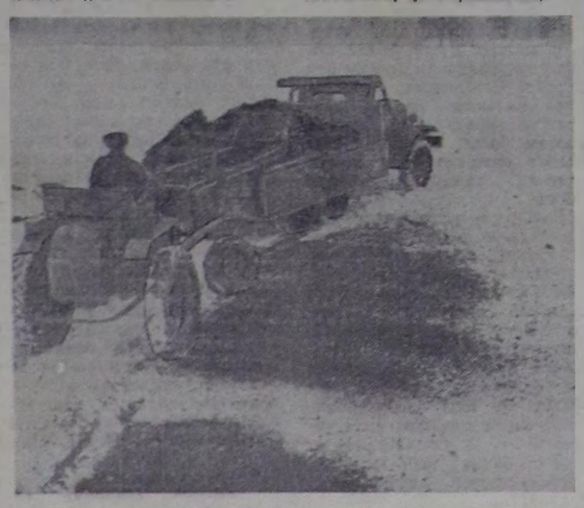
Чүүк автомашиназы-биле көчээлештир ажылдаар чаа өден чажычызы областың хөвуларынга болгаш ажыл-агыйларынга хыналданы чедиишкиниг эрткен.

Ындыг арганың ачызында күш-ажыл чарыгдалдары дыка кызырлыр, чемишчидилге сөөртүлгезиниң чарыгдалы 40—45 хуу эвээжээр дээрзин специалистер саналп үндүрген.

Экономиказа ажыктыг ол арганы ажылдап тыпканы дээш ооң автору, училищениң директору Н. П. Захаровка Омскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң эртем чөвүлели экономика эртемнериниң кандидады деп ат тывыскан.

ЧУРУКТА: Чаа чажыкчының ажылдап турарын көргүскен.

И. САПОЖКОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

ЛЕНИНЧИ НОМЧУЛГАЛАР

В. И. Ленинниң төрүттүнгениниң бәәр тоогулуг 100 чыл көвилейниге холбаштырган ленинчи номчулгалар Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң колхозчуларының оргузунда калбарган. Агитквартиралар Шеми суурнуң беш бажың бүрүзүнге-ле малчыннарның кышкы турлагларының азыбиле тургустунган. Агитквартира бүрүзү номнар, брошюралар, журналдар болгаш солуннар-биле хандыртынган. Оларда агитаторлар быжыглаттынган, ажылдап турар. Улуг башкы Владимир Ильичиниң доңчу намдарын, В. И. Ленин дугайында Н. К. Крупскаяның сактыышкыннарын болгаш улуг гениниң ажыл-амыдыралының дугайында солуннарда парлаттынган чүүлдерни агитаторлар неделяда бир удаа ажыл-ишчилерге өөредип таныштырып турар.

Быжыглаттырган агитквартираларынга ажыл-ишчилерни чыгган, агитаторлар А. Ондар, К. Буян-оол, И. Кокей, И. Күдер-оол, О. Агбаан-оол, Б. Сечикпаа болгаш өскелер-даа ленинчи номналды өөредикрин эки организастап, ленинчи номчулганы амгы амыдырал-биле холбаштыр тайылбырлап турар.

Ол ышкаш Даштыг-Тей, Хадың-Аксы, Дөргүн фермаларында кыдыл-булуннарга номчулгалар докпаамал чоруп, ында В. И. Ленинниң ажыл-амыдыралы-биле холбашкан фотомонтажтар эки тургустунган.

Колхозчу ишчилер ленинчи номналды өөренимишаан, СЭКПнин XXIII съездизинни, партия Төп Комитединиң октябрь Пленумунуң шиитпирлерин челишкинниг боттандырар, беш чылды хуусаа бетинде күүседиринге күш-ажылчы төлептиг салыышкынның кииреп дээш социалистиг чарышты калбартпышаан, бедиткен хүләлгелерни чаа чыл-биле холбаштыр алганнар.

Колхозтуң чамдык шаар мал коданнарында хураганнаашкын эгелээн. Ылангыя Чаңгыс-Хадында Ховалыг Доржунуң, Хылдыг-Үзүкте Монгуш Кертик-оолдуң, Чиңге-Ооргада Күулар Ондар-оолдуң коданнарында чаш төл менди алдынып турар.

М. СЕВЕН.

ЧАРЫШ КАЛБАРГАН

Партияның XXIII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин болгаш СЭКП ТК-ның Пленумнарының кодээ ажылагый айтырыгларының талазы-биле шиитпирлерни амыдыралга боттандырар дээш социалистиг чарыш «Сүт-Хөл» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырының ажыл-ишчилериниң ортузунга калбарган турган. Үк салбыр беш чыл планының үшкү чылында — 1968 чылда багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Ону дараазында сан-фактыладан көрүп болур. Салбыр мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының планын эътти — 102, дүктү — 102, сүттү — 115 хуу күүсеткен. Мал остурериниң планы база-ла ажыр күүсеттинген. Салбырга ниитизи-биле төрүүр чүе баш малга онааштыр: 93 хураган, 82 быаа, 85 кудум менди алдынган.

Чамдык малчыннарның көргүзүглери оон-даа бедик. Чижээ, коммунист хойжулар Ооржак Дажы-Намчал, Моңгуш Отук, Ооржак Самбыл, Ооржак Серен болгаш өскелер-даа чүс хойга онааштыр 100—119 чедир хураганны менди дорукторуп өстүрген, хой бүрүзүнден 2,2—2,7 кг дүктү кыргып алган.

Салбырның мал ажылында 28 коммунистер ажылдап турар. Олар боттарының хүүда үлегер-чижээ-биле оскелерни сорук киирип, малдың баш санын ковүдедир, ооң продуктулуун бедидер талазы-биле кодээ ажыл-агыйның мурнунга партияның салган сорулгаларын чедиишкинниг күүседиринче оларны мобилизаетап турарлар. Эрткен чылын салбырның эки түңнелдерни чедип алганынга коммунистерниң ачы-хавыязы улуг болган.

Бистиң салбырның ажыл-ишчилери үүле чедип алган чүүлдери-биле кызыгаарлаттынмайн турар. СЭКП ТКның октябрь (1968 ч) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар болгаш В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бәәр 100 чылынга төлептиг үжуражыр дээш, олар бо эгелээн чаа чылда улам-на улуг күжениишкинбиле ажылдап тураралар.

Салбырның ажыл-ишчилери чаа чылга мындыг хүләлгелерни алган: төрүүр чүс баш малга онааштыр 95 хураган, 85 быаза, 80 кулунну менди камгалап доруктурар, бир хойдан-на 2,2 кг-дан эвээш эвес дүктү кыргын дужаар, бир инектен-не, 1300 литрден эвээш эвес сүттү саар. Бо болза чиик эвес сорулга дээрэни бистиң ажыл-ишчилеривне билип турар болгаш боттарындан хамаажыр бүгү-ле чүүлдерни кылып турар.

Ам мал кыштагладыышкыныың эң-не харыысалгалыг үези эгелээн. Малчыннар шыңгыы шылгалданың мурнунда туруп тураралар. Оларның малды хүн кыш ажырарындан, малдың толун менди доруктырарындан бистиң алган хүләлгелеривистиң күүселдези хамааржыр. Ыпчалгажок бүгү-ле чүвениң малчыннарның кырынче чүү каар болза, шын эвес болур. Бирги эәлчегде оларга амыдыралчурттаалганың тааржымчалыг байдалдарын тургузар керек. Бо айтырыг бистө чүгээр шиитпирлеттинип, малчыннарны хандырарынга сагыш салырын күштедирип турар.

Малчыннарның коданнарынга хойнуң ооддаашкыны чаа чылдың бүдүүзүнде-ле эгелээн. Ам кидиң түлүктеп турар. Эрткен чылдың бо үеэнде 400 хой ооддаап турган болза, ам 612 хой ооддаан, ооң 635 хураганны менди камгалап алган. Тыва АССРниң Дээди Советиниң депутады Ооржак Дажы-Намчал төрээн 75 хоюндан 95 хураганны менди алган, азы ооң коданындан 20 хой ийистээн. Ол ышкаш хойжу Доржу 105 хойдан 105 хураганны, Кепден-Сүрүң 70 хойдан 70 хураганны менди доруктуруп турар.

М. ДОСУП-ООЛ,
Алдан-Маадыр салбырның эргелекчизи.

Хөөчүн ишчи ЛЕОНТИЙ АНДРЕЕВИЧ ПЕСЧАНСКИЙ (чурунта) Чадаананың автотранспорт бүдүрүлгезинде каш чылдар улаштыр аккумуляторщиктеп ажылдап келген. Назы-харыы улгадып пенсиялай берзе-даа, аккумулятор бүрүзүн хынамчалыг белеткээш, хамык машиналарның үзүктел чок ажылдаарын ол доктаамал хандырып турар.

Фото О. ОХЕМЧИКТИИ.

Н. К. КРУПСКАЯ дугайында Ленин САКТЫЫШКЫННАР

ХОСТАЛГА дээш массаларның ажыы, ёзулуг демисединиң үеэн чоокшулап олурар деп, Ильич 1904 чылдың ноябрьда «Чер-чер чагырга кампаниязы болгаш «Искраның планы» деп дептеринге болгаш ооң соонда декабрьда «Вперёдтуң» 1—3 номерлеринге чүүлдеринге бижээн. Революсчу чаза девиишкининиң чоокшулап олурарын ол тода билгеп. Ынчалза-даа ооң чоокшулап олурарын билип алырының кадында революциянын эгелей бергенин билип алыры чугула херек. Ооң ужурунда январь 9-тун дугайында медээ Женевага чедип келирге, революцияның эгелээн боттуг хевирин билдинге бээрге, бүгү чүүлдер өскерлип, ол үеге чедир болган болуушкуннар шагда-ла эрткен чүве ышкаш сагындырган. Январь 9-туң болуушкуннарының дугайында медээ Женевага даартазында-ла чеде берген. Владимир Ильичбиле бис библиотекаже бар чораан, орук ара уткуштур кел чыткан Луначарскийлерге ужуражы берген бис. Луначарскийниң кадайы, сагыш-сеткили хайныкканындан чүү-даа чугаалай албас, чүтле холун карбаңнадып турган Анна Александровнаның хевири уттундурбас. Пятер болуушкуннарының дугайында медээ дыңнаан большевиктерниң чайгаар чыылган чери — Лепешинскийлерниң эмигрант столованыынче чорупкан бис. Шупту чаңгыс черге кады туруксанчыг болган. Чыылган чон чүү-даа чугаалашпас, хамык улустуң сагыш-сеткили доюлган турган. «Кадыг чаага эрестиг уштукар...» деп ырлажыптарга, кижилериниң арыннары шыңгыы кынны берген. Революция эгелээн, хаанга бүзүрел оскүндурган, «дорамчылал буурап дүжер болгаш улуг, күчүлүг, хостуг чон көдүрлүп үнер» деп улус шупту мегереп турган.

Ленин Россия дугайын үзүк чокка бодап турган.

Революцияның баштайгы хүнеринден-не ооң канчаар хөгжүүрүг Ильичиге билдинге берген. Вулкан чаза девиишкини дег, шимчээшкин ам-даа өзөр, революсчу чон орук ара доктаавас, ажылчыннар хаанныг ёзуга удур демисежир деп, ол билген. Ажылчыннар тиилээр бе азы тиилеттирер бе — ол чүгле сегприжип алышкынның соолүнде билдипер. А тиилээр төлээде, болдупар-ла шаа-биле эки чепсегленир керек.

АЖЫЛЧЫН аңгының түс үеде кандыг хөөнүг турарын Ильич үргүлчү-ле кандыг-бир онзагай байдалбиле хаңы билип турган.

Меньшевиктер ам-даа хөделип үнмээн либералдыг буржуазныже көрүп, революцияны «чежип» үндүрер керек дижип турда, Ильич болза ажылчыннар эчизинге чедир тутчуру-биле ходелип үнген деп билгеп. Ол ажылчынпарның талазында турган. Орук ара доктаап болбас, ол болза ажылчын аңгының сеткил-хөөнүн кошкадыр, демиселге энергияны эвээжедир, аажок улуг когаралды таварыштырар, ындыг чүүлдү кандыг-даа хевир-биле болдурбас деп, ол билген. Беш чылдың революциязынга ажылчын аңгы аштырган, ынчалза-даа тиилеттирбээн, демиселге ооң бижиг чоруу сынмаан деп, тоогу көргүскен. Ленинниң дөрт чаңы дээш аңаа халдап турган кижилер, аштырышкын соонда «чепсек тутпас турган-дыр шиин» дээрэн башка оске чүве чугаалап шылаваан кижилер үстүнде чүүлдүң ужуруп билбээн. Бодунуң аңгызынга шынчы болур толээде, авангард бодунуң демисежип турар аңгызын кабас ужурлуг.

Ажылчын аңгының авангардызы — партияны Ильич демиселче, организастыг болурунче, массаларны чепсеглээр талазы-биле ажылдаарынче могаг-шылаг чокка кыйгырып турган. Ол дугайын ол «Вперёдка», Россияже чагаалаарга бижигилээн.

«1905 чылдың январь тоолу пролетарпаттың революсчу энергиязының канчаар-даа аажок улуг курлавырын болган социал-демократтарның организациязының байгы-ла четпезин көргускен» деп, Владимир Ильич февральдың эгезинде «Революцияны организастаар ужурлуг бис бе?» деп чүүлүнге бижээн, ооң одуруг, сес-домак бүрүзүнде ажылүүлеже кыйгырыг сиинниккен.

РЕВОЛЮЦИЯ болгаш тура халышкын дугайында Маркс биле Энгельстиң бижээни бүгү-ле чүүлдерни Ильич чүгле дагын-дагын номчаан, аң-не быжырымчалыбиле өөренген, бодап көрген эвес, харын чепсектиг тура халышкынның техниказын, ону организастаарын бүгү-ле тала-биле бодавышаан, шериг уран чүүлүнүң талазы-биле база эвээш эвес номнарны номчаан. Ол херекти ооң кылып турганы бистиң билип шыдаавас.

ДАШТЫКЫГА БЕШ ДУГААР ЧЫЛ

СЪЕЗДИНИ Лондонга эртиргеп. Аңаа большевиктер иле ажыл үнген. Ооң ужурунда меньшевиктер съездиге келбээн, а боттарының делегаттарын Женевага конференцияга чыыдырган...

Россияда ажылчын шимчээшкининиң калбарып турары съездиге билдинип турган. Чепсектиг тура халышкын дугайында, революсчу тур чазак дугайында, эртелде будүүзүнде чазактың тактиказын канчаар көөрүүнүң дугайында, РСДРП-ниң ажык чарлаттынарының дугайында айтырыг талазы-биле, тараачын шимчээшкининиң канчаар көөрүүнүң дугайында, либералдарны канчаар көөрүүнүң дугайында, национал социал-демократтыг организацияларны канчаар көөрүүнүң дугайында, пропаганда болгаш агитация дугайында, партияның хоорлуп чоруткан кезээнин дугайында болгаш өске-даа айтырыглар талазы-биле резолюциялар хүләэп алдынган.

Аграр айтырыының талазы-биле илеткел кылган Владимир Ильичиниң саналы-биле «диливдек чөрлер» хуваалдазының дугайында чүүлдү тайылбыр хевирлиг кылгаш, бирги черге помещиктерниң, хаанның болгаш үрээ-хинтиң эргезинде чөрлерни хавырар дугайында айтырыгны тургускан.

Ийи төптер дугайында айтырыг болгаш ажылчыннар биле интеллигенциянын арасында харылзаалыг дугайында айтырыг база III съездиге тургустунган.

Партияга хөй чүүлдерни кандыг-бир хевир-биле кылган-даа болза, чап-чаа тургустунган орус организациялар-биле кошкак харылзаалыг литераторлар болгаш практиктиг ажылдакчылар II съездиге колдаан турган.

III съездиң байдалы сыр өске. Ол үеде Россияда организациялар илаң тургустунган, ол дээрге чажыттынар талазы-биле ең берге байдалдарда ажылдап турган чажыт комитеттер болур. Ол байдалдарның ужурунда комитеттерге каяа-даа ажылчыннар барык кирипшейн турган, ынчалза-даа оларның ажылчын шимчээшкининге салдары улуг турган. Хуудустар, комитеттерниң «айтыышкыннары» ажылчын массаларның сагыш-хөөнүнге чүүдежип турган, олар удуртуулуг болуп турган, ынчангаш комитеттерни улуу-биле хүндүлеп, оларның ажыл-чорудулгазын ажылчыннарның хөй нуруузу кандыг-ла бир бүлүнүг чажыт чүүл бүрүзүн хевирлиг билип турган. Шимчээшкининиң үндезин айтырыгларын чугаалажыры-биле ажылчынның чамдыкта интеллигентилерден аңгы чыглып турган. Меньшевиктерниң болгаш большевиктерниң арасында чорудээлериниң кол-кол айтырыгларының талазы-биле Одессаның 50 ажылчыннары III съездиге медеглеп чоруткан, ук айтырыгны чугаалажып турган хуралга чаңгыс-даа интеллигент олурушпаан деп ында дыннаткан...

III съездиге ажылчыннар чок болган, бетө дээ ажылчын кижи көзүлбээн. Ынчалза-даа комитеттер ажылдакчылары съездиге хөй турган. III съездиниң ол байдалын барымдаалавас кижилер съездиниң протоколдарында хөйхой чүүлдерни четче билип шыдаавас...

КОМИТЕТТЕРГЕ ажылчыннарны киирери дээш Владимир Ильич онаа шаңы-биле туржуп турган. Богданов, «даштыкыга ажылдап турганнар», литераторлар деткээн, комитет ажылдакчылары удурланган. Ол талазы-биле резолюция үндүрбес деп, комитет ажылдакчылары негээн, ынчалза-даа комитеттерге ажылчыннар киирбес дугайында резолюция үндүрүп болбас турган!

Владимир Ильич мынча деп санаадап турган: «Бо херекти хандыр көрээ эки деп бодаар мен. Ажылчыннарны комитеттерге киирери чүгле педагогиктиг эвес, харын политиктиг соруулга болур. Ажылчыннарда ангының сеткил бир, оларны политикага шоолуг эвес-ле чаңчыктырыштарга, дораан-на туруштуг социал-демократтар болу бээр. Бистиң комитеттеривистиң составынга 2 интеллигент бүрүзүнге-ле 8 ажылчын онаажып турар болза, мен дыка сеткил хаанар пээк мен. Комитеттерге ажылчыннарны болдунар шаа-биле киирер дугайында сүме литературага четпес илереттинген чүве болганда, съездиниң омуннээнинден ол сүмени илередири чогумчалыг. Бир эвес силер съездиниң тодаргай болгаш чиге айтыышкынын алган турар болзуңарза, демагогиягa удур демиселге идегелдиг чепсектиг болуп, съездини тода дээр аргалыг болур силер»...

Съездиге пропаганда болгаш агитация дугайында база улуг айтырыг турган.

Женевага бистинге Одессадан бир-ле херээжен чедип келгеш: «Ажылчыннар комитеттен болдунмас чүвени негеп турар-дыр: оларны бистиң пропаганда-биле хандырарывысты күзээр-дир. Ол канчап болдунарыл? Бис оларны чүгле агитация-биле хандырып болур бис!» деп хомудаан чүве.

Одессадан келген херээженниң ол чугаазы Ильичиге дыка күштүг салдарлыг болган. Ол дыннадыг пропаганда дугайында саналга киирилде ышкаш болган. Землячка-даа, Миха Цхакая биле Десницкийдаа ол дугайын чугаалажып турган болду, пропаганданың эрги хевирлери кагдынган, пропаганда агитация болу берген дижип аан.

Амыдырал чүс-чүс чаа айтырыгларны көдүрген, оларны мурнукуу дег чажыт организация иштинге шиитпирлеп болбас апарган. Оларны шиитпирлээрде, Россияга хүн бүрүде үнер солунну тургузар, калбак хөделиишкининг ажык пом үндүрер черни тургузар ужурлуг болуп келген.

ӨСКҮЛ олурар революсчу демисел дугайын съездиге эвээш эвес чугаалап турган. Польшада болгаш Кавказта болуушкуннар дугайында резолюцияны хүләэп алган...

III съезд ниитизи-биле демиселдиң үүн шын тодаратказ. Меньшевиктер ол айтырыгларны өскээр шиитпирлээн. III съездиниң резолюциялары биле меньшевик конференциянын резолюцияларының аразында принципиалдыг ылгалды Владимир Ильич «Демократтыг революцияга социал-демократтыяның ийи тактиказы» деп дептеринге чырыткан.

Бис Женевага ээп келген бис...

Октябрьның эгезинде Ильичиниң Финляндияже баарының дугайында айтырыг тургустунган, ол ТК-биле ужуражыр дээн турган, ынчалза-даа болуушкуннар айтырыгны өскээр тургузупкан— Владимир Ильич Россияже чоруур апарган. Мен Женевага ийи неделя хире арткаш, саазыннарны чок кылып каар ужурлуг турдум. Ильич-биле кады ооң саазыннарын болгаш чагааларын сайгаргаш, хаптаң алдывыс, Ильич боду хаптаан чүүл бүрүзүн демдеглеп бижээн. Хамык чүүлдү чемоданнаашаң, ам Карпинскийге шыгжадып каан ышкаш-тыр бис. Ол чемодан чиде бербээн, Ильичиниң мөчээнниң соонда ону Ленин институдуна эккелген. Партияның төөгүзүн тода чырыдыптар хөй-хөй документилер болгаш чагаалар аңаа чораан...

Октябрь 25-да Ильич Россияже ээп чоруурунуң дугайын чагаа-биле илаптыг дугуржуп алган. «Россияда эки-ле революция болуп тур, бурган авыра!» — деп, ол аңаа баргаш бижигир. Тура халышкынның дугайында айтырыгга ол мынча деп харылаар: «Мен бодум хуумда часка чедир күзелдиним-биле соңгаарладып алыр ийик мен... Ынчалза-даа бистен дөмей-ле айтырар эвес».

(Үлаачылыг).

ЧЕЛЯБИНСК ОБЛАСТЬ. Катав-Ивановскиниң цемент заводунга чаа чылдың будүүзүнде технологтуг үшкү шугум ажылдап кирипнен. Завод чылда бир милиион тонна цементини будуруп шыдаар апарган.

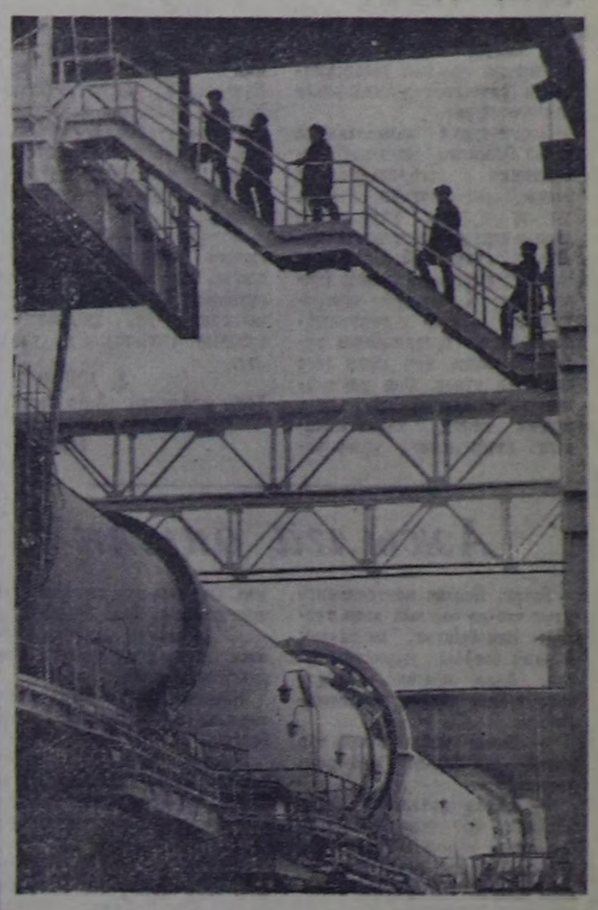
Будуруглге чери чаа технология ёзугаар ажылдап турар. Дээрбелээщиин үезинде чиг-этти суг-биле хөютпастаан. Ол чоруи продукциияның бот-үнезин чиигедип турар.

«Челябинскшахтострой» трезиниң тудугчулары заводтуң үшкү эзлчээниң дериягезин Уралда эң мурнаичы технологиябиле хуусаа мурнунда двоскан.

ЧУРУКТА: Катав-Ивановскиниң цемент заводунуң тырыкыланып тургаш ажылдаар кургадылга суугузу.

Б. КЛИПИНИЦЕРНИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

СОВЕТ ТУРГУЗУГ

ХӨЙНҮ БИЛИП АЛГАН

Барыын-Хемчик районнуң Шекпээр сес чыл школазында партия, комсомол организациялары кичээлдерден дашкаар өөренижикчилер оргузунга кижизидилге ажылын чорудуп, оларны культурлуг аажы-чанга, ажыл-ишке өөредип, янзы-бүрү темаларга кежээлерни организастап турар. Школада чүүл бүрү болгүннерде өөренижикчилер хаара түттүнган.

Дыштанылга хүннерин школага аңаа арттырбес, башкылар, партия, комсомол организациялары бир-ле солуун чүвени организастапкан, өөренижикчилерни хөлеткеп турар. Хөөчүн кижилер-биле, мурнакчылар-биле школаның коллективинии, өөренижикчилериниң ужуражышкын кылыры чаңчыл апарган, оларнан коллективтиң кежигүннери хөйнү билип ап, ажылга, өөредилгеге холбаштырып келгеп.

Эрткен дыштанып хүннүң кежээзинде школаның бир классын өөренижикчилер, башкылар болгаш ажылчыннар долдур олурупканнар. Өөренижикчилерниң ала-чечери базала чаңчыккан айы-биле хөй келген. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады, «Шекпээр» совхозтуң бода мал фермазының эргелекчизи, Кызыл — Москва — Ленинградтың найырал поездизи-биле аян-чорук кылып чораан Саая Будаа-Шаарович Тавак-оолбиле ужуражышкын кежээзин школада комсомол организациязының секретары ажыткаш, депутатка сөс берген.

Депутат Кызыл — Москва — Ленинград аразынга база революцияның кавайы хоорайга көрген чүүлдерин, В. И. Ленинниң Октябрь революциязын башпап, ажылдап турган черлериңе чоруп чорааның кежээнин киржикчилеринге тайылбырлап берген. В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болуруна Москвазының, Ленинградтың болгаш өске-даа хоорайларның ажылчы чонларының, бүгү совет улустуң бедик көдүрүүшкүнүг белеткенинг турарынга доктаагаш, республиканың ажылчы чоннары улус ажыл-агыйынга чедиишкининг ажылдаш, беш чылдың дөртку чылынче киришкен бүжениишкининг ажылдап, баштыңчының юбилейин күшажылчы белеткерлиг үткүүр дээш социалистиг чарышты улам-на калбартканың чугаалаан. Районнуң ажылчы чонунуң эрткен чылда кылын бүдүрген ажыл-херээнге доктаагаш, совхозтуң ажыл-агый чорудулгазын база амалзтээн.

Сөс ап чүве чугаалаан улус депутатка чаа чагыларны берип турганнар. Ниитизин малын кыштан онча-менги ажырып, чаш толду бүрүн өстүрүп алыр, часкы хөөү ажылынга белеткеп дээн ышкаш чугула саналдарны бергеннер. Кежээки школаның башкызы Бойду школада улаштыр тудуп турар тудугнуң үш чыл ажып турарын чугаалаан, ук тудугну кезиир өөредилге чылынга үткүштүр доозун, ажылчылга киирер талазы-биле дузалаар керегүзерни депутаттан дилээн.

Школаның башкылары өөредилге-кижизидилге ажылын бедидерин база колдективтиң, өөренижикчилерниң күжү-биле совхозтуң ажыл-агыйынга, ол ылангыя шефтеп турар фермазынга шефти үргүлчүлээрин депутатка бүзүреткен.

Х. МОНГУШ.

КОЛХОЗ ДАРГАНЫ

Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозатуң кежигүнү Донгак Чыртакпан өөлгү 15 чылда дарганнал ажылдаан. Колхозчу дарган бо хүннерде кодээ ажыл-агый машиналарынга хереглээр кезектерни кылып турар. Ол өөлгү үеде 28 илиринин, андазын кожугларының болгаш өске-даа херекселдерниң септелгезинге киришкен.

О. САЙЫН.

ТОЖУНУҢ КЫЗЫЛ-АРЫГДА БАЙДАЛ

Тожу районнуң «Май 1» колхозунуң Кызыл-Арыгда бода мал фермазы колхоз төвүнден чүс ажыг километр черде, ында ажылдап турар колхозчуларның амыдырал-чурттаалгазынче, ажылынче сагыш салдынмайн келген. Малчыннарның чурттаар бажыңнары каш чыл иштинде септеттинмеен, соңгаларының шили буузук, чугайлаттынмаан. Кижилер культурлуг, тааржымчалыг чурттаалгалыг болурга оларның ажылы үре-түңнелдиг болур болгай. Колхозчуларның чагыглары ай-айы-биле келбейн турар. Фермада чупар-бажын чок.

Малдың оран-савазы дыка багай, чылыг-даа, чадагайдаа кажаалларга дөрт чыл иштинде септелге чорутпаан, мал соок кажаалларга кыштап келген. Ооң түңнелинде фермага малдың хорамчазы чылчылы-биле хөй болуп келгеп. Маңаа коллуунда-ла аныяк бода мал үстүнүп кээп турар, оларга үргүлчүнүң ажалдатежээли негеттинер. Ам байдал элээн дувураазынның апарган, мал чеми соортүпмейн турар. Фермада 60 ажыг быаза бар, оларга бээр чем чок. колхоз баштаар чери сула эккеп бээрин аазап келзе-даа, мынчага чедирип бербээн.

— Быазаларны улуг харлыг ыяш иштинге кадарып тур мен, бир хар четпээн быаза хамаан чок, улуг инектер безин оът тып чиири бергедеп турар апарган, колхоз баштаар чери, кол зоотехник Довутоол чүнү бодап турар чүве, чыл-чылда-ла маңаа болуп турар хорамчадан түңнел кылбайн турар-дыр—деп. кадарчы Ак Савага дувураазын-биле чугаалап олурар.

Мал чеминиң дугайында ферма эргелекчизи Ак Почта колхоз баштаар черинден дилегни кылып келзе-даа, түңнел чок болуп келгеп. Кижи бодаарга дилеп турар эвес, колхоз баштаар чери ниитизиниң малынче сагыш салыр. малчыннарда байдалды кезээде сонуургап коор ужуралг болгай. Малга хорамча чудап олур чоруктан болуп келген, бир эвес даалаштыг хемчег албас болза, фермага бергедээшкин болуп, колхоз улуг когаралга таваржыр апаары чайлаш чок.

Кызыл-Арыг малга тааржымча чок чер, чайын чаъс кудуп туруп бээр, мал деңгяде ап шыдавас, кыжын хар улуг дүжер. Ферманы ооң өске черже көжүрер дугайында айтырыг каш чыл улажып келген, а колхоз баштаар чери, мал ажылының түскай эртемнигдери мынчага дээр шиитпирлеп шыдавааң.

СЭКП ТК-ның октябрь (1968 ч), Пленуму көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының мурнунга улуг болгаш харыысалгалыг сорулганы салган болгай, Кызыл-Арыгда бода мал фермазынче колхоз баштаар чери, партия организациязы, мал эмчилери, зоотехниктер кичээнгейни салып, ниитизин малынга, малчыннарга тааржымчалыг байдалды тургузары эргежок чугула апарган.

К. БИЧЕ-ООЛ.

ШЫН

Четпестерни болдурбас дизе...

Хөй-нийтиниң корум-чурумунуң камгалалын быжыглазы нийтиниң херээ болур. Бо айтырыгны көдээ Советтиң чоокта эрткен сессиязынга чугаалажып көрген. Чүге дээрге, корум-чурум үрээр, арагалаар, ажыл-шагы үзер чоруктар Адыр-Кежиг суурда бар болуп, ындыг чоруктар харын-даа чамдык таварылгаларда кем-херек үүлгедиринге чедирип турар.

Корум-чурум камгалалынга көдээ Советтиң чанында хөй-нийтиниң организациялары болур эш-хүүзүнүң суды, улусчу дружина улуг ажылдарны чорудар ужурлуг. Адыр-Кежиг суурда 33 кижи составтыг улусчу дружина (командири Б. Дугур) тургустунган. Олар дежурныйлаашкыныны организастап турар-даа болза, бир детки авес ажылдап турар. Оон уламындан хөй-нийтиниң черлеринге азырык келир. хамаатылардың амыр-дыжын үрээр чоруктар болганчок-да болгулап турар. Чамдык чолаачылар, механизаторлар машина-техниканы азырик башкарар чоруктар база бар. Чолаачылар Б. Хөлдүр, Ч. Сургакчы орукка азырып алгаш, колхозтуң 200 кг бензинин өскээр сатканнар. Арагалаар чоруктар чамдык херааженнериниң талазында-даа бар. Колхозчу Күскежик уругларыбиле арагалаар чоруктарны болдуруп турган. Көдээ Советтиң күүскомунуң талазындан оларга хемчегни хүлээтеринниң соонда ол чоруун кагганнар.

Колхозта партия, совет органнар хөй-нийтиге даянып алгаш, корум-чурум үрээр чоруктарны болдурбазының хемчеглерин ап, кижизидилге ажылын күштелирер ужурлуг.

Б. ЧИГЖИТ.

Тоджу районнуң Азас көдээ Советиниң күүскомунуң даргазы.

Ажылга аныяк

Эртен. Колхоз конторазынга улус чаа-яа чыглып кээп турган. Көп баштыг, ам салдыг кырган оларны мурнаан болган. Аңаа келген кижилер кырган-биле эвилеп мендилешкеннер.

— Болар кайы сунуп чор ирги?—деп бир-ле кижи айтырган.

— Аңнап аъттанып дээш, харын, бо аңныыр-тывыш бригадири мынчага чедир келбес, кай барган кижи боор?— деп, кырган айтырыгны айтырыг-биле харыылаан.

Удаваанда аңныыр-тывыш бригадири чедип ирелеп. Демги ирей аңаа хамыкты мурнай баргаш, айтырган:

— Меңээ каш киш, каш диң оналар силер, дарга?

Бригадир айтырыгны дораан-на харыылаваан. Кырган аңчыга тодаргай даалга бээринден ол сезинген, чүге дээрге, аңчы назылаан кижидир, ынчалза-даа оон сеткилин хомудадырын база бодаваан.

— Силерниң үлүүңер алды киш, алдан диң — деп, бригадир чугаалаан.

Кырган аңчы чүгле «четтирдим» деп чугаалаваш, чоруй барган.

Үр-даа болбаанда демги кырган аңчы хүлээнип алган өлүүн бүрүн думаапианы колхозка калбаа-биле тарай берген.

Кымыл ол, ындыг кырыза-даа, эрес аңчы? Ол, Тоджу районда «Совет Тыва» колхозтуң кежигүнү Кол Анчыевич Сандымап дээрзи-дир. Аңчы ам сезен харлыг, колхозта инек кадарып ажылдап, хүлээлгезин эрестиг күүседип турар.

Кол Анчыевич Сандымап беш чылдың дөрткү чылының планныг онаалдаларын күүседиримче эрес сорукту кирген.

Ш. САЛЧАК.

Москва. Күрүнениң Моссовет аттыг үлегерлиг театры Ю. Чөпуринниң «Мээң чүрээм сээң-биле» деп шиизин үндүрүп эгелээн. Кодээзиниң амыдыралының, оон кижилериниң дугайын, колхоз тургузуунуң айтырыгларының дугайын ол шиизде чугаалап турар.

ЧУРУКТА: шиизден көргүзүг. Настасья — РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. В. Сошальская (оң талазында), Матрена— артист О. И. Янушина.

М. Строковтуң фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

дашткыда

Партия хүрээлениниң өзүлдези

ВАРШАВА. (СЭТА). IV болгаш V съездилерниң аразында уеде (1964—1968 чылдар) Польшаның Баттышкан ажылчын партиязынга 717 мун кижи кирген. оон иштинде 350 мун хире ажылчыннар, 104 мун ажыг тараачыннар, 47 мун инженерлер болгаш техниктер бар. Партияга хүлээп алган кижилериниң 42 хуу ажыы 25 хардан куду кижилер болган. ПАП агентилелдиң дыннатканы-биле алырга, бо саннарны ПКАП ТБ-ның органы «нове троги» журналдың январь номеринге парлаан. Бо үеге чедир партияның хүрээлениниде 2 миллион ажыг кижи санаттынып турарын барымдаалаан, кол сорулга болза, оон сан авес, шынар талазы-биле өзүлдезинче кичээнгейни салыры болур деп, журнал бижээн.

Коммунистерниң медеглели

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Нью-Йорк штаттың хоойлу, дүрүм үндүрер хуралының сессиязым ажыдар үеде губернатор Рокфеллериң немчаан бижиин АКШ-тың Коммунистиг партиязының Нью-Йорк штатта организациязы шыңгыы шүгүмчүлээн.

Нью-Йорк коммунистериң медеглелин «Дейли уорлд» солунга парлап үндүрген. Сазар бараанарга үндүрүгүнү бедидер болгаш социал хереглелдерге зиша дөзевилелин 5 хуу кызырар дугайында саналга ажылчы чоннарның, ылаңгыя хөөрай геттоларының чурттакчыларының байдалын улам бергедедир апаар деп, ол медеглелде айыткан. Ынчаарга бо хемчеглер уолл-стриттиң кожайларынга болгаш корпорациялырынга хамаарыштырбаан дээрзин медеглелде демдеглээн. Оон аңгыда ажылчыннарга удур улам шыңгыы дерзин хоойлу, дүрүмну хүлээп алыр дугайында чагаада киирген саналга ажыл соксадыышкынының дузазы-биле ажыл төлевирин бедидерин чедип алыр талазы-биле ажылчынарның болгаш албан-хаанчыларның эргезин назып турар.

АКШ-тың Коммунистиг партиязының Нью-Йорк штатта организациязы губернатор Рокфеллериң саналын хүлээп албазын хоойлу, дүрүм үндүрер хуралдың кежигүннеринден негеп, аңаа удурланыышкынның үнүн көдүрүп үндүрериниче штаттың ажылчы чоннарын ыйгырган.

Бюджеттиң орулга, чарыгдалының карышнаан узутнаарын үндүргүнүң чөптүг онаалгазының күсели-биле — кожайларзан эң хөй үндүргүнү тырттарының болгаш аажок күүлүг корпорациялырның кончаазындан үндүргүнү бедидериниң аргазы-биле чедип ап болур дээрзин медеглелде демдеглээн.

Чан Буу Киемниң харыызы

ПАРИЖ. (СЭТА). «Хоорай чонунуң бүгү бөдүктери амгы шериг чазаан тайбың чазаабиле солуурун хостаган зоналарның чонунуң деткимчезибиле чедип алыр дээш улуг күжениишкиннерин салып турар. Бо аажок ажыктыг күжениишкиннерин болгаш хемчеглерия чүүлдүг деп санап түрар бис. Тайбың чазаан эң чоокку үеде тургузар апаарэ деп, Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал фронтузунуң төлээлериниң баштыны Чан Буу Кием «Фигаро» солунга берген харыызынга демдеглээн.

Дөрт талының чөвүлел хурылын эгелээрин үзамдыктырарыңче АКШ-тың угландырган хөлелиишкиннери «Мурнуу Вьетнамның деникээринге бодунуң неоколониалисчи тергиндээшкининң хевээр арттырар дээр Вашингтонуңун чүткүүнэ» хереченип турар деп, ол демдеглээн. Ынчаарга Мурнуу Вьетнамны хостаарының Национал фронтузунуң болгаш ВДР-ниң үүрүттарында чаагай күзелдя Чан Буу Кием база катап демдеглээн. «Мурнуу Вьетнамда американнарның шериг-даа база политика-даа талазы-биле байдалды ыка баксыраан. Конгрессте болгаш Пентагонда америк ажылдакчылар бөттары ол херек кырында шынныг, байдалын база ажыы-биле мининген» деп, Чан Буу Кием чугаалаан.

«Бистиң хөрээвистиг чөптүүнге болгаш тиилээрияге бүзүрелдиг, чер кырынга тайбынны болгаш чөптүг чорукту күзээн улустарның эң-сеткил каттыштырылгазынга болгаш деткимчезинге бүзүрелдиг бистиң фронтувус салган сорулгазын эң чоокку үеде чедип алыр дээрзин бодап тур мен», деп, Чан Буу Кием бодунуң харыызын ындыг сөстер-биле доозкан.

Чазакка удур партиялар комитеди

КАРАЧИ. (СЭТА). Демократтыг ажыл-чорудулганың комитединиң Пакистанда тургускан. Чазакка удур сес партиялар ол комитетте киргеи. Комитеттиң программазы болза, чазактың федерадыг парламент системазы болгаш оны хоойлуларны күш чок болдурар дээш демнисел болуп турар.

Хагган

ПАРИЖ. (СЭТА). Экватор Гвинеяның чазаа Санта-Исамбельде португали консул черин хаар дугайында дужаалды берген.

Колониалисчи Португалияга удурланыышкыны чарлаан араб чурттарның шилтиприинге дүштүр ол хемчегни алган.

Аартавышаан

ОТТАВА. (СЭТА). Канада амыдыралдың үнеан аартавышаан. Канаданың статистиктиг бюрозунуң сан-медээлерин ёзугаар алырга, үүрмектеп садар өртектер 1968 чылда 4.2 хуу улгаткан. Ол болгае, совлгу 18 чылдарныңдан эң-не улуу-биле аартааны болган.

ЧИЗЕ ЭГЕЛЗЭН

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Моолда чоннуң болгаш чурттагга фондузунуң чизе-бүрүткели эгелээн деп, МОНЦАМЭ агентилел дамчыткан.

Чизе-бүрүткелиң түүнелиизе чоннуң саны, оон национал составы, эртем-билии болгаш назы-хары тодаратгынар.

УЛАМ ӨЗҮП ТУРАР

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциияның Коммунистиг партиязының хүрээлени декгаамал өзүп турар. Партия биледин солуур талазы-биле кампания чорүп турда чүгле Буш-дю-Рон департаментизинге безин чаа чылдың каш хүнеринде партияга 270 чаа кежигүннерни хүлээп алган болгаш 6 эге организацияны тургускан деп, «Юманите» солуи ыңнаткан.

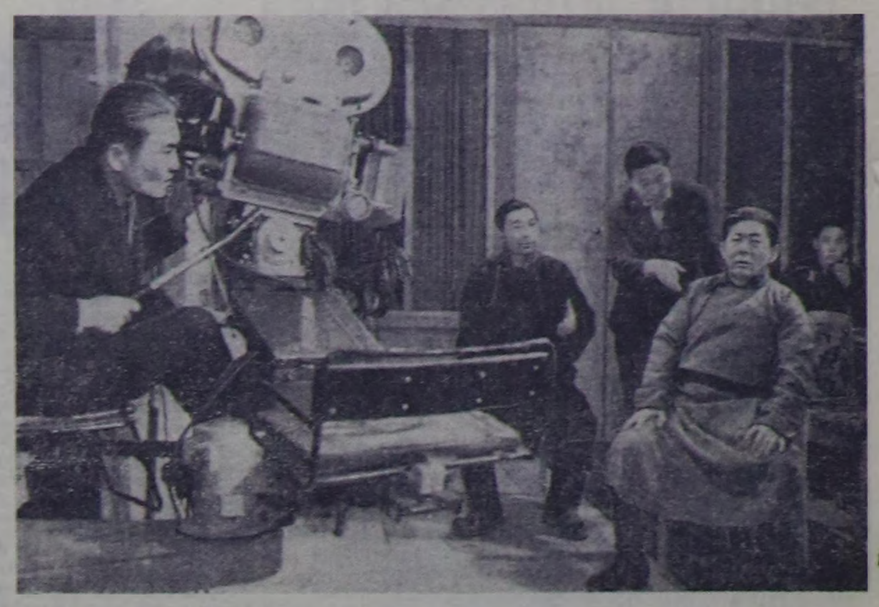
3259 ЧЕТКЕН

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнам улус армиязының зенитчилери Тхайбинь можута америк разведка самолёттуң дүжүр аткан.

ВИА агентилелдиң дыннатканы-биле алырга, Вьетнам Демократтыг Республиканың агаарынга дүжүр аткан америк самолёттуң ниити саны 3.259 четкен.

МАРТТА БОЛУР

РАВАЛПИНДИ. (СЭТА). Ганг хемниң суун хуваажыр дугайында чаа чугаалажыышкынарны Пакистан индия-биле бо чылдың мартта чорудар деп, Пакистанның үлетпүр болгаш бойдус курлавырлар министри Чоудүри медеглээн дээрзин АПП агентилел дыннаткан. Бо чугаалажыышкыннар айтырыгны чөптүг шиитпиргээр арганы тыварынга идегелиг министр илергейлээн.

Моол Арат Республика. Режиссёр Б. Сумху «Чамыт» дээр чаа фильмни тырттырарын найысылаадың киностудиязында доозуп турар. Чаа фильм—детективтиг сюжетке тургускан психологтуг шии-дир.

ЧУРУКТА: студияның павильонунда фильмни тырттырып турары. Солагай талазындан өң талазынче — оператор Б. Дэмбээрэл, шии артизи Н. Дагийрамз, режиссёр Б. Сумху, шии артизи Б. Левай.

В. Мастюковтуң фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Национал хуралга соңгулда түңнели

БАЙР. (СЭТА). КАР-ның Иштики херектер министерствозу КАР-ның Национал хуралынга эртекен соңгудашның соолгу түңнелдерни парлап үндүрген.

Бо сан-медээлерни ёзугаар алырга, Араб социалистиг эвилелден албан ёзузунуң 319 кандидаттары болгаш Араб социалистиг Эвилелдиң соңгулдага бөт-тускайлаң киришкен 11 кежигүннери соңгуткан. 20 депутаттарны соңгуур ужурлуг он соңгулда округтарынга соңгудланы катап чорудар дээн, чүге дээрге, ол округтарга бадыткаан кандидаттар бадылаашкынның нетгеттинер санын ап шыдавайн баргаш.

КАР-ның Национал хуралының соңгуткан депутаттарының аразында Араб социалистиг эвилелдиң Дээди күүсекчи комитединиң үш кежигүнү, 10 министрлер, Араб социалистиг эвилелдиң ТБ-ның 7 кежигүнү, Араб социалистиг эвилелдиң можу организацияларының 6 секретарылары, КАР-ның еске-даа күрүне болгаш хөй-нийтиг ажылакчылары бар.

Рашид Караме—Ливанның премьер-министри

БЕЙРУТ. (СЭТА). Ливанның президентиин Хелу Яфиниң чазаазының дүшкенни хүлээп алгаш, парламент блоктарының болгаш политиктиг партияларның төлээлекчилери-биле сүмелешкен соонда чаа чазакты тургузарын чурттуң көскү хөй-нийти ажылдакчызы, демократтыг парламент фракциязының удурткучузу Рашид Карамеге дээскай. Чазак баштыңчызының азбан-дужаалынга Рашид Карамениң кандидатурazын парламент депутаттарының хөй шуруузу деткээн дээрзин президент Хелу демдеглээн.

1955 чылдан эгелээш Рашид Караме премьер-министрниң албан-дужаалынга чедип удаа томуйладып келген. 1958 чылда ливан улус америк шериг интервенциязынга удур демиселче көдүрүлүп үнген үезинде чазакты ол баштаан. Рашид Карамениң чедиг чаза эргечатыргага 1966 чылдан 1968 чылдың февральга чедир туруп келген. Араб улустуң национал-хосталгалыг демиселиниге удур зиванны база кыдыр ажыглаар дээр империалистиг күштериң орадаажымышкыннарынга удур Рашид Караме хөй удаа туржуп келген.

Чаа премьер-министр израиль агрессиянның үрүктарын узуткаар база Израильдиң дайынзырак болуктериниң талазындан чаа айыылды болдурбас дээш демиселге араб чурттарның эп-сеткил каттыштырылгазын болгаш чаңгыс ээин быжыглаарының талаалакчызы болуп турар.

Кемниг үүлгедиглер

ХАНОЙ. (СЭТА). АКШ империалистериниң Вьетнамда шериг кемниг үүлгединишкиннерин истеп хынаар комиссияның медеглелин ёзугаар алырга, 1968 чылдың декабрьда ужудукчулуг болгаш ужудукчу чок америк разведка самолёттар ВДР-ниң агаар делгемнинче 900 удаа халдаан, ылавылаарга ноябрь айда халдаашкындан 300 катап хөй болган.

Декабрьда АКШ-тың самолёттары 17-деп 19 параллелге чедир районнарже 650, Ханойже 7, Хайфонче 8 удаа разведка ужудуушкуннарны кылган. Декабрьда америк ужар чүүл ВДР-ниң мурнуу можуларын бомбалаарын болгаш бооларын үргүлчүзеп келген. Чоннуң ортузунда хорамча бар болган. Декабрь 9, 24, 27-де америк самолёттар Нгеан можунуң чурттакчылыг суурларын сес удаа бооваан. Декабрь 7 болгаш 19-та Хатинь можуже өртедирер бомбаларлыг 4 контейнерни болгаш 2 ракетаны октаан. Декабрьның 8 хүнеринниң дүргүзүнде Куангбинь можунуң 20 общиналарын 30 удаа бомбалаваан болгаш бооларын.

ВДР-ниң түскай доғуннаашкынынче болган айыыл чок чоруушче халдаашкынын үргүлчүлеп турар америк империалистериниң шериг кемниг үүлгединишкиннеринге шиитпиргээр удурланыышкынны комиссия медеглээн.

Чазылдырыгның уржуктары

БАШИНГТОН. (СЭТА). 1968 чылдың декабрь 8-те Невада штатка чер иштинге ядролуг шенелдени чоруткан соонда радиоактивтиг бүдүмелдерниң тогулгеннинiң түңнелинде АКШ-тың барын талазында 8 хоорайларның районунга ядролуг хереддээшкинниң дыка көвүдээн демдеглеттинген деп, кадык камгалалының америк төлээлекчилери дыннаткан. «Вашингтон пост» солуунуң айытканы-биле алырга, Канаданың Монреаль, Торонто, Оттава болгаш Гамильтон хоорайларынга ядролуг хереддээшкин база көвүдээн.

Декабрь 8-те ядролуг чазылдырыышкын үезинде радиоактивтиг бүдүмелдерниң тогулгенин Курденартаментиниң төлээлекчили бадыткаан.

Редакторнуң оралакчызы Д. О. БЕГЗИ.

Школадан аалчылар

Чаа чылдың эгелээнин таварыштыр Хандагайты ортумак школазының өөреникчилери Торгалыг суурнуң чурттакчыларынга солун концерттиг аалдап чорааннар. Концертти «Өнүктөр» деп чаңгыс көжегелиг комедия-биле эгелээнер. Шииниң чурук класталгазын болгаш идик-хевин таарыштыр кылып алганы ёзи бооп, коруулудериниң сонуургалын хаара тутган.

Ийи-чаңгыстың күүселдезиң база-ла солун болган. Ылаңгыя башкы Ховалыгның, 4-ку классчу Кууларимн, онгу классчы Ооржактың ырлары солун бооп, база катап ырдаарын чон хөй удаа дилеп турганнар.

Бичии артистериниң солун концертиниге өөрүп четтиргенин илереткишаан, өөредилгениге болгаш чурттаалгазыгта чаа-чаа чезинишкинниг болдуруп Культура бажыңының директору Н. Кечил көрүүлериниң өөнүзүнден күзээн.

П. ДАВЫН-ООЛ.

Өвүр район.

ЭТИЛДИГ БЕНЗИНДЕН ХОРАННАЛЫЫШКЫННЫ БОЛДУРБАЗЫ

Этилдиг бензин — бедик шынарлыг кывар чүүл. Оны автотранспортка, а ол ышкаш тракторларга болгаш комбайннарга одаага кылдыр ажыглаар. Частыышкынныг турушту көдүреринде ол этилдиг суук чүүлдем тургустунар.

Этилдиг суук чүүл болза, күштүг болгаш аймылдыг хоран болур. мынчангаш этилдиг бензин база-ла хоранныг чүүлдүг болур.

ЭТИЛДИГ БЕНЗИННИҢ ОРГАНИЗМЧЕ КИРЕ БЭЭРЛ:

Кешти дамчыштыр суук чүүл болгаш бус хевирлиг, тыныш оруктарын дамчыштыр—бус хевирлиг, чем оруктарын дамчыштыр—суук чүүл хевирлиг кирер.

ЭТИЛДИГ БЕНЗИН, организмче киргеш, кешти, тыкар болгаш чем оруктарын анчызындырып кендептейн, аарышлыг болдушкуннарны тыеылдырбайн, ЧООРТУ ЧЫГЛЫП АЛГАШ, ТӨП НЕРВ СИСТЕМАЗЫНГА ХОРАННАЛЫЫШКЫННЫ болдурар.

ЭТИЛДИГ БЕНЗИН-БИЛЕ ХОРАННАНГАНЫНЫҢ ДЕМДЕКТЕРЛ:

Баш аарыр, чем чиир хөөрү чок, үйгу үрелир (удуп шыдавас, коргунчуг, сургенчиг дүштүг), чараа болгаш дер хөй тектүр, салаалары, дылы, карактарының хевыктары сириләэр, аасте өске чүве бар ышкаш болур; аар хорааннаганда—үйгу өскерлир (үйгу чок болур, медээжок коргунчуг дүш дүжээр). Медерелин ышкынар, билбээн чүүлдерин меге байдал-биле көөр, кашты байдалы дүүреннинг аңаар.

ЭТИЛДИГ БЕНЗИН-БИЛЕ АЖЫЛДАП ТУРА ХОРУГДААР ЧҮҮЛДЕР:

Аъш-чемни дажыглаарынга болгаш шыгжаарынга саваларны, харын кырынай арыгнап-даа кааның ажыглаарын; этилдиг бензинни автобустарга, чиик машиналарга, бүгү хевирниң автомобильдериниң кабиназынга дажыырын; этилдиг бензинни улус-биле, азы еске-даа чүүк-биле дажыырын; ажык савага дажыырын болгаш көкал-биле кударын; шимчедикчиниң кезектерин этилдиг бензин-биле чуурун; этилдиг бензин-биле хирленген эт-херекселди будүрүлеиин-даа, чурттагланын-даа бажыңнарынга кургадын, өгааладырын болдурбас; этилдиг бензин-биле хирленген оттуглар чүүлдү, материалдар болгаш еске-даа чүүлдерни печкаларга, изиг демирлерге болгаш плиталарга одаарын; бензосистеманы аас-биле сорарын болгаш үрерин; этилдиг бензин-биле хирленген аъш-чем чүүлүн чемге ахыглаварын; этилдиг бензин-биле ажылдаар черлерге санитар-техниктиг сургаалда чокка киререин; эвилдирикчи шынарлыг кылдыр (ревин хырбазынга, будукка) ажыглаарын, ямзы-бүрү чүүлдерни чуурунга (хепти болгаш еске-даа чүүлдерни), кыпсыр чүүл ышкаш кылдыр (примуска, керосинге, лампага, фонарьга, зажигалкага болгаш еске-даа чүүлдерге), эң ышкаш ажыглаварын клоп, кера-быт болгаш еске-даа чүүлдерни хорааннап ажыглаварын болдурбас.

БАШ УДУР КАМГАЛАНЫРЫ:

Ажыл үезинде бодунза тааржыр тускай хепти, хол хаамын болгаш идикти ыяап-ла ажыглаар.

Этилдиг бензин төктү бергеш хепти чаз хем-биле дораан солуур.

Чемненир мурнунда холдарны баштай керосин-биле, а оон соонда чылыг суг-биле савааннап, арык-биле катай чуур.

Этилдиг бензин-биле холбашкан ажылга кижи хүлээп алырда, медицина көрүлдезин ыяап-ла эртер, оны алды ей болгаш дагыннап турар.

Техниктиг дуваал ажылдарын болгаш септелге кылырлар, автомобильдерге, тракторларга болгаш комбайннарга кывар, чаар чүүлдер кударлар, корбюраторларны тааржырар, ажылчыннарга ажыл соонда дүштү болгаш чунарбажыңны хандырар.

Этилдиг бензин дээн хирленген кешти дихлорминниң 1.5 хуулуг эгилдирииң азы керосинни хевеңге, азы арыг веске аттургеш, ол черни элбекшилдии-биле аттургаш чаар, а оон соонда изиг суг-биле савааннап эки чуп каалгар.

Этилдиг бензин каракче чаштай берге, дораан-на эжиге баар херек.

Бо бүгү баш удур камгаланырының хемчеглерин эки күүсейир болза, этилдиг бензин-биле ажылдаары аймыл чок болур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

ЯНВАРЬ 14-ТЕ

«НАПЫРАЛ»: «Чоргеп биле Мизак» 10, 2. «Ыяакшылдың үш дүңү» 12, 4, 5.50, 7.40, 9.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Чорук чогуурунуң эзерген орук-чирии» (делгем экраннып) 10, 12, 2, 3.45, 5.30, 7.15, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «От, суг болгаш чее хоолнайлар» 3, 6.40. «Кнададан келген кижи» 4.50, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ол мынаар эгелээн» 2. «Сиртаки» 4.40, 8.30, 8.20 шактарда.

КҮЗЭЭННЕРГЕ

Транспорт-экспедиция операциязының болгаш контейнерлиг совртулгениң Кызылда конторазы Ак-Довурак хоорайда диспетчер пунктузунга ажыллазары-биле радист кижи чалап тур.

Ажылдаар күзелдиг кижилер Кызыл хоорайда, Заводская кудумчузунда 30 дугаарлыг бажыңда, септелге заводунуң конторазында КТЭБ-ке, азы Ак-Довуракта диспетчер пунктузунга келир.

редакцияның адреси

Кызыл. Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың. № 3. ТЕЛЕФОННАР. Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи аңы-дыра килизиниң 23-54, культура килизиниң 37-13, көдээ ажыл-агый килизиниң 21-47, үлетпүр килизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуу килизиниң 21-27, информацие килизиниң 20-60, бухгалтериязының 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефоннар болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ханында партияга эргеленнинин (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу), 1). ТС—01050.

Солун неделяда алды катап үнер

БҮГҮ ЧҮРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫНАР!

1925 чылдан үнделгеттингеп

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 15 СРЕДА № 12 (7858).

Өртээ 2 көп.

ЛАТВИЯНЫҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИНГЕ ЛАТВИ СОВЕТ СОЦИАЛИСТИГ РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНГА ЛАТВИ ССР-ниң МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНГЕ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, ССР Эвилелиниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели кайгамчык болуушкун — Латви Совет Социалистиг Республиканың тургустунганының бежен чылы-биле холбаштыр республиканың амыл-чыннарынга, колхозчуларынга, интеллигенциязынга, бүгү ажылчы чоннарынга изиг байыр чедирип тур.

Ленинчи партияның удуртулгазы-биле латыш ажылчын аңгы болгаш күш-ажылчы тараачыннар Россияның пролетариады болгаш күш-ажылчы массалары-биле кады Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгези дээш идепкейлиг демисешпеннер, даштыкы интервентилерден болгаш иштининиң аңгы дайзыннарындан Совет эрге-чагырганы боо-чепсээн холга тутказ камгалаанар. Революстуг тулчуушкуннарның төөгүзүнге латыш кызыл адыгмылар чайынманчак арыннарны киир бижээн.

1919 чылдың январьда тургустунган Латвияның Совет Республиказы Совет чазактың болгаш Владимир Ильич Ленининиң дорт деткимчезин-биле чугула социалистиг чаартылгаларны боттандырган. Латыш улус социал болгаш национал дарладдан хосталган, социалистиг күрүне болган. Ынчалза-даа ол үеде бүгү делегей контрреволюциязы болгаш реакциялыг националисчи буржуазия аныяк совет республиканы боой тудуп каан.

Латвияның ажылчын аңгызы, күш-ажылчы массалары бодунуң шылгаттынган авангарды — коммунистериң удуртулгазы-биле кадыг-дошкун террорнуң, шаамыялдарның үезинде Совет эрге-чагырганы тургузары дээш демиселди уламчылааннар. Совет Эвилелиниң интернационалчы деткимчезиниң ачызында ол эрес-маадыр демисел буржуаз диктатураны думур октаапы-биле доозулган. 1940 чылда күш-ажылчы улустуң эрге-чагыргазы база катап тиилээн болгаш Латвияның Совет Социалистиг Республиказы Совет Эвилелиниң ажы-дүмэ республикаларының ог-бүлезинге кирген.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Латвияның ажылчы чоннары социалистиг чаалап алышкынналарны карак кызыл камгалашкаанар. Республиканың муң-муң оолдар болгаш кыстары бистиң Төрээн чуртувустуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш фашизмге удур Совет Армияның хүрээлекинге дайылдажып турганнар.

Социализмниң байдалдарында советтиг Латвия бүдүрүкчү күштериң болгаш улустуң угаан-бодал амыдыралының нөстүп көрбээн хөгжүлдезин чедип алган. Ол бедик хөгжүлделиг үлетпүрлүг, сайзырақгай көдээ ажыл-агыйлыг, мурнакчы эртем болгаш культуралыг республика болу берген. Дайын мурнунуу-биле деңнээрге Латвияга үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрери 22 катап өскен. Колхоз тургузуушкуну көдээге социал-экономиктиг харылзааларны үндезини-биле өскерткен. Колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказы чылдың-на быжыгып, ховуларның думуктуруу бедип, малдың продуктулуу өзүп турар. Ажылчыннарның, колхозчуларның, интеллигенцияның материалдыг чаагай байдалы сөөлгээ чеп бедип турар. СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин бөттандырарынга, бистиң чуртувусна коммунизм тургузуушкунунга республика төлептиг салыышкынны киирип турар-даа.

Совет эрге-чагырганың чылдарында Латви ССР-ниң чечектелиишкини социалистиг тургузугнуң, ленинчи национал политиканың улуг амыдыралчы күжүнүң, Совет Эвилелиниң улустарының бүзүлбас найырапының болгаш ажы-дүмэ маадыларының ажылдажылгазының артык күштүүнүң чайынманчак херечизи болур. Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга латыш улустуң чедиишкиннери массаларның дайынчы авангарды болгаш организанчызы болуп, ажылчы чоннары совет патриотизмниң болгаш пролетаржы интернационализмниң, марксизм-ленинизмниң идеяларынга бердингенниң ёзузунга кижизидип турар Латвияның Коммунистиг партиязының ажыл-чорудулгазы-биле сырый харылзаалыг.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, ССР Эвилелиниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Латви ССР-ниң ажылчыннары, колхозчулары, интеллигенциязы Коммунистиг партиязының удуртулгазы-биле коммунистиг тургузуушкунуңуң улуг планнарын амыдыралга боттандырар дээш моон соңгаар-даа карак кызыл ажылдаар, Владимир Ильич Ленининиң төрүттүнгенинден бээр чүс чыл болурун чаа-чаа чедиишиннерлиг уткуур дээрзинге быжыг бүзүрелин илергейлеп тур.

Латви Совет Социалистиг Республиказа делгерезин!

СЭКП-ниң дайынчы отряды — Латвияның Коммунистиг партиязы делгерезин!

Бистиң чуртувусна коммунизм тургузуушкунунуң организанчызы болгаш хей-аът кириикчизи—Совет Эвилелиниң ленинчи Коммунистиг партиязы делгерезин!

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ

ССР ЭВИЛЕЛИНИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

„СОЮЗ-4“ КОСМОС КОРАБЛИ ОРБИТАДА

СЭТА-НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

Бөгүн, 1969 чылдың январь 14-те, Москваныбиле 10 шак 39 минута турда «Союз-4» космос кораблин күчүлүг ракета-чедирикчи-биле Черниң кылымал спутнигининиң орбитазынче салып үндүрген.

Совет Эвилелиниң хамаатызы, ужудукчу-космонавт подполковник Владимир Александрович ШАТАЛОВ космос кораблин башкарып чоруур.

«Союз-4» космос кораблиниң орбитазының параметрлери санап каанынга чоок болгаш Черни дескинер үезин 88, 25 минута болуп турар;

Черниң кырындан эң ыраары (апогейге) — 225 километр;

Черниң кырындан эң чоок эртери (перигейге) — 173 километр;

орбитаже ийленчээ—51 градус 40 минута.

«Союз-4» космос корабли-биле ийи таланың идегелдиг радио харылзаазын тургускан. Корабльден дыннадыгларны мегагерцтиң 20,008 частотазы-биле дамчыдып турар.

Ужудукчу-космонавт Владимир Александрович Шаталовтуң илеткелин болгаш телеметриктиг хемчээлдерниң медээлерин ёзугаар алырга, оон кадыкшылының байдалы тергиин эки.

«Союз-4» корабльдин иштинде системалары өйтавында ажылдап чоруур, базыышкын болгаш температура айтып каан хемчээлинде.

Ужудукчу-космонавт Владимир Александрович Шаталов ужудуушкун программазын күүседип эгелээн.

„Союз-4“ корабльдиң командири эш В. А. Шаталовтуң ужудуп үнериниң мурнунда медеглели

Эргим эштер болгаш өнүктер!

Мээң эжим болгаш өнүүм Георгий Тимофеевич Береговойнуң «Союз-3» космос корабли-биле дөрт хонукта ужудуушкун кылган үезинден бээр ийи ай эртти.

Кайгамчык «Союз» корабльдиң шенелдезин үргүлчүлээр деп бедик идегелди меңээ көргүстү. Төрээн чурттуң хүндүлүг даалгазын күүседиринге белен мен. Космос талыгырынче чорутпушаан, мээң мурнумга салган сорулгаларны күүседиринге бүгү күжүмнү болгаш билиимни бээримни Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге болгаш Совет чазакка бүзүредип тур мен.

Байырлыг, эргим өнүктер!

Төрээн черге удавас ужурашкыжеге чедир!

(СЭТА).

ПОДПОЛКОВНИК ВЛАДИМИР АЛЕКСАНДРОВИЧ ШАТАЛОВ

Владимир Александрович Шаталов 1927 чылдың декабрь 8-те Сонгу-Казахстан областың Петропавловск хоорайга төрүттүнген. Оон бичии чораан чылдары Ленинградка эртеп.

Владимир, бичиизинден тура-ла ужар үүлге хандыкшылыг чораан. Шериг-Агаар Күштериниң түскай школазын, ужудукчуларны эге баштай өөредириниң школазын доозган болгаш 1945 чылда ужудукчуларның Качинскиле шериг ужар чүүл училищезинин курсантызы болуп киргеп.

Училищени доозган соонда Владимир Александрович ужудукчу-инструктор болуп ажылдап турган. 1953 чылда Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының хүрээлениинге киргеп. Ол-ла чылын кызыл тук орденнинг Шериг-Агаар Академиязынга киргеп болгаш ону 1956 чылда чедиишкинниг доозган.

Академияга өөредилге соонда В. А. Шаталов Совет Армияның ужар чүүл кезектеринге командир албан хүдээлгелерге ажылдап турган.

1963 чылдың январьда Владимир Александрович космонавтар отрядынга киргеп.

«Союз-3» космос кораблин салып үндүрүп турда Шаталов Георгий Тимофеевич Береговойнуң соруктуу турган.

Владимир Александрович кадайлыг. Оон кадайы Муза Андреевна ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агый министерствозунда ажылдап турар, көдээ ажыл-агый артемнериниң кандидады.

Шаталовтар ийи уругларлыг: оглу Игорь оңгу класстың өөреникчизи, уруу Елена дөртку класстың өөренип турар.

Космонавтың авазы Зоя Владимировна болгаш ачазы Александр Борисович амгы үеде пенсионерлер.

Адазы демир-орук ажылакчызы чораан, 1943 чылда анаа Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан.

(СЭТА).

„СОЮЗ-4“-БИЛЕ КОСМОСЧЕ УЖУП ҮНГЕН СОВЕТ КИЖИ ШАТАЛОВКА ЧААГАЙ МАКТАЛ!

МАГАЛЫГ-ДЫР!

Бистиң Төрээн чуртувуска бо чылдың январьның 14-те күчүлүг чедирикчи-ракета-биле Черниң кылымал спутнигининиң орбитазынче «Союз-4» деп космос корабли салып үндүрген, ону Совет Эвилелиниң хамаатызы подполковник Владимир Александрович Шаталов башкарып чоруур дээрзин радиодан дыннап каан, бистиң хөйжу бригадавыстың малчыннары аажок өөрдү.

— Магалыг-ла-дыр, оолдар! — дээш, өөрээн дүлүүн-биле холумну аажок часкай бергенимин бодум безин эскербейн барып-тыр мен. А өөрүм бааза өөрушкү-биле адыш часкаан турдулар.

— Ам бистиң турлаавыстың кыры-биле-даа ужудуп эртип чыткан бооп чадавас ийли оң —дишкеш, аяс, ак-көк дээрже кайган турдувус.

Бистиң чуртувустуң шылгаранғай эртемденнери шыпаңла хуулгаазын дег чүвени кылып турар-дыр. «Союз-4» корабльди чедиишкиниг салып үндүрген чорук совет эртемниң база бир шылгаранғай тиилелгези-дир.

Бо чаа чылды совет эртем чаа шылгаранғай чоруктар-биле эгелээн. Январь 5-те «Венера-5» болгаш январь 10-да «Венера-6» деп автоматтыг ийи станция Венера планетазже шиглей ужудуп үнүшкен. Ол болза космосту шиңгээдип алырынга бистиң чуртувустуң улуг салыышкыны болур.

Бо бүгүнү бодап келгеш, киноп чайгаар-ла сорук киирип, улам-на күженнишкиниг ажылдакчаазы келир-дир.

Монгуш ЧОЛА,
Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры.

«Чыраа-Бажы» совхоз.

ӨӨРҮШКҮЛҮГ ЭЭП КЕЛИНЕР

Дүүн, Бичe-Бүүра белинче хойларым үндүрүп алгаш, олар доктаап оттай баар-орта ап чораанын приёмникти ажылдадып алгаш, дыннап орумда дамчыдылга хенертен үзүктеп берген сооңда:

«Богун, январь 14-те, Москваны-биле 9 шак 39 минута турда, «Союз-4» космос корабли салып үндүрген. «Союз-4»-тү подполковник, Владимир Александрович Шаталов башкарып чоруур. Космонавтың бүгү байдалы коңгуг экэл» дээн диктордуң күштүг үнүн дыннаап, ол бүгүнү караам-биле көрүп турган ышкам, өөрүй берген мен. «Тоолда дег, магалыг-ла-дыр, эрес космонавт өөрушкүлүг ээп келгин» деп бодал-биле дээрже көрүп-ле, көрүп-ле турдум.

Х. СЕМЧИТ-ООЛ,
«Улуг-Хая» совхозтуң хойжузу.

ДӨЗЭЭР СОРУУМ

Октаргайда ужуп турар «Союз-4» корабльдиң башкарыкчызы Владимир Александрович Шаталов даалгазын эки күүседеккеш, аътталган черинге устуу орандан менди-чаагай дужуп каарын күзеп тур мен, манап тур мен.

Чоннуң үнү хей-аът кирип детпип турза,
Совет кижи даалгазын кылып шыдаар.
Эргек-Дыргак-Тайгазы дег, харап тур мен.
Эрес чоруун, дидим чүрээң — дөзээр сорум!

Монгуш КЕНИН-ЛОПСАН.

ОКТЯБРЬНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

РИГА. (СЭТА). Чартык чүс чылдың мурнунда Латвияның Совет Социалистиг Республиказының тургустунганын дурумчуткен Советтериниң I бүгү-латви съездизиниң эргежи Күруненің академиктиг опера болгаш балет театрынга Совет эрге-чагырганың төрээн черинге тургустунган хүнүнден бээр бежен чылыпга бараан болдурган Компартияның ТК-зының болгаш Дээди Советтиң байырлыг хуралы болган.

ЛКП ТК-ның, республиканың Дээди Совединиң кежигүннери, партияның хоочун кежигүннери, латыш кызыл адыгжылар чорааннар. партия, совет болгаш хөй-ниитти организацияларының, ажылчы чоннарның болгаш Совет Армияның дайынчыларының төлээлекчилери, а ол ышкаш чурттуң аңы-дүмэ республикаларындан, Россия Федерациязының областтарындан, ПУР-нуң Шецин воеводствозундан, ГДР-ниң Росток округундан, Болгарияның Русе хоорайындан латыш улустуң байырлалынга киржирбиле келген төлээлери Совет эрге-чагырга дээш тулчуушкуннарга өлген демиселчилериниң тураскаалыг минута иштинде бут кырынга ыыт чок туруп ёзулаан.

Байырлыг хуралдың хүндүлүг президиумун Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Политбюрозу составтыг кылдыр чаңгыс үн-биле сонгаан.

Латвияның КП ТК-ның бирги секретары А. Э. Воос республиканың ажылчыннарынга, колхозчуларынга, интеллигенциязынга, бүгү ажылчы чоннарынга СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң байырлыг чагаазын номчаан болгаш чыылганнар иштиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Латыш улустуң хосталгалыг демиселиниң төөгүзүнге алдын үүктер-биле кирип ближиттингеп кайгамчык болуушкуннуң дугайында илеткелди Латвияның КП ТК-ның бирги секретары А. Э. Воос кылган.

Ак-көк кудай делгемнинде
Ажык оруун уламчылаан
Шаталовтуң эрезин аар!
Ада-чурттуң алдаржыктаан
Ажылчының эрес оглун
Чамбы диптe магадап тур.
Маңнык-хевис чадып алгаш,
Байыр сөзүн соглеп тургаш,
Изиг ынак уткуп аар дээш
Пээн чонуң манап туру.

Дээди бедик Ленин шыны
Делегейге алдаржыдып.
Чоргаар күштүң туту болуп,
Соруувусту хайыктырдың!
Шүлүкчү А. Даржаанның бо одуруглары Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң төп сүт-бараан фермазының иштилериниң хайыккан сеткилиите үүлдет.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан оң талазыныче): саанчы коммунист М. Санчы-Бадыраа, кадарчы О. Чола, саанчылар О. Севен, О. Дуктуг радиоприёмниктен космостуң чаа маадырының дугайында медээни өөрушкү болгаш чоргаарал-биле дыннап олурлар.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТЫВА АССР-НИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ РАЙОН, ХООРАЙ, КӨДЭЭ БОЛГАШ СУУР СОВЕТТЕРИНГЕ СОҢГУЛДА ЧОРУДАР ДУГАЙЫНДА ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтериниң он бирги чыжыының бүрүн эргези 1969 чылдың март 12-де доостуру-биле холбаштыр база «РСФСР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының край, область, округ, район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтериниге соңгулда чорудар дугайында» РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1969 чылдың январь 10-да Чарлыынга дүүштүр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Тыва АССР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтериниге соңгулданы 1969 чылдың март 16-да воскресеньеде чорудар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. ДИПГА.

Кызыл хоорай. 1969 чылдың январь 13.

ТЫВА АССР-НИҢ РАЙОН (ХООРАЙ) УЛУС СУДТАРЫНЫҢ УЛУС ТӨЛӨӨЛЕРИНИҢ СОҢГУЛДАЗЫН ЧОРУДАР ДУГАЙЫНДА ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң район (хоорай) улус судтарының улус төлөөлериниң бүрүн эргези 1969 чылдың февраль—мартта доостуру-биле холбаштыр база «РСФСР-ниң район (хоорай) улус судтарының улус төлөөлериниң соңгулдазын чорудар дугайында» РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1969 чылдың январь 10-да Чарлыынга дүүштүр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш Кызыл хоорай Советтериниң күүсекчи комитеттери Тыва АССР-ниң район (хоорай) улус судтарының улус төлөөлериниң соңгулдазын 1969 чылдың февраль 1-деп март 10-га чедир үеде чорудар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. ДИПГА.

Кызыл хоорай. 1969 чылдың январь 13.

Улусчу контроль комитединде

КИЧЭЭНГЕЙГЕ ТУРАР АЙТЫРЫГ

РЕСПУБЛИКАНЫҢ колхозтарында, совхозтарында, «Сельхозтехниканың» район салбырында болгаш «Тыва сүт-тудуг» трестиниң организацияларында күш-ажылдың камгалалының айтырыы кандыгыл? ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң 1967 чылдың июль 15-те «Көдээ ажыл-агыйга күш-ажылдың камгалалын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалы үстүнде черлерде канчаар боттанып турарыл? Бо айтырыг талазы-биле чоруткан хыналданың түңнелии республиканың улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалашкаш, республикада күш-ажылдың камгалалы, техниканың айыыл чок болур чоруунуң байдалы багай чоруп турар деп демделээн.

Көдээ ажыл-агый министерствозунуң системазынга 1968 чылда озал-ондактыг таварылга 1967 чылдыкындан ковудээн.

Хоран-хөмкаттар-биле ажылдаар кижилериң ой-шаанда сургавайн, контроль чорутпайн, хораннаан тарааларны батай кадагалап турганының хараазында ыңдыг тараану оорлап, чемге хереглээниниң түңнелинде Чөөн-Хемчиктиң Ленин аттыг колхозунга, «Тээли» совхозка хораннаанган кижилер бар болган.

«Элегес», «Межегей», «Найырал», «Сукпак» совхозтарның, Барыын-Хемчиктиң «Большевик», Чөөн-Хемчиктиң «Октябрь 30 чылы» колхозтарының, «Сельхозтехниканың» Кызыл-Мажалык, Шагаан-Арыг салбырларының септелге мастерскаяларын кышкы үеде кижилериң ажылдаарынга багай белеткээн. Көдээ ажыл-агый машиналарын хар кырынга септеп турарының фактылары бар. Мастерскаяларда ажылдың хөй кезиин хол-биле кылып турар. Ажылчынарның хеп үштүр, чунар черлери болгаш ижер арыг суу чок. Медицина аптечказы, савай, аржыыл база чок. Техниканың айыыл чок болур чоруунуң талазы-биле булуңчугаштар дериттинмээн.

Республикада мал ажылынның фермаларының ажылдакчыларының күш-ажылын механизастаар айтырыг оожум шиитпирлеттинип турар. Көдээ ажыл-агыйда күш-ажылдың механизастаашкынының деңнели Чөөн-Сибирь зоназының ортумак деңнелиинден 10 ажыг катап муду.

Совхозтарның, «Сельхозтехника» каттыжымышкынының будурулгелериниң, «Тыва сүт-тудуг» болгаш мал семиртир трестериниң ажылчыннары база колхозчулар түскай хептербиле багай хандыртынган.

Республиканың көдээ ажыл-агый системазында от салыр 217 черлериниң чүгле 75-жи ажытлаарынга муң-не таарымчалыг кыдыр тургустунган.

Өрт камгалалыныче кичээнгей четпес салдыгаан. 1968 чылда өрт айыылындан болган когарал 43,8 муң рубль четнен, азы 1967 чылдыкындан ковудээн. Хөй ажыл-агыйларда өрт ожуреринниң эргежок чутула чепсектери чок, тургулар черлер чок болганындан өрт өжүрер машиналар будумчуларда тургулаар, чамдык черлерде өртке удур дружиналар тургустунмаан.

Республиканың 59 колхозтарының, совхозтарының чүгле 16-зында техниканың айыыл чок болур чоруунуң талазыбиле инженер ажылдакчылар бар. Оларның халажыр чоруу хөй, чамдыктарның мергежили чавыс. 1968 чылдың 11 айларының иштинде «Элегес», «Межегей», «Тиилелге» совхозтарга йөп-йөп кижи, «УТКА 25 чылы», «Сүт-Хөл» совхозтарга үш чедир кижи халашкан.

Республиканың улусчу контроль комитединиң хуралынга бо четпестерни демделээш, колхозтарга, совхозтарга, «Сельхозтехника» салбырларынга, сүт ажыл-агый организацияларынга күш-ажылдың камгалалын болгаш техниканың айыыл чок болур чоруун акыжидер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылгаш, боттандырып чорударын көдээ ажыл-агый министерствозунга (эш В. Серяковка), мелиорация болгаш сүт ажыл-агый министерствозунга (эш М. Достак оолга), «Сельхозтехника» каттыжымышкынынга (эш М. Абрамовка), мал семиртир трестке (эш А. Градобоевке) даскан.

ХӨЙНҮ КЫЛЫП ШЫДААРЛАР

Партийжи амыдырал

Барыын-Хемчиктиң амылчы чоннары бешки чылдың үшкү чыяын ажыл-агый, культура тургузуушкунунга чамдык чедишкиннер-биле доскаш, дөртки чылче бедик кедүрлүүшкүнүг кирген. Районнуң дөрт бүдүрүлге коллективтери— «Тыва даг-дүгү» комбинат, амыдырал хандырылга комбинады, «Сельхозтехника» каттыжыышкыны, Ак-Довурак АТБ-зи боттарының бедиткен социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде чедишкинниг күүсетмилээн. Ол ышкаш районнуң кедээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери база эки түңнелдерни чедип ап, күрүнеге тараа садарының планныг онаалгазын барып ийи катап, эттиин— 125 хуу, дүктүүн— 110 хуу күүсетнеп.

Үстүнде демдеглеттинген чедишкиннерге районнуң ажылчы херээженнери боттарының төлептиг үлүг-хүүзүн киирген дээрзи чигзиниг чок. Районнуң улус ажыл-агыйының янзыбүрү адырларында шупту 5568 ажылчы херээженнер ажылдап турар. Оларның 700 ажыы «Тыва даг-дүгү» комбинатта, 600 чыгамы тудуг эргелеринде (ол болза бүгү тудугмуларның 50 хуузу-дур), 400-зү кедээ ажыл-агыйда, а улус ортелилге, кадын кемгээлээ шугумунда ажылдап турарларның 70—90 хуузу база-ла херээженнер.

Колдуунда херээженнерден тургустунган Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазының база Ак-Довуракта амыдырал хандырылга комбинадының коллективтери боттарының социалистиг хүлээлгелерин чаа чыл бетинде ажыр күүсеткиизээш, мурнакчыларның санынга киргеннер. Бо ийи коллектив кайызыда тускай шаңналдарлыг.

Районнуң ажылчы херээженнериниң аразында бүдүрүлгениң болгаш хөй-нимти амыдыраяының мурнакчылары улам көвүдеп турар. Оларның иштинде тудуг эргелелиниң сургакчылары Г. Мирюшкова, даг-дүгү комбинаттың машинизи, СЭКП Тыва обномунуң кежигүнү Д. Ооржак, амыдырал хандырылга комбинадының даараныкчылары П. Полозова, Е. Тавакай, аргычы К. Стяжкина, Бижиктиг-Хая фермазының саанчызы, Ленин орденниниң эдилекчизи К. Хәжыт, Ак-Довуран ортумак школаның башкызы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. Тамдын-оол, «Большевик» колхозта ясли-сад эргелекчизи, республиканың Дээди Совединиң депутады В. Шаалы, чүс хөйдан 92—100 хураганны камгалап ап келген «Шекпээр» совхозтуң хөйжулары М. Карбы, О. Чөчекмаа дээш ышкаш бистиң кайгамчыктыг чоргаарларывыс бар.

«Большевик» колхозта аныяк коммунист С. Долгарга удурткан тудуг звенозу бодунуң эки ажыл-херээ-биле аажок сурагжаан. Ук звено эрткен чылын 4 машинага бир гаражты, 50 кижи кирер чунар-башкыны тутkан, 2800 кубометр тудуг дажын белеткээн.

Бистиң районда херээженнер көвүлелдери херээжен чон ортузунга хөй янзы солун хемчеглерни организастап билир апарган. Оларның иштинден ылаңгыя «Большевик» колхозта херээженнер көвүлели (даргазы Александра Кара-Сал) чүгле районда эвес, хөрүн республикада эң эки ажылдыгларның бирээзи. Ук көвүлелдиң ажылының дүрмүлгазы республика солуннарының арыннарынга мооң мурнунда каш удаа чырыттынган. Бо көвүлелдиң ажыл-чорудулгазында онза чүве бүгү-ле организас-массалыг, полит-кижизидилгелиг хемчегларни ол агитквартираларны дамчыштыр чорудуп билир апарганында. Колхозта партия комитеди (секретары эш С. Очур) херээженнер көвүлелиниң практиктиг ажыл-чорудулгазынга партийжи удурткулганы доктаамал боттандырып келгенин онзалап демдеглээр херек.

В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болурунга холбаштыр бистиң районда херээженнер көвүлелдериниң ап чорудуп турар хөй янзы ажылдарының аразында мораль айтырыглары, эстетиктиг кижизидилге чугула черни эзеп келген. Ылаңгыя «Шекпээр» совхозта херээженнер көвүлелиниң «Аалчыны канчаар хүлээп алырыл?», «Хепти канчаар кедерил?», «Культурлуг кижи деп кымыл!» чижектиг айтырыгларга хамаарыштыр агитквартираяар аайы-биле организастап эрттирген диспуттары чонну сонуургаткан.

Кызыл-Мажалыктың Культура бажыңынга эрттирген «Силерге, кыстар» деп тематиктиг кежээ бедик идейлиг деңнелге эрткен. Бо кежээни организастаарынга суурда өртумак школаның башкылары П. И. Шнырова, Н. А. Макаренко онза идепкейлиг киришкен. Ол ышкаш Барыын суурда № 1 агитквартирага Маадыр-ие Мөнгүш Арышпаа-биле ужуражылга кежээзи кончуг солун болган.

СЭКП райкому, өөң херээженнер ортузунга ажыл чорудар кылдызы херээженнер организацияларының ажыл дүрмүлгазын солуштурарынче, дээрге дүрмүлгаңы пропагандалап неп-тередиринче база улуг кичээнгей салган. Чоокта чаа Ак-Довуран хоорайда ясли-садтарга районнуң уруглар албан черлериниң ажылдакчыларының дүрмүлгага солчулгаяыг семинарын организастаан. Ол семинар «Ленинчи ёзу-биле ажылдаар, кижизидер» деп ажыл-херекчи лозуңнуң хөөнү-биле эрткен.

Дүрмүлга солчулгаяыг семинарлар бистиң районга, харын-даа республика ужур-дузалыг кылдыр эртип турар апарган. Ындыг семинар ылаңгыя эрткен чайын «Большевик» колхозка болуп, ында херээженнер көвүлелиниң ажыл дүрмүлгазы-биле танышкан. Бистиң районнуң херээженнер көвүлелдериниң удуртукчулары чоокта чаа комажыс Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозка аалдап барып, ында херээженнер көвүлелиниң ажылы-биле танышып, дүрмүлгазын солушкаш, келген.

Районнуң херээженнер организацияларының ажыл-чорудулгазы шупту-ла бир дески эки, багай чүве чок дээр болзувусса окта шын эвес. Херээженнер көвүлелдеринге партийжи удуртуяга бистиң районнуң чамдык черлеринде ам-даа кончуг кошкак. Ол дугайы херээженнер организацияларының чоокта чаа болуп эрткилээн отчёт-соңгулдалыг хуралдарынга бөлгүлээн шүгүмчүлелдиг саналдарындан илерээн болгай. Херээженнер көвүлелдеринге партийжи удуртуяганы «Тыва даг-дүгү» комбинатта, «Шекпээр» совхозтуң Аяңгаты салбырында парторганизациялар (секретарьлары эштер Ф. Кленов, М. Семис-оол) аажок кошкак боттандырып келген.

Херээжен чонну никитилеге ажыктыг ажылга хаара тударының херээнде ам-даа улуг четпестер бисте бар. Ясли-садтар тудуунуң кончуг оожум темпилиг чоруп келгени — маңаа улуг шаптын болганын демдеглээр. «Барлык» совхозтуң Хөнделең, Аксы-Барлык салбырларында ясли-садтар чок болуп турары-биле чаш уруглар ыг хөй-хөй иелер бүдүрүлгеге кирижип шыдавайн турар. Совхозтуң удуртукчудары эштер Даваа, Чылбак-оол олар бо айтырыгны дарый шиитпирлеэе чогуур.

Бешки чылдың дөртки чылының планныг онаалгаларын шалыпкын күүседир, Улуг Ленинниң төрүттүнген хүнүндэн бээр 100 чыл болурунга төлептиг умуражыр дээш, Барыын-Хемчиктиң ажылчы херээженнери, оларның көвүлелдери ам-даа хөй чүүлдерин кылып шыдаар аргалыглар.

К. АК-КЫС,

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң йиги секретары.

Үстүнде чурукта Чөөн-Хемчиктө СЭКП-ниң XXII съездизи атты совхозтуң шавыпчы саанчызы аныяк коммунист Мөңгүш Алдын-кыс эрткен чылда хүлээлгезин ажыр күүсеткеш, беш чылдың дөртки чылында база-ла бедиткен хүлээлгелерни алган. Комсомолчу саанчы Уваня Ооржак (адаанда) инекгерниниң ажаалда, чөнгерилгезинче кол ничээнгейни салып, ооруу-биле чарышкаш Алдын-кыстан дудак чок хөй сүттү саап дүшээган.

Бо хүнүнде инекгер бызаалап эгелээн. Малдың чаш төлүн менди камгалап алыр соруглга салган саанчылар бызааларны сүт-биле змискиктеп, шыырак деңгилделиг ыылдыр доруктуруп турарлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ

фотозу.

Ийини артыкка алган

«Тээли» совхозтуң Найырал садбырының хоочун хойжуузу Хертек Авазакович Адыг-оол бергелерге белен төрүлбас, кызымак, арга-дүржүлгаяыг малчын. Оөң кыштаа Элезиниг-Ховуда хар чок чыгаа чыдар Хөл-Даанып кадыр мөөстери бөзин бо чылын кылын шугларлы кеттиннипкен. Шнчалзажок хойжуның кодан хою хүр, баштайгылары оодан эгелээн. Бо хүнгерге чедир 61 хөй төрээн, олардан 63 хураган менди алдынган болгаш семис-шыырак доругуп турар.

— Эрткен 1968 чылда төрүүр чүс хойга онаалтыр 105 хураган, бир хойдан ортумаабиле 2,3 кг луң алгаш, социалистиг хүлээлгени эки күүсеткен мен. Ам бо чылын, В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чылыга белеткеннп турар чылда, оөң дудады хүлээлге алыр ужур чок болгай, харын ажырар дээш оралдажыр — деп, Хертек Авазакович сергек чугаалап орар.

Малчынның күзелин бадыткап турар барымдаалар база бар. Ам үеде оөң коданында 18 тонна көк сула болгаш ногаан сиген бар. Олар-белчиир планныг ажыглаттынып турар. Мал чеми концентраттар дүжүртүнүп турар. Хой кажаазы делгем, чылыг. Чаш хураганнар доруктурар черлер белеткеттинген.

Баштайгы олча — 61-ден йиини артыкка апкапы акының эгези. Ам хураган хүнүң-не он-оюу-биле немежир.

А. АДЫГБАЙ.

Бухгалтер учёду

СЭКП Төп Комитединиң сентябрь (1965 ч.) Пленумунуң шиитпирлери бистиң чурттуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга отчёттуу, контрольду, экономиктиг анализти үндезинп-биле акыжидерни неген турар. Ажыл-агыйжыларның бүдүрүлге болгаш сан-хөө планнарының күүселдезинге, курлавырларны чөп ажыглаарынга, ажыл-агыйжы учёттуу бижыглаарынга бухгалтерлер бүгү тала-биле дузалажыр хүлээлгелиг. Оларның ажыл-чорудулгазы чогаадыкчы болгаш тодаргай сорулгалыг болуур ужурлуг.

Коммунистиг партиял, Совет чазак учёт, отчёт болгаш контроль херээн акыжидеринче улуг кичээнгейни салып келген.

Чаңгыс-даа бүдүрүлге, колхоз, совхоз болгаш албан организация тавыштыр тургускан учёт, контроль чонта йитавында ажылдап шыдавас. Бухгалтер учёду болгаш контролю шын тургустунган үлетпүр бүдүрүлгелерде, ажыл-агыйларда, албан организация черлеринде бүдүрүлге болгаш сан-хөө планнары чедишкиннинг күүсеттинип турар.

Бухгалтер кижи сан-хөөнүң янзы-бүрү айтырыгларынга торулбас, бедик билиглиг, ол талазы-биле совет хөөйлуларның ишчилерниң бүдүрүмүү шыңгыы сагыыр база учёттуу, отчёттуу, контрольду, планнаашкынны чорударда тускай дүрүмге чагыртыр ужурлуг.

Экономика, сан-хөө болгаш бүдүрүлге чорудулгаларын эки билир, социалистиг хөреңгини бижыглаар база комгалаар херекке ак сеткилдиг чоруун көргүзүп турар бухгалтерлер бистиң республикада эвээш эвес. Улуг-Хем райпозупуң кол бухгалтери Мария Александровна Дрокина 18 чыл мурнунда Чаа-Хөл райпозунга санакчыга өөренмишаан, ажылдап киргеп. Чылдың-на ол ажылынга мергежип, бодунуң билиин доктаамал бедидип келген. Ол ам 5 чыл улаштыр аңгы-аңгы черлерге кол бухгалтерге ажылдап келген.

Мария Александровна Улуг-Хем райпозунга ажылдап келирде бухгалтер учёду сандаргай байдалга турган, ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуу-биле самчыгдалдар-даа болгулаан таварылгалар бар болган. Эш Дрокина бир-ле дугаарында бухгалтер аппарадының ажылдакчыларының корум-чурумун акыжидер хемчегни алган, ажылдакчыларга шыңгыы негелдени тургускан. Эрги ёзу-биле ажылдап чаңчыккан чамдык ийи, чаңгыс кижилер негелдеге

Школа, өг-бүле, хөй-ниити

Уруглар—бистиң келир үевис. Оларның өөредилгези, кижизидилгези дээш уруглар албан черлериниң калбак четкизи, школалар ажылдап турар. Аныяк өскенни коммунистиг моөу-шынарга хевирлеп кижизидери хөй-ниити ужур-дузалыг айтырыг. Уругларын өөредири, өөредилгениң база кижизидилгениң үре-түнелдии ада-не бүрүзүнүң хуудаа харысалгазындан улуу-биле хамаарыжыр. Школа биле өг-бүлениң харылаазын бижыглаарынга хөй-ниити организациялариның ролюнуң дугайында айтырыгны СЭКП Бии-Хем райкомунуң бюрозунуң база ажылчы чоннар депутаттарының Бии-Хем район Советиниң күүскомунуң шиитпири-биле тускай активке чугаалашкан.

Улус өөредилгезиниң активиниг түгле башкылар, улус өөредилге ажылдакчылары эвес, школага болгаш өг-бүлеге дузалаар чөвүлелдериниң, ада-не комитеттериниң даргалары, ажыл-агый, албан организацияларының черлериниң элээн хөй удуртукчулары саналопаның калбак-биле солушкан. Активке плеткелди СЭКП Бии-Хем райкомунуң секретары Н. П. Өпеш кылган.

Бүтүү-ниитиниң ортумак өөредилгезинче шилчириниң бетинде сес чыл өөредилгезин долуулу-биле боттандырары, өөредилге-кижизидилге чоруудулгазының шынарын бедидери, кичээлдерин әртем болгаш методика талазы-биле бедик дециелге эртирери чугула. Айыткан сорулгаларга үнделзээш, партия, совет, профэвилел, комсомол организациялары, Бии-Хем районнуң хөй-ниитизин школа айтырыныче сагыш салып келген.

В. И. Ленининиң төрүттүгенинден бээр 100 чыл оюнга уткуштур районнуң башкылар коллективтери улуг баштыцчының амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының үлегер-чижээнге база совет улустуң. Коммунистиг партияның революсчуу, дайынчы болгаш күш-ажылчы чаңчылдарынга школачыларны кижизидер талазы-биле ажылды чорудуп турар. Бо өөредилге чылының биргя чартыында 31 класстарда база тус-тус әртемперниң 40 башкылары долу шынарлыг өөредилгени чедип алган. Оларга № 1 школадан Ю. К. Штицына, № 2 школадан В. И. Костенко, Аржаан школазындан Н. И. Абраменко, Тарлагдан Х. Б. Санчай дээш өске-даа энтузиаст башкылар хамаарыжыр.

Школа биле өг-бүлениң аразында харылаазаын бижыглаар талазы-биле чамдык ажылдарны Туранның № 1, Аржаан ортумак школаларында чорудуп турар. Чүгле Туранда школага болгаш өг-бүлеге дузалаар 33 чөвүлел тургустунган. Чөвүлелге бижыглаттынган башкы ооц ажылын башкарарынга киржир. 1963 чылдан бээр организацияларның хөй кезинге «Школаның үнүн» чыл санында 4 катап үндүрүп, ада-пелер болгаш өөреникчилер-биле созуп хемчегларин ап чорудуп келген. Чайгы дыш танылга үезинде барык шупту организациялар уруглар-ны Кызыл, Абакан, Красноярск хоорайларже, Шушенскоеже, Чагытайже, Дус-Хөлче экскурсияладып турган.

Уруглариың өөредилге-кижизидилгезинге, школаның материалдыг базазының бижыглаарынга бүтү талалыг дузаны «Кызыл тараачын» колхоз (даргазы П. В. Астафьев) коргүзүп турган. Школачыларның өөредилгезин хүн бүрү контрольдаарын чедип алган.

Районда үш ортумак, 5 сес чыл, 7 эге школа, түүне хандырылгалыг 5 интернат, колхозтуң болгаш ада-пепиң күсели-биле 3 интернат ажылдап турар. Интернат бажыңнарының чамдызы тар, бичии. Ылаңгыя «Искра» колхозтуң баштаар чери интернат кылдыр таарымча чок бажыңны тускайлап берген. Келир өөредилге чылында Шивилиг суурга эге школа ажыдар, ол ышкаш Аржаан ортумак школазынга интернат пемей тударынче амдан эгелеп сагыш салза чогуур.

Бии-Хем районнуң хөй-ниитизи, школа коллективтери өөредилге-кижизидилге ажылының талазы-биле чамдык хемчегларин ап чорудуп келген-даа болза, бүгү-ниити өөредилгезиниң Хоойлузу соолгу үш чылда күүсеттинмээн, пйи чылчыларның саны хөй, өөредилгениң дециели чавыс.

Школа назылыг уругларның учёдун чорудуп турары будалчак. Ылаңгыя Туранның ортумак школаларында. Аржаан школазында учёттуг багай чоруткаиы хыналдадан илерээн. Ооң түүнелинде өөреникчилерниң үнүп, киреринин документилери чок, ооң туржук «Оок» ышкаш кодээ Советтериң учёдунда школа пазылыг чамдык уруглар кирбейн барган фактылар бар. Ол кодээ Советтиң девискээринде чурттап турар малчын Маскыр-оолдарның үш уруу школаже барбаанын илерээн. Ада-пепиң харысалга чок чоруунуң уржуу бичии уругларны берге байдалга тавар-рыштырар часкан. Эртиен чылдың ноябрь 5-тен 11-ге чедир ук ада-не уругларын ээн катташ, арагалап чоруп турда, 7,9 харлыг ийи школалы Чкаловкада торелинче аътыг чоруткан, үшкү өөреникчи Тарлагже, артыкаи ийи бичии уруглар соокка доңганынган аараап. Шак мындыг сагыш човавас, эриг сеткил чок чоруктуу хамаарыжыр турар организациялар канчаар коргенил?

Бүгү-ниити өөредилгезиниң дугайында Хоойлуунуң күүсеттинмейн турарының чылдагаапы болза бүгү-ле хөй-ниити организациялар ук айтырыгны кичээнгейден чайлатканы болур. Школага өөренир ужурлуг элээди уругларны чамдык ада-пелер өөредилгеден чардыктырып. харын ажылчын күш кылдыр ажыглап турар фактылар бар. Чижээ: 1954 чылда торүттүнген Сергей Мартыкайны үш чыл улай өөретпээн. Ада-пеэн аралап чоруп турда, оглуу оларның орнуида ажылдап турар. Мындыг фактыны кодээ Совет даргазы, совхоз директиязы, ажылчын комитеди болгаш партия организациязы билбейн турар бе? «Тиилелге» колхозтуң малчыны, коммунист Салчак Логудбай 6-гы классчы оглун өөретпейн турганын үү деп тайылбырлаарыл?.

Районо, райкүүскомпуң назы четпээннер талазы-биле комиссиязы бүгү-ниити өөредилгезиниң Хоойлузун контрольдавайн турганы ол болур.

Өөредилгениң шынары кол айтырыг дээрэи биидипгир. Ыыдыг турбуше район школаларында, ылаңгыя № 1, 2 база Аржаан школаларында өөредилге дециели үүге чавызаанын? Ада-пелерниң сула, сагыш човаг чок чоруундан ацгыда, школа коллективтери, чүпүң-даа мурнунда школа удуртукчулары, кошкак ажылдаан деп активке чугаалашканы чоптуг. Чижээ, Хадың сес чыл школазының директиязы (ви Зверев) коллективтиң мурнуига педагогика талазы-биле кандыг-даа сорулга салбаан. Башкыларның ажылынга контроль кошкак, чамдык директорлар, өөредилге эргелекчилери ничээлдерге кончуг ээлээш олуржуп турар. Бо бүгүниң түүнелинде колкол эртемперге өөреникчилерниң билии чавыс болган.

Кошкак өөреникчилерге дузалаары, тус-тус уруглар-биле башкыларның ажылы, кичээлдерге шак-үеин чеп ажыглаары, немелде ничээлдер чорудары ышкаш хемчегларин кошкэтпас. Өөредилгениң шынары чавызаанының база бир чылдагааны—ада-не комитетери, школага дузалаар чөвүлелдер, профэвилел, партия, совет органнар боттарының ажылының үүн чаңгыс аай сорулгаже — өөредилге-кижизидилге ажылын экижидиринче уғланбаганы болур деп активке саналп.

Школага дузалаар чөвүлелдериң ажылының талазы-биле Бии-Хемде, ылаңгыя Туран хоорай хөй-ниитизинде чамдык дуржулга бар. Бо өөредилге чылында оларның чамдыызының ажилы сулараап. Сорулга чүл дээрге, өөредилге-кижизидилге ажылының дециели бедидери болур. Хамыктың мурнунда ада-пелериниң кижизидилгезинче хамаарышкан ажыл-агыйлар, организациялар сагыш салыр ужурлуг. Арагага хандыкшымыр, уругларын өөредиринден ойталаар, школа-биле харылаза чок ада-пелерни хөй-ниити оюп эртпес ужурлуг. Башкының хууда харысалгазын, ооң билиниң бедиин, амыдыраадан чыдып калбазып, бүгү-ле мурнакчы чүүлдериң пептередикчиин болуруи кажан-даа уттуп болбас бис.

Бүгү-ниити өөредилгезин боттандырары, өөредилге-кижизидилге ажылының шынарын бедидери. В. И. Ленининиң төрүттүгенинден бээр 100 чыл болур оюнга уткуштур алган хүлээгелерни күүседири Бии-Хемниң улус өөредилге ажылдакчыларының, хөй-ниити организацияларының мурнунда турар даярын активке саналп берген эштер ЗВЕРЕВ (Хадың школазы), ТАРАСОВА (Аржаан школазы), САРАСКИНА (№ 1 школа), НАМЧЫЛ-ООЛ (Суп школазы) ЛИХТИН, ЛЕВЧЕНКОВ, СЕЛИНА, ШЫЫРАП дээш өскелер-даа тодаргай чугаалаанар.

Б. ДИРЧИН.

ЧУРУКТА: Бии-Хем районнуң Туранга боол эрткен улус өөредилге активиниң бөлүк киржикчилерин (солагай талазындан оң талазынче) Н. В. Селина, Е. П. Тарасенко, П. В. Астафьев, К. И. Макарова, Н. А. Земцова болгаш С. А. Шыырап олар № 1 школаның ленинчи өрээлинде турлар.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

делегей бо хүннерде

Пролетаржы интернационализмниң принциптеринге шынчы

СОФИЯ. (СЭТА). Богун Совет Эвилели эң-не күчүлүг социалистиг күрүне, а Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы политика болгаш организас талазы-биле агээртинмес дуржулгалыг, алдаржаан чаңчылдарлыг, делегейниң коммунистиг шимчээшкининде эң-не салдарлыг партия болуп турар деп, Г. Боковтуң «Шылгаттынган күш» деп түүлүнде чугаалаан. Ук түүлду «Работническо дело» солунга парлап үндүргеи. Совет Эвилели тайбыңның салым-чолупга, демократия болгаш социализм дээш, национал хамаарышпас чорук болгаш социал депшилге дээш демисежип турар улустарның демиселиппге күүчүл.г салдарны чедирип турар деп, автор бижээн.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш Совет күрүнепиң бедик алдар, хүндүзү төөгү талазы-биле тургустунган түүл-дүр. Ол дээрге, империализмге удур СЭКП-ниң хөй чылдарда чорудуп келген тулчуушкуннарының, социализмниң тинлелгезинге совет улустуң кылган ажок улуг ажылының түүнели-дир. Чогумна харын Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы марксисчи-ленинчи теорияны практикага эң-не баштай боттандырып эгелээн болгаш ону чайыннандыр боттандырып, делегейде баштайгы социалистиг күрүнени капиталистиг хүрээлээшкининиң байдалдарында тургускан. Совет Эвилели петтинмээн оруктар-биле чоруп, экономика болгаш нитилел тургузуунуң чаа хевирлерин дилеп тыпкан. Ол дээрге, онаа берге ажыл-херек болган, ону түгле Ленининиң дадыктырып, кижизинткеин партил, чүгле улуг совет улус боттандырып шыдаан. Совет Эвилелиниге социализм тургузуушкуну империалистиг интервенциялың, экономиктиг бүзээлээшкининиң, политиктиг ыйышкынының болгаш дипломаттыг пүгүлдээшкининиң байдалдарында, өжээннешкек байдалга боттанып турган. Ол бүгү турзажок, СЭКП болгаш Совет Эвилели бодунуң делегей хүлээлгезин чайгылыш чокка күүседип келген болгаш күүседип-даа турар, коммунизмниң түгун бедик түдуп, марксисчи-ленинчи теорияны хөгжүдүп база байыдып турар. Чогум-на харын ооң ужурунда СЭКП-ниң Совет Эвилелиниң дуржулгазы болгаш үлегер-чижээ үнелеп четпес интернационалчы ужур-дузалыг болуп турар.

Пролетаржы интернационализмниң принциптеринге шынчы Болгарияның Коммунистиг партиязы Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга, делегейде баштайгы социалистиг күрүнеге аку-дуңма эң-сеткил каттыштырылгазын илергейлеп турар. Совет Эвилелиниге, СЭКП-ге хамаарылга шылгаттынган күш, ёзулуг интернационализмниң кол шын түүлдери, коммунизмниң херээнге бердинген чорук болуп келген болгаш болуп артып-даа турар деп, түүлде демделээн.

Социализм чурттарында

ОРУС ДЫЛДЫ ӨӨРЕНИП ТУРАР

Болгарияның чону сес миллион кижи, ынчаарга 800 мун ажыг кижи орус дылды өөренип турар.

БТА агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, орус дыл чуртта эң-не сурагжаан дылдарның бирээзи болуп турар. Ортумак школаларга орус дылды алды чылла, а дээди өөредилге черлеринге чыл ажыг үеде өөренип турар. Республикада сес гимназиягa башкылаашкынны чүгле орус дылга чорудуп турар. София университединде болгаш Велико-Тырново хоорайда башкыларның дээди институдунда орус дылдың башкыларын белеткээр кафедралар бар.

ХООРАЙ КӨЖҮП ТУРАР

Румыниянның Оршова хоорайының 200 чурттакчылары бо чылын чаа бажыннарже көжүп кирген. Дунайда, Демир хаалганың чанында, күчүлүг гидроэлектростанцияның тудуу-биле холбаштыр хоорай чаа черже көжүп турар. Эрги Оршованың турар черинге хөл тургустунар.

ХҮН АЙТЫРЫЫ — ИДЕОЛОГИЯНЫҢ БОЛГАШ КУЛЬТУРАНЫҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ

ПКАП-нин Вроцлав комитединиң племуму Алаккы Силезияга культураны хөгжүдер болгаш нептередир дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Пленумга чүве чугаалап тургаш, ПКАП ТК-ның секретары С. Ольшовскийнин демделээни болза, партия культура айтырыгларынга хөй кичээнгейни салып турар. Бо талазы-биле партияның идейлиг ажыл-чорудулгазын ПКАП-ниң V съездизиниң шиитпирлеринде айыткан дээрзин ол демделээн. Ол ажыл-чорудулганың үш кол угланыышкыны мындыг: улустуң патриотчу депшилгелиг чаңчылдарының ёзузунга хөй-ниитинни кижизидери, чуртка социализм тургузуушкуну-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээри, интернационализмниң ёзузунга, ылаңгыя Совет Эвилели-биле найыралдың болгаш акы-дүңма кады ажылдажылганың ёзузунга хөй-ниитинни кижизидери.

В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга белеткел бо чылын өгелээн деп, С. Ольшовский демделээн. Бо белеткел бүгү партияның ленинчи идеяларны шингээдип алырынга эки үнелезин болур. Бо болза партияның болгаш бүгү улустуң идейлиг кижизидилгезиниң чугула фактору-дур.

ТРАКТОР ТУДУГЖУЛАРЫНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Чехословакия амгы үениң ийи марканың 75 болгаш 80 ааът күштүг «Зетор» тракторларын әртеен чылда делегей делгелгелеринге болгаш ярмаркаларга көргүскен. Ук тракторлар техниктиг болгаш экономиктиг шынарының талазы-биле бедик үнелээшкинии алган.

«Зетор» тракторлар хөй чурттарда калбаа-биле сураган. Чыл бүрүле чехословак трактор тудугжулары бүгү продукциязының үштүн ийи кезии хиреэин 80 ажыг күрүнелерже чорудуп турар.

БЕРЛИН — ГДР-НИҢ РАДИО ҮЛЕТПҮР ТӨВҮ

Герман Демократтыг Республиканың пайысыллалынга бүдүрген радио аппаратуразын дашкаар үндүрери чыл түдүм-на улам ковудеп турар. Чыл бүрүде Берлинге чартык миллион ажыг телевизорну, республикада үндүрүп турар транзисторлуг приёмниктерниң 90 ажыг хуузун, кабель үлетпүр продукциязының 70 хуузун бүдүрүп турар деп, АДН агентилел айыткан.

Берлинниң электротехниктиг үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринде 60.000 хире ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар ажылдап турар.

ЧАА МАГИСТРАЛЬ

Югославияда Белград —Бар аразында демир орук тулуунуң чугула ужур-дузазын үнелеп турар. Ол орук Адриатика далайның әринде чоокта чаа ажыглалга киирген порт-биле найысылалды харылзаштырар. 500 километр узун дурттуг орукка 258 тонельди болгаш 217 ковүрүгнү тудар. Делегейде ындыг оруктуң тыптыры чегей-ле бөөр. 500 метр узун дурттуг эң улуг ковүрүгнү Кантон хемге тудар. Ол ковүрүг болза, Европада эң улуг ковүрүглериниң бирээзи болур.

(СЭТА).

Чедиишкиниг халдаашкыш

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг нүүтөриниң отрядтары Меконг хемниң шынаазында Каихода эң улуг америк шериг-агаар баазазынче халдаан. ЮПИ агентилелдиң Сайгонда корреспондентизиниң дыңнатканы-биле алырга, наш минутада үргүлчүлээн тулчуушкуннуң түүнелинде баазаны камгалап турган америк кезектер 20 ажыг кижизин өлүртүп база балыгладып когараан. 18 вертолёттуу узуткаан болгаш үрегдээн.

Дүшкүүрлүг чорук күштелбишаан

КАИР. Хөй солуннар Иордания-биле аткылажышкынны соксаткан шугумда дүшкүүрлүг чоруктуң күштелгенин дүвүрээзин-биле демделеп турар. Чижээ, Каирнин «Аль-Ахрам» дээр эң улуг солуну Иордан хемниң шынаазының соңгу талазында израиль шеригларниң мөөнелген дугайын дыңнадып. Израиль Иорданията удур «калбак дайынчы хемчеглерни» чорудар бодап турар дугайын Каирде келген дыңнадыглар херечилеп турар деп демделээн.

«Аль-Фатах» деп палестина организациияның Амманга парлап үндүрген дыңнадыынга ол хемчегниң сорулгазы болза, Иорданияда турар ирак шеригларге болгаш палестина партизаннарның баазаларынга согуушкунну тавар-рыштырары болур деп шуут бижээн.

«Фронт кезектерин сургаар» сорулга-биле Израильдин камгалал министри Моше Даянның болгаш кол штабтың начальныгы Барлевтиң аянчоруунуң дугайында Франс Пресс агентилелдиң корреспондентизиниң Тель-Авивтен ыыпнадыы моон-биле холбаштыр кичээнгейни бодунче көрүндүрүп турар.

Иордания-биле аткылажышкынны соксаткан шугумга соолгу неделяның дургузунда израиль агрессорларның чепсектиг чоңгээни чээрби удаа кылганы Израильдин пайызырак чоруунуң күштелген дугайын база херечилеп турар.

(СЭТА).

ДАЙЫНЧЫ ЧОРУДУЛГА

БЕЙРУТ. «Национал хосталга» деп палестина организацияның партизаннары январь 11-де Тивериад хөлден мурнуу талаже Гешер районга чоруткан дайынчы хемчегларниң түүнелинде 11 израиль солдаттарны олүрген болгаш балыгладаан. Бо дугайын ол организацияның командылалының ында парлап үндүрген дыңнадында чугаалап турар.

Чөвүлелдерниң дуржулгазындан

Туранның № 1 школазынга школага болгаш өг-бүлеге дузалаарының чөвүлелдери 1963 чылда-ла тургустунган. Эрткен үе дургузунда ук чөвүлелдер школаның өөредилге-кижизидилге ажылынга улуг дузаны көргүзүп келген. Хоорайның 33 организациязынга чөвүлелдерни тургускан.

Бистиң ажылывыстың дуржулгазындан чамдык түүлдерни өске эш-өөрлер-биле солчуру күзенчиг. 5-тен хөй өөреникчилиг организация бүрүзүнге чөвүлелди тургузар. Организацияда 10 чедир өөреникчи бар болза, бир организакчыны томуйлаар, профэвилел комитедин дамчыштыр бүгү ажылды ол кижи удуртуп башкарар. Ук ажылды харыылаар кижилериниң саны өөреникчилериниң санындан хамаарыжыр. 30 өөреникчилиг организацияга—3, 50 өөреникчиге—5, өөреникчи саны 100 кижи чеде бээр болза—7, 100-тен хөй өөреникчиге 11 кижини соңгуп ап болур. Ажыл хуваалдазын класстар аайы-биле: эге, 5—7 пйикпе, 8—10 класстар кыдыр үлеп болур.

Тус-тус организацияларда азы ажылагыйларда чөвүлел бүрүзүнге школадан бир башкыны быжыглаан. Ажылды башкарарынга ооң киржилгези улуг. «Школаның үнүн» хана солуннуу чөвүлелдер улдуннар аайы-биле доктаамал үндүрүп келген. Оон аңгыда ада-пелериниң, өөреникчилериниң хуралдарын, ол ышкаш пиити хуралдарны чугула деп көргенде әртиирер бис. Экп өөреникчилерни хөйүң мурнуидан мактаары, шаңнаары база кижизидилге ужур-дузалыг.

Чөвүлелдериниң база бир эки түүлү уругларыиың чайгы дыштанылгазын эки организастап турганы болур. Организациялар боттарының күсели-биле уругларны ынай-бээр экскурсиладыр ажыл пептерээн. Чаңгыс, пйи неделяның дыштанылга лагерин Ус хемге харылзаа белдирп 1967—68 чылдарда организастаан. Районнуң харылзаа белдирп (начальныгы Ф. П. Штицын, чөвүлел даргазы Н. А. Земцова) ада-пелерниң-даа, өөреникчилериң-даа кижизидилгезинче уғланган хемчегларни ап чорудуп турар. Бо организацияга бөлүгүмнер база ажылдап турган.

Районнуң амыдырал хандырылга комбинады уруглар кижизидилгезинче ада-пелерни хөара тудуп турар. Өөредилге чылынга белеткел үезинде ук комбинат школага улуг дузаны чедирип келген. Бо өөредилге чылында район эмпелгезинде чөвүлелдиң ажилы дээредээн. СЭКП райкомунда, мал эмпелгезинде, ажаалга кассазында, культура клубунда чөвүлелдериниң ажылы экп. Аңаа хамаарыжып турар уруглариың өөредилгези 100 хуу.

Бо өөредилге чылының баштайгы чартында өөредилге-кижизидилгелиг ажыл талазы-биле бистиң чедирп кылбайн барган түүлдериивис хөй. Артыкаи хуусаада школа-биле харылзааны бижыдарынче чөвүлелдерни хаара тудар бис. Школаның мурнунда турар тодаргай сорулганы чедип алырынга өөреникчиниң ада пези, оларның ажылдап турар коллективп калбак киржилгелиг болур ужурлуг.

К. МАКАРОВА,
Школага болгаш өг-бүлеге дузалаар чөвүлелдиң даргазы.

САГЫШ САЛЫР БОЛЗА

Туранның № 2 школазының ада-не комитеди башкылар коллективиниң ажылынга чогууру-биле дузалап келген. Уругларың өөредилгези, интернатта чурттап турар байдалы-биле таныжып турар бис. Школаны чаа өөредилге чылынга белеткээринге ада-пелер база киржип турар. 1968—69 өөредилге чылынга школа септелгезинге «Искра» колхозтан, Ленинкадан, Билелигден база Туранның сүт-бараан фермазындан ада-пелер кээп дузалашкан. Көк-оол, Кызыл-Уруг, Биче-оол (Ленинкадан), Кунгаа Бора (Өөктен), Севил Маады, Евдокия Байкара, Баян (Билелигден), Елена Серет-оол (Туран фермазындан) ышкаш ада-пелер школаның доктаамал дузалакчылары апарган.

Школадан ыракта турар фермаларның саанчылары, малчыннар школага бо-ла дузалажып турда, Туранның бодунда чурттап турар ада-пелер кандыг-даа хемчегге киришпейн турары черле таарымча чок.

Бо өөредилге чылының эгезинде ада-не комитедин чаартып соңгаан. Комитеттиң составында 15 кижи кирип турар. Оон бээр комитет 3 катап чыылган. Аңаа колдуунда өөредилгези кошкак, чуруму сула уругларың ада-иезин чалап, чугаалашкан бис. Бешки классчы Володя Дончут-оолдуң өөредилгези, чуруму кошкак турда-ла, аласы школага чаңгыс-даа келбээн. Ол ышкаш Александр Кол биле элээн каш катап беседалашкан бис. Өөреникчиниң чурумун экижидиринче неэи Кол ам-даа чогуур сагыш салбайн турар.

Ада-иеиниң ниити хуралын чыл эгезинден бээр 2 удаа чыылдырган. Ырак одарларда, фермаларда малчыннарны чыып алыры берге айтырыг. Ылаңгыя Ленинкала чурттап турар ада-пелер хуралдарга кончуг ховар кээп турар. Бистиң школада бо өөредилге чылында интернатты ажыктан. Интернатты ажыдарынга «Кызыл тараачын», «Искра» колхозтар изепкейлиг киришкен.

Бирги чартык чылда школаның өөредилге хуузу эртеен чылдаазындан чавыс болган. 302 өөреникчиден 44 кижи багай өөренген. Ол чүнү көргүзүп турарыл дээрге ада-пелер болгаш комитет башкыларга чедир дузалавайн турарын хереченлеп турар-дыр. Уруунуң азы оглунуң башкызы-биле харылзажып турарга өөредилге-даа, чурум-даа эки болурун амыдырал бадыткап турар. Чижээ, Ээрбекте малчын Биче-оол Ховалыгның уруу Ховалыг Оюмаа 10-гу класста эки өөренип турар. Сюрюн-оол Долзат база эки өөренип турар. Ооң авазы «Хадың» колхозтуң мурнакчы саанчызы.

Бистин Туран сүт-бараан фермазында школага болгаш өг-бүлеге дузалаар чөвүлел бар. Ону удуртурун меңээ дааскан. Школаның ада-не комитеди-биле, школа директизы-биле доктаамал харылзаа тудуп, херек апарган таварылгада ада-пелерни кичээлдерже чалап турар бис. Бистиң чөвүлелге быжыглаан башкылар Д. Ф. Шатохина биле Т. М. Сидоренкова фермага үргүлчү кээп, саанчылар-биле беседалажып, хана солун үндүреринге дузалажып турар.

Туран сүт-бараан фермазының эргелекчизи эш Доронин школа херээнге эки киржилгелиг, уруглар кижизидилгези дээш сагыш салган чоруур кижи. Ферма № 1 школаның школага дузалаар чөвүлели (даргазы саанчы Балаңова) база бар. Пйи чөвүлел бот-боттарывыска дузалажып, демвежип ажылдап турар бис. Аңаа кижи бүрүзүг уругларының өөредилгези дээш сагыш салыр болза ажыл-херек түүлден артык бүдүнгүр болуру чугаажок.

С. ШЫЫРАП,
саанчы, № 2 школаның ада-не комитединиң даргазының оралакчызы.

Улусчу контроль

УЕ НЕГЕЙ БЕРГЕН

Улуг-Хем районнуң девискээринде хар улуг дүшкен, чамдык үелерде ам-даа чаггылап кээп, соок дыңзып турар апарган. Колхоз, совхозтарда мал чеми хиреліг, саваи дээш ышкаш бодуун чемнер чамдык ажыл-агыйда эвээжеп турар. Ынчангаш мал ажылынга харыысалганы улгаттырары ажыл-агыйларның удуртукчуларының, мал ажылының тускай артемниглериниң болгаш малчыннарның чаа аргаларыны тып, күженнишкининг ажылдаарын үе иегей берген.

Районнуң улусчу контроль комитеди мал ажылының тускай артемниглериниң киржилгези-биле «Пойырал» совхозтуң Кара-Тал салбырында пиитпиниң малының ажаалдатежээлгезинге хыналданы чоруткаш, түүнелии комитеттиң хуралынга чугаалажып көргеп. Салбыр кыштаглаашкынга белеткел чок киргеп, кажаалар чылыглаттынмаан болгаш бода малдың кажаазы чедиишпес, күжү кошкак малга немелде чем бербейн келген. Салбырда бода мал назыхар аайы-биле үстүпмээп. Хунажыннар, казыра, молдургалар, бызаалар улуг инектер-биле холушкак хевээр. Кадарчылар Мартыгыр, Намзырай, Бурбү, Кууртук оларда пиитизи-биле арыш бакыраап 63 баш бода мал бары хынаядадан илерээп. Кадарчы Деңгээзин малдың ажаалдазын, кададын харыысалга чок, багай чорудуп келгени-биле малдың хөй кезии арып бакырааи болгаш 21 баш бода мал өлген.

Салбырның бода малының бригадири Эрес-оол, зоотехник Бичелек олар коданнарга барып турза-даа малдың кандыг турарын, ажаалда-тежээлдезип хынап корбейн, кадарчыларның тайылбырларыга бүүреп турганнар. Деңгээзиниң харыысалга чогу-биле өлүрген малының чамдыызы одарлардан тывылган. Кыштагларда байдалдарны салбырның эргелекчизи Даваа бригадирниң дыңнадыларына шынзыгып, кадарчыларның ажылдап, чурттап, ниитиниң малының ажаалда тежээлдезин канчаар чорудуп турарын сонуургавайн келгени комитеттиң хуралынга илереттиптеп.

Кышка үткүштүр белеткелдерни чогуур үезинде кылыр, кыштаглаашкынны организастыг эрттирер дугайында совхозтуң директизязының, парткомпуң айтышкын сүмеэни салбырның удуртулгазы, партия организациязы болгаш мал ажылының тускай артемниглери күүсетпээп-биле салбырда байдал дүвүрээзиниг апарганы хынаядан көзүлген. Салбырның төвүнде сүт-бараан фермазында мал чеми, одаар чүүл үзүлген, бызаа кажаалары соок, малды чылыг сүт-биле суттарбайн турар.

Кыштаглаашкынны харыысалга чок чорудуп турары, ажаалда тежээлдеии бакырадып, хөй бода малды хорамчага таварыштырганы дээш салбырның эргелекчизи Сат Даваадың, зоотехник Шарапин Бичелектиң айда алыр ажыл төлевирни тырттар дугайында комитет шиитпир үндүрген болгаш харыысалга чогу-биле хөй мал өлүрген Түлуш Деңгээзиниң болгаш бригадир Сүтер Эрес-оолду харыысалгага киирерии совхозтуң директизязына комитет сүмелээн.

Д. АРАКЧАА.

СОВЕТ-МООЛ НАЙЫРАЛ КЕРЭЭЗИНИҢ 23 ЧЫЛ БОЛГАНЫНГА

КЕЗЭЭДЕ КАДЫ

Совет болгаш моол улустарның аҢы-дүңма найыралының үндезинин улуг Ленин болгаш моол улустуң алдарлыг оглу Сухэ-Батор салган. Ол найырал дээрге ийи бүрүнелерниң аразында аналаа найыралдыг харылаа эвес, а улустар аразында аҢы-дүңма найыралдыг харылзааларның чаа хевири, социалистиг чурттарның улустарының аразында амгы үеде монге харылзааларның эгези болган.

Совет Эвилелиниң болгаш Моол Арат Республиканың баштайгы документизи болза 1921 чылдың ноябрь 5-теги совет-моол дүгүржүлга болган. Ол дүгүржүлгә В. И. Ленин биле Д. Сухэ-Баторнуң боттарының шүүт киржилгези-биле боттанган дээрэзи совет болгаш моол улустар бедик хүндүткел-биле сактып болап турарлар.

1921 чылдың күзүүнде бистиң улуг башкывыс болгаш баштыҢчывыс В. И. Ленин биле моол улустуң улуг оглу Д. Сухэ-Баторнуң ужуражыышкынының үезинде моол улустуң хөгжүлдезинин шын оруун тодаратқан. Моол улустуң күрүне болган ажылагый талазы-биле хамаарышпас чоруу дээш демиселиниң кара чаҢгыс шын оруу болза Совет Россияның ажылчын, тараачынары-биле Моолдуң ажылчы аратгарының эвилели болур дээрэзин В. И. Ленин айыткан. Хөгжүлениң капиталистиг оруун тавырбайн моол улустуң социализмче хөгжүлдези чүгле ол эвилелге үндезилеттинген, чаңдырып болур дээрэзин Моол Арат Республиканың чартык чүс чыл чыгыы дуржулгазы бадыткаан.

Совет Эвилели биле Моол Арат Республиканың аҢы-дүңма найыралы совет болгаш моол кижилериҢ тулчуушкуннар шөлдериҢе төгүлген ханы-биле каҢналган. Ийи улустарның аҢы-дүңма найыралының төөгүзү хөй-хөй фактылар-биле болгаш болуушкуннар-биле байлак. 1921 чылда моол улустуң хостагазы совет улустуң дузаламчызы-биле хандыртынган. 1936 чылда ССРЭ биле МАР-ның аразынга найырал болгаш бот-боттарынга дузалажыла дугайында керээ-биле Моол Арат Республиканың хамаарышпас чоруун быжыглап, камгалаарынга улуг ужур-дузалыг болган. 1939 чылда Халхин-Голдуң районунга япон эжелекчилер Моолче халдап кээрге, Совет Эвилели болдуңун интернационалчы дүлээлгезин ёзугаар МАР-га шериг дузаламчызын көргүскен. Совет болгаш моол шериглер ынчаарда япон эжелекчилерни чылча шаап, Моол Арат Республиканың хамаарышпас чоруун камгалаан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында моол улус болдуңун улуг акызы совет улус-биле кады болуп, маадырлыг Совет Армияга материалдыг дузаламчыны көргүскен. Делегейниң ийги дайынының төнчүзүнде Моолдуң Аратгың революстуг шерии Совет Армия-биле кады империалистиг Японияны чылча шавартынга киришкен.

Совет-моол найырал дайын соонда 1946 чылда ССРЭ биле МАР-ның аразынга найырал болгаш бот-боттарынга дузаламчы дугайында керээ-биле улам ынай хөгжээн. Оон бээр ам 23 чыл болган.

1966 чылдың январьда СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Л. И. Брежневке баштаткан партия-чазак төлээлериниң МАР-га чоранны совет-моол найыралга төөгүлүг болуушкуун болган. Ол аалдаашкынның түңнелинде, 1966 чылдың январь 15-те ССРЭ биле МАР-ның аразынга найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында керээге ат салдынган. Ол керээ совет-моол найыралдың улам быжыглышкынының көргүзүү болган.

Моол Арат Республиканың ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга, моол черге социализмни тургузарынга совет-моол найырал шинтпирлиг рольдуг болган болгаш болуп турар. Улуг Ленинниң айтыышкынын удуртулга болдуруп алган. Совет Эвилелиниң дузаламчызы-биле моол улус ам социализмниң материал-техниктиг базазын чедиишкинниг тургузуп турар. Республиканың үлетпүр продукциязы ам улус ажыл-агыйының бүгү нийти продукциязының 50 ажыг хуузу боон турар. Ол дээрге социализмниң материал-техниктиг базазын тургузарынга моол улустуң улуг тиилелгези болур.

Республиканың индустриалдыг базазының тургузары-биле чергелештир колхоз ажыл-агыйны социалистиг ёзу-биле чаартырын чедиишкинниг боттандырган. Арат ажыл-агыйларны кооперастаарын 1959 чылда-ла доозкан. Ам үеде республикада 290 колхоз ажыл-агый каттыжышкыннарында 200 мүң ажыл-агыйлар азы арат ег-бүделериниң 99,7 хуузу каттышкан. Чонның кижи саимнга 20—23 баш мал оныжып турар. Ынчангаш МАР ам ол талазы-биле делегейде бирги черлерниң бирээзин ээлээн.

Республика моон мурнунда тараны дашкаартан киирип ап турган болза, ам бодуңуң тараазы-биле бүрүн хандыртынган.

МАР ам Азияда бүгү-нийти эге өөредилгени боттандырган бир дугаар чурт болуп турар. Чуртта 449 школалар, 18 орт-үмак түскай өөредилге черлери болгаш 7 дээди өөредилге черлери ажылдап турар. МАР-за ам чонның 10 мүң кижи бүрүзүнге-ле студентилерниң оныжыры Франциязын 2 катап, Турциядан 6 катап хөй болуп турар.

Социалистиг тургузуушкунда улуг чедиишкиннер совет-моол найырадың магалыг үре-түңнели деп, моол улус улуг өөрүшкү-биле үнелеп турар. Эш Ю. Цеденбал мынча деп чугаалаан: «Тулчуушкунга бис совет кижилер-биле чаҢгыс экипаж, а күш-ажылга чаҢгыс бригада болуп турар бис, марксизм-ленинизмниң улам тиилеп турар идеялары. Улуг Октябрьның идеялары бистиң ийи улустарывыстың бо улуг аҢы-дүңма найырадың кандыг-даа күш үреп шыдавас». Ол найырадың дугайын МАР-ның Күрүне гимнизинде база илереткен:

Совет чуртка хуузун катнаш,
Сонуургалын хөйге катнаш,
Кончуг чаагай делгемнерже
көргеп,
Коммунизм — эчис соруу
болган—
Амгы Моолдуң байлак
чурту,
Аас-кежик күрүнези
мен.

Моңгемиреп чеченгелзин!
Моңгемиреп делгеревзин!

Республиканың делегейде атаалары калбарып, бедээн. МАР 1961 чылда КНО-нуң кежигүнүзге киргеп болгаш ам 40 чурттар-биле дипломаттыг харылзааларлыг болган. МАР—делегейниң чурттар аразының 20 чыгыы организацияларының киржикчизи болгаш хөй-нийтиниң аажок хөй делегей организацияларының кежигүнү боон турар.

Совет Эвилелиниң деткимчези-биле Моол Арат Республика кезээде Совет Эвилели-биле кады. Делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шинчээшкининиң чаҢгыс эви дээш, делегейге тайбың болгаш улустарның айыыл чок чоруу дээш демиселге Совет Эвилели-биле, ооске-даа социалистиг чурттар-биле кады чоруп турар. АҢы-дүңма моол улустуң социалистиг тургузуушкунуна улуг чедиишкиннерниг, оон делегейге ат-алдарының өзүп турарынга совет кижилер чүректиң ханызындан өөрүп турар.

Совет болгаш моол улустарның бүзүлбас найыралын улам быжыглаарынга Тыва АССР-ниң ажылчы чоннарны база боттарының салыышкынын киирип турар дээрзин демдеглээри өөрүнчүг. Совет-моол найырал нийтилелиниң Тыва салбыры 1962 чылда тургустунган. Совет-моол найырал нийтилелиниң шүтүмүбиле МАР-ның биске кожа аймактары биле бистиң республиканың аразынга төлөөлер солыушкуну, бот-боттарының аразынга дуржулга өөренчүн, солчуру калбарып турар.

Убса-Нур, Завхан, Баян-Ульгий, Хубсүгүл аймактарга бистиң артистеривис чораан болгаш ол аймактардан уран чүүл көргүзүүлери бистиң республикага болгулаан. 1966—1968 чылдарга МАР-ның биске кожа аймактарынга башкыларның, эмчилериниң, күш-культурчуларның, партия, комсомол, профэвилел, парлалга, кодээ ажыл-агый, үлетпүр ажылдакчыларының төлөөлери аалдап чоранын. 1968 чылда Убса-Нур аймакка совет кинофильминериниң фестивалын организастаан, анаа 3.700 ажыг көрүкчүлер олурушкан. Моңгун-Тайганың «Халчын» колхозу Баян-Ульгийде «Партизан» деп кодээ ажыл-агый каттыжышкыны-биле (КАК), Тес-Хемниң «Чодураа», Эрзиниң Ленин аттыг, «Чаа орук» колхозтары Завхан аймактың «Бадрал», «Моол-совет найырал», «Жаргалант» КАК-ларбиле, «Тес-Хем» совхоз «Баян-Турун» госхоз-биле, Өвүр районнуң Саглы 8 чыл школазы Убса-Нур аймактың Сагил сумузунда 8 чыл школазы-биле найыралдыг, ажыл-херекчи харылзааларны боттандырып турарлар.

Чыл бүрүде Улуг Октябрьның оюнуң бүдүүзүнде МАР-га болгаш Моолдуң улустуң революциязының оюнуң бүдүүзүнде Совет Эвилелинге найырал айларын эрттирерин чаагай чаҢчыл болуу берген. Ол найырал айларының хемчегиринге Тыва АССР-ниң ажылчы чоннарны база калбаа-биле киржип турар. Бүдүүлгелерге, албан черлеринге, колхозтарга, совхозтарга, өөредилге черлеринге найырал-биле холбашкан беседалар, лекциялар, байырлыг чуралдар болуп турар.

1966 чылдың февральда МАРП ТК-ның Чингине секретары болгаш МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң даргазы эш Ю. Цеденбалдың Өвүр районга аалдап келгени аҢыдүңма улустарның бүзүлбас найыралының чайыннаачак балыкталы болган. Маадырлыг совет кижилериң ак сеткилиг дузалажылгазының дугайын Хандагайтыга болган найыралдыг ужуражыышкынга эш Цеденбал бедин-биле үнелеп чугаалаан.

Совет болгаш моол улустарның найыралы моңгеде бүзүлбас. Пролетарлы интернационализмниң ленинчи принциптеринге үндезилеттинген ол найырал моон соңгаар-даа улам быжыглып, кадарын бистиң чурттарывыстың социализм болгаш коммунизм тургузуушкунуңуң херээнге баазан болур.

Б. ХӨБЕҢМЕЙ.

Хубсүгүл аймакта кодээ ажыл-агыйның мурнавчылары, бүгү республикада алдаржаан малчыннар коңчуг хөй.

ЧУРУКТА: Эрзинчилхүмбэ сумузунда хой кыргылдазының улуг мастери Цэдэвматар.

Совет-моол найырал нийтилелиниң фондузундан алган фото.

НОМЧУКЧУЛАР ИЛЕРЕДИП ТУР

Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң Үрбүн салбырында чунар-бажың суурнуң чурттакчыларын хандырып шыдавайн келген. Совхозтуң директизы ийи чыл бурунгаар чунар-бажың туттуруп эгелээн, ол мынчага чедир доозулбаан. суурнуң чурттакчылары болгаш ында школаның өөренкичилери биеэки-ле бичии бажында чүүп турар.

Бир эвес чаа түлүп турар чунар-бажыңны доозуп, ажыглалга киириптер болза, ол төлевилел-биле кыдынган делгем, чонның чунарынга таарымчалыг. Салбырның улуттукчулары совхозтуң директизинаҢнан, партия, профэвилел организацияларындан чунар-бажынны түлүп, ажыглалга киирерин ийи чыл иштинде дилеп-даа, шүглүүлеп-даа келген, а совхозтуң улуттукчулары чөптүг дилегин, негелдеги херекке албайн келген.

Үрбүн суурда чүгле каш бажыңнарда электри чырыы бар. Совхозтуң төөрүлен электри шүтүмү киирер дээш, суурга турган электри үзүзынарын ап каапкан, ол база-ла бүтпейн турар. Чаа чунар-бажыңның түлүүн эгелээр, электри шүтүмүн шөер дугайында совхозтуң удуртукчулары сөөлгү үеде ыяштаас апарган. Бо ийи айтырыгны дарый шинтпирлээр талазы-биле кодаа Советтиң күүскөмү, партия, профэвилел организацияларды даяптиг хемчегин алырын суурнуң чурттакчылары күзеп турарлар.

У. КАРА-ООЛ.

* * *

Кижиниң арыг-шеверинге, кадыкшылыга чунар-бажың оныа ужур-дузалыг. Ындыг түрбүже Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң төөв — Торгалыг суурга чунар-бажың ажылдаваандан бээр үр апарган. Чунар-бажыңны арткен чылын түлүп, ажыглалга киирген, суг иезер, бүс дамчыдар системалыг. Чунар-бажыңның ажылдавайн барганының чылдагаанны суг иезер савазының дүвү дежилген, ону септедип кылдырар дугайында кым-даа бодавайн турар. Суурнуң чурттакчылары Чаа-Суурже, хойжу бригадаларның төптеринче чорул, чунуп ап турар.

Электри чырыының дугайында айтырыг чунар-бажыңдан дора апарган. Имир дүжер, станция ажылдап эгелээр, каш минута ажылдаш соксап каар. Моторларның әдилел хүүсаазы эрткен, оларны септеп кылыры бергедээнин электри механиктери чугаалап турар. Бир эвес совхозтуң директизиязы, кол инженери хемчег алыр болза, электри чырыы-биле ажылагый, чурттакчы чон хандыртынып болур арга бар. Пилорамада, кыргылда пунктузунда моторларны ажыглап болур.

Д. САНЧЫ.

ДЫҢНАДЫГ

СЭКП Тыва обкомунуң болгаш Кызыл хооркомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңы хоорайның партия база комсомол чырыдыышкынының системазынның пропагандистеринге неделя санында консультацияларны 1969 чылдың январь 15-тен эгелээш дараазында хүннерде организастаар:

СРЕДА: СЭКП төөгүзү, политэкономия болгаш философия талазы-биле.

ЧЕТВЕРГТЕ: В. И. Ленининг намдарының болгаш политиктиг бөлүткер үндезинеринин талазы-биле.

ПЯТНИЦАДА: теоретиктиг семинарлар удуртукчуларына болгаш комсомол политчырыдыышкынының пропагандистеринге.

Консультацияларны айыткан хүннерде кежээкинин 5-тен 7 шак чедир СЭКП хооркомунуң бажыңынга (3-кү каатта Политчырыдыышкын бажыңының кабинединге) эрттиргилээр.

СЭКП ТЫВА ОБКОМУНУҢ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРКОМУНУҢ ПОЛИТЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Редактер К. Н. ДИИГА.

Делегейниң улустары Ленинниң чогаалдарын номчуп турар

ССРЭ-де болгаш чаа нийтилел тургузуушкуннуң оруунче кирген өске-даа чурттарда болгулап турар улуг чаартылгаларга оон идеялары кандыг кайгамчык салдарны чедирип турарын билип алырын ораалажып, делегейниң бүгү диптеринде миллион-миллион кижилер Ленинниң номналын шудургу өөренип турарлар. Владимир Ильичиниң номнары чер болганта-ла бодуңуң номчукчуларын дораан-на хандыкшыда бээр, ынчангаш ол номнарны магазиннерден улус үргүлчү сураглап айтырарлар.

Беш чыл бурунгаар Японияның «Опуки-сётен» дээр ном үндүрер чери В. И. Ленинниң чогаалдарының долу чыындызын үндүрген. Оон тиражы 135 мүң экземплар. А ам оон нийти тиражы 1037500 экземплар четкен. Ленинниң чогаалдарынга сонуургал Японияда ам-даа бедик. БаштыҢчының төрүттүнгенининден бээр чүс чыл болур юбилейинге «Опуки-сётен» оон чогаалдарының немелделиг бешки үндүрүлгезин белеткеп эгелээн. Оон аңгыда ленинчи чогаалдарның алды томнуг чыындызын парлап турар.

Бо дугайында «Делегей ному» деп, Бүгү-эвилел каттыжышкынының паргазы Японния чорааш келгенининг соонда, эрткен чылдың төнчүзүнде, меңээ чугаалаан чүве. В. И. Ленинниң төрүттүнгенининден бээр чүс чыл болуру-биле холбаштыр дыка хөй ленинчи ажылдарны, а ол ышкаш Ленин дугайында оон эштериниң, салгачыларының, төрелдериниң сактыышкыннарын болгаш улуг баштыҢчыга турасклаткан чечен чогаалларны үндүрүп турар «Опуки-сётен», «Мэйдзи-тосе», «Санти-себо» деэн чергелиг ном үндүрер черлериниң планнары-биле мени ол таныштырган. Оон ажылынга Японияның эң улуг 60 чыгыы ном үндүрер черлери киржип турар. «Японияга совет номнарның очулгазынга болгаш үндүрүлгезинге дузалаар Комитет» ол чуртка үндүрген бүгү ленинчи үндүрүлгелериниң данзызын үндүрер деп турар.

Ленинниң ажылдарының таштыкыда канчаар-даа аажок массалыг очулдурунун турарын, ленинчи чогаалдарга улустуң сонуургалының белээнин Японияда бо байтал тодаргай бадыткап турар.

Индияның хөй-нийтизи Ленинниң номнарынга база-ла улуг сонуургалдыг. Ол чуртка Владимир Ильичиниң бүгү кол-кол ажыллары болгаш эң чугула түүлери шупту үнүлээн. Оларның тиражтары — миллион-миллион. «Карренг Букс» деп, ном үндүрер чернин ээзи М. Томас эрткен чылдың ноябрьда Москвага чорааш. Аграр айтырыг талазы-биле ленинчи ажылдарның улуг чыындызын үндүрер дугайында ол «Делегей номунуң» каттыжышкыны-биле чугаалажыышкын кылган.

— Ол чогаалдарга сонуургал бистинивле кончуг бедик. Ынчангаш оларны 1969 чылга үндүрер деп бодалдыг бис — деп, ол чугаалаан.

Ленинниң «Коммунизмге «чөөннээшкининиң» уруглар аарыы», «Күрүне болгаш революция», «Империализм капитализмниң дээди чадазы», «Аныяктар дугайында» деп, чогаалдары болгаш «Культура болгаш культура революциязының дугайында» чыындыг, херээженнер айтырыгларынга түүлдери ылаңгыя Азия, Африка болгаш Латин Америка чурттарында кончуг дүрген салыглаттынып турар.

Эртемниг коммунизмниң өөредин чүс ажыг чылда чер бөмбүрзээнде тиилелгелиниибиле нептереп, миллион-миллион кижилерниң сагыш-сеткилин хей-аът киирип, оларны коммунистиг идея-биле чепсеглеп турар. Маркстың болгаш Ленинниң ажылдарын Европаның бүгү дылдарының кырында номчуп, өөренип турар. Ленинчи юбилей-биле холбаштыр Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизиниң чогаалдарының юбилейлиг үндүрүлгези Франциянга, Голландияга, Англияга, Данияга база боттанып. «Тиден» дээр дат парлалга чери Ленинниң «Базым бүрүнгаар, ийи базым атказар» деп, чогаалын үндүрүп турар, ынчаарга Норвегияның «Ню Даг» дээр ном үндүрер чери «Империализм—капитализмниң дээди чадазы» деп, ажылды үндүрер Италиянын «Эдитори риунити» дээр эң улуг парлалга чери эрткен чылын үндүргени В. И. Ленинниң чогаалдарының 35 томнуг чыындызынга немей ам база он томну бедеткеп турар.

Ленинчи темага турзскаатқан эң-не хөй ном ленинчи юбилейге уткуштур социалистиг чурттарга үнгүлээр. Ол номнар кончуг хөй тираж-биле Венгрияга, ГДР-ге, Чехословакияга, Болгарияга, Польшага, Югославияга, КҮДР-ге, Румынияга үнер. Чамдык үндүрүлгелерни демнежип турун кадыкшыда Чижэз, Польшаның «Аркады» дээр ном үндүрер чери-биле Совет Эвилелиниң «Стройиздады» баштыҢчымыч төрээн чери Ульяновск дугайында ном-альбомну орус, польша болгаш англи дылдарга үндүрерлер.

Ленинчи юбилейге уткуштур Совет Эвилелиниге бир муң хире янзы-бүрү аттыг номнарны, брошюраларны, альбомнарны үндүрер. Даштыкы чурттарның ном салыглаар фирмаларының дилээн ёзугаар оларның ыка хөйүн таштыкы дылдарже очулдурун турар. «Делегей ному» дээр Бүгү-эвилел каттыжышкынны юбилейлиг үндүрүлгелерге делегейниң янзы-бүрү чурттарындан чагыгларны алгылаан болгаш ону ам-даа үргүлчүлеп турар.

Олег МОРСКОВ.

В. И. Ленинниң төрүттүнгенининден бээр чүс чыл болур юбилейинге телеттинг ужуражыры-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган Чөөн-Хемчик районнуң күш-ажылчы аныяктары болгаш школаларда өөренкичилери ленинчи темаларга номчулгаларга, семинарларга идепкейлиг киржип турар.

Чоокта чаа комсомол райкому школаларда пионер вожатыйларының семинарын организастыг деңнелге арттырып, школаларга өөредилге-кижизидилгелиг ажылды улам ыдай акижидерин болгаш черче ленинчи номчулгаларны шынарлыг чорударын аңаа дугурушкан.

ЧУРУКТА: Комсомол обкомунуң школа кылдызының эргелекчизи Енална Дмитриевна Пала (ортузунда) ленинчи номчулгаларны канчаар эрттирер дугайында сүмеин вожатыйларга берип турары.

Фото О. ОХЕМЧИКТИҢ.

Ажылче болгаш ажылдан чадаг

Чадаг кылаштаары ажыктыг деп, эмчиниң сүмезин, ылаңгыя хоорай чурттакчыларының хүлээп дыннаары чугула. Чадаг кылаштаары кижиниң бүгү организминге эки белетгел (тренировка) болур. Чүге дээрге кижиниң шынган эттери аар күш-ажылга өөренген болгаш аңаа олуттай шүшпеп чорук багай салдарны чедирериндэн чайлаарда ажылче баарда, ажылдап чаварда арганыг болза чадаг кылаштаары кончуг ажыктыг.

Кижиниң хүн бүрүде хөй чадаг кылаштаары тыныш органының ажылы доктаамал экижиир, а оон-биле кады чүректиң ажылы, веществоларның солчулгазы, хан эргилдезиниң база өкпениң чаа арыг кислород-биле хандыртынарынга эки. Бо бүгү херек кырынга чурттарга-биле болгаш эртемшинчиледдери-биле бүзүреттингеп.

Назыны 40 хар ашкан кижилерге чадаг кылаш ужур-дузалыг. Ажылче баарда болгаш ажыл соолунде чаварда чадаг кылаштаары база кежээ удуур мурнунда агаарлаары, эртенги болгаш бүдүрүлге черлеринге хүндүзүнү гимнастиканың сула шимчээшкиннери—кижиниң мага-бодуңуң шынган эттериниң ажыл-чорудулгазын экижидип быжыглаар болгаш кижиниң хар-назынны узун болуп, ур чурттаарынга ажыктыг.

Кылаштаарының темпизин, маршрудун солуп турташ, организминиң шынган эттериниң ажылын эмин эртир аартатпайн, хүн бүрүде улам чинчедип, таарыштырып ап болур. Чадаг кылашты 2—3 километрден ырак эвес хемчээлдиг черге эгелээр. Даштыгаа ур агаарлаашкынның соонда дыштанып олурарын база уттуп болбас.

Спортчу кылаш-биле 200—300 метр черни эртиеш, алаэн каш катап хаңы үндүр болгаш кинр тыныышкынарны кылыр. Оон ачызында кижиниң өкпезинче арыг-агаар киреринин үндезини болуп турар. Ынчангаш ол үргүлчүледдиг үндүр, кинр хаңы тыныышкыннар өклеп ажыглаар.

Ажылдап олурда хүнээээн арыг агаарга үне дээрге ол бодула эки эм. Организмде веществоның солчуушкунуңуң үредгенни чүректиң болгаш нерв системазының ажылының кошкаашкынынарындан база өске-даа түрүн суларааашкынларны намдырынга арыг агаарга чадаг кылаптан чоруу-ру — ол эң-не эки эмнээшкин ужур-дузалыг болур.

Чоонуң чечен чугаазында «Чадаг кылаштаары — ур чурттаары» ол деп турары чазыг чок. Ынчангаш арыг агаарга эки үндүр-кинр тынары, өкпе-чүректиң, нерв системазының болгаш организминиң каң-кадык болурунга база узун назылыг чурттаарынга эргежок чугула.

* * *

Славик семис болгаш чараш-чаагай кыздыр төрүттүнген. Оон ада-иези болгаш кыргап аваазы-даа аңаа кончуг өөрээнгер. Ол семис болгаш сергелен-даа оол болган. Олар шупту-ла Славиктн часкыдып, бүгү-зе чүүдерден камгалап, чайын бешин бажыңының форточказын хаап, ынчаар кылдыр чөргек-биле шарып каар турганнар. А кажан бичии-ле боранныг хүннерде Славиктн дашкаар үндүрер диле, олар шупту-ла маргыжып, аарый бээринден дыка-ла сестир турганнар.

Уругларыңарны дадыктырыңар

Ынчангаш чаш оол бичиилле донганда ыяап-ла грипптээр ийикке азы бооставазы ыжа бээр болган. Ынчаар чаҢчыктырган чорук аңаа хоралыг салдарны чедирип турган. Чындар-даа эртип-ле турган. Славик-даа 6 харлыг апарган. Бир-ле катап өг-бүленип кожуп чеде бергени чайлагга. Славик иези-биле болгаш Юрочка деп бөгө харлыг оолдуг кожалары-биле кады арга иштинче агаарлап чорушканнар. А Юрочка ынчаар чаҢчыкпаан болгаш бичиизинде суларгай, деңзизи чиик оол турган.

Ындыг сула кижи болурга, эмчи аңаа: аяс болгаш бүргет-даа хүннерде даштыгаа ойнап, чамдыкта чайын кектүт-шыктыг черлерге кыызыравын маннаарын сүмелээн.

Хүн орайтап чорда, демгилер чаныш чорушканнар. Хеп хенертен сыыгайндыр хадый берген соонда, чаъс дээрге, шилиредир дүжүре-ле берген. Олар бажыңнарынга четпейн чораап, мырынай улуг чайыкка таварышкан. Оон соонда Юрий канчаннаан-даа, а Славиктин өкпези аарый берген болгаш эмчите дыка үр үеде чыдып, эмнеткен.

Кара-чажындан түрэ агаарга чаҢчыкпаан болганда Славик аарааны ол-тур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

ЯНВАРЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ийиги ужуражылга» 10, 2. «Дээр үшкү каттан эгелээр» (делгем экранныг) 12, 4, 5.45, 7.30, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Чорук чогуурушуң өөрээнгер орук-чиргин» (делгем экранныг) 10, 12, 2, 3.45, 5.30, 7.15, 9.30 шактарда.

«ТАА-ХЕМ»: «От, суг болгаш чес хоолайлар...» 3, 4.50, «Трисогускаларның арминязы база катап демисселге» 6.40, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Канададан келген кижи» 3, 4.40, 6.20, 8.20 шактарда.

редакциянын адрези

Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАР. Редакторнуң 24-63, өөлекторнуң орадакчыларының болгаш пропаганда киллизинин 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, таргийжи ямы тырал киллизинин 23-54, культура киллизинин 37-13, кодээ ажыл-агый киллизинин 21-47, үлетпүр киллизинин 22-64, чагаа база совет тургузуг киллистерминин 21-27, «информация» киллизинин 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче холгаар

Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелиниң чанында полиграфия эргелелиниң гиперографизы (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—01051.

Солун неделяда алды катап үнер

КОСМОСЧЕ ШТУРМНАААШКЫН УЛАМЧЫЛАВЫШААН!

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттингеп

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч.
ЯНВАРЬ
16
ЧЕТВЕРГ
№ 13 (7850).

Өртээ 2 көп.

Октаргайның делгеминче

Куу дээрде булут-ла, булут,
Кастар шуужуп чоруан-даа дег.
Кайгамчыктыг эрес-маадыр
Кулбуртпушаан ужудуп чор.
Октябрьның чалбыжындан
Хөрлээленген улуг хаяа
Октаргайның делгеминче
Хөрлүг чырын тарадып тур.

Леонид ВЫШЕСЛАВСКИЙ.

СЭТА-ның дыңнадыы

ИЙИ СОВЕТ КОСМОС КОРАБЛИ — „СОЮЗ-4“ БОЛГАШ „СОЮЗ-5“ ОРБИТАДА

Дүүн, 1969 чылдың январь 15-те, Москваныы-биле 10 шак 14 минута турда үш космонавт экипажтыг «Союз-5» космос кораблин Чер спутнигиниң орбитазынче үндүрген.

Космос кораблинде совет ужудукчу космонавтар: корабльдиң командири подполковник Борис Валентинович ВОЛЫНОВ, экипажтың кежигүннери борт-инженер, техника эртемнериниң кандидады Алексей Станиславович ЕЛИСЕЕВ болгаш инженер-шинчилекчи подполковник Евгений Васильевич ХРУНОВ олар ужудуп чоруур.

«Союз-5» космос кораблин саналга ёзугаар орбитаже үндүрген.

«Союз-5» космос кораблиниң орбитазының параметрлери мындыг:

Черни долгандыр дескинер үези 88,7 минута;

Черниң кырындан эң ыраары (апогейи) 230 километр;

Черниң кырындан эң чоок эрттери (перигейи) 200 километр;

Орбитаның ийленчээ 51 градус 40 минута.

Орбитаже үнген соонда «Союз-5» корабльдиң командири Борис Валентинович Волынов Чер-биле болгаш «Союз-4» космос корабли-биле ийи таланың радио харылзаазын тургускан.

Эш Б. В. Волыновтуң илеткелин ёзугаар алырга, ооң бодунуң болгаш экипаж кежигүннериниң кадыының байдалы эки, корабльдиң тускай өрээлинде базыышкын болгаш температура өй-тавыида.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериниң командирлери ужудукчу-космонавтар эштер Владимир Александрович Шаталов биле Борис Валентинович Волынов олар космос делгеминге шенелделерни кады чорударының программазын күүседип эгелээнин илеткээн.

Космонавтарның амыдыралының аргыннары

Подполковник Борис Валентинович ВОЛЫНОВ

Борис Валентинович Волынов 1934 чылдың декабрь 18-те Иркутск хоорайга төрүттүнген.

Борис ортумак школаны Прокопьевск хоорайга доозкан, ооң соонда ужар түүл школазын доозкан.

1956 чылдан эгелээш Борис Валентинович Волгоградта шеригниң ужар түүл училищезин доозканының соонда Совет Армиязын ужар түүл кезектеринге албан кылып чоруан. 1958 чылда Волынов Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының хүрээлеңнерге кирген.

Космонавтарның отрядынга белетеңнирни Борис Валентинович 1960 чылда эгелээн. Космос ужудушкуннарынга белеткелди челиишкинниг эрткеш, Волынов 1963 чылда Валерий Быковскийнин солукчузу, ооң соонда Георгий Береговойнуң солукчузу болган.

1968 чылда Волынов кол ажыдын кыйышаан турган Жуковский аттыг шериг-агаар инженер академиязын доозкан.

Борис Валентинович кадайлыг. Ооң кадайы Тамара Федоровна инженер-металлург эртемниг кижи, машина тудушкун заводунда ажылдап турар. Волыновтар ийи уруглуг: Андрей — 1958 чылда төрүттүнген, Татьяна 1965 чылда төрүттүнген.

Борис Валентиновичиниң бичиизинде-ле ооң адазы мочээн. Ону эмчи эртемниг иези Евгения Израилевна кижизиткен (ол ам пенсионер). Хей чылдар дургузунда кызымаккай ажылдааны дээш ада «Республиканың алдарлыг эмчизи» деп атты тывыскан.

Алексей Станиславович ЕЛИСЕЕВ

Алексей Станиславович Елисеев 1934 чылдың июль 13-те Калуга областың Жиздра хоорайынга төрүттүнген. Ооң чаш үези бүгү ог-бүлезиниң чурттап турганы Москва чанынга эрткен.

Алексей ортумак школаны доозканының соонда 1951 чылда Москваның Бауман аттыг дээди техниктиг училищезинге киргеш, ону чедиишкинниг доозкан.

Конструктор бюрозунга ажыллап тургаш, Алексей Станиславович 1967 чылда техниктиг эртемниң кандидады деп эртем чадазынга диссертациязын камгалаан.

1966 чылдан эгелээш Елисеев космонавтар отрядынга белеткелди эгелээн. 1967 чылда ол Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының хүрээлеңнерге кирген.

Елисеевтиң кадайы — Лариса Ивановна конструктор бюрозунда инженерлеп ажылдап турар. Елисеевтерниң уруу — Елена сес харлыг. Космонавтың авазы — химия эртемнериниң доктору, профессор Валентина Ивановна ССРЭ-ниң эртемнер академиязының физиктиг химия институдунда ажылдап турар.

Подполковник Евгений Васильевич ХРУНОВ

Евгений Васильевич Хрунов 1933 чылдың сентябрь 10-да Тула областың Воловск районунуң Пруды суурунга төрүттүнген.

Евгений чеди чыл школазын болгаш колээ ажыл-агый техникумуну доозкан. Анызындан тура-ла ужар түүлү соңуургаш, Евгений шеригниң ужар түүл школазын доозкан болгаш 1953 чылда ужар түүл училищезиниң курсантызы болу берген.

Училищени доозканының соонда Евгений Васильевич Совет Армиязың ужар түүл кезектеринге албан эрттирип турган. 1959 чылда ол Коммунистиг партиязың хүрээлеңнинге кирген.

Космонавтар отрядынга Хрунову 1960 чылда киирген, космос ужудушкуннарынга белеткелди эртип тура, ол Алексей Леоновтуң солукчузу болган.

1968 чылда Евгений Васильевич Хрунов Жуковский аттыг шериг-агаар инженер академиязын тергиин эки доозкан.

Евгений Васильевич кадайлыг. Ооң кадайы Светлана Анатольевна 1939 чылда төрүттүнген, ортумак школазы башкылап турар.

Хрунovтарның оглу — Валерий 1959 чылда төрүттүнген. Космонавтың авазы Агрофена Николаевна — пенсионер.

«СОЮЗ-5» КОРАБЛЬДИҢ КОМАНДИРИ ЭШ Б. В. ВОЛЫНОВТУҢ УЖУДУП ҮНЕРИНИҢ МУРНУНДА МЕДЕГЛЕЛИ

Бистиң эргим эштеривис болгаш өнүктеривис!

Совет космос эртеми болгаш техниказы космосту шинчилээринии чарын сорулгаларын план ёзугаар шиитпирлеп турар бис.

Дүүн «Союз-4» космос корабль-биле ужудукчу-космонавт эш Владимир Александрович Шаталовту космосче үдээн бис, а бүгүн менээ болгаш мээң эштерим ужудукчу-космонавтар Алексей Станиславович Елисеевке, Евгений Васильевич Хруновка хей олуттуг «Союз-5» корабль-биле космоска ужудушкунну бөттандырар улуг алдар онаатты.

Космосту тайбың ёзу-биле шингээдип алырының болгаш ону кижи төрелгетениниң практиктиг сорулгаларынга ажыттаарының херээнге киржирин биске даскаанынга чоргаарланып тур бис.

Төрээн чуртуң харыысалгалыг даалгазын алдарлыы-биле күүседиривисти Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге, бистиң чазаавыска, совет улуска «Союз-5» корабльдиң экипажының емүнээзинден бүзүредип тур мен.

Төрээн черге удавас ужурашкыже чедир, эргим оңулктер!

Байырлыг!

СЭТА-ның дыңнадыглары

„СОЮЗ-4“ КОСМОС КОРАБЛИ ОРБИТАДА

«Союз-4» космос корабли бодунуң ужудуушкунун үргүлчүлеп турар. Орбитаже салып үндүрүп турда болгаш ужудуушкун үезинде Владимир Александрович Шаталовбиле радио харылзаазын эки тудуп турган. Салып үндүрүүшкүнүң эки эрткенин болгаш

«СОЮЗ-4» КОРАБЛЬДИҢ БАШКАРЫКЧЫЗЫ, УЖУДУКЧУ-КОСМОНАВТ, ПОДПОЛКОВНИК ВЛАДИМИР АЛЕКСАНДРОВИЧ ШАТАЛОВ.

корабльдиң системаларының өй-тавында ажылдап чоруурун ужудукчу-космонавт илеткээн.

Космонавт орбитага ужудуушкун программазын күүседип эгелээн. Космос кораблин Хүнче углай хол-биле башкарган.

Владимир Александрович Шаталовтуң кадыы тергиин эки.

Космонавтың илеткелин болгаш телеметриктиг хемчээлдерниң медээлерин ёзугаар алырга, корабльдиң иштинде системалары өй-тавында ажылдап чоруур. Космонавтың кадыының байдалын болгаш ооң ажылдап чоруурун телевидение дамчыштыр хайгаарап турар.

Корабльдиң иштинден Черже кылган дамчыдылганың шынары эки болган.

«Союз-4» космос кораблин ракета-чедирикчи-биле кады салып үндүргенин төп телевидение көргүскен.

«Союз-4» космос корабли-биле ээлчеглиг радио харылзаазының үезинде подполковник Владимир Александрович Шаталов баштайгы үш дескинигде ужудуушкуннуң планда көрдүнген программазы, шенелделери эки күүсеттингенин илеткээн. Хол-биле башкарылга үезинде космос корабли бүгү шенелдени ылаптыг күүсеткен болгаш Хүнче углай хүн батареялары ылаптыг чигелеттинген, ол чорук системаларның өй-тавында энергия алырын хандырган.

Эш В. А. Шаталов черниң булудун болгаш кырын хайгаарап көрген, а ол ышкаш космос кораблинден телерепортажты чоруткан. Көргүзүг дамчыдылгазының шынары эки болган. Ужудуушкуннуң ийиги дескиниинде Владимир Александрович дүште эки чемненген. Ужудукчу-космонавтың кадыкшылы эки. Минутада судалының согары 66 болган, минутада 18 катап тынган.

Ужудуушкуннуң ийиги дескиниинде шенелделерни күүседири-биле ужудукчу-космонавт Владимир Александрович Шаталов космонавтың эртем шенелделери кылыр болгаш дыштанып тускай өрээлинге кирген.

«Союз-4» космос кораблиниң иштинде системалары өй-тавында ажылдап чоруур: корабльдиң кабиназының базыышкыны 800 миллиметр, температуразы 19 градус болган.

Ужудукчу-космонавт Владимир Александрович Шаталов шенелделернин болгаш шинчилелдерниң айыткан программазын күүседирин үргүлчүлээн.

Космос корабли-биле радио харылзаазының ээлчеглиг сеансызының үезинде ужудукчу-космонавт Владимир Александрович Шаталов ужудуушкун программазының чедиишкинниг күүсеттинип турарын илеткээн. Телеметриктиг системаларның медээлерин болгаш космонавтың илеткелин ёзугаар алырга, ооң кадыкшылы эки. Космос кораблиниң иштинде системалары өй-тавында ажылдап чоруур.

Программага дүүштүр ужудукчу-космонавт дөрткү дескинигде корабльдиң чигелээшкинин кылган, ооң соонда бешки дескинигде 16 шак 15 минута турда шимчедикчиниң дузазы-биле «Союз-4» космос кораблиниң ужудуушкун орбитазының чигелээшкинин кылган. Чигелээшкин соонда орбитаның параметрлери мындыг болган:

Черни долгандыр дескинер үези — 88,75 минута;

Черниң кырындан эң ыраары (апогейи) — 237 километр;

Черниң кырындан эң чоок эрттери (перигейи) — 207 километр;

Орбитаның ийленчээ — 51 градус 40 минута.

Корабльдиң иштинден телевидение дамчыдылгазы үргүлчүлеп турар, ол дамчыдылгалар үезинде эш В. А. Шаталов корабль кабиназының конструкциязының болгаш ооң дерииниң дугайын тодаргай чугаалаан.

Январь 14-те 18 шак 16 минутадан январь 15-те 4 шак 12 минутага чедир «Союз-4» корабль Совет Эвилелиниң девискээринден радио-биле көстүр зонадан дашкаар ужудар.

Январь 14-те 20 шактан январь 15-те 3 шакка чедир Владимир Александрович дыштанган.

• • •

Январь 15-те Москваныы-биле 4 шак 12 минута турда «Союз-4» космос корабли Черни долгандыр он үш удаа дескинмишаан, Совет Эвилелиниң Ыраккы Чөөн чүкте хемчээкчи пунктуларының радио-биле көстүр зоназынче кирген.

Космоска эш Владимир Александрович Шаталовтуң чаа ажыл хүнү эгелээн. Хүн чурумунда көрдүнген күш-культураны кылган болгаш эртенги чемнин соонда космонавт корабль системаларының байдалын хынап, шакты деннеп көргеш, ужудуушкуннуң ийиги хүнүнүң программазын күүседип эгелээн. Ылаңгыя ужудуушкун үезинде ол чырыктыг кезекчигештерни хайгаарап, Черниң булуттуг болгаш харлыг талазын, Черниң хүннүг болгаш имиртиң хаяазын чурукка тырттырган.

Космонавт-биле радио харылзааның сеансызын чоруткан. Космос кораблинден алган медээлерни ёзугаар алырга, эш Владимир Александрович Шаталовтуң кадыы тергиин эки. Хан базыышкыны болгаш судалы хемчээлинде. Ооң организмин космоска ужудуушкуннуң байдалдарынга эки чанчыга берген.

«Союз-4» космос кораблиниң ужудуушкуну үргүлчүлеп турар.

Беш чылдың улуг тудуунда

КОЛ УГЛАНЫЫШКЫН

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Директиваларын ёзугаар «Тыва кобальт» комбинатты 6о чылын ажыглалга киирер кылдыр айытканы тудуг коллективтеринден улуг күжениишкинниг ажылдаарын нетеп турар. Соруглга улуг болгаш харысаалгалыг. Тудуг эргелели болгаш оон-биле кереелиг организациялар ажылды организастаарын кажангы-ышкын-даа сайзырангайжыдар ужурлуг.

Бо чылын «Тыва кобальт тудуг» эргелели өртекен чылдыңнан барык-ла 2 катап хой хемчээлдиг ажылды кылып, 4 миллион рубльди шимгээдир ужурлуг. Шинчаарга улуг хемчээлдиг тудуг-монтаж ажылдары барык шыпкарылган, а үүрмек түүлдериниң ковүдээнии кичээнгейге алза чугуур. Янзы-бүрү монтаж ажылдары база ковүдээр. Бергээлиг организацияларның кылыр түүлдери хой янзы болур. Түгээ дериг-керекселдерни быжыглап эптээр эвес, а бо чылын ажылдап эгелээр комбинаттың таарымчалыг ажыл-чорудулгазын хандырар электри, чылдылга, суг-биле хандырылгазының, күш-ажыл кангалалының янзы-бүрү керекселдерни өнүүр, ону ажылдалын киирер болгай.

Эртнен чылдың төнчүзүнде чугай өртүдир салбырның тудуун бүрүн доозуп, комбинаттың ажыглалга киргеи цехи кылыр дужаадывыс. Ам ээлчегде чугай чуурар цехти, компрессөр черии, аммиак складын чоокку үеде ажыглалга киирери көрдүмеи. Ол ышкаш бо чылын кол корпус—гидрометаллургия корпузумуң тудуг ажылдарын доозар.

Ам шинда тудугжулар кидин түлүк ажылдап, цехтиң бажының чылыглап, анда дериг-керекселдерни эптеп тургузарынга белеткеиип турар.

Тудугжулардан бүдүрүлге шолуп чаагайжыдары, оон даштыкы коммуникация черлерии кылыры база иегеттиниир турар. Бо бүгүдеи алгаш көөрге, бистиң мурнувуста соруглгалар улуг. Ону чедиишкиниг күүсеидир төлээде ажыл-херекти организастаарын чаартыры чугула.

Тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли улгадыры-биле холбаштыр тудугжулар саны база ковүдээр. Олар бо чылын үзетпүр болгаш чуртталга тудуунга ажылдаар. Моон мурнунда чуртталга бажыңнарын өөскүттүр тудуп турган. Ам комбинаттың ажылчыннарынга чурттаар черии белеткээрии чугуза. Дөртку кварталга чедир 22, 12 аал иштии чурттаар 8250 дөрбелчии метр шолдуг бажыңнарны тудары көрүүнеи.

Бо чылын чуртталга бажыңнары, кол корпус өң улуг хемчээлдиг ажылдар. Шинчангаш амдыызында дузалал комплекстиң тудуун дарый доозуп, оон-биле чергелештир организас-техниктиг ажылдарны ыяк быжыглаары чугула. Бүш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, мурнувуста соруглгаларны чедиишкиниг шиитпирлээрде чыл эгезииден бээр деидески ажылдаар херек. Шинчангаш күш-ажылды билдиниг болгаи тода организастаар ужурлуг. Ону чедип алырда дараазында хемчеглерии алырын планнаан бис.

Бүдүрүлгеиин организакчылары болур ортумак звеноиуң ажылдакчыларының ролюн амдаа улгаттырар болгаш олариың ажыктыын бедидери онза чугула. Мастерлер, прорабтар, улуг прорабтар олар күш-ажылды ең таарымчалыы-биле организастаарының айтырыгларын байдалды өөреиип тургаш, тодарадыр. Олар өртекен хүинериин түиилеин анализтээш, келир үеде кайы участоктуң ажылынче кичээнгей салырын дээримн кымдан артык билирлер. Орүмак звеноиуң кадрлары бригада, участок бүрүзүнге айда, оң хонуктө, хүнде кылыр ажылды тодарадып, план-биле таныштырар. Оларның дузазы-биле бригадалар чугула материалдарны, механизмнерни баш удур чагып ап, ажылды шалыпкын чорудар хүлээлгелиг. Бүгү хүлээлгелер билдингир турбуже, тудугларда ортумак звеноиуң ажылдакчыларын чөп ажыглавас чүүлзер хой.

Биске база бо четпестер хой турган. Мастерлер ажылдың шынарын хынаар, күш-ажылды болур чогууру-биле организастаар айтырыгларже хамыпап кирер чайы чок, материалдар сураглаар кижилер болуп турган. Эртнен чылдың ийиги чартынаан өгелеп ортумак звеноиуң кадрларының ажылын өлээп чаартып киирипкен бис. Ажылдың планын хүн бүрүге чарып, ону бригаларга таныштырып турар апарган. Оөң уламыидан үешактыг хилие өрттирери чижектиг таварылгалар эвээжээп. Бригадаларда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү мурнуку чылдың бо үезиидеи бедээи. Шинчалза-даа ортумак звеноиуң ажылдакчыларын таарыштыр, шын ажыглаарының айтырыныче ам-даа улуг кичээнгейии салыры чугула.

В. Кан-оолдуң удуртканы ийиги участок сула ажылдап турар. Бергээлиг организацияларга ажыл фронтүзүп хуусазында бербейн баар, үрей кылышкынналрны өдер чүүлдер бо участокта ам-даа хой. Үлетпүр объектилериидеи ажылдап турар бригадалар шаңналмактадыг системаны ажыглавайн турар. Кызылдың политехникумунуң доозукчулары мастерлериин тудуг чорудулгазының талазы-биле практиктиг билии чавыс. Оларны өөредир, кижизидер хемчегларни участок кошкак чорудуп турар.

«Тыва тудуг» трестиң материалдар четчеләәр килдизиниң ажылын өде тургузары негеттиниип турар. Бисте дээвиир шыыкчылары чайын материалдар чогундан өске ажылдар кылып тургулаан. Цемент, битум, фиброплита ышкаш чүүлдерни чылыг үеде чедир бербээн. Ол чүүлдерге чагыгны баш удур киирип турбуже оны барымдаалавайн турары четпес.

Ажылдың темпизин бедидериниң кол быралары бистиң бодувуста болуру билдингир. Шинчангаш бодувуста бар агларны ажыглаар, күрлавырларны тывар ужурлуг бис. Хамыктың мурнунда күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарының дугайында айтырыг тургустунуп келир. Чедиишкиннии быжыг чурум хандырар болгай. Бедик харысаалга, ону медереп билири, аңаа кижилерни өөредириі бистеи негеттиниип келген. Ажыл шагы үзер, овалдаар чоруктар-биле демисеилди күштелдирер херек. Ону кылырда комсомолчуларның, коммунистериің, мурнакчы ажылчыннарның күжүнге даянып бис. Чүгле ышчаарда бо чылдың улуг соруглгазы—комбинаттың тудуун доозары улуг үүле бүдер апаар.

Партияның болгаш чазактың биске берген даалгазын күүсеидир дээш ажылды эки организастаар ужурлуг бис. Дуржулга бар. Эштер Меньшиковтуң, Монгеиин, Шадриниин, Карповтуң, Глуховтуң улурткулааны бригадаларда чаа чүүлдерни, мурнакчы аргаларны өске коллективтерге иептередир, социалистиг чарышты дээштиг организастаары эргежок чугула бооп турар.

Л. ТКАЧЕНКО,
«Тыва кобальт тудуг» эргелелиниң начальниги.

ШООЛДУҢ МУРНАКЧЫ ХОЙЖУЗУ

Малчыннық коданынга чоокшулап олурувуста едекиг, силосчуг чыт думчукка хап турган. Кыштаг ырэк эвес-тир деп чүве дорааи-на билдиие берди. Наш минута болганывыстан чугаалаамып, танышкар дээн малчыныыстың кышкы хонажы кестүп келди.

— Москвалап чораан демги малчыныыстың аалы бо ийикпе?— деп, мээң айтырыыма, чолаачы:— Ховалыг Окай-ооловичиниң кыштаа бо-ла болгай. Аалаанчимнээн хойларының шимээнии корбедиң бе?— деп, харыылады.

Удаткан чок кажаа чанында хойлар аразынга келдивис. Киши мурнунда үш базым хире чер безии көзүлбес туманныг, январьның соок хүнниринің бирээзи. Чолаачы өдекте хойлар аразы-биле эртерии орайдажып, дүүт-дүүт кылдыр медээлээргедаа оңгачада чарба артыы чиген хойлар дүжүнге-даа какпайын тургулаан. Чолаачы кабинээзин ажыдып алгаш, бир холуубиле эмиктп коң-коң кылдыр сөктавышаан, чарбаны дүжүрөр черинче чүтүмдүпле олур. Ол аразында бир кижи бистии уткуй кылаштап келди. Коданның эр ээзи хойжу Ховалыг Окай-ооловичини дораан танып кагдым.

Шупту демнежип тургаш, чүгүвүстү дүжүрүп каапкаш, бажыңче бар чорувуста, чолаачы мынчаар баштанганы-дыр:

— Малчыннық хойлары коошпадан чем чип билир болганда, кудумчу чурумун, чолаачыларның негелдезии база эки билир ыйнаан деп бодадым, тоовастар ийин моңвр. Бо бригадада быжыглаттынган болгаш үргүлчү чем свертүп кээр боорумга, машинаны-даа, мени-даа пат таныыр апарганнар, харын-даа утказштур маңнжып кээрлер ышкажыл.

Бажыңның ишти ийи өрээл. Өрээл бурузу арыг-силиг. Хеп шкавы, ном делгизири, диван, ийи демир оруннар, хевистербиле дериттинген. Аяк шай аартап өрар аравыста, малчыннық ажыл-амыдыралын сонуургадым.

— Эртнен 1968 чылда 100 төрүүр хойга онаштыр 90 хураган, бир хойдаима 3,5 кг дүк алыр социалистиг хүдээлгелиг турган, оомну чыл төнчүзүнде 97 хураган, 4 кг дүк кылдыр нүүсеттим. Шаанда мен ышкаш ядыы араттар Хөрүм-Дагдан Чадаана чедир мунар аът безин тыппас чораан. Ам магалыг болган-дыр. «Ада көрбээнин оглу көөр» деп тыва улустуң үлөгер чугаазының чиге, шынын бодумнуң амыдыралымда көрдүм. Москва — Ленинград четкеш келдим. Оя баарда бүгү шүүделимни совхоз төледи. Мындыг магалыг ейде чурттап, ажылдап чоруурувус аас-кежии болбайн канчаар. Бо хүнден даарта эки ажылдаар дээш кызып чоруур улус бис — деп, чугаалаваш, Ховалыг Дамба-Сюрюң оон ыңай уламчылай-дыр.— «Мемегей» совхозка ажылдап келгенивистен бээр үр апардывыс. Багай эвес деп мактадып-даа келдивис. Ынчалза-даа чүгле өгнүң эр ээзии чугаалааш, херээмен кижиниң үлүгхүүзүн ыыттавайн баары хомуданчыг-дыр. Малчын өрегере херээмен кижи чокка чедиишкин болдунмас деп бодаар мен.

Чаа—1969 чылда авваалдавыста төрүүр хойларывыс бо айны сөөлүүредир төрүп эгелээр. Ол үеге шыңгыы белеткенип, мал кажааларын чылыглаарындан аңгыда, мал чемнерин курлап албышаан, чаш хурэганнарны сакманныг арга-биле азырап өстүрерин сүмелештивис. Ынчангаш бо кышка чаңгыс-даа баш хураган хоратпазы—бистиң кол соруглгавыс ол.

А. КОНТРОЛЁВ.

Олчалыг аңчылар

Ак-Кара-Суг, Чолдак-Кара-Суг, Узун-Кара-Суг, Дестиг-Кара-Суг, Кургаг-Кара-Суг, Хадың — бо ынчаар малчыннарга араатан бөрүлер дыш бербейн, малга азыг-дижин шаарартып алгаш халдап, хорамча когаралды чедирип турар апарган.

Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң баштаар чери, Шеми көдээ Совет колхозчу аңчыларны бөрүлээриичe кыйгырган. Дөрт удаа Дестиг-Кара-Сугга, Үстүү-Хову-Аксыига болгаш Бузукуга хөй кижи киржикчилиг бөрү агларын ышкынчылыг болуп, аңчылар К. Байыр, М. Ирилчин, Х. Эрес-оол, М. Доос-Кара олар дөрт улуг бөрүнү даялаан, элээн кашты аары-биле балыглаан. М. СЕВЕН.

Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта аныяк-даа болза ажыл-ижии-биле алдарлаан бир коммунист бар. Ол болза төп сүт-бараан фермазының саанчызы Алдын-кыс Санаа-Байыровна Монгуш-тур.

— Партия кежигүнү кижи апыйынга үлегерин көргүзер, арат чонга бодунуң үлегерин көргүзер ужурлуг. Ол дугайын Уставта дорт айыткан. Кызып ажылдап, оске эш-оорумге үлегер-чижек болурун шиитпирлээш, мынчаар ажылдап чоруурум ол—деп, Алдын-кыс Санаа-Байыровна чугаалап орар.

Малчын уруу Алдын-кыстың күш-ажылчы намдары оскелерден онза ылгап чок: таптыг-ла чеди чыл бурунгаар саанчылап эгелээн. Оөң соонда, дөрт чыл болганда, совхозтуң коммунистери аныяк саанчыга улуг идегелди көргүзүп, СЭКП кежигүнүнүң кандидадынга хүлээп алган. Чүгээ бо идегел безии Монгуш Алдын-кыс деп чогум кымыл дээрзин оскелерге чугаалап берген.

— Ынчаарда-ла Алдын-кыстың күш-ажылчы холдарын, келир үеже соруктуун эскерип каан бис. Ол ёзулуг-ла эки саанчы, эки малчын болур — деп, хвочун малчыннарның чугаазы бадыткаттынган. Ам ол чүгле бистеи эвес, а республикада сурагнаан малчын — деп, совхозтуң директору эш Бичен-оол демдеглээр.

Коммунист Монгуш Алдын-кыс бөш чылдың үшкү чылын чаңчыл ёзугаар эки ажыл-керектери-биле төөгүже үдээр. Ол бир инекке онаштыр 1968 чылда 1800 литр сүттү саар дугайында социалистиг хүлээлгезин 1863 литр кылдыр күүсеткен.

Сүт-бараан фермазының коллективи бо чылдың кышынга база-ла үлегериг белеткенген. Мал кажааларының чанында 18 тонна хире будукбүрү чемнерни, 60 тонна саваңны, четчир санныг сигенни курлавырлаан./ Бүгү кажаалар чогуур үезиидеи септеттингеи. Байдал мындыг турда, кыштың сеогу, харның улуу саанчыларга болгаш инек кадарчыларынга коргунчуг эвес.

Монгуш Алдын-кыс совхозта партия комитединиң кежигүнү, Фермада саанчылар орт-зузунга политмассаныг ажылды чорударынга идепкейлиг киржип, бүгү талазы-биле хууда үлегерин көргүзүп турар.

— СЭКП Төп Комитединиң октябрь Пленуму көдээ ажылагыйны улам ыңай хөгжүдериниң оруктарын айыткан. Мен ол Пленумнуң шиитпирин улуг сорук киришкин-биле танышкаш, 1969 чылда бир инекке онаштыр 2 муң литр сүттү саап алырын хүлээнгеи мен. Ол хүлээлгени күүседириниң бүгү үндезинин салып эгеледи-ким—деп, коммунист Алдын-кыс Санаа-Байыровна чугаалап турар.

А. ЧАРАШ-ООЛ,
ЧУРУКТА: коммунист А. С. Монгуш.
Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

В. И. Ленинниң чажыт аттары

СЭКП ТК-ның чанында марксизм-ленинизмниң институду В. И. Ленинниң чогаалдарының бежен томнуг Долу чыындызынга тайылбыр томну белеткеп доозуп турар. Долу чыындыга киргеи чогаалдарга Владимир Ильичиниң салып турган чажыт аттарын ол томга тайылбырлап киирер.

Бодунуң чогум фамилиязы чажырар соруглга Владимир Ильичиниң революсчу ажыл-чорудулгазының баштайгы чылдарында тургустунуп келген. Чажыт ажылдаар дээш, аныяк революсчу бодунуң бижээн үүлдерииге, чагаалдарынга чажыт фамилияларны, партийжи шолаларны болгаш аңгы-аңгы үжүктерни салыр үжурга таваржып турган. Ол бүгү үүлдер полицияның шивишкиниериңден чаштынып, даштыкыга болгаш чажыт байдалдарга партийжи болгаш литература ажылын үре-түңнелиг чорударынга дузалап турган.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээниниң соонда Владимир Ильич тускай документилерни чогум фамилиязы-биле В. Ульянов кылдыр бижээш, скобка иштинге Ленин деп немеп каар апарган. Шак ындыг дапкыр фамилияларны баштыцчының партийжи билединден. Улус Комиссариазының Чөвүлелиниң декреттеринден. Күш-ажыл болгаш Камгалал Чөвүлелиниң доктаалдарындан болгаш өскелерден документилерден көрүп болур.

Владимир Ильич чеже хире чажыт аттарлыг чораанын?

В. И. Ленинниң чогаалдарының дөртку үндүрүлгезиниң тайылбыр томунда 96 аттарны айыткан болза ам үнер чаа тайылбыр томунда 130 чажыт аттарны айтып турар. Бижээн үүлдериңге болгаш документилерге салбайн турган чамдык партийжи шола аттарын, чажыт фамилияларын санаваска, чангыс кижи 130 аттарлыг болуп турар. Үүлдерге болгаш тайылбырларга салбайн турган аттарындан: Константин Петрович Иванов, доктор Иорданов, Иван Иванович, «Фин повар», Федор Петрович болгаш өске-даа аттарны адап болур.

Чыындыда чаа тайылбырда аттарның ковүдээнии мооң мурнунда парлавайн турган ажылдарны киргени-биле тайылбырлап болур. Оларның чамдыызын Базил, Иван, В. Л., Д. дээн чижектиг өске-даа чажыт аттар-биле бижигилээн. Делегейде чүс-чүс сая кижилерге үүлеи эргим болгаш делегейии чаартып турар ээн-не дайынчы революсчу өөредиг ленинизм-биле холбашкан. Ленин деп атты ол каяа, кажан, канчап шилип алганыл деп айтырыг хой-хой кижилерни сонуургадып турар.

Ленин деп фамилия революсчу парлалганың арыннарынга ең-не баштай бистиң чүс чылдың эгезиинде кестүп келген. 1901 чылдың январьда Владимир Ильич Мюнхенден Б. В. Плехановка чоруткан чагаазын ындыг ат-биле бижээн. Ол-ла чылдың декабрьда «Заря» деп журналга «Аграр айтырыынга шүүмчүлеп». «Бирги очерк» деп үүлүн Н. Ленин деп ат-биле бижээн. Оон эгелеп ол фамилия кол чажыт ат апарган.

Владимир Ильич мөчээнииң соонда 1924 чылда Москваның «Комячейка» солунунуң редакциязы Ленин деп ат канчап тыптып келгенин чугаалап бээри-биле Надежда Константиновна Крупскаяга дилег кылган. Оон харыылааны бо-дур:

«Хүндүлүг ээш!

Владимир Ильич «Ленин» деп чажыт атты канчап тып алганын билбес мен, ол дугайын кажан-даа айтырбаан мен.

Оөң авазын Мария Александровна дээр. Чок апарган дуңмазы Ольга болгай. Ленага болган болуушкуннар ол чажыт атты тып алганының соонда болган чүве.

Ленага шолүлгеге ол турбаан.

Бир катап Плехановтуң «Волгин» деп чажыт ат-биле бижээни ышкаш ол чажыт адын таварылга бооп тып алган чадавас.

Владимир Ильич чажыт атты онза кылдыр көрүп турган деп черле бодавайн тур мен. Мурнунда ол «Тулин» деп чажыт ат-биле бижип чораан, «Карпов» деп чажыт ады база удурланмас» деп лозуңнуг болүк база туруп келген. Ынчангаш олар-ны сойгалап илереткейп турган, ёзулуг революсчу социал-демократилиг сырый каттыштырып шыдавас турган. Ол үеде партияның хөй ажылдакчылары янзы-бүрү чурттарга большевикчи документилерни иептередип, В. И. Ленинниң үүлдерин чөөн социал-демократтарның ортуузунга тарадып, олар-биле политиктиг харылааны тургускулап турган.

1915 чылда Швейцарияга (Циммервальд суурга) делегейиин социалистиг конференциязы болган, анда большевиктер чөөн болүктү каттыштырган, колдуунда революсчу марксизмниң принциптерии барымдаалаан манифести хүлээп алырын чедип алган. Ол сөөлүнде барып келир үеги III Интернационалдың эге үндезини болган. Большевик партияның ажылы ынчаарда делегейиин пролетар шимчээшкиниге улуг салдарны чедирген. Бистиң партиявыс бирээде, империалистиг дайынны уэуткаар толээде, чүнү кылырыл деп айтырыгга тодаргай харыны берген, ийдеде, оппортунистерге удур демисеиге Коммунис-

ПРОЛЕТАРЖЫ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМГЕ ШЫНЧЫЗЫ

Интернационалчы, тодаргайлаарга ёзулуг-за революсчу болгаш чайгызыш чок революсчу тактикага Россияның ажылчын ацгызы болгаш социал-демократтыг партизиниң боттарының бүгү тоогузу-биле белеткеттингеи.

В. И. ЛЕНИН.

1914 чылда делегейиин бирги дайынны эгелээн. Дайынның чылдагаавы чүү турганыл? Анаа ным соцшуургалдыг болганыл? Бо айтырыгларга В. И. Ленин 1918 чылда политехниктиг музейге чүве чугаалаан турган, тодаргай харылаан, дайынны өөскүткеи экономиктиг чылдагааннарны мерген көргүскеи: ...черииң байлаан капитализм чамдык күүлелериин холупка моөцеп, черии соөлгү бижыидыынга чедир үлежип алган, оөң ыңай үлекири, оөң ыңай байып алыры ам чүгле өскелериин күсели-биле, өске күүлеиия эжелээриинің күсел-биле болуп болур. Ол айтырыг чүгле күш-биле шиитпирлеттиниир болур — ынчангаш делегейиин аравтанарыиын аразынга дайын чайлаш чок болу бергеи» (В. И. Ленин, Чогаалдарының долу чыындызы, том 37, арын 86).

Делегейиин бирги дайынының хевир-шинчизии Владимир Ильич бодунуң бижээнии РСДРП-ниң ТК-зының «Дайын болгаш россий социал-демократия» деп манифезинге тодаргай бижээн. Ында чугаалааны: «Чер эжелеп, оске нацияны чагыры алыры... оөң байлаан үштээри, ажылчы чон массаны иштики демиселден хооруктурары..., ажылчыннарны сандаралыры болгаш нацпаласчи арга-биле мегелээри база пролетариаттың революсчу шимчээшкиниң кошкадыр соруглга-биле оларның авангардын кырып хыдыры — амгы үениң дайынының кара чаңгыс ёзулуг мозуу, ужур-утказы болгаш бодалы ол-дур». (Чогаалдарының долу чыындызы, том 26, арын 15).

Ынчангаш дайын эгелээн, мындыг байдалда социал-демократтар чүнү кылыр? Дайын эгелей бергеи болганда, чүнү кылырыл? Дайынны канчаар көөрү-биле, практиктиг ажыл-херек-биле ол айтырыгларга Европаның социал-демократтары болгаш Россияның большевиктери харылаар ужурлуг турган. Оон чүү болганыл? II Интернационалдың барык бүгү социал-демократтыг партиялары боттарының хүлээлгезиниге бужазы-биле өскерлип, буржуазияның талазынче кире бергеи. Олар делегей пролетариадының херээи садыпкаш, боттарының чурттарының империалистиг буржуазиязы-биле эвилелдежи бергеи. Социал-демократтар социал-шовинистер болу бергеи. Сос кырында социализм, а херек кырында шовинизм болу бергеи, тодаргайлаарга империалистиг дайынны хамаатты дайыны кылдыр, эрге-чагыргада туруп турар ацгыларга удур революция кылдыр шилчидерии;

хаанныг чазактың империалистиг дайынга тиилеттирери;

буурап дүшкеи II Интернационалбиле харылдааны шуут үзери.

Бо лозуңнарны боттандырар төлээде, партия ээлээи каш тодаргай хемчеглерни сапалдаан:

шериг бюджеди дээш бадылаашкындан шуут ойталаары, социалистиг партияларның буржуаа чазактардан үнерп;

буржуазия-биле чопшээрежир чоруктан шуут ойталаары, чурт иштиие «хамааты тайбыңы» дээр лозуңну хүлээп албазы;

ажык ажылдавры берге черлерге чажыт организацияларны тургускулазары;

солдаттарның аки-дуңмалышкы болуп каттыжарып детиниири;

пролетарпаттың массалыг революсчу кандыг-даа демиселии детиниири.

Мынчангаш, В. И. Ленин, большевиктер болуп турган болуушкунларга пыи шугумну тып шыдаан. Дайын — кижилерниң салым-чолуга улуг эргилде-дир. Чоп дайынга хөнүү чок. Ынчаарга ону чайладыр арга чок болганда, ону оода-чадаарда ажыглаар херек, чүл дээрге ол дайынны социалистиг революсчуның эгези болдурар, большевиктер ол революсчу шугумга, пролетаржы интернационализмге шынчы болуп арткан, оларны ең-не революсчу аңты — орус пролетариат эдерип турган.

Империалистиг дайынның барыын социал-демократтарның өскерилгениниң байдалында бистиң партилвис делегей пролетариадың сырый каттыштырары дээш, дайынга удур демисеижи турган. Пролетаржы интернационализмниң туружунга турган социалистер ынчаарда делегейге эвээш турган, оөң-биле кады олар социал-шовинистерге удур демисел чорударын чедир билбес болуп турулаан. Ол ойде К. Каутскийниң тургусканы «Бюджет дээш бадылавас, ынчалза-даа дайынга база удурланмас» деп лозуңнуг белүк база туруп келген. Ынчангаш олар-ны сойгалап илереткейп турган, ёзулуг революсчу социал-демократилиг сырый каттыштырып шыдавас турган. Ол үеде партияның хөй ажылдакчылары янзы-бүрү чурттарга большевикчи документилерни иептередип, В. И. Ленинниң үүлдерин чөөн социал-демократтарның ортуузунга тарадып, олар-биле политиктиг харылааны тургускулап турган.

1915 чылда Швейцарияга (Циммервальд суурга) делегейиин социалистиг конференциязы болган, анда большевиктер чөөн болүктү каттыштырган, колдуунда революсчу марксизмниң принциптерии барымдаалаан манифести хүлээп алырын чедип алган. Ол сөөлүнде барып келир үеги III Интернационалдың эге үндезини болган. Большевик партияның ажылы ынчаарда делегейиин пролетар шимчээшкиниге улуг салдарны чедирген. Бистиң партиявыс бирээде, империалистиг дайынны уэуткаар толээде, чүнү кылырыл деп айтырыгга тодаргай харыны берген, ийдеде, оппортунистерге удур демисеиге Коммунис-

ЧЫМЫШТЫГ ИШ ЭГЕЛЭЭН

КЫШТАГДАН РЕПОРТАЖ

Машина өскергейн өрү маңнаап, малчыныц кыштаанга доктаады. Бажың иштн делгем болгаш шалаларын кылайты дозулап каан. Өгүүң херээжен ээзи артенги чем кылган, аалының иштин хүннүң ээлчелиг кадарышкыныиче аъткарар деп турган үезинде чеде берген болдувус.

Эртенги чем салган столдуң артында чугаа-соот болган. Радиоприёмник Кызылдан артенги хамчыдылганы дыңнадып турган. Ол хүн дыштанып хүн. Тес-Хемниң «Чодураа» көдээ ажыл-агый артелиниц Агар-Дааның ээзэ Кара-Шатта чуртап, ажылдап турар, колхозтуң база бир мурнакчы малчыны, Төре-Бады Манчыкович Увансайның өг-бүлезинге болгаш өске-дээ кожахелбээ малчыннарның аалдарында радиоприёмниктер Кызылдан болган артенги дамчыдылганы чорудуп турган.

— Магалыг үе-дир ийин бо. Иштики-даштыкы болуушкунну бодунуң дылының кырынга безин саат чок дыңнап орар. Депутадывыс эш Иван Данзурүн бригада төвүнге хамык малчыннарны чыгаан, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң декабрьда болуп эрткен сессиязының материалдарын биске база-ла тодаргай таныштырып берди—деп, аяк-шайны аартап ора, Төре-Бады Манчыкович чугаалады.

— Кайы, силер эш Иван Симчитович Данзурүүнүң бригадазының хойжузу-дур силер аа?—деп чогум-на чугаа азы малчынның ажыл-херээ-биле таныжылга ындыг айтырыг-биле эгелээн.

Даштын чадагай кажаа иштинде бир ыяң чартык нарын дүктүг хойларның аразынче малчынывыс базып кирди.

— Хоюнарның деңгел-күжү кайы хирел?

—Көрүңернаң, дешкилежип турганын, ам дээрезинде канчанмазн-даа болдур ийин. Хар чугазымаар болгаш чер оларынга ажырбайн тур бис. Сускунунга база бергедевес. Хар ээзээш деп бодаар болза, бригада төвүнүң чанында кудук база бар. Моон соңгаар, харын, соок дыңзып, хар улгадып, бергедээр чүве ыйнаан бо. Ындыг-даа болза, ажыг кыштың бергезин ажып эртер бижыг магадылалдыг бис ийин — дээш, малчын чугаазын уламчылай-дыр.— Бо чайын изиг-хөй-хөй хураганнарны колхозунуң коданнарынга немей өстүрүп, ниитиниң малын менди ажаар херекке боттарының улуг-хуузун киириштирип келген. «Инектиг кижи тодуг, хойлуг кижи каас» дижир.

Коммунист Долзат Борисовна Сырат он чыл дургузунда өг-бүленің ээзи эш Увансайбиле кады ажыг кышка чаңгыс хураган-даа, чаңгыс хойдаа алыспайн ажылдап келгенин биске чугаалап органнар. Эрткен чылын чүс хойга онааштыр сезен ажыг хураганны алган. Ийи килограмм дүк кыргып алыр тургаш, бир баштан үш килограмм чедир алган. Долзат Борисовна бодуңуң чымыштыг ижиниң дугайында мынча дээр.

— Мал ажаган кижи тодуг-догаа, чонунга хүндүткелдиг-даа-дыр. Хой хураганны менди алганым дээш материалдыг шаңналдарны-даа ап келдим. Өртектиг белек шаңналдарын чеже катап албадым дээр. Бо чыл биске харыысалгалыг чыл. Чүге дээрге бүгү совет улус улуг Ленининиң төрүттүнгенинден бээр чүс чыл оюнга күш-ажылчы белекти белеткеп турар. Оон ыңай мындаа бригада төвүнге хурал болган. Аңаа сессияның материалдарын таныштырып тура, бистиң бригадривис, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады эш Данзурун бо муң тос чүс алдан тос чылда Тываның Совет Эвилелинге каттышканындан бээр чээрби беш чыл оюнга белеткенир дугайын чугаалаан. Ынчангаш бодувуста быжыглаан үш чүс тозан дөрт хойдан чүс хойга онааштыр тозан хураганны, бир хойдан үш килограмм дүктү ажаап алыр соруулга салган ажылдап турар бис. Түңнел оон-даа эки болур магат чок. Амдыызында чугаалаары берге. Ындыг-даа болза оон-даа эки болзун дээш орлаңажыр апаар. Ол дээрге улуг Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюнга уткуштур, Тываның чээрби беш чыл оюнга күш-ажылчы белээвис болур.

Д. ЕНДАН.

ЧУРУКТА: Төре-Бады Манчыковичувансай чаа төрүттүнген хураганны кадайы Долзат Борисовна Сыратка көргүзүп турары.

А. ПОНОМАРЁВТУҢ фотозу.

ТЕЛЕВИЗОР ЭКРАНЫНДАН РЕПОРТАЖ

КОСМОДРОМ ЧУГААЛАП, КӨРГҮЗҮП ТУР

Москванның медээзинден — «Кызбак делгем Төрээн чуртуң» деп ырының аялгазын дыңнаан саңмыста-ла сеткилиивис хайның келир. Кандыг бир чугула дыңнадыг болур дээн болза, ол медээ дыңналып келир болгай.

Январь 14-те база ындыг болган. Бистиң Төрээн чуртувустуң янзыбүрү булуңнарынга милиион-миллион кижилер телевизорлар экрандарынче көргеш олургулапкан.

— Москва чугаалап тур! Совет Эвилелиниц бүгү радиостанцилазы болгаш төп телевидение ажылдап тур. СЭТА-ның дыңнадының дамчыдар-дыр бис!

Диктор Юрий Левитанның биске таныш үнү. «Союз-4» дээр күчүлүг космос кораблин күчүлүг чедирикчи-ракета-биле Черниң долгандыр орукче салып үндүрген дээрзиниң дугайында ол улуг кодурлүүшкүнбиле номчуду. Совет Эвилелиниң хамаатызы подполковник Владимир Александрович Шаталов корабльди башкарып чоруур.

Оон соонда телекөрүкчүлер «Союз-4» корабльдиң ужудуп үнер мурнунда космонавтың медегделиң дыңнаан, оон намдары-биле танышканнар.

Оон диктор чарлады:

— Төп телевидение каш-ла минута болгаш, «Союз-4» космос кораблин салып үндүрер черинден репортаж дамчыдар. Бүгү делегей билир ол болуушкуннуң канчаар эгелээнин телекөрүкчүлер бир-ле дугаарында көөрү ол.

Москванын-биле 11 шак 52 минута.

— Космодром чугаалап, көргүзүп тур!

Космос кораблин октаргайның делгемниче алгаш баар ракета бо коступ келди. Ак оңнуг ракета ынаар дээрже көрүнүп алган турар. Ону демир чүүлдер-биле долгандырып каан-даа чүве дег. Оон чанында кижилер. Владимир Шаталов лифт-биле өрү кодурлуп үнүптү. Ол бир шөлчүгештп, ийигнин, үшкүнү эрте берген... Үзам-на өрүлеп бар чыдар. Ам-на лифт доктаай берген.

Космонавт чылыг тоннуг, аң кежи бөрттүг. Холуң байыр чедирип кодурүп келди. Шөлчүгешке бичии када-ла тургаш, корабльдиң иштинче ол кире берди.

Совет Эвилелиниң ийи дапкыр маадыры Георгий Береговой моон мурнунда октаргайже ужудуп үнерде кандыг хөөнүүр турганының дугайында телевизор-биле анда чугаалап берген. Шак-ла мындыг байдал-биле мээң бо эжим бодап, ынчаар ужудуп үнер, мындыг өйде космонавт кижи корабльди тургускаш, кижини ужудуушкунче белеткээн коллективтиң дугаймында өөрүшкү болгаш чоргаарал кижиниң сеткилин долуп келир чүве деп, ол чугаалаан. Корабльдиң торуттүнүп келириңе киришкен миллион-миллион кижилерге «Четтирдим!» деп чугаалаңсаар-дыр!

Георгий Тимофеевич анда Владимир Шаталовтуң дугаймында чугаалап, быжыг соруктуун, соруглазынга бердингенин демдеглээн, ол дээрге ужар-түүлдүң болгаш бистиң чонувустуң кижизидиң каазы шынар-дыр.

«Союз-3» корабльдиң командири бодунуң өөнүүнге орукка эң-ме аас-кежиктиг чоруурун, тергиин эки ужудуп үнгеш, тергиин эки кээп хонуттарын шүүзээн.

Ол өйде космодромга ийи шактың белеп турар үезин чарлаан.

Телекамераларны ам беш минута арткан турда база ажылдадыпкан. Ракета бодунуң бүгү-ле чараш хевири-биле, шыңгыы байдалы-биле коступ келди.

— Ракета салып үндүрериниге белеп!

Корабльдиң иштинде телевизиие системазын ажылдадыпкан. Экранда — Владимир Шаталов олурар черинде. Ак шлём бөрт кедип алган. Эгиннеринде багларны дыңзыды тыртпынып алгаш, байдалым кончуг эки-дир деп, ол дыңнаткан. Космонавт шагын деңнеп көргеп. Ам Москванын-биле 10 шак 28 минута.

Корабльдиң иштинге салып үндурериниң автоматтыг системалары ажылдап эгелээн. Ракетадан кабельмачтаның үштүнүн келгени костур, ракетаның энергия талазы-биле кереглелиг ол хандырар. Хар дег ак ракета космосче халып үнүтериниң бүдүүзүнде турган.

— Ужудуп үнериге белеп!

Шыпшыдыны аажок шимээн үзе кире берген. Ракета турган шөлүндеи маажып хоорлуп үнүп, бедиивишаан, ынаар өрү чорупкан. Оон кудурук талазында ёзулуг от хып шуурганнаан.

«Эртим эживис чоруптуу» деп үн дыңнады. Космонавт бе азы оон эжи бе—ным ынчаар аалыргапын билбейн баардывыс.

Октаргайже кодурлуушкун Казахстанның дээринге таарымчалыг чоруп тур.

Ам база корабльдиң иштп коступ келген. Космонавтың байдалы шупту эки, шупту план ёзугаар чоруп турар.

Владимир Шаталов бажы-биле айытты, бир-ле чүве чугаалаан. Бергүн эде тыртпып алды. Ам холуң чая бергеп. Баймалыг, Черге ужурашкыже чедир!

Космодром «Союз-4» корабльдан ам база медээ алган:

—Байдалым тергиин эки-дир! Сагыш-сеткил-даа хөглүг-дүр. Кандыг-даа эпчок байдал билдирбейндир. Бүгү чүве өң эки!

Каш минута эртерге-ле ракета космодромда турар кижилерге коруубейн баар. Хайгаарадыл есие черлер кылыр.

«Союз-4» Черден ырай берген. А космодромга бистер ракетаны салып үндүрүпкен тургузуглу ам көргүледивис.

«Союз-4» космос кораблин салып үндурген черден репортажты Юрий Фокин бпле Юрий Летунов кылган. Төп телевидение, Бүгү-эвилел радиозу, ССРЭ-ниң Харылзаа министерствозу болгаш космодромнуң телевизие албаны бо дамчыдылганы организастаан.

Космос кораблиниң октаргайже канчаар ужудуп үнүптерин миллион-миллион кижилериниң совет космонавтика тоогузунде бир-ле дугаар телевизорлар дамчыштыр көргени ол. Ол дээрге уттундурбас, сеткил хайныр көрүүшкүн болган. Оиу көрүп олурган кижи бүрүзү бистиң совет Төрээн чуртувус дээш, бистиң маадырлар үлүзүвүс дээш чоргаарал-биле сеткили хайнып, өөрүүр.

Б. ЛУКЬЯНОВ,
СЭТА-ның корр.

ДЕЛЕГЕЙ МАГАДАП ТУРАР

БЕРЛИН. (СЭТА). Подполковник В. А. Шаталов башкарган «Союз-4» космос кораблин Черниң кылымал спутнигиниң орбитазынче салып үндурген дугайында дыңнадыгны АДН агентилел «чаңнык» деп демдеглел-биле дамчыткап.

Космонавтың кадыкшыл байдалы тергиин эки дээрзин дыңнадыгда демдеглээн. Москва чаа совет шенелеениң дугайында медээни ГДР-ниң радиозу болгаш телевиденнеан база дамчыткан.

• • •

ПРАГА. (СЭТА). Чехословак радио «Союз-4» совет космос кораблин салып үндурген дугайында дыңнадыгны хүнүң эң чугула чаа чүүлү кылдыр дамчыткан. ЧССР-ниң радио станцилазы «Союз-4» кораблдиң орбитазының параметрлерин, ужудуушкун программазының күүседеэнин дугайында баштайгы медээлерни, ужудукчу-космонавт В. А. Шаталовтуң намдарын дыңнаткан.

• • •

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АП болгаш ЮПИ америк информас агентилелдер подполковник В. А. Шаталов башкарган «Союз-4» корабльди салып үндүрген дугайында дыңнадыгны «далаштыг» болгаш «чаңнык» деп демдеглелдербиле дамчыткан.

АП агентилел совет космос программазының күүседеэнде дес-дараалашкак чорукту демдеглеп, ужудукчу-космонавт Г. Т. Береговойнуң ужудуушкунунуң соонда үш ай четпес үе эрткенде «Союз-4» корабльди салып үндүргенин айытkан.

Корабльди салып үндүргениге Москва телевиденнеанның бараан болдурган дамчыдылгазының дугайында Москвадан чоруткан телеграммазында ЮПИ агентилелдиң корреспондентизи корабльди орбитаже үндүрген ракетаны «магалыг чаагай улуг ракета болду» деп демдеглээн.

• • •

БЕЛГРАД. (СЭТА). «Союз» өөрүнүң дөртку кораблин Совет Эвилелинге салып үндүрген. Корабльди подполковник В. А. Шаталов башкарган. ТАНЮГ агентилел бо дыңнадыгны «Союз-4» совет космос кораблин Черниң орбитазынче салып үндүрген дугайында медээ келген соонда дорзан дамчыткан.

• • •

ПАРИЖ. (СЭТА). Франс Пресс агентилел ужудукчу-космонавт В. А. Шаталов башкарган «Союз-4» чаа космос кораблин Совет Эвилелинге салып үндүрген дугайында медээни бүгү Италияга дораан тараан.

Бо медээни дамчыткан АНСА итали телеграф агентилели Черниң кылымал спутнигиниң орбитазынче «Союз-4» корабльди салып үндүргенин демдеглээн.

Итали радио «Союз-4» совет космос кораблин салып үндүргенин дугайында тодаргай дыңнадыгны база дамчыткан.

• • •

ТОКИО. (СЭТА). Космонавт башкарган «Союз-4» космос кораблин салып үндүрген дугайында СЭТА-ның дыңнадыын япон телеграф агентилелдери бүгү солуннарга дораан дамчыдып берген. Кап минута эрткенде япон радио дамчыдылга болгаш телевидение компаниялары ол чаа медээни бүгү чуртка дамчыткап.

«Совет космонавтың ужудушкунунуң дугайында Москвадан чаа медээлериниң келирин сонуургал-биле маңап турар бис» деп, Киодо Цусин агентилелдиң ажылдакчылары СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

• • •

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Швейцарияның телеграф агентилели иштинде кижилиг чаа космос кораблин богун Совет Эвилелинге салып үндүрген деп медээни бүгү солуннарга дамчыдып берген.

Швейцарияның радиозу соолгу медээлерни «Союз-4» корабльди Совет Эвилелинге салып үндүрген дугайында дыңнадыгны дамчыдары-биле эгелээн.

• • •

БОНН. (СЭТА). Подполковник В. А. Шаталов башкарган «Союз-4» космос кораблин Совет Эвилелинге салып үндүрген дугайында медээ Барыын-Германияга чаңнык ышкаш дүрген тараан.

Бо дугайында информация барыын-герман радио станцияларының соолгу медээлер дамчыдылгазында кол черни эзлээн.

СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазында Бохумск обсерваториянын директору Г. Каминскийниң медегдээни: «Союз-4» космос кораблин Совет Эвилелинге салып үндүрген чорук космосту шингээдип алырының оруунга ээлчеглиг башым болдур. Бо шыларанган чаа чедишкин-биле холбаштыр совет артемденнерге оя байыр чедирген.

• • •

СОФИЯ. (СЭТА). Космонавт В. А. Шаталов башкарган «Союз-4» космос кораблин Совет Эвилелинге салып үндүрген дугайында медээ бүгү Болгарияга дораан тараан. БТА агентилел ол дугайында дыңнадыгны тараткан, оон соонда Софияның радиозу бо медээни беш минута болгашла дамчыдып турган.

Бо болуушкун болгар хейниитиниң улуг сонуургалын хайныктырып, космос долгемин чаалап алырыңга Совет Эвилелиниң чаа улуг чедишкини кылдыр үнелеп көргеп.

• • •

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Ужудукчу-космонавт подполковник В. А. Шаталов башкарган «Союз-4» чаа совет космос кораблин орбитажс салып үндүрген дугайында СЭТА-ның дыңнадыын алган соонда фин радио ол дугайын дораан дамчыткал. Космос кораблиниң аппаратуразы болгаш дерип ой-тавында ажылдап чоруур. космонавтың кадыының байдалы тергиин эки дээрзип радио дамчыдылгазынга демдеглээн.

• • •

ЛОНДОН. (СЭТА). Лондоннуң кежээ үнер солуннары подполковник В. А. Шаталов башкарган «Союз-4» корабльди салып үндүрген дугайында Москвадан келген дыңнадыгны биргп арыннарынга парлаан.

«Союз-4» космос кораблин салып үндүргенин Англияда космосту шинчилээр артемденнериң улуг сонуургалын хайныктырган.

• • •

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Ужудукчу-космонавт В. А. Шаталов башкарган «Союз-4» космос кораблин Совет Эвилелинге салып үндүрген дугайында дыңнадыг Бельгияга улуг сонуургалды болдурган.

Бельги радио бодунуң аналдагы дамчыдылгазын соксаткаш, совет космос кораблин салып үндүрген дугайында дыңнадыгны дамчыткан.

«Суар» солун «Союз-4» корабльди салып үндүрген дугайында дыңнадыгны бодуңуң ээзелиг номериниң биргп арыннга парлаан.

Бургаста нефтехимия комбинады —Болгарияның өң улуг бүдүрүлгези. Ону Совет Эвилелиниң дузазыбиле база совет тускай эртемнигилериниң киржилгези-биле туткап. Ында эң эки шынарлыг бензинни, реактивтиг одаар чүүлдү болгаш өске-даа үнелиг чүүлдерни бүдүрүп турар.

ЧУРУКТА: тудуг шөлүнде совет болгаш болгар тудугжулар (созлгай таладан): В. З. Мельниченко (ССРЭ), М. В. Петрушев (БУР), В. Н. Мичурин (ССРЭ), П. Шипочки, С. Шарапанов, Г. Янков олар (БУР).

КОНЦЕРТТЕР СОЛУШКАН

Чоокта чаа Бай-Тайга районнуң Культура бажыңының бот-тывынгыр уран чүүл артистери Барыын-Хемчик районга аалдап келгеш, ук районнуң чурттакчылыг суурларын эргип, хөй-хөй черлерге солун концерттерин коргускеш барган.

Ам Барыын-Хемчик районнуң Культура бажыңының агиткультбригадазы кожаларынга харыы кылдыр аалдап чеде бергеш, В. И. Ленининиң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болур оюнга тураскаатканы-биле хүлээп ап, солун программалыг концертти коргеннер.

Барыын-Хемчик районнуң агиткультбригадазының уран чүүл артистери Бай-Тайга районнуң Культура бажыңынга, Бай-Тал, Кызыл-Даг клубтарга, «Мурнакчы» колхозка барып концерттер көргүскүлээн.

Үшкү арын 1969 ч. январь 16 ШЫН

ЭКИ МУЗЫКА, ЧАРАШ ЫРЛАР ЧАҢГЫЛАНЗЫН!

Эртken чыдын декабрь айла ССРЭ-нин Композиторлар эвилелининң IV Бүтү-эвилел съездини Москва хоорайга боду эртken. Ол улуг чыышка бистиң чүрттүн хөй национальдыг композиторлар эвилелдериниң төлөзөверидең өнгүдә, социалистиг күрүнелериниң болгаш дашткы чүрттарының сураглыг композиторлары база киришкен.

Съездиниң Лениниң болгаш Күрүне шаңналдарының лауреады, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-нин улустуң артизи, композитор Дмитрий Шостакович мынаар сестер-биле ажыктаан:

— ССРЭ-нин Композиторлар эвилелин Ленин ордени-биле шаңналаан чүрүк — бистиң төрөөн Коммунистиг партивисе композиторларывыс үгөгадыкчы күш-ажылын эң-не хүндүлүү-биле үнелеп көргенин деп билип тур бис... Чазактың бо дээди шаңналы бистерни чазчогадыкчы ажылдарже хейлеп киирип, социалистиг ураң чүүдүлүг ам-даа үлүм чаа чедиишкиннерлиг болгуруже ыяйгыын турарын билип тур бис—дээн.

Композиторларның 3-ку съездиден бээр алды чыл иштинде бистиң композиторларывыс эвээш эвес чогаалдарын, операларын, симфонияларын, балеттерин болгаш кантаталарын чоңуна бараалгадып келгеннер. Ол чогаалдарга аныларадыын бүтү-ле онзагай болуушкынарын, ыланган совет киижилерин, оларның коммунистиг күш-ажылын көргүскен база социалистиг Төрөөн чүрттүн болгаш Коммунистиг партиязын алтап-бөрөөн турарлар. Бистер — бозаа, аңгы демселиннин ылангыя социалистиг болгаш буржуазидеологиялардың чиглиг дамиселиннүң үезинде чүрттап турар бис. Оң үжүн бистиң соруулавыс ураң чүүлде болгаш литературада буржуаз идеологияның бичe-даа чыды чок кылдыр арыглап, социалистиг реализмге үнделзилеттингеп, чоңга биллингир, партийжи чогаалдарны бижирр ужурлуг бис деп, шеглеткеди чүтаалаан.

Бистиң музыка чогаалывыста ыры кол черни эзелеп турар деп съезд демделгеэн. Чүге дизе чоңаш идея талазыбиле кижизидериге ыры чогаалы эң-не массалыг болгаш чиги ыяйр болгур.

В. И. Лениниң төрүттүүген хүүнден бээр 100 чыл болгур оюнга чедир эвээш үе арткан, ынчангаш бистер Коммунистиг партиязга баштаткан совет чоннуң кайтамчыктыг ажылынжин алган-бөрөөн, хей-аът кииргин, Ильичиниң идеяларын болгаш чагыларын амыдырал кырынга боттандырар дээш, бүгү-ле чогаадыкчы күжүүзүсту ам-даа долузу-биле бээр үжүрлүг бис. Ылаңгыя Ильичиниң овур-хевирин музыкага ханы утка-шынарлыг илередириниге бүгү композиторларны съезд кыйгырган. 4-ку съездиге ССРЭ-нин Композиторлар эвилелининң чаа дүрүмүн бадылаан.

Улуг чыыштың түңнел ажылдарының эртken-биле холбаштыр бистиң республиканың музыка культурazының хөгжүлдезин өөренип көөрге мынаар: сөөлүг чылдарда тыва музыка культурazының хөгжүдезин улуг кескүлең эвес-даа болза, бичe эвес базымнарны кылган. Тываның музыка сайзыралының одаа—Кызылдың ураң түүл училищези бешки дооруларга кыллың, чоңга музыка талазы-биле янзы-бүрүү эртемниг кадрларны бергеи. Оң-даа училищеңи өөренекчилериниң күжүү-биле «Чечек» ансамбльдиң тургускан. Новосибирскиге зона аайы-биле болуп эртken Бүгү-россияның бот-тывыныгыр ураң түүл көрүдезинге киржип, оң үзүредиш деп атты чедип алган.

«Чечек» ансамбль түүге бистиң республиканың ажыл-ишчилериниң ынаштышкы, хүндүткезин таалап алтан эвес, харын-даа кожаавыс Моол Арат Республиканың арат чоннуңа. Моллаваның ажылышчиларынге тыва улустуң национал хөөмүдүн, социалистиг утка-шынарлыг культурazын бараалгадып, чорааннар. Бо ажылдарның түңнелинде «Чечек» ансамбль РСФСР-нин Дээди Советининң Президиумунуң Хүндүлел бижин-биле шаңнаткан чорук—ансамбльдиң удурткучулары: Тыва АССР-нин культурazының албадыг ажылдакчылары Р. Лесниковтуң, А. Отпётовтуң, Б. Патраковтуң, А. Пановтуң база башкы С. Калининаның кызымзыкай ажылдаанындан хамаарыжыр болгаш ук ансамбльдиң репертуары колдуунда-ла тыва композиторларның чогаалдарындан тургустуунган.

Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүллелиниң чанында радио болгаш телеваденне комитединиң симфония оркестри чоокта чаа тургустунзе-даа, оркестр бистиң композиторларывыстың чогаалдарын шаа-биле күүседип. Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарыңга болуп эртkилээн денадаларга эки түңнелдиг киришкен.

Оркестриниң дирижёру Виктор Тока эртken чылын Новосибирск консерваториязын доозуп келген болгаш болуунуң ажылынга мергежин, кызыыман ажылдап турар. Бистиң композиторларывыстың ажылын колдуунда-ла ыры чогаалдарынга хамаарыжыр. Оларның бижээн ырлары түскай чыыдылар болуп үнүүлээн.

Эртken чылын бистиң профессионал композиторларывыс түүге ырлардан аңгыда симфония оркестринге Р. Кенденбиль — үш кезектиг сюитазы, С. Бүрбе — Тожу дугайында поэмазы, бо чүүлдүң автору—«Челер-Оюм» деп чогаалдарны бижээн бис. Дирижёр Роберт Лесников тыва улустуң алзөп каш ырларын ниити ырга кастаан, тааржыстырган болгаш «Аратның оруу» деп поэмазы база-ла улустуң аңгаларынга үнделзилеп, ниити ырга кылган.

Бот-тывыныгыр композиторларның сөөлүг үеде чогаадыкал ырларын республиканың улусчу чогаадызга бажыңчы «Орденниг Тыва» деп ат-биле ном кылдыр үнүүргеи. Музыка чогаадыктөнүп талазы-биле кол-кол четпестеривис мынаыт: бирээде, улустуң аас чогаалдарын чыып, оларның онзагай чаңын, тывазыг аянгарын өөренимейин турарывыс деңгээ четпес. Оон үжүрүнде тыва овур-хевирин оскунукан, ийис аңайлар дег домей, кижи талалап дыннаарының оруунга шүүлүү хаймыр ырларывыз тыптып кээп турарын ында: ийнде, чогаадыкчы мергежилди бедидеер дээш сагыш салбайн турарывыс четпес.

Композитор Дмитрий Кабалевскийниң массалыг музыка кижизидилгезинниң дугайында плетkенин 4-ку съезд онзалап демделгээн. Чүге дизе коммунизм үезинниң кижилери эртем-биллиг талаазы-биле бедик болгаш эстетиктиг киженидилгези шыырак болур үжүрлүг. Уругларывыс болгаш аныяктарны музыкага массалыы-биле кижизидериниң хүнүүн бирги айтырыы болуун турар.

Бистиң республиканда уругларның 43 музыка школдарыы ажыдап турар. Оларның хей кезиинде улуг улус өөредилээ салбырлар база бар. Бо школдалар болза музыка талазыбиле кижизидилгеге аажы чоруударының чер-черде олдуларыы-дыр. Оң школдарның өөредилге-кижизидилгелиг ажылын бедидип, шыырак биллиглиг башкылар-биле быжыглаары негеттинип турар.

Республиканың иниити биллиг школдарында программа ёзугаар көрдүгнеп ыры кичээлдери бар. Оң кичээлдер чамдык школдарда эки оорун турза-даа иниитиин-биле ковчуг суда эртken турары биллингир. Оон эң-не кол чылдагааны: бирээде, ыры кичээли башкылаар түскай эртеминг киижилер чогулуп, өөредилге кежээни эгелээн. Аңаа шеверигин кеттинген школачы оол биле уругну сагаага үндүрүп келген. Оларны көргүскеп, чогуур таайылбырны кылган. Дараазында суурнуг херээженнериниң ажыл-агыйда киржилгезинниң дугайын Культура бажыңының директору Людмила Чүлдүмовна (ол ында херээженнер чавылелиин база даргазы) чугаалаан.

Оон соонда янзы-бүрү пес айманың делгелгенин көргүскен. Улустуң салыы алган пеэш хеп даараарыңга белен кылдыр бижып берип турар мастер база-за аңаа белен турган. Ханыыт постен чүүнү даараза чаңын, таарымчалыг болуруп, еске-биле чугаалаарга, мода дугайында таайылбырны херээженнерге кылып берген. Хол-биле аргаан чүүлдериин делгелгезин, амданыыт чемнериин делгелгезин ында организастаан болгаш ол чүүлдер талазы-биле түскай мергежилгиг киижилер таайылбыр кылылаан. Баш дүгүн канчаар таарыыл алза чогуурун, ыны таныылан өөренирин, байбыр хүннеринде столга азыынчемни делгеп салырының чүрүмүн кежээге база-да көргүскен. Ол кежээ херээженнерге ыка хей ажыктыг чүүлдерни берген. Культура бажыңыңга янзы-бүрү темаларга ажыыттыг кежээлерни организастарары ында чанчыы болу бергеи.

Эртken чылдың чүгле сөөлгү чартынга бээн Культура бажыңында дерт удаа нөмчулга конференциязын эрттиргеи. Ында бот-тывыныгыр ураң чүүлдүн болгүмнери ажыыттыг турар. Оон агиткультбригазында 45 киижи киржип турар, олар 1968 чылда малчыннарже 8 удаа үнүүшкүнүү организастаан. Бригазаның составында эмчилер, бай таарылчылары, хандырылганың өскелээ кижилери кирип турар. Бригада 17 лекциязыны номчаан, 11 удаа концерттерни көргүскен.

Кино көөрүүче кижилерни хаара тудары-биле мынаыт аргаяны база херигээн турар. «1968 чылда чангыс-даа катап кинога келбээнигерни барымдаалаан, халас кино көөру-биле чаңын тур бис» деп бижээн, кинога келбес чамдык кижилерге халас билет-биле кады чедирип турар. «Бо чылын эң-не хей кино көргеннер дээш, силерни халас кино көөру-биле чалап тур бис» деп чалаалганы билезибиле кады эң хей кино көрүп турар кижилерге база чедирип турар. Оон түңнелиниге кижилерниң кинога кээри дыка ажыыдээн.

К. АРАНЧАА.

Тываның геологияшинчилел экспедициязының мастерскаязында Парфен Алексеевич Шмаков 15 чыл иштинде үзүктел чок токарылап ажылдап турар. Ол үенең иштинде чер казарыңга хереглиг дыка хей эт-херекселдерни бедик шынарлыг кылдыр кылып кедген. Хоочун шинчи бүдүүлгө планның чыл бүрү ажыр күүседип, коллективте доктаамал шалыпчы апарган.

ЧУРУКТА: бүдүүлгениң шалыпчызы токарь П. Шмаков.

В. РАЧКОВСКИЯНИН фотозу.

Редактор К. Н. ДИИГА.

СОВХОЗТУҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНДА

«Чыраа-Бажы» совхозтуң конторазындан ырак авесте дыка улуг бажың кестүп турар. Оон ажинин кырында хелчок улуг үжүктер-биле «Культура бажыңы» деп бижин каан сестер кайы ыракtан-на кестүп келир болгаш киижилерин болдунге чалап турган ышкаш кылдыр сагыындырар. 300 хире олуттуг, библиотека, биллиард өрөөлериниг, делгем маңнар чергиг ол Культура бажыңы дерт чылдар мурнунга туттунган. Баштайгы үеде оон ажылы шоолуг-ла шүүлүп шыдавайн турган. Эртken чылын анда ёзулуг-даа тааржыр директор шилип алдынган. Коммунист Людмила Чүлдүмовна Монгуш парткомнуң даалгазы-биле знаа ажылдаар дээш чедип келгеи. Боду бичиизинден тура-ла бот-тывыныгыр ураң түүлге киржип, ында чүгле культураның ажылгы-биле шаа-биле күүседип. Кежээниң соолунде ыка хей аныяктар янзы-бүрү өөредилге черлеринге өөренир күзелин илередеткен.

Эртken чылдың декабрьда анда базы бир солун кежээни организастаан. Оон темазы: «Амыырадың каастакчызы—ажыл-ишчи херээженнер». Ону канчаар орттирер дугайын Культура бажыңының болгаш херээженнер чөвүлелиниге баш үдур ыяк чугаалажып көргеш, хамык-ла түвени белеткеп, кежээге таймылбы кылыр кижилерни тургускан.

Өөренекчилериниң хевин канчаар шын белеткеп, кедиргенин кежээни эгелээн. Аңаа шеверигин кеттинген школачы оол биле уругну сагаага үндүрүп келген. Оларны көргүскеп, чогуур таайылбырны кылган. Дараазында суурнуг херээженнериниң ажыл-агыйда киржилгезинниң дугайын Культура бажыңының директору Людмила Чүлдүмовна (ол ында херээженнер чавылелиин база даргазы) чугаалаан.

Оон соонда янзы-бүрү пес айманың делгелгенин көргүскен. Улустуң салыы алган пеэш хеп даараарыңга белен кылдыр бижып берип турар мастер база-за аңаа белен турган. Ханыыт постен чүүнү даараза чаңын, таарымчалыг болуруп, еске-биле чугаалаарга, мода дугайында таайылбырны херээженнерге кылып берген. Хол-биле аргаан чүүлдериин делгелгезин, амданыыт чемнериин делгелгезин ында организастаан болгаш ол чүүлдер талазы-биле түскай мергежилгиг киижилер таайылбыр кылылаан. Баш дүгүн канчаар таарыыл алза чогуурун, ыны таныылан өөренирин, байбыр хүннеринде столга азыынчемни делгеп салырының чүрүмүн кежээге база-да көргүскен. Ол кежээ херээженнерге ыка хей ажыктыг чүүлдерни берген. Культура бажыңыңга янзы-бүрү темаларга ажыыттыг кежээлерни организастарары ында чанчыы болу бергеи.

Эртken чылдың чүгле сөөлгү чартынга бээн Культура бажыңында дерт удаа номчулга конференциязын эрттиргеи. Ында бот-тывыныгыр ураң чүүлдүн болгүмнери ажыыттыг турар. Оон агиткультбригазында 45 киижи киржип турар, олар 1968 чылда малчыннарже 8 удаа үнүүшкүнүү организастаан. Бригазаның составында эмчилер, бай таарылчылары, хандырылганың өскелээ кижилери кирип турар.

кино

ЯНВАРЬ 16-ДА

«НАЙРАЛ»: «Ийнги үжүрлээлгиг» 10, 2, «Дээр үшкү калттан эгелээр» (делгем экранныг) 12, 4, 7.30, «Кол бурууладылыкшы» 5.45, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Чорвен биле Миэзак» 10, 12, 2, 4, 5.50, «Ынанышылдың үш дүүгү» (делгем экранныг) 7.40, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чорук чогуурунуң шаптараазының оруктырин» (делгем экранныг) 3, 4.50, 6.40, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Карыы чорук» 3, «Канададан келген кижи» 4.40, 6.30, 8.20 шактарда.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынының Кызылда автошколазы 3-кү класстың чолаачыларын белеткээринииң курузунга дыңнакчылар хүлээп алырын чарлап тур.

Өөредилге 1969 чылдың январь 20-ден эгелээр. Тайылбырны Кызыл хоорайның Шевченко кудумчузунда 113-а бажыңга келгеш, азы 34-94 телефонну дамчыштыр ап болур.

ДИРЕКЦИЯ.

Ажыл-агый бүрүзүнге

Сөөлгү 15 чылдарның дургузунда Ставрополь крайга түгү бүтүрери барык 3,5 катап көвүдээн. Чыл бүрүде ажыл-агыйлар ол үнелиг чиг-этти 34 муң тонна чедир, Россия Федерациязында нарыы дүктүн иниити белеткелиниг дөрттүн бир кезиинге сайын турар. Край дүк болгаш хей эзлиг бүдүрери-биле кады нарыы дүктүг үрелиг хойлар-ны бээр база бир эң улуг хандырыкчы болу берген. Эртken чылдың дургузунда колхоздар болгаш совхозтар 211 муң баш малды чүрттүн өскеедээ районнарынче чоруткан. 1967 чылда хой ажылы 146 миллион рубльлиг орулгазын берген.

Болдуңуң хуралынга РСФСР-нин Көдээ ажыл-агый министерствозунуң коллегиязы нарын дүктүг хойну өстүрер болгаш культурлуг одарларны тургузар талазы-биле ставрополь чер ажылыгларының болгаш малчыннарның эки дуржулгазын чугаалажып көрген. Колдегиниң хуралынга демделээни-биле алырга, культурлуг оларларны тургускан чорук түгле малдың чемгерилгезин эжиидер эвес, харын база технологияны болгаш хойжуларның күш-ажылын организастаарын үнделзилеттингеп, чоңга биллингир өскертир, кара чернин кыскы одарларын эң чөптүг ажылгаар, одар үезинге 220 хүнге чедир үргулчулээр ап-гаарны берген. Чайгаар үнген оът, сигенниг черлерни бирги эдлүгге культурлуг одарлар кылдыр түскайлап турар.

Крайда чайгаар бүткен одарларны үндезинги-биле экижиирининг болгаш культурлуг одарларны тургузарының перспективтиг планын бадыгаан. Үрезин ажыл-агыйларның системазын тургускан.

Ставрополдуң 95 ажылагыйларында культурлуг одарларны 16,4 муң гектар шөлге тургускан.

РСФСР-ниң Көдээ ажылагый министерствозу ставрополь чер ажылдыгларның болгаш малчыннарның эки дуржулгазын чүүлдүг деп санаан болгаш оны Сонгу Кавказтың, Кара доворактыг Төп зонаның, Поволжьеның, Уралдың, Сибирьниң ажыл-агыйларыңга калбаа-биле цептерлерин сүмелээн.

ХООЙЛУНУ ХАЖЫДЫП БОЛБАС

Совет Эвилелинде үндүрүглер Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың политиказының үнделилеттинип, үндүрүглер хойлуларын ёзугаар чорууттуңун турар. Үндүрүглерни чогуур хуусаалырында хавырарынга, бюджетке киирериңге чер-чер Советтери болгаш сай организациялар улуг ролдуг. 1968 чылда Тыва АССР-ге үндүрүглер хавырылазы чамдык эки талаазы көргүскен. Хей-пиитиниң идепкейлиг киржилгези-биле чер-чер Советтери болгаш сай организациялар көдээ ажыл-агыйлар, тудуг болгаш чер ажылгылыкшы үндүрүглериниң шүүт хостактарын ийикпе, азы 50 хуу чингелдени алган. Башкылар, эмчилер, агрономнар болгаш эске-даа категориялыг көдээ интеллигенция 273 өөредиг база чазыларын кырааң 1107 киижиниң көдээ ажыл-агыйлар үндүрүүнден хостактаан. Шынчаңгыл Тыва АССР-ге 1968 чылда 1820 өөредиг көдээ ажыл-агыйлар үндүрүүнден хостаалаан ийикпе, азы көдээ ажыл-агыйлар үндүрүүнден 15,6 хуузу чингелдени алган. Хоорайларда болгаш ажылчыын суурларда өг-бүлезиниге шериг албанныг болгаш пенсионерлер бар 1627 өөредиг тудуг болгаш чер ажылгылыкшы үндүрүглериниең шүүт хостаан.

Үндүрүглерни оозарда чер-черниң сан органнарының ажылдакчылары боттарының харыысалгазын бедидип, үндүрүглериң онаалдазын үндүрүглер хойлуларында көрдүгнеен-биле чоруузар ужурлуг. Ылаңгыя турбузже үндүрүглерни онаар үелерде чамдык районнарның сан ажылдакчылары хажыдыыкшынарыны болгаш частыырыларны кылып келгенин айытса чогуур. Доктаатгыларын хемчээлдеп ажыр чер ажылдап, хуузунда хөй мал өстүрүп турар, совхозтарда ажылдап турар ажылчыларның болгаш албан-хаакчыларны хуу ажылагыйлыг кылдыр санаан, үндүрүг онаар турза. Чөөн-Хемчик районуңуң Сүт-Хөл Советинде Ч. Б. Ондар 21 шээр малдыг, С. А. Донгак 4 баш бода малдыг турза, оларга үндүрүгүң колхозчулар-биле бир домей онаалганы хынаддадын илерээн. Барыын-Хемчик районнуң Шекпээр кедээ Советинде доктаатынган хемчээлден хөй малдыг 32 өрегее үндүрүгүң шын эвес онаалган турган.

Өрегеелериң болгаш хамаатыларның чамдык категориязынга үндүрүглер хойлуларында чингеллеер көрдүгнеп. Совет Армиязың дайынчылары, дайынның болгаш куш-ажылдың бирги база ийиги болуктеринниң ажылгы хойлуу ёзугаар кедээ ажыл-агый үндүрүүнден хостаалыр ийикпе, азы үндүрүгүң эвээшти төлөөр. Кедээ башкыларга, эмчилерге, агрономнарга болгаш кедээ интеллигенцияның өске-даа категорияларынга үндүрүг онаавас. Бир эвес өг-бүлезинде ажылга кирбир кижизи чок, назылап карыыларның (эр кижи 60-дан, херээжен кижи 55 хардан өрү) үндүрүглеп шүүт хостаар. Шериг албанныга ада дайынчылырның болгаш бичe дужаалдыгларның өг-бүлези оларга хамаарышкын үндүрларны хелезиге бербээн болза, үндүрүг телевеес. Пенсионерлер азы оларның өг-бүлези пенсиядан өске орулгазы чокта, оларны үндүрүглерден хостаар.

Доктаатгыларын чингеллеерни шын болгаш ой-шаанда тыпсыры улуг политиктиг ужур-дүзелиг болганда, бичии-даа хажыдын болбас ужурлуг. Чамдык өрегеелер үндүрүглерлеп хостаалыр турбузже оларга үндүрүгүң онаап турар таварылгалар бар. Кал-Хем районнуң «Тиилелге» колхозунуң агроному А. А. Мусинага, Улуг-Хем районнуң Торгалыг кедээ Советинде башкы К. М. Ламбыпка кедээ ажыл-агый үндүрүүн онаап, үндүрүглер хойлуларын хажыктаны хынаддадын көрүглеп. Таңды райкүүскомнуң сан килдизинниг ажылдакчылары шериг албанныга кижилиг 6 өрегее, Бин-Хем районнуң сан килдизи шериг албанныга кижилиг 5 өрегее тудуг болгаш чер ажылгалы дээш үндүрүг онаганы база илерээн.

Үндүрүглер хойлуларын ёзугаар чингелде тыпсыыс өрегеелерге болгаш хамаатыларга чингелде тыпсып чорук база тургускан. Ол чорук бюджет акшаландырылышкынынга багай салдарны чедирип, кедээ Советтерниң чорудар хемчеглериниң күүседилеринге шаптык болуп турар. Черепанов, Аппитаев, Хелиң-оол оларның назы-хары улгатса-даа, өг-бүлелеринде куш-ажыл кылын шыдаар кижилери турза-ла, Бин-Хем районнуң Өөк кедээ Советиниң оларны кедээ ажыл-агый үндүрүүнден хостаан турган, Өг-бүлелеринде куш-ажылды кылын турар кижилерни барымдаалавайн, ол-ла Совет пенсионерлер Шенов, Спиридонов, Макарин, Кочкин оларны кедээ ажыл-агый үндүрүүнден хостаан, үндүрүг хойлуларын хажыткан.

Үндүрүглерни шын эвес онаап, үндүрүглер хойлуларын хажыдар чорук, хамаатылларның эрге-ажылгатарга таарыышка чок байдалдарны тургузуп турар. Оон түңнелинде сан органнарының ажылдакчыларының адында чамдык кижилер хомудалдарны кылып, үндүрүглер хойлуларын хажыттайн, үндүрүглерни шын онаар талазы-биле чөптүг неделелерни кылып турарлар. Ажыл-агыйларның чизези ой-шаанда ылап кыдыынганда үндүрүглер онаалдазы шын чүрүттунар. Ылаңгыя болганда чер-чер Советтери болгаш сан органнары ажылагыйларның хөредгизинге үчёттү чогуур үезинде кылыры чугула.

Үндүрүглерни хавырылдазын ой-шаанда чорутпас болган бюджетке киирбес чорук чер-чер Советтеринде, сан органнарында барын айтыр ужурлуг. Кедээ ажыл-агый, тудуг болгаш чер ажылгалының үндүрүглерин хавырып, бюджетке киирер талазы-биле Чөөн-Хемчик болгаш Кызыл хоорай Советтеринге улуг чептестер турган. Чижээ, Чөөн-Хемчик район 1968 чылдың апрель 1-де 1510, июль 1-де 1452, ноябрь 1-де 760 рубльлиг чедир хавырбаан ийикпе, азы бюджетке киирбээн. Оң үелерде Кызыл хоорай Советтеринге 7583, 533, 463 рубльлиг бюджетке киирбээн. Бо байдал сан органнарының ажылдакчыларының болгаш Советтерниң күүскомнарының чон ортузунга таймыбыр ажылын кошкак чорудуун, үндүрүглерни доктаатгынган хуусаала хавырарымче хей-ниитинни организаставайн, оларның күжүзүе азынмайн турарының хереглии-дир.

Сан ажылдакчыларының соруулазы болза, эртken чылын төлеттинмээн үндүрүглерни үзе хавырары, 1969 чылдың үндүрүглерни чогуур үезинде онаары болгаш ой-шаанда хавырып, доктаатгынган хуусаалара бюджетке киирери болур.

В. ЦЫПКИН,
Тыва АССР-ниң Сан министерствозунуң улуг инспекторы.

КАДЫКШЫЛГА СУКСУНУҢ

Кадыкшылга суксунунуң организмге ажыктыг үүлүү чимистиң болгаш наттың хандызы (сонтары) болур. Янзы-бүрү наттарның хандызы (сонтары) эң-не амданныг болгаш онза чаагай чыттыг. Оларда чимистерде, наттарда бар үнелиг витаминнер, чаагай амданныг чигирлер болгаш органниктиг кислоталар, эфирлиг үстер, минералдыг дустар бар.

Сонтарны консервилээрин белен болгаш олар кайдыг-даа үеде чаагай чыдын, амданныг болгаш ажыктыг шынарын чидирбес.

Улуг-даа, бичии-даа кижилерге сонтар кончуг ужур-дузалыг. Ынчангаш сонтарны ег-бүле бүрүзү аъш-чемниң хереглеериниге хүннүң-не ажыглаза чогуур. Ылаңгыя часкыышкы үелерде сонтар чугула.

Сонтарның кандызы эң-не амыхтыгыл? Кандыг сок эки?—дел айтыра бээр болгаш ол дугайында хей-хей кижилер сонуургап чоруурлар. Аңаа сок бүрүзү амыхтыг деп сумелээр. Инек-караа, апельсин, честек-кат болгаш помидор сонтары С витамин-биле эң-не байлан. Инек-карааның 100 грамм согунда С витаминниң бир хүнүнүң чем база эң болуруунуң үлүү бар. Ол-ла хире С витамин 2 стакан апельсин болгаш честек-кат сонтарында база 4 стакан яблок, помидор сонтарында бар болуп турар.

Абрикос, виноград, морковь, вишня болгаш слива сонтарында С витамин ховар. Ынчалза-даа морковь болгаш абрикос сонтары А витаминниг бир хевири—каротин-биле бай. Сонтарның хей кезиинге, ылангыя апельсин согунда Р витамин хей болуп турар.

Сок бүрүзү хей органниктиг кислоталардыг болгаш амдан киирип турар чигирлердиг. Сонтарның хей кезии шынар талазы-биле сүтке чоок, а виноград согунуң шынары сүттүүнден артык.

Сок бүрүзү кижиниң чем чиирининг хөөнүн киирер болгаш организмде аъш-чем хайындырар органнарның амылын экижидер. Ынчангаш сонтарны эртнеги база дүштеки чем мурнунда ижерин сүмелеп турар.

Бир хар иштинде уругларлыг ада-иелерге сүме: консервалап каан сонтарны уругларга чем соолунде бээрин чугула (1—2 шай омаажындан эгелеп бээр). Мырыңай бичии чаш, бир ай эмээ турар уругларга—яблок, виноград болгаш инек-караа сонтары ажыктыг, үш ай чартын назылыг уругларга—слива, вишня, помидор, абрикос болгаш морковь, честек-кат сонтарын ижиртири ажыктыг.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Чыраа-Бажының ортумак школазын 1965—1966 өөредилге чылында дооскан дугайында Людмила Степановна Ондейниң адынга тывыскан бышкын билигиин А № 133026 аттестазы читкен үжүрүнде күш чок болдуруп чарлады.

редакцияның адрези:

Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизининиң 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи аймырал килдизининиң 23-54, культура килдизининиң 37-13, көдээ ажыл-агый килдизининиң 21-47, үлетчүр килдизининиң 22-64 чагга база совет туругуг килдистеринниң 21-27, информация килдизининиң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солуң келбейн баргында 32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин — Кравченко кудумчузу, 1). ТС—00003.

КОСМОСТА БАШТАЙГЫ СТАНЦИЯ!

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

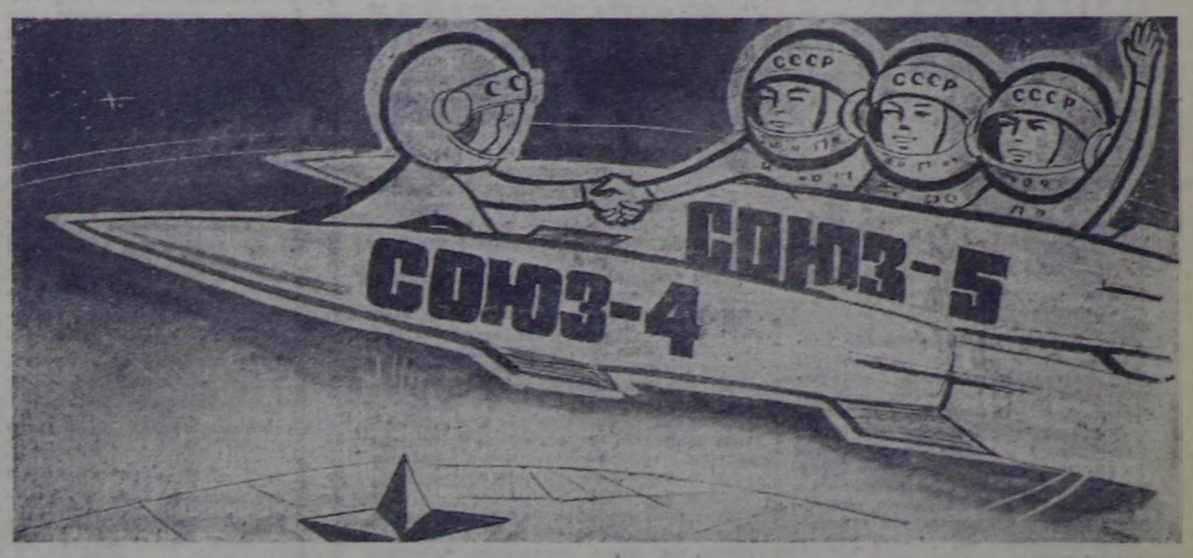
1925 чыыда гидезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 17 ПЯТНИЦА № 14 (7860).

Өртээ 2 көп.

В. ВОЛЧЕНКОНУҢ ЧУРУУ.

ИЙИ СОВЕТ КОСМОС КОРАБЛИ „СОЮЗ-4“ БИЛЕ „СОЮЗ-5“ ОРБИТАДА

СЭТА-ның дыңнадыглары

«Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдери умдуушкунун үргүлчүлеп турар. Январь 15-те Москваныы-биле 13 шак турда «Союз-4» корабль Черни он сес удаа, а «Союз-5» ийи удаа дескинген.

«Союз-4» корабльдиң командири эш В. А. Шаталов «Союз-5» космос кораблин орбитаже салып үндүргенин көрдүм дээрзин дыңнаткан.

«Союз-5» корабльдиң командири эш Б. В. Волынов Хүнче углай корабльди хол-биле башкарарын күүседткен. Оон соонда дээр чырыктарын хайгаарап көрген. Борт-инженер А. С. Елисеев биле инженер-шинчилекчи Е. В. Хрунов кино-фото-чурукту тырттырган.

• • •

1969 чылдың январь 15-те Москваныы-биле 17 шак 30 минута турда «Союз-4» космос корабли Черни 21 удаа, а «Союз-5» космос корабли беш удаа дескинген.

Умдуушкун үезинде ажылдың хүлээп алдынган чурумун ёзугаар космос корабльдериниң экипажтары космонавтың кабиназындан түскай өрээлге келген болгаш шенелделернің база эртем шинчилелдериниң айытнан программазын күүседткен.

Умдукчу-космонавт В. А. Шаталов медицина хыналадазын кылып, Черниң халазын болгаш оон чырыын хайгаараан.

Мээң оңнуктерим башкарган «Союз-5» космос кораблин сонал каан орбитаже чедишкинниг салып үндүргени менээдына-ла таарымчалыг болду деп радио-биле харылзааның үезинде «Союз-4» корабльдиң командири дыңнаткан. Дем каттыштырган коллектививне кандыг-даа сорулганы күүседири чиик дээрзин ол демдеглээн.

«Союз-5» космос кораблиниң экипажы корабльдиң кабиназындан кино-фото-чурукту тырттырып, эртем шинчилелдериниң делегеренгей программазын күүседткен. Ылаңгыя корабльдиң чигелээшкин байдалынга чөрүп турган үезинде чырыкты хайгаарап, радио чаяғыгның болуп турарын ионосфера дамчыштыр шинчилеп, медицина шинчилелин чоруткан, чер кырымның геология-география объектилерин хайгаараан. Чижээ, шинчилекчи Е. В. Хрунов корабль оруун хемчээген.

«Союз-5» корабльдиң экипаж кежигүннери космос кораблиниң бүгү тургузуучуларынга байыр чедирген.

Телеметриктиг медээлерни, эштер В. А. Шаталовтуң болгаш Б. В. Волыновтуң иляткелдерин ёзугаар алырга, бүгү системалар өй-тавыңда ажылдаарын үргүлчүлеп турар. Ужудуучу-космонавтарның кадыының байдалы тергиин эки. Космонавтар дүште эки чемненген. Космонавтарның хүндүсүү чеминиң рационунда муи, дагаа эъди, шоколад, янзы-бүрү сокчар болгаш өске-даа ол ышкаш аңаа чем, продуктулар бар.

Эш Б. В. Волынов космонавтың түскай өрээлинден болгаш кабиназындан телерепортажты чоруткан. Телерепортаж үезинде инженер Хрунов «Союз-5» космос кораблиниң кежигүннерин таныштырган, а ол ышкаш экипажтың кежигүн бүрүзүнүң ажылдаар чергин көргүскен. Хемчээкчи пунктулар корабльден ылаптыг телевидение медээзин алган.

Корабльдерниң экипажтары программада айытнан эртем шинчилелдерин чоруткан. Хүн чурумун ёзугаар экипажтың кежигүннери чемненген.

Корабльдер командирлериниң дыңнатканы-биле алырга, «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдерниң түскай өрээлдеринде агаарның базыышкыны өй-тавыңда.

• • •

Январь 15-те Москваныы-биле 19 шак турда «Союз-4» космос корабли Черни 22 удаа, а «Союз-5» космос корабли алды удаа дескинген.

«Союз-4» корабльдиң командири В. А. Шаталов корабльдиң иштинде системаларының ажылдаарын хынап көрген соонда дыштаныр өрээлге келген. Владимир Александровичиниң кадыының байдалы эки.

«Союз-5» корабль программа ёзугаар ужудуушкуннуң баштайгы хүнүнүң ажылын доозар четпеи турган. Б. В. Волынов корабльди хол-биле башкарган, оон соонда углап башнарар шимчедиичи установканы ажылдатнан, ынчангаш «Союз-5» корабль дараазында параметрлерлиг чаа орбитаже шилчээн:

— Черни долганырының үези 88,92 минута;

Черниң кырындан зң ыраазы (апогейи)—253 километр;

— Черниң кырындан зң чоок эрттери (перигейи) — 211 километр;

— орбитаның ийленчээ 51 градус 40 минута.

«Союз-5» космос кораблинден Черже телевидение дамчыдылгазының эзлчеглиг сеансызының үезинде космонавтар кабинада деңзи чок байдалды көргүскен.

Корабльдин иштинде бүгү системалар соксаал чем ажылдап чоруур. Космонавтарның кадыының байдалы эки. Кужениишкинниг ажыл хүнүнүң соонда экипаж түскай өрээлге дыштанган.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдер умдуушкунун үргүлчүлеп турар.

• • •

Январь 16-да Москваныы-биле 9 шак турда «Союз-4» космос корабли Черни 32 удаа, «Союз-5»—15 удаа дескинген.

«Союз-4» космос кораблиниң командири В. А. Шаталов 31-ги дескинигде медицина шинчилелин кылган болгаш чырык незектерин хайгаараан.

32-ги дескинигде хол-биле башкарар системаның дузазыбиле «Союз-4» космос кораблиниң угланыышкынын башкарган соонда, шимчедиичи установканы ажылдатнан, ынчангаш корабль дараазында параметрлерлиг чаа орбитаже шилчээн:

— Черни долгандыр дескинер үези 88, 85 минута;

— Чер кырындан зң ыраазы (апогейи)—253 километр;

Чер кырындан зң чоок эрттери (перигейи)—201 километр;

— Орбитаның ийленчээ 51 градус 40 минута.

Ол үеде корабльдиң командири Б. В. Волыновка удуртканан «Союз-5» космос кораблиниң экипажы планнаан шенелделернің болгаш эртем шинчилелдериниң комплексизин программа ёзугаар күүседткен.

Борт-инженер А. С. Елисеев чер кырының геология-география объектилерин, октаргайда чырыктарны хайгаарап, корабль оруун хемчээген.

Инженер-шинчилекчи Е. В. Хрунов медицина шинчилелдерин күүседип, радио чаяғыгның болуп турарын ионосфера дамчыштыр өөренип көргөн.

Бүгү космонавтарның кадыының байдалы тергиин эки, корабльдерниң иштинде системалары өй-тавыңда ажылдап чоруур дээрзин космос корабльдериниң командирлери илеткээн.

Космос корабльдериниң ужудуушкуну чедишкинниг үргүлчүлеп турар.

„Союз-4“ болгаш „Союз-5“ корабльдер тудушкан

СЭТА-ның дыңнадыглары

Бөгүн, 1969 чылдың январь 16-да Москваныы-биле 11 шак 20 минута турда «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдерин хол башкарылгазы-биле тудуштурарын чедишкинниг боттандырган. Ол тудуштурулга корабльдер Совет Эвилелиниң девискээриниң кырынга чоруп турда болган, ынчаарда «Союз-4» космос корабли Черни 34 удаа, «Союз-5» 18 удаа дескинген турган. Корабльдерни тудуштурарының мурнунда ийи корабльдериң экипажтары бүгү системаларын хынап көрген болгаш оон түннелининң дугайында илеткелди Черже дамчытткан. 10 шак 37 минута турда корабльдерниң автоматтыг чоокшулажыры эгелээн, оон түннелинде ийи корабльдернин араазының ыраа 100 метрге чедир кызырылган.

Оон дараазында «Союз-4» корабльдиң командири ужудукчу-космонавт В. А. Шаталов хол-биле башкарылгаже шилчээш, «Союз-4» корабльди башкарбышаан, «Союз-5» корабльге чоокшулаарын боттандырган. Чоокшулаштырылганын соонда корабльдернин бот-боду-биле механиктиг тудуштурулгазы, оларның күштүг тыртыжышкыны болгаш электрилиг тудуштуругларның каттыштырылгазы болган. Чоокшулажырының, дужаажырының болгаш тутчурунун үе-чадаларында корабльдернин бүгү системалары өй-тавыңда ажылдаан. Мынчангаш космостун делегейде баштайгы шенелде станциязын Черниң кылымал спутнигиниң орбитазынга эптеп тургускан болгаш ажылдадып эгелээн, ол станцияда экипажтын дөрт өрээлдери шенелделернин болгаш шинчилелдерниң делгеренгей комплексизин күүседирин хандырар, а ол ышкаш ажылдаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалдар ында тургустунган.

Ужудуушкун программазын улам ынай күүседири-биле космостун орбита станциязын «Союз-5» корабльдиң командири Б. В. Волынов углап башкарган. Корабльдерниң чоокшулажырының болгаш тутчурунун үезин даштында телекамераларның дузазы-биле Черже дамчыдып турган.

Станцияның бүгү системалары өй-тавыңда ажылдап чоруур дээрзин ужудукчу-космонавт В. А. Шаталов илеткээн. Өрээлдерде микроклиматтың параметрлери айтып каан хемчээлинде. Космонавтарның кадыының байдалы эки.

Станцияның экипажы шенелде ажылдарын улам ынай үргүлчүлээриниң программазын күүседи берген. Космонавтар-биле радио харылзаазын эки тудуп турар.

Космостун шенелде станциязының ужудуушкуну үргүлчүлеп турар.

Ужудукчу-космонавтар Е. В. ХРУНОВ биле А. С. ЕЛИСЕЕВ ажык космосче үнген, „Союз-4“ корабльче шилчээн

Бөгүн, 1969 чылдың январь 16-да, «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң экипажтары тудушкан байдалга ужудуушкунун үргүлчүлевишаан, космос делгеминге чаа шылгарангай шенелдени боттандырган.

Үжен бешки дескиниг үезинде «Союз-5» космос кораблиниң кежигүннери экипаж ужудукчу-космонавтар Е. В. Хрунов биле А. С. Елисеев скафандраларын кедип алгаш, өрээлдиң люгун дамчыштыр космос делгеминче үне берген. Космос делгеминге элээн эртем шенелделерин болгаш хайгааралдарны чоруткан соонда А. С. Елисеев биле Е. В. Хрунов «Союз-4» космос кораблиниң өрээлинге кирип келген, скафандраларын ужулгаш, оон командири ужудукчу-космонавт В. А. Шаталов-биле кожа ажылдаар чаа черлерге барган.

Космонавтар регенерация хевирнин амыдырал хандырар чаа тускай системазы-биле хандырган скафандраларны кедип алгаш, корабльден дашкаар ажылдаан болгаш корабльге келген. Космонавтар А. С. Елисеев биле Е. В. Хрунов космос делгеминин байдалдарынга бир шак хиреде чоруп турган.

Бир корабльден өске корабльче ийи космонавтарның келирин Черниң кылымал спутнигиниң орбитазынга делегейге эң-не баштай боттандырган. Бо шылгарангай шенелде болза үр үенин орбита станцияларының экипажтарын солуур азы авария болган үеде космос корабльдериниң экипажтарын камгалаар дээн ышкаш ындыг хемчеглерни космоска күүседиринге баштайгы белеткелдерни тургузуп турар.

Е. В. Хруновтуң болгаш А. С. Елисеевтиң корабльден үнериниң белеткелин кылып турганын корабльдин иштинде телевидение системаларының дузазы-биле Черже дамчыдып турган болгаш чер кырында пунктуларның четкизи хайгаараан.

Мурнуу Американың девискээриниң кырынга космонавт Е. В. Хрунов космосче үнген, корабльден дашкаар ажылдаан болгаш «Союз-4» корабльче шилчээн, космостун шенелде станциязында тургускан даштыы кино-камерага тырттырган.

Совет Эвилелиниң девискээриниң кырынга космонавт А. С. Елисеев космос делгеминче үнүп, ажылдаан болгаш «Союз-4» космос кораблиниге келген, ону телевидение камераның дузазы-биле Черже дамчыдып турган.

Космосче үнер, бир корабльден өске корабльче кирер үезинде космонавтар боттарының аразынга доктаамал харылзааны туткан. Бүгү космонавтарның кадыының байдалы эки дээрзин «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдернин командирлери илеткээн. Корабльдериниң иштинде системалары ылаптыг ажылдаан болгаш космонавтарның үнер, кирери-биле холбашкан бүгү ажылдарны күүседирин хандырган.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң ужудуушкуну тудушкак байдалда үргүлчүлеп турар. Эртем-шинчилел шенелделерниң программазы чедишкинниг күүседтинип турар.

ЭЗИРЛЕР, СИЛЕРГЕ АЛДАР!

ЧУРУКТАРДА: (солагай талдан) «Союз-5» корабльдиң командири подполковник Б. В. ВОЛЫНОВ, борт-инженери, техника эртемиериниң кандидады А. С. ЕЛИСЕЕВ, инженер-шинчилекчи подполковник Е. В. ХРУНОВ.

„СОЮЗ-4“ БОЛГАШ „СОЮЗ-5“ КОСМОС КОРАБЛЬДЕРИ БАШКАЛАНГАН БОЛГАШ УЖУДУУШКУНУН ҮРГҮЛЧҮЛЕП ТУРАР

Бөгүн, январь 16-да, Москваныы-биле 15 шак 55 минута турда «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдери башкаланы берген болгаш улам ынайгы ужудуушкунун ийи ангы үргүлчүлей берген.

Корабльдер командирлериниң илеткелдерин база телеметриктиг информацияның сан-медээлерин ёзугаар алырга, бүгү космонавтарның кадыының байдалы эки. Корабльдериниң борт системалары болур-чогууру-биле ажылдап чоруур. Корабльдернин өрээлдеринде базыышкын болгаш температура санап көрген өй-чижектеринде чоруур.

Космос делгеминге эртем-техниктиг шинчилелдериниң болгаш шенелделерниң программазын «Союз-4» база «Союз-5» корабльдерде чедишкинниг күүседип турар.

«СОЮЗ-4» БОЛГАШ «СОЮЗ-5» КОСМОС КОРАБЛЬДЕРИНИҢ БОРТУНДАН БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

МОСКВА, КРЕМЛЬ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге болгаш Совет чазакка «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң бортундан илеткээривис болза: ужудуушкун чогумчалыг чоруп турар, тудуштурулга болгаш «Союз-5» корабльден «Союз-4» корабльче космонавтар Хрунов-биле Елисеевтиң шилчилгези чедишкинниг күүседтинген.

Бистиң байдалывыс эки, сагыш-сеткилливис сергек. Биске көргүскен бедик илегел дээш төрээн ленинчи партияның Төп Комитединге болгаш Совет чазакка өөрүп четтирдивис.

Космонавтар: ШАТАЛОВ, ВОЛЫНОВ, ЕЛИСЕЕВ, ХРУНОВ.

КОСМОНАВТАР ЭШТЕР ВЛАДИМИР АЛЕКСАНДРОВИЧ ШАТАЛОВКА, БОРИС ВАЛЕНТИНОВИЧ ВОЛЫНОВКА, АЛЕКСЕЙ СТАНИСЛАВОВИЧ ЕЛИСЕЕВКЕ, ЕВГЕНИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ ХРУНОВКА ПАРТИЯНЫҢ БОЛГАШ ЧАЗАКТЫҢ УДУРТУКЧУЛАРЫНЫҢ БАЙЫРЛЫГ ТЕЛЕГРАММАЗЫ

Эргим эштер!

«Союз» корабльдерин башкарарын, чоокшулаштырарын, тудуштурарын боттандырганынар-биле база космонавтар эштер А. С. Елисеев биле Е. В. Хруновтуң «Союз-5» корабльден «Союз-4» корабльче чедишкинниг шилчээнин-биле холбаштыр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунун болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң мурнундан силерге изиг байырлыг чедирип тур бис.

Ол чаа шылгарангай чедишкин совет эртемниң болгаш техниканың кайбак аргаларын бадыткан турар-дыр.

Бүгү совет уязы силерге чоргаарланып турар болгаш онаалганы эки чаагай күүседириңерни күзеп турар.

Силерни чүректиң ханызындан кужактап, төрээн черивисте манап тур бис.

Л. БРЕЖНЕВ, Н. ПОДГОРНЫЙ, А. КОСЫГИН.

„Правданың“ мурнуку чүүлү

ЛЕНИНЧИ НОМНАЛДЫ ХАНЫ ӨӨРЕНИР

Эгелей берген чыл Коммунистиг партиниң болгаш совет улустуң амыдыралынга улуг болгаш оруштулуг болуушкунуң — Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюнга белеткелдериниң шинтпирааш чыгы. Бо улуг байырлалга белеткел бистиң чуртувустуң ажылчы чонунарының өөрүп турар политиктиг идепкейин, идея талазы-биле быжыкканын, Ленинниң херээже, ооң өөредиглеринге чонуң чайгылыш чок шылчывын илереткишаал, ёзулуг бүгү улусчу хемчээлдиг апарган.

Улуг баштыңчының чагыгларын эдербишаан, совет кижилер боттарының кичээнгейин, эрге-соруун шинтпирлеттинмээн сорулгаларже угландырып, ленинчи юбилейге толептиг ужуражыр дээш социалистиг чарыштыг улам калбартып турар.

Ленинге чонуң кызыгаар чок ынакшылы болгаш хүмүткели, Ленинден үргүлчү сүме алыр, чурттаварынга, ажылдаарынга болгаш коммунизм дээш демиселге Ленинден өөренир чүткүлү аажок улуг. Хоорайның болгаш кодээниң ажыл-ишчилери Ильичиниң амыдыралынче болгаш ажыл-чорудулгазынче, ооң гениалдыг чогаалдарынче улуг сонуургалды салып турарлар. Ленинчи улусчу школаларны тургузарының эгелекчилери болган Днепропетровскиниң хоолай-прокат заводунуң ажылчыннары боттарының чагаазыынга мынчаар медеглээнипер: «Алдарлыг чүс чылдың юбилейинге чедир артыкаа үе бүгү-ниитиг ленинчи өөредилгениң үези болган турзуп дээш, амыдыралдың болгаш демиселдиң ленинчи номналын ам-даа катап-катап өөренирин күзеп турар бис».

Ленинизмни өөренири бисте миллионмиллион кижилерниң амыдыралчы негелде-хереглеп болуу берген. Үгаан-бодаддың бо хереглелии, В. И. Ленинниң өндүр чаагай номналынга өзүп турар совуургалды бүрүн болгаш ээ эки хандырары — партия организацияларының бедик хүлээглеп. В. И. Ленинниң төрүттүгеп хүнүнден бээр 100 чыл болурунга белеткел дугайында СЭКП ТК-ның доктаалында айытканын ёзугаар Маркс, Энгельс, Ленинниң идеяларын ханы өөренири болгаш пропагандалаары — ажылчы чонуң коммунистиг кижизидилгезиниң талазы-биле партия организацияларының идеологтуг ажыл-чорудулгазының үндезини болуп турар.

Ленинчи идеяны пропагандалаарының хемчээлин калбартырынга болгаш деңнелин бедидеринге эрткен айларның иштинде эвээш эвес ажылдар кылдынган болгаш кылдынып турар. Ынчалза-даа бо дээрге улуг ажылдарның чүгле эгези-дир. Ленинчи юбилейге белеткелдериниң баштайгы хемчегелериниң дуржулгазын аңаа түңнеп корген идеология ажылдакчыларының чоокта чаа хой-хөй республикаларга болгаш областарга болуп эртикилээн човулел хуралдар болгаш семинарлар болза СЭКП ТК-ның салган сорулгаларын күүседир толээде, ам-даа аажок хөй ажылдарны кылыр апаар дээрзин коргускен.

Бо сорулгаларны шинтпирээринче партия болза пропагандистериниң болгаш ниитилел эртемнериниң башкыларының, лекторларның болгаш публицистериниң, хүн бүрү парлаага органнарының, радионуп болгаш телевидениениң хөй санныг кадрларын угландырып турар. Партия эргежок чугула хөй санныг литератураны парлап үндүрер дугайында амыр-соксаал чок сагыш салып турар. Ленинчи ажылдар бисте кижи бүрүзүнге четчир деп чүве билдингир. Совет эрге-чагырганың чылдарында В. И. Ленинниң чогаалдарының ССРЭ-де парлаттынып үнген ниити тиражы 400 миллион экземплир ажыл турар. Ленинчи өөредилгени чаңгыс чүткүлү, ооң гениалдыг чогаалдарынче улуг сонуургалды салып турарлар. Ленинчи улусчу школаларны тургузарының эгелекчилери болган Днепропетровскиниң хоолай-прокат заводунуң ажылчыннары боттарының чагаазыынга мынчаар медеглээнипер: «Алдарлыг чүс чылдың юбилейинге чедир артыкаа үе бүгү-ниитиг ленинчи өөредилгениң үези болган турзуп дээш, амыдыралдың болгаш демиселдиң ленинчи номналын ам-даа катап-катап өөренирин күзеп турар бис».

Ленинизмни өөренири бисте миллионмиллион кижилерниң амыдыралчы негелде-хереглеп болуу берген. Үгаан-бодаддың бо хереглелии, В. И. Ленинниң өндүр чаагай номналынга өзүп турар совуургалды бүрүн болгаш ээ эки хандырары — партия организацияларының бедик хүлээглеп. В. И. Ленинниң төрүттүгеп хүнүнден бээр 100 чыл болурунга белеткел дугайында СЭКП ТК-ның доктаалында айытканын ёзугаар Маркс, Энгельс, Ленинниң идеяларын ханы өөренири болгаш пропагандалаары — ажылчы чонуң коммунистиг кижизидилгезиниң талазы-биле партия организацияларының идеологтуг ажыл-чорудулгазының үндезини болуп турар.

Ленинчи идеяны пропагандалаарының хемчээлин калбартырынга болгаш деңнелин бедидеринге эрткен айларның иштинде эвээш эвес ажылдар кылдынган болгаш кылдынып турар. Ынчалза-даа бо дээрге улуг ажылдарның чүгле эгези-дир. Ленинчи юбилейге белеткелдериниң баштайгы хемчегелериниң дуржулгазын аңаа түңнеп корген идеология ажылдакчыларының чоокта чаа хой-хөй республикаларга болгаш областарга болуп эртикилээн човулел хуралдар болгаш семинарлар болза СЭКП ТК-ның салган сорулгаларын күүседир толээде, ам-даа аажок хөй ажылдарны кылыр апаар дээрзин коргускен.

Бо сорулгаларны шинтпирээринче партия болза пропагандистериниң болгаш ниитилел эртемнериниң башкыларының, лекторларның болгаш публицистериниң, хүн бүрү парлаага органнарының, радионуп болгаш телевидениениң хөй санныг кадрларын угландырып турар. Партия эргежок чугула хөй санныг литератураны парлап үндүрер дугайында амыр-соксаал чок сагыш салып турар. Ленинчи ажылдар бисте кижи бүрүзүнге четчир деп чүве билдингир. Совет эрге-чагырганың чылдарында В. И. Ленинниң чогаалдарының ССРЭ-де парлаттынып үнген

КОРУМ-ЧУРУМНУ БЫЖЫГЛААР

«Кем-керек үүлгедиишкинин-биле демиселди улам күштелдирер хемчеглер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1966 чылдың июльда докталгында база «Хулиганнааны деэш харысаалга оларын күштелдирер дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Соведиинин Президиумунуң Чарлыында партия, совет органнарның, профэвилел болгаш комсомол организацияларының, суд, прокуратура, милиция органнарының хөйлу-дурумну шыңгыы сагыыр болган корум-чурумну быжыглаар талазы-биле ап чорудар хемчеглерин тодаргай айыткан. Кем-керек үүлгедиишкиннериге удур демиселге хөйниити организацияларының киржилгезин идепкейлиг болган чон оргузуга кижизидилге ажылын күштелирер талазы-биле Бай-Тайга районнуң партия, совет суд, прокуратура органнары чаңык хемчеглерни ап келген. Оон түңелиинде соолгу үш чылдың дургузунда районда ниитизи-биле корум-чурум үрээр чорук алаан кызырылган. Ылаңгыя оны-за айыылдыг кем-керек үүлгедиишкиннери эвээжээн. Хамаатылларның эрге-ажыыл, ниитиниң корум-чурум камгалаарынга эш-хуузунуң судтары, эки-турачы улусчу дружиналар чугула рольду ойнап турар. Кара-Хөл кодээ Соведиинде Д. Сереков даргалаан эш-хуузунуң суду, Б. Маады командирлээн улусчу дружина, Шуйда Х. Сарыг-Оолак командирлээн улусчу дружина чонуң амыр-дыжының камгалалынга идепкейлиг киржип, корум-чурум үрээн кижилерни ой-иидинда сойгалап илередиринге, чогүур хемчегни онаап келген. «Мурнакчы» колхозтуң даргазы Х. Кудурукпай, Шуй кодээ Соведиинин даргазы О. Ойдуп, Кара-Хөл кодээ Соведиинин даргазы Х. Дойнуң ниитиниң корум-чурумун быжыглаар херекке идепкейлиг киржип келген. Чоокта чаа Бай-Тайга, Барыын-Хемчик районнарның аразында хөй-ниитиниң болган хамаатыларның хууда малын оорнап турган болук оорларны сойгалап илередиринге эш Дойнуң идепкейлиг киришкен. Кара-Хөлде эш-хуузунуң суду оорларга, хулиганнарга бичии-даа өршээл бербейн, эш-хуузунуң кеземчезин онаап турар.

Чамдык ажыл-агыйларның, хөйниити организацияларның удуртукчуларының талазында ниитиниң корум-чурумун болган күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар чорукту, тоол кербес, эш-хуузунуң судтарының, улусчу дружиналарның ажылын кичээнгейге албас, хөй-ниитиниң кижизидикчи ролюн үнелеп корбес фактылар бар. Даразында чижекти көрээл. Эрткен чылдың он бир айларының дургузунда «Тээли» совхозтуң ажылчыннарындан дыка хөй кижи хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээн. Совхозтуң дирекциязында партия, профэвилел, комсомол организацияларын ол кижилерге хамаарыштыр кандыг-даа хемчег албаан. Салбырлар эргелекчилери О. Хомуе-оол, С. Комбу, М. Самдан олар боттары-за дружина командирлери хирезинде-ле, арагачыларга, оорларга, хулиганнарга кеземче онаавайн келгенинден корум-чурум сагылгазы ол черлерде куду деңнеде.

Эрткен чылдың эгезинден бээр кудумчуга эзирик чорааш, хөй-ниитиниң корум-чурумун хамыткан кижилерниң иштинде коммунистер, комсомолчулар, удуртур ажылдакчылар база бар. Ыяш ажыл-агый черинің даргазының оралакчызы коммунист С. Бакыштай, орт камгалалында коммунист Г. Ношкин, Бай-Тал кодээ Соведиинин даргазы турган Н. Красс, Кызыл-Дагда комсомолчу С. Хүлер-оол болган өскелерда ниитиниң корум-чурумун үрээш, милиция черинге кирген. «Тээли» совхозтуң кадарчызы И. Манчылай

ажыын кичээнгейге алыр.

делегей бо хүннерде

СОВЕТ КОСМОС КОРАБЛЬДЕРИНИҢ УЖУДУУШКУНУ ДЕЛЕГЕЙНИҢ ХӨЙ-НИИТИЗИН МАГАДАДЫП ТУР

☆ **НЬЮ-ЙОРК.** (СЭТА). Америк информация агентилелдери боттарының аназадагы дыннадыгларын сөскаткаш, үш космонавт башкарган «Союз-5» космос кораблин Черниң кылымал спутниниң орбитазынче үндүрген дугайын «чаңнык» болган «далаштыг» деп демдеглелдер-биле Москвадан дамчыткан.

Совет космос шинчилелинде чаа үе-чаланы дыннатпышаан, АП агентилел космонавтар Волынов, Елисеев болган Хрунов оларның «кадының байдалы тергиин эки» деп демдеглээн.

ЮПИ агентилелдиң Москвада корреспондентизи «Союз-5» корабльди «Черни долгандыр санап каан орбитажке үндүргенин» дамчыткан.

«Союз-4» болган «Союз-5» корабльдериниң ужудуушкуну-нуң соруглазы болза, космос делгеминге шенелделерни болган шинчилелзерни кады чорудары болур дээрзин бүгү агентилелдер демдеглээн.

☆ **БОНН.** (СЭТА). «Совет Эвилели база бир «Союз-5» космос кораблин салып үндүрдү». Бо чаа медээни барыын-герман ДПА агентилел СЭТА-ныц дыннадыының соонда дораан дамчыткан. Космос кораблинде үш кижи составтыг экипаж бар дээрзин агентилелдиң телеграммазында демдеглээн.

☆ **РИМ.** (СЭТА). Итали АНСА агентилел «Үш космонавт башкарган «Союз-5» космос кораблин Совет Эвилели салып үндүрдү» деп дыннадыгны «чаңнык» деп демдеглел-биле тараткан. Итали радио «Союз-5» корабльди салып үндүрген дугайында медээни база дораан дамчыткан.

☆ **ПАРИЖ.** (СЭТА). «Союз-5» чаа совет космос кораблин салып үндүрген дугайында СЭТА-ныц дыннадыының соонда каш-ла минута болганда француз радио бо чаа медээни Франциянның чурттакчыларынга демдеглээн.

Франс Пресс агентилел корабльдиң командири Б. Волынов Чер-биле болган В. А. Шаталовтуң чурукторун, а ол ышкаш совет космос кораблин үндүрер үезинде тыртырган чурукторны парлаан.

☆ **БАРЫЫН БЕРЛИН.** СЭТА-ныц корреспондентизи К. Саввининиң дамчыткыны болза:

Ийи совет космос кораблиниң бо ужудуушкунун Барыын Берлинге улуг сонуургал-биле уткаан. Хоорайның радио станциялары соолгу медээлерни дамчыдарын космоска чаа совет шенедделиң дугайында дыннадыг-биле эгелээн. Ийи корабльдиң экипажы эртем шинчилелдерин кады чорудуп эгелээнин дамчыдылгаларда демдеглээн.

«Союз-4» космос кораблин чедиишкинниг салып үндүргени барыын-герман парлалганың кичээнгейинин төвүнде тургустунган. Бүгү солуннар ол дугайын улуг эгелер-биле бирги арыннарынга дыннатканын. «Бильд-цайтунг» солун совет ужудукчу-космонавт подполковник В. А. Шаталовту «хүнүнүң ыыдыры» дээн.

Барыын-Берлин обсерваториязының чанында кылымал спутниктерни хайгаарар станциязының удуртукчузу Харро Циммерниң демдеглээни болза, «Союз-4» болган «Союз-5» корабльдериниң ужудуушкуну моон сонгаар космоска делгеректей эртем шинчилелдерин чорудар ужурлуг космос станцияларын болган лабораторияларны тургузарының оруунга техника талазы-биле улуг депшилге болур. СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга Х. Циммерниң медеглээни: ийи совет корабльдин чаа шенелдези космос станцияларын тургузарынга чугула ужур-дузалыг, ол станцияларлар болза, кижиниң өске планеталарже ужударының кол базазы болган турар. 1969 чыл космос делгемин шинчилээринге улуг чедиишкиннерниң чылы болур боор деп болап тур мен. Оон керечээн болза, планеталар аразының «Венера-5» болган «Венера-6» автоматтыг станцияларын, ам космонавтар башкарган «Союз-4» болган «Союз-5» корабльдерни салып үндүрерин Совет Эвилелинге боттандырганы болур.

☆ **УЛАН-БАТОР.** (СЭТА). «Союз-5» космос кораблин Совет Эвилелинге салып үндүргемин Улан-Батор радиозу космоска чаа кайгамчык шенелде болур деп айыткан. Ийи совет космос кораблиниң ийи талазының радио харылаазын турускан, космос делгеминге кады чорудар шенелделерниң программазын олар күүседип эгелээн дээрзин радио медеглээн.

☆ **ВЕНА.** (СЭТА). «Союз-4» болган «Союз-5» совет космос корабльдериниң ужудуушкуну австри хөй-ниитиниң кичээнгейинин төвүнде тургустунган. Австрияның радиозу ийи совет космос кораблиниң ужудуушкунунун дугайында дыннадыны үргүлчү дамчыдып турар. Союз-4» космос кораблин салып үндүрген үезин телевидение дамчыштыр көргускен.

Индустриализацияже угланыышкын

ДАМАСК. (СЭТА). Сирияның студентилериниң национал эвилелиниң чорутканы политика болгаш профессионал өөредилгениң неделязы доозуган. Араб социалистиг катап төрүүшкүн партиязының регионал болгаш ниити-араб удуртулгазының кежигүнү Ю. Зуэйи ол неделяның үезинде делгерецгей чүве чугаалаан.

Бодунуң чугаазынга Ю. Зуэйи Сирияның экономиктиг хогжулдезиниң ийиги беш чыл планының чугула ужур-дузазын демдеглээн. Ол планда национал орулганың хемчээлин болгаш хуваалдазын, а ол ышкаш улус ажыл-агыйының яңзы-бүрү адырларын акшаландырарын доктаатткан. Үзетүрүнүң кандыг-даа объектизин акшаландырары улуг бергедер-биле холбашкан дээрзин Ю. Зуэйи чугаалаан.

Хогжүп орар чурттарда ол бергелерни империалистиг монополиялар болганчок-за ажыглай бээр. Оон ужурунда Сирия үлетпүр объектилерин акшаландырар талазы-биле бодунуң күштенирге болган найыралчы чурттарның чээлеиниге даянып турар. Ийиги беш чыл планының база бир чугула соруглазы болза, Евфрат хемге бедик плотинаны тудары болур дээрзин Ю. Зуэйи демдеглээн. Станция тургузуп турар национал индустрияга электроэнергияны бээр. Үнүш-дүжүттүр улуг шөлдүг черни сугтарар арганы плотина бээр.

КУБА РЕСПУБЛИКА. Гавана портунда «Балтика» деп совет турбоэлектроходка чүүк чүдүруп турары.
Е. КУПИЦЫННЫҢ фотозу. (СЭТА-ныц фотохрониказы).

ЧЫЛДАГААН ЭВЕС, СЫЛДАГ-ДЫР

Мораль темазынга

БАЗА-ЛА АРАГА УРЖУУ

«Чылдагаан эвес, сылдаг-дыр» деп материалга бүрүн катыжып, ол дугайында бодумнуң бодалымны бижикседим. Кодээниң ажыл-ишчилеринге, колхоз, совхозтар бүдүрүлелеринге арагалаашкын база-ла улуг каража-когарадыг чедирип турар.

Ылаңгыя чолаачыларга, трактористерге, комбайнерлерге болгаш өске-даа техника башкарыкчыларынга арага ижер чорук кончуг айыылдыг. Чижээ, Каа-Хем районда «Тиилелге» колхозка 1968 чылдың соолгу ийи айында беэин 6 авария болган, бо дээрге үүлге чолаачының «өзеңги дыңзыдып» алгаш, машина башкарып чоргаанындан болган таварылгалардыр. Ол таварылгалар хемчээл талазы-биле мындыг кончуг улуг эвес-даа болза, бир талазында, колхозка когарал чедиргени ол, ийи талазында, үрелген кезектерни кылырынга артык үе-шактыг чарыгдаанындыр.

Колхозтарга мындыг яңзылыг чаңчылдар үргүлчү болур: колхозчу кижи мяш, сиген сөөртүп алыр дээрде бир чолаачы-биле чугаалажып алыр. Херээн бүдүрүп алгаш, ол чолаачыга арага ижиптитер. Оон уламыидан авария болуп чоруктар хаая эвес таварышкылаар. Мен бодаарымга машина, трактор-даа колхоз хөрениизи чүве болганда, ону бир дугаарында колхозтан чөпшээредип алза чогүүр. Бир эвес чолаачының ажылдаакын төлексеге арага эвес, акшазын берге черле эки болур ийик.

Чамдык мындыг кижилер база түргүлаар. Бодунуң мадыы багай, аварыя чоруур. Ол хирезинде үргүлчү арагалаар. «Кажан-даа өлүр бодум, эки ижип вар хээв мен» сут дыңнаар. Ю дээрге кончуг-ла ыяш эвес чорук-тур. Ындыг кижилер бодунуң чуртталгазынга шуут-ла кыйынын турарыо-дур. Аңгыг кижи арага-биле эвес, ам-биле эниеиири кыягга-даа билдингир-зе болгай.

К. СРАТ-ООЛ.

ХҮНДҮЛЭЭЧЕЛ БОЛЗА...

Кижи бодунуң чуртталгазының шын оруун тып ап, васкежиктиг чурттаарын аажок күзээр. Өг-бүле иштиг аныяк-даа, назылай-даа берген кижилерниң хөй кезии бот-боттарынга мынак, сагыш-сеткилин билчир, азбаннып-даа, амы-хуунуң-даа ажылынга боттарынга дузалажыр, сүмележирлер. Ындыгларны көөрге өөрүнчүү кынчаар!

Ынчалза-даа чамдык өг-бүлелер сыр өске болгулаар. Өг-бүлениң эр ээзи бодун төлептиг эвес ап чоруур таварылганы бо-ла көрүн болур-дур. Оон кол чылдагааны арагала болгай. Өг-бүлениң эр-даа, херээжен-даа ээзи ажылдап турар. Өг-бүлеге бүгү чүвени эки болдурар, уруг-дарыын төлептиг, ас-кежиктиг өстүрер дээш, хөй иеруузунда херээжен кижи кызыл чоруур, а эр кижилериниң чамдыкызы уругларын азыраарынче шоолуг сагыш салбас, өг-бүлениң кежигүиериниң хоорук, «мээң ажылым чай чок» дигилээр.

Албан ужурунда азы хурал дээш кодээден Кызыл киргеидө, кайы-бир чер чоргаанда, эш-оорүнге таварышкан азы бир ажыл бүдүргеиде ону ыяш-ла арагалаашкын-биле демдеглээр. Оон уламыидан барган чоруунга киришпес, а оон кедерезе, эзириктер сергедир черге барып хонган болгулаар. Келирге кадайы оозуи чугаалаарга хорадаар, аш-оолгө рүнге таварышканда ишпейн канчаар, ол сээн херээн эвесе дээр эштер бар. Чамдыкта ажыл шагында беэин аксы чыттыг тургулаар. Оон 2 аза 3 хонук улаштыра бээр кижилер бар.

Оон түңелиинде ажыпчак, өг-бүлеге уруглары ойнап, мыттаарга беэин хорадаар болгулаар. Ындыг өг-бүлелериниң уругларының өөредилгезин суда, дедир-хедер, ажыл-чаңы багай, а херээжен кижи мүиагай болгулаар.

«Чылдагаан эвес, сылдаг-дыр» деп үүлде «Арагачыларны шыңгыы көзедир херек. Оларның уржуундан хөй-ниитизи дүвүрээр, өг-бүлеге вас-дыл үнер, уруглар кижизидилгезинге улуг уржуктар таварыжыр» деп кончуг-ла шын бижээн. Бир эвес эр кижилер өг-бүлениинің ээзии, уруг-дарының хүндүзээр болза, ындыг үүлү болбас болгай. Ынчангаш эш-оорүм, чорук-херек деп сылдаг хаш арагалаар, үүлге болуп бодаар. херээжен кижилерниң сагыш-сеткилин үреп, чоруур кижилерни база ындыларны детки-ип, оларга арага бериир, кады арагалаксаар кижилерни илередиир чугула.

К. ОЮН.

Тес-Хес район.

ЧАЛААЛГАГА ЭЗИРИК КЕЛГЕН

Бодум хуумда школачы болгаш студент чылдарымда-ла араганы ажык чок, хоозун, чамдык таварылгада харын-даа хоралыг чүүл деп санаар чаңчылдыг чорааи мен. Ынчангаш «Шын» солунга үнген «Чылдагаан эвес, сылдаг-дыр» деп моральдыг темага материалды ыомчаш, аңаа хамаарыштыр элээн хөй эш-оорлериниң санаа-онаалдарын бижээн үүлдерии чөпсүнүп, бо айтырыгны ам-даа ханы чугаалажырым, арагачылар-биле хөй-ниитиниң демиселии ам-даа күштелдирериие бодум хуумда кыйгырыксаан мен.

Чоокта чаа, таптыг-ла чаа чылдың бүдүүзүиде болган чүве. Кызылдан ырак аввесте Кара-Хаак суурга бир херээжен кижиниң эъди аарып, байдал бергедээн турган. Дуза чедирери-биле Кызылдың дүргеи дуза чедирииинің станциязынче дыиаткан. Ынчалза-даа эмчилер үр-ле келбээн. Адак соонда, аарзан кижи улам берге байдадыг чыдырда, «дүргеи дуза» машиназы чедип келген. Ынчалза-даа бажың эзлериниң болгаи чыглып келген кожаларының өөрүшкүзүү деп-дораан өскен. Байдал харын-даа улам бергедээн — келген эмчиниг элеп-тендиң турар, эзирик болган. Харын-даа оскс, бөжүдүлга талазы-биле дүржулгалыг үгбайның дузазы-биле ас-кежик болуп, не-даа, чаш уруг-даа аны-тыныг арткан. Эмчиниң адын адаза эки: чаа чылдың январь 1-де, 2—3 шак үезинде. Кара-Хаакка чораан өр эмчи. Соолуида дыиазарывыска Пушин деп кижи болду.

Амгы үеде арагачылар-биле демисел хөй-ниитиниң болуп турары өөрүнчүү. Ынчалза-даа арагачыларның багай чанын чүгле ниити адап шүүмчүлээр эвес, харын-даа оларның адын, турар черин, ажылга хамаарылгазын тода көргүзүп шүүмчүлээр үүлүүт бис. Ынчангаш арагачыларны сарыыл кирип, оларга ыыңгыы кезеичеии көргүзер херек.

С.ХЕРТЕК,
башкы.

КҮШ-АЖЫЛ БИЛЕ КАПИТАЛ

АКШ

НЬЮ-ЙОРК. Америк порттарда 75 муң чүк чүдүрүкчүлериниң ажыл сөкседыышкыны ийи неделя ажыг үеде үргүлчүлеп турар. Ажыл сөксадыышкыны АКШ-тың порттар ажылын шуут сандаратkан. Атлантиканың болгаш Мексика мугулдуриуң эриктеринде порттарда 300 хире суднолар, оон иштинде барык 200 даштыкы суднолар чүгүи дүжүрерии азы чүдүрерии маиап турар. Чүгле чаңгыс Нью-Йорк порттуң районунда беэин бараан чүдүрер муи ажыг демир орук вагоннары болгаш беш муң чүк автомобильдери мөөңнелгеп.

Порт ажылчыннарының ажыл сөксадыышкыныиың түңнелиинде каража, чидириг 300 миллион доллар ашкал. Боттарының кончааларының дугайында сагыш салбышаан, пароход компанияларының эзлери президент Джонсоига телеграмма чорудуп, АКШ-тың конгреэи ажыл сөксадыышкыныиыига хамаарыштыр хемчегларии алырын негээн.

Чүктү чүдүрер-дүжүрер ажылдарны механизастаанының түңнелиинде ажыл чок артар чоруктуп аймылы ажыл сөксаткан порт ажылчыннарының чартык хире кезиинге удур диргеиип келген. Оон ужурунда олар боттарының кол негелделерии күүседип бээрин—чылда чагадылалдыг ажыл шагын доктаадырын негеп турар. Ындыг болза-даа судиолар эзлери ажылчыннарының негелдезин хандырарындан ойталап турар.

АКШ-тың Ассошиэйтед Пресс эң улуг информас агентилелиниң Нью-Йоркта штаб-квартирazы, а од ышкаш Вашингтонда, Чикагода, Сан-Францискода болгаш өске-даа америк хоорайларда оон салбырларының болгаш бюроларының бажыңнарын долгандыр ажыл сөксаткаииар бүзээлеп алган. 1.300 ажыг репортёрлар, чурук тырттырыкчылары болгаш өске-даа редакция албан-хаанчылары — америк солуннар каттыжмышкыныида бактаалган телефон-телеграф каттыжмышкыны кежигүиерии он чыл дургузунда ажыл сөксадыышкыныың эң-не баштай чорудуп турар.

Каттыжмышкын кежигүиерии биле АП агентилелдиң удуртулгазының аразында күш-ажыл талазы-биле чөрүлдээ ажыл төлевирии бедидер болгаш цех профэвилел организациязы тургузар дугайында ажыл сөксаткаииарның негелдезин хандырарындан администрация черииин ойталазының чылдагаанында тургустунуп келген. Чаа коллективтиг керээни чарар дугайында ай ажыг үеде үргүлчүдеп кол-ган чугаалажышкыныыар амдыгаа чедир кандыг-даа түңнелди бербээн.

ИТАЛИЯ

РИМ. Риминиң хоорай транспортуиуң ажылдакчылары 24 шакта ажыл сөксадыышкыиың сөөлгү үш неделя дургузунда ийи удаа чорутkан. Италиянық улуг профэвилел каттыжмышкыныының рим федерациялары ажыл сөксадыышкыдың организастаан.

Ажыл сөксаткаииар ажыл төлевирии бедидерии, күш-ажылдың байдалдарын экижидерии болгаш найысылалдың бүгү хоорай транспортуя эң ажыктыг ыыдыр организастаарын негээн.

Рим транспортчуларының ажыл сөксадыышкыны база, бо хүнүерде бүгү Италияны хаара тутkан ажыл сөксадыышкыныыг калбак шинчээшкиниин чүгле кезии болуп турар. Ажыл сөксадыышкыны он-он хоорайларда эртип, чүс-чүс фабрикаларының, заводтарының болгаш элбан черлериниң ажылын саналаткан. Бергамода пос-таавычылар, Феррарда химия үлетөүрүнүң ажылчыннары, Падуйда ядик даараачылары. Венецияда токарлер болгаш машина тудугчуларын ажыл сөксадыын турар.

100

ИЛЬИЧ-БИЛЕ КАДЫ УТКУП ТУРГАН

БАШТАПГЫ ол чаа чылдың дүнезинде Петроградка шуурган киткеп турган. Фин мутулдурунуң талазындан аажок соок хат хадып турган. Бажыңнар чанчыныларының шагыгаарын ол коңгурадыр соя шаап, ыяштар будуктарын сып, кожайларның каапкаш барган озалаап ээн бажыңнарының эжиктерин хөртүктеп турган. Гермометр көртүзүкчүзү казыыр үжен бирии айтып турган.

«Улуг хоорайның кудумчулары караңгы болгаш эзииргей. Чүгле кудумчулар белдирлеринде соок дүмбейин одагларның кызыл баразаныры ойбунналдыр чыридып, оларның чанында революцияның солдаттары — чепсектиг кызыл гвардейжилер дөгелеп турган. Дүнеки ыржымны ланчыы дааштары ында-хаая үреп турган.

Петроградка үш хүн дургузунда трамвай шимчээшкини чок болган. Бажыңнарга сайгылган чырыны барык-ла бербейн турган. Чон чыккылама сооктан «буржуйка» дээр демир суугулар чылыныга аргастанып тургам. Оттулар чүвези — саазын, чээрген, бажың-балгаттың аар-саар түвелери. Хлеб магазиннеринде манашкан кижилер үзүлбес — ол болза бир бүүн хлебти сес хувааргa, ооң үш кезээ хире хлебти карточка бүзүгаар садып алыр дээш маназан чоп-дур.

Аш болгаш соок турза-даа, Кызыл Питериң ажылчыныры 1918 чыды аас-кежиктиг келир үеге ханы бүзүрел-биле уткааннар. Ол бүзүрелди оларга Октябрьда большевик партияның удуртулгазы-биле чаа-лап алдынган Совет эрге-чагырга берген, олар ол бүзүрелди контрреволюциядан камгалап алыр долу шинитпирлиг турган.

ОЛ ХҮННЕРДЕ Петроградка үнүп турган «Правда» болза моңгези-биле эртип турар 1917 чыл кижи төрелгетениң амыдыралында ең улуг болуушкун болган, бистиң келир үеге ачы-үревис боттарының чыл саналгазын ооң эгелээри чадавас боор деп бижээн. Чүге дээрге ол чыл ең улуг капиталистиг шивээлериниң бирээзик — Россия империязын пролетариаттың буза шапканы баштайгы ең улуг аңгы тулчуушкунуның чылы болган.

НЕВАНЫҢ оң талакы эриинге, Михайловскийниң артиллерия училищезиниң ак залынга Выборг таланың ажылчыннары баштайгы совет Чаа чылды уткааннар. Ооң мурнунда, мырыңай чоокта чаа-ла ол бажыңга найыр-наадым болгулап, дворяннарның болгаш фабрика эзлериниң эрге-чассыг оолдары «буянныг» дантыналарның пансионнарының суртуулдары каас-коя кыстар-биле боолдешип турган-на болгай. Ынчаарга ам маназа маадырыг чажыт ажылдың киржикчилери, хааның карабажыңнарының болгаш Спбирь шелүлгезиниң кадыгдошкунуун көрген кижилер чедип келген. Чоокта чаа Кышкы ордуну шүүргеден турган кызыл гвардейжилер база келген. Партийжи болгаш совет актив база келген. Кежээни партияның Выборг райкому, район Советги болгаш Кызыл Гвардияның штавы белеткеп тургускан.

Сайгылгаан күжүн кампаар дээш бүлүртүг кылдыр чыруктаан заалга үрер хөгжүм оркестри ойнаап турган. Амгы үе дугайында допчу илеткелдиң соонда концерт программазын күүсеткен. Дүн ортузу чоокшулап орган. Залче кирер эжикке хеп-хенертен Ленин биле Крупская кестүп келген.

— Эштер! Владимир Ильич биле Надежда Константиновна чедип келдя —деп, Выборгтуң район Советиниң кежигүнү, шуткукчу Илья Гордиенко алгырып үндүрген.

Улус дооза сценаже көрнү берген. Байыр чедиргенниң кыйгылары дыңналган, оркестр «Интернационалды» ойнаан. Ленин холуң көдүрерге, зал ыржым барган. Чыылганнарга Чаа чыл-биле байыр чедиргеш, Ильич дочу чугаа кылган. Бергедерни чажырбайн, Ленин ажылчынар боттарының амыдыралын Советтерни дамчыштыр камчаар чаартыр ужурлугул дээр дугайын чугаалаан. Фронтуже чоруур деп турар кызыл гвардейжилерни кыйгыргаш, Владимир Ильич Октябрьның чаалап алышкынарын олар камгалап ап шыдаар дээрзинге бүзүрелин илергейлээн.

Ленин чугаазын доозупкаи соонда, ажылчыннар аңаа адыш часкап, байыр чедирип, ону йөрээп турган. Дөрт шыырак оолдар Ильичиниң олургаи сандавының даваннарындан сегирип алгаш, Ленинни көдүрүп чайгаа эгелээн. Ооң соонда, Надежда Константиновнаны чайгааннар. Ынчан Владимир Ильич оларга: «Арай оожум, эштер, оожум. Чүрээмейлеп чоруур кижи болгай» деп чугаалаан.

ВЛАДИМИР ИЛЬИЧИНИҢ ажок ынак революсчу ырлары залга чаңгыланып үнген. Ол боду Надежда Константиновна-биле кожа улгады берген ажылчыннар ортузунга турган. Музыка база катап куттуга берген, улус танцылап кирипкен. Хенертен 17 харлыг ажылчын Валентина Чуракова Ленинниң чанынга чүгүрүп келгеш:

— Владимир Ильич, танцылаалам!—деп чугаалаан. Улус-биле чугаалажырынга алзакаш, Ленин ол сөстерни дыңнаваан. Уруг ооң холундан алгаш, чалаалгазын катаптаап. Ильич олче чаптаапзыг көрүнгеш, ажок хеглүг каттырган.

— Күзелдиим-биле танцылаар ийик мен, харылаан, танцылап билбес болгай мен—деп каттырып чугаалаан:— Ам бис силерге таарымчалыг эштен тып бээр бис — дээш, ажылчын уругнуң холундан четкеш, танцы башкарыкчызынга апарган.

* * *

КЫРГАН башкы Валентина Карловна Чуракованың Киров проспектизинде квартирazында олур мен. Сайгылгаан херели-биле туяаланган хоорай соңга өттүр шимээргеп тур. Делгег каастадгалар үзескүлеп өргүнү-биле чайнап турар. Чаа чылдың будүүзүнде магазиннерже далажып чоруп турлар.

А мында эмге-хаяажок номнар делгээн өрээлде буурул баштыг, караа шилдиг хөрээжен кижи ырак шагдагы кайгамчыктан кайгамчык болгаш бүтү назыда сагышка арткан Чаа чыл дүнезиниң дугайын ярып олур.

— Михайловскийниң артиллерия училищезинге болган чаа чылдың кежээзинче мени «Невка» фабриканың ажылчыны эжим Маша Малаева чалаан чүве — деп, Валентина Карловна чугаалап олур.— Мен ол кежээ Ильичиниң чугаазын кайгамчык-ла таалап дыңнаан мен. Дыка аныяк, хөй-хөй түүлдерни эки билбес турган мен. Ынчалза-даа Владимир Ильичиниң чугаалаанындан мен Совет эрге-чагырга бистерге, ажылчыннарга аас-кежиктиг амыдыралды бээр дээрзин билип алган мен. Ол дугайтыр Ленинге чүрээмниң алызындан өөрүп четтиргенимни илередиксээн мен. А ооң чанынга чеде чүгүре берген сүрээдээнимден сөглээр сөс тыппайн, түтле: «Владимир Ильич, танцылаалам!» деп каапкан-дыр мен.

ШАК ОЛ ЧАА чылдың дүнезинден бээр чартык чүс чыл ажыг үе эрткен. Кандыг бергелер түрбаан дээр оңу! Бодуңуң ашаа-биле кады аар берге 1918 чылда Питериниң ажылчыннарынга тараа тывар дээш Донче канчаар чоруп тургаанының дугайын Валентина Карловна сактып чугаалаан. Бүзээлээшкиниң аар-берге аш чылдарының дугайын, госпитальга ажылдап турганың ол сактып орду. Ол шагда бодуңуң бижээн шүлүктерин номчуду. Ол одургларда күштүг соруккур чорук, дайзынны ыяап-ла ажып тиилээринге сынныг чок бүзүрел коичуг күштүг чорду.

Валентина Карловна өг-бүле альбомун экеп салган. Хөй үе эрткенинден оңуп саргарган фото-чурукту ол көргүстү. Чаптанчыг бопугур чаактыг, кара чаштыг шилгедек уруг ол чуруктан көрүп олур, ол опан-орлан, хөглүг үезинде мынчан ол Владимир Ильичиниң чанынга чедип турган боор.

Ленинградка мек уттундурбас чаа чыл уткулгазының база бир киржикчиин Питериң хоочун ажылчыны, 1913 чылдан бээр партия кежигүнү Сергей Иванович Иванов-биле ужураштым. Ол душта ол «Феникс» заводка ажылдан, Выборг райсовединиң кежигүнү боон турган.

— Ынчаарда Чаа чылды Михайловскийниң артиллерия училищезинге уткуур дугайында айтырыгны райсоветтиң президиумунга ажок тодарган чугаалажып турганыывысты сактып чоруур мен —деп, Сергей Иванович чугаалаан.—Культкомиссия даргазы Лебедевтиң санналдаан концерт программазын бадылаан бис. Залды шимээрииниң акша-хөреңгизин үндүрүп алдывыс. А эң-не кол чүүл— бистиң кежээвиске Владимир Ильич биле Надежда Константиновнаны чалаар деп шинитпирлээн бис. Ленинниң Крувская дамчыштыр чаладывыс. Фронт чоруур кызыл гвардейжилер болгаш бүгү выборгчулар Ильичиниң көрүксеп турар дээрзин Константиновна билир турган. Ильичиниң ажылы чайжок турзадаа, баштайгы совет Чаа чылды ажылчыннар-биле кады уткуур-дур деп ол аңаа бүзүредипкен.

ОЛ ЧАА ЧЫЛ дүнезиниң соонда амыдыралының кандыг болганын Сергей Иванович чугаалаан. Партияның кыйгырыын ёзугаар Кызыл Армияның үрээлекинче ол чорупкан. Колчак-биле тулушкан. Уралдың болгаш Сибирьиниң дыка хөй хоорайларын актардан хостаарынга киришкен. Польша фронтузунга тулчуп, Кронштадт үймээнин базарынга киржип чораан. Ооң соонда Ленинградтың алзөп хөй будүрүлгелерге директорлап ажылдаан.

Петроград талазының Кронвер кудумчуузунда № 29 бажында Николай Федорович болгаш Мария Николаевна Свешниковтарның аалынга база чораан мен. Ол кижилериң намдары адаарганчыг. Алдам ажыг чыл мурнунда Сормово токары Свешников бодунуп амыдыралын большевик партия-биле холбаштырган, а удаваанда профессионал революсчу болу бергеп. 1913 чылда Питерге чедип келгеш, «Кырган Лессинер» заводка партийжи организакчы, ооң соонда партияның Выборг райкомунуң кежигүнү апаргаи. Ленинни ол Финлямд вокзалынга уткуп чораан. Ол черге, вокзал перронунга партияның Выборг райкомунуң секретары, Париж чоогунда Лонжюмонун партия школазынга Ленинниң өөреникчизи чораан Иван Денисович Чучурин Ильичиге № 600 партийжи билетти тыпсып турганын ол утпаан. Мындыг байдал база сагышка арткан. 1917 чылдың майның бир-ле хүнүнде Ленин биле Крупская ынчаи Самсониевскийниң Улуг кудумчуузунда № 62 бажынга турган Выборг райкомунга келгеннер. Ильич партия биледиң ужулгаш, ээң дадыырым үдээп ап көрүкер деп дилээн. Партортаннаажчы Лацис Ильичиден акшаны алгаш, ону партияның Выборг райкомунуң акша тудукчузу Николай Федоровичиче дамчыдып бергеи.

1915 чылда ажылчын Мария Николаевна Свешникова большевик партияның хүрээлеңиниге кирген. Ол ынчаи Питериң ажылчыныарының ортузунга чажыт ажылды чорудуп турган. Бодуңуң ашаа-биле бир домей. Мария Николаевна Февраль болгаш Октябрь революцияларының идепкейлиг киржикчилериниң бирээзи болган. Кызыл сестралар отрядының составынга тургаш, Керенскийниң шериглериниге удур Пулково, Раута чанынга болган тулчуушкуннарга киришкеи.

Выборгтуң өске ажылчыныары-биле кады Мария Николаевна Михайловскийниң артиллерия училищезинге Чаа чылды уткаан. 1918 чылдың ноябрьда ажылчын хөрээжеңнериниң Бирги Бүгү-россий съездизинге, ооң президиумун кежигүнү боон олургаш, ол Владимир Ильичиниң чугаазын база хатап дыңнаар аас-кежиктиг болгаи.

СМОЛЬНЫЙДАН ырак эвес Тверской кудумчуузунда № 3 бажыңга барып, Питериң хоочун ажылчыны 1905 чылдан бээр партия кежигүнү Агриппина Ильинична Круглова-биле база ужурашкан мен. 1906 чылда чажыт ажылга тургаш, Круглова Петербургтуң большевик организациязының көскү ажыллакчылары В. Д. Бонч-Бруевич болгаш ооң кадайы В. М. Величкина-биле танышып алган. Оларның Хөрсөн кудумчуузунда квартирazынга ол база чораан. Маңаа 1917—1918 чылдарда Агриппина Ильинична Ильичиии кашдаа керген болгаш ооң-биле чугаалажып турган.

— 1918 чылдың январының эгеэзинде мен Бонч-Бруевичилерге 8 харлыг Васильканы ёлкага аппарган мен—деп, ол сактып чугаалаан. — Ильич кирип келген. Ол менден Чаа чылды канчаар уткудун деп айтырып турган. Ол үеде мени ажылчыннарның аъш-чем кооперативиниң даргазынга соңгаан турган чүве. Ёлка байырлазынга бис уругларга бичии белектер — адыш-адыш иштин изюм чигир, көктараа далганындан хаарган боорзактар, конфеталар үлеп берген бис. Ынчанмыже ол аш шагда ол-даа болза уругларга улуг белек боон сагындырар турган. Владимир Ильич Михайловскийниң артиллерия училищезинге ышкаш кылдыр Чаа чылды кажан-даа ындыг хөглүг уткуп көрбөзөн мен деп чугаалады. Бодап-даа көрүнерем, мени бир ажылчын уруг танцылаалы деп безин чалап, мен хөөкүйүү вальсче чалап турган дивес силер бе дээш, Ильич чуза-ла каттырган...

АГРИППИНА Ильинична сургаан ээп чанып турумда хүн орайтаан болган. Смольныйның соңгаларындан херел чайынналдыр чыып турган. Чаа чылдың шаандагы ол кежээзинде улуг өрээлдериң бирээзинге сайгылгаан дыка үр өшпейн турган: Ленинниң даргалаана-биле Улус Комиссарлар Чөвүзелиниң хуралы боон турган. Соогу аажок, шуутту кижилер тоннарлыг, бөрттерлиг олурган боор. Ол кежээ Совет чазап хөй-хөй чугула айтырыгларны шинитпирлеп турган. Шактың согунчугажы 11-ни эртип чорда Владимир Ильич биле Надежда Константиновнаны автомобильге олургылаан. Ынчаарда Михайловскийниң артиллерия училищезинге чедери ындыг-ла чиик эвес турган.

Игорь ТВЕРСКОЙ.
ПМА-ның корреспондентизи.

Ленинградтың «Веретено» фабриказының удазыы, чүү зөрер цегининг коллективи чаа, 1969 чылды күш-ажылчы чедишкиннериниг уткуп алган. Беш чылдың үш чылдарының планын хуусаа мурнунда, декабрь 10-да күүседип дооскаш, эзрикчилер онналгадан артыкка дүк кылыглардан дудавас шынарлыг чүс-чүс мүң янзы-бүрү аргыглыг хөйленгнерни кылып ап болур синтетиктиг чүүнү белеткеп үндүргеи.

Күш-ажылды бодамчалыг эки организастаанының ачызында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү дыка өскеи. 1968 чылда үш зорилгезиниг чаа арбазын тургускавы дээш цехке бедик культураның цеги деп атты тывыскан. Ажылчыннар болгаш тускай эртемнитлер коммунистиг күш-ажыл коллективи деп бедик ат дээш демисежии турар.

ЧУРУКТА: зэргиин болгаш дүргеи бүдүрүлгези. Мурнуда — дүргектекчи комсомолчу Нина Поушева.

П. ФЕДОТОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

ПЕДАГОГИКА БҮЛҮҢҮ

МАТЕМАТИКА ӨӨРЕДИЛГЕЗИНДЕ ЧАА ҮҮЛДЕР

Бызылдың № 2 школазының бирги класы 1968-69 өөредилге чылындан эгелеп, чаа программа ёзугаар өөренип киришкеи. 1-ги класстың сан программазында кандыг өскерилгелер барын, эрги программадан ооң ылгалын башкылар билип алыры чугула.

Бирги чартык чылда чаа программа ёзугаар канчаар ажылдап турганымны каш сөөбиле чугаалап көрейн. Белир өөредилге чылында бирги классчылар-биле ажылдаар башкызарга ол дузалыг. Чаа программаның төлевилелиинде эге класстарга өөренир бүгү эртемнерниң утказы, системазы болгаш ону өөредириниң методиказы өскерилген.

Бирги класска бирги онну өөренген соонда ийиги онну болгаш бирги үстүң нумерациязы эгелээр, ооң соонда 100-түң иштинде саннарның кадар, казыырын болгаш көвүдедилге болгаш үлегени практика кырынга таныжар. Бодуң саннарны өөредири-биле чергелештир аттыг саннардан бодуң аттыг саннарның кадар, казыырын, геометрлиг материалларны база эртер.

Бирги класска сан талазыбиле өөренир эртеминиң адын арифметика эвес, математика дээр апарган. Ооң чылдагаанны сан киичээлинге алгебраның болгаш геометрияның бодуң элементилерин программазында киргени болур. Чижээ: бодуун деннелге, деннелгениң ден, ден эвес хевирлери, геометрлиг материалдар дээш өске-даа.

Өөредир материалдарның системазы мынчаар киргеи. Белеткел үезин 5 хүнде эртер. Ынчан уруглар 10-га четпир саннарны санап өөренир. Саннарны 2-леп, 3-теп, 5-теп бодуктээрин киргүзүг материалдарынын дузазы-биле чорудар. Ооң түннелинде 2-эш, база 3 аш чүвелер кажыл дээрзин уруглар билип алыр.

Саннарның ден, ден эвезин тывырынга өөредир. Чижээ: 5 тырыкыдан чуру, алааңга 4 тырыкыны чуру. Кайда хөйдүр, кайда эвээжил? Хөй, эвээш, адаа-үстү, оң-солагай талазы деп билиглерни уруглар билип алыр. Уругларның угланын сайзырадыры-биле боданыр айтырыгларны доктамал салаа чогуур. Чижээ: Соңга көзенектерни адаанган үстүнге чедир, үстүнден алааңга чедир санаар. Мындыг даалганы база берип болур: 6 үш-булуңчуктан чурунар. Оларны эжеш кылдыр аңгы-аңгы булуктар-биле будүнар, каш эжеш үш-булуңнар болганыр? Ам база эжеш алды үш-булуңдан дураап, үштеп будүнар деп даалга берип болур.

Ооң аңгыда класста каш сонга барыл, ынча сакпыттан сал. Беш үш-булуңдан чуру, ооң адаанга база ынча үш-булуңдан чуру. Белеткел үезинде соонда, мурнунда, оргузунда деп сөстер-биле база таныжар.

Белеткел үезин мынчаар эртккеш, баштайгы онну өөренип киришпитер. Ында онзагай чүүл: 1,2 деп саннарны болгаш ооң чурагайларын өөренгеш, каадар, казыырынче дораан шилчиири чугула. Балып турган соонда санны үндүрүп алыр азы казын турган мурнунда санны үндүрүп алыр деп билигни алыр. Эрги программада ындыг чүүл чок. Баштайгы кичээлге-ле хөй, эвээш деп демдектер-биле таныжар.

Бирги онну өөренип турда уругларга ындыг ажылдарны кылдырар: 3 биле 4-түң деннээр. Даразында саннарны база мынчаар кылдырар: 4 биле 5, 6 биле 7, 9 биле 10.

Бир эвес сенде 8 сан турган болза 7-ни канчаар үндүрүп алырыл? (8—1=7) 4 деп сан турган болза 5-ти канчаар үндүрүп алырыл? (4+1=5).

Хөй сек орунга херек санны бижидиери, санны салгаш чурагайны тыптырарын күүсеттирип болур. Саннарны чурум ёзугаар чыскаай бижидип болур. Саннарны калып, казып турда ында-бүрү терминнерни ажыглаарынга өөредир.

Ооң аңгыда берлинген саннар-биле кадар, казырынга чижектер тургустуруп болур.

Оннуң иштинде саннарны өөренген соонда катаптаашкынга ындыг ажылды чорудуп болур. 7 деп сан дугайында чүү билирин чугаалаар. (Ол сан 8-тиң мурнунда, 6-ның соонда чоруур, 7-ни алыр дизе 6-га 1-ни кадар.

Геометрлиг материалдарын сынык булуннар, дөрт-булуннар, үш-булуңнар, дөрт-булунчук, дөрт-булунчук, квадрат, кезиндектерни өөренип эртер. Аас, бижимел-биле бодалгаларны болаар. Бодалганы бодап турган үткааны, айтырыы, бодазы, харыызы деп терминнер-биле таныжар. Бодап турар үеде билдинмес санны Х-биле демдеглээрин база өөредир. Чижээ: Ол 4 ойнаарак кылган, ооң соонда 2-ни немей кылган. Шупту каштыг кылганыл? Шупту ойнаарактарның санын Х-биле демдеглээлимер деп тайылбырлаар. Болганы: Х=4+2, Х=6.

Ийиги улдунуң сөөлзүредир ийи кылдыныгларыг бодалгаларны болаары. 11—20 чедир саннарның нумерациязы болгаш кадар, казырын, баштайгы чүстүн нумерациязын өөренип эртер.

А. АЛДЫН-ООЛ,
Кызылдың № 2 школазының 1-ги класс башкызы.

спорт

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

★ Эрткен дыштаныр хүннерде Улуг-Хем районнуң Ийи-Тал, Чодураа, Хайыракан суурларының аныяк спортчуларының маргылдаалары болуп эрткен.

Хөл-шыдырапга — Ийи-Талдың, стол теннизинге болгаш хоккейге—Чодураанның, хостуг хүрешке—Хайыраканның командалары бир дугаар черлерни эзлээнер.

✦ Школаларга кышкы дыштанылга эртип турда, улус өөредилге ажылдакчыларының профсоюзулелиниң Улуг-Хем райкому башкызарның хөл-шыдырап талазы-биле район маргылдаазын организастап эртиргеи.

✦ Бөлүң-Терек школазының башкызы Меңнит-оол бирги черни, Ак-Тургуга кадыкшылга школазының башкызы Дазар-оол ийиги черни ол маргылдаага эзлээн.

Тиилекчилер профсоюзулелиниң болгаш комсомол райкомнарының шаңнал бижиктерин алган.

Редактор К. Н. ДИИГА.

ХҮН БҮРУДЕ

Эртен одуругаш өрээлди агаарладыры-биле форточканы ажыткаш, орун-дожээдерни база кезек агаарлаткаш, ак чоогларынарны кавташ, орун-дожээдерни шевергеи кылдыр эткеш, өрээл иштиниң довурак-доозуныи чодуп эгелеңер.

Чымчак мебельдиг эт-сеңги арай шык шётка-биле, эмин эртгир басшайн, оожум чодунар, чүге дизе базып чодарга бурулаап доозун ол эт-херекселге улам чыпшыныш былчактамыр. Аңаа (өңгүр эвес будуктуг) бажың иштиниң ыяш будуштуг эт-херекселдерни сугга өттүргеи эки сы тудуп каапкаш чодар, а өңгүр будуктуг херекселдерни скипидарга бичии өттүргеи чымчак пос-биле чодар. Үстүг будук-биле чодар. Үстүг будук-биле будаан херекселдерни нашатырлыг спирт-биле холлаан чылыг суг-биле аштап чуур.

Будуттунмаан ыяш шаланы арыгаан аштаарда шык ширбиил-биле ширбиир, а неделяда бир катап содалыг чылыг суг-биле чуур. Дозулуг шаланы чымчак пос-биле чодар болгаш чуурда сугга нашатырлыг спирт (бир демир-хуун сугга бир омаан иштэ) кудуп алыр.

Паркет деп чурук хевирлер-биле тускай будуруп кылган ыяштыг чараш шаларыны аштаап арыгаарда шётка-биле чодар, а чуурда сугга скипидар немеп алыр ийикпе керосин-биле чодуп аштаарга арыг, өңгүр болур.

Ынчангаш кол-ла чүве чурттагга бажыңын хуниүн-не аштап, агаарладыр.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

ЧАА КИНО

ОЛЧАЛЫГ БИЛЕТ

«Мосфильм» киностудиязының бүдүрүп үндүргеи «Чорук чогуурунуң эзерген орук-чирии» деп уран-чечен чаа кино республиканың киноэкраннарында үнүп эгелей бергеи.

Кинода болуушкун чаа чылдың бүдүүзүнде область ужурдузалыг хоорайжыгашка болган. Ол шынап-ла улустуң Чаа чыл будүүзүнде хуулгаазын чоруктар болгулай бээр дижирии ышкаш болу бергеи чүве-дир.

Фотограф Володя Орешников үргулчу-ле паспорттарга болгаш бүзүредилге документилерге чурук тырттырарынга хөнүү кылып калган, ол тырттырган чуруктарын СЭТА-га, Парлалганың медээлер агентилелиниге дээш өске-даа парлалга черлеринге үндүрүксээр, ёзулуг-ла «кижизиг фотокомедиины» чогаадып турузуксаар күзеп-соруктуг. Ынчангаш парлалгага чурук тырттырар амгы үениң чаа фотоаппараттарын садып алыксаар. Ынчалза-даа ындыг аппаратгарның ортээ амыр эвес. Чүүден чүү болу бээрии каңгаи биилир, үш күүнүң облигациязын садыы алыр-дыр деп шинитпирлеп алыр.

Облигация садыы алыр дээш дузалаар кассадан 20 рубльди будуу ап алыр, ол боду дузалаар кассаның даргазыны «база-ла чаа сөңгуткан. Ынчангаш облигацияны садыы алыр.

Ооң четтикпейн манап турганы ойнаашкын-даа эгелээр. 10 мүн рубльдиң ойнаашкыны таварлажы бээр. Орешниковтуң өөрүшкүүл кызыгаар чок.

Ынчалза-даа ооң кадыы ажылдап турар эш-өөрү ол акшаны үлежип алырын кызыда бээр. Орешников ынавас. Ынчаар орта Орешниковту дузалаар кассадан үндүргеш, ойнап алган облигациязын барык-ла хупаашкын-биле ап алыр. Ооң-биле кады чурук тырттырар черниң бүгү ажылдакчылары облигация акшазын ап алгаш, үлежип алырының кырында турда келгеш, сумкада акшаны ийилээп аптар. Фотоательениң ажылдакчылары директору баштаап оларның ийилдирии сүргеш чоруттарлар.

Чаа чыл оларны эштештиритпер. Орешников облигациядан ойнап алган 10 мүн акшазын ательениң бүгү ажылдакчыларынга деп-деп кылдыр үлеп бергеш, аппарат садыы алырын дараазындагы облигация ойнаашкыныңга чедир сонгаарладыр.

Т. САЯН-ООЛ.

ЗИГЗАГ УДАЧИ

ЧУРУКТА: «Чорук чогуурунуң эзерген орук-чирии» деп киводан тырттырган чурук. Кинофикация болгаш кинопрокат эргелелиниң чарлал бюрозунуң чоруткан фотозу.

КИНО

ЯНВАРЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «15 харлыг каныгаи» 10, 2. «Кол буруузадымышкын» 12, 4, 5.45, 7.30, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга дириг-чуруктар» 10. «Чөвөн болгаш Мөзак» 12, 4, 5.50, 7.40, 9.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Демир агым» 3. «Чөөн коридор» 4.50, 6.40, «Чорук чогуурунуң шаптаразының орук-чирии» 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «От, суг болгаш чес хоолайлар» 3, 4.40, 6.20, 8.10 шактарда.

редакцияның адрези

Бызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда киллизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал киллизиниң 23-54, культура киллизиниң 37-13, кодээ ажылагый киллизиниң 21-47, үаетчур киллизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг киллистериниң 21-27, информация киллизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүзелиниң нанылга парлалга эргелелиниң типографиязы (Бызыл, Щетинкин — Кравченко кудумчузу, 1). ТС—00004.

Солун неделяда алды катап үнер

ТӨРЭЭН ЧУРТ КОСМОНАВТАРЫНГА ЧОРГААРЛАНЫП ТУР!

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЛЫҢЫАР!

1925 чылда үнезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Советинин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1969 ч.
ЯНВАРЬ
18
СУББОТА
№ 15 (7861)
Өртээ 2 көп.

СОВЕТ ЗВИЛЕЛИНИҢ УЛУСТАРЫНГА

«Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдеринден коммунизмниң арес-мадырлыг тургузукчузу улуг совет улуска шаңг байырны чедирдивис.

Космонавтар:
Шаталов, Волынов, Елисеев, Хрунов.

СОЦИАЛИСТИГ ЧУРТТАРНЫҢ УЛУСТАРЫНГА

«Союз-4» болгаш «Союз-5» совет космос корабльдеринден социалистиг чурттарның ажылчы чоннарынга шаңг байырны чедирдивис. Бистиң улустарывыстың найырады болгаш кады ажылдажылгазы бижыгып, чечетелип турзун.

Космонавтар:
Шаталов, Волынов, Елисеев, Хрунов.

«Союз-4»-түң соок дарый космосче
«Союз-5»-ти улай салып үндүрген бис.
Октаргайга сүрлүг парад көргүзүпкеш,
Олар кады ужуп чорлар, ура, ура!

К. Байкараның шүлүү.
В. Волченконуң чуруу.

СЭТА-ның дыңнадыглары

„СОЮЗ-4“ болгаш „СОЮЗ-5“ КОСМОС КОРАБЛЬДЕРИ БӨЛҮК УЖУДУУШКУНУН ҮРГҮЛЧҮЛЭЭН

Башкаланган соонда «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдери бөлүк ужудуушкунун үргүлчүлээн.

Ийи корабльдерниң экипажтары боттарының ажыл программазын чедиишкинниг күүсеткен.

«Союз-4» корабль экипажының чаа кежигүннери космонавтар Е. В. Хрунов биле А. С. Елисеев боттарының ажылдаар олуттарынга таарыштырып алган, корабль системаларының ажылдаарын хынаан болгаш ужудуушкун программазында көрдүнген хайгааралдарны болгаш шенелделерни күүсеткен. Ажык космоска шенелделер программазын бөттандырган болгаш бир корабльден өске корабльге келген соонда космонавтарның кадыының байдалы эки. Бир корабльден өске корабльге келир үеде улуг бергелерге таварышпаанын, ону бүзүрелдиг күүсеткенин олар дыңнаткан, үүге дээрге ажык космосче үнериниң болгаш бир корабльден өске корабльге келириниң бүгү хемчеглерин чер кырынга белеткел үезинде болгаш кыска үениң дензи чок байдалдарында самолёт-лабораторияга ужудуушкуннар үезинде эки эрттирген.

Москваныы-биле 18 шак 30 минута турда космонавтар Е. В. Хрунов биле А. С. Елисеев дыштаныр өрээлге келген. В. А. Шаталов корабльдиң кабиназынга дыштанган.

«Союз-5» корабльдиң командири Б. В. Волынов бодунуң программазын күүсеткен соонда Москваныы-биле 18 шак 30 минута турда удууру-биле база тускай өрээлде келген.

Телеметрияның медээлерин болгаш космонавтарның илеткелдерин ёзугаар алырга, экипажтың кадыының байдалы тергиин эки, корабльдернин бүгү системалары өй-тавында ажылдап чоруур.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң бөлүк ужудуушкуну үргүлчүлевишаан. Москваныы-биле 17 шак 32 минута турда корабльдер Совет Эвилелиниң девискээринден радио-биле көстүр зонадан үнген.

• • •

Бөгүн, 1969 чылдың январь 17-де, Москваныы-биле 3 шак 33 минута турда «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдери Ыраккы Чөөн чүкте хайгаарал пунктуларының радио-биле көстүр зоназынче кирген.

Эки удуп, сула шимчээшкинни кылып, чунуп, эртен эки чемненген соонда ййи корабльдернин экипажтары корабльдиң иштики системаларын хынаан болгаш шагын деңнеп алгаш, бөлүк ужудуушкуннуң үшкү хүнүнде айыткан программаны күүседип эгелээн.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдернин командирлери программада көрдүнген элээн шенелделерни, хайгааралдарны болгаш чурукка тырттырарын күүсеткен.

Космонавтар Е. В. Хрунов биле А. С. Елисеев бир корабльден өске корабльче келгенниин болгаш корабльден дашкаар ажылдың түннелдерин корабль журналдарынга бижээн.

Корабльдерниң командирлериниң илеткелдерин ёзугаар алырга, экипажтың бүгү кежигүннериниң кадыының байдалы тергиин эки, корабльдернин бүгү системалары өй-тавында ажылдап чоруур.

• • •

«Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдерниң бөлүк ужудуушкуну үргүлчүлеп турар.

Москваныы-биле 9 шак турда «Союз-4» корабль Черни 48 удаа, «Союз-5»—32 удаа дескинген.

«Союз-4» корабльдиң экипажы ужудуушкуннуң программазын ёзугаар кино-чурук тырттарын болгаш шенелделерни күүсеткен, корабльден репортажты чоруткан.

«Союз-5» корабльдиң командири корабльдиң башкарылга болгаш углаар системаларының шенелдезин кылган.

Корабльдиң системалары өй-тавында ажылдап чоруур, корабльдиң тускай өрээлдеринде базыышкын, температура болгаш шык айтып каан хемчээлинде.

Космонавтарның кадыының байдалы тергиин эки, омак-сергек. Олар-биле радио харылзаазын доктаамал эки тудуп турар. Харылзааның шынары эки. Ийи корабльдиң космонавтары аразында чугаалажып чоруурлар, олар омак-хөглүг, баштаныр.

СЭТА-ның дыңнадыгы

„Союз-4“ космос кораблинин ужудуушкуну чедиишкинниг доозулган

Ужудукчу-космонавтар эштер В. А. Шаталов, А. С. Елисеев болгаш Е. В. Хрунов составтыг экипаж башкарган «Союз-4» космос корабля ужудуушкуннуң айыткан программазын чедиишкинниг күүсеткен соонда бөгүн, 1969 чылдың январь 17-де Москваныы-биле 9 шак 53 минута турда Совет Эвилелиниң девискээринде айтып каан районунга — Караганда хоорайның соңгу-барыын талазынче 40 километр ырак черге хонупкан.

Космонавтарның кадыының байдалы эки.

Дүжүп бадарының мурнуу чарыында «Союз-4» корабльдиң экипажы шенелде чорудар эртем аппаратуразын болгаш кино-чурук тырттырган материалдарын салып бадырар аппаратка шыгжап сукан. Космонавтар кресло-олудунга быжыгландыр колуннанып алган. Корабльдиң командири хол-биле башкарар чигелээшкинни күүсеткен болгаш айтып каан чогуур үезинде бадыышкынны программа ёзугаар чоруткан.

Орбитаның санап каан хемчээлинге оожургадыр шимчедикчиин ажылдаткан, ол шимчедикчи чогуур хемчээлинге ажылдай бергеш, орбитага дүрген чоруун оожумнаткан, корабль дүжүп бадарының угланыышкынынче шилчээн.

Оожургадыкчы шимчедикчиин ажылдадырын соксаткан соонда орбита өрээлинден дүжүп бадар аппарат космонавтар-биле кады аңгыланы берген. Дүжүп бадар аппарат аэродинамиктиг шынарны ажыглавышаан, атмосферага башкарылгалыг бадыышкынче шилчээн болгаш хондуруушкуннуң айтып каан районунга келген, аңаа парашют системазы болгаш чымчак хондуруушкуннуң шимчедикчилери аппараттың черге бир дең дески чоорту чымчак хонуушкунун хандырган.

Хоиган черинге космонавтар В. А. Шаталов, А. С. Елисеев, Е. В. Хрунов оларны хайгаарал бөлүктүң төлээлекчилери, өнүктери, спорт комиссарлары, журналистер уткаан.

«Союз-4» космос кораблиниң ужудуушкуну чедиишкинниг доозулган.

«Союз-5» космос корабли ужудуушкунун үргүлчүлеп турар. Космонавт Б. В. Волынов ужудуушкун даалгазында көрдүнген хемчеглерни күүседип турар. Ооң кадыының байдалы тергиин эки. Корабльдиң системалары өй-тавында ажылдап чоруур.

БУЯННЫГ АЖЫЛДЫҢ КИЖИЛЕРИ

Совет улустуң ажыл-херээ, бүгү кичээнгейи коммунистиг партияның болгаш социалистиг нүрүнениң үндезилекчизи, делегейниң ажылчы чоннарының улуг баштыңчызы болгаш башкызы В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл оюн төлептиг уткуурунче угланган. Ол төөгүлүг хүнге алдар болдурган социалистиг чарыш калбарып, улуг ажыл-херектер хайныгып турар. В. И. Ленининиң өөредиин чөнге тайылбырлаар, ленинчи идеяларның тиилелгезин чырыдар, партияның политиказын чөнге чедирер хүннээге бистиң солуннарывыска онаажып турар.

Совет улустуң медереели, культурлуг деңнели бедрээн. Ынчангаш парлаага кижиге агаарның, аъш-чемниң чугулазы ышкаш негеттинип турар. Парлаага—чоннуу, ол хүн бүрү чөн-биле харылзаалыг, кижизидикчи салдарлыг. Ынчангаш бистиң солуннарывыстың тиражы чыл келген тудум улам көвүдеп, республика солуннарының бир угда үнер тиражы ам 45 муң экземпляр ажып турар. Ооң иштинде «Шын» солуннуң тиражы 15 муң чедип турар.

Коммунистиг партияның, Совет чазактың шиитпирлерин, Төрээн чурттувуста болгаш бистиң республиканың амыдыралында болуушкуннарны чөнге солун дүрген чедирип, дамчыдып бээр. Тоожу, Мөңгүн-Тайга, Өвүр ышкаш ыраккы районнарга парлаагаиы Кызылдан самолёт-биле чедирип турар, а район иштинге солуннарны, журналдарны, албанның болгаш хуунуң-даа чагаа-бижиктерин почтачылар чөнге тарадып чедирер.

Өг-бүле бүрүзүнүң эртенниң-не эң күзенчиг аалчызы — почтачы. Ол өзалдай берген таварылгада «почта читпен, солуннар, сетчүүлдер, чагаалар чүге келбейн барды» деп өг-бүленің кижилери сагыш четтикпейн айтырып эгелээр. Ол черле биядингир. Чүге дээрге, почтачының ажылы хүндүлүг, буяны улуг. Бүдүрүлгеже хүн бүрү ажылдап чоруптарының мурнунда типография бүдүү чытталып турар, чаа парлаттынып үнгеи солуннардан иштинги болгаш дашгы байдалдың совлгу чаа чүүлдерин номчуп алыр, партияның болгаш күрүнениң политиказының айтырыгларын биилп алыр. Төрээн чурттуң чагаай чоруунга боттуң үлүг-хүүзүн киирер төлээде, бөгүн кыяа чогуур чүүлүн улам бүзүрелдии-биле медерел биилгеш, чүтинүл-соруктуг ажылдап киириптер болгай.

Ынчангаш почтачы кижи партияның болгаш чазактың политиказының чөн өртүзүнүг нептерединчизи, чүтүүлдүг чогаадыкчы ажылче кижилерниң кыйгырыкчызы кылдыр санаттынар эргелиг. Ооң ыңай кижилериниң ыраи-үзак черлерде төрелдериниң, эргим чөөн таныштарының чагаа-харылзаазының чедиримчизи болганда, ол кижи бүрүзүнге күзенчиг аалчы, чагаай медээлерниң дамчыдыкчызы болур.

Почтачының ажылы харыысалгалыг болгаш хүндүткелдиг. Кайы-яа колхоздар, совхоздар, бүдүрүлге, албан организацияи черлериниң удуртукчулары, ында партия, совет органнары почтачының ажылынга таарымчалыг байдалды тургусиган болдур, ында номчукчулар парлаагаиы өзээ чөнге ап турар. Өвүр районнуң ажыл-агыйларында почтачыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунган — транспорт-биле хандырган.

Чамдык черлерде почтачының ажылында байдал ындыг эвес. Чөөн-Хемчиктө «Большевик» колхозтуң баштаар черн, партком, Шеми кодээ Совет почтачыны транспорт-биле хандырбаанындан ыраккы одаларда малчыннар чагыдылгаларын он ажыг хонуктарда өзалдап ап турар. Ол ышкаш «Сүт-Хөл» совхозтуң Манчүреткте, Хөлчүктүгде, Чечектигде малчыннары, Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң Алдыы-Шынаа суурунуң чурттакчылары чагыдылгазын улуг өзалдаашкынынын ап турар.

Почта тарадылгазының ажылы чоннуң парлаага чагыдылгазы-биле шуут холбаалыг. Бо дугайын чамдык черлерде багай организастап турарын «Тиилелге» совхозта байдалдан чижекти айтып болур. Хымалда, негелде чөн удуртулганың уржуундан чоннуң дына хөй чагыдылга аңшазы самчыгдаттынган. Мындыг байдал-биле моон соңгаар шиитпирлиг демисежир херек.

Почтачының ажылын чигедиринге хоорай болгаш кодээ Советтериниң күүсенчи комитеттери, коммунал хандырылга албан черлериниң удуртукчулары болгаш чагыичылар боттары улуг дузаны чедирер ужурлуг. Чүл дээрге чамдык хоорай болгаш суурларда кудуучу аттарын бижип аспаан, бажыңнар дугаарлары будалчак, чагыкчыларның бажыңнарында тускай почта хаарыкантары чөп болгулаар. Мындыг урнуктар почтачының ажылынга шаптыктыг. Моон соңгаар ындыг байдал-биле партия, совет организацияларының эртемин белбээс, почтачының ажылының негелдезин бедидери чугула.

Совет парлаага, ооң мегаг чөн тарадыкчылары — почтачылар коммунистиг тургузугнуң чугула сорулгаларын боттандырарынче ажылчы чоннуң бүгү нүүдүн мөөнгээр дээш демисеиге боттарының нүүдүн харамнанмастар.

Магалыын!

Өөрүшкү болгаш чоргаарал, Совет техниктиг бодалдың база бир чаа чогаадыкчы ажылдыышкынының боттаныышкынының — «Союз-4», «Союз-5» космос корабльдериниң дугайын бодап келирге, кижиниң бажынга ындыг магалыг бодалдар кирип, сеткилсагыштын ханы өөрүшкүзүн оттуруп, чаа-чаа ажыл-херектерже кижини улам соруктиг кирип келир-дир.

Аңаа совет спортчулар бүгү совет улус-биле, делегейниң дешилгелиг бүгү кижи төрелгетени-биле кады аажок өөрүп, магадап турар.

Совет космонавтар отрядының төлээлери, эрес-дидим ужудукчулар Владимир Александрович Шаталов, Алексей Станиславович Елисеев, Евгений Васильевич Хрунов көрдүнген программаны чедиишкинниг күүсеткеш, төрээн не-черивисче мендиваагай ээп келп. Төрээн чурткa айыткалды берип турарывыкарга өөрүп түр бис.

Исаил ХАСАНОВ.
спорт мастери.
Кызыл хоорай.

Октаргайже базым

Совет эртемниң чаа тиилелгезиниң дугаймында дыңнадыглар бүгү чурттуң эргий ужута берди. Дораан-на Г. Т. Береговойнуң чоокта чаа ужудуушкунун, планеталар аразының автоматтыг «Венера-5», «Венера-6» станцияларының шуужуп үнүп, октаргайже кылаш кынны бергенин эргилдир сагынгыладым. Мыя бо кыска үениң дургузунда мынча хөй нарын, берге херектерни удаа-дараа бүдүрүп, боттандырып турары дээрге бистиң Совет Төрээн чурттувустуң күүү-шыдалынын деңнелге чок улгатканының көстүүшкүү-дүр!

Космонавт В. А. Шаталовтуң башкарганы «Союз-4» корабльдиң ужудуушкунунга мага ханып четтикпейн туруста-ла, орбитажге Б. В. Волынов баштаан үш кижи экипажтыг «Союз-5» ужудуп үнүпкен деп өөрүшкүлүг медээ келген кайгамчык-тыр!

Экипажтыг космос станциязы Тываның «хиндик чок» арыг дээри-биле, ушкан сылдыстар дег чайынналып эртер, оларны эдерти көрүп турган кижи бүрүзүг: «эмдик аъттарындар» эки өөредип, аажы-чаңын билип алгаш, аян-чорууңар дооскаш, аванар болган эргелиг черинерге эзу чаным келиңер, маадырлар!» дижирлер.

Космонавтар ужудуп үнүп тура биске «Ужурашкыже байырлыг!» дээн, аңаа харыы кылдыр совет кижилериниң сеткилиниң ханызындан миллион-миллион «Ужурашкыже байырлыг!» деп дегелдин, чоргаараалдың, маңаашкынның буянныг сөстери чаңгыланган. Үш маадыр ээп келген. ам ээп Волынотүң чоруу чогуузун! Үүле бүтсүн!

Д. КУУЛАР.
эртем ажылдакчызы.

ПЕНСИОНЕРНИҢ ЙӨРЭЭЛИ

Улуг Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл болурунуң бүдүүзүнүң чылы — 1969 чыл Октябрьның төрээн чурттунга каптагайны кайгаткан маадырлыг шылгаралдар-биле эгелээн. Октаргайның кыдыг-кызыгаар чок делгемиеринде ыракузак оруун сунуп, планеталар аразының автоматтыг «Венера-5», а ооң соонда «Венера-6» деп совет станцияларының ужуп бар чоруур. Ол кайгамчыктыг болуушкуннуң соон дарый Совет Эвилелиниң хамаатылыы Владимир Александрович Шаталов башкарган «Союз-4», а оон чаңгыс-ла хонганда Борис Валентинович Волынов командирлээн үш кижи экипажтыг «Союз-5» деп космос корабльдери делегейни дескиндир эртем-шинчилелдиг аян-чорууп кылыры-биле ужуп үнүпкен. Бир хонганда маадырлар корабльдерин чоокшулаштыр башкаргаш, дөрт кижи экипажтыг чаңгыс бүдүн космос станциязы кылдыр тудуштурупкан.

Совет эртемденнериниң, инженерлериниң, техниктериниң, ажылчыннарның каттышкан деминг чогаадыкчы ажылының түнелп—делегейде эң баштайгы экипажтыг космос станциязының чоруу чогаан, совет улустуң эрес соруккур оолдарының үүлеи моон-даа соңгаар чогуп турзун.

С. ТАНОВ.
Пенсионер.

„СОЮЗ-5“ КОРАБЛЬДИҢ ЭКИПАЖЫ

КОМАНДИР, БОРТИНЖЕНЕР, ИНЖЕНЕР-ШИНЧИЛЕКЧИ.

Прокопьевск. Бирги кокстаар шахта. Чаа «Союз-5» космос кораблиниң экипажының командири Борис Волыновтуң аазы ында поликлиникада ажылдап турар. Богун бүгү делегей ооң адын билир болуп турар кижи ол дагжылар хоорайынга барык чэрби чыл чурттаан. Борис Волыновтуң чаш болгаш аныяк чораан үеэн аңаа эрткен.

— Билип тур мен—деп, биске ужуражып тура, Евгения Израильовна чугаалады. —Космоста ам мээң оглум Борис барган шыкажыл... Аңаа берген онаалганы ол күүседип шыдаар деп бүзүрээр мен. Шүүлтү эки болуру чугаажок. Ынчалза-даа...

Космонавтың аазы-биле кады хоорайлап кылашташтывыс. Борметиң өөренип турган школазын, ооң чиик атлетикага киржип турганы хоорай стадионун космонавтың ыяш көргүскүледи.

Ооң оглу кажан өзүп келгени ол, сылдыстарже базыптар дээш кайы чапта ынчаар йаадыржып келгени ол? Шүүлтүзүн дес-дараалап сайтыр херек. Борис чаш турда ачазы чок болуу берген. Иркутскиниң медицина институдун дооскан аныяк эмчи Евгения Волынова Прокопьевскиге ажылдазы-биле чеде берген. Аңаа ол рентгенолог Иван Карих-биле танышкыл, өглевчин алган. Соңгу адазы Бориске ёлуулуг ада болу берген. Ийги оол төрүттүнген — Роберт.

Дайын эгелээн. Карих фронтуже чоруткан. Аныяк не ийи оол-биле чааскаан арткан. Бичии Борис улуг оглу мен дээн хүлээлгеэнин чугулага көрүп турган.

Борис чүткүлдүт, шыдамыкай, бир чүвени кылыр дээзе—ыяап төндүрер. Чажыдан тура-ла техника сонуургаар. Соңгу адазы дайындан ээп келгеш, Борискеге «Конструктор» деп ооң херекселдери белекке бээрге, аңаа байырлал болган. Кандыг бир машина чогаадыр дээш, Борис шаа-шагы-биле одуруп келир. Борис чурук тырттырарынга база өөренип алган. Соңгу адазын, авазын, кожаларын бо-ла чурукка тырттырган туруп бээр... моортайып-даа ындыг. Оон тырттырган чуруктарын авазы хумагалыг кадагалап чоруур.

Ажылга ол чажыдан чанчыккан: дайын үезинде бажың иштиниң кол ажылдарын ол кылып турган.

Прокопьевскиге Борис комсомолга кирип алган. 1952 чылда ортумак школаны доосказ...

Ам кала өөренирил? Ол дугайын Борис үр бодаваан. Шериг ужар түүлүүнүң училишезинге өөренирин шиитпирлээн.

Училищеде Бористен чагаа үр келбейн баарга, авазы багай удуур турган. Ужудуп турар кижи болгай, түү болу бержик ирги? Бир-ле катап училищеден чагаа чедип келгеш, Өске кижи бижээп. Аңаа Иван Дмитриевич номчаан: оглуң эки кижиэнткени дээш, командылал чери байыр чедирип каан. Бодуңуң чедиишкинниринең дугайында Борис чагааларга хаая бижиир. Ужудары—аңаа ынак херек болуп туроры илдең. Борис училищени доозупкан. Чыскаал хевин кеткеш чуруун авазынга чоруткан. «Авамга улуг оглундан. 1956 чылдың август 7».

1957 чылда Борис ооң чаңгыс класска кады өөренип турганы Тамара Савинова-биле өглевчин алган. Ооң соонда мээң кезээде бодап чораан ажылымче мени чорудар кылдыр санал киирип тур деп, ада-иезинге Борис дыңнаткан. «Шенекчи ужудукчу болганы ол-дур» кылдыр авазы бодап каан.

Борис биле Тамара Москва чоогунче коже берген. Ессентукиже эмнедири-биле бар чыткаш, Евгения Израильовна ургларынга чеде берген. Борис командировкада болган. Тамара чаа черде ажылагыйын таарыштырып ап турган.

Бир-ле кежээ бажыңга бөлүк хоглуг оолдар киргилеп келген. Ээлчег-биле танышканнар:

— Юра-дыр мен. Бористиң «акызы»—деп, бирээзи чаяк чугаалаан.

— Павел — деп, өскези ыңча дээн.

— Андрей — деп үшкүзү чугула адаттыңган.

Оон Евгения Израильовнаны шүүлтүзү вокзалга кады үдеп кааннар. Ооң чемоданын ээлчег-биле тудуп, баштактанчыл чоруурлар. А Евгения «меңээ бүгү ужудукчулар оолдарымдыр» кылдыр бодап ыласпаан орган.

Алдан бир чылдың апрель-де совет кижи космосче ужудуп үне берген. Солунаар армынарындан Евгения Израильовнаже демги Юра, Бористиң «акызы» корүп орар болган. А августа Герман Титов Чер кыры-биле хондур ужудуп келирге, ол дүне удуваан. Ооң соонда Андриан биле Павелдиң, Валерий биле Валентинаның, Владимириниң, Константинниниң, Бористиң, Павелдиң, Алексейниң, Георгийниң дугайында сагыш аарып турган.

Космос дугайында парзаалгага коступ келир бүгү чүүлдерни ол хоштактаныш номчуур. Болук удуртукчузунуң «Космонавтар» деп номчугажын эледир номчаан, ында космонавтарның парашют-биле канчаар халып турганын оназа сонуурган турган.

«Борис эң дээре халыды... Инструктор шыдашпайн ону мактай берген, ынчаар орта Бористиң арынга бир-ле дугаар хүлүмзүрүг көстүп келген. Ырак авесте турган Борисче айыткаш, Валерийге:

— Ол ышкаш халыыр херек! Ынчаар өөренинер—дээн».

Номчаан номун авазы Бориске бир-ле катап көргүскен:

— Бо сээң дугайың бе?

— Ол чүү дээрил ол, авай. Ол дээрге космонавт дугайындыр, а мен ужудукчу болгай мен.

...Каш чыл бурунгаар, космонавтика хүнүнүң бүдүүзүнде Павел Попович, Павел Беляев, Алексей Леонов оларны Калугажке чалаан. Оларныңбиле кады Борис Волынов база чорупкан. Тар чадалап, бөрттерин үштүп алган космонавтар өрү үнүп чытканнар. Бичии өрээл — эртемдениниң кабинеди. Алексей:

— Каш сөстен чугаалам — деп, Бористеи дилээн.

— Мында аттыг-ла бөдүүндур аа...

— Конструктор бюрозу улуг эвес-тир. А маңаа чеже кайгамчыктыг бодалдар тывылбаан чүве дээрил! — деп, кабинеттен үнүп чыза Алексей Леонов чугаалаан.

— Бо өрээлдерге Константин Эдуардович чеже үйгү чок, дүвүренчиг дүн-хүнүг эртиргеп дээрил че—деп, Борис Волынов уламчылаан,—ол ам чурттап чораан болза!

Сөөлгү өрээл. Экскурсовод магнитофонну ажылдадыпкан. К. Э. Циолковскийниң үнү дыңнаныл келген. Музейниң Хүндүлүг аалчылаар дептеринде мындыг сөстер тыптып келген:

«...К. Э. Циолковскийниң ажыл-херээн болгаш бодалын кижи төрелгетеп мөңгеде уттаас болзун. Оон бодалдарын, оон идеяларын амыдыралга ам боттындырып турарын оон көрө албас болганы биске кончуг харааданчыг-дыр». Адаапда космостуң билдингир маадырларының аттары. Оон адаанда: «Б. Волынов».

...Авазы оглунуң хаая келир чагаазын номчугулаар: «Авай, күжүр авам, ажынма. Бодуңнуң студент чораан чылдарыңны сактып көрем. Сен хүндүскүүүнге өөренип турдуң, а мен ам шала кылып черле болбас ажылда ажылдап турар-дыр мен».

Ийет, оглу озуп, улгады берген дээрзин авазы билип турар. Ынчалза-даа сагыжы аарыыр. Космосче ам чаа орук ажыдып турар ол маадырлыг кижи аңаа дөмей-ле ооң оолчугу-ла болгай, артында-ла чагаалар бижиринге ынак эвес, бодуңуң кадыын база бодавас.

Ам аңаа кандыг ирги? Чпик эвес хире... Оглунуң чугаалаары ышкаш, эң-не баштайгы үеде берге турган. Ынчаарга космосче чаа ужудуушкун бүрүүн — дөмей-ле бир-ле түүлү-биле бирги болур болгай. Берге-даа. Ынчангаш авазы база удувас...

Инженер Алексей Елисеев 1934 чылда Калуга областың улуг эвес Жиздра хоорайга — «Циолковскийниң черинге» төрүттүнген. 1935 чылда Москвага Май бирниң чыскаалының киржикчилеринге: «Мээң өске бир бодалым — теория талазы-биле үндезилеп каанын планеталар араазынга аян-чорук кылыры амыдыралга боттанып дээрзинге мен ам шаавылаадыы-биле бүзүрээр мен, эштер» деп, Константин Эдуардовичиниң чугаалааны чогум-на инженер Елисеевтиң салгаанынга хамаарышканы ол-дур.

Алексейниң салым-чолу таарымчалыг болган. Москвада № 167 школаны дооскаш, ол Бауман аттыг техниктиг дээди училищеге кирген, аңаа академик С. П. Королев лекция номчуп турган.

...Бичии чораан-ла бодап чораны дээди өөредилге черинээн эргинин Алексей 1951 чылдың июньда арта баскан. Кылагар баш дүктүг, ыядыычал, хүлүмзүрүп чоруур, түгүрүк характырлыг ооп экзамен биледин сеткилин дүвүреп ап, ол ах савазынче көргеш, дыңнаддыр номчаан:

— № 964. Елисеев Алексей Станиславович. 1951 чылдың июнь 11. Шүүтү шын-дыр!

Свазының кыдында чыпшырып каан бичии фотографияже кезек көргеш, ооп боданган: «Туттун, Алешка. Өөренир бир черге-ле он кижи киреринә күзеп турардыр!»

Елисеевтиң экзамен биледи ам-даа бар. Чогаал талазыбиле ооң ынчаарда бижээни дөрт арыг-даа бар... Опу бижээнин көөрге, кижиң аажок сеткил дүвүреп турган хире. Чүге дээрге Владимир Маяковскийниң чогаал ажылының дугайында теманы ол шилип алган, ол шүүлүүчүге Алеша чажыдан ыпак, чүге дээрге ол: «бодуңуң бүгү күжүн, бодуңуң бүгү күчүлүг талантыын Төрээн чуртунга, ооң чонунга бараан болурунуң хереэнге берип турар». Хамаатты талазы-биле бедик идеалдыг кижилерге, Ада-чуртунуң патриоттарынга бодуңуң ыпаан Алексей ында база илередип турар.

Экзаменнер чедиишкинниг туттунган. Чоргаар болгаш аас-кежиктиг Алексей бичии дептержигештп — студент биледип өске бир билет-биле — № 36057044 комсомол биледиңбиле кожа иаап алган. Комсомол биледип райкомга 1950 чылдың декабрьда ап тургаш, ВЛКСМ кежигүнү деп атты алдарлыы-биле шынзидар мен деп ол бүзүредип турган.

Ол бүзүрелди Алексей шынзытказ. Ооң берген сөөңүң баштайгы шылгалдазы студент чылдары болган. Алексей Елисеев теория талазы-биле чүүлдерип оныза сонуургалдыг өөренип турган. Тергиин эки өөренип тургаш, хой-ниити ажылынга, спортка — фехтованиеге база ол идепкейлиг. Студент дөрт катап будүрүлгелерге практика арттырген, ол таварылга бүрүзүнде эки деп будүрүлге удуртукчулары ону мактаар.

Ам-на диплом камгалаар апарган. База — тергиин эки деп демдек. «Күрүненнің экзамен комиссиязының 1957 чылдың март 2-де шиитпирин бзугаар А. С. Елисеевке инженер атты тывыскан»—деп, аныяк специалистиң март 7-де алганы дипломунда бижип каан.

Будүрүлгеже чорударда бергеи шынзылгазында ол инженериң дугайында бижээнін: «өөредилге чылдарында А. С. Елисеев тергиин эки өөренир турган, өөредилгеин хөй-ниитинин хөй ажылдары база спорт-биле билдилиг холбап келген. Шагын эки хуваар, ажылын шын планнаар, ажылга кызымак. Ажылып улуг харысалга-биле көөрө.

Инженер Елисеев бодупуң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын алдарлыг 1957 чылда эгелээн, ынчаарда Советтер чурту космос үе-чадазының одун кыпсыпкан болгай.

Алексей Елисеевти бир конструктор бюрозунче чорудупкан. Анда ол кандидат диссертациязын камгалаан.

Бистиң үеде кым космосче барыксавас бооруз, октаргайны өөренип, шиидгөдиринге салыышкынны киприксээр.

Космосче ужударыл, космостуң кур черин шенээрин Алексей Елисеев база-ла күзеп чораан.

1966 чылда инженер А. С. Елисеев космонавт-дыңнакчы болу берген. Сылдыс хоорайжыгаштың партия организациязы оны ленинчи партиянын хүрээленнинге киирип алган, «Союз-5» корабльдың экипажынга киирген.

...Ам Алексейниң күзели боттанган. «Союз-5» кораблье олудун ол эглепкеп.

Евгений Хрунов — гагаринчи чыыладыыы ужудукчузу—космосче ужударының пзиг күзелинге оскелерден ырак болуп четкеп магатчок. Ынчалза-даа мээң хүнүм чедип келир эвеспе деп ол билип турган. Ынчангаш кызымаабиле, бүгү күжү-биле, түткүлдүү-биле белеткеннп турган, эртем талазы-биле шенелделер үргүлчү парымдап турар дээрзин ол билир.

«Е. В. Хрунов. Арны делгем. Хаваа бедик. Бажыңың каразымаар дүгү терең. Кезээде чазамык чоруур. Чамдыкта харын-даа биче маажым дег сагындырар. Хол бомбүүнге аажок хандыкшылдыг». «Восток-5» болгаш «Восток-6» корабльдерпин ужудуп үнерининң мурнуу чарыында 1963 чылдың июньда журналистиң хүн демдеглелиндеп үстүнде одуруглар алдынган.

Бисте солун чурук бар. Бирле катап, космодромга, гостиницада чашында Юрий Гагаринниевна Намайның ажылыкка мергежили бедээн, эм кылыр талазыбиле дуржулгазы баяан, ажылдакчыларынга үргүлчү дузалажып, ажыктыг арга-сүмезин берип турар. Ол алган социалистиг хүлээлгелерин база чедиишкинниг күүседип турар.

П. КОНОВАЛОВ.

ЧУРУКТА: Г. Э. Намай. В. Кондрашовтуң фотозу.

Комсомолчу путёвка-биле

Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунда хой оолдаашкыны эгелей берген. Совхозта комсомол комитеди чыл бүрүде мал ажылынга бо улуг ажылүүлениң үезинде малчыннарже комсомолчу-аныяктарны үндүреп чаңчыл апарган. 1968 чылда 64 кижини сакманщиктедип чоруткан турган. Чаш малны хүлээп алыр болгаш ажаан доруктурар талазы-биле хойжуларга аныяктар улуг дуваны чедирип, оонбиле кады мал ажылынга оларның байлак дуржулгазын боттарынга база шингээдип ап турганнар.

Бо чылын 70 комсомолчу-аныяктарны түс-түс хойжу коданнарже сакманщиктедип чорудар деп планнаан бис. Ам

• • •

БАШТАЙГЫ ХУРАГАННАР

Улут-Хем районнуң Жданов аттыг кодээ ажыл-агый артелинин Ий-Тал участогунуң хой малының оолдаашкыны эгелээн. Малдың баш санын көвүдеринин үнер дөзү болур чаш мал хүн бүрү немежип турар.

Хойжулар О. Ажының коданында 100 ажыг, Д. Балганда 50 ажыг хураган бар апарган.

Быштаглаашкынга болгаш мал оолдаашкынынга хойжуларның белеткели багай эвес. Кажаа-хорааны ой-шаанда септеп чылыглаан, быштагларже сиренни болгаш концентратты четчир шаа-биле сөөртүп чедирип турар. Төрүүр хойларның дөңгилээн шыырак болганы-биле чаш хураганнар эки доругун турар.

А. СОСКАЛ.

—⊙—

БЕЛЕТКЕЛ ТҮЛҮК

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» колхозтуң механизаторлары болгаш тараажылары В. И. Ленинниң төрүттүнгениниден бээр 100 чыл болур оюнга төлептиг ужуражыр дээш чарышка киржип, часкы хову ажылдарынга белеткелдерни кидим түлүк чорудуп турар. Беш чылдың бо дөртку чылында суттат чок черинің бир гектарындан-на 10 центнер, суттаттыг черинің гектар санындан 12 центнер тарааны, гектар бүрүзүнден кукурузаның ногаан массазын ортумаа-биле 120 центнерден эвээш эвести остүрүп алырын хүлээнген.

Февральдың 10-га чедир бүгү тракторларны, ол-ла айның 23-же чедир бүгү көдээ ажыл-агый машиналарын белен болган техниканың шугумунга тургузарын, бүгү тараа культураларының үреэнпиерин үнүүчел шыпарынга чедир бететкээрин шиитпирлээн. Ам бо хүннерде колхозтуң төп машина-трактор мастерскаязында, төп шаңында ажыл-ишхайнымышкынныг чорун турар. Агроном Саая Хирлиг-оолдуң удуртканы колхозчулар тараа культураларының үреэнпиин арыглаар, складта уруп каан.

Машина-трактор мастерскаязының эргелекчизи Хертек Маадыр-оол часкы тарылга техниказының септелге ажылдарын база эки организастаан турар. Инда хүн бүрүде-ле 12—15 кижи ажылдап, эртикен кварталда трактор септелгезиниң планын күүсеткен. Трактор андазыңнары болгаш сеялкалар бүрүнү-биле белен.

Механизатор Хомушку Очур септелгеде конччуг эки ажылдап, трактор септелгезиниң звеногун үлегерлиг удуртуп турар.

Хой оолдавышаан

Нарында «Коммунизмче орук» колхозтуң малчыны Кыргыс Дамдың беш чылдың дөртку чылын эки эгелээн. Ямсарының чыкмылама соогу түрзажок ооң коданында хой хур кыштаглап турар болгаш төрээн 90 хоюнуң чаш төлүн мекди камгалап алган.

• • •

«Мореио колхозтуң № 2 хойжу бригадазы баштай төрээн 160 хоюнуң хураганын эки доруктурун турар. Бо хүннерде кыштаг санында 6—7 машина ишти бөдүүн чемнер болгаш концентраттар бар.

СОЛУН СЕМИНАР

1969 чылдың январь 10-да СЭКП-ниң Эрзин район комитеди районда партияның кежээки школаларының пропагандистериниң семинарын эрттирген. Аңаа колхозтарда, район товунуң бүдүрүлге, албан черлериндө организастаттынган школаларының пропагандистери 25 кижи келген.

Бүгү делегей байдалының дугайында СЭКП-ниң Эрзин райкомунуң секретары эш Д. Дарганның номчаан лекциязы семинарның киржикчилеринге конччуг солун болган. Оон дараазында районнуң Культура бажыңынга партия райкомунуң пилдис эргелекчизи эш Т. Доюндуп семинар эрттиреринің чаа арга-методтарының дугайын, райком ажылдакчызы эш А. Хертек чаа темаларны ажылдап кылырының методтарын болгаш кичээлдерге коргүүүг материалдарын ажыглаарын аажок билдингир кылдыр тайылбырлап бергеннер.

Семинарга пропагандист кижи каичаар белеткепирин, партия школазының пропагандистериниң ажыл планының, программазының болгаш кичээл планын каичаар тургузарының бөзө партияның кежээки школаларының системазында: эге, ортумак болгаш дээди авеноларның дугайында тодаргай бесседазар болган. Семинарның түүпелинде чамдык пропагандистерниң кичээлдерге каичаар белеткепнп, ону каичаар эрттирип турарының дугайында дуржулга солчудугазын организастаал.

М. КОНГАР.

Фельдшер

— Төп черден хайны чурттап турзувуеса-даа эмчи дузазын үргүлчү ап турар бис. Эмчивис биске келген санындала кижи бүрүзүнүң кадыкшыл байдалын сонуургап айтырар, хомудалдыг улусту кичээнгейлиг шинчип көөр кижи чүве—деп, өвүр районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң Бора-Шайда, Арыг-Бажында малчыннары чоргаарал-биле чугаалаарлар. Фельдшер Долчанмаа Сүүр-оол малчыннарже баарда янзы-бүрү эмнерни база ап алыр, өг-бүле бүрүзү аптечкалыг болурун сүмелээр. Грипптээнде, чөдүргенде, баш аарааида кандыг эмнерни капчаар ажыглаарын тайылбырлап бээр.

Эмнелге пунктузунга келирге эмчинің онаашкан ажылынга харысалгалыг чоруун кижи дораан-на эскерип каар. Ай санында санбюллетеньни үндүрүп, анаа кадыкшылды канчаар быжыглаарын, аарыглардан канчаар камгаланырын сүмелээн материалдарны чырыдып бижип турар. Сууронуң чурттакчы чонунуң ортузунга эмнелге-профилактиктиг хемчеглерни калбартып, улуг улуска-даа, уругларга-даа янаы-бүрү аарыгларга улуг чорудар тарылгаларны чогуур хуусаазындан эрттирбейн турар. Колхозчу чонунуң амыдырал байдалы-биле танышып, бажыңнарны кезип, өг-бүлелерге санитар-гигиена темаларынга беседаларны чорудуп келген.

Долчанмаа Быргысовна Сүүр-оол Кызылдың медицина училишезин дооскан. Ол бодунуң чедип алган мергежилиңге ынак, чонның кадыкшылын камгалаар херекке ак сеткилдиг, төлептиг чоруун коргүзүп келген.

Бисте не-чаштын кадыкшылының камгалалынче онаа кичээнгей салдынган. Көдээ черлерге бөжүүр иелер фельдшерини хайгааралында турар. Долчанмаа Быргысовна саатты хераженнерни учётка алган. Иелерни менги чаагай бөжүдүп турар.

Бижинин аны-тынын камгалаар апарган таварылгада эмчи кижи кандыг-даа үеде белен болур хүлээлгезин Сүүр-оол эмчи эки билир. Маңаа мындыг чижекти номчукчуларга таныштырар бодадым. Бо чылдың январь 5-те Бора-Шайда малчын Хонук-оолдуң кадайы Шилиназаның жэди аараан. А ол хүн эмчи район товунче эм алыр дээш чоруй барган. Иенин байдалы алаан бергелээн. Район эмнелгезинден дуза дилээн. Эмчи-даа сураг барган. Ол медээ луш боол Сүүр-оол эмчиге чеде берген. Ол-ла дораан чүүк машиназынга олурупкаш, чедип келген. Бөжүүр иеге дүрген дузаны чедирген. Малчынның өг-бүлезин, төрелдерин, аш-өөрү, таныштарын эмчиге кызыгаар чок өөрүп четтиргенин илерткен.

1968 чылда байырлап эртиргеп совет медицинаның 50 чыл оюн таварыштыр Долчанмаа Кыргысовна Сүүр-оол чонунуң кадыкшылын камгалаарынга ак сеткилдиг чоруу дээш өвүр райкуускомуң хүндүлел бижин-биле шаңнаткан.

К. КОМБУ-ДОРЖУ.

Тээлиниң хойжуларында

Бай-Тайга районда «Тээли» совхозтуң хойжулары 1968 чылда алган социалистиг хүлээлгелерин багай эвес күүсеткеннер. Совхоз күрүнеге дүк садар планын күүсеткен. Төрүүр чүс хойга онаалтыр 28 койжу 90—106 хураганны, чүс өшкүден-не 9 кадарчы 91—108 анайны алган. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады Мукаайлы Маадыр-оол, Туралыгда Салчак Кумбаадок, Даштыг-Тейде Доңгак Мандый-оол удуртқан хойжу бригадалар, Хемчик унунда Казаков Каллар-оол удуртқан өшкү бригадазы чаш төл алыр талазы-биле дээре көргүзүтлүг болганнар.

Социалистиг хүлээлгелерни күүседир талазы-биле эки көргүзүглерни чедип алган хойжулар эвээш эвес. Оларның аразында хойжу Доңгак Бора-оол чүс хойга онаалтыр 106 хураганны, хой бүрүзүнден 2 кг 270 грамм дүктү алгаш, совхозта эң дээре көргүзүглүг болган. Ооң дараазында Эреге Сөрүң-оол 105 хураганны, Казаков Каллар-оол 108, Салчак Араптан 103 анайны менди доруктурган.

Район Советиниң депутады, республиканың хой ажылының мастери деп атты эдилээн Күжүгет Кандан 1968 чылда чүс хойга онаалтыр 98 хураганны алган, ол пенсияже үнген. Ол дээрге ооң сөөлгү байырлашканы болур. Ол пенсияже үнзе-даа, ургларынга дузалажып, арга-сүмеии берип турар. Муккаайлы Маадыр-оолдуң кадайы комсомолчу Нюра Доңгак ВЛКСМ-ниң 50 чыл оюн таварыштыр комсомоз Төп Комитединден «Хүндүлелдиң демдээ» деп демдек-биле шаңнаткан. Аныяк коммунист Эреге Сөрүң-оолдуң чуруктары республиканың болгаш районнуң хүндүлел салбыраларында мурнакчыларның аразында.

Ындыгларга оларның чаңгыс чер-чурттугларынга, кады ажылдап турар малчын өөрү каичаар чоргаарланмас боор. Олар чаа чылда эрткен чылгыындан артык бедик көргүзүглерни чедип алыр дээш кыштың берге байдалында шыңгыы ажылдап турарлар.

Малчыннарның амыдырал хандырылгазынче сагыш салышкын мурнукузундан экижээн. Автолавкалар болгаш почтачылар малчыннарга чедип турар. Суг сөөртүр машиналар график ёзугаар чоруп турар.

Беш чылдың дөртку чылын чедиишкинниг доозар, В. И. Ленинниң чүс чылынга болгаш Совет Тываның 25 чыл оюнга төлептиг ужуражыр дээш малчыннар чаа чылда социалистиг чарышка кирип, тус-тус хүлээлгелерни алгылаан.

М. КЫРЛЫГ-КАРА.

Эм—эртиненің ээзи

Кызылдың 20 дугаар аптеказының коллективи совет күрүнеиң үндезилекчизи В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр чүс чыл болур оюн төлептиг уткуур дээш бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган ажылдап турар. Коллектив улуг эвес, алды-ла кижи. Ынчалзадаа чурттакчы чонну эмбиле хандырар хүлээлгезин алдарлыы-биле күүседип турар.

Аптекага хүн иштинде ортумаа-биле 200 ажыг кижи келир. Фармацевтилер кижи бүрүзүнүң эмге негелде-хереглелин долузу-биле хандырып шыдаар. Бо коллектив эртken чылдың төнчүзүнде үндүрген түннел-биле алырга хоорайның аптекаларының аразында калбарган социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Үүрмектеп садар эм саарылгазының планын 144 хуу күүсеткен. Коллектив республиканың аптека эргелелиниң хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

Аптеканың эргелекчизи Галина Эртинеевна Намайның ажылынга мергежили бедээн, эм кылыр талазыбиле дуржулгазы баяан, ажылдакчыларынга үргүлчү дузалажып, ажыктыг арга-сүмезин берип турар. Ол алган социалистиг хүлээлгелерин база чедиишкинниг күүседип турар.

П. КОНОВАЛОВ.

ЧУРУКТА: Г. Э. Намай. В. Кондрашовтуң фотозу.

«ШЫННЫҢ» ПОЧТАЗЫНДАН

Ажылчын кооперация

Чыраа-Бажы рабкооптун коллективи социалистиг чарыштыг калбартып, ажылчы чоннуң садыг хандырылгазын экижиткен. Садыг четкилеринде сеттелге чогуур үелинде, эки шынарлыг кылдынган, садыгның культуразы бедик, барааннарның өртектерин көскү, чараш бижээн, бараан саарылгазының планын күүсеткен. 1968 чылдың 1 миллион 698 муң рубль планын 1 миллион 713 муң рубльге азы 100,9 хуу күүсеткен.

Бо коллективте садыг шугумунда мурнакчы дуржулганы ажыглап, ону неттередип турарындан мурнакчыларның саны өзүп турар. Садыгжылар көдээниң ажыл-ишчилерин хереглелдиң чугула бараапнары-биле доктаамал хандырып, садыг алыкчыларга эптиг-ээлдек, дынналгыр 1968 чылдың планын 100—117 хуу күүседип тураалар.

ЧУРУКТА: мурнакчы садыгжылар О. Бакаан, М. Биликмаа, К. Макаа, М. Пионер.

К. ЭКЕР-ООЛ,
Фотолары авторнуу.
Чөөн-Хемчик район.

ЭСКЕРТИНМЕС МЕРГЕЖИЛДИҢ КИЖИЛЕРИ

КҮЗЕНЧИГ ААЛЧЫ

Эрги-Барлык—Барыын-Хемчикте улуг суурларның бирээзи. Оон ужу-кыдынга үндүр өреге бүрүзүн эргинри ындыгла белен әвес. Ынчалза-даа улуг әвес сумка чүктээн, назылай берген, өртумак сыныг кижини кудумчуларга бо-ла көөр бис, суурну хүнде ол ийи катап эргнир. Ол кымыл? Бодуй-оол Хомушку Ак-оолович-дир.

Эш Бодуй-оол 1958 чылдан бээр почтачылап келген. Суурнуң өреге бүрүзүнге күзенчиг аалчы. Ол чүгле почта тарадырынга кызыгаарлаттынмайн, парлалга бижидилгезининг үезинде идепкейлиг, организакчы чоруун көргүзүп, кым чүү чагыдып алза әкил дээр дугайында сүмезин берип, кызымак ажылдаан.

Бодуй-оол Хомушку хой уругларлыг, биче чаштарны кижизидеринге үлегерлиг ада. Почтачылап ажылдап келген үезинде ол каш удаа шаннал, макталды ап келген.

А. Халбык.

ЕЛЕНА УГБАЙ

Тоора-Хем суурда районнуң киночеткизининг кассири Елена Гавриловна Ефимованы чурттакчы чон хүндүлеп, мактаарлар. Ол мактал чептүг.

Эш Е. Ефимова районнуң Культура бажыңында 12 чыл ажылдап турар. Бо үениң дургузунда акша-хөреңги дудагдалы болгаш оон ажылының талазы-биле хомудалдар туруп көрбээн.

Ол чүгле кассир хүлээлгезин күүседип турар әвес, оонбиле кады идепкейлиг хойнинтичи, коллективте профәвилел комитединиң кежигүнү. Ону дирекция чери каш удаа хүндүлел бижик-биле болгаш өртектиг чүүлдер-биле шаннаан.

Д. Байыр-оол.

Тожу район.

ЧОНГА ТААРЫМЧАЛЫГ

Ажыл шагы төнген. Кежээ клубка солун кино азы концерт, лекция-даа болур дээн бижик, чеде бээр бис. Бир әвес клуб соок, хирлиг болза кандыг-даа солун концерт, кино болуп турза кижи дүрген-не чылыг бажынче чоруптарын болай бээр болгай. Улуг-Хемниң Чолураа суурда ындыг әвес.

Кыштың кандыг-даа соогунда бистиң клубувус чылыг, ёзулуг-ла чоннуң культурлуг дыштанылгазының одаа болуп турар. Бо талазы-биле одакчы Доспан Дайдын-оолдуң кыымаккай күш-ажылчы улуг-хуузун база айтыр херек. Кышкы үеде одакчының ажылы хырыысалгалыг,орт айыылы болбазын база хайгаараар. Оон кадайы Үйнук база дүмлажып турар. Оларның ак-сеткилдиг ажыл-ижинге чон чоргаарланып, мактап турар.

Дайдын-ооллар 6 уруглуг. Уругларының кижизидилгезинче эки сагыш салып турарынан школада 3 уруунуң өөредилгези, чуруму база эки.

С. Ондар.

Иезиниң дузалакчызы

Александра Коковна бичизинден-не малта ынак, малчын болууп күзеп, иезинге бо-ла дузалажы бээр турган. Александраның иези, мурнакчы хойжу А. Бичии-Уруг чазактың шаналы «Хүндүлелдиң демдээ» орденниң эдилекчизи. Ол уруун күш-ажылды үнелеп көөр, төлептиг кижи кылдыр кижизидип өстүргеш, хой ажылының талазы-биле арга-дүржулгазын дамчыдып берген. Ам дузалакчы хойжу боон турар.

Александра Хертектиң күзели боттанган. Ол Бай-Тайга районда «Мурнакчы» колхозтуң ийинги хой бригадазының үлегерлиг малчыны. Александра кыштаглаашкынга эки белеткенген. Чаш хураганнар ажаап өстүрер клеткаларын чогуур ойүнде септеп, хоюнуң кажазын арыглап алган. Чаш малга чиртир 50 центнер көк суланы база белеткеп алган.

А. Хертектиң эрткен чылда түннелдери эки болган: 300 хойдан 295 хураганны камгалап ап, бир хойга оналаштыр 2,9 кг дүктү кыргып алган. Бо чылын оон-даа бедик көргүзүглүг болурунга малчын бүзүреллиг.

Д. КОДАН-ООЛ.

Мал ажылында дүжүт

Районда хар улуг, ынчалза-даа «Большевик» колхозтуң малчыннары кыштаглаашкынны организастыг чорудуп турар. Мал чеми кодан бүрүзүнде бар, чадыгга хереглээр одек болгаш оске-даа түүлдер белеткеттингеп. Амгы үеде оолдаашкын кидин түүлүк. Торүүр 5670 хойдан 1868 хой төрээн, оон 1871 хураганы онча менди. Кадарчылар С. Аракчаанның 177, Х. Оолактың 176, С. Дакпай-оолдуң 164 хураганы магалыг мандып турар. Ол болза малдың эки ажаалда хайгаралын илередип турар.

А. Каныйлаа.
Барыын-Хемчик район.

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозта хой оолдаашкыны база эгелээн. Нинтизи-биле колхозта 10 муң ажыт хой төрүүр. Баштайгы хүннерде оолдаан 800 хойнуң 813 хураганы шупту менди.

Хойжулар Х. Калыңдүү, С. Шаңмак оларның чаш хураннары кадык, ынырак доругуп турар. Мында чаш малга кажаа тураг таарымчалыг, чем четчир, хайгаарал эки.

М. Кыргыыт-Кара.

«Улуг-Хая» совхозтуң шаар малы Эжиминиң кыштагларында. Бо чылын төрүүр 15250 ажыт хой бар. Амдыызында 300 хой төрээн, оон 365 хураган менди камгалап алдынган.

Хойжулар Дүлүш Сюрюн-оол төрээн 136 хойдан 139 хураганны, Кыргыс Хапык-оол 50 хойдан 50 хураганны алган. Өске-даа коданнарда малчыннарның хой оолдаашкынынга белеткели хынамчалыг.

О. Таага.

«Малчын» колхозта хой база хураганнап эгелээн. Кодан бүрүзүнде хой төрүй берген, а чаш малга чидириг болбайн турары өөрүнүүт.

Моон-биле кады четпестерни база айтыр херек. Чаш мал хүзээп алырынга белеткел ажылын колхоз баштаар чери четпес организастаан. Оолдаашкын эгелээн, амгы үеге чедир чамдык малчыннарда оттуулар ыяш төнүп, чаш малга клетка кылыр материал чок болуп турар.

Х. Мандан-оол.
Мугур-Аксы суур.

«Доң-Терезин» совхозта мал оолдаашкыны база эгелээн. Соолгу хүннерде 400 хире хой, 20 ажыг инек төрээн, чаш тел бүрүн менди.

Эрткен чылын 100 хойга онааштыр 101 хураган камгалап алган коммунист Ооржак Аңгыр-оолдуң хөө хүр кыштаглап турар. Ам оон коданында 205 хой хураганнаан. Дуржулгалыг хойжу бо чылын база-ла бедик көргүзүглүг болурунга бүзүреллиг.

Т. Талганчын.

БИЙИР ТУТКАШ...

Ленинчи комсомолдуң 50 чыл ойнга турасказаткан «эң эки чараш чурулга»—деп конкурс Кызылда уран чүүл училищезинге чурулга салбырының студентилериниң арагызында эрткен. Ол делгелге декабрь 31-ден январь 11-ге чедир болган.

Маңда ийиги курстуң студентизи Т. Маадыр-оол «Студентилер» деп чуруу дээш бирги черни алган. Ийиги болган үшкү чердерни В. Чооду биле А. Феоктистов олар алган. Ол мынаш конкурска йзепкейлиг киришкен Б. Кадыр-оол, С. Аракчаа, Б. Күнзей, Н. Петухова оларны өртектиг чүүлдер-биле шаннаан.

Көрүнтүг болгаш өөредилгиг ындыг янзы конкурс моон соңгаар-даа болур.

М. ЭНГИЛ-ООЛ.

Кызылдың даараныгга фабриказының әр улустуң хевин даараар ательезинниң Степанида Чечеткина биле Александра Грачева удурткан бригадазының кежигүннери чоннуң чагытказ хептерин бедик мергежилдиг кылып турар.

Ол ишчилериниң бригадазының кежигүннери бешки чылдың үшкү чылының планныг онаалгазын 124 хуу күүсеткен. Олар амыдырал хандырыгга бүзүрүлгелеринде шалыпчы бригадаларның бирээзи.

Чуруукта: бригаданың кежигүннери ажыл үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Соруктуг аңчы

Ыракы Тожуның аңчылары олча-омактыг сезонның үезинде алдын күстүң келирин четтиктейн маңаары оларның сагыш-сеткилинге чаңчыл апарган.

Ындыг хоочун аңчыларның бирээзи Бараан Сотпа «Совет Тыва» колхозта чурттап турар. Оон назы-хары улгадып дегээн-даа болза, чиик кашпагай ажыл-ишчи чоруу аңдаа хевээр. Төрээн колхозунуң экономиказын быжыглаарынга улуг-хуузун киирер дээш чылдың-на түткүдүг. олча-омактыг аңнаары аңаа чанчыл болган. Ол чыл бүруде 15—20 чедир кижиден, 150-деп эвээш әвес диңнии өлүрүп, өлүктү дужаап келген. 1967 чыл оон ажыл-ижинге дүжүткүр чылдарның бирээзи болган. Хоочун аңчы ынчан 450 диңнии, 15 кижиден, элээн каш өөнүг өлүктерни, а беш чыл планының үшкү чылында 19 кижиден, 120 ажыг диңнии болгаш бир бөрүнүң кежин дужаган.

Аңнаыр ажылынга эки түннелдерниг болуп келгенин дээш, ону областың профәвилелдер чөвүлелиниң Хүндүлел бижик-биле шаңнаан.

А. ДОРЖУ.

Йөрээлдер, мактал

Тываның алдарлыг малчыны Александр Балбарович Карма мал ажылынга 1950 чылда кирген. Ол эки малчын болурундан аңгыда үлегерлиг ада, оон уруглары тос. Ийизи дээди өөредилге черинде, дөртү Берт-Даг школазында эки өөренип турар, а өскелери ажылдап турар.

А. Карма 1969 чылда бедиткен социалистиг хүлээлгени алган: төрүүр 100 хойдан-на 95 хураганны, хой бүрүзүнден-не 2,8 кг дүктү алыр; чаш малга 5 тонна чымчак сигенни, ниитизи-биле 11 тонна мал чемин белеткээр.

Александр Балбарович январь 1-де 50 харлаан. Юбилярны партия райкому болгаш райкүүском Хүндүлел бижик-биле шаңнаан, «Тес-Хем» совхозтуң дирекциязы аңаа радиоприёмникти белекке берген. Алдарлыг малчынның моон соңгааргы ажыл-ижинге улам-на чедиишкинни, амыдыралынга өөрүшкүнү күзээл.

С. АРТЫНА.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРДИМ

Үр үеде ааракымның соонда өкпеге нарын кезишкинни кылган. Амгы үеде кадыкшылым кончуг экижип турар.

Кижиниң амы-тыны, кадыы дээш уйгу-дыш чок, дүне-хүндүс дивес ажылдап, демисежип турар алдын холдарлыг, буянныг кижилер, эмчилер кезээде хүндүлүг, мактадыг. Мени кезип эмнээн эмчилерим Юрий Павлович Щербаков, Евгений Михайлович Мисько, Ая Ивановна Доржу оларга чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенимни илереттим.

Р. ЧАТ.

Кызыл хоорай.

Тайгада белеткелчилер

«Малчын» колхозтуң ыяш белеткелинде Х. Чүлдүм-Сүрүң, С. Доктаал олар 1959 чылдан эгелеп ажылдап келгеннер.

Х. Чүлдүм-Сүрүң хүнде 6 кубометр тудуг материалы белеткээр тургаш, 10 кубометрни белеткеп турар. С. Доктаал токпак ыяшты хүнде 3 кубометрниң орнунга 4 кубометрни чарып тургузуп, бердинген онаалгазы 120 хуу күүседип турар.

Боларның кайызы-даа 60 хар ашкан, пенсионерлер, колхозтуң ажыл-ижинге идепкейлиг киржип тураалар.

Х. МАНДАН-ООЛ.
Моңгун-Тайга район.

«ШЫННЫҢ» МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ИЗИ-БИЛЕ

Чагаа парлаттынган соонда

«Колхозта партия организациязы көрзүн» деп эгелиг материалдар «Шынның» мурнуку бир номеринге парлаттынган. Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» колхозунда партком секретары эш Х. Кунгаанның редакцияга хынаткаңы болза:

Көдээ бижикчилер А. Чүүдүм-оол биле В. Сергей оларның илереткен четпестерни хынаалда бүрүн бадыткаан. Ону чайладырынга боттуг хемчегларни чоруткан. Кожай сүт-бараан фермазында кызыл-булуң ажылдап эгелээн, аңаа кичээлдерни эрттирип, кежээлерни организастап турар апарган.

Колхозтуң база бир малчын сууру Хөлчүүте клубтуң эргелекчизи эш Дамбаны ол ажылындан үндүрген, оон орнунда эш Баян-оолду киирген. Активке даянган, чаа эргелекчи шимченгир ажылдап эгелээн, кинону болгаш концертти организастап турар. Аңаа библиотека тургузарының айтырыын шиитпирлеп турар.

Парлаттынмаан чагаа

Таңды районда «Тиилелге» совхозтуң ажымчыны Даңмыт Очур-оолдуң чагаазын алгаш, ону хынап, хемчег алыры-биле Кур-чер көдээ Советче ук чагааны редакция шилчитпеен. Күүскомнуң даргазы эш М. Доржуның дыңнаткаңын баугаар алырга чагаада илереттингеп фактыларны хынаалда бүрүн бадыткаан.

Д. Очур-оолдуң кадайы Куулар Дежитпаа неран системазы хоочуран аараат үр үеде эмнедип келген, беш бичии уруглуг. Мону өөренип көргеш, ийи уругну күрүне азыралынга киирер айтырыг тургузарын күүском шиитпирлээн.

Моон-биле кады ук байдалды таныжып көргеш, совхозта рабочкомнуң дилээн баугаар, областың профәвилелдер чөвүлелиниң материалдыг дузалакчы тывысканынга улуг оорушкүнү Даңмыт Очур-оол сеткилинниң ханызындан база илереткен.

ЧАА ЧЫЛДЫҢ БИЛЕТТЕРИ

Күрүнеевиң 3 хуулуг ниитизи чөшкинниниң ойнаашкынын чылдыпа 8 катап эрттирип турар. 20 рубльдиң облигациязы 40-тен 5000 рубль чедир ойнаашкынга таварыжып болур.

Чаа чылдың баштайгы хүннеринде ойнаашкынның үзүрбиги тыраженың таблицазы үнген. Олчалыг болган кижилер ажаалга кассазынга кээп, ойнаашкынын ап турар. Элегес-Аксы суурда М. Х. Алешечкинаның облигациязы 500 рубльдиң ойнаашкынынга таварышкан. Ол акшазының чамдыкмазынга облигация билеттерин немей садыр алган.

• • •

Чаа чылдың акша-бараан лотереязының олчалыын чон эки билир. Ынчангаш өг-бүле бүрүзү лотерея билеттерин улуг совуургалдыг садыр ап турган.

Таблица келген. Ойнаашкынга билеттерни таварышкан кижилер кассаже уламчы турган. Оларның арагызында Кызылдың № 24 школазының ажылдакчызы А. П. Быкова хөө чүүр машина ойнап алганын дыңнадып келген.

Кызыл чурттуг Г. Г. Калининиңниң биледи 350 рубльдиң мотороллерге, пароходствода механик М. А. Ашак-оолдуу — «Рига» деп мотовелосипедке (190 рубльдиң) таварышкан.

М. МИРЕНЮК,
ажаалга кассазының ажылдакчызы.

ХӨЛЕГЕЛИГ ТАЛАЛАР

Чоокта Таңды районнуң «Тиилелге» совхозта профәвилел организациязының конференциязы болуп эрткен. Ажылчын комитединиң даргазы эш Монгуш-оолдуң отчёттуг илеткели конференциянын төлээлериниң сеткилин хандырбайн барган. Мурнуку чылдарда чедип алган чүүлдер улам көвүдээрден туржук, эвээжей бергени конференциянын төлээлерин улуу-биле хомудаткан. Чижээ, мурнуку чылдарда төп сүт-бараан фермазының коллективи коммунистиг күш-ажылдың деп атты хүндүлүүт-биле адилеп турган. Ол ферма-да байдал ам сыр өске болган. Сүт саалдазы кудулаан, саган сүт хөйү-биле ажып үрелип турар. Эрткен чылдың он айларында совхоз 5236 рубльдин сүдүн ажыткаңынган ышкынган. Моон алгаш көөрге, профәвилелиниң ажылчын комитеди саанчылар коллективинге ажыл чорутпайн турганы тодаргай.

Оон ындай төп сүт-бараан фермазында социалистиг чарыштың түңелиин үндүрери, аңаа көскү агитацияны организастаары база чок чыгыы апарган. Ол база-ла профәвилелдиң ажылчын комитединиң четпес ажылы болур дээрзин конференция демдеглээн.

Совхозта тудуг ажылын № 62 болгаш 585 механизаттыгаң көжүп чоруур колонналар кылып турар. Тудугла ажылчыннар эвээш әвес. Ынчалза-даа ажылчын комитеди оларның ортузунга таныдылга-массалыг ажылды шуут чорутпаан.

Совхоз төвүнде турум кино үндүрер чер чоннуң культурлуг хандырылгазынга улуг ужур-дузалыг. Ынчалза-даа оон ажылдап турары дыка четпес.

Техниканың айыыл чок чоруун сагыры профәвилелдиң ажылчын комитединиң дорт харылаар ажылы болур. Ынчалза-даа техниканы адилеп турары болгаш оон айыыл чок болуруң сагыыр чорук профәвилел организациязының кичээнгейинден ушпуган. Озал-ондакка таварыжыр чорук мурнукузундан көвүдээн болгаш оон хараазыбиле хөй ажыл хүнү үзүлген.

Конференцияның төлээлери профәвилелиниң ажылчын комитединиң отчёттуг үеде ажылын четпес деп саналган болгаш ажылчын комитединиң даргазынга А. С. Сүдер-ооллу сонгаан.

Отчёттуг илеткелдиң талазы-биле хүлээп алдынган доктаалда ажылчын комитединиң моон соңгаар чорудар ажылының эргежок чугула хемчегларин айыткан.

Д. САРЫГЛАР.

НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ САНАЛ-СҮМЕЗИ

Чер-черде аныяктарның хөстуг шактарын чөп эрттирип, янзы-бүрү темаларга лекция, беседа дыңнап, диспуттарны эрттирип турарын солуннардан номчуурга, радиодан дыңнаарга дыка-ла солуун, харын-даа адаарганчыг. А бисте байдал кандыгыя?

Хүт — «Кызыл тараачын» колхозтуң ыраакы фермазы. Мында клубда бар, оон эргелекчизи Комбу Дандар ажылдап-ла турар. Ынчалза-даа клубка чүгле эрги кинолар үндүрер, ында-хаая таңцы болгулаар. Уран чүүл болгуму шуут ажылдавастаан, концерттиң сураа-даа чок.

Клубтуң ажылы мындыг турда, ында комсомол организациязы, ылаңгыя аныяктар боттары чүге инициативазын көдүрүп, уран чүүлдүң янзы-бүрү болгулеринин организастаайн турарыя. Бии-Хем районнуң комсомол комитеди, райпүүсюмнуң культура килдизи бо айтырыгже (клубче) дарый ынчээнгей салырын Хүттүң чону күзеп турар.

М. ЧАЛБАА.

ЧӨПТҮГ ЭВЕС

«УТКА 25 чылы» совхозтуң төвү Арыг-Үзүү суур улам калбарып, чурттакчы чону база көвүдеп турар. Электростанция бар, ында 4 кижи ажылдап турар. Ынчалза-даа элдептиг дивес силер бе. Горький биле Зеленая кудумчуларга чырык эртен 8 шактан немээ 6 шакка чедир кывар, а өске кудумчуларга дүн-хүн чок кыпсыр.

Бо дугайым электростанцияга айтырып чеде бээрге, оон ажылдакчылазы: «элээн албан-дужаалдыг, баштаар черниң амылдакчылары чурттаг турар кудумчуларга дүн-хүн чок чырыткы херектиг, а бөдүүн чурттакчылар амырбас»— деп, халак эзирик харыылап олурар.

Арыг-Үзүү суурнуң чамдык, ылаңгыя Горький, Зеленая ышкаш кудумчуларында чурттакчыларның чөптүг-негелдезим хандырары чугула. Мону совхозтуң дирекциязы, ында недээ Совет дарый шиитпирлеп, чурумчудары өнза негеттинип турар.

Улуг-Хем район.

Б. ТҮЛҮШ.

ЧОРУМАЛДАРДАН ЧОРУДАРГА...

Чоннуң күзенчиг аалчызы, бүчимнг үүлени будурүп турар нижи почтачы болгай. Ону ыраак-үзакта малчын-даа, тудугчу-даа, өг-бүле бүрүзү күндүлээр. Чоннуң ол улуг үнелелиин шынзынтырбайн турар чамдык почтачыларны база айтыр херек. Улуг-Хемниң Ийи-Таяда почтачы К. Серен-оолду маңаа чижекке айтып болур.

Жданов аттыг колхозтуң баштаар чери К. Серен-оолду малчыннарга почтачы ыядыр быжыглап, чогуур төлевирни дөктаадып, аътты база быжыглап берген. Оон бээр чыл ашкан. Бо үениң иштинде К. Серен-оол ол хүлээлгезин багай күүседип келген.

Малчыннарга ховар баар, чамдыкта 10-даа хомунта келбес. Чагыылганы, чагааларны эңдере чыып алган келгилээр. Колдуунда-ла чорумал улустан дамчыткан болгулаар, оон уламындан солуннар чидип, будаалыр таварылгаар бар. Бо дугайында хойжуларның хомудап турары чөптүг.

Малчыннарга почта чедирилгезин экижидер дугайында колхоз башгаар чери болгаш ында партком кандыг-бир хемчегни алырын идегедим

А. ОНДАР.

МЕХАНИЗАТОРЛАРГА ШАҢНАЛ ТӨЛЕВИР

Кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериң көвүдедириге механизатор кадрларның ролю улуг. Олар чаңгыс ажыл-агыйга доктаамал ажылдан, техниканы камнаг эдилеп, оон күчүзүн чөп ажыглаан тудум-на ол ажыл-агый күрүнеге хөй орулганы киирер. Оон үзүрүдүн партия болгаш дээдек механизатор кадрларже улуг сагыш салып, оларның материалдыг сонуургалын кодурер дугайында хемчеглерни ап турар. Ол дугайын СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң 1966 чылдың апрель 22-де үндүрген доктаалында тодаргай айыткан. Ол доктаалда механизатор кадрларны чаңгыс ажыл-агыйга быжыктырар сорулга-биле оларның үзүктел чок ажыл стажын барымдаалап ажыл төлевирин хуу немеп төлөөрин айыткан.

Ол доктаалды барымдаалаш, 1968 чылда «Улуг-Хая» совхоз механизаторларның чаңгыс ажыл-агыйга үзүктел чок ажыл стажын тодарадып, хуу немеп, төлевир тыпсырын боттандырган.

Совхозта 91 трактористиң үзүктел чок ажыл стажы 3 чылдан 18 чыл боон тодаратынган. Ол дээш механизаторлар чыл төнчүзүнде хары угда 12-ден 25 хуу чедир немелде төлевирни алганнар. Чижээ, Көк-Чыраа салбырда трактористэш Маковкиниң үзүктел чок ажыл стажы 5 чыл болган, а ол стажы дээш аңаа 15 хуу немелде төлевирни төлээн. Ынчаарга ол 1968 чылдың 12 айларында 2637 рубльди ажылдап алган, аңаа 15 хууну немей санаарга 395 рубль немелде төлевирни хары угда алган. Ол ышкаш трактористер эштер Н. Цыпин 7 чыл үзүктел чок ажыл стажы дээш 15 хууга 311, К. Хуураккай 13 чыл дээш 20 хууга 187, Д. Доржу 18 чыл дээш 25 хууга 234 рубльди түс-түзүнде алганнар.

Механизатор кадрларның немелде ажыл төлевириниң база шаңнал системазының дугайында партий болгаш чазактың ажылдап кылган хемчеглери кодээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге көскү идигни берип турар. Шынап-ла бодап көөрге, «Улуг-Хая» совхоз 1968 чылда 150 ажыг механизаторларга ажыл-агыйга үзүктел чок ажыл стажы, билиг мергежили, техниканың камналгазы болган ону эки ажыглааны дээш хөй-хөй немелде акша төлевирлерни, шаңналдарны тывысканы ол механизаторлар 1969 чылда база-ла ындыг шаңналдарны алыр дээш хей-аът кириишкинниг ажылдазарының магадылалы болур-дур. Бо чорук болза СЭКП ТК-ның октябрь (1968 ч.) Пленумунуң төөгүлүг шиитпирлерин амыдырал га боттандырарынга идигни берип турар. Ынчангаш «Улуг-Хаянын» механизаторлары ленинчи юбилейге телептиг ужуражыры чугаажок.

Я. ДОРЖУ,
салбыр эргелеңчизи.

делегей бо хүннерде

КОСМОСКА ТИИЛЕЛГЕ

СОФИЯ. (СЭТА). Хөй миллион болгар ажытчы чоннар «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериниң космос орбитазынга тудушканын телевиденнеден көрген.

Бо магаданчыг шенелдени сорук кириишкин-биле хайгаарап көрбүшаан, болгар телевидение көрүкчүлери совет техниктиг гениайның чаа тиилелгезинге боттарының магалаашкынын илергейлээн деп, БТА агентилел дыңнаткан.

БТА агентилелдиң корреспондентизинге Эртем-техниктиг эвилелдерниң Төп чөвүделиниң даргазы профессор Василь Лаевскийнин медеглээни болза, совет космос эртеминиң болгаш техниканың кайгамчык чедиишкинин, делегейде баштайгы шенелде станцизын космоска тургусканың болгар эртем-техниктиг интеллигенциң ёзулуг сорук кириишкинбиле уткаан. Болгар инженерлер болгаш техниктер совет космонавтарның маадырлыг болгаш эрес-дидим чоруунга чоргаарланып турар.

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). «Космоска чайыннанчак совет тиилелгени — Черни долгандыр орбитага ийи корабльниң тудушканын магададывыс» деп, МАР-ның Эртемнер академиязының президентизи Б. Ширендыб МОНЦАМЭ-нин корреспондентизинге медеглээн. Космоска шенелде станцизын делегейге эң-не баштай Черни кылымал спутнигинин орбитазынга тургускан болгаш ажылдап эгелээн дээрзин ол демдеглээн. «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдерни тургускан эртемденнерге, конструкторларга, ажылчыннарга байырывысты чедирип, эң эки күзээшкиннерни дамчыдып тур бис. Космос корабльдерин тудуштурарын «боттандырган болгаш ам моон соңгааргы ажылдың программазын күүседирин үргүлчүлеп турар эрес-маадырлыг совет космонавтарга изиг байырны чедирип тур бис.

ЛОНДОН. (СЭТА). «Джодрелл банк» обсерваториязының директору профессор Бернард Ловеллдиң медеглээни болза, «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдерининг тудушканы «Черни долгандыр орбитага космос платформазының тургузарынче бурунгаар улуг базым болур».

Космос платформазын тургузар чорук Черге болгаш октаргайга эртем хайгааралдарын чорударынга янзы-бүрү хөй аргаларны орустарга бээр деп, ол чугаалаан.

РИМ. (СЭТА). «Союз-5» космос кораблинден «Союз-4» космос кораблинче Евгений Хруновтун болгаш Алексей Елисеевтин келген дугайын АНСА агентилел «чанныг» деп демдеглел-биле дыннаткан. Бо чаа шенелдени тодаргай тайылбырлавышаан, АНСА агентилелдиң демдеглээни болза, «Орбитага бир корабльден оске корабльче экипажтың шилчиирин космос шинчилелдеринин төөгүзүнде эң-не баштай боттандырган деп, ЮПИ агентилел дамчыткан.

ТОКИО. (СЭТА). «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдери чоокшулашкан болгаш тудушкан!», «Космоска улуг станцияны тургузарының оруунга Совет Эвилелиниң чугула базымы!» — бо сөстерни ам япон радио болгаш телевидение дамчыдылгаларынган хөй удаа дыннан болур. Космосту шинээдип алырынга Советтер чуртунуң улуг чедиишкинин Японияга хайнышкынныг чоруктуг болдурган. Ийи корабльди тудуштурарын боттандырган дугайын ам бүгү кижилер билир. Японнар совет эртемниң болгаш техниканың чаа чедиишкининге байыр чедирип, совет космонавтарның эрес-маадырлыг чоруун алгап-йөрээп турар.

ССРЭ космонавтарлыг ийи корабльди хол башкарылгазы-биле тудуштурарын киижи төрелтеннең төөгүзүнде эң-не баштай боттандырган дээрзин тайылбырларда демдеглээн.

РЕПОРТАЖ

КЕЖЭЭКИ ШАКТАРДА...

Тос шак чоокшулай берген. Соок улам дыңзаан, ынчалзада хоорайда кежээки хайнышкын ам-даа оожургаваан: автобустар аргыжып, кызылчылар театрларже, дүнеки залчегларинче далажып чоруп турлар.

Хоорайның шагдаа кылдывининг дежурный өрээлинге кирип келдим: телефоннар кыңгыраан, рациялар шиңээн, дүвүренчиг-ле чүве болду. Ынчалза-даа дежурный улуг лейтенант Фоминов (ЧУРУКТА) хынамчалыг харылап, айтышкыннарны берип орду.

Медээ-ле, медээ... Аныяк-даа болза, калбарып өзүп орар найысылал хоорайның амыдралы минута-даа иштинде сокеаш дивес: кайы-бир кудумчуда эзирик кижи ушкаш, удаан, азы бир-ле бажында содаачы алгыш-кырыш үндүрген, бир-ле оруктa озал-ондак болган болур.

Ол шактарда сержантылар Николай Васягин биле Игорь Санчаа олар найысылалдың эң-не хөлзээзининг черн Октябрь кудумчузун дургаар корум-чуруун хайгаарап чоруп турган. «Улуг-Хем» ресторандан «кылаң кара» садып алыр дээш кыза-кыя чок хап орган чодаачыны доктаадыпкаш, оон документизин хынап турда, оларга (ЧУРУКТА: солагай талазындан) ужуражы берген мен. А ол уеде, хоорайның база бир хөлзээзининг төвү — кинотеатр «Восток», ында автобус доктаар чер ол ынчаар черлерге сержант Николай Ымыжык улусчу дружинниктер-биле кады чурум хайгаарап чоруп турган...

Дежурный офицериниң өрээлинге кажан-даа кижи үзүлбес. Оске бир дежурный офицер келгеш, Михаил Тимофеевичиден:

— Шөлзөн-дир бе?— деп айтырды.

— Ындыг чүве кайда дээр сен. Дүвүредип-ле турлар — дээш, эш Фоминов баартак артында сыңнып орган, кижи ортузу эрте бергеш херээжен кижиже айытты. Ол дээрге, дөрт уругнуң неэп, арагага идегел чок кылдыр алышкан хамаатты Елена Черепанова-

дыр. Хоорүүскөм ол төлеп чок кижини албадал-биле эмнеттирерни шиитпирлээн.

Кезек болганда, көңгүе элээр, моге-шыырак, хары үжен бичии-ле ашкан хире эрни дежурный милиционер кирип келди. Ол кижи инженер Балашов болду. Бо дээди эртемниг аныяк кижи кижиниг арын-нүүрүн шуут оскуткан. Дежурный офицер оон кайда ажылдап турарын, адыл кымыл, чүге шош-содаа үндүрүп турарыл деп айтырарга, кижилерже ол дир-чийтп сүртенчиг көргүлеп, айтырыглarга харылаавр хөөп чок көрүп тур.

Балашов ажылындан чедип келгеш, апаа-ла өг-бүле ажылы кылып, аъш-чем белеткеп ажылдан турган кадайын эттеп, бажыңындан үндур ойладып турган. Кадайының адазын ону оожургадырга, ол оларны шуут херекке албаан. А бодунуң төрээн иезин келгеш: «Канчап бардың, оглум, оваартыпып көр»—деп дээрге, аваазын ол эттээн. Аваы төрээш, азырап остүрүп каарга, күрүне ону эртем-билгге өөредип каан-дыр, а оларга ол канчаар харылаан турар-дыр? деп айтырыгга эш Балашовту бүгү шыңгыыы-биле харылаадыры чөптүг.

Медээ-ле, медээ... Совет милиция хамаатыларының эргешөлзөзин, амыр-дыжын камгалап турар. Ынчангаш оларның ажылы дүн-хүн чок. Оларга чон изиг ынакшып, өөрүп четтиргенин илередип турар.

Д. АНАЙ-ООЛ.
Авторнуң фотолары.

ИЕЛЕР ҮЛҮҮ

Эрткен чылдың дөртку сезонунда аңнап чораан Тожуда «Май 1» артельдиң аныяк-даа, хоочун-даа аңчылары олча-омактыг келген. Оларның арагында хөрээжен аңчылардан Ак Демгиме 15 киштиң, 102 дицңиң болгаш 2 күзенниң кежин артынып келген. Ол бүгүнүн иштиг түңү 520 рубль болзан.

Ол колхозта Ак Чылажынай база хоочун аңчы. 11 киштиң, 155 дицңиң, бир күзенни болгаш өске-даа аңнарның кежин экпеп дужаагам.

Олча-омактыглар

Тожу районда «Май 1-ий» колхозтан ырак-узак тайгаларже үнүп чораан аңчылар олча-ажыктыг болуп турар. Мурнакчы, Төрээн чуртка чылчак алдынны хөйүү дужаазаннарга аныяк аңчылар Саны Баир-оол, Ам Өктээ, Оюп-оол Будет, Алексей Долгалай хамаарлыр.

Аңчы Баир-оол база катап тайгаже аъттанылкан.

СПОРТ

Кысказы-биле

Мячилиг хоккейге Бай-Тайга районнуң бирги чери дээш маргылдаага бирги черни Тээли суурнуң, ийиги черни «Мурнакчы» колхозтуң, үшкү черни «Тээли» совхозтуң командалары чедип алган.

Оон түңнелинде, районнуң шилиндек чыында команда-ның тургускам.

• • •

Ол районнуң школавчыларының шыдыраага, машкизе бирги чери дээш маргылдаазынга шыдыраага Шүй ортумак школаның өөреникчизи Кан-оол Хомушку, машкизе база-ла ол школаның өөреникчизи Зоя Хертек олар тиилээннер.

М. КЫРЛЫГ-КАРА.

Социализмниң чаалап алыышкыннарын камгалаары-биле

ПРАГА. (СЭТА). ЧКП ТК-ның Президиумунуң бо чылдың январь 3-те медеглеп чехословак коммунистерниң халбак чугаалажылгазын болдурган.

Дыңнатканы-биле алырга, партияның хөй область, район болгаш хоорай организациялары ол документиде илергейлээн туруштарны чүүлдүзүнген резолюцияларны болгаш медеглеллерни хүлээп алган. Ортаакы-Чех, Соңгу-Чех, Барыын-Словак обкомнарның президиумнары, Чөөн, Барыын, Төп шериг округтарының база Чехословак улус армиязының кызыгаар органнарының коммунистери, ЧКП-ниң болгаш Словакияның КП-ниң хөй завод болгаш хоорай организациялары ындыг резолюцияларны база хүлээп алган.

Найысылалдың бүгү районнарынга партия организа-рының хуралдары болуп эрткен болгаш оларның хөй нуруузу ЧКП ТК-ның Президиумунуң медеглели-биле чөпшээрешкен деп, «Руде право» солуун дыңнаткан.

«Улустуң ёзулуг эрге-ажыктарын камгалаар» деп редакция чүүлүнге «Руде право» солуннуң бижээни болза: ЧКП ТК-ның Президиумунуң медеглели партияның болгаш улустуң чаңгыс эвинче чугула кыйгырыл, чехословак улустуң болгаш күрүнениң амыдыралчы чугула эргеажыктарын, социалистиг деңшилгени чайгылыш чок камгалаарынче кыйгырыг-дыр.

ЧКП ТК-ның чех областтарда партия ажылын удуртур талазы-биле Бюрозунуң хуралынга демдеглээни: улустарның болгаш националдарның дең эргезин марксизчи-ленинчи ёзу-биле биларинге үнделиишкин, чех болгаш словак улустарның аку-дүңма харылзаалarын могаг чокка хаарылаарын чөпшээрешкен деп, «Руде право» солуун дыңнаткан.

«Улустуң ёзулуг эрге-ажыктарын камгалаар» деп редакция чүүлүнге «Руде право» солуннуң бижээни болза: ЧКП ТК-ның Президиумунуң медеглели партияның болгаш улустуң чаңгыс эвинче чугула кыйгырыг, чехословак улустуң болгаш күрүнениң амыдыралчы чугула эргеажыктарын, социалистиг деңшилгени чайгылыш чок камгалаарынче кыйгырыг-дыр.

ЧКП ТК-ның чех областтарда партия ажылын удуртур талазы-биле Бюрозунуң хуралынга демдеглээни: улустарның болгаш националдарның дең эргезин марксизчи-ленинчи ёзу-биле биларинге үнделиишкин, чех болгаш словак улустарның аку-дүңма харылзаалarын могаг чокка харылаадыры болгаш быжыглаары чаңгыс аай Чехословак Социалистиг Республиканың быжыныың баштайгы код белеткели болур.

Сөөлгү уеде ЧССР-ниң партия болгаш күрүне удуртукчу ажылдакчылары партия, күрүне органнарының хуралдарынга, чөвүдел хуралдарынга, а ол ышкаш радиога болгаш телевидение дамчыштыр чүве чугаалаан.

Сөөлгү уеде калбарган бодал чок кампанияларга удур демнесежирин ЧКП ТК бодунуң хүлээлгеэн кылдыр санаан дээрзин ЧКП ТК-ның бирги секретары А. Дубчек медеглээн. Ындыг ялалыг кампаниялар чөрүлдээлерни үндүрүп болур магат чок болгай.

Ноябрь болгаш декабрь пленумнарының резолюцияларын күүседирип чоокку уеде социалистиг хөгжүлдениң боттуг болгаш чедип ап болур перспективазын айтып турар бурунгаар базарының кара чангыс оруу ол дээрзин А. Дубчек демдеглээн. «Ол оруктуң айылга тургузарын азы доза шаварын бодурбас бис. Бо оруктуң антисоциалисчи бүгү чүүлдерден, авантюризмден камгалаар ужурлуг бис. Байдалды чиңгилендирериге болгаш ону халаптыг чөрүлдээлерге чедиреринге сонуургалдыг күштер чурт иштинде-даа база даштыкыда-даа бар дугайын уттуп болбас ужурлуг бис» деп, ЧКП ТК-ның бирги секретары чугаалаан.

Социалистиг күрүне болур ЧССР чүгле Совет Эвилели болгаш социалистиг оске-даа чурттар-биле эвилелге хөгжүп шыдаар деп, А. Дубчек демдеглээн.

ЧКП ТК-га болган парлалга конференциязынга ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү болгаш секретары Л. Штроугалдың демдеглээни: федералдыг хуралда албан-дужаалдарга кымны киирер дугайында чугаалажылга код соруулгалардан кичээнгейни чарлыктырып эгелээн кампания болу бергени-биле чеч болгаш словак улустарның арында харылзаалarга дүшкүүрүүг чорүктүр тургустунганы, шугулдаашкынның кедерээни, үнделеин барымдаа чок дамчыыр чугаа-соттар болгаш сезиглелдер тургустунуп келгени-биле холбаштыр ТК-ның Президиуму медеглелдер чөрүлдээлиг байдалга чедирген.

Үлегүр бүдүрүлелериниң болгаш албан черлериниң партия комитеттериниң даргаларының бүгү словак чөвүделел хуралынга, а ол ышкаш чамдык эге организациялarга Словакияның КП ТК-ның бирги секретары Г. Гусак чүве чугаалаан. Партияның удуртулгазы чуртта амгы политиктиг байдалдың илергей шыңгыызын демдеглеп, четкестерни шүгүмчүлекчи ёзу-биле айыткан дээрзин ол чугаалаан.

Тургустунуп келген байдалды шак ынчаар көрүп турарының чылдагаанынга хамаарыштыр Г. Гусактың медеглээни: партияның удуртукчу ажылдакчыларының болгаш удуртулганың чөпшээрели чокка оларның бодалынга чөрүштүр яңы-бүрү бөлүктөр кампанияларын удаа-дараа организастап, шугулдаашкынны өөскүдүп, массалыг ажыл соксадышкынныарын чорудары-биле кыжанган, ол чорук чуртка халаптыг үржуктарны болдургу дег ханы кризиске чедирип келген. Оон ужурунда ЧКП ТК-ның Президиуму тодаргай туруштуу ээлээр болгаш күрүнеге политиктиг амыдыралды таарыштыр катыштырар ындыг хемчеглерни боттандырар ужурагт болу берген. Оон дараазында напиянның мурнунда тургустунган соңгаарлаттынмас сорулгаларны шиитпирлээрин эгелеп болур турган бис.

Кедергей барыын күштер заводтарга болгаш организациялarга сандаргай чорукту болдурары-биле Словакияда болдунар-ла арга бүрүзүн ажыглаш турар деп, Г. Гусак чугаалаан. Хоралакчы күштерге удур идепкейлиг шаап халдаашкынче шилчиир деп коммунистерни ол кыйгырган.

Телевидение дамчыштыр бодунуң чугаазынга ЧССР-ниң Национал хуралының даргазы Я. Смрковский ЧКП ТК-ның январь 3-те медеглелиниң ужур-дузазының дугайын чугаалаан. Чех улустуң хүлээлгези болза, хамыктың мурнунда ЧССР-де бүгү словак улустуң бүгү эргелерни, кадр айтырыгларын киириштирбишаан, хүндүлеп көөрү болур деп, ол демдеглээн.

Телевидение дамчыштыр чугаазынга Национал фронтунуң ТК-ның даргазы, ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү Э. Эрбан алдар-хүндүзүн чедип алырын оралдашпышаан, ажыл-чорудулганың программазындан дашкаар азы партияның болгаш национал фронтунуң политиказынга чөрүшкек негелделерни тургузуп турар кижилерни сойгаалаар талазы-биле дузалаачы көргүзериниң эргежок чугулазының дугайын медеглээн.

ЧКП ТК-ның ноябрь пленумунуң резолюциязы амгы политиктиг байдалды таарыштыр шиитпирлээриниң кара чаңгыс аргазын айыткан деп, ССР-ниң чазанның даргазы Ш. Садовский медеглээн.

Редактор К. Н. ДИИГА.

кино

ЯНВАРЬ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дубровский» 10, 2. «Кол буруузавышкын» 12, 4, 5.45, 7.30, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ийиги ужуражылга» 10, 12, 2, 4. «Дээр үшкү каъттан эгелээр» 5.50, 7.40, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чөрвен биле Мюзам» 3. «Ынакшылдың үш дүңү» (делгем экранныг) 4.50, 6.40, 8.30 шактарда.

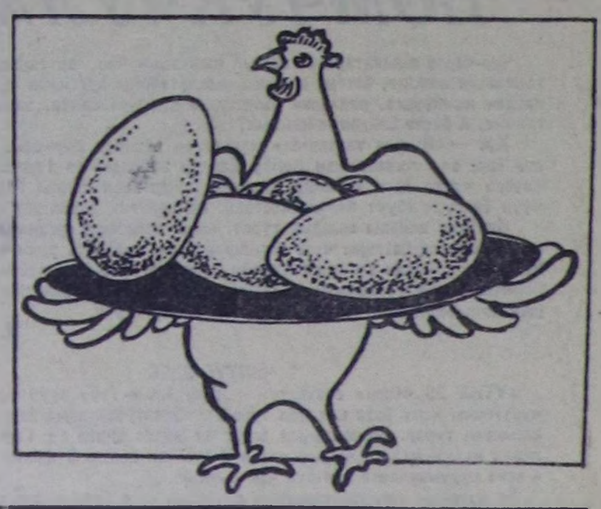
«ВОСТОК»: «Чөрүк чогуурунуң эзерген оруң-чиргн» 3, 4.40, 6.30, 8.20 шактарда.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРГА

Кызылторгтуң аъш-чем магазиннеринде «Көк-Тей» совхозтуң куш фермазындан кирген дагаа чуургаларын садып эгелээн.

Бүгү аъш-чем магазиннеринден чаа чуургаларны садып алырын негенер. Бир эвес дагаа чуургалары саарылгада чок болза, 34-22, 35-71, 35-68 телефоннарже долгаар.

Дагаа чуургазында белоктар хөй, оон чем кылыры белен болгаш хөй уе негеттинмес. Кызылторг.

„ТЫВА—УЕЛЕРНИҢ БЕЛДИРИ“

ДЕП АТТЫГ, ДОКУМЕНТАЛДЫГ, ӨӨНҮГ ЧАА КИНО УДАВАС РЕСПУБЛИКАНЫҢ КИНОЭКРАННАРЫНГА ҮНҮП ЭГЕЛЭЭР.

Шынзыг эвес ышкаш кылдыр сагындырып келир карангы бүдүүлүк чорукту эрткен ындыг республика Совет чуртта бар. Национал талазы-биле догуннап болур, болбазы чигзиндирип турган улус база тургулаан.

Ол дээрге—Азия диптиң мырыңай товунде чурттап турар тыва-лар-дыр. Аңаа тыва черге, күчүдүг цивилизацияның эрге-ажыктары чүс-чүс чылдарда таварлажып келген. 50 чыл дээрге—улустарның төөгүзүнге минута-биле домей уе ышкажыл. Ынчалза-даа чүс-чүс чылдарда боттанмайн келген бүгү, чүүлдер чогум-на харын олла чылдарның дургузунда боттанган.

БО КИНОНУ ИРКУТСКИНИҢ КИНОСТУДИЯЗЫ БҮДҮРҮП ҮНДҮРГЕН.

редакцияның адрези

Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР Редакторнуң 24-63, редакторнуң ораалчыларының болгаш пропаганда килдизининиң 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи ымыралал килдизининиң 22-54, культура килдизининиң 37-13, көдээ ажыл-агый килдизининиң 21-47, үлетүүр килдизининиң 22-64, чагаа база совет тургузуг килистериниң 21-27, информацияның 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41 Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында наралдга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин — Кравченко кудумчузу, 1).

ТС—00007.

Солун неделяда алды катап үнер

КОСМОС МААДЫРЛАРЫНГА АЛДАР!

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИИЛЕРИ, КАТТЫШЫҢАР!

1925 чылда үнелеттингеш

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. январь 19 | ВОСКРЕСЕНЬЕ | № 16 (7862) | Өртээ 2 көп.

Совет эртемденнерниң, инженерлерниң, техниктерниң, ажылчыннарның болгаш маадырлыг космонавтарның делегей эртеминге киирген чаа улуг салыышкынынга Совет Тыванның ажылчы чоннары өөрүшкүзүн илергейлеп, чалбыыштыг изиг байырын чедирип турар.

В. Волченконуң чураан чуруу

„СОЮЗ-4“ БОЛГАШ „СӨЮЗ-5“ ДЭЭР БАШКАРЫЛГАЛЫГ КОСМОС КОРАБЛЬДЕРИН БЕЛЕТКЭЭРИНГЕ, САЛЫП ҮНДҮРЕРИНГЕ БАЗА ОЛАРНЫ ТУДУШТУРАРЫН БОЛГАШ ОРБИТАЛДЫГ УЖУДУУШКУН ҮЕЗИНДЕ БИР КОРАБЛЬДЕН ӨСКЕ КОРАБЛЬЧЕ ИЙИ КОСМОНАВТЫҢ ДЕЛЕГЕЙГЕ БИР ДУГААРЫНДА КИРЕРИН ЧЕДИИШКИННИГ БОТТАНДЫРАРЫНГА КИРИШКЕН ЭРТЕМДЕННЕРГЕ, КОНСТРУКТОРЛАРГА, ИНЖЕНЕРЛЕРГЕ, ТЕХНИКТЕРГЕ, АЖЫЛЧЫННАРГА, БҮГҮ КОЛЛЕКТИВТЕРГЕ БОЛГАШ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРГА

Совет космонавтарга, эштер Владимир Александрович ШАТАЛОВКА, Борис Валентинович ВОЛЫНОВКА, Евгений Васильевич ХРУНОВКА болгаш Алексей Станиславович ЕЛИСЕЕВКЕ

Эргим эштер!

1969 чылдың эгези космос делгемин шиңгээдип алырының херээнге совет эртемниң болгаш техниканың чаа шылгараңгай чедиишкини-биле демдеглеттинди. Планеталар аразының «Венера-5» болгаш «Венера-6» автоматтыг станцияларын салып үндүрерин боттандырган соон дарый дөрт совет космонавтың «Союз» корабльдер-биле кайгамчыктыг ужудуушкуну чедиишкинниг доозулган.

Космонавтар В. А. Шаталов болгаш Б. В. Волынов башкарган «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдери орбитага ужудуушкун үезинде бот-бодун дилеп тыварын, хөй удаа таарыштыр башкарылганы, чоокшулажырын болгаш тудужарын боттандырган. Корабльдериң тудужарын боттандырган соонда космонавтар Е. В. Хрунов биле А. С. Елисеев амыдырал хандырылганын тускай системаларлыг скафандраларны кедип алгаш, «Союз-5» корабльден космос делгемин дамчыштыр «Союз-4» корабльге келген. Оон соонда корабльдер башкаланган болгаш ужудуушкуну дооскаш, айыткан районга черге ээп келген.

Бүгү ужудуушкун үргүлчүлеп турда аппаратура болгаш корабльдерниң системалары идегелдиг ажылдаан, ол чорук эртем-техниктиг шинчилелдериң болгаш шенелделериң программазын чедиишкинниг күүседирин хандырган.

Корабльдериң маадырлыг экипажтары бүгү даалгаларны бүрүн күүсеткен.

Делегейге эң-не баштай космос делгеминге күүсеткен бо шенелде башкарылгалыг ужудуушкуннарны улам ынай хөгжүдеринге болгаш орбита станцияларын тургузарынга чугула ужур-дузалыг ол станциялар эртем болгаш улус ажыл-агый сорулгаларының хөй-хөй айтырыгларын улам ынай шиитпирлээр арганы бээр.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели космоска ужудуушкунну чедиишкинниг боттандырганы-биле база нарын болгаш харыысалгалыг даалганы күүседкени-биле холбаштыр эргим эштер В. А. Шаталов, Б. В. Волынов, Е. В. Хрунов, А. С. Елисеев Силерге чүректин ханызындан байыр чедирип тур.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» дээр башкарылгалыг космос корабльдерин белеткээринге, салып үндүрерингe база оларны тудуштурарын болгаш орбиталдыг ужудуушкун үезинде бир корабльден өске корабльче ийи космонавтың делегейге бир дугаарында шилчиирин чедиишкинниг боттандырарынга киришкен эртемденнерге, конструкторларга, инженерлерге, техниктерге, ажылчыннарга, бүгү коллективтерге болгаш организацияларга байыр чедирип тур.

Космоска чаа-чаа оруктарны салып турар совет космонавтарга алдар!

Чаа космос корабльдерин тургузуп турар совет эртемденнерге, конструкторларга, инженерлерге, техниктерге болгаш ажылчыннарга алдар!

Совет улустуң бүгү тинилелгелериниң сорук киирикчизи болгаш организакчызы — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга алдар!

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ.

ЧОРГААРАЛЫВЫСТЫ ХАЙНЫКТЫРДЫ

Январь 14-те сеткил хайыгып келир өөрүшкүүң медээзин — Совет Эвилелиниң хамаатызы подполковник Владимир Шаталовтуң башкарып чоруурун «Союз-4» корабльдиң космосче ужугун үнгеш, программазын чедиишкинниг күүседип турарын дыңнадывыс.

Өөрүшкүүнүң кырынга өөрүшкү, чоргааралдың кырынга чоргааарал кылдыр, январь 15-те «Союз-5» корабльди Борис Валентинович Волынов башкарып, Алексей Станиславович Елисеев, Евгений Васильевич Хрунов олар башкаргаш, база-ла космос делгеминче кылыйтып үнгеш ужудуушкунуун чедиишкиннинг боттандырганынга Төрээн чуртувустуң ат-алдарын делегейге чуртаар дээш, Коммунистиг партиниң дээш чоргааралывысты хайныктырды. Улаштыр ийи корабль, дөрт совет космонавт октаргай делгеминге барып, ийи корабльди тудуштуруп, адырылдырып, бирээзинден бираазинче солуй олуруп-даа турарын дыңнаарга магалыг-дыр.

Д. ДОРОНИН.

Ленин орденниг «Кызыл тараачын» колхозтуң Туран фермазының эргелекчизи, хоочун колхозчу.

Магадап тур бис

Кур черниң «Гиилелге» совхозунуң директору, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң депутады Валентин Сергеевич Запелкиннинг бистиң корреспондентивиске чугаалааны болза:

— Кайгамчык-ла-дыр. Адыырттың эртеминиң болгаш техниказының чедиишкини дээш бистиң сагыш сеткиливис өөрүп, хайыгып тур. Чаңгыс-ла неделяның дургузунда «Венера-5» база «Венера-6» деп станцияларны Ай талазынче салып үндүргенинден соон дарый-ла Төрээн чуртувустуң эрес-дидим оолдары башкарган «Союз-4» болгаш «Союз-5» деп космос корабльдерин улаштыр салып үндүргенин, космонавтарның кызган маадырлыг чүүлдерин магадап хаммас чедиишкиндир. Эртем-техниктиг депшилгенинг ол чаа чедиишкинин бистиң тараажыларывысты болгаш малчыннарывысты беш чылдың дөртку чылының планныг онзелгаларын хуусаа бетинде күүсеткен турарынче улам-на сорук киирер.

Күш-ажылчы сорук

Совет артеминиң шылгараңгай чедиишкиннинге өөрүшкүүнүң болгаш магадалдың чылыг сөстери мындыг:

Кызылдың автошколазының доозукчузу Василий Комбу мынча дээн:

— Бистиң Төрээн чуртувустуң чедиишкиннери делегейни кайгадып турар-дыр. Беш чылдың бо дөрткү чылы кайгамчыктыг болуушкуннар-биле эгеледи. Венера планетаже автоматтыг ийи станция ужудуп чоруткан. Ам бөгүн «Союз» корабльдериниң чаа шенелде ужудуушкуннары магалыг-дыр. Кайгамчык өөрүнүг-дүр! Мен төрээн черимге, Тес-Хемниң «Чодураа» колхозунга баргаш, автомашинамны база-ла эки башкарып, ниитизе ажыктыг күш-ажылчы чедиишкиниимни өстүрер мен.

• • •

Оон ынай респотребсоюзтуң ном садыглаар кылдызының ажылдакчызы Светлана Хонуш мынчаар чугаалаан:

— «Союз-4», «Союз-5» корабльдиң башкарыкчыларының эрес-дидим чоруу бистерни күш-ажылче сорук киирип турар үлегер чижек-тир.

«Кызыл тудугчуң» даштызы Семен Сандының чугаазы мындыг:

«Союз-4», «Союз-5» корабльдерниң башкарыкчыларының үлегери, совет артеминиң чедиишкиннери бистерни улам эки ажылдаарывыче сорук киирип тур.

Өөрүнчүг-ле үе-дир

Мындыг магалыг үеде чурттаар, көрбээнин көөр, дыңнаваанын дыңнаар деп чүвениң аныяк назыным иштинде бодалымга кирбейн чораан. Кижи төрелгетеннің чыргалыг келир үези — коммунистиг иниттилелди тургузуп турар улуг совет улус хегжүлдениң бедик сайзыралынче бүдүрелдиг базым-биле чоруп орар. Өөрүшкүүнүң өөрүшкүзү, аскежининиң дээзинде бо үеде чурттаарынга, ажылдазарынга чоргааралды илередир сеткер тыпшас-тыр мен.

Шажынчылар шаанда үстүү орандывда кижи үндурерин бодаар байтык, кижиниң чиге өрү көөрүн безин хоруп чораан. Бедик сайзыралдыг совет эртем-техниканың чымынанчак чедиишкиннинге чоргаарланып, ону магадап чор мен. Октаргайже совет кижини салып үндурерин делегейде эң баштай-ла бистиң чуртувус боттандырган. Ам база ийи совет космос корабли — «Союз-4» болгаш «Союз-5» октаргайга барып тутуун, ужудукчу космонавтар В. А. Шаталов, Б. В. Волынов, А. С. Елисеев, Е. В. Хрунов оларның октаргайга ужудуп, ажылдап турганынга бүгү совет улус-биле кады сеткилимниң өөрүшкүзүн илередип тур мен. Мен кырып назылап, күш-ажылдың хоолдуу, ёлүтаар пенсияны ап турааныңза даа, бистиң «Большевик» колхозтуң бүдүрүлге ажылынга киржип ажылдап, В. И. Ленининиң төрүттүгенинден бээр 100 чылын төлептиг ажыл-үүле-биле утказырынга хире шаам-биле үлүм киирип турар мен.

М. ДАМДЫН-ООЛ,
Чөөн-Хемчик районда пенсионер.

Чедиишкиннин херечизи

Чаа космос корабльдериниң чедиишкиннинг ужудуушкуну болгаш космос делгемниге ону тудуштурганы эртеминиң улам ынай сайзырап орарын көргүзүп турар тодаргай чүвежек-тир.

Совет эртеминиң бо чаа чедиишкининиң ужур-дузазы тыва араттарга улам тодаргай тодарап дээш ажылчы чоннарның матыыларын эртиривис мырак одарларда малчыннарга таймылбырлап тур бис.

П. ДАМБА-ХҮҮРАК,
СЭКП Эрзин райкомунуң агитация болгаш пропаганда кылдыгының эргелекчизи.

„Союз-5“ космос корабли ужудуушкунун чедиишкиннинг дооскан

СЭТА-ның ДЫҢНАДЫЫ

Ужудукчу-космонавт Б. В. Волынов башкарган «Союз-5» космос корабли ужудуушкуннуң төлевилеттинген программазын чедиишкинниг күүсеткен соонда Совет Эвилелинде айыткан районунга, Кустанайның мурнуу-барыын талазында 200 километр черге, 1969 чылдың январь 18-те Москваныы-биле 11 шак турда хонупкан.

Космонавтың кадыының байдалы эки.

Санап каан үеде орбитадан бадыышкыны боттандырары-биле оожургадыр шимчедикчи установканы ажылдаткан. Шимчедикчинин ажылы доозулган соонда космонавт Б. В. Волынов-биле бадыышкын аппарады орбита өрээлинден башкаланган. Атмосферага оожургаткан соонда парашют системазы болгаш бир дең дески чоорту хондуруушкуннуң шимчедикчилери аппараттың бир дең дески кудулап бадыышкының болгаш хонзун дээн районга хонарын хандырган.

Черге космонавт Б. В. Волыновту хайгаракчы бөлүктүң төлээлекчилери, ооң өнүктери, спортчу комиссарлар болгаш журналистер барып уткаан.

«Союз-5» корабльдиң ужудуушкуну чедиишкиннинг доозулган. «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдерге эртем талазы-биле шинчилелдерниң болгаш шенелделерниң программазы бүрүн күүсеттинген.

УЛУГ ТИНИЛЕЛГЕ

«Союз-4», «Союз-5» космос корабльдерин салып үндүргеш, космоска ажылдаар шенелде станциязы кылдыр тудуштурганы совет эртеминиң болгаш техниканың база бир чаа, улуг тинилелгези-дир.

Мен бодаарымга, совет эртемденнер мурнуку шинчилелдерин улам ханыладып, практиктиг базымнарны кылып турар-дыр.

Эрес-дидим совет космонавтарга дайынчы байыр чедирип тур мен.

Бистиң улуг Төрээн чуртувустуң ат-алдарын делегейге улам бедик кедүрер дээш шудургу ажылдап, космос корабльдериниң чедиишкиннинг ужудуушкунун боттандырып турар совет эртемденнерге, инженерлерге, конструкторларга, ажылчыннарга пинг өөрүп четтиришкинин илередип, улам эки ажылдарын хүлээнип тур мен.

Х. ЧҮРГҮҮ-ООЛ,
Совет Эвилелиниң Маадыры.

ЭКИИ, ЭРГИМ ЧЕРИМ!

„Союз-4“ корабльдиң хонган черинден репортаж

Космонавтар В. А. Шаталов, А. С. Елисеев, Е. В. Хрунов башкарган «Союз-4» корабль Караганда чанында айтып каан районунга ылаптым-биле хонупкан.

Чер кырында хайгаарал албан черинниң ажылдакчылары космонавтарны уткуп алырынга бүгү дүнүн дургузунда белеткеңнеген.

Дүне температура 35 градуска чедир кудулап баткан. Ховуда хат дыңзыг. Корабльди коорү белиин белеп эвес.

Хайгаарал бөлүктериниң штабынга илеткелдиг минута санында кээп турган. Корабльдиң хонар районунче вертолёттар ужуткан. Угланмышкын— Карагандадан соңгу талаже. Вертолёттуң ужудукчулары корабльдиң хонар черинче ылаптыг чедерин барымдаалаан угланмышкынче ужудар дугайында айтмышкынны оперативтиг бөлүктеп ап чораан. Ынчаар ужудуп чорда вертолёттуң иштинге медээ чаңнык мышкаш тарай хона берген. Вертолётка чорааннарының бирээзи «көрүп чор мен» деп алырган. «МИ-6» вертолётка чораан бүгү кижилер ооң иллюминаторларында барган, бакылаан. Парашюттуң кызылмаар сарыг куполу-биле «Союз-4» корабль соок туман аразынга чиик чайганмышаан, Черже уткуштур бир дең дески бадып кел чораан.

Ол үеде хайгаарал бөлүктүң вертолёду космонавтарны манап турган. Чылыг хеп туткан ужудукчулар корабльге чеде берген. Олар чолдак тоннарны космонавтарга кедиргеш, бергүнүн халбацыя дүжүрүп алырын оларга сүмелээн. Маадырларны кужактаан.

Бүгү совет космонавтарны үдээн болгаш утпуп турган спорт комиссары И. Г. Борисенко космоска чаа чедиишкиннер-биле холбаштыр байыр чедирген. Баштайгы медээлер-биле алырга, ийи космос корабльдериниң тудушкак байдалга ужудуушкунуун тулган дээш үргүлчүлээшкинин тургустунган. Бо чедиишкин ужудуушкуннуң ол хевирлериниң талазы-биле ФАЙ-ниң рекордтарының таблицазын ажыдар.

— Четтирдиңис, эргим оңнуктер! Тергиин эки ажылдаанын дээш четтирдиңис!— деп ужудукчулар космонавтарга чугаалаан. Корабльдеп ажык космосче үнген Алексей Елисеевке болгаш Евгений Хрунovка олар пинг байырын чедирген.

Корабльдиң хонган черинге кижилер чук-чуктеп кээп-ле турган. Ооң чоогунда «Березайскиј» совхоз бар. Тоннуг болгаш кидис ядыктерлиг кыргаңнар, бичиилер сылдыс алышкыларынга байыр чедирер дээш, кылып харга-даа торуй байн, маадырларга уткуштур далаш-биле кээп турган (корабльдиң хонган черинде харны трактор-биле далбыйлап турган).

— Кадыңарның байдалы кандыгыл, эргим оолдарывыс!—дээп үнер чук-чуктеп дыңналыр.

В. Хрунов: Кайгамчык эки-дир.

А. Елисеев: Чүү дээр боор. Дыка-ла өөрүнүг. Азес-кежик хемчээл чок.

В. Шаталов: Ужудуушкун ол ёзугаар күүсеттинген. Ынчалза-даа бо ам кол чүүл эвес. Бористиң ажыл-ижи кандыгыл?

«Бүгү чүве тергиин эки» деп ацаа харылзадылар. Борис Волынов Чер-биле харылзаанының сеанс бүрүзүн «мээң эштеримде ажыл-херек кандыгыл?» деп айтырыг-биле желээрин маңаа айтып каалы.

Хат улам дыңзаан. Космонавтарны вертолёттче чалаан. Үш маадырлар вертолётка олурупкаш, Карагандаже ужудупкан. Карагандада «Чайка» гостиницаның чылыг, чырык номерлерин оларга белеткээн. Аңаа олар «Союз-5» корабльден В. Шаталовка дамчыткан космос почтазын чазып эгелээн. Космонавтар Черге ужуражыышкын үезинде оларга берген солунарның чаа номерлерин сонуургап, баштайгы орбита станциязындан дыңнадыгларын солунардан көргеннер.

Н. ЖЕЛЕЗНЕВ.
Г. КУДРЯВЦЕВА.

(СЭТА-ның тускай корреспондентилерэ)

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ ОРГАННАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА ДҮРҮМ

СЭКП Төп Комитедиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүдели ССРЭ-де Улусчу контроль органнарының дугайында дүрүмнү бадыткаан.

Бүгү улустуң эрге-ажыктарын болгаш күзелсоруун илергейлээн Совет күрүнеде контрольдуң эргези бодунуң чуртунуң кара чаңгыс ээзи болур улуска шуут хамаарыжыр деп, ол документтиде чугаалаан. Улусчу контрольдуң органнары социалистиг демократиянның база бир хевири болбушаан, совет ниитилелде чугула черии ээлеп турар.

Улусчу контрольдуң органнарынга күрүне контролюн бүдүрүлгелерде, колхозтарда, албан черлеринде болгаш организацияларда ажылчы чоннарның контролюн боттандырары-биле дүүштүрүп турар. Оларның кол күжү болза, улусчу контрольдуң бөлүктеринде, постуларында болгаш комитеттеринге ажылдап, партияның болгаш чазактың директивазының күүселдезин хынаарынга киржип, оларны амыдыралга боттандырарынга дузалап турар ажылчыннар, колхозчулар болгаш албан-хаакчылар болур.

Улусчу контрольдуң органнары партияның болгаш чазактың удуртулгазы-биле ажылдап, бедик организастыг чоруктуң болгаш сагылга-чурумнуң ёзулунга кадрларны кижизидер талазы-биле хүн бүрүнүң ажыл-чорудулгазынга оларның идепкейлиг дузалакчылары болуп турар.

Улусчу контроль органнарының кол сорулгаларын дүрүмде айыткан. Оларның ажыл-чорудулгазында кол чүүл болза, партияның болгаш чазактың директивазының совет, ажыл-агый болгаш өске-даа организациялардан херек кырында күүседип турарын үргүлүү хынаар, коммунистиг тургузуушкунну удуртуруп удам ыдай сайзыраңгайжыдар, экономиканы бүгү хемчет-биле көдүрер, күрүнениң сагылга-чурумун болгаш социалистиг хоойлу-дүрүмнү бызыглаар талазы-биле партия болгаш күрүне органнарынга дузаны коргүзери болур.

Улусчу контрольдуң органнары күрүне планнарының болгаш даалгаларының күүселдезин үргүлүү контрольдаарын боттандырып, улус ажыл-агыйының курлавырларын илередир болгаш ажыглаар, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер, күш-ажылчы, материал курлавырларны болгаш акша хореңгилерин канчалгалыг чарыгдаар, бүгү-ле чаа, депшилгелиг түүлдерин бүдүрүлгеге нептередир дээш идепкейлиг демисеилди чорудар. Күрүнениң сагылга-чурумун үрээр, туе черниң, ажылдан турар албан черинiң эрге-ажыын хараар, ажыл-агыйжы эвес, төтчеглекчи чоруктарга, күрүнеии мегелээр дээр кандыг-даа оралдажыышкыннарга, социалистиг өнүгүше халдаашкыннарга удур шиитпиргит демисежирии улусчу контролёрларның хүлээлгези болур. Олар дүүметсиг болгаш ажыл чылзыр чоруктарының илередиишкиннериин шыңгыы чайладыр, күрүне ашарадының ажылын сайзыраңгайжыдарын болгаш оны золдек болдурарын, күш-ажылды болгаш эргелеп башкарылганы эртемге үндезилээш организастаарын, албан черлеринге контрольду ылаптыг тургузарын чедип алыр ужурлуг.

Боттарының бүгү ажыл-чорудулгазынга улусчу контрольдуң органнары чуртунуң ээзи болур чорукка, бүгү ниитилелдиң ажыл-херээ дээш кижи бүрүзүнүң бедик харыысалгалыг болурунга совет кижилерин кижизидер ужурлуг.

Улусчу контроль органнарының чугула сорулгазы болза, ажылда частырыгларны болгаш четпестерни кадрларга ой-шаанда баш бурунгаар сагындырары, илереттинген четпестерни чайладырын чедип алыры болур. Ол сорулгабиле улусчу контрольдуң органнары парлаага, радио болгаш телевиденнени калбаа-биле ажыглавышаан, боттарының ажылын бүгүдеге ажык, коскү кылдыр тургузар. Улусчу контрольдуң органнары четпестерни кылган бууруулуг кижилерни аш-хуузу-биле шүгүмчүлээр, оларның шын эвес ажыл-чорудулгазын чугаалажып коорда база харыысалгага шуут киирер-даа аргабиле хемчеглерни алыр.

Совет, ажыл-агый, кооператив болгаш хөй-ниити организацилары, эрге-дужаалдыг кижилер улусчу контрольдуң органнарынга кандыгдаа янзының деткимчезин коргүзер, оларга даасказн хүлээлгелерин күүседиринге эргежок чугула таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээр хүлээлгелиг.

Улусчу контрольдуң органнары болза хамаатыларның саналдарын, билдириишкиннерин болгаш хомудалдарын хынап көөр үезинде эрге-дужаалдыг кижилерниң совет хоойлу-дүрүмнерни сагып турары дээш контрольду үргүлүү боттандырар хүлээлгелиг. Олар бүгү министерстволарда болгаш төп албан черлеринде, бүдүрүлгелерде, организацияларда, а ол ышкаш өске-даа кооператив болгаш хөй-ниити организацияларында ол ажылдың турар байдалының хынаалдазын кылып, хоойлу-дүрүмнерни үрээп, ажыл чылзыр, эреңгейлээр, дүүметсиг чоруктарны кылган, хамаатыларның саналдарын, билдириишкиннерин болгаш хомудалдарын ёзугаар хүлээп алган шиитпиргитин күүсетпээн буруулуг кижилерни шыңгыы харыысалгага киирип турар ужурлуг деп, дүрүмде чугаалаан.

Улусчу контроль системазының үндезини болур болүктериниң болгаш постуларының дугайын дүрүмүнүң делгереңгей болүүнде тайылбырлаан. Бөлүктер болгаш постулар бүдүрүлгелерге, колхозтарга, албан черлеринге болгаш организацияларга контрольду шуут боттандырып, ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи чоруктарны, күрүне болгаш бүдүрүлге сагылга-чурумун, социалистиг хоойлу-дүрүмнү үрээр чоруктарны болдурбае ыдыг байдалды бүдүрүлгенiң, эргелелдиң болгаш хандырылганың бүгү участоктарынга тургузарын чедип алыр талазы-биле партия организацияларынга болгаш администрацияга дузалаар ужурлуг.

ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң, авиелдешкен болгаш автономнуг республикаларның улусчу контроль комитеттериниң, крайларның, областарның, автономнуг областарның, округтарның улусчу контроль комитеттериниң, улусчу контрольдуң хоорайлар болгаш районнар комитеттериниң сорулгаларын, эргелерин болгаш хүлээлгелерин дүрүмде база тодараткан.

ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитеди авиелреспублика органы болур. Ол, СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниң шуут удуртулгазы-биле ажылдаар. ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитеди чуртта улусчу контрольдуң бүгү органнарының ажыл-чорудулгазын үглап башкарын, партияның болгаш чазактың директивазарын, күрүне планнарын болгаш даалгаларын министерстволарының, төп албан черлериниң, совет болгаш ажыл-агый организацияларының, бүдүрүлгелериниң күүседип турарын дээш контрольду боттандырар. ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитеди хынаалдаының түүнделдерин ёзугаар чогуур доктаалдарны хүлээп алыр болгаш илереттинген четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни дүрүмде тывыскан эргелериниң хемчээлин бөрымдаалап турган, тодарадып айтыр. Бүдүрүлгелериниң, колхозтарның, организацияларның, министерстволарның, төп албан черлериниң удуртукчулары илереттинген четпестерни болгаш үреэшкиннерни соңгаарладыышкын чокка чайладып, түүнделдериниң дугайын улусчу контроль комитеттеринге дыңнадып турар ужурлуг.

Политиктиг ном үндурер чер улусчу контроль органнарының дугайында дүрүмнү хой тиражтыг тускай ном кылдыр парлап үндүрер.

(СЭТА).

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ

ХЫНАЛДАНЫҢ ДЭЭШТИИ

СЭКП ТК-ның декабрь (1965 ч.) Пленумунуң соонда Каа-Хем районнуң улусчу контроль органының ажыл-чорудулгазынга кескү өскерилишкиннер болгулаан. Партия организацияларыбиле, Советтерниң доктаамал комиссияларыбиле харылзаа быжыккан, кодээ ажыл-агыйның, бүдүрүлгелериниң болгаш культура, албан черлериниң, организацияларның тускай эртемниглерин хынаалдаларга киириштирери көвүдээн, контролёрларның ажылы идепкейжээн, профэвилел болгаш комсомол организацилары улусчу контроль органының ажылынга идепкейлиг киржип турар апарган.

1968 чылда ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга тускай эртемниглерниң киржилгези-биле контролёрлар 29 массалыг хынаалда чоруткан. Оларның он алдызын контроль комитединиң хураалдарынга, дөртүн СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң каттышкан хураалдарының тургузуп, илереэн четпестерни эдер талазы-биле чогуур хемчеглерни ап, буруулуг кижилерге хемчеглерни коргүзүп келген. Хынаалдаларны хөй-ниитиниң киржилгези-биле боттандырган, түүнделдерин партия, совет, улусчу контроль органнарының болгаш ажыл-агыйларның коллективтериниң хураалдарынга калбаа-биле чугаалаштырып турарга дээштиг болурун практика бадыткаан.

Улусчу контролёрлар колхоз, совхозтарның малының кыштаглаашкынын доктаамал хайгаравышаан, ажыл-агыйларның эске адырларынга хынаалдаларны чорудуп, четпестерни илередип, далаштыг хемчеглерни ап турарлар. «Совет Тыва» колхозта В. Намзын даргалаан бөлүктүн контролёрлары ажыл-агыйга минералдыг чемишчидилгениң кадагалалынга хынаалда чоруткаш, 2911 рубльдиң чемишчидилгезиниң үрелип чыдарын илереткеш, үш хонук хуусаада сайгарарын совхозтуң дирекциязындан негээн. Контролёрларның шиитпиргит хемчет алганы-биле чемишчидилге ийи-ле хонукта сайгартынган. Б. Доржунуң удуртуп турары улусчу контролёрлар «Бурунгаар» совхозтуң часкы хову ажылынга белеткелин үргүлүү хынап, көзүлген четпестерни чайладыр талазы-либиле совхозтуң дирекциязынга, парткомга сүмеии берип турардлар. Контролёрлар чоокта чаа совхозтуң төп шаңынга хынаалда чоруткаш, 2160 рубльдиң тараазы үрелип чыдарын илереткеш, доп-дораан тарааны сайгарып, кургадырын шаң ажылдакчыларынга шыңгыы сагындырган. Контролёрларның сагындырыыбиле, тарааны кургаткаш складка ургаи.

Социалистиг хөреңгини самчыгдаар болгаш төтчеглээр чоруктарны болдурбас сорулгабиле районнуң контроль комитеди, чер-черде болүктер болгаш постулар совхоз, колхозтарга болгаш бүдүрүлгелерге контрольду күштелдирген. Самчыгдакчы, төтчеглекчи чоруктар илерээнде улусчу контроль комитединге көрүп, буруулуглаарга кеземчеии коргүзүп, когаралдарны эгиттирер талазы-биле чогуур хемчеглерни ап келген. Колхозтар аразының тудуг черинге тудуг материалдарын оорлап самчыдап турганын контролёрлар илереткен. Районнуң улусчу контроль комитеди ол айтырыгны хураалынга коргеш, бүдүрүлгеге чедирген когаралды буруулуг кижилерге төлеттиперин докгаатказн, тудуг черiниң девискээринче кайы хамаан чокка кижилер киирип жаа туттургаш, колхоз 2739 рубль база чыргдаан. Колхоз баштаар чери планда көрдүнмээн тудуглар кылгаш база хөлезиленикчи бригадага ажыл кылдырткаш, банкыдан 17 муң рубльдиң чээлизин алыр ужурга таварышкан. Контролёрларның хынаалазының түүнелин районнуң улусчу контроль комитеди болуунуң хуралынга көргеш, Ленин аттыг колхозтуң тудуг талазыбиле харыысалгалыг кижилерин истелге органынга шилчидерин шиитпиргээн. Районнуң прокуратуразы ол херекти кеземче херээ кылдыр оттурган.

Контролёр хынаалдаларны чорудуп, четпестерни илередип, оларны чайладыр талазыбиле кодээ ажыл-агый, үлетпүр бүдүрүлге болгаш культура албан черлеринге дузаны көргүзүп турза-даа, күш-ажылдың сагылга-чурумун бедидеринче, машина-техниканы камнаг ажыглазрынче эвээш кичээнгей салып, хынаалданы таварылга болуп чорудуп турарын ыыттавайн барып болбас. Байда-ла сагылга-чурум быжыг болдур, ында ажыл чедишкинниг болур.

Колхоз, совхозтарда улусчу контроль бөлүктериниң болгаш постуларының даргалары шуутуу партия организацияларының хуралдарында ажылларының дугайында отчёттарын кылган. Партия хуралдары контроль органнарының ажылында четпестерни санап демдеглээн болгаш ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң бүгү участоктарынга контрольду күштелдирерин айыткан. Районнуң улусчу контроль органнары партия организацияларының улуртулгазы-биле ажылдап, хөй-ниитиниң күжүнге даянып келген болгаш моон соңгаар-даа даянар апаар.

Я. САВКИН,
районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

К. Б. ХЕНЗИГ-ООЛГА РСФСР-НИҢ АЛДАРЛЫГ АРТИЗИ ДЕП АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Совет цирк уран чүүлүнге ачы-хавыяалыг болганы дээш Бүгү-эвилелдиң Күрүненiң цирк каттыжылгазының тыва бөлүүнүң артизи Күжүгет Балданович Хензиг-оолга РСФСР-ниң алдарлыг артизи деп хүндүлүг атты тыпсыр.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
М. ЯСНОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
Х. ИЕШКОВ.

Москва, 1969 чылдың
январь 16.

ДЫҢНАДЫГ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президйуму Кыргыс Надыловнч Динганың өске ажылче шилчээнi-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары хүлээгезинден хостаап, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң межигүнүнге арттырган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретарының хүлээгезин күүседирии Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Кара-Сал Домбаланович Будун-оолга даскан.

• • •

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле автотранспорт организацияларынга үр чылда үре түүнелдиг ажылдааны дээш база төрүттүнгенiнден бээр 50 харлааны-биле холбаштыр Федор Герасимович Круговойну Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

Бистин РЕСПУБЛИКАДА

Мурнунда—Ленин аттыг колхоз

Партияның Каа-Хем райкомунуң бюрозу болгаш райкүүсском ажыл-агыйлар аразында социалистиг чарыштың түүнелин үндүргеп. Мал ажылының продуктуларын бүдүрер база күрүнеге садар талазы-биле эртken чылын районнуң колхоз, совхозтары эки ажылдаанын демдеглээн.

Социалистиг чарыштың бирги черин Ленин аттыг колхозап, партия райкомунуң болгаш райкүүскомнуң ажылагыйлар аразында шилчип чоруур Кызыл тугун алган. Ол колхозтуң ажыл-пишчилери мал ажылының продуктуларын күрүнеге садар талазыбиле эң-не бедик түүнелдиг болган, малдың баш санын өстүрериниң планын база ажыр күүсеткен. Оон ында «Тилелге» колхозтуң болгаш «Бурунгаар» совхозтуң эки ажылын партия райкому болгаш райкүүском демдеглээн.

Чаа техника кээп эгелээн

Республиканың көдээ ажылагыйынга ажылдаар янзы-бүрү марканың чаа техниказы республиканың «Сельхозтехника» каттыжышкынынче чаа чылдың баштайгы хүннеринден эгелээш, кээп эгелээн.

Хөрзүнүүң үрелиринге удур демиселге ажыглаар «КШ—3,6» деп марканың 80 санныг культиватору бистиң республикага бир дугаар кээп турар чаа техника болур. Бо чылдың чазынында «Сибиряк» деп чаа марканың 142 тараа комбайыны база келир.

Олардан ангыда, «СУ—24» деп 170 сеялка, «ВКС—3,0» деп 16 кормозапарник, универсал 21 бус котёлу, «АО—3» деп 31 автопоилка болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый техниказы каттыжышкында келген.

• • •

Механизаторлар өөренип турар

Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозунуң удуртукчулары механизатор кадрларның мергежилин бедидеринче улуг кичээнгейни салып турар. Ажылагыйда бар 68 механизаторнуң 12-си бирги, 23-жү ийиги классты чедип алган.

Кышкы өөредилге эгелээри билек ажыттынган механизаторларның мергежилин бедидер курста 27 кижи өөренип, кичээллерни неделяда бир удаа эрттирип келген.

Ол курстан ангыда, үшкү класстың трактурист-машинистерин белеткээр 4 ай хуусаалыг курстарда 13 кижи өөренип турар.

Ол курстар туе-туе темаларга ажыглаар көскү агитация плакаттар стендилери-биле дериттинген болгаш кичээлдерни чаа негелделерге дүүштүрген программа ёзугаар эрттирип турар. Олар амгы үеде «Сибиряк» деп марканың чаа тараа комбайннарын, бульдозер тракторларның янзы-бүрү чаа маркаларының тургузуун, техниктиг ажаалдазын болгаш ажыглалын өөренип турар.

Үк курстарны совхозтуң кол специалистери башкылап, кичээлдерге хынамчалыг белеткенип алгаш, бедик деңнелге эрттирип турар.

И. ОЛДЫРЕВ.

Кыстарның ооредилгези эгелээр

Эрзин районнуң «Коммунизмче орук» колхозтуң машина-трактор мастерскаязының баазазынга районнуң ажыл-агыйларынан 20 хире кыстар чоокку хүннерде 4 ай хуусаалыг тракторист курузунга өөренип эгелээр. Амгы үеде колхоз баштаар чери курсантыларнын чурттаар, өөренир черин таарыштыр белеткеп турар. Колхоз төвүнде столовая коллективи аъш-чем блюдаларының ассортиментизин улам элбекшидер хемчеглерни база алган.

Өрукчүлер бригадазы

Республика типографиязында Валентина Яковлевна Горбунованың удуртканы номнарны чыскаап, оларның чазыларын эдип парладырынга белеткээр бригадазы беш чылдың үшкү чылынын бүдүрүлге онаалдазын ажыргап. Ынчангаш В. И. Ленинниң төрүттүнгенiнден бээр 100 чылынын байырлалынга төлептиг ужуражыр дээш хол-биле өруур база линотип цехиниң бригадалар аразынга калбарган чарышка киришкеш эрткен чылдың декабрьның үлүг база-ла 106 хуу күүсеткен.

В. Горбуновзының бригадазы эрткен чылдың ноябрь болгаш декабрь айларның дургузунда эң күжениишкинниг ажылдаан. Элээн каш янзы-бүрү өөредилге база Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнгенiнден бээр 100 чыл болурунга алдаржыткан чечен чогаал номнарын линотип база хол өруглгелери-биле эки шынарлыг өруп, чыскаагаш бүдүрүлгениң парлаар цегинге дамчыдып берген. Бригаданың парлаар цехке берген номнарының чыскаагаанының болгаш оруттунгениниң шынарында үрей кылган чүве чок эки болуп турарындан бригада цехтиң бирги черин чаалап алгаш бригадалар аразынга шилчнир вымпелди база акша шаңналын алган.

Мурнакчы бригаданың кежигүннеринден өрукчүлер В. Горбунова, Б. Потапов, Т. Скрепцова, линотипист, өрукчү М. Савгир олар декабрьның бүдүрүлге онаалдазын 103—112 хуу күүсеткилээш коммунистиг күш-ажыллың шалыпчылары болганнар.

Өрукчүлер бригадазы беш чылдың дөртку чылында мурнуку чедишкининден-даа бедик түүнелди чедип алыры-биле ажылдап киришкен.

С. ТАМЧАЙ.

БЕШ ЧЫЛДЫ ХУУСАА БЕТИНДЕ!

Кур-чержилерниң хүлээлгези

Республиканың эң улуг тараалаң амыл-агыйы—«Тилелге» совхозтуң амыл-ишчилери беш чылдың дөртку чылының планныг онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир. В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга нүш-ажыкчы чедишкиннерлиг ужуражыр дээш 1969 чылда социалистиг хүлээлгелерни амылдап кылгаш, амыдыралда боттандырып киришкен.

Москвачыларның болгаш ленинградчыларның патриотчу эгелээшкинин эдерип салгавышаан, кур-чержилер иштики курлавырларны, аргаларны улам долу ажыглап, мурнакчы дүрмүлгени практикага нептередип, нүш-ажылдың бүдүрүчүлүүн бедидип, продукциянның бот-үнезин чиигедип, ооң шынарын эжидип тургаш, кодээ амыл-агый бүдүрүлгезиниң бүгү адырларын улам хөгжүдериниң тодаргай сорулгазын салган.

СЭКП ТК-ның октябрь (1968 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, 1969 чылда бүгү культураларның тарылга шөлүн 29.025 гектар, тараа бүдүрерин 21.948 тонна чедирерин болгаш күрүнеге 13 муң тоннадан эвээш эвес тарааны садарын хүлээлгеде көрген. Ынчангаш кур черниң тараажылары күрүнеге тараа садарының талазы-биле беш чылдың планын бо чылын күүседирин болгаш беш чылдың тоичүзүнге чедир немей 6.948 тонна тарааны Төрээн чуртка садарын шиитпирлээн.

Мал ажылының продуктуларын садарының беш чыл планын бо чылдың ноябрь чедиге чедир күүсеткен турарын, ол сорулга-биле 1969 чылда күрүнеге 500 тонна эттi, 650 тонна сүттү болгаш 47 тонна дүктү садар. Боларны чедишкиниг күүседип болурунуң бүгү аргалары бар дээрзин совхозтуң амыл-ишчилери санап көрген.

Чер амыдының культуразын бедидип, дүжүттү өстүрериниң бүгү аргаларын эки ажыглап тургаш, 1969 чылда гектардан-на тараны 9,3 центнерни, картофельди 80, ногааны 120 центнерни, кукурузаның ногаан массазын 150 центнерни алырын тиилелгежилер шиитпирлээн.

Малдың баш санын өстүрер, ооң семиртилгезин эжидер, продуктулуун бедидер талазы-биле тодаргай хемчеглер социалистиг хүлээлгеде көрдүнген.

Амыл-ишчилерниң амыл-амыдыралынга таарымчалыг байдалды тургузар соруга-биле 1969 чылда 2530 дөрбелчин метр чурттаага шөлүн, 330 олуттуг клубту тудуп, ажыглаага киирер. Ооң-биле чергелештир будурүлге тудуглары база дыка калбарар.

Совхозтуң дирекциязы, партком, профэвилелиниң ажылчын комитеди болгаш комсомол организациязы амыл-агый чери социалистиг хүлээлгелерни күүсеткен турзун дээш, амыл-ишчилерниң ортузунга тайылбыр-массалыг ажылды бо хүннерде улам калбартып, ол чугула херекче оларны мобилизастап турар.

1969 чылда социалистиг хүлээлгелерни совхозтуң ажылчы чоннарының ниити хуралынга хүлээп аягаш, Кодээ амыл-агыйның дүржуулга станциязын чарышка кыйгырган.

С. КЫЗЫЛ-ООЛ.

ЧУРУКТА: «Тилелге» совхозтуң бүрүи септеп белеткээш, шугумда тургускан трактурлары. Эрткен чылдың дөртку кварталында трактурлар септелгезиниң планын септекчилер дыка ажыр күүсеткен. Андазыннар болгаш сеялкалар септээриниң планы база ажыр күүсеттинген. Бо чурукта солагай талазындан оң талазынче механизатурлар Куулар Даваа, Куулар Дадар-оол, Монгуш Монгул-оол, Монгуш Сайын-Белек, Монгуш Сотпа олар септелгеде зң кызымак ажылдап турар.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРЛИЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттингер

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 21 ВТОРНИК № 17 (7863).

Өртээ 2 көп.

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИНГЕ ССР ЭВИЛЕЛИНИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНГА ССР ЭВИЛЕЛИНИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНГЕ

«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдерге космоска ужудуушкуннуң чедиишкиниг доозулганы-биле холбаштыр изиг байыр чедиргени дээш чүректиң ханызындан өөрүп четтирдивис.

Космоска ужудуушкунну боттандырар талазыбиле биске көргүскен бедик бүзүрел дээш оолдарынар бистер өөрүп четтиргенивисти илергейлеп тур бис.

Амыдырал-чуртталганың бүгү дургузунда бүгү күжүвүстү, билиивисти болгаш дуржулгавысты бистиң ынак Төрээн чуртувусту чечектелдиреринге, оон күчү-шыдалын бижыглазарының херээнге бээривисти Коммунистиг партияның ленинчи Төп Комитединге, төрээн Совет чазаавыска, бүгү совет улуска бүзүредип тур бис.

Ужудукчу космонавтар: В. А. ШАТАЛОВ, Б. В. ВОЛЫНОВ, Е. В. ХРУНОВ, А. С. ЕЛИСЕЕВ.

1969 чылдың январь 18.
Космодром.

ПОЛИТИКТИГ ЧУГУЛА КАМПАНИЯ

Россия Федерациязының чер-чер Советтеринге соңгулда белеткели бүгү черлерде эгелээн. Бо чылдың март 16-да район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтеринге соңгулданы эрттирер дугайында Чаңгыс Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму хүлээп алган. Соңгулдага белеткел бүгү РСФСР-де ышкаш, бистиң республикада база эгелей берген. СЭКП-ниң Тыва обкому, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму партия райкомнарының оргкилдистер эргелекчилериниң, райкүүскомнар секретарьларының соңгулдага хамаарышкан семинарын эрттирген. Район, хоорай, суур база көдээ Советтериниң амыдаучыларының ындыг семинарларын районнарда эрттирип турар.

Соңгулда бүрүзү чурттуң амыдыралында политиктиг чугула ниитилел-политиктиг кампания болуур. Эзэлеглиг амгы соңгулда организас талазы-биле эң массаныг болгаш харыысалгалыг кампания. Коя чүве болза чурттуң политиктиг амыдыралында кайгамчык чаагай болуушкуннуң — Совет күрүнеминиң үндезилекчизи В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунуң мурнуу чарыында оон эртип турарында.

Соңгулда кампаниязының чугула сорулгазы ленинчи юбилейге утказытыр чоннуң бедик күш-амылчы көдүрүүшкүнүнге үндезилээш, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин, беш чылдың планныг онаалгаларын чедиишкиниг күүседиринче угланган социалистиг чарышты улам калбартыры болуур. Амыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң эзэлеглиг сорулгаларын, мал ышталгаашкынын, малдың чаш төлүн менди камгалап алырын, часкы хову ажылдарынга белеткелдерни дүргедедирин, чоннуң амыдыралынга, культуразынга хамаарышкан бүгү албан черлериниң болгаш будүрүлгелериниң амылын улам экижидерин партия, совет, хөй-иниити организациялары чедип алыр херек.

Чонга идейлиг салдар чедиреринің бүгү идеологтуг чепсектериниң, ылаңгыя агитколлективтериниң, политиктиг информаторларның, культура албан черлериниң ажыл-чорудулгазы улуг Ленининиң өлүм чок өредиин чоннуң бүгү незектеринге улам ханы нептередиринче угланган турар ужурлуг. Соңгулда кампаниязынга бүгү масса-политиктиг ажылдың нол темазы В. И. Ленининиң өредиининиң амыдыралда канчаар боттанып турарынче, марксизм-ленинизмге үндезилээш делегейниң революстуг чаартыышкынының айтырыгларынче угланган турар ужурлуг. Оон-биле чергелештир Совет соңгулда системазының принциптерин болгаш оон артык күмүн. ССРЭ-ниң улустарының майыралын, Совет Конституциязының бистиң улузувусна берген улуг эргелерин болгаш хүлээлгелерин амыдыралдың фантылары-биле чонга чедингир тайылбырлаар херек. Соңгулдага хамаарышкан несну агитацияны калбартыры, ылаңгыя соңгулда календарьларын белеткеп тургузары чугула сорулгаларның бирээзи.

Соңгулда белетнелдерниге хамаарышкан бүгү түүлдерге үүрмек болгаш ийиги чергениң айтырыы турбас. Ону бүгү черлерге болгаш бүгү-ле тала-биле ыяк бижырымчалыг чорудар херек. Ол кампаниянық бисте бир онзагай түүлү болза соңгулданың онза массалыы, аңаа белетнелдер болгаш ону бүгү улустуң киржилгези-биле эрттирери болуур. 1967 чылда бистиң республиканың чер-чер Советтеринге болуп эрткен соңгулданың комиссияларынга 20 муң хире ниижи киришкенин маңаа чижек ыылдыр чугаалаарга-ла четчир.

Советтерге соңгулда бүгү улустуң хөрээ. Ынчангаш чер-чер Советтериниң, оларның күүсекчи комитеттериниң соңгаарладып болбас сорулгазы болза район, хоорай, суур база көдээ Советтерге соңгулда округтарын амдыгаштан шын, таарыштыр хуваары, округтарның, участоктарның соңгулда комиссияларынга ажылдаар активтерни шилиири болур. Чүге дизе, Советтериниң бо звеноларының тус бүрүзүнге соңгулда дүрүмүн ёзугаар 25-тен 75 чедир округтар, оларның саны-биле округ комиссиялары, оон ыңай участок комиссиялары тургустунар. Эртиен соңгулдада биске 198 участок комиссиялары ажылдап турган. Ынчангаш соңгулданың округтарын тургузары, округ, участок комиссияларын шилип алыры чугула харыысалгалыг амыя болуур.

Соңгулда белетнелдерниге хамаарышкан эң чугула айтырыгларның бирээзи — соңгунчуларның дажызын шын, четче тургузары. Ону аңаа бир техниктиг айтырыг деп болбас. Ол дажыны ылап тургузары совет аппараттың ажылдакчыларының, оон активиниң байдалы, ажылдаар шинээзи, ажылының культуразының деңнели оон иөстүр. Шын, четче тургускан дажы — соңгулданы чедиишкинниг чорударының база бир үндезини.

Депутаттарга кандидаттарны депшидип үндүреринге соңгулда системазының эң демократтыг чүрүмну доктаатканын чер болганга долу сагыырын хандырар херек. Хамык ужур чүдел дизе, депутаттарның кандидаттарынга чоннуң эң мурнакчы төлээлерин, оларның иштинде ажылчыннарның, колхозчуларның, интеллигенцияның кезектерин, хөрээженнерни шын таарыштыр депшидип үндүрерин хандырары болуур. Бо айтырыгже партия, совет, хөй-иниити организациялары улуг кичээнгейни салыры чугула.

Депутат — чоннуң айбычызы. Бо хүндүлүг болгаш харыысалгалыг ажылды чоннуң соңгутканнары бедии-биле үнелеп, боттарының хүлээлгелерин ылаптыг боттандырып турар. Эрткен соңгулдага республиканың чер-чер Советтеринге барык ийи муң хире депутаттар соңгутнан. Бо үениң дургузунда оларның хөй нуруузу чоннуң идегелин хандырып шыдаан. Депутат хүлээлгезин күүсетпээн, чоннуң идегелин хандырбаан дээш дедир ыйгыртаннар бо чыылданың дургузунда барык чок болганы мону херечилеп турар. Бо дээрге депутаттарга кандидаттарның шилилгези эрткен соңгулдада ылаптыг чоруттунганының барымдаазы-дыр.

Бистиң чуртувуста соңгулда чурттуң иштики болгаш даштыкы политиказының, ол ышкаш тус черниң амыдыралының айтырыгларын калбаа-биле чугаалажырының, байдалында эртип турар. Совет болгаш ажыл-агый органнары чоннуң шүгүмчүлелдиг саналдарын, оларның сүмезин бедии биле үнелеп, ийереттинген четпестеорни дораан чайладырының хемчегларин чер болганга алыр хүлээлгелиг. Соңгулда кампаниязының үезинде соңгучуларның берген чагыгларын дораан үёткә алыр, оларны камаан, кым, канчаар күүсединиң хемчегларин боттандырар ужурлуг.

Соңгулда кампаниязы — партия, совет, профэвилел, комсомол болгаш эске-даа хөйниити организацияларының организаичы болгаш политиктиг ажылының улуг шылгалдазы, совет ниитилелдиң мораль-политиктиг чаңгыс эвиниң нөргүзүү болур.

Башкарылгалыг „Союз-4“ болгаш „Союз-5“ космос корабльдериниң ужудуушкунунуң программазы бүрүн күүсеттинген

СЭТА-ның ДЫҢНАДЫЫ

«Союз-4» болгаш «Союз-5» деп совет космос корабльдериниң бөлүк ужудуушкуну чедиишкинниг доозулган.

1969 чылдың январь 14—15 хүннеринде Черниң кылымал спутнигиниң орбитазынче «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдерин салып үндүрген турганың дыңнаткан болгай. Эгелээриниң каттышкан хемчегларын эгелээшкин мурнуңу тода болгаш ынаныштыг белеткелин база космос корабльдериниң салып үндүрүүшкүнүн хандырган. Чедирикчи ракеталарның башкарылга системалары корабльдерни чогуур орбиталарже ылап шын үндүрерин боттандырган.

Эртем-техниктиг шинчилелдерниң болгаш дуржулгаларның программазын долузу-биле күүсеткенинин соонда космос корабльдери «Союз-4» 1969 чылдың январь 17-де. «Союз-5» январь 18-те командирлер В. А. Шаталов болгаш Б. В. Волынов, борт-инженер А. С. Елисеев болгаш инженер-шинчилекчи Е. В. Хрунов олар составтыг экипажтары-биле Черге ээп чедип келгеннер.

Космос корабльдериниң космонавтар-биле дүжүп бадар аппараттары хондурулганың айтып каан районнарынга тергиин ылаптыы-биле кээп хонупканнар. Хондурулга соонда космонавтарның доозазының кадыынын байдалы эки. Космонавтужудукчулар эштер Шаталов, Волынов, Елисеев болгаш Хрунов оларны ужудуушкун сөөлүнүн медицина шинчилгезин чорудары-биле космодромга чедирип келген.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдери чер чоогунуң орбитазынга үш хонуктуң ужудуушкуннарын кылган. Бөлүк ужудуушкун боон турда эдээн каш эртем-техниктиг дуржулгалар кылдынган.

Черниң кылымал спутнигининң орбитазынга дуржулгалыг космос станциязы эң баштай тургустунган болгаш ажылдап чораап. Станцияга аайлашкак улуг эртем шинчилелдерин, хайгааралдарны болгаш дуржулга ажылдарын күүседирин хандырар чурттаар дөрт өрээл бар турган.

Өрээлдерде микроклиматтың параметрлери — базыышкыл, температура, агаарның шыгы болгаш агаарның газ составы — Черниң байдалдарынга дүүжүп турган. Станцияның өрээлдериниң аразынга телефон харылаазы тургустунган.

Тудуштурулганың болгаш станцияны тургузуп турганының үезинде чоокшулажылганын, кожалажылганын болгаш тудуштурулганың автоматтыг база хөл-биле башкарылгазының системалары хөделиишкинге хынаттынган болгаш аажок бедик ынаныштыын көргүскен. Чурттакчылыг космос станциязы ужуп чоруп турда бүгү комплекстиң чигелели болгаш оны делгемде чигелээн үе-шиитге таарыштырары чедиишкинниг чоруттунган.

Шылгарангай дуржулга болза ийи космонавтарның — инженер шинчилекчи Хрунов биле борт-инженер Елисеевтиң — бир корабльден космос делгеминче үнгеш, өске корабльче шилчип киргени болган.

Космонавтар Хрунов болгаш Елисеев түскай скафандр хеп кеткеш, космос делгеминиң байдалдарынга бир шак хире болганнар. Ажык айгадан космоска олар эдээн каш эптекчи операцияларны, кино болгаш чурук тырттырар ажылдарны, эртем хайгааралдарын болгаш дуржулгаларны кылган, а база Черден үнгеп солуннарны, телеграммаларны болгаш чагаларны «Союз-4» кораблье чедирип келгеннер.

Ажыглаттынган тыңыш агаарын катап чаартказып, амыыралга ажыглаарының түскай чаа системазы-биле хандыртынган космос скафандрлары (хептери) кижиниң организминиң ажык космоска ой-тавында ажылдарынга эргежок чугула байдалдарны тургускан.

Бүгү космонавтар-биле чер кырыкың башкарылга пунктуларының аразынга шилчиишкинниг чорук бооп турда доктаамал, быжыг телевизия болгаш радио харылзаазын тудуп турган.

Дыка улуг эртем шинчилелдер, дуржулгалар болгаш хайгаарадлар күүсеттинген.

Ылангыя космос ужудулгазының принциптери ажылдап кылдынып. Чер кырыкың, Черниң булуттуг болгаш харлыг шывының геология болгаш география талазы-биле онзагай байдалдарын хайгаарадарын боттандырып. Черниң болгаш сылыстарның, чидиг тода көстүрүн, циклон хаттарның болгаш тайфун шуургаларын тыптырын шинчилеп турган. Кижиниң организминге космос ужудуушкунунуң, байдалдарының чедирер салдарын медицина-биология талазы-биле шинчилелдерни калбак программа ёзугаар чоруткан.

Космонавтарның кадыының байдалын медицинаның доктаамал контрользазы ужудуушкуннуң бүгү дургузунда үргулчүдеп келген.

Станцияның экипаж кежигүннери марын дуржулгалар күүсеттип турда алдынган телеметриктиг медицина информацияларының анализи, радио дамчыштыр чугаалажылганнарын, а база телевизия хайгаарадларының берген барымдаазы ужудуушкуннуң бүгү үе-чадаларында космонавтарның аажок ажылгыр байдалының дугайын херечилеп турар.

«Союз-4» база «Союз-5» космос корабльдери-биле доктаамал быжыг радио харылзаазын тудуп турган. Корабльдерден телевизия дамчыдыгалары болгаш репортажтар доктаамал чоруттунуп турган. Көстүр шынары эки болган.

Ийи корабльди хары үзүн башкарарын болгаш оларның-биле ынаныштыг харылзаазын хайгаарадлың чер кырында пунктуларын болгаш эртемнер академиязының эртем-шинчилел черлерин хаттыштырып турар командылал-хемчээкчи комплексинин чепсек-дерекселдери хандырып турган.

Ужудуушкун онаалгаларын экипажтарның чедиишкинниг күүседирин болгаш ужудуушкуннуң бүгү үе-чадаларында оларның шеверген тода ажылдаарын баш бүрүнгаар эки организастаттынган тодаргай сорулгалыг белеткел, а база ол белеткелди ужудуушкуннуң бүгү элементилери-биле болгаш хөделиглери-биле аажок демейлештирип турар хөй чүүл капсырылга чепсектери-биле хандырылганы магадылаан.

Азийашкак хайгаарал-камгалал хемчегларын космонавтарны дүрген тывар арганы хандырган.

Ужудуушкуннуң эң чугула түңнелдери болза:

— космос корабльдериниң башкартынарын, бот-боттарын тыпчырын, чоокшулажырын, кожалажырын болгаш тудуштурулгазын чедиишкинниг күүсеткени;

— орбитага космостуң чурттакчылыг дуржулга станциязын тургускааны;

— бир корабльден өске кораблье ийи космонавтарның шилчиишкинин — чүктер чедирери, сепчеле болгаш эптелге ажылдары, ужудукчулуг орбита станцияларының экипажын солууру азы озал-ондактыг байдалдар болу берзе экипажтарны камгалап алыры деп ышкаш ындыг ажылдарны космоска күүседириниң баштайгы белеткели болур дуржулганы боттандырганы;

— башкаланыпкак ужудуушкуннуң байдалдарынга болгаш дуржулгалыг космос станциязының составынга космос корабльдериниң борт системаларын, агрегаттарын болгаш конструкция кезектерин бир аай хынаарын база шенээрин хандырганы;

— эртем-техниктиг, медицина-биологтуг шинчилелдерни, хайгаарадларны болгаш дуржулгаларны улуг хемчээзинге чоруткаңы болуур.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң ужудуушкуннуң түңнелдерн космос техниказын улам ынай сайзырангайжыдарынга чугула ужур-дүзелиг болгаш келир үеним башкарылгалыг ужудуушкуннарын хөгжүдеринге база эртем болгаш улус ажыл-агый сорулгаларынга дүүштүр ужудукчулуг орбита станцияларын тургузарынга ажыглаттынган туруп болуур.

УЛУГ ТИИЛЕЛГЕ ДЭЭШ ЧОРГААРАЛ

КАЙГАМЧЫК ЧЕДИИШКИН

Совет кижилер космоста! Ындыг медээге чаңчыгып калган бис. Ынчалза-даа ужудуушкун санында чаа ажыдыышкыннар, чаа чедиишкиннер тыптып турар.

«Союз-4» биле «Союз-5» корабльдер баштай түс-тузунда, оон соонда чаңгыс станция боон каттыжып, удатпаанда бала катап ангыланы берген ужудуп турду. Космонавтар Е. В. Хрунов болгаш А. С. Елисеев ажык космоска бир шак ыштынде селгүүстээш, «Союз-4»-че кире бергеш. Черже менди чаагай ээп келгён.

Ужудуушкун үргүлчүлевишпаан. Ындыг болза-даа, оон ужур-дүзазы ам бээш тодаргай. Моон соңгаар космонавтарны өске кораблье солуй олуртуп болур арга бар апарган. Кораблье үрелиишкиннер болза, космонавтар айылга таварышпайн, өске кораблье олурупкаш. Черже ээп чедип ээп болур. Шак мындыг кайгамчык чедиишкинге кижи өөрүвес, горгаарланмас аргажок.

Өндар ХЕЙМЕР-ООЛ,
физика-математика эртемнериниң кандидады.

* * *

Чалгынныг чоргааралывыс

Совет космонавтиканың чедиишкиннери, ужудуушкуннан ужудуушкун бүрүзүнче улам нарыдап орар эртем-техниктиг шинчилелдер бүгү кижи төрелгетенин магададып турар.

Эрес-маадырлыг шинчилекчилер, чоңунга. Төрээн чуртунга шынчы бараалгалдың үлегер-чижээ болганын, космонавтар Шаталовтуң, Волыновтуң, Хруновтуң, Елисеевтиң октаргай делгеминге кылган улуг үүлезин сеткил ханыышкын-биле номчуп, дыңнап турдувус. «Союз-4», «Союз-5» корабльдерни тудуштуруп, ийи космонавтың бир корабльден өскезинче шилчээнин дыңнаашт, кижиниң мерген үгаанынга чоргаарланмас аргам чок.

Космос делгемин шинчилээря-даа, черге чаа тудугларны көвүдедирип-даа харылсалгалыг. Төрээн чурттуң алдарын бедидер, күүзүүн быжыглаар болгай. Ынчангаш космос шинчилелиниң чаа чедиишкиннерге чоргаарланып, беш чылдың улуг бүдүрүлгезин «Тыва кобальт» комбинатты дүргеп тудар дээш, деминг ажылдаар бис.

Д. ЧҮЛЬДҮМ-ООЛ,
тудугжу.
Хову-Аксы суур.

* * *

«Тиилелге» совхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи Север Санчаевич Куулар чылдан чылче бедик көргүзүглерни чедип ап турар. Беш чылдың дөрткү чылында од төрүүр чүс баш хойга онаштыр 100 хураганны, хойдан-на 2,5 кг лүктү алырын хүлээнген. Ам үеже оон малдаан малының ниити байдалы эки болгаш мал чеми четчир. «Шын», «Тываның аныяктары» солуннарны ол хүнүн-не ап, радиону дыңнап орар. Ынчангаш чурттуң иштики амыыралын болгаш даштыкы болуушкуннарны улуг сонуургал-биле билип ап турар.

ЧУРУКТА: «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериниң октаргай делгеминге чижеглээр чүве чок маадырлыг ужудуушкунунуң дугайында информацияны сорхозта партком секретары М. С. Дамдың хөйму С. С. Куулариың ог-бүлезинге кылып берип олурары.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Маадырларга мактал

1965 чылдан бээр партия кежигүнү, ам Кызыл аэропортунуң ужудукчузу Георгий Федотович Литвинчук «Союз-4» космос кораблиниң командири Владимир Александрович Шаталовтуң дугайында мынчаар сактып чүтаалап турар:

«Чээрби ийи чыл мурнунда Шериг-Агаар күштериниң тускай школазынга, Качинскиниң ужудукчулар училищезинге мээң кадыг өөренип турганым Володя Шаталовтуң космоска ужудуушкупунуң дугайында эң баштай дыңнаан кааш, өөрүшкү менди бүргей берген. Чээрби ийи чыл мурнунда тыртырган чурук Хой-ле курсантылар аразында чаңгыс-ла Володяже топтап көрбүшаан ор мен. Сактырымга, ол ам-даа ынчангы дег аныяк, шыырак, кандыг-даа парын даалгаларны күүседиринге белен ышкаш. Бо болуушкун сеткилимге дыка-ла эки сактыышкыннарны, чоргааралды болдурду».

Аэропорттуң бүгү ажылдакчылары, дидим космонавтарның ол маадырлыг чоруунга чоргаарланып турар.

(Бистиң корр.).

Курбустуга хуулгаазын ужудуушкуннар

Январь 14-те Владимир Шаталовтуң «Союз-4»-ке олурупкаш, космосче ужудуп үнгени, оон даартазында «Союз-5» корабль-биле экер-эрес эрлер Борис Волынов, Алексей Елисеев, Евгений Хрунов оларның космоста ужудуп турар ажинин соонче ужудуп үнгени кижи амытанны база катап кайгадып магададыпкан.

«Союз-4» биле «Союз-5» корабльдериниң космоска тудушканы, Е. В. Хрунов биле А. С. Елисеев олар ышкаар үнгеш, шинчилел ажылын кылып, оон «Союз-4» корабльтиң иштинче кире бергени, корабльдернин база катап ангыланы бергени, курбустуга болган кайгамчык хуулгазын чорук бүгү делегейни кайгадыпкан. Советтерниң делгем улуг чуртунуң эртем-техниказы делегейге мооң мурнунда кажан-даа болуп көрбээн мындыг хуулгазын чоруктуу кылган бо чедиишкинни кижиниң чоргааралын. Совет күрүнезинге кызыгаар чок ынаан улам хайныктырып, кижини ажыл-ишче, чогаадыкчы чедиишкиннерже, хөй-аът киириптер-дир.

Курбустуга эрес-маадырлыг ужудуушкуннарны, хуулгаазын чоруктуу кылгаш, боттарының даалгазын чедиишкинниг күүсеткеш, делегейниң бүгү чонун кайгаткан бо дөрт экер-эрес космонавтарның маадырлыг чоруунга бүгү совет кижилер-биле бир домей чоргаарланып тур мен.

Степан САРЫГ-ООЛ,
чогаалчы, Тыва АССР-ниң литературазының болгаш ураң түүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы.

Ажыл организастыгда...

Улуг-Хемге Жданов аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң механизаторлары чаз — 1969 чылдың тарылгазынга техниканы белеткелин организастыг чорудуп турар. Колхоз төвү Чодураада 25 автомашинаны, 20 тракторну септеп болур чаа мастерская. Ийи-Талда болгаш Хендергеде чаа автогаражтар бүрүп дерилгези-биле ажылдап турар. Септелге мастерскаязының эргелекчизи артельдиң хоочун механизаторларының бирээзи чораан эш Дагбалай септелгеде ажылдап турарларны билдилиг улуртуп, септекчи звеноларга социалистиг чарышты организастаан.

Эрткен чылдарга бодаарга механизаторларның бедик будурүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Ынчангаш ам техника септелгезиниң шынары эки. Эрги чылдың сөөлгү кварталында 6 тракторну, 5 анзазыны, 3 сеялканы, 30 илиирни септээр тургаш, хереж кырында 8 тракторну, 11 анзазыны, 11 сеялканы, 94 илиирни, 2 кукуруза сеялказын септээн. Өскелерге үлегер-чижээн коргузуп, хүп нормазын 120 хуудан кудулаттайн келгеннер база бар. Ындыгларга аныяк механизаторлар М. Шулуу, Э. Кара-оол, С. Дак-оол олар хамаарлыр.

Артельдиң механизаторлары ам чүгле техника септелгезинбиле кызыгаарлаттынмайн, боттарының билиг-мергежилин база бедидип турар. Ажыл шагы төнген соонда олар парта артынга олуруптарлар. Механизаторлар билии бедидер түр курсту механиктер Дагдалдай биле Малбык-оол олар удуртуп келген. Оон аңгыда чолаачылар курузу база ажылдап турар. Бо ийи өөредилге хемчегларинде ниитизи-биле 48 механизатор хаара туттунган. Бо хүннерде ажыл-агыйда техника септелгези организастыг үргүлчүлеп турар.

Орус-оол КҮЖҮГЕТ.

СЭКП ТК-ның

октябрь Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга!

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙНЫ ХӨГЖҮДЕРИНИН КҮЧҮЛҮГ БЫРАЗЫ

СЭКП ТК-ның октябрь (1968 ч.) Пленуму көдээ ажыл-агыйны улам ынай көдүрүп сайзырадыр талазы-биле чаа программаны ажылдан кылган. СЭКП ТК-ның Чиигшпо секретары аш Л. И. Брежнев октябрь Пленумунга кылган илеткелинге мынча дээн: «Көдээ ажыл-агыйның чаа көдүрүлүшкүнү дээш демисеачге ажылчы чоннарның күжүн мобилизастаар керек-ке, кол-ла рольду партияның эге организациялары ойнаар. Чүвүн-даа мурнувда көдээ райкомнардан, партияның эге организацияларындан колхозтарда болгаш совхозтарда ажыдан турар коммунистерден улуг хамаарыжыр.

Партия, чаңгыс удаа эвес, чугула сорулгаларны оларның мурнунга салып келген, а олар бергелерни шыдажып эртеп, биилдилиг-биле шиитпирлеп келгеннер».

Бистиң Эрзин район мал ажылдыг, экономиканың кол үндезини—мал продуктуларын бүдүрерин көвүдедириндө. Ажыл-агыйларның бүгү орулгазының барык-ла 90 ажыг хуузу мал ажылындан кирип турар. Сөөлгү үш чылдарда мал продуктуларын бүдүрериң болгаш күүнеге садар» планын ажыл-агыйлар багай эвес күүседип келген. Район 1968 чылда эт-тың садарын 100,3 хуу, сүттүүн — 101,8 хуу күүсеткен. Сүт-бараан фермаларында мал чемин чымчадыр хайыпдырар, бызаалар кажааларын чылыдар аргалар тургустунуп эгелеп турар. Хойнуң кыргыдазы, ооң дүгүн савалап шарыры механизастаттынган.

Хол-биле кылыр вар ажылдарны солуур механизация фермаларда ам-даа кылынмайн турар. Электри-биле саалда, мал чемин хөөдеп, дооораары, малдың өдээн дажыры чергелиг механизация организастаттынмайн турар. Бо чүүлдерни кылып болурунуң аргалары бар. Ындыг-даа болза доктаамал электри энергиязының чогундан кылып алза чогуур хөй ажыдар бүтпейн турар. Ажыл-агыйлар 1969 чылдың төнчүзүнде 4 сүт-бараан фермазарының бүдүүн механизациязын кылырын планнаан.

Ленин аттыг колхозтуң баштаар черн, партия эге организациязы Сайыр-Аксы сүт-бараан фермазын бо чылын механизастаары-биле белеткеп ажылын кылып, бирги кварталда чем хайындырыкчызын тургузуп, чылыг сугну, бустуг ажыгаарын көрүп турар. Мал фермаларын механизастаары бүдүрүлгенин иинти культураазын көдүрериниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүүнүң бедидериниң, продукциянын бот-үнезин чинеедиринин шын оруу болур.

СЭКП ТК-ның октябрь Пленуму мал ажылынче кичээнгейин хүн бүрү күштелдирерин, ооң баш санын көвүдедиринче болгаш продуктулуун бедидеринче утландыр хөгжүдер хемчегларын алырын партия, совет, көдээ ажыл-агый органнарындан негээн. Ол негелдеге дүүштүр районнуң партия организациязы иинтиниң малының баш санын өстүрер, мал ажылын эртемге үндезилеп чорудар, малдың олүн хораар чоруун таласы-биле чамдык организастыг хемчегларни ап чорутканы. Ооң түңнелинде эртеп чылын район мал саны өстүрериниң күрүне планын мыйыстыг бода малды 100,7 хуу, хойну 103 хуу, өшкүнү 107,6 хуу, тевени 116,2 хуу, чылгыны 96 хуу күүсеткен.

Ленин аттыг колхозтуң баштаар черн, партия организациязы мал саны өстүрер планын бүгү чүзүн аайы-биле күүсеткен болгаш төрүүр 100 баш малдан төл алыр талазы-биле бедик коргүзүлүг болган. СЭКП-ниң райкому, партия организациялары эртеминиң, техниканың чаа чүүлдерин пропагандалаар, мурнакчы арга-дуржулганы бүдүрүлгелерге иентередир сорулгабиле чоокта 6 хойжу бригадирин, 2 мурнакчы хойжуну, 5 көдээ ажыл-агый механиктерин Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары-биле, 6 мурнакчы хойжуларны Барыын-Хемчик районнуң Ак-Довурак хоорайны экскурсиялап көрбүшкен. «Большевик» колхозтуң ажыл-агыйы-биле таныжып, дуржулганы солушкаш кээри-биле чоруткан.

1968 чылдың март айда бистиң районнуң хойжуларының чылаанын баштаар Социалистиг Куш-ажылдың Маадырлары О. Ч. Лопсанчап, М. Д. Чола олар база «Чыраа-Бажы» совхозтуң алдарлыг саанчызы Х. С. Кувискаал районнуң ажыл-агыйлары-биле танышып, арга-дуржулганы солчуп, мал ажылының таласы-биле арга-сүмелерин берген чорутканы.

1968 чылда Москва болгаш Ленинград хоорайларны экскурсиялап көөрү-биле 24 мурнакчы малчыннар чораап келген. Моон соңгаар ол ажыдыг экижидер талазы-биле ап чорудар хемчегларни СЭКП-ниң райкому, партия организациялары эртеминиң, техниканың чаа чүүлдерин пропагандалаар, мурнакчы арга-дуржулганы бүдүрүлгелерге иентередир сорулгабиле чоокта 6 хойжу бригадирин, 2 мурнакчы хойжуну, 5 көдээ ажыл-агый механиктерин Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары-биле, 6 мурнакчы хойжуларны Барыын-Хемчик районнуң Ак-Довурак хоорайны экскурсиялап көрбүшкен. «Большевик» колхозтуң ажыл-агыйы-биле таныжып, дуржулганы солушкаш кээри-биле чоруткан.

1968 чылдың март айда бистиң районнуң хойжуларының чылаанын баштаар Социалистиг Куш-ажылдың Маадырлары О. Ч. Лопсанчап, М. Д. Чола олар база «Чыраа-Бажы» совхозтуң алдарлыг саанчызы Х. С. Кувискаал районнуң ажыл-агыйлары-биле танышып, арга-дуржулганы солчуп, мал ажылының таласы-биле арга-сүмелерин берген чорутканы.

1968 чылда Москва болгаш Ленинград хоорайларны экскурсиялап көөрү-биле 24 мурнакчы малчыннар чораап келген. Моон соңгаар ол ажыдыг экижидер талазы-биле ап чорудар хемчегларни СЭКП-ниң райкому, партия организациялары ажылдың кыска. Мындыг кошкак бааза турда-ла каш чыл бурунгаар хойну мерииос (чиңге нарып дүктүг) уксаалыг угланышкынче сайзыраткаанының түңнелинде хой ажылы улуг чидириглиг болган.

Бо бүгү чүүлдерни өөренип көргеш, хойну катап чурттуң хоюнче чоорту шилчидер ажылче кирге-ле ийи чыл боол турар. Бир дугаарында биске тургустунуп келген айтырыг чурттуң хоюнуң өзээн тургузары болу берген. Ажыл-агыйларда иинтизи-биле 8 коданда 2300 төрүүр чурттуң кыс хойлары, 150 кошкарлар шилип алдынган. Чоокку чылдарда эки организастыг хемчеглер алыр болза, чурттуң хоюн катап тургузарының аргалары бар.

Бистиң ажыл-агыйларывысты эът бүдүрер зонага хамаарыштырган. Этткир угланышкынының 4 фермазы 3800 хире мыйыстыг бода мал бар. Сөөлгү ийи чылда чоруткан ажылдың түңнелинде чаш бызаа, молдурганың январы-бүрү чылдагаанпардан өзүр чоруу кызырылган. 1968 чылда 641 бызаалы нелеран-биле кады сөлганының түңнелинде оларпын өвүлдезип эки болган.

Ындыг болза-даа мал ажылында улуг четпестер барып айтыры чугула. Партияның чамдык организациялары мал ажылында байдалды кырыбиле көөр, ында ажылдап турар коммунистерден негелдеин кошкак салып, оларның ажылынга контроль тургускан, кошкак участоктарга коммунистерни быжыглаар ажылды организаставайн келген. «Коммунизмче оруқ» колхозта малдың кышкы уеде байдалы чылдың-на кончуг дүвүрээнниг боол келген. Малдың олүр чоруу оске ажыл-агыйлардан ында хөй. Чугле 1968 чылда 2769 баш мал өлген. Мал чемининң белеткеля четпес боол келген. Хойжу бригадаының бригадирлери эштер С. Ганчык, С. Дамчап 1968 чылда төрүүр 100 хойга опаалтыр чүгле 50—53 хураганы алгаш, куду көргүвүглүг болган. Партия организациязы (секретары турган аш С. Лагбужап) оон кандыг-даа түңнелдерни үндүрбейн эптежип келген. Шак ындыг фактылар оске-даа ажыл-агыйларның удуртукчуларында бар.

Материаддыг чүүлдерни бүдүрүп турар кижилерниң амыдырал болгаш культура таласы-биле негелдезин хандырар чорук партия организацияларының кол кичээнгей салыр айтырыгы дээрзин СЭКП ТК-ның октябрь Пленуму демделээн. Бо талазы-биле кыздынган ажылдар бар-даа болза, олар ам-даа эвээш. Шээр мал коданнарында 263, мыйыстыг бода малда 68 өрөге колдуунда өглерде чурттап турар. Чуртталга бажыңнарыбиле чүгле 70 ажыг өрөге хандыртынган. Ырак-узакта малчыннарны аъш-чем, үлетпүр барааннары-биле хандырып турарывыс ам-даа четпес.

Көдээ ажыл-агыйда бир чүгула сорулга тараа бүдүрерин бүгү хемчег-биле улгатырары болур. Районнуң ажыл-агыйлары сөөлгү үш чылдарның иштинде агротехниктиг хемчегларни ап чорутканының түңнелинде, тараа болгаш мал чемнерине хереглээр культураларының дүжүдү бедип, иинти шолу калбарган.

1966 чылда тараа культураларының га бүрүзүнден ортумак дүжүдү барык-ла 13 центнер, чаңгыс чылдың тарымал сигеннериниң 17,5 центнер болган, а 1967 чылда тараа культураларының га бүрүзүнден 6 центнерин, тарымал сигеннериниң 18,4 центнер дүжүдүн ажаап алган. 1968 чылда районнуң девискээринге агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок болза-даа, тараа культураларының га бүрүзүнден 3 центнер, тарымал сигеннериниң 5,6 центнер дүжүдүн алган.

Сөөлгү чылдарның (1966—68) түңнелин алгаш көөрге 1966 чылдан бо хүннерде тарыла шөлү 20 хуу, тарымал сигеннериниң 36 хуу өскен. Тараның дүжүдү сөөлгү үш чылдарда 7,3 хуу өскен, азы мурнунда чылдарга бодаарга сөөлгү үш чылдарда тараа бүдүрери ортумаа-биле 3,5 катап өскен. 1966—68 чылдарның түңнелин алгаш көөрге, бистиң районнуң бүгү-ле девискээринге чер ажылын сайзырадырының аргалары бар. Район девискээринге кандаашкын болза-даа «Коммунизмче оруқ» колхоз 148 гектарның га бүрүзүнден 10 центнер дүжүттү алган. Ленин аттыг, «Мөрен» колхозтар арбай болгаш кызыл-тастың 4—5 центнер дүжүдүн алган. Үш чылдарның тараа үнүжүнүң анализин алгаш көөрге, кур черлерден бедик дүжүт алдынып турар.

Бедик дүжүттү алырының бир кол аргазы түс черниң агаар бойдузунга таарышкан райончуттунган үрезиниерни хереглээри болуп турар. Сугтаттыг черлерни ажыглап турарывыс дыка четпес. «Чаа оруқ» колхоз Тарлашкынның ол-бо талазының бугаларын ажыглап шыдавайн келген. Ленин аттыг, «Мөрен» колхозтарда Сарыг-Булуң, Тал бугаларынга суг аваа-ла агып чыда чайлаан. Моон алгаш көөрге, СЭКП ТК-ның май (1966 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседип турарывыс кончуг четпес.

Чер ажылының культураазы механизаторларның мергежилиниң деңнелиндеп улуг хамаарыжыр. Партия организациялары болгаш колхоз башташ черлери механизаторлар-биле ажылче кичээнгейни салып турза-даа, ам-даа чогуур негелдезинге четпес. Механизаторларның өөредилгезин четпес организастап келген. Ылаңгыя аныяк херээженнерден механизатор кадрларны өөредир айтырыгны кичээнгейге албайн келген. Ам тус-тус колхозтарда трактористерниң, комбайнерлерниң эртем-биилиин бедидер ажылды организастап эгелээн. Чугле бо чылын «Коммунизмче оруқ» колхозта 17, «Чаа оруқ» колхозта 10 механизатор биилиин бедидери-биле өөренип эгелээн.

СЭКП-ниң райкомунуң бюроазу хереэжен механизаторларны белеткээр талазы-биле доктаал хүлээп алган. «Коммунизмче оруқ» колхозка оларның курузун январь айда ажыдар, анда 20—25 чедир хереэжен механизаторларны белеткээри көрдүнген.

Амгы уеде көдээ ажыл-агый талазы-биле мурнувуста ажок улуг сорулгалар туруп турар. Малды кыштан мендиваарыары, ооң ажаалда-тежээлиин экижидери, чылыг ораиссава-биле хандырары, чаңгыс-даа баш малды ышкынмас дээш ажылдаары болур. Малдың чаш төлүн хүлээп аар, кажааларны чылыглап, чаш малды өглерге тудар чоруктан чайлап, чырык, оран-сава-биле хандырарын чедип алыр.

Фермаларда, бригадаларда партия бөлүктериниң ажылын хүн бүрүде удуртуп, малчыннар ортузунга масса-политиктиг ажылды күштелдирип, хана солуннарны, агитхуудустарны доктаамал үндүрүп, малчыннарның политиктиг өөредилгезинин шынарын экижидип, кино, концерт көргүзүүн доктаамал график ёзулаар чорудары партия организацияларындан негеттинип турар.

Районнуң бүгү ажылчы чоннары партияның XXIII съездизиниң Директиваларының болгаш СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлерин ажыдып, В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болур оюнга ажыл-агый болгаш культура-тургузуушкунунга чаа-чаа чедиишкиннерлиг ужураижыр дээрзинге чигзиниг турбас.

О. БИЧЕ,
СЭКП райкомунуң бирги секретары.

БЕЛОРУС ССР. Минскиниң «Эталон» заводу — аныяк будурулге черн. Үлегерлиг хемчээкчи техниканың ылаптыг шынчы приборларын ол будурүп турар. Оны ажыглалга кииргени-биле республикага үлетпүрүнүң чаа адыры — эталоннуг прибор тудуушкуну тыптып келген.

ЧУРУКТА: приборларны өйлеп таарыштырарының участогу. Мурнунда—аң эки өйлекчи Николай КАНЫШКО.

И. ЗМИТРОВИЧИНИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Чал-Кежиг салбырда

«Элегес» совхозтуң бо салбырының ажыл-ишчилери беш чылдың дөртку чылы 1969 чылда мал, чер ажылының таласы-биле эки көргүзүглерни чедип алыр дээш чаа күжениишкин-биле ажылдап турарлар. Мону малчыннарның ажыл-ижинден көрүп болур.

Салбырда иинтизи-биле 10783 баш шээр, 728 баш бода мал тус-тус коданнарда хүр кыштаглап турар. Ажыл-агыйның шээр малын 32 хойму өрөге Кара-Сугнуң, Оңгачаның, Дувуреңниң чуга харлыг одарларында чедиишкинниг ажаап, кадарып турар. Иинтизи-биле төрүүр 5114 баш хөй ооллдаашкынынга таарымчалыг бүгү байдалдар тургустунган.

Кыштың берге байдалын чедиишкининг ажып эртерде малды ажаап, кадагалап турар кижилерниң эки ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче совхозтуң дирекциязы чогуур кичээнгейни угландырган. Амгы үеде кыштагларже мал чемнерин немей чедирип турар. Чоокта чаа салбырның тудугмулары Кызыл-Соян, Хорум-Соян ооруунда түр мал турар үш чаа кажаанны немей тутткан.

Малчыннар ортузында зооветеринарлыг өөредилгени өй-шаанда эрттирип, ооң-биле кады малчын коданнарже автолавкалардың, кижи эмчилериниң, библиотекарьларның, баш таарар кижилериниң үнүүшүнүүн организастаан.

Чаа — 1969 ажыл-агый чылында Чая-Кежиг салбырның ажыл-ишчилери бедик көргүзүглерни чедип албышаан, Тываның 25 чыл оюнга, Ленинчи юбилейге төлептиг умуражыр сөрулганы салып турарлар.

Х. ШОПАН-ООЛ.

Эки түңнелдер

Каа-Хем районнуң киночеткизининң механиктери В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болур оюнга чедиишкиннерлиг ужураижыр дээш чүткүлдүг ажылдап турар. Суурларда кипомеханиктерниң аразында чыл, ай планнарын доктаамал ажыр күүседип турарлар эвээш эвес.

Кундустуг суурда киномеханик Владимир Коркин эртекен чылда чонга кино көргүзериниң планын сеанс-даа, бакша чылдазыныц-даа талазы-биле ыракта ажыр күүсеткен. Чыл дургузунда 23 мун көрүкчүлерлиг болур планныг тургаш, 29 мун ажыг кижиге кино көргускен. Бүрел-Бай-Хаак суурда киномеханик Анатолий Лапшаков чыдың сеанс планын ажыр күүсеткеш, акша чыылдазын 1500 хире рубль ажырган. 28 мун ажыг кижиге кино көргүзер тургаш, 42 мун ажыг көрүкчүлерлиг болган.

Бо мурнакчы киномеханиктер ыңдыг эки түңнелдерни канчап чедип ап турарын деп айтырыг база солун боор. Олар кино дутайында пропаганданы калбаа-биле ажыглап турар. Киноларның чарлалдарын коскү черлерге хөй азып, ол хүп болур кинофильмни суурнуң радио бедидирин дамчыштыр чарлап-даа турар. Кино үндүрериниң мурнуу чарыында ооң допчу утказын чонга тайылбырлаарын организастап, чаа келген солун фильмнериниң билеттерин чонга чедирип садар ярганы ажыглап турар.

Кинофильмнерни суурларга көргүзерин эки организаставышаан, олар ырак-узакта, тарамык чурттап турар кижилерни база эки хандырып келген. Шичангаш олар чаа, солун киноларны алгаш, фермаларже, хойжуларже удаадараа барып турарлар.

О. ЧҮЛДҮМ-ООЛ.

Чаа хүлээлгелер

«Тес-Хем» совхозтуң Өртең сүт-бараан фермазының коллективи коммунистиг куш-ажылдың фермазы деп ат дээш демисежип турар. Ферманың эргелекчизи коммунист эш Сундуй коллективти 1966 чылдан бээр удуртуп келген.

Эрткен ажыл-агый чылында ферма 200 тонна сүт будурер планын 221, бир инекке онаалтыр 810 кг сүттүг саар планын 862 кг кыдыр күүсеткен. Тус-тус саанчылар чыл дургузунда боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткилээн. Мурнакчы саанчы Дамы Дакдаш-Кара тус чер уксаалыг инектеринден 810 кг сүт саар планын 1131 кыдыр күүсеткен. Шалык Эрээ, Чооду Чаныкпаа дээн чижектиг саанчылар хүлээлгелерин база чедиишкинниг күүсеткилээн.

Саанчылар болгаш кадарчылар чаа — 1969 чылда бедитикен социалистиг хүлээлгелерни ап, тус чер уксаалыг инек бүрүзүнден 1000 литрден эвээш эвес сүттүг саар, хонукта 600 грамм немелде деңзини чедип алыр, бо чылдың ноябрьга чедир 200 тонна сүттүг будурбүшаан, чай дургузунда 400 тонна сигенни белеткээрин шиитпирлээннер. Кадарчылар төрүүр чүс инек бүрүзүнден-не 80 бызааны мендиваарын албышаан, 1969 чылдың ыжындан инектерин хүр ажырар дээш ажылдап турарлар. Ынчангаш Өртең сүт-бараан фермазының коллективи В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр чүс чыл болурунга чедир коммунистиг күш-ажылдың фермазы деп бедик атты чедип алыр сорулганы боттарының мурнунда салып турарлар.

С. АРТЫНА.

Ынчаар ажыглавас!

1969 чылдың январьда үнген № 4 «Шын» солунда Мөнгүн-Тайга районнуң «Мөгөн-Бүрен» колхозунда техниканы камныг эвес, кайы хамаан чок ажыглап турарын шүгүмчүлээн. Ол шүгүмчүлелди номчуп олурумда, Чөөн-Хемчик районнуң Чадаана хоорайында күрүнеге тараа хүлээп алыр черде байдал мени чайгаар-ла дүвүредп берди.

Мында тараа арыглаар, кургадыр, чүдүрер, дүжүрер механизмнер, трактолдар, автомашиналар, моторлар болгаш янзы-бүрү үүрмек чепсектер дээш чүү чок дээр. I—II сорттуң долганын тырттар дээрбе база бар. Оларның ажаалдазы, кадагалалы, эдилели тон багай, харын-даа төтчеглекчи, тонагдакчы чорукка санап болур.

Тонагдап каапкан техникадан чүлер артканын, кандыг байдалыг апарганын допчулап көрээлиңер.

ГАЗ-51 деп ийи чүк машиназының бирээзининң чүгле рамазы арткан. Бир «Беларусь» трактор ийи чыл ажыг уеде ажыглал чок турган, ам ооң сеги арткан. Өске «Беларусь» дөңгүп чоруп турган, ол ам база кордал чок болган. Чаңгыс автомашина склад биле дээрбе аразында тараа сөөртүп турар. Тарааны дүжүрер, чүдүрер механизмнерни ажылдады бээрге, бир-ле чүвези четпес тудуу болур. Ол четпес кезектерни өске чаа техникадан үштүп солуп турзатурза, эрги-даа, чаа-даа техника ажыглалдан үнүп, багай кадагалаашкынга киргеш, улам дорайтап, шуут сандан үнүп турары ол.

Автомашиналарны, трактолларны ажыглалдан үндүрүп алгаш, ам тудуг материалы болгаш өске-даа чүве сөөртүрде өске организациялардан машина хөлезилеп, хөй акша чарыгдаар ужурга таваржып турар.

Бо албан черниң удуртулгазынга кирген кижилер сөөлгү чылдарда үр доктаавайн халажып турган. Мурнундаа турган, ам-даа ажылдап турар кижилерниң ажылында ылгал чок, машина-техника, чепсек-херексел үрелип будалбышаан.

Кайы-бир черниң шугумубиле шынгыы хыналда, саналашкын кылгаш, чогуур түнел үндүрбес болза, Чадаанада тараа хүлээп алыр черниң бо үен-даян чоруунун эттинери берге деп санаар мен.

Х. ЧҮЛДҮМ.

Немелде деңзи

Кызыл хоорайга хамаарыжыр «Сукпак» совхоз — мал семиртир ажыл-агый. Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болур оюнга алдар болдурган чарышка совхозтуң ажыл-ишчилери киржип, эртекен чылын алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкининн-биле күүсеткен. Малды семиртип одаратканындан немелде деңзи алыр планын 100,2 хуу күүсеткен азы 562 тонна 800 килограмм немелде деңзини алган. Эттиң сайгарылга планын 100,2 хуу күүсеткен. Ынчангаш ук совхоз 1967 чылдазындан эртекен чылын дээре амыдаан.

Боттарының кадарган маадарынга Кыргыс Лаа-Хуурак 24, Хертек Бады-ооп—18 тонна немелде деңзини чедип алгылаан.

К. МААДЫ.

Улусчу контроль

ШЫҢГЫЫ НЕГЭЭН

Улуг-Хем районнуң «Сельхозтехника» салбыры районнуң колхоз, совхозтарының машина-техниказын септеп, артык кезектер-биле хандырып турар. Районнуң улусчу контроль комитединиң салбырының сеителгелерге мастерскаязынга хыналда чорутканы, улуг четпестер барын илереткен.

Мастерскаяның, ооң цехтериниң иштиг тугайлаттынмаан, хирлиг, кывар-чаар материалдарының ажаалдазы багай, чер болганда төктүп калган чыдар, машина, тракторларның адырган кезектерни арыглап чугбайн, бокдовурак аразынче кирп октагылапкан. Мастерскаяга технологтуг негелделер сагыттынмаан, аскылыг блоктар довурак-доозуннуг, автомашиналарның болгаш тракторларның адырын каан коробкаларының иштинде маслову арыглап аштап чугбаан, фильтрлерге болгаш сордурукчуларга чеже масло хереглеттиперинин шенелдезин кылыр керексел чок.

Будурулге техниктиг дериге-биле хандырбытпаан, ынчангаш машина-техниканың септелгеден үнер хуусаалары узап, ажылдың шынары куду болуп келген. Колхоз, совхозтардан келген тракторлар болгаш көдээ ажыл-агыйның оске-даа техниказының кадагалалы мастерскайда багай, септээр дээн машина-техниканы девискээрде, цехтерде чазып каапкап, чамдык кезектерни чидип турары хыналдан илереткен.

Колхоз, совхозтардан септелгеде келген механизаторларның күш-ажылы багай организастаттынган, чамдык уеперде ажыл үзүктели бээринге ажылчыннар хомудан турар. Совхоз, колхозтардан келгээн механизаторларның хандырылгазында четпестер база бар. Оларның чурттап турары иинти бажыңы чугайлаттынмаан, хирлиг.

Салбыр районнуң колхоз, совхозтарын артык кезектер-биле хандырбайн турар, бар кезектерни боду ажыглаан, ажыл-агыйларның чагыгларының хой кезиий бербейн келген.

Хыналданың түңнелин улусчу контроль комитединиң хуралынга көргеш, мастерскаяны, ооң цехтерин ажылчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг кылдыр дерип, арыг-шевер тургузар талазы-биле хемчегларни алырын, колхоз, совхозтарны артык кезектер биле хандырарын, иинти чурттаалга бажыңын культурлуг кылдыр дерип кылырын болгаш ажыл-агыйларның, керээ ёзугаар чорутканы машина-техниказын аймыкан хуусааларында септеп доозарын салбырның эргелекчиэн П. Ляхненкодан негээн шиитпирин комитет хүлээп алган.

Д. АРАКЧАА.
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

Владимир Ильич кезээде бистиң-биле, кезээде бистиң чүректеривисте

ЛЕНИНЧИ ГОРЬКИЛЕРДЕ

Мында эжек базым чер бүрүзү — төөгү, мында базым бүрүзү — чеже-чеже салгалдарның магадап өөренир чүүлдери — деп, дөртен беш чылдың мурнунда «Правда солунга Горькилер дугайын бижээн, ол черни сөөлүүредир Ленинчи Горькилер деп эде адаан, ам үеде мынаар миллион-миллион кижилер чедип турар.

Бедик тейде ак баганаларлыг бажым, ону долгандыр чаттылган, ам үеде хар-хыраа богаалаңган парк бүтү делегейге билдингир. Кижи төрелгетенниң төөгүзүнүң дургузунда кижилерге кымдаңдаа артык хөй чүүлдерни хайырлаан Владимир Ильич Ленин маңаа бодунуң чурттал газаанның сөөлгү беш бүдүн чартык чылдарының дургузунда үр-үр үелерде ажылдап база дыштанып турган.

Ильич маңаа хөй-хөй кайгамчыктыг өндүр-чаагай чогаалдарын тургускан, эвээш эвес шинтпирлерни бодап турган. Ол шинтпирлериң амыдыралга боттанылгазы бистиң күрүневистиң туржук, харын бүтү кижи төрелгетенниң төөгүзүнүң канчаар-даа авжок улуг чадавлары болган. Үжен ажыг километр черде Москвадан Ильичниңң кады ажылдап чораан эш-өөрү, аңы-дунма коммунистиг партияларның удуртукчулары, ажылчын база тараачын төлээлер маңаа кээп, баштыңчы-биле сүмележип турган. Маңаа келген кижи бүрүзү бистиң чырыткылыг келиш үевиске ханы бүзүредиг болуп, кайгамчыктыг ленинчи энергияның салдарынга сорук киргең чаңып турган.

Чеже-чеже салгалдар боже каалама овукту изеп кээр. Горькилерде В. И. Ленинниң музейи 20 чыл бурунгаар ажыттынган. Бо үениң дургузунда ийи бүдүн чартык миллион кижи маңаа чораан, музей оон хөй кижиниң хүлээп алыр арга чок болган: чүге дизе аңаа кирикээр кижилер эмин эртир хөй.

Горькилер революция мурнунда Москваның хоорай даргазы чораан генерал Рейнботтуң өнчүзү болуп турган. Владимир Ильичниңң амы-тынынга революцияның дайынналарының халдаанының соонда Я. М. Свердлов биле Ф. Э. Дзержинский бо суурну баштыңчының дыштанып болгаш эмнеттинер чери кыадыр шилип алган. Ильич маңаа бирле дугаарында 1918 чылдың сентябрь 25-те чедип келген. Черниң байдалы оон сеткиңнге таарышкан, янчалаадаа баганаларлыг удуг бажың таарымча чок боон көзүлген. Рейнботтуң өрөөлдериниң имбылыы болгаш коялы эмин эртир, оон ынай он үш делгем өрөөлди одаарынга тик чок хөй ыяш хереглеттинер болган. Оон үжурунда Ильич Надежда Константиновна база дуңмазы Мария Ильинична-биле соңгу талакы коп-бажынга чурттай берген. Мурнунда аңаа Рейнботтуң чалчалары турган. Баштыңчы чүгле сөөлүүредир эмчилерниң негээни-биле улуг бажынга чурттай берген.

Соңгу коп-бажыңга Ильич бичии өрөөлге чурттап турган. Ыяш орунну ханада чыпшыр салган, оон чанында тумбочка кырында электри лампазы бар, дүжүнда азыгда шеверленир стол. Амдыгаа чедир ол столдуң кырында Ленинниң демир үжүү чыдып турар. Владимир Ильич ол столдуң баарынга олуруп алган, ол демиржүжүк-биле бижип турган. Ол аңаа «Пролетар революциязы болгаш ренегат Каутский» деп бүтү делегейге сураглыг номунуң хөй нуруузун бижээн. Дээди хевириниң демократиязы болур совет демократиязының алыс шынарларын Ильич ол номга генералдыбыле тайылбырлаан. «Пролетар демократиязы кандыг-даа бүржуаз демократиядан миллион катап демократчы; совет эрте-чагырга эң-не демократтыг буржуаз республикадан миллион катап демократчы» деп, ол бижээн.

В. И. Ленинниң ол классиктиг ажылы кезээде өйү келген айтырыгларга харылап келген болгаш богун база-да мындыг, харын-даа марксизмленинизмден хоорулганнарга соңгуг, социалистиг чурттарга удур идеологтуг диверсиязынга «демократтыг социализмге» дугайты меге-хоозун үүлдерни сөөлгү үеде чугаалап турар буржуаз билиргектерге дээштиг харын болур.

Владимир Ильич улуг бажыңга чүгле чайгы үеде кээп турган. 1923 чылдың май 15-тен соңгаар ол аңаа турум чурттай берген. Надежда Константиновна бодунуң сактыышкынарынга ол дугайты мынча деп бижээн: «Ол бажыңга тааржып чурттаары берге турган. Бистер кончуг бодүүн бажыңнарга, чиик хөлезилиг өрөөлдерге болгаш даштыкы паисионнарга чурттап чаңчыга берген болгаш, Рейнботтуң улуг өрөөлдериниң кайгынга канчаар турарын билбес турган бис. Эң бичии өрөөлге кирип ааптыыс... Ол бичии өрөөл безин үш кончуг улуг көрүнчүктүг турган. Ол бажыңга чүгле сөөлүүредир чаңчыга бердинис».

Улуг бажыңга Владимир Ильичниңң өрөөли ийи дугаар каътка турган. Ам ында баштыңчының турганы үеде байдалды ол-ла хевээр кадагалап турар. Хээлиг чооргандиле шын каан орун, оон чанында тумбочка бар, стол кырында аңдарып ажар календарь, саазын кезер бижек, карак шилп, номнар чыдар. Ильичниңң даянгызын азыгда тургузуп каан.

В. И. Ленинниң ажылдаар кабинеди ол өрөөл-биле кожа. Бижик столунда саазын-на хөй: солуннар, номнар, журналлар, «Улус Комиссарлыгының Човүлелиниң Даргазы» деп бижимелдиг майыктар, чырыткы дээш чүү чок дээр. Ильич аңаа хөй ажылдап, партияның болгаш Советтериниң съездилеринге, Коминтерниниң хуралдарынга, ТК-ның Пленумнарынга белеткенип, хөй-хөй ең чугула айтырыгларны бодап турган.

Кадыкшылы баксыраан үжурунда ТК-ның шинтпирин ёзугаар шөлөледиишкен хүннеринде безин хөй ажылдап турган.

Ленин бодунуң күжүн комнавайн турар деп чоп билип турган. 1922 чылда ол аарый бээрге, профвилелдериниң Петроград съездиниң мындыг байырлыг телеграмманы чоруткан: «Эш Ленин, эмчилериниң доктаатканы дыштанылга режимнин шыңгыы сагыырынарны, арыг агаарга, хүн карааңга үр үеде селгүүстээринерни Петербурггун ажылчылары Силерден негеп тур. Делегей революциязының болгаш бистин ажылчын-тараачын чурттувустуң эргежыктары ол чурумну сагыырын негеп турар. Эш Ленин, бистин байырывыс болгаш чөптүт негелдевис олдур».

Россияның бүгү булуңнарындан чон бодувуң Ильичниңниң дугайында кызыгаар чок янакшылдың болгаш сагыш човаашкыпшың сеткилин сиңген чагааларны, телеграммаларны чорудуп турган. Италияның Коммунистиг партиязының янчаардагы удуртукчуларының бирээзи эш Террачниң Коминтерниниң III конгрезинге бодунуң кады келген өөрүнден мындыг кижилерниң дугайын бижип турар: Неапольдан келген иник кылыр ажылчын чемодаңга баштыңчыга бээр дээн ийи ядынын ап чораан, Тоскана чурттуг хөлечик кандыг-ла бир эки сорттуг арага тып эккелген. Казертаның баш таарар шевери баштыңчыга ажыктыг сүмелерин бодап алган, кижи бүргүү-ле баштыңчыны көрүксеп, аңаа ужуражыкеап турган... Итали төлээлер ол белектерин Горькиге эккээрге, Ильичниңниң арыпшырайы дыка өөрүшкүлүг болган деп, эш Террачниң сактып турар.

Горькилерниң парыгы кайгамчык. Оон ногаан оруктарының бирээзинде Ильичниңниң бо-ла олурар сандайы бар. Ол хөлегелиг сандай. Черниң байдалы бедиген, оортан Россияның карак четпес делгемнери — дээр-биле тутчу берген шөлдер, арыгаар болгаш азаактар көстүп чыдар.

Горькилериниң кодээ сууру оортан көстүп турар, оон тараачынарынга Ильич илеткелдер кылып берип турган, ынаар электри кинереинге дузалаан.

Ол суур ам үеде Москва чоогунуң дээре совхозтарының бирээзиниң төөгү болу берген. Совхозту база Ильичниңниң ады-биле адаан.

Паркның бир булуңунда эвээн каш ишшин ыяштары үнген — Москва кавызының Глухово фабриказының 12 муң ажылчыннарының алдарлыг белээ ол-ла болгаш.

Оларның-биле ужуражырга Владимир Ильичниңниң бүтү чуртталгазын барааргатканы ондур-улуг ажылчын аңгы-биле оон сөөлгү ужуражышкыны ол болган.

Ленинчи Горькилерге кээген кижилер боттарының бодаалдарын тускай дептерге бижип турар.

— Ильичниге бичии-даа бол, домей болур, оон чагыгларын боттандырарынга ам-даа хөй чүүлдерни кылыр изиг күүзелбле моон үнүттүвүс — деп, Москва чоогунуң ажылчыннары бижээн.

Венгр коммунистер: «Оон тураскаадыг чүрүшписке, оон өөредиг угаан-медереливистее деп бижээн.

Чалбыыптыг Пассионария Долорес Ибаррури оны орук айтыкчызы шөлбан деп адаан бижээн.

Ийе, Ленин — кижи төрелгетенниң орук айтыр шөлбаны!

И. ПАВЛОВ.
(СЭТА).

ЧУРУКТА: Москва, Кызыл шөл. В. И. Ленинниң өөвээлейнинг баарында хүндүтелдиң таныышылының солчуп турары.

СЭТА-ның фотожедээни.

БӨГҮН ДЕЛЕГЕЙДЕ

Өндүр тиилелге

★ БЕРЛИН. (СЭТА). Совет Эвилелиниң космоска эртем шенеелдевиниң чедилишкинниг дүзүлганынга Герман Демократтыг Республиканың миллион-миллион чурттакчылары изиг байырны чедирип турар.

Бо хүнде космостан кайгамчык дамчыдылгаларга чаңчыга берген ГДР-ниң телекөрүкчүлери совет маадырларның ужудуушкунуунуң янзы-бүрү чүүлдерин, космос бай-дааларынга оларның амыдыралын болгаш ажылын көргүскеп дамчыдылгаларны улуг сонуургал-биле көрүп турарлар.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң ужудуушкуну дээрге, ленинизмниң идеяларының өндүр тиилелгези, коммунизмниң тургузукчузу совет улустуң шылгарангай чоруу-дур. Совет Эвилелиниң чаа шылгарангай космос шенеелдевинге тураскаатkан. ГДР-ниң хөй-ниитизиниң төлээлекчилериниң үнелелиниң утказы мындыг болуп турар. Солунналарның мурнуку чүүлдери, сураглыг эртемденнерниң чугаалары аңаа тураскааттынган.

Совет космонавтарның шылгарангай чоруу болза, «ленинчи идеяларның өндүр тиилелгези болур» деп, «Нейее Дойчланд» солунның мурнуку чүүлүнде онзалап демделеп турар. «Кижи төрелгетен бойдусту чагырып алыр дээн бодунуң улуг демнеелиите чаа тиилелгени чедип алган. Совет космонавтар, бүтү ' совет улуе Ленинниң өөредиинең «ушкаңнарынга боттандырбышаан, төөгүнү тургузуп турарлар» деп, ол солун демделеэн.

★ УЛАН-БАТОР. (СЭТА). «Союз-5» совет космос корабльнинң мендн чаагай черге кээп хонупканының дугайында медээ бүтү Моолга тарай бергеп.

МОНЦАМЭ агентилелдиң корреспондентизиниге интервьюлунга моол эртемден астроном Б. Чадра мынча деп мелеэлээн: совет космонавтиканың чаа чайминалчак чедишкиннериниге бистер, моол эртемденнер, магалап тур бис. Космос делгемни шинтпирлээр чорук аңгы үеде чер төөгүнүң орбитазынга эртем лзбораториязын тургузарын негеп турар. «Союз-4» болгаш «Союз-5» совет космос корабльдериниң кады кылган ужудуушкуну ол айтырыгны бир-ле дугаарында чедишкиннинг шинтпирлээн-дир. Эвилчелиг совет космос шеелдевиниң шылгарангай эртем ужур-дузазы ында-дыр. Оон ачызы-биле дыка чугула улуг техниктиг сорулгалар шинтпирлеттинген. ол чорук космосту улам шинчилээриниң баазазы болур деп. моол эртемден чугаалаан.

ВЬЕТНАМ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ 4-ТҮҢ ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛЫ АЖЫТТЫНГАН

ПАРИЖ. (СЭТА). Вьетнам талазы-биле 4-түң човүлел хуралы аңаа бодунуң ажылын эгелээн. Човүлел хуралдың ажылында ВДР-ниң, Мурнуу Вьетнамның ХНФ-зинин, АКШ-тың болгаш Сайгон администрациязының төлөөлекчилери киржип турар.

ПРАГА, 18. (СЭТА). Дүүн Прагага Чехословакиянның Компартиязының ТК-зының пленуму ажылын дооскан.

ЧКП ТК-ның бирги секретары А. ДУБЧЕК пленумга илеткел кылган.

ЧТК агентилелдиң дыңнадып турарын ёзугаар алырга, А. Дубчек чуртта политиктиг байдалдың болгаш партияда байдалдың өйү келген чамдык айтырыгларын тодаргайлап чугаалаан. Партияның чаңгыс эптиг ажылдаарын болгаш оон организастыг чаңгыс эвин бижыглаары, ЧКП ТК-ның ноябрьда, декабрьда үндүрген шинтпирлерин чайгылыш чок күүседип турган, партияның удуртукчу ролюн бижыглаары бүгү коммунистерниң, партияның бүгү организацияларының күжениишкиннерин моөңнээри эргежок чугула, бирги чергенниң сорулгалары болур. Ол шинтпирлер ЧКП-ниң чорудар ажылдарының программазын хогжүдер, партияның январь сөөлүүдеги политиказын боттандырар улуг арганы

Питерге келгени

СТОКГОЛЬМЧЕ кижи чоруткаш, өске ат-биле ыллган документинии Владимир Ильичиге экелдирип бээр деп дугурушкан. Ол оон-биле кыыгаарыы эрткеш, Питерге чурттаар ужурлуг турган. Келир кижи читкен. Владимир Ильич арам-саарлап маналап олурупкан, ол өйде Россияда революстуг болуушкуннар улам-улам калбарып эгелээн. Владимир Ильич Стокгольмга ийи неделя хире олурган, Россияга ноябрьның эгезинде четкен. Мен оон соонда он шаа хонганда чедип келдим..

...Ажыы-биле чурттаар деп шиитпирледивис. Мария Ильинична бистиң Грек кудумчузунда бир таныжының бажыңынга тургузуп каан. Бис кижи бижидип алырывыс билек-ле дыка хөй шивиишкинер бажыңны хүрээлеп турупберген. Бажың хөзи корткаш, дүн-дүңү-биле удувайн, шагдааларыы чепсек-биле уткуур үезин сеткилинде хол-боозу карактап алган базып турган. «Боону чоор сен. Бак чүвеге холбажы бердиң хазак» — деп, Ильич сөглеп турган. Оон соонда ийи аңгы черге чажыды-биле чурттай бердивис. Менээ Прасковья Евгеньевна Онегинаның паспортун берген, оон-биле үр чурттаан мен. Владимир Ильич элээн каш паспорттарны солаан.

ВЛАДИМИР ИЛЬИЧ Россияга чедип келирге, «Новая жизнь» («Чаа амыдырал») деп солун шагда-ла үнүп турган. Ону Марья Федоровна Андреева (Горькийниң өөрүн ээзи) үндүрүп, шүлүкчү Минский редакторлап. Горький, Леонид Андреев, Чириков, Бальмонт, Таффи болган өскелер-даа аңаа ажылдап турган. Богданов, Румянцев, Рожков, Гольденберг, Орловский, Луначарский, Базаров, Каменев болган өске-даа большевиктер ол солуннуң ажылдакчылары болган...

Владимир Ильичиниң баштайгы чүүлү ноябрь 10-да үнген. «Бистиң партиябыстың ажылдаар байдалы үндезинии-биле өскерилген. Хураларының, эвилелдериниң, партялганың хосталгазы чаалап алдынган» деп сөстер-биле эгелээш, Ильич ажыл-чорудулганың чаа байдалдарын ажыглаарынче далашкан, «чаа угланышкынның» кол-кол талаларын дидими-биле тода чырыткан. Партияның чажыт аппарады артып калыр. Ол чажыт аппарат-биле чергелештир (партияның болгаш партилга чоок кижилериниң) ажык болгаш чартык-ажык чаа-чаа организацияларын тургузар ужурлуг. Калбак ажылчын кадрларны партияга киирер керек. Ажылчын аңгы ала-чайгаар-ла, бодунуң мөзүү-биле социал-демократчы, а ол ала-чайгаар чүүлү медерелдиг болдурар төлээде, социал-демократияның он чылда ажылы таан багай эвес түнелдерлиг болган.

«Партия комитеттериниг 8 ажылчын бүрүзүниг-ле 2 интеллигент турар дугайын партияның III съездизинге күзээн иймек мен — деп, Владимир Ильич ол үүлдүн тайылбырынга биженээ. — Ол күзел дыка-ла эргижирээндир! Ам партияның чаа организацияларынга социал-демократтыг интеллигенциянын иштинде бир партия кежигүнүнге оналаштыр элээн каш чүс ажылчын социал-демократтар турарын күзээр керек».

Партия массаларга эстн бээр болду бе деп коргуп турган комитеттчилерге Владимир Ильич мынча деп бижээн: «Хей черге коргунчуг чүве көөретпейн көрүнер, эштер!» Социал-демократия ам «чончө» зоруур ужурлут. «Ам ажылчыннарның боттарының эгелээшкиннери дыка калбарар, ол дугайын дүүнгү чажыт ажылдакчылар болгаш «болгүмчүлер» бистер чедир бодап четпес-даа турган бис». «Бистиң амгы соруглавыс чаа эгелерде тургустунган организацияларга норма доктаадырында эвес, а эң-не калбак болгаш дидим ажылды чорударында...» «Организацияның чаа үндезинге тургузар төлээде, партияның чаа съездизин эрттирерн эргежок чугула».

Ильичиниң баштайгы «ажык» үүлүнүң утказы ыыдыг.

Эрги бөлгүмнээр чорук-биле демисежирп эргежок чугула апарган, оон башка хөй үүл хилис эрте бээр...

ПАРТИЯ съездизиниң, партияның чажыт аппарадының дугайын дорту-биле бижээн Ильичиниң баштайгы үүлү «Новая жизньни» ажык партийжи орган кылдыр хууларупкан. Оон үжүрүнда миискийлерниң, бальмонтыларның аңаа турары парыыдаан, олар хоорлу берген болгаш солун бүрүү-биле большевиктерниң холунга киргеп. Ол солун организацияга талазы-биле база партийжи болуп, партияның контролю болгаш удуртулгазы-биле үнүп эгелээн.

«Новая жизньге» Ильичиниң дараазында үүлү орус революциязының үндезини айтырынга, пролетариат биле тараачыннарның харылзаалары-рыңга тураскаттыган...

«Пролетариат болгаш тараачыннар» деп үүл директивтиг болуп, партияга тодаргай лозуңну берген: Россияның пролетариады тараачыннар-биле кады чер болгаш хосталга дээш демисежир, бүгү делегейниң пролетариады болгаш көдээ ажыл-агый ажылчыннары-биле кады социализм дээш демисежир.

Ол бодалды большевиктерниң төлээлери ажылчыннар депутаттарының Советтеринге база бижыктырып эгелээн. Ажылчын депутаттарының Советтеринге октябрь 13-те, Владимир Ильич даштыкыга турар үеде, демисежип турар пролетариатты дайынчы органы болуп тургустунган...

Ажылчын депутаттар Советтери тура халаан чонунуң дайынчы организацилары деп, Владимир Ильич дораанна бодунуң ноябрь үүлдериниге демдеглээн. Бир талазында, революстуг тур чаазак чүге революстуг демиселдиң одунга тыптыр, өске талазында, социал-демократтыг партия ажылчын депутаттар Советтеринге бодунуң салдарын бүгү арга-биле чедирер ужурлуг деп бодалды ол-ла үеде идип үндүрген...

Чазак-биле сегиржип алышкыны чоокшулаан. Ильич «Новая жизньге» армия кайыдаа талада чок туруп шыдаавас болгаш ындыг болбас-даа ужурлуг деп ажыы-биле бижээн, чонунуң бүгү-ниити чепсегленишкинининг дугайын бижээн... Декабрь 2-де ажылчын депутаттар Совети хаанга бээр төлевирлердеп ойтаалаар дугайында кыйгырыглыг манифестини үндүрген. Декабрь 3-те ол үүлдүү парлаапы дээш сес солунну хаттаан, оон иштинде «Новая жизнь» база киргеп...

ДЕКАБРЬНЫҢ ортан үезинде Таммерфорс конференциязы болган. Ол конференцияның протоколдары чиде бергени харааданчыг-дыр! Ол конференция кайы хире кодурлүүшкүнүүр эртпеди дээр! Ол дээрге революцияның кидин түлүк үезин, кижи бүрүзү эң үлүг энтузиазмга хаара түттүнган, демисеже бүгүде белеп турган. Чапсар үезинде боо адып өөренип турган. Бир-ле кежээ чыыртыкылар кыпсып чыылган массалыг фин хуралга чораан бис, ол хуралдың байырыының шинчизи делегаттарның сеткилинге бүрүн үүлдешкен. Ол конференцияга чораан делегаттардан ким-даа ол дугайын утпаан боор...

Таммерфорс конференциязынга үүлге большевиктер чыылган, аңаа чепсектиг тура халыышкыны доп-дораан белеткээри болгаш организастаары эргежок чугула деп резолюция хүлээп алган.

Москвага тура халыышкып болуп турган, ынчангаш конференция үр хуралдаваан. Бир эвес салчаппаан болзуумаа, бис Москваже Семенов полкузун чорударының бүдүүзүнде ээп келген бис. Бетн диле, мен мындыг байдалды сактып тур мен. Троицк хүрээзинден ырак эвесте семеновчу солдат хөлүе берген кылаштап турар. А оон чанында аныяк ажылчын бөргүн үштүп алгаш, бир-ле чүвени изин-биле бүзүредип азы бир-ле чүвени дилеп чоруурдаа, семеновчунуң төпшээ-решпейн турары-даа тода болган.

Москваның тура халыышкап пролетариадын деткиринге Питерниң пролетариады ТК кыйгырган, ынчалза-даа бир деминиг деткимже болбайн баргап. Чижек кылдыр алырга, Нева район ышкаш мурнакчы чер хөделбээн, а Москва район ышкаш сула черлер туралыышкан. Ол үеде Нева районга чүве чүгээлап турган Станиславский дыка-да изиг-лиин тургаыын сактып тур мен. Ол дораан-па ең муңгак байдалга туттуруп, ажылчын ацгының революстуг хөөнүн дадагалзаар чыгыы турган. Оон мурнунда болгулаан забастовкалардан ажылчыннарның могап-шыдаавын ол билбээн, а кол-ла чүве — хаанның өзүта удур үзе сегиржип алышкынга багай организастаттынганын, багай чепсегленгенин ажылчыннар билген. Аңаа эвес, а олумнуг деминел дугаймында черек көдүрүлген дээрзин олар Москваның чижээнге көргеннер.

Ынчалза-даа ажылчыннар ол кажарлаашкынга алыпас болгаш даравындагы бүгү-российжи түлчүүшкүнүнү бот-тускайлаң белеткээринин оруулдан өскүүр үнмес».

1906 чылдың чазынында тараачыннар көдүрүп үнер, ол чоруук шеригнин байдалынга база салдар чедирер деп, Ильич бодап турган. Ол мынча дээн: «Чаа идепкейлиг түлчүүшкүнүнүң ең үлүг сорулгаларын тодаргай, черек кырында тургузар, **ставка түлчүүшкүнүнга ыыдал-быраазы сулараан пролетариаттың күчү-күжүн болдуунар-да арга-биле камнавышаан**, дыка оваарымчалыг, дыка чүрүмнүг болгаш дыка шудургу белеткенир черек» (Курсив мээнии — Н. К.).

«Ажылчын партияның мурнунга оон сорулгалары тодаргай туруп келзин. Хөөйлүзүраан хөөзүн чүүлдер сонээзин! **Пролетариатка чоокчулаан чаа-чаа күштерни мөөнүзээр черек** (Курсив мээнии — Н. К.). Революпияның ийи улүг айларының (ноябрь биле декабрь) «дуржулгазын чыыр» черек. Дагын тургустуунган хаанның өзүда биллилиг ажылдаар, каяа-даа, черек апарганда чажыт ажылче шилчнп-даа тургаш, ажылдап билир черек».

Бис чажыт ажылче шилчээн бис...

Ильич хонар, черлерниге дыка эпюксунуп, сагышсырап турган. Ол бажың өөлериниң ээлдек, хүндүлээчелиниден дыка эгенир, библиотекага азы бажыңынга ажылдап чанчыккан, а хүн бүрүде чаа байдалга чаңчыгары берге болган...

Ильичиниң истеп эгелээн. Бир-ле катап ол бир хуралга (Болчукчу Чекеруль-Куштуунга шыкаш-тыр) илеткел кылган. Оны дыка истеп турар боорга, бажыңынге чаңмас, деп бодап алган. Мен дүнүү оттур, дээ аткыже сонга баарынга олуруп, ол туттуруп боор деп бодап келген мен. Ильич истээшкинден арай боорда хоорлуп алгап... Баскының дүзээы-биле Финляндияже үне бергеш, аңаа Стокгольм съездинге чедир чурттаан.

ИЛЬИЧ аңаа апрельде «Кадеттериниң тилелгези болгаш ажылчын партияның сорулгалары» деп дептерин бижээн. Каттыштырылга съездинге резолюциялар белеткээн. Владимир Ильич Питерге чедип келирге, Витмерниң бажыңынга, аңаа турган гимназиянын бир классынга ол резолюцияларны чугаалажып турган.

II съездинин соонда бир-ле дугаарында большевиктер болгаш меньшевиктер съезтерге катай чыылган. Сөөлгү даларда меньшевиктериң делегаттээзи четчирип-биле көстүү берзе-даа, Ильич революпиянын чаа көдүрүлүшкүнүнге бүдүреп, ол көдүрүлүшкүнүнге меньшевиктериң сеткилин хайыктырып, большевиктерниң шугум-биле эптештирипп боор деп бодап турган...

Большевиктер сырый каттышкан турган. Тур үеде аштырышкын турза-даа, революция көдүрүлүшкүнүүр болуп турар деп бүзүрел олаарны каттыштырган...

(Үзаачылыг).

Питер болгаш Финляндия

1905—1907 ЧЫЛДАР

ДЕКАБРЬ тура халышкыны бастырган, тура халышканнарга удур чаазак дерии аажылаан.

Владимир Ильич 1906 чылдың январь 4-те үүлүнге («Ажылчын партия болгаш амгы байдалда оон сорулгалары» деп аттыг) тургустунган байдалды мынчаар тайылбырлаан: «Хамааты дайын хайыккан. Политиктиг забастовканың болдунар аргалары дооступ, шимчээшкининиң өйү эрткен эрги хевирэ болуп бар чыдар. Чижээ. Питерде шыдал-быраазы үстүп, шаа тингеп ажылчыннар декабрь статказын кылып шиниэ чок болган. Өске талазында, шимчээшкин реакциянын амгы үезинде бастырган-даа болаа. нинтизя биле илергей-ле дыка бедик чадаже көдүрүлген дээрзи чайлаш чоок. «Дубасоутун пушкалары чоннуң чаа-чаа массаларын көстүп корбээни хемчээлдерге революсчуткан». «Ам канчаарыл? Боттуг амыдыралды дорту-биле көөр бис. Демиселдиң сөөлгү хевирлериниң дуржулгазын шиңгээдип база болбаазырадып ажылдаар апаар, шимчээшкининиң эң чугула төптеринге күштерни белеткеп база организастап ажылдаар апаар» (курсив мээнии — Н. К.) Москвага апытарыышкын Ильичиге аар болган. Ажылчыннар багай чепсегленген, организация кошкак, Питер безин Москва-биле баланган аныяктар чүгле кежээ, кино соонда, концерт белеткеп, ырлажып, ойнап турөрлар-дыр—деп, клуб эгелекчизи Александр Монгуш чугаалап турар.

Клуб төвүлелиниде шупту 16 кижи (даргазы башкы М. Сучап) багай эвес ажылдарны планнап, чорудун турар. Клуб төвүлелиниң күжүбиле ишти ырылып, шиңнич, чогаалдын, оркестриин, танцының болгүнмери ажылдап турар. Эрткен чылын эвээш эвес ажылдарны чоруткулаан. Оларның кол-колунга номчулга конференциязы, дыштаныгга кежээлери, Чаа чылда «Шагаа» деп ишти болгаш оонда оскелер хамзаржыр. Акче, «Барлык» совхозче болгаш оске-даа черлерже солун программалыг концерттер-биле база ааңдап чораан. Декабрь 7-де клуб төвүлелиниң хураы болуп эрткен. Аңаа 1969 чылда клуб төвүлелиниң чорудар ажылдарының планын бадылаан. Планда көрдүгеп үүлдерде ыыдал ажылдар бар: ай санында делегей байдалының дугайында, кижиландиге дээш оон-даа өске темаларга лекция, бесседаларны чорудар. В. И. Ленинниң торуттунганиндеп бээр үс чыл болуруунга бир шинии белеткеп дооскаш, үндүрген турар. Чаа номнарга номчулга конференциялары, ай санында тематиктиг кежээлерни организастаар, концерт-биле кожаларыңче бээр.

О. САВАР-ООЛ.

Барыын-Хемчик район.

КУЛЬТУРА ТЕМАЗЫ

КЛУБ, СУББОТА КЕЖЭЭЗИ

«Көдээ клубка суббота кежээзин» деп эгелиг материалды январь 3-те № 2 «Шынга» паралттынганыя номчуп сонуургааш, бодумнуң чурттап турарым чаа тургустунган совхоз «Дон-Терезинге» эртекен бир субботаны бижикседим. Совхоз ажылчыннарыы ажылдаарындан аңгыда хостуг үезин кино, концерт көрүп, радио дамчыдылга дыннап эрттирип турөрлар.

Чоокку үелерде совхозта чуруум экижии, улусчу дружина, комсомолчу патрульдар ажылын уламчылап турөрлар. Совхозта политкичээлдер болгаш трактористериң араазында 2—3 класстарның кежээки курстары ажыттынгылаан. Ажылчын аныяктарның кежээки школазын организастап тургускан.

Кежээкининң 9 шакта клубка танцы болур дээн. Хөглүг-омак, чугаа-соотгуг аныяктар арбын чыглып келгеннер. Клубтуң ишти арыг-силиг. Маадыр-комсомолчулар. Чаа чыл, ааг-кежиктиг уруглар, совет херээженнер дутайында шевергин бижиттингеп стендилер, плакаттар, лозуңнар-биле көрүштүг дериттингеп. Көрүкчүлер залы улуг, сандайлар шупту чаа, а ынчалза-даа 60-на олут бар. Бүдүн совхоз көрүкчүлериге эвээш-тир. Көрүкчүлер кино, концерт, солун шиилер болганда хилинчектенирлер: бут кырынга турар, чок болза бажыңнарындан сандайлар дажыглаар ужурга таварыжып турааран.

Аныяктар кезээде хөглүг болгаш баштак. Суббота кежээзинде олар ойнуп чараш, ханы үткалыг кылдыр организастап эгелей-ле бердилер. Чаңгыс кижи баянга чеже-ле ойнаар боор, ону солуттар радиола клубта чок. Бир эвес клубка радиола турган болза, аныяктар бажыңнарындан. «сандайлар» дажыглаары ышкаш, боттарынга таарышкан пластинкаларын эккеп болур.

— Бистиң аныяктар клубка күзелдиг чыглып келгеш, ойнап хөглөөрүнге дыка-ла ынактар. Үүле багай түвевис — печкалар эки чылыг бербес, хүндүсү үеде соок, а кежээ мүң-не чылып кээр, ынчангаш аныяктар чүгле кежээ, кино соонда, концерт белеткеп, ырлажып, ойнап турөрлар-дыр—деп, клуб эгелекчизи Александр Монгуш чугаалап турар.

Клуб төвүлелиниде шупту 16 кижи (даргазы башкы М. Сучап) багай эвес ажылдарны планнап, чорудун турар. Клуб төвүлелиниң күжүбиле ишти ырылып, шиңнич, чогаалдын, оркестриин, танцының болгүнмери ажылдап турар. Эрткен чылын эвээш эвес ажылдарны чоруткулаан. Оларның кол-колунга номчулга конференциязы, дыштаныгга кежээлери, Чаа чылда «Шагаа» деп ишти болгаш оонда оскелер хамзаржыр. Акче, «Барлык» совхозче болгаш оске-даа черлерже солун программалыг концерттер-биле база ааңдап чораан. Декабрь 7-де клуб төвүлелиниң хураы болуп эрткен. Аңаа 1969 чылда клуб төвүлелиниң чорудар ажылдарының планын бадылаан. Планда көрдүгеп үүлдерде ыыдал ажылдар бар: ай санында делегей байдалының дугайында, кижиландиге дээш оон-даа өске темаларга лекция, бесседаларны чорудар. В. И. Ленинниң торуттунганиндеп бээр үс чыл болуруунга бир шинии белеткеп дооскаш, үндүрген турар. Чаа номнарга номчулга конференциялары, ай санында тематиктиг кежээлерни организастаар, концерт-биле кожаларыңче бээр.

О. САВАР-ООЛ.

Барыын-Хемчик район.

А А Л Ч Ы Л А Р

Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң агиткультбригадазы Бай-Тайга районнуң суурларынга болгаш Тээлиниң Культура бажыңынга солун концерттерни көргүскен. Аалчыларның концертпиң программазы В. И. Ленин, партия, комсомол дугайында ырлар, шүлүктер биле байлак болду. Бир онзагай үүве — ажылдан оспаксыраар, арагачы кижилерни кочудап шоотканы интермедияларның, шоодугларның бары болган.

Агиткультбригаданың составы он кижи. Олар концертни чаңгыс чер чурттуу Куулар Чаш-оолдуң «Ленин— баштыңчывыс», «Байлак Тывам» деп ырлары-биле эгелээн. «Озаалдаан-дыр силер, доктор» деп чаңгыс кожегелиг шиини шин болгүмүнүң киржикчилери черле эки ойнады. Башкы К. Чаш-оолдуң. Культура бажыңының эргелекчизи М. Хомушкунуң, колхозта комсомол комитединиң секретары В. Иргиттиң, мал эмчизи С. Базыр-оолдуң күүсеткен ырларын, шүлүктерин, шоодугларын чон даажок сонуургаан. Ылаңгыя В. Иргиттиң «Аъдым» деп танцызын канчап сонуургавас боор. Көрүкчүлериниң дилээн ёзугаар ол танцыны ийи удаа күүсеткен.

М. КЫРЛЫГ-КАРА.

ШУГУМЧҮЛДЕР

„...Хайырлапкан" соонда

Тес-Хем райкүүсомунуң культура килдизининиң агиткультбригадазы мурнунда чылдарда элээш сурагжаан турган. Ынчаарга амгы үеде байдал сыр өскерилген. Партия райкомунуң болгаш райкүүскомнуң бо талазы-биле харылаан турар киидээшпле ол дугаймында чугаа соолгу үеде чоруваастаан. Оон кол чылдагаапы — автоклубтуң машиназының чогунда. Аңаа түскай машина мурнунда турган. Ынчаарга ам оон чүгле кырында үгээ шиидэ бир херим иштинде дагаалар азыраар кажаа кылдыр хуула бергеп.

1967 чылдың август айда культура килдизининиң ажылдакчылары цирк көрүп чораашы, оон чамдык кезектерни оорларга «хайырлапкан». Оордар амыраанындан машинаның чамдык кезектерип адырып алгаш, артканын орттедипкеп болгай. Оон бээр-ле агитбригада холгеге чедимместээн, ол дугайында чугаа соолгу үеде шуут читкен. Агитбригада фермаларның, хойжу бригадаларның малчыннарынга, ховунуң ажылшчыларынге барбастаандан бээр бир чыл 6 ай четкеп. Культура килдизининиң эргелекчизи Будат Буянчурович Ширнендеп агиткультбригада малчыннарже чүге барбастаанын?—деп, айтырарга:

— Мунар хөлге чокта канчаар боор. Ол херек чок район төвүнде культура албан черлери одаар чүүл чок бергедеп тур — деп харылаар.

Мунар хөлге чок болганы малчыннарның, ховунуң ажыл-ишчилериниң бүрүүзү эвес-ле болгай. Машина чок, азы тывылбас-тыр деп сөске бүзүрээри база берге. Район төвүнде машиналыг организациялар-ла хөй. Автоклуб чоклаа болза, оон эргелекчиниг бар. Ол эштиң чогум чүнү кылып турары билдинмес. А шилиң дээрге ай санында чоогларттынып турар.

С. ОМЗААР.

Чайладыр

ДОСААФ-тың Тес-Хем район организациязының конференциязы болуп эрткен.

Отчеттуг үениң дургузунда организация чамдык ажылдарны кылган. Хамааты, Адачурт дайынарының киржикчилери, күш-ажылдың хоотунары-биле ужуражылгаларны эрттиргилээн. Оон-биле чергелештир организацияның ажылында чамдык шынгыы четпестерин илереткеш, оларны эдер хемчеглерни көргеп.

А. ДЕМБРЕЛЬ.

Чугаа культуразы

Төрээн дылга шын чугаалап чаңчыгар

Дыл дээрге кандыг-даа нацияның чоргаараалы болгаш онзагайланып турар кол чүүлдү болур. Мен бодум хуумда бистиң тыва дылывысты байлак дыл деп билип чоруур мен. Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың ленинчи национал политиказының ачызында тыва улус кыска хуусаанын дургузунда кайгамчык бурунгаар хөгжүдеин кылгаш. Улустуң эртем-билиинин, культуразының бедээни-биле тыва дыл дыка сайзыраан. 30 чылдар мурнунда улустуң аразында чугаалажып, чагаалажып турганы-биле амгы чугаалажыг, чагаалажыгны деңнеп көөр болза, бистиң дылывыстың кайы хире хөгжүп сайзыраанын дыгыдыг

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫНАР!

1925 чылдан үндезилеттингеш

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 22 СРЕДА № 18 (7864)

Өртээ 2 көп.

Тываны электрижидери калбарган

КЫЗЫЛ. Чоонта чаа Куруне комиссиязы Ак-Довуракта Тээли суурга чедир электри дамчыдылгазының бедии вольтулуг чаа шугумун хүлээп алган. Тываның бээ бир ыраак районну — Бай-Тайганы электрижиттикен.

(СЭТА).

УЛУГ ЮБИЛЕЙГЕ УТКУШТУР

В. И. Ленининиң төрүттүнгеннинден бээр чүс чылынга утчуштур «Тиилелге» совхозтуң ажыл-ишчилериниң ортузунда ленинчи номчулгалар, беседалар, илеткелдер болуп турар. «В. И. Ленин—Октябрьның социалистиг Улуг революциязының баштыңчызы», «В. И. Ленин—социалистиг нурунениң үндезилекчизи болгаш удуртукчузу» дээш осаа-даа темаларга бо хүннерде беседаларны агитаторлар эрттирип турар.

ЧУРУКТА: солагай талазындан оң талазынче совхозта арга-дуржулгалыг пропагандистер М. А. Хертек, А. С. Сундер-оол болгаш В. М. Протасова.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

ЧЕРГЕ ЁЗУЛУГ ЭЭ БОЛУР

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң 1968 чылдың декабрьда болуп эртнен сессиязынга «ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның чер хөйлузунуң Үндезиннерин» чугаалажып бадылаан. Ол Үндезиннериң төлевилелин парлалгага чарлап, будуруглер черлеринге, колхозтарга болгаш совхозтарга калбаа-биле чугаалашканының түңнелинде муң-муң саналдар, эвилгелер киргилээн.

Чер дугайында 1917 чылда-ла В. И. Ленининиң ат салгамы Декрет үнгенден бээр төөгүлүг улуг үе эртнен. Бо аразында совет нурунениң хөгжүлдезинге социал болгаш экономика талазы-биле улуг өскерилгелер, чаартылгалар болганы-биле холбаштыр чер хөйлузунуң чамдык түүлдерин эдерп эргемон чугула апарган. Черге куруне өнчүзүнүң дугайында Декрет-биле докгаатпан түүл амгы үеде улам күштүг болуп артып турар дээрзи билдингир. СЭКП-ниң XXIII съездизинге болгаш ТК-ниң Пленумнарынга черни канчаар амыглаарының, ылаңгыя көрээ ажыл-агыйны эвес хереглелдерге черни тускайлап бээриниң айтырыгларын шын шимтирээриниң, черни шын эвес амыглаар чоруктарга удур хемчеглер алыгаанының чугуласын айтып турган.

«Черни чүгле урелиишкинден эвес, харын ону шын эвес, ажыл-агыйны эвес амыглаар чоруктан база камгалаар херек... чүге дээрге черни төтчеглээриниң болгаш шуут-ла чашканнаарының фактылары ам-даа бар» деп, эш Л. И. Брежнев СЭКП ТК-ның октябрь (1968 чыл) Пленумунга илеткелинге чугаалаан.

Черни шын эвес амыглаар, харын-даа төтчеглээр чоруктыстиң республиканың кайы-даа девискээринде бар. Колхозтарның, совхозтарның чамдык удуртукчуларында «бисте эки хөрээннүг черлер эвээш, делгем шөлдер чок, сайырам черлер-дир, кур черлер артпаан» суг дигилеп алгаш, ажыл-агыйны эвес чоруун, куду дүмүт алганын черге шаңнаарын оралдажыр хөөннер бар. Черни ажыл-агыйны ёзу-биле амыглаар, хөрээнну эккиндер, чемиштидер болгаш суглуг черлерге суггарыланы чорудар, янзы-бүрү хоралакчылар-биле, бок үнүштер-биле демисежир херек. Ынчанмайн, черни куду шынарлыг аңдарып, илиртээш, үрезин чажып кааш, хуулга биязин дээш олурарга таарышпас.

Республикада хөй тараа тарыыр Таңды районнуң ажыл-агыйларын ап көрээлиңер. Олар өргү, делгем шөлдерни чүгле туразында эвес, харын кайы хамаанчок, төтчеглекчи ёзу-биле амыглап турарлар. Черни чарарда ооргалаар, үштарын дескилевес, үндүрүк-киирик болгулаар, аңдартынмаан, илиирттиннээн черлерге үрезин төгер, бичии-ле ыйгыл, азы дөң черлерни сайзырадып ажыглавас, оюп кааптар, ынчангаш тарылга шөлдериниң аразында ажыглаттынмаан дилиндектер хөй болгулаар.

Аңгыс черлерге үрезин чажарда, эрги савааңнарны аштап арыглавайн, оюп магыларлар чоруук кайда-даа бар. Ынчангаш гектардан аяа чогуур дүмүт чедир алдынмайн баар.

Республиканың ажыл-агыйларында суггарын болуур черлериң чамдык незин амыглаттынып турза-даа, оларга суггарылга эки чоруттунмайн турар. Чаа-Хөл унунда амыглап чадап турар Терезинниң, Аймыырлыгның суггарылга системаларындан аңгыда, чоннуң амыглап чорааны хөй суггарылга бугалары ам будуп калгылаан. Ындыг суггарылга бугалары еске-даа черлерде хөй. Чер хөөйлузунуң негелделерин сагып мүүседир сорулга-биле бүгү-ле суггарып болуур черлерни чөп амыглаар херек. Часкы үеде чайында суглярны тарылга, сиген шөлдеринче амыглаар практиканы үттүп болбас.

Шөлдерже органиктиг чемиштидилгени сөөртүр, хар дөңгээдыр дээш ышкаш ышкыы агротехниктиг хемчеглер бистиң ажыл-агыйларывыста ам үеде организастаттынмайн турар. Ажыл-агыйларның удуртукчулары, чер амыглының түскай эртемниглери болгаш бригадирлер часкы тарылгага техниканы, үрезинни белетиззри-биле чөргелештир ышкыы агротехниктиг хемчеглерни калбаа-биле чорутса чогуур.

Тарылга эзлештирилгезинниң, хөрээнниң хатка үредир чоруу-биле демиселдиң айтырыглары бисте шимтирлеттинмейн, эвээш-ле амыл-агыйларда бо талазы-биле оралдажыышкын, инициатива бар болуп турар. Черни чөп амыглаар, оөң үнүш-дүмүткүрүн бедидер төлээде, колхоз, совхоз бүрүзүнге үстүнде айтырыглар талазы-биле тодаргай хемчеглерни амыдап кылыр херек.

Чер хөөйлузунуң Үндезиннери чүгле тарылгага амыглаар черлерни эвес, харын бүгү черлерни тудуг, орук кылырынга, одар-белчиирге болгаш еске-даа соруягаларга канчаар амыглаарын дүрүмчүдүп турар. Орук тудуунга сай, довурак алырда, шуудун хараашаң, даштыг дөң черлерден барып албас, эки шөлдерни кезып үрегдээр, тудуг кылырда база бодамча чок, тураагаан-на черлерни амыглай бээр чүүлдер бар.

Төрээн черииниң хөрээнүн амыглаарда ону сайзырадыр, чемиштидер, суггарар херек. Бир эвес амыл-агый бүрүзүнге черни эң ёзуулу-биле көрүп, оөң хөрээнүн байлакшыдар, аңаа ынаң болгаш хумагалыг болуур болза, көдээ амыл-агый культураларының магадыялдыг думуттерин агаар-бойдустуң кандыг-даа байдалдарындан хамаарыылга чөкпа ап болуур бис.

Бүгү одарларны амыглаарын база чурумчудар, планнаар херек. Ниитиниң малындан хуу малды аңгылаар айтырыг чамдык амыл-агыйларда ам-даа шимтирлеттинмейн, чаңгыс одарда мөөңнемип турар. Хөрээнну сайзырадыры-биле чергелештир оөң кырында чайгаар үнген байлаан— арга-ыяшты, мат-чимисти шын амыглавас, төтчеглээр чоруук-биле демиселди күштелдирер.

Партия, совет болгаш өске хөй-ниитн организацияларның собулгазы чүл дизе, «ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның чер хөөйлузунуң Үндезиннерин» бүгү чонга малбаа-биле тайылбырлап таныштырары болуур.

Бүгү чер фондузун шын амыглап, тарылга, сиген шөлдериниң үнүш-дүмүткүрүн бедидери— СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шимтирлерин күүседиринге чугула чүүл болур. Ынчангаш көдээниң амыл-ишчилери В. И. Ленининиң чүс чылын беш чыл планын хуусаа бетинде чедимишкинниг күүсетирэн чаагай түңнелдер-биле демдеглээр ужурлуг.

ТИИЛЕКЧИ РАЙӨН

Күрүнеге мал ажылының продуктуларын садар талазы-биле аразынга социалистиг чарыштыг ажылдап тургаш, Барыын-Хемчик районнуң ажыл-ишчилери Бай-Тайга районнуң ажыл-ишчилерин тиилээн.

Кожа ийи районнуң ажыл-ишчилери ам В. И. Ленининиң төрүттүнгенинден бээр чүс чыл болурунга утчуштур социалистиг чарышты калбартып, аразында чарыштыг ажылдап турар.

М. КЫРГЫГ-КАРА.

ТУДУГЖУЛАРНЫҢ БАЗЫМНАРЫ

УЛУГ-ХЕМ

Тулуг ажылын шалыпкынчыларынга Улуг-Хем районда № 586 механизастаттынган тудуг колонназының тудугжулары улуг үлүүн киирип келген. Эрткен чылда олар «Найырал» совхозтуң элээн тудугларын ажыглалга киирип, үре-түңнелдиг ажылдаан.

Бо хүннерде тудугжуларның ажыл-ижи совхозтуң Булун-Терек суурда хайныккан. Олар ында бирээзинге-ле ийи аал ишти чурттаар 6 бажынны болгаш конторану тудуп эгелей берген. Ону кылырынга Ендан Кызыл-оол база эш Сананның бригадалары малыпкын ажылдап турар. Тудуг материалдары-биле үзүктел чок хандырып турарынган конторадың болгаш оөң гаражын, поликлиниканың 8 өрээлдиг бажыңын база өскедаа тудугларны тудуп, ажыглалда киирген.

Ол-ла тудугжулар Чадаананың ыяш ажыл-агый черинге бир аал ишти чурттаар бажыңны эки тура-биле тудуп берген. Тудугну шынарлыг кылдыр кылырынга бригаданың ишчилериңден К. Доржу, О. Нам-оол, М. Ортуң болгаш оон-даа өске эштер улуг мергежилдии-биле шылтараан. Олардан тудугжу И. Доржу хөй чылдар иштинде мурнакчы ажылдап, аш-өөрүн болгаш аныяктарны тулугжу мергежилге ак сеткилдии-биле өөредип келген. Ажыл-ишке кызымзан бедик үнелелип, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаннаткан.

Эрткен чылда тудуг кылыр планын күүсеидп шыдаан бо бригаданың кежигүннери бо чылдың дөртку чылында бүдүрер ажылын эрте күүсеидир сорулга салып, Чадаана хоорайда ийи аал ишти киреп бажыңны тудуп эгелээн. Шалыпчы бригаданың кол сорулгазы — тутkан тудуун ажыглалче киирери.

М. КУҢГААЖАП.

СҮТ-ХӨЛ

Чадаананың № 463 механизированна черинин 12 кижи составтыг бригадазы «Сүт-Хөл» совхозта 100 орунныг уруглар садын тудуп эгелээн. Ону Николай Ооржак удуртуп турар.

Ук бригада районда хой-хой черлерге чаа тудугларны кылган. «Искра» колхозта 10 чыл школазын эрткен күзүн ажыглалга киирген. «Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга салбырында 12 аал ишти чурттаар бажыңның тудуун доозган.

Бригадада илепкейлиг, ажылга кызымак эштер хой. Тудугжулар Саая Семис-оол, Иван Ооржак, Куулар Седен-хүн нормазын үргүлүү ажыр күүседип турар.

В. И. Ленининиң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болур улуг ойнга уруглар садын бүрүн доозуп ажыглалга киирер. Анаа немештир Алдан-Маадыр салбырынга 16 аал ишти чурттаар бажыңны тудуп доозар.

Амгы үеде уруглар садының тудуу үргеи темп-биле бедип орар. Совхозка ол туттуна бергенде Сүт-Аксы суурга бажыңга артар чаш уруглар барык турбас болур.

О. КАК-ООЛ.

Комсомол обкомунуң V пленуму болган

ВЛКСМ Тыва обкомунуң V пленуму дүүн болуп эрткен. Анаа «ВЛКСМ ТК-ның декабрь (1968 чыл) Пленумунуң ажылының түңнелдериниң болгаш областың комсомол организацииязының сорулгаларының дугайында» илеткелди ВЛКСМ Тыва обкомунуң бирги секретары эш Д. Ооржак кылган.

ВЛКСМ Кызыл хооркомунуң бирги секретары А. Романов, көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы С. Киров, ВЛКСМ Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары О. Белек-оол, Таңды районнуң шериг комиссариадының ажылдакчызы В. Антонов, «Совет Тыва» совхозта комсомол комитединиң секретары М. Сымчаан, ВЛКСМ Тес-Хем райкомунуң бирги секретары Б. Шыырап, «Элегес» совхозта комсомол комитединиң секретары Х. Чаш-оол одар санал бергеннер.

Пленумунуң ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары эш С. К. Тока киришкен болгаш делегеренгей түвө чугаалаан.

Бистиң корр.

ДҮВҮРӘЭЗИННИГ МЕДӘӘ

Оолдаашкын эгелээн, а байдал кандыгыл?

Улуг-Хем районда Жданов аттыг колхозтуң Ийи-Тал бригадазының кол утланышкыны мал ажылы. Бригаданың девискээринде бо чылын хар улуг дүшкен. Хоочуң кадарчылар, коммунистер О. Ажы, М. Нем-Хуурак болгаш кадарчылар Д. Балган, С. Хомроол, М. Хуурак олар чылдың байдалы берге болур дээрзин солун, сеткүүдердеи болгаш радиодан дыннап билип алгаш, кыштың бо шимтирлиг үезинге багай эвес белеткелдиг киргеннер.

Ам малчыннарның мурнунда ёзулуг шылгалга — мал оолдаашкыны эгелээн. Бо хүннерге чедир бригадада ниитизи-биле 450 хире хой оолдаан. Оларның 12-зи ийнеткен. Колхозтуң мурнакчы хойжулары Д. Балган, коммунист О. Ажы олар бо ажыл-агый чылынга төрүүр 100 хойга онаалтыр 98—100 хураганны, бир хойдан-на 2,5 кг дүктүг кыргып алырын хүлээнгенер. Оларның коданнарында 73—105 хой оолдаан болгаш чаш хураганнар эки доругуп турар. Ол ышкаш малчыннар Сенгян-оол 50, Мушалак 37, М. Хуурак 32, Нем-Хуурак 30 хураганны мензи алган.

Бо бригадада мал оолдаашкыны чүгле эгелээни ол. Мазын массалыг оолдаашкыны эгелээринин бетинде малчыннарга четчелеп кылыр чүүлдер ам-даа хөй. Ылангыя хураганнар өстүрер клетказарны, мал чемгерер, суггарар кошпаларны, хураган кажаларында печказарны септевишаан, төрээн хойларга база чаш хураганнарга чиртир кожсигенин, чарбаны, суггатка чергелээр дошту дарый чедирери негеттинип келген. Бир эвес бригадир эш Т. С. Нурсаттың амгы хөөнү ышкаш «Бо, хар улуг чылда малчыннарны амдажыып, дош сөөртөкен херек чок»—деп олурар болза, чаа төрүттүнген малды бүрүн камгалап алырынга шаптык тура бээр дээрзин боданза эки.

Эрткен чылгы хураганнарны Куу-Дагда кыштагладыры-биле үскен. Бо хүннерде ол кыштагның девискээринде дүшкен хар 40 см ажыл тураргыдан хураган дөтпелер коданнан үнместээн. Оон ында даваннары тастай берген турбуже, оларны өске кыштагже сайгарбайн тураар. Багай сагыш салыышкынының түңнелинде 6 дөтпе өлген. Байдал бо хевээр турар болза, оон-даа хөй коғаралга таваржып болур дээрзин каларчы М. Тас-оол колхоз баштаар черинге каш улаа сагындырып турбуже, амга чедир тодаргай хемчег алдынмаан.

Бөгүнге чедир кайы-даа кыштагже немей сиген сөөртүлгези организастаттынмаан. Малчыннарның негелдезинге ынанангыр болуп, бүтү күштү мал ажылынче утландырар.

К. СТАЛ-ООЛ.

ХҮН БҮРҮЗҮНДЕ

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ДЕЛГЕМНЕРИНДЕ

Кызыл шөл-биле кижилер төнчү чок кылдыр шуужуп чоруп турар. Олар Ленининиң көөр дээш чоруп турары ол. Кинохрониканың Ленинград студиязының чаа доскаңы «Хүн бүрүзүндө» деп чаа киноочериги баштынчыныш мавзолейнинче төнмес шуужут-биле чоруп турар кижилериң дугайын чугаалап турар.

Кино чуруктуң тургузукчулары—режиссёр Павел Коган болган оператор Петр Мостовой—дениичи темага бир-ле дугаар тырттырып турары ол. Совет улустуң бүгү-ле ажыл-хереглеринге Ленининиң дириг киржилгезининиң дугайын документалдыг киноның аргазы-биле көргүзерин олар оралдашкан. Документалистер мавзолейниң ханаларынга хөй хүннерин эрттирген. Бөмбүрзектиң бүгү-ле булуннарындан аңаа кээп турар кижилерни олар тырттырып алган.

Дириг Ильичиниң овур-хевирин көргүскен кадрлар кижи бүрүзүнүң түрээге эң-не чоок болуп турар.

«Хүн бүрүзүнде» деп кино чурук документалдыг киноленининаага чаа, чайынналчак одуругну киир бижээн.

«ПРОМЕТЕЙ» КЛУБ

Төөгү-революстуг кино чуруктарның «Прометей» деп клубун Ставропольдуң «Родина» кинотеатрында тургускан. В. И. Ленинге болгаш Октябрь революциязынга тураскаатказ эң дээре кино чогаалдарын көргүзерин аңаа «Ульяновтарның ог-бүлези» деп кино чуруктан эгелээн.

Ильич дугайында киноларны хоорайның шөлдериге, үлетпүр бүдүрүлгелериниң цехтерине, школаларга болгаш дээди өөредилге черлериңге база көргүскен турар.

«Прометей» деп кинолекторийлер болгаш клубтар Черкесскиде, Пятигорскиде болгаш Ставропольдуң өске-даа хоорайларында база-ла ажыттынган.

АНЫЯКТЫҢ ХООРАЙЫНЫҢ ПИОНЕРЛЕРИНГЕ

Амурда-Комсомольскиниң баштайгы тудугжуларының 35 чыл мурнунда «ангыларны турган черде шилден болгаш бетондан бажың туттунуп турар. Тудугжуларның таваан салырынче кирипкени «пионерлер 1 бажыңы болза, аныяктың хоорайының каас-чарыш парк зоназында чаа төвүнүң архитектуралыг комплексилериниң бирээзи болуп турар. Ол бажыңга көрүлде болгаш гимнастика залдары, эштер бассейн бар болур. Будун корпуска болгулиңер кичээлдерни эрттирер.

Хоорайның комсомолчулары тудугну пёфке алган. Пионерлер бажыны В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл ооында ажыттылар.

БУРЯТ МАРКАЛЫГ

Улан-Удэде «Электромашина» заводта он тонналың автокраннарын массалыг будурүп үндүрерин эгелээн. «МАЗ-500» деп самосвалда быжыглап каан ол кран чүктү 22 метр бедикче көдүрүп үндүрүптер. Оон дузазыбле беш-алды каът бажыннарны тудуп болур. Чаа кранның немчелди мурнундагызыныы бизе демей болза-да, оон артык күчүлүг болуп турар. Шилден каан болгаш чылыг кабина башкарыкчыны хат-салгындан камгалап турар.

Баштайгы машиналарны Ленинградче болгаш Ташкентиже чоруткан.

(СЭТА-ның корр.).

БЕДИК ХАРЫЫСАЛГА

В. П. Ленин социализмни тургузарының программазын ажылдап кылбышаан, коллективтиг хүлээп алган шиитпирии, планның күүселдезин үргүлчү хынап турары тиилелгеин чедип алырынга аргежок чүүл чүүл болур социалистиг ончу болза, социалистиг тургузугнуң үндезин чүүлү, ынчангаш оон камгалалын бүгү тала-биле хогжудери эргежок чүүл дээрзин айтып чораан.

1918 чылдың майның 4-те Россияның Ажылчын Партиязының Төп Комитединге чагаазынга оон бижээни болза: «Хээли ап турганы шын деп бадыткаттынган болгаш боттары безин билиинеп ынчангаш ынчангаш ажылчыларының дугайында айтырыгның талазы-биле херекке (1918 ч. V. 2) шиитпекчилер боон турган, херекти чартык чыл кара-бажынга шиидери-биле кызыгаарлап каан ындыг партия кежигүннерин партиядан үндүрер дугайында айтырыгны хүн айтырынга кимнин тургузарын диледим...».

Моон алгаш коорге, В. И. Ленин социалистиг тургузуғнуң экономиктиг үндезини болур социалистиг ончуның камгалалынга ең улуг кичээнгейни салып чорааны биилингирдир. Оон ынай баштынчының үстүнде чагаазындан хүү ончузурек хоонге алыскаш, совет эргени болгаш моральды хажыдып үреп чоруур кижилерге эптеш чок чорукту коргүзүп турар-дыр.

Партияның болгаш оон органнарының коллективтег ажылдап үндүрген директиваларының, салдынган сорулганы чедип алырынче угланган ажылдың хевирлери болгаш аргалары партия организацияларының ажыл-чорудулгазының кичээнгейининң төвүнге докгаамал турар болгаш ону күүседири кайда-даа ажылдап турар коммунист бүрүзүнүң хүлээлгези болур.

Бистиң партиывыстың Төп Комитеди бүдүрүлге планнары докгаткан хуусада күүсеттингеп турарынче, ол күүсеттинерде баш удур көргеп тодаргайларын амыдырал-биле чурттап турар. Колхозта бүгү кижилер бо хүннерде ленинчи үүе чыла болгаш Совет Тывамың 25 чыл ойнга эки белектерлиг ужуражыр деп чаңгыс аай чүткүүлбиле ажылдап турар.

Ол черле биилингир. Чүге дээрге Ий суурда чурттап турар аңчы коллективиниң ажыл-амыдыралында болгаш угаан-медереллинде болган бүгүле чаартылгалар Ильичиниң ады-биле, торээн совет эрге-чагыргазы-биле шуут холбашкан. Ынчангаш төөгүлүг ол хүнгерге аддар болдурган социалистиг чарыштыг бистиң колхозта калбартып, ону күш-ажылдың ленинчи зөлчээ кылдыр саналп турар.

Колхозтуң экономиказын кодурериниге, кодээниң ажыл-ишчилериниң амыдыралының деңнелии бедидерииге тудуг бригадазы ажок коскү черии ээлеп турар. Совет эрге-чагырганың чылдарында колхозчу амыдыралдың эгезинден бээр, чөвүрээ чадырларга быдаргай чурттап чораан аңчыларның сууржуп, колхозчу амыдыралче шилчип эгелээвинден тура, сөөлгү чылдарга чедир тудугжуларның кылган чаагай ажылүүлезиниң түңнелдерин дораан санай тыртыптары берге. Колхозчу өг-бүле бүрүзүнүң чылыг, чырык, культурлуг бажыңче кожуп кирери, бүдүрүлгениң, культура-амыдыралдың тудугларын чоруудары колдуунда доозуган соонда безин колхозтуң тудуг бригадазының ажылы артель бүдүрүлгезиниң ең-не кол болгаш орулгалыг адырларының бирээзи боон артышаан турар.

1964 чылды сөөлгүредир тудугжулар санитар-кадыкшылгалыг школаны аңаа хамаарыжыр бүгү дериигези-биле кады тудуп тургузар деп даалга алган. Аныяк салгакчыларны өөредирер, кижизидерп, ленинчилер кылдыр өстүрери-биле ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери болур. Бир эвес социалистиг ончуның камгалалынга кичээнгейни кошкак салыр болза күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чеже-даа бедик, материалдыг чаагайжыдылгалар хөйдээ бүдүрүлүп турар болза политиктиг экономиниң ол категориязы чаасказан шиитпирлиг салдарны чедирип шыдавас.

Ынчангаш совет кижилериин бодунга даасказн ажыл-херекти коммунистиг ёзу-биле коорү шиитпирлиг ужур-дүзалыг чүүл болур.

Бистиң республиканың партия организациязы болгаш оон чер-черде организацияларының социалистиг ончуну камгалаарының база төтчеглээр чорукка улуг демисел чорударының талазы-биле ажылды сөөлгү чылдарда элээп күштелдирген. Материалдыг үнелиг чүүлдерии харыылап турар черлериниң ажылдакчыларынга ниитиниң бүүрелии шыпзыктырып шыдаар, хөйнүң ончу-хөрөнгизии бодунуу ышкаш коор ак сеткилдиг кижилерни шиилп ап турарын партия болгаш совет органнар кичээнгейге алган.

Ынчалза-даа чамдык партия комитеттери болгаш черчерде партия эге организацияларының улустуң ончузуи камгалаар талазы-биле ленинчи айтыышкынны кичээнгейге албайн, ниити чонның ончузунге халдаар, ону төтчеглээр ниитилеге удур кижилер-биле, чамдык таварылгаларда ындыг чоруүче хандыг бээр партия кежигүннериниң таарышпае, хоралыг чоруунга удур демиселди кошкак чорудуп турар.

Чижээ, Барыын-Хемчик районнуң болгаш чамдык өскеда районнарның партия организациялары улуг организакчы болгаш кижизидикчи ажылды чорудуп турарынаан аңгыда, социалистиг ончуну камгалаарының база хөй-ниитининң ончузун самчыгдаар, төтчеглээр чорукту чайладырының чугула айтырыгларын үе үеннең ниитилеге кичээнгейге албайн турганнар. Шак ол четпес түүлү чайладырынга областың партия организациязының түүкай айтыышкыны негеттинип турган таварылгалар бар болгай.

Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары чыл дургузунда 300 баш мыйыстыг бода малды, 200 чыгыы чыгыы малды болгаш барык 3000 баш шээр малды ажыл-агыйжы эвес чоруктуң болгаш төтчеглээшкинниң түңнелинде ышкынып каражадаан. Байдал ол хире нарын турда ажыл-агыйларның үдуртукчулары болгаш партия организациялары дувураазын кодурбээнмер, бүрүүлүг кижилерни тывар, чедирген каражаны бүрүүлүглаарга төлегир хемчег алдынмайн турган. Ол районнуң садыг организациязында самчыгдалдар кызырлыр хамаан чок, харын улам ковудеп турган. Ол бүгү чүүлдер партия организацияларын эвес, ажыл-агый организацияларын дувуреиип турган чорук партийжи негелдени болгаш хыналдаиы чедир үнелевестии херечизи болуп турган.

Социалистиг ончуну камгалалдыг болуруң харыылаар кижилернин харыысалга болгаш серемчи чогун ажыглап алгаш, Кызылга болгаш районнарга чоланчылап ажылдап турган Сискалдың даярзи 1967 чылдың июньдан 1968 чылдың февральга чедир үеиин иштинде 11 тонна тараяны болунга шиигээдип апкан турза-даа, ону туткан кижи чок болган. Ол кижи чүгле эрткен чылдың апрель айда 9 тонна цементини болунга шиигээдипкенин илереткенде, ынчаарда кээп оон тараа оорлааны ялереп келген.

Кызылдың эът комбинадында 40 мүң рубль түнүг эът материалдыг чүүлдерии харыылап турар кижилерниң кырында турар болгаш ол дугайдал бир-ле кижиниң азы болук кижилерниң үүлгедип турар херээ дээрзи шагда билдинген турган. Ынчалза-даа комбинаттың удуртулгазы болгаш партия организациязы буруулугларны тып илереткеш, оларга чогуур харыысалганы көргүзер, оон-биле хөйнуң ончузуи будаар кеминг чорукту баш удур болдурбастың хемчээн алыр хүдээлгезин күүсетпээнмер. Ынчангаш хөйнуң ончузуи самчыгдаар чорук комбинатка ур үргүлчүлеп турган.

Республиканың улусчу контроль комитеди чоокта № 62 кежүп чоруур механизастаттынган колонкада тудуг материалдарын болгаш акшамөнгүнүг кайы хамаан чок төтчеглеп чарыгдаар, буденнаар чорукту барын илереткен. Шак ол ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи чорук Эрзин болгаш Тес-Хем районнарның төптеринге ол черлерде партия болгаш совет органнарның удуртукчуларының каралыга көзүлдүр болуп турган. Дыка үр үеиин иштинде ындыг төтчеглекчи чорукка удур хемчег алдынмайн турган.

Социалистиг ончуну төтчеглеп турарын оваарып көрбес чорук партия организацияларының ажыл-чорудулгазында безин сиңниге берген тургулаар таварылгалар бар. Күүсеиеиің хөрөнгизи болур көпеек бүрүзүн каминаар деп, чамдык коммунистерниң, харын-даа удуртукчу ажылдакчыларының сөс кырында куруг кыйгырыглары, кандыг-даа түңнелди бербес. Күүсеиеиің ончу-хөрөнгизии самчыгдап турарларның аразынче коммунистер безин кире бергеи түрар таварыдгалар хөй эвес-даа болза бар, ындыг коммунистерге партия талазы-биле шыдгыы хемчег хүлээтпейн, херекти чиик коруп турар партия организациялары база бар.

Эрзин районда «Чаа орук» колхозтуң хойжузу чораан Чыкай дээрзи колхозтуң 41 хоюн «чидиринкен», оларның дөртүн саткылапкан, боду байлар ышкаш, арагалап чоруп турар дээрзи шагда биилингир турган. Ынчалза-даа партия организациязы кандыг-даа хемчег албаан. Чыкай 1968 чылдың июнь айда колхозтуң мал ачызынге дээрбечилер ышкаш хаадап, баштаар черниң кежигүннерин дорамчылап тургаш, хоргудалга киргиже чедир-ле партияның хүраалешинге санадып чораан.

Кызыл хоорайда № 12 автобаазада партия организациязының бюрозу партбюро кежигүну, эш-хуунун судунун даргазы турган Кузьмин дээрзи эрткен чылдың апрель айда баазаның девискээринге турган машинадан беш шоодай тараа оорлапканын билир турган. Уставтың негелдезин ёзугаар ол оор херек кылган коммунистке аар хемчегни онаар удурлуг турган. Ынчалза-даа партбюро Кузьминни оон хереэнге кимр биживишаан, доңгудар деп доктаатkан. Ол кижи хөй-даа, эвээшдээ дийин, хөйнүң, күүсеиеиің ончузуи оорлаан-дыр. Хереқти ынчаар кыдыра, чиик коорү коммунистиг моральга дүүжүр бе? Ол «коммунист» моон соңгаар хөй-ниитининң ончузунуң камгалалынга туржуп шыдаар бе? Партбюро болгаш оон секретары эш Турганович ындыг шын эвес шиитпирни хүлээп ап, партийжи эвес массаның мурнунга партбюроның родюн кудулаклып турган. Партияның Кызыл хоорай комитеди үстүнде ады үнген чиижең, үүрмек оорну партиядан үндүрер дугайында шын шиитпирни хүлээп алган.

Бистиң партиывыс коммунизм дээш демиселге совет тургузарының программазын ажылдап кылбышаан, коллективтиг хүлээп алган шиитпирнии, планның күүселдезин үргүлчү хынап турары тиилелгеин чедип алырынга аргежок чүүлдүр болур социалистиг ончуну камгалалынга ең улуг кичээнгейни салып чорааны биилингирдир. Оон ынай баштынчының үстүнде чагаазындан хүү ончузурек хоонге алыскаш, совет эргени болгаш моральды хажыдып үреп чоруур кижилерге эптеш чок чорукту коргүзүп турар-дыр.

Партияның болгаш оон органнарының коллективтег ажылдап үндүрген директиваларының, салдынган сорулганы чедип алырынче угланган ажылдың хевирлери болгаш аргалары партия организацияларының ажыл-чорудулгазының кичээнгейининң төвүнге докгаамал турар болгаш ону күүседири кайда-даа ажылдап турар коммунист бүрүзүнүң хүлээлгези болур.

Бистиң партиывыстың Төп Комитеди бүдүрүлге планнары докгаткан хуусада күүсеттингеп турарынче, ол күүсеттинерде баш удур көргеп тодаргайларын амыдырал-биле чурттап турар. Колхозта бүгү кижилер бо хүннерде ленинчи үүе чыла болгаш Совет Тывамың 25 чыл ойнга эки белектерлиг ужуражыр деп чаңгыс аай чүткүүлбиле ажылдап турар.

Ол черле биилингир. Чүге дээрге Ий суурда чурттап турар аңчы коллективиниң ажыл-амыдыралында болгаш угаан-медереллинде болган бүгүле чаартылгалар Ильичиниң ады-биле, торээн совет эрге-чагыргазы-биле шуут холбашкан. Ынчангаш төөгүлүг ол хүнгерге аддар болдурган социалистиг чарыштыг бистиң колхозта калбартып, ону күш-ажылдың ленинчи зөлчээ кылдыр саналп турар.

Колхозтуң экономиказын кодурериниге, кодээниң ажыл-ишчилериниң амыдыралының деңнелии бедидерииге тудуг бригадазы ажок коскү черии ээлеп турар. Совет эрге-чагырганың чылдарында колхозчу амыдыралдың эгезинден бээр, чөвүрээ чадырларга быдаргай чурттап чораан аңчыларның сууржуп, колхозчу амыдыралче шилчип эгелээвинден тура, сөөлгү чылдарга чедир тудугжуларның кылган чаагай ажылүүлезиниң түңнелдерин дораан санай тыртыптары берге. Колхозчу өг-бүле бүрүзүнүң чылыг, чырык, культурлуг бажыңче кожуп кирери, бүдүрүлгениң, культура-амыдыралдың тудугларын чоруудары колдуунда доозуган соонда безин колхозтуң тудуг бригадазының ажылы артель бүдүрүлгезиниң ең-не кол болгаш орулгалыг адырларының бирээзи боон артышаан турар.

1964 чылды сөөлгүредир тудугжулар санитар-кадыкшылгалыг школаны аңаа хамаарыжыр бүгү дериигези-биле кады тудуп тургузар деп даалга алган. Аныяк салгакчыларны өөредирер, кижизидерп, ленинчилер кылдыр өстүрери-биле ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери болур. Бир эвес социалистиг ончуну камгалаарының кичээнгейге албайн турганнар. Шак ол четпес түүлү чайладырынга областың партия организациязының түүкай айтыышкыны негеттинип турган таварылгалар бар болгай.

Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары чыл дургузунда 300 баш мыйыстыг бода малды, 200 чыгыы чыгыы малды болгаш барык 3000 баш шээр малды ажыл-агыйжы эвес чоруктуң болгаш төтчеглээшкинниң түңнелинде ышкынып каражадаан. Байдал ол хире нарын турда ажыл-агыйларның үдуртукчулары болгаш партия организацияларының дувураазын кодурбээнмер, бүрүүлүг кижилерни тывар, чедирген каражаны бүрүүлүглаарга төлегир хемчег алдынмайн турган. Ол районнуң садыг организациязында самчыгдалдар кызырлыр хамаан чок, харын улам ковудеп турган. Ол бүгү чүүлдер партия организацияларын эвес, ажыл-агый организацияларын дувуреиип турган чорук партийжи негелдени болгаш хыналдаиы чедир үнелевестии херечизи болуп турган.

Социалистиг ончуну камгалалдыг болуруң харыылаар кижилернин харыысалга болгаш серемчи чогун ажыглап алгаш, Кызылга болгаш районнарга чоланчылап ажылдап турган Сискалдың даярзи 1967 чылдың июньдан 1968 чылдың февральга чедир үеиин иштинде 11 тонна тараяны болунга шиигээдип апкан турза-даа, ону туткан кижи чок болган. Ол кижи чүгле эрткен чылдың апрель айда 9 тонна цементини болунга шиигээдипкенин илереткенде, ынчаарда кээп оон тараа оорлааны ялереп келген.

Кызылдың эът комбинадында 40 мүң рубль түнүг эът материалдыг чүүлдерии харыылап турар кижилерниң кырында турар болгаш ол дугайдал бир-ле кижиниң азы болук кижилерниң үүлгедип турар херээ дээрзи шагда билдинген турган. Ынчалза-даа комбинаттың удуртулгазы болгаш партия организациязы буруулугларны тып илереткеш, оларга чогуур харыысалганы көргүзер, оон-биле хөйнуң ончузуи будаар кеминг чорукту баш удур болдурбастың хемчээн алыр хүдээлгезин күүсетпээнмер. Ынчангаш хөйнуң ончузуи самчыгдаар чорук комбинатка ур үргүлчүлеп турган.

Республиканың улусчу контроль комитеди чоокта № 62 кежүп чоруур механизастаттынган колонкада тудуг материалдарын болгаш акшамөнгүнүг кайы хамаан чок төтчеглеп чарыгдаар, буденнаар чорукту барын илереткен. Шак ол ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи чорук Эрзин болгаш Тес-Хем районнарның төптеринге ол черлерде партия болгаш совет органнарның удуртукчуларының каралыга көзүлдүр болуп турган. Дыка үр үеиин иштинде ындыг төтчеглекчи чорукка удур хемчег алдынмайн турган.

Социалистиг ончуну төтчеглеп турарын оваарып көрбес чорук партия организацияларының ажыл-чорудулгазында безин сиңниге берген тургулаар таварылгалар бар. Күүсеиеиің хөрөнгизи болур көпеек бүрүзүн каминаар деп, чамдык коммунистерниң, харын-даа удуртукчу ажылдакчыларының сөс кырында куруг кыйгырыглары, кандыг-даа түңнелди бербес. Күүсеиеиің ончу-хөрөнгизии самчыгдап турарларның аразынче коммунистер безин кире бергеи түрар таварыдгалар хөй эвес-даа болза бар, ындыг коммунистерге партия талазы-биле шыдгыы хемчег хүлээтпейн, херекти чиик коруп турар партия организациялары база бар.

Эрзин районда «Чаа орук» колхозтуң хойжузу чораан Чыкай дээрзи колхозтуң 41 хоюн «чидиринкен», оларның дөртүн саткылапкан, боду байлар ышкаш, арагалап чоруп турар дээрзи шагда биилингир турган. Ынчалза-даа партия организациязы кандыг-даа хемчег албаан. Чыкай 1968 чылдың июнь айда колхозтуң мал ачызынге дээрбечилер ышкаш хаадап, баштаар черниң кежигүннерин дорамчылап тургаш, хоргудалга киргиже чедир-ле партияның хүраалешинге санадып чораан.

Кызыл хоорайда № 12 автобаазада партия организациязының бюрозу партбюро кежигүну, эш-хуунун судунун даргазы турган Кузьмин дээрзи эрткен чылдың апрель айда баазаның девискээринге турган машинадан беш шоодай тараа оорлапканын билир турган. Уставтың негелдезин ёзугаар ол оор херек кылган коммунистке аар хемчегни онаар удурлуг турган. Ынчалза-даа партбюро Кузьминни оон хереэнге кимр биживишаан, доңгудар деп доктаатkан. Ол кижи хөй-даа, эвээшдээ дийин, хөйнүң, күүсеиеиің ончузуи оорлаан-дыр. Хереқти ынчаар кыдыра, чиик коорү коммунистиг моральга дүүжүр бе? Ол «коммунист» моон соңгаар хөй-ниитининң ончузунуң камгалалынга туржуп шыдаар бе? Партбюро болгаш оон секретары эш Турганович ындыг шын эвес шиитпирни хүлээп ап, партийжи эвес массаның мурнунга партбюроның родюн кудулаклып турган. Партияның Кызыл хоорай комитеди үстүнде ады үнген чиижең, үүрмек оорну партиядан үндүрер дугайында шын шиитпирни хүлээп алган.

Бистиң партиывыс коммунизм дээш демиселге совет тургузарының программазын ажылдап кылбышаан, коллективтиг хүлээп алган шиитпирнии, планның күүселдезин үргүлчү хынап турары тиилелгеин чедип алырынга аргежок чүүлдүр болур социалистиг ончуну камгалалынга ең улуг кичээнгейни салып чорааны биилингирдир. Оон ынай баштынчының үстүнде чагаазындан хүү ончузурек хоонге алыскаш, совет эргени болгаш моральды хажыдып үреп чоруур кижилерге эптеш чок чорукту коргүзүп турар-дыр.

Партияның болгаш оон органнарының коллективтег ажылдап үндүрген директиваларының, салдынган сорулганы чедип алырынче угланган ажылдың хевирлери болгаш аргалары партия организацияларының ажыл-чорудулгазының кичээнгейининң төвүнге докгаамал турар болгаш ону күүседири кайда-даа ажылдап турар коммунист бүрүзүнүң хүлээлгези болур.

Бистиң партиывыстың Төп Комитеди бүдүрүлге планнары докгаткан хуусада күүсеттингеп турарынче, ол күүсеттинерде баш удур көргеп тодаргайларын амыдырал-биле чурттап турар. Колхозта бүгү кижилер бо хүннерде ленинчи үүе чыла болгаш Совет Тывамың 25 чыл ойнга эки белектерлиг ужуражыр деп чаңгыс аай чүткүүлбиле ажылдап турар.

Ол черле биилингир. Чүге дээрге Ий суурда чурттап турар аңчы коллективиниң ажыл-амыдыралында болгаш угаан-медереллинде болган бүгүле чаартылгалар Ильичиниң ады-биле, торээн совет эрге-чагыргазы-биле шуут холбашкан. Ынчангаш төөгүлүг ол хүнгерге аддар болдурган социалистиг чарыштыг бистиң колхозта калбартып, ону күш-ажылдың ленинчи зөлчээ кылдыр саналп турар.

Колхозтуң экономиказын кодурериниге, кодээниң ажыл-ишчилериниң амыдыралының деңнелии бедидерииге тудуг бригадазы ажок коскү черии ээлеп турар. Совет эрге-чагырганың чылдарында колхозчу амыдыралдың эгезинден бээр, чөвүрээ чадырларга быдаргай чурттап чораан аңчыларның сууржуп, колхозчу амыдыралче шилчип эгелээвинден тура, сөөлгү чылдарга чедир тудугжуларның кылган чаагай ажылүүлезиниң түңнелдерин дораан санай тыртыптары берге. Колхозчу өг-бүле бүрүзүнүң чылыг, чырык, культурлуг бажыңче кожуп кирери, бүдүрүлгениң, культура-амыдыралдың тудугларын чоруудары колдуунда доозуган соонда безин колхозтуң тудуг бригадазының ажылы артель бүдүрүлгезиниң ең-не кол болгаш орулгалыг адырларының бирээзи боон артышаан турар.

1964 чылды сөөлгүредир тудугжулар санитар-кадыкшылгалыг школаны аңаа хамаарыжыр бүгү дериигези-биле кады тудуп тургузар деп даалга алган. Аныяк салгакчыларны өөредирер, кижизидерп, ленинчилер кылдыр өстүрери-биле ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери болур. Бир эвес социалистиг ончуну камгалаарының кичээнгейге албайн турганнар. Шак ол четпес түүлү чайладырынга областың партия организациязының түүкай айтыышкыны негеттинип турган таварылгалар бар болгай.

Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары чыл дургузунда 300 баш мыйыстыг бода малды, 200 чыгыы чыгыы малды болгаш барык 3000 баш шээр малды ажыл-агыйжы эвес чоруктуң болгаш төтчеглээшкинниң түңнелинде ышкынып каражадаан. Байдал ол хире нарын турда ажыл-агыйларның үдуртукчулары болгаш партия организацияларының дувураазын кодурбээнмер, бүрүүлүг кижилерни тывар, чедирген каражаны бүрүүлүглаарга төлегир хемчег алдынмайн турган. Ол районнуң садыг организациязында самчыгдалдар кызырлыр хамаан чок, харын улам ковудеп турган. Ол бүгү чүүлдер партия организацияларын эвес, ажыл-агый организацияларын дувуреиип турган чорук партийжи негелдени болгаш хыналдаиы чедир үнелевестии херечизи болуп турган.

Социалистиг ончуну камгалалдыг болуруң харыылаар кижилернин харыысалга болгаш серемчи чогун ажыглап алгаш, Кызылга болгаш районнарга чоланчылап ажылдап турган Сискалдың даярзи 1967 чылдың июньдан 1968 чылдың февральга чедир үеиин иштинде 11 тонна тараяны болунга шиигээдип апкан турза-даа, ону туткан кижи чок болган. Ол кижи чүгле эрткен чылдың апрель айда 9 тонна цементини болунга шиигээдипкенин илереткенде, ынчаарда кээп оон тараа оорлааны ялереп келген.

Кызылдың эът комбинадында 40 мүң рубль түнүг эът материалдыг чүүлдерии харыылап турар кижилерниң кырында турар болгаш ол дугайдал бир-ле кижиниң азы болук кижилерниң үүлгедип турар херээ дээрзи шагда билдинген турган. Ынчалза-даа комбинаттың удуртулгазы болгаш партия организациязы буруулугларны тып илереткеш, оларга чогуур харыысалганы көргүзер, оон-биле хөйнуң ончузуи будаар кеминг чорукту баш удур болдурбастың хемчээн алыр хүдээлгезин күүсетпээнмер. Ынчангаш хөйнуң ончузуи самчыгдаар чорук комбинатка ур үргүлчүлеп турган.

Республиканың улусчу контроль комитеди чоокта № 62 кежүп чоруур механизастаттынган колонкада тудуг материалдарын болгаш акшамөнгүнүг кайы хамаан чок төтчеглеп чарыгдаар, буденнаар чорукту барын илереткен. Шак ол ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи чорук Эрзин болгаш Тес-Хем районнарның төптеринге ол черлерде партия болгаш совет органнарның удуртукчуларының каралыга көзүлдүр болуп турган. Дыка үр үеиин иштинде ындыг төтчеглекчи чорукка удур хемчег алдынмайн турган.

Социалистиг ончуну төтчеглеп турарын оваарып көрбес чорук партия организацияларының ажыл-чорудулгазында безин сиңниге берген тургулаар таварылгалар бар. Күүсеиеиің хөрөнгизи болур көпеек бүрүзүн каминаар деп, чамдык коммунистерниң, харын-даа удуртукчу ажылдакчыларының сөс кырында куруг кыйгырыглары, кандыг-даа түңнелди бербес. Күүсеиеиің ончу-хөрөнгизии самчыгдап турарларның аразынче коммунистер безин кире бергеи түрар таварыдгалар хөй эвес-даа болза бар, ындыг коммунистерге партия талазы-биле шыдгыы хемчег хүлээтпейн, херекти чиик коруп турар партия организациялары база бар.

Эрзин районда «Чаа орук» колхозтуң хойжузу чораан Чыкай дээрзи колхозтуң 41 хоюн «чидиринкен», оларның дөртүн саткылапкан, боду байлар ышкаш, арагалап чоруп турар дээрзи шагда биилингир турган. Ынчалза-даа партия организациязы кандыг-даа хемчег албаан. Чыкай 1968 чылдың июнь айда колхозтуң мал ачызынге дээрбечилер ышкаш хаадап, баштаар черниң кежигүннерин дорамчылап тургаш, хоргудалга киргиже чедир-ле партияның хүраалешинге санадып чораан.

Кызыл хоорайда № 12 автобаазада партия организациязының бюрозу партбюро кежигүну, эш-хуунун судунун даргазы турган Кузьмин дээрзи эрткен чылдың апрель айда баазаның девискээринге турган машинадан беш шоодай тараа оорлапканын билир турган. Уставтың негелдезин ёзугаар ол оор херек кылган коммунистке аар хемчегни онаар удурлуг турган. Ынчалза-даа партбюро Кузьминни оон хереэнге кимр биживишаан, доңгудар деп доктаатkан. Ол кижи хөй-даа, эвээшдээ дийин, хөйнүң, күүсеиеиің ончузуи оорлаан-дыр. Хереқти ынчаар кыдыра, чиик коорү коммунистиг моральга дүүжүр бе? Ол «коммунист» моон соңгаар хөй-ниитининң ончузунуң камгалалынга туржуп шыдаар бе? Партбюро болгаш оон секретары эш Турганович ындыг шын эвес шиитпирни хүлээп ап, партийжи эвес массаның мурнунга партбюроның родюн кудулаклып турган. Партияның Кызыл хоорай комитеди үстүнде ады үнген чиижең, үүрмек оорну партиядан үндүрер дугайында шын шиитпирни хүлээп алган.

Мурнакчы ажылчын

Бо чурукта Кызылдың алгы заводунуң мурнакчы ажылчыны Савелий Васильевич Безнутров ол бүдүрүлгеде чээрби ажыг чылдарда үзүктел чок ажылдап келген. Ол үр үеде кызымак ажылдаан, идиктер аймаа кылырының талазы-биле бедик мергежилдиг мастерлеркиң бирээзи апарган.

В. РАЧКОВСКИННИҢ фотозу.

Коммунистерниң чыыжы

СЭКП-ниң Кызыл хооркому чоокта чаа аныяк коммунистерниң болгаш СЭКП кежигүнүнге кандидаттарның хуралын эртиргеи. СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары Н. Т. Киселёв хурадды ажыткаш, совет эртем-техниканың база бир кайгамчыктыг чедишкини — «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң ужудушкунуун тудушкан байдалга үргүлчүлээнин магадап чугаалаан. Төрээн чурттун, Коммунистиг партияның шынчы, эрес-дидим оолдары, коммунистер В. Шаталов, Б. Волынов, А. Елисеев, Е. Хрунов оларның космос делгемин шинчилээриниң шылгалдазын эртип, корабльдерни башкарарын, чоокшулаштырарын, тудуштурарын боттандырганы база космонавтарның бир корабльден өске корабльче шилчээнин бүгү совет кижилерни кайгаткан.

СЭКП Кызыл хооркомунуң оргкилдизинин эрелекчизи А. Пахомова «СЭКП Уставы болгаш партия кежигүннериниң база кандидаттарның эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң дугайында» илеткелди кылган.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүну болуру алдар болгаш хүндүлел. Эң-не мурнакчы, хөй-ниитичи, төлептиг кижилерни партияга хүлээп алыр. СЭКП Уставының бирги кезээ кымны партия кежигүну дээрил деп тайыбырлал-биле эгелээри таварылга эвес. Илеткелчи партияның Уставын болгаш Программазын шынгыы сагып, бүдүрүлгеге, хөй-ниити хүлээлгезинге, боттарының хууда амыдыралынга, ажыл-херээнге өскелерге үлегер-чижээн коргүзүп турар аныяк коммунистерниң адын адап демдеглээн. Ынчалза-даа коммунистиң бедик адын бужартадыр, партияның корум-чурумун хажыдар ийи, чаңгыс төлеп чок кижилерни база шүгүмчүлээн.

Хураага 1929 чылдан бээр партия кежигүну чогаалчы С. А. Сарыг-оол, хоочун коммунист К. Е. Кошкаров база аныяк коммунистер «Кызыл тулгуның» түдүг эргелелиниге чашчы А. Донгак. Кызылдың № 1 школазының башкызы эш Форанова, телевидение диктору С. Кондинкин болгаш өскелерлээ санал берген.

Дөртеи чыл партия стажтыг чогаалчы Степан Агбаанович Сарыг-оолдуң чугаазын коммунистер улуг сонуургал-биле тыңнаан.

— Коммунист кижи кезээде өөренир, катап, катап өөренир болгаш болунуң политбилиин докгаамал бедидер, масса чонбизе сырый харылзаалыг болур хүлээлгелиг — деп, Степан Агбаанович аныяк коммунистерге чагып чугаалаан.

Хураа соонда партияның чингиве кежигүнүнге болгаш партия кежигүнүнүң кандидазынга киргеи кижилерге билетгерии, кандидат карточкаларын байырлалдыг байдалга тывыскан.

Г. МОНГУШ.

Бистиң улуг баштынчывыс

Бистиң улуг баштынчывыс болгаш башкывыс В. И. Ленинниң торуттунгеи хүнүнден бээр чүс чыл болуруун бүгү чүрт-биле кады төлептиг үткүүр дээш Тожунуң «Май 1» колхозунуң ажыл-ишчилери кызымаккай ажылдап, соруктур делгем амыдырал-биле чурттап турар. Колхозта бүгү кижилер бо хүннерде ленинчи чүс чыла болгаш Совет Тывамың 25 чыл ойнга эки белектерлиг ужуражыр деп чаңгыс аай чүткүүлбиле ажылдап турар.

Ол черле биилингир. Чүге дээрге Ий суурда чурттап турар аңчы коллективиниң ажыл-амыдыралында болгаш угаан-медереллинде болган бүгүле чаартылгалар Ильичиниң ады-биле, торээн совет эрге-чагыргазы-биле шуут холбашкан. Ынчангаш төөгүлүг ол хүнгерге аддар болдурган социалистиг чарыштыг бистиң колхозта калбартып, ону күш-ажылдың ленинчи зөлчээ кылдыр саналп турар.

Колхозтуң экономиказын кодурериниге, кодээниң ажыл-ишчилериниң амыдыралының деңнелии бедидерииге тудуг бригадазы ажок коскү черии ээлеп турар. Совет эрге-чагырганың чылдарында колхозчу амыдыралдың эгезинден бээр, чөвүрээ чадырларга быдаргай чурттап чораан аңчыларның сууржуп, колхозчу амыдыралче шилчип эгелээвинден тура, сөөлгү чылдарга чедир тудугжуларның кылган чаагай ажылүүлезиниң түңнелдерин дораан санай тыртыптары берге. Колхозчу өг-бүле бүрүзүнүң чылыг, чырык, культурлуг бажыңче кожуп кирери, бүдүрүлгениң, культура-амыдыралдың тудугларын чоруудары колдуунда доозуган соонда безин колхозтуң тудуг бригадазының ажылы артель бүдүрүлгезиниң ең-не кол болгаш орулгалыг адырларының бирээзи боон артышаан турар.

1964 чылды сөөлгүредир тудугжулар санитар-кадыкшылгалыг школаны аңаа хамаарыжыр бүгү дериигези-биле кады тудуп тургузар деп даалга алган. Аныяк салгакчыларны өөредирер, кижизидерп, ленинчилер кылдыр өстүрери-биле ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери болур. Бир эвес социалистиг ончуну камгалаарының кичээнгейге албайн турганнар. Шак ол четпес түүлү чайладырынга областың партия организациязының түүкай айтыышкыны негеттинип турган таварылгалар бар болгай.

Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары чыл дургузунда 300 баш мыйыстыг бода малды, 200 чыгыы чыгыы малды болгаш барык 3000 баш шээр малды ажыл-агыйжы эвес чоруктуң болгаш төтчеглээшкинниң түңнелинде ышкынып каражадаан. Байдал ол хире нарын турда ажыл-агыйларның үдуртукчулары болгаш партия организацияларының дувураазын кодурбээнмер, бүрүүлүг кижилерни тывар, чедирген каражаны бүрүүлүглаарга төлегир хемчег алдынмайн турган. Ол районнуң садыг организациязында самчыгдалдар кызырлыр хамаан чок, харын улам ковудеп турган. Ол бүгү чүүлдер партия организацияларын эвес, ажыл-агый организацияларын дувуреиип турган чорук партийжи негелдени болгаш хыналдаиы чедир үнелевестии херечизи болуп турган.

Социалистиг ончуну камгалалдыг болуруң харыылаар кижилернин харыысалга болгаш серемчи чогун ажыглап алгаш, Кызылга болгаш районнарга чоланчылап ажылдап турган Сискалдың даярзи 1967 чылдың июньдан 1968 чылдың февральга чедир үеиин иштинде 11 тонна тараяны болунга шиигээдип апкан турза-даа, ону туткан кижи чок болган. Ол кижи чүгле эрткен чылдың апрель айда 9 тонна цементини болунга шиигээдипкенин илереткенде, ынчаарда кээп оон тараа оорлааны ялереп келген.

Кызылдың эът комбинадында 40 мүң рубль түнүг эът материалдыг чүүлдерии харыылап турар кижилерниң кырында турар болгаш ол дугайдал бир-ле кижиниң азы болук кижилерниң үүлгедип турар херээ дээрзи шагда билдинген турган. Ынчалза-даа комбинаттың удуртулгазы болгаш партия организациязы буруулугларны тып илереткеш, оларга чогуур харыысалганы көргүзер, оон-биле хөйнуң ончузуи будаар кеминг чорукту баш удур болдурбастың хемчээн алыр хүдээлгезин күүсетпээнмер. Ынчангаш хөйнуң ончузуи самчыгдаар чорук комбинатка ур үргүлчүлеп турган.

Республиканың улусчу контроль комитеди чоокта № 62 кежүп чоруур механизастаттынган колонкада тудуг материалдарын болгаш акшамөнгүнүг кайы хамаан чок төтчеглеп чарыгдаар, буденнаар чорукту барын илереткен. Шак ол ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи чорук Эрзин болгаш Тес-Хем районнарның төптеринге ол черлерде партия болгаш совет органнарның удуртукчуларының каралыга көзүлдүр болуп турган. Дыка үр үеиин иштинде ындыг төтчеглекчи чорукка удур хемчег алдынмайн турган.

Социалистиг ончуну төтчеглеп турарын оваарып көрбес чорук партия организацияларының ажыл-чорудулгазында безин сиңниге берген тургулаар таварыл

Академик
А. А. Благонравов:

делегей эртеминге салыышкын

Космоска шенелделерге база бир чугула чүүл немешкен деп, ССРЭ-ниң Эртеминер академиязының Космос делгемин шинчилээр талазы-биле комиссиязының даргазы академик А. А. Благонравов медегдээн. СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга оң демдеглээнзи: делегейде баштайгы орбита станциязын тургусчан чорук космоска шинчилелдерни хегжүдериңге аажок үвүг аргаларны ажыдып турар.

Космоска «ушуражырыының» айтырыын совет болгаш бүгү-ле дашты эртемденнер шагдан бээр ажылдап келген. Оң сорулгаже базым бүрүзүнде чеокшулап кел чораан бис: космонавтарның болуп үжудуушкуну, орбитага башкартырын шыдаар арганыг «Полёт-1» болгаш «Полёт-2» космос аппараттары, адактың сөөлүнде «космос» деп ыяыыал спутниктериң автоматтыг тудуштуруглгазы. Георгий Береговойнуң үжудуушкуну орбитага чеокшулажырының болгаш таарыштыр башкарарының техниказын улам сайзырадыр арганы берген. «Космоска ушуражыышкынның» төөгүде оң-не баштай болганы бе! Эртемденнериң, инженерлериң болгаш ажыл-чынарның нүшенишкинниг күш-амылы чедиишкинни берген. Совет эртемиң сайзыраңгайы, бистиң космонавтарывыстың мергежилдии чайынандыр бадыткаттынган.

Космостуң айтырыглары эртемиң зң янзы-бүрү адырларының түскай эртемниглерин —астрономнарны, физиктерни, биологтарны дүвүредип турар. Оларның кижи бүрүзү үр хуусаада орбитага туруп болур лабораторияны космосма тургузуп алырын күзеп чоруур. Ындыг лабораторияны тургузарының зң-не таарымчалыг аргазы болза, ону космоска шуут эптеп тургузары болур. Бо сорулганы бистиң күүседип шыдаарывысты чаа совет шенелде иоргүскен.

Дараазында космонавтар космос лабораторияларыңга бүзүрелдиг ажылдаарлар. Эртем амылынга негеттинер таарымчалыг бүгү-ле байдалдарны оларга бүрүн хандырып бээр. Эргежок негеттинер бүгү чүүлдерни — агаар, чем, орбитага маневрлаарыңга херектиг кывар чүүлдү Черден чедирип бээр болур. Орбита станциязынче чоруур болгаш Черже ээп келир арганы түскай эртемниглер алыр. Космосче ындыг «командировкаларның» хереченлери болган турарывыс үе ырак эвес.

Космос корабльдериниң тудушканы — совет эртемденнериң делегей эртеминге улуг салыышкыны деп, академик А. А. Благонравов түүнелиинде чугаалаан.

КОСМОСТУҢ МААДЫРЛАРЫ ЧУГААЛАП ТУР

„Союз-4-түң" хонган черинге ужуражыышкын

Ужудуушкун соонда биче ыыштанып алган, космонавтар Владимир Шаталов, Алексей Елисеев болган Евгений Хрунов олар чанчыл ёзугаар журналистер-биле ужурашкан. Корреспондентилеринин айтырыглары кайгамчык хей болган. Ындыг болбас аргазы чок. Бо дээрге Чер чоогунуң орбитазынга эптээн делегейде баштайгы шенелде станциязының космонавтары болгай.

СЭТА-ның корреспондентизи бирги айтырыгны Владимир Шаталовка салган.

—Корабльдиң «ажын ажытынып» келирге болгаш Байконурга Силерни ужудуушкунче үдээн өнүктериперни-космонавтарны көргеш, сагыш-сеткилиңер кайы хире хайныкты?

— Ол болза хенертен болган ужуражыышкын эвес болгай. Оларны кат хонук маңап чораан мен. «Союз-5» орбитаже үнүштериниң үезинде база оларның үнүн дыңнаан мен. Ынчалзажок «ажык сокпай бергенин» дыңнап каан, чугаалап четтинмес өөрүшкүм хайныгып келген. Ужуражыышкынның бичии-де мурнуу чарыында «Кирип моорлаңдар!» деп плакатты безин далап-биле бижий клапкан мен.

— Черден өнүктериңер чүнү экеп бердилер?

— Солуннарны, төрелдерден, ужудуушкунче бисти чорутаан старт командазынган чугааларны. Биргөөр чугаалырга, номчуп танывзары ужудулга онаалгазы-биле көрдүмээн хей санныг корреспонденцияларны экелген.

Алексей Елисеевке айтыры:

— Ажык космосче корабльден үнгенинин соонда баштайгы бодалдарыңарның дугайын чугаалап көрүңер.

— Мырыңай каранғы дээр. Ден кезиин булуттар шыва алган хүрең өнүүг чер. Ындыг турда космос корабльдери оңза тодаргай көстүр-дүр. Олар Черге турганыңдан ораанчок чараш апаар болду. Оларны стендилерге-даа, заводтуң цехтеринге-даа көрген болгай мен. Космос станциязының ак өңүүге карак шуут-ла чылчырыктап келир-дир. Оны гермошлеминиң күштүг чырык фильтралары-биле безин өскертип шыдавас болду. Байгамчык улуг Черниң болгаш ужу-кыдыы чок космостуң фоназынга безин бистиң станциявыс кижи көрүп ханмас чараш апарган чоруп турду.

— Ажык космосче үнген эштериниң кеттинип алырынга Борис Волыновтуң канчаар дузалажып турганын телевизордан көрген бис. Ынчаарга олар «Союз-4-ке» хевин канчап үштүп алганнарыл?

— Программа ёзугаар. Хевин үштүп алырда оларга дузалашкан мен. Орбита өрээлиэлээн делгем, ынчалзажок янзы-бүрү талааларындан шидип тургаш кедирген хепти үштүрү ындыг-ле белен эвес болган.

«Союз-5» экипажының кежигүннери командири Борис Волынов-биле сөөлгү удаа кажан чугаалашкан ирги деп, журналистер сонуургаан.

— Тормозтуң хөделдирикчи установказын ажылдатканының соонда оон-биле харылзашкан бис. Аас-кежиктиг удуудушкунну аңаа күзээн бис. «Силерге эки хонуушкунну күзей-дир мен. Черге барып ужурашкыже чедир байырлыг!» деп, Борис биске чугаалаан — деп, Евгений Хрунов чугаалаан.

—«Союз-5-ке» ужуражыышкынны канчаар демдеглединер?

— Шилчип киргенинин соонда дораан-на «дой» кылган бис. Инек-караанын ханызын чоогланган бис.

— Тудуштурулга үезинде кижиге кандыг болур чүвениг, Владимир Александрович? Ол дээрге хол-биле башкарган баштайгы тудуштурулга-ла болгай але.

— Сагыжывыс өөрүшкү ханган турган. Машинаның мээн чагыргамда бүрүн киргеи турганы менээ оңза өөрүнчүг болган. Мындыг дыңнангыр аппаратты кажан-даа башкарып чорбаан мен.

— Космос станциязын башкарары оон-даа берге ийнеп?

— Ындыг эвес-тир. Чангыс кораблъ-биле бир домей, орбита станциязы база мээн бүгү командылаашкыныммы ылап күүсеңип чораан.

—Ужудуушкуниуң кайы үези Силерге эң-не сеткил өөрүнчүг болду? — деп, Алексей Елисеевтен айтырывыс.

— «Союз-4» корабльди иллюминатордан көрүп каан, оңза өөрээн мен.

— «Союз-5-ти» иллюминатордан көрүп, каан мен база аажок» өөрээн мең—деп, Владимир Шаталов немей каапты. —Ынчалзажок кораблъдер түтүү берген-дир дээрзин приборлар көргүзүттерге сеткилдиң өөрүшкүзү мырынай оңза хайныгар болду.

— Космодромга старт мурнуза «Союз-5» космос кораблиниче кире бергеш, өөрүп турганымны канчаар ону — деп, Евгений Хрунов чугаалады.

Орбитаның космос станциязынга ажылдын байдалдарын журналистер сонуургады.

— Байдал дээрге кайгамчык таарымчалыг деп шуут чугаалап болур бис. Орбита өрээлинге бот-бодувуска шаптыктавайн ажылдаарынга-даа, ыыштанырынга-даа эптиг болган. Чангыс сөс-биле чугаалаарга, Чер чоогунуң орбитазынга эртем шинчилелдерни чорударынга тергиин аки байдалдар иштинде тургустунган кайгамчык-ла аки кораблъ-дир.

— Денги чоктуң байдалының дугайында чүнү чугаалап болур силер? Черге болза кандыг байдал-биле деңнеп болурул?

В. Шаталов:

— Ол кайгамчык солун байдал. Ол ам безин мээң сагыжымдан ыравас-тыр. Холдан чылбырап ушуна бербезин дээш микрофонну кижи ыяклап тудуксаар шинчилиг болду.

А. Елисеев:

— Сагыш-сеткилге дыка хөлгүг хөөн кирер болду. Чижээ, орбита өрээлинге кире бээримге кым-даа чок болган. Оон канчангаш көөрүмге Жения дээрге өрээлдиң дээвиринде элдеп шинчи кире берген ажылдап органзыг болган.

— Физиология талазы-биле алыр болза, Черде оон-биле деннеп болгу дег ындыг чүве тыппас мен. Кижиниң магабодунга онза чиик шинчи кирер байдал кижини кайгадыр. Денги чоктуң байдалынга тургаш, кандыг-даа специалистиң ажылдарынга онза таарышкан столлу дерип ап болурдур дээрзинге бүзүрээр мен.

— Экипаж хостуг үезинде чүнү кылып чорааныл? —деп, Евгений Хрунovтан айтырывыс.

Хостуг үе-шак турбаан. Оон туржук удуурунга планнаттынган үе-шактыг безин ажылдарынга камнап ап чораан бис.

— Уйгунар кандыг чорду?

— Эки.

— Кала удуп чордуңар?

— Чамдыктарывыс креслоларга, өскелеривис — орбита өрээлинге. Мен «Союз-5-тиң» диванынга удуп чордум. Ү

лунну өске кораблъге креслога эрттирген мен.

— Деңнеп көөр дээш сайгара тударының янзы-бүрү хевирлерин шенеп көрген бис. «Чурталга шолу» биске четчир турду. Өрээлдерде диван бар, удуур хереклелдерлиг шоодайлар-даа бар. Өрээлдерде чылыг-даа, эптиг-даа. А кол чүве оларлан кайнаар-даа чидип чоруй барбас сен—деп, Шаталов немей чугаалады.

— Космоска почта алыры кайы хире өөрүнчүг-дүр?— деп, Шаталовтан айтырывыс.

— Ол дээрге кижи өөрүп болгаш элдепсинип ханмас солун болду. Солуннарны номчуп четтикпээн бис. Черге барып номчуур дээш салгылап алган бис. Ынчалзажок «Правда», «Известия» солуннарның номерлериңе аттарывысты салып, оларга январь 16 деп демдеглеп алгылаан бис.

— Келир үеде космосче ужудуушкуннарга хөлбаштыр алыр болза, ужудуушкуиуларны канчаар үнелээр силер? — деп, космонавтарга иинти айтырыг салывыс.

Ол айтырыгга бир дугаарында Владимир Шаталов харыылады.

— Мен бодаарымга бистиң ужудуушкунувус элээн сайзыраңгай болгаш янзы-бүрү хевирлиг шенелделерге оруктуу ажыдып турар. Келир үеде үр үелиг ужудуушкуннар болур болгай. Шинчилеадер чорударыңга херектиг үе-шак биске үргүлчү чедиштейн турду. Хей чүүлдерни билип, көрүп алгаш, Черге чедирип келири кончуг күзенчиг турду. Ынчангаш четтигер дээш далажып, ажыы-биле чугааларга удуур шагывысты безин камнап ап чордувус.

Келир үеде каш-даа кораблъден тургустунган орбита станциялары, улуг орбита объектилери турар болбайн аан. Ужудуушкун санында-ла мындыг кайгамчыктыг станцияны Черге хондуруп тургаиының ажыы чок боор деп, Шаталов демдегледи. — Бо таварылгада экипажтарны орбитага үе-үеде солуп ап болурунуң аргазы ажыттының турар-дыр. Хүүгаазын чүүлдер бижнир америк чогаалчының «Орбита аспаанга» деп ному сагыжымга кирип келди. Халапка таварышкан кораблъге луза чедирер ужур таваржып келир ындыг янзылыг байдалдарны амгы программада салдынган идеяларның дузазы-биле база шинтпирлеп болур.

— Ужудуушкуннуң төнчүзүнде сагыш-сеткилиңер кандыг турду: Черже ээптериниң өөрүшкүзү хайныгып турду бе азы орбитадан болгаш кайгамчыктыг кораблъден чарлыр ужурлуң уламынан мукгарал күттүлүп турду бе?—дээн чергелиг дыка нарын айтырыгны космонавтарга салган.

Космонавтар аңаа мынчалдыр харыылаан:

В. Шаталов:

— Шыны-биле чугаалаарга, мукгарап турдум. Черге ол хире үр белеткенип, бүгү программа ёзугаар онаалганы шенеп эртирип алгаш, үр-даа болбаанда-ла орбитага баштайгы станцияган чарлыр деп ындыг чүве канчаи турар боор!

Е. Хрунов:

— Ужудуушкуниуң түнелдеринден артык ындыг сеткил өөрүнчүг чүве менээ турбаан.

А. Елисеев:

— Ол айтырыгга харыылары менээ берге-дир. Ужудуушкуниуң бүгү үезиниң дургузунда менээ ындыг бодаалар турбаан ышкаш. Амыдыралдың бүгү дургузунда белеткенип келгенивис шинчилел ажыл-херектин аажок дүрген дооску бергени бо-дур дээнзиг бодаа парашют-биле бир иески базып турарывыстың үезинде мээң сагышыма кирип келген. «Адаавыста Караганда-дыр!» деп Женя Хрунов кыйгы салыптарга, ол бодаа меңээ улам тода апарган. Фабрикалар хоолайындан ыыты, темир-орук шугуиуи, бедик вольтулуг электри шугуиуи көрүп каан бис. Шуут-ла айыттынган черже бар чыдарлыр бис деп чүвени билип каан бис. А оон соонда чүве бодаар чүве кайда боор, силериниң сеткил өөрүнчүг куспаңарга кире берген болгай бис.

Космонавтарның келир үеде планнарының дугайын айтырган.

В. Шаталов:

— База катап ужударывысты болгаш ындыг ужудуушкуннар үргүлчү болурун күзээр мен. Космос делгемин шинчилээриниң янзы-бүрү программаларын күүсеңип болур ээи корабль бисте бар болгай.

Е. Хрунов:

— Бирги планым чүл дээрге космоска ужудуушкун дугайын шеләэн байдалда толаргай илеткеп бээрим ол болур.

А. Елисеев:

— Бирги күзел дээрге космоска ужудуушкунга база катап киржирип болбайн аан. Ылаигыя орбитага ажылды үргүлчүдээри, элээн янзы-бүрү программа ёзугаар кораблъден дашкаар үр ажылдары көөрүт күзенчиг-дир.

* * *

Караганданың чурттакчылары-биле, журналистер-биле космонавтар чылыы-биле байырлашкаш, эччилериң үдлегези-биле Байконурда космодромче ужуруп чоруткан.

Г. КУДРЯВЦЕВА,
Н. ЖЕЛЕЗНОВ.
(СЭТА-ның түскай корр.).

Караганда, январь 17.

делегей бо хүннерде

Патриоттарның согуушкуннары

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштери америк агрессорларның болгаш олэрның сайгон чалчаларының шеригверинге күштүг согуушкуннарны таварыштырарын үргүлчүлеп турар.

Парлалганың хосталга агентилелиниң дамчыткавын барымчаалаан. ВИА агентилелдиң дыннаткаы-биле алырга, Тайниң можунуң Бенсой хоорайының барын талазында № 13 стратегтиг оруска январь 15-те болган тулчуушкунга мурнуу-вьетнам патриоттар сайгон шеригнерниң 150 ажыг солдаттарын болгаш офицерлерин санган үндүрген. Оон аңгыда патриоттар дайзынның 5 самолёдун болгаш вертолёдун дүжүр аткан, 3 чүк машиназын узуткаан.

Январь 13-те Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары Лонгтэу хемге америк транспорт судноэун бооладаи. Оон түнелиинде дайзын дириг күш талазы-биле улуг когаралга таварышкан.

Кайгамчык-ла чедиишкин-дир!

БЕЙРУТ. (СЭТА). Ливанның «Аль-Ахбар» солуиунуң бижээни болза: «Совет Эвилели космосту шингээдип алырынга чаа шылгарапгай тинилелгени чедип алган. Ийи космос корабльдериниң түтчуруп хол башкарыыгазы-биле боттандырганы, космонавтарның бир корабльден өске корабльче шилчээни оиза нарын болгаш чугула шенелде болдур. «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң ужудуушкуну болза, космос делгемин шингээдип алырынга Совет Эвилелиниң боттандырган эртем чедиишкиннериниң чыл демдеглелиигге чаа кайгамчык арыиы киир бижээн дээрзин солуп айтыкан. Бо ужудуушкун болза, кижиниң космосту чаалап алырының болгаш «өске-даа планеталарже ужудуушкуиларның оруунга база бир улуг базым болур. Совет космос эртеминиң база бир шылгарапгай тинилелгези бүгү кижи төрелгетеннің делгизиниң эрге-ажыктарынга бараан болур дээрзинге чигааиыг чок».

СОФИЯ. (СЭТА). Ийи космос корабльдериниң чедиишкиниг ужудуушкунуна баралн болдурган массалыг митингилер болгаш хуралдар Болгарияның будүрүлгелеринде, албан черлеринде, чер ажылдыг ажыл-агыйларның күш-ажылчы кооператптеринде эртип турар. Болгар ажылчы чоннар совет эртеминиң болгаш техниказының чаа чедиишкиннерин сеткил-сагыжының ханызындан магадап, эрес-дидим совет космонавтарның чижеглзор чүве чок маадырлыг чорууига байыр чедирип турар. Ажылчы чоннарның СЭКП ТК-га байырлыг чагаалары болгаш телеграммалары совет элчин черниге соксаал чокка ээп турар.

Космос делгемин шинчилээриниге чугула рольду ойнаар ужуруг орбита космос станцияларын болгаш орбита космодромнарны тургузарынга баштайгы базымны Совет Эвилели кылган деп, космос делгемин шинчилээр талазы биле Болгар национал комитеттиң даргазы академик Л. Крыстанов «Отечествен фронт» солуига бижээн.

КАПБЕРРА. (СЭТА). Ийи корабльдериниң тудушканы, оларның кады ужудуушкуну, оон дараазында оларның башкалаигаиы, Черге менди-чаагай ээп келгени Совет Эвилелиниң бедик сайзыраңгай техниказының дугайын чугаалап турар-дыр деп, «Остролиен» солуи бижээн. Орустар түе-түе чүүлдерден космостуң нарын станцияларын тургузуп, а-ол ышкаш станцияже экипажтарны чедирер, эргежок чугула апаргаида оларны Черге эккеп шыдаар деп чүвени ССРЭ-ге чорутаан шенелде түскай эртемниглерге көргүскен.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдер Айже болгаш планеталарже ужудуушкунга ажыглаар үр үениң совет космос станциязының эгелекчилери-дир деп, «Эйдж» солуи медегдээн.

БАГДАД. (СЭТА). Багдад парлалга космосту шингээдип алырынга Совет Эвилелиниң чаа шылгарапгай чедиишкиниге байыр чедирген.

Космос корабльдериниң тудушканы болгаш башкалаитаны Совет Эвилелиниң эртем талазы-биле база бир тинилелгези болур, Совет Эвилели болза, эртеминиң болгаш техниканың чечектелиишкиниң магадылап, кижиниң чогаадыкчы энергиязының хөгжүдезин хандырып турар кара чаңгыс инитилел болур деп чүвени ол тинилелге көргүзүп турар-дыр— деп, солуннар демдеглээн.

Француз компартияның политбюрозунуң медеглели

ПАРИЖ. (СЭТА). Партийни хүрээлеңнерни улам ыңай быжыглаарының эргемюк чугулазын онзалап демдеглеп турар медеглелди Францияның Коммунистиг партиязының Политбюрозу парлап үндүрген. Социализмче бурунгаар чедиишкинниг чоруур төлээде, амыдчы чоннарның демиселии ергиизастап, ону удуртуп, бүгү ажылчыннарның база демократтыг күштериниң эвилелии беттандырарын, капиталистиг монополияларның тергиделингге удур туруп турар бүгү-ле социал бөлүктерни каттыштырарын чедип алыр революстуг партия ажылчы чоннарга херек болуп турар. Ындыг партия бар — ол болза, Францияның Коммунистиг партизы-дыр — деп, медеглелде чугаалап турар.

1968 чылда ФКП-ниң хүрээлеңинге 55 муң чаа кежигүнner кирген, бо чаа чылда ээлээн наш муң кижи партияның кежигүну болган деп, медеглелде демдеглеп турар. Коммунистиг партияның хүрээлеңин улам ыңай быжыглазырынга делгем болдунар аргалар Францияда барын Политбюро айтып турар.

—●—

ВДР-ни хүлээп көөрү дээш

КОПЕНГАГЕН. (СЭТА). Дани найысылалдың хей-ниитизиниң төлээлекчилериниң хуралы аңаа болган. Швецияның үлегерин эверип, Вьетнам Демократтыг Республика-биле дипломаттыг харылзааларны тургузар деп, Данияның чазаан ыыйгырган резолюциязы хуралдың киришинчилери хүлээп алган дээрзин «Политикен» солуи дыңнаткан.

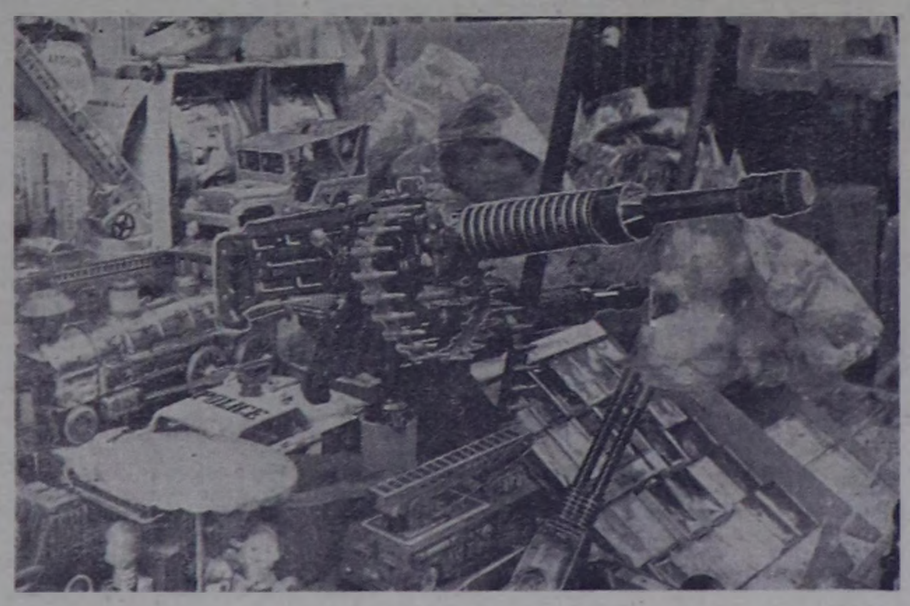
АКШ биле ССРЭ-ниң хей-ниитизиниң төлээлекчилериниң конференциязы

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Ийи чурттарның аразында турып турар чугула айтырыгларны болгаш чөрүлдээлерни албан ёзугуның эвес деңнелге өөренип көөр сорулга-биле АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң хей-ниитизиниң төлээлекчилериниң бешки партмут конференциязы—чанчыл болган ужуражыышкыны Рей хоорайжыгашка (Нью-Йорк штат) январь 13-тен 18-ке чедир болуп эрткен.

Тайбын айтырыынга, а ол ышкаш совет-америк харылзааларга хамаарышкан делгеренгей айтырыгларны конференцияга чугаалажып көрген. Ындыгыя АКШ биле ССРЭ-ниң аразында экономика, эртем болгаш культурлуг харылзааларны калбартырының эргежок чугулазын демдеглээн.

Ужуражыышкын киржикчилериниң аразында санал-онаалларның солчулгазы бот-боттарынга сонуургалдыг чоруктуң ёзугаарга арткен.

Совет-америк харылзаалар институдунуң президентизи Н. Блохин конференцияга совет төлээлерни баштап чораан.

АКШ. Ойнаваактар садыларымда бичии пулемёттар, шериг катерлер, «В-52» бомбалакчы самолёттар, үгер-бооглар, ракеталыг чепсек дүрүлгери болгаш харын-даа «Вьетнамда АКШ-тың шеригиериниң командылал пунктуларын» дээр чиктиг чүүлдер безиң бар, оларны садып турар.
ЧУРУКТА: Нью-Йоркгуң бир садыының делгизири.
СЭТА-ның фотомедээзи.

Дидим халдаашкыннар

БЕЙРУТ. (СЭТА). Палестинаның «Национал хосталга» организациязының партизан отрядтары эжелеткен Газа секторунга январь 1-ден 13-ке чедир чоруткан дайынчы хемчегелериниң түннелиинде 100 хире израиль солдаттарны болгаш офицерлерни өлүрген база балыглаан. Ол организацияның командылалының ында тараткан дыңналдында ол дугайын чугаалаан. Партизаннар алды израиль бронетранспортёрларны, дайзынның өске-даа хей санныг шериг техниказын база узуткаан.

Дыңнадыгда оон ыңай чугаалааны болза, чүгле үш хүннүң дургузунда Иордан хемниң эриинге дайзынның 20 ажыг солдаттарын өлүргеи болгаш балыглаан, эжелекчилериниң үш бронетранспортёрун чок кылган.

Хан Аль-Юнис деп черден ырак эвес Газа-аль-Ариш орукка партизаннар ковуругну үргеглээн. Ынчангаш ол ковуруг-биле шимчээшкин соксаан.

Президентиниң албан-дужаалын күүседип эгелээн

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Январь 20-де Ричард Никсоннуң АКШ-тың президентиниң албан-дужаалын күүседип эгелээнинин ёзулалы болган. Ол ёзулал Капитолий тейге болган. Аңаа президентиниң албан-дужаалынга олуруп келгенинин хуусаазын дооскан Линдон Джонсон база Ричард Никсон чедип келген. Р. Никсон дангыраан бергеш, чанчыл ёзугаар чүве чугаалаан.

Бодунуң чугаазының кол кезиинге Никсон тайбың дугайында айтырыгны тайылбыраавн. Удур туржурунуң үезиниң соонда чугаалажыышкыннарның үези эгелээр дээрзин Никсон демдеглээн. «Мээң чаламмың ажыл-чорудулгазымның үезинде бистиң харылзаа шугумнарывыс ажык болур» деп президент медеглээн. Чепсегленнишкиннерниң аар үргеэнин чинтедир болгаш тайбынның структуразын быжыглаар сорулга-биле кады ажылдажылгаже ол кыйгырган.

Ам Каттышкан Штаттар угаанбодалдың кризизин көрүп эрттирип турар дээрзин Никсон медеглээн. Бис бараанар талазы-биле бай, ынчалза-даа угаан-бодал талазы-биле ядарангайывысты көрүп турардыр бис деп, президент чугаалаан. Айга кайгамчык ылаптыы-биле чеде бээр-дир бис, ындыг болза-даа мында, чер кырынга башкаландырган чөрүдээлериниң аймылынга таваржып турар бис. Дайынга хаара туттурган бис. Тайбынны күзеп турар бис. Чарылдырышкындан качыгдаан бис, чаңгыс эптн күзеп турар бис.

Оон дараазында Никсон, орналкчы президент Спиро Агню, чаа чазактың кежигүнnери АКШ-тың конгрезиниң бажыңынга болган байырлалдың эртенги шайлалгазынга олурушкан. Никсонуың президентиниң албан-дужаалын күүседип эгелээнинге алдар болдурган парад Вашингтонга болган.

Ёзулалдың үезинде президентиниң айыыл чок болурун хандырар талазы-биле онза хемчегелерни алган. Хоорайга корум-чурумну камгалаары-биле 10 муң ажыг полицейжилерни, истелгениң федералдыг бюрозунуң болгаш чажыт албан черниң агентилерни мобилизастаан.

Комсомол амыдыралы

БИСТИИНДЕ МЫНДЫГ, А СИЛЕРНИИНДЕ?

Бистиң «Х Улуг хурал» колхоз 1967—1968 чылдарның кыжынында чугле сакманщиктериниң азырап доруктурганы 3147 хураганны ниити малдың баш санынга пемештир алган турган. Бо арганың экономика талазы-биле ажыктыын өөренип көргеш, колхоз баштаар чер болгаш колхозта комсомол комители ам хой оолдалшкыны эгелээрининг мурнунда түе-түе хойжулларже 20 комсомолчуларны аътарып үндүргеи. Олар ам кыштагларда чымыштыг ажылче белик соруг киришкин-биле эгелеп киришкеннер.

Комсомол комитединиң инициативазы-биле Кулузун, Куу-Даг, Терек, Ак-Даг ынчаар кыштагларже мал чемнери соорту-рүнүң түскай звеноэун организастаан. Автомашиналар болгаш тергелиг тракторлар-биле чепсегленген ол звеноиуң кежигүннеринден комсомолчу трактористер Бопукай, Алдын-оол, Черлик-оол, Салчак, Кушкаш-оол олар онза кызымак ажылээп турар.

Колхозта комсомол организациязы аныяктарның бүгү күжүн бо хүннерде мал кыштагладышкынынга дузалажырынче мөөннеп эгелээн. Ч. Мээдырга удуртқан 12 аныяктар мурнакчы малчын Б. Дүрбүлектиң кыштаан чылыглажып, ботгуг дузаны чедиргеннер. Бо ажыл моон сонгаар-даа чедиишкинниг үргүлчүлээр апаар.

Комсомол организациязы аныяктарның ниити болгаш политиктиг өөредилгезин бо чылын мурнукузундан дээре организастаан. Марксизм-ленининизмниң үндезиниерин өөренир болгуиле 12 комсомолчу, колдээ аныяктарның кежээки школазының 7—11 класстарынга 50 хире оолдар, кыстар чедиишкинниг өөренип туваралар. Аныяктар өөредилгезинге башкыдаары-биле парторганизациядан томуйлатқан пропагандистер А. Төмүр-оол, Д. Самбуза, Х. Таан-оол олар кичээлдерни эки белеткел-биле белик идея-теоретиктиг деннелге эрттирип келгенин демдеглезе чогуур.

Мынчангаш бистиң аныяктарывыс ажылын-даа, өөредилгезин-даа аралаштыр чорудуп билир. Бистиниге ынзыг, а силерниинде кандыгыл?

М. СЫГЫР-ООЛ.
Улуг-Хемниң Баян-Кол суур

Чарыштың баштайгы түңнелдери

Районнуң бүгү ажылчы чоннарының дең кезии — бистиң алдарлыг хереэженнеривис В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга төлептиг ужуражыр дээш социалистиг чарышка киришпишаан, боттарының ажыл-херектеринге чамдык ак түңнелдерни чедип алган. Оларның баштайгы түңнелдерин түс-түс хереэженнер чөвүлелдериниң отчёт-сонгулдалыг хуралдарынга үндүрген.

Отчёт-сонгулдалыг хуралдар хереэженнер чөвүлелдериниң хөй кезиниге организастыг бедик деңнелге арткан болгаш ажылда бар чедишкиннер сеткил ханышкын-биле демделеттинген, четпестер илереттинген база оларны чайладырының практиктиг хемчеглерин ажылдап кылган.

Хереэженнер ортузунга организас-массалыг хемчеглерни боттандырар талазы-биле дээре ажылдап келген чөвүлелдер районда эвээш эвес. Оларга «Искра», Ленин аттыг колхозтарда, «Сүт-Хөл» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырында, район эмнелгезинде, 463 дугаарлыг көжүп чоруур механизастаттынган колоннада хереэженнер чөвүлелдери (даргалары эштер В. Борбак, А. Ховалыг, А. Ондар, Л. Кувшинова, С. Токарева) хамаарыжыр. Бо чөвүлелдер хамыктың мурнунда хереэжен чонну ниитининг бүдүрүлгезинге идепкейлии-биле хаара тударынче, оларның политиктиг база хөй-нинтичии ажыл-чорудулгазын хайныктырарынче кичээнгейни колдадып келген.

Районнуң ажылчы хереэженнериниң хөй кезии көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде, ылангыя мал ажылында хаара туттунган. Оларның аразында бүдүрүлгенин мурнакчылары, кайгамчыктыг шолбаннар онону-биле санаттынар.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң хойжузу Мадыр-не Сат Мандарыйны ап көрээл. Эрткен чылын ол төрүүр 100 хойдан 110 хураганны менди доруктурбушаан, каш-каш үүс килограмм эки шынарлыг дукту күрүнеге дужаган. Ленин аттыг колхозтуң хойжулары Түлуш Уйнупаа, Вера Монгуш олар төрүүр 100 хойдан 104—111 баш чедир чаш төлдү алгаш, социалистиг чарыштың тиилекчилери болганнар.

Саанчылардан ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады Ховалыг Шоңдайты, Ленин орденниң ажилекчилери Кара-Сал Таан, Хомушку Кувискаал болгаш өске-даа он-он мурнакчы хереэженнер инек бүрүүнден 1200—2000 литр сүттү сагганнар. Районнуң улептүр бүдүрүлгелеринде, салыг болгаш амыдырал хандырылга черлеринде улус өөредилге системазында, кадык камгалал органнарында, культура-чырыдыышкын албан черлеринде мурнакчы хереэженнер база хөй.

Районнуң хереэженнер чөвүлелдери социалистиг чарыштың чүгула негелделериниң бирээзи — суурлар чазгайжыдылгазының талазы-биле хөй ажылдарны чоруткан. Ылангыя «Искра» колхозтуң төвү Бажың-Алаактың, «Сүт-Хөл» совхозтуң салбыр төвү Ишкин суурнуң төп кудумчулары бүрүн ногаанчытынган, а өске арткан кудумчуларның чазгайжыдылгазын Ленин башкының төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл юбилейинге чедир бүрүнү-биле доозарын планнап турарлар. Ынчаарга Шеми, Баян-Таланың хереэженнер чөвүлелдери (даргалары О. Бүрүнмаа, О. Сайын) суурлар чазгайжыдылгазынче эвээш кичээнгей салып келгенин демделеге чогуур.

Өг-бүле, бажың амыдыралының культуразын бедидери — чарыштың кол негелдези болгай. Бо айтырыгны «Чыраа-Бажы» совхозтуң түс-түс салбырларында, «Искра» колхозта хереэженнер организациялары дээре шинтпирлеп келгеннер. Бо черлерде ишти, дашты арыг-силиг, мебель болгаш чадыглар-биле шевергин дериттинген ёзулуг-ла хоорай чурттакчыларында ышкаш, культуралуг чуртталга бажыңнары улам-на көвүдеп турары таварылга эвес. Ынчалза-даа бистиң чамдык чурттакчылыг суурларывыста бажың амыдыралының культуразы ам-даа чавыс. Мында хамаарыштыр хереэженнер организациялары ам-даа күжениишкиннииг демиселди үргүлүлээр ужурлуг.

Ие-чаш, уруглар кижизидилгезинниң дүгайы бистиң хереэженнер чөвүлелдеривистиң ажыл-чорудулгазында чүгула черни өзүлеп бар чыдары өөрүнчүг. Бо талазы-биле Чадана хоорайда, «Большевик», Ленин аттыг колхозтарда хереэженнер чөвүлелдери, оларның секциялары шымбай ажылдап келгенин демделеп болур. Чадана хоорайда И. Түметей, Т. Авыынак, «Большевик» колхозта А. Настыына, Ленин аттыг колхозта И. Ондар, О. Хирбээ дээн ышкаш уруг-тарының бүгү талазы-биле үлегерлиг кижизиптип турар не хереэженнер районда хөй. Оон-биле чергелештир Чадана хоорайда А. Ондар, К. Кертик, Ленин аттыг колхозта О. Ким, Э. Ондар, «Искра» колхозта К. Дукуваа, И. Чолдапмаа, Х. Чымчак-Кара ышкаш уруг-тарының кижизидеринче сагыш салбас, бо талазы-биле киитилел мурнунга боттарының ыдыктыг хүлээлгезин үттүп чоруур не хереэженнер базала бар.

Чаш салгалдың коммунистиг кижизидилгезинин экижидер талазы-биле бистиң муриүзүста ам-даа улуг болгаш харыы-салгалыг сорулгалар туруп турар. Ылангыя школа назы четпээннерни кижизидип доруктурар уруглар албан черлериниң ажыл-чорудулгазын үндезини-биле эде тургузар, оларның четкизин алгылар ужурлуг бис. Уруглар ясли-садтарының тудуун чоруур дугайында негелде хомудалаар хөй туруп келзе-даа, «Большевик», «Октябрь 30 чыл», Ленин аттыг колхозтарның даргалары эштер Дамдын, Мирчин, Хунажык олар ол айтырыгны мынчага хереекке албайн турары не хереэженнерниң сеткилин хомудаткан.

Хереэжен чоннуң политиктиг билиин, ниити артемин өстүрер, даараныла, кулинария мергежилин бедидер сорулгабиле чер-черде тускай болгумнерни болгаш Ильичиниң биографиязын өөренир болгумнерди тургускулаан бис, олар үзүктел чок ажылдап турар. Ленинниң биографиязын өөренир болгумнерден Шеми, Хайыракан, Хөндергей, Чыраа-Бажында болгумнер чедишкиниг ажылдап келген.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга төлептиг ужуражыр талазы-биле районнуң хереэженнер чөвүлелдериниң аразынга калбарып келген социалистиг чарыштың баштайгы эгавының (үе-чадазының) түңнели үнген. «Искра», Ленин аттыг колхозтарда хереэженнер чөвүлелдери чарыштың бүгү негелделерин дээре күүсеткеш, «Районнуң мурнакчы хереэженнер чөвүлели» деп шилчип чоруур вымпелдерин чаалап алганнар. Олар моон соңгаардаа чедишкиниг ажылдап шыдаар аргалыглар. Улуг Ленинниң 100 чылдыг юбилейинге чедир чыл бичии ажыг хүүсаа арткан. Ол кайгамчык байырлалга чедир ам-даа күжениишкиниг ажылдап турган, бистиң районнуң хереэженнер организациялары эки түңнелдерни чедип шыдаар хээрзинге чигааниг турбас.

С. КУУЛАР.

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң хереэженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи.

Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң төп сүт-бараан фермазының хоочун саанчызы коммунист Мария Сангы-Бадыраа, каш чылдар улаштыр саалдага бедик көргүзүглерни чедип ап келген. Эрткен чылын ол инектен-не 1550 кг сүттү саарын хүлээнгеш, оны 1700 кг кылдыр ажыр күүсеткен. Оон ажаалдазында инектер бызаалап эгелээн. Амгы үеде малдың чемгерилге, ажаалдазынче кол кичээнгей салып, сүт саалдазын кидулатпайн турар.

О. ОХЕМЧИКТИН фотозу.

Улусчу контроль

ЧҮГЕ АЖЫЛДАВАЙН ТУРАРЫЛ?

Мөңгүн-Тайга район тургустунга-ла үр болбаан, район организациялары тургустунган, боттарының ажыл-чорудулгазын боттандырып турар. Өөредилге, эмнелге, уруглар, культура албан черлери болгаш өске-даа организациялар таарымчалыг ажылдап, ажылчы чонга бараан болуп турар. Районда мал ажылдыг ийи колхоз бар. Оларның ажылакчылары малдың баш санын өстүрер, оон продуктулуг чоруун бедидер дээш күжениишкиниг ажылдап, чаагай херектерни бүдүрүп турарлар.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң бүгү адырынга бүгү-ниитининг контролюн күштелдиреринче кичээнгейни салып келген болгаш салып турар. Колхозтар Бай-Тайга районнуң эрге-чагыргазынга турда улусчу контроль бөлүктери ажылдап, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга хыналданы кылып, четпестерни чайладырынга партия, совет органнарынга дузаны көргүзүп турган. Ам контролёрлар көзүлбестээн, колхозтарга болгаш садыгга хыналданы ревизия, лаңгыы комиссиялары боттандырып турар апарган. Школалар, эмнелгелер, уруглар болгаш культура албан черлери контрольдан ашкаарлаан.

Колхозтарда улусчу контроль бөлүктери ажылдарастаан, оларның ажыл-чорудулгазын партия организациялары, көдээ Советтериниң күүскомнары удуртуп баштаваастаан, районнуң улусчу контроль комитедиң мынчага чедир тургустунмаан. СЭКП райкому болгаш райкүүском районнуң улусчу контроль комитедиң тургузуп, кадрлар-биле четчеләәш, мурнунда ажылдап турган контроль бөлүктериниң ажыл-чорудулгазын идепкейжидери чугула апарган. Колхозтарда, албан черлериндe партия организациялары улусчу контроль бөлүктериниң контролёрларын четчеләәринче, херек апарганда немелде постуларны организастап тургузарынче кичээнгейни салып, организастыг ажылдарны чорударын үе негей берген.

Районнуң улусчу контроль комитединиң тургускаш, мурнунда турган бөлүктериниң ажылын эде организастаап, ажылагый болгаш культура тургузуушкунунуң бүгү-ле участоктарынга хыналарны чорудар болза, четпестер болгаш чедир кылдынмаан ажылдар хөй. Чижээ, 1967 чылда «Малчын» колхозтуң күрүнеге дужаар малын Доңгай Барыын-Хемчик районче сүрүп чоруткаш, Тоолайлыгда төрели Доскаарга алды сувай янекти алды сарлык быжазынга орнапканы билдинген турда-ла, колхоз баштаар чери, ревизия комиссиязы анаа эрттирип каан, колхозтуң инектери ам Доскаарныы болу берген. Лопсаң эрткен чылын Барыын-Хемчик районнуң мал хүлээп алыр пунктузунче колхозтуң күрүне планынга киирер малын сүргеш, ийи янек, 6 бугa, шуптузу 8 баш бода мал дутагдалыг болган, ол базала анаа эртип турар. Мурнунда «Малчын» колхозка ажылдап турган Ховалыг Кула колхозка төлээр 6 мун ажыг рубль өреликг, колхозтуң баштаар чери, ревизия комиссиязы төледип алыр талазы-биле даштиг негелде кылбайн келген. Бир эвес улусчу контроль органы бар турган азы контроль болуу хыналарны кылып турган болза, үстүнде айыттынган өре-санчыгдал шагда-ла төлеттинген турар ийик.

Улусчу контроль органнары ажыл-агыйны хынаждеринге, четпестерни чайладырынга улуг ужур-дузалыг болуп турар. Ындыг болганда Мөңгүн-Тайга районга улусчу контроль комитедиң тургузуп, оон ажыл-чорудулгазын идепкейжидерин ажылчы чон күзеп турар апарган. Колхозтарның малчыннары ниитининг малын кыштан онча-менди ажырар дээш амгы үеде амыр-дыш дивейн ажылдап турарлар. Оларның хандырылгазын экижидеринге, ажылдаарынга таарымчалыг байдалларны тургузарынга улусчу контролёрларның дузазы улуг.

Д. ХОЙЛАК-ООЛ,
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

ХАЙГААРАЗА...

Дыштанылга үезинде-даа, аңаа хүнүерде-даа өөреникчилер кинога хөй келир. Республика школаларының хөй-нуурузу өөреникчилер организастыг кино көрө бээрге, тускай дежурныйны үндүрүп турар. Башкының хайгааралында урутлар корум-чурумнуг-даа, организастыг-даа болур.

Ындыг эки чаңчыл Самагалдай ортумак школазында ам-даа доктаттынмаанy харааданчыг. Өөреникчилериң кыш-кы дыштанылгазының үезинде кино көөрү база хөй планнаттынган, кино көөр санында башкылар дежурныйлаар деп дутурушкан. Херек кырында чүү болганын дээрге, Самагалдайның Культура бажыңынга уруглар сеанысы болуп турда чаңгыс-даа дежурный башкы келбээн. Чүгле киномеханик кино үндүрүп ажылдаары-биле кады урутларның корум-чурумун тудуп шыдавас дээран билдингир болгай.

Урутларга тускайлап кино көргүзери чугула айтырыг. Ол моон соңгаар-даа үргүлчүлээр ужурлуг. Ынчангаш дыштанылга үнинде, урутларга тускай сеанысларга школадан дежурный көөп, өөреникчилерниң корум-чурумуун хайгаараза деп күзелди Самагалдай ортумак школазының дирекциязынга, ол ышкаш өске-даа школалар удуртукчуларынга илередиксээн мен.

Д. КЕЖИК-ООЛ,
улуг киномеханик.

Чылдагааны чүдел?

Спортчу кыштың орту кирип бар чыдар бо үезинге чедир бистиң «Найыралы» совхозта спорттуң кандыг-даа хевирининге ажыл чорувайн келген. Республика солуннарындан номчуурга, радиодан дыннаарга Тываның хоорай, суурларында спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге маргылдааллар болуп, аңаа чоннуң массалыг киржип турары черле сонуургачыг-дыр.

Спорт кижиниң ажылдаарынга, өөренириниге, кадык шыырак, үр үеде чурттаарынга онза чугула идегээ бээр турбуже, совхозта партия, комсомол, профсоюзтар болгаш өске-даа хөй-нинтн организацияларының чон ортузунга ажыл чорутпайн, ала-чайгаарадып келгени дыка четпес.

Бисте дыштанар хүнүерде клубка кино көрүп, таңцылаары-биле кызыгаарлаттынып турар. Салбырлар, бригадалар аразынга спортчу маргылдааларны чүте организастап болбазыл? Бо талазы-биле чогуур түңнелди үндүрүп, дарый хемчег алыры нөгеттинип келгей.

М. ШАКТАР.

Чоннуң негелдезин хандырар

Районнуң ажылчы чоннарының амыдырал хандырылгазын экижидеринге чамдык ажылдарны бистиң комбинат кылган. Комбинатта чагыгларның 65 хуузу малчынардан болгаш колхоз, совхоз төптеринден кирип турар. Эрткен чылын продукция сайгарылгазының планы мурнунда чылдан ийи катап өскен.

Даараныр, ийик, шак сентээр, чурукка тырттырар цехтер ажылдап турар. Оон иштинде даараныр цех ай, квартал планнарын үргүлчү 107—110 хуу чедир күүседип, комбинатта социалистиг чарышка мурнакчы болуп турар. Даараныкчы мастерлер эштер Дыртый-Уруг Чоолу, Шуржук Дамдын, Нанажап Оюн олар алган социалистиг хүлээлгелерин ай санында ажыр күүседип, чарыштың тиилекчилеря болган. Ол ышкаш даараныкчылар эштер Копей Балчар, Полина Бадын, Зоя Монгуш олар алган хүлээлгелерин эки күүседип турарлар.

Комбинаттың мастерлери малчынарже график ёзугаар недела санында үнүүшкүннерни кылып, чагыгларны хүлээп ап, күүсеттинген чагыгларны чедирип берип турар.

Бисте чамдык чедишкиннер-биле чергелештир четпестер база бар. Ийик цеги, оон мастери эш Борис Бараволик бодунга бергинген планныг даалгазын күүсетпес, ажылынга харыысалга чок, арагазырыга хандыыр, күш-ажылын сагылга-чурумун сагывас, ажыл шагы үзер. Чондан келген чагыгларны саададыр чүүлдер бар. Ол ышкаш фотограф мастер И. Кандыков база чедимче чок ажылдап, тырткан чуруктарывың шынарын бедидеринче кичээнгей салбайн, үрей кылып, оон уламындан катап тырттырар ужурга таварышкаш, хөй материалларны чарыгдап, комбинатка каржа чедирип турар. Ажыл шагы барымдаалавас чоруу база бар. Оон туржук чамдык таварылгада чоңдан кирген акшаны боду ажыглап турган чүүлдери илереэн. Хуралдарга, хууда беседаларга чеже-даа чугаалажып турзувусса-даа бо эштер эттинмейн турар. Коллективтин ёзулуг эки ажылын чедип алыр төлээле мындыг ажылакчылар турбас ужурлуг. Ынчалза-даа кадрлар чедишпезинден оларны тургузар ужурга таварыжып турар-дыр бис. Малчыннарже үнүүшкүннерни кылып турза-даа, районнуң ырак черлери Шара-Нур, О. Шынаа девискээринче хонар чедип турар бис.

Комбинат тускай эртемниг кадрлар-биле четпес хандырганыныңан ийик сентээр цехте мастерлер чедишпес, баш таарар цех шуут ажылдавайн турар. Бо талазы-биле комбинаттың дирекциязы чогуур организастыг хемчеглерни кошкак ап турарын миннир апаар. Тускай эртемниг кадрлар-биле комбинатты быжыглаарынче районнуң удуртуу органнары кичээнгейни салыры күзенчиг.

О. ДОГУЙ-ООЛ.
Тес-Хем район.

Редактор К. Н. ДИИГА.

КИНО

ЯНВАРЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кайда чор сен, Максим?» (д. э.) 10, «Сангам» (Ийи сериязы кады) 12, 3, 6, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Тисса хемде» 10, 12, 2, «Кол буруудадмышкын» 4, 5.45, 7.25, 9.35 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Күчүлүг соруктуглар» (ийи сериязы кады) (д. э.) 2, «База катаа ынакпыл дутайында» (д. э.) 5.10, 6.50, «Волчица» (д. э.) 8.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Даэр үшкү каяттан эгелээн» 3, 8.20, «Пингв ужуражыышкын» 4.40, 6.30 шактарда.

ҮЖҮҮШКҮН

Үжүүшкүниң эмчилер дөрт чадага хуваап турар. Бирги чаданың чиик болган үеде ол кештиң чүгле даштыг куурарга бээр болгаш суйбаарга аарышкылыг эвес апаар. Ону чылыдаргa кеш хан күчүктелип, суглангылаап саргып, аарый эгелээр. Ийиги, үшкү чаданың үжүктериниң үезинде кеш мырыңай ак сиязын дег апаар болгаш кадыгланып доңгаар. Дөрткү чаданың эң аар үжээн таварылгада дурт-сынның чамдык кезектерин шуут соогунге, чилиинге чедир шаап апаар. Ындыг үжүк анаа эмнеттинмес, а мага-боттуң үжээн кезектерин кезип эмнээр ужурга таваржыр.

Мага-боттуң кандыг-бир кезээ (думчук бажы, чаактар, кулактар, хол, буттуң салаалары кончуг дүрген үжүүчел) үжүүр дей бергенде баштай изин чымырткайны бээр, оон соолуңде мырыңай соокту эскербес апаар. Ынчан кеш үжүй бергени ол.

Үжээн кижиниг баштайгы эмчи дузазын чедиреринниң аргаларын кижи бүрүзү билзе чогуур. Дурт-сынның үжээн кезектеринге хан эргилдези ажылдавайн баар, ынчангаш бирги ээлчеге ону катап тургузарынче кол кичээнгейни угландырар херек.

Чиик үжүк болганда доңгаан черни пес, думчук аржыызы азы хол-биле дүрбүүр, а каждан кеш кызмал, үжээн чер эрий бээрге ону спирт азы одеколон-биле чаар. Чамдык кижилер үжээн черни хар-биле дүрбүүрге эки дижир. Ол шын эвес. Хар аңгы-аңгы кадыг кристалдардан тургустунган болгай, кажан үжүктү дүрбүп турар үеде олар кештя ыяйбактадырып, чара тыртып каапкан болур. Оон уламыңдан кезы адаанче микробтар киргеш, үжүктү кавминадып, хуулдурырыга чедирери чайлаш чок.

Кештиң үжээн черлери суглангылай берзе, ону дежип болбас, а спиртке азы одеколонга оттүрүп каан пес-биле шарып алыр херек. Оон соолуңде эмчиге ыяап-ла көргүзери чугула.

Мага-боттуң мөчүлери азы салаалар үжээнде баштай ону чылыг бажың иштинге эргизери чугула. Савак хоолаан 18—20 градус чылыг сугга дурт-сынның үжээн кезектерин сукаш-ла сугну 37 градус чедир чылыдар. Ол аразында үжээн кижиге изиг чемнерни, шайны, кофени каш катап ижиртир болза, кончуг дузалыг. Ындыг аргалар-биле үжүктү эргискен соолуңде ол кижини эмчиге чыттырар.

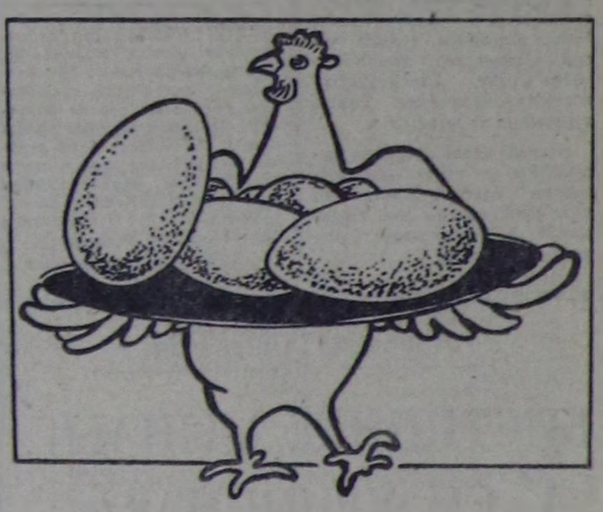
Үжүктү болдурбазының кандыг аргалары барыл, оон кайчаар камгаланырыл? Бир дугаарында организмни соокка дадыктырып, чанчыктырар херек. Кыжын соокта чылыладыр кеттинерн, бутка дуктен кызган кызыл уктар азы ораашкыннар-биле кедип болур делгем иликтерлиг болуру чугула дээрзин кижи бүрүзү билир үжурлуг.

Соокта ырак чер баар кижи арага ижип черле болбас. Чүге дээрге, арага организмниң соокка удурланыышкынын кошкадыр, мага-боттуу хей, хоозун изирниктирер. Ынчангаштың эзирик улус кажан үжүй бергенин эскербейн баргылаарының чылдагаапы ында.

Соокта үжүкке удур чагдынар тускай эмнерни ажыдаан база болуур. Мага-боттуң мурнунда үжээп, экирээн кезектери аажок доңуучал, катап үжүүчел апаар, ынчангаш мурнунда үжүп чораан кижилер соокта эки кичээнгир, чылгаанныр херек.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Садып алыкчыларга

Кызылторгтуң аъш-чем магазиннеринде «Көк-Тей» совхозтуң куш фермазындан кирген дагаа чуургаларын садып эгелээн.

Бүгү аъш-чем магазиннеринден чаа чуургаларны садып алырын негенер. Бир эвес дагаа чуургалары саарылгада чок болза, 34-22, 35-71, 35-68 телефоннарже долгаар.

Дагаа чуургазында белоктар хөй, оон чем кылыры белен болгаш хөй үе негеттинмес. Кызылторг.

„Чечекке“ кириңер

«Чечек» ансамблиниң ат-сураа чүгле Тывада билдингир эвес, республикадан дашкаар чайын бээр билдингир болуп, улуг макталды чаалап аяган.

Кызылдың уран чүүл училищези 1968—69 өөредилге чылында «Чечек» ансамблиниң дириижёр-ниити ыр, ыраажылар, танцы салбырларының белеткел бөлүүнге өөренип киреринн мүзээнерни хүлээп алырын чарлап тур.

Киреринниң экзаменнерин чүгле тускай мергежилге (слух, память, ритм) 1969 чылдың февраль 4-те дужаар.

Хүлээп алдынган сургуулдарны күрүненiң долу хандырылгазынга киирер.

Училищениң адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың № 4. Телефоннары: 25-79, 29-26.

„ТЫВА — ҮЕЛЕРНИН БЕЛДИРИ“

ДЕП АТТЫГ, ДОКУМЕНТАЛДЫГ, ӨҢНҮГ ЧАА КИНО УДАВАС РЕСПУБЛИКАНЫҢ КИНОЭКРАННАРЫНГА ҮНҮП ЭГЕЛЭЭР.

Шынзыг эвес ышкаш кылдыр сагындырып келир карангы бүдүүлүк чорукту эрткен ындыг республика Совет чуртта бар. Национал талазы-биле догунап болур, болбазы чигзинниишкинге турган улус база турган.

Ол дээрге — Азия диптиг мырынай төвүнде чурттап турар тывалар-дыр. Анаа, тыва черге, күүлүг депшилгениң эрге-ажыктары чүс-чүс чылдарда таварлажып келген. 50 чыл дээрге — улустарның төөгүзүнге минута-биле дөмей үе ышкажыл. Ынчалзадаа чүс-чүс чылдарда боттанмайн келген бүгү чүүлдер чогум-на харын ол-ла чылдарның дургузунда боттанган.

БО КИНОНУ ИРКУТСКИНИҢ КИНОСТУДИЯЗЫ БҮДҮРҮП ҮНДҮРГЕН.

редакциянын адрези

Кызыл. Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР. Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда киллизинин 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллизинин 23-54, культура киллизинин 37-13, көдээ ажыл-агый киллизинин 21-47, үлетпүр киллизинин 22-64 чагаа база совет тургузуу киллистериниң 21-27, информация киллизинин 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу, 1). ІС—00307

Солун неделяда алдыг катап үнер

БИСТИҢ МААДЫР КОСМОНАВТАРЫВЫСКА АЛДАР!

МААДЫРЛЫГ ЧОРУКТУҢ, УГААННЫҢ, КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттингеп

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва Соединиң болгаш Министрлер АССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 23 ЧЕТВЕРГ № 19 (7865).

Өртээ 2 көп.

Эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

Эргим эштер болгаш өнүктер!

Бо аалга бистер бүгүдеңи өөрүшкүлүг болуушкун чедирип келген-дир: космоска кайгамчыктыг алп-чоруктап чаа ээп келген бодунуң эрес-маадырлыг оолдары — коммунистер, патриоттар ужудукчу-космонавтар Владимир Александрович Шаталовту, Борис Валентинович Волыновту, Алексей Станиславович Елисеевти болгаш Евгений Васильевич Хруновту совет улус чоргаараланышкын-биле алдаржыдып турар-дыр.

Космоста санап көрдүнген орбитажке «Союз-4» корабльди январь 14-те күчүлүг чедиргич ракета салып үндүрген. Оон соон дарый бир хонганда үш космонавт экипажтыг ийиги космос кораблин — «Союз-5-ти» космосче салып үндүрген. Ол ийи корабльдиң ужудуушкунуунуң дугайын билгеш, кижилер өөрүп мага хамнас турган. Космосту чаалап алырынга чаа чугула уе-чада, чаа шылгарангай маадырлыг чорук болуп-дур дээрзин бүгү кижилер билип, ол дугайында дыннадыгларны четтикпейн манап турган. Ол маналашкыннар бүрүн бадыткаттынган.

Январь 16-да бүгү делегейге сеткил өөрүнчүг медээ нептерей берген: орбиталарга кап катап маневрлээшкиниң соонда, аразы муң ажыг километр черге чоокшулашкаанының соонда эш Шаталов биле эш Волыновка башкарткан «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдери шуут чоокшулажып келген болгаш башкарылганың холбиле ходелдирер системазының дузазы-биле күштүг тудуштурулганы боттандырган. Ынчангаш космосту , кижиниң шингээдип алырынга чаа чугула соругага чедип алдынган: дөрт өрээлдиг болгаш дөрт кижи экипажтыг ийи корабль составтыг делегейде баштайгы шенелде космос станцизазы Черив долгандыр орбитага ажылдап эгелээн.

Оон соонда «Союз-5» корабльдиң экипажының кежигүннери космонавтар эштер Хруновтан биле Елисеевтиң скафандраларын кедип алгаш, боттарының кораблиниден ажык делгемче үнүп, эргежок чугула ажылды кылгаш, кожазында эш Шаталовтуң «Союз-4» кораблияче мендп-чаагай шилчип кире бергенин билир болгай сылдыстар. Миллион-миллион кижилер ол дидим шенелдиниң хереченлери болуп, бистиң эрес-маадырлыг космонавтарывыстың хөделишкиннерин телевидение дамчыштыр хайгаарап турганнар.

Ийи совет космос кораблиниң тудуш ужудуушкуну дөрт чартык шак чыгам үргүлчүлээн. Оон соонда, эртемденнериҥ бергени шинчилелдер программазы күүсеттинге бээрге. «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдер адырылган болгаш ийи аңгы ужудуушкунун үргүлчүлээй.

Бо маадырлыг ужудуушкунун үезинде хой үүлдер кылдынган. Ол дугайын спецпалистер тодаргай чугаалаш бээрлер, Ынчалза-даа космонавтар космос корабльдериниң эң нарын шенелдерин, чаа улуг эртем шинчилелдерни чоруткан деп, эм безин чугаалаан болур.

Бо бүгү нарын ужудуушкуннуң дургузунда ийи космос кораблиниң бортаппаратуразы-даа, бүгү системаларында алдык чок ажылдаанын демделээри өөрүнчүг-дүр, ол чорук ол корабльдиң тургузукчуларының күш-ажылының бедик шынарлыының дугайын чугаалап турар-дыр. Эртемденнериҥ онаалгалары күүсеттинген, төлевилеттинген эртем-техниктиг шинчилелдер болгаш шенелделер чедишкинниг чоруттунган. Совет чурттуң төлээлекчилери космоска кажан кезээде ышкаш ак сеткилдиг ажылдаан, шуутла тергиин экп ажылдаан деп чугаалаар апаар бис. Мынчашаш кордүнген ажылдар доозулган соонда январь 17-де «Союз-4» болгаш январь 18-те «Союз-5» төрээн черинде мендп-чаагай ээп кээп. Совет Эвилелиниң ажыттынган районнарынга хонупкан.

Ол хүннерде эштер Шаталов, Волынов, Елисеев болгаш Хрунов оларның космосту уламынай шингээдип алырынга кылган чүүлдериниң ужур-дузазын үнелеп чедери берге-дир. Орбитаның улуг эртем станцияларын тургузарының эгезп чедишкинниг кылдынган. Космосче болук үүлүшкүи болгаш бир корабльден өске корабльче космонавтарның ончулчишкинин ыдыг космос станцияларын башкарып ажылдаарынга, оларның экипажын солуурунга эге белеткелдя тургузуп турар-дыр. Черни долгандыр орбитага ужудуушкуннар үезинде азы планеталар аразының делгемнинге ырак чоруушкуннар үезинде кандыг-бир аварнялар тыптып келген таварылгада космонавтарның амы-тынын хамгалап алырының сорулгаларын шинчилээрининг аргалары база тургуступ-ган.

Бистиң космос корабльдерибистиң ужудуушкуннарының, а ол ышкаш автоматтыг станцияларны космосче салып үндүргенниҥ практиктиг ужур-дузазы чогум утказы-биле алырга космос делгемин шинчилээринииң хемчээлинден ырап үнүп турар деп түвөнн онаалап демделгезе чогуур эштер. Космоска шинчилелдерниҥ бүгүн безин чер бомбүрээзинің бүгү улустары ажылап турар-дыр. Космонавтиҥде, кедергей ырак телефон болгаш телеграф харылзазазы, агаар-бойдустуң байдалын тодарадыр тургузарыпта космос аппараттарының киржилгезин, далай кораблъдиҥиҥ космос навигациязы чергелиг эртемнин болгаш техниканың ыдыг адырларын адаарга-ла четчир.

Мынчангаш космосту өөренип шинчилээр талазы-биле бистиң ажыл-чорудулгавысты калбартпышаан, үре-түңнелдерни келир үениң салгакчылары ажылаар апаар, кижи төрелгетениҥ келир үедеги ыдыг магалыг улуг чаалап алышкынарының үнелезинерии чүгле салып турар аъес, харын Черииң чонунга, бистиң улустарывыска, бистиң коммунистиг тургузуушкунувустуң херээнге практиктиг талазы-биле шуут ажыктыг үүлдерни база тып ап турар бис.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдерниҥ ужудуушкуну —совет эртемниң болгаш техникавың улуг чедишкинии, эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруктуң, совет кижилериҥ угаанывың болгаш күш-ажылывың чаа тиилелгези-дир деп чугаалаар бүрүн эргелиг бис эштер. Айны долгандыр америк космонавтарның чоотта чаагы шылгарангай ужудуушкуну-даа, «Венера-5» болгаш «Венера-6» дээр планеталар аразының совет автоматтыг станцияларының ырак сорулгаже бүзүрелдиг үүүшкүү-даа, «Союз-4» болгаш «Союз-5» дээр корабльдерниҥ чедишкинниг ужудуушкунуда — ол бүгү болза космостуң чажыт ораның чаалап алырының оруу-биле кижи төрелгетениҥ чаа улуг баазынары-дыр.

Төрээн чурттуң хүндүлүг болгаш нарын опаалгазын төлептиг күүсеткен болуруп маадырлыг оолдарын совет улустуң төлээлекчилери бүгүн база дагын мында, бурунгу Кремльде байырлап, уткуп, демдеглеп турар-дыр. Оларның эрес-маадырлыг чорууи болур-чогууру-биле мактап, бистиң бүгү улуг-чаагай улузувустуң мурнуудан оларга өөрүп четтиринишкинии илергейлеп турар-дыр бис.

Партияның Топ Комитединиң болгаш Совет чазактың саналын сөзүлээр, ССРЭ-ниң Дээди Соединиң Президиумуну «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң ужудуушкуннарының үезинде эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруун коргускени дээп эштер Владимир Александрович Шаталовка, Борис Валентинович Волыновка, Алексей Станиславович Елисеевке болгаш Евгений Васильевич Хруновка Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывысхаан, оларны Ленин орденн-биле болгаш «Алдын сылдыс» медаль-биле шаңналаның силерге чаагай сеткил ханышкыл-биле дыннадырып күзеп-дир мен. Оларның шүптүзүнге «ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавы» деп атты база тывыскаан.

Эргим эштер Шаталов, Волынов, Елисеев, Хрунов! Силерниҥ маадырлыг чорууңар-ны магадап, аңаа чоргаарланып турар чүс-чүс миллион ада-чурттуларывынарның угаанбодалы болгаш сеткил-сагыжы ан силерни бүргеп турар. Ол сагыш-сеткилди болгаш угаан-бодалды илергейлевишаан, бистиң ленинчи партиливыстың Топ Комитединиң, Совет чазактың, ССРЭ-ниң Дээди Соединиң Президиумунуң болгаш бүгү совет кижилериҥ өөмүүзининден чедип алдынган тиилелге-биле. Төрээн чурттуң дээди шаңналы-биле силерге ыяш байыр чедирерии болгаш силериҥ бээрге болгаш чугула ажылхөрээнгеге чаа улуг чедишкиннерии күүсеприи чоптаээрел өөрүнер!

Ол ышкаш бистиң космонавтарның бүгү төрелдерииге болгаш чоок кижилерите ыяш байыр чедирерип чоптаээрецер. Силериҥ оолдарыңарның, аттактарыңарның, адаларынарның тиилелгелиг ээп келгеии-биле силерге байыр чедирип тур мен! Оларның ажыл-херээнге чоргаарланып болур силер. Бистиң совет тургузуутнуң үезинде өскен, комсомолга болгаш партияга кижиниттирген олар, бир эвес сураггаап ырның сестери-биле чугаалаар чүве болза, тоол-домакта чүүлдү эмыдыраага боттандырып, октаргай делгеминиҥ бергелерин ажып эртип турар кижилерниҥ хүрээзенинге кирер салыы-хуулуг болганнар. Олар бистиң Төрээн чурттувустуң болгаш бүгү кижи торелгетенинҥ төөгүзүнге чаа чаймынчак арынны кирер бижээнер.

Ынчаарга ыяш таварылгаларда бистиң угаан-бодалывысты кезээде-ле ол маадырлыг чорукту боттандырган кижилерже өөрүп четтириишкин-биле уганлыырып турар бис. Оларга олурупкаш, бистиң улустуң төлээлекчилерии октаргай делгемнериҥе бодуңар төрээн совет черинге ышкаш бүзүрелдиг болгаш эптиг таарымчалыг чорун чоруур шак ыяш кайгамчык корабльдерни космостуң эрес-маадыр чагырыкчыларыңарга бергеи кижилериҥ шудургу, талантылыг болгаш дылым теоретиктиг угаан-бодалын, чогаадыкчы шылгарангай уран-аргазын болгаш техниктиг мергежилиҥ бедии-биле үнелеп турар бис. Ужудуушкунга космонавтарны билдирлиг белеткээп, оларны ол мергежилге өөредип турган, оларның кадыкшылын кичээнгейлиг хайгаарап турган кижилерге база-ла өөрүшкүнү илергейлеп турар бис. Космос корабльдериниҥ ужуп үнүшкүнүн болгаш черге хонуушкунун плдик чок белеткээп болгай хандырган, ужудуушкунну удуртуруп черден шаптык чок боттандырган кижилерге өөрүп четтирип турар бис.

Бистиң шылгарангай эртемденнериивисте, теоретиктериивисте, инженерлериивисте болгаш техниктериивисте, бистиң уран-мергеи ажылчыныарывыска болгаш дуржулгалыг эмчилериивисте — космосту шингээдип алыр талазы-биле улуг хереже киржип турар олар бүгүдеге — улуг хүндү болгаш алдар, бүгү чонуң өмүүзининден өөрүп четтиришкин!

«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериниҥ ужудуушкунуиуң ужур-дузазын бүгү делегей бедии-биле үнелеп турарының дугайын чер болгандан келгилээш хой-хой байыр чедиринишкиннерп тодаргай хереченлеп турар. Мону ажыглаш, космоска совет кижилерпиҥ чаа тиилелгези-биле холбаштыр бо хүннерде байыр чедиришкиннерии чоруткулаан коммунистиг болгаш ажылдагы партияларның төп комитеттериҥе, ажы-дунма социалистиг чурттарның чазактарынга, өске-даа күрупелериҥ удуртукчуларынга, хой-хой чурттарның эртемденнериҥе, хей-янити организациияларынга болгаш ажылдакчыларынга сеткилдиҥ ханызындан өөрүп четтиришкиниң илергейлеп тур бис.

Бистиң чаа космонавтыг «командавыс» — Юрий Гагариниҥ херээнің төлептиг уламчылакчыларыңар, боттарының мурнуудагы кайгамчык эштериниҥ төлептиг эштери. Совет Эвилели черниҥ кымнал адериичизиң бир-ле дугаар тургускалын болгаш орбитажке салып үндүргенив, космонавтиг ужудуушкунчу кижиниң база-ла бир-ле дугаарында салып үндүргенин, ажык космос делгемнинге кижиниң бир-ле дугаарында үндүрерии боттандырганыңар делегей кажандаа утпас.

Бистиң чурттувус — эртемниң болгаш техниканың эгезе баштайгы шылгарангай кайгамчык кижилериниң төрээн чурту. Маңаа бистиң үениң космос галазы-биле эртемниң хөгжүлдезинге оларның ажылдары канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг болуп турар радионуң чогаадыкчызы Александр Степанович Попов болгаш космонавтиканың адазы Константин Эдуардович Циолковский даэн ышкаш шылгарангай эртемденнериҥ аттарын адаарга-ла четчир. Совет эртемденнер боттарының улуг бурунгуларындан эстафетаны төлептиг хүлээп ап шыдаанынар болгаш бистиң социалистиг тургузуутнуң тургусканы бүгү аргаларынга. Коммунистиг партияның болгаш бүгү улустуң сагыш човаашкынынга база деткимчезинге даянгаш, эртемниң хөгжүлдезинге, кижилерниң билиин байыдарынга, бойдустуң чагырып алырынга чаа-чаа чедишкиннерии чедип ап турарлар дээрзин бистиң хүнерлиивисте болгаш совет эртемниң болгаш техниканың шылгарангай коргузуп турар.

Бистиң эртем болгаш техникавыстың бүгү талаалыг хөгжүлдезинге, эртемниң чаа ажыдыышкыларын ажылдап кылыышкыларын болгаш чогаадылгаларын будурулгее нептередириие, биргээр чугаалаарга, бистиң чуртувуска эртем-техниктиг революцияны калбак фронтынде чайгылыыт чок боттандырарынга Коммунистиг партия болгай Совет чазак кошкаш дивес кичээнгейии салып турар. Амгы үениң байдалдарында ол дээрге, чугаажок-ла, коммунизм тургузуушкуиуиуң оң чугула участокгарының биризии болур болгаш ССРЭ-ге коммунистиг ниитилелдиҥ бүгү материал-техниктиг баазазының чедишкининиг хөгжүлдезии шак ол участокгаа хамаарыжыр.

Эштер! «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң ужудуушкуннары ышкаш совет эртемденнериниң болгаш шинчилекчилериниң чедишкии бүрүзү-ле бистиң күчүлүг социалистиг үлетпүрүвүстүң хөй-хой адырларының ажылыдаан хамаарыжыр. Ынчангаш, космоска бистиң тиилелгевис бистиң металлургтарывыстың, машина тудугжуларывыстың, прибор тудугжуларывыстың, электрон үлетпүрүнүң ажылдакчыларының, харылзаанын дериг-херекселдериниң тургузукчуларывыны болгаш ооп-даа өске хөй-хой кижилериҥ база тиилелгези болур. Космос делгемин ооп ынай шинчилээрииҥ программазы үлетпүр ажылдакчыларының мурнунга чаа улуг сорулгаларны база-ла салып турар. Мында чугаа болза, чаа бедик ыяшарлыг дериг-херекселдерии, приборларны, аппаратгарны, чаа болгаш улам-на сайзырагайжыткан материалдарны тургузарының дугайында чоруп турар.

Ол сорулгаларны чедишкиниг шинтпирээрп дээрге, чүгле космосту шингээдип алырынга аъес, а харын бистиң улус ажыл-агыйының бүгү ажылдарының улам шнайы эртем-техниктиг чепсегээлэпкиннииге улуг ужур-дузалыг херек болур. Ынчаарга космосту шинчилээрп бистиң экономикавысты ямпгээ-биле бурунгаар хөгжүдеринге дузалап турар. Космонавтарлық маадырлыг чорууиуң бистиң ажылгың аңгывыс, ол ышкаш совет кодээиниҥ ажыл-ишчилерп боттарының ажылынга чаа чедишкиннер-биле, боттарының планнарын болгаш опаалгаларын ажып күүсеткеии-биле харылзап турары дурүм өзүгаар болуушкун болур. Ол болза, күш-ажыл биле эртемниң эвилелиниң дериг боттапмышкыны, бистиң социалистиг паптилелдиҥ бузулбас моральт-политиктиг чаңгыс аяның илергейлеэшкиии болур.

Эргим эштер! В. И. Ленинниң төрүттүүгениниҥ бээрүүс чыл болурунуң улуг байырлалы чоокшулаан. Ону совет улус космос делгемнерии шингээдип алырынга-даа чаймынчак чедишкиннер-биле, черге-даа кайгамчык күш-ажылгы чедишкиннер-биле уткуп турарлар. Бо чыл дурузупда-даа совет кижилерпиҥ алдарлыг ажыл-хөрекгерп улам-на көвүдээр болгаш бистиң чурттувуска коммунистиг ниитилелдиҥ тургузуушкунуна чүгула уе-чада болур. Гайбың тургузукчу күш-ажылга тиилелгелер, эртемниҥ хөгжүлдезинге чедишкиннер, бижыг тайбың болгаш социалязмниҥ херээ дээш демиселге бүгү делегей аразында бистиң партияның болгаш Совет күрунепиң чедишкиннери — бо бүгү улуг Ленинниҥ юбилейии демделээриниҥ эң-не эки аргазы болур ужурлуг.

Бистиң маадыр космонавтарывыска алдар!

Улуг совет улус делгерезии!

Бистиң ыпак Төрээн чурттувус — Совет Социалистиг Республикаларның Эвилели делгерезии!

Бистиң идегелдиг башкарыкчывыс — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы, Ленинниң партиязы делгерезии!

(Эш Л. И. Брежневтиң чугаазын улуг кичээнгей-биле дыннаан болгаш диктиттиг адыш часкаашкыннары удаадараа үе кирип турган.)

КОСМОС МААДЫРЛАРЫН МОСКВА УТКААН

Октаргайның чаа чагырып алдыкчыларына — Владимир Шаталовка, Борис Волыновка, Алексей Елисеевке болгаш Евгений Хруновка чоннуң ынакшылын, чоргаараалын болгаш магадалын Москва январь 22-де сесски катап илергейлээн.

Внуково аэропортту күрүне туктары, лозуннар болгаш транспарантылар-биле шимеп каан. Кол бажыңның баарында Владимир Ильич Ленинниң чуруу. Ленинчи туктуң адаа-биле бистиң чурттувус тиилелгеже бар чыдар. Бүгү совет космонавтар боттарының маадырлыг үүлелерии Ленин дугайында бодалдар-биле будүрүп турганнар. «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериҥ ужудуушкуну — В. И. Ленинниң төрүттүүген хүнүнден бээр 100 чыл оюн чоннуң уткуп турарының чедишкиннериҥе Ада-чурт эртемииниң болгаш техниказының чаа чугула салыышкыны болур.

СЭКП ТК-ның кежигүннери, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтериниң депутаттары, партияның болгаш күрүнениҥ өске-даа ажылдакчылары, Совет Эвилелиниң Маршалдары, эртемденнер, инженерлер, Совет Армияның генералдары болгаш офицерлери, үлетпүр бүдүрүлелериниң, тудугларның, албан черлериниҥ төлээлекчилери, студентилер Внуково аэродромга чыглып келгилээн. Чаа космос техниказының — ракеталарның, планеталар аразының автоматтыг станцияларының, спутниктериниҥ, космос корабльдериниҥ тургузукчуларының база чыглган.

Эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. Я. Пельше, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, П. Н. Демичев, П. М. Машеров, В. П. Мжаванадзе, Д. Ф. Устинов, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев, Б. П. Пономарев олар аэродромга четкилеп келген.

Ужуражышкынның өөрүшкүлүг минутазы чоокшулап келген.

13 шак турда агаарга лайнер көстүп келген. Ону шүүрегдекчи самолёттарның хүндүлүг таңныылы удээн. «ИЛ-18» кээп хонупкан. Оон эжин ажыттынган. Ынчангаш Владимир Шаталов, Борис Волынов, Евгений Хрунов, Алексей Елисеев үңгүлеп келген. В. А. Шаталов биле Б. В. Волынов олар «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниҥ ужудуушкуннарының чедишкининиг доозулганының дугайын СЭКП-ниҥ Топ Комитединге, ССРЭ-ниҥ Дээди Соединиҥ Президиумунга болгаш ССРЭ-ниҥ Министрлер Чөвүлелинге плеткээннер.

Совет Эвилелиниҥ Гимнизин ырлады бергеп. Байырлалдыг ёзулалга иртилерпиҥ 21 даштаашкынының салюду база болган.

Партияның болгаш чазактың удуртукчулары космонавтарны быжыы-биле кужактап, ошкагылап каан. Төрелдерии биле болгаш боттарының эш-өөрү-биле чүректиҥ ханызындан кужактажып мендилешкеп.

Пионерлер маадырларга, партияның болгаш чазактың удуртукчуларына, индирге турган бүгү кижилерге чечектер тудускылаан.

Аэродромдан Москва чедир орук дургаар москвачылар космос маадырларына чүректиҥ ханызындан байыр чедирип турган.

МААДЫРЛАРГА ТУРАСКААТКАН МИТИНГ

Дүүн байырлалдың аң-не магалыг чаагай уезин Съездилер ордузунга найысылалдың ажылчы чоннарының митингии болган. Аважок улуг залга кижилер доодур олурупкан. Кижи бүрүзү чурттуң экономиктиг чедишкининиҥе, ыяшар болганда бүгү делегейии магадаткан космос шенелдезиниҥ чедишкининиҥ бодуңуң күш-ажылының үлүүн киргенинге өөрүшкүзүн илереткеп.

Адыш часкаашкыны часкы дииирээшкин ишкаш чаңгыланып турган. Глинканың «Алдаржыдыш тур!» деп аялгазы залга өндүр чаагайы-биле дыннаалып турган.

— Партияга алдар!

— Совет эртемге — алдар!

— Космостуң маадырларына — Ура!—деп кыйгылар.

СЭКП ТК-ның Политбюроузунуң кежигүнүне кандидат, партияның Москва хоорай комитединиҥ бирги секретары **В. В. Гришин** космосту шингээдип алырынга Совет улустуң ыылгарангай тиилелгезиинге, ужудукчу-космонавтар В. Шаталов, Б. Волынов, А. Елисеев, Е. Хрунов оларны уткаанынга тураскаал болдурган пайысылалдың ажылчы чоннар төлээлекчилериниҥ митингиниң ажыктаи.

Москвачылар бүгү совет кижилер-биле бир дөмей, Тоолуг Ада-чурт эртемииниҥ болгаш техниказының чаа чугула салыышкыны болур.

СЭКП ТК-ның кежигүннери, ССРЭ-ниҥ болгаш РСФСР-ниҥ Дээди Советтериниҥ депутаттары, партияның болгаш күрүнениҥ өске-даа ажылдакчылары, Совет Эвилелиниҥ Маршалдары, эртемденнер, инженерлер, Совет Армияның генералдары болгаш офицерлерп, үлетпүр бүдүрүлелериниҥ, тудугларның, албан черлериниҥ төлээлекчилери, студентилер Внуково аэродромга чыглып келгилээн. Чаа космос техниказының — ракеталарның, планеталар аразының автоматтыг станцияларының, спутниктериниҥ, космос корабльдериниҥ тургузукчуларының база чыглган.

Эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. Я. Пельше, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, П. Н. Демичев, П. М. Машеров, В. П. Мжаванадзе, Д. Ф. Устинов, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев, Б. П. Пономарев олар аэродромга четкилеп келген.

Ужуражышкынның өөрүшкүлүг минутазы чоокшулап келген.

13 шак турда агаарга лайнер көстүп келген. Ону шүүрегдекчи самолёттарның хүндүлүг таңныылы удээн. «ИЛ-18» кээп хонупкан. Оон эжин ажыттынган. Ынчангаш Владимир Шаталов, Борис Волынов, Евгений Хрунов, Алексей Елисеев үңгүлеп келген. **В. А. Шаталов биле Б. В. Волынов** олар «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниҥ ужудуушкуннарының чедишкининиг доозулганының дугайын СЭКП-ниҥ Топ Комитединге, ССРЭ-ниҥ Дээди Соединиҥ Президиумунга болгаш ССРЭ-ниҥ Министрлер Чөвүлелинге плеткээннер.

Совет Эвилелиниҥ Гимнизин ырлады бергеп. Байырлалдыг ёзулалга иртилерпиҥ 21 даштаашкынының салюду база болган.

Партияның болгаш чазактың удуртукчулары космонавтарны быжыы-биле кужактап, ошкагылап каан. Төрелдерии биле болгаш боттарының эш-өөрү-биле чүректиҥ ханызындан кужактажып мендилешкеп.

Пионерлер маадырларга, партияның болгаш чазактың удуртукчуларына, индирге турган бүгү кижилерге чечектер тудускылаан.

Аэродромдан Москва чедир орук дургаар москвачылар космос маадырларына чүректиҥ ханызындан байыр чедирип турган.

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ДЭЭДИ ШАҢНАЛЫ

Космоска ужудуушкунну чедишкининиг күүсеткенин база «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериҥ орбитага ужудуушкунунуң үезинде кылганы космонавтарның бир космос корабливиден өске корабльче шилчирипп делегейде бир дугаар хандырганы дээш, база ол үеде эрес-дидимин болгаш маадырлыг чоруун коргускени дээш, ССРЭ-ниҥ Дээди Соединиҥ Президиумунуң 1969 чылдың январь 22-де Чарлыын ёзугаар ужудукчу-космонавт, «Союз-4» корабльдиҥ командири эш Владимир Александрович **Шаталовка** болгаш ужудукчу-космонавт, «Союз-5» корабльдиҥ командири эш Борис Валентинович **Волыновка Ленин** орденнң болгаш «Алдын сылдыс» медальды тывыспышаан, **Совет Эвилелиниҥ Маадыры** атты тывыскан.

Космоска ужудуушкунну чедишкининиг күүсеткенин база «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериҥ орбитага ужудуушкуннарының үезинде кылганы бир космос корабливиден өске корабльче шилчирипп делегейде бир дугаар боттандырганы дээш база ол үеде эрес-дидимин болгаш маадырлыг чоруун коргускеня дээш, ССРЭ-ниҥ Дээди Соединиҥ Президиумунуң 1969 чылдың январь 22-де Чарлыын ёзугаар ужудукчу-космонавтар эш Алексей Станиславович **Елисеевке** болгаш эш Евгений Васильевич **Хруновка Ленин** орденнң болгаш «Алдын сылдыс» медальды тывыспышаан, **Совет Эвилелиниҥ Маадыры** атты тывыскан.

Космонавтар полковник В. А. ШАТАЛОВ, полковник Б. В. ВОЛЫНОВ, А. С. ЕЛИСЕЕВ, полковник Е. В. ХРУНОВ космодромда СЭТА-ның фотохрониказының фототелеграф-биле алдынган чуруу.

БИСТИҢ МААДЫР КОСМОНАВТАРЫВЫСКА АЛДАР!

Эш В. А. ШАТАЛОВТУҢ чугаазы

Эргим эштер, өнүктер!

«Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң ужудуушкуну чедиишкиниг доозулган деп, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Соведининг Президиумунга, Совет чазакка, бүгү совет улуска айыткаар аас-кежиктиг болдум.

Бо харыысалгалыг даалганы күүседиринге киржир деп бедик идегелди биске көргүскени дээш мээң космонавт эштеримниң өмүнээзинден партияга, чазакка, улуска солдарының өөрүп четтиргенин дамчыдарын хамыктың мурнунда чөпшээреп көрүнер.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериниң ужудуушкуну космосту улам шинай өөрениринге шынар талазы-биле чаа үе-чадаңы ажыдып турар. Черниң кылымал спутнигиниң орбитазынга ужудукчулуг космос корабльдерин хол-биле башкарып тудуштурганымның түңнелинде дуржулгалыг космос станцилезы делегейге ээн баштай эштеттинген болгаш чедиишкиниг ажыдап киргеп, ол станцияның орбитага ужудуушкунуның үезинде бир корабльден өске корабльчо ийи космонавтарның шинчилгези боттанган.

Космос делгемин улам шинай шинчээдип алырыга ол эртеминг дуржулгаларының ужур-дузазын үнелеп чедери берге. Чоруттунган шинчиледдер космостуң улуг станцилезын келир үеде орбитага тургузуп болдуруп практика кырынга бадыткап турардыр.

«Союз» деп космос корабли —автоматтыг болгаш хөл-биле башкарар тудуштурулганы, айлашкак хөй дуржулгаларны болгаш шинчиледдерни күүседирип, а база ажыддаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны хандырып турар инаныштыг системаларлыг кайгамчык, кедилиг ужар аппарат-тыр дээрэни ужудуушкун база катап бүүредилдиг көргускен.

Өске сөстер-биле алырга, ол корабль—бистиң эртеминг болгаш инженер бодалывыстың кайгамчык чаагай чедиишкини деп чугаалап болур. Бистиң чүректеривис социалистиг Төрээн чурттуң күч-шыдалы дээш, совет эртеддиннериниң, конструкторларның, инженерлериниң, эрес-шудургу угланы дээш, кижиниң күзел-соруунга дыңнаныгыр, космостуң ындыг ынаныштыг ужар аппараттарын тургускан бистиң кайгамчыктыг ажыл-ишчилеривистиң алдын холдары дээш чоргаарал-биле долган.

Эргим эштер! Бирги чергениң «Союз» корабльдерин тургускан эртемденнерге, конструкторларга, инженерлерге, техниктерге болгаш ажылчынарга ханызы-биле өөрүп четтиргенивисти илергейлээрни чөпшээреп көрүнер.

Бо ужудуушкунга белеткел ажок шудургу, чүткүдүт болган. Бистер шуптувус теоретиктиг болгаш практиктиг өөредилгенин тускай курузун өөткен бис. Космос делгемиче ужудуушкунларны мурнунда кылган бистиң эштеривис ужудукчу-космонавтар биске улуг дузаны чедиргеннер. Олар боттарының дуржулгазын биске кезээде күзелдинбиле дамчыдып берип турган. Эртем-шинчилел болгаш конструктор организацияларының инструкторлары, хөй-хөй специалистери биске үнелеп четпес дузаны коргускеннер.

Оларның шуптувуна, а база бистиң ужудуушкунувусту хандырган шенекчилерге, космодромнуң салып үндуруушкун кезээнге болгаш өске-даа тускай эртеминиглерге түрээвистиң ханызынга четтиргенивисти илергейлеп турар бис. Оларның ажылы космоска даалганарны тода болгаш бүүредилдиг күүседир талазы-биле биске дузалаан.

Программа-биле дүүштүр, корабльдериҢ космоска кады чоруп турганының соонда бир хонук эрткенде бистер корабльдерниң тудуштурулганын чорудар болгаш ийи космонавтарның бир корабльден өске корабльче ажыл космос дамчыштыр шилчиири боттандырар ужурлуг турган бис.

Баш удур көрдүнгени ышкаш, корабльдерниң автоматтыг чоокшулажылгазы, оон соонда оларны хол-биле башкарып кожалаштырары болган күштүг тудуштурулгазы боттанган, оон түңнелинде орбитага дуржулга станцилезы тургустунган. Бистиң Төрээн Совет Ада-чуртувустуң ийи кезекчигештери талыгыр ырак космосчо каттыжа берген ышкаш болган.

Мен «Союз-5» корабльге үжүп келир бодумнуң эштерим-биле ужуражырымны бир хонук иштинде дөстүнмейн маңаан мен. «Моорлап көрүңер» диген сөстерни орбита өрээлиниң ханазынга улуг үжүктер-биле безин бижип алган чораан мен.

Мээң өнүктерим Хрунов биле Елисеев шилчилге үезинде ажыл-биле болгаш дуржулгалар чорудары-биле ажок чардыкпан, оларның корабльче дүрген-не кирип келириңге четтикпейн оларны далаштырар ужурга безин таваржып чордум. Ажык айгадан космоска бир шак иштинде чораанының соонда Евгений биле Алексей «Союз-4» корабльге кирип келирге, кызыгаар чок өөрүшкүүнүң сеткил-бодалы мени хаара тудупкан.

Даалганың күүсеттингенинің дугайын бистер партияның Төп Комитединге болгаш чазакка айытқаан бис. Эштер Леонид Ильич Брежнев, Николай Викторович Подгорный болгаш Алексей Николаевич Косыгин оларның чедирген чылыг баймры программаны доозарда биске чаа күүтүү кемнекен.

Ужудуушкун чоруп турда бистер чоруттунуп турар ажыддың дугайында репортажты радио болгаш телевидение дамчыштыр кылып, боттарывыстың байдалывыстың дугайын дыңнадып чораан бис. Ажылдың деңнивикымыжын чиигн-биле ажып эрттирген бис. Черге хондуруушкун үезинде, парашют системазының чаптылганының соонда. Караганда хоорайны оон улуг-улуг үлетүр будурулгелери-биле кады көрүп каан бис.

Чер кырынга бистн эштеривис манап турган болгаш үткаан. Өнүктериниң үткулгазының чылымпдан болгаш эвиленинден бистер 37 градус температуралыг соокту безин эскербээн бис.

Космоска оң аян-чорук шак ынчаар доозулган.

Космосче бистиң ужудуушкунувус — бистиң Совет Төрээн чуртувус кайы киже өндүр бедиктерни чедип алганыл деп чүүлдүң тодаргай көргүвүт-дүр.

Социализм болгаш коммунизм тургузуушкунунга бистиң партиявыстың, бистиң улузувустуң бүгү чедиишкиннери улуг Ленининиң ады-биле холбашкан. Социализмниң ниитилелдиң байдалдарында эртем чаа, кажан-даа көстүп көрбээн ажыдымышкынарны кылыр болгаш оларны ажылчы кижиге бараан болур кылдыр тургузуптар дээрэниге Владимир Ильич ханы бүүредилдиг чораан. Ленинчи өттүр көрүүшкүнүнерни амыдыралга боттандырарының киржикчилери болгаш черечилери болганывыска аас-кежиктиг бис.

Владимир Ильич Ленининиң улуг чагыгларын чайгылыш чокка боттандырып турар Коммунистиг партия совет улусту не баспаан орук-биле эдертип чораанының ачызында совет улус эртеминиң болган техниканың бөгүнгү кайгамчык тиилелгезинге, социалистиг тургузуунуң тиилелгезинге чедип келген.

Төрээн черивиске кылган чылыг ужуражышкын дээш Коммунистиг партияның Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Соведининг Президиумунга, Совет чазакка, эргим эштер, силер бүгүдеге чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенивисти илергейлээрни менээ база чөпшээреп көрүнер.

Мээң эштерим-космонавтарның маңаа «Союз» корабльдерин бедии-биле үнелеп чугаалаанынга бүрүү-биле каттыжарып хамыктың мурнунда күзеп тур мен.

Космоска чаңгыс ужудуушкун үезинде Евгений Хрунов-биле мен «Союз» ийи корабльдерге чоруур болгаш ажылдаар, делегейде баштайгы шенелде орбита станцилезын эптеп тургузарынга шуут киржир аас-кежиктиг болдувус. Ынчангаш бортинженер болур мен «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериҢ системалары болгаш аппаратуразы башка-даа база тудушкалдаа ужудуушкун үезинде илаштыг болгаш идегелдиг ажылдаанын илеткеп тур мен.

Станцилезың экипажы космос делгемниге оон бүгү системаларын хынап көруруп чоруткан. Ажылдаарының болган дыштанырының ёзулуга таарымчалыг байдалдары биске бар болган. Бистиң кижи бүрүзү, чугаалажып турары ышкаш, түс-түс өрээлдиг турган.

Ужудуушкун программазының база бир кол сорулгазы болза, корабльдериҢ тудуштурулгазын, орбитага ужудуушкун үезинде бир корабльден өске корабльче ийи космонавтарның шилчиирин делегейге ээ-не баштай боттандырары болуп турган. «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериҢ чоокшулажырын хандырары-биле эргежок чугула маневрларны күүсеткен. Кажан корабльдер 100 метр чедир хемчээлге автоматтыг чоокшулажып келген үезинде башкарылганы хол-биле башкарар системаже шилчитткен болгаш корабльдериҢ дужаажырын хол-биле мергежилдиг боттандырган. Чоокшулаштырылганың соонда корабльдериҢ бот-боду-биле механиктиг тудуштурулгазы, оларның күштүг тыртыжышкыны, электриктиг тудуштурулгарның каттыштырылгазы болган.

Евгений Хрунов биле мээң ээ-не харыысалгалыг үе эгелээн. «Союз-5» корабльден ажык космосту дамчыштыр «Союз-4» корабльче шилчиишкинии боттандырар ужурлуг турган бис. Бо сорулганың нарының эки биляп, ону күүседиринге болур-чогуруу-биле белеткепген бис.

Докгаттынган шакта Евгений биле мен орбита өрээлинге келгеш, Волыновтуң дузазы-биле скафандраларны кедип алган бис. Бистиң холдарывысты туткаш, корабльдин командири бодунуң ажылдаар олудунче чоруй барган. Космосче үнер ажык ажыттынган. Үттүндүрбас минуталар эгелээн. Евгений ажыкты дамчыштыр бир дугаарында үнген, хынамчалыбиле көргүлээн, өске корабльче шилчиири болгаш айытқаан даалгаларны күүседирин эгелээн.

ЕвгенийиҢ ажылдаарын болгаш оон шимчээшкинин кичээнгейлиг хайгааравышаан, телефон дамчыштыр оон-биле чугаалажып турган чүве, оон соонда «Союз-4» корабльче шилчилгени эгелээн мен.

Космосче үнген кижиниң көргеп чүүлдери-биле деңнежир чүве чок-ла боор: деңзи чок байдал. Черниң болгаш чайынначак сылдыстарның мырыңай тоолчуру шинчилеп! База совет кижиниң угааны болгаш холу-биле бүдүрген ийи космос корабльдери кылыг-кызыгаары чок октаргайда.

Евгений-биле бир домей мен айытқан шенелдерни, шинчиледдерни боттандырарын эгелеп, ээлээн монтаж хемчегларин күүседип, а оон дараазында «Союз-4» корабльге кирип келиримге эжик хагдынган. Бүгү чүве чогумчуладыг. Космос дамчыштыр бир корабльден өске корабльче шилчиирин чедиишкиниг доозулган. Скафандраларны үштүп алдывыс, корабльдиҢ командири Владимир Шаталов бистерни чылдыы-биле кужактаан тур.

Космосче үнер ажык ажыттынган. Үттүндүрбас минуталар эгелээн. Евгений ажыкты дамчыштыр бир корабльден өске корабльче шилчиирин чедиишкиниг доозулган. Скафандраларны үштүп алдывыс, корабльдиҢ командири Владимир Шаталов бистерни чылдыы-биле кужактаан тур.

Алексей Елисеев биле бис Черден космосче баарда болгаш дедир кээрде келгеге солуй олурар ужудуушкуну кылган-дыр бис. Январь 15-те космосче «Союз-5» корабль-биле ужудуп үндүвүс, оон корабльден өске корабльче шилчишкин космосче чаа орукту ажыттан.

Эргим москвачылар!

Үттүндүрбас чылыг үткүүшкүнүнар дээш силерге чүректиң ханызындан четтирдивис.

Октаргайны шинээдир үезинде Коммунистиг партияның Төп Комитединиң Совет чазактың чаачаа даалгаларын алдарыпыбиле күүседиринге белен бис деп, бодумнуң өнүктерим мурнундан база бодум хуумда чонга болгаш партияга бүүредип тур мен.

Совет эртемденнерге, ажылчынарга, конструкторларга, инженерлерге, техниктерге алдар!

Кижи төрелгетениниң чырыткылыг келир үези — коммунизм делгерезин!

Эш Е. В. ХРУНОВТУҢ чугаазы

Эргим эштер, өнүктер!

«Союз» космиктиг корабльдериниң бодук ужудуушкунуның үезинде Алексей Елисеев-биле биске ажык космосче делегейде баштай баскан Алексей Леоновтуң шенелдезин уламчылаарын бүүрээн турган. «Союз-5» корабльден космос делгемниче үнер, ажык космоска алаан каш эртемтехниктиг шинчиледдерни кылыр болгаш «Союз-4» корабльче кирер соруглапы бистиң мурнувуска тургускан. Чер кырынга болгаш ужудуушкуннар үезинде тускай белеткелдиң ачызында ужудуушкуннуң бүгү программазын, экипажтарның кады ажылдажылгазын эки белеткеп алыр болгаш шенелде кылырының техниказын шиңээдир аргалыг болган бис.

Бо нарын болгаш харыысалгалыг ажылды күүседир төлээде, космиктиг корабльдерни эргежок чугула бүгүле чүүдер-биле дерээн турган. Корабльдерни командирлер Владимир Шаталов болгаш Борис Волынов биладинын-биле чоокшулаштырып, кожаланыштырып, чедиишкинниг тудуштурганнар. Бир корабльден өске корабльче шилчиишкиниң баштай эгелээр алдар мээң үлүмге таварышкан. Алексей Елисеев болгаш Борис Волынов мээң скафандр кедип алырымга дузалаан, орбита өрээлиниң үнер черинден ажык космосче үне берген мен. Космиктиг делгемге совет тускай эртеминглерниң тургусканы, амыдыралды хандырарының тускайлаң системазын кылган чаа скафандрларыг чораан бис. Ол скафандрлар космоска аймыл чок чоруурун болгаш эптиг ажылдаарын магадылаан деп бүүрээн бис.

Космосту шинчилээринге совет улустуң чедип алган чедиишкиннерин дээш ол минуталарда сеткиздиң чоргаралын болгаш өөрүшкүүнүң илередин соглээри бергедир.

«Союз-5» корабльдиң орбита өрээлиниң үнер черинден үне бээримге, чер болгаш карангы дээр көстүп келген. Сактырымга, самолёт ажынден бакылаан алгаш, ээ баштай парашюттуг шуураар деп турган ышкаш болдум. Черге чедир ийи чүс километр ажыг мрак деп билиимзе-даа, ол мыя мында чүве ышкаш көзүлдү. Корабльдерни топтап көрдүм. Оларны тудуштуруп каарга, чер-дээр кыдымнче шавыштыр углапган ажок улуг хемчээлдиг станция болду. Шинчиледдерниң көрүдүлгеп программазын күүседип. «Союз-4» корабльдин орбита өрээлинге кирип алгаш, Алексей Елисеевтин ажык космосче тиүп база ажылдап турарын хайгаарадым. Бистер «Союз-4» космос корабльинче кире бээривиске, төрээн бажыңывыска киргеп ышкаш болду.

Владимир Александрович бистиң бодунуң корабливисче кайы хире өөрүшкүлүг үткүп алганын бодап четпес боор силер! «Союз-4» корабльдиң ужудуушкунунга тураскаатқан, январь 15-те үнгеп «Правда», «Известия» солуннарны аңаа берген бис. Аңаа хаймралыг белекти — авазымдан, кадайындан болгаш өөрүктериниден чорутқан чагаларыны дамчыдып бердивис.

Космоска эртем шинчиледдерни кылырындан аңгыда, космиктиг "почтачылар болуп «ажылдаанывысты» билип тур силер, эштер.

Алексей Елисеев биле бис Черден космосче баарда болгаш дедир кээрде келгеге солуй олурар ужудуушкуну кылган-дыр бис. Январь 15-те космосче «Союз-5» корабль-биле ужудуп үндүвүс, оон корабльден өске корабльче шилчишкин космосче чаа орукту ажыттан.

Эргим москвачылар!

Үттүндүрбас чылыг үткүүшкүнүнар дээш силерге чүректиң ханызындан четтирдивис.

Октаргайны шинээдир үезинде Коммунистиг партияның Төп Комитединиң Совет чазактың чаачаа даалгаларын алдарыпыбиле күүседиринге белен бис деп, бодумнуң өнүктерим мурнундан база бодум хуумда чонга болгаш партияга бүүредип тур мен.

Совет эртемденнерге, ажылчынарга, конструкторларга, инженерлерге, техниктерге алдар!

Кижи төрелгетениниң чырыткылыг келир үези — коммунизм делгерезин!

Эш А. С. ЕЛИСЕЕВТИҢ чугаазы

Эргим эштер, өнүктер!

Космоска ужудуушкунну боттандырар талазы-биле улуг идегелди биске көргүскени дээш биспиң партиявыска, чазаавыска болгаш совет улуска чүректиң ханызындан өөрүп четтиринишкинии илергейлээрни менээ база чөпшээреп көрүнер.

Мээң эштерим-космонавтарның маңаа «Союз» корабльдерин бедии-биле үнелеп чугаалаанынга бүрүү-биле каттыжарып хамыктың мурнунда күзеп тур мен.

Космоска чаңгыс ужудуушкун үезинде Евгений Хрунов-биле мен «Союз» ийи корабльдерге чоруур болгаш ажылдаар, делегейде баштайгы шенелде орбита станцилезын эптеп тургузарынга шуут киржир аас-кежиктиг болдувус. Ынчангаш бортинженер болур мен «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериҢ системалары болгаш аппаратуразы башка-даа база тудушкалдаа ужудуушкун үезинде илаштыг болгаш идегелдиг ажылдаанын илеткеп тур мен.

Станцилезың экипажы космос делгемниге оон бүгү системаларын хынап көруруп чоруткан. Ажылдаарының болган дыштанырының ёзулуга таарымчалыг байдалдары биске бар болган. Бистиң кижи бүрүзү, чугаалажып турары ышкаш, түс-түс өрээлдиг турган.

Ужудуушкун программазының база бир кол сорулгазы болза, корабльдериҢ тудуштурулгазын, орбитага ужудуушкун үезинде бир корабльден өске корабльче ийи космонавтарның шилчиирин делегейге ээ-не баштай боттандырары болуп турган. «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериҢ чоокшулажырын хандырары-биле эргежок чугула маневрларны күүсеткен. Кажан корабльдер 100 метр чедир хемчээлге автоматтыг чоокшулажып келген үезинде башкарылганы хол-биле башкарар системаже шилчитткен болгаш корабльдериҢ дужаажырын хол-биле мергежилдиг боттандырган. Чоокшулаштырылганың соонда корабльдериҢ бот-боду-биле механиктиг тудуштурулгазы, оларның күштүг тыртыжышкыны, электриктиг тудуштурулгарның каттыштырылгазы болган.

Евгений Хрунов биле мээң ээ-не харыысалгалыг үе эгелээн. «Союз-5» корабльден ажык космосту дамчыштыр «Союз-4» корабльче шилчиишкинии боттандырар ужурлуг турган бис. Бо сорулганың нарының эки биляп, ону күүседиринге болур-чогуруу-биле белеткепген бис.

Докгаттынган шакта Евгений биле мен орбита өрээлинге келгеш, Волыновтуң дузазы-биле скафандраларны кедип алган бис. Бистиң холдарывысты туткаш, корабльдин командири болдунуң ажылдаар олудунче чоруй барган. Космосче үнер ажык ажыттынган. Үттүндүрбас минуталар эгелээн. Евгений ажыкты дамчыштыр бир дугаарында үнген, хынамчалыбиле көргүлээн, өске корабльче шилчиири болгаш айытқаан даалгаларны күүседирин эгелээн.

ЕвгенийиҢ ажылдаарын болгаш оон шимчээшкинин кичээнгейлиг хайгааравышаан, телефон дамчыштыр оон-биле чугаалажып турган чүве, оон соонда «Союз-4» корабльче шилчилгени эгелээн мен.

Космосче үнген кижиниң көргеп чүүлдери-биле деңнежир чүве чок-ла боор: деңзи чок байдал. Черниң болгаш чайынначак сылдыстарның мырыңай тоолчуру шинчилеп! База совет кижиниң угааны болгаш холу-биле бүдүрген ийи космос корабльдери кылыг-кызыгаары чок октаргайда.

Евгений-биле бир домей мен айытқан шенелдерни, шинчиледдерни боттандырарын эгелеп, ээлээн монтаж хемчегларин күүседип, а оон дараазында «Союз-4» корабльге кирип келиримге эжик хагдынган. Бүгү чүве чогумчуладыг. Космос дамчыштыр бир корабльден өске корабльче шилчиирин чедиишкиниг доозулган. Скафандраларны үштүп алдывыс, корабльдиҢ командири Владимир Шаталов бистерни чылдыы-биле кужактаан тур.

ШинчиледдериҢ программазын күүседирип үргулчүлээн. Дөрт чартык шакта ийи ужуткан соонда корабльдер башкалаңнаан. Бистн космоска чедирген болгаш бистен ырадыр ужудуп бир чораан «Союз-5» корабльдн чурукка тыртпырын алган бис.

Программаны күүсеткен соонда бистиң корабливис төрээн черинге менди-чаагай ээп келген. Космоска эртемтехниктиг шинчиледдериҢ болгаш шенелделериҢ байлак материалы алдынган.

Ужудуушкун үезинде бис партияның, чазактың болгаш бүгү совет улустуң чаагай сагыш салывыспыла болгаш кичээнгейлиг доктаамал биляп, чызыг байыр чедиришкиниерни ап чораан бис. Ол бүгү дээш чүректиң ханызындан четтирдивис.

Космос делгемин шинээдип алыр талазы-биле чаа-чаа сорулгаларны шинтиирээринге бүгү күжүмүн, билимнив болгаш дуржулгамны бээринге беленимнин Коммунистиг партияга болгаш Совет чазакка бүүредип тур мен.

Бистиң улуг совет Төрээн чуртувус делгерезин!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга алдар!

Кремльде Съездилер ордузунга хүлээп алыышкын

Январь 22-де Кремльде Съездилер ордузунга СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Соведининг Президиуму болгаш ССРЭ-ниң чазаа эртемденнериҢ, конструкторларның, инженерлериҢ, техниктериҢ болгаш ажылчынарының чаа, шылгараңгай эрес-маадырлыг чоруулга, «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдерин тудуштурарын, космонавтарның бир корабльден өске корабльче делегейде баштайгы шилчиишкинин хандырган болгаш чедиишкиниг боттандырган космонавтар В. А. Шаталов, Б. В. Волынов, А. С. Елисеев, Е. В. Хрунов оларга алдар болдурган хүлээп алыышкынны тургускан.

(СЭТА).

Сылдыстар алышкылары— ужудукчу-космонавтар

«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдер-биле космоска ужудуушкунну боттандырганы дээш ССРЭ-ниң Дээди Соведининг Президиумунуң 1969 чылдың январь 22-деги Чарлыктары-биле Совет Эвилелиниң хамаатылары эштер Владимир Александрович Шаталовка, Борис Валентинович Волыновка, Алексей Станиславович Елисеевке, Евгений Васильевич Хруновка «ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавы» деп атты тывыскан.

(СЭТА).

КОСМОНАВТАР — СПОРТТУҢ АЛДАРЛЫГ МАСТЕРЛЕРИ

Күш-культура болгаш спорт талазы-биле комитет «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниҢ экипажтарының кежигүүнерин ужудукчу-космонавтар В. А. Шаталов, Б. В. Волынов, Е. В. Хрунов, А. С. Елисеев оларга «ССРЭ-ниң спортунуң алдарлыг мастери» деп атты тывыскан болгаш оларны «Спортчу шылгарангай чеднишкини дээш» деп тураскаал медальдары-биле шаннаан.

(СЭТА).

ЭРТЕМ ДУЗАЛАП ТУРАР

Тыва-биле чаржып турар Хакасияда

ЭРТЕМДЕННЕР — ТАРААЖЫЛАРГА

Хакасияның көдээ ажыл-агыйының дуржулга станцилезының эртемденнери тараа болгаш мал чеми культураларның дүжүттүүн бедидеринниң оруктарын быжыг-турушгуу-биле дилеп турарлар. Амдызында «55-2» болгаш «С-29-О» деп алдын, кызыл-тастың ортумак быжыглал сортун тургускан, ону баштайгы шенелдеге киирген. Ол сорттарның гектардан дүжүдү «мильтурум-553» болгаш «саратовская-29» деп сорттарныңдан 7-10 центнер бедик болуп турар. Ындыг болганда, ол чаа сорттарны тарып өстүрүп болур-дур.

Кызыл-тастың «М-553-9» деп түрген быжар сортну баштайгы шенелдеде туруп турар. «Мильтурум-553» деп сортка бодаарга, ол 10-12 хонук эрте быжар. Эртемденнерниң түңнели-биле алырга, чаа сорт тайга адаа черлерге оңаа таварышар болуп турар. Ындыг болганда ол Тывага база-да таварышар болур-дур.

Екатерина Порфирьевна Параеванын өстүрүп үнүлүргени тарымал тооруктуң «красноярский силосный» деп сорту ажок перспективтиг. Кукуруза совхозтан доңуп калыр черлерге, ол тарымал тоорук 300—600 центнер ногаан массаны берип турар. «Красноярский силосный» сорттуң үрезинин Буряпияже, Иркутск областче, Венгрияже, Чехословакияже чоруткан. Силос кылыр чаа тарымал тоорук бодун шынаарын. ногаан массаның чаагай дүжүдүн берип турар деп ол черлерден дыңнадып турар. Ол сорт Хакасия-биле кожа областарның даглыг черлериниң байдалдарынга-даа бодун шынаарын турар.

СОВХОЗТУҢ АГРОХИМИЯ ЛАБОРАТОРИЯЗЫ

Кара-Суг совхозунуң тараажылары артем-биле быжыг пайыралдажыр, боттарының санаашкыныарын, түңнелдерин хөй чылдарның шинчиледдеринге үндезилеп турар лар. Элээн каш чылдар мурнунда совхозка агрохимия лабораториязын тургускан. Лаборатория хорадүнерин тодаргай агрохимиктиг картазын тургускан, органиктиг болгаш минералдыг чемнерни чогумчалыг ажыглаарының аргазын берген. Ам тонна иринди өдек бүрүзүн, центнер минералдыг чемнерни бүрүзүн хереглеттинер черинге бүрүү-биле ажыглап турар. Сөолгу чедирсес чылдарның дургузунда совхозта тараалардың гектардан ортумак дүжүдү 12 центнерден 23 центнер чедир көвүдээн. Совхоз эрткен чылын тараазын 1972 чылдың үлүгүнге дужааган.

Бо чылын азоттуг чемнерни соок үеде, тодаргайларга, ховулар карлыг чыдырда, совхозка үшкү удаа чаштырар деп турар. Чемнерни чылын кээри билек-ле — мартың оң беш, чээрби үезинде эгелээр. Ол чүнү бээрил? Аммиак селитразы азы аммоний сульфады дыка үр хилябей чыдар, канчаар-даа үүрметтер аргага, хилябээн борбазандыктар хөй артар. Бир эвес азоттуг чемнерниҢ ол хевээрлирин тарылга мурнуу чарында тогер, азы үнүп келген тараалардың чемгереринге ажыглаар болза, оюкдиликтиг болур: оон хөй кезии немедде дүжүт бербес.

1967 болгаш 1968 чылдарда борбак чемнерниҢ ол хевээрлирин шуут-ла хар кырынга төп каан. Ону дески, чоогалар болгаш сут агар чер чок ховуларга токкен. Хар эрип турда борбак селитра эвилгеш, хар суу-биле кады көрүнче сиңип кире бээр болгаш чемнерниҢ ол хевээрлирин хөрзүнге деңдески хуваттынар. Ол чорук дүжүттүң бедиирине салдарлыг болуп турар.

АЖЫЛ-АГЫЙНЫҢ БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЗЫНДА

Бейск районунуң хөй ажылдыг Бейск совхозунуң хойжу бригадазының ажыл-агыйының бот-орулга-чарылгалыын кииргенинин дүржулгазын 1968 чылда СЭКП-нин Хакас обкомунуң бюрозу чүүлдүп деп көрген. Ам ол совхозтуң бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадаларының дүржулгазын Хакасияның өске ажыл-агыйлары ажыглап турар.

Хоочун хойжу Манзур Александрович Килижековтуң бригадазы Бейск совхозка ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгазынче бир дугаарында шилчээн. Алыр продукциянын, дорт чарыгдалдарның хемчээлиниң талазы-биле онаалганы бригадага берген. Хөрөңнелер чарыгдалмның шынгыы үчёдүн тургускан.

Хойдан алыр дүктү хойдарның клезиндан хамаарыштыр тодаргайлаан. Чижээ, бирги класстың улуг хонундан 4,2 кг дүктү алыр онаалгалыг. Алыр хураганнарның санын болгаш үзер үеде деңзизин тодаргайлап турар. Сөолгу үш чылдарның түңнелин аналитеп тургаш, дүк талазы-биле онаалганы берип турар.

Дорт чарыгдалдарны мындыг түүлдер талазы-биле ажылдап кылып турар: күш-ажыл чарыгдазы болгаш ажыл төлевири, сан болгаш ортеи-биле көргүстүмген мал чемы; өске-даа дорт чарыгдалдар: мал адаанга салыр чадыг, суг хандырылгазы, кажааларны аштап арыглавры, түрмек хереклелдерниң алзаң болгаш өске-даа түүлдер.

Манзур Александрович Килижековтуң бригадазының хойжулары ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгалыг чоруунуң принциптерин ёзугаар ажылдавышаан, ажыл төлевирнин фондузун, мал чемнерин камнап алганы дээш, өске бригадаларда өске кижилерниң күжү-биле кылдырып турар чыдыг ажылдарны боттарының күжү-биле кылып алганы дээш, немелде төлевирнин ап турарлар. Бригаданың хойжулары шалыдан ангыда чүгле дүктү планнан артыкка дужааганы болгаш планнан ардык диңгир деңзи дээш, эрткен чылын 2828 рубльди алганнар.

Манзур Александрович Килижеков — мергежилдиг, кызымак хойжу. Оон ажылдап турары хуторда көзээде бүгү чүве корум-чурумнуг турар. Бригаданың экономиктиг мергүзүлгэлэри бедик: продукциянын бот-үнезэ өске кайы-даа бригадаңындан дыка чиик, а күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү дыка бедик.

ФЕРМАЛАРДА ЛАБОРАТОРИЯЛАР

Абазин совхозу биле Таштыптың быштак заводунуң аразынга дужаагаи сүттүң шынарының талазы-биле мергылдаа турган. Быштак заводунга дужаап турган сүттүң үскүрүүнүң хуузунун куду болуп турарынга дуржулгалыг саанчылар көзээде чөпшээреппейн турган. А быштак заводунуң ажылдакчылары: бистиң анализивис ылаш шынныг болгаш совхозтуң талазындан кандыг-даа хомудал турбас ужурлуг деп бадыткап турганнар.

Ол маргылдаа 1966 чылга чедир үргулчүлеп келген. Ынчан совхозтуң мялчыннары сүттүң үскүрүн болгаш кислотазын тодарадыр талазы-биле болунуп лабораториязын тургузар деп шиитпирлеп алган. Совхозтуң лабораториязы 1966 чылдың августа болунуп ажылын эгелээн. Совхоз биле быштак заводунуң аразында маргылдаа оон эгелээн-ле читкен, а дужаап турар сүттүң үскүрү бедээн. Ынчаарта анализ кылыр лабораторияны организастаан үеден бээр дужаап турар сүттүң шынары дика экижээн.

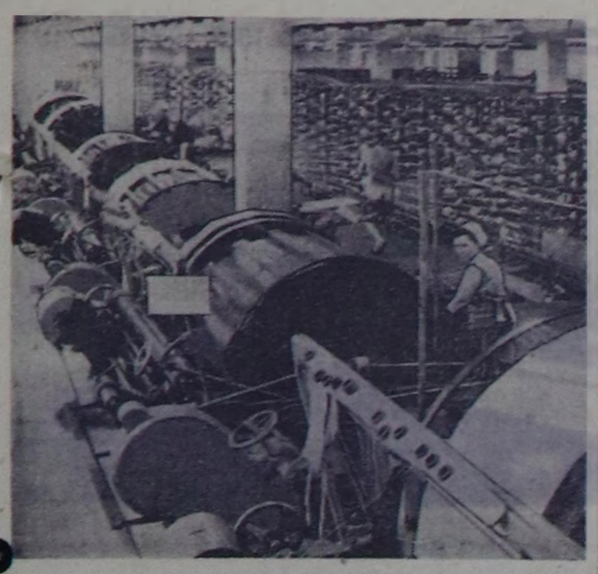
— Быштак заводунга дужаар сүттүң шынарын тодарадыр талазы-биле совхоз лабораториязын үш чыл баштап келдим — деп, лаборант Александра Васильевна Коровина чугаалап турар. — Лаборатория болза, сүт дужаачывынын болгаш хүлээп алынчының аразында харыызааны чогумчалыг болдурарының, саанчыларның ажылынын культурazын экижидиринин аргазын берген. Бир эвес совхоз мурнунда дужааган сүттүң куду шынарлыг болганындан когаралга таварышып турган болза, ам байдал үндезинин-биле өскерилген. Ам Абазин совхозу сүттүң бедик шынары хээп немелдеги доктаамал ап турар апаргап.

Дужаар сүттүң шынарын тодаргайлаар талазы-биле оюн лабораторилар ам Хакасияның совхозтарында болгаш колхозтарында ажылдап турар.

Р. КОНЯШКИН.

«Советская Хакасия» солуның кодзе ажыл-агый колдазының эргелекчизи.

КОСМОСКА УЛУГ ТИИЛЕЛГЕ

Белорус ССР. Витебскиниң торгу комбинады эң-че ажыбүрү өөнерлиг болгаш хээлерлиг, он-он өттарлыг торгу пөстерки бүдүрүп үндүрүп турар. Бүдүрүлге черин чаартым, белгемчидип турар.

Ооң коллективи Совет Белоруссияның база республиканың Компартиязының бежен чылынга алдар кылдыр алган хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткен. 1968 чылда планга фондузунче он-он муң рүбльди киирген. Ооң дыка хөйү күш-ажылдың эртемниг организастаашкының болгаш чаа техниканы бүдүрүлгеге кииргенинден алдынган.

ЧУРУКТА: аргылга бүдүрүлгезиниң чаа участокталрының бирээзи.

Г. УСЛАМОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Совет кижилер сеткил ханыышкының болгаш өөрүшкүзүн илергейлеп турар. Эрес-маадырлыг ушудуучу космонавтар Владимир Шаталов, Борис Волынов, Евгений Хрунов, Алексей Елисеев олар эртем-техниканың шылгаракгай шенелдезин чедиишкинниг күүсеткен—орбитага ушудуушкун үезинде «Союз» корабльдерниң боттарын дилеп тыпчырын, хөй катап маневр кылырын, чойышулажырын болгаш оларны холбиле башкарып тудуштурарын боттандырган, космонавтар А. С. Елисеев биле Е. В. Хрунов космоска эжиндиримишкинниң төөгүзүнде бир-ле дугаарында космос делгеминге «Союз-5» корабльден «Союз-4» корабльче шилчип киргеи. Төрээн чурттуң нарын болгаш харыысалгалыг онаалгазын чедиишкинниг күүседип, янзы-бүрү талалыг хөй янзы эртем шинчилелдерин чорутнаш, маадыр космонавтар Черде менди-чаагай эзеп келген.

Космоска ушудуушкунну чедиишкинниг боттандырганы-биле СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели эртем-техниканың кайгамчыктыг шенелдезин белетиизеринге болгаш күүседиринге киришкен эртемденнерге болгаш конструкторларга, инженерлерге, техниктерге болгаш ажылчыннарга, бүгү коллективтерге болгаш организацияларга, бистиң алдарлыг космонавтарывыска изиг байырын чедирген.

Космоска улуг тиилеягени бүгү чуртка кайгамчык улуг мөдүлүүшкүн-биле уткаан. Ол тиилелге совет кижилерниң чүректерин чоргаарландырып, ол кайгамчыктыг керектии Ада-чурттуң чаагай чоруу дээш, ооң күчү-шыдалын быжыглаары дээш күш-ажылга чаа-чаа тодаргай ажыл-херектери-биле харыылаар деп патриотчу чүтүлүм хайныктырган.

Октаргайны чагырып алырынга Советтер чуртунуң чаа чедиишкинин ажы-дүжүмээ социалистиг мүрүнелер, бүгү депшигелиг кижи төрелгетен чаагай сеткил ханыышкын-биле уткаан. Баштайгы орбита станциязын тургусканын Польшаның «Трибуна люду» солуну «космонавтиканың төөгүзүнде принципиалдыг ужур-дузалыг эң чугула болуушкунарның бирээзи кылдыр» тодаргайлап көргүскен. «Ушкү муң чылче көрүүшкүн», «Советтериң магалыг чаагай чедиишкини», «Бир корабльден өске корабльче космонавтарның чижеглээр чүве чок селгүүстээшкини»—«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдерниң ушудуушкунунуң дугайында боттарының тайылбырларын ындыг эгелер болгаш үнелеп көрүүшүннер-биле чүгле депшигелиг парлалга эвес, харын бүрүзээ парлалга база берип турар.

Маадырлыг дөрт кижиниң сылдыстыгга эрес-дидим чоруу, совет эртемниң болгаш техниканың чайынанчак чедиишкини космоска эжиндиримишкинниң мурнунга чаа-чаа делгем аргаларны ажыдып турар-дыр деп, хөй-хөй чурттарның эртемденнери, делегейниң хөй-нимитизи онзалап демдеглеп турар. Делегейде бир дугаарында күүсеттинген ол шенелде башкарылгалыг ушудуушкуннарны улам ыкай хогшудеринге болгаш орбита станцияларын тургузарынга чугула ужур-дузалыг. ол болза эртемниң болгаш улус ажыл-агыйының дыка хөй айтырыгларын моон соңгаар шиитпирээр арганы берип турар. Ындыг станциялар Октаргай тургузуунуң дугайында билигларын дыка калбартыр, бистиң бомбүрээзивисти улам идепкейлиг өөренип шинчилээр болгаш өөң нурлавырыларын кижи төрелгетенге улам доллу бараан болдурар арганы бээр.

Космосту чагырып алырының чаа перспективаларын чогум-на харын бистиң чуртувус ажыктаны совет кижилерни сөрүк киирип турар. Ол болза социализмниг тургузугнуң аажок улуг тургузукчу нүштерээнин, Ада-чурттуң эртемниң болгаш техниказының улуг аргаларыын база дагын бадыткап турар-дыр. Космосту шиңгээдип алырынга бистиң чедиишкинневивис социал, экономика, культура болгаш эртем талазыбиле Октябрьның Улуг революциязының соонда совет улустуң боттандырганы аажок улуг аргаларның тодаргай боттанышкыны-дыр. Эң-не дидим бодалдарны болгаш маадырлыг чоруктарны күүседип шыдаарын совет кижи бүгү делегейге бүзүретпеен.

Космос оруктарының баштайгы ажыдыкчызы болгаш баштайгы эртинчизи Советтер чурту Коммунистиг партияның айыткан оруу-биле чөрбүшаан, космос делгемин шинчилээринниң болгаш ажыглаарының планныг, сорулга-бедалгалыг программазын чедиишкинниг боттандырып турар. Космос үезиниң эгелээнинден бээр — Черниң баштайгы совет кыымал спутнигин салып үндүргенинден бээр он бир чыл эртиен, коммунист Юрий Гагариниик космосче делегейге баштайгы ушудуушкунну боттандырган хүнүнден бээр чеди биче ажыг чыл болган. Хөй эвес ие эртиен-дир, ынчалза-даа бистиң Төрээн чурттувус космос делгемин өөренип шинчилээринге бө чылдарның дургузунда бурунгаар ыяк базыны кылган! Бүдүн ийи неделя четпес үениң дургузунда бөзин бистиң Төрээн чурттувус чүс-чүс миллион километрни эртип, Венераның атмосферазынга чөрүү барып хонуптар автоматтыг ийи аппаратты салып үндүрген, «Союз-4» болгаш «Союз-5» дээр башкарылгалыг корабльдерниң ушудуушкунун чедиишкинниг боттандырган.

Совет эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннериниң, бистиң талантылыг ажылчын ажгыдыстың аажок улуг дурмулгазының, бистиң конструкторларывыстың, эртемденнеривистиң, инженерлеривистиң болгаш техниктеривистиң бедик биилиглериниң болгаш техниктиг дидим чоруунуң ачызында кайгамчыктыг космос корабльдерин чогаадып тургузары болдунар аргалыг апарган. Эртем талазы-биле калбак дилеп тывыышкынналр, чаартынчы чөрүк, эртемниң болгаш улус ажыл-агыйының бөгүнгү болгаш даартагы негелде, херегелдери-биле ханы, чарылбас харылзаа — космос делгемин шиңгээдип алырының совет планының тодаргай демдектери-дир.

Космосту өөренип шинчилээринге болгаш шиңгээдип алырынга Төрээн чурттуң кайамчык улуг саяңыышкынының дугайын, ол принципиалдыг чугула угланыышкынга Октябрьның төрээн чурту делегейниң эртем-техниктиг депшигезиниң мурнуу одуруунда чөрүп турарының дугайын бо хүннерде дагын-дагын бодавышаан, совет кижилер бистиң тиилелгеривистиң сөрүк киирикчизи болгаш организачызы — Коммунистиг партияга өөрүп четтириишкин-биле көрүп турар. Космонавтиканың гениалдыг үндезилекчизи К. Э. Циолковскийниң хаанныг Россияга хүлээп көрдүнизээн эртем амыдарында келир үеге чугула ужур-дузалыг хөй чүүлдер чаштынып чыдарын харын коммунистер тодарадып көрүп шыдаан. Улуг эртемденни ленинчи партия сагыш човаашкынбиле детнип, үре-түңнелдиг ажылдаар төлээде, өөң бодунга болгаш өөң салгакчыларывыга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузуп берген. Бирги чергениң социалистиг индустриязын тургузар дээш совет улустуң эрес-шудургу демиселиин партия баштаан, делегейниң магадатхан бистиң космосчу ушудуушкуннарывыс ол индустрияга үндезилээш болдунар аргалыг болган. Коммунизминиң идеяларынга берингеи миллионмиллион патриоттарны, хүлээзегзин бедик мөдерел билир кижилерни партия кижизидип дөруктурган, бодунуң эртемден кадрларын, сылдыстар оранынга ушудар бодунуң ушудукчуларын космонавтика ол кижилерниң араазынан хөйү-биле ап турар.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» дээр Кызыл сылдыстыг корабльдерниң экипаштары космоска эрес-дидим ушудуушкунга Ленининиң адын чүрээнге надаргалап чераан. Космос оруктарынга оларның маадырлыг, төрүнүн мергежилдиг ажылы Коммунистиг партияның болгаш Совет мүрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр чөөнчулап орар 100 чылынга бүгү улустуң турасхаатkан ыш-ажылчы эзлчээнин чыл демдеглелинге чырыткылыг арын болуп киир бижиттингеи. Чер кырында ажыл-ишке болгаш ыраккы дээр оранчарынче өрүкка совет кижилер улуг эчис сөрүлга — коммунизм дээш улам-на чаа-чаа алдарлыг херектерни бөттандырып турар.

(«ПРАВДАНЫҢ» МУРНУКУ ЧҮҮЛҮ).

ПРОПАГАНДИСТИҢ ИНДИРИ

АМЫДЫРАЛ-БИЛЕ ХОЛБАШТЫРБЫШААН...

Сөөлгү үеде «Шынның» арынарынга партия чырыдыышкынының аңгы-аңгы звеноларынга пропагандистер дуржулгазым бижип турар. Олар кичээлге канчаар белетиненип, оны кандыг байдалдыг эрттиреринн чугаалап турар. Бөгүн Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунуң № 1 хойжу бригадазында партия төөгүзү өөренир белгүмде пропагандист эш О. ЧЕДЕР-ООЛДУҢ чүүлү парлаттынды.

Мен партия чырыдыышкынының аңгы-аңгы звеноларынга элээп үениң дургузунда пропагандистеп келдим. Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозка баштайгы үеде В. И. Ленининиң допчу намдарын өөренир талазы-биле башкылап, а бо өөредилге чылында колхозтуң № 1 хойжу бригадазының ажыл-ишчилеринге СЭКП төөгүзү өөренир белгүмде пропагандистеп турар мен. Кичээлдер бригада төвүнде кызыл-булуңда эртип турар. Оны черле шору дерөөн: лозунь, плакаттарны, 1968—1969 чылдарда малчынларның көргүзүгүлерин, социалистиг хүлээлгелерин бижээш аскан. Стол, сандайлар-биле дериттингеи.

Белүмде коммунистер, комсомолчулар болгаш партия кежигүнү эвес активтер 31 кижи өөренип турар. Оларның биилин аңгы-аңгы болгаш 7—8 класс доосканнар-даа база шуут өөренмээннер-даа бар. Ынчангаш бистиң партиявыстың эртиң келген төөгүлүг оруун оларга билдингир, солун кыдыр дамчыдып бээри пропагандистен улуг хамаажыр. Кол-ла чүүл өөренир теманы дыңнакчыларга солуп, билдингир кылдыр тайылбырлаары дээш пропагандист кыымаккай белеткенир апаар болгай. Ынчангаш ол хамыктың мурнувда өөредилге номун эки номчуур, өөренир темаларга хамаарышкан айтырыгларны оске номнардан, журналдардан, словарьлардан болгаш солуннардан немей танышкаш, кыска тодаргай конспектинни кылып алыры чугула. Кандыг-бир теманы өөренип тургаш, амгы үениң байдалы-биле холбаштырарга дыңнакчыларның эки билип алырын бистиң кичээлдеривисе бадыткап турар.

Владимир Ильич Ленининиң революстуг ажыл-чорудулгазының талазы-биле амгы үеде солуннарга, журналдарга партыттынып турар Н. К. Крупскаяның болгаш улуг башкы-биле кады ажылдап чораан хоочун большевиктерниң сактышкыннарын, ленинчи юбилейге уткуштур совет кижилериң төлептиг ужуражыр дээш хей-зът киргеи ажыл-херектериниң дугайын чугаалап бээр.

Кичээлдерни эрттирерде мындыг чижек планны кылып ап турар мен:

Неделяда болгаи чугуза болуушкуннар дугайында дыңнакчыларның бирээзи 5—6 минута иштинде чугаалаар. Хойжу бүрүзүнде радиоприёмниктер бар, а солуннарны олар хүнүң чыгыы ап турар. Программа ёзугаар кичээлдиң темазын бижидер. Бир теманың иштинден 4—5 айтырыгларны допчузу-биле тургузуп алыр. Тус-тус айтырыглар аайы-биле дыңнакчыларга таймылбырлаар.

Дыңнакчыларның кайы хире биилиг алганын, чүү билдинмейн барганын база катап кысказы-биле айтырыглар аайынга чугаалап бээр. Кичээлдиң түңнелин кылыр, дыңнакчыларга онаалга бээр.

Чоокта чаа «Бирги орус революциязга большевиктерниң партиязы (1905—1907)» деп темага кичээл эрттирген бис. Анаа дыңнакчылар мурнунда тайылбыр үезинде берип каан айтырыглары белеткенген. Хойжу бригаданың бригадири Чымы Очур, партия болүүнүң удуртукчузу Хертек Калипдивин, хойжулар Ак-оол Ооржак, Хомушку Даваа-Серен, Михаил Хертек, Здов Кара-Сал, Хертек Шагдыр болгаш оон-даа өскелер быжыг билиглиин көргүскен.

Кичээлдерге катаптаашкын кылып турган, дыңнакчы кандыг-бир айтырыгны билбейн барган болза, ону өскелери немей тайылбырлаар. Дыңнакчыларның шуут билбейн барган айтырыгларын түңнелинде пропагандист чугаалап бээр.

СЭКП төөгүзүнүң очерктерин, СЭКП-ниң резолюцияларын, политиктиг словарьларын, Политическая самообразованиени болгаш солуннардан, журналдардан алган түүлдерни кичээлдерге белеткенирде ажыглап турар мен. В. И. Ленининиң ажылдарындан чамдык түүлдерни конспектилээш, дыңнакчыларга биживдип турар мен. Көргүзүг материалдарының талазы-биле чамдык сан түңнерни плакатка чуруп, бижип ап турар. СЭКП райкомунуң партия чыдыышкыы кабинединден партия төөгүзүнүң 1-ги альбомун ап алгаш, нызыл-булуңда салып алган бис.

Төрээн Коммунистиг партиязының төөгүзүн өөренип алыр дээш кичээлге дыңнакчыларның чүткүлү аажок улуг, барык шупту кээп турар. Белүмүң диргазы Хертек Даваажап оларны неделя санында чарлап, кызыл-булунга от салыр кижилерни база тускайлап турар. Моон соңгаар бригадада чунар-бажыңны изидип, келген хойжулар чунуп алгаш, чоруп турарын организастаар бис.

СЭКП ТК-ның 1968 чылдагы октябрь Пленумунуң көдээ ажыл-агыйны улам ыңай көдүрер хемчеглер дугайында докталын өөренип тургаш, хойжу бригаданың арткен ажыл-агый чылында түңнелин база көрдүвүс. Малдың баш санын өстүрерин 102,6 хуу, хойдан дүк кыргын алырланың база күүсетпеш, күүгенге садар эътпиң, дүктүң планын ажыр күүсеткеп. Төрүүр 100 хойга опаштыр Ооржак Аксоол 109,9, Михаил Хертек 94,5, Сенджэжы Кара-Сал 90,3 хураганны камгалап алган. Бир хойдан-на эштер Серепот Хертек 2,460 кг, Михаил Хертек 2,415 кг, Хүдер Ооржак 2,495, Калиндиевин Хертек 2,310, Донгак Сарыг-оол 2,164 кг дүктү кыргын алган.

1969 чылда хойжу бүрүзү социалистиг хүлээлгелерни ап, № 2 хойжу бригадалы социалистиг чарышка кыйгырган. Төрүүр 100 хойга опаштыр 100 хураганны, бир хойдан 2,3-тен 2,5 кг дүктү алырын хүлээпнип, хойжу бүрүзү 10-дан 15 тонна чедир мал чемин белеткээр сорулганы салган. Мал кыштагларын чедиишпейн турарын барымдаалаш, бирээзинге-ле 400 баш хой кирер 4 кажаны тударын, чазагларже көжерининң мурнунда бүтү кыштагларның өдээн казып, кургадырын, мал кажаларының иштин-даштын бүтү үелериниң дургузунда санитар чурумунга чагыртыр тургузарын хүлээпген.

Бистиң кичээливиске СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары А. А. Салчак болгаш өске-даа ажылдакчыларны олурүүлү, чедер-четпестерни чугаалап берген. Колхозта партком секретары Донгак Мижит-оол биске доктаамал ажлын-болуп, сагыш салып турар. Башкы Салчакка удурткан № 6 агитквартираның киржакчылөрни дыңнакчыларга бир удаа солун концертти көргүзүп берген.

Оон-биле кады четпестерни демдеглеже чогуур. Өөредилге ному бистиң дыңнакчыларывыста чаңгыс-даа кижиде чок, СЭКП төөгүзүн болгаш СЭКП төөгүзүмүң очерктерин Кызылдан чагыдып экпеп бээрин партия райкомундан шагда-ла дилээн бис, ол мыпчага чедир чок. Өөредилге эгелээнинден бээр чаңгыс-даа удаа семинар эрттирбээн, дуржулга солуушкуннарын кылбайн турар.

Амгы үеде кадарчыларның хою кидин төрүп эгелээн, чамдык коданнарда 100 чедир хой төрүп турар, кадарчыларга сакманщиктерни быжыглаваан.

Бо белүмүүң дыңнакчылары республиканың өске черлеринде малчыннары ышкаш, эрес-маадырлыг ажылы-биле материалдыг чаагай кежиктп бүдүрүп турар кижилер-дир. Кичээлдер сөөлүнде олар боттарының негелде-хереглелдерининң дугайын базз чугаалай бээрлер. Ылаңгыя Бай-Тайга райпозунуң автолавказы оларга хөвар көөр, хойжуларны эргежок чугула аъш-чем болгаш үлетүүр барааннарыбиле чедир хандырбас, оода чадаарда радиоприёмниктер батареяларын болгаш фонарьларны, керосинин безин экклебес боор-дур. Хой төрүп турар амгы үеде бо чүүлдер эргежок чугула болгай. Бо дугайында хамаарышкан организацияларга мен база каш удаа чугаалап келгинзе-даа, түңнел чок.

Шаг-үениң кандыг-даа бергелеринге торулбайн кызымаккай ажыллап турар хойжуларже кичээнгейни күштелдирер, ылаңгыя оларның негелде-хереглелдерине дыңнангыр болур ужурлуг. Оларның ажылдаарынга, өөренирине болгаш дыштанырынга тавармачалыг байдалды тургузар дээш хамаарышкан организациялар эргежок чугула чүүлдерни кылыр хүлээлгелиг. Хойжуларның билия бедик болган тудум-на, күш-ажылга чедиишкини улуг болур.

Бо чыл — В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга уткуштур шиитпирлиг белеткелдиң чылы. Ынчангаш революсчу теорияны, ленинчи номиналы улам хамыды-биле өөренир дээш пропагандист болгаш дыңнакчы бүрүзү хөй күженишкинни үндүрүп, шудургу ажылдаар ужурлуг бис.

О. ЧЕДЕР-ООЛ,
СЭКП төөгүзү өөренир белгүмүүң пропагандизи.

Уставты бадылаан

Баа-Хем районнуң «Коммунизче орук» колхозунуң кежигүннериниң ниити хуралы болган. Анаа 1969 чылда бүдүрүлге саң-хөө планын бадылаан соонда бүдүрүлге бригаларының тургузуун эде көргеи. Тараа бүдүрер бригала тургускаш, бригадириже коммунист Василий Глушковту бадылаан. Петр Дресвянников удурткан № 2 хову бригадазы моон соңгаар мал чеми культуралар тарып кылыр болгаш мал чеми сиген кезип, оларны фермаларга, малчыннар турагларынга чедирер. Ол бригаданы көдээ ажылагыйның тускай чепсек-херекселдери-биле болгаш транспорт, машина, трактор-биле хандырарын көргеи.

Бригада бүрүзүнүң хамаарышкан тускай даалгалыг болуру ажыдыг чарлыктырбас, бердинген сорулгазын күүседиринге таарымчалыг-дыр дээрзин хуралга санап бергеннер чугаалап турган.

Хуралга база бир чугула айтырыг көдээ ажыл-агый артелининн чаа Уставын чугаалажыры болган. Маңаа колхозчунуң шөлээзининң дугайында чугаалакшан. Уставтың бир пунктузунда ар кижи чылда 260 хүн ажылдаан таварыгада шөлээлээр, херээженнерге шинча хүн эвес, чамдык чинге-лелерни көргүзүп болур дээнинге колхозчулар бир үнбиле каттышкан. Уставта айыткан хонукту чедир ажылдавалда шөлээ акшазы бербес. Оон ынай Уставта көрдүнген кодан чаныыш шолуп 0,30 га чедир кызырар, ийи ижек түүп турган болза чаңгысты түүлар деп өскерилгелерни деткип, бадылаан.

П. ПОПОВ.

Хой оолдаашкыны

Өөрүнүң «Торгалыг» совхозта хойларының оолдаашкыны эгелээн. Ол чугула кампаниига совхозтуң хойжулары баш удур эки белеткенип алган. Чаш малды хүлээп алырынга бүгү-ле чүве белен. Хой оолдаашкыны бир дугаарында Кара-Тал бригадазының аныяк хойжузу Алдын-Херелдиң коданынга эгелээн. Бо хүннерде төрээн 268 хойдан 268 хураганны бүрүнү-биле доруктурып турар.

Совхоз хой оолдап турар коданнарда сакманщиктерни тускайлап тургускан. Олар хойжуларның «дужут» ажаан алырынга дузалажып турар.

* * *

Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунда 5670 баш төрүүр хой бар. Ол хойлардан бо чылдың январының ортанга чедир 2359 хой азы 41 хуузу төрээн. Ам 2370 хураган менди доругуп турар. Колхозтуң хойжуларындан Хомушку Далдый-оол 124 хойдан 126 хураганны, Хомушку Донгай-оол 207 хойдан 207 хураганны бүрүн камгалап алган.

Колхозтуң баштаар чери бо хүннерде хою оолдап эгелээн малчынларга улуг кичээнгейни салып, оларга дузалажыры-биле сакманщиктерни чорудуп турар.

ХОЙЖУНУҢ ААЛЫНГА

Машина кадыр баалыкты өрү оожум чүткүвүшаан, арай боорда кертилешке үңүп келди. Адаанче көөрүвүске, коргунчуу кончут: кадыр дагны куду одуртуп баткан орук, инда-мында өг дег хаялээр, суг чара шаап каан оңгарлар. Ынаар куду № 2 хойжу бригаданың төвү — элээп каш чурттарга бажыңнары, мал кажаалары, оваалап каан сиген кестүп тур. Иемдик оруквиле оожум кулбуртуп баткаш, дораан-на бригаданың төвүнге баардывыс.

Улуг эвес өрээл. Ийи талазында хананы дургаар, ийи демир оруннарны салгаш, кырын шокар чадыг-биле шевергин шып каан. Өрээлдиң чылыы, чырыы аажок. Дөрдө улуг аптара кырында радиоприёмник. Ханаларда фоточуруктар. Бригадир Бичe-оол Овонович Чамзының бажыңы ол. Даштындан көөрге, үжен хар иштинде хире, шыдыг-ла узун эвес сынныг, чыварга додуга берген хүрең арыннығ аныяк эр бистиң айтырывыска допчузу-биле харылаан каап олур.

Бригадада 3200 баш төрүүр хой бар. Оларны 8 коданда кыштагладып турар. Мал чеминден 28 тонна сигеннп, 4 тонна суланы сөөртүп экпеп алган. Амдыызында малдың байдалы эки. Дөрт коданда хой оолдаашкыны чаа-ла эгелээн. Чаш хураганнар ажаап, азырааp кижилерни тускайлап тургускан.

— Силерниң бригадаңарда эң дээре хойжу кымыз?—деп, оон айтырдывыс.

— Эң дээре хойжу бе?— деп улур айтырган хевирлиг чугаалаап, кезек боданып олура, уламчылады:— Мөнге ыйнаап бо. Мында стаж-даа, көргүзүг-даа талазы-биле ону ажыр кижи чок. Оон аалы бригада төвүнден мырыңай ырак эвес ийин. Дашкыгаа үне бээринерге-ле кедээр даг белинде бараапы костүп турар...

Кышкы хүн даг бажында олурупкан. Кежээки ажыннаап чывар чоога иштин куду үрүп турар. Тей баарында бичии деспедиректе Иван Соржуевич Мөңгениң кыштав болур. Бо болза, малчын кижи кежээ, кыымак, бодунуң ажылынга бердинген болур ужуражуу дээрзин айтып турар-дыр. Чалгага кижи мал азырап шыдаавас. Мындыг чижекти ап көрзелиивер. № 3 бригадаының хойжузу Максим Тажыны-оол 7—8 чыл хире хой кадарып келдя. А оон көргүүгээри чыл бүрүде чүге экиживезин? Оон аптиле арагалай бээрин кым билбес ийик. Малын чалап каар, оъдун-суун таарыштырбастыр. Оолдаашкын үезинде база-ла бүгү үүргени сакманщиктерже чүүл салып кааpдыр. Ындыг болурга канчаар эки түңнел чедип алыр боор. Оя, арткен чылын чүс хойга онааштыр алган болгай. Бистиң бо салбырда эң-не эвээш хураган алган кижи ол-дур.

...Хоочун хойжу Мөңге 1968 чылда төрүүр чүс хойга онааштыр чүс бир хураганны ап, «Кызыл тараачы» колхозтуң Ээрбек салбырынга бирги черже үнген. Мурнуку чылдарда-даа оон көргүүгээри багай эвес турган. Оон кызымак ажылын колхоз баштаар чери үнелеп көрген. Эрткен чылдың күзүнүнде ону Ленинград—Москва чедер халас путевка-биле шаннаан.

Малчынның коданында мал чеми белеп. Төрүүр 401 баш хой бар. Олар январының 10-да оолдап эгелээн.

—Улуг башкы В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга төлептиг ужуражыр дээш, бо чылын чүс хойга онааштыр 100 хураганны менди доруктурар, бир хойдан 2,6 кг дүктү кыргып алыр мен—деп, Иван Соржуевич түңнелинде чугаалады.

Ажылга кызымак ол кижи сөзүн эзлээр дээрзинге бүзүредивис.

— Соокка чоруур улус эки чылыдыр шайлап алыыр — хээп, малчынның кадайы Дежитпаа хөнекте шайны, аъжыл-чемин экпеп салыпты.

Малчынның өөндеп үнүп келиринеже, өзэрде сылдыстар шагда-ла четчип калган, кышкы дүнүүң карацгызы хову, шаттарда дүжүпкеп болду. Машина харлыг оруктуу чырытпышаан маңнап чоруптуу.

К. АРАКЧАА.

ЧУРУКТА: хойжу И. МӨҢГЕ.
М. ЛОПАТИННИҢ фотозу.

Улуг сонуургал-биле

Чөөн-Хемчик районнуң Ленин аттыг колхозунуң көдээ клубуң ажыл-ишчилер долдур олурупкан, кожеге ажыттынып, чарлакчының хогулуг арны кажан кестүп келир ирги дээш четтикпейн маңап олурганнар.

Ол дээрге Ишкининң участок эмпеягеанинң ажылдакчылары келгени ол. Колхозтуң ажыл-ишчилери элбек программалыг солуп концертти көргеиiер. Коллективтиктиң бот-тывынгыр артистери Ишкин салбырның ажыл-ишчилеринге каш удаа солуп концерттерин бараалгаткан. Коллективте шупту аныяктар ажылдап турар. Бот-боттары аразында найыралдыг. Онаашкан ажылынга ак сеткилдиг аныяктар база хой.

Ам удавас «Сүт-Хол» совхозтуң салбырларын кезиир деп планнап турарлар. Владимир Ильич Ленининиң төрүттүгениниден бээр чүс чыл болурунга. Совет Тывазының 25 чыл болур оюнга концерттерин көргүзер дээш коллектив күженишкинниг ажылдап кириишкеи.

М. ТЮЛЮШ.

АК-КӨК ЭКРАНДА...

Кызыл көргүзүп тур... Культура амыдыралында база бир улуг чедиишкин — ак-көк экранныг телевиденнелиг болганымга Тывага чоку чоргаарланып турар. Ол бичии-даа болза күштүг, өөредилиг, тывыңгыр болган чогаадыкчы өкпан көрүкчүдерин бодунче чалап турар.

Экрандан дүшпес эң-не дептереглей болган чугула дамчыдыга — телемедээлерге улам чаңчыгып бар чыдар бис. Республиканың, шаңгыя Кызылдың амыдыралында дүүн алы бөгүн болуп эрткен, азы даарта болур солун болуушкуннарны анаа көргүзүп турар. Телемедээ — телевиденнең коз арны, оон дүргей, озал чок көргүзер чүүлү болганда, амыдыралдан чыдып калбас, оон даңкаарлавас. Чижээ, ажыглалда киргең таа бажың, немежин келген машина-техника, пландан ажыр дужааттынган эът, таа чогаал болган музыка, аңы-дүңма улустарның чорукан аалчыларын үткүп алгаш, ол мыйкаш амыдыралда, деңгиледе таа болган солун чүүлдер — телемедээлерге тынар тыныш ол. Бо-ла бүтү болуушкуннарны телестудияга дүргең дамчыдып берип турар авторлар өзүп орар.

Парлалга болган радио мыйкаш, телевиденне бодунуң жанрларының янзы-бүрү болган дээштин-биле көрүкчүлерге бараан болур ужурлуг. Бистең ындыг жанрлар көвүдеп, улам солун апар чыдар. Оларның чамдыкы бо-дур: телеинформацияның жанрлары — кыска дыңнадыг, бодуң көзүл түве чугаалаары, тайылбырлал, интервью, фотомедээ (чаңгыс азы эзээн каш чурүктарлыг), фоторепортаж, киноинформация, киноочёт, кинорепортаж, документалдыг жанрлар — эзээн каш кижи чугаалап көргүзери, шоодуг, фотобүрүнадыышкын, шиидең үзүндүлер; эртем-неп-терелдиг дамчыдылгалар — беседа, өөредилге хевири болган өске-даа.

Кызылдың телевиденне студиязы бо хүннерде бодунуң ажылында кол тема — ленинчи темаже улуг кичээнгейни үстээдырып турар. Ол дээрге «Чартык үүс чыдын төөгү бижиктезин» деп дамчыдылгалар, Ленин дугайында сактыышкыннар. Теп телевиденнең дыңнадыглары (ону орус, тыва дылдарда ажыглап турар). Эң-не кижиниг кижи — Ильич дугайын телекөрүкчү сагыш-сеткиинин ханызында көрүп, дыңнап орар.

Оон ынай, студияның пропаганда редакциязының ай санында белетиеп турары «Ленинчи пятницазы» биилир болгай сылер. Өске улуг дамчыдылгазар-биле бир дөмей, оон тематиказы байыш, шыналры бедик турар. Ленинчи идеяларның амыдыралга боттанып турарын, тыва улустуң амыдыралынга оларның улуг салдарлыг болганын, бистиң чуртка коммунизмниң типтелгеен дээш совет улустуң демиселиниге ленинчи өөредилгениң үзүлеп-баштакчы улуг күжүн бо дамчыдылга көргүзүп турган. Кызылдың болгаш чамдык районнарның партия организацияларының ажыл, амыдыралын «Партия амыдыралының экранынга» хөй удаа көргүскен. Оон киржикчилер, дузалакчылары сөөлгү үеде көвүдүн. Партия организацияларының секретарылары, активчилер боттары студиянга кээп чугаалап, фотокорреспондентилер болгаш кинооператорлар ол черлерге барып тыртыры, бистиң штаттан дашкаар корреспондентилеривис оларга дузалажып турар.

Ленинчи национал политиканың ачызында, тыва улустуң амыдыралынга болгулаан үндезини чаартылгалар бистиң ажыл-агый, коллектив бүрүзүнде көстүп, илерең, беш чыдыз хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарыш оларда калбарып турар болганда, «Ленинчи пятницага» ол-ла бүгүнү калбаа-биле көргүзери эргежок чүүлүл.

Таалавчыг тыва аялга дыңналып, оон-биле кады кандыг-бир чурумал — төрээн бойдустуң каас-чараажы, ажыл, амыдырапда болуушкуннар көргүзүп экранга уламы бээр. «Саян кырында кежээ» деп литературлуг уран-чечен болгаш публицистиг тележурналдың эгелээри ол.

Ниитиин-биле адырга, «Саян кырында кежээ» бодунуң хандыкшыдыг болгаш сонуургалдыг тематиказы-биле республиканың будун бүрүүзүнче ханылай берген, чүге дээрге оон дамчыдылгазынга көдээ-ниин, бот-тывыңгыр уран чүүл коллективи-даа, суурнуң шүлүкчүзүү-даа киржи бээр. Ылангыя тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң хөгжүдезинге кандыг-ла чаа чүүл көстүп кээр болдур, ол болуушкун бо тележурналдың залчегиниг үндүрүлгезиниң бир кезии апаар.

Чамдык чижектер бо. Эртем чылдың чаңгынында биске якут литератураның болгаш уран чүүлдүң кежээлери, өске-даа черлерден келген артистерниң болгаш уран чүүл ажыдакчыларының концерттери, оон соонда — Улуг-Хем, Барыын-Хемчик болгаш Бай-Тайга районнарга тыва литератураның база уран чүүлдүң кежээлери республиканың уран-чечен амыдыралын көргүзериң дүржүлгә болгаш идея талазы-биле элээн байыткан.

Телевиденнеде улуг-даа, биче-дә дамчыдылга оон штаттан даңкаар корреспондентилерг. бижикчилери болгаш дузалакчылары чокка болуп эртеря берге. «Саян кырында кежээ» деп тележурналга пайысчылдың чогаадыкчы интеллигенциязының киржилгеен улут. Чогаалчы Сергей Пюрбю, чуруккү Сергей Ланзы, композиторлар Алексей Чыргал-оол, Роберт Лесников, Семен Бухтуев, артистер Муиаун Кара-кыс, Олег Намдаров, Барыынаа Дадар болгаш оон-даа өскелер база Кызылдың уран чүүл, башкы училищелеринин сургуулдары «Саян кырында кежээ» тележурналдың эң идепкейлиг киржикчилеринг апарган.

Бистиң телекөрүкчүдерибистиң хөй нуруузу — пайысчылалда, ынчангаш оон кылган дамчыдылгалар хөй черни эзээп турар, оон иштинде үлетпүр, транспорт болгаш тудуг темазы — бирги чергенин. Ынчалза-даа кедээнин амыдыралы теледамчыдылгаларга чамдыкта база көстүп каап турар. «Көдээ амыдырал» деп тележурналды саитын олур боор сылер. Ону кымнар белеткеп турарыл? Студиянын ажыыдакчылары-биле кады көдээде бистиң хөй-ниитиин активчилеривис.

Бир-де катап студияже Тандыда дуржулга станциязының механизациязының килдизининг эргелекчиэи Владимир Фомин телефоннаан: «Студияга чүве чугаалап көрзе деп бодалдыг мен, чүү деп бодаар сылер?.. Улус ажыл-агыйының редакциязы ол саналды деткээн. Эш Фомин дуржулга станциязында механизация болгаш тудуг ажылдарының дугайын студияга кээп ийи удаа чугаалаан, станциядан дамчыдылгар бөзеткээринге идепкейлиг киржип турар. Байлак дуржулгазын кады амыдап турар өөрүнге нүзелдии-биле дамчыдып бээр. Башкылар ажылдарын бам удур хандырбайн турганында. 4-кү классчың башкылары 5-ки классчың программазы-биле, а эртемнер башкылары 4-кү класска башкылаар эртемнерниң программазы-биле докгаамал танышпаанында.

Кандыг-бир арганы тып тургаш, школага 4—5 классчарның башкыларының түскай методиктиг каттыжышкыннарын база тургусса чогуур.

Үстүнде чүүлдерге хамаарыштыр мээн бодалым мындыг. 4—5 классчарның башкылары бот-боттарының кичээлеринге олуржуру чугула. Өөреникчилерге чаңгыс эвл негелдеторни шын ажылдап кылырынга ол дузалаар. Эге класстарга чаа ажылдаан башкылар уругларның физиктиг болгаш психологтуг, эстетиктиг өзүдезинин өскерилгелерин кичээнгейлиг хайгаарап, өөредилге-биижинилге ажыынын аргаларын ханчаар чаартырын сумележин, даартагы 5-ки классчыларга программаның негелдерин үзүлдүр дээрзин уттуп болбас. 1—4 класстарга бот-ажылдарга үени хөйну берип, уругларның сонуургалын бедидип, өөренип турар материалын шүгүмчүлекчи өзу-биле көөрүн чедип алыры чугула.

Ниити школаның өөредилгежинизиниге планынга 1—4 болгаш 4—5 класстарның методиктиг картыжышкынының планнарын айтып, келир чылгы 5 класс удуртукчуларын, эртемнер башкыларын хүралдарже чалаар болза эки.

Ынчазырга 5-тен өрү класстарга хөй багай демдектер канчап тыптын турарыл? — деп, Горький башкыларының чазагынга хамаарыштыр мээн бодалым мындыг. Журналга салынып турар демдектер уругларның билининиң шынарының экраны болурун билир бис. Ынчалза-даа практикага көрүп чоруурга чамдык багай демдектер аңаа-ла үндезин чок черге өөреникчиниң адының дужунга көстүп кээр таварылгалар база бар. Чамдык ийи-чаңгыс башкылар өөреникчини «2» демдек-биле коргудар хөнүнче киирип, оон кылган ажылын шын үнедеп көрбейн, өнаалганы кандыг чылдагаан-биле кылбайн барганын сонуургап көрбейн, ол-ла «2» демдекти доораан сала таап каар таварылгалар ам-даа бар. Чижээ, чуруулга кичээлинге альбом, азы шугум, карандаш чок келгени дээш база ному, демир-ужуу чок дээш багай демдекти салып каар таварылгалар бар. Ук башкы өөреникчиниң оң эртемге сонуургалын бадырып, ону өжеш чорукче албадап, «2» демдек-биле уругларны мораль талазы-биле сый шаап турары ол-дур. Журналга чамдык уругларның адының дужун көөрге мындыг демдектер кайы хөй. Чижээ: «4», «2», «5», «3», «2», «1» дээн ышкаш. Өөреникчиниң билининде кайы хире чедир билбейн барган чүүлдер барын безин башкы сонуургаваан-дыр.

Бажында онаалгаларны (бөлүк М. Чаламба, Василий Самдан, шөрүг албанындан шөлээлеп келген О. Сурунгур олар болган. Шөш-содаа аңаа база удамчылаан.

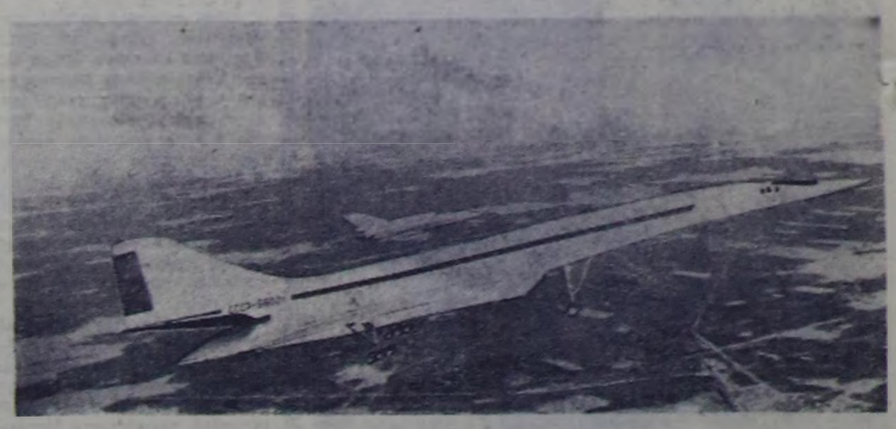
Багай чүвеин баш удур чаалатпас болза, бичиинин улуунга чедер болгай. Эрең-чин алышкылар эзирик хуулганнарны азбан черниге киирериниң орпунга, эртениже кээп, демги «бастыкчылардан» «кежюн негээр» дээш база таазыт кылгаинар. Ийи алышкы үш сөөлү тыныкаш, база эттеп каанныр.

Суурда коруи-чуруум бо хире багай турда, бистө милициянын участок төлээзи эш Бузуи Идам кончуг суда ажылдап, хөй нуруузунда-ла Кунгуртуг — Кызыл — Эрзин аралыгына аргыры-биле кыаытаарланып турар. Чоокта чаа партбюро оон плетке-лии алгаш, ажылында четпестерни чайладырын дааскан хире-де-ле боттуг хемчег албайн турар. Оон ацгыда ол коруи-чуруум үрээр, мораль талазы-биле бижыг эвес кижилер-биле кады арагалаар багай чаңчылдыг. Ажылында бозуп ажыы-чаңында ол четпестерни чайладып алгаш, аныяк кижи эки ажылдаар боор деп тере-хөлчүлер аңаа идеп турар.

Бистиң суурда аныяктар хөй, оларның аразында школаазын ара каттаннар-даа бар. Оларның ортузунда кижизидилге ажылы кончуг кошкак. Бо талазы-биле Шыпаа кодээ Советтиң аныяктар ажылының талазы-биле докгаамал комиссия-даа, колхозта комсомол комитеди-даа четпес ажылдап келген. Спорт-массалыг ажылдар чорувайн турар. ВЛКСМ-ниң Кызыл хоорай комитеди колхозта комсомол организациязының ажылынга боттуг дузаа чедирбээн, будун чыл дургузунда оон бээнин кижи кээп көрбээн. Оон туржук комсомолдуң отчет-сонгулдалыг хуралынга хоорком төлээзин чорудуп чаалаанындан, сентябрьдан бээр оон узамдыгып келгенин кижи кайгаар.

Ниитиниң корум-чурумуя быжыглаар дээр болза, бирги эдчегде, арагачыларга удур шинтиргиг демисежир керек. Оны Тере-Хөлде бүгү хөйниити организациялары бир дөм-биле калбартыр, активтерни, хөй-ниитиин аңаа калба-биле киирыштирер керек. А бистиң хамаарыжы турарывыс Кызылдың партия, совет, комсомол организациязының практиктиг дузазы шыпаа керек-тир.

С. ЧЫГЖИТ.
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

МОСКВА. «ТУ-144» дээр чаа совет лайнерниң баштайгы ужудушкуннары. 16—20 мың метр бедикке шакта-ла 2500 км дүрген ужудуп тургаш, бо самолёт пассажирлерни дажыглаар.

ЧУРУКТА: «ТУ-144» истребительже үдеп алгаш, шенелде ужудушкун кылып чоруп тур.

М. РЕДЬКИН БИЛЕ Е. КАССИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

БИЧЕЗИНДЕН УЛУУНГА ЧЕДЕР

Кунгуртуг суур мурнунда чылдарда корум-чурум талазы-биле эки черлериниң бирээзинге санадыш тургай. Амгы байдалды ап көөр болза, киижиниң сеткил-сагыжы дүвүреп келир.

Бистиң суурда киижизидилгелиг ажыл чорувайн турар деп болбас. Колхозта партия болгаш комсомол организациялары идей-кижизидилгелиг ажылдарны янзы-бүрү хевирлерге организастап келген. Культура-чымдыышкын албан черлери үргүлчү ажылдап, суурнуң чурттакчыларыңга кино, концерт көргүзүп, лекция, беседаларны, янзы-бүрү кежээлерни организастап турар. Улусчу дружина командазы, эш-хуузупун суду база-ла ажылдап келген. Хана солуннар, шоодуглуг хуудустар-даа үнүп турар.

Байдал мындыг турда-ла, бистиң суурвуста арагалаар чорук, ылангыя аныяктар ортузунда сөөлгү үеде көвүдеп турар. Бо дээрге чоруттунуп турар политкижизидилгелиг ажылдың дээштинниң чавызындан база болуп турары билдингир болбайн аан. Ынчалза-даа ниитиниң корум-чурумуун үрээр чоруктуң кол үелекчилери арагачылардан үнер деп чүве билдингир. Бо талазы-биле чамдык чижектерден көргүзүп көрейн.

«Тере-Хөл» колхозтуң Культура бажыңынга кежээлерде кино азы лекция болгулаар. Ындыг хемчеглерге зэирик «чылбыртыш» келгеш, оон тенчүүзүнге чедир олуруп ыңдавас, ниити көрүкчүдерге шаптыктап, үнер-кирер чоруктар бар. Культура ажыдакчылары чон шөлээн дыштанмын дээш, зэирик келген кижилерни клубче киирбезинн орналдажып турар. Чамдык кижилер аңаа удураныш, чөптүг негелдени салган кижилерге чалчыыр, оон кедеэрге оларже халдвар таварылгалар бар. Бо талазы-биле бистиң дежурный дружинниктеривис кошкак хемчег ап келгеи. Чамдык кижилер, оларның аразында аныяк уругнар бээнн, культура одаанга зэирик келгеш, бүдүү кире бээр, оон соонда оран-бажын шиттин чүдедир таварылга бар. Чоокта бир кино үезинде зэирик келгеш Надчаа-даа ниитиниң корум-чурумуун үрээр чоруктуң кол үелекчилери арагачылардан үнер деп чүве билдингир. Бо талазы-биле чамдык чижектерден көргүзүп көрейн.

«Тере-Хөл» колхозтуң Культура бажыңынга кежээлерде кино азы лекция болгулаар. Ындыг хемчеглерге зэирик «чылбыртыш» келгеш, оон тенчүүзүнге чедир олуруп ыңдавас, ниити көрүкчүдерге шаптыктап, үнер-кирер чоруктар бар. Культура ажыдакчылары чон шөлээн дыштанмын дээш, зэирик келгеш кижилерни клубче киирбезинн орналдажып турар. Чамдык кижилер аңаа удураныш, чөптүг негелдени салган кижилерге чалчыыр, оон кедеэрге оларже халдвар таварылгалар бар. Бо талазы-биле бистиң дежурный дружинниктеривис кошкак хемчег ап келгеи. Чамдык кижилер, оларның аразында аныяк уругнар бээнн, культура одаанга зэирик келгеш, бүдүү кире бээр, оон соонда оран-бажын шиттин чүдедир таварылга бар. Чоокта бир кино үезинде зэирик келгеш Надчаа-даа ниитиниң корум-чурумуун үрээр чоруктуң кол үелекчилери арагачылардан үнер деп чүве билдингир. Бо талазы-биле чамдык чижектерден көргүзүп көрейн.

«Тере-Хөл» колхозтуң Культура бажыңынга кежээлерде кино азы лекция болгулаар. Ындыг хемчеглерге зэирик «чылбыртыш» келгеш, оон тенчүүзүнге чедир олуруп ыңдавас, ниити көрүкчүдерге шаптыктап, үнер-кирер чоруктар бар. Культура ажыдакчылары чон шөлээн дыштанмын дээш, зэирик келгеш кижилерни клубче киирбезинн орналдажып турар. Чамдык кижилер аңаа удураныш, чөптүг негелдени салган кижилерге чалчыыр, оон кедеэрге оларже халдвар таварылгалар бар. Бо талазы-биле бистиң дежурный дружинниктеривис кошкак хемчег ап келгеи. Чамдык кижилер, оларның аразында аныяк уругнар бээнн, культура одаанга зэирик келгеш, бүдүү кире бээр, оон соонда оран-бажын шиттин чүдедир таварылга бар. Чоокта бир кино үезинде зэирик келгеш Надчаа-даа ниитиниң корум-чурумуун үрээр чоруктуң кол үелекчилери арагачылардан үнер деп чүве билдингир. Бо талазы-биле чамдык чижектерден көргүзүп көрейн.

ӨӨРЕНИКЧИЛЕР ЧҮГЕ БАГАЙ ӨӨРЕНИП ТУРАРЫЛ?

Башкының бодалы

Ындыг ат-биле «Учительская газета» солунга Горький башкыларының бижип келген чагааларын ол солуннуң элээн каш дугаарларындан нөмчүп танышкан мен. Ол чагааларның кол оорганында эге класстар-биле үстүкү класстарның аразында башкыларның өөредилге-биижидилгелиг ажылының холбаазының база өөреникчиниң багай өөренип, чурум үрешкенинин үезинде анаа башкының кандыг аргаларны шын ажыглаарының, кандыг хемчеглер алырының болгаш кол-ла көдүрүп турар айтырыг — национал школаларга орус дылды 1-ги класстан эгелеп канчаар шын башкыларының дугайы киргеп.

Маңаа хамаарыштыр бодумуң ниити байдалдарымны илередип, өске аштериң санзын база дыңнаксадым.

Шынап-ла практикадан алгаш көөрге, эге класстарга эки өөренип чораан уругнар 5-ки классче шилчээн соонда өөредилгези кошкап, а чоорту класы өрүлээн тудум-на чурумү безин бакырап, ада-иезин, башкыларын эпчок байдалга таварыштыра бээр болгай.

Моон чылдагааны, мен бодаарымга, ындыг. Мурнуудан бээр амга чедир класс удуртукчуларының болгаш эртемнер башкыларының неделида шагыны чазын өөредилге чылы төнүп турда март айда кылып, тарификация үезинде 4 класс башкызы-биле келир чылгы 5 класс башкыларының аразында холбаалыг ажылдаарын баш удур хандырбайн турганында. 4-кү классчың башкылары 5-ки классчың программазы-биле, а эртемнер башкылары 4-кү класска башкылаар эртемнерниң программазы-биле докгаамал танышпаанында.

Кандыг-бир арганы тып тургаш, школага 4—5 классчарның башкыларының түскай методиктиг каттыжышкыннарын база тургусса чогуур.

Үстүнде чүүлдерге хамаарыштыр мээн бодалым мындыг. 4—5 классчарның башкылары бот-боттарының кичээлеринге олуржуру чугула. Өөреникчилерге чаңгыс эвл негелдеторни шын ажылдап кылырынга ол дузалаар. Эге класстарга чаа ажылдаан башкылар уругларның физиктиг болгаш психологтуг, эстетиктиг өзүдезинин өскерилгелерин кичээнгейлиг хайгаарап, өөредилге-биижинилге ажыынын аргаларын ханчаар чаартырын сумележин, даартагы 5-ки классчыларга программаның негелдерин үзүлдүр дээрзин уттуп болбас. 1—4 класстарга бот-ажылдарга үени хөйну берип, уругларның сонуургалын бедидип, өөренип турар материалын шүгүмчүлекчи өзу-биле көөрүн чедип алыры чугула.

Ниити школаның өөредилгежинизиниге планынга 1—4 болгаш 4—5 класстарның методиктиг картыжышкынының планнарын айтып, келир чылгы 5 класс удуртукчуларын, эртемнер башкыларын хүралдарже чалаар болза эки.

Ынчазырга 5-тен өрү класстарга хөй багай демдектер канчап тыптын турарыл? — деп, Горький башкыларының чазагынга хамаарыштыр мээн бодалым мындыг. Журналга салынып турар демдектер уругларның билининиң шынарының экраны болурун билир бис. Ынчалза-даа практикага көрүп чоруурга чамдык багай демдектер аңаа-ла үндезин чок черге өөреникчиниң адының дужунга көстүп кээр таварылгалар база бар. Чамдык ийи-чаңгыс башкылар өөреникчини «2» демдек-биле коргудар хөнүнче киирип, оон кылган ажылын шын үнедеп көрбейн, өнаалганы кандыг чылдагаан-биле кылбайн барганын сонуургап көрбейн, ол-ла «2» демдекти доораан сала таап каар таварылгалар ам-даа бар. Чижээ, чуруулга кичээлинге альбом, азы шугум, карандаш чок келгени дээш база ному, демир-ужуу чок дээш багай демдекти салып каар таварылгалар бар. Ук башкы өөреникчиниң оң эртемге сонуургалын бадырып, ону өжеш чорукче албадап, «2» демдек-биле уругларны мораль талазы-биле сый шаап турары ол-дур. Журналга чамдык уругларның адының дужун көөрге мындыг демдектер кайы хөй. Чижээ: «4», «2», «5», «3», «2», «1» дээн ышкаш. Өөреникчиниң билининде кайы хире чедир билбейн барган чүүлдер барын безин башкы сонуургаваан-дыр.

Бажында онаалгаларны (бөлүк М. Чаламба, Василий Самдан, шөрүг албанындан шөлээлеп келген О. Сурунгур олар болган. Шөш-содаа аңаа база удамчылаан.

Багай чүвеин баш удур чаалатпас болза, бичиинин улуунга чедер болгай. Эрең-чин алышкылар эзирик хуулганнарны азбан черниге киирериниң орпунга, эртениже кээп, демги «бастыкчылардан» «кежюн негээр» дээш база таазыт кылгаинар. Ийи алышкы үш сөөлү тыныкаш, база эттеп каанныр.

Суурда коруи-чуруум бо хире багай турда, бистө милициянын участок төлээзи эш Бузуи Идам кончуг суда ажылдап, хөй нуруузунда-ла Кунгуртуг — Кызыл — Эрзин аралыгына аргыры-биле кыаытаарланып турар. Чоокта чаа партбюро оон плетке-лии алгаш, ажылында четпестерни чайладырын дааскан хире-де-ле боттуг хемчег албайн турар. Оон ацгыда ол коруи-чуруум үрээр, мораль талазы-биле бижыг эвес кижилер-биле кады арагалаар багай чаңчылдыг. Ажылында бозуп ажыы-чаңында ол четпестерни чайладып алгаш, аныяк кижи эки ажылдаар боор деп тере-хөлчүлер аңаа идеп турар.

Бистиң суурда аныяктар хөй, оларның аразында школаазын ара каттаннар-даа бар. Оларның ортузунда кижизидилге ажылы кончуг кошкак. Бо талазы-биле Шыпаа кодээ Советтиң аныяктар ажылының талазы-биле докгаамал комиссия-даа, колхозта комсомол комитеди-даа четпес ажылдап келген. Спорт-массалыг ажылдар чорувайн турар. ВЛКСМ-ниң Кызыл хоорай комитеди колхозта комсомол организациязының ажылынга боттуг дузаа чедирбээн, будун чыл дургузунда оон бээнин кижи кээп көрбээн. Оон туржук комсомолдуң отчет-сонгулдалыг хуралынга хоорком төлээзин чорудуп чаалаанындан, сентябрьдан бээр оон узамдыгып келгенин кижи кайгаар.

Ниитиниң корум-чурумуя быжыглаар дээр болза, бирги эдчегде, арагачыларга удур шинтиргиг демисежир керек. Оны Тере-Хөлде бүгү хөйниити организациялары бир дөм-биле калбартыр, активтерни, хөй-ниитиин аңаа калба-биле киирыштирер керек. А бистиң хамаарыжы турарывыс Кызылдың партия, совет, комсомол организациязының практиктиг дузазы шыпаа керек-тир.

С. ЧЫГЖИТ.
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

КӨДЭЭ БАШКЫ

Кижи бүрүзү өөрүшүүлүг болгаш дүвүрээзин-биле хайныгып чоруур иштинги сагыш-сеткиилдиг. Өөрүшүүлүг болгаш дүвүрээзиннер бирде хып, бирде өнүп чоруур, иштинги сагыш-сеткиз белеп көзүлбес, ынчалза-даа кижиниң амыдыралының өрүү оон хамаарыжыр. Өзүп олурээр салгалдың келир үези дээш бүгү нүүнүн, бижинн берип келген. Тыва АССР-ниң школаларының аларыяг башкызы, улус өөредилгезиниң тергиинин Монгуш Бекен-ооловна Сериҥниң дугайын чугаалап көрейн. Оон ажыл-ишке мергежин эгелээн чери — Бай-Тайганың Бай-Таяа эге школазы.

Улуг-биче чанны шүптүзүн өөредир дээн даалганы Серин Монгуш Кызылдың алды аң хуусаанын башкы сургуулун дооруп тура алган. Школага өөредиргә төнген соонда аъттыг, чедаг Биче-Шуй, Ала-Белиг, Шындазын, Хөөлаштарда көшкүн чонга үшүн-бижик өөредип, даалга күүседи чоруп кээр турган. Башкы ишкыны «Башкывыс» дээр апарган.

Оон өөренимчилериниң аразында Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады, Тээли ортумак школазының башкызы Күжүгет Чылбан, эмчи Шыырап Бөра, башкы Салчак Крас, «Найырал» совхозтуң мурнакчы саанчызы Очур Байлакай дээш ышнарны чон дээр. Хөөчүн коммунист башкы, ылаңгыя байырлалдар таварыштыр, хөй чагаа алган, немчаан өөрүп. Оларның адрези аңгы-аңгы: Москва, Красноярск, Томск, Тээли, Ак-Довурак, Кызыл база Совет Армиязының хүрээлеңиинден. Ынча хөй чагаанның харыызын биижирип, таптыг нөмчүүру Монгуш Бекен-оловнага кажан-даа берге эвес. Улуг-даа, бичиидээ өөренимчилериниң чагаазын хандыкшыл-биле нөмчуп, оон аажы-чаңын караа-биле көрүп турган ышкаш хүлүмзүрүп, чаптаан турар.

Кызылдың башкы училищезиниң сургуулу Зоя Чүлдүмовалдың башкызынга бижээн чагаазындан өдүүлүүр бе: «Экии, хүндүлүг башкым! Экии өөренип тур мен. Башкыларым мени мактаарга, силерни сактып кээр-дир мен. Шүлүк биижирииге өөреткен болгай силер. Мээң шүлүктерим улуг нен ыдыраап долуу. Дыштамаан-сеткиимниң ханызындан көрүп, дыңнап орар.

Оон ынай, студиянын программа редакциязының ай санында белетиеп турары «Ленинчи пятницазы» биилир болгай сылер. Өске улуг дамчыдылгазар-биле бир дөмей, оон тематиказы байыш, шыналры бедик турар. Ленинчи идеяларның амыдыралга боттанып турарын, тыва улустуң амыдыралынга оларның улуг салдарлыг болганын, бистиң чуртка коммунизмниң типтелгеен дээш совет улустуң демиселиниге ленинчи өөредилгениң үзүлеп-баштакчы улуг күжүн бо дамчыдылга көргүзүп турган. Кызылдың болгаш чамдык районнарның партия организацияларының ажыл, амыдыралын «Партия амыдыралының экранынга» хөй удаа көргүскен. Оон киржикчилер, дузалакчылары сөөлгү үеде көвүдүн. Партия организацияларының секретарылары, активчилер боттары студиянга кээп чугаалап, фотокорреспондентилер болгаш кинооператорлар ол черлерге барып тыртыры, бистиң штаттан дашкаар корреспондентилеривис оларга дузалажып турар.

Ленинчи национал политиканың ачызында, тыва улустуң амыдыралынга болгулаан үндезини чаартылгалар бистиң ажыл-агый, коллектив бүрүзүнде көстүп, илерең, беш чыдыз хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарыш оларда калбарып турар болганда, «Ленинчи пятницага» ол-ла бүгүнү калбаа-биле көргүзери эргежок чүүлүл.

Таалавчыг тыва аялга дыңналып, оон-биле кады кандыг-бир чурумал — төрээн бойдустуң каас-чараажы, ажыл, амыдыралда болуушкуннар көргүзүп экранга уламы бээр. «Саян кырында кежээ» деп литературлуг уран-чечен болгаш публицистиг тележурналдың эгелээри ол.

Ниитиин-биле адырга, «Саян кырында кежээ» бодунуң хандыкшыдыг болгаш сонуургалдыг тематиказы-биле республиканың будун бүрүүзүнче ханылай берген, чүге дээрге оон дамчыдылгазынга көдээ-ниин, бот-тывыңгыр уран чүүл коллективи-даа, суурнуң шүлүкчүзүү-даа киржи бээр. Ылангыя тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң хөгжүдезинге кандыг-ла чаа чүүл көстүп кээр болдур, ол болуушкун бо тележурналдың залчегиниг үндүрүлгезиниң бир кезии апаар.

Чамдык чижектер бо. Эртем чылдың чаңгынында биске якут литератураның болгаш уран чүүлдүң кежээлери, өске-даа черлерден келген артистерниң болгаш уран чүүл ажыдакчыларының концерттери, оон соонда — Улуг-Хем, Барыын-Хемчик болгаш Бай-Тайга районнарга тыва литератураның база уран чүүлдүң кежээлери республиканың уран-чечен амыдыралын көргүзериң дүржүлгә болгаш идея талазы-биле элээн байыткан.

Телевиденнеде улуг-даа, биче-дә дамчыдылга оон штаттан даңкаар корреспондентилерг. бижикчилери болгаш дузалакчылары чокка болуп эртеря берге. «Саян кырында кежээ» деп тележурналга пайысчылдың чогаадыкчы интеллигенциязының киржилгеен улут. Чогаалчы Сергей Пюрбю, чуруккү Сергей Ланзы, композиторлар Алексей Чыргал-оол, Роберт Лесников, Семен Бухтуев, артистер Муиаун Кара-кыс, Олег Намдаров, Барыынаа Дадар болгаш оон-даа өскелер база Кызылдың уран чүүл, башкы училищелеринин сургуулдары «Саян кырында кежээ» тележурналдың эң идепкейлиг киржикчилеринг апарган.

Бистиң телекөрүкчүдерибистиң хөй нуруузу — пайысчылалда, ынчангаш оон кылган дамчыдылгалар хөй черни эзээп турар, оон иштинде үлетпүр, транспорт болгаш тудуг темазы — бирги чергенин. Ынчалза-даа кедээнин амыдыралы теледамчыдылгаларга чамдыкта база көстүп каап турар. «Көдээ амыдырал» деп тележурналды саитын олур боор сылер. Ону кымнар белеткеп турарыл? Студиянын ажыыдакчылары-биле кады көдээде бистиң хөй-ниитиин активчилеривис.

Бир-де катап студияже Тандыда дуржулга станциязының механизациязының килдизининг эргелекчиэи Владимир Фомин телефоннаан: «Студияга чүве чугаалап көрзе деп бодалдыг мен, чүү деп бодаар сылер?.. Улус ажыл-агыйының редакциязы ол саналды деткээн. Эш Фомин дуржулга станциязында механизация болгаш тудуг ажылдарының дугайын студияга кээп ийи удаа чугаалаан, станциядан дамчыдылгар бөзеткээринге идепкейлиг киржип турар. Байлак дуржулгазын кады амыдап турар өөрүнге нүзелдии-биле дамчыдып бээр. Башкылар ажылдарын бам удур хандырбайн турганында. 4-кү классчың башкылары 5-ки классчың программазы-биле, а эртемнер башкылары 4-кү класска башкылаар эртемнерниң программазы-биле докгаамал танышпаанында.

Кандыг-бир арганы тып тургаш, школага 4—5 классчарның башкыларының түскай методиктиг каттыжышкыннарын база тургусса чогуур.

Үстүнде чүүлдерге хамаарыштыр мээн бодалым мындыг. 4—5 классчарның башкылары бот-боттарының кичээлеринге олуржуру чугула. Өөреникчилерге чаңгыс эвл негелдеторни шын ажылдап кылырынга ол дузалаар. Эге класстарга чаа ажылдаан башкылар уругларның физиктиг болгаш психологтуг, эстетиктиг өзүдезинин өскерилгелерин кичээнгейлиг хайгаарап, өөредилге-биижинилге ажыынын аргаларын ханчаар чаартырын сумележин, даартагы 5-ки классчыларга программаның негелдерин үзүлдүр дээрзин уттуп болбас. 1—4 класстарга бот-ажылдарга үени хөйну берип, уругларның сонуургалын бедидип, өөренип турар материалын шүгүмчүлекчи өзу-биле көөрүн чедип алыры чугула.

Ниити школаның өөредилгежинизиниге планынга 1—4 болгаш 4—5 класстарның методиктиг картыжышкынының планнарын айтып, келир чылгы 5 класс удуртукчуларын, эртемнер башкыларын хүралдарже чалаар болза эки.

Ынчазырга 5-тен өрү класстарга хөй багай демдектер канчап тыптын турарыл? — деп, Горький башкыларының чазагынга хамаарыштыр мээн бодалым мындыг. Журналга салынып турар демдектер уругларның билининиң шынарының экраны болурун билир бис. Ынчалза-даа практикага көрүп чоруурга чамдык багай демдектер аңаа-ла үндезин чок черге өөреникчиниң адының дужунга көстүп кээр таварылгалар база бар. Чамдык ийи-чаңгыс башкылар өөреникчини «2» демдек-биле коргудар хөнүнче киирип, оон кылган ажылын шын үнедеп көрбейн, өнаалганы кандыг чылдагаан-биле кылбайн барганын сонуургап көрбейн, ол-ла «2» демдекти доораан сала таап каар таварылгалар ам-даа бар. Чижээ, чуруулга кичээлинге альбом, азы шугум, карандаш чок келгени дээш база ному, демир-ужуу чок дээш багай демдекти салып каар таварылгалар бар. Ук башкы өөреникчиниң оң эртемге сонуургалын бадырып, ону өжеш чорукче албадап, «2» демдек-биле уругларны мораль талазы-биле сый шаап турары ол-дур. Журналга чамдык уругларның адының дужун көөрге мындыг демдектер кайы хөй. Чижээ: «4», «2», «5», «3», «2», «1» дээн ышкаш. Өөреникчиниң билининде кайы хире чедир билбейн барган чүүлдер барын безин башкы сонуургаваан-дыр.

Бажында онаалгаларны (бөлүк М. Чаламба, Василий Самдан, шөрүг албанындан шөлээлеп келген О. Сурунгур олар болган. Шөш-содаа аңаа база удамчылаан.

Багай чүвеин баш удур чаалатпас болза, бичиинин улуунга чедер болгай. Эрең-чин алышкылар эзирик хуулганнарны азбан черниге киирериниң орпунга, эртениже кээп, демги «бастыкчылардан» «кежюн негээр» дээш база таазыт кылгаинар. Ийи алышкы үш сөөлү тыныкаш, база эттеп каанныр.

Суурда коруи-чуруум бо хире багай турда, бистө милициянын участок төлээзи эш Бузуи Идам кончуг суда ажылдап, хөй нуруузунда-ла Кунгуртуг — Кызыл — Эрзин аралыгына аргыры-биле кыаытаарланып турар. Чоокта чаа партбюро оон плетке-лии алгаш, ажылында четпестерни чайладырын дааскан хире-де-ле боттуг хемчег албайн турар. Оон ацгыда ол коруи-чуруум үрээр, мораль талазы-биле бижыг эвес кижилер-биле кады арагалаар багай чаңчылдыг. Ажылында бозуп ажыы-чаңында ол четпестерни чайладып алгаш, аныяк кижи эки ажылдаар боор деп тере-хөлчүлер аңаа идеп турар.

Бистиң суурда аныяктар хөй, оларның аразында школаазын ара каттаннар-даа бар. Оларның ортузунда кижизидилге ажылы кончуг кошкак. Бо талазы-биле Шыпаа кодээ Советтиң аныяктар ажылының талазы-биле докгаамал комиссия-даа, колхозта комсомол комитеди-даа четпес ажылдап келген. Спорт-массалыг ажылдар чорувайн турар. ВЛКСМ-ниң Кызыл хоорай комитеди колхозта комсомол организациязының ажылынга боттуг

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттингеге

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва Совединиң болгаш Министрлер Совединиң Дээди Чөвүлелиниң органы

1969 ч.
ЯНВАРЬ
24
ПЯТНИЦА
№ 20 (7866).

Өртээ 2 көп.

Москваның «Кадыр болгаш масса» заводунуң металлургтары 1968 чылдың планын хуусаа бетинде доозкан. Планзаа ажыр муң-муң тонна эки шынарлыг металлды болгаш белен прокатты үндүрген.

В. И. Ленинниң торуттунген хүнүнден бээр 100 чылдыңа чедир беш чылдың төнчүзүнде планнаттынган күш-ажылдың бүдүрүкчүзүүнүң планын заводтуң коллективи күүседир дээн.

ЧУРУКТА: мартен печиниң мурнакчызы Олег Исаков.

СЭТА-ның фотомедээзи.

СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГЫГЛАРЫ

Чурттуң экономиказын болгаш культуразын дүргеп хөгжүдер, ооң күүзүүн улам быжыглаар, совет кижилериниң материалдыг чаагай чөрүүн жижидер талазы-биле партияның XXIII съездизиниң салган сорулгаларын күүседиринче масса чонну мобилизастаарынга эрге-чагырга организаторларының кирижилгези совагу уеде элээн идепкейжээн. Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунун удуртуп башкарарынга ажыкчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң, депутаттарның эрге, хүлээлгелери калбарган.

Советтериң депутаттары амыдыралдың чугула айтырыгларын Советтериң сессияларынга, күүсчон хуралдарынга шинтпирлеп көөру-биле киирер, доктаамал комиссияларның ролюн бедидер база соңгулда округтарының ажылынга идепкейлиг киржир, масса чон-биле Советтериң харылзаазын быжыглаар хүлээлгезин улам-на чедиишкинниг шинтпирлеп турар апарган.

Соңгуучуларның чагыгларының күүселдезининг талазы-биле депутаттарның ажыл-чорудулгазы идепкейжээн. Ол чагыгларда бүгү нимитиниң херээ дээш совет кижилериниң сагыш чоозашкыны, чогаадыкчы инициативазы сиңгиннеп. Ажыл-агыйның янзы-бүрү адырларында бар четпестерни илередип, оны чайладыр талазы-биле кандыг аргаларны, нурлавырларны ажыглап болуурун сүмелээн санал-оналын соңгукчулар депутаттарны дамчыштыр берип, күүрүне айтырыгларын шинтпирлээрингө киржип турар.

Соңгукчулар боттарының чагыгларынга хөөрай, суурларны чаагайжыдарынга, медицина, садыг болгаш амыдырал хандырылгазын эжиндерингө, улус чырыдыышкын айтырыгларынга хамаарышкан саналдарны, шүгүмчүлелдерни, дилегларни киирип турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттары, чамдык Советтериң күүсконнары соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле организас-массаллыг ажылдың чамдык дурзулгазын шиңгээдип алган. Кызыл хоорнүүском, Бии-Хем болгаш Каа-Хем район, Ильинка, Шеми кодээ Советтериниң күүсконнары, ол ышкаш ук Советтериң депутаттары чагыгларны түс-туста сайгарып көргеш, оларны күүседир талазы-биле организастыг хемчегларни амыдаап кылган. Чагыг бүрүзү ой-шаанда күүсеттингеп турарын чедип аяар төлээде, хыналарды доктаамал чорударын чүрүмчүткан.

1967 чылдың мартта болуп эртиен чер-чер Советтерингө соңгудаалар соонда депутаттар биле соңгукчуларның ужураашылышкынында Черби кодээ Совединиң чурттакчы чону культура-амыдырал черлериниң тудуун дүргедедир, суурларны чаагайжыдар талазы-биле боттуг дуза чедирерин депутаттардан дилээн. Ам бо хүннерде ажыл-херек кырында кылдынган чүүлдерни эп көөр болза, соңгукчуларның чагыглары долузубиле күүсеттингенин хереченер турар. Муң ажыг дөрбелчин метр чурттаага шөлүг, зминелге пунктузу, совхозта ясли-сад, Кара-Хаак школазында столовая ажыглалда киргеп. Чербиниң ыяш ажыл-агый пунктузунда магазинниң база столовазының тудуу дооступ турар. Черби кодээ Советтиң күүсконнү, ооң депутаттары чоннуң амыдырал хандырылгазын эжиндерининче ничээнгейин кошжатпайн келгеп.

Бии-Хем район Совединиң сессиязынга чурттаага тудуунуң дугайын чугаалашкан. Депутаттар тудугжуларның амыдынга харыысаага чогун, тудугнүң шынары куду болуп турарын шыңгыы шүгүмчүлээн. Райкүүском тудуг объектилерин хайгаараага ап, оларның ажылын контролдаарын депутаттарга дааскан. Түңнел багай эвес болган. Чамдык тудугларның одаага системаларында чедир кылдынмаан чүүлдерни эдс кыпган, тудугнуң темпизи мурнукузундан элээн шаамаашыр апарган.

Улуг-Хем райкүүском соңгукчуларның чагыгларын күүседир дээш бар аргаларны, нурлавырларны болдунар шаа-биле ажыглап турар. Ак-Тал суурнуң чурттакчылары эмнелге, библиотека, магазин тургузар чөптүг негелдени тургузуп келгеп. Ам оларның күзели боттанган. Ол ышкаш район эмнелгезининг терапия салбыры, Иштии-Хемде ясли дээш ооң-даа өскө черлерде культура амыдыралдың объектилери соңгукчуларның чагыглары ёзугаар туттунган.

Ынчалза-даа чагыглар күүселдезии Совет бүрүзүнде эки организастаттынган деп санап болбас. Бистиң чамдык район, хөөрай, кодээ болгаш суур-даа Советтеринде бо талазы-биле улуг четпестер бар. Чимээ, Тес-Хем район Совединде чагыглар күүселдезининг талазы-биле организачы амыдың дөңнели муду. Соңгукчулар коммунал, садыг, медицина хандырылгазын эжиндер дугайында чагыгларны киирген. Оларның хөй кезии күүсеттинмээн. Самагалдайда амыдырал хандырылга будурүлгелери өдаар ыяш-биле четче хандыртынмазының уржуу-биле үзүктелишкинниг ажылдап турары манчап-даа таарышпас. Чурттаага болгаш культура амыдырал объектилериниң тудуунуң темпизи оожум. Райкүүском, кодээ Советтериң күүсконнары депутаттарны чагыглар күүселдезинче хаара тутпайн турарын демдеглээр херек. Ол ышкаш Таңды районнуң төвү—Бай-Хаак суурнуң чурттакчы чону суг хандырылгазының дугайында айтырыгны каш чыл уламтыр тургузуп келген. Ынчалзамон бо чугула айтырыг мынчага дээр шиитпирлеттингээн. Коммунал амыл-агый министерствозунуң болгаш райкүүскомнуң талазындан кандыг-даа боттуг хемчегларг алдынмайн келген. Чаагайжыдылгаже хөй-нимитиниң күүнүн кииристирбейн турар.

Чагыглар күүселдези — бүгү нимитиниң хөрээ. Чер-чер Советтериниң күүсконнары, депутаттар, министерстволар болгаш ведомстволар соңгукчуларның чагыгларын амыдыралга боттандырарынга киржир болгаш бүгү талазы-биле дузалажыр хүлээлгелиг.

Амыл-агыйларның, министерстволарның, ведомстволарның удуртукчулары депутаттарның чагыглар күүседир талазы-биле киирген саналдарын деткиир, практиктиг дузаны чедирер ужуглуг.

Бистиң чуртувус В. И. Ленинниң төрүттүнгенининден бээр 100 чыл болур оюн төлептиг уткуур дээш белеткенип турар. Ол алдарлыг ойга тураскаатказн бүгү чоннуң социалистиг чарыты калбарган. Үлетпүр, будурулгелерниң, амыдырал хандырыгга будурулгелериниң ажыл-чорудулгазында бар четпестерни чайладыры, чагыглар күүселдезинге бүгү депутаттарны, Советтериниң күүсконнарын, активти, хөй-нимитини калбаа-биле киириштиреринг чедип алыры—В. И. Ленинниң юбилейинге белээзис ол.

ЭШ Ю. И. ПАЛЕЦКИСКЕ СОЦИАЛИСТИГ ҮҮШ-АЖЫЛДЫҢ МААДЫРЫ АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң мурнунга улуг ачы-хавыяалары дээш база төрүттүнген хүнүнден бээр чедеп харлаапы-биле холбаштыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединиң Даргазы эш Юстас Игнович Палецкиске Ленин орденин база «Кадыр биле Масса» алдын медальды бербишаан. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тыпсыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
Н. ПОДГОРНЫЙ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва. Кремль.
1969 чылдың январь 22.

Соңгулдага уткуштур

ТЕС-ХЕМ

АК-ЭРИК. Тес-Хем районнуң Кызыл-Чыраа көдээ Совединиң күүскому бо чылдың март 16-да болур чер-чер Советтеринге соңгулдага уткуштур белеткел ажылдарын калбарткан. Көдээ Совет ийи көдээ Советтер кылдыр эде организастаттынганының ужурундан соңгулда округтарын шын, четче тургузарының белеткел ажылдары чоруп турар.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК

ЧАДААНА. СЭКП Чөөн-Хемчик райкому база ажылчы чоннар депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскому партия организацияларының секретарьларының, көдээ Советтер күүскомнарының даргаларының, секретарьларының семинарын эрттирген.

Анаа чер-чер Советтеринге соңгулдалар дугайында хурумнуг, соңгулдаларга хамаарышкан документилерни кылырын райкүүском секретары эш М. Сундуй таныштырган. Соңгулда кампаниязының үезинде агитпунктуларының сорулгаларының дугайында СЭКП райкомунуп пропаганда болгаш агитация киллизининг эргелекчизи эш К. Монгуш чугаалаан. Соңгулдага хамаарыштыр кылыр ажылдарның календарьлыг хуусааларын тодараткан. Семинарга соңгулда кампаниязынга хамаарышкан өске-даа чугула айтырыгларны база чугаалашкан.

КАА-ХЕМ

Чер-чер Советтериниң соңгулдаларынга белеткел ажылы Каа-Хем районда калбарган. Партия организациялары агитколлективтериниң ажылын тодаралып, соңгукчуларның бүрүткелин кылып турар.

Көдээ Советтер даргаларының болгаш секретарьларының бир хүнүнүт семинарын соңгулдалар айтырыгларынга хамаарыштыр эрттирген.

• • •

Партия активиниң бир чыл хуусаалыг школазының башгайы кичээлинге районнуң партия эге организацияларының секретарьлары, оларның орадакчылары болгаш партбюролар кежигүннери партия ажылын экижидер, делегей байдалының болгаш өске-даа айтырыглар дүтайында темаларны өөренген.

П. ПОПОВ.

Оолдаашкын түлүктээн

«Тес-Хем» совхозата мал оолдаашкыны түлүктеп эгелээн. Александр Монгалбин бригадирлээн бригаданың 12 коланында 384 хой оолдаан, хураганнар шупту мендиг.

Малчыннар И. Ендан, С. Чиңчирмаа, С. Монгалбин оларның коданнарында 82-ден 126 чедир хураганнар мендиг камгалап аллыгнан. Сакманщиктер Клара Төгүс-оол, Өнермаа Бүлүүн олар эки ажылдап турар.

С. ЧАЖЫЛ-ООЛ.

Биистиң РЕСПУБЛИКАДА

АНЫЯКТАР БРИГАДАЗЫ

Ленинчи 100 чылга төлептиг ужуражыр дээш республика типографиязында Л. Чадамбага удурткан комсомолчу-аныяктарның депторлекчилер бригадазы цехте үш бригадаларның чарыжынга кирижеш, эрес ажылдап келгеннер.

Комсомолчу-аныяктарның депторлекчилер бригадазы хамааржып турары дегинин бригадаларында чарыштың тиилекчизи. Ол-ла коллектив оруле болгаш парлаар цехтерде комсомолчу-аныяктар бригадаларын мурнунче кирбейн, бирги черни чаалап алган. Бүгү республикада комсомолчу аныяктар бригадаларының аразынга шилтерап, ленинчи комсомолдуң 50 чыл ооң таварыштыр шаналмакталга четкен коллектив база ол бригада болгай. Ооң удуртукчузу Люба Чадамба кызымаккай күш-ажылы-биле республиканың Хүндүлел самбыразында киргеп.

Депторлекчи аныяктарның мурнакчы бригадазы чедиишкинин улам быжыглаары-биле бир эп-сеткилдиг, улуг энергиялыг ажылдаашкынын, цехтиң үш бригадаларының тергиинин болу берген.

Аныяктар бригадазының күш-ажылчы көргүзүглери мындыг: эрткен чылдың декабрының үлүүн 104,5 хуу, а дөртүү кварталдың будурүлге планын 120,5 хуу күүсеткен. Бригаданың хамааржып турары депторлээр цех мурнакчы цех.

Комсомолчу-аныяктар бригадазының кежигүннеринден Л. Чадамба, Л. Зудова, К. Могильникова, Л. Осинюк, О. Баинова олар ажыл планын 105—107 хуу күүсеткилээн. Оларның кылган ажылының шынары база эки.

Бригаданың комсомолчулары болгаш аныяктары чүгле будурүлге ажыл-чорудулгазынга кызымаккай жи ажылдап турар эвес, олар өөредилгенин янзы-бүрү хевирлеринде хаара туттунган. Аныяктар коллективте бот-тывынгыр уран чүүл болгүмүнде ырлажып, танцылап, концерттерге идепкейлиг киржип турар.

Мурнакчы аныяктар бригадазы беш чылдың дөртүү чылын база-да күш-ажылчы бедик көргүзүглүг доозар дээш хайныышкынныг ажылдап турар.

С. ТАМЧАЙ.

„Искраның" аныяктары

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң баштаар чери механизатор кадрлар белетиелинче онза кичээнгейни салып келген. Эрткен чылдың часкы тарылгазынга уткуштур 40 кижини өөредип доостурган. Бо өөредилге чылында 20 ажыг кижи көдээ ажыл-агый машиналарының курузунда өөренип кирипкен. Оларның аразында М. Ондар, М. Зрес-оол идепкейлиг, эки өөренип турар.

Х. МАЙ-ООЛ.

Баштыңчының ажылдары тыва дылда

Тываның ном үндүрер чери В. И. Ленинниң төрүттүнгенининден бээр 100 чыл болур оюнга төлептиг ужуражыр дээш чаа-чаа номнарны үндүрүп турар. Коммунистиг партияның болгаш делегейде бир дугаар социалистиг нуруунуң үндезилекчизи В. И. Ленинниң чамдык чогаалдарым тыва дыл кырынга парлап үндүрер деп турар.

Ам бир дугаар томнуң очулгазының редактерлаашкыны дооступ турар. Ол номда баштыңчының «Чүнү кылырыл?», «Бир базым бурунгаар, ийи базым атказар» деп болгаш өскедээ ажылдары киргеп.

Ийи дугаар томда Владимир Ильич Ленинниң Октябрь революциязының тиилелгезинииң, Совет эрге-чагырганың бызыгып турарының үезинде бижээн ажылдары киргеп. Оларның аразында «Күрүне болгаш революция», «Совет эрге-чагырганың эзирегилиг сорулгалары», «Аныяктар эвилелиниң сорулгалары» деп болгаш өске-даа чогаалдар бар.

Ооң ыңай бо чылын В. И. Ленинниң допчу намдарын база тыва дылга очулдуруп үндүрер. Чамдык өске авторларның Ленин дугайында номнары база үнгүлээр.

Депутат-биле ужуражыштыкын

РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутады, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы эш Б. Ш. Долчанмаа Улуг-Хем районуң «Х Улуг Хурал» колхозунда соңгукчуларының мурнунга отчедун кылган. Анаа эш Б. Ш. Долчанмаа ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң сөөлгү эрткилээн сессияларының түңнелдериниң дугайында база республиканың үлетпүр будурүлгелериниң, колхоз, совхолтарының ажыл-ишчилериниң эртиен чылда чедиишкинерин чугаалаан бергеп. Ооң соонда республиканың ажылышчилериниң мурнунда турар тодаргай сорулгаларга депутат доктааган.

Сапал бергеп эштер Бичеоол, Таан-оол, Көк, Самбыла, Шогжал, Сагаан-оол болгаш өскедер-даа соңгукчуларның мурнунда немелде чагыттарны база бергеннер. Ужуражылга сөөлүнде А. Хуурактың «Ынакшыл болгаш өжээн» деп шинээн соңгукчулар улуг сонуургал-биле көргеннер.

А. КӨШКЕНДЕЙ.

Септелге доозулган

«Мурнакчы» колхоз часкы тарылгага амдан эгелеп белеткенип турар. Колхозта 12 трактерну, 8 илиирни, 10 андазынны эки шынарлыг кылдыр септеп дооскан. Ам чүгле сеялналар септээри артпан.

Трактористер К. Бавуу, Х. Монур-оол, Х. Очур олар септелге амыдынга ак сеткилдиг, кызымаан коргүскен. Аныын механик Х. Маадыр-оол септелгени эки, билдиглиг удуртуп турар.

Д. КОДАН-ООЛ.
Бай-Тайга район.

• • •

«Улуг-Хая» совхозтуң Хемдерге салбыры часкы тарылгага белеткенди эки шынарлыг чорудуп турар. Септеэ чогуур 10 сеялканың 9-зуп, 10 андазынны бүрүн, 81 илиирни, 4 аар дисканы септеп доосман. Ам көдээ амыл-агый машиналарының септелгезин организастыг чорудуп турар.

Септекчи механизаторлардан Ш. Кара-оол, К. Серен, С. Кара-оол олар хүн нормазын үргүлчу амыр күүседип, септелгени эки шынарлыг кылып турар.

К. АРТИЛЕР.
Улуг-Хем район.

ШЕФ

Чөөн-Хемчик районда «Сут-Хол» совхозтуң Оленде хойжу бригадазының төвүнде таа хевирлиг кажаанын бир келиирге тускай ороолдо удуктээш, анаа төрээн хойлар тургузары негеттинге берген. Хемчиктиң күрүне аныыр-тывыш ажылагый черинин директорязы хойжу бригаланы шефке ап, тоокта чаа ыыда профком даргазы О. От-оолга баштаткан 6 кижини чоруткан. Шефчилер совхозтуң Киров аттыг салбырындан шефке келген 6 кижи-биле каттыжып алгаш, септелгеге хереглээр материалларны удур сөөртүп турган, кажаанны үзүктеп кылып берген.

О. СЕВЕН-ООЙДУП.

Чаа реформа боттанныышкынга

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛДЕР

Бистиң чурттуң аъш-чем үлетпүрү чонну хандырар талазы-биле улуг аргаларлыг. Бараанарга, аъш-чем аймаанга негелдеер улуг. Оларның ассортиментизин хөй янзы болуп турар. Эки болгаш шынардыг, янзы-бүрү ассортиментилиг чем аймаа-биле чонну хандырары аъш-чем үлетпүрүнүң ажылдакчыларының кол сорулгазы. Кижилерниң кадыкшылы, өөрүшкүзү ооң дыка хамаарызалыг деп чүве база билдингир.

Үлетпүр будурүлгелериниң ажыктыын, күш-ажылдың будурүкчүдүүн бедидери, продукциянын бот-үнезин чиигедир, кол фондуларны, капитал чарыгдалдарны эки ажыглаарынга планнаашкынының болгаш экономиктиг идиг беришкинниң чаа системазы улуг роль ойнап турар. Дыка хөй чугула айтырыгларны шинтпирлээрингө чаа система бот-тускайлаң эргенн будурүлгеге берген.

Тываның аъш-чем үлетпүр ажыл-агый эргелелиниң будурүлгелерии чаа системаже шилчидер мурнунда, реформаның ажык-дузазының дугайында тайылбырны, лекцияларны ажылчыннар ортузунга чоруткан.

Эргижирер калган технологтуг дериг-херекселдерни солаан болгаш ажылчыннарның ажылдап турар черлериниң санитар-гигиена байдалын экижиткеп.

Кызыл хоорайның пиво заводунга эзиртпес суксуннар белеткээр дистиичиштир тургускан чаа технологтуг шугумну, хлеб заводунда төгерик далганнар будурер машиналарны, бичии денгилиг булочкалар аймаан янзы-бүрү денгилерге хуваар үлекчи машинаны болгаш өскелерин-даа кылган.

Планнаашкынының болгаш экономиктиг идиг беришкинниң системазынче шилчээн коллективтериниң ажылын аналитеп көөрге, чаа чурумну ажыглалга киргеннн будурүлгенин экономиктиг көргүзүглерин экижиндерингө улуг идиглин берген. Күш-ажылдың будурүкчүлүү — кол көргүзүг. Күш-ажылды организастаар, машиналарны болгаш механизмнерин ажыктыг кылдыр ажыглаар чорук будурүлгенин күүзүн улгатгырбайн тургаш, продукциняны немей будурер аргаиы берип турар. Ыпчалза-даа чамдык будурүлгелер дериг-херекселдерни болур чогуурү-биле четче ажыглавайн турар. Хөй-хөй технологтуг машиналар эргижээн, оларны солуур ой келген. Чамдык машиналарның артык кезектерин ойлаанда тып албаанындан оларны септээр ойүг эртип, күш-ажылдың будурүкчүдүү кудулаан. Машиналарны хайгаарап септеп турар ажылчынарның күш-ажылының түңнели куду. Будурүлгенин кол курлавыры — технологтуг чорудулгаларны механизастаары болур. Чамдык хол-биле кылып турар операциялар хөй. Продукцияны чүдүрер, ону дүжүрер ажылдар шуут механизастаттынмаан. Күш-ажылдың сагыыра-чүрүмүн бижыглаары оңза чүгула. 1968 чыдның ийиги чартынында эргелелдин будурүлгези 220 кижи-хүн ажыл тагыын үскен. Ол дээрге ажылчын бүрүзүнүң-не ажылче бир хүнде үнмээнн-биле дөмейдир. Ол чылдагааннар-биле 5,3 муң рубльдиг продукциянын чонга чедир бербээн, күш-ажылдың будурүкчүдүү 0,9 хуу кудулаан. Кадрларны ажылдан үнер, оспаксыраар чоруу база бар. Эрткен 1968 чылдың ийиги чартынында 89 кижини ажылга үүдээп алган, 78 кижини үндүрген. Ооң кол чылдагааны чурттаар базжың чогу болур.

Продукцияны сайгарары ам кол көргүзүг. Ону күүседирде садыг алыкчылар-биле харылзааны чогумчудары чугулаа. Чижээ, 1968 чылдың дөртүү кварталында Чадаананың хлеб заводу чонга 47 тонна хлеб аймаан чедир бербээн. Сут-Аксы, Ишкин, Йөмө сүүрларда хлеб бижырар пекарнялар ажыттынган. Ында күш-ажылдың будурүкчүдүү куду деңнелде, ажылчыннарның шалыды деңдии куду. А Чадаананың хлеб заводунуң планы ол сүүрларны хандырарын база көрген турган. Пекарнялар ажылдап эгелээнинден садыг алыкчылар эвээжээн.

1969 чылда аъш-чем үлетпүр эргелелинге экономиктиг идиг беришкининиң нимти фондузу 205 муң рубль чедер. Оон иштинде материалдыг шаналга 96 муң, социал-культура хемчегларинге 44 муң, будурүлгелерни сайзырадырынга 65 муң рубльдиг чарыгдаарын көрген.

Экономиктиг идиг беришкининиң фондузун тургузарыбиле дараазында хемчегларнп алыр: какао-порошокту хереглеп турган чаа кондитер кылыгларын будурерин шиңгээдир. Пивону шилге кударда эргижирер калган технологтуг машиналарны солуур. Ону аштап ажыглаар, цехтиң будурүкчүдүүн улгатгырар, ажылчынларга 24 олуттуг столовайның тудуун доозар болгаш өске-даа хемчеглер күш-ажылдың будурүкчүдүүн улгатгырар, продукцияның тынарын экижидер, ажылчынарның ажылдап турар черинин санитар байдалын экижидер, пландан ажыр 15 муң рубльдиг продукцияны будурүп үндүрер арганы бээр.

Заводтарда күш-ажылды артемге үндезилеп организастаарын удуртур човүлелдерни тургускан.

Будурүлгелерниң экономиктиг көргүзүглерин экижидеринге иштиин курлавырлар болгаш чедир кылдыныпаан ажылдар ковей.

Беш чылдың дөртүү чылы улуг күжениишкининг күш-ажылдың чылы. В. И. Ленинниң төрүттүнгенининден бээр 100 чыл болур оюн төлептиг уткуруу, аъш-чем үлетпүр эргелелиниң ажылчынналарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының улам күжениишкининиң ажылдаарын негеп турар.

С. КЫЗЫЛ-ООЛ.
Тыва АССР-ниң аъш-чем үлетпүр эргелелиниң начальниги.

☆ ☆ ☆

Кылында чаагайжыды тутканн бажыңнарже суг дамчыдмазының харылаан турар черде мурнакчы ажылчынар хой. Ол коллектив эрткен чылдың суг сайгарып садарының болгаш ажылаттынган сугну аштап арыглаарының планын 110,7 хуу күүсеткен. Бир кубометр сугнуң бот-үнезин чиигедир талазы-биле элээн хемчегларни ап чоруткан. Суг дамчыдмазының чери эрткен чылын 17 муң рубль орулганы пландан ажыр алган. Оны чедип алырынга мурнакчы ажылчынарның киирген үлүг үлүг. Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары В. ОГНЕВ (солагай талазында), моторист Т. КУРАГИНА, дежурный слесарь Ф. АЛЕКСЕЕВ оларның ажылының шынары үргүлчү эки болуп турар.

В. РАЧКОВСКИЙНИҢ фотозы.

☆ ☆ ☆

МАЛЧЫННАРЖЕ

Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозунда Монгуш Дорму эргелекчилээн көдээ клуб бодунуң амылын планныг чорудуп келген. Клубта ыры, танцы, шин, музыка белгүмнери айытпан хүннеринде доктаамал амылдап турар. Дыштанып хүннер эрттиреринге тарымчалыг байдал тургустунган.

Клуб човүлели үргүлчү ажылдап келген болгаш бо чаа 1969 чылда фермаларже 2 катап үнүүшкүннүг концерттерни организастаан, бот-тывынгыр артистер-биле кады школа директору Адыгбай Кызыл-оол делегей байдалының дугайында белгаш өске-даа темаларга лекцияны номчуп чоруп турар.

Ам наш хонгаш хойжу бригадаларның тептеринче концерт көргүзүп чоруур дээш белеткенип турар. Бистиң чаа клубувустуң эки амылын колхозчулар үнелеп турар.

О. САЙЫН.

Чалыы чүректиглер — улуг юбилейге

ВЛКСМ ОБКОМУНУҢ V ПЛЕНУМУНДАН

Амгы үеде бистиң чурттуң улус ажыл-агыйында аныяктар ажылдавайн турар индыг садыр чок. Аныяк кижи бүрүзүнүң төрээн чонунуң мурнунга бедик хамаалы хүлээлгезинге хамаарышкан айтырыгларны ВЛКСМ Тыва обкомунуң чоокта чаа болуп эртикен V пленумунга республиканың комсомолчуларының 20 мүң кижилиг отрядының толээлекчилери чугаалажып көргеш. Анаа «ВЛКСМ ТК-ның декабрь (1968 чыл) Пленумунуң ажылының түңнелдериниң болгаш областың комсомол организациязының сорулгаларының дугайында» илеткелди ВЛКСМ Тыва обкомунуң бирги секретары эш Д. Ооржак кылган.

Чурттуң аныяк өскени СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлерин болгаш «ВЛКСМ-ниң 50 чылының болгаш аныяктарның коммунистиг кижизидилгезиниң сорулгаларының дугаймында» докладтың улуг кичээнгей-биле хүлээп алган.

Ленинчи комсомолдуң эртикен алдарлыг оруун болгаш эчиге сорулгаларын ол документилерде болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң комсомолдуң юбилейлиг пленумунга чугаазынга тодаргай көргүскен.

Ол чорук совет аныяктарны кижизидиргеге партияның идегелдиг дузаалакчызы болган кур күжү болур аныяктарның коммунистиг эвилелиниң ролюн дыка бедидип турарын илеткелчи онаалап демдеглээн.

1967 чылда бистиң республиканга комсомолдуң политоредилгезинге 5300 кижи хаара туттунган, ол болгүмнерни ийи чылдан өрү дуржулгалыг 78 пропагандист башкылап турган болза, 1968 чылда ук оредиилеге 6813 кижи өөренип, оларны ийи чылдан өрү дуржулгалыг 100 ажыг пропагандист башкылап, аныяктарны марксизм-ленинизминиң үндезиннеринге ооредип турар. Эрткен чылын комсомол райкомнарының чанынга лекторлар болүүн тургускан болгаш 495 лекцияны номчаван. Барыын-Хемчик районда комсомол политчырыышкын ажылында чамдык үүлдер бар.

Амгы үеде механизатор болуп 1500, малчыннап 1600 комсомолчу ажылдап турар. «Тиилелге» совхозта Ондар Бады-Хоо, «Тээли» совхозта, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады Маадыр-оол Мукавайы оларның удуртканы комсомолчу-аныяктарның трактор-хову болгаш хойжу бригадазары, «Өөк» совхозтуң Чкаловка сүт-бараан фермазының комсомолчу-аныяктар коллективи аныяктарның чоргааразы апарган.

«Тээли», «Совет Тыва» совхозтарның, Эрзин районнуң «Морен», Чоон-Хемчиктиң «Искра» колхозтарының комсомол организацияларының секретарьлары эштер Х. Серекей, М. Сымчаан, А. Дамдак, С. Таспай олар организакчы ажылга байлак дуржулганы мөөңнеп ап, ажылынга мергежип турар.

Комсомол обкому аныяк чурукчуларның болгаш чогаалчыларның семинарын организастап эрттиргеп.

Аныяктарның коммунистиг кижизидилгезиниң айтырыгларын экижидеринге пропагандист кадрларны өөредирин чугула болуп турбуже, ВЛКСМ-ниң Тожу, Тес-Хем, Таңды райкомнары бо айтырыгны чугулаган көрбейн, семинарже боттарының пропагандистерин чорутпаан. Таңдының «Революцияның чалбыжы», Бии-Хемниң «Кызыл тараачын», Каа-Хемниң Ленин аттыг колхозтарда спортмассалыг ажыл багай тургуступ-ган. Спорт эт-херекселдерин эвээш. Республиканың хой комсомол организацияларының аныяктарның ниити билинн бедидер ажылче кошкак кичээнгей салып турар. 1968 чылда шеригге келдиргеп аныяктарның 13.6 хуузу сес класс дооскан болуп турар. Каа-Хем, Тес-Хем, Бии Хем районнарда ол коргүзүг 30 хуу чедип турар.

Бо хүннерде чугула ажылагыйжы кампания — хой оолдаар үе эгелээн. Комсомолчу путёвка-биле 5 мүң ажыг аныяктарны сакманщинтедип үндүрген.

Аныяктарны ыш-ажылга ынак кылдыр кижилээр, оларның мергежилин бедидер ажыл кошкак. Республиканың трактористе аныяктарының үүлге 20-ле хуузу 1, 2 классты чедип алган. Кызылдың № 13 профессионал-техниктиг училищезин ооредилге-кижизидилгелиг ажылды четпес тургузуп турар. Барыын-Хемчик райондан келген 55 кижиниң ам мында үүлге 32-си ооренип турар. Тес-Хем, Эрзин районнар бо училищеже чаңгыс-даа кижи өөредип чорутпаан.

Совет Тываның комсомолунуң область комитединиң V пленуму бистиң улуг башкывыс болгаш баштынгыывыс В. И. Ленинниң төрүттүнгеп хүнүнден бээр 100 чыл болуруңга уткуштур кылыр боттуг хемчегларын корген доктаалды хүлээп алган.

Республиканың комсомолчулары болгаш аныяктары ол турасказалдыг хүнге алдар болдурган бедиткен социалистиг хүлээлгелерни ап турар.

Д. АНАЙ-ООЛ,
(бистиң тускай корр.).

Коммунистер — бүдүрүлгеде

Ажыл-ишчи, найыралдыг өг-бүле

«Ленинчи өрүк» колхозтуң даргазы Александр Семёнович Сазанов ферма ажылчыны Валерий Баданы келдирип алгаш, мынча дээн:

— Сүт-бараан фермазынга безин элээн үр апарган болгай силер, дуржулга бар деп бодаар-дыр мен. Колхозувустуң 425 баш төрүүр хоюн кадарар кижи тывылбайн-дыр. Баштаар чернин кежигүннери силерни сүмелеп турар-дыр, кандыгыл?

— Хой ажылынга чорбаан улус болгай бис. Өске улус тывылбастыр аа? Ажыы-биле соглээрге инитинин малын кадагалаары ындыг амыр эвес черек-ле болгай. Бир эвес эш-өөр идегеп турар чүве болза, көөр апаар—деп, ол чигзивчиг харыылаан.

Шынап-ла, эш Бадан коргуп эвес, чанчыгып калганы коллективинден чарлыр хөннү чок болган. Оон кадында фермада улуг уруу Валентинаны база чурттап турар, а бичии уруу—Веразы Сарыг-Септен бир кээп чораан, школа дооскан соонда база үтбазы дег саанчылап ажылдаарын ада-иезинге чугаалап каан. Чаңгыс черде чурттап, ажылдап турар коллективинден, уругларындан чарлыр хөннү чок турза-даа, Бадан дараазында хүн конторага болу чеде бергеш, шуут-ла ажылдаар боон сөзүн берипкен.

Артельдин шөөр мал одарладыр чери—Хайырлыг одар-белчиири эки, оран-савазы бар оран. Мырыңай кыштагда кудук, кыштаг чоогунда трактор-хову бригадазының түрлаа базы бар. Баданның мал ажылынга ажылдаар боон чөпшөөрежипкенинин бир чылдагааны колхозтуң мурнакчы малчыны Надык Самбуунуң дузалаптарынга бүзүрээн. Ынчан оон кыштаа Узун-Бутка турган болгаш, олар бо-ла ужуражы бээрлер. Эжиниң дузазын эш Бадан баштайгы хүннерден-не көрө берген. Бир ужуражылгада эш Самбуу мынча дээн:

— Малчын кижиниң ажылы чымыштыг, ол чүгле дуржулганы эвес, сонуургалды база негээр. Бир эвес күзел, сонуургал бар болза, борта кандыг-даа байлак дуржулганы чедип ап болур. Малчыннар бот-боттарының аризында чарыштыг ажылдаарга солун-даа, ажылга-даа дөгүмүүг болур чүве. Чүү боор ам, маргылдажып ажылдаар болган-дыр бис ийим.

«Чүгле колхозта эвес, районда безин мурнакчы малчыннарның бирээзи-дир. Моон-биле канчап чаржып ажылдаарыл» деп бодап келгеш, Бадан харыылаан:

— Амдыызында сээң-биле чаржыры эрте боор. Мен дээрге бо ажылдың чажыдын ам-даа билбес, чаа кижи-дир мен.

Арнында хүлүмзүүрүп чажыра-чажыра Надык таакпызын үштүп келгеш, эжинче сунгаш, шыгыы чугаалаан:

— Черле чаржылы харын, мен бодаарымга, сенден шору малчын үнер ышкаш, сенң сүт-бараан фермазынга ажылдап турганыңдан тура билир мен.

Кезек боданып ора, Бадан харыылаан:

— Ынаыг-дыр, хол түтчүүл!

Аныяк малчын Валерий Бадан малчыннай бергенден бээр чаа-ла ийи чыл эрткен. Ниитинин малын ажаап ажылдаап, ол эки түңнелдерни чедип алган. Колхозтуң зоотехниги Василий Иванович Борисенко мынчаар өөрүп чугаалап орар:

— Валерий ам бистиң мурнакчы малчынывыс. Көргүзүү, оон «башкызы» деп санап чорааны Надыктыындан безин ажыг. Эрткен 1968 чылда төрүүр 100 хойга оналаштыр 113 хураганны, бир баштан-на 3,3 кг дүктү кыргып алган.

— А Самбуу ам кандыгыл?—деп, дөстүнмейн айтырдым.

— Ону бис база-ла багайларга санавас бис. Эрги чылда Баданнан чүгле үш хураган түдүү көргүзүглүг болган кижи.

— Бадан, шынап-ла, эр-хей-дир! —дидим.

— Оон бүгү өг-бүлезин ажыл-ишчи, найыралдыг улус. Бо суурнуң чурттакчылары Баданнарның өг-бүлезинге чоргаарланыр чон —деп, зоотехник түңнеди.

Бо колхозтуң мурнакчы саанчыларының бирээзи Валентина Баданны мурнунда-ла билир мен. Болунуп «башкызы» чораан, артельниң хоочун саанчыларының бирээзи Надежда Петровна Нелюбованы канчап ажыл каанын, даштында Ленин башкының чуруу бар партия билединн, арны сүрээдээн шинчи кире берген. СЭКП райкомунуң секретарының холунан ап турганын амдаа утпаан мен. Бо удаала оон дугайында чылыг сөстерни зоотехниктен база дагыл ынаааш, ёзулуг ажыл-ишчи ол кыстың келир үеэн ам-даа мурнунда, ол ам-даа улуг-улуг чедиишкиннерни чедип алырдыр деп бодаан мен.

Коммунист Валентина Бадан сүт саалдазының талазы-биле колхозта бирги черни ээлеп турар. А оон дүңмазы Вера мурнунда ада-иезинге чугаалаан сөзүм ээлээн. Ол комсомолчу кыс фермага бир чыл иштинде ажылдаап, ферманың дөөре саанчыларының өдуруунда кирген.

П. ПОПОВ.

Каа-Хем район.

Чоон-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң төп сүт-бараан фермазының коллективи курунеге сүт дужаар бедиткен хүлээлгезин ушнок ажыр күүсеткен. Бо мурнакчы коллективте шалыпчылар хөй. Элбек сүттү саарынга кадарчылардан (чурукта солагай талдан) Доңгак Дадар-оол биле комсомолчу Юрий Куулар улуг улугну киирзен.

Одар кышкы үеде инектерни болгаш чаш быялаарны ажаап чемгереринiң талазы-биле саанчыларга дүн-хүн дивейн дузалажып, сигенни, силосту өске-даа чемнерни фермаже чедирип берип, эң-не чүткүдүг ажылдап турарлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХУРАЛДЫ ЫНЧАА ЭРТТИРБЕС

«Өөк» совхозтуң эң улуг фермазы болур Тарлаг суурга кежээкиниң 7 шак чартыкта кино болур деп чарлал турган. Чурттакчылар ажыл соонда дыштанып, кино көөр дээш, клубунче шуужуп эгелээннер. Кино эгелээриниң каш-ла минута мурнунда совхозта ажылчын комитединиң даргазы эш Афонькина ферманың профэвилел кежигүннериниң отчёт-соңгулдалыг хуралы болур дээрзин чарлаткан.

«Чедер, четпес үүлдерни ылап чугаалашкай-ла бис» деп үннер оон-моон үнгүлээн. «Бистиң местком даргазы эш Черноусов илеткелинге чүүү чугаалаар ирги?» деп кыжырыырлар-даа бар. Удаваанда ажылчын комитединиң даргазы эш Афонькина, фермаңың эргелекчизи эш Изместьев президиумга олудуи эглепкен. Эш Изместьев: «совхоза ажылчын комитединиң даргазы эш Афонькинага сос бээр-дир» дээн. Эш Афонькина туруп келгеш: — Силерни бис чүгле 20 минута иштинде тудар-дыр бис—деп чугаазын эгелээн.— Чүге дээ силерниң месткомнуң даргазы командировкада, а оралакчызы база чок, оон ыңай силерниң эрткен чылын соңгуп алган месткомунар кандыг-даа ажыл чорутпаан, ынчангаш чүгле чаа местком кежигүннерин соңгуп алыр бо-ла-дыр, эштер — дээш, созуп дооскан.

Залдан бир ажылчын турган:

— Отчёт-соңгулдалыг хурал мышчаар эртип болур бе, дарга?— деп айтырган.

Дарга тургаш, холунда дадывыр төлеп турганының водомозуп орү көдүргеш: «Бо кордүңер бе, эштер, 40 ажыг кижи кежигүн дадывырын 3 айдан 6 айга чедир төлевээннер-дир. Силерниң местком кежигүннериниң кылып турган ажылы чок, ынчангаш чаа кижилер керек, ол-ла—дээн.

Залдан бир херээжен кижи туруп келгеш: «Бо залда олуруп турарларда ферманың профэвилел кежигүннери чээрби четпес кижи бар-дыр, а ескелери башкылар, ясли ажылдакчылары шыкажыл, суурга тускай чарлалдан кылып алгаш, местком даргазы чедип кээрте, хуралды даарта нылза кандыг чүвел?— дээн.

— Опу маңаарга-даа хей, ажыл чок болганда, чүү-даа чугаалап шыдавас кижи—деп, дарга харыылаан.

Ферма эргелекчизи эш Изместьев туруп келгеш, саналберген шинчи-биле чугаалаан:

— Шынап-ла месткомнуң ажылы чок, биске кандыг-даа дуза чедирбээн, ажылчыннар арагалаап ийикпе чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер чорук будун чыл иштинде туруп келген, чүгле дужаал бижип турган, оон-биле эдип турган чүве-ле болгай, а ам соңгуттурар кижилер эки ажылдап көрээн.

— Саналдан берииер, эштер, чүнү чугаалаар силер?— деп дарга ыйыткылаан.

Тарлаг фермазының машина-трактор бригадири эш Байкара Хүндүпей туруп келгеш, саналды эгелээн:

— Бистиң фермада 40 ажыг профавилел кежигүннери бар. Месткомуңуң отчётун албайн, чээрби четпес кижи барда отчёт-соңгулдалыг хуралды эрттиреринден ыңай эвес ап санаар мен. Бисте чедиишиниг болгаш четпес үүлдер хөй. Бистиң фермада трактор безин чээрби ажыг. Часкы, күскү ажыл үезинде нормазын күүсетпейн барган кижи чок. Совхоз эът, сүт садарының чыл планын ажыр күүсетпеннинге идепкейлиг киришкиннер бисте хөй. Механизаторлар, малчыннар ол ышре кызып ажылдап турда, чаңгыс-даа кижиниң экскурсияже, дыштанып бажыңнарже, курорттарже чорутпаан. Үүлге совхозтуң төвүнде ажылдап турарларны бо чайын хойнуу чорутпаан. Четпестер бисте база бар, ону моон соңгаар чайладыр дээш ылап чугаалажып алыры чугула болур ужурлуг—деп сапалын бергеп.

Даргалар местком кежигүннерин соңгуп алырынче мйидыш киришкеп. Баш удур саавында бижип белетиеп алган хуралда чок, бар кижилерниң аттарын адаап, улустуң холуп кодүртүп эгелээн. Түңнелинде 7 кижи чиик соңгуткаш, совхозка болур конференцияга баар төлээлер болганнар.

— Экскурсия, дыштанып бажыңнар, курорттар баар күзеддиглер даартадан эгелеп билдирипшиккинни бижинер, чеже-даа кижи болза чорудуптар мен эштер, байырлыг!—дээш, эш Афонькина совхоз төвүнче хапкан.

Мурнунда турган месткомнуң ажылы четпези шын. Чыл иштинде чаңгыс-даа хурал эрттирбээн. Күш-ажылдың сагиилга-чурумун үреп турганнарны месткомга көрбээн. Эш Изместьев ону ажыглап алгаш, дужаал бижип хөделип турган.

Хуралды ыяк чарлап турган чыып алгаш, ак сеткилдиг күш-ажыл-биле ажылдап турарларны чоннуң мурнунга мактап, а чалгавларны, арагачыларны сойгалап, яяттырып турган эрттирген болза эки-ле боор ийик.

А. МААДЫР-ООЛ.

Бии-Хем район.

АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭН

Улуг-Хем районнуң Көк-Чыраа кодээ Советиниң күүскому болгаш «Улуг-Хая» совхозтуң дирекциязы чурттакчыларның культура, албан черлериниң тудугларынче кичээнгейин салып, соңгукчуларның чагыгларын боттандырар талазы-биле чер-чер Советтеринге болуп эрткен соңгулдадаш бээр чамдык ажылдарны ылаган. Совхозтуң салбырынга клубтар, кызыл-булуңнар, эмнелге болгаш библиотека, уруглар албан черлериниң бажыңнарын тудар талазы-биле эрткен соңгулдаза Советтиң депутаттарынга соңгукчулар амыдралчы чагыгларны бергилээн. Оларның хөй нуруузу күүсеттинген болгаш чамдыктары боттанылгада чоруп турар. Хайыраканга уруглар садын тудуп, ажыглалга киирер дугайында чагыг күүсеттинген.

Кодээ Советтиң күүскому биле совхозтуң дирекциязы 50 уруг турар садтың тудуун эртикен чылын кылдырып эгелээн. Ук тудугну Шагаан-Арыгның кожуун чоруур механизастаттынган тудуг колонназының Л. Аракчаа бригадирлээн бригада шалыпкын туткаш, күрүне комиссиязынга дужаап берген турган. Чаа чылдың эгезинде садка бичии чаштарны хүлээп алыр соруулга-биле күүсеком болгаш дирекция садты дериттирип эгелээн. Уругларның орун-дөжээн, стол, сандайларны болгаш өске-даа херекселдерни совхозтуң күселя-биле саткан. Сад уруглар удуур, ойнаар, чемненир делгем өрээлдерлиг, бус-биле чылыдар одалга системалыг, иэнг, соок суг-биле хандыртынган болгаш душ база бар.

Садка ажылдаар кадрлар четчелеттинген, уруглар хүлээп алыр, чаа туткап уруглар албан черин ажыдар хүн келген. Январьның баштайгы хүннеринiң бирээзинде Хайыраканның суурнуң чурттакчыларының толээлери, уругларын садка тургузар ада-иелер, кодээ Советтиң күүскомунуң болгаш совхозтуң удуртукчулары. СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң толээлери садтың бир ораэлин долдур олуруткан. Улуг-Хем район Советиниң күүскомунуң даргазы эш К. Будук-оол садтың ажыттынганын чарлаваш, бичии чаштарның кижизидилгезинге чедишкининг болурун чаа уруглар албан черинiң ажылдакчыларынга күзээн. Хайыраканның № 102 соңгуда округундан Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады, респотребсоюзтуң баштаар черинiң даргазы эш Ю. Катковтуң чоруткан белээн эш Будук-оол садтың ажылдакчыларынга үлээдип берген.

Көк-Чыраа кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы эш Б. Самбуга чүве чугаалаваш, тудугжу бригаланың ажылчыннарының кылып бүдүрген ажылын бедия-биле үнелээш, Советтиң бүгү чонунуң мурнундан тудугжуларга четтиргенин илергейлээн. Эш Самбуга чаа тургустунган коллективке күүскомунуң белээ—баянны тывыскан. Хайыраканның суурнуң чурттакчыларының, ада-иелериниң омуназынден хойжу эш Х. Дадар-оол байыр чедирген.

Январьның эгезинде ажыглалга киирген уруглар албан черинiң ажылдакчылары малчыннарның уругларын үлээп ап, ажылдап эгелээн. Уруглар садын аъш-чем-биле совхоз бүрүн хандырып турар.

Д. АРАКЧАА.

КЫМ-ДАА, ЧҮҮ-ДАА УТТУНДУРБАС

Тыванын эртем-шинчилел институдунуң хуралдаар залы. Маңаа республика, хоорай чергелиг азы коллективтиң-даа хуралдары болуп, ажыл-херекчи ёзунуң чугаалажыышкынзары. ужуражыышкыннар, байырлыг кежээлер-даа болгулай бээр.

Январь 21. Индирде Тывanың эртем-шинчилел институдунуң директору, төөгү эртемнериниң кандидады Ю. Л. Арапчын. Оон илеткелинiң ады: «Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаарының Бүгү-россий Ниитилелининң ийиги пленумунуң түңнели болгаш В. И. Ленинниң 100 чылынга төлептиг ужуражыр талазы-биле Ниитилелiйн Тыва салбырының соруулгалары».

— Россияның төөгү тураскаалдары-биле байлакшылдыы кайын бээр билдингир. Ол-ла бүгү тураскаалдар хүн бүрүнүң сагыш човаашкыныn болгаш кичээнгейин хереглеп турар. Хөй мүң тураскаалдарны камгалаары хөй-ниитиниң дузазы чокка, оларны чоннуң талазындан камгалап хайгааравас чүве болза канчап-даа болдунмас.

Амгы үеде Россия Федерациязының 5о Ниитилели барык-ла 3 миллион кежигүннүг. 34 мүң эге организациялыг. 20 мүң коллектив кежигүннерлиг.

Тураскаалдарны, төөгүнүң материалдарын дилеп тыварын, оларның сан-дамзызын демниг ыыш-биле чорудуп, тураскаалдарның төөгү-революстуг утка-шынары экижип, массалыг кижизидилге ажылын чорударының черлери апарган. В. И. Ленинниң амыдыралы, ажыл-чорудулгазы-биле харылзаалыг болуп холбашкан черлерни айлап чурумчудары болгаш кажан кезээде моңге хевээр кылдыр тургузарының ажылдары калбак фронт-биле организастыг чоруттунуп турар. В. И. Ленинниң төрүттүнген чери Ульяновскиде болгаш мөлүлге үезинде чурттап, ажылдап турганы Шушенскоеде мемориалдыг төптерни тургузарының база Шушенскоенин төвүн чаагайжыдарының болгаш дерип шимээринин улуг ажылдары амгы үеде калбарган — деп илеткелчи илеткелинiң эгезинге мындыг сөстерни киирген.

Шынап-ла төөгүнүң тураскаалдарының талазы-биле Россияның кайгамчык байлактыын, А. С. Пушкинниң, Л. Н. Толстойнуң, М. Ю. Лермонтовтуң болгаш өске-даа ат-сураглыг кижилерниң аттары-биле ханы холбашкан музей-камгалал черлериниң кайы хире хөйүн, оларның дыка хөйүнүң күрүне ужур-дузалыг болдуушкуннар-биле холбашканын, чижээ Бородин шөлүн, Россияның улуг хоорайлары Москвада, Ленинградта, Владимирде, Суздальда, Новогородта, Псковта, Костромада, Горькийде, Ярославльда болгаш өске-даа хоочун хоорайларда төөгү-архитектуралыг тураскаалдарның кайы хире хөйүн. Карелияда ыяштан уран-шевер кылдыр тудуп каан, шаанда хүрээ дуганнар турган, ус-чараажы-биле кайын бээр сураг-жы берген «Кижи» дээр төөгү тураскаалдарлыг черниң дугайын, бо-ла бүгү тураскаалдыг черлерни үүлге 1967 чылда 500 мүң даштыкы туристерниң кээп көргенин илеткелден дыннап магадаап, бистиң Тыва база-ла төөгүнүң тураскаалдары-биле улуг байлакшылдыын кижи бодап сактып келир-дир. Шажыннын меге куурмак суртаалдыын, оон кайы хире хоралыг турганын эки билир бис. Ынчалза-даа, шажынчы меге ажыл-чорудулганы, ону нептеретken суртаал ажылын чорудуп турган оран-бажыңнар болур хүрээлерни, дуганнарны дээш төөгүнүң өске-даа тураскаал болгу дег чамдык черлерин чүвени чедир билбейн турган үеде үреп-бүзуп каапканы биске ам хомудаанчыг болбайн канчаар. Шажынчы меге суртаалга алзып, базындырган ус-шевер бызаачы ядыы араттарынын тудуп кылып кааны хүрээлерни үревээн чүве болза амгы үеде төөгүнүң тураскаалдары болуп тургулаар. Тывага кээп турар хой санныг туристернiң, аянчорукчуларның сонуургалын хайныктырып турар ийик дээн бодал илеткел үезинде, оон соонда-даа кижиге тыптып келир-дир.

Тураскаалдарны камгалап хайгаараар, оларны өөренип шинчилээр талазы-биле сөөлгү үеде Тывада улуг ажылдарны кылып чорудуп турарын, «Азияның төвү» демдекти көруштүг, көскү черже көжүрүп, ону чараш кылдыр чаартып кылганын, кызыл партизаннарның Тарлашкынга тураскаалын Көк-Дашче көжүрүп эккелгенин, Кочетово суурда тураскаалды суурнуң амгы чаа төвүнче көжүрер дугайында айтырыгны Таңды райкүүскомунуң тургусканын, кижи көжээлер, базырыктар, хаяларда чурумалдар дээн ышкаш төөгүнү сөглеп турар өске-даа археологтуг тураскаалдар-биле Тываның ээн-не байлагын, ылангыя оларның Бии-Хем, Өвүр районнарның, Сүт-Хөлүн девискээринде хөйүн илеткелчи чугаалаан.

Археологтуг тураскаалдарны, Тыва черге хосталга дээш амы-тыныn берген кызыл партизаннарга база Ала-чурттуң айынынга өлген тыва эки-турачыларга тургускан тураскаалдарны ажаап, хайгаарап, оларны чаагайжыдар ажыл көдээ черлерде ээ-не багай чорун турарын миннир ужурлуг бис. Бо дугайын илеткелчи болгаш пленумга санал берген эштер чөптүү-биле шүгүмчүлеп, тодаргай чижектерни киирген.

Хоочун башкы С. С. Назаров мынча дээн:

— Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалап хайгаараар ажыл бисте четпес. Бо херекти тоон көрбес чорук аныяк салгалдың чамдык кижилеринде бар. Ындыгларны өөредип сургаар, кижизидер ужурлуг бис. Ниитилел школачыллар-биле бижыг харылзааны тургузары чугула. Бисте 45 мүң истекчилер бар болгай, олар төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалап хайгаараар, чаа үүлдерни тып илередир талазы-биле улуг ажылдарны кылып болур. Школачылар комплексилиг экспедицияларны чүге чорудуп болбазыл?

Индирде Улуг-Хем районнуң Арыг-Үзүү кодээ Советиниң даргазы М. Х. Сотпа:

— Арыг-Үзүү кодээ Советиниң девискээринде төөгүнүң хой санныг тураскаалдары бар. Бистиң кодээ Совет болдунуң девискээринде турар тураскаалдарны камгаазарын социалистиг хүлээлгезинде киирип алган. Тураскаалдарны, төөгү болур үүлдерни камгалаар, билдинмес үүлдерни дилеп тывар талазы-биле ажылды аныяктар ортузунга күштелдирер бис. Районнуң удуртур органнарының ажылдакчылары төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар херекче, ниитилелдиң районда эге организациязының ажыл-чорудулгазынче кичээнгей салбайн турар — деп шүгүмчүлээн.

Төөгүнүң археологтуг тураскаалдарынче кичээнгей салбас удуртукчулар чүгле Улуг-Хемде эвес, өске-даа районнарда, ажыл-агыйларда бар. Күрүне ужур-дузалыг хереқти ынчаар көрүп болбазы билдингир болгай.

Чогаалчы С. А. Сарыг-оол улустуң культуразын өөренип көөрүнүң эргежок чугулазын, национал культураның чаа социалистиг утка-шынарлыг хевирлери амыдыралга долузубиле ажыглаттынган турарын, чаа, чараш, депшилгелиг үүлдерни уттуп болбазын чугаалаап, мынча дээн:

— Хой санныг көжээлер үрелип, ис чок читкилей бергилээн. Улуг-Хемниң чурукалдыг Баян-Колга турган бижимелдиг, чурумалыг солун көжээлерниң орну безин артпаан. Барыын-Хемчиктин Бижиктиг-Хаяда төөгүнү чугаалап турар бижимелдер ам шуут балалып турда ону камгалаар чорук чок болган.

«Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан» деп девизтин бисте кошкак боттанып турарын илеткелчи чөптүг шүгүмчүлээш, Тывага хамаалы дайынның үезинде хосталга, бөгүнгү чыриткылыг амыдыралывыс дээш ами-тыныңдан чарыган кижилерниң, партизаннарның, революцияның херээге болунуң ами-тынын бергеннериниң база Ала-чурттуң дайынынга Тывадан баргаш өлген дайынчыларның аттарын кажан-даа утпазын, оларның эрес-мадырлыг чоруктарын чонга улам билдингир болдурарының улуг ажылдарын чорударын онаалап демдеглээн.

Республика музейи этнография материалдарын коичуг эвээштп чыып турарын, районнарда туруп турар дыка хөй архив документилерниң багай кадагалаттынын турарындан үрелип чыдарын, эрткен чылын Дүрген школазының өөреникчилерни куйдан хөй эрги номнар тыпкан, оларны кадагалап, хайгааралга албаныңдан суурнуң кудумчуларынга октапкан чыткан. Тайга-сыннарда, туруг-хаяларда, куйларда шыгжаттынган эрги шагның бижиктерин, эрги номнарны, солуннарны, сеткүүлдерни болгаш өске-даа этнографтыг үүлдерни дилеп тывары, тывылган үүлдерни эртем-шинчилел институдунче дыңнадыры чугула.

— Бүдүрүлге черлериниң болгаш суурларның, хоорайларның төөгүзүн чыып бижинринге методиктиг хуза болур материалды чырыдыышкын бажыны үш чыл бурунгаар ажылдап кылгаш, чер-черже чорутkан. Ону стол иштинден үштүп эккелгеш, бо чугула херекти эгелеп кылыр үе келген дээрзин бо пленумнуң киржикчилеринге сагындырып тур мен, эштер — деп, илеткелчи чугаалаан.

Республиканың аныяк туристер станциязының директору Ф. А. Журавлёв болдунуң саналынга мынча дээн:

— Суурларның, будурүлгелернiң төөгүзүн бижинри, чыып кылыры чугула ажылдыр. Каа-Хемниң Ильинка суурунуң төөгүзүнүң дугайында солун альбом кылдыгаан. Ону парлап үндүрер болза өскелерге үлегер болур деп бодаар мен.

— Хыдыкчы «Як» самолёттуң хевирин көргүскеш, анаа «Тыва улус — фронтуга» диген бижимелди сиилбээш база берге үеде боттарының эң эки аъттарын төрээн Кызыл Армиязынга шилип гудуп берген, хосталга ынакшылдыг араттың сеткил-сагыжын символчудуп көргүспишаан, аъттыг халдып орар кижиниң дүрүү-хевирлиг тураскаалын Кызылдың төп шөлүнiң кайы бирээзинге көрүштүг, уран тывынгыр кылып каар болза дыка-ла эки болур ийик—деп илеткелчиниң чугаалаанынга кым черле каттышпас боор.

Хоорайларны, суурларны көрүштүг болгаш утка-шынарлыг кылдыр шимээр, төөгү-революстуг чуруктарны, тураскаалларны, монументалдыг чогаалдарны тургузар талазы-биле бистиң чурукчуларывыс, скульпторларывыс база архитекторларывыс чон мурнунга улуг өрелиг.

Тываның девискээринде туруп турар төөгүнүң болгаш культураның тураскаалларын камгалаар талазы-биле чон оруузунга, иларгыя аныяктарга таныылга, суртаал-кижизидилге болгаш өске-даа янзыбүрү хевирлиг ажылдарны чорударын, В. И. Ленинниң 100 чылын төлептиг уткуурун бо пленумга чугаалашкаш, чугула шиитпирни хүлээп алган.

Т. КЫЗЫЛ-ООЛ.

КОСМОДРОМГА АЛДЫГЫ ХҮНДЕ...

«Союз-5» кораблиин хонупкан черинден космодромга чедир Борис Волынов-биле кады ужудуп келдивис. Ынчан хаттыг, соок кежээ турган чүве.

— «Ташкент-де-дир» але —деп, иштин кончуг чылыдып каан самолётче кирип тура космонавт чугаалады.

Ужуп үнериниң мурнунда «Союзтарның» «кижилер олурар олуттарын» кораблдерни салып үндүрериниң командалары канчаар таарымчалыг кылдыр чылыдын казы дег чылыдар дээш ораалдаштывыс-ла деп ужудукчулар баштактангылаан.

Космонавт самолётка кирип келгенде, ону аңаа бээри-биле белеткээн белек база белен турган чүве. Репортёрларның ийи магнитофонунуң дузазыбиле космонавтыны мактап тургаш, литература-монтажчыг байыр чедириишкинин белеткеп каан улус-ла болгай бис. Борис бистиң ол баштактаныывысты сонуургап дыңнаан, ол плёнканы аңаа турасказалга бээрин дилээш, мынча дээн: четтирдим эш-өөрүм, журналистер. Силер бистиң дээш ындыг сагыш човангырла болгай силер, мээнин-биле алырга, бир эвес ракеталар чок-даа болган чүве болза, силерниң сеткил-сагышты хайныктырып ээр күзээшкининерни чалгынаңгаш, космосче ужудуптар-даа бис ыйнаан.

Космонавтыны үдеп чораан эмчи Михаил Николаевич диван кырынга биче дыштанып алырын Борискe сүмелээн. Волынов чолдак тонун шуглангаш чыдып алган чүве. Ынчалза-даа он минута хире болганда ол самолёттуң пассажирлер олурар өрээлинче үнүп келгеш чугаалады: бажыңымга удаай мен аан, а амдыызында амыдырал дугайында чугаалажыылы. Ынчалза-даа чугаа болганчок-ла чап-чаа дооскан шенелделер дугайынче шилчий бээр чорду. Ол чугаага «Союз» кораблдерниң башкарылга системазының тургузукчуларының бирээзи артем талазы-биле доктор аргелиг, аныяк эр база киримкеи. Карагандага ужуражылга үезинде Владимир Шаталов башкарылга системазының бүзүрелдиин бедии-биле үнелээн дээрзин аңаа чугаалаадывыс. Бистиң-биле чугаалажып олурган инженерге ужуп үнериниң мурунда Шаталов-биле кады шылгалда дужаалаан Волынов корабльге, ооң системаларынга база-ла бедик үнелелди берди.

...Бистиң адаавыста ам Байконурнуң оттары. Прожекторлар-биле чырыдып каан бетоннап каан шөл-даа, бүгү-ле чүве ужуражылгага белен. Космосче ужудуп үнер шолге космонавтарны чедирип турар аккок автобус бо удаада аэропорттан космонавтарның гостиницазынга чедер апаар.

Ынчан маңаа, Байконурга, байырлыг уткуушкунуңуң бүдүүзүнде бүгү-ле чүве байырлал шинчи кире берген. Хөйле чүвени сагындырып кээр «Шилчилгени боттандыр!» деп, агелиг хана солуп-даа ол-ла черинде турбушаан. Ол эгени эдерип орбитага баштайгы шенелде станцияның начальниги Владимир Шаталовка даасканнар. Ол мынчаар бижип каан: «Шилчилге боттанган!». Ынчангаш скафандрыг космонавтар космоска хол тутчуп мендилежип турар кылдыр чураан чурүктүң кыдынга бодунуң адын салып каан.

Ооң соолунде ийи кораблдиң экипажтары-биле, ол ужудуушкунну белеткээн түскай эртемниглер-биле, космодромнуң шенекчилери болгаш эмчилери-биле журналистернің ужуражылгазы болган чүве. Ужудуп үндүрүүшкүннүң белеткели-биле болгаш ону боттандырары-биле холбашкан бүгү албан черлериниң чедиишкиннерин Күрүне комиссиязының даргазы бедии-биле үнелээн. Бөгүн илангыя «Союз» кораблдерниң конструкторларынга шылгарангай чедиишкин дээш байыр чедирер ужурлуг бис деп ол чугаалаан. Ол аппараттар космоска янзы-бүрү шенелделер кылырынга бүзүрелдиг, сайзыраңгай, аймыл чок чорууп коргүскен. Кораблдерге дөрт космонавтының берген бедик үнелелдерниге Күрүне комиссиязы ынчаар каттышкан.

Күрүне комиссиязының даргазының бодалы-биле алырга, шенеделдиң ән-не кол чедиишкини чүдел дизе, шоолуг үр эвес үе дургузунда совет түскай эртемниглерниң башкарылга чок аппараттарның автоматтыг тудуштурулгазындан эгелээш, орбитага космиктиг станцияларны — космоска туруп болур, үр үеде артем ажылын чорударынга чогум-на таарыжыр станцияларны «эптеп» тургускананың чедир эртken оруу болур. Эптелгениң соолгу чорудулгаларын хол-биле боттандырган чорук чер чоогунуң орбитазынга — корабльге-даа, ажык космоска-даа кижи идепкейлиг ажыл-чорудулганы кылып болур-дур дээрзинге бисти бүзүреткен.

Космонавтар Алексей Елисеев биле Евгений Хрунов тың бир кораблъден өскезинче шилчип олурганын Күрүне комиссиязы космоска ийи экипажтың солчулгазын бир-ле дугаар эрттиргени кылдыр үнелеп корүп турар. Ындыг янзылыг таарыштырылга чокка Чер чоогунуң орбитазынга болгаш космостуң ханызынга шинчилелдерни калбартыры болдунмас дээрзи биляиргир болгай.

«Амгы шенелденің перспективазы кандыгыл?» деп айтыргага кол конструктор харыылап тура, ийи кораблъдиң туштурулгазы болгаш экипажтар солчулгазы болза, эртем болгаш улус ажыл-агыйынга ужур-дузалыг станцияларны орбитага тургузарынче шиитпирлиг базым болур дээн. Ийи «Союз» кораблдерниң экипажынга —орбитага баштайгы станцияның монтажниктеринге — программаны чайыннанчак күүсетгени дээш, шенелденің эң-не харыысалгалыг кезектерни эрттиреринге дидим чоруу дээш чылыг оруп четтириишкинни кол конструктор илергейлээн.

Ол ышкаш космоска бүгү операцияларның тодаргай удуртулгазын хандырган космодромнуң шенекчилери, эмчилер, чер кырында албан-ажылдың удуртукчулары журналистерниң айтырыгларынга харыылааннар.

Космонавтар боттарының борт журналдарынга кылгыгаалажып, уруглары багай өөредилгелиг чамдык ада-иелерни хуралдарга хемчег ап, чугаалажып турар. Ында 12 агитквартиралар бар, оларда В. И. Ленининиң допчу намдарын өөренип турар. Мурнакчы саанчы эш Шактар-оол-биле ужуражылга солун эртken. «Эки культурлуг амыдырал дээш» деп шилчиир вымпелди тургускан, ону тиилекчилерге тыпсып, мактап турар. Суурнуң чурттакчылары ногаалыг, чечектерлиг.

Хөрээжен кадрларны белеткээрин кичээнгейге алган. Эртken чылын партия эге организацияларының секретарьларынга алды хөрээжен коммунист сонгуттурган. Бүгү-ле өөредилгениң хевирлериниде 1913 хөрээжеңнер хаара туттунган. Чыл бүрүде-ле мурнакчы хөрээжеңнериниң саны өзүп турар, оларга саанчылар Натпит-оол Бичик, Домгак Долчанмаа, Борбак-Кара Валя, Тюлюш Чанчынмаа, бызаа ажакчызы эш Афанасьева, хойжулар Симрин Тюлюш, Күдер Опуйлаа болгаш өскелер-даа хамаарыр.

Оон-биле чергелештир районнуң хөрээжеңнер чөвүлелдериниң ажылында ам-даа улуг четпестер барын айтыры чугула. Ажыл-агыйларда дыка хөй хөрээжеңнер кышкы үеде ажылдавайн турар, ооң кол чылдагаанны болза чамдык черлерде уруглар салынын чогу, бар-даа болза сезон үезинде ажылдап турары болур. «Найырал» совхозтуң Булун-Терек, Кара-Тая, Үрбүн салбыларында, «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң Эйлиг-Хем бригадазында ясли, сад чок, ынчаарга Ийи-Талла, Чодураала, Баян-Колда уруглар албан черлери түгле сезон үезинде ажыттынып турар. Чамдык партия организациялары, көдээ Советтер хөрээжеңнер чөвүлелдерин деткип, оларның инициативазын көдүрбейн турар.

Партия райкомунуң бюрозунуң болгаш райкүүскомнуң каттышкан хуралындан Арыг-Бажының хөрээжеңнер чөвүлелиң социалистиг чарыштың тиилекчизи кылдыр санап, шилчиир вымпелди аңаа тывыскан. Ийиги черни алган Торгалыгда чөвүлелди партия райкомунуң Хүндүлел дептериниде кижи бижээн, үшкү черни алган Баян-Кол чөвүлели шаңнал бижиктиг болган.

Д. ОНДАР,
партия Улуг-Хем райкомунуң хөрээжеңнер ортузунга ажыл чорудар киллизиниң эргелекчизи.

Коммунал ажыл-агый министерствозунуң автотранспорт конторазының чолаачызы коммунист Иван Васильевич Хабаров хүлээп алган машиназын камныг эдилевишаан, чус-чус кубометр тудуг ыяжын эртken чылдың дургузунда үзүнтел чон сөөртүп келген.

130 муң километр черни машиназының капитал септелгези чокка эртken шак бо ажыл-ишчи чолаачы ай санында кылыр үлүүн 150 хуудан кудулаттайн турар.

ЧУРУКТА: чолаачы И. ХАБАРОВ.

В. РАЧКОВСКИЯНИҢ фотозу.

ЧӨВҮЛЕЛДЕР ИДЕПКЕЙЖЭЭН

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдырала боттандырбышаан, партияның Улуг-Хем райкому хөрээжеңнер ортузунга организаакчы болгаш полит-массалыг ажыыды экижидериниче кичээнгейни салып, оларның күш-ажылга болгаш хөй-ниитиниң ажылынга калбаа-биле киржирин чедип ап шыдаан.

Партия райкомунуң хөрээжеңнер ортузунга ажыл чорудар киллизи чер-черде хөрээжеңнер чөвүлелдери-биле кады В. И. Ленининиң төрүттүгениниден бээр чүс чылынга үткүштүр социалистиг чарыштың негелделерин күүседиринге таарыштыр тодаргай хемчегларни ажылдап кылган. Эртken чылын партия райкомунуң бюрозунга хөрээжеңнер ажылының талазы-биле айтырыг чугаалашкан. Оон аңгыда үнүүшкүнүүт бир азы ийи хүннүң семинарларын эрттиргилээн. Районнуң бүгү хөрээжеңнер чөвүлелдеринге отчёт-соңгулдалыг хуралдар эрткен. Ол семинарларга, хуралдарга ажыл-агый, политиктиг болгаш культура тургузуушкунуңуң айтырыгларын чугаалашкан. Шагаан-Арыг хоорайның хөрээжеңнериниң хуралы бедик деңнелге эрткен. Бүдүрүлгеге болгаш өг-бүлеге эстетика дугайында лекцияны аңаа номчаан болгаш аъш-чемниг, даараныларның делгелгелерин организастаан.

Көдээ ажыл-агыйга, үлетпүрге, тудугга, транспортка, улус өөредилгезинге болгаш улус ажыл-агыйның өске-даа адырларынга хөрээжеңнериң идепкейлиг киржилгезин чедип ап турар чөвүлелдериң саны өскен. «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы, Көк-Чыраа, Жданов аттыг колхозтуң Ийи-Тал, «УТКА 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг, «Х Улуг хурал» колхозтуң Баян-Кол, «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң Торгалыг, «Найырал» совхозтуң Булун-Терек, Чаа-Хөл суурларында хөрээжеңнер чөвүлелдери аңаа хамаарыр.

Ылангыя Арыг-Бажы суурда хөрээжеңнер чөвүлели (даргазы башкы А. С. Серен) эки ажылдан, совхозта партком болгаш көдээ Совет-биле хүн бүрү харылзааны тудуп, ажылының планын суурда партия эге организациязының бюрозунга бадыладып ап турар. Активтиг калбак киржилгезинге даянмышаан, чөвүлелдиң кежигүн бүрүзү кудумчуларда агитквартираларда доктаамал быжыглаттынган ажылдап турар. Хөрээжеңнериниң хуралын квартал санында эрттирип келген, а чөвүлелиин хуралы 14 удаа болган, аңаа чугула айтырыгларны шиитпирлээн. Оон органы «Хөрээжеңнериниң үнү» хана солун ай санында үнүп турар. Түскай өрээлди В. И. Ленинге дерээн. Аъш-чемни кылырының, чараштыр кеттинериниң, ногаа болгаш чечектерни тарыырының сүмелерин өөренип турар. «В. И. Ленининиң төрүттүгенен хүнүнден бөрө чүс чыл болурунга» деп стенд база бар. Суурда 19 агитквартираны тургускан, агитквартира бүрүзү «Школаның үнү» деп хана солунуг, ында негелденің, хомудалдың кыдыраажы бар.

В. И. Ленининиң допчу намдарын өөренир кичээлдерге олуржуп турарын болгаш өске-даа чүүлдерни агитквартираның булуңундан көрүп болур. Өөредилгеже хаара туттунмаан хөрээжеңнер бо суурда чок. Ол чөвүлел солун кежээлерни, диспуттарны «Буданы канчаар эрттирерил?», «Төрүттүнген хүннү канчаар демдеглээрил?», «Шын чурттарын билири деп чүл?» деп темаларга диспуттарны эрттирип турар.

Хөрээжеңнер чөвүлелиниң культура-массалыг секциязы өг-бүле концерттерин хөйүү организастаан. Айлыг-Быыг кудумчузунда Манчын-оол Долгар, Октябрьская кудумчузунда Мая Арбын, Чаа-Дытта Чырта Эник-кыс болгаш өске-даа өг-бүлелерниң концерттери эки болган. Ол концерттериниң ниити түннелин түскай комиссия үндүргеш, бирги черни сүтбараан фермазының коллективинге (удуртукчузу Серен Алдын-оол), ийигизин—Шивилиг кудумчузунга (удуртукчузу Чүльдүм Клара), үшкүзүн — Октябрьская кудумчузунга тывыскан. Ону совхозтуң дирекциязы, партия болгаш ажылчын комитеттери деткип, 130 рубль шаңналды тывыскан. Ол коллектив эрткен чылын районга «Эң дээре ыры ансамбли дээш» деп конкурска бирги черни алган.

«Уруглары кижизидиринге өг-бүленің ролю», «Бодувустуң суурувусту чаагайжыдаалынар!», «Ногаалыг, чечектерлиг болуулунар!» болгаш өске-даа темаларга лекция, беседа хөрээжеңнерге үргүлчү болуп турар.

Торгалыгда болгаш Баян-Колда хөрээжеңнер чөвүлелдериниң ажылы коскүзү-биле экижээн. Торгалыг суурда 12 агитквартира тургустунган, ында В. И. Ленининиң допчу намдарын өөредирин организастаан. Оон аңгыда 22 хөрээжеңнер кежээки школада, 135 кижи марксизм-ленининизминиң үндезининерин өөрениринің политшколазында хаара туттунган. Хөрээжеңнер чөвүлели уруглар садының ажылынче кичээнгейни салып, оон ажылын каш удаа чугаалашкан. Торгалыг суур багай эвес чаагайжыттынган, өреге бүрүзү ногаалыг, чечектиг. 1970 чылга чедир 15 хөрээжен механизаторларны белеткеп үндүрерин чөвүлел шиитпирлээн. Аргыырының, чем кылырының бөлгүмнери доктаамал ажылдап, хөрээжеңнериниң аразындан тудугнуң, сакманщиктериниң звеноларын тургускан.

Баян-Колдуң хөрээжеңнер чөвүлели уруглариың өөредилгезинче кол кичээнгейни салып, хуралга ол айтырыгны чугаалажып, уруглары багай өөредилгелиг чамдык ада-иелерни хуралдарга хемчег ап, чугаалажып турар. Ында 12 агитквартиралар бар, оларда В. И. Ленининиң допчу намдарын өөренип турар. Мурнакчы саанчы эш Шактар-оол-биле ужуражылга солун эртken. «Эки культурлуг амыдырал дээш» деп шилчиир вымпелди тургускан, ону тиилекчилерге тыпсып, мактап турар. Суурнуң чурттакчылары ногаалыг, чечектерлиг.

Хөрээжеңнер чөвүлелдериниң саны өзүп турар, оларга саанчылар Натпит-оол Бичик, Домгак Долчанмаа, Борбак-Кара Валя, Тюлюш Чанчынмаа, бызаа ажакчызы эш Афанасьева, хойжулар Симрин Тюлюш, Күдер Опуйлаа болгаш өскелер-даа хамаарыр.

Оон-биле чергелештир районнуң хөрээжеңнер чөвүлелдериниң ажылында ам-даа улуг четпестер барын айтыры чугула. Ажыл-агыйларда дыка хөй хөрээжеңнер кышкы үеде ажылдавайн турар, ооң кол чылдагаанны болза чамдык черлерде уруглар салынын чогу, бар-даа болза сезон үезинде ажылдап турары болур. «Найырал» совхозтуң Булун-Терек, Кара-Тая, Үрбүн салбыларында, «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң Эйлиг-Хем бригадазында ясли, сад чок, ынчаарга Ийи-Талла, Чодураала, Баян-Колда уруглар албан черлери түгле сезон үезинде ажыттынып турар. Чамдык партия организациялары, көдээ Советтер хөрээжеңнер чөвүлелдерин деткип, оларның инициативазын көдүрбейн турар.

Партия райкомунуң бюрозунуң болгаш райкүүскомнуң каттышкан хуралындан Арыг-Бажының хөрээжеңнер чөвүлелиң социалистиг чарыштың тиилекчизи кылдыр санап, шилчиир вымпелди аңаа тывыскан. Ийиги черни алган Торгалыгда чөвүлелди партия райкомунуң Хүндүлел дептериниде кижи бижээн, үшкү черни алган Баян-Кол чөвүлели шаңнал бижиктиг болган.

Д. ОНДАР,
партия Улуг-Хем райкомунуң хөрээжеңнер ортузунга ажыл чорудар киллизиниң эргелекчизи.

Негелделерни долу хандырар

Барын-Хемчик райпозүүнүң 35 садыг четкилери, 5 автолавказы ажылчы чоннарны үлетпүр болгаш аъш-чем барааннары-биле хандырып турар. 1968 чылда бараан саарылгазынга болгаш белеткелге кооператорлар чамдык коргузүглерни чедип алганнар. Райпо бараан саарылгазының болгаш белеткелдиң чыл планнарын күүсеткен. Ниитиниң чемненилге черлерин чемниг ассортиментизин ковудетпишаан, эки шынарлыг чемнерни кылып, хүлээлгезин ак сеткилдиг күүселип келтеннер.

В. И. Ленининиң төрүттүгениниден бээр чүс чыл болурунга алдаржыткан социалистиг чарышка районнуң садыгжылары бүрүн киришкеп, беш чылдың үшкү чылында ботботтарының аразынга социалистиг чарышты калбарткан турган. Салыгжы бүрүзү сөглээн сөзүнүге *эе* болур дээш эрткен чылын күзенишкинниг ажылдаан, чарыштың тиилекчилери ам тывылган. Абашкина, Талганчик, Чемиринская, Салзымаа, Садар-оол, Емец дээн ышкаш бараан саарылгазының чыл планын 110-дан 140 ажыг хуу күүсеткен садыгжылар, белеткелчилер хөй.

Садыг четкилериниң болгаш чемненилге черлериниң аразында социалистиг чарыштың мурнуку одуруунга үнген коллективтерни демдеглээри чугула. Район төвүнде үлетпүр барааннарының, № 1 аъш-чем, ном садыының, хлеб, Ак-Довуракта ном садыының магазиннериниң коллективтери, Шекпээрде болгаш Бижиктиг-Хаяда ларёктарның садыгжылары эрткен чылын бараан саарылгазынга бедик коргузүглерлиг болгаш, садыг четкилериниң аразында социалистиг чарышка тиилекчилер болган. Кызыл-Мажалыкта Стрепкова директорлаан столоваяның коллективи ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң аразында социалистиг чарыштың бирги черни алган.

Колхоз, совхозтарның бригадаларының, фермаларының ажылчыннарын, ырак одарларда малчыннарын хандырып турар беш автолавканың № 1-ден өскези эрткен чылын планнарын күүсеткеннер. Чамдык садыгжыларның планның сөрүлгаларын күүсетпейн турарының кол чылдагааны райпонуң складындан бараанны ой-шаанда шилип албас, садыг алыкчыларның чагыгларын барымдаалавас чоруунда. Шекпээрде магазинниң эргелекчизи М. Хүлер-оол үр үеде садыглап келген хирезинде эрткен чылын бараан саарылгазының пландың күүсетпээн. Район төвүнден ырак эвес турган-ла, складтан бараанны чогуур үезинде албайн, чугула барааннарны магазинниге үзүктелиишкинниг киирип, чамдык үелерде магазинниң доктаатkан шагында ажыттайн келген. Аксы-Барлыкта, «Барлык» совхозтуң төвүнде, Эрги-Барлыкта магазиннер (эргелекчилери Верещагина, Чачар, Күжүгет, Ондар) чыл планын чүтле 86,5 — 99,0 хуу күүсеткилээн.

Райпонуң баштаар чери, ооң садыг киллизи барааннарны магазиннерге хуваар, чедирер талазы-биле четпес ажылдап, садыгжыларның чагыг-негелдезин өөренип көрбейн келген. Ооң түннелинде хүн бүрүнүн чугула барааннары, эдилел чүүлдер садыг четкилеринге үстү бээр таварылгалар хөй болуп турар.

О. ДАҢЗЫ-БЕЛЕК.

Септелгени специализастаар

Чурттуң көдээ ажыл-агыйының септелге базазының хөгжүлдезининиң угланышкының СЭКП ТК-ның март (1965 ч.) Пленумунуң болгаш партияның XXIII съездизининиң шиитпирлери тодаргайлаан. Ол шиитпирлерни ёзугаар машина-трактор парыгының септелгезининиң нарын хевирлерин «Сельхозтехниканың» септелге бүдүрүлгелеринге кылыр ужурлуг.

Септелгени «Сельхозтехниканың» специализастаттынган мастерскаяларынга чорударының ажыл-агый талазы-биле ажыктының практика көргүзүп турар. Ындыг мастерскаяларга кылган септелгенің бот-үнезин ниити хереглелдиг мастерскаяларынга кылганындан 15—25 хуу чиик болуп турар.

СЭКП ТК-ның октябрь (1968 ч.) Пленумунуң шиитпирлери экономиктиг ажылды бүгү хемчег-биле күштелдиринче, кол фондуларны эң үре-түннелдиг ажыглаарынче угланган. Бодунун конструкциязының талазы-биле янзы-бүрү тракторларның болгаш өске-даа машиналарның септелгезин ажылларның улуг эвес хемчээли-биле чорудуп турарының үезинде депшилгелиг индустриалдыг технологияны шиңгээдип алыры болгаш бедик бүдүрүкчүлүг септелге-технологтуг дериишкиннерни үре-түннелдиг ажыглаары болдунар арга чок. Ап чорутkан хемчеглериниң түннелинде «Сельхозтехниканың» бүдүрүлгелери сөөлгү үш чылдар дургузунда капитал септелге сөөлүнде тракторларның ажыглаттынарының магадылал хуусаазын ыка белиткен.

Бир эвес бүгү капитал септелгени специализастаттынган бүдүрүлгелерге кылыр болза, бистиң республиканың колхозтарының болгаш совхозтарының чыл бүрүде чарыгаллары бети дээрге-ле 90 муң рубль чедир кызырлыр дээрзин санналшкыннар коргузуп турар. Септелгениң бот-үнезин чиигедир болгаш машиналарның ажыглаттынарының хуусаазын уздыр чорук техниканы ажыглаларынга болгаш септээринге чыл бүрүде 160 муң чедир рубльди камнап алырының аргазын колхозтарга болгаш совхозтарга бээр.

Бистиң республикада септелгеге «Сельхозтехника» бүдүрүлгелериниң үлүг-хуузу тракторларга—30 хуу, тараа комбайннарынга—13 хуу, автомобильдерге—42 хуу болуп турар. «1966—1970 чылдарда Тыва АССР-ниң көдээ ажыл-агыйының септелге базазын хөгжүдериниң планын» республиканың «Сельхозтехника» каттыжышкыны болгаш Көдээ ажыл-агый министерствозу ажылдап кылган болгаш бадылаан. Ол планны боттандырар чорук «Сельхозтехниканың» бүдүрүлгелериниге септелге ажылдарының хемчээлин 2 ажыг катап улгаттырарының аргазын бээр.

Септелге базазын хөгжүдериниң планынга дүүштүр илчирбе дугуйлуг тракторларның капитал септелгезининиң талазы-биле барык-ла 830 септелгелерни кылып болур Таңдының септелге мастерскаязын 1969 чылдың бирги чартыында ажыглалга киирген турар. А 1970 чылда барык-ла 1600 септелгелерни кылып болур мастерскаяның тудуун доозар.

Таңдының бүдүрүлге-техниктиг комплексизининиң коргузер ачы-дузаларының хевирлерин болгаш харылаар зоназын мындыг кылдыр планнаан:

Ачы-дузаларның хевирлери	Харылаар зоназы
1. Илчирбе дугуйлуг тракторларны база оларның нарын белдирлериниң болгаш агрегаттарының капитал септелгези.	Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды районнар, Улуг-Хемниң чамдыызы.
2. Тараа комбайннарының капитал септелгези.	Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды, Улуг-Хем районнар.
3. ГАЗ-51 автомобильдерниң капитал септелгези.	Республиканың бүгү-ле ажыл-агыйлары.
4. Трактор шимчедикчилериниң капитал септелгези.	Республиканың бүгү-ле ажыл-агыйлары.
5. «Беларусь» тракторларның капитал септелгези.	Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем, Улуг-Хем районнар.

Септелге бүдүрүлгезини специализастаары, күш-ажылдың чогумчалыг байдалдарын тургузары септелгениң шынарын ыка экижидериниң аргазын бээр. Чаа тузар мастерскаяларга септээр машиналарның даштын чуп аштаарын болгаш кезектерин үш катап чуурун баш удур көрүп турар. Бүгү-ле ажылчын туруштарны эртемниң болгаш септелге хөрээнге практиканың сөөлгү чедиишкиннерни ёзугаар дерип тургускан турар.

«Сельхозтехниканың» бүдүрүлгелери септелгеге куду улугхуулуг болуп турар хирезинде-ле, чамдыкта бүдүрүлге күүлерин долузу-биле ажыглавас чоруккa таваржып турар. Чижээ, эрткен чылдың декабрьда «Сельхозтехниканың» Каа-Хем салбыры өске районнардан септээр трактор чорудуп ээрин дилээн, чүге дээрге бодунда септээр техника чок болганнар. Оон ыкай Таңды каттыжышкынының мотор цегинге эрткен чылдың октябрьда 41 трактор шимчедикчилерин септээн болза, ноябрьда чүге 14-ту септээн, чүге дээрге септээр моторлар чок болган. Оон ужурунда мотористерни ажылбиле хандырар дээш, септээр шимчедикчилерни Чадаанадан сөөртүр ужур таваржып турган.

Республиканың дыка хөй ажыл-агыйлары (ылаңгыя Бии-Хемниң болгаш Каа-Хемниң) эң нарын машиналарның, шимчедикчилерниң болгаш агрегаттарның капитал септелгезин боттарының мастерскаяларынга бодүүн аргалар-биле кылырын болап турарлар. Ол чорукту олар машиналарны ажылагыйларның боттарының мастерскаяларынга септээрге өөрөөш карылгалыг болгаш дыка ынанышты болур деп тайылбырлап турарлар. Ол шын эвес. Чижээ, Каа-Хем районда «Тиилелге» колхоз техниканы ажыглаар талазы-биле дээре ажыл-агыйларның бирээзи болуп турар. Ынчаарга чыл отчётундан алган көөрге, ол ажыл-агыйга бир тараа комбайның септээнинин карылгазы күүненин доктаатkан өртөөнде 665 рубль турда, 1222 рубль болган, а трактор септелгези күүненин доктаатkанны 880 рубльдин орнунга 1016 рубль болган. Дуржулга станциязынга чаңгыс тракторнуң агар септелгези ортумаа-биле 1270 рубль болган, ол болза нормадан үш катап ажып турар-дыр.

Амгы үеде республиканың ажыл-агыйларының ынмаарларында 1,5 ийи, хире рубль түкнүг артык кезектер шыгжаттынып чыдар. Ол дээрге барык-ла бүдүн чылдың курлавыры-дыр. Оларны эде хуваарының хемчеглерин албас болза, ажыглал чок аңаа чыдар апаар.

И. ОЛДЫРЕВ.

ДЕМНИГ АЖЫЛДААР

Шекпээр 8 чыл школазының коллективи бо өөредилге чылынга эки белеткелдиг кирип, өөрензе чогуур уруглар-ны школаже бүрүн хаара тудуп шыдаан. Бо өөредилге чылында бирги класс-чыларның саны өскен болгаш үш класс кылдыр үскен. Ооң-биле кады ийи белеткел класстары бо чылын база немей ажыттынган, чедиишкинниг өөренип турар.

Школада башкылар коллективиниң хөй кезии дээди болгаш дооспаан ортумак эртемниг. Школада партия организациязы өөредилге-кижизидилгелиг ажылды чорударынга улуг рольду ойнап турар. Эге организацияда шупту 14 коммунистер бар. Партия организациязының секретары Тира Чимит-Доржу школада хөй-ниити организацияларынга боттуг дузаны чедирип, хуралдарга янзы-бүрү солун айтырыгларны көдүрүп турар.

Школа бо чылын көргүзүг материалдарын, техниктиг херекселдерни барык бүрүнү-биле тып алган, кичээлдерге үргүлчү ажыглап турар. Школада ажылдап турар хөй санныг бөлгүмнерден башкылар Ооржак Сочут, Борис Ооржак оларның удуртуп турары кино бөлгүмү болгаш музыка бөлгүмү эки ажылдап, өөренекчилерниң сонуургалын хайныктырган.

Башкылар эртемнериниң аайы-биле тус-тус методиктиг каттыжышкыннарны организастап алган, ында чаа солун айтырыгларны сумележип турар.

Чартык чылдың түкнелинде үстүкү класстардан башкылар Монгуш Арандол, Күжүгет Байыр, Чамыш Чамыш-оол, Монгуш Кыргылаңмай, эге класстардан Хертек Хирлиш, Ооржак Сержиңмаа, Монгуш Доктал олар боттарының класстарынга болгаш башкылап турар эртемнеринге бедик көргүзүглерни чедип алганнар.

Чамдык чедиишкиннербиле кады школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажылында четпестер бар. Өөредилге чылының чартыында 69 өөреникчи багай демдектиг болган. Эң ылаңгыя кол эртемнер орус дыл, математикага өөреникчилерниң багай демдээ хөй.

Х. МОНГУШ.
Барын-Хемчик район.

ПОЧТАЗЫНДАН

1969

Күнгуртугда

ТӨПТЕН ДУЗАЛАМЧЫ КҮЗЕНЧИГ

Дыгыл хоорай Советиниң Шынаа көдээ Советиниде сельпонуң садыг шугумунга үр чылда ажылдап келген дурзулгалыг садыгжылар хөй. Хоочун садыгжылар М. Доржу, К. Чыпсыңмаа болгаш өскелер-даа бараан саарылгазының планнарын үргүлүг ажыр күүседип, өскелерге үлегерчижээн көргүзүп келгеннер. Садыг ажылынга мергежилиг бедип, ажылчы чонуң садыг хандырылгазы дээш кызымак ажылдап турар аныяк садыгжылар сельпода база бар. Комсомолчулар О. Биртан-оол, Ч. Куячуң, Х. Кама, коммунист В. Доржу олар план күүседезиниң талазы-биле бедик көргүзүтлерлиг болуп келгеннер.

Беш чылдың үшкү чылында сельпонуң коллективи ажылчы чонуң хандырылгазының талазы-биле мурнуку чылдардан дээре ажылдаан. Эрткен чылын коллектив 460 мүң рубльдиң үлетпүр болгаш аъш-чем барааннарын ажылчы чонга садар тургаш, 104,7 хуу күүсеткен болгаш 132,8 тонна хлеб-булкааны бүдүрүп үндүрер план 142,6 тонна болган. Ийи садыгжы ажылдаар аъш-чем магазинин тудуп, ажыглалга киирген. Чаа магазинни дерип ажыткан чорук Кунгуртуг суурнуң чурттакчыларынга таарымчалыг байдалды тургускан.

«Тере-Хөл» колхозтуң малчынары колхоз төвүдеен 90—150 километр ажыг мырак черлерде чурттап, ажылдап турарлар. Оларның садыг хандырылгазынче сельпонуң болгаш артельниң баштаар черлери хүн бүрү кичээнгейни салып, кадарчыларыны эргежок чүгүлә барааннар-биле үзүктелиишкин чокка хандырып турар. Колхоз баштаар черинде ырак черлерде ажылдыышчылерге бараан чедирериниге транспорт-биле сельпону дузалап турар.

Бараан саарылгазының болгаш белеткел талазы-биле бо чылын биштиң планывыс улуг. Ындыг болганда төптен биске чогуур дузаламчыны көргүзери күзенчиг. Кызылдан бараанны самолёт-биле октап турар, чамдыкта хүн бүрүнүң чүгүлә хереглелдериниң бараанары ховартай бээр таварылгалар бар, ону болдурбас төлөөде, респотребсоюзтуң садыг базазының ажылдакчылары сельпоже чорудар бараанналрының документизин баш бурунгаар кылып, аэропортка чедирери күзенчиг. Чамдыкта, бараанларның документизи чок келир, мынчаган саарылга чок чыдар таварылгалар тургулаан. Бажың иштинде адилел чүүлдери—шкафтар биске келбейн турар, орны улуг, самолётка таарышпас дээш аэропорттуң ажылдакчылары хүлээп албайн баар.

М. ИДАМ,
сельпо баштаар черинiң даргазы.

Кызыл-Тейде

САДЫГЖЫ ӨГ-БҮЛЕ

К. Чонукпен, ооң кадайы К. Ооржак 1980 чылдан бээр Өвүр райпозуның шугумунга ажылдап, мурнакчы садыгжылар дыртып келгеннер. Кодээдээ, район төвүнде-даа магазиннерге ажылдаан бараан саарылгазының планнарын үргүлүг ажыр күүседип, садыг алыкчыларының, райпо баштаар черинiң мактаарын ап келгеннер. Садыгжы өг-бүле совет садыгның культурazы дээш демисеглилер апарганнар. Оларның ажылдаан магазинни кезээде арыг-силиг, барааннар эмге-сексеглиг, өртекүнези аймыттынган болдур.

Ам садыгжылар «Кызыл тук» колхозтуң төвүден 90—150 километр ажыг мырак черлерде чурттап, ажылдап турарлар. Оларның садыг хандырылгазынче сельпонуң коллективи ажылчы чонуң хандырылгазының талазы-биле мурнуку чылдардан дээре ажылдаан. Эрткен чылын коллектив 460 мүң рубльдиң үлетпүр болгаш аъш-чем барааннарын ажылчы чонга садар тургаш, 104,7 хуу күүсеткен болгаш 132,8 тонна хлеб-булкааны бүдүрүп үндүрер план 142,6 тонна болган. Ийи садыгжы ажылдаар аъш-чем магазинин тудуп, ажыглалга киирген. Чаа магазинни дерип ажыткан чорук Кунгуртуг суурнуң чурттакчыларынга таарымчалыг байдалды тургускан.

«Тере-Хөл» колхозтуң малчынары колхоз төвүдеен

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

1925 чылда үнделиттингер

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 25 СУББОТА № 21 (7867).

Өртээ 2 көп.

Чер-чер Советтеринге соңгулдага уткуштур

2500 АГИТПУНКТУЛАР

КРАСНОДАР. (СЭТА). Хоорай библиотеказының кирер эжинде «Агитпункт» деп бижип каан. Од болза Краснодарның Ленин районунда доктаамал ажылдап турар он агитпунктуның бирээзин. Ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтеринге соңгулдага уткуштур шында кижилер хөөп-биле чыглып турар. «Агитаторларга дузалаамчы» деп литература делгелгезин ажыткан, политинформаторлар беседаларны чорудуп, тематиктиг кежээлерни эрттирип турар.

Партияның Краснодар крайкому соңгулда мурнунуң кампаниязының үезинде агитассаллыг ажылдың планын тодаратқан. 2.500 агитпунктулар соңгукчуларның ортузунга ажыл чорудар. Агитколлективтерге 65 муң ажыг кижи киржир. Армавирге, Новопокровск, Белоглинск болгаш өске-даа районнарга соңгукчулар клубтарын ажыдар.

Агитпунктулар чоннуң чурттап турар черинниң аайы-биле оларның ортузунга бүгү массалыг ажылдың төөү болур. Беседаларның тематиказында кол черни В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүлеп бээр 100 чылынга белеткел, чер-чер Советтеринниң ажылын эжиндери, социализмниг хүлээлгелерни күүседири дээжээр.

Партиянның хоорай болгаш район комитеттериниң чанында агитколлективтер удуртукчуларының семинарлары ажылдап эгелээн. Будүрүлгелерге, албан черлеринге, колхозтарга болгаш совхозтарга агитаторлар-биле сургаалдалыг чөвүлел хураалдарны эртиришп турар.

ЧАА ЧОГААДЫКЧЫ БЕДИКТЕРЖЕ!

Беш чылдың дөртүү чылының баштайгы айы доостур чыгаан. Үе-шак бурунгаарлаан тудум-на, В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл болуур ою улам-на чөнешулап база Совет Тыванның 25 чыл ою-нуң байырлалынга чедир хонуктар эвээжеп орар.

Бо чылын бистиң республикабыстың уран чүүлүнүң болгаш чечен чогаалының мурнунда чогаадыкчы улуг ажыл-херектер, соруглалар салдынган. Тыва литератураның болгаш уран чүүлдүң декадазы Якут АССР-ге июльда болур. Ол ышкаш Тыва литератураның, уран чүүлдүң декадалары Тес-Хем, Эрзин районнарга сентябрьда, Чөөн-Хемчик болгаш Өвүр районнарга октябрьда эрткилээр. Февральда Каа-Хем, майда Бай-Тайга, июньда Барыын-Хемчик, июльда Тес-Хем, сентябрьда Эрзин районнарның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери чогаадыкчы отчёттуг концерттерин Кызыл хоорайга көргүзерлер.

Районнарның Куьлтура бажыңнарының 1968 чылдан эгелээн республика көрүлдези декабрь 15-ке чедир үргүлчүлээр. Ук көрүлдениң программазын өзүгаар музыка, хөйнүң ырларынып, танцы болгаш цирк коллективтериниң республика көрүлдези январь айдан эгелээн болгаш келир чылдың февральга чедир үргүлчүлээр. Оон аңгыда улусчу театрларның, бот-тывынгыр театр коллективтериниң көрүлдези чыл дургузунда болур. Агитация-уран-чечен бригадаларның, кино болгаш чүрүк тырттырарынга ынакшылдыгларның, уран чуруглганың, сиилбиге кылыгларының уран чүүлүнүң болгуминериниң көрүлделери база-ла бо чылын болгулаар.

Тыванның чурукчулары боттарының чаа ажылдарын Якутияга, декадалар болур районнарга, Совет Тыванның 25 чыл ою-нун таварлаштыр Кызылга амыттынар делгелгелерге көргүзер, Кызылга филармониязы тургузар, ооң болгаш «Чечен» ансамбли-ниң хөй санныг штаттыг ажылдакчыларын 1-ги, 2-ги кварталдарда четчелээр соруглга салдынган.

Бодап-даа көрүңер даан, бо чылын Тыванның уран чүүлүнүң, чечен чогаалының, культура албан черлериниң ажылдакчыларының, бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң киржикчилериниң мурнунда кайы хире улуг, харыысалгалыг соруглалар салдынган-дыр. Ол бүгү чогаадыкчы, массалыг хемчеглер чечен чогаал болгаш уран чүүл база культура албан черлериниң ажылдакчыларының мурнунда СЭКП ТК-ның салган соруглаларын бедик деңнелге эртер ужурлуг.

Бо бүгү хемчеглерниң белеткел ажылдары амгы үеде кандыгыл ынчаш? Якут АССР-ге болур декадага белеткел чамдык чогаадыкчы организацияларда эрткен чылдың соолгу айларындан эгелээн. Тыванның ном үндүрер чери тыва чогаалчыларның киржилгези-биле якут өөнүүтерниң проза болгаш шүлүк чогаалдарының тыва дылга очулгаларын тускай ном кылдыр үндүрер дээш парлалгага киирери-биле белеткел турар. Ол ышкаш тыва чогаалчылар алмаз оранында чурттап, амылдап турар өөнүүтеринге чаа чогаалдарын белек кылдыр сеңнээр дээш кызыкаан ажылдап турар. Бо талазы-биле белеткел ажылдары Тыва АССР-ниң чурукчулар эвилелинде, республиканың хөгжүм-шүүн театрында, уран чүүл училищезинде, «Чечек» ансамбльде база өске-даа чогаадыкчы организацияларда калбарган. Хөгжүм-шүүн театры бөдүнүң шилерин, концерт мергүзүглерин якут улуска бараалгадыр, ылаңгыя Виктор Конооловуң «Хайыран-бот» деп шүүзин орус дылга көргүзер.

Тыва улустуң национал хевирээнг, социалистиг утка-шынарлыг культуразының ёзулуг шылгалдазы болур декадага күжениишкинниг белеткел негеттинип турар. Ынчангаш республиканың Культура министерствозу ол чугула херекти удуртурун биче-даа кошадып болбас ужуруглуг.

Районнарның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери отчёттуг концерттерни моок мурнунда чылдарда Кызылга каш удаа көргүзүп келгилээн болгай. Кайы районнарның чедишкинниг, кайыларының кошкак болганы оларның боттарынга-ла билдингир.

Эрткен чылдарда чамдык районнар Кызылга көргүзер отчёттуг концерттериниң белеткелин буу-хаа өзу-биле чорудуп, репертуарны шилип алырын кол ниичээнгейге албаанындан, сцена культуразын эки билбезинден, күүселдези чавыс мергежилдиг болганындан көрүкчүлерниң эки үнелээшинин чаалап албайн, чемелелди дыңнаар ужурга таварышканнар. Бо чылын ындыг четпестерни болдурбайн, көрүкчүлерниң сонуургалын, эки мактанды чаалап алыр, боттарының районунуң ат-алдарын дээш республика найысылаашынга болур чогаадыкчы отчёттуг концерттерге белеткелди үр үе иштинде чорудары негеттинип турар. Концерттериң репертуарынче онза ниичээнгейни салыр херек. Репертуарга бистиң Коммунистиг партиявыс, Ленин, Төрээн чурт, күш-амыл, тайбың дээш демисеп дугайында чогаалдарны көвүдетиен. Совет патриотизм көргүстүнген турар ужуруглуг. Совет Тывага 25 чылының дургузунда болган чаартылгалар, ленинчи идеяларның боттаныышыныы уран чүүлдү дамчыштыр уран-чечен, бедик мергежилдиг талант-биле көргүстүнген турарын үтүп болбас. Талантылыг чаа кижилерни илередип тывары база-ла ноя чүүл.

Кызылга болуур отчёттуг концерттериң эки мантадлы чаалап алыры, үстүнде адаанывыс бүгү-ле көрүлделерни чедишкинниг, эки түңнелдиг кылдыр эрттирери районнарның партия, совет, профэвилел, комсомол органнарының, амыл-агый удуртукчуларының шуут-ла дорт киржилгези, сагыш човангыр чоруундан, дузазындан, хамыктың мурнунда партийжи доктаамал удуртулгадан хамааржыр.

Көдээниң бот-тывынгыр уран чүүл коллективтеринге, үстүнде айыттынган көрүлделерни эрттиреринге профессионал эртемниглерниң дузазы негеттинери албан болгай. Ынчангаш Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң, ооң удуртулгазында турар чогаадыкчы организацияларның мурнунда улуг соруглалар база салдынган.

Соңгулда комиссияларынче

Чер-чер Советтеринге соңгулда талазы-биле районнуң соңгулда комиссияларынга партия, комсомол, профэвилел организацияларының болгаш ажылчы чоннар коллективтериниң төлээлекчилерин депшидери Таңды районда доозулган.

Будүрүлге мурнакчыларын, идепкейлиг хөй-нинтичилерни ажылчы чоннар районнуң соңгулда комиссиязынче депшиткен. Районнуң коммунистиг организациязындан районнуң соңгулда комиссиязынга партия райкомунуң секретары эш Конохов депшиткен. Райпо экономизи эш Семенова, «Межегей» совхозтуң чолаачызы эш Бирбеш, «Элегес» совхозтуң комсомол комитединиң секретары эш Любимов олар болгаш ниитизи-биле 9 кижи районнуң соңгулда комиссиязынга депшиттирген.

ЧАГЫГ КӨВҮДЭЭН, ШЫНАР ЭКИЖЭЭН

Каа-Хемниң амыдырал хандырылга комбинадының Сарыг-Септе даараныла цеги беш чылдың үшкү чылының планныг оңаалгазын ажыр күүселткеш, районда мурнакчы будүрүлгелерниң санында кирген. Ол цехте даараныр ийи бригада бар. Бо цехтиң ишчилери ырак черлерде чурттап, ажылдап турар малчыннар, кадарчылар-биле доктаамал харылзааны түзүп, оларны эргип кезип чораан, хүлээп алган чагыгларын хөжүдаашкын чокка кылгаш чедирип бээрлер. Оон түннелинде чоннуң даарадыр чагыглары көвүдээн.

Амгы үеде даарзынгла бригадаларының кежигүннери малчыннарга айда 8—12 удаа чедип турар апарган. Шак мындыг арга цехтиң мурнунда салдынган сорулгаларны ай санында күүседириниг улут идигни берип турар. Чагыкчылар-биле сырый харылзааны түзүп, хептерин быжып, даараарының аргаларын шалыпкын байдалче киирерин бригадирлер Валентина Воронина болгаш эш Д. Якова боттарының эгелекчи ишчи чорүү-биле чедип алганын база демделээри чугула.

Ол ышкаш аныяк коммунист Валентина Ростовцева кол быжыкчы хүлээлгезин ак сеткидиг күүселпишаан, аргадуржулгазын аныяк быжыкчыларга дамчыдып берип турар. Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары деп бедик атты чедип алган даараныкчылар Мария Артумаева, Евгения Черниговцева оларның даараан хептери чараш, шевергии шынарлыг.

Коллективтиң күш-ажылының будүрүкчүлүү мынчаар өскенинден эрткен чылда үжен мун рубльнин чагыгларын белеткээри 30 мун 500 рубль түнге күүселтингеп. Олар ам чагыг бүрүзүн улам-на шынарлыг кылып эгелээн.

С. ЧҮЛЬДҮМ-ООЛ.

«Тиилелге» совхозтуң сураглыг хойжузу Оюн Дажий-оол эрткен чылын ажыл-агыйга эң бедик көргүзүглүг болуп, төрээн чүс хойга онааштыр 106 хураганны, хойданна 2,6 кг дүктү алган. Хоочун хойжу беш чылдың дөртку чылында оон-даа бедик көргүзүглерлиг болурун хүлээнмишаан, ам ниитиниң малын хүр кыштагладып турар.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Краснодон комсомолунуң тугунда орден

КРАСНОДОН. (Луган область). Комсомол хооркомунуң байырлыг пленуму культураның «Аныяк гвардиа» аттыг ордузунга болган. Ана Украинаның КП ТК-ның секретары А. П. Ляшко Кызыл тук орденни хоорайның комсомол организациязынга тывыскан. Хамааты шайынын болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының чылларында комсомолчуларның болгаш аныяктарның көргүскен эрес-дидим болгаш маадырлыг чорүү дээш, аныяктарны кижизидер талазы-биле база ВЛКСМ-ниң 50 чылы-биле холбаштыр идепкейлиг ажылы дээш ол бедик шаңналга комсомол организациязы төлептиг болган.

Орденни тыпсып турда «Аныяк гвардиа» чажыт комсомол организациязының кежигүннери Михаил Шищенко, Нина Иванцова, Радий Юркин, шайынның болгаш күш-ажылдың маадырлары олурушкан.

(СЭТА).

ДАШТЫКЫДА чаа 1969 ЧҮҮЛДЕР

Совет космонавтарга байыр!

ПЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Америк информас агентилелдериниң Москвада корреспондентилери Внуково аэропортка космонавтар В. А. Шаталов, Б. В. Волынов, А. С. Елисеев, Е. В. Хрунов оларны чылыы-Силе уткаан дугайында, Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың удуртукчуларынга оларның айыткалдарының дугайында тодаргай дыңнадыгларны дамчыткан. «Алдарның оруунга» болгаш Ленин проспектизинге тиилелиг уткуушкунуң дугайын дыңнадыгларда тайылбырлап бижээн. «Бүгү орукту дургаар кадыыр биле маскыг туктарны болгаш совет эртемнин алдаржыткан дозуңнарны аскан» деп, АП агентилелдиң корреспондентизи демделээн.

Кремльде Съездилер ордузунга наймысталдың ажылчы чоннарының митингизинин дугайын дыңнатпышаан, информас агентилелдерге Совет Эвилелиниң Маадыры деп бедик атты дөрт космонавтарга тывыскананың айыткан.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары Л. И. Брежневтиң чугаазында «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериниң ужудуушкуну совет эртемнин болгаш техниканың улуг чедишкинин, эрес-дидим болгаш күш-ажылының чаа тиилелгези-дир дээн сеструнин АП агентилелдиң корреспондентизи онзалап демделээн.

ПАРИЖ. (СЭТА). «Совет найысылал боттарының корабльдерин орбитага тудуштурган болгаш делегейде баштайгы космос станциязын тургускан космостуң дөрт маадырларын тиилелгелин-биле уткуп алган» деп, Франс Пресс агентилелдиң корреспондентизи дыңнадыынга демделээн.

ВАРШАВА. (СЭТА). Улустуң Польшада хөй миллион кижилер космостуң дөрт чаа чагырын алыкчыларын уткуп алырынга база киришкен: Москвачылар-биле кады олар октаргайны чагырып алырының тоогузунде чаа арынны ажыдып, делегейде баштайгы орбита космос станциязын «олтеп тургусканнарга», улуг тиилелге-биле төрээн черинде ээп келген маадырларга акыдунманың байырын чедирип турганнар.

Варшава радиозунуң медегленнии: «Москвачылар дөрт эрес-маадырлыг болгаш дилим космонавтарын чүректиң хапызыдан өөрүшкү-биле уткаан. Москваның бодунга оларны Мурнуу-Барыын талакы районнуң чурттакчылары бир дугаарында уткаан, аэродромдан аңаа чедир 30 километр автоорук москвачыларның космонавтар аллеязы дээр Ленинниң аллеязы-биле тудушкан. Совет космонавтиканың улуг типлелгезинге тураскаал болдурган митинг оон даразында Кремльдин Улуг ордузунга болган, аңаа СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың удуртукчулары олурушкан».

БЕЛГРАД. (СЭТА). СЭТАның корреспондентизинге Босниянның болгаш Герцеговинаның эртем ажыл-чорудулга талазы-биле човуландың даргазы Сида Марьяновичиниң чугаазаны: Бөгүн совет найысылал бодунуң маадырлары, ужудукчу-космонавтар Владимир Шаталовту, Борис Волыновту, Евгений Хруновту, Алексей Елисеевти уткуп ап турар үезинде эртемнин болгаш техниканың чаа улуг чедишкиннери-биле холбаштыр бодумнуң совет өөнүүтеримге байыр чедирерим хамыктың мурнунда күзеп тур мен. Баштайгы орбита станциязын тургузары, бир космос кораблиндеи өске корабльче космонавтарның шилчиири бүгү совет эртемнин чыл келген тудум-на чедип ап турар аажок чедишкиннериниң ачызында болдунар аргалыг болган.

Космос делгемнин уламынай ниичилээриниг чаа оруктарны ажыткан шенелдени делегейге эң-не баштай боттандырган «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдериниң маадырлыг экипажынга сеткил сагыштың бүгү ханызындан байыр чедирип тур мен деп, Сида Марьянович чугаалаан.

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Маадыр космонавтар В. Шаталов, Б. Волынов, Е. Хрунов, А. Елисеев оларны байырладыг байдал-биле уткаан дугайында Москвадан дамчыдылганы бүгү моол ороруушку болгаш магадаашкын-биле дыңнаан.

Хоорайларга, суурларга болгаш малчыннарның ыраккы турлагларынга кижилер радиоприёмниктерниң чанынга чыылган. Олар Внуков аэродромдан эгелээш Кремльге чедир космонавтарны байырладыг уткаанын улуг соңуургал-биле хайгаарап турганнар.

Моолдуң ажылчы чоннары совет найысыладың хөй-нинтизинин төлээлекчилериниң митингизинге СЭКП ТК-ның Чингине секретары Л. И. Брежневтиң чугаазын ажок улуг сорук киришкин-биле дыңнаан.

ДАШТЫКЫДА чаа 1969 ЧҮҮЛДЕР

Бистиң РЕСПУБЛИКАДА

ЧАСКА БЕЛЕТКЕЛ

Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» көдээ ажыл-агый артелиниң ажыл-ишчилери СЭКП ТБ-ның октябрь (1968 ч.). Пленумунуң көдээ ажыл-агыйны үргедээшкининг хөгжүдер талазы-биле шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, беш чылдың дөртку чылында улам-на улуг чедишкиннерни чедип алыр дээш, часкы тарылгага белеткел ажылдарын организастыг эгелээн. Саргалда төп шаңда болгаш колхоз төвүнде складта үрезин арыглаашкының чорудуп турар. Планда көрдүнген 9340 тонна кызыл-тастың орнуна, 11380 тоннаны арыглап урган. Суланы 350 центнерни, чинге-тараны 10 центнерни, кырлыг-караны 210 центнерни арыглаан. Ол ышкаш мал чеми кылдыр тарыыр чангыс болгаш хөй чыдыг сигеннерден люцернаның 8 центнер, донниктиң 10 центнер үрезинин белеткеп алган.

Үрезин арыглаашкынында Анна Валентинаның бригазазы эки ажылдап турар. Ол бригада хүн нормазын 120—130 хуу күүседип турар.

Колхозтуң тараажылары 232 гектар черге 3640 тонна ириин өлекти аппарып төккен.

Механизаторлар база-ла кызымаккай ажылдап турар. Олар 8 тракторларның капитал септелгезин доозаан, 100 илиирни, 13 сеялканы база-ла септеп алган. Техника септелгезинде Александр Сорокин, Михаил Захаров, Николай Зайцев болгаш өскелер-даа ак сеткилдиг, кызымаккай ажылдап, улуг-нормазын 140 хуу чедир күүседип турарлар.

Ам капитал септелгезин кылыр ужурлуг 5 тракторлар арткан. Оларны механизаторлар февраль ортанга чедир бүрүн септеп доозарын хүлээнген.

Хураганнар арбыдаан

Тес-Хем районнуң «Чодураа» көдээ ажыл-агый артелиниң малчыннары боттарының ажаалдазында малын амгы үеде хүр ажаап, кадарып турар. Хойжу коданнарда бар мал чемнеринин кырынга сигген, силос, дус, сүгүу немей чедирип турар. Оон хараазы-биле бода-даа, шээр-даа мал коданнарында малдың чаш төлү менди алдынып, хүн келген тудум-на немежип турар.

Бо кыжын артельниң бода малы 11, шээр малы 28 коданнарда түс-түс кыштагланып турар. Мал ажылында чаа дүжүт — чаш бызаалар, хураганнар малчыннарны өөртүп, күш-ажылче оларны улам сорук киирген. ССРЭ-ниң Дээди Совединин депутады Иван Данзурунга удуртукан № 1 хойжу бригадада төрүүр 3060 баш хой бар. Январь эгезинден тура бригадага ниитизи-биле 199 хой оолдаан, олар шупту менди алдынган. Бригаданың кежигүнү, мурнакчы хойжу эш Увандай Төре-Бады өске өөрүнден эң хөй олчалыг болуп, 120 хураганны менди камгалап алган. № 2 бригадада шупту 199 хой оолдаан, 200 хураган менди алдынган. Мында хойжу Иван Бопуйнуң төрээн 130 хоюнуң бирээзи нийистепкен. Нийистээн хойлар талазы-биле № 3 бригада өске хойжу бригадаларны ажыл каан. Нида ниитизи-биле 159 хой оолдаан болза, 165 хураган онча-менди камгалаттынган.

Колхозта ниитизи-биле төрүүр 7221 баш инек бар. Хараал-Тейнин сүт-бараан фермазында коммунист эш Баткарның кадарганы 490 инээнин 29-уу мындаа-ла бызаалаткан. Кадарчының олчазы 29 былаа ам тускай ажаалдала кирген. Бо хүннерде артельниң шээр-даа, бодада-даа мал коданнарында мал болдаашкыны үргүлчүлеп турар.

Чооду ДАЖЫВАА.

Өлүк тывыжын үргүлчүлээр

1968 чылдың аңнаыр-тывыш сезонунда өлүк-дииннин дүжүүт ховар, хар былын, соок улуг болган. Ынчалза-даа Тожу районнуң аңнаыр ажыл-агый черлери болгаш колхозтар Төрээн чуртка ниитизи-биле 70 мун диинин, 2500 кииртн баштадыр шупту 133 мун рубльдин эки шынарлыг өлүүн киирген-нер.

Эрткен чылын кооперацияның аңнаыр ажыл-агый черинин Хам-Сыра участогунуң исчилери эрестиг ажылдап, планның оңаалгазын 109 хуу күүсеткен. Ол ышкаш «Совет Тыва» колхозтуң аңчылары өскелерден дээре түңнелди көргүскен. Районнуң аңчыларының иштинден Хам-Сырада Ак Кумзаяк, «Совет Тыва» колхозта Кол Агыына, Кол Нагазы, Сыстыг-Хемниң күрүнеңиң аңнаыр ажыл-агый черинде Виктор Берзин, Ак Дамыкай олар 3—4 сезон нормазын кижи бүрүзү-ле күүсеткеш, 1000—1400 рубльдиң өлүүн дужааган. Олар социалистиг чарыштың тнилекчилери болганнар.

Ам соруглга болза бо чылдың бирги кварталының өлүк планын күүседир дээш аңнаыр ажыл-агый черлери, колхозтар баштаар черлери боттуг хемчеглерни ап, аңчыларны катап аъткарарын дургедилери болур.

Араттарның магадалы

Совет космонавтарның чаа чедишкининг ужудуушкунунга тураскаатказ ажылчы чоннарның митингилери Тес-Хем районнуң «Тес-Хем» совхозунга, «Чодураа», «Ак-Эрик» колхозтарынга, школаларга, ниитизи-биле 18 кезек черге болган. Аңаа 1100 кижи киришкен болгаш 47 кижи чүве чугаалаан.

«Ак-Эрик» колхозтуң даргазы эш У. Экендей, Арыскан көдээ клубтуң эргелекчизи эш Х. Аракчаа олар санал бергеш, космоска ужудуушкунну чедишкининг боттандырган белүк совет космонавтарга байыр чедирип, СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлерин аммыдырлга боттандырар дээш ажылды улам күжениишкининг калбартырынче ажыл-ишчилерни кыйгырган.

• • •

Совет эртемниң болгаш техниканың чаа чаймынапчак чедишкининге чүректиң хамымындан пинг байырны чедирип, чаа-чаа чедишкиннерни күзээн бодалдарын Тыванның чурттакчылары ынчаар илередип, редакцияже чагаалар бижээн.

Бии-Хем районнуң Тарлаг суурда ПЕНСИОНЕР М. МААЖЫК:

— «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдеринин Октаргай делгемнинче ужуп үнген баштайгы хүнүнден эгелээш, оларның ужудуушкунун радиодан, солун сетгүүлден ынчээнгейлиг хайгаарап турдум. Бо дээрге кайгамчыктыг маадырлыг чорук-тур. Оны тоолга-даа домейлээр аргажок-тур, чүге дээрге аргыдаа, чаа-даа шагның тоолдарын кулак-биле дыңнап, оларның болуушкуннарын сагыш-сеткилге чуруп бодап чорууртдан башка, карак-биле көрбес чүве болгай.

Ленинчи Коммунистиг партияның удуртканы совет чоннуң далай, таңды ышкаш мерген угаанныг чогаадыкчы бодалының октаргайны чагырып алырын чайлаш чок боттандырып турарының херечизи-дир деп кижи чоргаарал-биле бодап келир-дир.

Советтер чуртунуң дидим чүректиг космонавт оолдар, кыстары бистиң чуртувустуң ат-алдарын делегейге улам бедидип турар-дыр.

Чөөн-Хемчик районнуң Ленин аттыг колхозта эш-хуу судунуң даргазы О. АРАКЧАА:

— «Союз-4», «Союз-5» корабльдер кордугген программаны чедишкиннит күүсеткеш, Совет Эвилелиниң деңнеэрниге хонуун деп баш удур айтып кааи болгаш космонавтарның кадымнын байлалында кандыг-даа сулараашкын чок болганын сеткил ханмышкынбле дыңнадывыс. Совет эртем-техниканың база бир базымының херечизи ол-дур!

МОСКВАНЫҢ БОДУНДАН ЫРАК-УЗАК ЧЕРЛЕР ЧЕДИР...

Космостуң маадырларынга бүгү чурт байыр чедирип турар

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң адынга космос делгемнерин шиңгээдип алырынга совет эртемниң болгаш техниканың шылгараңгай чедишкиннеринге боттарының өөрүшкүзүн илергейлээн, ужудуушкун программаларын чедишкинниг күүсеткени-биле болгаш төрээн черинге менди-чаагай эвп келгени-биле хөлбаштыр эштер Владимир Шаталовка, Борис Волыновка, Алексей Елисеевке болгаш Евгений Хруновка изиг байыр чедирген телеграммалар болгаш чагаалар чурттуң бүтү булуңнарында партия болгаш совет организацияларындан, үлетпүр бүдүүлгелерниң коллективтеринден, көдээ амыл-агый ажылдакчыларындан, институттардан, тудуглардан, школалардан, аңгы-аңгы хамаатылардан иэп турар.

— «Приморскуголь» комбинаттың № 6-6-БИС шахтазының ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаанчылары бистер космоска чаа улуг тиилелге дугайындэ дыңнадыгны кайгамчык өөрүшкү-биле дыңнадывыс — деп. Приморски крайдан келген телеграммада чугаалап турар.— Ол тиилелге социалистиг тургузугнуң тургузукчу күжүнүң өндүр улууң, бистиң эртем болгаш техникавыстың делгем аргалыын катап-катап бадыткап турар-дыр. Күш-ажылчы эзлчегде туруп турар ол шахтаның коллективиниң ажылчы чону В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл болур июңга уткуштур алган социалистиг хүзээлгезин алдарлыы-биле күүседиринге бүзүрелдиг бис.

— Космосту шинчилээриниң авангардында чогум-на бистиң улуг Төөзэн чуртувус чоруп турары өөрүнчүг-дүр. «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдерниң маадырлыг ужудуушкунунуң болгаш Черге менди-чаагай иээп хонупканыының дугайында дыңнадыгны чүректиң ханызындан өөрүп дыңнадывыс. Чаа чедип алдынган тиилелге космос делгемнерин тайбың ёзу-биле улам ыңай шиңгээдип алырының иестүп көрбээн перспективаларын кижи төрелгетенниң мурнунга ажыткан. Ол бисти каран кызыл күш-ажылче хей-аът киирип тур—деп, Ростов областың Каменск районда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг колхозтуң ажыл-ишчилери бижээннер.

— Төрээн чуруттуң космосту шинчилээр талазы-биле чедип алган чайынаанчак тиилелгезин дээш республиканың бүгү ажылчы чоннарының өмүнээзинден Эстонияның Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, Эстон ССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели кызыгаар чок өөрүшкүнү илергейлеп тур—деп, Таллинден келген телеграммада чугаалаан. Эртем талазы-биле шылгараңгай шенелдениң чедишкиннигг доозулганы социалистиг тургузугнуң күжүнүң болгаш күчүзүнүң база бир херечизи. Совет Эстонияның ажылчы чоннары космостуң маадырларының эрес-маадыр болгаш бижиг туруштуг чүтүүлдүг чоруу дээш өндүр чаагай байырны чедирип турарлар.

Космоска чаа тиилелге-биле хөлбаштыр республикаларның болгаш областарның ажылчы чоннарының өмүнээзинден космонавтарга изиг байыр чедириишкиннерин болгаш иаң дег кадыышылды күүзээн телеграммаларны Узбекистанның Коммунистиг партиязының Төп Комитеди, Узбек ССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели, СЭКП-ниң Карел обкому, Карел АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели, СЭКП-ниң Удмур обкому, Удмур АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели, Украинаның Коммунистиг партиязының Волынси обкому болгаш ажылчы чоннар депутаттарының область Совединиң күүсиому чоруткулааннар.

Тамбовтуң ажылчы чоннары, Ростов областың «Большевик» болгаш Октябрь революциязы аттыг көдээ ажыл-агый артельдериниң колхозчулары, «Артемуголь» трестиң № 11 шахтазының дагжылары болгаш СЭКП-ниң Шуй хооркомунуң (Иваново область) пленумунуң киржикчилери, ол ышкаш Чөөн-Казахстан областың Зыряновск хоорайының Островский аттыг школазының өөреникчилер болгаш башкылар коллективи болгаш өске-даа хей-хей организациялар космонавтарның маадырлыг чоруунга, совет эртем болгаш техниканың чаа чедишкиннеринге боттарының кызыгаар чок чоргааралын илергейлээн телеграммаларны чорутканнар.

* * *

Космосту шиңгээдип алырының талазы-биле сөөлгү чайынманчак тиилелге, совет эртемниң болгаш техниканың шылгараңгай чедишкиннери дээш Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары база-ла бүгү совет нижилер-биле бир демей боттарының өөрүшкүзүн илергейлеп, черге-даа, космоска-даа чедип алдынган тиилелгелерни улам быжыглаар дээш шудургу ажылдап турарлар.

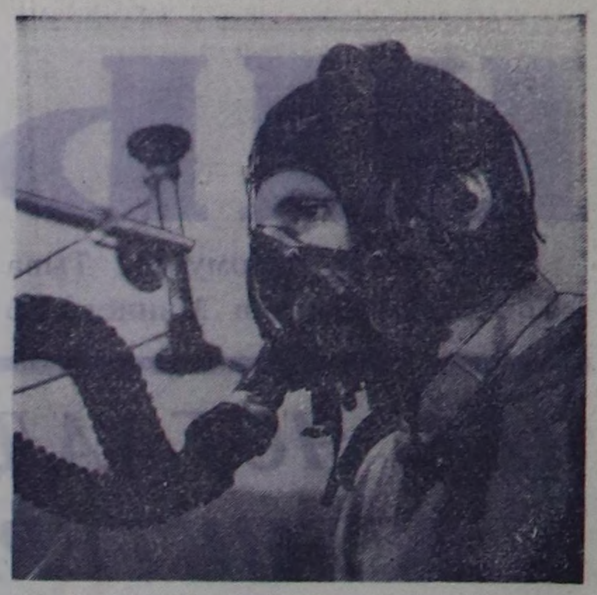
Тыва АССР-ниң хоорайларынга, үлетпүр бүдүүлгө, албан организация черлеринге, ажылчын болгаш көдээ суурларга «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдерниң ужудуушкунунга болгаш Черге менди-чаагай хонупканынга тураскаатқан митингилер болуп эртнилээн. Чижээ, Барыын-Хемчик районга 25 коллективке болгулаан митингилерге ийи муң чыгыы кижи киришнен болгаш алдан хире кижи космостуң чаа маадырлары Владимир Шаталовка, Борис Волыновка, Евгений Хруновка, Алексей Елисеевке изиг байыр чедирип, коммунистиг тургузуушкунунуң херээ дээш эрес-шудургу ажылдаарын хүлээнгеннер.

Тес-Хем районнуң ажылчы чоннары совет эртем болгаш техниканың ол кайгамчык чедишкиннеринге тураскаатқан митингилерни база эрттиргилээн.

Бистиң маадыр космонавтарывыска адрестээн телеграммалар колхозтардан, совхозтардан, албан организация черлеринден СЭКП Тыва обкомунуң адынга база келгилээн. Чижээ, Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозтан келген телеграммада мынча дээн: «ЧЕРГЕ МЕНДИ-ЧААГАЙ КЭЭП ХОНГАНЫҢАР-БИЛЕ ЭРГИМ КОСМОНАВТАР СИЛЕРГЕ ИЗИГ БАЙЫРЫВЫСТЫ ЧЕДИРБИШААН, 1969 ЧЫЛДЫҢ ЭЗТ БОЛГАШ ДҮК ПЛАНЫН ОКТЯБРЬ 1-ДЕ ХУУСАА БЕТИНДЕ КҮҮСЕДИР ДЕП, СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕНИ АП ТУР БИС».

Совет улустуң ниити күжү-биле космоска чедип алдынган улуг тиилелгени өөрүп магадаан, аңаа харыы кылдыр В. И. Ленинниң төрүттүнгениниден бээр чүс чыл болурунуң улуг байырлалынга уткуштур социалистиг хүлээлгелерни хуусаа бетинде күүседирин хүлээнген, сеткил-сагышты чайгаар-ла хей-аът киирип келир он-он, чүс-чүс телеграммалар коллективтерден, амыл-агыйлардан келген.

Космосту чагырып алыр талазы-биле бистиң бо чаа тиилелгевисти Советтер чуруттуңуң амыйчы чоннары Москваның бодундан ырак-узак черлер чедир шак мынчаар алгап-өөрээп, ону күш-ажыл-биле улам быжыглаар дээш бар-ла күштү, арга-мергежилди харамнанмайн ажылдап турарлар.

Ужудукчу-космонавт Б. В. Волынов велоэргометрге шинчилел үезинде.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Ээлчеглиг шураашкынның соонда. Ол болза, ужудукчу-космонавт Е. В. Хруновтуң 141-ги шураашкыны.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Космонавт А. С. Елисеев вестибуляр аппаратың шинчилелиниң үезинде.
СЭТА-ның фотохрониказы.
В. ЧЕРЕДИНЦЕВТИҢ фотолары.

КЫШТАГЛАРДАН МЕДЭЭЛЕР

«БОЛЬШЕВИКТИҢ» МАЛЧЫННАРЫ

Эрги-Барлыктың девискээринге хар кылын дүшкен, хат хөртүктепкен. Мындыг берге байдал турзажок, «Большевиктиң» малчыннары кыштаглаашкынны организастыг чорудуп турар.

Январьның баштайгы декадазынга чедир төрээн 1200 ажыг хойнуң хураганы бүрүн камгалап алдынган. Чаш малды сакман аргазы-биле доруктуруп, төрээн хойларны немелде чемнер-биле чемгерип турар.

Хойжуларның кыштагларында бөдүүн болгаш холукшаалыг чемнерни хандырган, ону немей сөөртүрүн база организастап турар. Зоотехниктиг чүрүмну сагыыр, бар мал чемнерин билдилиг чарыгдаар чорук, ылаңгыя мал оолдап эгелээн амгы үеде онза чугула.

Хойжулар Хомушку Оолактың коданында 176, Ооржак Тамдын-оолда — 130, Саая Аракчаада — 107 хой төрээн, өске-даа малчыннарда чаш хураган менди, эки доругуп турар.

Барыын-Хемчик район. **С. ТЮЛЮШ.**

* * *

МУРНАКЧЫ ФЕРМАДА

Эвр-Хавак фермазы Бай-Тайга районда эки ажылдыг фермага саналып турары таварылга эвес. Ферма саанчыларның, кадарчыларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургускандан ферманың ажыл-агый талазы-биле көргүзүглеря багай эвес.

Мурнакчы саанчылар И. Сарыг-Тараа, С. Караш, Д. Бувуштей, Х. Борбаш бир инектен-не 1400 кг сүттүг саап алган. Амгы үеде төрээн 123 инектиң бызаазы шупту менди, эки доругуп турар. Бызаа ажаакчызы И. Хемчик бызааларны мергежилдиг ажаап турар.

Мал чеми четчири-биле белеткеттинген. Ферма чанында 2750 тонна силос, 27 тонна көк-сула, 47 тонна сиген, 200 3 тонна дүс болгаш өске-даа мал чемнерин сөөртүп белеткээн. Төрүүр инек кажаазын бүс-биле чылыдар, оон иштя, дашты арыг.

В. И. Ленинниң допчу намдарын база СЭКП төөгүзү өөренир политболгүмде 35 кижи бар, зооветеринарлыг өөредилгени база организастаан. Библиотека, кызыл-булун эки дериттинген. Саанчылар, кадарчылар хостуг шаптарында номнарны, журналдарны номчуп турар.

Малдың чайгы үеде семиртилгезин эки организастап, одарны таарыштырып чорутканындан база кышкы ажаалга, чемгерилгени эки организастап турарындан бо ферма мал хүр кыштап турар.

Д. КОДАН-ООЛ.

«Тээли» совхоз.

* * *

МАЛЧЫННАРНЫҢ ОЛЧАЗЫ

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырының малчыннары кыштаглаашкынны организастыг эрттирип турар. Улуг-Ховуда хойжу бригадаларда шээр малга болгаш оон чаш төлүнге таарымчалыг кажааны, четчир чемни белеткээн.

Хой хураганнап эгелээн. Баштай төрээн 1265 хойнуң чаш төлү менди. Салбырда партия, комсомол организациялары 30 ажыг сакманщиктерни хойжуларга дузалажыры-биле чорутқан. К. Дүгүнзейнин коданындан 200 хой төрээн, оон 205 хураган. М. Өлзей-ооллуң 218 хойындан 220 хураган, М. Чолала 220 хойдан 235 хураган, С. Доржу, О. Доржу оларда төрээн 160 хойдан 170 хураган менди.

Сакманщиктер О. Сиринмаа, С. Адамай, С. Дүктүг-Уруг, М. Долума, О. Шончалай болгаш өскелер-даа хураганнарын чидириг чокка остүрүп, ажылынга кызымаккайын көргүзүп, моон соңгаар-даа эки ажылдаарын хүлээнип турар.

С. ОЙДУП-ООЛ.

БИЛИГЛЕРНИҢ НЕПТЕРЕДИКЧИЛЕРИ

КОЛ ТЕМА

Бүгү чурт ленинчи юбилейге уткуштур кел чоруур. Ынчангаш чонга идейлиг салдар чедирер идеологтуг ажылдың кандыг-даа участогунга ленинчи тема кол черни эзлээн турар ужурлуг. Бистиң совхозтуң Чыраа-Бажы салбырында «Билиг» ниитилелиниң организациязы бодунуң ажылын база ынчаар тургускан. Бистиң лекторларывыс эрткен чылын 63 хире лекция номчаан. Оларның хөй нуруузун улуг башкы Ленинниң революсчу ажыл-амыдыралынга холбаштырган. Оларның кол-колу мындыг: В. И. Ленинниң революсчу ажыл-чорудулгазы, В. И. Ленин болгаш октябрь революциязы, Владимир Ильич ын-не кижизиг кижи, коммунистиг болгаш ажылчын партияларның империализмге улуг демиселинге ленинчи өөредигинин ужур-дузазы болгаш өске-даа хөй темалар болур.

Оон-биле кады делегей байдалының дугайында, көдээ ажыл-агыйны хогжүдериниң перспективтиг айтырыглары, эртемниң болгаш техниканың чаа чедишкиннеринге, үлетпүрүнүң хөгжүлдезинге холбашкан айтырыглар база кирип турар. Оларны совхозтуң ажыл-амыдыралы-биле сырый холбаштырып турар.

«Билиг» ниитилелиниң эге организациязы номчаан лекцияларының идейлиг деннелин бедидеринче лекторларның кичээнгейин угландырып келген. Төп салбырның фермалары болгаш хойжу бригадалары 1968 чылда планныг онаалгаларын багай эвес күүсеткен. Мажалык сүт-бараан фермазы эрткен чылын сүт саап болгаш күрүнеге садар планын ноябрьда-ла күүсеткен. Саанчылар аразында социалистиг чарышка Х. Кувискаал, К. Таан бир инекке онаштыр 2092 литр сүттү, К. Докпал 2000 литрни, М. Көк 1800 литрни саап, мурнакчы ажылдап турар. Хойжулар Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Сат Сагбалдай төрүүр 100 хойга онаштыр 101, О. Базы— 103, М. Домур-оол—101 хураганны камгалап алган, амгы үеде кыштаглаашкынны эки эрттирип турар.

Бистиң организациявыс чорудар ажылының планын кварталдап чогаатқаш, бадылап ап турар. Ында көрдүнген лекцияларны номчуур мурнунда лекторлар-биле сүмележип, оларга арга-сүмезин берип турар. Ол ышкаш делегей байдалы болгаш өске-даа айтырыглар талазы-биле үе-үеде консультацияларны эрттирип келген.

Бо чылдың бирги кварталда «Билиг» ниитилелиниң эге организациязы чорудар ажылының планын чогаатқаш В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга уткуштур номчууру-биле социалистиг революция дугайында ленинчи теория болгаш амгы үе, империализм дугайында ленинчи өөредиг болгаш амгы үе-чаяз, пролетар диктатуразының дугайында ленинчи өөредиг болгаш өске-даа лекцияларны планда киирип, ону номчуурунга шыырак белеткелдиг лекторларны киирген. Лекция пропагандазын чорударынга башкылар Д. Мандык Г. Канчыыр-оол, А. Эзир-оол, партком секретары К. Куулар, совхоз директору А. Аржаалай, А. Алдын-оол, Х. Алдын-оол олар идепкейлиг киржип, бедик идейлиг, шынарлыг лекцияларны номчуп турар.

Ындыг болза-даа «Билиг» ниитилелиниң эге организациязының кежигүннери Калдар-оол, С. Комбу, Д. Дамчик болгаш өске-даа эштер чонга лекцияны ам-даа хаая номчуп турар, ол ышкаш совхозтуң кол специалистери лекция пропагандазынга эвээш киржип турар. Ынчангаш үстүнде четпестерни чайлаткаш, Ленин башкының төрүттүнгениниден бээр 100 чыл болурунга уткуштур бистиң лекторларывыс лекция пропагандазын улам калбартыр, оон дээштиин бедидер хээш улам шудургу ажылдаар апаар. **С. ВЛЗЕЙ.**

Лекция, беседаны чонга

Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» колхозта «Билиг» ниитилелиниң кежигүнү лекторлар чон оргузунга пропаганда ажылын чорудар талазы-биле ында партия организациязының ёзулуг дузалакчылары боол турар. Башкылар В. Кудрявцев, М. Мөге, колхозтуң кол агроному П. Сагаяков, тудуг бригадазының учётчиги Ч. Борбак-оол болгаш өскелер-даа көргүзүг материалдарын ажыглап тургаш лекция, беседаларны чонга солун утка-шынарлыг кылдыр чорудуп турар.

Лектор аш В. Кудрявцев лекция номчуурунга дуржулгалыг, ону ол колдуунза болу бижип тургускаш, түс черинң амыдыралы-биле холбаштырып, номчуурга көргүзүг материалдарын, чурук, плакатты ажыглаар. Чоокта чаа клубка чыылганнарга ол делегей байдалының дугайында лекцияны кылган. Аңаа чон аажок сонуургалдыг болуп, хөй-хөй айтырыгларны салган.

Торгалыгда «Билиг» ниитилелиниң эге организациязының кежигүннеринде башкылар, эмчилер болгаш колхозтуң түскай эртемниглери хаара туттунган. Бо чылдың эгезинден бээр олар 12 лекцияны, 21 беседаны, 2 диспутту клубка болгаш фермаларга эрттирген. Бо ажылды бедик деннелге эрттирер талазы-биле ында комсомол комитеди, клуб, хераженнер төвүлелдери «Билиг» ниитилелиниң организациязынга улуг дузаны чедирип турар.

Оон-биле кады кол зоотехник Л. Дакар, мал эмчизи Е. Жаров, кол экономист Л. Серёткина, бухгалтер С. Тумат болгаш түскай эртемниг өске-даа эштерниң бо чугула ажылга киришпейн турары дыка четпес.

М. БИЧЕ-ООЛ.

Бежен чыл болганынга холбаштыр

Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң баштаар черинiң Президиуму Коммунистиг Интернационалдың тургустунган хүнүнден бээр 50 чылынга белеткелге ниитилел организациялары киржириниң дугайында айтырыгны чугаалажып көргөн. Ол хүнну бо чылдың мартта демдеглээр.

Хүлээп алган доктаалга демдеглээни болза, Коммунистиг Интернационалдың төөгүзүн, ону тургузарынга В. И. Ленинниң ролюн, коммунистиг шимчээшкинге Коминтерниң синирген чаңчылдарын пропагандалаары пролетаржы интернационализмниң ёзуузунга, коммунизминиң идеалдарынга шынчы болур чорукка ажылчы чоннарны кижизидеринге улуг рольду ойнаар.

Коминтерниң ажыл-чорудулгазының дугайында лекцияларны болгаш беседаларны бүдүүлгелерге, колхозтарга, совхозтарга, албан черлеринге болгаш өөредилге черлеринге чорударын «Билиг» ниитилел организацияларының баштаар черлеринге сүмелээн. Ол кайгамчык хүнге тураскаал болдурган кежээни Делегейниң ажылчын шимчээшкининиң институду-биле кады февральда найысылалдың Төп лекториязынга организастаарын айыткан.

«Билиг» ном үндүрер чер «В. И. Ленин—Коммунистиг Интернационалдың үндезилекчизи» деп брошюраны, а ол ышкаш Коминтерниң тургустунган хүнүнден бээр 50 чылыбиле холбашкан эртем-методиктиг материалдарны парлап үндүрер.

(СЭТА).

КАЗАНЬДА ЛЕНИНЧИ ЧЕРЛЕР

КАЗАНЬ. «Татарстан» гостиницаның үшкү каъының сонгазындан Казаньның Волга хемче талазы ынаар-ла ужукыдыы көзүдбес кылдыр калбарып чоруй барган. Каан дээрниң хаяазында чайгы хүннүң чилиг херели чаа көдүрүп кел чорда безин. Ильичиниң лампочкалары аңаа алдыртпас дээнзиг, кызыл шолбаннар дег чыыктарын берип хып тургулаар.

Хоочуп хоорайларның бирээзи, Татар АССР-ниң найысылалы — Казаньның хөй каът бажыннарын, үнүштер шыпкан кудумчуларын, сесерликтерин көөрге магалыг.

Маңаа 80 чыл бурунгаар В. И. Ленин өөренип, чурттап турган. Аллардыг черниң кижилериниң аразынга туруп, В. И. Ленинниң базып чораан изи-биле базып, Ульяновтарның улуг өг-бүлезинин турган орам-бажыныңга кирер, оларның амыдыраз-чуртталгазын кижи бодуу айтырып таныжары кончуг солун. Ынчангаш хоорайда эң эргим черлерже — В. И. Ленинниң он чеди харлыында өөренип турганы Казань университединге, төрелдери-биле кады чурттап турганы бажын-музейге чоргуладым.

Воскресенье хүнү. Шак эрте хевээр. Ынчалза-даа кудумчуларда аргышкан чон, шуушкан автомашиналар, троллейбустар, автобустар, өске-даа машиналар хемнип агымы-ла. Баштай университетке баар дээш чоруптум. «Казаньның В. И. Ульянов-Ленин аттыг күрүне университеди» иээн алдын үжүктерни ыка безик, узун, иөстек кырында кварталдың улуг кезиин ээлепкен бажынны илден көрүп кагдым. Дужунда кудумчу кежиддир сесерликтиң ортузунда аныяк В. И. Ульяновтуң (Ленинниң) университетче ынчаарда углай бар чорааны ол олчаан эрес, шевергин овур-хевирин көргүскен, ном тутқан студентиниң тураскаалы туруп тур.

Ону долгандыр улус олурар узун сандайлар, оларның бедик ооргаларын үнүштер баартактанып, харап алгылаан.

1887 чылдың август 13-тен өгелеп В. И. Ленин Казань университединиң студентизи болган. Университеттиң улуг хаалгазының эжиинге көстүп келген кижи улусту ынаар кирип, моорлаарынче чалады. 1824 чылда университеттиң кол бажынын тудуп дооскан, хевис чаткан ышкаш чараш шокар даш шаланың тиглери бүткүдей бергензиг, узун когидорларның биргизи-биле бажыннын ужунга четкеш, ийиги каъдынче үнүптер. В. И. Ленинниң лекциялар дыннап турганы, ында № 7 тураскаалдыг өөредилиң алдын бижиктиг хаалгазы бо. Өөредилмузейнин иштн делгем, бөлүүн, шевергин. Мурнундан ийиги одуругнуң үшкү олудунга В. И. Ленинниң олуруп турганы бирээзи-ле алды олуттуг, узун бедик парталар. Лекция номчуур бедик индир ханада улуг самбыра. Ленинниң аныяк үезинин овур-хевирин көргүскен хөрек тураскаал база бар. Доруңде шил хаалгаларлыг үш улуг шкаф. Оларның иштинде Владимир Ильичиниң номчуп турганы орус демократтар Белинскийниң, Герценниң, Чернышевскийниң, Добролюбовтуң болгаш өске-даа орус база даштыкы классиктериниң хөй чогаалдары, К. Марктың, Ф. Энгельстиң номнары бар.

Ханаларда, чинге столдар кырында В. И. Ленинниң гимназия дооскан шынзылгазы, оон алган кайгамчык эки характеристиказы, аллын медаль-биле сургуул дооскан херечизи, университетке хүлээп алырын дилээн билдириишкини болгаш өске-даа чүүлдерни делгээн. Оон өөренип турган чылдарынга — студент амыдыралынга, революсчу ажыл-чорудулгага эгелеп киргенинге хамаарышкан чүүлдерни болгаш документилерни, чуруктарны делгээн. Мында эртеңден кежээге чедир, чапсар чокка хүннүнне университеттиң студентилери дежурныйлап, экскурсияланнарга тайылбырны берип турар. Улуг демдеглел дептеринде бижилгелер хөй.

Казаньның шөлээн кудумчуларының бирээзинде ийи каът ыяш бажын туруп турар. Бо бажынга (ам Ульяновтар кудумчузу, бажын № 58) Ульяновтарның өг-бүлези 1888 чылдың сентябрьдан 1889 чылдың майга чедир чурттап турган. Октябрь революциязының 20 чылында бо бажынга В. И. Ленинниң Бажың-музейи ажыттынган. Бажың-музейниң бирги каъдының ийиги өөрээлинде В. И. Ленинниң амыдыралының Симбирскиге болгаш Казаньга турган үезин чыыткан делгиирлер бар. Мында Ульяновтарның өг-бүлезинин кежигүннериниң фото-чуруктары, Владимир Ильичиниң Симбирск гимназиязынга болгаш Казань университединге өөредилгезин чугаалап турар фотохоолгалар, өске-даа чүүлдер бар. Бажыңның бирги болгаш ийиги каъттарының арткан өөрээлеринде Ульяновтарның өг-бүлезинге хамааржып турган ынчаардагы байдал ол хевээр тургустунган. Ынчангаш 1888 чылдың орай күзүнүнде Казаньга Ульяновтарның найыралдыг өг-бүлези катап чыылган. Владимир Ильич бодунга бирги каътта улуг эвес түскай үнер эжиктиг, эң кыдыкы өрээлди шилип алган. Бөдүүн демир орун, ханада аскан калбак ыяштарда салган номнар, керосин лампалыг, бөдүүн булук шилдиг бичежек стол, сандайлар туруп турар. Мында артык чүү-даа чок.

Владимир Ильич маңаа бот-өөредилге-биле хөй-хөй шактарда шыдамыккай кичээлдеп турган. Анна Ильинична сөөлүнде сактыышкынынга ол бодуу хөй номнар чыып белеткеп алган, үнүшүн улуг чартыында аңаа олуруп эрттирип турган деп бижээн. Аныяк Ульяновтуң бодунуң эштеринге: туруп турар хоралыг чорукту хандыр бодаар херек, деп эвес чорукту чылдагаанын билир херек, ынчаарга ол дугайында хамыктын мурнунга номчуур болгаш номчуур деп чугаалап турган.

Ийиги каъдының дөрт өрээлдеринге авазы болгаш өске төрелдери чурттап турган. Олар хүн бүрүнүң кежээлеринде аңаа чыглып алгаш, улуглары ким чүнү кылганын, кандыг номнарны номчаанын чугаалажырлар, бичиилери кичээлдеринге белеткенир...

В. И. Ленинниң Бажың-музейинче чон төнчү чок агымбиле барып турар. Оон ажытынганындан бээр 1 миллионнан ырakта хөй кижи аңаа чораан.

Владимир Ильичиниң Казаньга турган үезинде амыдыралынга холбашкан өске-даа хөй чүүлдерни университеттен болгаш Бажың-музейден кижи билип алыр. Ол бүгүнү көргеш, сеткил хайныр, өөренир, өөренир болгаш база катап өөренир деп оон сураглыг чугаазы оортан бадыткаттынып келир. Ынчангаш уруг-дарыгны оон үлегери-биле кижизидер дээш орлаңхыр болза, эки деп кижи ханызы-биле бодап келир.

Оюн ТОВУУ.

ЧЕРНИ ЧӨП АЖЫГЛААР

СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң шиитпирлери-биле болгаш ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязының чугаалашкан, хүлээп алганы чер дугайында Хөойлуну номчуп танышкан. Барын-Хемчик районунуң «Большевик» кодээ ажыл-агый артелиниң кежигүннери улуг сеткил ханыышкын-биле хүлээп алган.

Пленумнуң шиитпирлерин, чер дугайында Хөойлуну колхозчулар чүгле таныжары-биле кызыгаарланмайн, маңаа холбаштыр боттарында байдал кандыгыл дээрзин база көрүп турардар. Колхоз Барлык шөлүнүң ак таарымчалыг черин ээлеп турар. Үш мун ажыг гектар тарылга шөлүнүң 1120 гектары суггарылгалыг.

Колхозта тараа культураларының гектардан ортумак дүжүдү 1966 чылда 10,5 центнер турган болза, 1968 чылда 7,7 центнер болган. Картофель, ногаа, кукуруза дээн ышкаш культураларның дүжүдү сеңгү үш чылдың иштинде база кудулаан.

Дүжүттүң кудулап турарының чылдагааны чүдел? Шөлдерни чыл бүрү аңдарып, үрезин чажып турар боордан аңгыда, чемиштидилге кылбас, тарылга ээлчештирилгезин чоруткайн, хөрзүнүң күрүктүрбас боорга, ооң үнүш-дүжүттүрүү кудулап турар. Тарылга ээлчештирилгезин чоруткайн, чыл бүрүде чаңгыс ол-ла культураны чажып турарының түннелинде Көк-Боом аланда 228 га, суур үстүнде 262 га, Улуг-Ховуда 447 га шөлдерниң хөрзүнү дыка ирип баксыраан, чашпан болгаш кара сула ээндере үнер апарган.

Колхозта 3901 га тарылга, 494 га сиген шөлү бар. Чылда 2800 га черге янзы-бүрү культураларны тарып турар болганда, 1595 га чер артык ышкажыл. Ол хире черни дыштандырып, чайгы чер аңдарылгазын чорудуп, бок үнүштер-биле демисежир болза, дүжүт черле кудулавас ужурдуг.

Барлыктың суг ажыл-агый черинде «Большевик» колхозтуң девискээринде кылган бугалары ажыглаттынмайн турар. Тараа шөлүнүң ортузу-биле баткан бугаларның ханызы 1—1,5 метр, калбак 2—3 метр. Бо хире улуг савага чеже суг киргирин, чеже тарылга шөлүг казыттырганын бодап көөрү берге эвес. Шоолуг эвес черни суггарарда ыяап-ла улуг суг бадырар болгаш ооң адырыктап чарар бичии бугалар кылбаан, улуг бугалар каскылап каан. Чижээ, Эрги-Барлыктың нефтьбааза үстүнде 93 га черни суггарары-биле шөлдүң ортузун куду үш улуг буга каскан, артында боду бүткен чоогалар-ла. Ол хире черни суггарарда, хамык чер үреп, ындыг улуг бугаларны каскан херээ чүү боор.

А. ХАЛБЫҢ.

НОМЧУКЧУЛАР ДЕТКИП ТУРАР

Республиканга чылгы малды өстүрер дугайында «Шын» солунга үнүп турган материалдарны «Шынның» номчукчулары деткип, боттарының саная-оналын база киирип турар.

— 1969 чылда үнген № 3 «Шын» солунда эш С. Хертектин «Чылгы мал дугайында бодаллар» деп үүлүн номчаш, ооң чугула саналарынга каттыжып, деткип тур мен— деп, эш Д. Байдос бижээн.

Авторнуң ооң ыңай уламчылааны болза: Мөңгүн-Тайга районда Тоолайлыг, Шын-Бажы, Биче-Барлык деп хемнериниң ол-бо талалары кадыр-берт, чалым хаяларлыг, оларның кыры-биле чүгле самолёт ужуп эртер. Ол хемнерде «Малчын» колхозтуң өшкү, сарлык фермалары бар. Оларда 60 ажыг малчын от-бүлелер ажылдап, чурттап турар. Олар колхоз, район төвү-биле харылзажырда, школага уругларын чедирерде чүгле аътты ажыглап турарлар. Саадактың кадыр артып, Түңзе-Хемниң кадыр-берт черлерин дагаалыг аъттар эртип шыдаар болгай.

Ындыг черлерге түс черниң өөренген аъттары херек. Ындыг болганда, чылгы малды өстүрерде чер-черниң байдалынга тааржырын өөренип көрзе чогуур.

Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозунда эш **О. Сайын** чылгы малды өстүрер дугайында саналдарны деткип турарын илереттинаан, бодунуң колхозунда байдалды бижээн. Колхозта чылгы малдың баш саны чыл бүрү эвээжеп турарындан малчынарның мунар аъттары чедишпейн турар. Олар чүгле чаңгыс-чаңгыс аъттарлыг, харын чамдыктары боттарының хүү аъттарын эдилеп турарлар.

Колхозтуң чылгызында аныяк малдар бар-даа болза, эмдик болгулаар. Сөөлгү үеде аныяк малдарны өөредип чажыктырар айтырыг үттундуруп бар чыдар.

Чылгы малды өстүрери-биле чергелештир аът херекселдерин: шанак, тергени бүдүрүп үндүрерин көөдетсе чогуур.

ДЫҢНАДЫГ

1969 чылдың январь 22-де, ужудукчу-космонавтарны байырлалдыг байдалга уткуп ап турган үеинде, чоңгээлиг үүлгедиишкин болган. космопавтар эштер Береговой, Николаева-Терешкова, Николаев, Леонов олар чораан автомашинаны каш удаа боолаан. Ооң түннелинде автомашинаның чолаачызы болгаш үдеп чораан мотоциклист балыглаттырган. Космонавтардан кым-даа айылга таварышпаан. Боолаан кижиин ол-ла черинге тудуп алган. Истелгезин чорудуп турар.

делегей бо хүннерде

УЛАМ ТИИЛЕП ТУРАР ӨӨРЕДИГ

СОФИЯ. (СЭТА). Чер кырынга коммунизмниң бир дугаарында тургузуп турар чурттуң күчүзү хүн келген тудум-на быжыглап турар деп, «Работническо дело» солун «Ленинизминиң улам тиилеп турар идеялары» деп мурнуку үүлүнге бижээн. Экономика, эртем, культура болгаш техника талазы-биле, кижи торелгетениң ең-не чоотуг пиитилелиң тургузар талазы-биле ССРЭ-ниң чедишкиннери ленинчи идеяларның күжүнүң болгаш амыдыралчылазының дугайын чайынандыр хереченип турар дээрзин солун медеглээн. Космосту шиңгээдип алыр талазы-биле ооң чаа төөгүлүг чедишкиннери-биле холбаштыр Совет Эвилели шиитиктиг хүрээлениниң сырый катыжышкынының, антимпериалисчи бүгү күштерниң ажыл-чорудулгазының чаңгыс эмнинң эргежок чугулазынга олар улам-на бүзүреп турарлар. Чехословакияның социалистиг чаалап алмышкыныларын камгалаары-биле Варшава Керээзиниң социалистиг чурттарының алган хемчегларин коммунистерниң түүдүгүзүнүп коргеш, а ол шынкап делегейниң акы-дуңма партияларының чаа Чөвүлел хуралын майда Москвага чыылдырар дугайында шиитпир ону база бадыткап турар.

Келир үе мөңгедё диңмиг болгаш кара-чаңгыс интернационалчы өөредиг болур марксизм-ленинизмге хереледеп чаа делегейге хамаарыжыр деп чүве чигинниг чок. Келир үе Октябрьдан төрүттүнген болгаш ёзулуг хостуг, гуманныг чаа тургузуутта, баштайгы пиитилелге хамаарыжыр. Олче орукту бистиң үениң революстуг күштери изеп бар чоруур. Кижи торелгетениң хостаарының пионерлери болгаш эгелекчилери — Совет Эвилели болгаш ака-дуңма социалистиг чурттар ол күштериниң авангардында чоруп орар.

Бистиң партиябыс, болгар коммунистер чаа пиитилелдиг тургузуушкунунга, социалистиг чурттарның интернационалчы эвилелиң быжыглаарынга, коммунистиг шимчээшкинниң болгаш революстуг бүгү күштериниң демиселинге ленинизминиң тугун бедик тудуп чоруурунга чоргаараанып турар деп, «Работническо дело» солун медеглээн. Бистиң партиябыс, болгар коммунистер боттарының моон соңгаагы чедишкиннериниң болгаш тиилелгелериниң кол магадылалын марксизм-ленинизмге шынчы чоруктан, ооң революсчу принциптерин камгалаарындан, СЭКП болгаш ака-дуңма өске-даа партиялар-биле холкулудан түттунчуп алгаш, марксизм-ленинизмниң тугунуң адаа-биле чорудар демиседен көрүп турар.

О. Черниктиң чугаазы

ПРАГА. (СЭТА). ЧТК агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ниң чазааның даргазы О. Черник чех профэвилелдерниң бирги съездизинге чүве чугаалаан.

Эрткен чылда чехословак улус дыка нарын үелерни көрүп эртиргеп деп, ол чугаалаан. Мынчангаш социализм тургузуушкунунуң ниити шынарларын сагыш, бистиң улустарывыстың онзагай байдалдарын болгаш чаңчылдарын барымдаалап, ниитилел хөгжүлдезиниң позитивтиг базымнарын боттандырып эгелээн бис.

Ол принциптерге үндезилээш, бистиң ниитилелдиң ишти демократтыг амыдыралын моон соңгаар-даа хөгжүдер, экономика реформазын болгаш социалистиг өске-даа күрүнелер-биле харылзааларны, Совет Эвилели-биле кады ажылдажылганы хөгжүдер бис деп, ол медеглээн.

Бистиң ниитилелдиң кол сорулгазы болза, чуртта политиктиг байдалды чоорту каттыштырары болгаш чогумчудары болур дээрзин О. Черник демеглээн. Политиктиг янзы-бүрү негелделерни ажылдап кылып база тургузуп турар, оларны доп-дораан болгаш чугаа чокка күүседири шыңгыы хемчеглерни алырын негеп турар деп, ол айыткан. Чоннуң ортузунга янзы-бүрү хөөннерни өөскүдүп, меге мегээлерни тарадып, партияның болгаш күрүнениң удуртулгазының туружун хажыдып турар-дыр. Ниитилелде иштики политиктиг дүшкүүрлүг чорук доктаамал болуп, ажык политиктиг кризистиң айылын база катап болдурып турар.

Туруп турар байдалдан аар когарал чок үштүнүп үнер төлээде, чаңгыс-ла кол баштайгы белеткел негеттинип турар деп, О. Черник медеглээн. Ниитилел бир эвес удуртукчу күштүг турар болза, чүгле ол таварылгада таарымчалыг байдалдарга хөгжүп болур. Ол удуртукчу күштү чүгле Коммунистиг партия ойнап болур.

Бистиң хүлээлгевис болза, социалистиг системаның ниити хөгжүлдезинче, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинниниң идепкейлиг ажыл-чорудулгазынга чаңгыс эпче, Совет Эвилели болгаш социалистиг өске-даа чурттар-биле кады ажылдажылганы хөгжүдеринче түткүл болур.

Чугаазының түннелинде О. Черник амгы байдалды билип, оортан түннелди кылып деп, профэвилелдер төлээлекчилерин кыйгырган. Хамыктың мурнунда ажылчын аңгы болгаш ажылчы чоннар улустуң салым-чолун шиитпирлээр эргелиг болгаш харылсалгалыг дээрзин О. Черник демеглээн.

Нигерияда дайын чорудулгазы

ЛАГОС. (СЭТА). Онитша секторнуң мурнуу талазынга болгаш Окиджи районга калбарган тулчуушкун үезинде төөн-нигерий сепаратистер улуг когаралга таварышкан. Ол дугайын нигерий федералдыг командылалдың ында парлап үнүргеп дынадыында чугаалаан. Федералдыг шериглер Иту районга төөн-нигерий кезектериниң халдаашкыннарын ойтур шапкан дээрзин дынадыгда демеглээн. Стратегия талазы-биле чугула Оверри хоорайже чаза таварып кирер дээн төөн-нигерий сепаратистерниң оралдажышкыннары база чедимче чок болган деп, дыңнадыгда айыткан.

Компартияның фондузунга

ПАРИЖ. (СЭТА). 1968 чылда партияның организастааны политиктиг янзы-бүрү кампаниялар чоруп турда Франциянның Коммунистиг партиязының фондузунга 13.660 мун франкты чыгган деп, «Юманите» солун дыңнаткан.

1968 чылда партияның фондузунга акша чыылдазының түннелдерин ФКП Төп Комитединге болган чөвүлел хуралга чугаалажып корген. Чөвүлел хуралга чүве чугаалаан ФКП ТК-ның кежигүнү Жорж Госна эрткен чыл партияның фондузунга чыылдырган акша-хөрөнзилерниң түңүнүң талазы-биле тергиин эки түннелдиг чыл болган.

Чедиишкинниг хемчеглер

КАИР. (СЭТА). «Аль-Асифа» дээр палестина организациялының дайынчы отрядтары январь 20-де Тель-Мондеде израиль шериг казармаларынче халдаашкын кылган деп, ол организацияның командылалының дыңнадыында чугаалаан.

Чедиишкинниг чорутқан хемчеглериниң түннелинде казармаларның улуг кезиин үрээн, электростанцияның бажыңын буза тевискен. Элээн каш израиль солдаттар өлүрткен.

Патриоттарның халдаашкыны

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамдан дыңнатканы-биле алырга, хосталганың Улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары январь 19-та можу төвү Митхо хоорайда дайынның туружун боолаан. Январь 20-де мурнуу-вьетнам патриоттар Сайгондан мурнуу-барыын талаже 17 километр ырак черде турар 199-ку америк чадаг шериг бригадазының туружунче халдаашкын кылган. Ол-ла хүн Сайгондан мурнуу-чөөн талаже 24 километр Лонгтау хемге америк шериг суднозуп патриоттар боолаан. Январь 21-ниң эртенинде можу төвү Камзуда чалча шериглериниң туружунче халдаашкын кылган. Январь 21-де хосталга армиязының дайынчылары аэродромну болгаш Вунгтау портту боолаан. Дайзын улуг когаралга таварышкан.

Мурнуу Вьетнамның патриоттары америк агрессорларның туруштарын миномёт-биле боолап турлар.

ВИА—СЭТА-ның фотозу.

ҮЕЗИ КЕЛГЕН

Малчыннарның ажылында ең-не харысалгалыг болгаш берге үе — мал соолдаашкыны бисте чоокшулаан. Оларның кызымак ажылынган чаш төлүү менди камгалап алыры, ооң-биле кады малдың баш санының өзүлдези улуг хамаарылгалыг дээрзин малчын бүрүзү билир.

«Тес-Хем» совхоз республикада хой ажылдыг улуг ажылагыйларның бирээзи. Ында 30 мун ажыг хой, өшкү бар. А 19 мун ажыг баш төрүүр мал 42 коданда кыштап турар. Оларга соолдаашкын февраль 5-тен эгелээр.

Эрткен чылдың четпестерин ам совхозка катаптавас ужурлуг. Ынчан малдың чаш төлүүнүң чартык кезиин чедир албаан, ооң аңгыда үш мун ажыг баш улуг мал өлүп хораан. Ооң түннелинде совхоз улуг каражалыг болуп, күрүнеге мал ажылының продуктуларын садарының планнарының чаңгызын-даа күүсеттээн, малдың баш саны дыка кудулаан. Бо бүгүнүң чылдагааны болза директинаның, тускай эртемниглерниң, бригадирлериниң болгаш чамдык малчыннарның харысалга чогу болур.

Хойжулар хойну тарып боозадырының ажыктыын медереп билбейн турган. Черле ынчан, бистиң совхозка чыл санында-ла ол ажылче шоолуг кичээнгей салбайн, ону шынар чок чорудуп, тарыкчы техниктерни багай белеткеп, өөретпейн келген. Ооң уржуундан чамдык малчыннар тускай эртемниглерден чажырып, негелеге четпес күштүг будурукчуларны коданнарынга салып турган таварылгалар хөй. Ындыг болганда хой соолдаашкынының хуусаалары хажып, үзамдыгып, малдың чаш төлүүнүң күжү кошкак болуп, а соонда барып ону үзеринге, төрүүр малды дараазында эдержилгеге белеткээринге шаптык болуп турган. Малды тарып боозадырының мурнунда эки одарга 1,5—2 ай иштинде тургузар болгай. Эрткен чылын хураганнар үүүшкүнүн элээп эрте чорударын оралдашкан бис. Ооң түннелинде хойнуң хөй кезии эки деңгилделиг.

Тарып боозадылгага хынамчалыг белеткеннип, арга-дурзулгалыг техниктерни быжыглап, оларны семинарларга өөреткен. Техниктер Мария Нурзат, Надежда Моңгуш, Болат-оол Дирчин олар кызымак, эки ажылдааннар. Мурнуку чылдарга бодаарга, эрткен чылын пунктуларны хойну ажыткан. 11.500 хойну тарып боозаткан. Ол дээрге планга четпезе-даа, 1967 чылга деңнээге, 6 мун баш хой болган. 12 хонук эрткенде кошкарларны садып, бүдүн чартык ай эрткенде аңгылаан. Эки бүдүрүкчүлерни: 35 кошкарны, 10 хунаны садып алган.

Мал соолдаашкынынга белеткел үезинде хураган кажаалларын эки септээри, чылыглаары, оларны эде кылыры чугула. Кыштаглаашкын үезинде 12 чаа кажааларны тудуп, 6-ны эде кылып, чамдыктарынга чылыглаашкынны чорутса-даа, карангы, тар, чаш малдың калыкшыларынга таарышпас кажаалар ам-даа бар. Чаш малды хүлээп алырынга чедир бо үүлдерни чайладып четтиктээнивис багай дээрзин мынир херек.

Төрүүрүнүң мурнунда-ла хойларга эки шынарлыг немелде чемнер, дус болгаш өске-даа үүлдер херек дээрзин тускай эртемниглер билир. Малчыннарга ол дугайын олар тайылбырлап, төл ажаан алырынга белеткелдиң чугулазын, ону канчаар чорударын өөредип турарлар. Зооветөөредилгеге чүткүлдүг, чаа үүлдерни шиңгээдип алырынга кызымак малчыннар бисте хөй. Оларның коргузүтлеря өскелерден дээре бооп турарында алдептиг үүве чок. Саар Моңгалбин, Оюн Моңге, Малышев Доктуут олар 100 баштан-на 82—84 чедир хураганны камгалап ап, дүк планын күүсеттеннер. Чылды өттүр карак-кызыл ажыл, чаш малды шын ажаап, чемгерерин билирэ бедик түннелдерни малчынга бээр ужурлуг.

Совхоттуң малчыннары шупту социалистиг хүлээлгелерни алган. Маадыр не, мурнакчы хойжу Саар Моңгалбин социалистиг чарышка Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Александр Карманы кыйгырып, төрүүр 100 хойдан-на 95 хураганны камгалап ап, хой санындан 2,8 килограмм дүктү кыргып албышаан, 11 тонна сигенни кезип, кыштаан май 1-ге чедир контарын белеткээрин хүлээнген. Район Советиниң депутады Чоозу Хуурай-оол база-ла бедик хүлээлгени алган.

Чаш төл камгалап алырының планын бистиң хойжуларывыс күүседир дээш шудургу ажылдап турар. Кыштаглада мал чеми бар. Төрүүр малдың деңгилдези эки.

Малчыннарга «изиг» үе келген. Совхозтуң ажыл-ишчилери бо чылын планныг даалгаларны күүседир дээш соруктуг ажылдап турар.

С. ТЕКЕЕВ,
«Тес-Хем» совхозтуң кол зоотехниги.

Хөйну берген

Каа-Хем районнуң ажылагыйларының, будурүлгелериниң, албан организацияларының удуртукчуларының, бухгалтерлериниң, казначейлериниң, профэвилелиниң местком даргаларының үш хүннүг семинары чоокта чаа Сарыг-Сепке болуп эрткен. Семинарның ажылынга күрүне албан черлериниң профэвилел обкомунуң даргазы В. Матсон киржип, организастыг база массалыг ажылдың, күш-ажыл дүрүмүнүң, күш-ажыл камгалалы болгаш техниканың айыыл чок чорудуп болдурбазының дугайында тодаргай чүве чугаалаан. Семинарның киржикчилери делегей байдалының дугайында лекцияны база дыңнаан.

Социал камгалалының болгаш чурталга-амыдырал, будурулге массалыг ажылдарның талазы-биле көдээ ажыл-агый ажылакчыларының профэвилел обкомунуң секретары Е. Калабинаның бееседазын семинарның киржикчилери сонуургаан. Ол ышкаш аңаа дузалал кассаларының ажылының болгаш акша-хөрөнгинин хыпаарының чурумун база чугаалашкан. Сонуургааны биллинмес айтырыгларынга долу харыны алгылаанынга болгаш черле моон соңгаагы үш бүрүнүң ажылынга удуртулга болдурарынга ук семинар хөйну бергекин ооң киржикчилери демеглээн.

П. ПОПОВ.

КҮҮСКОМ ХУРАЛЫНГА ЧУГААЛАШКАН

„КИРИП МООРЛАҢАР“ ДЕП ЧАЛААР

Январьның соок хүннериниң бирээзи. Улуг-Хем районнуң улуг ажыл-агыйларының бирээзи—«УТКА 25 чылы» совхозтуң төвү Арыг-Үзүү суурнуң делгем клувунда улус-ла хөй. Суурнуң аланнан-даа, үстүнден-даа келген кижилер ында доктаап турлар. «Газик» машиналар клубтуң мурнунга чыскаалдыр тургулапкан. Чыылганнарның аразында партия, профэвилел, комсомол ажылдакчылары, кодээ Совет даргалары, клуб, библиотека эргелекчилери база бар. Чүү болур дээнин совхозтуң ажылчыннары база сонуургап айтырып турлар. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитединиң үнүүшкүнүнүг хуралы бо ажыл-агыйга болур дээни ол. Хүн айтырыында «УТКА 25 чылы» совхозтуң культура албан черлериниң ажылының дугайы.

Айтырыгны чугаалажыры эгелээн. Совхозтуң культура албан черлери 1968 чылда база бо чылдың январьның эрткен хүннеринге элээн ажылды чоруткан. Ажылагыйның девискээринде 4 клуб, 3 библиотека, 4 киноустановка, 1 көжер кино ажылдап турар. Чон ортузунга олар эвээш эвес ажылды кылган. Культура-массалыг ажыл чорудар талазы-биле Ак-Туругнуң кодээ клуву элээн чедишкинниг болган. Тематиктиг кежээлерни башкыларның болгаш кодээ специалистериниң күжү-биле чедип удаа эрттиргеп, ооң-биле кады уругларга база улуг кижилерге концертти 40 катап көргүскен. 12 кижи киржикчилиг агитбригада малчыннарның турлагларынче бо хүннерде-даа чорун турар. Киномеханиги Санчы Назын-оол районнуң шалыпчыларының бирээзи.

Клубтарже, библиотекаларже чонну эвилелдеп, оларның ортузунга культура-массалыг ажылды калбартыр дээш совхозтуң культура одагларының ажылдакчылары күжениишкинин салып турарын аниза демеглээн.

Ынчалзажок чедир клубнымайн турар үүлдер ам-даа хөй болган. Ол дугайын районнуң культура киидизининг эргелекчизи эш Шилимаа, киночеткизининг начальниги эш Кукарин, Ак-Туруг кодээ Советиниң даргазы Д. Кувискаал, ында библиотека эргелекчизи Т. Жукова, партия, райкомунуң секретары Х. Норбу болгаш өскелер-даа шынгыы илередип, ажылды экижилериниң аргаларын айытканнар.

Арыскананың, Иштии-Хемниң, Ак-Туругнуң клубтары одаар үүл-биле хандыртынмаан. Клубтарның эргелекчилери хүндүс колдуунда-ла бажыңнарынга олургулаар, а ол үеде клуб шоочалыг турар. Көскү агитация кошкак. Ленинчи номчулгаларны эрттирбейн турар. Библиотекаларның витриналарында Тыванның ном үндүрер черинин номнары кончуг өөредиг.

Арыскан библиотеказының ажылын ап көрээлинер. Ооң ишти хирлиг, номнарның кыры довурак-доозун шыва алы берген. Кааскалга чок. Лозун, плакаттарны декабрьда-ла дүжүрген хевээр, ам-даа аспаан. Библиотеканың эргелекчизи эш Дапык болунуң ажылының талазы-биле тускай эртемниг болзажок. Харысалга чок ажыллап турары күүском хуралынга илереэн. Күүском кежигүннериниң салган айтырыгларын безин ол дорт харыылап шыдаваан. Номчукчуларның саны кышкы үеде дыка кызырылган.

Иштии-Хем клуву база-ла культураның ёзулуг одаа болбайн турар. Клуб хирлиг, келген кижилерниң кичээнгейин хаара тудуптар хире каастагга чок. Культура албан черлериниң ажылы ындыг кошкак турда, салбыр эргелекчизи эш Дөрбет-оол чүнү көрүп турарыл? Күүском кежигүннериниң бо айтырыгны салганы кончуг үүлдүг. Эш Дөрбет-оол ол бүгүнү көре туразында, клубту, библиотеканы ыяш-биле хандырарынче сагыш салбайн, культура одаглары-ның ажылын сонуургап көрбейн турар. Ындыг клубка улуг келбейн турары-даа чөптүр деп күүском кежигүннери чугаалааннар.

Арыг-Үзүү суурнуң клувунун ажылын сайгарып көрээлинер. Клуб кончуг делгем, чылыг. Культура-массалыг ажылды бедик деңнелге чорудуп болурунун бүгү аргалары ында бар. Шынында бо клуб кижизидилгелиг ажылдың методиктиг төвү болуп, ажылагыйның өске клубтарынга дуза чедирер ужурлуг. Ол сорулгазын клуб күүсетпейн турар. Ында бөлүгүнер ажылдавайн, кежээлер эртпейн, малчыннарже концерттиг үнмейн келген. Ында киномеханик эш Детерин ийи албан-дужаалды эдилеп турзажок, чүгле төп клубка кино үндүреринге кызыгаарланган, ийиги хүлээлгези болур киноперединга-биле малчыннар турлагларынга, фермаларга, бригадаларга баар ажылын уткан.

Ак-Туруг библиотеказы мурнуку чылдарда республикага безин сурагжып турган болзажок, сөөлгү үеде ооң ажылының суларазының күүском кежигүннери айытканнар. Библиотекарь эш Жукова малчын аалдарга, фермаларга барбайн турар.

Күүском кежигүннери болгаш хуралга чалаткан өскедаа эштер совхозтуң культура албан черлериниң ажылында четпестерни шыңгыы шүгүмчүлеп, бар дуржулганы нептередиринин чугулазын онзалап айытканнар.

Совхозтуң директору Н. Лавриненко сос алгаш: — «Культура албан черлери чамдык ажылды кылып турзажок, четпестер хөй дээрзинге чоптээрежир мен — деп, ол чугаалаан. —Ол чүден болуп турарыл? Бирээде, удуртукчулар бистиринң четпес ажылывыста. Клубтарда одаар ыяш чок. Чөөнкү үеде мяшты чечирер бис. Дорту-биле чугаалаарга клуб, библиотека эргелекчилери боттарының харыысалгазын кудулалып, ол албан черлериниң ёзулуг ээлери бис деп чүвени чедир болдавайн турар-дыр. Суурдан ырак эвес Теректи, Чаш-Талды ап көрээлинер. Ында ээвээш эвес малчыннар, ооң иштинде аныяк оолдар, кыстар чурттап турар. Ынчалзажок оларның ортузунда культура-массалыг, кижизидилгелиг ажылды кым чорудуп турар-дыр. Клуб, библиотека эргелекчилери-даа барбаан, концерт, кино-даа көргүспээн».

Кодээ Совет даргалары, салбыр эргелекчилери, культура албан черлериниң ажылдакчылары бот-боттары түс-түзунда хөлзеп чоруур боордан башка, оларның аразында чаңгыс аай дем чок, аразында суме кылбас. Бүдүрүлге айтырыгларын шиитпирлеп турар кижилер ортузунга массалыг клуб, библиотека эргелекчилери культура-массалыг ажылдың утка-шынарынче, хевиринче сагыш салып, чаа эгелээшкиннерни тып, ону деткип нептередир, чон-биле ажылды күштелдирер чорук чугула деп түннелди күүскомнуң хуралы кылган.

Клуб дээрге культураның төвү болур. Анаа келген кижи чүгле көрүкчү, дыңнакчы болур эвес, а ол болуп турар бүгү болуушкуннарның киржикчизи болуксаар, ажыктыг ажылга дем кадыксаар, бодунуң уран талантызын шенеексээр. Культура албан черлериниң ажылдакчылары клуб, библиотека бүрүзүн культураның ёзулуг одаа кылгаш, кижилерни коммунистиг ёзуга кижизидери чугула сорулганың бирээзи. Чон ортузунга культура-кижизидилгелиг ажылды күштелдирерин партияның Төп Комитеди культура ажылдакчыларындан негеп, оларның мурнунга улуг сорулганы салып турар. Клубтарның, библиотекаларның ажылын бедик деңнелге тургускаш, «кирип моорланар» деп, чонну хүн бүрү чалаары кымга-даа күзенчиг.

М. СУГЕ-МААДЫР.

ТЫВАГА ОКТЯБРЬ БАЙЫРЛАЛДАРЫ

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы тыва улустуң төөгүзүнге чаа арынны ажыткан. Оон дорт салдарыбиле Тывага национал-хосталгалыг революция өскүш үнген болгаш тускай догуннаан Таңды-Тыва Улус Республика 1921 чылда тургустуган.

Улусчу революцияның баштайгы хүннеринде арат массаларның культура талазы-биле деңнели дыка чавыс турган. Ынчангаш Тыванның араттың революстуг партиязының кежигүннериниң-даа, партия кежигүннери эвестернин-даа политиктиг биилиин бедидеп, оларны кижиндери улуг ужур-дузалыг чугула херек болу берген.

Революсчу байырлалдарны арттырери политиктиг пропаганданың болгаш агитацияның чугула хевири болуп, ажылчы чоннар-биле харылзааны бижиглаарының болгаш оларга идеологтуг салдар чедирериниң, оларны партия, профэвилел, комсомол үрээлениниче хандырарының дээштиг чепсээ апарган.

Октябрь революциязының 5 чыл оюн 1922 чылда организастыг байырлап арттырган. РКП(б)-ниң ТАР-га район бюрозуның болгаш РСФСР-ниң база Тываның бот-эргелелдиг орус күш-ажыл колониязының харыысалгалыг ажылдакчыларының хуралдарынга Төп байырлал комиссиязының илеткелинге киргеи программаны, теэистерни, конспектилерни чугаалажыр көрүп, бадыжаап, партия, комсомол үүрлериниче оларны тараткылаан. Октябрь байырлалдарын арттырер ажылдарны организастажыр агитаторларны Райбюро тус-тус үүр болгаш көдээ суму эргелели бүрүзүнге бижиглаан. Олар ук албан черлериниң активиниле кады комиссияларны тургузуп, илеткелчилерни төмүле

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үнделип эгелээнге

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 26 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 22 (7868).

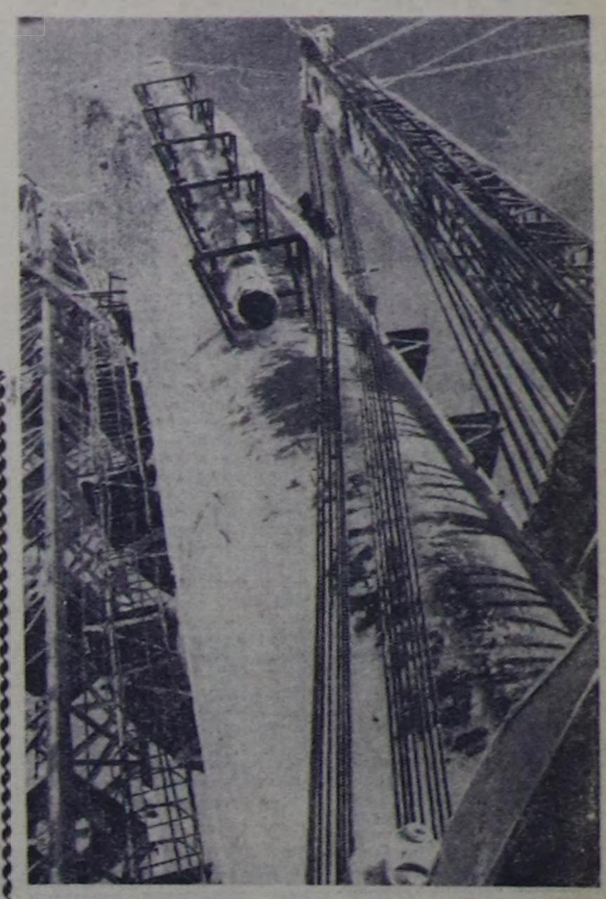
Өртээ 2 көп.

ТАТАР АССР, Алдыы Каманың химия комбинадының туду үргүлчүлеп турар. Нижнекамскнефтиниң изопрен каучук бүдүрүлгезиниң комплексиниң дерип турар № 7 трестиң специализастеттынган эштелге эргелелиниң коллективи чоокта чаа улуг тиилелгени чедип алган. Александр Колобовтуң эштекчилер бригадазы дөрт чолеңгиш согунуң орнунга ийнни ажыглап турган, 300 тонна аар деңнелиг колонна-чагыны сес шак дургузунда кодуртуп тургускан. Ол чаартыкчы чорук колонна-чагыны тургузарының үезин 15 хүн кызырар, 25.000 хире рубльдиң камнаалгазын чедип алыр арганы берген.

ЧУРУКТА: А. Колобовтуң бригадазының эштээн 48 метр ректификастыг дерни дээрже бедип үне берген.

Б. МЯСНИКОВТУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

КОСМОСКА ЧАА ТИИЛЕЛГЕГЕ ТУРАСКААТКАН

ПАРЛАЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

МОСКВА. Январь 24-те. Москваның күрүне университединиң хуралдаар залынга совет болгаш даштыкы журналистериниң парлалга конференциязы болган. Ол парлалга конференциязын «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдерин салып үндүргенинге, оларны тудуштурарын чедишкинниг боттандырганынга, орбитага ужудуушкун үезинде ийи космонавтын бир корабльден өске корабльче шилчээнинге тураскааткан:

Залда олурушканнар чаа «сылдыс алышкылары», Совет Эвилелиниң Маадырлары В. А. Шаталов, Б. В. Волынов, Е. В. Хрунов, А. С. Елисеев оларны дикмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

ССРЭ-ниң Эртемденнер академиязының президентиин М. В. Келдыш эге сос-биле үүре чугаалаан. Космосту шинчилээр талазы-биле совет артеминиң чедишкиннериниң доктуу тайылбырынга оон демдегленнии болза, «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң ужудуушкунунуң үезинде космотуң шенелде станциязын тургускан чорук келир үеде өске планеталарже аян-чоруктарның белеткелиннге база бичe эвес рольду ойнап турар, чүге дээрге шидыг аян-чоруктарны элээн каш космос аппараттарын тудуштурарының дузазы-биле ажыктыг кылдыр боттандырар апаар.

Космос делгемнин тайбың сорулгаларга шинчилээриниң болгаш шиңгээдип алырының делгереңгей программазын бистиң чүгүрүүстө план ёзулаар боттандырып турар. Автоматтыг станцияларны болгаш башкарылгалыг ужудуушкуннарны бинирштирбишаан, космос шинчилелдериниң янзы-бүрү арга-методтарын программа дүүштүрүп турар деп, эртемден чугаалаан.

Бо үеде бистиң планеталар аразының «Венера-5» болгаш «Венера-6» автоматтыг станцияларывыс Венераже орукта ужудуп бар чоруур, ол станциялар «Венера-4-түң» эгелээнии планетаның атмосферазын шинчилээрин үргүлчүлеер ужурлуг. «Зонд» станцияны тургускан болгаш шенелдээнин каш удаа чедишкинниг чоруткан, ук станция Черден талыгыр ыракка автоматтыгдаа база башкарылгалыг-даа ужудуушкуннарны боттандырар артаны берип, космостуң ийнги дүргедээшкинин-биле Черге ээп келирин хандырып турар.

Айда болгаш планеталарда билдинмес түүлдер ам-даа хөй, оларны автоматтыг станциялар-биле шинчилеп болур, а чамдык сорулгалар талазы-биле алырга, түс-тус эртемнерниң эртемденнериниң болгаш тускай эртемнигленириниң киржилгеин-биле ур үеде шинчилелдерни чорудары негеттинип турар деп, М. В. Келдыш чугаалаан. Орбита станцияларын астрофизик, геофизик, метеорология болгаш оске-даа шинчилелдерни чорударынга . калбаа-биле ажыглап, космостуң хапызынче кижиниг хаюлаан киреринге платформа боон болур. Орбита станцияларны шинчилелдериниң объектилериниче чоокшулаар арганы, хайгааралдарның болдуларын боттуу-биле калбартыр, оларны ур үениин дургузуунда чорудар арганы эртемденнерге берип турар. Орбита станцияларын улус ажыл-агыйының янзы-бүрү сорулгаларын шинчилээринге калбаа-биле ажыглаары база чигзинниг чок.

«Союз-4» корабльдиң командири ужудукчу-космонавт Владимир Шаталов үүре чугаалаан. Космоска баштайгы шенелде станциязын канчаар тургускан дугайын, космоска боду болгаш өнүктери канчаар ажылдап чорааның ол чугаалаан.

Космостуң шенелде станциязын эптеп тургусканы болгаш оон ужудуушкуну ур үеде ажылдаар эртем-шенелде станцияларын тургузарынга негеттиипер материалды алыр арганы берген дээрзин ол демдегленн. Келир үениң орбита станциялары экипажтарыны солуп, халаштырарын, оларга чүктү болгаш эртем дериин чедирерин, станцияга шенелдерни, эптеп тургузар болгаш катап чазар ажылдарны чорударын шинчилелдиң материалдарын Черже чорудуп бээрин негеп турар. Ол хемчегларнин хөй түүлдерин шенелде станцил составтыг «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдерининг ужуудуушкунуун үезинде ажылдап кылган.

Станция бодупуң составында 18 куб метр нинти хемчээлдег, чурттаалгага ажыглаар дөрт өрээлдиг. Өрээлдерниң шуптузупуң аразынга телефон харылзаазын тургускан. Өрээлдерге экипаж кежигүнериниң ажылдаар, дыштанырынга таарымчалыг байдалдар тургустунган: ағаар температуразын 15—25 градус хемчээлдиг чылыг кылдыр таарыштырып болур, агаарның өл-шыгының чижек хемчээ 40—70 хуу, базышкыны— чиңге хоолайжыгашта кутkан монгүн суунуң 760—800 миллиметр беднирп-биле деңнежир турган. Агаарның составы кижилериниң чаңчыкканын ёзутаар. Черниң дег, тодаргайлаарга. 21 хуузу кислород, оон артканы — азот. Хөмүрүт ажыг газ бир хуу четпес.

Станцияның ийи өрээли космонавтарның ажык космос делгеминче үнерин хандырар аргыштырылга черлери кылдыр ажыглаттынып болур. Аргыштырылга системаларының болгаш үнүүшкүн хандырарының системаларының хыналда, шенелдезин ужудуушкунга херек кырында 1969 чылдың январь 16-да күүсеткен. Ынчан станцияның составынга бактаап чораан «Союз-5» космос кораблининг экипажынын ийи кежигүнү, Евгений Хрунов биле Алексей Елисеев скафандрларын кеткеш, «Союз-4» космос кораблиниче шилчирнин боттандырган.

Төрээн чурттун идегелин шынаыктырганымга өөрүп тур мен. «Союз» корабльдерин тургузарынга болгаш оларның кады ужудуушкун кылырын чорударынга киришкен бүгү эртемденнерге, инженерлерге, конструкторларга, ажылчыннарга, шенекчилерге чүректиң хапызындан өөрүп четтиргенимни илергейледим деп, космонавт медеглээн.

«Союз-5» корабльдиң командири, ужудукчу-космонавт Борис Волынов космоска экипажтың ажылдап чораанын, бир корабльден өске корабльге баарынын канчаар боттанганын чугаалаан.

Инженер-шинчилекчи Е. В. Хруновтуң болгаш борт-инженер А. С. Елисеевтиң космосче үнерин боттандырары база оон ынай оларның «Союз-4» корабльче шилчирнин тудуштурулга соонда эдээлиг эң чугула соруглга болган. Космонавтар шилчилгенин боттандырарда, скафандрларын кедер ужурлуг турган. Моок мурнунда кылган бүгү ужудуушкуннарга скафандрларны космонавтар черге кедип ап келген. Бо ужудуушкунга скафандрлар кедерин эң баштайла космос кораблинге кылаган.

Космонавтарның скафандрлар кедип алырынга дузалажып, космонавтарның үнүтерининге беленин база тынап турган мен.

Космос делгеминге элээн хөй эртем шенелделерин болгаш хайгааралдарны кылган соонда Хрунов биле Елисеев «Союз-4» космос кораблининг орбита өрээлинге баргап.

Станцияда тургустунган системаларның ажылдаарын ужудуушкун программазынга дүүштүр хынап көрген соонда январь 16-да Москваныбиле 15 шак 55 минутада корабльдер бот-бодуплап ажыглангаш, оларның кайызы-даа төлевилеттинген эртем шинчилелдериниң программазын күүседирнин үргүлчүлей берген.

«Союз-5» корабльге оон орбитазын тааарыштырып, корабльдин баар үүн Чер, Хүн аайы-биле чигелеп чордум. Башкарылда органнарынга корабльдин дынангыры ажок болгаш космосту улам нмай шинчилээринге кончугла эки машина чорду деп, космонавт чугаалаан.

Орбитага шенелде кылыр ээн баштайгы станцияның борт-инженери ужудукчу-космонавт Алексей Елисеев ол ховар шенелдениң техникабиле хандыртынганын тодаргайлап чугаалаан.

Инженер-шинчилекчи Е. В. Хруновтуң болгаш борт-инженер А. С. Елисеевтиң космосче үнерин боттандырары база оон ынай оларның «Союз-4» корабльче шилчирнин тудуштурулга соонда эдээлиг эң чугула соруглга болган. Космонавтар шилчилгенин боттандырарда, скафандрларын кедер ужурлуг турган. Моок мурнунда кылган бүгү ужудуушкуннарга скафандрларны космонавтар черге кедип ап келген. Бо ужудуушкунга скафандрлар кедерин ээн баштайла космос кораблинге кылаган.

Космонавтарның скафандрлар кедип алырынга дузалажып, космонавтарның үнүтерининге беленин база тынап турган мен.

Космос делгеминге элээн хөй эртем шенелделерин болгаш хайгааралдарны кылган соонда Хрунов биле Елисеев «Союз-4» космос кораблининг орбита өрээлинге баргап.

Станцияда тургустунган системаларның ажылдаарын ужудуушкун программазынга дүүштүр хынап көрген соонда январь 16-да Москваныбиле 15 шак 55 минутада корабльдер бот-бодуплап ажыглангаш, оларның кайызы-даа төлевилеттинген эртем шинчилелдериниң программазын күүседирнин үргүлчүлей берген.

«Союз-5» корабльге оон орбитазын тааарыштырып, корабльдин баар үүн Чер, Хүн аайы-биле чигелеп чордум. Башкарылда органнарынга корабльдин дынангыры ажок болгаш космосту улам нмай шинчилээринге кончугла эки машина чорду деп, космонавт чугаалаан.

Орбитага шенелде кылыр ээн баштайгы станцияның борт-инженери ужудукчу-космонавт Алексей Елисеев ол ховар шенелдениң техникабиле хандыртынганын тодаргайлап чугаалаан.

Космостуң шенелде станциязын эптеп тургусканы болгаш оон ужудуушкуну ур үеде ажылдаар эртем-шенелде станцияларын тургузарынга негеттиипер материалды алыр арганы берген дээрзин ол демдегленн. Келир үениң орбита станциялары экипажтарыны солуп, халаштырарын, оларга чүктү болгаш эртем дериин чедирерин, станцияга шенелделерни, эптеп тургузар болгаш катап чазар ажылдарны чорударын шинчилелдиң материалдарын Черже чорудуп бээрин негеп турар. Ол хемчегларнин хөй түүлдерин шенелде станцил составтыг «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң ужуудуушкунуун үезинде ажылдап кылган.

Станция бодупуң составында 18 куб метр нинти хемчээлдег, чурттаалгага ажыглаар дөрт өрээлдиг. Өрээлдерниң шуптузупуң аразынга телефон харылзаазын тургускан. Өрээлдерге экипаж кежигүнериниң ажылдаар, дыштанырынга таарымчалыг байдалдар тургустунган:

ынчангаш хала чок кеттингир болу бээр, деңнээ чок апаргандa ону кедип алыры Черге кеттиннериңден оранчок белен. Скафандр таарымчалыг, оон тудушкан черлериниң эглиги кончуг төлээде, космоска түүл-бүрү эштелге ажылдарын кылырынга чогумчалыг. Скафандр иштин серилдирип болгаш оон чылыш солуттурары корабльден дашкаар ажылдар кылырынга, оон өскээр шилчирде ийнг эвес. Соңга шилдери база дериптээн.

Кандыг-бир өөш дамчыштыр эвес, харын ажык космос дамчыштыр бир космос кораблиниден өске корабльче шилчирининг төлевилеттингенге база таварылга эвес. Ындыг шенелде ырак эвес келир үеде космоска оон-даа аар орбита станцияларын эптеп тургузар, оларны дашкаартан хайгааралар ажылдар кылырынга болгаш станциядан дашкаар түүл-бүрү сеттелге, эштелге ажылдарын кылырынга кончуг чугула деп, Алексей Елисеев чугаалаан.

Ийи корабльдин аргыштырарының системалары тергиин ажылдаан. Орбита өрээлинден космосче үнерининң ажин-даа, орбита өрээлин болгаш корабль кабиназының өрээлин ангылап турар киреринең ажин-даа кончуг таарымчалыг болган.

Космосче үнерининң мурнунда болгаш үнгенининн соонда экипаж кежигүннери корабльдериниң орбита өрээлдеринге скафандрлар чокка, аиаа-ла ужудулга хептерин кедип алган ажылдап турган. Орбита өрээлдеринче шилчиишкин үезинде базышкыны тикке деңнешкен. Корабльдериниң ийи командири корабльдер кабиналарында боттарының креслоларынга ажылдап турган, ынчангаш оларны космос делгеминден түгле ажык дээвири ангылаан. Ынчалажок техниканың эки идегелдиг чоруу космонавтарны озал-ондактардан бүрүн камгалап чораан.

Ужудукчу-космонавт Евгений Хрунов үүре чугаалаан. Инженер-шинчээчи кижи болганда «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң ужудуушкунунуң үезинде күүседип чораан ажылының дугайын, ол ужудуушкунуңуң үезинде болдунуң бодалының дугайын ол чугаалаан.

Ужудуушкун программазында кол шенелделериниң бираазы болза ажык космос делгеминче үнерни болгаш космостуң бир кораблиниден өске кораблиниче киирери, ол хемчегларнин үезинде хөй санныг ажылдарны болгаш хайгааралдарны бистериниң күүседириивис ол болуп турган. Ол түүлдерге аргыштырылга системазын хынаары, скафандрның болгаш камгаланырының тускай системазының аргаларын үнелеп көөрү, корабльдерниң даштыы байдалын көөрү, дээр ораның болгаш Черни ажык космоска хайгааравры, фото болгаш кино чуруктарын тыртырын күүседирн хамааржып турган.

Корабль иштинге турган, корабльдериниң кожаланчын келирин, тутчу бээрин болгаш космостуң шенелде станциязы кылдыр оларның чаңгыс тудуш корабль кылдыр механиктиг арга-биле күштүг каттыжа бээрин хайгааран көргенмен; астронавигация аппаратураазы-биле ажылдадым; ионосфераны дамчыштыр янзы-бүрү диапазоннарга радио чалгыгларының эрттерин хайгаарап көрдүм. Медико-биология шенелделерин болгаш шинчилелдерин күүседип чорудувус.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдер хөй санныг янзы-бүрү эртем шинчилелдерин, хайгааралдарны, шенелделерни күүседир арганы берип турар тергиин эки деритинген космос корабльдеридир деп үүвенн силерге чугаалаар ужурлуг мен.

Делегейге баштайгы шенелде космос станциязы ужудулга онаалгазынга дүүштүр каш-даа шак дургузунда ажылдаан. Ынчалза-даа ол дээрге чугула шенелде ужудуушкун болган, ук ужудуушкун өрээлдер аразынга харылзаашы организастаарыбиле база приборларның, аппаратураның, энергия алыр чернин, шенелде станцияны ужудуушкунуңуң үезинде күүседип чораан ажылының дугайын, ол ужудуушкунуңуң үезинде болдунуң бодалының дугайын ол чугаалаан.

Ужудуушкун программазында кол шенелделериниң бираазы болза ажык космос делгеминче үнерни болгаш космостуң бир кораблиниден өске кораблиниче киирери, ол хемчегларнин үезинде хөй санныг ажылдарны болгаш хайгааралдарны бистериниң күүседириивис ол болуп турган. Ол түүлдерге аргыштырылга системазын хынаары, скафандрның болгаш камгаланырының тускай системазының аргаларын үнелеп көөрү, корабльдерниң даштыы байдалын көөрү, дээр ораның болгаш Черни ажык космоска хайгааравры, фото болгаш кино чуруктарын тыртырын күүседирн хамааржып турган.

Корабль иштинге турган, корабльдериниң кожаланчын келирин, тутчу бээрин болгаш космостуң шенелде станциязы кылдыр оларның чаңгыс тудуш корабль кылдыр механиктиг арга-биле күштүг каттыжа бээрин хайгааран көргенмен; астронавигация аппаратураазы-биле ажылдадым; ионосфераны дамчыштыр янзы-бүрү диапазоннарга радио чалгыгларының эрттерин хайгаарап көрдүм. Медико-биология шенелделерин болгаш шинчилелдерин күүседип чорудувус.

«Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдер хөй санныг янзы-бүрү эртем шинчилелдерин, хайгааралдарны, шенелделерни күүседир арганы берип турар тергиин эки деритинген космос корабльдеридир деп үүвенн силерге чугаалаар ужурлуг мен.

Делегейге баштайгы шенелде космос станциязы ужудулга онаалгазынга дүүштүр каш-даа шак дургузунда ажылдаан. Ынчалза-даа ол дээрге чугула шенелде ужудуушкун болган, ук ужудуушкун өрээлдер аразынга харылзаашы организастаарыбиле база приборларның, аппаратураның, энергия алыр чернин, шенелде станцияны башкарар болгаш чигелээр системаларның ажылдазарын хынаары-биле хозбаалыг хөй-хөй практиктинг чугула айтырыгларга харыны берген. Программада көрдүнген үеде ол айтырыглар харын бүрүн шиитпирлеттинген. Ол үе-чадада «Союз-4» болгаш «Союз-5» корабльдерни тудуш байдалга үр ужударының соругазы салдынмаан тургаш, ынчалзажок ындыг ужудуушкун дыка үр үениң дургузунда база болдунар аргалыг турган.

Ынчаарга бир корабльден өскезинче шилчилге дугайында Е. Хруновтуң чугаазы бодур:

— Январь 16-да «Союз-4» Черни 35 долганып турда, А. Елисеев-биле ийилээ корабльдин кабиназындан орбита өрээлинче киргеш, скафандрларны кедип эгелээн бис. Удаваанда биске корабльдин командири Борис Волынов база чедип келгеш, магадыладыг шлем бөрттерни, хол хаптарын болгаш камгаланырын хандырар тускай хереккелди кедеринге дузалашкан. Ол үеде телевидение дамчыштыр сеанс чоруп турган болгаш силерни Черде кончуг тода көрүп турар-дыр деп, биске база дамчыткан.

«Союз» корабльдериниң орбита өрээли чүгле эртем талазы-биле хайгааралдар чорударынга, космонавтарның дыштанырынга таарымчалыг болдурудан ангыда, ол оон-биле кады корабльдер аразынга аргыжарының база өрээли болур.

Борис Волынов корабльдин кабиназында бодунуң олудунче чорүй барган, кончуг дыгыш хаалганы, хаапканда скафандрларның, камгалал системазының ажилып ханаап, ажык космосте үнерининге белениинстн илеткээн бис. Ынчан бистин «Союз-5»-тиң командири ажикти ажылдарының механизмин ажылдадыпкан.

Корабльдин орбита өрээлинден бир дугаарында мен үнер үжурлуг турган мен. Ажик ажыттынары билек хүн хереллериниң чырыы корабль иштинге чайнай берген. Корабльден кончуг таарымчалыг үнгеш, долгандыр көргүлээн мен.

Чер, дээрниң аразында чайнап турар космиктиг корабльди сонуургап магадавышаан, тудуштурулга белдириниң девискээринче чоорту шилчип эгелээн мен, инда космос корабльдериниң чоокшулажылгазын болгаш тудуштурулгазын тырттырар кинокамераны даштында тургускан чүве болгай.

«Чорупкан мен» деп сеспү тодаргайлаксап тур мен. Черде чурттап турар кижилер бистерге шилчилге, бир черден өскээр шимчей бээрн кижиниң кылажы-биле холбашкан болгай. Ынчаарга деңнээ чок байдалда корабль кырыбиле чоруурга тешкиш-даа чок, кижини корабль кырынче чыыра тудуштар күш-даа чок болуур чүве-дир. Черге турган-ла мергежилдер кылып турар үеде космоска ужудуушкун үезинде боттандырар сорулгавысты — бир корабльден өскезинче шилчилгирин ажылдап кылып турган бис.

А. Елисеев шилчилге кылып турда ону хайгаарап, оон-биле харылзааны тудуп турган мен. Оон соонда командирниң медээзин ёзугаар «Союз-4-түң» орбита өрээлинче киргеш, хаалганы хаапкаш, тускай хереккелди ажылдадыштарывыска болур-тогуур базышкын тургустунган болгаш скафандрларывыс үштүп каапкан бис. Бистин өрээливисче В. Шаталов кирип келген. оон-биле ужуражып, куспактажыпкаш, оон терелдерниң чагаалары болгаш «Союз-4» корабльче оон ужудуушкунунуң дугайында дыпаткан СЭТА-ның дыңнадының парлаан январь 15-те үнген солуннарны дамчыдып берген бис.

Оон соонда эртемденнер болгаш космонавтар совет болгаш даштыкы журналистерниң айтырыгларына харылаанвар.

(СЭТА).

БИСТИҢ РЕСПУБЛИКАДА

Малчыннарже үнүүшкүн

Улуг-Хем районунуң «УТКА 25 чылы» совхозунуң Арыскан фермазында партия же организациязының бюрозу (оон секретары Петр Чолдак-оол) кышкы үеде малчыннарның культуразыг амыдыралынче улуг кичээнгейни салып турар.

Чоокта чаа Кодурге, Доргүн ынчаар чурттап турар малчыннарже коллективтиг үнүүшкүнүң бюро организастаан. Анаа чорааннарның аразында кижи болгаш мал эмчилерп, клуб эргелекчизи, суурда «Билиг» ниитилел организациязының лектору болгаш концерт көргүзери-биле оске-даа активилер чораан.

Ийи кезек черге малчыннарның мурнунга делегей байдазының дугайында илеткелди Арыскан школазының башкызы эп Балбай-оол номчуп танышгырган. Оон соолунде клуб эргелекчизи Валентина Доңгур-ооллуң удуртулгазы-биле концерт көргүзүү эгелээн. Механизатор Сат Долаапгын ыыган танцыны теп ойнаанын, Светлана Савырның тыва удустуң ырларын күүсеткенин малчыннар улуу-биле сонуургаанвар.

Оон-биле кады суурда эмнелге пунктузунуң эргелекчизи Кок-ыыс Далбыр-оол эм аймаан чедирип, малчыннарга ботуг дузаны көргүскен.

А. ДАЛБЫР-ООЛ.

Чолаачының улуу

Малды хүр кыш ажырары, оон чаш төлүп менди камгалап алыры чүгле малчыннарның эвес, харын көдээниң бүгү ажыл-ишчилериниң чугула херээ. Ыраккы одарларда оруу багай черлерде ноданнарже мал чеми сөөртүрү чолаачы кижиниң улуунге тааржыр. Ол улуг-хуулу «Найыраа» совхозтуң чолаачызы Серен-Чимит кыымак күүседип турар. Ол шээр мал солдаавышкынының үезинде хүнде-ле ийи азы үш катап чоруп турган, эргежок чугула мал чемнерни малчыннарга чедирип берип турар.

Серен-Чимит бирги класстың чолаачызы, оон арга-дуржулгазы байлак, эдилеп турар машиназынга камнаг, бичи-ле үрелгеп черни доп-дораан кылып аптар.

Ак сеткилдиг, кыымак ажылы дээш Серен-Чимитти 1968 чылдың октябрьда Ленинград баар турнсчи путёвка-биле шаннаан. 1969 чылда чаа-чаа күш-ажылчы чедишкинниг болур дээш Серен-Чимит шудургу ажылдавышаан.

М. ТҮН-ООЛ.

Улуг-Хем район.

УЛУГ ЮБИЛЕЙГЕ УТКУШТУР

Республиканың профэвилел активиниң хуралы

Январь 23-те Кызыл хоорайга республиканың профэвилел активиниң хуралы болуп өрткен. СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң болгаш ВЦСПС-тиң IV Пленумунуң доктаалдары-биле ходбаштыр республиканың профорганизацияларының сорулгаларының дугайында илеткелди СЭКП обкомунуң ийнги секретары эш В. Н. Филиппов кылган.

Беш чылдың өрткен үш чылдарында республиканың үлетпүр продукциязы 20 хуу көвүдээн. Плаядан ажыр 4.8 мүн рубльдиң продукциязы бүдүрген, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 9 хуу, чонның акша орулгазы барык 40 хуу оскен.

Материалдыг бүдүрүлгенин амыдыралчы чугула адыры— көдээ ажыл-агый дүрген хөгжүп турар. Республиканың көдээ ажыл-агыйынга күрүненин капитал салышкынларының өзүп турарын, материал-техниктиг дузалавышчынын өскенин, мал болгаш чер ажылының хөгжүлдезин, мурнакчы ажыл-агыйларның чижектерин, оон-биле кады шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларны, хожудап турар ажыл-агыйларның байдалын, моон соңгаар ап чорудар хемчегларни, ыланғыя мал кыштагладыышкынын, часкы тарылгага белеткелди илеткелчи тодаргай чижектерге чугаалаан.

Республиканың профэвилел активиниң чөвүлел хуралы соолгу чылдарда профэвилел комитеттериниң хөй шуруузу бүдүрүлге соруглгаларын чедишкинниг шиитпирлээринче көдээның ажыл-ишчилерин мобилизастаар талазы-биле организастыг ажылды күштелдирген деп демдегленн. Бүдүрүлгенин культуразы, чиг-эттинг болгаш материалдарның камналгазы дээш, бүдүрүп үндүрүп турар продукциянын шынарын экижидер, мал ажылының продуктуулуун бедидер болгаш бүдүрүлгеге күш-ажылдың дешпилгелиг аргаларын нептередир дээш ниитининг көрүлдеанн болгаш конкурстарны чорудуп турар.

В. И. Ленининиң 100 чылынга болгаш Совет Тываның 25 чыл ооңга төлептиг ужуражыр дээш беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир талазы-биле республиканың ажылчы чону социалистиг хүлээлгелерни алган.

Республиканың элээн хөй ажыл-агыйларында көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн, мал ажылының продуктулуун бедидер талазы-биле ажыл четпес чорун турар. Суттарылга ажылы Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Улуг-Хем районнарда дыка кызырылган.

Профовилел комитеттери көдээ ажыл-агыйның механизатор кадрларын белеткээринче, оларның мергежилин бедиреринче четпес кичээнгей салып турар. Улуг-Хем, Чоона-Хемчик районнарның чамдык колхозтарында, совхозтарында экономиктиг анализ бюролары, эртем-техниктиг ниитилелдер, чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ниитилелдеря, докгаамал ажылдаар бүдүрүлге хуралдары болгаш эш-хуузунуң судгары кошкак ажылдап турар. «Өөк», «Тиилелге» совхозтарда культура-чырыдыышкын албан черлерниң ажылы дыка кошкак.

Чамдык ажыл-агыйларда чаа тургустунган профэвилел организацияларын организас талазы-биле быжыглаарынче облпрофчөвүлел, көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылдакчыларының профэвилел обкому четпес кичээнгей салып турарын хуралга демдеглээн.

Республиканың профэвилел организацияларының эң чугула соруглгазы болза СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң болгаш ВЦСПС-тиң IV Пленумунуң көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң улам ынай көдүрер талазы-биле айтыкан соруглгаларын боттандырарынче көдээның ажыл-ишчилериниң чогаадыкчы инициативазын мобилизастаары болур деп хуралга санаашт, ап чорудар хемчегler талазы-биле делгереңгей доктаалды хүлээп алган.

Республиканың профэвилел активиниң хуралынга СЭКП Тыва обкомунуң бюрозунуң «Социалистиг чарышка профэвилел организацияларының удуртулгазының дугайында» 1968 чылдың декабрь 16-да доктаалын күүседир айтырыгны база чугаалашкан. Облпрофчөвүлелдиң даргазы эш Т. Ч. Норбу бо айтырыг талазы-биле илеткелиниге республикада социалистиг чарыштың, коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинниң канчаар организастан турарының хуралга демдеглээн.

Амгы үеде республикада социалистиг чарышка 35 мүн кижи, коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинге 12500 ажыг кижи болгаш 921 фермалар, бригадалар, цехтер киржип турар. Оларның 356-зы болгаш республика типографиязының. Кызыдың электростанциязының, Тээлиниң, Бай-Хаактың район магазиннериниң коллективтери коммунистиг күш-ажылдың деп бедик атты чедип алганнар. 9008 ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп атты чедип алганнар.

Күрүне планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседирнинге будүрүлге коллективтерин мобилизастаар талазы-биле чогуур ажылдарны чорудуп турар профэвилел комитеттери эвээш эвес. Чижээ, «Тыва даг-дүгү» комбинатның профэвилелиниң каттышкан комитеди мергежил аайы-биле социалистиг чарышты калбаа-биле организастаан. Инда коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинде 900 ажыг кижи киржип турар. Социалистиг хүлээлгелерниң күүселдезиниң түңнелдерни доктаамал үндүрүп, мурнакчыларны көргүүр самбыразынга, хана солуннарны чырыдып турар. Комбинатның бүгү цехтеринде бүлүк-чугаттарны дерни тургусган, оларда социалистиг чарыштың негелделяя-биле ажылчыннар танышкан, боттарының санал-оналын киприп турар. Ажылчыннарның мергежилиниң талазы биле өөредилгеня эки организастаан.

«Межегей» совхозта ажылчын комитеди социалистиг чарыштың айтырыын база тодаргай чорудуп турар. Инда коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинде ажылчыннарның барык дең кезиин хаара түүтүнган.

Чалаапанын хөмүр-даш разрезинде, Улуг-Хем маш-үлетпүр ажыл-агый чөрииде, алгы заводунда, Тураның райүлетпүр комбинадында, Кызыл-Хавак шахтазында, респотребсоюзтуң автотранспорт будүрүлгелинде, көдээ ажыл-агый дүржулга станциязында мастком-нар социалистиг чарышты база багай эвес удуртуп турарлар.

Социалистиг чарышты эки организастаарайн, оон дээштот, пептерецгей болуруи чедип албаан турар будүрүлгелер, колхозтар, совхозтар бисте эвээш эвес. Бо дугайын илеткелге болгаш саналдарга делгереңгей чугаалашкан.

СЭКП обкомунуң бюрозунуң социалистиг чарышты организастаарын улам ынай экижидер талазы-биле доктаалын боттандырып чорударыбиде ажылдап кылган хемчегlерни актив хуралы түүлдүг деп хүлээп алган.

Улуг юбилейге — В. И. Ленининиң түс чылынга чедишкинниг ужуражыр дээш социалистиг чарышты улам калбартырынче бүгү профорганизацияларын, көдээнин бүгү ажыл-ишчилерин профэвилел активиниң хуралы кыйгырган.

ЧУРУКТА: Мал семиртир «Сукпак» совхозтуң № 9 кажаазында 250 иректи кадарып турар кадарчылары (солагай талазындан) Саяа Доржу (улуг кадарчы), Владимир Кыргыс, Ооржак Хүлер-оол, Монгуш Маргыс-оол оларның чаа аразында совет космонавтарның чаа чедишкининг ужудуушкунунуң дугайында материалдарны солундан танышкын номчуп орары. Олар өрткен чылдың август айда бир кодан иректи хүлээп алган, ынчаарда инек бүрүзүнүң ортумак деңнээн 250 кг турган болза, амгы үеде 280 кг чедип турар кылдыр семиртken.

Д. АНАЙ-ООЛДУҢ фотозу.

ТҮҢНЕЛДЕРНИ КӨРБҮШААН, ЧАА СОРУЛГАЛАРЖЕ

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң болгаш ТК-ның Пленумнарының төөгүдүг шиитпирлеринге чедишкинниг күүседир дээш Тываның ажылчы чону эрткен чылын сүт белеткээриниң чыл планын 105, эттиг 107, дүктү 106,8 хуу күүсеткен. Колхозтарның, совхозтарның коданнарынга эртнеп чылын 325 мун баш мал немешкен, бир инектеп саап алыр сүт ортумаа-биле 80 кг, а совхозтарга 152 кг ескен. Бии-Хем, Таңды, Каа-Хем районнарның ажылчы чону мал ажылының продуктуларын садар талазыбиле планнарын ажыр күүсетпишаан, малдың баш санын өстүрүп, сүт саалдазын, дүк кыргылдазын арбыдадып, семиртилгени багай эвес организастап турар.

Тус-тус ажыл-агыйларның аразындан Чоон-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездиин аттыг, Бии-Хемдэ «Өөк», Таңдыда «Россия», Каа-Хемде «Бурунгаар» совхозтар болгаш Бии-Хемдэ «Кызыл тараачын», «Искра» колхозтар саар инектериниң сүдүн ортумаа-биле 200—400 кг, хой бүрүзүнден дүктү 250—470 грамм чедир бедиткен. Оларда инитиниң малының баш саны ескен, мал ажылының продуктуларын бүдүрер-даа, садар-даа планнар чедишкинниг күүсеттиргеннер.

«Межегей», «Көк-Тей» совхозтарның саавчылары 1200 ажыг санныг инектиң баш бүрүзүнден 2161—2582 кг сүттүг саап алгаш, оон 2524 тонналын күргенге садып, планныг онаалдазарын ыракта ажыр күүседип. Кызыл хоорайның чонуң сүт-биле хандырарынга идепкейлиг киржип турарлар. Хой ажылының талазы-биле «Элегесө», «Межегей», «Өөк», «УТКА 25 чылы» совхозтар, Дуржулга станциязы, «Кызыл тараачын», «Искра» колхозтар эки ажылдаан. 130 мун баш хойнуң бирээзинден-не ортумаа-биле 2,8—3,5 кг дүктү кыргып алган болгаш хойнуң баш санын өстүргеннер. Моон-биле чергелептир, мурнакчы малчыннарның, фермаларның болгаш бригадаларның саны көвүдеп турары оорунчуг. Саар инек бүрүзүнден 1500 кг-дан өрү сүт саап алган саавчыларның саны 260, азы мурнуку чылдыындан 105 кижи, 2000—3000 кг чедир сүт сагган кижи 83, азы 12 кижи немешкен. Төрүүр 100 хойга онаалтыр 90-дан 128 чедир хураган алган хойжуларның саны база ескен.

Чеер ажылының талазы-биле «Революциянын чалбыжы» колхозтуң тараажылары республикада сураглыг. Олар кандыг-даа кан-халның чылда гектардан 10 центнерден куду дүжүттү албастаннар. Оон ужуру чүдеп дизе, чылдың-на чогуур хемчээлдиг (30—40 хуу) черни чайын андаргаш, бок үнүштерден арыглап, ажаап, черни чыл дургузунда дыштандырып турарыбиле хөрөңге өл-шык, чеминтиг бүдүмелдер чыгып келир болгаш ховулар янзыбүрү хоралыг үнүштерден арылган болур. Чазын удур андарган черге тараа чашпаандан бөөр үр болган. Оон аңгыда мында чаңгыс килограмм-даа багай шынарлыг үрезинни чашпас кылдыр чаңчыккан. Черни андарарда-даа, тарааны чажарда-даа ооргалаар, кылган ажылын чудукаралап, каран-ажыттаар механизаторлар мында чок апарган. Чер ажылының бедик культуразы дээрге колхозучуларның төрээн черинге чемгеримчиин ышкаш ынаалдап, оон хөрөңүнү байлакшыдар дээш кызымак ажылында деп бадыткап болур. Мынчангаш, ол ажыл-агыйда сөөлгү 10 чылдарда тараның гектардан ортумак дүжүүдү 13,5 центнер, а чамдык чылдарда 17—19 центнер, эң-не кан-халның чылдарда безин ортумак дүжүт 11,3 центнер болган.

«УТКА 25 чылы» совхозта байдал база ындыг. Мында түлеп чайын болгаш күзүн андарган черлерге тараа тарыыр апарганнан бөөр ийи чыл ажып турар. Чажар үрезин түлеп дээш шынарлыг болгаш 90 хуудан ажыы сорттуг. Тарыяга эдлечептирилгенинең чурумун 13,1 мун га шөлге шиитээнин апкан, 4 мун га шөлдүң бөктүт үнүштерин, хоралакчыларын самоөт-биле хорааннап узуткаан. 2500 га тараа шөлүнүң дажын аштап арыглаан. Шөлдер аразында, буга-сумунналр, оруктар кыдымында үнүштерин олар чем тырттар бетинде көвүп кааптары бригада, салбыр бүрүзүнде чурумчаан. 1968 чылда 200 ажыг гектар сиген шөлүнүң хараганың аштаан, 500 ажыг гектар шөлдү булукталдырган болгаш оске-даа агротехниктиг хемчеглерни чоруткан.Ында шөл бүрүзүн механизаторларда быжыглаанындан аңгыда, түс-түс шөлдерни ким ажылдап килгенин, кандыг культураларны, кайда, ким чашканын самбыражыга биижээш, кесиң черде, шөлдерниң ужу-кыдынында чарлап каан чорук механизаторларның бот-харыысалгазын бедидип турар.

Оң ажыл-агыйда суттарыылгалыг шөлдү калбартыр дээш, узун дурту 100 км чыгыы эргн бугаларны сентээн болгаш меде тарылгазын калбартып турары-биле малдың, ылаңгыя чаш малдың чем нормазында витаминнер, белоктар-биле байлак чемнер арбыдап турары дыка эки. Совхоз 1967 чылда 18 пентнер, 1968 чылда безин 8,3 центнер, а чамдык черлерге 13—14 центнер тарааны гектар бүрүзүнден ажаап алган болгаш га бүрүзүнден ортумаа-биле 10 центнер сигенин бөлүп алган. Ону эки түннел деп саналза чогуур.

РЕСПУБЛИКА чоокку чылдарда тараның пинти чыыдазын 300 мун тонна, сүттүг 75 мун тонна, эттиг 40 мун тоннодан эвээш эвеске, дүктү 28000 цент., дагаа чуургазын 20 млн. борбак чедир көвүдедир дээш СЭКП Тыва обкомунуң чоокта чаа болган пленумунуң доктаалын көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилери изин-биле деткип турар. Оон барымдазы болза, мал кыштагладымышкынында бергелер турза-даа, Тываның малчыннары эртнеп чылдың 4-кү квартализда 5270 бай бода малды, 2000 ажыг хавапны, 1500 баш пилерни семиртир азыраан, бо январь айда график саугаар күргенге садып эгелээни болур. Оон иштинде Таңды, Бии-Хем, Улуг-Хем районнарның ажыл-агыйлары семис шарыларыны 300 килограммдан куду эвес ортумак денгилиг кыдыыр сатканнар. «Өөк» совхоз баш бүрүзү 400 кг деңгилиг 450 шарыларны саткан.

Эртемнин болгаш мурнакчы дуржулганың чедишкиннеринбиле чепсегленгеш, бар курлавырларны дүрген ажылаа, черниң гектар бүрүзүнден, малдың баш бүрүзүнден алыр продуктуларның хемчээлин чыл келген тудум көвүдедири чуртка азып-чемнин, чиг-эттиг элбедирииниң кол аргазы ол деп, СЭКП ТК-ниң октябрь Пленуму база катап аймакан. Ажыл-агыйжы эвес чоруктарның дайынмы-биле эвээш эвес фермаларда, бригадаларда малдың хорамчазы улуг хевээр артып турар. Монгүн-Тайга район агаар-бойдус-даа, чер-хорагун-даа талазы-биле Тес-Хем районга ыракта четпес болза-даа, мал ажылының көргүзүтлери мында дээре деп мындыг саннар көргүзүп турар. 1968 чылда Монгүн-Тайга район эът бүдүрер планын 105,6 хуу күүсеткен турда, Тес-Хем район чүгле 84 хуу болган. Монгүн-Тайганың малчыннары төрүүр бир инекке онаштыр бода мал эдин 57 кг-га көвүдедип турда, тес-хемчилер 11 кг эвээжеткен, хой эдин бирги район 10 кг немеп турда, ийиги-ге 1 кг кудулаткан. Төрүүр чүе баш малга онаштыр монгүн-тайгажылар тес-хемчилерден бызаны 35-тя, хураганы 22-ни хөйнү алган. Моон ап көөрге, Монгүн-Тайганың малчыннары чуртунда делгем сиген шөлдери, тараа ховулары чок-даа болза, 1968 чылда чүгээр түннелди алганы таварылга эвес.

Тес-Хемде, өске районнарда ышкаш, төрүүр хой бүрүзүнден хураганны ап болур аргалар барын мурнакчылар, ылаңгыя «Чодураа» колхозтуң хойжузу Иван Сувандия херек кырында көргүзүп, чылдың-на 100 хойга онаштыр 100-тен өрү хураганны ап турар. Ажыл-агыйны айландыр баштаар арга-сумези, удуртулга деңнели ол ийи районда бедик, чавыстыг деп чүвени бо каш саннар көргүзүп турар-дыр.

ТЫВА АССР-ниң ажыл-ишчилеринге 1969 чыл харысалгалыг. В. И. Ленининиң 100 чылынга ужураажыры-биле чергелештир. Тывага Совет эрге-чагырганың 25 чыл болганынга көдээ ажыл-агыйның бүгү ажыл-ишчилери эки түннелдиг, чаа-чаа чедишкиннерниг ужураажыр дээш шудургу ажылдап турарлар.

Чыл келген тудум-на колхозтарның, совхозтарның экономиказы быжыглап, шыдалы улгадып турарынга дүүштүр планныг даалгалар бөөд улгадып турары биидингир. 1969 чылда бистиң республикавыс күргенге белеткээр эъдининң хемчээли 1968 чылдаазындан хөй. Бо харысалгалыг соруулганы күүседирде малды хүр кыштадып, күргенге садар маддарны бо кышкы үеде семиртир азыраарын организастарны мал ажылында эң чугула соруулга болур.

Республиканың чер бүрүзүнде хар улуг дүшкен. Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Чоон-Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның чамдык черлеринде, ылаңгыя тайга эдээнде, ооругларда 40—50 см кылын харны хат шуурган көргүзүп турар. Оон ынай январьда соок кошкаар байтыгай, чамдык хүннерде улам дыңзыы, 40—50 градус чедип турар. Эрткен чылын оът-сиген эки үнмээни-биле чамдык черлерде одар-белчиир таварыы боон турар болгаш белеткеп алган мал чемни мурнуку чылдардан ыракта-ла эвээш. Республиканың, районнарның, ажыл-агыйларның партия организациялары, совет болгаш кедээ ажыл-агый органнары, колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары, тускай эртемнигээри малды бо кыштың айылыындан камгалап алыр дээш чамдык хемчеглерни чорудуп турар. Чоон Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның улуг харлыг, көрүктүкөн кыштагларындан эдээн хой кодан малды чуга харлыг одарларже сайгара кожүрген. 26 ажыл-агыйларда 100 ажыг трактор-болгаш эът дагбыйлары ажылдап турар, 18 фермада сааның бода малга ылыбырадып берип, 51 фермада 26,9 мун малды чылытман сүт-биле суттарып, 20 фермада кылымаа сүт-биле 8,9 мун бызаны азырап турар. 54 фермада чудан кылып, 30 мун баш бода малды чемгерип турар болгаш 570 кезек кодан-нарже суг сөөртүп, 370 мун хойну суттарып турар.

ЫНДЫГ болза-даа бо хемчеглер ыракта четпес, кызаа чогуур ажылдар чедир кылдынмайн турар. Арып баксыраң турар малдарның саны Улуг-Хем, Таңды, Чоон-Хемчик болгаш оске-даа районнарда улам көвүдеп турар. Оон туржук Барыын-Хемчик, Улуг-Хем районнарда бар мал чемни орта ажыглавайн турган, малды чудадып турар фактылар бар. Ол дээрге удуртукчуларның харыысалга чогунда деп чүгээ мынаар тайылбыраап болур. «Шекпээр» совхозтуң (директору эш Мандатов, партком секретары эш Хертек) Сут-Кажаа фермазында (эргелекчиин эш Тавак-оол) мал чемни бар-даа болза, саар инектер чудап өлүп, Дөргүнде кошкарлар, молдургалар суута дүжүп турда, Аянгаты салбырда улус массалыг арагалаш турда, Барыын-Хемчик районнуң удуртукчулары совхозтуң удуртукчуларынга дөңгүлда бергеин-биле кыыгаргаранган, мында бар четпестерни дүргеп чайладырын, малдың азыраажаалгазын эжиндирин организаставаан. Ол ышкаш «Найырал» совхозтуң Кара-Тал салбырында бода мал арып баксыраң турарын Улуг-Хем районнуң удуртукчулары эрткен чылдың декабрьда-ла билгеп хиреннде кандыг-даа хемчегни чоокка чедир албаны-биле мында инек чудап эгелээн болгаш олуп турар апарган.

Ам кыштагладымышкынның эң харыысалгалыг үези келген. Аргап-дорган малдар немежип турары-биле чергелештир, 30 мун ажыг хой ооланып болгаш хүнүгүн-не чүе-түе баш чаш тел немежип турар.

Ындыг турбуже, Каа-Хем, Тожу, Тес-Хем, Эрзин, Бай-Тайга районнарда мал чемни сеймирадып, оон хоолдуун бедидер хемчегерни ажылга чедир организаставайн турары канчап-даа тавышпас. Бөгүүн чемнерни концентрат-биле кадыг ылыбырадырга, оларның чидирии эвээжээр болгаш шынары бедидер деп чүвени херек кырынга көргеш, Чоон-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» болгаш Таңды районнуң «Межегей» совхозтары ол ажылды бодүүнү-биле механизастап, массалыг-биле организастап турарын кожа районнар барып өөренип алыры чугула.

Мал чемни чидириг чокка ажыглаар соруулга-биле ферма, бригада болгаш кодан бүрүзүн кормушка-биле хандырар херек. Эрзин районнуң колхозтарында ышкаш, коянцентрат чемнерни черге төп бээр, элээш-довураккa хоолуур чорукту канчап-даа болдурбас.

Республикада малдың, ылаңгыя хойнуң 60—70 хуузун одарладып турарын барымдаалаашн, улуг харлыг одарларны далбыйлаар ажылды онаалап, Аянгаты, Чадаана ооруу дээн ышкаш көрүктээн черлерге далбыйлаар мурнунда дискалыг лущильниктерни, далбыйлаан соонда илиир салыры дыка ажыктыг болуруун дуржулга көргүзүп турар. Оон аңгыда концентрат чемнерден чудан кылгаш, саар инектерге, молдургаларга ижиртирге инек дораан сүттелир, аныяк мал дүргеп семиртирир дээрзин Чоон-Хемчик районнуң СЭКП XXII съездизин аттыг совхозу херек кырында мынчаар көрген: январь эгезинде чудан бөөр мурнунда саар инектен ортумаа-биле хүнде 4,5 кг сүт саалын тургап бөдөөш, ам чудан ижиртя берген соонда 8 кг дээш турар апарган. Ол арганы чер бүрүзүнге шептердир херек.

Өвүр, Таңды, Эрзин, Тес-Хем, Монгүн-Тайга районнарның удуртукчулары кызымаа сүт бүдүрүп, чаш мал азыраар дешилгелиг арганы хереглээр дугайында чүнү-даа кылбайн турар. Кызымаа сүтү белеткээри берге өөрө, оон ажыы кончуг улуг деп чүвени Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» колхозу эртнеп алды чылдың иштинде көргүзүп келген. Туран фермазынга чылдың-на мун чедир саанныг бызаларны бодуп алгаш, чаңгы сүт, кызымаа сүт, концентрат чемнер-биле азыраап, хүнүгүн-не 600—700 грамм немелде деңгээни ап, алды айлыг бызаның хириг деңгээни 90—100 кг чедирип турар. Кызымаа сүт белеткээрине ажыглаар концентрат чемни Кызыл хоорайда четчирип-биле белеткеп турар. Ажыл-агыйларның удуртукчулары оны садып алгаш, ол онза ажыктыг мал чемнин ферма бүрүзүнге кылырын дораан организаставары чугула.

Малдың суттадын чер болганга организастаавары-биле колхозтарның, совхозтарның сүг сөөртүр 160 машиналарын, хамык кудуктарны, агым сугларны бүрүн ажыглаарын эвээлдээр херек.

Кышкы үеде малдың, ылаңгыя чаш малдың мага-боду витаминнерни, микроэлементилерни хөйнү хереглээр. Ынчангаш янзы-бүрү витаминнерни, антибиотиктерни, микроэлементилерни фермалар, бригадалар болгаш кодан бүрүзүнге дораан чедирери негеттинип турар.

Мал кыштагладымышкынының бо ан харыысалгалыг үезинде малчыннарны одаар ыяш-биле, ижер сүг-биле, дээлган, тараа-биле, шай, тамактыбиле, оске-даа янзы-бүрү бараннар-биле үзүк чокка хандырары, политмассалыг ажылды эжиндеринде сонгаврлаттынмас чугула соруулгаларның бирээзи.

П. КОНГАР,
СЭКП обкомунуң кодээ ажыл-агый килдизининиң эргелекчизи.

ЧУРУКТА: «Сүт-Хөл» совхозтуң инженери Ондар Чүргүй-оол-дур. Ол, эки ажылы дээш ВЛКСМ ТК-ниң «Золотой колос» деп хөрек демдээ-биле шаннаткан.

ЧУРУКТА: Каа-Хем районнуң Ленин аттыг колхозунуң төп сүт-бараан фермазының мурнакчы саавчызы Зоя Сувал-тыр. Ол, эрткен чылын бодунга быжыглаан инек бүрүзүндем 1700 кг сүттүг саап алыр хүлээлгени алгаш, ону 1931 кг кыдыр күүсеткен.

Д. АНАЙ-ООЛДУҢ фотолары.

Соңгулдаа уткуштур

★ МОСКВА. Ажылчы чоннар депутаттарының чер чер Советтеринге соңгулдага белеткел хүн келген тудум-на улам кэлбарып турар. «Динамо» заводтуң цехтерде партия организациялары чонуң ортузунга ажыл чорудары-биле ийи мун хире агитаторларны томуйлаан. Олар болза активчилер, будүрүлгенің чаартыкчылары. Агитколлективтерниң удуртукчуларын база бадызаан.

Ленинчи комсомол аттыг автозаводтуң хой-ниити организациялары ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтеринге соңгулдага белеткел талазы-биле дуганы Юзлинск райсоветке көргүзүп турар. 3000 мун хире автозаводчулар агитация ажылында киржип турар. Агитпунктуларның планында беседаларны, лекцияларны номчуурун, кежээлерни эртиреринп көрген.

★ БРАТСК. Ында хоорүүскомуң шиитпирии ёзуугаар хоорай Соведниге соңгулда талазы-биле 350 соңгулда округун тургускан. Чер-чер Советтеринге эрткен соңгулда үезининиңден 100 округ хой болган. Сөөлгү ийи чылдарның дургузунда мурнуу сибирь хоорайга кайгамчык чаартылгалар болган. 218 мун дорбелчин метр шөлдүг чурталга бажыңнарын тудуп, ажылгаага киргген. Чаа магистральдар: Ленинниң проспектиин, Карл Марктың, Обручевтиң, Курчатовтуң кудумчулары тыптып келгилээн.

Братскиге хоорай соңгулда комиссиязының составынга кандидаттарны дешпидери доозулган.

★ ПЕНЗА. Ажылчы чоннар депутаттарының Пенза область Советиниге соңгулда талазы-биле область соңгулда комиссиязының составынга толээлекчилерни дешпидери доозулган. Пензаның саналгаэлектроннуг машиналар заводунуң ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар коллективиниң ниити хуралы мурнакчы электромонтажчы, комсомолчу И. А. Шамейкованы область комиссиязының составынга сүмелээн. Пензаның политехниктиг институдунуң студентилери болгаш башкылары техниктиг эртемнериниң кандидады, машина тудуушкуннуң технология кафедразының доценттиин А. С. Балашовту ол комиссиянның составынга дешпиткен.

Пенза областа ажылчы чоннарның чеден муң ажыг төлээлекчилери округ, хоорай, район, кодээ болгаш суур соңгулда комиссияларының кежигүннери болуп, ажылчы чоннар депутаттарының черчер Советтеринге соңгулдага идепкейлиг киржирлер.

(СЭТА-ның корр.).

Кыштаглаашкын—шалыпчы фронт

Байдал дүвүренчиг

Бо чылын кыштың байдалы берге болуур дээрзин «Шекпээр» совхозтуң удуртукчуларынга республиканың Кодээ ажыл-агый министерствозунуң болгаш СЭКП райкомунуң ажылдакчылары баш бүрүнгаар сагындырып турган. Кыштаглаашкын эгелээнинден бөөр хөй үе эртпээн.

Ынчалзажок совхозта мал кыштагладымышкыны ниитизин-биле дүвүрээнинг байдалда. Сиген, силос планын совхоз күүсетпээн. Ол хиреде Үттүг-Хая ховузунга болгаш Кара-Дөңге багай эвес дүжүттүг тараа саваның чогуур үезинде болуп албайн турда, организастыг кадатка кирбээн хуу малдар тотчеглеп каапкан.

Суг-Кажаада төп сүт-бараан фермазында күш-ажылдың организастаашкыны сандаргай. коллективтиг арагалаашкынының уржуу-биле инектер сагдынмайн баарын болгаш ол фермаңың эргелекчизи коммунист эш Тавак-оолдуң багай удуртулгазын партконга база коммунистерниң ниити хураадарынга хөй удаа чугаалажып келгенивер. Ындыг-даа болза, фермаңың ажылы экиживээн.

Инек кажаалары чылыглаттынмаан, өдеп бөлдүмээн. Инектериниң ажаалдазы, чемгерилгези багай организастаттынган.

Моон түннелинде фермада 400 ажыг инектериниң 127-си арып-баксыраан. 14 инек өлген. Аянгатыларда болгаш Каткылыгда хар кылын чаап, хат хадаашкынның соонда хар хөрүктелген.

Шөөр малдың даваны массалыы-биле тастап эгелээн. Ноябрь, декабрь айларда 60 ажыг мал өлген. Малдың хорамчазы ам-даа соксавайн турар.

Бо айтырыгны партия райкомунуң бюрозунга тургузуп, хемчег алгыже чедир партком секретары эш М. Хертек, совхоз директору эш В. Мандатов болгаш районнуң кодээ ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң тускай эртемнигээри дуурезээнер.

Совхозтуң кол мал эмчизи коммунист эш В. Цедыпов мал кыштагладымышкынында тургустунган бергедээшкиннерни чөйдадыр дээш малчыннар ортузунга организакчы ажыл чорударының орнунга. «Туе черинң агаар-бойдузунга кадайым тааршпас-тыр» деп сылдагаан. ажылдаарындан ойталап, партия райкомунуң бюро хуралындан безин бодунуң тураа-биле базып үне бергеп.

Шак мындыг чурум чок коммунист Ленинчи партиянның багдык адын арыг кадыгалап шыдаваа дээрзин таймылбыраавадаа херээ бар бе? Кыштаглаашкынны багай организастаавының ноол чылдагааны болза, партком болгаш совхозтуң удрекшизи мал ажылынга эки организакчы, ак сеткилдиг, инициативтиг кижилерни шилип киирериивче сагыш салбайн, мал ажылының тускай эртемнигээриндэн ношкак неге-лезе салып келгени биле таймылбыраттынар.

Кыштаглаашкында тургустунган бергедээшкиннерни ажып эртер төлээде, мал чемнерни ескээртен тыптынарын, бар чемнерни зоотехниктиг норма ёзугаар ажылдарын, мал ажылынче коммунистерни болгаш комсомолчуларны мобилизаставышаан, мал фермаларынга дүн-хүн иштинде дежурныйлаашкынны тургузуп, каждаларны чылыглаар талазыбиле шиитпирлиг хемчеглерни алырын эштер Мантатовка, Хертекке райкомнуң бюрозу хүлээткен.

Райкомнуң бюрозу эрткен соонда совхозтуң Бичe-Тей салбырынга шын эвес чемгерилгенин хайы-биле беш баш сименталь укаалыг буталар хенертен олген. Бо дээрге ёзулуг-ла харыысалга чок чоруктан болган когарал-дыр.

Совхозта парткомнуң мал ажылынга удуртулгазының стили шын эвес, колдуунда хөй хуралдаар, кандыг-даа үре-түнел чок, кабинетке хоозун чугаалажымышкынналр-биле кыыгаарлатгынын келгенин үстүнде фактылар тодаргай бадыткап турар.

Кыштаглаашкын ышкаш мал ажылынга харыысалгалыг, берге үеде совхозтуң удуртукчуларының, ылаңгыя тускай эртемнигээриниң ажылдаар черя кабинет эвес, а мал фермалары, мал одарлары, кижилер-биле тодаргай организакчы ажыл болур. Мал оолдаашкынны массалыг эгелээн.

Автомашиналар, тракторлар чедишпээн-биле малчыннарга, фермаларга мал чемнери, чылыг суг, одаар ыяш, керосин сөөртүп чедирери болгаш хөртүктелген харны аштаары үзүктелип турар. Кыштаглаашкынны хүн бүрү удуртурунуң штаны кодээ ажыл-агый бүдүрүлге эргелеем болур ужурлуг.

Ындыг турбуже, эргелелде мал ажылының тускай эртемнигээри шүүлгеп ажылдап турарлар. Эргелелде кол зоотехник эш Ялаков, кол мал эмчизи эш Гондин болгаш ооске-даа эштер чиик машиналар муңун алгаш, ёзу барымдаалап малчыннар келинир, азы кабинетке олура медээ чыыр, шын эвес ажыл стилин соксатпаш, бо берге үеде колхозтарга, совхозтарга барып тодаргай организакчы ажылче кирзе чогуур.

Кыштаглаашкынның байдалы «Барлык» совхозта база бергеден турар. Мында мал чемнериниң курлавыры чүгле март 1-ге чедер. Мал ажылынга бергедээшкиннер моон соңгаардаа таваржыр апаар. Ындыг болганда районнуң партия, совет, ажыл-агый органнары кыштагзавашкынче кичээнгейни болгаш аңаа удуртулганы күштелдирери негеттинип турар.

Т. ТАЛГАНЧИК.
«Шыныың» корр.

Удуртулганы кошкатпас

«Комсомол организациялар-ының ажылынга партийни удуртулганы эжиндер хемчеглер дугайында» айтырыгны Барыын-Хемчик районнуң колхоз, совхозтарының болгаш школаларының, албан, бүдүрүлге черлериниң коммунистеринин хуралдарынга чугаалажып турар.

Ол айтырыгны партия обкомунуң пленумунга чугаалаткан соонда, партияның Барыын-Хемчик райкому комсомолга удуртулганы элээн эжиндип турар аварган. «Большевик» колхозта, Кызыл-Мажалыктың оруулак школазында, «Шекпээр» совхозта партия организациялары комсомол организациялардың дээрге удуртуп турарлар. Районда комсомол ворединезевин харылаар методиктиг советти партия райкомунуң чөнында тургускан.

Бо хүннерде бригадаларда партия хуралдары комсомолга партийни удуртулганың айтырыгларын чугаалажып турар. Ындыг хуралдар «Шекпээр» совхозтуң Бичe-Тей, Аянгаты, «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык, Бижиктиг-Хая салбырларынга болуп эртикээн.

ЛЕНИНГРАД

Чээрби беш чыл мурнунда эрес-маадырлыг чорук

1944 чылдың январьда Ленинград чоогунга Совет Армия гитлержи шериглерге аар аштырышкынны таварыштырган, мынчангаш Невада хоорай дайзынның бүзээлээшкининден шуут хосталган. Бистиң шериглеривистиң ол эрес-маадырлыг чоруу немец-фашистиг Германияга удур Советтер чуртуунуң маадырлыг демиселиниң төөгүзүнге өшпес чүгула эге болуп кирген. СЭТА-ның корреспондентилериниң диазон ёзугаар шериг начальниктери январьның ол ширитпирлиг хүннериниң дугайында сактышкынарын чугаалаан.

Совет Эвилелиниң Маадыры армия генералы И. И. ФЕДЮНИНСКИЙ:

— Чээрби беш чыл мурнунда Ленинградты бүзээлээшин узуткаар, тулчуушкунга киржир ужур менээ таварышкан. Ол тиилелгенің ужур-дузазының дугайында М. И. Калининниң чугаалаанын болза: «Ленинград тиилелгези чүгле Ленинградка эвес, харын база немец-фашистиг желекчилерге удур совет улустуң демиселиниң бүгү чорудуушкунунга ужур-дузалыг чугула тиилелге-дир».

Дайзын Ленинград чоогунга бодунуң туруштарын эртпимес кылыр дээш бүгү түвени кылган. Бүзээлээшкининиң демир дээрбээн орустар чаза таварын шыдаваас деп, дайзын бадыткап турган. Шынында дайзының камгалалы каш он-он километр ханы турган болгаш удурланыышкынның аазап хөй белдирлеринге даянган турган.

Ленинградты бүзээлээшкинден шуут хосталарының сорулгазын шиитпирлээри-биле Дээди кол командылал чөрө Ленинград, Волхов болгаш Ийиги прибалтика фронтуларының шериглерин. Кызыл тун орденниг балтика флодун, мырак ужудар ужар-түүлдү болгаш партизаннар каттыжыышкынын киириштиргеп. Ол сорулганы күүсетпишаан. Ленинград фронтуунуң командылалы дайзынга ийи дакпыр согуушкунну: Ораниенбаум талазындан болгаш Пулково бедиктерден ыглырын шиитпирлээн. Ленинград фронтуунуң ийи армиялары —2-ги шалыпчы болгаш 42-ги армиялар янзы-бүрү утпаашкынналарын бедикче шаап халдавышаан, аңаа каттыжар болгаш дайзынның Петергоф-Стрельнинскиде— Ропша биле Красное селонуң соңгу талазында бөлүүлээшкинин бүзээлээр болгаш чылча шавар ужурлуг турган.

Ынчаарда мээң командылаганым 2-ги шалыпчы армия «бичии черин» камгалап турган. Ынчаарда ленинградчылар Ораниенбаумда далай чоогу плацдармны «бичии чер» деп адаар турган. Бистиң командылалдың бодалыбиле алырга, ол плацдарм гитлержилерни чылча шавартыга чугула рольду ойнаар ужурлуг турган. Ленинградтың барыын талазында ол плацдарм дайзын шериглерин чартык дээрбээнге бүзээлеттирген, ынчалза-даа Кронштадты ол кургаг черден камгалап турган, а шивээ бодунуң батареялары-биле ону детинп турган.

Шаап халдаашкынга белеткелди бүгү талазы-биле чогумчулаадыг болгаш чажыт белеткээн. Согуушкун таварыштырар 2-ги армияның бодунуң бүгү составын кыска хуусаада дайзындан будүү болгаш чидириг чокка Ораниенбаум плацдармга меөнээн. 5.000 ажыг янзы-бүрү дайынчы машиналар, хөй үгер-бооар болгаш миномёттар, оон-оон муң тонна ок-чемзек белеп.

Далайдан шериглерин болгаш техниканы далай дамчыштыр соөртүрүп боттандырбышаан, дайзынны бодунуң алыс бодаадарынга хамаарыштыр аймаамырадырын күвеп турган бис. Ол чедип алдынган-даа: бис шериглеривисти плацдармдан хоорайже чорудуп турар боор кылдыр дайзын соолгу үеге чедир-ле бодап турган болгаш.

Плацдармга хүндүс-даа, дүнеда күженишкинниг өөредизе үезинде дивизияларны дайзынның быжыглаанган күштүг турушуларын штурмаарынга белеткеп турган.

Шалыпчы 2-ги армияның шериглериниң шаап халдаашкыны январь 14-те эгелээн дээрзин И. И. Федюнинский үргүлчүлеп чугаалаан. Ыржым, туманныг ол эртенин ам-даа утпас-тыр мен. Шаап халдаашкынның артиллерия болгаш ужар түүл белеткеля эгелээн. Харын-даа хоочун дайынчыларга безин ындыг дааш-шимээнин кажан-даа дыңнап көрбээн ышкаш кылдыр сагындырып турган. 2-ги армияның болгаш Балтика флодунуң артиллеристери дайынның камгалалының мурнуку кыдыын болгаш хавында 65 минутада боолаан. Дайынның туружунче 100 мун ажыг октарны болгаш миналарны салып үндүрген. 10 шак 30 минута турда бистиң армиявыстың согуушкун таварыштырар бөлүүнүң шериглери халдаашкынче кирипкен. Ол-ла дораан надмгдошкун тулчуушкуннар эгелээн, чүге дээрге дайзын бистиң шавар халдаашкынывысты каапчап-даа турган доктаадырын орландажып турган.

Дайзын кадыг-дошкуну-биле удурланган, мынчангаш шавар халдаашкынның башгайгы хүнүнде армияның катты-жыышкыннары чүгле бирги турушту — дайзын камгалалының кол черин эдээп алган, а чамдык участоктарга ийиги туружукче хаылаан.

Январь 15-те 42-ги армия Пулково бедиктерден шаап халдаашкынче шилчээн. Дайзын даанныр чер бүрүзү дээш кадыг-дошкуну-биле тулушкан. Чүгле чаңгыс хүнүң дургузунда —январь 15-те бөзин бистиң шериглериис дайзынның 30 удаа чорутказ удур шавар халдаашкынын ойтур шаапкан.

2-ги армия шавар халдаашкынның үшкү хүнүнде дайзынның камгалаалының кол дылындаан чаза таварарын доошкан.

Январь 19-та 42-ги армияның Пулково бедиктеринден шавар халдаашкынны чорудуп турган 30-ги гвардейжи корпузунуң гвардейжилери дайзынның күштүг камгалал черн — Воронья дагны болгаш Красное село хоорайны, Павловск, Гатчина хоорайларны хосташ, Луга хеминиң девискээрниче кирген.

2-ги армияның дайынчы чорудулгаларын сагынмышаан, ол армияның составынга тура дайындашкан болгаш кадыг-дошкун шылгалдалар

Н. К. КРУПСКАЯ

Ленин ураһында САКТЫЫШКЫННАР

МАЙ 9-ТА Владимир Ильич Россияға бир-ле дугаарында Панинаның Улусчу бажыңына аажок улуг масса-лыг хуралга ажыы-биле чүве чугаалаан. Ол аңаа Карпов деп чажыт ат-биле киришкен. Бүгү районнардан келген ажылчыннар залды дола берген. Шагдаалар келбээнин кижи кайгаар. Бир ийи шагдаа хурал эгеэнде залга чоруп турган, оон чиде берген. «Думчуун хүлге борашкан дег болду» деп, шагдаалар дугайты бир кижи баштактанган. Кадет Огородниковтуң соонда Карповка даргалакчы сөс берген. Мен чымлган улус арасынга турган мен. Ильич болза-даа кедергей хөлзеп турган. Минута кадында арны ак тос апарган, ыыт чок турган чүве. Оон чүрээниң согуу дүргедеп келген. Ораторнуң хөлзээн сеткил дыңнаан чоону база хаара туда бергени дораан-на илдең апарган. Хенертен залга адыш часкаашкыны киткээн, партийжилер Ильичиниң танып кааны ол. Мээң-биле кожа турган ажылчынның кайгап магадаан, хайныкпан арның утпас-тыр мен. Кымыл бо, кымыл? деп, ол айтырып турган. Аңаа ким-даа харыылаваан. Дыңнаан улус ылымчылым-на барган. Ильичиниң чугаазының соонда улустуң сеткил-сагыжы көстүп көрбээни-биле көдүрүлген, ол үеде кижилер шупту эчизинге чедер тулчуушкун дугайын бодап турган.

Кызыл хөлеңнерин ора тыртыкылаап, туктар кылып алгаш, революсчу ырларны ырлашпышаан, келген черлеринче тарап чоруп эгелээн.

Сеткил хайныгып келбес аргажок майның айдың дүнеэн турган. Шагдаалар келир болду бе дээн — олар чок болган...

Ол революцияның үезинде Владимир Ильичиге оон ыдай улуг хуралдарга ажыы-биле чүве чугаалаар арга тавары-шаан...

Варшава каре-бажыңындан ол үеде чаа үнген Роза Люксембург июньның төнгүүнде Питерге ап четкен. Ынчан аңаа Владимир Ильич болган большевиктерниң удуртукчулары ужурашкан... Ол чевүлел хуралга тургустунган байдалдың болган барыкдаалаар таптиканың дугайын чугаалашкан. Роза Питерден Финляндияже, а оон даштыкыже чоруушкан.

Майда шимчээшкин дыңзып олурда, Думага тараачыннарның сеткил-хөөнү илереп турар апарганда, Ильич аңаа улуг кичээнгейни сала берген...

ЧЕР ДУГАЙЫНДА айтырыг туруп келгеч, Ильичиниң сөстери-биле сөглээрге, «тараачыннарга удур дүжүметтериң болган либералдарның каттыжылышкыны» илереп келирго, чайгылыш турган күш-ажылчы болуктер ажылчыннарның сорч эдергеп. Дума чазактың шегелдиг кантылакчызы эвес апаргын дең, чаяк билгеш, хаддаашкынарже шилчип, тайбың чыскаалдарның киржикчилерин эттеп-соп, улусчу хуралдар бажыңнарын өрттедип, еврейлерни өлүрүп эгелээн. Июнь 20-де аграр айтырыгның талазы-биле чазактың үндүрген дыңнадынга Күрүне думазын шынгыы шүүлмүүлээн турган.

Адактың сөөлүнде, июль 8-те Думаны таратпак, социал-демократтыг солуннарны хаан каапкан, янзы-бүрү дүрмөк ажаалалдар, тудуп хоругдаашкыннар эгелээн. Кронштадтка болгаш Свеаборгка тура халымшкын эгелээн. Бистиң кижилеривис аңаа идепкейлиг киришкен. Инвокентий (Дубровинский) Кронштадтан арай боорда үнгеш, бизбес заңрак болуп мегелеттингеш, шагдаа холундан бичө-ле чөрден чайлаан. Удаваанда бистиң шериг организациязысты тудуп хоруудан, аңаа өскерликчи бар болган. Ол дээрге Свеаборг тура халымшкынының кидиш түлүк үезинде чүве...

Тура халымшкын бастырган. Реакция кедереп барган. Большевиктер «Пролетарийниң» чажыт үндүрүгеэнин үргүлчүлеп, чажыт ажылче киргеш; меньшевиктериң шижөөни чидип, буржуаз солуннарга ажыыдаашкын, ол үеде партилыг күштериниң төлөөлекчилери саналга берген.

Конференция алды документини — ниити резолюцияны, политиктиг комитеттиң ийи резолюциязын, мобилизакчы комитеттиң резолюциязын, араб улустарны деткиний-биле январьда Каирге чыыр дээш шимчээшкинге бүгү таланың дузаламчызын көргүзер дугайында ажылдың программазын чугаалажып көргеч.

Үш хүн үргүлчүлээн ол конференцияга бо чуртталарның национал-хосталгалыг шимчээшкиннериниң төлөөлекчилери, Мурнуу Вьетнамның болгаш ВДР-ниң маадырлыг улузунуң, делегей организациялларының, Европаның болгаш Американың демшилелиг күштериниң төлөөлекчилери саналга берген.

Конференция алды документини — ниити резолюцияны, политиктиг комитеттиң ийи резолюциязын, мобилизакчы комитеттиң резолюциязын, араб улустарны деткиний-биле январьда Каирге чыыр, чагаалар эккеп берип турган. Ильич ол чүүлдерни көргеч дораан-на чүүл бижээш, ол-ла кижиден чорудуп турган...

Мен ол үеде Ильичиниң хаая көрүп, хүнүү бадыр-ла Питерже чоруп турган мен. Орай чанып келириге, Ильич үргүлчү-ле сагыыспыраан турар, мен оон чүнү-даа айтырбайн, көрген болгаш дыңнаан чүүлдеримни чугаалап берип турдум. Ол кымыы Вера Рудольфова-биле[1] бис Технологтуг институттуң чемнениг черинге үргүлчүү көөп турган бис. Ол дыка эптиг чөр, чүге дизе аңаа хүнүүн-не дыка хөй фон келир. Чамдыкта бир хүн бистиң-биле он ажыг кижи көөп ужуражыр. Бисти ким-даа эскербес чүве. Камо база бир катап көөп чорааш. Кавказ улустуң костюмун кедип алгаш, бир-ле борбак чүвени салфеткага эккелеп. Чемнеир черде хамык улус чемни каггаш, келген кижини кайгап турушкан. «Бомба эккелген боор» деп, улустуң хөй кезии караазаан. А оолу бомба эвес, арбуз болган. Камо Ильич биле биске арбуз, бирле чигирзеп каан тооруктар эккеп берген. «Угбам чорудушкан болду» деп, ол чиктии сургей эгенип чугаалаан. Сактып четпес дидим, чаныш-сыныш чок тура-соруктуг, корпуш чок од дайынчы ол үеде оңза будуштуг, дыка кенен сеткилдиг болгаш ээлдек эш турган. Ол Ильичиге, Красинге болгаш Богдановка кааг чораан. Куокналага бистиинге чораан-даа кижи. Мээң авам-биле дыка эптиг, аңаа үгбазының, кыс дүмаларының дугайын чугаалаан турган. Камо Финляндиядан Питерже үргүлчү-даа баар, үргүлчү чепсектиг чорууп, ынчангаш авам оон чөпсээн сорганынга сагыш човарыгар аажы-дырып бээр турган.

КҮСТЕН бээр Выборгга чажыт «Пролетарий» үдүп эгелээн чүве, аңаа Ильич хөй үезин болгаш кичээнгейин салган... ...Большевиктер партия съездизин дүргедедир деп турган. Ону авреалыде[2] өрттирер дээш. Аңаа хөй улус чымлган...

Ильич съездиден хамыктын сөөлүнде эзи келген. Оон хевир-шырайы аңаа эвес: эрин салыы чоддайты тавыткан, сөгел салыы чүүлү каапкан, улуг савап берттүг болган.

Съезд сөөлүнде дораан-на Ильич Терюкиго фин Каккоңуң залчылар бажыңынга (ол бажың сөөлзүреди өрттенип калган) илеткел кылган, аңаа Питерден кончуг хөй ажылчыннар чымлган.

Июнь 3-те II Думаны таратпак. Орай кежээ Куокналага бүгү большевик фракция чымлган, тургустунган байдалды ханы өтсү чугаалашкан. Ильич съездиге дыка могап турушкан, шугулдан, чем чивейн турган. Мен ону дегеридиргеш. Финляндиянын ханызында Стирсудженче чорудушкан мен...

Стирсудженден Терюокиге[3] конференциже чоруушкаар. Хостуг үеде байдалды бүгү тала-биле бодап алгаш, Ильич конференциялга III Думага киришпес дээрзинге удурланын чүве чугаалаан. Чаа фронтуда дайын мынчаар эгелээн, боттуг ажылыралды корунгежээн болган шилээнин домактарга аажок бойнотчулар-биле дайын чоруп турган. Бичии чайлаг бажынга Ильич бодунуң туружуп ээлий-биле кампгалап турган. Красин чадаг-тергелиг ап четкеш, соңга баарынга туруп алгаш, Ильичиниң чугаазын кичээнгейлиг дыңнап турган. Оон чайлаг бажынче-даа кирбейн, бодумчалыг чоруп каан... Ийет, бодаңыр чүве бар турган.

Штуттгарт конференциязы келген[4]. Ильичиге ол дыка тааржыкпан. Профсөвилелдер дугайында болган дайынга хамаарылыг дугайында шинтпирзер аңаа тааржыкпан.

(Уланчыны 4-шү арнында).

---

1 *Менжинская*

2 *1907 чылдың май 13—июнь 1-де Лондонда болган РСДРП-ниң V съездининиң дугайында чугаа болуп турар.*

3 *Терюокиге болган РСДРП-ниң Петербург каапкы-хоорай конференциязы.*

4 *Штуттгартка делегейниң социалистиг конгресси — II Интернационалдың VII конгресси 1907 чылдың август 18-24-те болган.*

БӨГҮН ДЕЛЕГЕИДЕ

Даштыкы информациялар·болуушкуннар

Сорулгалар болгаш харыысалга

СОФИЯ. (СЭТА). «Работническо дело» солунга оон ког редактору, БКП ТК-ның Секретариадының кежигүнү Г. Боковтуң бижээни болза, парлалга, радио болгаш телевидение Ленинниң айтышкыннарын ёзугаар партийжи шынныг чоруктун ёзулуг организакчылары, агитаторлары болгаш пропагандистери болур ужурлуг.

Информацияның массалыг чепсектери хой-ниитиниң бодалын хевирлээринге, болгер ниитилелдиң мораль-политиктиг чаңгыс авын быжыглаарынга, социализминиң тургузуушкунунга улустуң күжүн мобилизастаарынга бедик индир болур дээрзин Болгарияның Коммунистиг партиязы кеззоде санап келген болгаш санап-даа турар деп, түүлде чугаалаан.

Бистиң үевисте империалистиг парлалга болгаш информацияның өске-даа чепсектери идеологтуг хоралакчы чоруктун, антисоветчи болгаш антисоциалистиг калчаараашкының организакчыларының кол суртаалчылары болуп турар деп, түүлде чугаалаан.

ПРАГА. (СЭТА). Сөөлүг хүннерде барыын талакы буржуаз пропаганда Чехословакияны долгандыр хоралыг кампанияны улам күштүг калбарткан. Реакцылыг парлалга болгаш радио Прагада байдалды нарыядарын, чуртталыг политиктиг амыдыралын быжыктырарынга болгаш чогумчалыг болдурарынга шаптык таваръштырар деп оралдажып, ында чон олче кичээнгей салып турар. Ол сорулганы удуртулга болдурбушаан, буржуаз пропагандистер янзы-бүрү чөнгээлиг, меге чугаа-соотту болгаш нүүлдүг бадыткашкыннарны тарадып турар.

Барыын талакы радиостанцияларның дамчыдылгаларында, буржуаз солуннарның арыннарында «чазакче ыйышкынны» күштелдирер, «чаа негелдерер» тургузар, дүжүүн берипкинини болгаш өске-даа ол шыкаш түүлдерни негээр дээн ыдалакчы кыйгырыглар ажыы-биле дыңналып турар апарган. Чехословак улусту сандарадырын радионуң чамдык дамчыдылгалары база кордап турар. Коммунистиг партияның, профсөвилелдерниң болгаш өске-даа хөй-ниитин организацияларының аразында үзүн бүзаар оралдажмышкыннарны база кылып турар.

Барыын-герман пропаганда онза идепкейжээн. Прагага бир студентиниң амы-тынынга бодунуң четтиниш өлгени «Чехословакияны аар кризистиң байдалынче чыгап киирген» деп, «Ди вельт» солун чулчураан. «Франкфуртер рундшау» солун чехословак улустуң чаңгыс авын үрээринче наточу бөлүктериниң кордалын безин чажырбас апарган. Күзелин боттуг түүл кылдыр көргүзерин оралдашпышаан, ол солуннуң бижээни болза, чамдык бөлүктер «Богемиядан болгаш Моравиядан Словакияның чаа башкаланыышкынын» болдунмас дивейн турар.

Сөөлүг хүннерде англи, америк, барыын-герман болгаш өске-даа буржуаз солуннар Чехословакияның Коммунистиг партиязынга болгаш чазаанга удур ажык халдаашкыннарны кылып эгелээн.

Лондоннуң «Дейли телеграф» солуну бир талазында чуртта байлалдың чогумчуурунга удурланырын күштелдиреринче Чехословакияда экстремисterин ыдаган, өске талазында Чехословакияга болгаш социалистиг өске-даа чуртталарга «ыйышкынны күштелдирериниче» барыын талакы империалистиг күрүнелерни кыйгырган. НАТО чуртталары Чехословакияда антисоциалистиг күштерни «мактаарын болгаш мораль талазы-биле деткиний кыыгаарлавас» ужурлуг деп, ол солун ажыы-биле медеглээн.

Чехословакиядан дашкаар реакцылыг пропаганданың күштелгеш, чурт иштинде контрреволюстуг күштерни деткиринче угланганы тодаргай. Ол бөлүктер амыдыралды сандырадып, үй-балай чорукту болдурарын күзеп, боттарының кара сагыштыг бодалдарын боттандырарынга ону ажыглаарын оралдажып турар деп чүве билдингир болгай.

Социализм үндезиннериге удур өжээнниг ажыл-чорудулганы чайладыр хемчегларин албышаан, партия болгаш ЧССР-ниң чазаа революстуг серемчилелди бедидер, социалистиг күштериниң чаңгыс авын, сырый каттыжышкынын быжыглаар деп чехословак улусту кыйгырып турар.

Чехословакияны долгандыр өжээнниг кампания

Майда шимчээшкин дыңзып олурда, Думага тараачыннарның сеткил-хөөнү илереп турар апарганда, Ильич аңаа улуг кичээнгейни сала берген...

ЧЕР ДУГАЙЫНДА айтырыг туруп келгеч, Ильичиниң сөстери-биле сөглээрге, «тараачыннарга удур дүжүметтериң болган либералдарның каттыжылышкыны» илереп келирго, чайгылыш турган күш-ажылчы болуктер ажылчыннарның сорч эдергеп. Дума чазактың шегелдиг кантылакчызы эвес апаргын дең, чаяк билгеш, хаддаашкынарже шилчип, тайбың чыскаалдарның киржикчилерин эттеп-соп, улусчу хуралдар бажыңнарын өрттедип, еврейлерни өлүрүп эгелээн.

Лондоннуң «Дейли телеграф» солуну бир талазында чуртта байлалдың чогумчуурунга удурланырын күштелдиреринче Чехословакияда экстремисterин ыдаган, өске талазында Чехословакияга болгаш социалистиг өске-даа ...

Патриоттарның дидим халдаашкыны

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң Кантхо можуда дайындажып чоруп турар кезектери январь 4-тен 13-ке чедир үеним дургузунда хайзынын Лотеде улуг шериг аэродромунче ийи удаа халдаашкын кылган. Мурнуу Вьетнамның патриоттарының алган шинтпирлиг хемчеглериниң түңнелинде хайзынның 75 самолёдун чок кылган, 200 шериг албанныгларын сандан үндүрген, олар колдуунда американнар болган, аэродромнуң дериишкинге улуг когаралды тавары-штырган.

Хартум конференциязы ажылын дооскан

ХАРТУМ. СЭТА-ның корреспондентизи Г. Марунинниң дамчытканы болза:

Африканың мурнуу түүгүүн болгаш португали колонияларының улустарының демиселии деткиир талазы-биле делегей конференциязы бодуунуң ажылын дооскан. Азия, Африка, Европа болгаш Америка улустарының төлөөлери Анголаның, Мозамбиктиң, Гвинея-Бисаунуң, Мурнуу-Африка Республиканың, Намибияның болгаш Зимбабвениң национал хосталгазы дээш шимчээшкинге бүгү таланың дузаламчызын көргүзер дугайында ажылдың программазын чугаалажып көргеч.

Ол бүгү резолюцияларны конференцияның түңнел хуралынга номчаан.

Конференцияның сөөлгү хуралынга Судан күрүнениң баштыңы Исмаил аль-Азхари, Суданның дээди чөвүлелиниң чыылдырган ийги делегей конференциязын деткээн резолюцияларны хүлээп алган.

Ол бүгү резолюцияларны конференцияның түңнел хуралынга номчаан.

Конференцияның сөөлгү хуралынга Судан күрүнениң баштыңы Исмаил аль-Азхари, Суданның дээди чөвүлелиниң кежигүнерер, министрлер, хой-ниити болгаш политиктиг хөскү ажылдакчылар олурушкан.

Конференция хагдынган соонда оон киржикчилерни Хартумнуң ажылчын клубунга судан найысылалдың ажылчы чоннарының организастаан массалыг митингизинге киришкен.

ДХМ-ниң төлөэлекчизиниң удурланыышкыны

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнам Демократтыг Республиканың Даштыкы херектер министерствозунуң төлөэлекчизи медегледи кылып, ВДР-ниң түскай догуннашкынынче болгаш айыыл чок чорууниче АКШ-тың халдаашкыннарын шинтпирлиг буруу шапкан.

Медеглелде демдеглээни-биле алырга, америк разведка самолёттар хүн бүрүде Вьетнам Демократтыг Республиканың агаар делгеминче халдаашкынны үргүлчүлеп турар. Январь 13, 14, 17-де демилитаризастаан зонаның мурнуу талазындан артиллерияби-ле Виньлинь районда Виньшон биле Виньчыонг общиналарыны бомбаан. Январь 18 болгаш 19-та америк самолёттар Виньлинь районда Хыонлаап общинаны болгаш Куангбинь можуда Шэнтхин общинаны база бомбаан.

Барыын-герман аныяктарның удурланыышкыны

БЕРЛИН. Мюнстер хоорайның школаларында 2.000 ажыг студентилер болгаш өөренчилер барыын-герман канцлер Кизингериң од хоорайда чоруп турарынга удурланыышкынын илергелээн. Хоорай чагыргазының бажыңын долгандыр позициязын күштүг отряттарын мөөнээн туразаакок, удурланыышкыга киржикчилерни бажыңнын кол ажылын бүзээлеп алган, ынчангаш бөөн канцлер артык ажыктеп ол бажыңче кирер ужурга аргажоктаа таварышкан.

АДН агентилелдиң дамчытканы-биле алырга, чыскаалдың киржикчилери шаанктагы нацист Кизингерге удурланыышкынының дозуңдарын салып турган.

Барыын-герман аныяктарның удурланыышкыны

БЕРЛИН. Мюнстер хоорайның школаларында 2.000 ажыг студентилер болгаш өөренчилер барыын-герман канцлер Кизингериң од хоорайда чоруп турарынга удурланыышкынын илергелээн. Хоорай чагыргазының бажыңын долгандыр позициязын күштүг отряттарын мөөнээн туразаакок, удурланыышкыга киржикчилерни бажыңнын кол ажылын бүзээлеп алган, ынчангаш бөөн канцлер артык ажыктеп ол бажыңче кирер ужурга аргажоктаа таварышкан.

АДН агентилелдиң дамчытканы-биле алырга, чыскаалдың киржикчилери шаанктагы нацист Кизингерге удурланыышкынының дозуңдарын салып турган.

Байырлалга белеткенип турар

ДЕЛИ. СЭТА-ның корреспондентизи А. Бахонконуң дамчытканы болза:

Индий аныактар В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүүдең бээр чус чылын байырлал эрттирериниге белеткенип турар.

Аныактарның Бүгү-индий федерациязы (АБФ) улуг Ленинниң аныдыралын болгаш чогаадылгазын индий аныактарга таныштырар сорулгабиле делегеречей программаны белеткээн деп, АБФ-тың даргазы С. Митра СЭТА-ның корреспондентизи-биле бесседазынга медеглээн.

Индияның найысылалы Делиге «Ленин болгаш аныактар» деп темага национал семинарны, симпозиумнарны организастаар; индий штаттарның найысылалдарынга митингилер болгаш төгерик столга ужуражыышкыннар база болур.

Индияның хой хоорайларынга «Ленинчи фестивальдар» болур. Фестивальдарның үезинде делегей пролетариадының баштапчыларының ажылының болгаш аныдыралының дугайын чугаалап турар кинофильмнерни көргүзер, фото-делегезелерни организастаар.

Турасхаалдыг чыл ою-биле холбаштыр АБФ В. И. Ленинниң дүвүнүнде турасхаалдың түскай чымдың номун парлал үндүрери-биле белеткеп турар. Ону чогаадып кылыырга индий болгаш совет чогаалчылар киржип турар.

ЯКП ТК-ның пленуму доозулган

ТОКИО. (СЭТА). Японияның Коммунистиг партиязының ТК-ның январь 20-дең 23-ке чедир болуп эрткен сесси пленумунуң дугайында ЯКП ТК-ның Секретариадының дыңнадынын «Акахата» солуну парлап үндүргеп. ТК-ның кежигүнери болгаш кежигүнге кандидаттары, а ол ышкаш Төп ревизия комиссияның кежигүнери пленумунуң ажылынга киришкеп.

Пленум программаны — «1970 чылда демиселдиң угланыышкынын», бо чылдың февраль 4-те Окинаваның чонунуң бүгү-ниити ажыл соксадыышкынын детиктир дугайында партия удуртулгазының санадын болгаш өске-даа шинтпирлерни хүлээп алган.

Пленумуң киржикчилери партия тургузуунуң айтырыгларын, парламентиге бүгү-ниити соңгуланның белеткелиг-биле холбаштыр хемчеглерни база чугаалашкан.

ЯСП-ниң онза съездизи

ТОКИО. (СЭТА). Японияның Социалистиг партиязының 32-ги онза съездизин мында ажыттынган. Айыыл чок чоруктуң япон-америк керээзинге удур демиселдиң, партияны эде тургузарының айтырыгларын съезд чугаалажып турар болгаш 1969 чылда ЯСП-ниң ажыл-чорудулгазының программазын хүлээп алыр.

ЯСП ТК-ның чиңгине секретары Эда плетнел кылган.

ЧООГУНГА ТИИЛЕЛГЕ

оларның үлүүнге таварышкан мун-мун кайгамчык совет офицерлерге. сержантыларга болгаш солдаттарга, мээң эштеримге ханы өөрүп четтиришкининиң сестерин илергейлээри меңээ күзенчиг-дир. Армияның бодуунуң составы мун-мун улуг болгаш бичө маадырлыг чоруктарны кылган.

Ленинград болгаш Новгород чоогунга бүдүн чартык айга тургулчүлеп келген күженишкининг тулчуушкуннар чоруп турда, бистиң шеригларивис дайзынның ханы эшелончуткан быжыглаашкыннарының күчүлүг системазын буза шапкан. немец-фашистиг шеригларның күштүг бөлүгүлеринге аар аштырышкынны таварыштырган. Невада хоорайны дайзынның бүзээлээшкининден бүрүвү-биле хостаан. Ленинград областы болгаш Калинин областың кезии фашистиг эжелекчилерден хостаан. Совет Эстонияның девискээринче киргеп. Фин мугулдурга Кызыл тук орденниг Балтика флоттуң турар районун элээп калбарткан. Выборгту, совет Прибалтиканы хостаар сорулга-биле дайынчы хемчеглерни улам мынай чорударынга база Совет Эвилелинге удур дайыннан Финляндияны үндүрериниге таарымчалыг байдалдар биске бар болуу берген.

Ленинград чоогунга тиилелгеин. бистиң Чепсектиг Күштеривистиң бүгү тиилелгелери-биле бир дөмей. Коммунистиг партияның удуртулгазыбиле совет улустуң күш-ажылы белеткээн. «Ленинградты камгалааны дээш» медальдыг кижилерге чурттуң кайы-даа хоорайынга болгаш районунга ам үжуражыш болуру ханы кайгамчык. Хөй миллион совет кижилер—ол маадырлыг чоруктуң киржикчилери.

Артиллерияның генерал-полковниги. албандан халаш-кан П. С. Михалкин дайын чылдарында Ленинград фронтуунуң ээ идепкейлиг участогунга турган 42-ги армияның артиллериязын командалап турган Невада хоорайны камгалаары-биле артиллерияга даасхан онза участокту ол демдеглээн.

— 1941 чылдың сентябрь ортан үезинин бир хүнүнде мен Пулково бедиктериң эдээпде бодумнуң хайгаарал черимден Пушкин хоорайның талазынче чаптылып чоруткан оргулаашты көрүп турмен. Ол оргулаашты немец солдаттарның өлүрткен сеги долган. Бистиң адыышкыныыс, корабльдерниң болгаш Кронштадта форттарның адыышкыны дайзынны шуутла кыргый шаап турган.

Ленинградты халдаан онаар эжелеп ап шыдавайн баргаш, фашистиг шериглер ону бүзээлээр деп шинтпирлээн. Ленинградты чер кырынга чок кылдыр узуткап каапгар деп, Гитлерниң айтышкынын күүседип. хоорайның чурттаалгалыг кварталдарын, бүдүүлгелерни домтаамаа болгаш турун берген. Аастары 88-тен 420 миллиметр чедир хемчээлдиг 150 үтер-бооданнан янзы-бүрү үелерде Ленинградче боолап турган. Бүзээлелге турган 900 хонуктуң иштинден 611 хонукта гитлержи артиллерия хоорайже боолап турган. Ниитизи-биле янзы-бүрү хемчээлдиг 148500 снарядты хоорайже аткан.

Ол боолаашкыныарга удур хемчег база турар болгай. Ынчаварга хоорай бүзээлелге турда. ол хемчегни боттандырары эң-не берге турган.

Ленинградчыларның амытының камгалаар. чурттаага бажыңнарын. архитектуранын эң үнелиг тураскаалдарын үреткес — командылаа черинин бистиң артиллеристеринистиң мурнунга салган сорулгазы ол турган.

Бүзээлелдиң эгезинде снаряд бүрүзүн камнап, дайзынның боолаашкыныарын чүгле ойтур шаап турган бис. Ынчалза-даа «амыдыралдың оруу» ажылдап эгелей бергенде, илангыя бүзээлээшкинни үзе кире бергенинин соонда, ок-чемзек улам хөйүбиле биске көөп турар апарган. Ол ынчаарда фронтуунуң артиллерия командылакчызы генерал-лейтенант Г. Ф. Одинцовтуң удуртулгазы-биле дайзынның бөтареяларын узуткаарының планын ажыллап кылган. Ужар түүл-биле болгаш флот артиллериязы-биле каттыжып алгаш, ол сорулга черле чедиишкинниг күүсеттинип турган.

Дайзынның боолаашкыныарын базары чамдыкта «тускай сорулгалыг-даа» турган. Чижээ, 1942 чылдың август 9-та фашистиг батареяларже күштүү-биле боолап турган бис. Оң-ла шактарда филармонияның залынга бистиң хоорайга бир-ле дугаар Д. Д. Шостаковичиниң 7-ги симфониязын дыңнадып күүсеткен.

1943 чылдың январьда Ленинградты бүзээлээн дайзынныарны үзе шаап киреринин мурнунда боолаашкыныар артиллеристер бистерге улуг шыгалгада болган.

Дайзынны долузу-биле чылча шаап, бүзээлээшкинни үзе киреринге 1943 чылдың ноябрьда белеткеннп эгелээн бис. Артиллерия боолаашкыныарынга болгаш шавар халдаашкынның бодувга артиллериянын улуг күштери киржир ужурлуг турган. Оларны чажыды-биле чогуур черинге чедиргп. Пулково бедиктери биле хоорайның аразында чанагаш черге оларны таарыштыр тургузуп алыры онза берге турган. Артиллерия турар черлерни баш бүрүнгаар белеткеп. батарея бүрүзүнге сорулгаларны берип турган бис. Үгер-бооларның боттарын чүгле шавар халдаашкынның бодувга эгелей бээрге, бис Пулково талазындан база боолаап киргпкен бис. Бир хонганда, январьның 15-те шавар халдаашкынга холбаштыр артиллерия-биле боолаашкынны бис база эгелепкен бис. Ол болза 100 минута иштинде эң күштүг артиллерия боолаашкыны болган. Дайзынның камгалаалының 17 километр участогунга, бистиң 42-ги армиязыстың шаап халдап турган черинге бистиң 2300 үтер-бооларывыс болгаш миномёттарывыс, 100 ажыг реактивтиг тургузуулар боолап турган.

Чылча шавышкынга таварышкаш, гитлержи артиллерия ийи шак болганда ам мынинп келген. Ынчалза-даа оон быдаргай боолаашкыныары бурунгаарлаан совет шеригларын доктаадып шыдаваан.

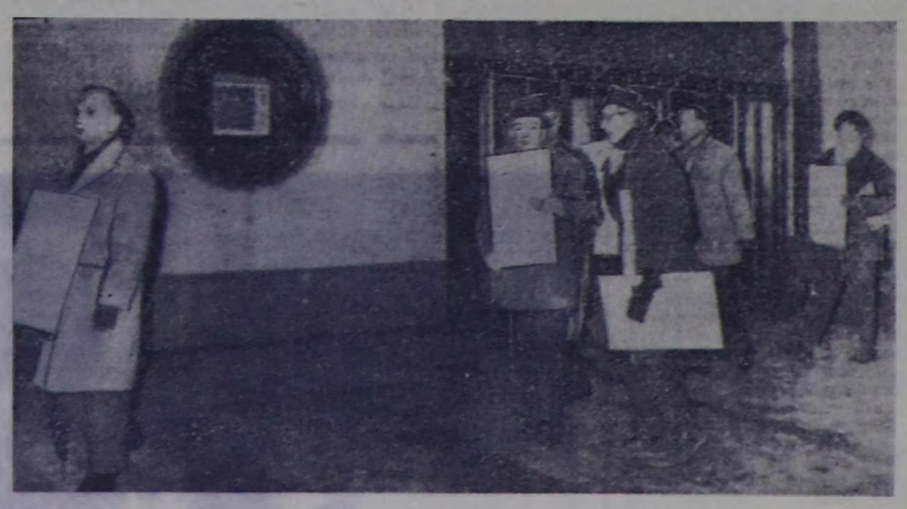
Гитлержи «сөңгү чалгаа» удур 42-ги армияның адыгжы корпустары халдап кирипкеп. Төвүнге— Воронье дагже, Дудергофче, Красное селоже гвардейжи адыгжы 30-ги корпустуң дивизиялары шавар халдаашкынны кылган. Туучуушкуннар аар. кадыг-дошкун болуп турган. Ынчалзада Ленинградтың маадырлыг камгалакчыларын чүү-даа чүве доктаадып шыдаавас турган. Январьның 20-де Ропши районунга шашыыы 2-ги болгаш 42-ги армияларның кежектери каттыжа берген. Ынчангаш дайзынның Стрельнинскиге турган бөлүү үзуткатыгнаан. Гитлержилер барыын чүкче дезипкеннер.

АКШ. Ассошиэйтед Пресе информация агентилелиниң штаб квартиразын долгандыр, а база өске америк хоорайларда оон салбыразының болгаш бюроларының чанында ажыл соксадмакчыларының камгалал таңнынын отрядтарын тургускулаан. Америк солуннар эвилелинче кирип турар телефон-телеграф эвилелиниң кежигүнери—репортёрлар, фотографтар болгаш редакцияларының өске-даа албан-хаакчылары ажыл соксадмышкынын чарлаан. Олар ажыл төлевирин улгаттырарын, пехтерге профсөвилел организацияларын тургузарын негеп турарлар.

ЧУРУКТА: Нью-Йоркта АП-ниң штаб квартиразының чанында тургускан таңнылдар отряды.

СЭТА—АП-ниң телефотозу.

НАТО ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЭВИЛЕЛЧИНИҢ «ДУЗАЛАМЧЫЗЫ»

ЛОНДОН. (СЭТА). Парламентиге бижик-биле харыыгынга Англиякың камгалал министри Хилинин медеглээни болза, англи чазактың дилээн ёзугаар Каттышкан Штаттар Англиягa 256 миллион фунт стерлинг хемчээлдиг чээлиин тывмекан болгаш ол акша-биле америк самолёттарны садып алыр. Фунт стерлинг өртээнин кудулаарының мурнунга планнаан чээлиинiң түңү 220 миллион фунт стерлинг болган.

КАМБОДЖАНЫҢ УДУРЛАНЫЫШКЫНЫ

ПНОМПЕНЬ. (СЭТА). Эрткен чылдың декабрь 29-та, январь 4, 6, 7, 8, 10 болгаш 13-те Камбоджаның кызыгаарынга америк-сайгон дайынчыракчыларының чөнгээлиг халдаашкыннарының түңнелинде беш кижи балыглаткан болгаш бир кижи өлүрткен деп. Камбоджаның Даштыкы херектер министерствозунуң АКШтың чазаанга болгаш сайгон эрге-чагыргаларга чоруткан ноталарында чугаалаан.

Камбоджаның хаая чазаа моон-биле холбаштыр шинтпирлиг удурланыышкынын илергейлеп. ындыг янзылыг үүлгедиишкиннерни соксадыры-биле ажыктыг хемчеглерни алырын болгаш чеиргеп богаралын орнун эгизерин АКШ-тың чазаанда. сайгон эрге-чагыргаларда негеп.

НИКОЛЬСКАЯ
Ленин фуражында САКТЫЫШКЫННАР

Россиядан дыштыкыже

(Уланчмызы. Этези үшкү арында).

1907 ЧЫЛДЫҢ ТӨНЧҮЗҮ

...Шагдаалар Ильичиниң Финляндия дургаар дилеп туруп берген, даштыкыже үнер үжурга таварышкан. Реакция чыл-чыпы-биле үзамдыгар дээрэи илдең болган. Швейцарияже дагын чоруур апарган. Дыка-ла барыксаваан бис, ам канчаар, өске арга чок болган. «Пролетарийни» даштыкыга үндүрер кылдыр таарыштыр тургузары эргежок чугула турган, ону Финляндияга үндүрери болдунмастаан. Ильич бир дугаарында даштыкыже үнгеш, меңи маңаар үжурдуг турган. Мен Питерге аарыг кырган авамны тургузаар, Питерде чамдык ажыл-херекти таарыштырар, харылзаа дутайым дугуржур болгаш ооң соонда Ильичиниң соонда чоруптар турган мен.

Мен Питерге турумда, Ильич Стокгольмче бар чыда бичеден-не өлүр часкан. Ону дыка истеп турган, ооң үжурунда аңаа арга-биле, Абога нароходка олурушкаш чорууру болдунмас, туттуғары чайлаш чок болур иймк. Чоок ортулуктан улус олуртуп турда, чамдык эштерни түлүп аппарган-даа турган. Шнаар орус шагдаалар четпейн турган, ол биске айыл чок, ынчалза-даа ортулукка чедир чуга дош кырлап эртер, а декабрь турзажок, дош дыка-ла быжыкпаан болган. Улус ооң коргар, үдекти тывылбас турган. Адак соонда Ильичиниң ийи эзирик фин тараачын үдээр болган, олар дээрге далайны тода ортузу кылдыр болаан эзирик улус-ла болгай. Дүне дош кырлап чораап, олар биче-ле черден Ильич-биле кады өлүр часкан, түге дизе бир черге дош буступ эгелээн турган. Арай бооргa тын менди үнген.

Ол оруктуң бергезин, Ильичиниң таварылга боон дириг артканын сөөлүредир фин эш Борго менээ чугаалап турган, ол кижи мени Стокгольмга чедирген, сөөлүнде ону актар боолап каан. А Ильич дош буступ эгелээрге: «Ах, кончуг-ла мелегей өлүм-дүр» деп бодаан мен деп чугаалаан...

Ильич биле бис Стокгольмга каш хонгаш, Берлин таварты Женеваже чоруптувус. Берлинге бистиң кээривис мурнуу чарында орус аштерни үжеп чидээн болгаш хоругдаан турган... Роза Люксембургтуунга кежээ эрттирдивис. Владимир Ильичиниң болгаш Роза Люксембургтуң дайынга удур демиселге түгле тайбың дээш туржур авес, харын капитализмни социализмже солуур сорулгалыг деп чугаалааннар. Дайынның үжурундан дүрген келген кризисти буржуазияны дүжүрери дүргедиринге ажыглаары эргежок чугула турган... Роза Люксембург биле Ильич Штутгарт конгрезинге чаңгыс бодалдыг болган. Ооң үжурунда ол кежээ чугаа онза найыралчы эрткен...

— Орукка азырып чораап, Женевага 1908 чылдың январь 7-де (1907 чылдың декабрь 25-те) чеде берген бис...

Бистиң даштыкыже ийи дугаар үнүүшкүнүвүс ол болган, баштайгы үдаазы-биле денээргe, ол дыка берге болган.

(Уланчмыт).

ЭЖИМ ДУГАЙЫНДА

1969 чылдың январь 14. Дикторнуң сөстери радиода байырлыг тода, күштүг куттуглуп тур. «Союз-4» космос корабли үжуп үнүпкен... Бүгү совет кижилер-биле кады ол минутада шуптү кичээнгейимни радиоже салыпкан, дикторнуң биске таныш күштүг үнүн уламчылап дыннап ор мен.

«Совет Эвилелиниң хамаатызы, ужудукчу-космонавт подполковник Владимир Александрович Шаталов космос кораблин башкарып чоруур...» деп, шуптуп каан дег тырын сөстер бүгү делегейде тарай берди...

Адыр-адыр... Шаталов!.. Владимир Александрович!.. Кончуг-ла танывырым ат, аажок-ла көргенивм арын!.. Ам-на сагыжымга бүгү чүүлдер катап тургустунуп келди. Кандыг-даа чиганиинг турбас.

1943 чылдың дайынныг берге чайынында ооң-биле ужуражып танышкаш, мен шериг ужудукчуларның чиик эвес херээн алды чыл үе дургузунда ооң-биле кады өөренип эрткен мен. Моңң бо бодалымны «Космонавтың амыдыралының арыннарындан» деп, радио дамчыштыр дикторнуң чугаазы улам бадытқады...

...Бир катап мени взвод командири келдиртип алгаш: «Сээң салбырыңга чаа кижи немешкен, хүлээп ал, танышкаш, болур-тогуруу-биле таарыштыр. Хандырыптага кирер саналр кылдыр старшинага чугаалаан каг» — дидн.

Чаа эштн топтап көрдүм: шилгедек бедик сынныг, шеригзинг дорт болган, ында кортук, бодунга бүдүреес чорук чок черле ажырбас эр болду. Бажының суук чымчак дүктерин кыскаладыр таартып алган, ак-көк каректарды дорт болгаш бүдүрелдиг көөр. Черле ынчаш дыка чараш оол, кижи алаарган-даа болур.

Казармаже бар чорааш орукка чугаалажып таныштывыс. Ленинградка чуртталп турган, бистиң школавысче, Шериг-агаар күштериниң түскай школазынче Петропавловскиден келген. Мен бодум дугайымны кысказы-биле чугаалап бердим: чагыртқан кижи командириниң дутайын чөрле билир ужурлуг болгай. Ниитизи-биле — таныжып алдывыс.

Казармага Володяның удуур орнун айтып бердим. Казарманың ол үедеги байдалының шеверги чурумнуу дайын сөөлүүнүң бүтү тала-биле хандырылгалыг бо үезинде беэин, аажок ырак-даа бол, үлегерчижек кылдыр көстүр боон сагыжымга артып калган. Эрткен чылдың күргаг савааның тырып каан матрацтарны деженгеш, шекпен чоорганнарны эштип удуп турган бис. Володя улуг өрээлди эргилдир көргүлеш, матразын холу-биле туткулаш: ажырбас, маңаа чурттап болурдур — дээнзит, бажын согаш кылып каан.

Даартазында Володя ротаның курсантылары-биле кады спорт шөлчүгежинге маңнап, Казахстанның кижини хаарып турар пэнг ховуларынга «пластунчу ёзу-биле» кызымаккай союп чоруп турган. Ол, хүн бүрүнүң курсант амыдыралынче кандыг-даа бай удур «чаңчылышкын чадазы» чокка дораан холужун киргеп, хүнүнүң чай-чапсар чок хайныышкынныг корум-чурумунга тааржы берген. Класстарга ол аажок хой, шудургу ажылдап турган болгаш программа талазы-биле өөрүнден чыдып калган черлерин дүрген ажып эрткен. Аңаа-ла дашты-биле тээжилеп эрттирер чорук ында чок, айтырыгның алыс өзээнче, ханы утказынче кирер, ындыг чаңныг эр чорааан.

Шаталовтуң база бир эки шынары — бодунуң хүлээлгезин, алган даалгазын ооң бедик харыысалгалыг, ак сеткилдиг көөрү-турган. Бодунуң кылыштар түвезин ол өскелерже кажан-даа чаа кагбас, харын эжинге бодунуң шыдаар-ла шаа-биле дузалажырын кызаар кижи.

Бир катап бистиң салбырывыс таныыл албаныиче үнген. Кичээлдер биле албанга үнериниң аразынга хостуг үе артпаан. Дүнекиниң 2 шак үезинде постуже Володя үнер турган. Шак чоокшулап орда ооң орнунуң чанынга чеде бердим. Кижим бичии оолчуташ дег аажок таалап удувушаан чыдыр. Эктинге оожум дегдим — одунмас. Чоорганындан шелгиледим — одунмас мындыг. Көрүп турарымга, оттурары кээргенчиг-даа. Ам канчаар, албан-албан-на болгай.

— Курсант Шаталов! — деп, шыңгыы, ынчаңмыже өскелерни оттурбас дээш оожум чугаалаадым. Володя доп-дораан тура халаап, шалыпкыны-биле чазай кеттинге каапкаш:

— Курсант Шаталов дыннап-тур! — деп рапорттаан.

— Володя, бир эвес турупканың кончуг болза, удуп ал, бо шакта өске оолдар тургай аан, дараазында үнер сен — дидим.

Володя бодунуң албанга эрттирер шагын өске кижилериниң солуур чоруун кажандаа чөпшөреес. Постуже үнүп, албанда ажын ол дораан халап алган.

Күс дүшкен. Бис Карагандә чоогунда, космосче аянчоруун кылгаш, черге хондурүшкүн үезинде парашют системазының чаптылганының соонда космонавтың бир дутаар көрген хоорайы бо-ла Карагандының чоогунга кыжын келген бис.

Ооң соонда соок эгелээн, үаук-соксаал чок бужурганчыг дүзээлер киискип туруп берген. Дүнелерде казармалар чаның хөртүктер-биле чалдап каапкаан. Хоорай девискээрин ооң хүнүнүң-не ырыглар хаяа хөлчок ажылдап турган бис. Амыдырал шыңгыы доктаатынган корум-чурум ёзугаар чоруп турган. Эртен туруп келгеш бир дутаарында күшдамыр сайзырадылгазы кылыр. Казармада ең узун киживис Шаталов, кудумчукже гимнастика кылып, хамыкты мурнай үнер турган. Хат арынны элеваивеличек кадыр бистер ырак азы чоок шахталарга барып, фронтунуң хереглели — бир эшелон хөмүр-дашты чүдүрүп чорудуп турган бис. Шахталар биле бистиң суурувустуң арааны 6—10 км чедип турар, ол аразын оңгаар-дескээр маршбиле эртип турдувус. Даггылаштыр оваалап үндүрүпкен хөмүр-даш чаныпга кончуг улуг хүүрекгерни тутқаш туруптар бис. Вагонварже хөмүр-дашты транспортерлар чүдүрер, бис транспортерга хүүрек-биле шуудар бис. Ол аажылга мергежилдиис база шыырак апарган. Чоорту оорга-моюн остаастаан, холдар суганмастаан, сиир кыптыкпастаан. Бистиң ажылывыстың түннелинде узун эшелон хөмүр-даш бүдүрүлгелерже, хоорайларже төнмес шөпбек кылдыр воскресенье санында-ла чорун турган. Хөмүр-даш фронтуга херек. Ынчаарда бүгү чүве фронтуга, бүгү чүве тиилелгенин хереэнге чагыртқан турган. Фронтуга херектиг кылдыр ажылдаары — аңаа-даа, шериг-даа кижиниң ыдыктыг хүлээлгези, чайгаар хереглели боон турган үе болгай. Маңаа база-ла, кылашка-даа, ажылга-даа хамыктың мурнунга Шаталов чорун турган. Ону ол база дадыгыышкын деп санаар, бодунуң үлегерин хөйге көргүзээр кижи.

Бистер ынчаар өөренип, ынчаар ажылдап турган бис.

Шериг-агаар күштериниң тускай школазын доосканывыс соонда курсантылар шуптувус медицинаның шыңгыы хыналдазын эрткен бис. Ужудуушкун өөредилгезинге кадыгы тааржыр деп эмчилер бадыткаптарга. Володяның өөрээнин түү чүвеге деңнээр боор оюу! Ужудар деп түткүл аңаа кончуг күштүг чораан. Чүве-ле болганга хөөреп чорбас чаңныг. Володяныс ынчаарда өөрээнинден таныдлаар чыгыы турган. Аңаа дээрже, сылдыстарже дорт орук ынчан делгеми-биле ажыттынган.

Теориянын шиңгээдин алыры аңаа чиик. Ол — шинтпирлиг, дидим кижи. Ужудукчу кижиге эргежок чугула шынарлар доозазы ында бар. Ужудуушкунар мурнунда бүгү бодун чаңгыс түүлче мөөнеп-тер, артында-ла ширинзимээр шыкаш кестүр. Ол кажан-даа бачымнап далашпас, чүнү-даа кылганда бодамчалыг, бүдүрелдиг, кылган чүүлдүң түннели ылап болур кижи чүве.

Володя эжиге хамаарыштыр болган кандыг-даа чөптүг эвес түүлдү сагыш човаш, ооң-биле кады човагының эрттирер, эжинин өөрүшкүзүн базаа-ла бодунуң өөрүшкүзүн кылдыр санаар турган. Бир-ле катап бистиң салбырывысты ажыл-агый хереэнче чорудар апарган. Курсаатылаарның бирээзи ажыл харылаакчызы офицерге бир чөптүг айтырыг салыптарга, ол даргага эвчок кылдыр сагындырган чүве ыйнаан, ол дораан-на «Чулчуруушкукну соксадыр!» деп дужаагаш, удуртукчу кижиге таарышпас эвчок, дорамчылалдыг сөстер-биле курсантыны кончуг берген. Аңаа турган Шаталовтуң арын шырайы ширинзи боон, арыы кызып, хаваа дүгүп келген.

— Бир эвес ол буруу чүве кылыпкан болза, хемчег алыр болгай, а ону дорамчылап, бак сөглээр эргежер чок — деп, Володя чугаалаан. Офицер аңаа ажыныл, олче чидиндир көрээ-даа, бодунуң чөптүг эвес ажызыны шыпаадыптар сөс тыппаан, ыыттавайн барган. Шаталовту бистиң хүндүлээр чоруувус улам күштелген.

Бистер шуптувус күш-куаттурага кончуг ынак турган бис, чүге дээрге ужар түүлдүң талазы-биле бистиң келир үеде тускай эртем-мергежилгиис авазынгыр, күш-шыдаддыг боон каңналырын негеп турган. Өөренип эртип турганывыс өске эртемнер-биле бир дөмей. Володя Шаталов күш-культура мергежилдериниң база-ла кезээде тергиндеп турган.

Ужудуушкунар программазын өөредилге самолеттарынга доосканывыс соонда, бистер шуптувус бөлүүвүс-биле тураскаал кылдыр чурукка тыртыртырган бис. Чурук четчир кылдыр кылдырган соонда кижи бүрүзү эштериниң алган чуруктарының артынга ат салган. Ол чурук бүгү амыдыралды ужар түүлге барган болдурар деп, бистиң аныкчалыы үевистиң күзел-соруунуң уттундурбас демээ, ооң хереченин ышкаш кылдыр сагындырып чоруун деп быжыы-биле даңгыраалаан дег дугурушкан бис. Ол даңгыракка ыыттывыны Володя амыдыралга кымдан-даа артык бүзүредиин-биле бадыткан көргүскеин бо-дур.

Космостуң маадыры, улуг буянныг чаагай сагыш-сеткилдиг кижизи, бодунуң човуунуң, бистиң Коммунистиг партиливистың төлептиг оглу Владимир Александрович Шаталов мээң сагыжымга шак ынчаар бодаттынып чоруур.

Салбырының курсантыларының кады тырттырган ол фотографиязындан бодумнуң алган үлүүмүү «Шынның» номчукчулары сонуургаар боор дээш редакцияга дамчыдып бердим. Үстүнде одуругуның оң талазындан дөрт дугаарында В. А. Шаталов, а оон куду ийиги одуругнуң оң талазындан үш дугаар кижи — бо түүлдүң автору чүве.

Г. ЛИТВИНЧУК.
Кызыл аэропортунда ужудукчу.

Айтырыг чугула-дыр

Мораль темазынга

А. Дембирель биле Б. Доңдуштуң «Шын» солунга нарлаттынган материалдарын номчудум. Бодап көөрге черле чугула айтырыгны олар көдүрген-дир. Ооң чугулазын билбес кижи чок, харын-даа ол «адыгжылар» боттары-даа билип турары чадавас. Шөшсодааның, кем-херек үүлгедир чоруктарның, уругларының өөредилге, кижизидилгезинге шаптыктаашкыннарның, адак сөөлүнде, ажылга харыысалга чок чоруктарның кол чылдагааны шак-ла моон үнүп турары чугаажок.

Маңаа хамаарыштыр бир чижектен чугаалап көрейн. Бистиң районнуң «Май 1-ан» колхозунуң төвү Ий суурда хөй-ниити организациялары 1967 чылга бодаарга 1968 чылда дээштиг ажылдап келген. 1968 чылда хүлаган херек үүлдегилери мурнуку чылдаа эвээш болуп турар. Маңаа кол чүүл чаңгыс-даа чурум уреккилери кеземче чок артып калбайн турарында. Ол суурда улустуң дружина (командири Ханды Чүлдүм) 35 кижи составтыг, онда эң мурнакчылар кирип турар, 13 коммунистер, 10 комсомолчулардан тургустунган. Оларның авторитеди улуг. Ий-ёйлеп чыглып, ажыл планын көрүп, арткен үелерде кандыг болуушкуннар болганын аналпатеп турар. Эки ажылдаан дружинниктерни колхозта партия комитеди, кодю Совет күүскому, мактап, илередип турар. Дружинаның киирип келген херектерин күүскомга, эш-хуу судунга, хамаарыштыр-ган организацияларга дарыы хемчеглерни ап келген. Эш-хуузунуң судунга Биченей, Чүкшан, Хүлербен дээш ышкаш эштерни көргөн болгаш олар биллингеннер. Дружинаның М. Ичин-Норбу, А. Көкедеп, Кыспай дээш ышкаш кежигүннерни чон мактап турар.

Суму Советиниң күүскомунун билдиришкиннер пабказында В. Ламдынның билдиришкини бар. Онда, «Мен бууруумну биллиндим, моон соңгаар ындыг чоруктар болдурбазымны бүзүрел көрүнер» дээн. Ындыг дилегдерин, билдиришкиннерин хойну көрүп болур. Ол аазаашкынларның өскүселдээн база контрольдап турар. Херээженнер човуулели, агитквартиралар писпст В. Белинскийниң чугаазын оларга сагындырза артык эвес. Ол ынчаа дээн: «Кижи бүрүзү өйү-биле ижип, чип чоруурлар, ынчалза-даа түгле черликтер эртир арагалап, партааралыр чирлер».

Чурттаарынга көстүп көрбээн чаагай жизни совет кижи адилеп чоруур, оон мурнунда бүгү түве белен, түгле эки ажыглаар билир, шак-үевиишын ажыглаар херек. А совет кижи «черликтерге» деңнештир кудулап болур бе?! Маңаа хөй таймылыр-даа херек чок болбайн аан.

Демги арагачылар-даа ону кончуг эки билир. Ол хамаан чок чамдыктары мынча дээрлер: «Мен сени чаа берипсимзе, менээ шоолуг-ла ила онаашпазын база билир мен, ындыг херек дээш кеземче хоойлузувуң (азы Чардыктың) ындыг кеззе-биле түгле бууруудаар мен!» Көрүнердээн, хоойлуну кымдан-даа эки шиңгээдин алган боордур. Ол хирезинде араганы сагыштыы-биле ижип, чурум үреп чоруурлар. Олар «долгандыр турарларга өнчыг эвес мен бе» деп база-ла билирлер. ынчалза-даа «азырнын билбес-тир мен, бир эвес билир турган болзумза ындыг түве кылбас ийик мен» — деп кезээде агартыныксаарлар.

Мынчангаш республика солуунуун арыынарынга, бистиң аравыста чагыргадан үнген ийи-чаңгыс «амыттанар» барын чарлап бижинирге, өске ажыл. амыдырал дугайын, эки кижилер дугайын бижинир үжурлуг турбуже, артык чүктешки-даа боор түве-дир, кижилерниң медерели хүн бүрү өзүп турар тудум, эгенчигдаа боор-дур. Ынчалза-даа оларны бижип сойгалаары база аңаа-ла таварылга эвес. Моон соңгаар ийи-чаңгыс «арагачылар», «диленикчилер», «кымыл думчуктулгар» амыдыралга шаптык болбазын дээш демиселдя партия, совет, хөй-ниити организациялары шинтпирлиг чорудар үе келген.

Д. БАЙЫР-ООЛ.

ПОЧТАЗЫНДАН 1969

ДОКТААМАЛ АЖЫЛДААР

1968 чылдың подбрыга Тээли суурга чаа чүнар-бажың ажыттынган, ынчан чурттакчылар өөрүшкүзүн илереткен, ону кылган тудугжуларга мактаалар база кээп турган, бо дугайында радио болгаш солуннарга база чыыткан. Шынап-ла ол үүнар-бажынны баштай көөрге таарымчалыг турган.

Чурттакчы чоннуң ол өөрүшкүзү уламаанда соксаай. Барааны чаагай ол чүнар-бажыңга келген кижилер ону долгандыр кылашташкаш, чунмайн чаныш турар апарган. Ону олап-ла турар, хооллайындан кара ыш үнүп-ле турар. А чүнар-бажынның ажылдавайн турарының чогум чылдагааны чүл дээрге: мергежилдиг одакчылар, монтёрлар чогуннан, суг дамчыдар хоолайын, электри энергизының шидин ыш эвес кылганынган үргүлчү үрелир, доктаамал ажылдавайн турар. Бо дугайын коммунал ажыл-агый черн чүү деп бодаар ирги?

М. КЫРЛЫГ-КАРА.
Бай-Тайга район.

• • •

НЕГЕЛДЕ ЧӨПТҮГ

Моон мурнунда Бай-Хем районнуң Тарлаг суурнуң чурттакчыларынга бир угла он беш кижи киирер чүнар-бажынны туткан. Элээн каш айлар эрткенде, аңаа чүнар кижилер эвээш даап, ону Тарлаг школазынга берипкен.

Ам үеле ол суурнуң чурттакчылары ниити чүнар-бажың чогуннан, ол талазы-биле чөптүг негелдени салып турар. «Өөк» совхозтуң дирекциязы болгаш Аржаан кодээ Совет бо айтырыгны өөренип көргеш, чурттакчы чоннуң ол негелдезин хандырарын күзенчиг.

А. МААДЫР-ООЛ.

• • •

ХОВАР ААЛЧЫ

Амгы үеле делегейде болган чуртта солун, чугула болуушкуннар болуп турар. Ылаңгыя бистиң әрес ооллар-ывыс космосче ужуткаш келирге. Төрээн чурт оларны улуг өөрүшкүлүг уткаан. «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң Эйлиг-Хемде малчыннары бо чүүлдерни азалдап дыннаар-дыр бис.

Бистер чаа чылдың чагыдылгаларын чыл эгеминден эгелеп албадывыс. Эрткен чылын база азалдаашкынныг ап турдувус. Почтачы коммунист Сандан бистерге ховар аалчы болуп турар. Дыка үр болгаш келирде хамык солуннарны, журналдарны чыып алгаш келир, ону четче номчуур берге, а чамдыкта чорушкан улустан-даа бердиргилээр. Почтачының ажылга харыысалгазын бедизери чугула.

К. ХЕМЕР-ООЛ.
Улуг-Хем район.

• • •

ШООЧАЛЫГ КАБИНЕТ

«Межегей» совхозтуң конторазында болдуунда-ла шоочалыг турар кабинет бар. Ооң ажинде «Кадрлар талазы-биле инспектор» деп бижип каан. Ук өрээл чамдык хүннерде 3—4 шак хире ажык турган, оон база-ла шоочалаттыр-на бээр. Бо болза «Межегей» совхозта кадрлар талазы-биле инспектор эш Берстованың ажылдаар кабинели.

Кадр киллизинге янзы-бүрү айтырыглыг кижилер келир. Шөлээлээр, учётка кирер, үнер дээш оон-даа ооне. Келген кижилер коридорга ынай-бээр кылаштажып, маңап чалаш чоргулай баар. А кажан эш Берстова көстүп келгенде, аңаа айтырыг тургузарга орта харыы бербес, ынчан, ынчан кел деп чылзыр. Моңу шинтпирлеже эки.

Т. ТАЖИ-САМБУ.

Редактор К. Н. ДИИГА.

Сценада чаа шии

Тываның хөгжүм-шии театрының артистериниң орус бөлүү Джон Патрикиниң «Элдептиг Миссис Сэвидж» деп шимизин дүүн кежээ кызылчыларга көргүзүмен.

ЧУРУКТА: миссис Лили-Белл (ролюнда артист Зоя Кипко), мистер Тит (ролюнда артист Александр Кручин), мисс Фэри (ролюнда артист Галина Акулова), мисс Вилли (ролюнда артист Фаина Дубровская), Сэмуэл (ролюнда артист Александр Фролов).

Ш. СЕДЕН-ООЛДУҢ фотозу.

кино

ЯНВАРЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: чыынды кинолар 10. «Билдинмес мопах» 11.30, 1.15, «Сангам» (1-ги, 2-ги сериялары) 3, 6, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга дириг чуруктар 10. «Шуптувуун бдликсеп тур мен» деп киноклуб 11.20, «Мария» 1.15, «Сонгада урут» 3.10, 5.10, «Кадайлар тергиилели» (делгем экранныг) 7.05, 9 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чоруун чогузун», «Синяя птица» 10, 12, «Иванна» 2, 5, «Итальян ёзу-биле ашак-кадай болчуру» 4, «Ынакшыл дээш балыкап тур мен» 8 шактарда.

«ВОСТОК»: «Оолакчыгаш-Кибальчиш дугайында тоол» 11, 12.40, «Понедельникке чедир чурттаар бис» 2.50, «Кол бууладымышкын» 4.40, 6.30, 8.20 шактарда.

ЯНВАРЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Элдепчи чорук» 10, 2, «Опоре де Бальзактың чазыы» 12, 4, 5.55, 7.50, 9.45 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Хайгыылчының эрес чоруу» 10, «Сангам» (1-ги, 2-ги сериялары) 12, 3, 6, 9 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чапаев» 3, «Эрлер болгаш херээженнер» 4.50, 6.40, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чүгле чаңгыс амыдырал» 3, 4.40, 6.30, 8.20 шактарда.

редакцияның адреси

Кызыл. Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының болгаш пропаганда киллизинниң 35-24, чарыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи аны-пырал киллизинниң 23-54, культура киллизинниң 37-13, сөзүг ажыл-агый киллизинниң 21-47, улетпур киллизинниң 22-64, чагаа база совет тургузуу киллистериниң 21-27, информация киллизинниң 20-60, бухгалтериянның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефоннер болгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парзалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин — Кравченко кудумчузу, 1). ТС—00314.

Солун неделяда алды катап үнер

БҮТҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үнделип эдилгеннин

ШЫН

1969 ч. ЯНВАРЬ 28 ВТОРНИК № 23 (7869).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ЧЕР-ЧЕР СОВЕТТЕРИНИҢ СОҢГУЛДАЗЫНГА ПРОФЭВИЛЕЛ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫНЫҢ КИРЖИЛГЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ВЦСПС-тиң Президиумунуң доктаалы

Эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарының Чарлыктарын ёзугаар 1969 чылдың мартта эрттирер ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң соңгулдазы чурттуң амыдыралынга социалистиг демократияның чайгылыш чок хөгжүлдезин, ажылчы чоннарның калбак массалары-биле эрге-чагырга органнарының харылзааларының улам хөгжүп турарын болгаш коммунистиг тургузуушкунның сорулгаларын шиитпирлээрин-ге массаларның улам идепкейлиг киржип турарын илергейлээн, шиитилелдиг политиктиг болуушкуну болур.

Ажылчы чоннар депутаттарының край, область, хоорай, район, кодээ болгаш суур Советтериниң соңгулдазынга белеткенириниң, оларны эрттирериниң соңгулда кампаниязы СЭКП-ниң XXIII съездиниң шиитпирлээрин амыдыралга чедиишкиниг боттандырары дээш, беш чыл планның хуусаа бетинде күүседиири, В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурун экономика, эртем, культура хөгжүдезинге, ажылчы чоннарның чаагай амыдыралын улам бедидеринге чаа-чаа чедиишкиннерлиг үткууру дээш демисселге совет кижилериниң күш-ажылчы, чогаадыкчы идепкейлиниң кайгамчык улуг кодурлуушкунуун байдалынга эртер.

Ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң келир соңгулдазын улуг ужур-дузалыг деп үнелевишаан, ВЦСПС-тиң президиумунуң ДОКТААТКАНЫ БОЛЗА:

1. Чер-чер Советтериниң соңгулдаларынга белеткенирингe болгаш оларны эрттирерингe идепкейлиг киржирин; соңгулда комиссияларының ажылынга бүгү хемчеглер-биле дуза чедирерин, олардың составынга соңгуур кылдыр будуруле мурнакчыларын, чаартыкчыларын, профэвилел активчилерин сананалдарын; депутаттарга кандидаттар депшидер талазы-биле ажылчын, албан-хаакчыларның хүрал-тарын эрттирерингe идепкейлиг киржирин; чер-чер Советтериниң депутаттарының база пионерларын (хоорайларының) улус судтарының улус төлээлеринге коммунистер биле партия кежигүнү эвесгерлериниң бүзүлбес баазынуң төлептиг кандидаттарын, ажылчын ажыгын, күш-ажылчы тараачын чоннуң, улусчу интеллигенциянның төлээлекчилерин соңгууру дээш агитацияны калбартырын профэвилел чөвүлелдерингe, комитеттерингe дагзыр.

2. Советтер болгаш профэвилел комитеттери соңгукчулар ортузунга агитатс-массалыг ажылды чорударынга профэвилел парзалгазын, радио, кино, телевиденнеңи, көскү агитацияның арга-аргаларын, профэвилелдериниң культура-чыдыкшын чергелериниң четкизи — клубтарны, культура бажыңнарын, Ордуларын, кызыл-булуңнарны, библиотекаларны улам калбаа-биле ажыглаар; депутаттарга кандидаттар-биле ажылчын, албан-хаакчыларның ужуражымшкынарын эрттирер; ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң соңгулдаларынга, крайдарның, областарның, районнарның улус ажыл-агыйын, культуразын, кадык камгалалын хүжүдериниң чедиишкиннерингe тураскаткан делегелеглер органнастаар. Соңгукчуларга көргүзүлгер кылып бээрингe профэвилелдериниң бот-тыныгыр ураң чүүл белгүмнерин калбаа-биле кииртиттирер.

3. Ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң, улус судтарының улус төлээлериниң соңгулдаларының соңгулда кампаниязын эрттирерингe профэвилел организациялары ажылчы чоннарның чагаалары, хомудалдарын көөр ажылды экижидерин чедип алыр, күш-ажылчы хөйлүгүүн сагырын контрольдаарын күштелдирер, чойга амыдыза чедирер ажылдарның хемчээн улам улгаттырар, сатыг, коммунал-чуртталга чергелериниң ажылын экижидер хемчеглерин алыр ужурлуг.

Ленинградтың өлүм чок шылгаралы

ЛЕНИНГРАД (СЭТА). Нева шивээзининң хаяларының чанынга гитлержилерни чылча шашкан хүнүнден бээр 25 чыл болганынга тураскаатқан байырлыг хуралтың «Октябрьский» залга желээн дүтәйын «Делгем чурт, тулуп үн!» деп ырның өндүр чаагай болган шыңгыы аалгазы чарлапкан. Ленинградтың 900 хошукта камгалалының маадырлары кижи төрелгетеннин араатанзыг дайзыны — фашизмниг-биле демиселге ол кайгамчык үени демиселдээри-биле аназ чедип келген.

Хуралдың президиумунда — хоорай камгалалының маадырлары, алларжазы шериг начальниктери, дайзының чыылыңга, дайылдажып чораан хөөнүң партизаннар, областардан келген аалчылар, ССРЭ-нин Камгалал министерствозунуң төлээлери.

Ленинград хоорай Советининиң күүсекомунуң даргазы А. А. Созов байырлыг хуралды ажыктаан.

Хуралдың киржикчилери хүндүлүг президиумну СЭКП ТБ-ның Политбюрозу составтыг кылдыр улуг көдүрүлүүкүн-биле соңгаан.

Дайзының бүзээлээшкиниден Ленинградты бүрүн хостаанындан бээр 25 чыл оюнун дүтәйында ылеткелги СЭКП-нин Ленинград обкомунуң бирги секретары В. С. Толстиков кылган.

Маадыр хоорайның ажылчы чоннарының адресинге хөй санныг бүлүр чедириишкиннери эвилелдешкен болгаш айтономнуг республикаларын, крайдарын, областарын болгаш хоорайларын, корабльдерин болгаш шериг кезектериниң келгилээн.

Хуралдың киржикчилери СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-нин Дээди Советининиң Президиумунга болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинге байырлыг чагааны чорутқан.

Кежээ байырлал маадыр хоорайның күзүмчуларынга, шөлдеринге, проспектилеринге үргүлчээн, культура оруларынга болгаш театрларга концерттер болган.

Чаа тиилелгелерже сорук киирди

Совет эртем болгаш техниканың чаа чайынналчак чедиишкинин — «Союз-4» болгаш «Союз-5» космос корабльдериниң чедиишкиниг ужуудушкуну совет кижилерниң кылыгаар чок өөрүп, чаа-чаа күш-ажылчы тиилелгелерже сорук киирип турар.

Чөөн-Хемчик районунуң төп соңгулда комиссиязының составынга СЭКП райкомунуң коллективиниден эш А. Стрельниковту, ажылчынарның болгаш албан-хаакчыларның профэвилел организациязындан эш Д. Даспажыты, райкүскомунуң коллективиниден эш Т. Дыртый-оолду, районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң коллективиниден эш М. Быковапы, «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчынарындан болгаш албан-хаакчыларындан эш Г. Кайчыр-оолду, «Тыва» совхозтуң ажылчынарындан болгаш албан-хаакчыларындан эш К. Ламажыкты, «Искра» колхозтуң колхозчуларындан эш Д. Монгушту, СЭКП XXII съездиниң аттыг совхозтуң ажылчынарындан болгаш албан-хаакчыларындан эш Саиры-Бадыраапы. Чадаана АТК-зының ВЛКСМ организациязындан эш В. Рудковскаяны дешпиткен.

Бистиң корр.

• • •

Партияның Барыын-Хемчик райкому болгаш райкүском партия, совет активин кижи болгаш мал эмчилерин эртken дыштанар хүннерде малчынарже үндүрген.

Бо үнүшкүнге бүдүрүлге болгаш албан чергелериниң он ажыг чиик машиналары киришкен. Районда кыштагаашкынның байдазын, малчынарның амыдырал-хандырылгазын эдлеглиг үнүшкүнүн киржикчилерге көргеп болгаш малчынарга эмнелге тузаламчылын көргускен. Чер-чер Советтерингe соңгулдага белеткелдерге дузалашпышаан, делегей байдалының дүтәйынга беседаларны, ленинчи номчулталарны малчынарга район төвүүнүң активтиг барыш кылып бергилээн.

Чөөн-Хемчик районда «Октябрь 30 чылы» колхозта О. САЙЫН:

— Бистиң Төрээн чуртувустуң чергe болгаш космоска хүн чыл бүрүде немежип турар чаа-чаа чаалап алышкынары даргге-ле ынак башкы улуг Ленининиң номналының амыдыралга бадыткаттының туразы ол дур.

Оваашкан ажылым — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң погаа бригадазы. Кайгамчык бо тиилелгege улам сорук киирип, 1969 чылда погаадан бедик дүжүттү алыр дээш хамаарышкан коллективимни улам эки удуртур мен.

— Ада-чурттуң эртем-техниказының чайынналчак чедиишкиннерин кижиниң улам сорук киирип, чалгынналдырыл кээр-дир. Көдээ ажыл-агый техниказының Тее-Хем районунуң «Ак-Эрик» колхозунга көдээ Совет секретарьларының семинары болган.

Ында көдээ Советтиң депутаттарының данзызын алфавит ёзугаар бижип тургускан. Соңгулда округтарының схема чуруун кылган. Агитаторларны четчелээн болгаш соңгулда мурнуун, агитация ажылы эгелээн.

Кызылдың чурттакчызы О. МОГАЧАЙ:

сентеле мастерскаязынга ажылдаан киргеннимден бээр дөрт чыл ажыл тур мен. Бо үениң иштинде коллективтиң мээн мурнумга салган сорулгаларын шыдаар шаам-биле эки күүсеглиг келдим. Баштыңчының юбилейиниң байырлалыга күш-ажылчы чедиишкиннеримни улам бүйдүрүп үткүүр мен.

Улуг-Хем районда «УТКА 25 чылы» совхозтуң хойжузу М. АРТАА:

— Эрте-бурунгу өгбелериниң ыдыг болза дээш мышкап ыдып чораанын тоолдарының керек кырында боттанып турары бо-дур йиин. Тоолдарның мынчаар боттанып бээрин кым болдап чораан боор. «Шаг-шаа-биле, чавыдак көгү-биле турбас» деп чүве бо-дур.

Кижиниң сагып-сеткили чайгаар-ла көдүрүлүп, ам-даа улам хөйну кылып бүдүрүксээри келир-дир.

Чөөн-Хемчиктен медээлер

Немелде бар

Чөөн-Хемчик районуң ажыл-агыйлары бо чылдың январь 24-ке чедир күргенеге 41 тонна сүттү сагып, чыл планның 12 хуу күүсеткен, чазы эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, сүт саалгазын 22 хуугa көвүдеткен.

СЭКП XXII съездиниң аттыг совхозтуң ажыл-ишчилери ук ажылдың талазы-биле дээре түнелги чедип ап, чыл планын 18 хуу күүсеткеш, эрткен чылдың ол үезин-биле деңнээрге, сүт саалгазын 36 хуугa көвүдеткен.

Ол совхозтуң эш А. Лаанлык эргелекчилээн Дөргүн төп сүт-бараан фермазының коллективи мал чемнериниң рационун таарыштыр тургузуп, өөрү инектерни эки чемтерип, ажаан турар. Оон түнелиниге инектерниң күш-деңгели шыырак болгаш сүткүрү бедик.

«Сүт-Хөл» совхозтуң Ленин аттыг, «Искра» колхозтарының саанчыларын база сүт саалгазын көвүдеткен.

Балды, хирээ даажы китизээн

СЭКП XXII съездиниң аттыг совхозта эш О. Комбуштайга удуртқан түлүг бригадазында үш звено бар.

8 кижи составтыг бирги звено амгы үеде Чодураалыг аъргала түлүг ыяжы белеткеп, бөгүнге чедир 600 ажыг кубометр ыяштыг чашина оруунче үнүүр сөөртken. Ол звенода илчирбелиг 2 трактору, «Дружба» деп маркалыг бензин-биле ажылдаар 3 хиреэни быжыглаан.

Трактористер М. Танов, С. Өпеш-оол олар тракторларынга камныг, шалыпкын ажылдап келгеннер.

Ол звено 2000 кубометр түлүг ыяжы белеткээр планның чер-чер Советтериниге соңгулдаар хүнүнге чедир кезип 3003ар сорулгалыг ажылдап турар.

Эш С. Минчиймаага баштаткам звено узун дүрту 8, ооразы 6 метр шөлүг инек саждаалын Борбак-Тей деп черде түлүп 3ооскаш, ам ында чурттаага бажының түлүп эгелээн.

Үш диле черде ажылдап турар звено 26 кубометр бруст ыяштыг, 100 кубометр маңзаны диилеп. Чазаныкчылар звеноэу рамалар, кастыктар кылыры-биле чергелештирип 150 ондачаны чазаан.

Үрезиннер белен болур

СЭКП XXII съездиниң аттыг совхоз бо чылдың тарыгазынга тараа культураларының 633 тонна үрезинниң үрүп алган. Оон иштинде 432 тонна кызыл-тас үрезинниң чажар шынарынга чедир арыглаан.

Эш О. Доржуга удуртқан бригада арбай, сула үрезиннерни арыглаарын доозар чедип турар. 80 тонна картоффель үрезинниң база олуртуруга белеткеп келген.

КЭО БОЛГАШ КӨСКҮ АГИТАЦИЯ

КЭО-нуң — күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарының кол угланышкынары ажылдаар черни эки таарыштырар талазы-биле күш-ажылды кайчаар организастаары, оон аргаларын эң шын таарыштырары, кадрларны эки белеткээри болгаш биилиг бедидери, ажылды нормалаарын улам сайзырангайжыдары, дузалал черлерде ажылчынарның күш-ажылын организастаарынга таарымчалыг байдалды тургузары болур.

Оон ыңай күш-ажылдың эстетиказы, ону кайчаар чепсеглээри, планнаашкын болгаш иишти хандырылга база аңаа хамаарыжыр, а маңаа кирер түүлдер: күш-ажылдың мурнакчы аргаларын өөренип көрүп, шилиири ажыктыг күш-ажыл чорудулгазын төлевилээри, иишти база техниктиг, тускай билиглиг болуру, кижилериниң ажыл-чагы болгаш билии-даа профессионалдыг болуру. Оон ыңай, мурнакчыларның болгаш чаартыкчыларның дүржүлгазын шиитпээдип алыры, нормалаашкынның хемчээлин калбартыры, оон шынарын экижидери азы ону техника, экономика, физиология талазы-биле үндезилээри, техника талазы-биле айыл чок болуру, дузалал албан чергелерин механизастап, төпчүдери, санитар арыг-шевер талазын экижидери база оларга шүүт хамаарыжыр.

Бо талазы-биле байдал «Тыва даг-дүгү» комбинатта кайдыг болуп турарыл? Лабораторияның болгаш цехтерде чогаадыкчы белүктериниң күжү-биле, эрткен чылын элээн ажылдар кылдынган күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарының талазы-биле 10 планны ажылдаар чергерге база 7 комплекстиг планны ажылдап кылган КЭО-нуң 4 пех планнарын шиңгээткен. Ынчаарга цехтериниң болгаш комплекстиг планнарны шиңгээткенинден иишти алдынган каминалга 16 мун 4 түс рубль болган. Фабрикада иишти-биле КЭО шугумунуң 26 хемчеглерин боттандырары көрдүнген, олардан 75-ти боттандырган.

Мынчангаш КЭО-ну нептередир чорук будурулгени улаҗ сайзырадыл, күш-ажылдың байдалын экижидерингe кол чугула. Ол болза планны хуусаа бетинде күүседириңге, продукциниң хемчээлин көвүдедип, шынарын бедидеринге быра-дыр.

Ынчаарга ажылчы чоннарның кичээнгейин КЭО-же хаара тударынга ону пропагандалаары, ыяштыг көскү агитация улуг ужур-дузалыг. Комбинаттың цехтеринде, фабрикада көскү агитация талазы-биле хемчеглерни алгылаан. КЭО-нуң негездерин Ак-Довурак хоорайның Культура бажыңының бир залында калбак стемнде улуг үжүктер-биле бижип тургаш көөрүдүр азын каан. Комбинатта лаборатория КЭО-нуң нептередир талазы-биле хемчеглерни ап турар.

Цехтерге баарга бо талазы-биле чамдык көргүзүүшкүнер база бар. Ындыг болза-даа КЭО-ну нептередир талазы-биле көскү агитацияга «Тыва даг-дүгү» комбинаттың цехтеринде четпес тургустунган. Ажылчын кижи бүгүзү бодуунуң күш-ажылын кандыг ниитизи эң таарымчалыг, кылдыр организастаарын билип алзын дээш, оларга дуза көргүзери-биле көскү агитацияже күштү моон соңгаар мөөнүзээр чорук чугула болуп келген. Цехтерге КЭО-нуң булуңчугаштарын тургузар, аргалыг болза көжүп чоруур делегеглерни-даа организастаар. Оон ыңай, диаграммалар, таблицалар, схемалар ажыглаан турган, бо ажылды калбартырыг дүржүлгe солчурунга улуг ажыктыг.

Күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарының улуг ажыктыын тодарадып турар плакаттар, лозунгнар бижиирин организастаар, а бо талазы-биле байдал комбинатта четпес. Эртем-техниктиг библиотеканы улам четчелештирип, аңаа КЭО-га холбашкан чүүлдериниң бар турарын чедип алыры чугаажок.

Партия организациязының удурулгазы-биле хөй-ниити организациялары КЭО-нуң лабораториязы-биле каттыжып алгаш, стеңдилерни, витриналарны белеткеп алыр керек, а бо талазы-биле комбинаттың үстүнде адаттынган организацияларында эки холбаа чок. Комбинатта чамдык эштерниң чугаалан турарындан ап көөрге, КЭО талазы-биле кинофильмнер-даа бар, бо дугайында база-да бодаага чогуур чижээ, төрелдешкек будурудге чергелиглеп ону чагыдып ап болурунуң айтырыы солуп болуп турар.

КЭО-нуң планның чедиишкиниг нептереткен цехтерге көскү агитациянның материалдарын кылдынган чүүлдериниң түнелиин доктаамал дыштадып турарын комбинаттың цехтеринде ам-даа долу хемчээлдин-биле чедип ап шыдаваан.

КЭО-ну эки организастаан черге күш-ажылдың будурукчүүл бедидер, камналга хөй болуп, ол-ла ажылга ажылдаар кижилериниң саны кызырлыр дээрзин ажылчын бүрүзүнге билдингир кылдыр чедирери—көскү агитацияның кол сорулгазы ол. Көскү агитацияны талазы-биле ажылдап турар чурукчу активти чыгташ, оларга консультацияны кылып турарын ажыктыг дээрзин комбинатта тускай эртемнилер чугаалап турар, ол черле шын.

Эрткен чылдың октябрьда Ак-Довуракка КЭО талазы-биле республика семинары болган, оон аңаа болганы таварылга эвес дээрзин чамдык кижилер чедир болдавайн турар дээр дугайында комбинаттың профэвилел конференциязынга чугаалар база дыңналып турган.

Үстүнде айтыкаанывыс семинарның үезинде КЭО талазы-биле бирги чергенин дипломун, мүн рубль шаңналды комбинатка берген. Ол идегедги шыырыдар дээш, моон соңгаар улам кызымык ажылдаар керек. Ынчаарга көскү агитацияны эки организастаары аңаа бир улуг идиг болур.

С. САМБА-ЛЮНДУП, «Шынның» тускай корр.

ПЕТРОЗАВОДСК. Онеганың трактор заводунуң тургусканы «ТП-90» деп эртип чоруур трактор агрегадының шенелдезин күүрүне комиссиязы доозкан. Машина сугже болгаш дош кырынче чулуктар чүүрү, рейл дерилгезин тургузары, чыпшыр доңган ыяштарны хоора устурери болгаш өске-даа ажылдарны кылыр. Ыяш салгадырынга ону ажыглаанындан чылда 9—14 мун рубльди камнап ап болур.

Тракторунуң конструкциязынга ыяш тыттырар «ТД-55» деп универсалдыг тракторнуң кол-кол белдирлери ажыглаттынган. «Онежец-тин» шимчеликтизи 90 ат күштүг.

ЧУРУКТА: эртир трактор-нуң хаяларлыг ариккe үнүп турары.

К. БЕКТИҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Брянскиниң камволь комбинады деп каан маркалыг постерге хереглекчилериниң сонуургалы улуг боон турар. Ол бүдүрүлге чери чүрттүң камволь бүдүрер коллективтериниң аразында социалистиг чарышка каш-даа удаа тиилекчи боон үнген. Комбинаттың бүдүрүп үндүрген элээн каш түүл постеринге Шынарның демдээн тывыскан.

ЧУРУКТА: Белеп баравиннарның контролёру Н. Ф. Чернеева Шынар демдээн алган «Палуже» дээр костюм позун хынап көрүп турары.

РЫБИНОВИЧИНИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Кызылда ленинчи номчулгалар

Кызыл хоорайның «Билиг» ниитилел организациязы эрткен чылын чоруттунган ажылдың түннелин үндүрген. Хоорайның ажылчы чоннарынга 4400 ажыг лекция номчуттунган азы лектор бүрүзү чылда ортумаа-биле беш-алды лекцияны номчаан болгаш.

Ленинчи темаларга хөй лекциялар болгулаан. Үлетпүр, тулуг болгаш албан, өөредилге черлеринге 480 ленинчи номчулгалар болуп эрткен. «Ленин — бистиң амыдыралывыста», «Эң-не кижизиг кижи», «Ленининң оюр-хевири—тыва сценада» деп темалыг лекциялар дыңнакчыларны хаара туткан. Оон ынай шериг-патриоттуг кижизидилгенин, литератураның болгаш уран түүлдүң, делегей байдалының темаларынга хөй-хөй лекциялар номчуттунган.

Хөндергейниң бир кварталында агитквартиралар

Тыва» совхозтуң Хөндергей салбырында хереэженнер човулели ажылын план ёзугаар чоруттпушаан, суурда кварталдар аайы-биле агитквартираларны тургускан. Бистиң 10-гу кварталдың ажылын башкарары-биле ында шыырак банкыларны быжыглаан.

Бир-ле дугаарында кварталдың концертин үндүрери чиик эвес болган. Суурда хереэженнер човулелининң шиитпирин амыдыралга боттандырар дээш, кварталда быжыглаткан башкылар боттарының үүүн анда харам чокка киргеннер. Суурда быжыглаткан кварталынга олар бесседаларны чоруттуп, чоп мүрүнүң кварталдың бот-тывынгыр артистериниң концертин клубка бирги чер дээш үндүрген. Олда концертти кожавыста кырганнар бажыныңга олардың дилээнин ёзугаар үндүрүп берген бис. Кырганнар концертти улуг сонуургал-биле көргенин концерттин киржикчилеринге илереткен.

Ам бо хүннерде ол кварталда «Ленинчи ёзу-биле өөренир, чүүттаар, ажылдаар» деп будуунну тургускан. Ол булунга кварталда эки өөреникчилерни, эки ажылдакчыларны, арыг-силиг бажыннарны илередип, ай санының ажыл планын демдеглеп турар бис. Бистиң кварталывыс суурда 3 дугаар квартал-биле социалистиг чарыштыг.

А. ЗНЧЕК-КУЛАК.

Чөөн-Хемчик район.

ХҮН БҮРҮДЕ ДУЗАЛААР, УГЛААР

Коллективтерде партия организацияларының удуртулгазы-биле ажылдап турар хөйниити организацияларының аразында хереэженнер човулелдери чугула черни ээлеп турар. Хереэжен чонуң ортузунга политика-кижизидилгелиг ажылдарны боттандырарынга, хереэжен кадрларны өстүрүп белеткээринге, өзүп олурар чаш салгакчыларны коммунистиг ёзугга кижизидеринге, совет өг-бүлени быжыглаарынга, амыдырал культуразын бедидеринге болгаш өске-даа чугула айтырыгларны шиитпирлээринге оларның ролю улуг болгаш партия, совет, комсомол организацияларының идегелдиг дузалакчылары болуп турар.

Хереэженнер човулелдериниң ролюн улам бедидер, оларның чогаадыкчы ажыл-хереэн идепкейжидер соруулгабиле партия хооркомунуң боллаш райкомнарның удуртулгазы-биле түс-түс парткомнар, партия организацияларының аразында хүн бүрү дузалап, эвээш эвес ажылдарны кылган. Улуг-Хем районда 25 човулел ажылдап турар. Партия райкому, оон хереэженнер ортузунга ажыл чорудар киллизи олардга партийжи удуртулганы күштелдирип, эрткен чылын райком бюрозунга 6 удаа чугаалажып, партия организацияларының секретарьларын дыңнап келген. «Жданов аттыг колхозтуң парткомунуң хереэженнер човулелдерин удуртуп турарының дугайында», «СЭКП Улуг-Хем райкомунуң хереэженнер ортузунга ажылды удуртуп турарының дугайында СЭКП обкомунуң бюрозунуң шиитпиринин күүселдезинин дугайында», «Районнуң хереэженнер човулелдериниң аразында социалистиг чарыштың түннелиниң дугайында» шиитпирлерни үндүрүп келген, оларның күүселдезин хынап турар. Партия организацияларының секретарьларының семинарларына хереэженнер човулелдерин удуртурунуң талазы-биле илеткелдерни кылгылаан, активтиг ниити болгаш болуктээн семинарларын, дужулга солчулгаларын 4 удаа эрттирген. Бүгү човулелдерниң отчёт-соңгулдалыг хуралдарында партия райкомунуң төлээлери олуржуп, саналларын бергилээн.

Бир чыл мурнунга СЭКП обкомунуң бюрозунга айтып турган кошкак ажылдыг човулелдер ажылын сегидип, четпестерни эткеш, В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр түүе чыл болур оюнга турасказаткан республиканың хереэженнер човулелдериниң социалистиг чарыжынга чеңишкинниг киржип турар. Районда човулелдер республиканың хереэженнериниң I спартакиадазынга эки түннелдерни чедип алган. Партия райкомунуң хереэженнер ортузунга ажыл чорудар киллизи тускай булунну тургускаш, активтиг чилерге доктаамал методиктиг дузаны чедирип турар.

Арыг-Бажы суурда аныяк башкы Александра Сундуевна Серенниң удуртканы човулелдиң ажылы-биле тодаргай таныжып болур.

«Улуг-Хая» совхозта партком секретары эш А. Амбаржы, кодээ Совет даргазы эш Б. Самбуга эрткен чылдың эгезинде ында човулелдиң эгелээшкинин деткип, тус-тус салбырлар аразында «Эң эки хереэженнер човулели дээш» соцчарышты тургускаш, шилчип чоруур вымпелди, өртектиг шаңналды доктаатказ. Чылдың түннелинде Арыг-Бажы суурнуң хереэженнер човулели тиилекчи болган. Бо кыска үеним иштинде ындыг чедишкиннерни кайчаң чедип алганыл?

Мурнунда чылдарда активтиң тургусканы тускай культура болгумнеринге болгаш секцияларынга суурда 241 хереэжен эштерден түүле 20—30 хире кижи киржип, кичээлдерге, хуралдарга улус четче чыялбас турган. Ам байдал шуут өскериген. Салбырның удуртукчулары тускай өрээлди хостап берген, хереэженнерни хуралдаар, кежээлер эрттирер өрээлни көрүштүг дээрэн. Суурнуң хереэженнеринге бүгү талазыбиле арга-сүмени берип турар булунну тургускан, «Хереэженнериниң үнү» деп хана солун эрткен чылын 11 удаа үнген. В. И. Ленининиң үс чыл болур оюнга хереэженнериниң кылган ажылдарын чылдар аайы-биле демдеглеп турар каленьдарны, мурнакчы хереэженнерниң чуруктарын, ажыл планын көскү черде аскылаан. Эрткен чылның дургузунда човулелдиң хуралы 14 катап болган. Агитквартираларның даргалары, пропагандистер бо-ла чыылган турар.

Суурну 15 кезекке үскеш, оларның иштинде эң үлегерлиг, культурлуг бажыннарда агитквартираларны тургускан. Оларның аразында социалистиг чарыштыг чарлаан. Анаа башкылар болгаш көдээ ажылагайның тускай эртемниглери политинформацияларны эртирип, пропагандистер партияның болгаш чазактың доктаалдарын, шиитпирлерин доктаамал таныштырып турар. Бо өөредилге чылында суурнуң бүгү хереэженнери В. И. Ленининиң намдарын программа ёзугаар өөренип турар. Агитквартираларда янзы-бүрү болгумнерни организастаан.

Григорий Александрович Селигеев Хову-Аксының электростанциязында турбина цегининң машинизи болуп ажылдап турар. Ажылдап келгенинден он чылының дургузунда ол бодунуң тускай эртемнин эки шиңгээдип алган болгаш будуруге планнарын үргүлчү ажыр күүседип келген. эш Г. А. Селигеев эки ажылы дээш акша болгаш хүндүлел бижиктер-биле каш-даа удаа шаннаткан.

ЧУРУКТА: Г. А. Селигеев ажыл үезинде.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Хереэженнер ясли-садтың ажылын хайгаарап турар.

Эстетиктиг кижизидилге, мораль айтырыгларынче онза кичээнгейни салып, «Кудаңы чаа ёзу-биле . эрттирери», «Төрүттүнген хүнүң кайчаар демдеглээрил?», «Адалар деп кымнарыл?», «Улустуң аас-чогаалы чүүүн-биле онза байлагыл?» дээн шкаф темаларга диспуттарны кылып, өске-даа дыштанылга кежээлерин белеткелдиг, кижизидилге утка-шынарлыг, солун кылдыр эрттиргилээн.

Спорттуң хевирлеринге маргылдааларны кап удаа организастаан. Бажыннарының чанынга чечек, ногаа тарыыр өг-буле мурнунда ховар турган болза, эрткен чылын чүрттакчыларның бежен хуузу ол ажылды кылган, чечек делгелгээнин организастаан. Өг-буле концерттерин кудумчулар аайы-биле эрттирип турар. Совхозтуң удурткучулары бот-тывынгыр уран чүүлдүп эн эки киржикчилерни шаннаарынга 130 рубльди үндүрген.

Суурнуң хереэженнери чаагайжыдыгага улуг кичээнгейни салып, 605 ыяшты олурткан. Суур ногаан сеткерлик дег болу берген.

Арыг-Бажында човулел түүле совхозка эвес, харың районга мурнакчы болуп, шилчип чоруур вымпелди чаалап алган. СЭКП райкому бо чылдың эгезинде районнуң хереэженнер активииниң семинарын Арыг-Бажы суурга эрттирер дээн дужулга солчулгазының планын бүрүзе бадылаан, ам белеткел ажылын чорудуп турар. Семинарга дужулга солчулгазындан аңгыда В. И. Ленининиң алдарлыг юбилейин, Совет Тыванын 25 чыл болур оюн төлептиг үткүүр талазы-биле соруулгаларга онза сагыш салыр. Районда малчыннарның амыырал-чурттаалгазын, культуразын сегидеринче, школа назының четпээн бичии чаштарның коммунистиг кижизидилгезинче, бүгү хереэженнерни ажыктыг күш-ажылга хаара тударынче, хереэженнерниң талазындан кодээ ажыл-агый техниказын шингээдип алырынче угланган өске-даа чүүлдерни ажыл-биле хемчеглерни өске-даа черлерде ап турар. Бо талазыбиле СЭКП Кызыл хооркомуның чанында штаттан дашкаар киллиске, хоорайның хереэженнер човулелиниң түстүс организацияларда човулелдер даргаларының отчётгарын доктаамал дыннап турар. Сөөлгү ийи чылдың дургузунда хоорайның хереэженнеринге тематиктиг болгаш дыштанылга кежээлери каш удаа эрткилээн, анаа хооркомсекретары С. М. Кудажы, хооркомнуң киллис эргелекчизи эш Балуева болгаш өскелер-даа чүве чугаалап турган.

Хоорайда 50 ажыг хереэженнер човулелдери бар, оларның аразында ленинчи юбилейге тураскаатказ соцчарышты чарлаан. Республика эмнелгезинин, хоорайның харылзаа черинин, сүт заводунун, респотребсоюз АТК-зының хереэженнер човулелдериниң ажылы көскүзү-биле экижээн.

Хереэженнер ортузунга ажылга партийжи удуртулганы кошкадып турар таварылгалар ам-даа бар. СЭКП Бии-Хем райкому 1968 чылның дургузунда чаңгыс-даа партком секретарын азы партия организациязының секретарын ол талазы-биле бодунуң бюрозунга дыннаваан. СЭКП Каа-Хем райкомунуң бюрозунга ол айтырыгны түүле чаңгыс катап тургускан. Ленинчи юбилейге чедиишкинниг ужуражыр талазы-биле чарлаап хереэженнер човулелдериниң аразында социалистиг чарыштың эрткен чылда түннелин үндүрерге, республиканың чарыжынга киргер хамаан чок, ол ийи районнуң чарыжының негелдезин эки күүсеткен човулел тывылбаан. Ол районнарда хереэженнер човулелдеринге четпес кичээнгейни салып турары бо фактыларнан илдең-дир.

Хереэжен чон бистиң ниитилелдин амыдыралынга улуг киржилгелиг. Оларның ортузунга ажылга хереэженнер човулелдери кончуг улуг рольдуг, ук човулелдерге партия организациялары хүн бүрүде дузалаар болгаш ажылын углаар ужуралуг.

Ш. ШЫЫРАП,
СЭКП обкомунуң хереэженнер ортузунга ажыл чорудар секторунуң эргелекчизи.

МАЛЧЫННАРЖЕ САГЫШ САЛЫР

«Өөк» совхозтуң эң улуг кадагы болур Коштайның хойжу бригадазының кежигүннери бедик көргүзүглерни эрткен чылын чедип алган болгаш чаа 1969 чылда оон-даа артык түннелдерниг болурун чоокта чаа болган хуралынга шиитпирлээннер. Бригада 1968 чылда чүс хойга онааштыр ортумаа-биле 91 хураганны доруктурган болгаш бир хойдан-на 3 килограмм бедик шынарлыг дүктү алган. Бригадир комсомолчу В. Сундуй бир конжкардан-на 6 килограмм 700 грамм дүктү кыргаан. Ол чаасказап 1 тонна 340 килограмм дүктү белеткел пунктузунга дужаагаан.

Чүгле совхозтуң эвес, харың-даа бүтү районнуң мурнакчы хойжуларының бирээзи Монгуш Балчиевич Насак-Доржунуң портрет чуруун республиканың Хүндүлел самбызынга Улуг Октябрьның 51 чылын таварыштыр киргген чорук таварылга эвес. 1968 чылда ол чүс хойга онааштыр 111 хураганны менди доруктурган болгаш бир хойдан-на 3 килограмм 700 грамм дүктү кыргаан. «Бо кыш соок, өөк девискээринде хар улуг дүшкен-даа болза, чаа чылда оон-даа артык түннелдерни чедип алгаш, улуг башкы Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр үүс чылынга күш-ажылчы белектиг ужуражырын хүлээнген мен» деп, өөктүң ол шолбаны бүзүрелдиг чугаалап турар.

Бо кыштың агаар-бойдус байдалы берге болза-дал, «Өөк» совхозтуң Коштайда, Чаңгыс-Аалта, Кудуктарда хойжулары шээр малды менди кыш ажырбышаан, баштай төрүттүнген хураганнарны бүрүн доруктуруп, амгы үеде сорук киришкинниг болгаш күжениишкинниг ажылдап турар. Ындыг болза-даа, совхоз төвүнден ыракта малчыннар дугайында сагыш салыышкынны сөөлгү үеде дирекция черинин, профавиелининиң ажылчыннар комитединиң болгаш рабкооп баштаар черинин кошкатканы хомудавчыгдыр.

Рабкоопта ийи автолавка бар хирезинде, олар үлетпүр болгаш аълы-чем барааннарын хойжуларга кончуг хөвар чедирип турар. Чижээ, Коштайда малчынарга автолавка эрткен чылдың декабрь ортандан бо чылдың январь 20-ге чедир барбаан. Оон ужурунда хойжулар кыштың соогунда шай, таакпы, долган, оттуг-ыяш садып алыр дээш совхоз төвүнче шүүдеп чоруур ужурга таварыжып келген. А кажан магазиннерге чеде бээрге, ында садыгжылар ыяктан келген малчыннарга барааннарны ээлчет чокка садыглавайн, оларны манадып турар.

Малчыннарның эмнелге хандырылгазын оон-даа дора организастаан деп санап болур. Совхозта болгаш район төвүнде киижи эмнелгелериниң ажылдакчылары малчыннарга, боттары чүгле барбайн турар эвес. харың-даа малчыннар чаларга безин барбас фактылар бар. Чижээ, Кулуктар деп черде хойжу бригадазының бригадири Ооржак Тартаның уруунуң бир харлыг оглу бо чылдың январь 9-та дегдирип ларый берген. Чаш уругнуң ъдининң изии 39 градус чедип турган. Дүрген дуза чедирерин совхоз эмнелгезинин дежурныйы эш Тонкошкуровадан дилээн. Дүрген дуза чедирер эмчилер Аржаандан-даа, Турандан-даа ол хүнүнүң дүн ортузунга чедир келбээн. А берге ларыга таварышкан бичии уругну ЦЛКСМ райкомунуң чиик машиназының човаачызы таварылга боон ол аалга баргаш, эмнелге черинге аппарып чедирген.

Бо таварылганың чаңгыс эвес болуп турары хомудавчыг. Совхозтуң Чаңгыс-Аалт бригадазының хойжузу Ооржак Далый-оолдуң ийи уруглары база-ла ларый бээрге, совхоз төвүнде киижи эмнелгезинче телефоннаан. «Чиик машинавыс чок, улуг эмчи ону мунуп алгаш, районче отчёт дужаап чоруй барган. Ларыг урулгарынарны бээр соөртүп экелиннер» деп, харыы мынаыг болган. Бо чылдың январь 10-да бо дугайы совхозтуң партия комитединге дыңналы берген. Партком секретары эш Смирнов телефон дамчыштыр дежурный эш Тонкошкурова-биле чугаалашкаш, район эмнелгезинче дыңнадырын, дүрген дуза чедирер машинаны келдирерин принципиалдыг ёзу-биле дилээн. А районнуң кол кижи эмчизи эш Свистунов: «Совхозтуң аарыг хойжуларын эмнээри бистиң район эмнелгезинин кереэ эвес, а Аржаан эмнелгезинин хүлээлгези-дир, дүрген дуза чедирериниң машиназын-даа чорутпас мен» деп, совхоз эмнелгезинин дежурныйын чула кончаан. Оон соонда эш Смирновтуң кирижигези-биле совхоз гаражындан машина чоруткан, Ооржактын уругларынга эмчи дузазын чедирген.

Хойжулар ортузунга массаполитиктиг ажылды чавыс деңнелде тургускан. Оларның ортузунга лекциялар айның ужунда, бажында болуп турар. А политинформация, беседа эрткен чылдың майдан соңгаар болуп көрбээн. чүге дээрге. Кудуктарда-даа, Коштайда-даа, Чаңгыс-Аалта-даа агитаторлар, политинформаторлар ажылдавайн келген. «Совхоз директорунуң, азы «ажылчын комитединиң даргазының илеткелин, лекциязын дыңнаар хамаан чок, оларның арнын безин көрүп көрбээн бис» деп. Коштайда, Кудуктарда хойжулар улуг хомудал-биле чугаалап турар.

Мал кыштаглаашкынында, оон чаш толуп хүлээп алырында бо эң-не берге болгаш харыысалгалыг үеде малчыннар дугайында сагыш салыышкын совхозтуң дирекция черинин, партия, профавиел организацияларының болгаш рабкооп баштаар черинин хүн бүрүде кичээнгейнинин төвүнге турар ужурлуг.

Д. ИРГИТ.

Кыдатта болуушкуннарга

МАО ЦЗЭ-ДУН БӨЛҮҮНҮҢ ПОЛИТИКТИГ

Марксизм-ленинизмге, пролетаржы интернационализмге өжээтен бинче буржуазчы-национализ идеологияга үндезилеттинген улуг күрүнежи авантюристиг политиканы чоруттушаан. Мао Цзэ-дунуун бөлүү Кыдатта социализмнин үндезинги туруштарын сулаадып турар дугайын совзогу чылдарның болуушкуннары херечилеп турар. Ол болук анаа аргалар-биле кыдат ажылчы чоннарны «харыысалга чок шоптулар», «дыннангыр шарылар» болдурарын чедип ап, бодуунун чонга удур, антисоциалистиг угланышкынының алыс соруулгаларын чедип ап шыдавас-тыр деп үүлеин билип алган. Ынчангаш маочулар партияга болганы шүүгүмүн албадап дегээр дээш партияны улустуу күштеп дерилээр деп шиитпирлеп алганнар. «Культура революциязы» дээр үүлеинге чылдак туттунгаш, Мао Цзэ-дун болгаш оңу детказа кижилер 1966 чылдың чазынында чуртка боттарының кыналгаарлал чок диктатуразын бадыткап быжыглаарынче угланган политиктиг шүүгүмүн боттандырып эгелээн. Одаар боттарының бодалдарын культура фронтузунда революция дугайында дозуннар-биле чажырып турган. Ам ол чажырттынгны ап октапкан, а Кыдатта амгы болуушкуннарның организакчылары оозун «политиктиг революция» деп адап турарлар.

Пекиндеп кээп турар медээлерни ёзугаар ап көөрге, Мао Цзэ-дун болгаш оон дузалакчылары «культура революциязы» чоруп турда чуртка боттарының дегээн «чаа ёзу-чурумнуу» хөөйлужударын болгаш быжыглаарын эң-не кыска хүүсаа иштинде чедип ап, боттарының туружун быжыглаар дээш ораалдажып турар.

Маочулар төпте бүгү эргечагырганы «Маонуң штабы» дижир үүлге мөөнгээрин улуг күш үндүрүп турган чедип алган, а можуларга КУРнуң конституциязын ёзугаар соңгуттурган улусчу комитеттериниң болгаш партия уставын ёзугаар туруп турган ККП-ниң можу парткомнарының орнунга ревкомнар дээр үүлдү тургузарын дооскан. Ындыг болурда ревкомнарда херек кырында эрге-чагырга шеригленнин маочуларны деткип турар кезээнин холунда моңгнетпиттиргеп.

Кыдатта «чөөн револючуя чугаа-соот-биле үүлге чажыртынны алгаш, а херек кырында пролетариат диктатуразы-биле, социализмнин болган хуусаа иштинде чедип ап, боттарының туружун быжыглаар дээш ораалдажып турар.

Маочулар «Маонуң штабы» дижир үүлге мөөнгээрин улуг күш үндүрүп турган чедип алган, а можуларга КУРнуң конституциязын ёзугаар соңгуттурган улусчу комитеттериниң болгаш партия уставын ёзугаар туруп турган ККП-ниң можу парткомнарының орнунга ревкомнар дээр үүлдү тургузарын дооскан. Ындыг болурда ревкомнарда херек кырында эрге-чагырга шеригленнин маочуларны деткип турар кезээнин холунда моңгнетпиттиргеп.

Кыдатта «чөөн револючуя чугаа-соот-биле үүлге чажыртынны алгаш, а херек кырында пролетариат диктатуразы-биле, социализмнин болганын ёзугаар үүлдежир чүзу-даа чок шериг бюрократчы ёзу-чуруумну доктаадып турган үр үениң реаксыныг дерии кампаниязы плейтир кестүп келген.

I.

Миллион-миллион коммунистерниң революстуг демселинге болгаш аар-бергеажылынга чаалап алдынган ККП-ниң от-алдарын ажыглап алгаш. Мао Цзэ-дунуун бөлүү «револючуя марксистер-ленинчилер бис» деп ыят чокка чажыртынмаан боон турар. Бүгү-ле үүлдерден ап көөрге, маочулар моон соңгаар-даа компартияның адыбиле хеделир. ККП Төп Комитединиң адыбиле чажыртынар бодаалыг. Ол дугайын, Синьхуа агентилелиниң дыңнадыын ёзугаар алырга, 1968 чылдың октябрь 13-тен 31-ге чедир Пекинге боон эрткен «ККП ТК-ның XII (калбак) пленумуу» дээр чүвени чыылдырганы херечилеп турар.

Ол «пленумнуу» чыылдырган чорук маочулуларның талазындан овузуушуг кажарлаашкын боордан дээредевес, а «пленумнуу» боду ККП-ниң уставын ёзугаар алыр болза дурум ёзугаар күш чок болган. 1956 чылда ККП-ниң съездиинге соңгуттурган болгаш «культура революциязының» эгезинге чедир саватгынын турган ККП ТК-ның 174 кежигүннеринден болгаш кежигүнге кандидаттарындан 130 киижи хөйнүң мурнунга дорамчыладып, Кыдат Улус Республиканың даргазы Лю Шао-пинин «шивишкиннерни» кылдыр чарладып капкан. Пленумну «калбак» кылдыр адааны база таварылга эвес. Ол чорук «пленумнуу» хөйнүң төлээлекчизи кылдыр көргүзер. ККП ТК кежигүннериниң болгаш кежигүнге кандидаттарының болгаш шиитпирге күштүг болур хөй кезиниин чогуу чажырып будаар дээш кыадынган. Партияның ат баксыраан көскү ажыддакчыларының ээлээр олуттарын бузуткуп бужараан «культура революциязының херектериниң талазы-биле бодуктуң» кежигүннерни («пленумга» ол бөлүктүң бүгү кежигүннери олурушкан дээрэнин дыңнадыгда онзалап демдеглээн), можуларның, төпке чагырткан хоорайларының болгаш автономнуг районнарының «ревкомнар» төлээлекчилери, а база «СУХА-дан харыысалгалыг кол эштер» дүрүм чокка эзелекеннер.

Мао Цзэ-дунга болгаш оон талаалакчыларынга ол «пленумнуу» болза «улуг баштыңчының» баксыраа кошкай берген ат алдарын Төп Комитеттиң ады-биле быжыглаан сегидер, оон ажыл-чорудугазын болгаш «культура революциязының херектериниң талазы-биле болуктуң» дерзин үүлгедиглерин база сөөлгү ийи чартык чылдың политиктиг демиселинге оларның кылган ужур-дүрүм чок чүүлдерин орайтаан-даа Хереэженнер ясли-садтың ажылын хайгаарап турар.

Эстетиктиг кижизидилге, мораль айтырыгларынче онза кичээнгейни салып, «Кудаңы чаа ёзу-биле . эрттирери», «Төрүттүнген хүнүң кайчаар демдеглээрил?», «Адалар деп кымнарыл?», «Улустуң аас-чогаалы чүүүн-биле онза байлагыл?» дээн шкаф темаларга диспуттарны кылып, өске-даа дыштанылга кежээлерин белеткелдиг, кижизидилге утка-шынарлыг, солун кылдыр эрттиргилээн.

Спорттуң хевирлеринге маргылдааларны кап удаа организастаан. Бажыннарының чанынга чечек, ногаа тарыыр өг-буле мурнунда ховар турган болза, эрткен чылын чүрттакчыларның бежен хуузу ол ажылды кылган, чечек делгелгээнин организастаан. Өг-буле концерттерин кудумчулар аайы-биле эрттирип турар. Совхозтуң удурткучулары бот-тывынгыр уран чүүлдүп эн эки киржикчилерни шаннаарынга 130 рубльди үндүрген.

Суурнуң хереэженнери чаагайжыдыгага улуг кичээнгейни салып, 605 ыяшты олурткан. Суур ногаан сеткерлик дег болу берген.

Арыг-Бажында човулел түүле совхозка эвес, харың районга мурнакчы болуп, шилчип чоруур вымпелди чаалап алган. СЭКП райкому бо чылдың эгезинде районнуң хереэженнер активииниң семинарын Арыг-Бажы суурга эрттирер дээн дужулга солчулгазының планын бүрүзе бадылаан, ам белеткел ажылын чорудуп турар. Семинарга дужулга солчулгазындан аңгыда В. И. Ленининиң алдарлыг юбилейин, Совет Тыванын 25 чыл болур оюн төлептиг үткүүр талазы-биле соруулгаларга онза сагыш салыр. Районда малчыннарның амыырал-чурттаалгазын, культуразын сегидеринче, школа назының четпээн бичии чаштарның коммунистиг кижизидилгезинче, бүгү хереэженнерни ажыктыг күш-ажылга хаара тударынче, хереэженнерниң талазындан кодээ ажыл-агый техниказын шингээдип алырынче угланган өске-даа чүгула айтырыгларны чугаалажыр, човулелдерниң ролюн улам кодуреринге дузалаар.

Хереэженнер човулелдериниң ажылын экижидер талаары-биле хемчеглерни өске-даа черлерде ап турар. Бо талазыбиле СЭКП Кызыл хооркомуның чанында штаттан дашкаар киллиске, хоорайның хереэженнер човулелиниң түстүс организацияларда човулелдер даргаларының отчётгарын доктаамал дыннап турар. Сөөлгү ийи чылдың дургузунда хоорайның хереэженнеринге тематиктиг болгаш дыштанылга кежээлери каш удаа эрткилээн, анаа хооркомсекретары С. М. Кудажы, хооркомнуң киллис эргелекчизи эш Балуева болгаш өскелер-даа чүве чугаалап турган.

Хоорайда 50 ажыг хереэженнер човулелдери бар, оларның аразында ленинчи юбилейге тураскаатказ соцчарышты чарлаан. Республика эмнелгезинин, хоорайның харылзаа черинин, сүт заводунун, респотребсоюз АТК-зының хереэженнер човулелдериниң ажылы көскүзү-биле экижээн.

Хереэженнер ортузунга ажылга партийжи удуртулганы кошкадып турар таварылгалар ам-даа бар. СЭКП Бии-Хем райкому 1968 чылның дургузунда чаңгыс-даа партком секретарын азы партия организациязының секретарын ол талазы-биле бодунуң бюрозунга дыннаваан. СЭКП Каа-Хем райкомунуң бюрозунга ол айтырыгны түүле чаңгыс катап тургускан. Ленинчи юбилейге чедиишкинниг ужуражыр талазы-биле чарлаап хереэженнер човулелдериниң аразында социалистиг чарыштың эрткен чылда түннелин үндүрерге, республиканың чарыжынга киргер хамаан чок, ол ийи районнуң чарыжының негелдезин эки күүсеткен човулел тывылбаан. Ол районнарда хереэженнер човулелдеринге четпес кичээнгейни салып турары бо фактыларнан илдең-дир.

Хереэжен чон бистиң ниитилелдин амыдыралынга улуг киржилгелиг. Оларның ортузунга ажылга хереэженнер човулелдери кончуг улуг рольдуг, ук човулелдерге партия организациялары хүн бүрүде дузалаар болгаш ажылын углаар ужуралуг.

Ш. ШЫЫРАП,
СЭКП обкомунуң хереэженнер ортузунга ажыл чорудар секторунуң эргелекчизи.

Ортумак звенонуң кадрлары

МЕРГЕЖИЛДИ БЕДИДЕР

Ортумак звенонуң удуртукчузары — колхозтарның болгаш совхозтарның командылавар кадрларының эң-не хой санныг отряды болур. Кодээниң ажыл-ишчилериниң чедишкиннери, кодээ ажылагый бүдүрүлгезиниң үре-түңнелдиниң бедидери дугайында партияның шиитпирлерин күүседири ортумак звенонуң удуртукчуларының инициативазындан, быжыг туруштуундан, ажыл-херемчизинден болгаш эртеминиң сүмелерин база мурнакчы дуржулганың чедишкиннерин чогаадыкчы ёзу-биле ажыглап билириндеп улуу-биле хамаржыр.

Черни, техниканы, ажылчыны күжүп үре-түңнелдиг ажыглавры дээш, кодээ ажыл-агый малдарының продуктулуун бедидери дээш, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиге капитал салышкыннарын дедир эгидери дээш, оларның ролю хемчээл чок өскүш, харыысалгазы бедип турар.

Үнүш болгаш мал ажылының талазы-биле бүдүрүлге бригаладаларының бригадирлериниң, совхозтарның салбырлар эргелекчилериниң, үнүш болгаш мал ажылының талазы-биле бүдүрүлге бригадаларының бригадирлери болуп ажылдап турар болгаш оларның чамдызы ортуман тускай билиг чок, ынчалзажок улуг ажыл дуржулгалыг практик кижилер болуп турар. Оларның мергежилии бедидери эргежок чугула. Практиктерниң аразында бүдүрүлгениң эки организакчылары хой. Эргежок чугула теоретиктиг билиглерни оларның чедип алырынга дузалаар херек.

Мергежил бедидериниң школазынга үш чылдарның дургузуузда кодээ ажыл-агыйның 245 тускай эртемниглери, мал ажылының фермаларының 69 эргелекчилери, үнүш ажылының талазы-биле бүдүрүлге бригадаларының 76 бригадирлери, колхозтарның болгаш совхозтарның 45 бухгалтерлери боттарының мергежилии бедидии алган. Кодээ ажыл-агый малдарын тарып бооздадыр талазы-биле 175 техниктерни белеткеп үндүрген.

Курстарга кичээлдер эрттирериниң республиканың Кодээ ажыл-агый министерствозунуң тускай эртемниглерни, сельхозтехниканың башкыларын, дуржулга станцииязының эртем ажылдакчыларын киирештирип турар.

Башкылар кичээлдер эрттиреринин аргаларын чогаадыкчы ёзу-биле көрүп, боттарының билиглерин дыңнакчыларга дамчыдып бээрин кызып турарлар. Программаның материалын практиктиг ажыл-биле холбаштырып, ажыл-агыйлар да дээре экономиктиг ажылдың, күш-ажылыды дээре организазаларының чижээ көргүзүп, янзы-бүрү көргүзүлге материалдарын ажыглап турар, ынчангаш кичээлдер солуун кылдыр эртип турар.

Кино-кичээлдер, республиканың мурнакчы ажыл-агыйларынче экскурсия-кичээлдер дээш ышкаш, өөредилгениң ыдык хевирлерин ажыглап турар. Дыңнакчылар экскурсиига чорааш, бүдүрүлгениң мурнакчылары-биле, ажыл-агыйларның тускай эртемниглери-биле болгаш удуртукчулары-биле ужуражып, бүдүрүлге-биле танышкын база ажыдың дуржулгазын солчуп турар. Ындыг ужуражыпкынар дыңнакчыларга улуг ажыктыг.

Программаның материалдары доостурга, курстарга түңнелди үндүрер — шылгалда кылыр.

Трактор-хову бригадаларының бригадирлериниң мергежилии бедидериниң ийи ай хуусаалыг курстары бодунуң ажылын школага январь 18-те дооскан. Тываның кодээ ажыл-агый Дуржулга станцииязында келген Николай Сидоров, «Улуг-Хая» совхозтан келген Хертек Анарат, «Межегей» совхозтан келген Ступин болгаш өске-даа дыңнакчылар эки билигин чедип алганын коргүскеп. Курска турган үезинде бригадирлер бригадага ажылды канчаар шын организоваарынга, механизаторларның болгаш үнүш ажылының өске-даа ажылдакчыларының ажылының үнезин доктаадырыпга болгаш шын толээшкинин кылырыга өөредип алганнар.

1969 чылда мергежил бедидериниң школазы ийи ай хуусаалыг курстарга 222 кижилии белеткеп үндүрер ужурлуг. Оларның иштинде үнүш болгаш мал ажылының талазы-биле бүдүрүлге бригадаларының бригадирлери 80 кижи. Ортумак тускай эртемниг ажылдакчылар (агрономнар, зоотехниктер, механиктер болгаш өскелер-даа) 142 кижи.

Мал ажылының фермаларының эргелекчилериниң мергежилии бедидериниң ийи ай хуусаалыг курстары амгы үеде бодунуң ажылын эгелеп турар. Ынчалзадда келзе чогуур 40 кижиден он хонук дургузуунда чүгле он кижи өөредилгеге келгенин хараадаачыг. Олар колдуунда-за практик кижилер болгай, ынчангаш бодунуң мергежилии бедидери оларга эргежок чугула. Чамдык кижилериң курстарга келбейн турарының чылдагааны чүдел дээрге, дыка хой ажыл-агыйларның удуртукчулары ол чугула айтырыгны тоон көрбейн, өөредилии негеттинип турар кижилерни курстарже чоруткайн турарында-дыр. Ооң түңнелинде школа 1968 чылда кодээ ажыл-агый кадрларының мергежилии бедидериниң планын күүсетпээн. Бо чылын ындыг чорукту болдурбас болгаш ажыл-агыйларның удуртукчулары ортумак звенонуң кадрларының мергежилии бедидериниң эргежок чугулазын медереп билир ужурлуг.

П. ЕЛИЗАРОВА,
Тываның кодээ ажыл-агый кадрларының мергежилии бедидер школазының директору.

ХУРАГАННАР ОНЧА-МЕНДИ

«Тес-Хем» совхозтуң Берт-Даг салбырының ийи хойжу бригадазында ниитизи-биле 7360 хой кыштап турар.

№ 1 бригадада төрүүр 1262 хойнуң 613-жу оолдаан, оларның 618 хураганы мендии алдынган. Бригадазының дуржулгалыг хойжулары, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны О. Дарыма оолдаан 180 хоюнуң 185, К. Межерек 106 хоюнуң 106, У. Шойдак 111 хоюнуң 111 хураганын мендии доруктуруп турар. Ол коданнарда сакманщиктер, комсомолчулар Мария Дарыма, Иван Уваңгыр, Шойдан Алдын-кыс олар кызымак ажылдап келген.

№ 2 бригадада оолдаан 649 хойнуң чаш толу шупту онча. Хойжулар И. Виран оолдаан 150 хоюндан 153, М. Сазар 233 хоюндан 233, С. Минчирмаа 135 хоюндан 135 хураганны камгалап алган. Ында сакманщиктерден Ч. Чагармаа, Б. Допурак, К. Эдермаа, К. Монгалъбии олар онаашкан ажылынга бедик харыысалгалыын коргузе берген.

Ч. ЧАЖЫН-ООЛ.

делегей бо хүннерде

Найыралдың болгаш бот-бодун билчириниң ёзузунга

БЕРЛИН. (СЭТА). Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң Берлинге 1969 чылдың январь 21-ден 23-ке чедир болуп эрткен XXII сессиязының дугайында дыңнадыгны ында парлап үндүрген.

Дыңнадыгда айтырганы-биле алырга, Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң (БЭДЧ-ниң) тургустунган хүнүнден бээр 20 чылы 1969 чылдың январь-да болгаш-биле холбаштыр БЭДЧ-ниң XXII сессиязы бодунуң байырлыг хуралынга БЭДЧ-ниң 20 чылының дугайында ооң секретарының илеткелии, БЭДЧ-ниң кежигүнү чүрттарының болгаш ЮСФР-ниң XXII сессияга толээлер баштыңнарының чугааларын дыңнаан. БЭДЧ-ниң кежигүнү чүрттарның бүгү талазлыг экономика болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылгазын хөгжүдер талазы-биле Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң кылган үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазын сессия демдеглээн.

Бүгү чылдарның дургузуунда БЭДЧ-ниң кежигүнү чүрттарның аразында кады ажылдажылганы организаастаар талазы-биле Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазын бүрүн деп эргенид, тускай догуиналшкыпны болгаш пациональ эрго-ажыктарны хүндүлеп коорүнүп, бот-бодунга ажыктыг чоруктуң болгаш эш-хүүзүнүң бот-бодунга дузалажыры-биле принциптериге үндезилээш боттандырып келген дээрзин дыңнадыгда ооң ынай чугаалаан. Ол чорук социалистиг чүрттарның аразында экономиктиг харылаалаарның чаа хевиринге дүгжүп, БЭДЧ-ниң кежигүнү бүгү чүрттарның улус ажылагыйын көдүреринге, оларның экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзааларын калбартып, быжыглаарынга дузалап турар.

Эрткен 20 чылдың дургузуунда БЭДЧ-ниң кежигүнү чүрттарның аразында кады ажылдажылга Чөвүлелдиң кежигүнү чүрттарның аразында харылзаалариың үндезилеттингени үстүнде айтыкан принциптерни амыдыралга боттандырарының ёзузунга чоруп келгенин Чөвүлелдиң сессиязы күзел хамышкыны-биле демдеглээн. БЭДЧ-ниң кежигүнү чүрттарның, ылаңгыя үлетпүрүн болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылгазын хөгжүдер талазы-биле бот-боттарының аразында экономиктиг харылзааларны тургузарынга улуг рольду Совет Эвилелги ойнап келген болгаш ойнап-даа турар. Ооң-биле кады Совет Эвилели, чижээ, нефть, газ, демир рудазы, кара болгаш өңүүг металлдар, дилиг материалдарды дээш ыштакш, ыпдыг чиг-эттиш болгаш материалдарның кол хандырыкчызы, а ол ышкаш бүдүрүлгенин специализастаар болгаш кооперастаар талазы-биле эң чугула эвилелчиин болуп турар деп, дыңнадыгда чугаалаан.

Эрткен 20 чыл дургузуунда БЭДЧ-ниң кежигүнү чүрттарга социал, экономика болгаш культура талазы-биле ханы чаартылгалар болган, чонпуң амыдырал деңнели элээп бээдээн. БЭДЧ-ниң кежигүнү чүрттарның улус ажылагыйын хөгжүдер талазы-биле чедип алган улуг чедиишкиннери болза, коммунистиг болгаш ажылчын партияларга удуртказын ол чүрттарның улустарының эрес-маадырлыг күш-ажылының түңнели болур. Чүрттарның аразында экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзаалар үнде-зилеттингени үстүнде айтыкан принциптерни амыдыралга боттандырарының ёзузунга чоруп келгенин Чөвүлелдиң сессиязы күзел хамышкыны-биле демдеглээн. БЭДЧ-ниң кежигүнү чүрттарның, ылаңгыя үлетпүрүн болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылгазын хөгжүдер талазы-биле бот-боттарының аразында экономиктиг харылзааларны тургузарынга улуг рольду Совет Эвилели

КИЧЭЭНГЕЙЛИГ ЧОРУККА -КИЖИЗИДЕРИ

— Мээң кичээлдеримге өренижилер кичээнгей чок болгулаар. Ынчангаш чаа материалды ханыы-биле шинээлип албас, кичээлдиң 45 минутаазы чогуур түнелдиң бербес-тир — деп, чамдык аныяк башкыларның хомудалын бо-ла дыңнаар мен.

Башкының харыысалгалыг болгаш берге-даа болза хүндүлүг күш-ажылын чаа эгелээн эштериң бо айтырыгны салып, аңаа харыны дүрген тыварын ораалдажып турары чап.

Кичээл үезинде өренижилерниң кичээнгейлиг болурун кижизидери, ону чедиг алыры — аныяк салгакчыларга ханы болгаш бижыг билиглерни бээринге чугула рольду ойнаар.

Ынчангаш бо айтырыгга хамаарыштыр бодумнуң бодалдарымны, санал-оналдарымны «Шын» солун дамчыштыр солчуруун бодаан мен. Ук бодалдар болгаш сапалдар тыва болгаш орус школаларга хөй чылдарда ажылдаанымның түнелинде чыдынып келген дээрзин помчукчуларга чугаалаар үжүрлүг мен.

Өренижилерни кичээлдиң эгезинде-ле организастаары, кичээлдиң бүгү чорудулгазынга, оон үре-түнелдиг болуруңга тутула.

Башкы класска кирип келген дораан-па, чапсар үезинде ойнап хөглеп, өске чүве кылып турган өренижилерниң психижиг байдалын дораан эдерткүүш, оларның кичээнгейин кичээлче, өредилгеже углаар үжүрлүг. Мыцнаг байдалды тургузарының бир чугула чүүлү — башкының бодунуң кичээнгейлиг классче кирип ора топтуг болгаш бодунга бүзүределдин болур.

Башкы төлептиг, сөжүм классче кирип келгеш, кичээлдиң идепкейлиг эгелей бээрге өренижилерниң кичээнгейн башкыда барган ыңгаш сагындырар. Чамдык башкылар классче кирип келгеш, өренижилерниң шимээнин, чүрүм үреп турарын эскерип каап, бо бүгүнү доп-дораап соксадырын арай дөңгун кылдыр негелиг бээр. Ынчан өренижилер түр када оожургай бээр иижпе азы улам шимээргеп, кичээлдиң орнынайгы чорудулгазынга тапты-ктаар.

Мен бодаарымга башкы классче кирип келгеш, кичээнгейлиг болурун чымчак, оожум үн-биле өренижилерге сагындырып, олурарынче чалаар болза, түнел ээп болур боор. Оон эгелээш-ле, бүгү кичээлдиң төнчүзүнге чедир, өренижилерниң кичээнгейлиг болурун холдан салбас үжүрлүг.

Өренижилер харылап турар үеде кичээнгейлиг болуруңга тутула.

Башкы кичээлдиң эгезинде-ле өренижилерниң кичээнгейлиг болуруңга чымчак, оожум үн-биле өренижилерге сагындырып, олурарынче чалаар болза, түнел ээп болур боор. Оон эгелээш-ле, бүгү кичээлдиң төнчүзүнге чедир, өренижилерниң кичээнгейлиг болурун холдан салбас үжүрлүг.

Мыцнаг байдалды тургузарының бир чугула чүүлү — башкының бодунуң кичээнгейлиг классче кирип ора топтуг болгаш бодунга бүзүределдин болур.

Башкы төлептиг, сөжүм классче кирип келгеш, кичээлдиң идепкейлиг эгелей бээрге өренижилерниң кичээнгейн башкыда барган ыңгаш сагындырар. Чамдык башкылар классче кирип келгеш, өренижилерниң шимээнин, чүрүм үреп турарын эскерип каап, бо бүгүнү доп-дораап соксадырын арай дөңгун кылдыр негелиг бээр. Ынчан өренижилер түр када оожургай бээр иижпе азы улам шимээргеп, кичээлдиң орнынайгы чорудулгазынга тапты-ктаар.

Мен бодаарымга башкы классче кирип келгеш, кичээнгейлиг болурун чымчак, оожум үн-биле өренижилерге сагындырып, олурарынче чалаар болза, түнел ээп болур боор. Оон эгелээш-ле, бүгү кичээлдиң төнчүзүнге чедир, өренижилерниң кичээнгейлиг болурун холдан салбас үжүрлүг.

Өренижилер харылап турар үеде кичээнгейлиг болуруңга тутула.

Таймылбыр үеэинде өренижилерден айтырыглар салырын беседаның чамдык элементилерин ажыглаары өренижилерниң кичээнгейин улам идепкейжидер. Кичээл үезинде өренижилерниң кичээнгейинин кошкаавын эскерип каан башкылар ону бээдиргинин методиктиг аргаларын ажыглай бээр. Чижээлээрге, салдынган айтырыгның азы кандыг-бир теманың чугулазын азы бергезин, оон амыдыралга ролюн айтыры дөш өске-даа.

Кичээлге нарын айтырыглар оруп кижизидерде дараазында чүүлдерни сагыры чугула. Өренижилерниң мурунга салган айтырыгларны оларның медереелдиг, шын билиңнерин негээри. Харыының дес-дараалыг болурун чедип алыры. Бүгү өренижилерниң кичээнгейин идепкейжидип, харыыларның утказының болгаш хевирлериниң дугайында башкының түнелп, чамдык четпестерниң болгаш оларны эдерипге хамаарыштыр саналдарга үстүнде көргенивис чүүлдер башкы болганынга биядингир болганда кандыг-даа немелде тайылбырны негевейн турар.

Чүнүн-даа мурнунда, кичээлдиң сорулгазын тодарадып алыр. Оон соонда башкы бодуңаа материалды билдилиг-биле тайылбырлап, дес-дараалай, чедингир кылдыр чугаалап бээр. Тайылбыр үеэинде көргүзүг материалдарын ажыглаарының дугайын кажан-даа үттүп болбас.

Чаа материалдарны тайылбырлап турар үеде башкы бодунуң чугаа культуразынче кичээнгей салыр үжүрлүг. Оон дылы литературлуг, тода, делгеренгей болгаш дыңнаңгыр болур.

Таймылбыр үеэинде өренижилерден айтырыглар салырын беседаның чамдык элементилерин ажыглаары өренижилерниң кичээнгейин улам идепкейжидер. Кичээл үезинде өренижилерниң кичээнгейинин кошкаавын эскерип каан башкылар ону бээдиргинин методиктиг аргаларын ажыглай бээр. Чижээлээрге, салдынган айтырыгның азы кандыг-бир теманың чугулазын азы бергезин, оон амыдыралга ролюн айтыры дөш өске-даа.

Кичээлге нарын айтырыглар салыры азы айтырыгларны холуп эртир бодуунчудери өренижилерниң сонуургалын чавыздыр. Тайылбырны холуп эртир бодуунчудерге башкының чугаалаан чүүлдери аңаа-ла кулак дашты-биле эрте бээр.

Кичээл бүрүзүнге башкының системалыг болгаш чүткүлдүг белеткенири — школалыларны кичээнгейлиг болурунга кижизидерниң база бир чугула кезээ.

Өренижилерни кичээнгейлиг болурунга кижизидери үгаан ажылының ажыктыг аргаларын школачыларның шинчлээдири-биле холбаалыг.

Башкының сорулгазы болаа кичээл-даа үезинде, бажын онаалгаларын күүсөдип турар үеде-даа, чечен чогаал номнарын помчуп тура кичээнгейлиг болуруңун чанчылдарын өренижилерниң кижизидери ол.

Чамдыкта мындыг таварылгалар база тургулаар: башкы чаа материалды сагыжынга чедир таймылбырлап, дес-дараалай чугаалап бээр. Өренижилерниң мурунга салган айтырыгларны оларның медереелдиг, шын билиңнерин негээри. Харыының дес-дараалыг болурун чедип алыры. Бүгү өренижилерниң кичээнгейин идепкейжидип, харыыларның утказының болгаш чаа теманы таймылаарынга белеткенип тура, оон логиктиг структуразын хандыр көрбээнинде.

Дуржулгалыг башкылар өренижилерниң кичээнгейин кичээл дургузунда долулу-биле башкарып шыдаар, а херек апаргын минуталарда ону улам бедидип алыр.

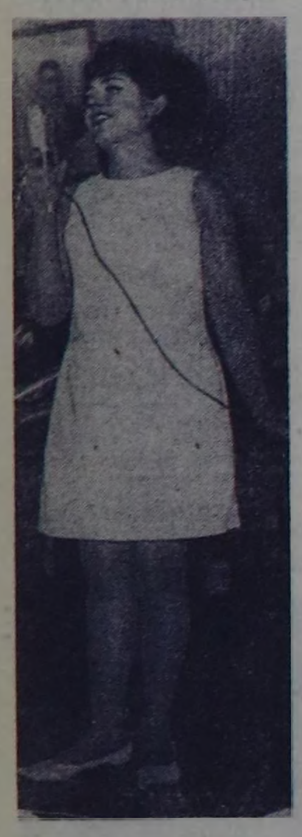
Кичээл үезинде чүгле бүдүн класс эвес, а өренижи бүрүзүн кичээнгейге башкы алыр ужурлуг. Өренижиниң көөрге бирде дыка кичээнгейлиг дыңнаан, бүгү боду кичээлче сиңниккен ышкаш сагындырар. Ынчалзажок ол бажыңынга азы кудумчуга капчаар ойнап турганын, бөгүн чүнү кылырын, көрген киноларын, номчаан номнарын-даа бодап, башкызының тугаазын көңгүс дыңнавайн, ыпаар кичээнгей салбайн тургулаан. Башкы ыңдыг өренижилерни онза кичээнгейге алыр сорулгалыг.

Өскээр чугаалаарга, башкы өренижилерниң кичээнгейинин кошкаанын дораан көргүзер айтыкчы болур ужурлуг. Ол кичээлдиң кайы үезинде уругларның кичээнгейинин кошкаанын эскерер, ол үеде чүнү өренип турганын тодаралып, четпестерни дарый чайладыр сорулгалыг.

Өренижилерниң кичээнгейлиг болурун кижизидерв педагогиканың база бир чугула, нарын айтырыгларының бирээзи. Маңаа хамаарыштыр бистиң № 14 школаның башкылары чоокта чаа тускай кежээни эрттирип, санал-оналывысты солуткан бис.

М. КРАСОВА.

РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы.

Кызылда № 1 автотранспорт бүдүрүлгеэнниң коллективи В. И. Ленинниң төрүттүнгениңден бээр 100 чыл болур алдарлыг юбилейинге күш-ажылчы чедишкиннер-биле ужуражыр сорулганы салбышаан, уран чүүл коллективиниң ажылын экижидерингө база кичээнгейин углаан.

Ол бүдүрүлгениң уран чүүлчүлери ленинчи юбилейге тураскаатканы хоорайның көрүлдезинге белеткенмишаан, концерттерин өске бүдүрүлгелерниң ажыл-ишчилеринге көргүзүп турарлар. Бо чуруктa коллективтиң ыраажызы Валентина Матвеева Кызылдың аныяк коммунистеринин слёдуюң сооңда болган концертке ырлап турары. Чаныңда чуруктa үрер хөгжүмчүлер уделеде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЛЕНИНЧИ ЧЕРЛЕР-БИЛЕ

Школага өөренип турумда, башкы тайылбырлап тура: «Владимир Ильич Ленин Петроград хоорайдан ырак эвесте Разлив станциязынга сиген кезикчизи болуп, сиген чадырга чаштыныл турган» деп чугаалаарга, долгандыр кандыг чер ирги, шуут-ла чаагкаан кортпаан деп бодалдар өөренижи кижиниң сагыжынга артар чораан.

Ынчалза-даа, чогум кайы хире улуг чадырыл. Владимир Ильичиге ол черни канчан шилип бергенин? деп айтырыглар кижиге тодаргай эвес болгулаар чүве. Ол ышкаш, улуг Октябрьның чырыын ажыткан крейсер «Авроранын»-даа. 1917 чылдың август 8-те Разливтен Финляндияже Владимир Ильич Ленинниң чорутканы № 293 паровозту-даа, 1917 чылдың апрель 3-те Финляндиядан Россияже ээп келгеш, В. И. Ленинниң индир кылдыр ажыглаанын төөгүлүг куяк машинаны-даа тода билбес кижиге, ол бүгүнүң көруксенчии кончуг болур.

Эрткен чайын, ол-ла төөгүлүг черлерни көөру-биле бистиң республикадан 25 тоогу башкызын Кызылдың башкылар билиин бедидер институ чоруткан.

Улуг башкы В. И. Ленинниң адын әдилеп турар, улуг Октябрьның кавайын, үр революциянын хоорайы Ленинград 53 муң ажыг гектар черде туруп болгаш оон чонунуң Төрээн чуртун камгалаарынга арес-маадырлыг чоруу, күш-ажылчы чедиишкиннери даазы шаннатканы ийи Ленин, бир Кызыл Тук орденнери маадырхоорайның түгүнүн чайнап турар.

Хоорайда төөгүлүг черлер-биле танышкаш, оон 34 км ыракта, өөренип чораан чылдарымда башкымның чугаалап турганы, Разлив дээр станцияже автобус-биле хаптывыс.

1917 чылдың июль болуушкуннарының сөөлүнде бүгү эрге-чагырга Түр чазактың контрреволюстуг буржуазиязының холунга кирген. Пролетарның улуг башкызы В. И. Ленинни, большевик партияның кежигүннерин түлүп хоргудаар дээш каржы истеп суруушкун эгелээн.

Партияның Төп Комитедин В. И. Ленинни айыыл чок чер болур Сестрорепк чоогунче чоруларын шиитпирлээн. Разлявке чурттап турган партийжи Н. А. Емельяновка В. И. Ленинны чажыт тургузарын даазыган.

Емельяновтарның бажыны сентелгеге турда. Ленин сарай дээвиринин Аданга чурттап турганын. Разлив чоогунда сиген кезип турганы ойнакты, чадырны, даш, шилден тутkан павильонда документ делгелгени база В. И. Ленининин. «Күрүне болгаш революция» деп алдарлыг ажылын бижээн «ногаан кабинет» дээри ийи төштү көрдүвүс.

В. И. Ленининиң Төп музейинин Ленинград филиалының ажиинде куяк машинаны көргеш база музейнин ийаги кадында 25 залда 5 муң ажыг экспонаттарны, коллекцияларда «Искра» солуннуң 1-дек 51-ге чедир дугаарларының долу комплектизин, өске-даа большевик солуннарны, документилерни сонуургадывыс.

В. И. Ленин Сибирь шелүлгеэинге тургаш, Шушенское суурга, тараачын Петровтуң бажыңынга турган болгай. Ол бажыңның тевирии ында делгээни менээ-даа, эштеримге-даа солун болган.

Кызылда 96 аал ишти чурттаар 4 каът бажыңнар бар деп, бистиң суурнуң улугдаа, биче-даа чурттакчызынга чугаалаарынга, ол чүгле кайтап каар. Чүге дизе, оон чурттап турар суурунда чангыс каът бажыңнар-ла болгай. Ам кандыг түнел ундуреил ол дизе, улуг-даа, бичии-даа кижилерни өөредирге экскурсианың болгаш көргүзүг материалдарының ажыы улуг-дур. Бистиң көдээ школаларывыс чоокку чылдарда кино, диафильм, магнитофон чүүлдерни ажыглай берген болгай. Көргүзүг материалды ажыглаваан кичээлдер билдинмес эртер.

Төөгүлүг черлер-биле экскурсиялаан чорук партия системазының өөредилгезинге, В. И. Ленининиң ажыл, амыдыралын өөренирингө улуг дузалыг.

Бо күзүн бистиң республикадан Ленинчи черлеп бээр туристчи поезд-биле Ленинград, Москва база Свердловскиже Тываның 400 ажыг оолдар, кыстары чораан болгай. Оларның аразында бистиң «Сүт-Хөл» совхозтуң Киров салбырындан, устуу-Ишкинде өшкү кадарчызы Ондар Самдан, салбыр эргелекчизи Сарыглар Маңге-Назын, башкы Ондар Доржу чораан келгеннер.

— Бо дээрге, В. И. Ленининиң ажыл, амыдыралы-биле холбашкан төөгүлүг черлерни көөру — улуг Ленининиң айтканы улуг Октябрьның ачызы-дыр. Менээ, тыва аратка, улуг аас-кежиндир!— деп, мурнавчы кадарты О. Самдан өөрүп чугаалап олурар.

О. ЧАҢ-ООЛ.

Чөөн-Хемчик район.

«Кок-Тей» совхозтуң механизаторлары ажыл шагының соонда.

В. МОЛЬБИНИҢ фотозу.

„ШЫННЫ“ НОМЧААШ...

Чылгы малды азыраарга чадаг чорбас, аъттыг чоруур

Республиканың ажыл-агыйларынга чылгы малды өстүрүп, оон продуктулуун бедидип болурунуң аргалары бар турда-даа, бо чугула айтырыгның амыгаа чедир-ле чүге шиитпирлеттинмейн турарын таймылбырлап бээрин дилээн авторларның чагаалары «Шынга» удаа-дараа кээп турар. «Улуг-Хем» совхозтуң Арыг-Бажы салбырында бижикчи эш А. Тутаржап бодуңуң чагаазында мынчаар бижээн:

—«Шынның» бир номеринге үнген Х. Седеннің «Чылгы малга хамаарыштыр бодалдар» деп эгелиг материалын улуг сонуургал-биле номчудум. Маргылдаа чок, чугула айтырыгны автор көдүрүп турар болду. Мен аңаа бүрүн каттыжар мен. Чылгы мал ажылының хомудан турарының бир чижээн бистиң «Найырал» совхозтан чугаалаксадым.

Бо черге «Бурунгаар» колхоз турар үеде ажыл-агыйның чылгызы 1000 баш ажып турганын эки билир мен. Ам бүгү совхозтуң чылгызы бээри ынчангы чангыс ажыл-агыйнынга четпестир. Ужуру болза бо малдың бөп саяы кайы катап немежир тургаш. Бо чорук болзала чылгы мал ажылын чугулаган көрбейн келгенин хөреңнеп турар. Моон соңгаар бистиң совхозтуң байдалынга чылгыны өстүрүп болурунуң аргалары бар. Борта чүгле организастыг хемчеглер, тодаргай айтышкын херек деп бодаар мен.

• • •

«Машина-техника сайзыраан бо магалыг өйде терге» леңип, шапактанып азы аът мунуп алгаш чоруурун эрчок. ол тааңдагы дег аяп эвес дээр хоопшорге мен шуут-ла удур мен» — деп. Чөөн-Хемчикте Ленин аттыг колхозтуң кежигүнү Моңгүш Сыгыр-оол бодуңуң чагаазында бижээш, оон ынай мынчаар чугаалап турар. — Х. Седен чылгы мал дугайында бодуңуң чүүлүнде бир эки чижекти бистиң ажыл-агыйдан киирип турар. Ол шын. Мээң чангыс чер чурттуум Моңгүш Дагба ам 14 чыл чылгычылап келген. Бо үениң дургузунда ол ээзээп эвес дуржулганы чедип ап, ажыл-агыйның экономиказынга толептир салымшкыларын киирген. Оон чуруу ам артельдиң Хүндүлел самбырazында турар.

Бир эвес чылгы мал ажылынга хамаарыштыр, шээр мал ышкаш специализастаашкыны чорудуп, чаа, ажыктыг хемчегларни бодандырган болза, эш Дагба ышкаш дуржулгалыг чылгычылар хөй турар ийик. Борта чүгле мен эвес, бистиң чылгычыларывыс безин хомудап турарлар-дыр.

Редактор К. Н. ДИИГА.

КИНО

ЯНВАРЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дубравка» 10, 2. «Опере де Бальзактың чаазы» 4, 5.55. «Капитан Эприконун шагы» 12, 7.50, 9.35 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Он беш харлыг капитан» 10. «Сайгам» (1-гн, 2-ги сериялары) 12, 3, 6, 9 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Одерде час» 3. «Ак пинти» (делгем экраныг) 4.50, 6.40. «Чаңагаш маха» (делгем экраныг) 8.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Маңа ынак черим» 5, 4.20. «Чүгле чаңгыс амыдырал» 6.20, 8.10 шактарда.

«Тыва автотрест» каттыжыышкынның Кызылда автошколазы 3-кү класстың чолаачыларын белеткээринин өөредилгезинге дыннакчылар хүлээп алырын үргүлчүлеп турар.

Тайылбырны Кызыл хоорайның Щетинкин — Кравченко кудумчузунуң 113-а дугаарлыг бажыңынга келгеш, азы 34-94 телефонну дамчыштыр ап болур.

ДИРЕКЦИЯ.

МАО ЦЗЭ-ДУН БӨЛҮҮНҮҢ ПОЛИТИКТИГ КАЖАРЛААШКЫННАРЫ

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

чоруу Мао болгаш оон чоок кижилерни ол айтырыгга дүжүүшкүн кылбас дээрзин көргүзүп турар. Кыдаттың коммунистери болгаш ажылчы чоннары КУР-нуң конститусучу ёзу-чуруму-биле даа, ККП-ниң VIII съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар-даа алырга, чүрттүүн политиктиг курузунуң дүрүм чок аргилдезинниң, шериг-бюрократтыг ёзу-чурумнуң тургустуларының фактызының мурнунда туруп турар.

ККП-ниң IX съездизиниң чылдырарынга «организастыг байдал» партияны милитаризастаарының аргазы-биле тургустунуп турар. Партия бодуң шериг принциптерин ёзугаар тургузуп турар. ККП-ниң IX съездизиниң маочуларның чугаалаштырып киирер бодап турары уставтың айыттынган төлевилели марксисчи-ленинчи партияның организастыг үндезинперинден маочуларның чарылганын тодаргай көргүзүп турар. VIII съездиге хүлээп алдыган ККП уставындан демократтыг централизминиң утказының дугайында, партияның иштики демократизазының хегжүдериниң дугайында, коллективтиг удуртулганың принцивиниң дугайында, партияның сырый каттыжылтазының болгаш чаңгыс эвиинин дугайында, ийи чаңгыс кижини коллективтен бедик кылдыр тургузуп турар чарылдырыкчы фракцылыг ажыл-чорудулганы болгаш үүлгедиглерни болдуруп болбазының дугайында чүүлдерни балай шыйган.

Чаа уставтың төлевилелинде партияның иштики демократизазы деп чүвенни соргаа безин чок, шынын чугаалаарга, партияның адаапдан үстүнге чедир бүгү-ле удуртур органнарының сонгулдалыг чоруунуң принцивин ап октапкан. Топ Комитетти, Политбюрону болгаш оон Докгаамал Комитедин катап хаара алырга бүгү чадаларның партия комитеттери, ол толевилелди ёзугаар, социттуттурбас, а «тургустунар». Партияның дээдги коллективтиг удуртур органнары болур партияның Бүгү-кыдат съездизиниң болгаш оон Төп Комитединиң ужур-дузаазы кудулаан. Оларның арге-хүдээлелери тодараттынмаан. Съездилерни чылдырарының чуруму апытгынмаан. Уставтың төлевилелинде кирген «опаагай байдалдар» дугайында каксы чүгаалар съездилерни лыка хөй чылдар иштинде чыгбайн барып болурун чоп-шээрел турар. ТК-ның плеумнарын ап көөрге, оларны чылдырарының үе-хүүсалары шуут доктаатгынмаан. ТК-ның секретарнадын дүжүрүп каапкан. Уставтың кирилде чүүлүнде дарганың болгаш оон оралакчызының кандидатуралары Мао Цзэдун биле Линь Бяонун, нүүру-биле баш удур тодараттынган. Маочулар шыяында боттарының партиязының уставының төлевилелинче эрге-чагырганың ызыгуур салгаарының монархисчи принцивин дүжүрүп кииргеннер. Уставтың кирилде чүүлүнде Линь Бяону «аш Мао Цзэдуннуң салгакчызы» кылдыр албан ёзулу-биле адап каан.

«Жэньминь жибаонун» тайылбырлаанын ёзугаар пролетаржы сагылга-чуруумну Мао Цзэ-дунның билип турары-биле алырга маңнывыстан азы билгелек турарывыстан хамаарылга чоокка күүседир ужурлуг бис. Бистер Мао Цзэ-дунның идеяларының кыныгаар чок тулган ат-алдарын хүндүлеп бадыткаар ужурлуг бис... Бо болза бистиң эң-не дээди сагылгачуруумувус-тур».

Хой нуруузунга эвээш шуруузунуң чагыртырының ленинчи принцивин «оппортупистиг», «ревизионайсчи» кылдыр чарлаан.

Съезд белеткелиниң организакчыларының сагып бодалдарының антилепинчи шинчилелиг дугайын ол съездиге белеткелдиң бүгү чорудулгазы база хереченлеп турар. «Съездиге келир делегаттарны үстүнден томулаазаны дээрге» деп, «культура революциязының херектериниң талаазы-биле болуктүн» дыңнадынында айтып турар. Делегаттарны шилип тывар чоруктуң Кан Шэнге болгаш Мао Цзэ-дунның калайы Цзянь Цинге ынанып бүзүрээн. Олар Мао Цзэ-дунунуң: «демократия деп чүл ол? Мен соңгулдаларга черле бүзүреевес мен» деп чугаазын улуртулга болдуруп турарлар. Съездиге колдуунда-ла шеригдерден болгаш цзаофаньнардан чогуур сан-түнүт делегаттарны шилип алыр дугайында директивазы төптен салып үндүргеи. Ынчангаш, маочулар партияның ажыл-чорудулгазының кандыг-даа демократтыг принциптерин ап октап, оларны түлган централизми-биле солуп турарлар. ол чорук партияны бюрократтыг организация кылдыр хүүларынга болгаш оон дедир төрүттүшеринге чедирип турар-дыр.

Партияны «сайгарып чурумчудар» болгаш «эдо организастаар», IX съездиге белеткениг талаазы-биле практиктиг удуртулганы төптеп

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИВЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үнделип эгелээнден

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. январь 29 | СРЕДА | № 24 (7870) | Өртээ 2 көп.

ВЦСПС-тиң ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНАТКАН

Горькийниң автомобиль заводунуң ажылчыннарының 40 хире хуузу В. И. Ленинниң чогаалдарын, оларның 70 хире хуузу башкыларның амыдыралының, ажыл-чорудулгазының дугайында литератураны үргүлчү номчуп, өөренип турар.

Библиотека чөвүзели (эргелекчизи Г. А. Пономарёва) Ленинниң чогаалдарын ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш албан-хаалчылардың канчаар өөренип турарының дугайында болуп эртеменнер-биле кады социология шинчилелин чоруткан. Ильичиниң чогаалдарын пропагандалаарының эң чогумчалыг арга хевирлерин тодаргайлаан. В. И. Ленинниң чогаалдарын үргүлчү өөрениринче хөй автозаводчуларны хаара тудар аргаын ол шинчилел берген.

Башкыларның чогаалдарынга сонуургадыгларымны 75 хире хуузу оларны заводтуң профбюлел библиотеказындан адыр. Ында ажылчыннарның ниитти билиг белеткелин болгаш ажылдаар байдалын барымдаалап турганы, ленинчи чогаалдарның, ниитти-политиктиг, чечеп чогаал литературазының номчулгаларын эрттирериниң тема планнары тургустунган. В. И. Ленинниң чогаалдары-биле танылжыл эгелеп туралгаларга бээр уе кылдыр В. И. Ленинниң бижээн чүүлдериниң, номнарының болгаш чугаалаларының түскай даңзыларын база тургузуп бергеп.

Цехтериниң аныяк ажылчыннарынга «Ленинчи кичээлдерин», В. И. Ленинниң чогаалдарының, оон чагыгларының болгаш оларның амыдыралда боттарын турарының дугайында беседаларны кылып берип турар. 22 цехтериниң коллективтеринге «Улуг эгелээшкин», «Чарыштың канчаар организастаарыл?», «Аныяктар эвилелдериниң соруглагы» деп чогаалларының талазы-биле номчукчуларны, теоретиктиг конференцияларны эрттиргилеп.

ВЦСПС-тиң президиумуну В. И. Ленинниң чогаалдарын пропагандалаар талазы-биле Горькийн автозаводунуң профбюлел библиотеказының ажыл-чорудулгазын чүүлдүр деп санаан. Ол дуржулганы калбак-биле ажылдаарын Президиум профбюлел чөвүзелдериге болгаш комитеттериге, профбюлел библиотекаларынга сүмелээн.

Ленинниң номнарын пропагандалаарынга чедишкиннерлиг болганы дээш ол библиотека ВЦСПС-тиң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

(СЭТА-ның корр).

Чартык чылды түӊнеп тура

Өөредилге чылының бирги чартыы доозулган. СЭКП-ниң XXIII съездизиниң улус өөредилгезинниң талазы-биле директиваларын амыдыралга боттандырар, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң шынарын бедидер, башкылыының ябылейнише боттуг чедишкиннериг ужуражыр дээш бистиң республиканың башкылары, улус өөредилге ажылдакчылары хөй күштүг болгаш куженишкиннерин бирги чартык чылда үндүрген. Ооң түӊнелиш анализтеп чугаалаашкы, чогуур хемчеглерин толевилеп турар.

Бистиң школаларывыстың чартык чылда ажылының түӊнелиинде сеткил хамыпшкын-биле демдеглеп болуур ёзу чүүлдер хөй. Кызыл хоорайның школаларының башкылары педагогикада чаа чүүлдерни ажылдап, чогаадыкчы ажылдан тургаш, өөредилгениң ниити шынарын 91,4 хуу күүсеткен. Кызылдың № 4, 7, 8, 10, 14 школалары болгаш Кара-Хаак школазы өөредилге шынарын элээн бедиткен. Республиканың эге школаларының коллуруузу өөредилге шынарын долдур күүсеткен. Каа-Хемниң Бүрен-Хем, Үшеп, Чөөн-Хемчиктиң Хайыраканда Октябрьның 50 чылы аттыг, Тандының Мешегей, Хөөү-Аксының сес чыл болган ортумак, Владимировка школаларының болган өскелерини-даа башкылар коллективтери куженишкинниг ажылдааш, өөредилге шынарының 90-дан өрү хуузун чедип алган.

Бодунуң ажылынга кызымак, мергежилиг үргүлчү бедидим, чаа чүүлдерни шингээдип алгаш, чогаадыкчы ажылдан турар класче удуртукчулары, түс-түс эртемнер башкылары чартык чылда немей өскен. Ыңдыг башкыларның удуртуп турар класстарында, башкылап турар эртемнерниң өөредилге шынары бедик, үргүлларының ханы, сагыыра-чоруу ажы бодуп турары тодаргаа эвес. Мында чаңгыс-даа чижектеп корбээн.

Кызылдың № 2 школазында бирги класс башкызы Арыя Арапгановна Алдын-оол үр чылда ажылдап келген, башкылаан класзынга өөредилгениң бедик шынарын чедип ап келген. Бо чартык чылда ооң бирги класы база эки түӊнелдир. Ооң үжүүру чүл? Башкы чогаадыкчы, тывыгыр ажылдан, башкылаашкының аргазын доктаамал сайгарганайжыдып, үргүларының сеткил-сагыжынче хамыдап шыдаан. Ада-иелер болгаш хөй-ниитти организацияларыл-биле үргүлчү харылзаалыг. Мынчаткан аңаа бо чылын Тывада баштай чаа программаже шилчээн шенелелиг тыва бирги классты даасканы-даа, башкының ону чедишкинниг шинтпирлеп турарыл-даа таварылга эвес.

Республиканың школаларының чартык чылда ажылын түӊнеп тура, бо чүгүла керекте четпестер, харын-даа дувуреҥчиг айтырыглар бар дээрзин демдеглээр керек. Бистиң бүгү школаларывыстың чартык чылда өөредилгезиниң ниитти түӊнелии 88 хуу, азы 6 өөреникчиниң бирээзи-ле багай демдектиг болганы школалар болгаш улус өөредилге ажылдакчыларын, бүгү хөй-ниитпинни дувуретпейн барып шыдаазас. Бай-Тайга, Тес-Хем, Өвүр болгаш Эрзин районнарның школаларының чартык чыл түӊнелиндеи безин дыка чаңыс. Бо районнарда школалар ажылының четпестериниң дугайында шүгүмчүлелдер мурнундаа турган, ынчалзажок районнар, башкылар, ол районнарның партия, совет, комсомол организациялары амта чедип бөгүүр хемчелер албаанын фактылар көргүзүүр турар-дыр.

Чамдык школаларның, класстарның база чамдык эртемнерниң чартык чылда түӊнели ышнан-ла дувуреҥчиг болуп турар. Чижээ, өөредилге шынарын Шүүрмак школазы түгле 73,5, Чадаананың № 2 ортумак школазы — 80, Сизим школазы — 83 хуу күүсеткилээн. Өөредилге шынарын чеден хуу чедирбээн класстар, өөреникчилериниң оң хире хуузу багай алган башкылар эвээш эвес. Бо дээрге чамдык башкыларның талазындан уруглары өөредири болган кижизидери ышнаҥ ыңдыг чүгүла хереги харыысалга чок корүп, түгле «шак ажылдап» алырын бодаар хөөнүдеп, а школалар удуртукчуларының олардан кошкак негелеглиг болуп турарындан тыптып турар дээрзи чугаажок.

Бүгү-ниитти ортумак өөредилгеже кирерин доозарынга белеткел хүнүүн чугула айтырыгларының бирээзин. Бо талазы-биле бисте чамдык эки чүүлдер бар болза-даа, четпестер ам-даа хөй. Өөредилге чылының бирги чартыында безин республика школаларындан 91 өөреникчи, ооң иштинде Кызылдан 28, Чөөн-Хемчиктен 18, Бай-Тайгадан 16 өөреникче школаны чылдагаан чок каггаш чорваан. Олар колдуунда-ла 5—8 класстарның пошкак өөредилгелиг өөреникчилери болган. А чартык чыл түӊнелиинде «2» демдек алганнар база хөй. Бо болза өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың ам-даа кошкаан, бүгү-ниитти ортумак өөредилгеже шилчилгенге белеткелдиң кыдыразын хереченип турар. Ынчангаш бүгү-ниитти ортумак өөредилгеже шилчилгениң үндезини айтырыгларынче, ийи чылда чаңгыс класска катап олурар чорукту чайладырынче башкыларның, ада-иелерниң, хөй-ниитти организацияларының ниитти кужениишкинин үгландырар керек.

Школачының багай өөрениири хөй талдан хамаарыжыр чидиг айтырыг, ооң чаңгыс талазын шинтпирлеп болбас. Ынчалза-да өөредилгениң шынары, урулларның билиинниң ханызы башкының чогаадыкчы ажылындан, ооң чорудуун турар кичээлдериниң дериелиинден кол хамаарыжыр дээрзи маргыш чок. Моон ужурунда башкы бүрүзү бодунуң ажылынга, башкылап турар эртемнерге мергежилиг бедидер, урок бүрүзү эң ажыктыг болзуун дээш доктаамал, чүткүдүүр ажылдаар хүлээглеит. А улус өөредилге органнары, өөредилгеге хамаарыжалгалыг институттар, партия, совет, комсомол организацияларыл школа коллективтеринге хүн бүрү дузалаар, оларның ажылын контролдаар үжүрүт.

Өөредилге чылының бирги чартыы доозулган, ооң ийнги чартыы эгелээн. СЭКПниң XXIII съездизиниң шинтпирлерин амыдыралга боттандырар, В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүвден бээр 100 чылынын ононга чедишкиннерлиг ужуражыр дээш бистиң башкыларывыс, бүгү хөй-ниитпинге улам кужениишкинниг ажылдаар. А шинтпирлезе чогуур айтырыгларывыс, чайлатса чогуур четпестер ийнги чартык чылда-даа аажок улуг дээрзин угаан билир ужурлуг бис.

Идепкейлиг ажылдаан

«Тыва даг-дүгүү» комбинаттың арыгнал фабриказы эрткен чылын улуг чедишкиннерлиг ажылдаан. Сарттуг даг-дүгүн бүдүрүп үндүрериниң чыл планын хуусазындан эрте күүсеткен. Пландан амыр 331 мүң рубльдиҥ продукциязы сайгарытынган.

Комбинат бо бүгүнүң уламыңдан 286400 рубльдиҥ намиалгазын алган. Арыглаар фабрика даг-дүгүү бүдүреринге «ПРЖ-1» марканың чаа технологтуг системазын шингээдип алган. Оон ыңай үүрмелтээр цехти механизастаан. Бедик шынарлыг руда арыглаар цех база механизастатынган.

Сепгелге баҥүү (начальнигги В. Калзан) цехтерни механизастап эге тургузарынга дыка идепкейлиг ажылдаан.

Т. ТАЛГАНЧИК.

КҮНГУРТУГДА КОМБИНАТ

СЭКП-ниң XXIII съездиҥ 1970 чылда чөвүүн амыдырал хандырылгазынга дуза чедирериниң хемчээлин алзаа каш катаа улгатпазыл айыткан. Анаа үндезилээш, «Тере-Хөл» колхозтуң баштаар черн амыдырал хандырылгазының салбырын эртельдиҥ төвүнде ажыктаан. Хандырылга комбинадының өрөөдериниде идиктер аймаан сентээр болгаш кыдыр черни базә чүрүк тыртырыгазының өрөөдин, бай таарар черни дерип белеткээш, анаа ажылдаар мергежилиг кижилер-биле хандырган.

Ук комбинаттың ажылдакчылары чөн-биле сырый хамыдаалыг боор тураргадаан чагыгдар алдын дарбыдаан. Чагыг бүрүзүнү чагыткан кижиниҥ сагыжында кирер шынарлыг кыдыр кыдыр кылып биллир ажылдакчылар бар апаргаан. Ылаңгыя түскай эртемниг бижиктиг мастер Мария Идам бодунуң арга-дүрмүзүлгазын өөрүнге дамчыдып берип турар. Дамдың Чечек, Найдыновл Дамчан олар чагыгларны үр түгпейн, шынарлыг кылдыр даарап берип келген. Даараныр салбыр эрткен чыдыш декорбаны соолзүредир амыттыштап-даа болза, ооң даарашкылыларының чүүткеми чөнүнүң 44 чагыгларын кылып берип четтиргилеп. Олар оон ыңгыда ясля-садтың, сельпоның баштайгы чагыгларын кылып доозаан.

Идиктер аймаан сентээ база даарап мергежий бергеп мастердер база бар. Ыңдыларга Сергей Ламажап, Егор Күнгээ олар хамаарыжыр. Идиктер даарадымдының чагыгларын аитты чеде чүс ашкан. Мастерлериниң чугаазын ёлүүлаар алырга, ам-даа каш кижиден өөреникчиледип киирип алыры негеттинип турар. Колхозтуң электростанциязы хүнүүсүү шахтарда ажылдап турар апаарга, чүрүк тыртыгар болгаш бай таарар черлерде ажылдаар кирип

ТЫВАНЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМНАРЫ

1968 ЧЫЛДА ТЫВА АССР-ниҢ УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫН ХӨГЖҮДЕРИНИҢ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ КҮҮСЕЛДЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-ниҢ статистика эргелелиниҢ дыҢнадыы

Тыва АССР-ниҢ ажылчы чоннары, В. И. ЛенининиҢ төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл ооҢга төлептиг ужуражыр дээш социалистиг чарыштыг кажартынчаан, беш чылдыҢ үшкү чылында улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга болгаш культура тургузуушкунунга күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннерни чогын алган.

УЛЕТПҮР

Улетпүр бүдүрүлгелериниҢ ажылдакчылары 1968 чылда продукция бүдүрериниҢ планын ажыр күүсеткен. Улетпүр продукциязын бүдүрери 1967 чылга деҢнээрге 8 хуурга көвүдээн. УлетпүрүниҢ чүгүле адырларының талазы-биле продукции бүдүрери эрткен чыл-биле деҢнээрге мынчаар көвүдээн:

Электроэнергетика	14 хуурга
Хомүр-даш	9 »
Ыяш болгаш ыяш ажылдан кылыры	12 »
Тудуг материалдар улетпүрү	5 »
Чиик улетпүр	19 »
Даараныгга улетпүрү	6 »
Полиграфиянын	23 »

Республиканың улетпүр бүдүрүлгелери сайгарган продукция хемчээлиниҢ 1968 чылда планын 104 хуу күүсеткен. Сайгарылганың хемчээлиниҢ чыл планын эвилел чагыргазында бүдүрүлгелер 105 хуу, республика чагыргазында бүдүрүлгелер 104 хуу күүсеткилээн.

Республиканың 60 улетпүр бүдүрүлгелериндеги сайгарылга хемчээлиниҢ чыл планын 44 бүдүрүлге доктур болгаш ажыр күүсеткен. Ол бүдүрүлгелериҢ пландан ажыр сайгарган продукциязының ниити хемчээли 2,8 млн. рубль болган.

Сайгарган продукциниҢ хемчээлиниҢ талазы-биле планны тус-туе бүдүрүлгелериҢ күүсеткени:

	1968 чылда хуу-сеткен хуузу	1967 чылга деҢнээрге хуу-бile
Эвилел чагыргазында улетпүр	105	105
ОоҢ иштинде: «Тыва даг-дүгүүнүҢ» арыглал фабриказы	107	124
«Кызыл-Хавак» шахта	110	106
Чадална разрези	116	125
«Тыва тудуг» трестиҢ ДБК-зы	99,7	86
«Тыва даг-дүгүү тудугунуҢ» ДБК-зы	67	58
Республика чагыргазында улетпүр	104	117
ОоҢ иштинде: эт комбинады	103	123
Сүт комбинады	106	114
Аш-чем улетпүрүнүҢ эргелели	103	110
Кызылдың хлеб заводу	105	105
Чадаананың хлеб заводу	95	93
Ак-Довуракның хлеб заводу	100,4	98
Хову-Аксының хлеб заводу	102	103
Пиво заводу	105	136
Тараа продуктулар эргелели	106	106
Кызылдың сайгарылга базазы	107	100,4
Чадаананың тараа пункту	105	125
Кызылдың типографиязы	114	119
Даараныгга комбинады	100,1	121
Алды заводу	128	104
Тудуг материалдар эргелели	100,2	120
Кызылдың түүйбу заводу	100,0	118
Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводу	100,8	127
«Тыва тудуг» трези	105	139
Тыва септелге-тудуг трези	69	—
Ыяш ажыл-агый эргелели	125	134
Улуг-Хем ыяш улетпүр ажыл-агыйы	105	114
Автосептелге заводу	98	99
«Сельхозтехниканың» республика каттыжышкыны	97	98
Амыдырал хандырыга министерствозу	102	111
Кызылдың даараныгга фабриказы	101	115
Кызылдың амыдырал хандырыга комбинады	106	105
Шагаан-Арыгның амыдырал хандырыга комбинады	87	114
Туранның амыдырал хандырыга комбинады	106	116
Сарыг-Септиң амыдырал хандырыга комбинады	101	94
Чадаананың амыдырал хандырыга комбинады	95	108
Тожуның амыдырал хандырыга комбинады	124	139
Бай-Хаактың амыдырал хандырыга комбинады	143	115
Ак-Довуракның амыдырал хандырыга комбинады	119	136
Хову-Аксының амыдырал хандырыга комбинады	113	122
Самагалдайның амыдырал хандырыга комбинады	133	200
Эрзинин амыдырал хандырыга комбинады	106	136
Өвүрүүн амыдырал хандырыга комбинады	117	131
Бай-Тайганың амыдырал хандырыга комбинады	128	177
Септелге-тудуг участогу	89	82

Сайгарылга хемчээлиниҢ 1968 чылда планын республиканың районнарының күүсеткени:

Районнар	1968 чылда күүсеткен хуузу	1967 чылга удур хуузу
Бай-Тайга	128	177
Барыын-Хемчик	102	111
Өвүр	117	131
Чоон-Хемчик	105	113
Улуг-Хем	112	99,9
Таңды	105	113
Бии-Хем	113	135
Тожу	126	104
Каа-Хем	96	110
Тес-Хем	99,5	124
Эрзин	106	136
Кызыл хоорсовет	104	113

Продукцияларны бүдүрериниҢ планын бараан боду-биле 1968 чылда күүсеткенин дараазында саннар көргүзүп турар:

	1968 чылда бүдүрүлгеи	1968 ч. күүсеткен хуузу	1967 чылга удур хуузу
Электроэнергия (млн. квт/ш)	111,9	108	111
Хомүр-даш (муң тонна)	359	114	108
Тудуг түүйбүзү (млн. кезек)	23,3	86	109
Тудуг чугайы (муң тонна)	1,2	75	113
Чыып эптээр демир-бетон конструкциялар, кезектер (муң м³)	12,0	103	105
Даг-дүгү (тывыжы) (тонна)	24863	112	123
Тудуг болгаш одаар ыяш ажыртызези (муң м³)	256	96	98
ооҢ иштинде тудуг ыяжы (муң м³)	209	105	109
Дилген материал (муң м³)	101	106	113
Мебель (муң рубль)	678	85	100
Хом иштер (муң эжеш)	48,6	122	111
Кидис иштер (муң эжеш)	62	104	104
Даараан кылыглар (муң рубль)	770	104	117
Эт, бүгү категориянын түрмек продуктулары-биле (тонна)	6797	102	114

	1968 чылда бүдүрүлгеи	1968 ч. күүсеткен хуузу	1967 чылга удур хуузу
Колбаса кылыглар (тонна)	880	102	109
Мал саржаа (тонна)	449	104	65
Чалаң сүт продуктулары (тонна)	10053	100,5	114
Даалган (тонна)	10680	94	93
Хлеб, булка кылыглар (тонна)	15920	102	98
Кондитер кылыглар (тонна)	712	102	109
Пиво (муң декалитр)	174	89	90
Ээнртпес суксуннар (муң д/з)	123	83	99,2
Водка (муң декалитр)	60	100	—
Дус тывыжы (тонна)	5473	130	133

1968 чылда 1967 чылдаазындан хөй бүдүрүнген чүүлдер: электроэнергия—10,9 млн. квт-шакка, хомүр-даш—27,8 муң тоннага, тудуг түүйбүзү—1,9 млн. кезекке, чыып эптээр демир-бетон конструкциялар болгаш кезектер—600 кубометрге, даг-дүгү (тывыжы)—4663 тоннага, тудутка болгаш одаргага ыяш (сөөртүлгези)—16,6 муң кубометрге, дилдинген материалдар—11,9 муң кубометрге, хом иштер—4,6 муң эжешке, кидис иштер—2,4 муң эжешке, даараглыг кылыглар — 109 муң рубльге, эт—815 тоннага, колбаса кылыглар—71 тоннага, чалаң сүт продуктулары—1232 тоннага, кондитер кылыглар—59 тоннага, дус тывыжы—1347 тоннага ашкан.

Планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг берилишкинниҢ чаа системазын ёзугаар республикада 7 бүдүрүлгелер—«Тыва даг-дүгү» комбинат, Улуг-Хем ыяш улетпүр ажыл-агыйы болгаш аъш-чем улетпүрүнүҢ эргелелиниҢ бүдүрүлгелери ажылдап турар. Ол бүдүрүлгелер продукция сайгарарының планын 105 хуу күүсеткен, планнан ажыр 800 муң рубльдиҢ продукциязын сайгарган, ол дээрге пландан ашкан продукциязының ниити хемчээлиниҢ 33 хуузу болуп турар. Сайгарылганың хемчээли эрткен чылга деҢнээрге 17 хуурга өскен.

Күш-ажыл бүдүрүкчүлүүнүң 1968 чылда планы 103 хуу күүсеттинген. Бүгү улетпүр бүдүрүлгелериндеги күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылга деҢнээрге 2 хуу, чаа системаже шилчээн бүдүрүлгелериҢ—8 хуу дээш. Бараан продукцияларының бот-үнезин чинчедириниҢ чыл планы күүсеттинген.

КӨДЭӨ АЖЫЛ-АГЫЙ

Республикада бүгү көдээ ажыл-агый культураларының тарылга шөлү 353,9 муң гектар четкен болгаш 1967 чылдаазындан 1000 гектар өскен. Тараа культураларының шөлү 248,2 муң гектар болган, ооҢ иштинде сорттуг тарылга 166 муң гектар.

Көдээ ажыл-агыйның ниити продукциязының хемчээли 1968 чылда, чижек медээлер-биле алырга, 63 млн. рубль болур, ол эрткен чылдыңдан 24 хуурга эвээш. Ниити продукцияның хемчээлиниҢ эвээжээни агаар-бойдустуң таарымча чок байдалының үрмүүнүнден көдээ ажыл-агыйның кол-кол культураларын алырының дыка кызырылганыңдан колдуунда болган.

1969 чылда эвээн туруштуг дүжүттү алыры-биле республиканың ажыл-агыйларында 119,6 муң гектар күскү чер аңдарылгазын чорутkан, ол болза 1967 чылдаазындан 4124 гектар хөй болганы ол. 1969 чылдың дүжүдүнге тараа культураларының 44 муң тонна үрезинин урган. 1967 чылга бодаарга 2 ажыр катап хөй одекти шөлдерде төккен. Көдээ ажыл-агый техникаларының септелгези эвээн организастыг чоруп турар.

1969 чылдың январь 1-де тракторлар, аңдаашыннар, трактор кожуглариның септелгезиниҢ планы күүсеттинген.

Чижек саналгаларны ёзугаар алырга, продуктулуг малдың баш саны мынаар:

Малдар	Бүгү ажыл-агыйларга: Муң баш	Бүгү ажыл-агыйларга: 1969 ч. 1968 чылга хуузу	Колхозтарга, совхозтарга: Муң баш	Колхозтарга, совхозтарга: 1969 чылдың 1968 чылга хуузу
Мыйыстыг бода мал	193,1	103	106,2	103
ОоҢ иштинде — инек	71,7	101	35,2	101
Хаваннар	20,9	65	10,8	66
Хөй болгаш өшкү	1066,5	103	904,1	104

1968 чылда колхозтарга болгаш совхозтарга мыйыстыг бода малдың баш саны 3,3 муң башка, хөй болгаш өшкүнүң баш саны 30,5 муңга өскен.

Ажыл-агыйларның бүгү хевирлеринге мал ажылының продуктуларын мынчаар бүдүргеи:

Продуктулар	1967 ч.	1968 ч.
Эт (сокпан деҢзи) — муң тонна	18,4	17,2
Сүт — муң тонна	58,6	57,5
Дүк — тонна	1935	2051
Чуурга — млн. борбак	10,5	13,1

Мал ажылының продуктуларын бүдүрер талазы-биле Бии-Хем районнуң болгаш Кызыл хоорсовединиҢ ажыл-агыйлары эт, сүт болгаш дүк бүдүрериҢ 1967 чылга деҢнээрге эвээн улгаттыргаш, эки түҢнелдерни чедип алган.

Малдың продуктулуу 1967 чылга деҢнээрге 1968 чылда өскен. Бир инектеи сүт саап алыры 1418 кг болуп, эрткен чылга удур 6 хуурга, дагаалариҢ чуургалавары 29 хуурга өскен. **1968 чылда бир саар инекке онаалтыр сүт саап алырының даалгазын колхозтар, совхозтар 103 хуу күүсеткен.** Бай-Тайга районнуң колхозтары болгаш совхозтары 149 хуурга, Таңдының — 105, Бии-ХеминиҢ — 108, Каа-ХеминиҢ—107, ЭрзининиҢ —121, Тес-ХеминиҢ —144 болгаш Кызыл хоорсоветтиҢ —114 хуурга күүсеткен.

Мал ажылының продуктуларын садып алырының күрүне планы сүт 6, эт болгаш дүк 7 хуурга ажыр күүсеттинген. Колхозчуларның бир кижи күнүнге төлевири 1967 чылга деҢнээрге 5 хуурга өскен.

Колхозтарның болгаш совхозтарның материал-техниктиг базазы экижип турар. 1968 чылдың январь 1-де 4847 (15 эът күжү-биле саналга) тракторлар турганының орнунга **1969 чылдың январь 1-де 5129 тракторлар бар турган** ийикпе азы чижек тарылга-биле 1967 чылда 1282 муң гектарның орнунга 1968 чылда 1315 муң гектар хемчээлдиг бүгү ажылдарны кылган.

ТРАНСПОРТ

Ниити ажыглалдың автотранспорту-биле чүк дажыглаарының 1968 чылда планы 101, тонна-километр талазы-биле 100,3 хуу күүсеттинген. Чүк соортүлгезиниҢ ниити хемчээли 1967 чылдыңга деҢнээрге 1 хуурга, тонна-километр талазы-биле — 9 хуурга көвүдээн.

Автотранспорт-биле пассажирлер дажыглаарының чыл планы 103 хуу күүсеттинген болгаш 1967 чылга деҢнээрге 4 хуу көвүдээн. 1968 чыл дургузунда шупту 20,1 млн. пассажирлерни дажыглаан. Пассажир-километр талазы-биле план 106 хуу күүсеттинген болгаш эрткен чыл-биле деҢнээрге 17 хуу өскен.

КАПИТАЛ ТҮДҮГ

Республиканың улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге күрүнениҢ капитал салыышкынындан 42,3 млн. рубльди киирген.

Күрүне планында көрдүнген хөреңгилериниҢ күселиг-биле бүдүрүлге болгаш бүдүрүлге эвес соруглаларлыг кол фондуну 58,6 млн. түнге ажыглалга киирген ийикпе эрткен чылдың бо үезинге деҢнээрге 64 хуу хөй болган. ООҢ иштинде бүдүрүлге соруглазынга 47,5 млн. рубль ийикпе эрткен чылдың ол үезинге деҢнээрге 4 катап хөй болган.

Күрүне планынга 1968 чылда көрдүнген хөреңгилериниҢ күселиндеи капитал салыышкын республикага 35,7 млн. рубль болган ийикпе эрткен чылдыңдан 19 хуу көвүдээн, түдүг-монтаж ажылдары 23,7 млн. рубльге күүсеттинген ийикпе эрткен чылдың ол-ла үезинииҢден 17 хуу хөй болган.

Бүдүрүлге соруглаар объектилерге капитал салыышкыны эрткен чылдың ол-ла үези-биле деҢнээрге 16 хуу өскен, ооҢ иштинде түдүг-монтаж ажылдары 10 хуу өскен. **1968 чылда бүдүрүлге күүзүнүҢ дараазында чаа объектилерни тудуп болгаш ажыглалга киирген:** Кызылдың сүт заводун, «Тыва даг-дүгү» болгаш «Тыва кобальт» комбинаттарда ТЭС-терни алгыдарын, электри дамчыдар бедик вольтулуг шугумнарны, «Барлык» совхозтуң Алаш, Барлык суттарылга системаларын, тараа складтарын болгаш асфальтылаан шөлдерни, Ак-Довурак — Абазаның 210 километр дурттуг автоорууп ажыглалга кииргеен.

КүрүнениҢ капитал салыышкыныларының күселиндеи көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлге соруглалыг объектилерни (колхозтар чокка): мыйыстыг бода малдың 200 баш киреп, хойнуң 5000 баш киреп, куштуң 20000 баш киреп кажаварын тудуп болгаш ажыглалга киирген. **Республиканың көдээ ажыл-агыйынга 1968 чылда күрүнениҢ капитал салыышкынындан шупту 7,3 млн. рубльди киирген,** тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли 4,1 млн. рубль болган ийикпе чыл планының 86 хуузу болган.

Чурттаага тудуунга күрүнениҢ капитал салыышкыны республикада ниитизи-биле 8,6 млн. рубль болган болгаш эрткен чылдың ол-ла үези-биле деҢнээрге 26 хуу өскен. Күрүне планында тускайлаттынган хөреңгилериниҢ күсели-биле республиканың бүдүрүлгелери болгаш организацилары 60 муң дөрбелчин метр ниити шөлдүг чурттаага бажыңнарын ажыглалга киирген, ол эрткен чылдың ол-ла үезинииҢден 40 хуу хөй болур. Чижек саналгыныны ёзугаар алырга, чурттакчы чон болгаш колхозтар боттарының хөреңгилериниҢ база күрүне чөлиинииҢ күсели-биле 14 муң дөрбелчин метр ниити шөлдүг чурттаага бажыңнарын тудткан.

Культура-амыдырал тудугларынга капитал салыышкын 3,1 млн. рубль болган. 1968 чылда күрүнениҢ капитал салыышкынындарыҢ күсели-биле республикада ниитизи-биле 1320 өөреникчи олуттуг ниити билиг школаларын, 240 олуттуг школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, 138 олуттуг чүвар-бажыңнарны ажыглалга киирген.

Республиканың тудут организацилары 1968 чылда керээлиг ажылдарның программазын 27,4 млн. рубль хемчээлге күүсеткен, ол болза чыл планының 86 хуузу болур, ооҢ иштинде «Тыва тудуг» трест 9,2 млн. рубльге азы планны 85 хуу, «Тыва көдээ тудуг» трест 5,6 млн. рубльге азы 65 хуу күүсеткен.

Керээлиг ажылдарның чыл планын «Тыва кобальт тудуг» эргелели, Каа-ХеминиҢ септелге-тудуг эргелели, Абакандың тудуг эргелелиниҢ № 834 болгаш 833, «Сибирь электромонтажтыг», «Сибирь сантехмонтажтыг» участоктары күүсеткилээн.

Капитал салыышкыныларны болгаш материалдыг база күш-ажыл курлавырларын хөй объектилерже быдаадыр чорух тудугга үргүлүүлеп келген. Ажыл шагы чидирер, кадрлар солчур чоруктар ам-даа хөй, чамдыкта техниканы багай ажыглап турар. ООҢ түҢнелиинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниҢ даалгазы күүсеттинмээн болгаш тудут-монтаж ажылдарның херек кырында бот-үнезин улаттырар чорукту болдургаи.

УЛУСТУҢ МАТЕРИАЛДЫГ ЧААГАЙ БАЙДАЛЫНЫҢ БОЛГАШ КУЛЬТУРЛУГ ДЕННЕЛИНИҢ БЕДЭЭНИ

Республиканың улус ажыл-агыйында ажылчыныларның болгаш албан-хаакчыларның саны эрткен чылга деҢнээрге 6 хуу өскен. Материалдыг төлевирниҢ болгаш тарифтиг шалыңның бедээниниҢ түҢнелиинде ажылчын болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак шалыңы 6 хуу өскен.

Ажылчыннарның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның мергежили бедээн. Республиканың улус ажыл-агыйында дээди болгаш тускай ортумак эртемниг специалистериҢ саны чыл төнүүнде 11,4 муң четкен болгаш соолгу ийи чыл иштинде 14 хуу өскен. Ыханныг специалистериҢ саны үлетпүр бүдүрүлгелериндеги (36 хуу), тудугда (34 хуу), совхозтарда (42 хуу), транспортта (37 хуу) дыка өскен.

Чаңгыстап, бригадалап база курстарга өөредириниҢ аргазы-биле бүдүрүлгеден чарбайн кадрлар белеткээри чоруп турар. 1968 чылда колхозтар болгаш совхозтар 1,6 муң ажылдакчыларны чаа мергежилге өөреткен болгаш мергежилин бедиткен, ол 1967 чылдаазындан бүдүп чартык катап хөй болган.

Күрүне болгаш кооператив садыныҢ үүрмектеп садар бараан саарылгазының 1968 чылда ниити хемчээли, Республикаанын комиссияларлыг садының кирбеске, 113,3 млн. рубль болуп, 1967 чылга деҢнээрге 8,6 млн. рубльге азы 8 хуурга көвүдээн.

Республиканың кол садыг организацияларының 1968 чылда үүрмектеп садар бараан саарылгазын күүсеткенин дараазында саннар көргүзер:

Садыг организациялары	Херек кырында миллион рубль-биле	Планга удур хуузу
Республикада ниити	113,3	102
ОоҢ иштинде: Респотребсоюз	58,8	99,8
Кыыытторг	34,7	103
Столоваялар трестиизи	3,9	105
Тыва садыг базазы	5,3	110
«Тыва даг-дүгүнде» ОРС	7,4	111
Аптекалар эргелели	0,7	97
«Союзпечать»	0,7	104

Үүрмектеп садар бараан саарылгазының чыл планын Респотребсоюз, Аптекалар эргелели, ыяш ажыл-агыйлары болгаш «Семяртилге» трест күүсеттээннер.

Садыг организацияларынга бараан белеткеп бээрииниҢ чыл планын Амыдырал хандырыга министерствозу 88 хуу, одаага үлетпүрүнүҢ эргелели 71 хуу күүсеткилээн, ол бүдүрүлгелер 113 муң рубльдиҢ барааннарын чедир берген.

Чурттакчы чоннуң амыдырал хандырылгазының планын АССР-де ниитизи-биле 1968 чылда 105 хуу күүсеткен, ооҢ иштинде: хоорай черлерге —104, көдээ черлерге —106 хуу күүсеткен.

Чоннга көргүзүп турар ачы-дузаның ниити хемчээли 1967 чылга деҢнээрге 424,5 муң рубльге көвүдээн болгаш 1726,5 муң рубль болуп турар. Амыдырал хандырылгазыяыҢ бүдүрүлгелериниҢ саны 14 немешкен. Ажылдап турарларның даңзылыг ортумак саны 12 хуурга өскен.

Амыдырал хандырылгазынга ачы-дузаның хемчээлин бир чурттакчыга онаалтыр саналарга 1968 чылда АССР-ге ниитизи-биле 7 рубль 67 көпеек, ооҢ иштинде хоорай черлерге — 16 рубль 09 көпеек, көдээ черлерге —2 рубль 75 көпеек болган.

Хандырылга ачы-дузазының хемчээлин бир чурттакчыга онаалтыр саналарга 1967 чылга деҢнээрге 30 хуурга өскен. Ынчалзажок, хоорай черлерде хандырылга ачы-дузазының 28 хуу болуп турарынга удур көдээ черлерде 43 хуу чедип турар өзүлеринден бедик темпизи турза-даа, хоорай чурттакчызынга бодаарга көдээ чурттакчыга ачы-дузаны 6 катап эвээштп чедирип турар. Ындыг байдал болза амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниҢ * хөй нуруузу хоорайларда тургустуганындан, а хандырылганың үнүшкүнүүт хевири четпейн турарындан болдунуп турар.

Республиканың ажаалга кассаларында чоннуң салыышкынлары 1968 чылда эвээн өскен. 1969 чылдың январь 1-де салыкчыларның саны 43,5 муң кижи, салыышкынларның артыышкыны 13,8 млн. рубль болган. Эрткен чылда салыкчыларның саны 3,7 муң кижиге, салыышкынларның артыышкыны 2,9 млн. рубльге көвүдээн.

Ниити билиг школаларының өөреникчилериниҢ саны 1968—69 өөредилге чылының эгезинде 55,1 муң кижи чедип, эрткен өөредилге чылындаазындан 1,5 муң кижи хөй болган. ООҢ иштинден 4,6 муң кижи ажылдавышаан өөренип турар. 1968 чылда 1,9 муң кижи ортумак эртемни, оларның иштинден 558 кижи ажылчын болгаш көдээ аныяктар школаларынга чедип алган.

Кызылда башкы институдунда бот-өөредилгелиглер-биле катай 1468 кижи, тускай ортумак өөредилге черлеринде 3570 кижи өөренип турар. 1968 чылда институт 214, тускай ортумак өөредилге черлери 573 тускай эртемниглерни доостурган.

1968—69 өөредилге чылында институт бот-өөредилгелиглер-биле катай 275 кижини, тускай ортумак өөредилге черлери 1038 кижини үүдээп алган.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларында ажылдап турар эртем ажылдакчыларының саны 138 кижи, оларның аразында 38 эртем кандидаттары бар.

Күрүне четкиннинҢ кино туруштарының 1968 чылда хандырган көрүкчүлериниҢ саны 1967 чылдаазындан 103 муң кижиге өзүп, 5,3 млн. кижи четкен. Көрүкчүлерни хандырарының планы 108 хуу, ооҢ иштинде хоорай черлерге 100,2, көдээ черлерге 116 хуу күүсеттинген.

Чоннуң медицина хандырылгазы экижип турар. Сөөлгү ийи чылда эмчилериниҢ саны 9 хуурга, медицинаның ортумак ажылдакчыларының саны 17 хуурга өскен. Эмнелге орунналарының саны 3040 чедип, 1967 чылдаазындан 135 орун көвүдээн. Пионер лагерьлеринге 4806 уруглар дыштанган.

ТЫВА АССР-НИҢ СТАТИСТИКА ЭРГЕЛЕЛИ.

Чоон-Хемчик районда «Большевик» колхозтуң Даштыы-Тейде СБФ-линиң саанчылары суг саалдазының талазы-биле бедиткен хүлээлгелерни алган. Саанчы бүрүүлге 25 инекти быжыглаан, саалда үезиниҢ дургузунда инек бүрүзүнден 1400 литр сүттү саап алырын саанчылар хүлээлгеп. Ол болза пландан 100 литр хөй болуп турар. Ам журнакчы саанчылар Кара-Сал Бакан, Монгуш Серен, Куулар Валентина болгаш өскелер-даа эң хөй сүттү саап ап турар.

ЧУРУКТА: саанчы Куулар Чылбак.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

БҮДҮРҮЛГЕДЕ ЧААРТЫЛГАЛАР

Күш-ажылды эртем-техниканың чедимишкиннеринге үндезилеп шын организастаар хемчегларни Кызылда даараныгга комбинады кылып, эрткен чылын чедимишкинниг чамдык базымнарны кыяган. Ында партия организациязы күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниче углаңган хемчегларни ап келген. Эртем-техниканың чедимишкиннерин, мурнакчы аргаларын бүдүрүлгеге ажыглаарын ораалдамып келгенииҢ түҢнелиинде даараан хептериҢ шынары экижип, саны чылдың-на көвүдеп турар.

Бедик көргүзүглерни чедип алырынга партия организациязының шиитпирин ёзугаар күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарының чөвүлелиин болгаш чогаадыкчы бригадаларны тургускан. ООҢ кежигүннерингe бүдүрүлгеде мурнакчылар кирген. Оларбар курлавырларны дилеп тып, ону ажыглаар хемчегларни чогуур өйүнде ап тургам. ООҢ аңгыда, херек материалдарны камналгалыы-биле чэрыгдаар дугайында саналдарны күүседирин боттакдырганының түҢнелиинде эрткен чылда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 14 хуу чедир өскен. Даараныгчы азы ажылчын бүрүзүнүң амыдаар черлерин таарымчалыг кылдыр дерип келгенинден, бүдүрүлгениҢ культуразын эжимдип, мурнакчы арга-дурумалгаларны канчаар ажыглаарын коллективтиҢ кежигүннерингe тайылбырлап келгенинден ажылдың бүдүрүкчүлүүн чедир алдынган. Чогаадыкчы чаартыкчылардам 6 кижи хептер аймаан быжарын механизастаарын болгаш өске-даа ажыктыг саналдарны киирген. Оларның чамдыктарының саналдары шак-үени камнап алырынга база ажыктыын бадыткаан, 700 рубльдиҢ камналгазын алыры көрдүнген турда, ону ажыр күүседир соруглга салып, мурнакчыларның саналдарын чоп ажыглаазының уламыдан эрткен чылда 1,5 муң рубльдиҢ камналгазы алдынган.

Хеп аймаан быжар өрээлде пөстү камнап алырынга таарымчалыг байдалдар база тургустунган. Хеп быжарынга хереглээр пөс аймаан мурнунда хөп-биле дамыглап турган. Ам ол бүгү материалдарны дажыглаарын механизастаанының ачызында шак-үе камнаттынып, ында ажыл-иштиҢ темпизи база шэлыпкынчаан. Бышып белеткээн материалдарның кескиндилерин аназ өктаарын ам болдурбастаан.

Ону Үичин хемчээдиг хептерни бышып даараарынга ажыглап турар. Хеп аймаа быжар машиналарны катташтыр салган пөстерни бир угда кезеринге таарымчалыг кылдыр дерип тургускан. Ынчангаш чээрби, үмеи-даа кажыт пөсту кестирип турда хаяа чөп апарган. Бо ажыл-ишчи аргаларның уламыдан пөс артыын камнап алыры барык үш хуу өскен.

Улуг, биче улустуң хептерин бышып даараар бригадаларны ам ажгы-ажгы хуваап тургускан. Ол тускайлаан бригада бүрүзү айыттынган хемчээлге таарыштыр бышкан хептерни даараар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн чедип алырынга комбинаттың инженер-техниктиг ажылдакчылары улуг дузаны көргүсиен. Ылаңгыя технологтар Макарова, Панарчук оларның болгаш № 1 бригаданың бригадири эш Васильеваның улуг, биче, ортумак хемчээлдиг хөвеңкиг хептерни шалыпкын даараарының дугайында ажыктыг саналдары ажыглаалче бүрүн киирген. Ол чогаадыкчы саналдарның түҢнелиинде бир, ийи дугаар бригадалар эрткен чылдың даалгазын дыка ажыр күүсеткен.

Чаа саналдарны киирер чогаадыкчы бригадалар бүдүрүлге черииҢ өрээлдеринге санитар-гигиена ажылын эмнидерин хөлга алган. Оларның сүмезин ёзугаар өрээлдерни ей-шаанда аштап, чугайлааш, көрүштүг кылдыр будуп маастаан. Чемненир, дыштаныр база чунар өрээлдер немелде дериг хереклелдер-биле хамдыртынган. Чемненир өрээлди дерип, эки белеткээниҢден ооҢ изиг чемнер аймаа үзүлбестээн. Деминг коллективтиҢ ишчилери күш-ажылды эртемге үндезилеп башкарганындан 1967 чылда белеткээн продукциязы 1275 муң рубльге, а 1968 чылда 1530 ажыг муң рубльге сайгарган. Эртken чылын күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 14,8 хуу чедир өскен. Ынчалза-даа бүдүрүлгеде амылга ыызырыкмас чорук ам-даа кызырылбаан. Өске-даа үүрмек четпестер турза-даа партия, профсоюзилел болгаш комсомол организацияларының бөт-идепкейжи дузазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелер күүсеттинип, В. И. ЛенининиҢ төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болур алдарлыг юбилейинге турасказаткан ажыл-ишчи базыынар шиитпирлиг шуудап бар чоруур.

А. РОДЧЕНКО.

Телефончулар чокка

Смоленскиниң чурттакчы бүрүзү ам телефончуларның дузазын ажыглаваайн турбаш, Москва-биле телефон даңчыштыр чугаалажыл ап болур. Ону боттандырарда, область төвүнүң хоорайлар аразынга чугаалажылгалар чорудар телефон станцилязында тургустунган аппараттерниҢ биргезинче көпеектер өөзүн сутказы, Москвада чугаалажыр черииҢ телефон дугаарын тып долган алырга-ла четчир. Автоматтыг телефон харылзаазын Минск, Витебск, Брянск, Ярцево-биле база түдүп болур.

Смоленскиниң харылзаачылары хоорайлар аразының автоматтыг телефон харылзаазының станцилязын эптеп эгелээн. Удаваас ол станция башыңнарында телефончуг кижилерге-даа телефончуларның тускай дузазы чокка ол аймакан хоорайлар-биле чугаалажыр арганы бээр.

(СЭТА-ниҢ корреспондентизи).

Күүскомнуң ажылы

Кок-Чыраа кодээ Советиниң сессиялары, ооң күүскомунуң хуралдары чогуур хуусааларында эртип келген. Сессияга болгаш күүском хуралдарынга ажыл-агыйның айтырыгларындан аңгыда, хей-иимги организацияларының, кудумчу болгаш квартал комитеттериниң, кодээ Советтиң докталмал комиссияларының, соңгукчуларының чагыгларының күүселдезиниң, социалистиг чарыштың база оске-даа чүгула айтырыгларының дугайында чугаалажып, хүлээп алганы шинтпирлериниң күүселдези дээш тодаргай хемчеглерни Советтиң депутаттары, күүском чорудуп келген.

Округтарынга барып, соңгукчуларны хүлээп ап, оларның культурулуг, материалдыг амыдырал-чуртталгазын сонуургап, оларның негелде, хомудалдарын чогуур үезинде харылаап берип, отчёттарын кылып турар депутаттарның саны өскен. Оларга депутаттар О. Х. Даваа, Х. Д. Дадар-оол, А. С. Тугаржап В. Х. Кызыл-оол, А. Ч. Сендир-оол, С. С. Тоттес-оол, М. П. Калзан, В. К. Комбуй-оол болгаш өскелеринда адап болур. Кодээ Советтиң күүскому аныяк депутаттарже кичээнгейни күштелдиргеп. Оларга тускай даалгаларны берип, дуржулгалыг депутаттарның ажылы-биле таныштырып, беседалаашкынны чорудуп келгенинде, социалистиг чарыштың база оске-даа чугула айтырыгларының дугайында чугаалажып, хүлээп алганы шинтпирлериниң күүселдези дээш тодаргай хемчеглерни Советтиң депутаттары, күүском чорудуп келген.

Округтарынга барып, соңгукчуларны хүлээп ап, оларның культурулуг, материалдыг амыдырал-чуртталгазын сонуургап, оларның негелде, хомудалдарын чогуур үезинде харылаап берип, отчёттарын кылып турар депутаттарның саны өскен. Оларга депутаттар О. Х. Даваа, Х. Д. Дадар-оол, А. С. Тугаржап В. Х. Кызыл-оол, А. Ч. Сендир-оол, С. С. Тоттес-оол, М. П. Калзан, В. К. Комбуй-оол болгаш өскелеринда адап болур. Кодээ Советтиң күүскому аныяк депутаттарже кичээнгейни күштелдиргеп. Оларга тускай даалгаларны берип, дуржулгалыг депутаттарның ажылы-биле таныштырып, беседалаашкынны чорудуп келгенинде, социалистиг чарыштың база оске-даа чугула айтырыгларының дугайында чугаалажып, хүлээп алганы шинтпирлериниң күүселдези дээш тодаргай хемчеглерни Советтиң депутаттары, күүском чорудуп келген.

Кодээ Совет чурттакчылыг суурларда 15 кудумчу, 26 квартал комитеттерин тургускан, ында шинтпир-биле 158 актив хаара туттунган. Кок-Чыраа суурда Комсомольская, Арыг-Бажы суурда Ховалыг Балчый-оол аттыг кудумчуларның комитеттери оон ажылдап, ылаңгыя чаа-чайжылгага, социалистиг чарыштың хүлээлгелерин күүседир талазы-биле эки деп санадып келген. Хамаатыларның шинти хуралдарын эртиреп чаңчыл болу берген.

Кодээ Совет чурттакчылыг суурларда 15 кудумчу, 26 квартал комитеттерин тургускан, ында шинтпир-биле 158 актив хаара туттунган. Кок-Чыраа суурда Комсомольская, Арыг-Бажы суурда Ховалыг Балчый-оол аттыг кудумчуларның комитеттери оон ажылдап, ылаңгыя чаа-чайжылгага, социалистиг чарыштың хүлээлгелерин күүседир талазы-биле эки деп санадып келген. Хамаатыларның шинти хуралдарын эртиреп чаңчыл болу берген.

Эрткен чер-чер Советтерниң соңгуудаларының үезинде соңгукчуларның депутаттарга берген чагыгларының хей нуруузу күүсеттинген. Ол чагыгларның иштинде Арыг-Бажы суурда хей-иимгиниң кудуу, Ак-Тал, Алдыы-Шынаа, Эржим суурларда кижи эмнелгезиниң пунктулары, Кок-Чыраа суурда бус-биле кээп чунар-бажың, Кок-Чыраа, Ак-Тал суурларда сес чыл школаларының капитал септелгелери, Ак-Тал, Хайыракан суурларда кодээ магазиннерни ажыглалга киирери дээш ишкаш чагыглар күүсеттинген. В. И. Ленинниң торуттүнген хүнүнден бээр чүс чылынга үткүштүр немелде чагыглар база киргеп, ооң иштиндеи Хайыракан суурда 50 орунныг уруглар садыы, Ак-Тал суурда интернат ажыглалга киргеп. Эржимниң бригада төвүнге телефон киирер айтырыгны шинтпирлеп турар.

Эрткен чер-чер Советтерниң соңгуудаларының үезинде соңгукчуларның депутаттарга берген чагыгларының хей нуруузу күүсеттинген. Ол чагыгларның иштинде Арыг-Бажы суурда хей-иимгиниң кудуу, Ак-Тал, Алдыы-Шынаа, Эржим суурларда кижи эмнелгезиниң пунктулары, Кок-Чыраа суурда бус-биле кээп чунар-бажың, Кок-Чыраа, Ак-Тал суурларда сес чыл школаларының капитал септелгелери, Ак-Тал, Хайыракан суурларда кодээ магазиннерни ажыглалга киирери дээш ишкаш чагыглар күүсеттинген. В. И. Ленинниң торуттүнген хүнүнден бээр чүс чылынга үткүштүр немелде чагыглар база киргеп, ооң иштиндеи Хайыракан суурда 50 орунныг уруглар садыы, Ак-Тал суурда интернат ажыглалга киргеп. Эржимниң бригада төвүнге телефон киирер айтырыгны шинтпирлеп турар.

Ынчалза-даа Кок-Чыраа, Арыг-Бажы дээш ишкаш улуг суурларның төп кудумчуларын болгаш совхоз төвү-биле аргыжарының кол оруктарын дескилеп чаартыры дээш ишкаш чугула чагыглар, Кок-Чыраа суурга чаа магазинниң тударын шинтпирлеттинмейп арткан.

Ынчалза-даа Кок-Чыраа, Арыг-Бажы дээш ишкаш улуг суурларның төп кудумчуларын болгаш совхоз төвү-биле аргыжарының кол оруктарын дескилеп чаартыры дээш ишкаш чугула чагыглар, Кок-Чыраа суурга чаа магазинниң тударын шинтпирлеттинмейп арткан.

Кодээ Советтиң күүскому совхозтуң директция чери-биле кады шинтпирлеп тургаш, чүгле бо чылын ажылчыннарга болгаш малчыннарга 32 авл иштиң чурттаар бажыңнарны, 2 чунар-бажыңны, 14 иштиң кудукту ажыглалга киирерин чедип алган. Ногаанчыдылга болгаш чаагайжыдылга талазы биле тодаргай хемчеглер база чоруттунган.

Кодээ Советтиң күүскому совхозтуң директция чери-биле кады шинтпирлеп тургаш, чүгле бо чылын ажылчыннарга болгаш малчыннарга 32 авл иштиң чурттаар бажыңнарны, 2 чунар-бажыңны, 14 иштиң кудукту ажыглалга киирерин чедип алган. Ногаанчыдылга болгаш чаагайжыдылга талазы биле тодаргай хемчеглер база чоруттунган.

Ам Кодээ Советтиң күүсковому чер-чер Советтерниге соңгуудаларга белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Ам Кодээ Советтиң күүсковому чер-чер Советтерниге соңгуудаларга белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Д. АРАКЧАА.

ТҮҢНЕЛ ЧҮНҮҢ ДУГАЙЫН ЧУГААЛАП ТУРАРЫЛ?

Эрткен 1968 чылды ыаа-хемчилер амыдыралдың бүгүле адырларынга: экономикага, культура тургузуушкунунга, районнуң ажылчы чоннарының чаагай амыдыралын кодүреринге болгаш оларның коммунистиг кижизидилгезинге чаа чогумчалыг түңнелдер-биле демдеглээнивер. Олар бо чылында партияның XXIII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ниң Пленумнарының төөгүлүг шинтпирлерин күүседири дээш улуг сорук киришкин-биле ажыллап турарлар.

ТҮҢНЕЛ ЧҮНҮҢ ДУГАЙЫН ЧУГААЛАП ТУРАРЫЛ?

Эрткен 1968 чылды ыаа-хемчилер амыдыралдың бүгүле адырларынга: экономикага, культура тургузуушкунунга, районнуң ажылчы чоннарының чаагай амыдыралын кодүреринге болгаш оларның коммунистиг кижизидилгезинге чаа чогумчалыг түңнелдер-биле демдеглээнивер. Олар бо чылында партияның XXIII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ниң Пленумнарының төөгүлүг шинтпирлерин күүседири дээш улуг сорук киришкин-биле ажыллап турарлар.

Кодээниң ажыл-ишчилери социалистиг чарыштың түгүл бедик кодүргеш, В. И. Ленинниң торуттүнген хүнүнден бээр 100 чылын болгаш Совет Эвилелиниң составынга Тываның киргенинниң 25 чыл оюн төлептиг үткүүр дээш, идепкейлиг демисежип турарлар. Партия организацияларының хей талалыг ажыл-чорудулгазы, беш чыл планын хүүсаа бетинде күүседиринче колхозчуларны болгаш совхозтар ажылчыннарын мобилизастазырынга оларның салгары бо бүгү ажыл-херектерден илереп турар.

Кодээниң ажыл-ишчилери социалистиг чарыштың түгүл бедик кодүргеш, В. И. Ленинниң торуттүнген хүнүнден бээр 100 чылын болгаш Совет Эвилелиниң составынга Тываның киргенинниң 25 чыл оюн төлептиг үткүүр дээш, идепкейлиг демисежип турарлар. Партия организацияларының хей талалыг ажыл-чорудулгазы, беш чыл планын хүүсаа бетинде күүседиринче колхозчуларны болгаш совхозтар ажылчыннарын мобилизастазырынга оларның салгары бо бүгү ажыл-херектерден илереп турар.

Ам СЭКП райкому, партия аге организацияларының, совет болгаш ажыл-агый органнарының эрткен чылдың түңнелдерин үндүрүп, ажылдың чыгдынган дуржулгазын чугаалажып көрүп турар. Ол соруга-биле чоокку эрткен хүнүнде районга партия, совет болгаш кодээ ажыл-агый органнарының удуртур ажылдакчыларының экономиктиг семинарын кылган. Районнуң колхозтарынга отчёттар болгаш отчёт-соңгуудалыг хуралдар январь 25-те эгелээн, анаа кодээ ажыл-агый артельдериниң баштаар черлериниң ажыл-чорудулгазының үнелээшкинин кылып, колхоз бүлүүлгезинде чедишкиннерни болгаш четпестерни демдеглеп турар.

Ам СЭКП райкому, партия аге организацияларының, совет болгаш ажыл-агый органнарының эрткен чылдың түңнелдерин үндүрүп, ажылдың чыгдынган дуржулгазын чугаалажып көрүп турар. Ол соруга-биле чоокку эрткен хүнүнде районга партия, совет болгаш кодээ ажыл-агый органнарының удуртур ажылдакчыларының экономиктиг семинарын кылган. Районнуң колхозтарынга отчёттар болгаш отчёт-соңгуудалыг хуралдар январь 25-те эгелээн, анаа кодээ ажыл-агый артельдериниң баштаар черлериниң ажыл-чорудулгазының үнелээшкинин кылып, колхоз бүлүүлгезинде чедишкиннерни болгаш четпестерни демдеглеп турар.

А кандаашкынның багай уржуктары турза-даа, чылдың түңнелдери багай эвес болган. Каа-хемчилер күрүнеге сүт садарының планын 102 хуу, эттиниң — 107, дүктүүн — 139 хуу күүсеткен. Оон-биле чергелештир малдың баш санын көвүдедирин база-ла чедип алган. Эрткен чылын мыйыстыг бода мал 916 башка, хой болгаш өшкү — 871 башка көвүдээн, чылгы мал өстүреринің планы күүсеттинген.

А кандаашкынның багай уржуктары турза-даа, чылдың түңнелдери багай эвес болган. Каа-хемчилер күрүнеге сүт садарының планын 102 хуу, эттиниң — 107, дүктүүн — 139 хуу күүсеткен. Оон-биле чергелештир малдың баш санын көвүдедирин база-ла чедип алган. Эрткен чылын мыйыстыг бода мал 916 башка, хой болгаш өшкү — 871 башка көвүдээн, чылгы мал өстүреринің планы күүсеттинген.

Бо сан-чурагайлар малчыннарның карак-кызыл күш-ажылының дугайын херечилеп турар. «Тиилелге» колхозтуң саанчылары Анна Артемихина биле Сенди Тожу, Ленин аттыг колхозтуң саанчызы Евгения Коробейникова олар ботарында быжыглаан инек бүрүзүнден чылда 2000 болгаш оон-даа хөй литр сүттү саггап. Хойжуларның түңнелдери база-ла магалыг. «Ленинчи орук» колхозта Валерий Бадан үүс хойдан 113 хураганны болгаш бир хойдан-на 3,4 кг дүктү алган. «Октябрь 30 чылы» колхозта хойжу Салчак Каваа, «Кызыл тук» колхозта Салчак Мижит-оол олар база-ла оон дудавайн турар. «Бурунгаар» совхозтуң инек кадарчызы Григорий Уйнукай-оол кадарган малының бүш бүрүзүнден хонукта ортумаа-биле барыкла килограмм немелде дензинни чедип ап турар. «Кызыл тук» колхозта Байыр-оол Тожу 100 инектен-не 97 бызааны менди азырап доруктурган.

Турар. «Тиилелге» колхозтуң саанчылары Анна Артемихина биле Сенди Тожу, Ленин аттыг колхозтуң саанчызы Евгения Коробейникова олар ботарында быжыглаан инек бүрүзүнден чылда 2000 болгаш оон-даа хөй литр сүттү саггап. Хойжуларның түңнелдери база-ла магалыг. «Ленинчи орук» колхозта Валерий Бадан үүс хойдан 113 хураганны болгаш бир хойдан-на 3,4 кг дүктү алган. «Октябрь 30 чылы» колхозта хойжу Салчак Каваа, «Кызыл тук» колхозта Салчак Мижит-оол олар база-ла оон дудавайн турар. «Бурунгаар» совхозтуң инек кадарчызы Григорий Уйнукай-оол кадарган малының бүш бүрүзүнден хонукта ортумаа-биле барыкла килограмм немелде дензинни чедип ап турар. «Кызыл тук» колхозта Байыр-оол Тожу 100 инектен-не 97 бызааны менди азырап доруктурган.

Келир чылдың дужүлүнге үндезинни Каа-Хемде чедишкинниң салып турар. Районнуң механизаторлары «Беш чылды—дөрт чылда!» деп массалыг социалистиг чарышты калбартқаш, тараа талазы-биле беш чыл планын бо чылын күүседир, тодаргайларга, 20450 тонна тараны күрүнеге дужаар дээш, болдунар бүгү-ле чүүлдерни кылып турар. Оны чедип алыры-биле олар 37 мүң гектар черни белеткеп алган, ооң 15 мүң газы күрүктүрган болгаш 22 мүң газы аңдарган аңгыс черлер болур. Хөрүнге органиктиг чемиштидилгелер төгеринің планын 135 хуу күүсеткен.

Келир чылдың дужүлүнге үндезинни Каа-Хемде чедишкинниң салып турар. Районнуң механизаторлары «Беш чылды—дөрт чылда!» деп массалыг социалистиг чарышты калбартқаш, тараа талазы-биле беш чыл планын бо чылын күүседир, тодаргайларга, 20450 тонна тараны күрүнеге дужаар дээш, болдунар бүгү-ле чүүлдерни кылып турар. Оны чедип алыры-биле олар 37 мүң гектар черни белеткеп алган, ооң 15 мүң газы күрүктүрган болгаш 22 мүң газы аңдарган аңгыс черлер болур. Хөрүнге органиктиг чемиштидилгелер төгеринің планын 135 хуу күүсеткен.

Ында кодээ ажыл-агый техниказының септелгези база организастыг эртип турар. Эрткен чылдың дөрткү кварталында планга 69 тракторлуң орнунга 86-ны белен кылдыр септээн. Техника септелгезин Ленин аттыг, «Тиилелге» колхозтарның, «Бурунгаар» совхозтуң болгаш өскелээ ажыл-агыйларның механизаторлары эки чорудуп турар.

Ында кодээ ажыл-агый техниказының септелгези база организастыг эртип турар. Эрткен чылдың дөрткү кварталында планга 69 тракторлуң орнунга 86-ны белен кылдыр септээн. Техника септелгезин Ленин аттыг, «Тиилелге» колхозтарның, «Бурунгаар» совхозтуң болгаш өскелээ ажыл-агыйларның механизаторлары эки чорудуп турар.

Ооң-биле чергелештир Каа-Хем районда чамдык четпестер барын база-ла айтыр херек. Чамдык партия организациялары масса-политиктиг болгаш организаторлы ажылды коллективтерде ам-даа болур-чогуур-биле таарыштыр тургузуп шыдаваан, күш-ажылды болгаш ниитиниң өнчүзүн коммунистиг ёзу-биле көөрүнге партия кежигүннерни болгаш бүгү чонну ам-даа кошкак кижизидип, ажылчы чоннарның организастыг болгаш сагылга-чүрүмнүг чоруун четпес бедидип турар.

Ооң-биле чергелештир Каа-Хем районда чамдык четпестер барын база-ла айтыр херек. Чамдык партия организациялары масса-политиктиг болгаш организаторлы ажылды коллективтерде ам-даа болур-чогуур-биле таарыштыр тургузуп шыдаваан, күш-ажылды болгаш ниитиниң өнчүзүн коммунистиг ёзу-биле көөрүнге партия кежигүннерни болгаш бүгү чонну ам-даа кошкак кижизидип, ажылчы чоннарның организастыг болгаш сагылга-чүрүмнүг чоруун четпес бедидип турар.

«Бурунгаар» совхозта партия организациязының ажылын канчап-даа эки деп чугаалап болбас. Ында партия хуралдарын эрттирип турарының шынары куду. Планнарны болгаш хүлээлгелерни күүседиринче коммунистерни база совхозтуң ажылчыннарын мобилизастап турар ындыг айтырыларны хуралларга кончуг ховар тургузуп турар. Ол совхозта көскү агитация багай тургустунган. Хүндүлел болгаш көргүзүг самбыралары чок, коммунистиг күш-ажыл дээш чарышты ажылчыннарның ортузунда организаставаан, 1968 чылда хана солуиун чүгле ийи катап үндүрген, бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмү ажылдавайн турар. Шак ындыг четпес чоруктарның түңнелинде совхозка чылдың түңнели карылгалыг болур чадавас болуп турар. Оон ынай, ажылчыннарның аразында арагалаар болгаш дүржок чоруктар үүлгедир таварылгалар база бар.

«Бурунгаар» совхозта партия организациязының ажылын канчап-даа эки деп чугаалап болбас. Ында партия хуралдарын эрттирип турарының шынары куду. Планнарны болгаш хүлээлгелерни күүседиринче коммунистерни база совхозтуң ажылчыннарын мобилизастап турар ындыг айтырыларны хуралларга кончуг ховар тургузуп турар. Ол совхозта көскү агитация багай тургустунган. Хүндүлел болгаш көргүзүг самбыралары чок, коммунистиг күш-ажыл дээш чарышты ажылчыннарның ортузунда организаставаан, 1968 чылда хана солуиун чүгле ийи катап үндүрген, бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмү ажылдавайн турар. Шак ындыг четпес чоруктарның түңнелинде совхозка чылдың түңнели карылгалыг болур чадавас болуп турар. Оон ынай, ажылчыннарның аразында арагалаар болгаш дүржок чоруктар үүлгедир таварылгалар база бар.

Мындыг четпестер өске-даа партия организациязында база бар болуп турар. Колхозчуларның ортузунга партийжи-политиктиг ажылды күштелдирер талазы-биле хөй чүүлдерни кылып херек. Районга бүгү ажыл-херектиң чедишкини идеологияга ажылының ниити көдүрлүүшкүнүнден хамаарыжыр.

Мындыг четпестер өске-даа партия организациязында база бар болуп турар. Колхозчуларның ортузунга партийжи-политиктиг ажылды күштелдирер талазы-биле хөй чүүлдерни кылып херек. Районга бүгү ажыл-херектиң чедишкини идеологияга ажылының ниити көдүрлүүшкүнүнден хамаарыжыр.

Ч. НИКОЛАЕВ.

БӨДҮҮН МЕРГЕЖИЛ

Эртенгиниң 5 шак. Хоорай ам-даа удувушаан. Ынчалза-даа Кызылдың чамдык кудумчуларында ажыл кидик түлүк эгелээр. Тротуарларның харын аштаан хүүректерниң, шырбыкылдерниң даажы эртеги ыржымны үрептер.

Дыштанып эргеги чедип алза-даа, олут орбас, чыдын чыптас кырганнар бистеп хей. Олар назылап кыраан-даа бол ниитиниң хөрээнге улуг-хүүгүн киирип, чоннуң кылаштажыр оруун аштап арыглаар хүлээлгени күүседип турар. Эртенгиниң 10 шак чедип турда тротуарлардан аштаан хар тарып каан мыштарның долунге овааланы бээр, чайгы үеде ол мыштың өзүлдезинге, суггарылгазынга догум болуру чугаажок. Улустуң орунга таптай базып каапканы доң харны хооруп аштаары белем эвес. Ажыл-ишке дадыккан, амыдыралга каңналган кижилер кудумчуларны шалыпкыны-биле аштап арыглап турар.

Хоочун салгалдың төлептиг кижилери бүгү чуртталгазында боттарынга онаашкан үлүүн ак сеткилдиг күүседип келген. Олар ам пенсионерлер. Ынчалза-даа Төрээн чуртунга, чонунга эвээш, биче-даа бол дуза чедирерин хамааты хүлээлгевис деп санаарлар.

Кочетов кудумчузунда Гагарин деп автобус доктаар черге хар аштап турган сегел салдыг, сергексимээр ирейге ужурашкан мен. Оон фамилиязым Аткинин дээр болду.

— Пенсиялыг-ла мен дээш анаа олурун алырга эпчок-даа, чалгааранчыг-даа болурдур. Ажыл чок черле олурга албас кижи мен. Мага хандыр ажылдап, ажылдап алырымга сеткилим сергей бээр — деп, кыргап эрес кирип чугаалаваш, улаачылады. —Бистиң кужүүсту үнелеп көрбес, овааланы каан харны тарады тепкилеп шаптар, аштап арыглап каан черге кайы-хамаан чок бок, таакпы артыкчызы октаар багай чаңчылдыг ийи-чаңгыс кижилер бары хомудаанчыг-дыр.

Кыргаммың хомудалы чолгуг. Хоорайның кудумчуларын арыг-шевер, коруктуг болдурар дээш, кандыг-даа үелерде алмырдыш чок ажылдап турар хүндүлүг кырганнарывыстың чымыштыг ижин үнелээлиер.

В. САГАН-ООЛ.

ТУДУП, СЕПТЕП КИРИПКЕН

Монгүш-Тайга районнуң төвү — Мугур-Аксы суурда тудут-септелге ажылы бо хүнперде калбарган. Мында эрги бажыңнарның иштин, даштын чаартып, септээрин, немей тударын республиканың кодээ тудуг эргелелиниң тудугжулары кылып турар. Тудугга херегларын материалдарны ол-ла организацияның ишчилери үзүктел чокка хандырбышаан. Чоокку хүнперде Кызылдың 9 кижи составтыг тудугжулар бригадазы база чедип келген. Ону хоочун тудугжу П. Рунц удуртуп, ажылды улам-на шалыпкынчыдып этээн. Ооң-биле чергелештир түс черинің ишчилериниң холушкак бригада база тургустунган.

Чыккылама соок хүнпер улажып тураа-даа, эртенден кежээ орайга чедир суурның кудумчуларында балды-хирээпиң даапп-шимээни үзүлбестээн. Хүлээмген ажыл-ижин дүрген доозар дээш Г. Карачанцев, И. Седип, Ш. Дорбет-оол олар эң-не күженнишкининг ажылдап турар.

У. УСПУН-ДОРЖУ.

делегей бо хүннерде

Байырлалга белеткел

ПАРИЖ. (СЭТА-ның корр.). XX үүс чыл делегейде баштайгы социалистиг күрүне — Совет Эвилелиниң үндезилекчизи — В. И. Ленинниң идеяларының лозуцунун алаа-биле эртип турар деп, «Франция—ССРЭ» ниитилелдиң национал секретары Андре Лаврлуа СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга медегласээ.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылы кижи төрелгетенге аажок улуг ужур-дузалыг юбилей болур дээрин ол демдеглээн. В. И. Ленинниң марксизминиң хөгжүлдезинге кирген салымышкыны оныа үнелиг болгаш янзы-бүрү талалыг. Улуг баштынчының тайбыңы камгалалар дугайында доктаамал сагыш салып чораанын биске эргим үнелиг. В. И. Ленинниң ат салганы Совет орге-чагырганың баштайгы декреттериниң бирээзи болза тайбың дугайында декрет болган дээрин бүгү кижилер билир. В. И. Ленин Совет Эвилелиниң чайгылыш чок болгаш доктаамал чорудуп турар тайбың догуннаашкын политиказының база үндезилекчизи болган.

В. И. Ленин эмиграция үезинде Францияга чурттаан база ажылдап чораанынга, анаа политика талазы-биле идепкейлиг ажылды кылып, дешпилгелиг француз ажылдакчылар болгаш культура төлөөлекчилери-биле харылзаанны тудуп, бөдүүн ажыл-ишчилер-биле ужуралыш чоруулгазынга бистер, француздар, чогларланып турар бис, деп ол чугаалаан.

«Франция—ССРЭ» ниитилел В. И. Ленинниң төрүттүнгени хүнүнден бээр 100 чылынга эң-не янзы-бүрү шынарлыг хемчеглериниң делегеркей программазын белеткеп турар деп, национал секретарь демдеглээн. Ылаңгыя В. И. Ленинниң Францияга чурттап, ажылдап чораан черлери — Парижке, Лонжюмога болгаш Бретаниге баар, а ол ышкаш Совет Эвилелиниде ленинчи черлерже туристчи аяа-чоруктарны организастаарын көрген. Совет күрүнениң гениалдыг баштынчызының болгаш үндезилекчизиниң амыдыралыяың болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында лекциялар номчулгазын чорударын айтыкаш, лекциялар номчулгазынга тус черниң төөгүүлерин киириштирер бис. В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылы-биле холбоштур ЮНЕСКО-ның организастаар манифестацияларынга бистиң ниитилелдиң киржир дугайында айтырыгны көрүп турар.

Ленинчи юбилей ниитилелдиң болгаш Франциянның 75 департаментилеринде ооң 400 организацияларының бүгү ажыл-чорудулгазын тодаратыр.

Р. СЕРЕБРЕННИКОВ.

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛДА

ПАРИЖ. СЭТА-ның корреспондентизи А. Красиков мынчалдыр дамчыткан: Вьетнам талазы-биле чөвүлел хуралда киржип турар дөрт таланың төлөөлери Парижтиң делегей хуралдарының бажыңынга боттарының баштайгы ниити хуралын эрттирер дээш чыылган.

Бүгү делегейниң эң улуг информация агентилелдерин, радио-телевидение компанияларын болгаш солуннарын төлөөлээн сезен журналистер келген турда. Вьетнам Демократтыг Республиканың, Мурнуу Вьетнамны хостаарының национал фронтузунуң, Американың Каттышкан Штаттарының, Сайгон администрациязының төлөөлери төгөрик столга кээп ужурашкан.

Мурнуу Вьетнамны хостаарының национал фронтузунуң ТК-зының президумунуң кежигүнү, Мурнуу Вьетнамны хостаарының национал фронтузунуң ТК-зының чанында даштыкы күрүнелер-биле харылзаалар комитединиң даргазы Чан Быу Кием. ВДР-ниң чазаанның министри Суан Тхюи, АКШ-тың президентизиниң тускай төлөөлекчизи Кэбот Лодж болгаш Сайгон администрациязының «даштыкы херектер министри» Фам Данг Лам олар чугаалажылышкынарының чаа үе-чадазында дөрт таланың төлөөлерин удуртуп турар.

Вьетнам талазы-биле Париж чөвүлел хуралының ажыттынганы Каттышкан Штаттарның эжелекчи дайынын соксадырын негеп турар делегейниң тайбынга ынак бүгү күштерининг улуг тиилелгези болган.

Мурнуу Вьетнамны хостаарының национал фронтузунуң төлөөлериниң удуртукчузу Чан Быу Кием баштайгы ол ниити хуралга сос алгаш, Мурнуу Вьетнамның улузунуң чорудуп турар демисели-ниң сорулгаларын чугаалап, сагындырыг кылган. Төрээн чуртту түвүлүнга чедир тайбың каттыштырарын болгаш чечектелдирерин, хамаарышпас догуннадырын, демократияны, тайбынны, нейтралитеттиг турарын чедип алыры кол сорулгалар болур деп, Чан Быу Кием айтыкан.

Каттышкан Штаттар Вьетнамга удур бодуунуң эжелекчи дайынын соксадыр, Мурнуу Вьетнамдан бодуунуң шеригларын болгаш чалчаарының шеригларын үндүрер, бодунуң ында шериг базазарын узуткаар ужурлуг деп, Чан Быу Кием демдеглээн. Мурнуу Вьетнамның ниитики херектерин даштыкының холгаарлаашкыны чоокка ооң улузуу шинтпирээн турар ужурлуг деп, ол медеглээн.

Мурнуу Вьетнамны хостаарының национал фронтузу национал болгаш демократтыг калбак коалиция чаваа Мурнуу Вьетнамга тургузар, хостуг, бүгү-ниити соңгуудалар эрттирер дээш туржуп турар. Мурнуу Вьетнамга тайбың ындыг чазак тайбың кожа-келбээ догуннаарының беш принцивин барымдалаашкын, бүгү чурттар-биле ыаырадлыг харылзааларны тургузар ужурлуг.

Чеди хуу көвүдээн

ПРАГА. (СЭТА). ЧССР-ниң Статистика эргелелиниң санмедээлерин ёзугаар алырга, 1968 чылда Чехословакияның национал орулгазы 1967 чылдыы-биле деңнээрге барык 7 хуу көвүдээн. Кодээ ажыл-агый чонну аъш-чем бараанары-биле үш чыл улаштыр чогумчуладыг хандырып келген. Кодээ ажыл-агый продукциязын будүреринің хемчээли 1967 чылга удур 3,6 хуу көвүдээн. Үлетүүр будүрүлге 5,2 хуу өскен.

Колдуунда металлургия болгаш машина тудуушкун үлетүүрүнде, тудуг материалдар будүрүлгезинде будүрүлгениң чепсек-херекселдерин будүрер талазы-биле өөрүлде темпилериниң ооржумаанын Статистика эргелелиниң дыңнадыынга демдеглээн.

Үлетүүрде күш-ажылдың будүрүкчүлүү 3,9 хуу бедээн. Кодээ ажыл-агыйга кызыыстастың болгаш арбайның, а ол ышкаш картофельдиң болгаш чигир свёклазының тулган дээш дүжүттеря чедип алдынган. Мал ажылында маадың баш санының кызырлары үргүлчүлээн, ындыг боюза-даа ооң продуктулуу бедээн. Үүрмектеп садар бараан саарылгазы 14 хуу көвүдээн.

Коммунистерниң чедишкини

ПАРИЖ. (СЭТА). Мартиге (Буш-Дю-Рон департамент) хоорай чагыргазынга болган соңгуудага коммунист кандидаттар бүзүреллиг тиилелгени чедип алган. Французының Коммунистиг партиязының дөрт төлөөлекчилери хостуг турган бүгү дөрт олутту эзээн.

Мартиге муниципалдыг чөвүлелде ам 27 коммунист чөвүлекчилер бар.

ДЕТКИП ТУРАР

ПРАГА. (СЭТА). ЧТК агентилелдиң дыңнадып турарын ёзугаар алырга, Праганың болгаш Ортаа-Чех областың улусчу шагдаазының дайынчыларының актив хуралы болган. Актив хуралы «Партияның марксизм-ленинизм чаңгыс эви дээш демиселче!» деп лозуңнуг эртнен.

ЧКП ТК-ның чех областарга партия ажылын удуртур талазы-биле бюрозуның даргазы Л. Штроугал амгы политиктиг байдалдың дугайында плеткел кылган. Бүгү коммунистерниң чаңгыс эптиг ылап демисел чорударын соңгаарлатпазы эргежок чугула, бүгүнгү байдалды ажып эртенинің база ЧКП ТК-ның ноябрь, декабрь пленумнарының шинтпирлеринде төлевиллеттинген сорулгаларны күүседиринің баштайгы кол белеткели ол болур деп, Л. Штроугал плеткелинге демдеглээн.

Улусчу шагдаа отрядтарының толээлекчилери ооң соонда ЧКП ТК-ның сөөлгү пленумнарының шинтпирлерин, партияның политиказын детки-рип саналдаан. Сес алганнар чурттуң политиктиг амыдралында түүл-бүрү мего дамчыыр чугаалариның неп-тереп турарының тодаргай чижектерин, партия шугумунуң талалакчыларын бактаар үүлгедиглерни болгаш таарымча чок оске-даа болуушкуннарны чугаалаан.

Массалыг информация чепсектериниң ажылдакчыларынга хамаарыштыр эвээш эвес шүгүмчүлелдер болган.

Улусчу шагдаанның активчилер хуралы ЧКП Төп Комитединге чагаа чоруткаш, «марксизм-ленинизминиң, пролетаржы интернационализминиң принциптерин ёзугаар партияны каттыштырарын чайгылыш чок чедип алырынче, партияның иштинде барыын, оппортунистиг үелелерни, оларның эдилекчилерин сойгаларынче» кыйгырган.

Куба Республика. Гавананың чөөн талакы кезиинде ажылчыннар чурттаар кыдыр революция соонда туттунган бажыңнарның бирээзи.

Б. КУНИЦЫННЫҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

3.260 четкен

ХАНОЙ. (СЭТА). Январь 25-те Вьетнам улус армиязының зенитчилери Нгеан можунуң агаарынга бир америк самолёттуу дүжүр аткан деп, ВИА агентилел дыңнаткан.

Вьетнам Демократтыг Республиканың агаарынга дүжүр аткан америк самолёттарының ниити саны 3260 четкен.

ЧЕДИИШКИННИГ ХАЛДААШКЫН

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң Ламдонг можуда дайыздажып чоруп турар дайынчылары январь 19-та Блао аэродромнуң чоогунда 173-кү америк агаар-десант бригадазының бир батальонунуң дүжүр аткан деп, ВИА агентилел дыңнаткан.

ВИА агентилелдиң замчыткаңы-биле алырга, бо дайынчы хемчеглериниң үезинде мурнуу-вьетнам патриоттар дайзынның 200 ажыг солдаттарын болгаш офицерлерин сандан үндүрген, 34 шериг машиназын узуткаан.

Патриоттар Блао хоорайда дайзынның туружуп база боохаан.

Үндүр шөлээн

ПРАГА. (СЭТА). Барыын талакы чурттарның он алды журналистерин Чехословакиядан шөлүп үндүрген. Олар Чехословакияга садыг, эртем ажылы болгаш туризм дээр чылдак-биле келгеш, политиктиг, шериг информацияны чыып турган деп, Чехословакияның чогуур органнары илереткеп.

Айтырыглар, саналдар, сүмелер

Садыг четкилерин улам калбартыр

Колхоз, совхозтарның экономиказы быжыгып, кодээниң чурттакчыларының садыгга негелдези улагадып, суурларның шапкын хогжүп турары-биле кодээге хереглел бараанарының келири көвүдээн. Кээп турар бараанарның шынарын баксыратпайн кадагалаары, хөй чаргдал үндүрбейн саарылгага киирери—садыг ажылдакчыларының хүлээлгези. Бараанның хемчээли болгаш ассортиментизи көвүдеп турар болганда, садыг четкизин немээрэ, бар магазиннерни эде дериирп негеттинип келир. Ооң-биле чергелештир база бир чугула айтырыг—совет садыгының культуразы болгай.

Колхоз, совхозтарның экономиказы быжыгып, кодээниң чурттакчыларының садыгга негелдези улагадып, суурларның шапкын хогжүп турары-биле кодээге хереглел бараанарының келири көвүдээн. Кээп турар бараанарның шынарын баксыратпайн кадагалаары, хөй чаргдал үндүрбейн саарылгага киирери—садыг ажылдакчыларының хүлээлгези. Бараанның хемчээли болгаш ассортиментизи көвүдеп турар болганда, садыг четкизин немээрэ, бар магазиннерни эде дериирп негеттинип келир. Ооң-биле чергелештир база бир чугула айтырыг—совет садыгының культуразы болгай.

Таңды райпозуның баштаар чери садыг четкизин калбартыр, эде дериир, садыгның культуразын бедидер талазы-биле сөөлгү чылдарда чамдык ажылдарны кылган. Чаа магазиннерни тудуп, ажыглалга киирген, садыгның эрги бүдүрүлгелерин чаартып, эде дерээн чорук ажылчы чоннуң хандырмалавын экижиткеп болгаш садыгның культуразын бедиткен. Эрги 12 магазинни чаар

КУЛЬТУРАДА чаа шүүлдер

ҮНЕЛЕЛ

Алексей Хуурактың «Ынакшыл болган өжээн» деп шинээн Улуг-Хем районуң ажылчы чонарынга көргүскеш, ам Чөөн-Хемчик районунда көргүзүп чоруп тур бис.

Бо шинии чон улуг сонуургал-биле хүлээп ап турар боор чүве-дир. Чоокта чаа Улуг-Хем районуң «УТКД 25 чыл» совхозтуң Арыскал, Арыг-Уулуг суурларынга бо шинии көргүскенинде соон дарый, шинииң автору Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, шүлүкчү Алексей Хуурак-биле көрүкчүлерниң ужуражылгазы болуп эрткен. Ону чүгле автор-биле ужуражылга деп саналарындан аңгыда, чоннуң артистер биле көрүшкүзер конференциязы деп база чугаадап болур.

Федералдыг Тыва үезинде ядыы улустуң амыдыралчурттаалгазын, шаандагы үеле болуп турган болуушкунга үндезилеп алгаш, шүлүктеп бижээн ол шинии аажок сонуургаашын, авторга болгаш артистерге өөрүп четтиргенин көрүкчүлер илереткен.

Совхозтуң аът ажылакчызы эш Балажык сөс алгаш:

— Бистиң бо чер чурттуг. оглум ыяштап оглум. Алексей Хууракка болгаш шинии уран тывынгыр кылдыр ойнаал алдар, хүндүткел бүргээн артистерге өөрүп четтиргенивисти эш-өөрүмүүн мурнуундан илеп-илгеп, Алдаан аспактың оглу Хууракка болгаш артистерге моон соңгаар-даа уран-чаагай чедиишкиннерниг болурун күзедим—деп чугаазын дооступ.

Механизаторлар Кызыл-оол, башкы Кара-оол болгаш өскедээ эштер сөс алгаш, ам-не баштай шүлүктеп бижээн тыва шиниң сес, домаанын уран-чеченин, ону сонуургаашын чугааладылар.

«Ынакшыл болган өжээнин» Чөөн-Хемчик районунуң ажыл ишчилери база-ла улуг сонуургал-биле көрүп, артистер бистерни улам-на хей-аът киирип турлар.

Максим МУНЗУК,
РСФСР-ниң алдарлыг болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артизи.

ӨЗҮЛДЕ

Американ драматург Джон Патриктиң «Элдептиг миссис Сэвидж» деп шинээн Тываның хөгжүм-шин театрының артистериниң оруе болуу бо хүннерде кылычылдарга көргүзүп турар. Миссис деп сөстүң чамдык кижилерге билдиниес болуру чадап чок: ашакка барган херөөжен кижиниң адын алдарының мурнуунда ону миссис дээри Англияда. Америкада чайчыл болу бергеш.

Психиатор эмнелгезинге чаа ажыр кижи келир. Сагыш-сеткил талазы-биле ажыраам, ол эмнелгеге чыткаш сегээн кижилер чаа кижини сонуургаашоон-биле хөөрежип, таныжа бээрлер. Ол—калган миллионерниң кадайы миссис Этель Сэвидж. Эмнелгеге көөрө дораан-на эмчилер ону шинчип көрөөш, миссис Сэвидж сагыш-сеткил талазы-биле төнек ажыраашының кандыг-даа чүвези чок, кадык кижи-дир дээрзин тодарадыр. Азырайды ажы-төлү оон дугайын «сагыш-човаап», психиатор эмнелгезинче чорудушкан болган.

Шин так ындыг болуушкун-биле эгелээр. Шинииң көргүзүү, кожеге бүрүзү-ле, ында чорулдөлөр көрүкчүлерниң сонуургалын, моон соңгаар кандыг болуп ирги дигеп болзал-сагыжын хаймыктырыптар.

Шинииң кол ролүн — миссис Сэвидаги Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Людмила Сысоева ойнап турар. Моон мурнуунда-даа үнүп турган шинилерге Людмила Семеновна кол ролдарга чедиишкиниг ойнап турганын көрүкчүлер эки билир болгай. Элдептиг миссистиң ролүн алдарлыг артист база-ла чедиишкиниг күүседткен.

Өскелер-даа боттарының ролдарын багай эвес күүседткеш. Тываның хөгжүм-шин театрының артистериниң чогаадыкчы мергежилэ чыл келген тудум-на бедип, чогаадыкчы өзүлдениң бурунгаар базымнарын кылып турары өөрүшчүг-дүр.

«Элдептиг миссис Сэвидж» деп шинии Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, театрның кол режиссеру Оюн Син-оол тургускан.

Бо шинии республиканың районнарының ажылчы чонунга көргүзери-биле артистер удавас аттанмыштар.

Т. КЫЗЫЛ-ООЛ.

МОСКВА. Чурулга уран чүүлүүн А. С. Пушкин аттыг музейинде чаа экспозиция ажыттынган. Ында бүдүн чартык муң хире керамиктиг савалар, скульптуралар, бүрүн ынаптың бижимелдери бар. Бурунгу Египеттиң болгаш Урарту, Ирак, Иран, Индиа, Перу дээш мыскаш чурттарның бурунгу кетзөрелиниң ады-сураа билдиннес уран-шеверелериниң тургускан чурукгарының кезектери база бар.

Ол делегледеп музейниң чоокта чаа салган делгелегелерин—Каттыштыкан Араб Республиканың президентиниң Гамаль Абдель Насерниң совет улуска белек кылдыр бергеш бистиң эраның мурнуунда III муң чылда турган фараон Джосерниң нарын алебастар казазын даа. Индия Республиканың премьер-министри Гандиниң музейге бергеш индий даш скульптуранын түүзүн-даа көрүп болур.

ЧУРУКТА: эрте-бурунгу кетзөрелдиң залында.

Э. ЕРЗЕРИКИННИҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

УРУГЛАРНЫ ШКОЛАГА БЕЛЕТКЭЭР

Өвүр районуң ясли-садтарының эргелекчилери болгаш кижизидикчилери Хандагайты суурга чыглып келген. Райкүүскомуун улус өөредилге киллизинге баарга бичии чаштарның кижизидикчилерин школа назы четпээн уругларны культурлуг аажы-чанга кижизидер, оларны школага белеткээр дугайын чугаалашкан турган. Оларны аңаа улус өөредилге болгаш кадык каргалал киллистери ясли-садтарга бичии чаштарны кижизидериниң, оларны школага белеткээриниң, школа болгаш ада-иелер-биле уруглар албан черлериниң ажылдакчыларының харылзаазының талазы-биле айтырыгларны чугаалажып көөр дээш чыып экелген.

Уруглар албан черлериниң ажылдакчыларының семинары ийи хүн үргүлчүлээн, лекциялар, плеткелдер болгаш саналга-оналдар болгулаан. Школа-биле ясли-садтарның харылзаазының дугайында улус өөредилге киллизиниң инспектору С. Комбу плеткел кылгаш, уруглар албан черлерниң ажылдакчылары бичии чаштарны кижизидип, школага өөренип киреринге белетээн, чыл-чылда-ла хөй уругларны школаларже шилчидип келгенин демдеглээн. Ясли-садтарның кижизидикчилери уругларны бижиринге, чүүрүүрүнге, үжүктерин таныш алырынга өөредип турарыбиле бирги класска келгеннер бишкының таймылбырын, көргүскеш чүүдерин дүргеп билип ап турарын санал бергеннер чугаалаан турган. Районнуң уруглар эмчиниң К. Монгуш уругларың назы-харыбиле бөдүктерге үскеш чемгереринииң болгаш оларны арыг-шеверге чаңчыктырып өстүрүнүң талазы-биле лекция номчаап, ясли-садтарның ажылдакчылары эмчиниң дузаламчызын доктаамал ап турарын сүмелээн. Районнуң суурларында уруглар албан черлерин эмчилер үргүлчү хайгаарап, оларның ажылдакчыларынга арга-сүмен берип турар.

Уругларны овюга кижизидерииң дугайында Хандагайты суурда ясли-садтың кижизидикчиси С. Сандан информация кылгаш, уругларның назы-харының аайы-биле ойнаарактарны шилип алырын, уругларны педагогиканың негелделерин ёзугаар ойнадып кижизидерин таймылбырлаан. Сандан — Кызылдың башкы учлиглезинин школа назы четпээннерни кижизидер курууун доозкаш, эрткен чылын бичии чаштар-биле ажылдап эгелээн аныяк кадр. Аныяк кижизидикчи-башкы ясли-садка ажылдап эгелээш, уруглардың ойнаар чүүлдерин эки таарыштырганын санал бергеннер демдеглээн. Кижизидикчи-башкы уругларның сөс, домаан сайзырадырынче улус китээнгей салып турарын семинарның киржикчилерин Хандагайтының ясли-садынга чорааш, көрүп билип алган. «Репка» деп тоолду алдоп болуктүн уруглары домак болгаш роль талазы-биле эки күүсеткендер. «Репка» бичии уругларның база бир шнак чейин чогаалы болгаш, ясли-садтың уруглары оон сөзүн кандыг-даа шыкыдырыг чокка шээжи-биле чугаалап турар.

Ясли-садтарның эргелекчилери, кижизидикчилери ажыл-дүржугазын солчуп, солун болгаш ажыктыг таймылбырларны кылган. «Торгалыг» совхозта ясли-садтың эргелекчиси Н. Монгуш ада-иелер-биле харылзаа болгаш уругларны өстүрүп кижизидериниң, оларга педагогика талазы-биле билиг бээрииң дугайында информация кылгаш, уруглар албан черлериниге методиктиг литератураны, уругларның чечен чогаалдарын көвүдедиринче улус өөредилге киллизи болгаш садыг чери кичээнгей салырын онзалап айыткан. Монгуштуң чугаазы-биле алырга, методиктиг литературалар, уругларга чечен чогаалдар садыг четкилериниге ховар кээп турар.

Районнуң улус өөредилге киллизиниң эргелекчиниг Т. Доңгак семинарның ажызын түңнеп чүве чугаалаш, уругларны школага белеткээр талазы-биле уруглар албан черлериниң ажылдакчылары улуг ажылдарны чорудуп келгенин болгаш моон соңгаар оларның мурнуунда харысалгалыг ажылдар туруп турарын демдеглээн. 1969 — 1970 өөредилге чылында бирги классчылар чаа программа-биле өөренирин амыдыралын эгелээр болганда ясли-сад ажылдакчылары уругларны школага белеткээр талазы-биле хөй ажылдарны кылыр апаарын, школаның башкылары болгаш ада-иелер уруглар албан черлери-биле харылзааны доктаамал тударын, ясли-садтарның акша-хөрөнгизин билдилиг чарыгдаарын, материалдыг баазавын быжыглаарын, ол ышкаш уруглар албан черлериниң ажылдакчыларының мергежилин болгаш политиктиг билиин бедидерин чугаалаан.

Д. САТ.

ЧӨӨН ЗОНАГА

Улуг-Хем районнуң девискээр аайы-биле чөөн зоназынга хамаарыжыр Чодураа, Хайыракан, Ийи-Тал суурларының командаларының арезынга хоккей, шыдыраа, теннис болгаш хостуг хүрешке бирги чер дээш эш-хүүзүнүң маргылдааларын эрттиргеп.

Ийи-Тал суурнуң катогун улуг, бичө көрүкчүлер шыгырт долган. Спорттуң кышкы хевирлеринге мындыг улуг маргылдаа бистиң суурувуска бир-ле дугаар болуп турары бо. Чогум-на оон уламыдаан хөй санныг көрүкчүлер маргылдаанын эгелээрин четтикпейн манап тургап.

Оон кол судьязы С. Ильчир-оол көдээ спортчулар маргылдаанны эгелээринге белеп дээрзин бригаданың бригадири Т. Нүргазтка плеткээн соонда, бригадир бүгү киржикчилерге чедиишкиннериниг болурун күзевишаан, маргылдаанны эгелээрин чарлаан.

Маргылдаанның бирги хүнүн Чодураа болгаш Хайыракан командаларының хоккейжилэри ажыттган. Судьяның эдиксинин чаңгыс аай аъкок формалыг ийи-талчыларның командазы дошка үнүп келирге, көрүкчүлер адыш часкаашкыны-биле уткаан. Шынап-ла, чаңгыс аай формалыг спортчуларны көөрге, чараш-даа, соруктуг-даа. Олардың удуралыкчызы — чодураажылар.

Командаларның кайызы-даа оюнну дүрген темп-биле эгелээннер. Санны ийи-талчылар ажытса-даа, командаларның күжү дең болганындан сая деңге бурунгаарлавышаан. Судья сөолгу эдиксинин бергинээге дээр чидиг демисел уламчылавышаан турган. Түңнеди 5:5 санныг хайым болуп доозулган.

Ийи-талчыларның командазының капитаны Саян Ильчир-оол бо маргылдаага тура-соруктуг ойнап, бодувуң командазынга 3 санны киирип бергеп.

Хоккейжилэриниң арезындан Э. Сотпа, Д. Шаңнаа, Н. Доңгакпан олардың тиилелгезе чүткүлдүг, чараш ойнаалыг судья коллегиязы болгаш көрүкчүлер үнелээн.

Кежээкиниң 7 шакта көдээ клубтуң спорт залынга хөй санныг көрүкчүлер база катап чыглып келгеп. Залды эки дерээп.

Маргылдаага Хайыракан салбырының мөгелери эки белеткелдиин көргүскеп. Дензи аайы-биле 5 категорияның мөгелери үрешкеп. 48—57 кг дензиглиглерге хайыраканчылар бирги черлерни алган. 60 кг дензиглиглерден Чодураа мөгээн, чолаачы Иван Доңгак арыг тиилелгелерлиг үнген. Мөгелерден Чодураа 8 чыл школазының лаборантызы (Кызылдың № 2 школазының доозукчузу) В. Бичө-оол (52 кг) янзы-бүрү чараш аргаларны ажыглап турган, удурлашкыларын ша-даа чедирбейн октап, тиилелгени чыгыбиле чедип ап турганын онзалап демдеглээри өөрүнчүт. Команда аайы-биле бирги, ийиги, үшкү черлерни Хайыракан, Ийи-Тал, Чодураа суурларның командалары дараалаштыр эзлээн.

Хостуг хүреш доозулган сөолүнде шыдыраага болгаш теннисте маргылдаалар эгелээн. Шыдыраага Ийи-Тал командазы алза чогуур 6 сандан 5 санны алгаш, бүүрелдиг тиилелгени чедип алган. С. Кыргыс, Б. Дордум-оол олар 2—2 санны командазынга чаалап берип, чараш оюнарны көргүскеп. Ийиги, үшкү черлерни Чодураа, Хайыракан суурларның командалары дараалаштыр алган.

Теннис маргылдаазы орайга дээр уламчылаан. Анза Чодураа, Ийи-Тал, Хайыракан суурларның командалары тиилекчилер болган. Теннисчилер И. Норбу, Д. Шаңнаа олар халдаашкын-даа, камгалал-даа талазы-биле өскелерден эң чараш ойнаашы, көрүкчүлерни магадаткан.

Маргылдаанның ийиги хүнү Хайыракан болгаш Ийи-Талдың хоккейжилэриниң оюнубиле доозулган. Мурнунда чодураажыларга аштырза-даа, хайыраканчылар дидим, чараш халдаашкыннарны кылып турганы, удурланыкчыларын 3:0 санга уткаш. Ынчангаш хоккей маргылдаазынга бирги, ийиги, үшкү черлерни Чодураа Хайыракан, Ийи-Тал суурларының командалары дараалаштыр алгылаан.

Ийи хүн болуп эрткен маргылдаанның ниити түңнелинде команда талазы-биле бирги черни алган Чодураа суурнуң комэндазынга бирги чергенин дипломун болгаш ойнакчыларынга районнуң спорт чөвүлелиниң мактал бижиктерин тывыскан. Ийиги черни эзлээн ийи-талчыларны ийиги чергенин диплому-биле шаңнаан. Оң ышкаш аңгы-аңгы хевирлерге бирги черни эзлээн командаларны мактал бижиктер-биле шаңнагылаан.

Мындыг маргылдааларны кыжын-даа, чайын-да суурдар бүрүзүнге эрттирип турар болза, спортка хамдыкшылдыгларының болгаш сонуургалдыгларының саны көвүдээр дээрзин Ийи-Талга болуп эрткен көдээ спортчуларның бо маргылдаазы бадыткаан.

Бистиң районнуң чөөн зоназынга хамаарыжыр Торгалыг, Арыг-Бажы, Баян-Кол суурларның командалары кыжын-даа, чайын-даа айыткан график бүүгаар маргылдааларга киришпейн баарының үжүру чүдел? Ылангыя спорт талазы-биле сөолгу каш чылдарда көскү чедиишкиннерниг болуп турар Торгалыг суурнуң командазының бо маргылдаага келбейн барганы хомудаңчыг болган.

Моон соңгаар эрттирер маргылдааларга киржирде команда бүрүзү тускай спортчу хептиг болурун чедип алыры чугула-дыр.

Район иштинге хамаарыштыр алырга, улуг маргылдааны эрттирип турда, районнуң спорт чөвүлелиниң даргазы эш В. Комбуй, Жданов аттыг колхозта комсомол комитединиң хостаттырган секретары эш Күвзажап оларның хажыныңга артып ааап турары шын эвес.

Ындыг янзылыг маргылдааларның спортчу хевир бүрүзүнге киржир школачылар командаларын тургузуп алыр айтырыгны колхозтарда болган совхозтарда комсомол организациялары база «Урожай» эки-тура спорт иштилелиниң район чөвүлелиниң болгаш ажыл-агыйларның удуртукчуларынга кичээнгейге алыры чугула.

К. СТАЛ-ООЛ.
хей-иштичи тренер, маргылдаанның судьязы.

СПОРТ ТЕМАЗЫНГА

ХАМЫК УЖУР БЕЛЕТКЕЛДЕ

Бирги класс-биле ажылдаарларга

1969—1970 өөредилге чылының сентябрь 1-ден эгелеп, республикамның бүгү 1-ги классчылары чаа программа-биле өөренип эгелээр. Уруглар садыңга турбаннар-биле Бии-Хемниң Чкаловка эге школазының башкылары ынчалар ажылдап турган.

Чкаловка — «Өөке совхозтуң улуг сүт-баразы фермазы. Ында чүгле уруглар ясли-сад бар, анаа уруглары 3 хаза чедир хүзээн ол турар. 3-тен 7 хар чедир назылыг уруглар ясли-сад албан черлеринде хаара туттунмайн, школаже кирер. Мындыг таварылгада уругларны 1-ги класска өөредири кончуп берге болгаш оларның докка бешки чединзир эвес болур.

1968 чылдың майның эгезинден бирги класска өөренир уругларны школага белеткеп, түнде-ле 2 кичээлди 30 минута дургузукпа эрттирип, өөредилге чылы тенгүже ажылдаан бис. 1968—1969 өөредилге чылының бирги чартыында бирги классчыларның өөредилгезе 100 хүү болган.

Школада орус, тыва эзозун комплектиниг классчар бар. Класстарның комплектизи ындыг: 1—3, 2—4 тыва класстар, 1-ден эгелеп 4-ке чедир орус классчар бар. Орус классчың башкызы С. М. Борголкова хүн бүрүде башкылап турар 1, 2, 3, 4 класстарынга долу шынарлыг өөредилгени чедип алган. Харыгда 4 класс-биле ажылдаары корчуг берге, шынаап-даа бодунуң кызымак күш-ажылыбиле башкы бедик көргүзүүнү чедип алган. Школаның 49 өөренүкчилериниң 20-ги бирги чартык чылда 4—5 дедиктиг өөренгеп.

Чаа өөредилге чылының бирги классчыларын школага киргизер сайын өөредилгеден ийиги чартымнаан эгелеп ажылдаар деп шинчилээн бис. Чүге дээрге мынаан бичии уруглар школага кээп, өөренүкчилер-биле каш оюнчаргаа киржир, пионерлер оларга ыры, шүлүк база өөредир.

1969 чылда «Өөке совхозтуң директизизи Чкаловка ферма-зынга болгаш совхозтуң төөгү Аржаалга дүм-хүн чок ажылдаар уруглар садыг түдүп, мраккы одарларда ажылаар турар малчыннарның уругларын аңаа экелп, киживидерин шинчипиргээн. Бо улуг керек. Өөренүкчилерниң бир класска катаа олурарын болдурбас болгаш школаларның өөредилге-киживидилгезинге ажылынга ол улуг дүва болуру чүвезижок.

Ч. ЧАНЗАН.

ТҮҢНЕЛ ҮНДУРГЕН

Булуң-Терек суурда кудумчулар аайы-биле концерт көргүзүглери болуп турар. Концерттериниң түңнелин чоокта чаа үндүрген. Ол концерттериниң бирги черин Малчын кудумчузу, ийиги черни Найырал кудумчузу алган.

Кудумчулар аайы-биле концерттерни удуртуру-биле тускай комиссия тургускан. Малчын кудумчузунуң концертиниң удуртукчулары Анчымаа Сандан, Тамара Кандан, Мария Кандан олар ак сеткилдиг ажылдаанындан концерттиң шынары эки болган. Ол кудумчуунуң концерти болур деп чарлал астыган кежээ клубка көрүкчүлер хөй чыглып келген. Көжеге ажыттынган, көрүкчүлер ыыммчылым-на барган. Концерттиң программазы байлак болган солуун: ыры, танцы, шоодуглар, шүлүктер. Концерттиң киржикчилериндеп Лидия Дамырын биле Дагба-Лама Эрес-ооллуң «Декей-оо», Дөржай Чүсүмаанның «Ырлаал чүрээм» деп ырларны күүсеткени. Маяковскийниң «Партия» деп шүлүүн Тамара Көктүң чугаалазаны көрүкчүлерниң сонуургалын хаара тудкан.

М. ШАКТАР.
Улуг-Хем район.

МАНАП ТУР БИС

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырында клуб бар. Оон эргелекчизи Көкүү Кенденовна Ондар хүзээнгей ажылынга аа-харымсалга чогуу-биле клубтуң иштип, даштын хирлендиргеп, кандыгда-даа дериг каасталга чок, соок болуп турар. Мурнуку чылдарда бо клуб соок болгулаар дээрден өскө, ишкиги-даа, даштыкы-даа дерилгези шыпарлыг турган.

Ам байдал өскө. Бир хүнүң кежээзинде клубка танцы болур дээш. Дыштанылгада маңаа келген кижи болгаш, кылаштап бардым. Клубче кире бээрге артында соолаш кыныр, ханаларынга дээрге хаарыш келир. Танцы болуп турда-да, клуб эргелекчизиниң өөнүң иштп келгеш, танцыларын соксадырын чарлавайн-даа, баянны тудуп алгаш үне берде, а аштакчы клубту шоочажай тырыптп каап.

Клубтуң бажыңы эрги, саман-биле тутказ. Ону солуур, клуб ажызының акижидер дугайында совхоз директизизынга, парткомга, Сүт-Хөл көдээ Советке чугаа ийи чыл үргүлүлеп келзе-даа, амга чедир боттуг хемчег албааны алдептиг. Клуб ажылының экижирин манап тур бис.

Т. КҮЖҮГЕТ.

СОЧИДЕ ШЕНЕЛДЕ ШКОЛАЗЫ

Сочи курорт-хоорайның дуглармынга база бир эки белек 1280 сургуул турар чаа школа болган. Чаа школа курученцин «Коммунтүзүүтелевизилеп» институдунуң Сочи салбырының архитектору Наталья Миловановың кылган төлевилелин ёзугаар түттүнген болгаш шевер тудугжулар биле башкыларның дем каттыштырып ажылдап турган чедип алган эң эки чүүдерин каттыштырып турар.

Чаа өөредилге чылында башкылаар ажыл шнти үжем чыл дургузунда кылып келгенин демдеглээн ук школаның директору Виталий Курячий мынча дээн:

— Башкылаар ажылдың дөртен чыл дургузунда кылып турарын мындыг школага демдеглээри өөрүнчүг. Өөредилге ажылының эртер байдалдарынга хамаарыштыр башкылал эртемнинг кол негелделеринин хөй кезиин алыдырал-биле мында дүүштүрдем.

Муң ажыг уруглар өөренир ол улуг аалдың ам-шинчилп чогум кандыгма? Ында аргазын аргыжылганың курлаңгы каъды-биле тудуштурган болгаш шевер тудугжулар биле башкыларның дем каттыштырып ажылдап турган чедип алган эң эки чүүдерин каттыштырып турар.

Чаа өөредилге чылында башкылаар ажыл шнти үжем чыл дургузунда кылып келгенин демдеглээн ук школаның директору Виталий Курячий мынча дээн:

— Башкылаар ажылдың дөртен чыл дургузунда кылып турарын мындыг школага демдеглээри өөрүнчүг. Өөредилге ажылының эртер байдалдарынга хамаарыштыр башкылал эртемнинг кол негелделеринин хөй кезиин алыдырал-биле мында дүүштүрдем.

Муң ажыг уруглар өөренир ол улуг аалдың ам-шинчилп чогум кандыгма? Ында аргазын аргыжылганың курлаңгы каъды-биле тудуштурган болгаш шевер тудугжулар биле башкыларның дем каттыштырып ажылдап турган чедип алган эң эки чүүдерин каттыштырып турар.

Чаа өөредилге чылында башкылаар ажыл шнти үжем чыл дургузунда кылып келгенин демдеглээн ук школаның директору Виталий Курячий мынча дээн:

— Башкылаар ажылдың дөртен чыл дургузунда кылып турарын мындыг школага демдеглээри өөрүнчүг. Өөредилге ажылының эртер байдалдарынга хамаарыштыр башкылал эртемнинг кол негелделеринин хөй кезиин алыдырал-биле мында дүүштүрдем.

Муң ажыг уруглар өөренир ол улуг аалдың ам-шинчилп чогум кандыгма? Ында аргазын аргыжылганың курлаңгы каъды-биле тудуштурган болгаш шевер тудугжулар биле башкыларның дем каттыштырып ажылдап турган чедип алган эң эки чүүдерин каттыштырып турар.

Чаа өөредилге чылында башкылаар ажыл шнти үжем чыл дургузунда кылып келгенин демдеглээн ук школаның директору Виталий Курячий мынча дээн:

— Башкылаар ажылдың дөртен чыл дургузунда кылып турарын мындыг школага демдеглээри өөрүнчүг. Өөредилге ажылының эртер байдалдарынга хамаарыштыр башкылал эртемнинг кол негелделеринин хөй кезиин алыдырал-биле мында дүүштүрдем.

Муң ажыг уруглар өөренир ол улуг аалдың ам-шинчилп чогум кандыгма? Ында аргазын аргыжылганың курлаңгы каъды-биле тудуштурган болгаш шевер тудугжулар биле башкыларның дем каттыштырып ажылдап турган чедип алган эң эки чүүдерин каттыштырып турар.

Физика кабинеди ындыг. Стол бүрүзүнде суг дамчыдып эккеп каам, электри киирген. 12, 127, 220 болгаш 380-даа волет куштуг электри дамчыдар розеткалар бар. Биология кабинеди. Ында бичии алыптаннар, куштар кадагсаган шаарсп савалар, Кавказ бойдузунуң уран күүсеттинген будуңу белеп бар. Лелгафон кабинединге даштыкы дыңдар өөренир. Оон дериглери өөренүкчи бүрүгүнге хамаарыштыр түс-түзүнде ажылдаар ергены башкыга бээр.

Бедик черде тургузуп каан башкы кафедразы, чада тыртып ап турар, шинчеэес турум болур дериглиг салбыра... шоодуг эвес-ле чүве кылдыр сагындырар. Башкының, өөренүкчиниң-даа ажылынга ол бүгү ажык дүвелиг. Класстар хүндүскү дег чырыдар лампаларлыг, хамаларының шүргүзүнде белгиирдерлиг. Кичээлдер чаңгыс эзлечелиг эртер. Шинчилиже класстар дүштеп соңгаар бөлүн курулгавес: оларга ужаткан хүннүг болуктер кичээлдээр.

— Бо школаның дүржулгавын бүгү тала-биле өөренип көргеш, Сочиге-даа, чүртүүн оон өскө-даа хоорайларынга база чаа школалар организастаарынга ажыглаан турар—деп, школа директору Виталий Курячий чүвелээн.

Юрий ПОНОМАРЕНКО.
(ПМА).

Спорт

Көдээ спортчуларда

★ **УЛУГ-ХЕМ** районнуң «Х Улуг хурал» колхозунуң шыырачыларының маргылдаазынга Н. Шарап бирги, Б. Бадарчы ийиги, Б. Базыр үшкү черни алгаш, районнуң аныяк шыырачыларының маргылдаазынга киржир эргенн чедип алган.

Колхозтуң спорт чөвүлели херээженнериниң шыдыраа маргылдаазын база эрттирер.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

• • •

★ **ЭРТНЕН** ыыштаныр хүннерде Самагалдай суурга болуп эрткен эр улустуң 5, 10 километр дистанцияларынга хаак маргылдаазынга ында ортумак школаның балыкшы С. Оюн бирги черлерни бүүрелдиг чаалап ап шыдаан. Ийиги, үшкү черлерни өөрепикчи О. Сончай, ыяш ажыт-ачый черинин ажылчыны Н. Самбуу олар үлешкен.

В. Самбу, Г. Ошкачекова, З. Попова олар 3,5 километрлерге хаактыг чарышка дараалаштыр бирги, ийиги, үшкү черлерни алган.

Тес-хемчилер Эрзин районнуң чыынды командазы-биле хаакка ужураашырынга белеткеннп турар.

С. ЧАЖЫН-ООЛ.

Редактор К. Н. ДИИГА.

кино

ЯНВАРЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Капитан Эриконуң шагы» 10, 12, 1.50, «Шыпшын сезон» (1-гн, 2-гн сериялары) 3.40, 6.20, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Кибальчиш оолчук дугайында тоол» 10, «Савгам» (1-гн, 2-гн сериялары) 12, 3, 6, 9 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дагларның хоойлузу» 3, 4.50, «Буза теспиккен тамы» 6.40, «Гений Дзюдо» (1-гн, 2-гн сериялары) 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дубровский» 3, «Иванна» 4.30, 6.20, 8.10 шактарда.

СЭКП Өвүр райкому болгаш райкүүском Хандагайты көдээ Советтиң даргазы Балган Бай-Караевна Монгуштуң адазы, партизаш шимчээшкинниинин киржикчизи, пенсионер

Баймкай Сүрүүнович БАЙ-КАРАНЫҢ

мачээнинге холбаштыр ханы нажылдалын илергейдеп тур.

редакциянын адрези

Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының болгаш пропаганда киллизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи аныырал киллизиниң 25-51, культура киллизиниң 37-13, көдээ ажылагый киллизиниң 21-47, үлетпүр киллизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг киллистериниң 21-27, информация киллизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин — Кравченко кудумчузу, 1). ГС—00230.

Солун неделяда алды катап үнер

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үнделип эгелээнинден

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. ЯНВАРЬ 30 ЧЕТВЕРГ № 25 (7871).

Өртээ 2 көп.

ЧОННУҢ ХАЙГЫЫЛЧЫЛАРЫ

Коммунистиг тургузуушкунуңуң сорулгаларын шиитпирээриниге контроль болгаш ыңгыдаалдарын хынаары улуг ужур-дузалыг. Бистиң партиивис чайгылыын чогу-биле, ленинчи принциптерге шыңгыы дүүштүр контроль системазын болбаазырангайжыдып, хогжудуп, ону улам-на калбак демократтыг үндезиниге тургузуп турар.

Амгы үеде ажылдап турар улусчу контрольдуң органнары ыңгыдаалдарын эргелеп башкарарыныче ажылчы чоннарны хаара тударының, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунуңа оларның идепкейин улам бедидеринииң чугула хемнелдериниң бирээзи болуп турар. Олар хөй-ниитичи улуг күш болуп, бүгү-ниитиниң хүзээн коргүшкүнүн болгаш хүндүткелин чаалап алган.

Улусчу контрольдуң органнары быжыглаар болгаш болбаазырангайжыдар дугайында партия, чазак доктаамда сагыш салып турар. СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң эрткен чылдың декабрьда бадыткавы «ССРЭ-НИҢ УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ ОРГАННАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА ДУРҮМ» база ол дугайын хереченип турар. Ында чугаалааны болза: «УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ ОРГАННАРЫНЫҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫНДА КОЛ ЧҮВЕ БОЛЗА СОВЕТ, АЖЫЛ-АГЫЙ БОЛГАШ ӨСКЕДАА ОРГАНИЗАЦИЯЛАРНЫҢ ТАЛАЗЫНДАН ПАРТИЯНЫҢ БОЛГАШ ЧАЗАКТЫҢ АЙТЫЫШКЫННАРЫН ХЕРЕК КЫРЫНДА КАНЧААР КҮҮСЕДИП ТУРАРЫН ДОКТААМАЛ ХЫНААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ, КОММУНИСТИГ ТУРГУЗУУШКУНҮҢ УДУРТУЛГАЗЫН УЛАМ ЫҢГАЙ БОЛБААЗЫРАҢГАЙЖЫДАРЫНЫҢ, ЭКОНОМИКАНЫ КӨДҮРЕР, КҮРҮНЕ САГЫЛГА-ЧУРУМУН БОЛГАШ СОЦИАЛИСТИГ ХООЙЛУ-ДУРҮМНУ БЫЖЫГЛААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ПАРТИЯ БОЛГАШ КҮРҮНЕ ОРГАННАРЫНЫҢ ДУЗАНЫ КӨРГҮЗЕРИ БОЛУР».

Улусчу контрольдук органнары боттарының бүгү ажыл-чорудулгазында совет кижилерге чурттуң эзази мен деп бодалды, бүгү ниитилелдиң хереэ дээш кижи бүрүзүнүң бедик харысаалгалыг болурунуң медерелин сиңиктирер хүзээлгелиг.

Бистиң республиканың улусчу контроль комитеттериниң ажылында эки күүндер хөй. Оларның ажылында бир кол чүве масса-биле сырый харылзаа болур. Чүгле эрткен чылын улусчу контроль комитеттери 600 хире чагааны алган, боттары чугаалап келгилээн 800 ажыг кижиниң хүзээн алган.

Соолгу чылда республиканың улусчу контроль органнары массалыг 650 хире хыналарны чорукан. Күрүне планнарын күүседирииче, сан-хөө болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун сагыырыче, кылын турар ажылдарның болгаш үндүрүп турар продукциянның кандыг шынарлыг болгаш бот-үнелиириче, материалдарны, дериктерни болгаш автотранспортну ажылдап турарыче, мал болгаш чер ажылдарын канчаар чорудуп турарынче кол кичээнгейни салган турган. Улусчу контролёрларның киирген саналдары 2,5 муң тонна хире кывар-чаар материалдарны, 50 муң рубльдиг тудуг материалдарын камнап алырына, 893 тонна тараны, 50 тонна минералдыг чемнелгидилгелерни, 100 ажыг тонна цементиниң үрелиишкинден камгалап алырына дузалаан. Үрелиишкинден, самчыгдаашкындан үнелиг ескелзә хөй чүүлдерни камгалап алыр арганы берген.

Улуг эргелерни эдилеп турар улусчу контрольдуң органнары ажылын калбак хөй-ниитичи байлаяга тургускан. Бүдүрүлгенииң янзы-бүрү адырларының штаттан дашкаар 550 инспекторлары — түскай эртемнигларни олар бисте хаара тудукан. Бүдүрүлгелерде, тудугларда, колхозтарда болгаш совхозтарда, албан болгаш организация черлериниде улусчу контрольдуң 800 бөлүктери болгаш постулары ажылдап турар, олар 7 муң кижиниң катыштырган.

Улусчу контрольдуң хөй-хөй бөлүктери болгаш постулары бичее эвес дуржулганы чылдырган. Олар «Тыва даг-дүгү» болгаш «Тыва кобальт» комбинаттарның тудуушкунунда, «Кызыл-Хаяк» шахтазында, пассажирлер АТБ-зинде, аэропортта, «Көк-Тей», «Межегей» совхозтарда, Тандының «Революцияның чалбыыжы», Барыын-Хемчиктиң «Большевик», Бай-Тайганың «Мурнакчы» колхозтарында идепкейлиг ажылдап турар. Партия организацияларының болгаш ажыл-агыйжыларның бүдүрүлгенииң бүгү-ле участокторугна күш-ажылдың бедик организастаашкынын база сагылга-чурумну чедип алырына, ажыл-агыйны эвес, тотчегелекчи, эрге-дужаалды шын эвес ажыглаар чоруктуң фактыларын чайладырына улустуң хайгылчылары дузалап турар.

Массалыг улусчу контрольдуң күжү болгаш дээштин партийжи удуртулгавыг дециели-биле тодаргайлаттывар. СЭКПниҢ XXIII съездиниҢ резолюциязында айтыш турары болза: «Партия организациялары улусчу контрольдуң органнарының ажыл-чорудулгазын углап-баштаар, оларның ажылынга бүгү хемчегиниң дузаламчызын көргүзер хүзээлгелиг» Республиканың хөй-хөй партия организациялары улусчу контрольдуң комитеттериниң, бөлүктериниң болгаш постуларының ажылынче доктаамал сагыш салып, негелделиг айтырыгларны шиитпирээринче оларны углап, илереттиниген четпестерин чайладырыгга дузалажып турар. Болуп эртикээн отчёт-соңгулдалыг партия хуралдарыгга улусчу контроль бөлүктериниң дергаларының 90 хире хуузун партия комитеттериниң секретарьларының оралакчыларыгга, бюро кежигүннериге чонгааны улусчу контролька кичээнгей дугайын, оон өзүп турар ат-алдарының дугайын хереченип турар.

Ынчалза-даа чамдык партия организациялары улусчу контрольдуң органнарыгга доктаамал кичээнгей салбайн турар. Чамдык бөлүктер болгаш постулар кошкак ажылдап, бүдүрүлгелериниң, колхозтарының, совхозтарның болгаш организацияларының ажыл-чорудулгазының үндезин айтырыгларынче хамылап киребейн, а бир чамдыктары шуут ажылдавайн турар чорук хамыктың мурнунда оон-биле таймылбырлаттывар.

Февраль болгаш март айларда улусчу контроль бөлүктериниге болгаш постуларыгга отчёттар, соңгулдалар болур. Партия организацияларының оны чорударыгга бүгү хемчег-биле дузалаар ужурлуг. Ажылчы чоннарның эң дээре төлөлекчилерин контроль органнарының составынга депшидериче онза кичээнгейни салыр. Улусчу контролёр кижи ажылга ынак, бедик организастыг болгаш сагылга-чурумнуг, бодунга негелделиг, принципиолдуг болурунуң болгаш кӱрүшениң база хөй-ниитиниң эрге-ажыктарын камгалаарыгга принципиолдуг болгаш четпестерге эптеш чөп болурунуң үлегер-чижээн көргүзер хүзээлгелиг.

Бистиң республиканың улус ажыл-агыйжында шиитпирлеттинизээ сорулгалар, ажылаттынмаан курлавырлар ам-даа хөй. күрүне планнарын күүседиир турар, кудуу шынарлыг болгаш бот-үнези бедик продукцияны бүдүрүп турар бүдүрүлгелер ам-даа бар. Чамдык районнарда мал кыштагладымышкыны, часкы хову ажылдарыгга белеткелдер багай организастаттынган. Ол бүгү айтырыгларны улусчу контролёрлар хайгаараар ужурлуг. Олар болза партияның болгаш чазактың айтымышкынарының күүселдезин доктаамал хынаар чорукту улам идепкейжидер, четпестерни чайладырын чүткүдүүр-биле чедип алыр, дужуметиг болгаш ажыл саадалдыр, ажыл-агыйжы эвес, күрүнениң сагылга-чурумун үрээр чоруктарга удур демнеселдя улам күштелдирер, республиканың экономиказын көдүрер. В. И. Ленинииң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг хүзээлгелерни күүседир талазы-биле партия, совет болгаш ажыл-агый органнарыгга бүгү хемчегниң дузазын көргүзер хүзээлгелиг. Чоннуң хайгылчылары кезээде боттарының хүнүлүг хүзээлгезиниге бижиг туржур ужурлуг.

Кыштаглардан медээлер

ИЙИСТЕР КӨВҮДЗЭН

Өвүр районда «Коммунизмче орук» колхозтуң хоочун хойжузу Монгуш Намбар-оолдуң кыштаа Кара-Кожагарда. Оон коданында төрүүр 304 хөй өзүр, амгыызында төрээн 133 хөөнүң 110 хураганы менди.

Малчыныың кыштазында мал чемин четчир кылыыр сеертүп белеткээн, чаш хураганга клеткалар, мал чемтерер иөошна болгаш өске-даа сава-херексел четчир.

З. Монгуш.

ЧИДИРИГ ЧОК

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозтуң хойжулары кыштаглаашкынны организастыг чорудуп турар. Амгы үеде хөй кидин түлүк хураганнар эгелээн. Ниитизи-биле 1600 хөй өөлдээн, хураганнар шупту менди. Оон иштинде эш Алдын-оол 238 хойдан 239 хураган алган. Бо кыштагда чаш хураганга болгаш төрээн хойга чидиритир чем четчир.

Кадарчыларда сакманшиктерни быжыглаан А. Оюлар, Ч. Оюржак, А. Монгуш өзүп чаш хураганны чидириг чокка алыр ээдээ кызымак ажылдап турар.

Т. Хертек.

БАШТАЙГЫ ХҮННЕРДЕ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырында төрүүр 3200 ажыг хойдан баштайгы хүннерде төрүттүнген 676 хураган шупту менди. Хойжулар эш Монгуш 122 хөөнүдэн 124 хураганны, эш Оюлар 134 хөөнүдэн 135 хураганны алган.

Салбырның кыштагларында мал чемин сеертүп четиргеп.

Д. Оюлар.

СЕС КОДАНДА

Ленин аттыг колхозтуң хойлары 14 кезек черде кыштаглап турар. Оон сес коданында оолдаашкын эгелээн. Январьның баштайгы ийиги декадазында ниитизи-биле 537 хойдан 547 хураганны алган.

А. Оюлар.

Чөөн-Хемчик район.

Космонавтарга комсомолчу шаңналдар

МОСКВА, 28. (СЭТА-ның корр). Космостуң чаа маадырлары Владимир Шаталов, Борис Волынов, Алексей Елисеев болгаш Евгений Хрунов бөгүн ВЛКСМ ТК-га келирге, оларга комсомол активчилери изиг баймыр чедиргеп. Хураадаар аалга соңуургаачыг ужуражымышкын болган. Ужуражымышкыга келген кижи бүрүзү-ле Совет Ада-чуруттуң эрес оолдарының маадыр-шудуртузун магадааның чугаалаксаан.

Чыылганнарның бодалдарын илереткеп, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары Е. М. ТЯЖЕЛЬНИКОВ мынча дээн:

— Бөгүн бистиң сагыш-сеткилиниске магадыг оорушкүт болган-дыр. Төрээн чуртувустуң эрес-маадыр дөрт оглунга ужуражып турар-дыр бис. Олар совет кижиниң адын, коммунист деп атты бистиң планетавыстың октаргай делгемнеге чоргаар болгаш төлептиг эдилеп, ужудуушкун кылып эртикеп. Олар шуптуу—Ленинчи комсомолдуң кижилеттиген оолдары, оларның кижи бүрүзү чүрээниң дужунга комсомолчу билетти эдилеп чораан. комсомол организацияларының ажылынга идепкейлиг кирижип келгеп деп чүве бистиң оога оорушкут.

Космонавтарның шылгараңгай чедиишкинниг болганынга ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары 24 миллион кежигүннүг комсомолчуның болгаш бүгү совет аныктарының ооруккээнден изиг байыр чедиргеп, оларның улам эрестиг, оорушкуҳоглуг, кезээде чалым чурттаварын. Төрээн чуртка, совет улуска аддар кылдыр космоска чаа-чаа тинилелгелерни чедип алырын күзээп.

Космосту шиңгээдип алырынга шылгараңгай чедиишкинниг болганы, аңаа эрес-шудургу, маадырлыг чоруктарны кылганы дээш Владимир Шаталовтуң, Борис Волыновтуң, Алексей Елисеевиниң болгаш Евгений Хрунованың аттарын ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел дептеринге киирер деп ВЛКСМ ТК-ның бюрозу шиитпир үндүргеп. Оларны ВЛКСМ ТК-ның «Комсомолга идепкейлиг ажыддааны дээш» деп темдээ-биле, ВЛКСМ ТК-ның юбилейжи бижии-биле база «ВЛКСМ-ниң 50 чылы» деп юбилейжи демдек-биле шаңнаар дугайында шиитпир база хүзээп алдыптан деп, эш Тишельников оон ыңай чугаалаан.

Улустуң, партияның, чазактың кандыг-даа даалгазын моон соңгаар-даа күүседиирге бүгү күжүвүстү, билиишти бээр бис—деп, космонавтар комсомолчу дээди шаңналдар-биле шаңнатканынга оорүп четтиргенин илереткеп медеттээп, Боттарының аңмыралының, күзел-бодалдарының, космоска шылгарап кылырынга белеткенип турганының дугайында оларның чугааларын ужуражымышкының киржикчилери соңуургап дыңнаан.

Ужуражымышкын база бир парладга конференциязы болуп бергеп.

(СЭТА).

Тураскаалдыг хүнге белеткенмишаан

Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң баштаар черииниң пленуму

Январь 28-те Москвага бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң баштаар черииниң пленуму ажыттынган. В. И. Ленинииң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга белеткенир талазы-биле ук ниитилелдиң организацияларының ажыл-чорудулгазының эң чугула айтырыгларын анаа чугаалажыр. Чыылганнар Белорус ССР-ниң «Билиг» ниитилелиниң болгаш РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелиниң Ленинград организациязының баштаар черлериниң отчёттарын дыңнаан.

Ниитилелдиң хоорай болгаш кедээ организацияларының аразында харылзааларының быжыглыг турары тураскаалдыг ол хүнге Белоруссияда, Ленинград областа белеткелдиң чедиишкинниг талазы болган. Хоорайларның эртемденнери болгаш бедик мергежилиг түскай эртемнигларын чонга лекциялар номчуп бээр, теория дугайында конференциялар, семинарлар эрттирер, консультациялар кылып бээр дээш кедээ черлерже үргүлчү чоруп турар. Пропаганданың утка-шыварын эжиндиргеринге редилгеге хөй агитаторлар киржип, соңгукчуларга лекция, беседаларны номчуп бербишаан, соңгукчуларның дамзызын тургузарынга дуза чедирип ажылдаарын хүзээлгеннер.

Ол районнуң төвүнге соңгулда комиссиязының бир дугаар хуралын эрттирип, моон соңгаар чүү кылырын аңаа дугуруушкан.

БО ЧҮРҮКТА: (солагай талаадан) Тээли суурда башкы, ында Маркс кудумчузунда мурнакчы агитатор **Монге-Баймр Чымбак** биле «Кара-Хол» колхозтуң мурнакчы малчыны Таспы хемде кыштаан малчыннарның агитатору **Иргит Сенделмаа** бо хүннерде соңгулда белеткелиниге идепкейлии-биле дузалажып. Совет удустуң ажылагый тургузуушкунунга улуг чедиишкиннерни болгаш белеткелдиг байдалының дугайында беседаларны ажыл-иштиилерге танытыгырып турарлар. Оларның каймыы дал Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КЫЗЫЛ-ДАГДА

Улут-Хем районнуң Кызыл-Даг кедээ Совединиң девискээринде 25 соңгулда округун тургускан, оларга ажылдаар 26 агитаторну быжыглаан. Салбырның Белде, Кызыл-Даг да, Шанчыда малчыннарында ниитизи-биле 10 соңгулда округун тургускан.

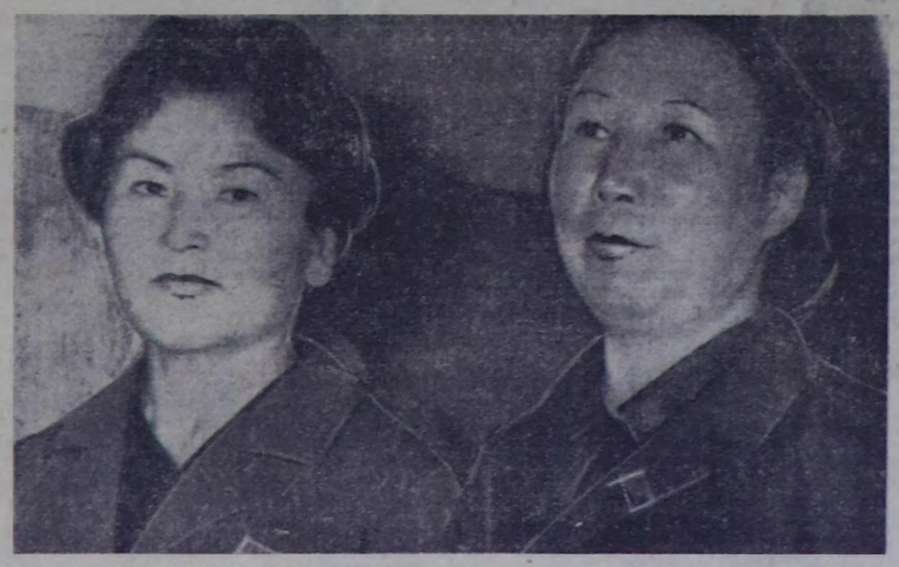
Агитатор башкылар Чат Норбу, Савелий Сарыг, Валя Иргит, Адам Очур олар, тустуста хамаарышкан округтарының соңгукчузарының ханызын эскелерни мурнай кылып дооскаш, алфавит ёзугаар тургузуп бергеп.

Ырак одарларда соңгукчу малчыннарга агитация ажылын чорударынга зоотехник Тамара Көк, мал эмчизи Саая Сандак, мыйыстыг бода мал фермаларының эргелекчилери Седен Эрес-оол, Василий Тергиин оларны быжыглаан.

Агитколлективти кедээ Советтиң библиотеказының эргелекчизи Зинанда Алтай удуртуп, агитаторларның ниитизи хуралын эрттиргеп, оларның ажылдаар планын тургускан.

Соңгулда комиссиязы суурнуң округтар аайы-биле схема-картазын, календарьларны кылгаш, соңгукчуларның дамзызын алфавит ёзугаар тургузуп турар. Ол ажылдарны кылырынга мында школаның башкызы А. Очур идепкейлиг киржип келген.

С. ТАВАА-САМБУУ,
кедээ Советтиң күүскомунуң даргазы.

Бүгү-эвилел семинары

МОСКВА, 28. (СЭТА-ның корр). Бөгүн журналистерниң теп бажыңынга Бүгү-эвилел семинары ажыттынган. Аңаа парлалганның, радио, телевидениениң ажылдакчылары чыылган. Семинарга информация теориязын болгаш практиказын өөренир. Оон эгелээни журналистиканга кайгамчыктыг «космос болуушкуну»-биле демдеглеттинген: «Союз-3» корабльден дамчыткан репортажтың автору, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Мааны ужудукчу-космонавт Г. Т. Береговой ССРЭ-ниң журналистер эвилелиниң кежигүнүне хүлээп алынган. ССРЭ-ниң журналистер эвилелиниң баштаар черииниң даргазының оралакчызы Б. С. Бурков ол космонавка байыр четиргеш, аңаа кежигүн биледин тывыскан.

Семинарны СЭТА-ның чингине директору Г. С. Ланин эге сөзү-биле ажыттыкан. Амгы үениң ниитилелиниге информациянын чугула ужурдузалыын, чурттуң амыдыралын, үе-хүнде делегей амыдыралының болуушкуннарын парлалтага, радио, телевидениеге шалыпкын, шын чырыыр совет журналистериниң сорулгаларын ол тодаргайлап чугаалаан.

Информациягга ленинчи теманың дугайында Парлалганның медээлер агентилелиниң баштаар черииниң даргазы Б. С. Бурков иletkel кылган. Экономика амыдыралынга хамаарышкан информациялың айтырыгларының дугайында «Экономика амыдыралы» солунуң кол редакторунуң оралакчызы В. Ф. Филиппов дыңнадыг кылган.

Семинарга журналистер совет кижилерниң амыдыралын, ажыл-ижин, өөренип, дыштанып турарын информация жанрынга сонуургаачыг болгаш хөй талалыг коргүзер дугайында бодалдарын чугаалашкан.

КЫШ-БИЛЕ ЭРЕСТИГ ДЕМИСЕЛ

Сыын-Чыраанның даг шаттарында аазаа кыш кышкы турлагларда Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозунуң бода болгаш шээр малды кыштаглаан.

Ында хар улгатканы-биле малды өскээр сайгара тургузары негеттинген. Колхозтуң тудуг бригадазының М. Чимит биле К. Ширипдинниге удурткан авеноздары чаа кыштаглар тудар даалганы алган.

Тудугжу звенолар Хая-Бажынга болгаш Чоткан-Арыынга бода малдың ийи кыштаан каш-ла хонукта тудуп доозкан. Ол кыштагларывва 600 баш хире бода малды сайгара көжүргеп. Хаалыг-Дагда шээр малга чаа кыштаг база шолде туттунган.

Бода мал кажаалаарынга курраг одек чугулазы-биле негеттинип турарын коргеш, колхоз баштаар черп одек белеткээр түскай звенону доктаамал ажылдаар кылдыр тургускан. Звено курраг одектиг черлерни дилеп тыпкаш, тракторлар тележкаларыга чүдүрүп алгаш, кыштагларже сеертүрүп үргүлчүлеп турар.

Малды кыш аймылынга аазыспас дээш колхозта организастыг хемчегнерни кылып турар.

М. СЕВЕН.

Чер-чер Советтериниң соңгулдазынга белеткел ажылы Бай-Тайга районнуң суурларында калбарган. Партия организацияларының агитаторларының семинарларын эрттиргеп, бо хүннерде хайымышкывныг үргүлчүлеп турар. Чоокку хүннерде хөй кижи киржикчилаг семинарлар «Мурнакчы» колхозтуң төвүнге база «Тээли» совхозтуң Бай-Тал салбырынга организастаан талазы-биле бедик дээнелге эрткен. Семинарларны удуртуруңга СЭКП райкомунуң ажылдакчылары идепкейлиг киришпеп «Мурнакчы» колхозтуң төвүнге болган ев-

Соңгулдага уткуштур

БО ХҮННЕРДЕ

Соңгулдага белеткелдер ажылы Таңды районнуң Кедээдө кедээ Совединиң девискээринде калбарган. Соңгулда комиссиязының дешпидилгелер доозулган болгаш соңгулда округтарын тургузарынын белеткел ажылдары түлүктээн. Соңгулдага чедиишкиниг ужураар дээш, чонуң ажылчын кедурлуушкуну бо хүннерге улам күштелген.

Оон-биле кадыг партком, кедээ Совединиң күүскому организастыг болгаш политмассалыг ажылдарны база калбарткан. Партком, партия эге организациязы 50 ажыг агитаторларны, политинформаторларны тургускан. Коммунист О. Намзын-оолга агитпунктунуң ажылын удуртуруп даскаан.

В. И. Ленинииң төрүттүгенниинден бээр чүс чыл болур оюнга тавартыыр алган социалистиг хүзээлгелерни күүседиринге, хамыктың мурнунда мал кыштаглаашкынын хур арттиринче болгаш часкы хову ажылдарыгга эки белеткенириче бүгү күштү углаарын партком болгаш кедээ Совединиң күүскому кол кичээнгейге алган.

Колхоз баштаар чери, оон түскай эртемнигларни болгаш ферма эргелекчилери малды кыштын улуг соогунуң айылынга алыспас дээш, организастыг хемчегнерни ап турар. Оон-биле кадыг мал ажылында ниитилерниң амыдырал хамыырылгазынче үзүктел чок кичээнгейни салган. Колхоз баштаар черииниң даргазы баштаан болук бүгү коданнарны шупту-зун кедип, мал кыштаглаашкынында четпестерни чайладырының организастыг хемчегнерни ап чоруткан.

Соңгулда кампаниязынче кичээнгейни салып, агитпас-массалыг ажылдарны күштелдирип, ону хүн бүрүнүң контролунга алырын партком шиитпирлеген.

Х. АРАҢЧАА,
«Коммунизмниң кереги» колхозта партком секретары.

Шалыпчы коллектив

Кызылдың даараныырга комбинады тус-тус цехтер, бригадалар аразынга социалистиг чарышты кайбартып, оон түүнелиин докгаамал үндүрүп, илерээн четпестерни дарый чайладыр хемчегнерни кайбартып тургаш, беш чыл планының үшкү чылында ниити продукция будуреринииң чыл даалгазын 102, белен ыяыгларының сайгарыгга планның 100,4 хуу күүсетнеп. Мастер эш Людмила Столяренкога удуртукан бригада ол чарышка тиилеичи болган.

Ийиги черни Агафья Елисеованың бригадазы алган.

Ол бригадаларның дуржулгалыг даараныычыларының аныяк ажылчыннарга эки амыдаарыының үлегер-чижээн көргүзүп, аныяынга дуржулгазын оларга дамчыдып берип келген.

Бо улуг будуруге коллективи чер-чер Советтериниге соңгулдалар хүнүнге эки күш-аныячы чедиишкиннерлиг ужураыр дээш шалыпкын амыдаап турар.

С. ТАМЧАЯ.

БАШТЫҢЧЫНЫ ДӨЗЕП САЛГААР

В. И. Ленинниң аңыдыралы болгаш ашыл-чорудулгазы миялион-миллион кижилерге чырыткылыг үлегер-чижек болган. Баштыңчының олум чок идеялары буруңгаар депшилгелиг кижи төрелгетеннің орук айтыр сыдызы болу берген. «Ленинчи ёзу-биле чурттаар, өөренир болгаш ажылдаар» деп ыйыгырыгны улугаар-даа, уруглар-даа удуртулга болдурган.

Тураның № 1 школазының башкылар болгаш өөренинчилер коллективтери «Ленинчи ёзу-биле чурттаар, өөренир болгаш ажылдаар» деп ыйыгырыг-биле эрээн наш чыл улаштыр ажылдап турар бис. Кол сөруглавыс улуг баштыңчының аңыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының үлегер-чижезинге уруглармы кижизидеп. Школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажылын өлче угландырган. Төрээн чуртунга бердинген, боттарының хамаатты хүзээлгезин хүнээп көруп турар, коммунистиг мөзү-шынарлыг аныяк есиннии кижизидери бистиң кол сөруглавыс.

Ленинниң аңы-биле холбашкан чугула тема-биле танылгарда кандыг-даа тодаргай эвес чүүл турбазын дээш кызып ажылдап турар бис. Ленинчи темага хамаарыштыр чөрудар ажыл планын пионер дружиназы, комсомол организациязы база тургускан. Ленинниң аңыдыралынга база ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр айтырыгларны бистиң коллектив бодунуң мурнунга савыш тура, өөк марын, харыысалгалыын чугулаар көрген.

Бо чугула теманы башны бүрүзү бодунуң кичээлинге өөп эртезин кызыдып турар. Горькийниң болгаш Маяковскийниң чогаадарын литература кичээлдеринге өөренип тургаш, Ильич дугайын делгереңгей сайгарып турар бис. Совет күрүнениң, Коммунистиг партияның төөгүзү улуг баштыңчының аңы-биле сыкыр холбашкан. Ленинчи идеяларның аңыдыралга бөттанылгазын уругларга чедир тайылбырлап өөредири кончуг чугула. Шаа мынды аңыдарны бистиң башкыларывыс чорудуп турар. Школаның библиотеказында бар байлак материалды кичээлдерге ажыглап турар бис. Владимир Ильичиниң Узепс-биле чугаазы, баштыңчының ыяк ырлары дээш өске-даа чүүлдерни бижээн пластинкаларны уруглар улуг семуургал-биле дыңнаарлар.

Класстарның комсомол бөлүктериниң аразында чарыш кагбарган. Эң дээре болуп шилчилир вымпелди чазалап алыр. Чарышка тииленичи болган комсомолчулар баштыңчының төрээн черии—Ульяновскиже экскурсиялаар. 5—7 классчыларның аразында чарыш база бар. Аңаа тиилээннер Шушенскоеже экскурсияга баар.

Пионер отряды бүрүзү ленинчи темага чыыштарны, беседаларны эрттирип турар. Бистиң школаның пионерлери боттарының чыыштарынга № 2 школаның пионерлерин чалап турар. Өөредилге чылының йиги чартыында «Ыяк Ильичивис дугайында», «Ленин уран чүүлде», «Ленин кежээде диригг», «Ленин ореминиң төөгүзү» деп темаларга чыыштарны, материалдар чыыдазын уруглар чөрудар.

В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болурунга утпуштур ап чөрудуп турар хемчегливис дос-дараалакшак. Бо өөредилге чылының эгезинде ленинчи комсомолдуң 50 чылынга, өөк сөөнда школавыстың тургустунганындан бээр 60 чыл болганынга хамаарыштыр лекцияларны ленинчи темага чөруткан бис. Ол үеде школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарын үстүнде темаларже угландырган.

Ленинчи номчулгаларны организастыг эрттирип турар бис. Аңаа белеткелди баш бурунгаар чөрудуп, ону организастап турар башкылар эки белеткелдиг болуру чугула. Ону эрттиреринге 9—10 классчыларны эвилелдеп турар. Ылаңгыя төөгү башкылары Е. Д. Матюшкина, М. В. Селина өөрлер ленинчи номчулгаларны кончуг солун эрттирип келгеннер.

Тураның № 1 школазының коллективи В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болурунга солун ажыл-херектерни кылып турар. Шупту 100 санныг ажыктыг ажыл-херектерни школа коллективи ол хүнге белеткеп эгелээн. «Школаның күш-ажылчы херектер дептеринде» кылып чөрүткен эң чугула чүүлдерни бижип каан. Бистиң школаның өөренинчилер бригадазының ажыл-херектерин көргүскен материалды белеткеп каан. Келир күзүн болуур 10 чыл өөнүнга өөренинчилер бригадазы чедишкинниниг ушуралыр сөруулганы салып алган.

Школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажылының көрүнчүү—өөредилгениң бедик деңнели. Моөк мурнунда чылдарда школаның өөредилге шыкары эрээн бедик деңнелге турган. 1968—1969 өөредилге чылының бирги чартыында багай демдектиг өөренгеннериниң саны көвүдээнин бистиң ажылывыста чедир көрбейн барган чүүлдер бар дээрзин бадыткап турар. Өөренинчиниң өнзагай талааларын өөренип көрүп, немелде ажылдарны хөйну чөрудары, ол ышкаш башкыларның харыысалгазын бедидери чугула. Школа биле өг-бүлениң харылзаазы өөренинчиниң өөредилгезин экижидериже угланган болуур ушуруыг. Өөредилгениң деңнелин бедидериже угланган бүтүү хемчегларни ап тургаш, өөредилге чылын чедишкинниниг дөвзары бистиң кол сөруглавыс.

Өөң-биле кады уруглардың техниктиг чогаадылгазын, боттывынгыр уран чүүлге кирижилгезин бедик деңнелге организастаары бисте эки чаңчыл апарган. Часпы дыштанылгада эртер школавыстың көрүдөлерининг белеткел шагда эгелээри. Техниктиг чогаадылга база уран чуруыга бөлгүмнери хөй экспонаттарны белеткээринден аңгыда, бистиң школаның класс бүрүзү (шупту 30 класс) бир экспонатты көрүлдеге киирер. Бот-тывынгыр уран чүүл концертиниң программазынга Ленин дугайында тема кол черни эээлээр.

Ыяк башкывыс болгаш баштыңчывыс В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болур оюнга утпуштур чөрудуп турар аңыя дугайында дептүлээп чугаалаарга мындыг-дыр.

Н. СЕЛИНА.

Тураның № 1 школазының директору, РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы.

УРАН ЧАЗАНЫЛГА МАСТЕРЛЕРИНИҢ КЫЛГАН ПОРТРЕТТЕРИ ИЛЬИЧИНИҢ оюн сынзыбрээл портредин Тобольск чурукчузу Гаврила Хазов күүсеткен. Портретти мамонт соөгүнден чазап кылган, 12 сантиметр хемчээлдиг медаль шинчилиг.

Ильичиниң баштайгы портредин мамонт соөгүнден Тобольскиге чазап тургускандан бээр 40 ажыг чыл эрткен.

• • •

ИЛЬИЧИНИҢ ЫНАК ЫРЛАРЫ

ВОЛГА хоорайның хөгжүмге соңуургалдыглараның клубу бар. Ону инженер Владимир Слезин удуртуп турар. Ук клуб «В. И. Ленин болгаш хөгжүм уран чүүлү» деп лекция-концерт белеткеп алган. Аңаа Ильичиниң ыяк ырлары күүсеттинер. «Ленинчи шанналдың лауреаттары» деп кежээ эрттиреринің белеткели бава чоруп турар.

Хөгжүм кежээлери Волганың культура ордузунга болгаш «Волгоградгидротүдүгүнүң» аныяк ажылчыннарының ниити чуртталга бажыңнарынга эртер.

Ак-Довурак хоорайның партия, комсомол, профэвилел организацияларының күш-ажылдың чурумун быжыглаар талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Ол дугайын арыглаар фабрикада, ТЭЦ № 11 АТБ-де, аңыдырал хандырылга комбинады болган өске-даа бүдүрүлгелерде күш-ажылдың чурумун үрээри хаая таварылгалар апарганы тодаргай хереченлеп турар.

Эрткен чылын хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелери социалистиг хүзээлгелерин чедишкинниг күүсеткен. Планнаашкынның болган экономиктиг идиг беришкинниң чаа системазын баштаар ажылдавышаан, «Тыва даг-дүгү» комбинат күш-ажылчы тиилелгелериг болган. Комбинат орулгалыг бүдүрүлгелериниң санында киргеп.

Ол ышкаш Ак-Довуракның автотранспорт бүдүрүлгези ажылчыннар хандырылгазының кылдыын болгаш аңыдырал хандырылга комбинадының коллективтери багай эвес ажылдаан. Күш-ажылдың чурумун быжыглаар төлээде, биргн эээлгеге ажылчы чонүң ортузунга кижизидилге ажылын партия, комсомол, профэвилел организациялар, коллективтериниң удуртукчулары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар боттандырар хүзээлгелиг. Бо дугайын партия эге организацияларының отчёт-сонгулдалыг хуралдарында болгаш хоорайның бүтүү коммунистериниң чаа болуп эрткен хуралынга шынгыы чугаалажын көрген.

Кайда-даа партия, комсомол, профэвилел организацияларының болгаш азбан черлериниң удуртукчулары кижи дугайында доктаймал сагыш салбас, политикижидилгелиг ажылды коншин тургускан болдур, мында күш-ажылдың чуруму муду дииннеде, бүдүрүлге планы күүсеттинмес дээрзин практика бадыткап турар.

Бо дугайында тодаргай чижекти «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелиининиң коллективинден көрүп болур. Эрткен чылын борта 4 муң ажыт кижи-хүн прогул болган, азы ажылчын бүрүзү 10 хүнүү прогулдаан эрттирген болган.

Чүтле прогулдуң уржуудан 60 муң рубльдиг тудугмонтаж ажылдары чедир күүсеттинмээн. Бир эвес бүгү озалдаашкыннарны, эээлчег шиттинде аңаа туруушкуннарны, ажылдан эрте чоруурун санаарга безин 40 муң ажыт рубль хемчээлдиг ажылдарны чедир килбаанны илерээн.

Коммунист эш Желтоноговка удурткан № 1 тудуг участогун ап көрээлиңер. Чурум үрекчилерин месткомга, ниити хуралга бир удаа чугаалажыр, кижизидилге ажылы оон-биле дооступ турар. Ол чугаалажышкыннар хөй кежиинде ажылдан үндүрер хемчегler-биле кыызгаарлаган. Эш-хуузунуң суду чаңгыс-даа хурал эрттирбээн.

Шоодугуг хуудустар, хана солуну үнмейн турар. Лекция, беседалар ховар болуп турар.

Күш-ажылдың сагыыга-чурумунуң кошкаандан үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадында, № 48 тудут эргелиинде, сентелге болүүнде болгаш өске-даа чаидык бүдүрүлгелерде хөй санныг иштики аңаа туруушкуннар чайлаттынмаан, үрей кылыкчылар-биле демисел кошкак.

Хлеб заводунуң болгаш үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадының коллективтери эрткен чылын бедиткен хүзээлгелерни алган. Ынчалаа-даа организакчы болгаш кижизидилгелиг ажылды кошкак тургускының түңнелинде хүзээлгелериниң хөй кезии күүсеттинмээн.

Беш чылдың дөртүү чылында Ак-Довуракның ажылчы чонунуң мурнунда чугула болгаш харыысалгалыг сорулгалар салдынган. Көрдүлген план ёзугаар үлетпүр продукциязын бүдүрериниң хемчээли сес ажыг, даг-дүгүн ажыл көрген.

Күш-ажылдың чурумун быжыглаар болза, бүдүрүлге планы күүсеттинмес дээрзин практика бадыткап турар.

Бо дугайында тодаргай чижекти «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелиининиң коллективинден көрүп болур. Эрткен чылын борта 4 муң ажыт кижи-хүн прогул болган, азы ажылчын бүрүзү 10 хүнүү прогулдаан эрттирген болган.

Чүтле прогулдуң уржуудан 60 муң рубльдиг тудугмонтаж ажылдары чедир күүсеттинмээн. Бир эвес бүгү озалдаашкыннарны, эээлчег шиттинде аңаа туруушкуннарны, ажылдан эрте чоруурун санаарга безин 40 муң ажыт рубль хемчээлдиг ажылдарны чедир килбаанны илерээн.

Коммунист эш Желтоноговка удурткан № 1 тудуг участогун ап көрээлиңер. Чурум үрекчилерин месткомга, ниити хуралга бир удаа чугаалажыр, кижизидилге ажылы оон-биле дооступ турар. Ол чугаалажышкыннар хөй кежиинде ажылдан үндүрер хемчегler-биле кыызгаарлаган. Эш-хуузунуң суду чаңгыс-даа хурал эрттирбээн.

Шоодугуг хуудустар, хана солуну үнмейн турар. Лекция, беседалар ховар болуп турар.

Күш-ажылдың сагыыга-чурумунуң кошкаандан үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадында, № 48 тудут эргелиинде, сентелге болүүнде болгаш өске-даа чаидык бүдүрүлгелерде хөй санныг иштики аңаа туруушкуннар чайлаттынмаан, үрей кылыкчылар-биле демисел кошкак.

Хлеб заводунуң болгаш үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадының коллективтери эрткен чылын бедиткен хүзээлгелерни алган. Ынчалаа-даа организакчы болгаш кижизидилгелиг ажылды кошкак тургускының түңнелинде хүзээлгелериниң хөй кезии күүсеттинмээн.

Беш чылдың дөртүү чылында Ак-Довуракның ажылчы чонунуң мурнунда чугула болгаш харыысалгалыг сорулгалар салдынган. Көрдүлген план ёзугаар үлетпүр продукциязын бүдүрериниң хемчээли сес ажыг, даг-дүгүн ажыл көрген.

Кайда-даа партия, комсомол, профэвилел организацияларының болгаш азбан черлериниң удуртукчуларының кол кичээнгейи күш-ажылдың чурумун быжыглаарынче угланган турар.

Ажылды тодаргай, чөп организастаарынче, бүдүрүлгелерге, участокторга, бригадаларга, цехтерге ажылдың эгезинде болгаш топчуузинде шыңгыы контрольду тургузарынче улуг кичээнгей салырын практикаларар апаар. Улусчу контрольдуң постулар, бөлүктер кежигүннерин, хоорай Советиниң депутаттарын, партия, комсомол, профэвилел активтерин болгаш партком кежигүннерин ол ажылга киириштирер.

Прогулчуларны, арагачыларны, үрей кылыкчыларны чогуур үеэниде илередиң, хемчег алыр төлээде, пооодуглут хуудустарның, хана солуннарының, комсомолчу проэжекторларының, эки түре улусчу дружиналарының болгаш эш-хуу судтарының ажылын үндезинин-биле экижидер.

Күш-ажылдың чурумун быжыглавас болза, бүдүрүлге планы күүсеттинмес дээрзи биледингир. Мынчагаш партком

«Тыва кобальт» комбинаттың корпустарында монтаж ажылдары түлүктээн. Түге дээрге комбинаттың тудуун бо чылын доозарын шинтипирээн болгай. Бүдүрүлгеде чугай орттедир цех продукциязын берип эгелей берген.

Чугай орттедир цехте улуг печканың ажылын хайгаараар хүлээлгеэн Тимиргаан Баутдинов күүседип турар. Печка иштинге чогуур температураны тургузар, продукциянып шыварын хынап көөр таазы-биле эш Баутдинов кызыман ажылдап турар.

Хову-Аксынга Тимиргаан үш чыл бурунгаар келген. Баштай ол тудугжунуң мергежилин шинғээдип ап, чурттакка бажыңнарын, бүдүрүлге корпустарын кылышкан. Ам ол чаа мергежилди чедип ап, ак сеткилдиг ажылы-биле эш-өөрүшүн хүндүткелип чаалап алган.

ЧУРУКТА: Т. Баутдинов.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Кыштаглаашкын—шалыпчы фронт

ОҢГАЧАНЫҢ КЫШТАГЛАРЫНДА

Таңды районда «Элегес» совхозтуң № 3 фермазының ажыл-ишчилери бо чылдың кыжынындан ниитиниң малын хүр ажырар дээш күжелишкинниг ажылдааннар. Кыштаг ховаштарны күстен эгелеп чылытлап септээн, малдың кышкы уеде чинр чемперинин курлаврларын кыштагларже өөртүп чедирген.

Ооң-биле кады малчыннарның чурттакка бажыңнарын септеп чылыглап, иштин чугайлап, соңгаларын шилдеп, печказларын кылган. Ынчангаш ол ферма совхозтуң № 1 болгаш № 2 фермаларынга бодаарга, кыштың эки белеткелдиг уткаан.

Күжү семис шыырак мал кыштың соогуунга белеп алыспас дээрзин билир болгаш ферманың малчыннары каларган малын күзүл тараа хоорзунунга эки семиртп оларлыкты алган. Ылаңгыя хойжу Оюн Тас-оол кодан хойларын Оңгачадан сүрүп чоруткаш, Өөш-Аксының тараа толгунун одарынга боттанган одарладып турган. Ол ам Хову-Аксының чоогунда Кара-Хаяа 700 баш хойларын хүн кыштагладып турар. Оюн Тас-оол беш чылдың үшкү чылында чаш хураганнар камгалап алыр болгаш дүк кырган дужаар талазы-биле бодунга алган хүлээлгелерин ажыр күүсеткеш, совхозтуң мурнаачы малчыннарының одурүүнга кирип, 350 рубль немелде толевирни алган.

№ 3 ферма (эргелекчиан В. Шираев) 16 коданда 10700 баш хойлуг, 5 кезек коданда 728 баш инектиг. Ооң иштинде 250 баш төрүүр инектерлиг, оларның 160-ын саап турар. Ферманың девискээринде бир чаа кыштагны тудуп тургускан болгаш бирээни тудуп турар.

Саар инек фермазының саанчыларының араазында калбарган социалистиг чарышка Оюн Мая, Лямфияда Вьюжанина олар боттарынга бижиглээп инектерниң бирээзинделе чыл дургузунда 1818 кг сүт саап алыр хүлээлгезин 2100 кг кылдыр күүсеткен. Бо ферманың мал оларлары эрткен чайын изиг, каяң болза-даа, тайга чоогу болгаш, эвээш-биче чаап, ол-шык дүжүп турганыпдан озат-сингени чаагай үнүп, совхозтуң оске ийи фермаларының мал оларлыпдан оранчок дээре болган.

Оңгачаның даг одарларында эки оттуг черлерге мал оларладып, кыштадып болурун совхозтуң директиязы болгаш парткому өөренип көргеш, Күлүзүн, Кажа ферма-ларының одары бакылаан кыштагларындан малдарны № 3 фермаңын Оңгачада хой-жуларынга болгаш инек кадарчыларынга, төөр малды 100—180 баш, бода малды 30—40 баш кылдыр түс-түс үлеп, таарыштыр сайгаза тургускаан.

Ылаңгыя Оңгачаның Майгын-Оорга деп черде кыштап турар хойжу Оюн Сарат-оолдуң коданында 738 хой бар, олар хүр.

— Мээң хойларымның күштамы-даа шыырак, одар-белчиңгей-даа эки. Болар кыштың бүлүң-даа тоовайн, хүр ажар хойлар чүве. Харын Кажа ферманыпдан мениң 180 баш ямаак хойлар экелди, оларның күжү арган-дыр. Оларла бергедээр боор—деп, хоочуң хойжу чугаалап-орар.

Хойжу кыштаанын одарладып кампалгалыг чарыглап, соок дыңзыг эвес, хар чугаа турза, аял коданыпдан ырак чедерже, кадарып, соок үлгадып келгенде аял коогунда курлап алганы хойга таарыжыр аты-кацтыгыг черлерге кадарып турар.

Хойну одарже үндурериниң мурнунда бир хойга 300 грамм онзажыр кылдыр чарбаны пиякпе, арбайны эртен ширгеш, күжү аргап, кошкак хойларны аалга үзүп алгаш, коданпаң ырак эвес одарга кадарган, кежээ бала-да бир башка 300 грамм немелде тараа чемпи берип турар. Аргап даваннары тастаан хойларны хүнде пиян удаа чемгерип, оларның суггадын эки таарыштырып турарындан олар сегип турар.

Оң кышкаң Оңгачаның Ак-Даштга кыптагнап турар коммунист хойжу Михаил Чадамба Кулузуң фермазындан 81 баш кошкар хураганнарны алган. Ооң коданында 754 баш тогду хойлар бар, олар кыштың хүр ажып турар.

Хойжу өске кодандан келген арган хураганнарны үзүп алгаш, хүнде пиян удаа чемгерип, суггадын эки таарыштырган, ынчангаш олар бо хүннерде сегип турар.

Оңгачаның малчыннарының хандырылгазы эки. Совхозта рабкооптуң ол участокта бижиглээпы автолавка малчыннарны яшы-бүрү аъш-чем болгаш чугула хереглел барааннары-биле эки хандырып, 3—4 хонгаш-ла кээп турар.

Ооң-биле кады мында малчыннар солуп, сеткүүдерни чогуур үезинде ап, номчуп турар. Коммунист почтачы Андрей Бавуун-оол бодунуң ажыл-хүлээлгезин эки күүседип. Оңгачаның малчыннарынга почтаны доктаамал чедирип турар.

Ынчангаш бо хүннерде совхозтуң № 3 фермазының кышы одарлары малы эки кыштаглап турар.

С. ТАМЧАЙ.

ОЛЧА

Очерк

КЕЖЭЭКИ ишир дужуп келири билен-ле, Алексей Карашпаевич иодан хойларын кажаалап каан. Дээрде кежээки шолбан кыпкан от ышкаш, аажок чырыткыланып турган. Булут чок, аяс. «Соок дүне болур-дур эвеспе» деп. Алексей Карашпаевич иштинде боданган. Кырын дош хаара туда бээрге, ажынып-шугулдаан чүве дег, дырсдарс кылдыр чаза булган үнүп келген суг, ам харын шолээп апарган, дош кыры-биле агып бадып, туман-шанны буруладыр тынып чыткан. Биче-Кара-Сугнуң суу кижын тос-тостуң соогувда безин доңар эвес. Кыштың өттүр дош адаандан чара теп үнүп, буруладыр бусталып чыдар. Кырынче суг агарга дыырадыр чарылган доштуң даажын дыннап, бурулаан бустуу көрүп тура, малчын өөнге кирип келген.

— Бо дүне соок болур ышкаш-тыр — деп. Шымырап кадайы Биче-Уругга чугаалаан. —Өгге ыыштан көвейтир кирип албааже хоржок.

— Дээр черле кыржың апарган чорбадыве—деп, демгизи каттышкап.—Чаа чыл бодуя көөргеткен-даа чүве дег, улаштыр сооп туруп берди ышкажыл.

— Черле сараалыг кыш болгаш тур ийин бо—деп, Алексей Карашпаевич, таапкызын кывыспышаан, чугаалапган.

Пашта быдаа хайыпгаш, белеп болган. Малчыпның өөнге кежээки чемпенилге эпти-ле оң шак үезинде болуру чаңчыл апарган. Бо удаада базала ыңдыг болган. Чемнептеп соопда Алексей Карашпаевич папиросун сорбуттаап, кадайынга чугаалаан:

— Хойларывыс бо дүне оолдап эгелээр болгай, Биче. Дежурныйлавас болза хоржок. Соок дүн-дүр. Кажаа иштиң чылыг-даа болза, тас хураган дораан-на баарнымгыш кадыр. Бо нарын дүктүг хойларның хураганнары күске оглу дег кызыл тас болур, аттыг үүве болбазыкпе, тыва хойлар болза, соокта хар кырынга-даа төрүп алырга, оглу белен тоовас боор ийин.

Биче-Уруг аяк-савазын чугаш, көдээр салгылап каапп, база-ла чугаага киржи берген.

— Бо дүне мен дежурныйлавай мен аап. Сен хүнзедир чадаг хой кадарып, даг-даш кезээш, турупкан кижи, дыштанып ал.

— Чок, чок, Биче! — деп, Шымырап аңаа удурланган. — Барып-барып баштайгы таңнылдаашкында сенн човаларга кайын боор. Сен харын удуп, дыштанып ал. Эртен эрте тургаш, чаш хурагаппарны иезинге эмзиргей сен. А мен эртен дан хаяалап олурда, от салып, сени оттурупкаш, кум-кыпның аягай мен аап.

— Элдептиин бо кижиниң. Сенээ човааш ынчап олурарым ол ышкажыл. Хүнпүң-не хой кадарар кижи чилчиниң үстү бербес чүве бе? Бодуң черле бодаваз, мындыг ийип.

— Даарта сакманщиктер чедип келир—деп, Алексей Карашпаевич тоомча чок шинчилиг чугаалаңган.—Ынчаарда, деминг апаргаш, дыштанып тургай мен аап. Амдыгында хоржок.

Үлгүүр кырында керосин лампазы ийи кижиниң арынарын чырыдып, огнүң ханаларынга бүлүртүң чайнап турган. Биче-Уруг дең чырынга аташпың арпыче топтап көргеш, ооң чулчургайында бууруп дүктерни бир дугаарында эскерип каан ышкаш кылдыр сагыпган. «Бууруп дүктер эртпен чылын ол хире хой эвес чүве эвейикпе. А ам мырңай эңдерлип калган-дыр. Даржык, чымыптыг кижи ыңдыг нәпаан. Ам безин дыштанып ал дээрге, ынавайн олур ышкажыл». Кадайының ол бодаяын Шымырап биилип каапдаа чүве ышкаш, чазык хулумзүрээш, чугаалаан:

— Аныяк-чалыы таавысты сактып олур сен бе, Биче? Кыраапын хөлчок-тур бе?

— Че, че! Мынчап ылчынайны бээр кижи ийин мон.

—Че, сен уду. А мен ажылдап чоруптайн — дээш. Алексей Карашпаевич дашкаар үүпкен...

АМ ТУМАН-ХЫРАА-ДАА чок, дээрииң аязы ажжок, сылдыстарның хойу чажыпкан тараа дег болгай. Олар малчынче караан базып турган дег, чивеңейиккп тургулаан. Алексей Карашпаевич хой ажжазының чанынга тура дүшкен. Хойларының кадарединдир кегженирп дыннаамыр. Бир хой чөдүрер-даа, бирээзи ондаар-даа. Кажаның аксын ажыткаш, иштинден катап дугласш, хол фонарын чыгыдыпкап. Дилиндек чырык кажаның дөрүнде ханазынга барган, чырыкка хойларының карактары чиктин сүргей, ногаан-ногаан кылдыр көзүлгүлээп. Хойлар ээлин танып каапп, дезер хамаап чок, ооң чем дилеп чыткан. Уаун кажаның ол-бо ужунга чедип, ийи эргилгеш, дүүн эртен-не эмнин тудуп турганы Маңган-Думчукка таварлыг бергеп. «Эхе, ам-даа төрүүзээдир. Хүндүс-ле төрүүр боор дең бодап турдум чоп. Серте чок, иштп шөртее бергеп туруп-ла турар. Ийистээр болгай аан бо». Малчының ооңжум, аңар чугаазын хой билген-даа ышкаш, ээзивче удур кылашташ, ооң соочка додугуп калган эрбеннпг холдарын чылгай каапкан.

Шымырап бала катап өөнге келгеш, суугуга от салып каапп, таапкылап чыда, арткен чыдың кыжынында болган бир таварылганы сактып келген.

КЫШ ШЫНАП-ЛА кадыгдошкун болган. Алексей Карашпаевич боду хойжу бригаданың бригадири болганда, малды кыштан мекди камгалап алыр, ооң чаш төлүнден чаңгыс-даа башты осхуммас дээш, шудурну демисселче малчыннарны мобилизастап турган. Күженишкинниг ажыл халас барбаан. Бригада иштнин-биле эки түңнелди чедип алган. Шала часкаар түмпелди үндүрүп, чугаалажып көрген.

— Мен-даа бригаданың кырынга үнген ышкаш-тыр мен —деп, он чыл дургузунда хой малдап келген, 60 харлыг Максим Бырлаа ашак хөөрээн.— Бригадир-биле чарыштыг кижи болгай мен. Даргамны ажып каанын оң эвеспе.

— Мооң мурнунда чылдарда-ла мурнунга кижи кинирбээн болгай сен—деп, өске малчыннар ону деткээн.—Ам база бирги чер сенде-дир.

Ынчалза-даа чүгле чаңгыс бригадир харны бербейм, хандыр боданган хевирааг, таапкылап олурган.

— Че, бригадир канчаар бөдан олур ирги?—деп, малчыннар хөг бодап, ойнай-сыдай айтырган.—Бо чылын база аштырып каарың ол бе? Ээ, бригадир кижиниң адынга багай-дыр ва.

— Ажырбас оң, эштер—деп, Алексей Карашпаевич чугаалаан.— Бригадага ким-даа хөй хураган алырга, ол бистиң ниитп чедиштинниивис-тир. Ынчалза-даа кижи бүрүзү эң хөйну алыр дээш ыыаар херек. Ону бүгээр алырга, мен база кымны-даа мурнунга киирер хөннүм чок. Ам-даа сөөлгү болдунар аргам бар.

— Ол чүү арган чүвел? — деп, хойжулар оон сонуургап айтырган.

Шымырап элээп ыыт чок олурда, бажының чулчургайында буурул дүктерни холу-биле сүйбаап, ооңум хамыладаап:

— Максимниң хойлары шупгузу торупкен болгай. Ол менден ийи хураганны ажыр алган-дыр. А менде ам-даа төрүүр бир хой бар. Ол хой ийистептер болза, мен Максим-биле дең болур-дур мен.

Чамдыктары кыжырып-даа, чамдыктары каттыржып-даа, таапкылаан киргеп.

Өжегээр ынчанган чүве дег, Алексейнин Маңган-Думчук дээр хою иштин төртептир сөөртүп алган чоруп-ла турар, төрүвес-даа ыыдыг болган. Ам хойжуларның кичээнгейин ол хойже углаган. Келгенпе кижи:

— Алексейниң сөөлгү хою төрээн бе?—деп айтырар.

А Алексей Карашпаевич хамыктан артык дуурел турган. Дүне бээнп кадайынга эскет чогу-биле, дүжүкаа туруп чоруткаш, демги хою барып көөр. Эртен дан бажында кажаны ажыткаш, бир-де дугаарында ол хоюнга баар. Сөөлүде-сөөлүдеде Алексей Карашпаевич арай сестир апарган. «Орта хой деппе бо. Иштп кемдээн, төрүвестээн мал эвеспе?».

— Сээң бо хоюң мынчап хепергедип туруп-туруп, хаван ышкаш, хары үзүл ол шаа хураган те каапкаш, хаңап үндүрер ийин мок!—деп, сөөлүнде кээп, хойжулар Шымыраптыы ыыжырыпр апарган.

— Төрүвес малды канчаар мен—деп, ооңу шугулдаар. — Төрүвес бо дээрге, эмнп чемней берген чүве-дир.

Бир-ле эртен бригаданың төвүнге турган бүгү хойжулар болгаш сакманщиктер шупгузу бригадирнің бажыңынга чеде берген.

Мырыңай эдеп. Сөөлгү хой дөрт хураган ийистешкен болган. Иезп ышпаап маңган-маңган дөрт хураган бажың шалазында чадып каан чымчак кидис кырында эмнг дилеп чыткылааннар. А иезп маңган-ак хой сүт-биле шыгыдып каан сула чарбазын чип, шөлээп дайнаныл турган.

— Олчам ол-дур — деп, бригадир чоргаар чарлаан.—Мен ам чүс хойга онаштыр 98 хураган ап турарым бо-дур.

— Силер бирги черже тиген-дир, силер, Алексей Карашпаевич—деп, келген малчыннар аңаа байыр чедирген.

— Ээзиниң сеткилин билир чүве дег, магалыг-ла хой-дур але—деп, аштырып каан Максим хойну мактаан.—Моңу эм чер одарынче үндүрбейн, тургузу азыраар ужурлуг малдыр мок.

— Харын-даа «пенсияладып» болур-дур — дишкеш, малчыннар чир-шоң каттырышкапнар..

ШЫЫРАП ол бодалынга чардыккаш, элээп ур чыдыпкан. Суугуда от ожуп, от иштп соой берген. Оттуң чүшкүүп каапп, дүнү-далаш үне халаап, кажаага келген. Бир булуңда чаш хураганның багайтыр эткеин дыннаапган. Баштайгы хой төрүп алган, хураганын чылгаан турган. Алексей Карашпаевич хураганны хойлай соп ап-ла, ооңче салып чорупкан. Бо 1969 чылда «Кызыл тараачын» колхозтуң Эрбекте хойжузу Шымырап баштайгы хураганны ынчаар уткуп алган. Ам бо хүннерде ооң бригадазында хойлар кидин оолдап эгелээн.

Куулар АРАКЧАА.

делегей бо хүннерде

1968 чылда БОЛГАР ЭКОНОМИКА

СОФИЯ. (СЭТА). Министрлер Чөвүлелиниң чанында информацияның Күрүне эргелелиниң парлап үндүрген дыңнадыынга 1968 чылда болгар экономиканың хөгжүлдезиниң бедик болгаш турушту темпилерин демдеглээн.

Национал орулга 1967 чылдыы-биле деңнээрге 6.5 хүү көвүдээн, ынчаарга ооң немелде өзүлдезиниң 90 хуузун иүш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедитиненииң түңнелинде алган. Үлетпур продукциязын 11.8 хуу хөйну бүдүрген, химия үлетпуру, ол ышкаш машина тудуушкуну бедик темпилер-биле хөгжүп келген.

Күштүг чаңдаашкы и н ы ң түңнелинде иедээ ажыл-агый продукциязының ниити хемчээли 1967 чылдыы-биле деңнээрге 8.7 хуу эвээжээн. Кызыл-тастың гектар бүрүзүнден алган ортумак дүжүдү 23,87 центнер болган. 1968 чылда кат-чимис культураларының хөй нуруузуның дүжүдү 1967 чылдыындан хөй.

Хунтаның дерзии хоойлузу

ПАРИЖ. (СЭТА). «Үзел-бодалдары национал идеалдарга база турүп турар политиктиг болгаш социал тургузугга чүүлдешпес кижилер университеттерге өөренир ужур чок» деп, Грецияның чазаа чарлаан дээрзин Франс Пресс агентилелдиң корреспондентиэзи Афинадан дыңнаткан.

Албан ёзузуның бюллетенинге парлап үндүрген «студентилериниң эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң дугаймында» чарлыкта ол дугайын чугаалаан.

«Туруп турар ниитилел тургузугну дүжүрериниң иледе угландырган идеяларны боттандырарып азы ол идеяларны пропагандаларын оралдашкаң кижилерни ол чарлыкты ёзугаар университеттерден үндүрер.

Чаа үүлгедиглер

ХАНОЙ. (СЭТА). Каттышкан Штаттар Вьетнам Демократтыг Республикага удур чоңгээлиг чаа үүлгедигин кылган.

ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизиниң парлап үндүрген медеглелинде айтыканы болза, январь 23 болгаш 24-те америк «В-52» дээр аар бомбалакчы самолёттар ВДР-ниң мурнуу талазында Куангбинь можуда чурттакчызыг элээн суурларны бомбалаан.

Бо халдаашкыннар болза ВДР-ниң бүгү девискээрин бомбалаарын чугаа чокка соксадыр дугайында АКШ-тың албан ёзузу-биле чарлаан үезинден бээр ооң шериг талазы-биле эң шынгыы үүлгедиишкинни болган дээрзин медеглелде демдеглээн.

Вьетнам Демократтыг Республиканың чазаа АКШ империалистериниң бо кемнинг үүлгедиишкиннерин шинтпирлиг буруу шаап, Вьетнамда агрессечи үүлгедиишкиннерин соксадырып, ВДР-ниң чүскай догуннаашкынынче болгаш аймыа чок чоруунче халдаарындан кезээде ойталаарын, бодунуң бүгү шеригнерин болгаш авиилечи чурттарның шеригнерин Мурнуу Вьетнамдан үндүрерин, Мурнуу Вьетнамны хостаарының Наппонал фронтузунуң политиктиг программазынга үндезилээш, даштыкының холгаарлаашкыны чокка, бодунуң иштики херектерни боду шинтпирлээр эргени мурнуу-вьетнам улуска тыпемрын Каттышкан Штаттардан негеп тур дээрзин медеглелде демдеглээп.

Негелделерни деткиири-биле

РИМ. (СЭТА). Чөөп оппозициянның депутаттары Сицилия ортулукта область парламентизиниң бажыңын ээлеп алган. Италияның Коммунистиг партиязындан болгаш Пролетаржы чаңгыс эптиң вталя социалистиг партиязындан парламентиде депутаттар Сицилияда ажылчы чоннарның аар-берге байдалынче хей-ниитиниң кичээнгейин ындыг арга-биле көрүндүрерип шинтпирлээп. Ажыл төлевирни бедидер дугайында Сицилияның ажылчы чоннарының негелделеэнн хандырарындан эрге-чагыргалар ойталап турар. 1968 чылдың эгезинде ортулукка болган чөр шимчээшкиннинден качыдаан кижилерниң саймчолу шинтпирлеттинмээн.

Кыдатта болуушкуннар

«Мао даргага удурланган кижилерни дүжүрер» дээн лозуңнарны кыдат найысылалда чыптырган. Даштыкы хайгааракчыларның бодалы-биле алырга, ындыг янзылыг кыйгырыглардың кестүп келгени болза «Маонуң идеяларының дузазы-биле бодалды болгаш аажы-чаңы ревкомпарга каттыштырар» дээн чаа чыл хуудустары сорулгазын можуларга-даа, Пекинге-даа чедип ап шыдаваан деп чүве тодаргай дээрзин херечилеп турар.

Найысылалда амыдырал химиязының заводунга «ревкомну эдө органнзастаарын» дөрт удаа чоруткан. Заводтуң чоозта чаа үндүрген «Цзефанин» дээр дацзы болгунга бижээнинден алырга, боттарының бүдүрүлгезинде «бойлаан байдалды» ажып эртип шыдавайн турарын айтып, дузаламчы көргүзерин хойнинтиниң айыыл чок чоруунуң министри Се Фу-чжидеп дилээп. Се Фу-чжи пекин «ревкомунуң» даргазы болуп турар. Заводче терииг кезектерни чоруткан.

Ындыг болза-даа эрге-чагырга дээш демисселге арминың ажык кирженгээн чуртта байдалдың чогумчул турумчуурун хандырбайн турар.

«Ревкомнарда» дажаң дайынчар соксавайн турар. Чижээ, пайысылаядың Хабэй можузу бактаган Цзисянь уездзинде дүшкүүдүг байдал нарыдаан. Уездиге «ханныг месилдеженшкин болган, дайынчар уезд ревкомун эжелеп алган» дээн чүүлдерни чугаалаан хуудустарны Пекинге каш хүнүң дургузунда тарадып колген. Хуудустарның авторлары «Маонуң идеяларының күүчетпиигее» чылдак тыртпаап. «Лю Шао-циниң агентилерни бөөй тударын-биле» немелде шеригнерни уездиже чорудуп бээрин олар негээп.

Мао Цзэ-дун болуунуң контролюнда турар армил таажылал хемчегнерни күүседип турар дугайын сагындырарыпдан пекин солуунар былаап турар. Маочу шериг кезектерни таарымнас чорукту болгаш хөлээшкиннің базары-биле чорудар дээнде, «Маонуң идеяларын пропагандалаар отрядтар» дээр хевир-биле чорудуп турар. Чажырын чазар сорулга-биле мындыг отрядтарның составынга элээп каш ажылчыннарны азы тараачыннарны киирип алырлар. Амдаа хөлзевишаан турар Чжоуэлэй можуда мындыг «агитбригадаларның» «ажыл-чорудулгазының» дугайында чүүлүнге «Гуапинин жибао» солуунуң дыңнаткаңы: ол отрядтарны «салбыр—вавод—рота принцип-биле тургузуп тураар».

Сөөлгү үеде шериг кижилер «Маонуң идеяларын пропагандалаан» чүүлдерни парлалгага болганчок-ла бижип турарынче кичээнгейни салып турар. «Жэньминь жибаога» парлаан бир чүүлге ооң автору шериг кижи «бүгү дайынчарның бажын одура шаавар» төлээде, «дарга Маонуң идеяларының моң доңаваа ажыгдаар» деп кыйгырган.

«Маонуң идеяларының доктаап» канчаар ажыглап турар дугайын төлүлгенниң черп болдурган Хайпань ортулуктан келген дыңнадыглар херечилеп турар. Японияның «Джапан таймс» солуунуң дыңнатканы: Хайпань демир рудниктеринде ажыл хүүү 16 шакта үргүлчүлээр, а ооң даразында чылчын үстүп хамыксыраап, «эде кижизаптирип турарлар» ийи азы үш шакта «Маонуң идеяларын өөренирр». Шеригнер дескенперни тудуп алыры-биле Хайпань ортулук биле Лэйчжоу чартык ортулуктуң аразында таңныылдап чоруп турар. Шеларттүрген хөй кижилер шыдажыр аргажок аар-берге ажылдан болгаш аштан өлүп турар.

Чурттуң чамдык районнарынга «Мао штавының» директиваларынга чагыртпас кижилерге удур кадыг-дошкун шаажылал хемчегнерниң дузазы-биле корум-турумну катап тургузарын чедип алган мышкаң кестүр. Ындыг болзада ол районнарда удурланымнынны туюлунга чедип базып шыдаваан. Иштики Моолда үнүп турар «Нэймэнгу жибао» солуунуң чоокта чаа дыңнаткаңы болза Кыдаттың ол улус паппонал районунуң маочуларга чоруглатырган партийжи удурукчуузу Улапфуну хостаар даап туржуп турар «каш сапмыг кижилер» «чажыт бөйдалче киргеп». Ол чажыт болуктуг чер-черде организациялары, демисселдиң планы болгаш бодуңуп программазы бар деп, солуп демдеглээп. «Чуртта чажыт организациялардың ажыл-чорудулгазының иледе калбарган» дугайында сагындырыглар парлалгага кестүп келгилээр анаргап. Ол дугайың «Жэньминь жибао» солуп база сагындырган.

(СЭТА).

МУРНУУ ВЬЕТНАМ. Хостаашкынның Улусчу чепсектиг нуштериниң дайынчылары америк болгаш чалча шеригнериң халдаашкынын өйтур шаварын чедишкинниг үргүлчүлеп турар.

ЧУРУКТА: дайынчы турушта чазыг чок адар үгер-боо.

ВИА — СЭТА-ның радиофотозу.

Р. НИКСОННУҢ ПАРЛАЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

ВАШИНГТОП. (СЭТА). Январь 27-де Ак бажыңга АКШ-тың президентиэи Р. Никсон бодупуң баштайгы албан ёзузуиуң парлалга конференциязын эрттирген, ону радиога болгаш телевиденнеге дамчыткан.

Бодуңуң чугаазынга президент ыыетнам айтырыгының талазы-биле париж чугаалажмышкынпарының эгелээнинге күзелиниң ханганын илергейлээп. Парижке делегациягеп чедип азыр магат чок дээрзинге идегелип ол чугаалаан, ынчалзада чугаалажмышкыннар берге уелиг болуруп ол баш бурунгаар сагындырган.

Корреспондентилерниң айтырыгларынга харылаашаан, Никсонуң медеглээзин болза, ядролуг чепсектп тарапнас дугаймында керээни деткип турар меп, ам-айтырыг ол иерээни чогум кажан бадылаарында болуп турар.

Стратегтиг ядролуг чепсекти кызырар дугаймда Совет Эвилели-биле чугаалажмышкыннар дээш туржуп турар меп дээрзин Никсон база чугаалаан.

Чоокку Чөөп чүктүп айтырыгына хамаарыштыр АКШ-тың президентиэи ол районда кризисти узуткаарыпче утландырган кандыг-даа санаалдарны дыңнаарыпга болуруң белеииниң дугаймын медеглээп.

Кыдат Улуг Республика-биле харылзаалардың айтырыныга хамаарыштыр чүве чугаалаан, Никсоп Каттышкан Папнилар Организациязынга КҮР-пу үлээп алырынга АКШ мурнуку хевээр удур дээрзин демдеглээп. Бо чылдың февральда Варшавага АКШ-тың болгаш КҮР-пуң төлээлекчилериниң аравынга чугаалажмышкыннар үезинде Кыдаттың туружунда кандыг-бир оскерилгелер болган, болбазыны илереттинге бээрнпге идегелип президент илергейлээп.

ООН БЭЭР 25 ЧЫЛ БОЛГАН

Эрес-маадыр чоруктар

ТЫВАНЫҢ эки-турачылары Ада-чурттуң Улуг дайынынга дайын-биле тулчуушкунга 1944 чылдың январь 30-деп эгелеп киришкен. Оон бээр ам 25 чыл болуп турар.

«Маадырлыг Кызыл Шеригниң хүрээлериге кирер улуг аас-кежиктө тавырышкан Тываның арат чонунуң оолдар, кыстары бистер Ада-чурттуң Улуг дайынынга фронтузунче аъттанып хүнүүзүге бистиң төрээн ада-иелеривис, акы-дүмдаларывыс, үге-дүмдаларывыс силерге бодувусту кызыл-шеригни созуунуу чугаалап тур бис.

Немец экелекчилерге удур акы-дүңма совет улустуң Ада-чурттуң Улуг дайынының баштайгы хүнүнден эгелеп-де, ТАР-ның бүгү аймакчы чоннары-биле бир домей, бистер боо-чеңесекти холузуска туткан, бистиң социалистиг Ада-чуртувусту камгалаарыга тужуур күселиве хып турган. Бистиң үргүлүү күзеп келген күселивис ам боттанды. Бис Советтиң болгаш Тываның арат чоннарының аас-кежиинге, хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун магазбодувус-биле камгалаар дээн фронтуже аъттанып тур бис.

...ТАР-ның нам, чазаанга биңске коргускен идегелин күүседип шыдаарывысты бистиң төрелеривис силерге бүүредип тур бис...»

БО БОЛЗА Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтузунче аъттанырда тыва эки-турачыларынга тыва улуска чагаазынган алдынган сөстерлир. Моңу олар 1943 чылдың август 31-де бижээнер. Бо чагаа СЭКП обкомунуң партия архивинде кадагалаттынган.

Тыва эки-турачыларының дугайында хөй-хей документилер оларның эрес-маадырлыг чоруун чугаалап турган. Эки-турачыларның дайынчы белеткелге кандыг болганының дугайында генерал-полковник О. И. Городовиковтиң эш Токага чагаазы бо:

«Тыва Арат Республиканың эскадронун фронтуже үдээр журнунда ону мен хынап көрдүм, кончуг эки-дир деп бодап менде арты.

Эскадроннуң кижилери эки воренип алган-дыр, а ол мыкаш дайынчы болгаш политиктиг белеткел талазы-биле эки белеткенгеи болгаш шуут дайынчы белеп кезек боол алган-дыр.

Силерниң республиканың эскадронунуң дайынчылары болгаш командирлери ам уеде шуут гвардейжилер болган...»

ТЫВА эки-турачыларны Морозов аттыг гвардейжи 8-ки аътты дивизиянның 31-ги гвардейжи Кубань-Карадалай аътты полугунуң хүрээленгенге хүлээп алган. Тыва эки-турачылар ол полктуң 4-ку эскадронуу болган. Эскадроннуң командири гвардейжи капитан Кечил-оол, политоралакчы — гвардейжи улуг лейтенант Байыскылап.

Олар эки-турачы отрядтың иштинге дайынчы болгаш политиктиг ажылды могаг-шылаг чокка, дем каттыжымышкыныг чорудуп тургаанынга дугайында хөй документилер, партия хураалдарының болгаш партия бюро хуралдарының протоколдары, партия архивинде бар. Фронтужке аъттанырынын мурнуу чарында партия болгаш арбан кежигүүнериниң иштин хуралын тыылдырган. Ол хуралдың протоколунда мынча деп турар:

«...Дыштаны: Отряд бүгү составы-биле чаалажып турар Кызыл Шеригниң фронтузунче марштап чоруур дугайында отрядтың сорулгазын капитан эш Кечил-оолдан тайылбыралап илеткээн.

Саналдаанвар: дайынчы эш Алдын-оол: мен ам дораан фронтуже чоруур деп турадыр. мен. Бо мөңээ улуг аас-кежик-тир. Бистер дайынчы-биле эрестиг дээрежик улуг Кызыл Шериг-биле кады улуг тиилелгени болур бис.

Улуг лейтенант Сат: Тип-Сат боду балыглаза-даа, шаап хандаажыкшыны үргүлүлеп турган, эрестиг офицерге дегген дайынының иштин огундан ол эрес-маадырлыны-биле өлгеп.

Дайынының от точкаларын разведкалаар дээш чоруткан гвардейжи кызыл-шеригни Күржекпей ол тулчуушкунга база өлүткен. Сорулгазын күүсеткеш, ийи удаа разведкага човаан, дайынының мыназемин частыышкынынга ол тавырышкан. Хол пулемётчиги гвардейжа Шет бодунуң пулемёжу-биле фрицтерни боолавышаан бурунгаарлаап, 42 гитлержилерни болгаш дайынының станоктуг 2 пулемётчуктерни болгаш гвардейжи старшина Дажы-Сереннің танныг удур боолаарыг кезээ аткаарлаанын сөөлүү патровга чедир тулчуп тургаш, боттарынын тулчуп тургаш черинге өлгенинер.

...Маадыр тывалар бистиң чуртуң улустарының аас-кежии дээш тулчуп тургаш өлгенинер. Ынчалаа-даа оларның аттары чоннуң пштинде өлүм чокка арткан. Олар бистиң Төрээн чуртувуска — боттарының республиказынга шыкаап ынакпын, дайынны бүгү сеткил-сагыжындан коор хөөн чок болуп, оон-биле өлүмден чалдаанайн тулушканнар.

Тывалар боттарының эрестиг командирин гвардейжи капитан Кечил-оолга баштадып алгаш, дайынга удур атакаже шуран, чыда-биле шаапкылажыр тулчуушкунарже кирип, немецтерни мөгүдеп дезер чоруткa тавырыштырып турганнар.

Оларның киришкен тулчуушкуннары улуг маадырлыг чоруткун үлегер чижектерин болган».

БАЗА БИР документ. Ол бозза Ровнонуң гвардейжи 8-ки аътты дивизиязының командирин гвардейжи генерал-майор Павлов-биле оон политиктиг азыма талазы-биле оралакчыны Интовщиковтуң чагаазы-дыр. Ында база тыва эки-турачыларының эрес-маадырлыг чоруун бедин-биле үнелеан. Ол документ. тиден чамдык одуруглары ап көрээлү:

«...Совет күрүвениң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруун камгалап, немец экелекчилер-биле тулчуушкуннарга силерниң чуртуңарныи оолдарыныңын аддарыг дайынчы хереглеринге, маадырлыг чоруунуң дугайын силерге медээлеп тур бис...

1944 чылдың февраль 2-де бистиң дивизиявыс дайынының шериглерин артындан соп киргеш, Украинаның область төвүү—Ровно хоорайны штурм-биле эдээп алган.. Ровнонуң гвардейжи аътты дивизиязының составында экитура-биле киргеп силерниң чуртуңарныи оолдары немецфашистиг экелекчилер-биле демиселге шылгарадыларар... Силерниң республиканың дайынчылары силерниң чаагай чагыныңарны аддарыгы-биле күүсеткен.

...Тыва эскадроннуң дайынчыларын болгаш офицерлерин чазактуң бедик шанналыгга киирип, оларның дайынчы чедишкинин толептин-биле үнелеп турар бис.

Силерниң чуртуцарның оолдары гвардияның хүрээленгенге кирип алгаш, өжээнинг дайынга удур тулчуп тургаш, бистиң казак шериг каттыжымышкыывыстың аздарын, аътты гвардейжилериниң алдарын улам бедик көдүрген.

Бодувуң Төрээн чуртувуң шак мындыг эрес-маадырлыг болгаш бижыг туруштуг, дидим чүрекиир оолдарын кижинаткени дээш бүгү тыва улуска өөрүп четтирипкинин плередин тур бисс.

БО УСТУНДЕ коргускен чижектер тыва эки-турачыларның маадырлыг чоруткарының дугайын чугаалап турааш архив документилериниң чамдыкмышындан чүгле каш үзүдүлер-дир.

Мынчангаш тыва эки-турачылар маадырлыг Совет Армияның дайынчылары-биле хөл-холуңдаа туттунуун алгаш, социалистиг Ада-чуртка тыва удустуг бердингенин дайынчы чоруу-биле хөрек кылырга бадыткааннар.

Б. ХӨВЕҢМЕЙ.

Архив документилеринден РЕПОРТАЖ

Тыва трансагентство ыыш заводунуң болгаш хоорайның одаар чүүл сайгарылга конторазының складтарындан ыяштыг чоннуң бажыңынга чедирип берип турар. Ол ыышкаш ыяй-бээр кожер дээш кижилериң эт-севин контейнерге чүдүргени, демир-орук станцызынга чедирип турар. Республиканың районнарынче билеткти садып, Абакан — Москва, Абакан — Новокузнецк, Абакан—Красноярск аразынга чоруур демир-орук биледиң баш удур чагыы турар.

Тыва трансагентствонуң ажык-дузазын көрүп, чагыгдан киривиер.

ТЫВА ТРАНСАГЕНТСТВО.

«Тыва газ» конторазы септекчи слесарьларны, газ хереселлерин баш удур хайгаараар слесарьларны, чагыкчыларга газтыг баллонну салып бээр слесарьларны ажылдаарыг-биле чалап тур.

Бистиң адрезивис: Кызыл, Рабочая кудумчузу, бажың 2, телефоннар: 32-99, 04.

«ТЫВА ГАЗ» ЧЕРИ.

Тыва трансагентство чүдүрүкчүлеп ажылдаар кижилерни чалап тур. Кызылда Кочетов кудумчузунда 110 дугаар бажыңга 9 шактан 18 шакка чедир кээп, дугуржуп ап болур. «Енисей» кинотеатрның чанында автобус доктаар черге чедир чоруур.

ТЫВА ТРАНСАГЕНТСТВО.

«Тыва автотрест» каттыжышкынының Кызылда автошколазы 3-кү класстың чолаачыларын белеткээринин, өөредилгезинге дыннакчылар хүлээп алырын үргүлүлеп турар.

Тайылбырны Кызыл хоорайның Щетинкин-Кравченко кудумчузунуң 113-а дугаарлыг бажыңына келгеш, азы 34-94 телефонну дамчыштыр ап болур.

ДИРЕКЦИЯ.

Хөгжүмчүлер конкурузу

Хандагайтының Культура бажыңынга таңдыланган музыка үнү оон чоогу-биле эртип чыткан кижилерни ынаар чайгаар-да чалап турган. Ол үеже Өвүр районнуң колхозтарындан: совхозундан тыва музыка хереселдерининң талазы-биле конкурска киржир дээш келгеннерниң ойнап турганы ол.

Культура бажыңының директору Николай Монгуш үнүп келген. Ол бодунуң кылын алганы 12 хылдыг чалгаанынга Тыва

„Озалааш хем“ солун-дур

Чогаалчыларның бижээш, чырыкче үндүрген ном бүрүзүн номчукчу четтиксиниң маназ болгаш ол садыгга азы библиотекага келиргe-ле дораан ап номчуур апаргап. Салим Сүрүң-оолдуң «Озалааш хем» деп номун Улуг-Хем районнуң Арыг-Бажы суурнуң чурттакчылары база-да мынчаар хүлээп алган. Оон бир хереченээ болза, бо суурга чоокта чаа суурда библиотеканың болгаш херооженнер човуелелиннң организастаан номчугага конференциязы болган.

Кежээкиннң 8 шак. Клубтуң залын улуг назылыг-даа, аныяк-даа кижилер доллуур олурупкан. Библиотека эргелекчизи Александра Сайман-оол тоожуунуң авторунуң ажылын чыылганнарга таныштырган, чогаалдың кол-кол үгланышкынпарын допчу тайылбырлаан. Оон соолунде тоожуунуң маадырларының талазы-биле саналь-оваалдар эгелээн. Арыг-Бажы сес чыл школазының башкылары болган салбырның тускай эртемниглери конференцияга иденкейлиг киржип, номнуң ужуу-дузазының, дыл-домаанның дутайын сайгарып чугаалааннар. Тооже ужур-утка болган дыл талазы-биле байлак бижиттинген дээрзин конференцияның киржинчилеринден демделээнивер.

А. СЕРЕН.

Чаа чүүлдер

КУЛЬТУРАДА

Чоон-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозу тургустунгандан бээр ниитиниң малынга 1968 чылдаазы шыкаш мындыг тудугдал, самчыдал турбаал боор деп бодаар бис. Малчынардан 175 баш хой, 10 ынек, 11 аът тудаан. Оон иштинде хойжу М. Араанын кодамындан 35 баш хой, И. Кан-оолдан 19, О. Дудукшенден 18, шурнакчы хойжу чораан К. Үмер-оолдан 15 хой тудаал. Моон эвээш тудагдалдыг хойжуларны саваашкаа ашчаар.

Моон чылдагаана чүдеп? Бир дугаарында ниитиниң өнчүзүүге улуг когарал чедирген кижилерни кандыг-даа хемчег албайн, мал ажылынга хевээр тудуп турарының ужуру ойлдинмес. Когаралды кымдан-даа толептирбейн турар. Ниитиниң 175 баш малы дедир эгиттинмеези ол бе? деп айтырыгны колхозчулар башташ чоруун мурнуңга салып турар.

Б. ОНДАР, М. АЛДЫН.

Редактор К. Н. ДИНГА.

Хамаарышкан черлер хемчег алзын

Чүге ээнзиргейил?

Өвүр районнуң «Кызыл тук» колхозунуң девискээри Саглы-Бажында бригаланың төвүнде клуб бар. Эртээн чылын бо клуб эки ажылдыг турган. Ынчангы эргелекчизин Чараш-Дыта клубче ажылдамын чоруткан. Оон соонда клуб ээнзирээн, каласталга-шимелде чок, иштиң болгаш дашты шагдагы хевээр аштаттынмаан.

Культуранын бо олза ам-даа эргелекчилиг. Ол кандыг-даа ажыл кылбайн, сүүрда аңаа олурар дээрелер-ле, акша-шалының ап турар. Клуб ажылын катап диргизер талазы-биле парторганизация, колхоз баштаар чер чүүңү бодап турар ирги?

К. САТ.

Човаар сеткили кайыл?

Бии-Хем районнуң Сесерлиг сүүрда көдээ библиотека бар. Херек кылырга ол чедиай лургузунда чаңгыс-даа ажыттының көрбээн, үргүлүү шоочалыг турар. Хар чаапканда суг човаанчыг, оон ажыинче үглаан ис чок болур.

Ында-даа ону ажыып көргеш, чоруп турар кижи бар. Ол болза библиотеканың эргелекчизи деп санадың турар Монучимаа Юмбуу-зуур. Маңаа ажылдаанын бээр үш чыл четкен, библиотека талазы-биле тускай эртемниг-даа кижи. Ол хиреде-де сүүрнүң культурлуг амыдыралынга киришкес, оюн, концерт коргускен өөрүп кочулаар, лекция, беседа-даа кылбас. Моон үжурунда культура албан черлериниң чон мурнуңга отчёду болуп турда, библиотеканы ажыл кылбаан деп саналыны-даа чөптүг.

Ажылга ээ-харымсалга болгаш бот-идепкей чок кижи ажылдаарга күрүнеге-даа, чонга-даа ажыы чок-тур дээр лугайында айтырыг моон мурнунда тудуп турган. Ол чылдың сентябрь-биле библиотеканың ажыы

ӨӨГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 тыҥда үнелеп эдилгеттингер

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

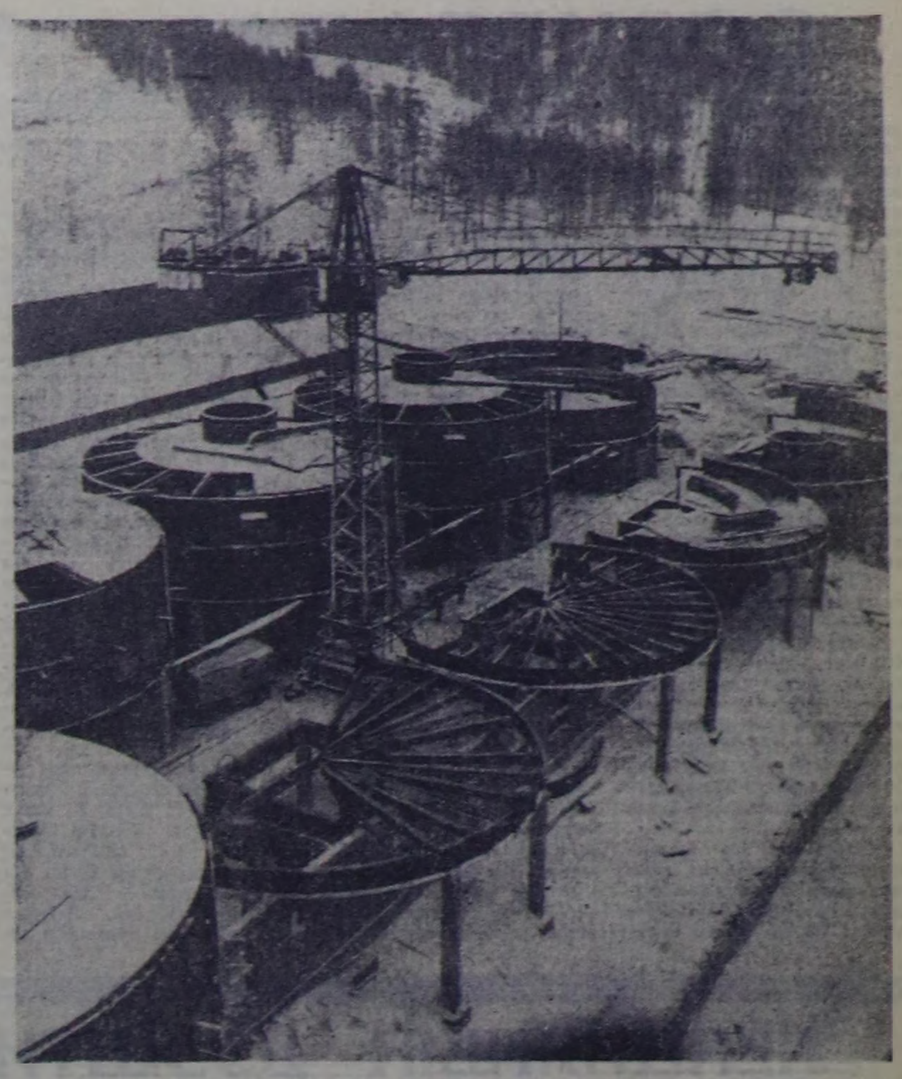
1969 ч. ЯНВАРЬ 31 ПЯТНИЦА № 26 (7872).

Өртээ 2 көп.

Тыва АССР, Тандыуула сыныныҥ эдээнде кобальт байлактыг черде «Тыва кобальт» комбинатты тудуп турар. Бо чылдыҥ дөртүү кварталында ол комбинат бодуунуң продукциязын — кобальт концентралын берип эгелээр.

ЧУРУКТА: «Тыва кобальт» комбинаттың гидрометаллургия печииниҥ турнуктуруларга салбыры.

А. Поляковтуң фотозу.

Чаш малды менди алыылы!

САКМАНЩИК

Республиканың аҥыл-агыйларыныҥ хөй нуруузу чаш малды аҥаап дериктурарының мурнаачы методу — сакманныг аргаы ам наш чылдарда чедиишкиннииг аҥыглаап турар. Бо талазы-биле дуржулгалыг «Элегес» совхоз, недээ аҥыл-агыйның дуржулга станциязы чүгле сакман аргазыбиле чыл бүрүде бетинүр шыырап, эки шынарлыг эътпг. дүктүг малды өстүрүп ап турар. «Элегес» совхозтуң сөөлгү наш чылдарда төрүүр 100 хөйга оҥаштыр плэнныг сөрүлгазын чедиишкиннииг күүседип келгени таварылга эвес. Аҥыл-агый мал нажааларын сакман аргазын аҥыглаарыҥга таварылчалыг кылдыр дерип ап, клетналарны, чем салыр черлерни, суг кудар савааларны, чем белетиизэр нухналарны, от салыр печиналарны баш бүрүнгээр кылып ап келген.

Өвүрде «Торгалыг» совхозтуң комсомол комитеди эрткен чылын 64 комсомолчуаныяктарны мал өлдээшкыныҥ массалыг үезинде хөйүү ноданнарже сакманшиктерни чоруткан. Совхозта комсомол комитединиҥ шиитпирии ёзугаар, бо чылын база 70 ашыт комсомолчу-аныяктар ук ажылга киржир. Оварның чамдыызы хөө баштай өлдаан малчыннарга барып ажыдай бергизээн.

Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң Хайыракан салбырының дуржулгалыг хөйүзүү Ховалыг Дадар-оол, оҥ навайы Ховалыг Часкалбаа ниитиниҥ малыныҥ чаш толуң менди доруктурар талазыбиле чедиишкиннерни чедип ап келген. Улуг сакманщик Ховалыг Часкалбаа хөй өлдаашкыныҥ үезинде мал хүлээгени бодунга алыр болгаш аныяк сакманщиктерниҥ ажылын хайгаарап, баштап турар.

Чөөн-Хемчиктиҥ «Чыраа-Бажы» совхозтуң малының нажаалары устунде ышкаш белеткелдиг эвес-даа болза, хөй өлдаашкыныҥ үезинде тус-тус ноданнарже сакманщиктерни чоруруп, хөйүзүлерге дузаваштырып турар.

Сакманщик — хөй өлдаашкыныҥ массалыг үезинде чаш хураганнарны менди өстүрүп доруктурар талазы-биле харыысалгалыг кижи. Ол бодунуң эдлээнде дүнеии демүрнүйлаашкындан эгелээш, чаа төрүттүнген хураганны хүлээп ап, ону иези-биле кады чылыг клеткага киирер болгаш улуг сакманнарны тургузуп, хөйүга хүлээдип бергиже чедир хураганнарны шын аҥаар, чемгерөр, надыр, шыырак кылдыр доруктурар хүлээлгелиг. Бо харыысалгалыг аҥыйды колдуунда-ла аныяктар күүседип турар. Ынчыл болганда, ол аныяк нижилерни мал аҥыйынче улам хандыжыдар, эки аҥыйы дээш оларны шаҥнап-мактаар хемчелерни аҥыл-агый бүрүзү боттандырар ужуглуг.

Ындыг турбуже чамдык черлерде хөй өлдаашкыныҥ үезинде сакман аргазын аҥыглаарыҥче кичээнгей салдырыкче, бо мурнаачы арганы шингээдип албайн турар. Бии-Хемниҥ «Искра», Эрзиниҥ Ленин аттыг колхозтары сакман аргазын четпес аныглап келген. Ук аҥыл-агыйларыҥ баштаар черлери эртнен чылын хөй өлдаашкыныҥ үезинде хөйүү ноданнарже сакманщиктер чорутпайн турганындан хөйүлер ол өйде чай алынмайн, бергедээшкинге таварыҥ тургудаан. Оон хараазында чаш малдың аҥаалда-чемгерилгези четпес болганындан улуг-даа, чаш-даа малдың нүүү баксыраап, өлүп хораар чоруук нөөүдеп турган.

Тес-Хем, Барыын-Хемчик, Каа-Хем болгаш чамдык өскө-даа районнарның аҥыл-агыйларында хөй нажааларының хөй нуруузу сакман аргазын чорударынга таарыштыр дериттинмээн, хураганны назын аайы-биле балүүтеп тургузар клеткалар чедишпес. Ындыг чылдагаандан сакманшиктер хүлээп алган хураганнарын чаҥгыс черге белүү-биле аҥаап, сакман аргазынга өөренмейн, чүгле хөйүларга дузаламыр кижилер боп турар.

Амгы үеде республикада хөй өлдаашкыны нидин эгелөй берген. Январь 27-ге чедир республикада 120 муң баш хире хөй өлдаан, оон иштинде 11000 хөй ийистээн болзажок, чаш малдың хорамчазы чек эвес. Моҥу барымдаалаарга, төрээн хөйүң санындан чаш малдың саны амыр турары ворунчуг. Ынчалза-даа маҥаа өөжургап, кичээнгейни сулаарадып болбас. Чүге дизе өлдаашкыныҥ эгезинде безин элээн наш чүс хөй ара салган болгаш ам артнан хөйларның чамдыызының нызыр-бөөзу биидинмес. Малдың чаш толуңге хөй хорамча таварыжыр үе чогум-на моон сөҥгаар бөвүрүн эртнен чылдарның практиказы биске көргүскен. Малдың өзери — оон чаш толуң менди алырындан, а бедии продуктулуг белүүр — эзэниниҥ эки аҥаап, хүр ыыштагладырындан онза хамаарыжыр.

Ындыг болганда өлдаашкыныҥ толуң үезин чедиишкиниҥ эрттиреринче нүүтү улам мөөҥнээр, ылаҥгыя сакманщиктерниҥ аҥылынче мал кичээнгейни углаидырары чугула. Колхозтарның, совхозтарның зоотехниктери, ветеринария аҥылдакчылары хөйүларынаң, сакманшиктерниҥ аҥылын углап башкарар, зооветеринарлыг дузаны хүн бүрү чедирер, ылаҥгыя чаш хураганны сакман аргазы-биле дериттинмээн эдээн бедик болгаш. Кодээ аҥылагый продукциаларының хөй нуруузуңуң талазы-биле курненин садыо алышкыга планнары ажыр күүседиптиҥген.

Беш чылдың үш чылдарының дургузунда улус аҥылагыйының өөлдөлиниҥ темпилери эң чугула көргүзүглер талазы-биле СЭКП-ниҥ XXIII съездиниҥ Директивазында көрдүнгеп. беш чылдың чылда ортумак темпилерни мурнай бергеп.

Үлетөүрүүн чыл планын ниитилээ фондузу — 111 хуу; аҥылчыларның болгаш албан-хаакчыларның ортумак аҥыл төлевири — 107,5 хуу; чоннуң кижи савызына оҥаштыр аҥылчы коннарның бөтүт оргулаары — 106,1 хуу; үүрмектеп садар бараан саарылгазы — 106,7 хуу; дашпыжы садыг саарылгазы — 108 хуу; чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле аҥылдарның хемчээли — 117 хуу; түскай ортумак өөредиите черлериниҥ өөренирилериниҥ саны — 102,3 хуу; үзэн өөредиите черлериниҥ өөренирилериниҥ саны — 103,7 хуу өөүледелиг болган.

Үлетөүрүүн кол көргүүтлериниҥ талазы-биле план аҥыр күүседиптиҥген.

1968 чылда көдээ аҥылагыйының ниити продукциязы 81 миллиард рубль болуп, мурнудагы бүгү чылдарыныңдан бедик болган. Көдээ аҥылагый продукциаларының хөй нуруузуңуң талазы-биле курненин садыо алышкыга планнары ажыр күүседиптиҥген.

Улустуң хөреглел барааннарын будүрери дыка көвүдээн. Эртнен чылын хөреглел түүлдиҥ ниитилээ фондузу — 111 хуу; аҥылчыларның болгаш албан-хаакчыларның ортумак аҥыл төлевири — 107,5 хуу; чоннуң кижи савызына оҥаштыр аҥылчы коннарның бөтүт оргулаары — 106,1 хуу; үүрмектеп садар бараан саарылгазы — 106,7 хуу; дашпыжы садыг саарылгазы — 108 хуу; чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле аҥылдарның хемчээли — 117 хуу; түскай ортумак өөредиите черлериниҥ өөренирилериниҥ саны — 102,3 хуу; үзэн өөредиите черлериниҥ өөренирилериниҥ саны — 103,7 хуу өөүледелиг болган.

Үлетөүрүүн кол көргүүтлериниҥ талазы-биле план ажыр күүседиптиҥген.

1968 чылда көдээ аҥылагыйының ниити продукциязы 81 миллиард рубль болуп, мурнудагы бүгү чылдарыныңдан бедик болган. Көдээ аҥылагый продукциаларының хөй нуруузуңуң талазы-биле курненин садыо алышкыга планнары ажыр күүседиптиҥген.

Беш чылдың үш чылдарының дургузунда улус аҥылагыйының өөлдөлиниҥ темпилери эң чугула көргүзүглер талазы-биле СЭКП-ниҥ XXIII съездиниҥ Директивазында көрдүнгеп. беш чылдың чылда ортумак темпилерни мурнай бергеп.

Үлетөүрүүн чыл планын ниитилээ-биле чедиишкиниҥ күүседиптиҥген болза-даа, продукция будүрериниҥ болгаш сайгарарының планын, күшаҥжыл будүрүмчүлүүн белдиринииҥ чыылданыҥ болгаш продукциязыҥ бот-үезээн чинчидиринииҥ планын күүседиптиҥген будүрүлгелер бала бар деп ССРЭ-ниҥ ТСЭ-зинииҥ дыннадыында демдеглеп турар.

Улус аҥыл-агыйында барык 3 миллиард хире чогаадыкчы болгаш чаартыкчы саналдарны шиигээдип алган. чылга онаштыр саналарга 2,5 миллиард рубль кемналганы ол боор.

1968 чылда көдээ аҥылагый продукциаларын будүрери көвүдээн. колхозтарның болгаш совхозтарның материал-техниктиг баазазы быжыкканы деп дыннадыгда оон ынай чугаалап турар. Агаар-бөөдүстүң чамдык черлерге

ЧЕР-ЧЕРДЕН МЕДЭЭЛЕР

БИИ-ХЕМ РАЙОН

«Өөк» совхозтуң механизаторларының саны болгаш олардың мергежилги чыл санынала аҥып турар. Чоокта чаа ында тракторист-машиниистерниҥ мергежилин бедидериниҥ курузун ажыттыр. Шинда 27 кижи өөренип эгелээн. Олар неделя санында кичээлдээр.

Чаа келген техниканы өөренирү программада көрүлгеген.

Мергежил бедидер курс-биле чергелештир үшкү класстың тракторист-машиниистерин белеткээр кичээл база чоруп турар. Дөрт ай эрткен соонда курстуң ылнакчылары деткэ билигдиг тракторист-машиниистер деп шынныгаары алыр.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОН

«Мурнакчы» колхоз—районда дээре ажыл-агый болуп турар. Артельдиҥ экономиказы чыл бүрүде өлүп, чаагай байдалы болгаш культурлуг амыдыралы улам-на экижип турар. Колхоз эрткен чылын мал ажыдының продуктуларын бүдүрериниҥ база күрүнеге садарының планнарын ажыр күүседкен.

Ол бүгү чедиишкиниҥерниҥ дугайын колхозчулар чоокта чаа болуп эрткен отчётчут хуралдың хүлээп алган шиитпиринде кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиин улам ынай хөгүреринии хемчеглери айыттынган.

ЭРЗИН РАЙОН

Партияның Эрзин райкомуның бюрозунуң шиитпирии ёзугаар районда мал ажыдының түскай эртемниглериниҥ, кодээ ажыл-агый активиниҥ каттышкан чөвүлел хуралы болган. СЭКП Тэп комитединиҥ октябрь Пленумунуң шиитпирлерин амыдырапга боттандырар талазы-биле кодээ ажылагыйның түскай эртемниглериниҥ сорулгазының дугайында айтырыгны анаа чугаалашкан. Ол талазы-биле илеткелдиг райкүүсконың даргазы эш М. Авда кылган.

Эрткен чылдың четпестерии чайладыр, беш чылдың бо дөртүү чылында эки түнелдерни чедип алыр дугайында шыңгыы чугаа үк чөвүлел хуралга болуп эрткен.

Чөвүлел хурал районнуң кодээ ажыл-агыйының ажылыпчылериниҥ 1969 чылга социалистиг чарыжының негелдерии хүлээп алган

• • •

В. И. Ленииниҥ төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга турасказаткан кежээ Эрзин районнуң Культура базыңында болган. Анда культура бажыңының методизи эш Давитов В. И. Ленииниҥ ажыл-амыдыралының дугайында беседа кылган. В. И. Ленииниҥ «Аныяктар Эвилелиниҥ сорулгаларының дугайында» ажылының талазы-биле илеткелдиг район библиотеказының эргелекчизи эш Маковскина кылган.

«Ленин сезээде дириг», «Ленин уругдар-биле» деп чуруук, тедглелгеи база болган. Хол-биле сиидии кылган түүлерниҥ тедглелдеии ол кежээге организастаан. «Аныяктар Эвилелиниҥ сорулгаларының дугайында» намга холбаттыр теоретиктиг конференциа Сайыр-Аксы сүт-бараан фермазының кызыл-булуңунга бала болган. Районда кызыл-булуңнарны ленинии темаларга шимеп турар

КАА-ХЕМ РАЙОН

Партияның Каа-Хем райкому партия эте организапиазларының секретарларының бир хүнүт семинарын эрттирген. Партийжи-организастыг болгаш партийжи-политиктиг ажылдарның темаларының лекциаларны семинарның киржикчилери дыннаан.

Бистиҥ коро.

Малчыннарның ажыл-ижи

«КОММУНИЗМЧЕ ОРУК» КОЛХОЗТАН

Өвүр районнуң бо колхозунуң Улаштайда хөйжү бригазы бар. Малды кыштан хүр ажырар дээш, бригазаның хөйжулары хол салбайн ажылдап турарлар. Маҥаа чедиишкин кыштагладашкынга баш уур кайы хире белеткенгенинден хамаарыжыр болбайн аан. Малчыннар бо берге үеге шыырапла бүзүреллиг белеткеиген. Ам бригазаның малчыннарында бүгү түве белеп.

Бригазаның хөйжулариида эң-не харыысалгалыг үе—хөй өөлдөлиниҥ эгелээн. Ол кампания эки эртнен турар. Амга чедир төрээн 472 хөйдан 479 хураган менди алынган. Мурнаачы хөйжулар Монгуш Намбар-оол 133 хөйдан 140 хураганны. Бызыр-оол Сесер-оол 135 хөйдан 135 хураганны менди доруктуруп турар. Хөй өөлдөлиниҥ тургулуеииишаан, малдың кышкы байдалы ниитилээ-биле эки.

С. Намзаймаа.

⊙ ⊙ ⊙

ЛЕНИН АТТЫГ КОЛХОЗТАН

Сат Чымбаевич Бегзи Чөөн-Хемчик районда Ленин аттыг колхозтуң мурнакчы хөйжуларының бирээзи. Чыл бүрүдее кыштың шыырак белеткелдиг үткүүру ол хөөчүн хөйжуга чаҥчыл болуу берген. «Эки белеткелдигже, кыш коргушчуг эвес» деп, Сат Чымбаевич чугаалап турар. Оон сөзүү ажылхерек-биле карышпас. Ол эрткен чылын 10 тонна сигенни. 5 тонна саваиы бодунуң күжү-биле белеткээп, кажаа-хоралының баш уурлар ыяк чылыгдап алган. Анаа ам кыш коргушчуг эвес.

Бегзиниҥ коданында төрүүр 330 ажыг баш хөй бар. Бо хүннерде 145 хөй төрээн. дуржулгалыг хөйжү оон 6 хураганны артыкка алган. Малчыннын бо берге ажылынга үш сакманщиктер дузалажып. чаш хураганнарны доруктур адырашып турар.

О. Аннанчаа.

⊙ ⊙ ⊙

«ИСКРА» КОЛХОЗТАН

Чөөн-Хемчиктиҥ «Искра» колхозунуң малчыннары «дүжүт» аҥаан ажылыкшыннче түлүктеп киришкен. Быштың соок хүннеринде колхозтуң түс-түс коданнарында 1075 хөй өөлдөлиҥ, оларның база-ла кынча хураганны менди алган, доруктуруп турар. Түс-түс малчыннардан О. Алдын-оол 234 хөйдан ол хире хураганны, оон аалы О. Шаравии 213 хөйдан 213 хураганны, О. Бавай-оол 180 хөйдан 180 хураганны менди камгалап алган. Амгыыныда кайы-даа коданның төрээн хөйларының чаш хураганнарынаң хорамча чок. бүрүнү-биле менди өзүп доруктуп турар.

М. Маиза.

«ТОРГАЛЫГ» СОВХОЗТАН

Өвүрнүң хөй ажылыг совхозунуң Торгалыг салбырының малчыннары бо кышкы хүннерде олут-чыдын пок ажылдап турар. Чүге дээргеныда кышкы мал ажылының эң-не харыысалгалыг үези — хөй өөлдөлиниҥ келген. Ол кампанияны чедиишкиниҥ эрттирери-биле Чаа болгаш Кара-Тал бригазаларында аҥаан эвес хемчегелерни ап чоруткан. Төрүүр хөйнуң 25 коданнарында 70 чыгыы сакманщиктерни түскайлап тургускан. Чаа ажылдап эгелеп турар аныяк сакманщиктерниҥ семинарын эрттирген.

Салбырда ам 1114 хөй төрээн, оон 1117 хураганны менди өстүрүп турар.

Т. Дамбаҥым.

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

СЭКП Тыва обкому республиканың улусчу контролёрларның, партия, совет органнарының удуртуучу ажылдаичыларының чөвүлел хуралын дүүн Кызылга эрттирген. «ССРЭ-де улусчу контроль органнарының дугайында» чаа Дүрүмге хөлбаштыр Тыва АССР-ниҥ улусчу контроль органнарының сорулгаларының дугайында» республиканың улусчу контроль комитединиҥ даргазы М. К. ШЫЫРАП илеткел кылган.

Улусчу контрольдуң нол ажуу — бөлүүтерде, пастуларда болгаш комитеттерде ажылдап. партияның болгаш чазактың директивазының күүселдезии хынаарынга киржип, оларны амыдырапга боттандырарынга дузалап турар ажылчыннар, колхозчулар болгаш албан-хаакчылар улуг ажылдарны ылап, партия, совет, ажыл-агый органнарынга дузалы кергүүлүп турарын илеткелчи болгаш саналгерээнии бергеммер демдеглээн.

Республиканда улусчу контрольдуң 13 комитеди, сес чус ажыг бөлүүтеги болгаш пастуларда ажылдап турар, оларда чеди муң хире контролёрлар хаара туттунган, ажыл-агый болгаш культура тургузуушуниуҥ бүгү-не ажылдарынга контрольду боттандыгээп, нуруне ужур-дузалыг чаагай деректерни олар кылып турар.

Ниитиниҥ малының кыштаглашкынынга, часкы хөвү ажылдарынга белеткелдерге контрольду нүштелдирери улусчу контроль органнарының, контролёрларның нол сорулгазының бөлүүн чөвүлел хурал айыткан. Улусчу контроль органнарының ажылдамчылары боттарының ажылдуржулгазын сөвчүп, улусчу контрольду улам-на сайзырангайгыдар талазы-биле саналгаларны сөлүшкан.

Чөвүлел хуралдың ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары С. К. ТОКА киришип, улусчу контроль органнарының сорулгазының дугайында делгеренгей чүве чугаалаан.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ БАЗЫМНАРЫ

1968 чылда ССРЭ-ниҥ улус ажыл-агыйын хөгжүдериниҥ Күрүне планының күүселдезииниҥ түңнелдери

Совет Эвилелиниҥ улус ажыл-агыйы 1968 чылда бедик темпилер-биле хөгжүп үргүлчүлээн.

В. И. Ленииниҥ төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга төлептиг ужуражыр дээш социалистиг чарышты кайбарткаш, биистиҥ чуртувустуң ажылчы чоннары беш чылдың үшкү чылы — 1968 чылда экономиказы, эртемниг болгаш культураны хөгжүдеринге, улустуң чаагай байдалын көдүрериҥе чаа-чаа чедиишкиннерии чедип алган. «1968 чылда ССРЭ-ниҥ улус ажыл-агыйын хөгжүдериниҥ Күрүне планының күүселдезииниҥ түңнелдериниҥ дугайында» ССРЭниҥ Министрлер Чөвүлелиниҥ чанында Тэп статистика эргелелиниҥ дыннадымында ол дугайын чугаалаан.

Улус ажыл-агыйының өөлдөлиниҥ темпилери дараазында саннар-биле тодаргайлаттынып турар: 1967 чылга хамаарыштыр алырга, хереглелге болгаш чылдага ажыглаттынган национал орулга 107,2 хуу; үлетүүр продукциязы — 108,1 хуу, оон иштинде «А» бөлүктүү — 108,0 болгаш «Б» бөлүктүү— 108,3 хуу; көдээ ажыл-агый продукциязы — 103,5 хуу; кол фондуларны ажыглалга киирери — 106 хуу; капитал салыышкыннар 108 хуу; транспорттуң бүгү хевирлериниҥ чүк саарылгазы — 107 хуу; аҥылчыннарның болгаш албан-хаакчыларының ниити саны — 103,5 хуу; күш-ажыдың бүдүрүкчулүү: үлетүүрге — 105 хуу, колхозтарга болгаш совхозтарга — 105 хуу; тудутка — 104 хуу, демир-орук транспортунга — 105,5 хуу; улус ажыл-агыйының талазы-биле ырыг орулга (денгештирер артектерге) — 113 хуу болган.

Улус ажыл-агыйының талазы-биле ажыл төлевириниҥ фондузу — 111 хуу; хереглелдиҥ ниитилээ фондузу — 111 хуу; аҥылчыларның болгаш албан-хаакчыларның ортумак аҥыл төлевири — 107,5 хуу; чоннуң кижи савызына оҥаштыр аҥылчы чоннарның бөтүт оргулаары — 106,1 хуу; үүрмектеп садар бараан саарылгазы — 106,7 хуу; дашпыжы садыг саарылгазы — 108 хуу; чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле аҥылдарның хемчээли — 117 хуу; түскай ортумак өөредиите черлериниҥ өөренирилериниҥ саны — 102,3 хуу; үзэн өөредиите черлериниҥ өөренирилериниҥ саны — 103,7 хуу өөүледелиг болган.

Үлетүүрүүн кол көргүүтлериниҥ талазы-биле план ажыр күүседиптиҥген.

1968 чылда көдээ аҥылагыйының ниити продукциязы 81 миллиард рубль болуп, мурнудагы бүгү чылдарыныңдан бедик болган. Көдээ аҥылагый продукциаларының хөй нуруузуңуң талазы-биле курненин садыо алышкыга планнары ажыр күүседиптиҥген.

Беш чылдың үш чылдарының дургузунда улус аҥылагыйының өөлдөлиниҥ темпилери эң чугула көргүзүглер талазы-биле СЭКП-ниҥ XXIII съездиниҥ Директивазында көрдүнгеп. беш чылдың чылда ортумак темпилерни мурнай бергеп.

Үлетүүрүүн чыл планын ниитилээ-биле чедиишкиниҥ күүседиптиҥген болза-даа, продукция будүрериниҥ болгаш сайгарарының планын, күшаҥжыл будүрүмчүлүүн белдиринииҥ, чыылданыҥ болгаш продукциязыҥ бот-үезээн чинчидиринииҥ планын күүседиптиҥген будүрүлгелер бала бар деп ССРЭ-ниҥ ТСЭ-зинииҥ дыннадымында демдеглеп турар.

Улус ажыл-агыйында барык 3 миллиард хире чогаадыкчы болгаш чаартыкчы саналдарны шиигээдип алган. чылга онаштыр саналарга 2,5 миллиард рубль кемналганы ол боор.

1968 чылда көдээ аҥылагый продукциаларын будүрери көвүдээн. колхозтарның болгаш совхозтарның материал-техниктиг баазазы быжыкканы деп дыннадыгда оон ынай чугаалап турар. Агаар-бөөдүстүң чамдык черлерге берге байдалы турза-да, колхозтар болгаш совхозтар 169,2 миллион тонна (10,3 миллиард пуд) тараазы будүрген.

Күрүнеге тараа садып алырының планы ажыр күүседиптиҥген. Күрүне шыгжамырыңга 69 миллион тонна (4 миллиард 214 миллион пуд) тараа киргеп.

Мал ажылының продуктуларын садып алырының күрүне планы ажыр күүседиптиҥген.

Колхозтарның ниити орулгазы 1967 чылга денгеэргее 4 ажыг хуу көвүдээн. Совхозтар ниитилээ-биле эрткен чылы орулгалыг дооскан: оларны долу бот-орулга чарылгаже киирерии ургулчулеп турар. Планнаашкыныыр болган экономиктиг аҥыг бериишкиниҥ чаа байдалдарыбиле 1968 чылда 900 ажыг совхозтар ажылдап турган.

Моон-биле чергелештир колхозтарның, совхозтарның ажылында четпестер бала бар болган деп дыннадыгда чугаалап турар. Ээзэн хөй черлерде көдээ ажыл-агый культураларының дүжүүт болгаш малдың продуктулуу чывыс, мал ажылының продуктуларын будүрери оожум өтүп турар. продукциянын бот-үнези бедик хевээр артпышаан.

Көдээ ажыл-агыйны амгы үениҥ техниказы-биле улам ынай чепсегээрээ боттавып турган. Көдээ ажыл-агыйга күрүнениҥ болгаш колхозтарның капитал салыышкынына-ры эрткен чылда 14,7 миллиард рубль четкен иишкее 1967 чылдаашниидан 12 хуу хөй болган.

Эрткен чыл дургузунда үлетүүрүүн чаа улуг 300 хире будүрүлгелери. ол ыщкаш ажылдап турар будүрүлгелериниҥ хөй саннаг цехтери болгаш будүрүлгелери тудутта киргеп.

Көдээ ажыл-агыйга үүлге күрүне планында тускайлап берген хөреңгилер-биле хөй санныг мал комплексиктер, куш фабрикаларын ажыглалга киргеп.

Улус ажыл-агыйында бүгү капитал салыышкыны 61,5 миллиард рубль болуүү. 1967 чылга денгеэргее 8 хуу көвүдээн.

Хереглелге болгаш чымыдага ажыглаан национал орулга чыл дургузунда 7,2 хуу өскен. беш чылдың үш чылдарының дургузунда национал орулга 23 хуу өскен.

Улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ортумак саны 85,1 миллион кижи четкен.

Совет улустуң материалдыг чаагай байдалын улам ыяк хөгжүдер талазы-биле элээн хөй чугула хемчегелерни 1968 чылдың январь 1-ден бээр боттандырган. Ажылдыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда акша ажыл төлевири 112,5 рубль болган болгаш 7,5 хуу улгаткан: ниитилелдии хереглел фондуларының немелде төлевирии болгаш пинсегелерии кииргелдеринии ажыл төлевири 1967 чылда 140 рубль турганындан, ам 151 рубль апаргап.

Колхозчуларның күш-ажылының төлевири бедээн.

Чурттакчы чоннуң кижи саныига онаштыр алырга, ажылчы чоннарның бөтүт оргулаары 1967 чылга денгеэргее 6,1 хуу, беш чылдың үш чылдарының дургузунда— 20 хуу көвүдээн.

Күрүне болгаш кооперативтиг будүрүлгелери база организациялары, колхозтар болгаш чурттакчы чоннар чурттуң хөреңгилер-биле хөй санныг мал комплексиктерии, куш фабрикаларын ажыглалга киргеп.

Кодээ ажыл-агыйга үүлге күрүне планында тускайлап берген хөреңгилер-биле хөй санныг мал комплексиктер, куш фабрикаларын ажыглалга киргеп.

Улус ажыл-агыйында бүгү капитал салыышкыны 61,5 миллиард рубль болуүү. 1967 чылга денгеэргее 8 хуу көвүдээн.

Хереглелге болгаш чымыдага ажыглаан национал орулга чыл дургузунда 7,2 хуу өскен. беш чылдың үш чылдарының дургузунда национал орулга 23 хуу өскен.

Улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ортумак саны 85,1 миллион кижи четкен.

Совет улустуң материалдыг чаагай байдалын улам ыяк хөгжүдер талазы-биле элээн хөй чугула хемчегелерни 1968 чылдың январь 1-ден бээр боттандырган. Ажылдыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда акша ажыл төлевири 112,5 рубль болган болгаш 7,5 хуу улгаткан: ниитилелдии хереглел фондуларының немелде төлевирии болгаш пинсегелерии кииргелдеринии ажыл төлевири 1967 чылда 140 рубль турганындан, ам 151 рубль апаргап.

Чурттакчы чоннуң кижи саныига онаштыр алырга, ажылчы чоннарның бөтүт оргулаары 1967 чылга денгеэргее 6,1 хуу, беш чылдың үш чылдарының дургузунда— 20 хуу көвүдээн.

Күрүне болгаш кооперативтиг будүрүлгелери база организациялары, колхозтар болгаш чурттакчы чоннар чурттуң хөреңгилер-биле хөй санныг мал комплексиктерии, куш фабрикаларын ажыглалга киргеп.

Кодээ ажыл-агыйга үүлге күрүне планында тускайлап берген хөреңгилер-биле хөй санныг мал комплексиктер, куш фабрикаларын ажыглалга киргеп.

Улус ажыл-агыйында бүгү капитал салыышкыны 61,5 миллиард рубль болуүү. 1967 чылга денгеэргее 8 хуу көвүдээн.

Хереглелге болгаш чымыдага ажыглаан национал орулга чыл дургузунда 7,2 хуу өскен. беш чылдың үш чылдарының дургузунда национал орулга 23 хуу өскен.

Улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ортумак саны 85,1 миллион кижи четкен.

Совет улустуң материалдыг чаагай байдалын улам ыяк хөгжүдер талазы-биле элээн хөй чугула хемчегелерни 1968 чылдың январь 1-ден бээр боттандырган. Ажылдыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда акша ажыл төлевири 112,5 рубль болган болгаш 7,5 хуу улгаткан: ниитилелдии хереглел фондуларының немелде төлевирии болгаш пинсегелерии кииргелдеринии ажыл төлевири 1967 чылда 140 рубль турганындан, ам 151 рубль апаргап.

Чурттакчы чоннуң кижи саныига онаштыр алырга, ажылчы чоннарның бөтүт оргулаары 1967 чылга денгеэргее 6,1 хуу, беш чылдың үш чылдарының дургузунда— 20 хуу көвүдээн.

Күрүне болгаш кооперативтиг будүрүлгелери база организациялары, колхозтар болгаш чурттакчы чоннар чурттуң хөреңгилер-биле хөй санныг мал комплексиктерии, куш фабрикаларын ажыглалга киргеп.

Кодээ ажыл-агыйга үүлге күрүне планында тускайлап берген хөреңгилер-биле хөй санныг мал комплексиктер, куш фабрикаларын ажыглалга киргеп.

Улус ажыл-агыйында бүгү капитал салыышкыны 61,5 миллиард рубль болуүү. 1967 чылга денгеэргее 8 хуу көвүдээн.

Хереглелге болгаш чымыдага ажыглаан национал орулга чыл дургузунда 7,2 хуу өскен. беш чылдың үш чылдарының дургузунда национал орулга 23 хуу өскен.

Улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ортумак саны 85,1 миллион кижи четкен.

Совет улустуң материалдыг чаагай байдалын улам ыяк хөгжүдер талазы-биле элээн хөй чугула хемчегелерни 1968 чылдың январь 1-ден бээр боттандырган. Ажылдыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда акша ажыл төлевири 112,5 рубль болган болгаш 7,5 хуу улгаткан: ниитилелдии хереглел фондуларының немелде төлевирии болгаш пинсегелерии кииргелдеринии ажыл төлевири 1967 чылда 140 рубль турганындан, ам 151 рубль апаргап.

СОРУЛГАЛАР ТОДАРАТТЫНГАН

Эрги чыл төнген. Чаа чылдың баштайгы айы база-ла төнчүзүнде келген. Шинчилеш партия, совет болгаш ажылагый органнары төнген чылда кылдынган чүүлдерин санап төнүп, четтестерден чогуур түнелди кылыр, бо чылын чедип алыр тоозургай сорулгаларны айтыр чаагай чанчылыг. Чоокта чаа Бай-Тайга районнуң партия, совет болгаш ажыл-агый активинин хуралы-чогум-на ынчыг байдалга эрткен. Анаа илеткел кылган СЭКП райкомунуң секретары О. Н. Лопсан-Серен болган самаа берген эштер районнуң ажыл-агыйларында байдалды ханызы-биле аналиттээш, хүлээп аллынган социалистиг хүлээлгелерин күүсединиринче ол кичээнгейни үглаңдырган.

1968 чылда районнуң ажыл-ишчилери чамдык түнелдерни чедип алган. Курунеге эът садарының планын 101,2 хуу, дүктүүн — 102,8 хуу күүсеткен. Ажыл-агыйларындан «Кара-Хөл» колхоз мыйыстыг бода мал өстүрериниң планын 101,9 хуу, чылгының 100 хуу, өшкүнүүн 101 хуу, хойнуун 99 хуу күүседип, эки түнелдерин чедип алган.

Районда мал, чер ажылының мурнакчыларының саны өзүп турар. «Мурнакчы» колхозтуң суттатчызы Хертек Давар-оол 56 га черинден суттаныштың ортумак деңгээлинден 14 центнер дүжүттү ажаап алыр арганы берген. «Тээли» совхозтуң суттатчылары Хертек Таан, Чылбак-оол Салчак суттаттыг черинин га бүрүзүнден 25 центнер дүжүттү алган. Комбайнерлер Хомушку Дыртык, Чимит Докен-оол, Кочаа Шыырда болган оон-даа өскө мурнакчы механизаторларның саны көвүдеп турар. «Кара-Хөл» колхозта Күжүгет Кызыл-оолдуң хойжу бригадазы төрүүр 100 хойга онаалтыр 91 хураганны менди камгалап алган. «Тээли» совхозтуң Казаков Кадыр-оолга узуртукан өшкү бригадазы төрүүр 100 өшкүден 91 анайларны камгалап, бир баштан-на 600 грамм дүктү кыргып алган. Районнуң малчыннарындан 76 кижи төрүүр 100 хой, өшкүге онаалтыр 80-ден өрү чаа төлдү камгалап алган.

Чамдык чедиишкиннер бар болза-даа, эрткен ажыл-агый чылында районнуң социалистиг хүлээлгелериниң хой кезии күүсеттинизээнин илеткелчи болгаш санаал бергеннер демдеглээн. Төрүүр 100 баш бода малдан 85 бызааны, хой, өшкүнден 95 анай, хураганы алыр тургаш, чүгле 70 бызааны, 78 хураганны, 76 анайны алган чорук кончуг четпес. «Тээли» совхозта бо түнелдев районнуң ортумак деңгээлинден куду болуп, 61 бызааны, 75 хураганны алган.

Районга ниитизи-биле 6746 баш малдың өлүп хораданы ажыл-агыйжы эвес чоруктуң керечизи болган. Ажыл-агыйларда малдың саны, данзызын четпес кылып келгенинин түнелинде 918 баш мал ис чок читкен. Малдың баш санын өстүрериниң, оон продуктулуг чоруун белидериниң төрүүр малдарның бүгү малга бот-денизин бода малга 40, ыяап малга 60—65 хуу болур ужурлуг турбуже, төрүүр инекчериниң хуузу чүгле 28,2, хой, өшкүнүң 57,2 болуп турары эртем ёзулуңга үндезилээн деңнелге канчап-даа дүүшпес. «Мурнакчы» колхозтуң төрүүр 282 инээнден чүгле 94-де баш артканы ында-кодаа ажыл-агыйның түскай эртемниглериниң, колхоз баштаар черинин кошкак ажылдаанының керечизиндир.

Тараа культураларының дүжүдүн, өртүмаа-биле 5,7 центнерни ажаап алган. Бо чорук чүгле агаар-бойдустуң байдалындан эвес, ажыл-агыйжы эвес чоруктуң база уржуу деп чүве билдингир. «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг, Найырал салбырларынга тараанын дүжүдү ажаалганын башгайгы хүннеринде гадан-на 8—9 центнер чедип турган болза, соолгу хүннерде тараанды мал базып, чип чидириглиг ажаап алганының түннелинде дүжүт чүгле 1,5—2 центнер боор турганы таварылга эвес.

Эрткен ажыл-агый чылында турган бүгү четтестерин чайлалып, 1969 чылын чаа сорулгаларын чедиишкинниг күүселир соруга-биле районнуң ажыл-агыйлары социалистиг хүлээлгелерин алган. Бо чылын районга 7466 га тараа болгаш мал чеми культураларның тарылгазын чорудар. Оон иштинде 5042 га суттатчыг черлерни ажыглаар, районнуң ажыл-агыйлары бо сорулганы чедип алыры-биле 37 суттарылга звеноларын тургузарын шинтпирлээн. Март айның 1-нин бетинде ажыл-агыйлар суттатчылар-биле сүмелерни кылып, суттарар үчастоктарны, бута-сумунналарны аштап белеткээр, суттарылга керекселдерин, ишик-хепти оларга быжыглаан турар ужурлуг.

Ниитиниң малынга быжыг чем-суурну тургузар сорулгабиле мал чеминиң бот-үнезин чиңгедир төлээде, май 1-нин бетинде механизастаттынган комплексиниг бригадаларны тургускуладып, 1900 га сиген шөлүн суттарар болгаш ыяштажын аштап арыглаар. Чер ажылының салым-чолун шинтпирлээринге механизатор кадрларның ролю кажангызынган-даа улгаткан. Ажылдап турар механизаторларның билиин бедилер болгаш 138 механизаторларны немей белеткээри негеттинип турар. Бо талазы-биле ажылдарны чорударынга комсомол, профэвилел организациялары болгаш будурулге эргелели боттуг ажылды чорудары негеттинип турар.

1969 чылда район 13265 центнер эътти, 1333 центнер дүктү, 3996 центнер суттуг бүдүрер болгаш 1300 центнер эътти, 1333 центнер дүктү, 2500 центнер суттуг күрүнеге садары ажыл-агыйларның хүлээлгези болур. Бо бүтүнү чедип алырынга ниитиниң малының баш санын өстүрери негеттинер. Амгы үеде районнуң бүгү малы 749 кезек черлерде кыштаглап турар. Мал кыштаглаашкынында дүвүренчиг байдалдың бар болуп турарын илеткелчи-даа, санаал бергеннер-даа тодаргай айыткан. 3271 баш арган малдар азыралда, а 8900 баш мал суг-биле хандырылмаан. Чамдык черлерде мал кажаалар-ынын алаа доң, өдек чок болганындан алар арын баксыраар ужурга таваржып турар.

Районда кодаа ажыл-агый эргелели (начальниги эш Чучун), оон специалистери четпес ажылдап турарының түнелинде чамдык фермаларда, одарларда эртемге үндезилээн чүүлдер тургустунмаан, мал ажылын механизастаар талазы-биле эртекен чылдың хүлээлгезинде көрдүнген хемчеглер күүсеттинмээн. Фермаларга болгаш бригадаларга бот-орулга-чарылганың элементилерин ажыглаарынга тускай эртемниглерни өөредир ажыл чоруттунмаан.

Актив хуралынга «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырында партия организациязының секретары Биличей Буян, Бай-Тал салбырында мурнакчы хойжу Эреге Серин-оол, «Кара-Хөл» колхозтуң даргазы эш Маңзырыкчы, «Мурнакчы» колхозтан эштер Ооржак Ак-оол, Ооржак Өлзей-оол болгаш өскө-даа эштер боттарының саналынга 1969 чылда алдынган хүлээлгелерни күүселир дээш база В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болуруң төлептиг уткуур дээш улам күжениишкинниг ажылдаарынче хуралдың киржикчилериниң кичээнгейин үглаңдырган.

Н. БЕГЗИ.

Ондар Борбаанды бүгү Тывада ат сураглыг. Ол ону бодунуң ажыл-ишчи будужу-биле чедип алган. Кур черинде «Тинзелге» совхозунга ол барык тос чыл дургузуунда трактористеп, чүс-чүс гектар черлерни аңдарып, нивиртеп, «ДТ-54» дээр трактору-биле чер-ле кандыг ажылдарны будурушээн дээр!

Хой ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржилгези, будурулге черинге хой чылдарда үлегер чижектиг ажылдап келгени дээш чон ону кончуг хүндүлээр. Ондар Борбаанды Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады-даа чораан. Коммунист Ондар ийи удаа аар кезиишкинни эрткен хирезинде безин апаа орар хоюу чок. Будурулгениң бир-ле черинге барып, кандыг-бир ажылды бо-ла ылган турар. Ам ол кадының байдалыпдан хамаарыштыр түр үеде ажылдавайн турар, ынчалза-даа мотористеп-даа, тараа ярыглап-даа ажылдай бергилээр. Эмчилер оон кадыг ажыл кылырын чопшээревейн турзажок, өөренген чанчыл кончуг, оон сагыш-сеткил кезээде ажыл-иште. Амыдыралдың өөрүшкүүн ол кут-ажылда, ниитиниң амыдыралынга киржилгеде кылдыр карүп чоруур.

— Тыканың кыстары тракторист, механизатор мергежилди шингээдип алырын, олар кодаа ажыл-агый машиналарының ёзулуг башкарыкчылары болгаш турарын күзээр мен. Механизаторнуң мергежилгеге ынак бис. Мээң аппаам Монгуш Сотпа ол мергежилге он беш чыл ажылдап келгеш. Ынчангаш бистиң ог-бүленивис механизаторлуг болганы ол. Эргим кыстар, механизаторлар бөлүрүүрүмнү кыйгырып алыр мен—деп, ол сеткилиниң ханызындан чугаалап орар.

ЧУРУКТА: О. БОРБААНДЫ.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Актив хуралындан

ЛЕКЦИЯНЫҢ ДЭЭШТИИНЧЕ...

Көзээнин ажыл-ишчилериниң бүгү күжүн коммунистиг тургузуушкунуңу сорулгаларын шинтпирлээринче мобилизастаары, ол сорулга-биле чонуң ортузунга билигнин пептередириниче улуг кичээнгейни салыры — лекция пропагандазының коо сорулгазы. БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДА «ШЕКПЭЭР» СОВХОЗТУҢ партия комитеди харынна шак ындыг бодаа-биле «Билиг» ниитилелиниң эге организациялары бар. Кодаа ажыл-агыйның тускай эртемниглери, башкылар, эмчилер, партия болгаш совет актив оларда хаара туттунган. Ниитилелдиң организациялары боттарының ажылының планын тургускуладып, ямаа-бүрү темаларга лекцияларын өөрүшкүлээп турар. Практика талазы-биле маңаа коо сорулга — лекция пропагандазының дээштиин чедип алыры болур.

Ниитилелдиң Биче-Тейде эге организациязының ажылында чамдык чедиишкиннер бар. Яңы-бүрү темаларга лекциялар хой номчуттунган. Лекторлар Сат Опеш-оол, Монгуш Долгар, Тира Чимит-Доржу, Ооржак Кан-оол идепкейлиг ажылдап турар, оларның кижи бүрүзү 15—20 лекцияны чон ортузунга номчаан. Механизаторларның, тудугжуларның, малчыннарның, суур кудумчуларының вайы-биле политинформаторларны быжыглаан болгаш олар неделя санында таныдылганы чорудуп турарын маңаа немеп чугаалаар хереп.

Соолгу үеде лекцияларның, бесседаларның коо угланышкыны лепинчи темаларга холбажып турар дээрэн чугаажок. Бо талазы-биле ээзэн ажылдар кылдынган, ынчангаш В. И. Ленининиң ажыл-амыдыралының дугайында чонның билип улам бедээн. Шажынга удур лекцияларныдаа номчугулаан, ынчангаш оон хораның дугайында кижилер хой чүүлдерни билип ап турар апарган.

Лекция пропагандазының талазы-биле четпестер бисте ам-даа бар. Хамыктың мурнунда оон дээштиин бедиперинче ам-даа улуг сагыш салыр херек. Бичe хулиган чоруктар үүлгедир, чамдыкта арага-дарылай бээр, ажыл шагы үзэр чүүлдер чүге болгулап турарыл? Ол болза бистиң организастыр ажылывыстың деңнели куду болуп турары-биле чергелештир, лекция пропагандазының күжүн четче ажыглаан шыдавайн турарывыстың база бир хереченил-дир.

Кижизидилгелиг ажыл, оон иштинде лекция пропагандазы кайа-даа будурулге планын күүседиринче чонну аңнелдээр ужурлуг. А бисте кандыгыл? Эрткен чылып совхоз күрүнеге сүт садарының планын чүгле 80 хуу күүсеткени ол дугайын чугаалап турар-дыр.

Чамдык тускай эртемниглер, чижээ, зоотехниктер Б. Сат, С. Опай-оол дээп ыпкаш эштер лекция номчувайн турар, ынчаарга Аянгатыда партия организациязының секретары Х. Семис-оол бо талазы-биле негелде чок олуруп турар. Эртем-техника, медицина темаларынга лекциялар кончуг эвээш. Ленинчи темаларга лекцияларны номчуурунче кичээнгейни ам-даа күштелдирер ужуруг бис.

М. ХЕРТЕК,
партком секретары.

• • •

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОННУҢ «ДОҢ-ТЕРЕЗИН» СОВХОЗТА лекторларның ажылы кандыгыл? «Билиг» ниитилелиниң ында эге организациязын дуржулгалыг пропагандист О. Панын удуртуп турар, лекторларның саны 21 кижи, колдуунда тускай эртемниглер. Аңаа лекторлардан аңгыда, удуртукчу ажылдакчыларның чон ортузунга чүве чугаалап, лекция кылып турары мында бир эки чүве ол. Ылаңгыя совхозта партком секретары эш Даржаа, кодаа Совет даргазы эш Сюрюң, улуг зоотехник эш Моңге болгаш өскелер-даа аңаа хамаарыжыр.

Район төвүнден лекторлар кээп турары бала таварымчадыг, бо чылдың январьда райондан лекторлар 5 лекция номчааннар. Оон шынарын бедидеринче кичээнгейни күштелдирер деп айтырыг ам-даа туруп турар. Соолгу хүниерде башкы эш Ууан-оолдуң делегей байдазының дугайында, эмчи эш Доржунуң мал аарыгларының дугайында лекцияларын чыылганнар улуу-биле сонуургаан, совхозтуң амыдыралынга холбашкан фактыларны база аңаа иергүскүлээни черле тазырымчалыг. Совхоз төвүнде кемжерек үүлгедир, корум-чурум үрээр таварылгалар эвээжээп. Лекция пропагандазының болгаш политкижизидилгелиг өске-даа ажылдарның туңнелинде оон ындыг болу бергени чугаажок.

«Билиг» ниитилелиниң эге организациязы бо чылдың

„Билиг“ ниитилелдиң организацияларында

Касса чурумун сагыыр

Банкыдан алган акша-хөреңгини көрдүнген хереглелге эвес, өскээр ажыглаар чоруктарны чамдык совхозтарның удуртукчулары болдуруп турар. Касса чурумун барымдаалап турарының талазы-биле хынаан 17 совхозтар үш ай дургузунда 79174 рубльди көрдүнген хереглелге эвес, өскээр ажыглааны илерээн. Оон иштинде «Тыва» совхоз ажыл төлевилелиниге алган акшадан 15 мүң ажыг рубльди кодаа ажыл-агый продуктуларының белеткелиниге төлээн, «Чыраа-Бажы» совхоз база-ла шалыңга алган акшадан 5130 рубльди пенсияга болгаш ажыл кыла албас апарганының бюллетеньнерин ёзугаар төлеп берген. Ындыг чорук «Найырал», «Улуг-Хая», «Сут-Хөл», «Өөк», «Барлык» совхозтарда бары илерээн.

Күрүне банкызының чурумун ёзугаар будурулге черлерни бодупун кассазынга чугуле хереглелдер чарыгдалынга чопшээрээн түңнүң хемчээлиниле орулгадан киргең акшаны тудуп болур. Материалдар саарганындан, ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга ачы-дуза чедиргенинден база садыглаанындан будурулгениң кассазынга киргең акшаны банкының кассазынга ийикпе харылаза салбырынга дужаагаң турар ужурлуг. Үстүнде хыналдага таварышкан совхозтар ындыг орулгалардан киргең акшаның 27 хуузун чарыгдапкан болгаң.

Кассада бар акшаны чарыгдаарының чурумун база үреп турар. «Найырал» совхоз «Ural» деп радиоприёмникти, альбомнарны акша-биле туда садып алган. Касса чурумун сагывас чоруктар чамдык колхозтарда база-ла бар. Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» колхоз орулгадан киирип алган 9140 рубльди банкыга дужаавайн чарыгдаан, колхозчуларга ажыл төлевирип айыткан хуусааларда бербейн турар. Ындыг чоруктарны Барыын-Хемчик районда «Большевик», Чоон-Хемчик районда «Октябрь 30 чылы» болгаш өске-даа колхозтар кылып турар.

Эдээн хой колхозтарда касса дептерлери дугаарлаттынмаан, харысалгалыг киижилерниң аттары салдынмаан болуп турар. Касса операциязын үлегерлиг чорудары акша эргилдезин дүргедедип, саң-хөө чурумун акижидип, улус ажыл-агыйын ой-шаапа акшаландырарын хандырар.

Е. МАЛОФЕЕВА.
Күрүне банкызының Тыва республика конторазында акша эргилде килдизиниң начальниги.

«Шынның» материалдарының изи-биле

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНГАН

Ак-Хаяның малчыннарынга ажыл төлевири акшадан 944 рубльди чедир бербейн самчыгдаан учётчик Куулар Делгер-оолдуң дугайында материалды редакция алгаш, ону хынап, хемчег алыры-биле шилчиткен. Хынап көөрге бижикчиниң идереткен фактылары шупту шын болган.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң директору эш А. Аржаалайның редакцияга дыңпатканын ёзугаар алырга, малчыннарның акшазын самчыгдаан Куулар Делгер-оолдуң хөрөө истелге органынче шилчиткен. Ол кижиге хозбашкан өске-даа тудагдалдарны база тодаргайлап турар.

• • •

«Улуг-Хая» совхозтуң Алдыы-Шынаа суурда кызыл-булуң соолгу айларда үргүлчү шоочалыг турар апарган. Бо дугайында материал «Шынга» пардаттынган турган.

Кодаа бижикчиниң идереткен четтестерин хынаалда бүрүн бадыткаан. Ук айтырыгны ында партorганизацияның бюрозунга чугаалашкан. Ол кызыл-булуң ам ажылдап эгелээнин СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары эш С. Буянды редакцияга дыңпаткан.

Марксизм-ленинизм үндезиннериниң школаларының пропагандистеринге болгаш дыннакчыларынга

ПОЛИТЭКОНОМИЯ ДЕП ЧҮЛ?

Бо темага пропагандист марксизми-ленинчи политэкономияның пролетарнаттың ангы демиселлиге, коммунистиг тургузуушкунга ужур-дузазын коруспүшаан, өске ниитилел артемнериниң аразында политэкономияның чуруумун тодаралыр ужурлуг.

Школаның дыннакчылары экономиктиг дүрүмнер-биле чаа таныжып эгелээн чүве болганда, бо баштайгы темага ол дугайында чүгле ниити тайылбырын бээр апаар.

Бүгү кижи төрелгетениниң хөгжүлдезинин, коммунистиг тургузуушкунуңун кол-кол айтырыгларының-биле политэкономияның чарылбас харылзаазын көргүзери — пропагандистиң чугула сорулгазы болур.

Темага хараазынга үш кол айтырыгларны сайгарза чогуур:

1. Ниитилел будурулгези деп чүл?
2. Ниитилел хөгжүлдезинин экономиктиг дүрүмнери.
3. Марксизм-ленинизмниң теоризында политэкономияның туружу.

• • •

1. НИИТИЛЕЛ БУДУРУЛГЕЗИ ДЕП ЧҮЛ? Пропагандистиң кол сорулгазы болза материалдыг будурулге, кижилер аразында будурулге, экономиктиг харылзаалар деп чүл дээн ышкаш айтырыгларны тайылбырлаан көргүзери болур.

Лекцияның эгезинде материалдыг будурулгенин кол көзектерин (күш-ажыл, күш-ажылдың эттери, күш-ажылдың чепсек-керекселдери) көргеш, оон соонда экономиктиг харылзаалдарны ханы аналиттээр.

Будурулгенин кол чүүлү күш-ажыл болур. Күш-ажыл болза кижиниң тускай сорулгалыг, меледелиг кылдыныы. Күш-ажылдың ниитилел хуваалдазының түңнелинде кижи чүгле бойдустуң чүүлдерин өскертип турар эвес, харын болу база өскерлип турар, будурулге талазы-биле арга-дүржулгазы элбектинир, утаан-мелереи сайзыраар. Кижилерниң мировоззрениезининң хевирлеттинин тургустунарының үндезини материалдыг будурулге болур.

Күш-ажылдың угланган чүүлдерин оон эттери дээр. Ол чүвелерни бойдустан шуут ап болур (чижээ, шахтала хөмүр-даш), чок болза ол чиг-эт (чижээ, металл, пластмасс, ангы-кеш дээн ышкаш).

Күш-ажылдың чепсек-керекселдеринге ол эттерни өскертип ажылдап кылырынга хереглеттинер чүүлдер хамаарыжыр (балды, хирээ, станоктар, машиналар, бажың-балгат, яңы-бүрү тудулгар болгаш оон-даа өске). Будурулгенин чепсек-керекселдери болгаш оларны шимчеп, хөделивип турар кижилер каттышкаш ниитилелдиң будурукчу күжү болур. Будурулгенин чепсек-керекселдери сайзыраңгай, оларның ажыглалы чогумчалыг болган тудум. ниитилелдиң материалдыг чүүлдерин будурери көвүдээр дээрзинче дыннакчыларның кичээнгейин үглаңдырар.

Будурулгенин ниитилел характерлиниин дугайында тайылбырлаңда хараазында чүүлүү кол үнезин болдурар. Күш-ажылдың ниитилел хуваалдазының түңнелинде кандыг-даа будурулгеде (капиталистиг-даа, социалистиг-даа) кижилер бот-боттарынган хамаарылгалыг ажыглаар турар. Оларның аразында будурулге, экономиктиг харылзаалар бар. Ол болза материалдыг чүүлдерниң будурулгезиниң, хуваалдазының, солужулгазының болгаш хереглелиниң үезинде кижилер аразынга тыптып кээр. Оларның амыдыралга илереп үнүп турар хевирлери яңзы-бүрү. Чижээ, хүн бүрүде таваржып турарывыс шалын, өртек, орулга дээн ышкаш оон-даа өске категориялар түс-түзүнде кандыг-даа бир экономиктиг харылзааларны илередип турарын дыннакчыларга тайылбырлаары чугула.

Будурулге ниитилел характерлиг болганда, оон киржикчилери хой-хой яңзы-бүрү экономиктиг харылзааларлыг. Ынчалза-даа оларның ян-не колу будурулгенин чепсек-керекселдеринге өнчүнүн харылзаалары болур. Дыннакчыларга «өнчү-хереңги» деп категориянын ужур-утказын ханы тайылбырлаза чогуур. Маңаа хараазында ийи байдалды онзагайлап демдеглээр херек. Бирээде, мында эт-хереңгиге хамаарышкан эвес, а кижилер, аңгылар аразында харылзаалар дугайында чугаа боол турар. Ийиде, кижилер аразында будурулгенин чепсек-керекселдерин ажыглаар талазы-биле харылзаалар көрүнген.

Харын чүгле будурулгенин чепсек-керекселдеринге өнчү — ниитилелде аңгыларның байдалын тодарадып турар. Капитализм үезинде будурулге харылзааларының үнезинин будурулгенин чепсек-керекселдеринге хууза өнчү болуп турар. Мынаар байдал турза капиталистер ажылчын аңгыны мөлчүп, ажык-кончааны ап турар. А социалистиг ниитилелде будурулгенин чепсек-керекселдери ажылчы чонуңун холунда, ынчангаш бүгү материалдыг кежик оларның сонуургалын ёзугаар хуваттынар.

Экономиктиг харылзаалар чүгле өнчү-хереңгинин харылзаалары-биле кызыгаарлаттынмас. Будурген продукциянын хуваалдазының харылзаалары база аңаа хамаарыжыр. Экономиктиг харылзааларның база бир хевири — бараан солужулгазы болур. Ниитилелге будурген продукция түңнелинде кээп хереглелге баар. Бо талазы-биле тыптып келген харылзаалар база экономиктиг харылзааларның кезии болур.

Будурулге, хуваалза, солужулга болгаш хереглел — бо дөрттүн аразында кол роль будурулгеге онаажыр. Ниитилелдиң будурукчу күштериниң болгаш будурулге харылзааларының холбашкак чоруу будурулге аргазын тургузуп турар.

Төөгүде беш будурулге аргалары бар: ону баштайгы амыдыралдың общиналыг, кул эдилелдиг, феодалдыг, капиталистиг болгаш коммунистиг деп тодаралыр.

Оон-биле чергелештир ыннакчыларның кичээнгейин будурулге аргазының бүрүзүнде будурукчу күштериниң болгаш будурулге харылзааларының бот-боттарынга хамаарылгазынче угланыпып, бир будурулге аргазының өскези-биле солужарының кол чыылгаанын ханы тайылбырлаар ужурлуг. Будурулге харылзаалары будурукчу күштериниң характеринден хамаарыжыр, анаа дүүшкен турар. Бо болза экономиктиг дүрүм. Будурукчу күштериниң характеринге будурулге харылзааларының дүгжүрүнүн дүрүмү бир будурулге аргазының өске будурулге аргазы-биле солужарының кол үнезинин болур. Ниитилел хөгжүлдезиниң тускай үе-чалазында будурукчу күш сайзырап хөгжөөш, будурулге харылзааларын өскертип турар.

Дыннакчылар политэкономияны өөренип эгелеп турарын барымдаалаш, ол дүрүмүүн тайылбырын болдуунда мынчаар көргүүсе чогуур. Будурукчу күштер тускай будурулге харылзааларын негеп турары биллингир болгай. Ынчаарга будурулге харылзаалары будурукчу күштерниң хөгжүлдезинге идепкейлиг салдарны чедирип турар. Чижээ, социалистиг будурулге харылзаалары ниитилелдиң бүгү кежигүннериниң материалдыг болгаш культурлуг негелделерин долу ханырарынга будурулгенин чагыртқан. доктаамал хөгжүлдезин хандырып турар. Ниитилелдиң өнчүзү улус ажыл-агыйының план ёзугаар хөгжүдүрүнүн эргежок чугулазын негеп, ону боттандыраын чедип алырын хандырып турар.

Капиталистиг хуу өнчү будурулгенин чоруушкектиг болгаш анархиялыг чоруун болдуруп, оон хөгжүлдезин чүгле капиталистиг орулганы чедип алырынга чагыртып турар. А ол байдал будурукчу күштериниң хөгжүлдезинге моондактап турар.

• • •

2. ЭКОНОМИКТИГ ДҮРҮМНЕР БОЛГАШ ОЛАРНЫ АЖЫГЛААРЫ. Бо талазы-биле ийи кол айтырыгны ылгаар ужурлуг: экономиктиг дүрүмнерниң ужур-утказы, оон объективтиг характери; экономиктиг дүрүмнерни ажыглаары.

Экономиктиг дүрүм болза ниитилелдиң экономиктиг амыдыралынга чугула быжыг, доктаамал, каралаттынып турар харылзаа болур. Ол дүрүм экономиктиг болуушкуннарның болгаш кылдыныгларның ханы утка-шынарын, оларның ниитики харылзааларын илередип турар.

Ниити болгаш тускай экономиктиг дүрүмнер бар. Ниити экономиктиг дүрүмнерге хамыктың

ӨЛҮМ ЧОК ИДЕЯЛАРНЫ ПРОПАГАНДАЛААР

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ КУЛЬТУРА АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ ХУРАЛЫНДАН

Улуг Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюнга үткүштүр каш данкыр күжениишкиннииг ажылдаар, баштыңчының өлүм чок идеяларын массаар ортузунга могар-шылаг чокка пропагандалаар, тоогулуг чагыларны күүседириинге дузалыг бүгү түүлдерни кылыр — мындыг бодалдар Кызыл хоорайның культура ажылдакчыларының хуралыпка, партия хооркомунун кылдыс эргелекчизиниң оралакчызы эш ЗАВЬЯЛОВАНЫҢ илеткелиинге болгаш чүве чугаалаан өштериҢ саналдарыпка илерээн.

Алдарлыг юбилейге төлептиг ужуражыр талазы-биле культура армиязының ажылдакчылары эвээш эвес ажылдарны кылып чоруткан. Хоорайның Гайдар, Островский, Крупская аттыг. Элегес-Аксының кодээ библиотекалары делиичи чогаалдарны чопга чедирер, баштыңчының байзан угаан артинезин шиңгээдир талазы-биле утка-шынарлыг солуп ажылдарның топтери болу берген. Күүгүртүүнүң культура бажыңында, аныяк көрүкчүлериҢ театрында чугула хемчегларни боттандырып турар.

Оон-биле кады хоорайның культура албан черлериниҢ ажылдакчыларының ажылында четпестер чок деп болбас. Ыланғыя кинотеатрлар планын чедир күүсетпейн турар. Оларның чанында чөвүлелдер тургустунмаан, билет тарадыкчылары-биле ажыл сула. Кинотеатрларга чугула ажылдарны, кинофестивальдарны эрттирип турза-даа, аңаа хөй чонну чыыр, ол хемчегларни эрлап сонуургадыр ажыл юпкак. Культура албан черлери амгы үениң кижизиниң негелделерин долузу-биле хандырар төлөдө, ам-даа өкы ажылдаар ужуруут.

— Бистиң Культура бажыңывыста солуп ажылдарны планнап алгаш, ол ёзугаар боттандырып турар бис — деп, Күүгүртүүнүң Культура бажыңының директору эш Чигжит чугаалаан.— Эрткен чылдың дургузунда үжеп ажыг лекция, беседа кежээлерни эрттирген, оон аңгыда 13 удаа тематиктиг кежээлерни, номчулга конференцияларны, диспуттарны организастаан. «Тере-Хөл» колхозтуң девискээринде бот-тывынгыр уран түүлдүң 6 коллективи тургустунган, оларның түс бүрүзүнде 20—30 кижи хаара туттунган.

В. И. Ленинниң алдарлыг юбилейинге уткуштур күүгүртүүлер бурунгаар чаа бажыңарны кылыр. Культура бажыңының артистери Эрзин болгаш Тее-Хем районнарга оюн коргузуп чедер, ол болза оларның ийиги үнүүшкүнү болур: бир дугаарында республиканда эң улуг районнарның бирээзи Улуг-Хемге ааладап чораан. Колхозтуң бот-тывынгыр уран түүл коллективтериниҢ коруудези база болуп эртер. Тайга ортузунда кодээниҢ уран талантылыглары О. Сагаа-оолдуң «ҮениҢ келген» деп шинээ сценага тургузар дээш ажылдап турар.

Библиотека ажылдакчызы эш КУЛИКОВА башкыңчының чогаалдарын номчукчулар ортузунга нептередип турарының дуржулгазын чугаалаан. Номчукчулар-биле болуктер барымдаалаан ажылдарының, оларның созуургалын, негелделеп өөренир социологтуг шинчилелдериниҢ чугулазын оратор онзалап демдеглээн.

— Кино уран түүлүнүң онзагай салдары, дээштин кымга-даа билдингир — деп, «Найырал» кинотеатрның директорунуң оралакчызы эш ЛЫСКОВА чугаалаан.— Бис эки ажылдарны кылып шыдаар улуе-тур бис. Ыланғыя бистиң театрга «ВЛКСМ-ниҢ орденнери» деп кинофестиваль бедик дөңнелге эрткен. Театр 5 кино-булуңнарны тургускан, 50 ажыг билет тарадыкчылары оон ажылынга дузалап турар. Эрткен чылын театрны үн чурумунуң негелделерин ёлугаар эде дераэн, ам киноларның үнү эки.

Лениичи юбилейге уткуштур хөгжүмчүлериҢ күүн-ажылчы белектерии уран түүл училшезиниҢ башкызы эш СИДОРОВА таныштырган. УчилштениҢ башкыларының белетиксини «ИльичиниҢ ынак ырлары», «Композитор Шостакович» деп лекция-концерттер дыңнакчыларны сонуургадып турар.

Хуралга кинопрокат ажылдакчызы эш БЕРЕГОВА, композитор эш БЮРБЕ, чурукчу эш КУРСКИЙ, режиссёр эш КОМБУ, музей ажылдакчызы эш КЕНИН-ЛОПСАН, хоорайның культура килдизиниҢ эргеленчизи эш КУЛИПАНОВ саналг берген.

Түүнелиинде Тыва АССР-ниҢ культура министри эш ХОМУШКУ чүве чугаалаан. Торээн найысылалывыстың культуразының улам хөгжүдээн, культура албан черлериниҢ ажылдакчылары болгаш чогаадыкчы интеллигенциябиле шады ажылга бүгү күүжүн каттыштырып, ынак хоорайның чечетелиишкиниие бот-туг үлүүн киирер хүлээлгелиг деп, эш Хомушку кыйгырган.

СЭКП обкомунуң болгаш хооркомунуң чанында Политиктиг чырыдышкын бажыңының эргелекчизи эш С. С. СОПАМ хуралдың ажылынга киришкен.

Баштыңчының юбилейинге болгаш Совет Тываның 25 чыл болур оюнга уткуштур чорудар ажылдарның планын хуралдың киржикчилери хүлээп алган.

Хооркүүсекомунуң культура килдизиниң болгаш культура албан черлериниҢ профовилелиниҢ хооркомунуң күндүлел бижин-биле Күүгүртүүнүң Культура бажыңының, хоорайның Гайдар аттыг болгаш Элегес-Аксының кодээ библиотекаларының коллективтерин шаңнаан.

(Бистиң корр.).

делегей бо хүннерде

КОММУНИЗМ ТЕМПИЛЕРИ

СОФИЯ. (СЭТА). «Отечествен фронт» солуп эртикен чылда ССРЭ-ниҢ улус ажылагыйын хөгжүдериниҢ түнелдериҢге холбаштырган түүлүн «КоммунизмниҢ темпилери» деп эге-биле парлап үндүрген.

1968 чылда Совет Эвилели коммунистиг нинтилелди тургузарының оруунга хере бөлүмнарны үргүлчүлээн дээрзин солуп бижээн. ССРЭ-ниҢ чедип алган чеднишкиннеринге, космос далгемниҢ шингээдип алыр талазы-биле оон сөөлгү чеднишкиннериҢге болгаш кижи бүрүзү чоргаараның турар.

Бот-бодумга Экономиктиг дузалажылга ЧөвүлелиниҢ 20 чыл оюн бо хүннерде демдеглээн. Совет Эвилели ында бирги чергениҢ ролюн ойнап турар. Чогум-на харын Совет Эвилели пролетаржы интернационализмниҢ принципте-рин херек кырынга боттандырбышаан, социалистиг дем каттыштырылгазының өскеда чурттарының хөгжүлдезикиге эң улуг деткимчеин коргузуп, оон хөгжүлдезикиге эң хөй салдышкынын киирер турар деп, «Отечествен фронт» солуп демдеглээн. Улустарның социалистиг огбүлезиниҢ чечетелиишкиниҢ идегелдиг магадылалын база бистиҢ чуртувустуң чечетелиишкиниҢ магадылалын эрткен чылда Совет ЭвилелиниҢ чеднишкиилеринден, оон шалкын бурунгаарлаашкынындан, оон тайбыга мнакшылдыг политиказындан көрүп турар бис.

Эрткен чыл ССРЭ-ниҢ экономиказы-биле бистиҢ экономиказыстың улам улуг сырый харылзаалыны-биле демдегленгеи. Бүгү талалыг кодурлүүшкүнүҢ долгереңгей перспективаларын бистеринең мурнуувуска ол ажылын турар деп, солуп бижээн.

Мурнуу Вьетнамда тулчуушкуннар

ХАНОЙ. (СЭТА). Залай можуга ийи неделяда чорудуп келген баштайгы шаап халдаашкыныыг хемчегларниҢ үезинде Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниҢ дайынчылары дайзыныҢ 1.200 хире солдаттарын болгаш офицерлерин саңнан үндүрген, оон иштинде 350 америк шериг албаныыглар бар болгеи. Мурнуу-вьетнам патриоттар 15 вертолёттуу дүжүр аткан, 9 утер-боону узуткаан.

Январь 10-дан 17-ге чедир дайын чорудулгаларының үезинде патриоттар дайзыныҢ 250 солдаттарын болгаш офицерлерин өлүрген азы балыглаан, 8 вертолёттуу дүжүр аткан, 4 артиллерия утер-боозун узуткаан.

Январь 19 болгаш 20-де чеднишкиниҢ шаап халдаашкынының үүлелиинде патриоттар сайгон шеригларниҢ 43-ну полугунуң бирги болгаш үшкү батальонун саңнан үндүрген.

Январь 21-де Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниҢ кевектери АКШ-тың 4-ку чадаг шериг дивизазының бирги батальонунуң туружунче, чалча шериглериҢ 42-ги полугунуң туружунче чеднишкиниҢ халдаашкынын кат удаа чоруткан.

Январь 22, 23, 24-те дайын чорудулгаларының үезинде патриоттар сайгон шеригларниҢ 4 ротазын чыскаалдан үндүрген.

ӨөнүктерниҢ хуралы

КАРАКАС. (СЭТА). Совет культураның болгаш эртеминиҢ Өөнүктер товүүнүң төлээлекчилериниҢ байгылыг хуралы Венесуэлада журналистериҢ национал бажыңында болгаи.

Төөтүң удуртукчу чөвүлелиниҢ даргазы Антонио ГутьеррестиҢ демдеглээни болза Венесуэланың чону бүгү кижи тореалготениҢ чаагай чорууна хөй чүвени кылып, Совет ЭвилелиниҢ амыдыралын магадаашкын-биле хайгаарап турар. ССРЭ-биле дипломаттыг харылзааларны катап тургузар дээш чуртта чорудуп турар кампаниияны идепкейжидер деп, Антонио Гутьеррес кыйгырган. В. И. ЛенинниҢ төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болуру-биле холбаштыр совет культураның болгаш эртеминиҢ Өөнүктер төвү бүгү делегейниҢ ажылчы чонпарының баштыңчызының өлүм чок идеяларын пропагандалаарыиче оиза кичээнгейни салып турар дээрзин оратор демдеглээн.

Улуг чедиишкиннер

БУХАРЕСТ. (СЭТА). 1969 чылда Румыниянын улус ажыл-агыйын хөгжүдериниҢ күрүне планының күүселдезиниҢ дугайында дыңнадыгны ында парлап үндүрген. 1967 чылдың-биле деннээрге, чуртуп национал орулгазы 7 хуу, үлетпүр бүдүрүлгези 11,6 хуу көвүдээн, үлетпүрде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 6, 8 хуу бедээн. Эрткен чылда кедээ ажыл-агыйның нинти продукциязы күштүг кандаашкынның чылдагаанында 1967 чылдың-биле деннээрге, оон 96,4 хуузу болган.

Иштики болгаш даштыкы садыгны хөгжүлер талазы-биле планныг даалгалар күүсеттингеи.

Чөвүлел хурал

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың президентизи Р. Никсон камгалал министри М. Лэйрд, штабтарның начальниктер комитединиҢ даргазы Э. Уилер, өске-даа улуг дужаалдыг шериг кежигүшнери, а ол ышкаш национал айыыл чок чоруктуң керектериниҢ талазы-биле президентиниҢ түскай дузалакчызы Г. Киссингер киришкен чөвүлел хуралды Вашингтонга эрттирген.

Ак бажыңның парлалга харылзаа талазы-биле төлөзлекчизи Р. ЗиглериҢ дыңнатканы болза генерал Уилер АКШ-тың шериг байзалыының янзы-бүрү айтырыгларының дугайын президент Никсонга дыңнаткан. Чөвүлел хурал соонда президент АКШ-тың чепсектиг күштериниҢ командылал төвүнүн ажылы-биле танышкан.

ӨНЕЗИН КЫЛГАН ЧӨҢГЭЭ

НЬЮ-ЙОРК. 30. (СЭТА). АКШ-тың Коммунистиг партиязының органы — «Дейли уорлд» солуп Чехословакияның кыыгаарының чоогунда америк шеригларниҢ «Карбайд айс» деп улуг шенелдеерни ГФР-де өнезин чорудуп турарынга шинтпирлиг удурланган медеглелиия парлап үндүрген.

Чоннуң саны

СОФИЯ. (СЭТА). БУР-ның Министрлер ЧөвүлелиниҢ чашында информациияның Күрүне эргелелиниҢ дыңнаткапыбиле алырга, 1968 чылдың тоичүзүнде Болгариияның чону 8.401 муң кижи болган. 1967 чылдың-биле деннээрге, чоннуң саны 66 муң кижиге көвүдээн.

ДЕРЗИИ ЧӨҢГЭЭ

РИМ. СЭТА-ның корреспондентиниң В. Поповтуң дамчыткаиы:

«Италия социалистиг шимчээшкин» дээр неофашисчи партиядан дээрбечи дүржөк солдар каранғы дуне, оор ёзубиле демократтыг депшилгедиг организациялардың бажыңнарынче халдап турар.

Терамо хоорайга неофашистер дуне күш-ажыл палатазының бажыңын эрттеткеп.

Оон мурнуу чарында Миланга чөңгээчилер Италияның Коммунистиг партиязының секциязының бажыңынче ийи гранатаны октаан. Чазылдырыышкын бажыңга улуг колараалды чедирген. Ол дээрбечи халдаашкындан кижи талазы-биле коларал чок болган.

Болуук коммунист депутаттар Италияның Иштики херектер министерствозунга албан бапзунуң бижини чорудуп, идепкейжээн фашисчи дээрбечилерге удур тодаргай хемчегларни дүрген алырын чазактан негээн.

Күш-ажыл биле капитал

ИТАЛИЯ

РИМ. Италияның үш эң улуг профавилел каттыжыышкыннары — Күш-ажылдың бүгү-ниити италия конфедерациязы. Ажылчы чонпарның профавилелдериниҢ италия конфедерациязы болгаш Күш-ажылдың италия авилели — чурттуң чонунуң пенсия хандырылгазының реформазын чорударын негээнин деткинри-биле февраль эгезинде 24 шакта ниити национал ажыл соксадыышкынын чорударын шинтпирлээн. Үлетпүрүнүң хөй адырларының ажылчы чонпары, тараачыннар профавилелдериниҢ ол саналын ам бээин деткээн.

Трапани хоорайга болган чыскаалга 20000 холезикчилер, кодээ ажыл-агый ажылчыннары киришкен. Тараачыннарның экономиктиг байдалын үндезинии-биле эвижидер ужурлуг аграр реформазын чорударын олар негээн.

АКШ

НЬЮ-ЙОРК. Барыын Виргиния штаттың шахталарында хомүр-даш казып турар 135 муң шахтёрлардан 100 муң ажыг кижи өкпе аарыыидан аараан. Бо сан-медээлерни күш-ажылдың камгалалының эвижидер дээш демиселди чорудуп турар шахтёрлар ассоциациязының конференциязынга айтып турган.

Конференциияның киржикчилери күш-ажыл камгалал дугайында хоойлуну күштелдиреин болгаш шахталарга вентиляция системазын эвижидерии негээн.

ТУРЦИЯ

СТАМБУЛ. Турциияның пөстаавы будурүлгелеринде ажыл соксадыышкыны калбарып турар. ИзмирниҢ болгаш Манисының пос-та авычылары Стамбулдуң, Кайсериниң болгаш өске-даа хоорайларның пос-таавы фабрикаларының ажылчыннарынга каттыпкан. Ажыл соксатканнарның саны 8 муң кижиге четкен. Ажылчыннар ажыл төлевирии белидерии негеп турар.

АНГЛИЯ

ЛОНДОН. Бо үеде үлетпүрде ажылдап турар муң кижиниҢ-не чүгле чаңгыс хөрээжеи кижи англи инженер болуп турар деп, Англияның техника министерствозунуң парламент секретары Дж. Фаулер медеглээн. Бо талазыбиле Англия АКШ-тан болгаш Франциядан безин дыка хөжүдээнын ол мииигген. Ол чурттарда 50 инженериҢ бирээзи-ле хөрээжеи кижи болуп турар. Англия Совет Эвилелиниден мракта-ла чыдып калган. Совет Эвилелиниде үш инженериҢ бирээзи-ле хөрээжеи кижи дээрзин Дж. Фаулер база демдеглээн.

Хөрээжеи кижиниҢ күш-ажылының төлевириие ылгай көөр чорук Англияда опаа иле. Англияда бүгү ажылчыи күжүнүң үштүң бир кезиниидеи ажыы болуп, ажылдап турар 9 миллион хөрээжеиниҢ чүгле он хуузу эр улустуу-биле бир деи ажыл төлевирии ап турар.

(СЭТА).

12 муң чедер

БАНГКОК. (СЭТА). «Карантера» дээр таиланд дивизиянын амгы америк чепсекбиле чепсеглеген 1.500 солдаттары судно-биле Сайгонче үнүпкеи. Ол дивизиянын 3.500 солдаттарын чоокку хүннерде Мурнуу Вьетнамче база чорудар деп турар.

Мынчангаш Мурнуу Вьетнамда таиланд шериглериҢ ниити саны 12.000 кижиге чедирер деп турар.

Кеминг үүлгедиглер

ВАШИНГТОН. (СЭТА). «Кеминг херек үүлгедиишкин-биле демисежиринге» немелде төлевилелдя үндүрүп бээрии конгресстен диилээр бодалдыг мен деп, АКШ-тың президентизи Никсон республиканчыларның конгресстө удуртукчуларынга медеглээн.

Сенатта республиканчы фракциязының удуртукчузу Э. Дирксен ол дугайын президент Никсон-биле чөвүлел хуралды эрттирген соонда медеглээн. Ыидыг болаа-даа, оон сөзү-биле алырга, чугаа болза чүгле ажылды күүседириин четтикпейн турар шинткекчилериҢ аппарадын болгаш юстиция министерствозунуң штадын чазактын көвүдедир бодалының дугайында болуп турар.

АКШ-та ниитизи-биле, ылаңгыя америк вайысылалда кемжерек үүлгедир чоруктуң айтырыы чуртуң төөгүзүнге кеэлбээзи-биле чидиглеттеи.

ФЕРМАДА КЫШТАГЛААШКЫН

«Улуг-Хөл» совхозтуң ийиги салбырында кыштаглаашкын организастыг чоруп турар, малдың амгы байдалы эки. Ниитизи-биле 1224 баш мыйыстыг бода мал он кезек черде кыштаглаан, оон иштинде 723 баш тургулу азыралда.

Январьның бирги декадазында 29 сараат (400 тонна) сиген, 30 тонна саваш, 70 тонна силос арткаиын алгаш ужуражыр. Ол ышкаш инек тарып боозадыр пунктунуң печказы үреликк, кызыл-булуңну дерип кылбаан, электри чырыы багай. Фермаиы, ажылчыннарны одаар ыяш-биле, тускай хеп-биле багай хандырып турар.

Мындыг четпестерни дарый чайладып, малдың ажаалга, хайгааралынче кичээнгейни күштелдирери, кызымак ажылдаары фермаиың малчыннарындан чугула негеттиниp турар.

О. ТАВАА.

Фермада мурнакчы саанчылар Т. Сарыг-оол, У. Бавуу, У. Донгак олар боттарынга бижыглаан тыва инек бүрүүүнден-не эрткен чылын 1250—1377 литр сүттүг сагганнар.

Чедиишкин-биле кады четпестер база бар. Чадыгга хереглээр өдек чок, мал адаанга хирээнди төп турар, ол чамдыкта хар холушкак-даа болгулаар. Амгы үеде фермада 160 инек саап турар, оон хүнде 473 кг сүт саап алыр, оон 60 хуузун иштики чарыгдалга хереглеп турар.

Мындыг янзылыг турар болза күрүнеге сүт белеткээр планын салбыр күүсетпейн баары чадап чок. 1968 чылда салбыр сүт бүдүрелиинiң чыл планын 90,4 хуу, а күрүнеге садарын чүгле 65 хуу чедирген болгай.

Саар инекти сагбас инекке кадыр болбас, а ийиги саавырда ону сагывайн турар. Ол ышкаш инек тарып боозадыр пунктунуң печказы үреликк, кызыл-булуңну дерип кылбаан, электри чырыы багай. Фермаиы, ажылчыннарны одаар ыяш-биле, тускай хеп-биле багай хандырып турар.

Мындыг четпестерни дарый чайладып, малдың ажаалга, хайгааралынче кичээнгейни күштелдирери, кызымак ажылдаары фермаиың малчыннарындан чугула негеттиниp турар.

О. ТАВАА.

мурнунда будурүлге харылзааларының будурүкчү күштериниҢ характериинге дугжүрүнүп дүрүмү хамаарыжыр. Ол дүрүм кижи төрелгетеннин бүгү үе-чалаларында хөделип турар. Ниити экономиктиг дүрүмнериҢ болуушче үеиин дүрүмү база хамаарыжыр. Ол дүрүм элээн каш ниитилел экономиктиг формацияларга тааржып турар. Чижээ, капитализм болгаш социализм үезинде. Ынчалзаада оон социал-экономиктиг түнелдери ангыланғы. Капитализм үезинде ол үүрмек будурүкчүлерниҢ ядаап хоозуразарын болдуруп, а социализм үезинде ажылчын чонның амыдыралының чаагай чорууи белидерииге ажыглаттынып турар.

Чүгле чаңгыс будурүлге хевиринде болдунуп турар экономиктиг болуушкуннарны тускай экономиктиг дүрүмнер тодаразыр. Дүрүмнериин ол болуушче бир дугзарында кол экономиктиг дүрүм хамаарыжыр. Чижээ, капитализмниң кол экономиктиг дүрүмү болза немелде үениҢ дүрүмү. Ол капиталистиг будурүлге аргазынып кол үткүшынарын, будурүлгениң сорулгазын база ол сорулганы канчап чедип ап турарын тайылбырлап турар.

Социализмниң тускай экономиктиг дүрүмнериҢе социализмниң кол экономиктиг дүрүмү, улус ажыл-агыйының планныг хөгжүүрүнүп дүрүмү, күш-ажылын барымдаалап хуваарынын болгаш өске-даа дүрүмнер хамаарыжыр.

Экономиктиг дүрүмнер бойдустуң дүрүмнериbиле бир демей объективтиг характерлиг болганда, оларны угаап билип, ажыглаар дугайында айтырыгны тургузуп болур бе? Бо айтырыгны ынакчыларга ханы тайылбырлап бээри чугула.

Экономиктиг дүрүмнер объективтиг характерлиг, өскээр чугаалаарга олар кижилернин утаамеерелиниэн хамаарылга чокка туруп, хөделип турар. Ол талазы-биле олар бойдустуң дүрүмнеринден ылгашпас. Ынчаарга олар ниитилел хөгжүдезинин дүрүмнери болур. А ол чүл дээрге, экономиктиг дүрүмнер кижилернин хөделиишкиннери-биле таварыштыр болдунуп турар дээни ол. Ынчангаш оон хөделиишкиниң кижилериҢ хөделиишкинин канчаар организастаанындан хамааржыр дээрзи биллингир-дир. Чижээ, планныг хөгжүлдениҢ дүрүмү кол болгаш дузалал будурүлгелериҢ аразында тускай пропорция турарын негеп турар. Ынчаарга чамдык удуртукчулар көөрөнир, карак чаар чүүлдерге сундулуг кижилер дузалал объектилериниче сагыш салбайн, кол объектилерни дүрген доозарын кызыдып турар. Мындыг чорук штурмнаашкынларга, үрей кылыр чүүлдери, будурүлгени шингээдип алырын үзамдыктырарыига чедирип турар. Өске чижек. Көдээ ажыл-агыйның продукциязына 1953 чылга чедир туруп турган экономика талазы-биле үндезилеттинмээн өртектер улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниге моондактап турган. Ол өртектерни улгаттырганы таарымчалыг байдалды болдурган.

Кижи төрелгетен ниитилелиниҢ хөгжүлдезиниҢ янзы-бүрү үе-чалаларында материалдыг болгаш угаан-бодал кежиктерин будурерии, солчурун, хуваажырын болгаш хереглээрин башкарып турар дүрүмнерни политэкономия тайылбырлап турар.

3. МАРКСИСЧИ-ЛЕНИНЧИ ТЕОРИЯДА ПОЛИТЭКОНОМИЯНЫҢ ТУРУЖУ. Айтырыгны сайгарып тура дараазында ийи байдалды көөрү чугула. Бирээзе, политэкономия болза марксизм-ленинизмниң чарынмас, ниитилел амыдыралының материалдыг үнезиннерин өөренип турар кезии болур. Манда хамаарыштыр ниитилел амыдыралының үнезинии будурүлге болур дээрзин ынакчыларга угаалыр, а экономиктиг теория будурүлге хөгжүлдезининиҢ дүрүмнерии өөренип турар. Иийе, өске-даа ниитилел эртемнери-биле бир демей, политэкономия практиктиг ажыл-чорудулгага оон түнелдери онзагай ужур-дузалыг. Марксисчи-ленинчи экономиктиг теория күрүнениҢ экономиктиг политиказының үндезиии. Ынчангаш политэкономияны экономиктиг политика-биле сыйый харылзаалыг өөренир ужурлуг. Оон база бир онзагай түүлдериниге оон партийжы шынары хамаарыжыр.

Ниитилел хөгжүлдезиниҢ экономиктиг аналиэи кижи төрелгетеннин социализмче болгаш коммунизмче бурунгаар депшилгезиниң чайлаш чогун көргүзүп турар. Ындыг түүнелдер ажылчын массаларнын-даа, мөлчүкчү ангыларнын-даа үндезин эрге-ажыынга дээп турары билдингир. Бир эвес геометрия теоремалары кижилерниҢ материалдыг сонуургалынга дээп турган болза, оларны долгандыр ангы демисели хайныгып-ла турар ийик деп. В. И. Ленин чугаалап чораан. А экономиктиг артемнин чүүл бүрүзүнде ангы демиселиниң, ангы чорудээлерии ханы сиңиккен. Моон ужурунда Маркстың болгаш Энгельстиң, оон соонда В. И. Ленинниң база өске-даа марксистериниҢ экономиктиг өөрении буржуазия калчаалыг удурланыышкын, хажыдыышкыннар, нүгүлээшкиннер-биле утказан. Марксизм-ленинизмни «эргижирээн», «аштырган», «узуткаттынган» деп мун-мун катап алгырыып келген. Ону «узуткаар» дээн чүткүл демдээн түдүм, оон «алдар-хавыязы улам калбарып турар.

Эрге-чагырга ажылчын ангының холунда болганда, марксизм-ленинизмниң экономиктиг теориязы бирги чергеже үнүп турар. Ол билдингир, чүл дээрге социализмни болгаш коммунизмни бүгү чоннуң күжениишкиннери-биле, ниитилел хөгжүлдезиниҢ экономиктиг дүрүмнерии ажыглап тура, тургузуп болур. Ынчангаш ажылчы массаларнын экономиктиг билиглериин үнезиннерин шингээдип алыры эргежок чугула.

Амгы үеде, ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарында экономиктиг теорияны өөренири онза ужур-дузалыг апарган.

• • •

Кичээлге дараазында айтырыгларны сайгарып көөрү чугула:

1. **Ниитилел амыдыралына материалдыг будурүлгениң ужур-дузазы.**

2. **Будурүкчү күштер болгаш будурүлге харылзаалары деп чүл?**

3. **Баштайгы амыдырал ниитилелиниҢ, кул эдилелдиг, феодалдыг, капиталистиг болгаш социалистиг будурүлге аргазарының харектерлиг шынарлары кандыгыл?**

4. **Экономиктиг дүрүмнер кандыг характерлигил?**

5. **Политэкономия чүнү өөредип турарыл?**

Беседаларны бүгү политэкономияга хамаарышкан улуг авес кирилде сөс-биле эгелезе чогуур. Аңаа марксизм-ленинизмниң эң-не кол политика-экономиктиг чогаалы «Капиталдың» дугаймда чугаалаар. «Капиталды», марксизмниң экономиктиг теориязын тургусканы политиктиг экономиягa ёзулуг революктуг эргилде болган дээрзинче дыңнакчыларның кичээнгейин угландырар.

«Капиталдың» уламчылакчызы В. И. Ленинниң «Империализм — капитализмниң сөөлгү чадазы» деп ажылы болганын демдеглээри чугула.

Бирги айтырыгны ийи кезекке чарып ап болур: материалдыг будурүлге деп чүл; будурүлге аргазы, будурүлге харылзаалары.

Кол кичээнгейни экономиктиг харылзаалардың алыс шынарын билип алырынче угландырар.

Ниитилел хөгжүлдезиниҢ экономиктиг дүрүмнериниҢ дугайында чугаалажып тура, дыңнакчыларга дараазында темаларны сүмелеп болур: экономиктиг дүрүмнериҢ алыс утка-шынары, капитализм болгаш социализм үезинде экономиктиг дүрүмнерии ажыглаары. Шингээдип алырыга ийиги тема элээн парын бооп турар. Ону чугаалап тура социализмниң экономиктиг дүрүмнерин бүгү ниитилелдиң эрге-ажыынга ажыглаварының эргежок чугулазын, оон капиталын үезинде чинчаар болдунмазын ылгап көөр.

Партияның XXIII съездиниҢ, СЭКП ТК-ның март болгаш сентябрь (1965 ч.) Пленумнарының материалдарын ажыглаары, ажыл-агыйжы чаа реформаның баштайгы түүнелдериниҢ дугайында фактылар ол теманы ханы билип алырынга дузалаар.

Социализм үезинде экономиктиг дүрүмнерии чеп ажыглаарының кол негеделериниҢ бирээзи болза ажылчыннарның бодунуң коллективиниге хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиг киржири болуруи опаа демдеглээр ужурлуг.

Кичээлдиң түүнелиинде политэкономияның чүүлүн тодарадыр, оон аңгы болгаш төөгү талазы-биле харектерии көөр.

Маңаа хамаарыштыр марксисчи-ленинчи политэкономияның пролетариаттың аңгы демиселинге, коммунистиг ниитилелди тургузарынга ужур-дузазының дугайында айтырыгже кол кичээнгейни салыр. Ол айтырыгны көрүп тура, СЭКП-ниҢ XXIII съездиниҢ материалдарын ажыглаза чугуур.

«Политэкономияга чүнү өөренирил?» деп тема, ны өөренип тура, К. Марстың «Политиктиг экономияның шүгүмүүлелиниге» деп. ажылының эге сөзүн (Чог., 13 т. 6—8 арыннар), «Капиталдың» бирги үндүрүлгезиниге эге сөзүн болгаш ийиги үндүрүлгезиниге түңнел сөзүн (Чог. 23 т. 5—22 арыннар), Ф. Энгельстиң «Сарбашкынның кижи болуп хөгжүүрүге күш-ажылдың ужурдузазы» деп ажылын (Чог., 20 т. 486—499 арыннар), В. И. Ленинниң «Марксизмниң үш үндезии дээу болгаш чардымнас үш кезээ»—деп үүлүн (Чог., 23 т. 40—48 арыннар) база СЭКП-ниҢ Программазының киириидезии өөренип көөрү чугула.

Чечен чогаалдардан Галина Серебрякованың «Прометей» деп трилогиязын ажыглап болур.

Д. Я. ТИНМЕЯ.

СЭКП обкомунуң болгаш хооркомунуң политиктиг чырыдышкын бажыңының методиктиг чөвүлелиниҢ кежигүзү.

ТЕАТРЫВЫС ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ

Абхаз улустуң театр уран чүүлү канчуг аныян — Совет эрге-чагырганың хөгжээнииниң ачызында тоструттуруп келген. Абхаз театрны национал культураның сураглыг амылдаҥчылары — Абхазияның улустуң шүлүмчүзү Дмитрий Гулиа биле драматург Самсон Чанба үндезилеп тургускан.

Күрүненик Сухумда шин театры чаҥчылчаанын ёзугаар бодунуң 39-ку сезонун Дмитрий Гулианың «Ойбунналар» деп шимизи-биле эгелээн. Ол шин чогаалы даг чурттуг чоннуң чүс-чүс чылдарда тургустунуп келген бодал, чаҥчылдарының өскерилгенин, абхаз нөдээге чаа нииттилел харылзаларының тургустунганын чайынаҥчан чурумалдыг ылдыр коргускен.

Театр бо сезонга таварышкыр Абхазияның шүлүмчүзү Баграт Шинкубаның аас-кежии дээш чалбыышкыг деминдыг болган.

Аажок ыяжа ве дургузунда Кечил баштай моторист, оон соонда электромонтёр, ынчап чоруй радист мергежилдерни шингээдип алганда, оны төрээн черн—Мөген-Бүренче ола мергежилгинин айыы-биле ажылдадып чорутkан. Кызыл-Хаяның эрик кырында эрги аът хажаазы оон баштайгы албан кылыр оран-сууру боон хуула берген. Сууржуташка шаажаң «кулактарлыг» чинге демир-биле конттуңушкан чагылар тыптып, бажыңнарга калбак кара тавактар чугаазының үнүп келген. Адыяның түрээнден чәртык муң хире бырыстаа черде бичежек аът

Чурумал

кажаазын дамчыштыр Москванын, Кызылдың үнүн Мөген-Бүреннин чурттакчылары бир-ле дугаар дыңнап, бүгү делегейни кулактарынга улап алыр аргалыг болган.

«Суурну дургаар, бажындан бажын чедир
Суук, үзүн адаганнар турупкан,
Ында шөйген чинге демир
ырлашкан—

Ындыг чүве кажанда-даа көрбээн бис» — деп, чоо ынчаарда-ла ырлажып турган, ынчала-даа ол чинге демирлерниң ырын эрги аът кажаазындан калган Дорунгу аштың өскүс оглу Кечилдин башкара берген чоруу ол үедеги Мөген-Бүреннин амыдыралынга өзулуг хуулгаазын-биле демей болган...

Кечил ам дертен харның эгезинче киришкен. Ол ам, шаандакызы дег саарзык халбаҥныг берт кеткен, самдар оолак эвес, боду орден-хавыялыг кадайы Чудурук, уругдарыы-биле катай тос кижилиг улуг өг-бүлевиң баштыңы, мурнунда станциязы турган аът кажаазымдан ырак эвеспе. Мөген-Бүреннин Мөңгүн-Тайгазынче көргөн сөңгалыг эриктe бажыңның эргелиг эзан аварган. Ол бажыңдан эртенги даң хаяазыбиле кады сестен бир класс чедир вазылыг үш оглу школаже бар чыдар, а эктинде харылзаачының чаәрби ажыг чыл дүржулгазын чүктээн Хертек Дорунгуевич Кечил боду чурттакчыларга радиозун дем-не ажыдып бергеш, радия, телеграф дамчыштыр телеграммаларны Мугур-Аксы. Кызыл — кайы-чүжүк арыг орус дыл-биле хүлээп ап, Кызыл-Хаядан медээлерни өске черлерже дамчыдып, удур-дедир чугаазажыышкынынарны улап берип, харылзаанын чымыштыг белдирииде шагда-ла саадапкан одурар.

Тывания ол орук-чирии берге, агаар-бойдузу дошкун, ырак-узак булуңнунга дүрген ужурум чугаалап, дилег кылырымга, дарга: «бичe машинар, машина тыпкан кыдыраштарны болгаш өске-даа бараанарлы чүдүрүптер бис, оон-биле чорүй бар силер» дидя. Маназан сураг, ажыл шагы төнген, хонар ужурга таварышкан мен. Эртен автобуска олурупкаш, куруг чанып келдим. Өөредилге чылының бирги чартынында кыдыраашка чединмээн бис, ындыг байдал ам база улам-чылавышаан.

Школаны кыдыраш-биле кажан хандырар силер деп, сельсоюун удуртукчуларындан айтырар уе келген.

Башкы З. БҮРҮНЕЙ.

Солун таварылга

Кемерово областың Промопьевски хоорайның шагдаа киялдизиниң ажылдаҥчылары чөөкта чаа умурашып корбээн чүүлүнге таварышканнар. Орай кемээ Яснополянски автобазазының таңныылы нижи телефон долгаш, будуруглериң девисиээринде элиг кирип келди деп дыңнаткан.

Медээ келгенде маҥчаар дээр, шагдаалар ыяаар чорупкан. Чеде бээрге, ол «чурум үренчизи» херек кырында иәчыгдап баксыраан амытан болган: чыкылама сөөкка шыбашпайн, аргадан ол үнгеш, хоорай кирип, будуруглеге кирер элиите чыяыг чөрге чедип келгени ол.

Даартазында шагдаа ажылдакчылары элиити хоорайның аҥчылар нииттилелинге чедирип бергеи. Ында мал эмнелгезиниң чери элиите дүрген дузаны көргүсиен. Элии часка чедир аңаа түр турар болгаш чыяып келирге, ону аргаже дедир салып чорудуптар.

Воронежтиң Л. Кольцов аттыг шин театры болгар драматурга С. Костровтуң «Великоманов» деп комедиязын чеңге эң баштай көргүскен. Ол шин бистиң үевистиң 20 чылдарында буржуаттыг Болгарияның чаҥчылдарын сойлаап, чаштаа болгаш кажыдаашкын, политиктиг нугулдээшкин, дуржоктенмышкыннар кылырларны шоотканын.

ЧУРУКТА: «Великоманов» шинниң бир көргүзүү.

В. КОЖЕВНИКОВТУҢ фотозуу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ПРОФЕССОРНУҢ ЫНАК ИЖИ

Чаәрби ажыг эртем шинчилээлериниң, чогаадылгаларының бижээн номнарлыг профессор Константин Акимович Славачевскиий 85 харлаан. Профессор Саратовтуң көдээ ажыл-агый институдунуң геодезия, мелиорация артемнериниң башкызы. Институт эртемденииниң тураскаалдыг түүнү толептиг хүндүлеп демдеглээн. Константин Акимовичиниң эштери оон эртем ажылынга амыдыралын бедии-биле үнелеп чугаалаан. Оон моолоп уе-шагында сонуургаар ажыл-ижин база демдеглээн.

Профессор Славачевскиий театр уран чүүдүүге доскелчок сонуургалдыг. Сценага баштай-ла 1903 чылда ойнап үнүп келген. Ынчан ол студент оол шин сонуургакчыларының чонга коргузуп берген «Ревизор» деп шинзиите Держиморданы ойнаан. Ону ойнаанынга көрүкчүлер хамаанчок. Городничий боду бээнп ажок каттырган.

Славачевскиий театрби чылдарда кафедра удуртукчузу апаргаш, студептилер шиилеринге, оон соонда Эртемденнер бажыңының бот-тывынгыр уран чүүл болгумунун шиилеринге киржип турган. Ол чылдарның дургузунда 80 рольдарга ойнаан.

Профессор кымнарның рольдарынга ойнап турарыл? «Ынакшыл болгаш кара сагыштa» Миллерни, «Скаленниц кажырлаашкыннарында» Жеронтуну, «Ватюшининиң ажыл-төлдериндe» Ванюшинни, «Василиса Мелентьевнада» Мазюта Скуратовту, «Чуртталга дүүнде» деп шиидe Сатинни болгаш оон-даа өскелерни көргүзүп ойнаар.

Профессорнуң чогум ойнаксаар ан ынак рольдары — Горькийиниң «Егор Булычев» деп шиизиниң кол маадыры Егор Булычев, Береста (Корнейчуктуң «Платон Кречёт» деп шиизинде), Муров (Островскийниң «Кемни чок бурүүлүлэр» деп шиизинде). Эртемденииниң театр уран чүүдүүге шагдап тура сонуургадыг чорааны оон өөреникчи аныяктар-биле чоокшулажкырынга, студептилерни эстетиканга кижилендиреринге догуу болган.

Талаптылыг ол кижиниң бүгү сонуургалы чүүлe спецадаа эвес. Ол кончуг аки бызаалыг, чаҥчыл, слесарлап билир. Чүруктуу мергежилдиг, баштактанып шүдүглелдер, өдөр бижип, оларның чүрүк хаастагзын бодуу чүруп берип турар.

Константин Акимович чоокта чаа эртем ажылындан үне берзе-даа, ону оон эш-оорум институттуң Эртемденнер човуделиниң хүндүлүг кежигүнүнге сонгаан. Профессор чайлыг үелеринде сонуургаар ажыл-ижин бнеэ хевээр кылбышаан. Ону «Клуб болгаш бот-тывынгыр уран чүүл» журнал үнелеп демдеглээн.

(ПМА).

БАДЫТКААН

Казахстанның мурнуу таалынга бурунгу чевегден тывылган кижи бажының сөөгүнге хамаарыштыр Алма-Атаның эртемденнериниң аразынга маргылдаа болган. Ол маргылдааны суд-медицина экспертизазын шинтпирлеп берген. Чурттап чораан үезинден бээр бир муң чеди чүс чыл эрткен кижи бажының сөөгүнге дежилеп үе чораан. Чамдык кижилер ону селемеге ийикпе оон өске ниш үштүг чепсек биле кактыргаанының түңнели-дир дижип, оон өскелер ол баш сөөгүн маз араазының уламыдан кестирип эмнедир үзүрга таварыжып чораан деп бадыткап тургап. Суд-медицина экспертизи чогум-на ол бодалды бадыткаан.

— Дөрт чүс чылда ол баш сөөгүн кезип эмнеп турганының дүтаймында барымдаа артемге дыка сонуургачыг — деп, Казахстанның сураглыг археологу Кемаль Акишев СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

Ол кижиниң артын калган сөөгү Джамбулдан чаәрби километр чеен талага бурунгу шагның түрлээн казын турда кестүп үнүп келген. Казах эртемнер академиязының төөгү, археология болгаш этнография институдунуң шинчээчилери ол черден хөй чурттарга ораи-савазының казып тыпкан. Тывылган чүүлдериниң аразында медальонуг алдын илчирбе, угулаадан кааптаан баг кур, демир бижиттер, селемелер бар болган.

О. ОГНЕВ.

АЛМА-АТА.

КИНО

ЯНВАРЬ 31-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Капитан Зникоиуң шагы» 10, 12, 1.50, «Шыпшың сезон» (1-ги, 2-ги сериалары) 3.40, 6.20, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: уруглarга дириг-чуруктар 10, «Бичии дургун» 3.50, «Сангам» 11.50, 5.40, 8.40 шактарда.

«БАЯ-ХЕМ»: Киноочыынды 10, «Кижи төрүттүнген» 4.10, 6, «Дарга» (1-ги, 2-ги сериалары) 8 шактарда.

«ВОСТОК»: «Көзүлбес фронт» 3, «Фараон» (1-ги, 2-ги сериалары) 4.40, 7.40 шактарда.

„Чечекке" кириңер

«Чечек» ансамблиниң ат-сураа чүгле Тывада биледингир эвес, республикадан дашкаар кайы бээр биледингир болуп, улуг маяталды чаалап алган.

Кызылдың уран чүүл училищези 1968—69 оөредилге чылында «Чечек» ансамблиниң диригтёр-никити ыр, ыраажылар, танцы салбырларының белеткеп бөлүүнге өөренип киреринге нүүзелиерни хүлээп алырын чарлап тур.

Киреринииң экзаменнерин чүгле тускай мергежинге (слух, память, ритм) 1969 чылдың февраль 4-те дужаар.

Хүлээп алдынган сургуулдарны күрүненнің дону хандырылгазынга киирер.

Училищенің адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, башың № 4. Телефоннары: 25-79, 29-26.

Тыва трансагентилели ыяш заводунуң болгаш хоорайның өдээр чүүл сайгарар конторазының складтарындан ыштың чоннуң бажыңынга чедирип берип турар. Ол ышкаш ындай-бээр көжер дээш кижилерниң эт-сеэнии машинага чүдүргеш, демир-орук станциязынга чедирип турар. Республиканың районнарынче билетти садып, Абакан — Москва, Абакан — Новокузнецк, Абакан—Красноярск аразынга чоруур демир-орук биледии баш удур чагын турар.

Тыва трансагентилелдиң ачы-дузазын ажыглап, чагыгдаи киириңер.

ТЫВА ТРАНСАГЕНТИЛЕЛ.

«Тыва газ» конторазы септекчи слесарьларны, газ херекселдерин баш удур хайгаараар слесарьларны, чагыкчыларга газтыг баллонну салып бээр слесарьларны ажылдаарыынче чалап тур.

Бистиң адрезивис: Кызыл, Рабочая кудумчузу, бажың 2, телефоннар: 32-99, 04

«ТЫВА ГАЗ» ЧЕРИ.

Тыва трансагентилел чүдүрүкчүлеп ажылдаар кижилерни чалап тур. Кызылда Кочетов кудумчузунда 110 дугаар бажыңга 9 шактан 18 шакка чедир кээп, дугуржуп ап болур. «Енисей» кинотеатриың чанында автобус доктаамал шакта уду. Кежээки чем читтеш, 1—1.5 шак эртенде уду. Оон мурнунда дыштанып, агаарлап ал. Ол аразында удуур өрөөлиң агаарладып ал. Уйгута ыяп-а 9—10 шак чарыгда.

ТЫВА ТРАНСАГЕНТИЛЕЛ.

«Тыва автотрест» каттыжышкынның Кызылда автошколазы 3-ку класстың чолаачыларын белеткээринии өөредилгезинге дыңнакчылар хүлээп алырын үргүлчүлеп турар.

Тайылбырны Кызыл хоорайның Шевченко кудумчузунуң 113-а дугаарлыг бажыңынга келгеш, азы 34-94 телефонну дамчыштыр ап болур.

ДИРЕКЦИЯ.

Школачыларга сүме

КИЧЭЭЛДЕРГЕ КАНЧААР БЕЛЕТКЕНИРИЛ?

Бо айтырыгны алээп хөй школачылар салган. Бир оол мактаны каапкан: школадан келген дораан-на даартазы хүнүң кичээлдеринге белеткенип эгелей бээр мен. Чүгле кичээлимни кылып дооскаш, ам дыштанып эгелээр мен. «Ажыл төнген—амыр дыштан». Ол оол бо чечен домактыны ажыглаан бе ынчаш? Школага кичээл төнген соонда өөреникчиге дыштаныры чугула. Эки дыштанып албайн, даартазы хүнүң кичээлинге белеткенип эгелээрге, онаалга эки билдиимес болгаш хөй уе чарыгдаттынар. Өөреникчи дораан туруптар. Хүнүң-не дыштанмайн, ынчаар кичээлден кээр болза, кижиниң кадыкшылы бакшырап эгелээр.

Ынчангаш школадан чанып келгеш чемнеңнеп, элээн дыштанып алгаш, бажыңга берген онаалгаларыны ам-на күүсеп эгелеп.

Ынчалза-даа даартазы кичээлге белеткенирииниң чылын болбас, шала кежэ кижиниң ажылдаар хөлүү чокталы келир. Бир эвес сен кежээки эдлегде өөренип турар болзуңза, даартазындагы кичээлге эртенги чем соонда белеткенип ал.

Кичээлден эгелээр мурнунда өрөөлдиң иштин агаарладып ал. Сеңээ шаптыктаваайн дээш, улуг улустуң чаңгызерелиибиле радиону ыяттавас хылып ал.

Чырык ыяап-ла солагай талазындан аяы кырындан хөрээн-биле столга чөлеңме.

Баштай берге онаалгаларың күүседип алгаш, оон соонда белеңнеринче шилчи.

Кичээлиң дооскаш, дыштанып, агаарлап кылашта. Ам-на демги чечен домакты ажыглап болур. «Ажыл төнген—амыр дыштан».

ХҮН ЧУРУМУ— КАДЫКШЫЛДЫ КАМГАЛААР

Сен бөгүн эртенги гимнастика кылып, онаалган күүседип ап, ном номчуп четтиктиң бе? Ада-иениң ажылынга дузалаштың бе?

Чамдык чүү-даа чүвеге шагы четпейн баар оолдар, уруглар бар. А чамдыктары шуптуун кылып четтигинкен турар. Канчап черле олар ынчаар четтигип турарларыл?

Олар үени камнап, ыяш хуваап ап өөреии бергенвер.

Чурумнуг оолдар, уруглар хүн чурумун тургузуп алгаш, ону үргүлүү сагып турарлар. Сен база бодуңга мындыг хүн чурумунган тургузуп ал.

Эртенги зарядка, ном номчулгазын, хөй-иннииниң ажылын, күш-ажыл кылырын, солуун спорт ойнарыны ойнаарын, арыг агаарга агаарлаарын утпайн, хүн чурумунга киирип ал.

Тургаш, эртенги, дүптеги, кежээки чемиң читтеш, чаңгыс доктаамал шакта уду. Кежээки чем читтеш, 1—1.5 шак эртенде уду. Оон мурнунда дыштанып, агаарлап ал. Ол аразында удуур өрөөлиң агаарладып ал. Уйгута ыяп-а 9—10 шак чарыгда.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Удавас келир-ле дээр

Кызыл хоорай Советиниң Кара-Хаак суурунда холушкак бараанарның чаҥгыс магазинии чонну хандырып шыдавайн келген. Анда үлетпүр болгаш аъш-чем бараанары ховартай бергилеер. Садыгжылар Быкова биле Тушкова олар чамдык бараанарның өртээн хажыдар таварылгалар тургулаан. Ол байдалдарны лаигыы комиссияны илередип, шыгыы хемчеглерни алгылаан.

Магазинге өөредилге херекселдери ховар келир, уруглары школада кирип өөренип турар ада-иелер өөредилге херекселдерн дээш Кызылче чоруп турар. Өөредилге чылы эгелээнден бээр кыдыраап Кара-Хаак магазинииңге эвээш кээп турду. Кыдырашты Кызылдан садып ап турар бис. Сеңерлиг сельсоюун баштаар черинге өөредилге херекселдериниң дугайында айтырыг тургузарга, «машина тывызбайн тур, удавас келир» деп каар, аазаашкын бүтпес-даа.

Кыдыраш дугайында чоокта чаа сельпога чеде бердим, баштаар черинээ даргазынга

Биеэги хевээр

Аксы-Барлык суур Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозунуң улуг салбыры. Совхозтуң бүгү ажылчыннарының хөй нуруузу мында чурттап, ажылдап турар. Суурда оргумак школа, магазин, эмнелге пунктузу, клуб, чүнар-бажың, уруглар албан черлери ажылдап турар. Ажылчы чоннарның материалдыг болгаш культурлуг хандырылгазынга бараан болур албан черлеринден шуптуу бар.

Ажылчын суур-биле харылзаа бөгөй тургустунган. Автобус аргыжылгазы чок. Кызыл-Мажалык, совхозтуң төөнүнче баар кижилер чадаг базыптар азы трактурга, чүктүг машинага олуруптар. Район төвү-биле Аксы-Барлык суур аразынга автобус аргыжылгазын тургузарын чоп күзеп турар. А Бай-Тайга районче баар автобустар сыныпнас болур. Телефон харылзаазы бөгөй. Суурда радио чок, шугум шейдүүзээн. Эртиен чылын суурга харылзаа салбырын ажыктаан, үр болбайн хатдынган.

Суурда үлетпүр бараанарының болгаш аъш-чемниң холушкак чаҥгыс магазинии бар, ында чаҥгыс садыгжы ажылдап турар. Чаҥгыс садыгжы чедишпези-биле оон ажылынга бергедээшкинилер болганчок-ла таварыжы бергилеер.

Аксы-Барлыктың ажылчы чоннарының ниити хуралынга эрткен чылдың декабрьда райкүүскомнуң төлээзи, райпо башкызар черинниң даргазы Елисеев районнуң харылзаа конторазының начальниги Белов олар олуржуп, чоннуң чөптүг шүгүмчүзелдерин хүлээп ап, харылзаа, садыг ажылын экижидерии аазаап. Ол аазаашкын күүсеттинмээн, амга чедир биеэги хевээр.

О. ООРЖАК.

ОЛЧАЛЫГ БИЛЕТТЕР

Акша-бараан дотереизиниң чаа чылга үткүштүр үвдүргенинде өөрүнчүг билеттер таварышканнар хөй болганын демдеглээри күзенчиг. Оларның чамдыктарын маңаа чижекке айтып болур.

Шагаан-Арыгның автотранспорт черинин чолаачызы эш Бутенконуң садып алган биледи «Урал-2» мотоциклге; Улуг-Хеминиң Арыг-Узуу суурунуң чуртакчызы эш Блумбергтин биледи «Иж-юпитер-2» мотоциклге таварышкан. Ажылчын суур Терлиг-Хаяның (Улуг-Хем район) чурттакчызы эш Жукова төөктен аргаан аржыыл ойнап алган.

А. КОРНИЛОВА.

ДЫҢНАДЫГ

1969 чылдың февральдың 5-те, 16 шакта СЭКП Кызыл хооркомунуң хуралдаар залынга ажылчы чоннар депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң эээчегаар он ийиги сессиязы ажыттынарын депутаттарга дыңнадып тур.

ХООРКҮҮСКОМ.

Чаа марка

Латвияга Совет эрге-чагырганның догуунган эгелээн хүнүмдеп бээр 50 чыл болурунга тураскаадыкан, бичии почта марказын саарылаже үндүрген.

Үнген хүн херелиже чыраан Латвияның найысылалы — Риганың оөур-хевирии чуруп көргүскен ала-шынчылыг өскүскээрде революциялың ыйы солдады чуруттунган.

Чуруктуң орус болгаш латыш дылдарда «Латвияга Совет эрге-чагырганның турустугаанының 50 чылыг дең бижээн сөстер хоолаан.

Марканы парлаарының найыын чуруктуң Зигурд Зуге белеткээн. Марка кан болгаш сарыг-кызыл өңнүг будук-биле парлаттынган.

А. МАРКУС.

(ПМА).

Редактор К. Н. ДИИГА.

редакциянның адрези

Кызыл. Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлаачыларының болгаш пропаганда киллизиниң 35-24, харылзалгалыг секретарының 23-35, партийдиг амы-тывал киллизиниң 23-51, культура киллизиниң 37-13, көлээ ажыл-агый киллизиниң 21-47, үлетпүр киллизиниң 22-64, чагаа база совет түргүзүг киллистериниң 21-27, информация киллизиниң 29-60, буктаатериниң 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Човуделиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу, 1). ТС—00235.

Солун неделяда алды катап үнер